

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE MÚLTJÁBÓL
SZERKESZTI: DR. KÖRMENDY JÓZSEF

15.

SEGESDI KRÓNIKA

írta:
BOZSÓKY PÁL GERŐ

1993.

BOZSÓKY PÁL GERŐ: SEGESDI KRÓNIKA

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE MÚLTJÁBÓL
SZERKESZTI: DR. KÖRMENDY JÓZSEF
15.

SEGESDI KRÓNIKA

írta:
BOZSÓKY PÁL GERŐ

Szeged, 1993.

Lektorok:

Dr. Szántó Konrád

Dr. Török József

A jegyzeteket átnézte:

Szepesi Zsuzsa

A korrektori munkát a szerző végezte.

E könyv megjelenését anyagilag támogatták:

Segesd Község Képviselőtestülete

Somogy vármegye megyei közgyűlése

Szűz Máriáról nevezett Ferences Rendtartomány

Ferrov Kft., Segesd

Veszprémi Érseki Könyvtár

Egy párizsi könyvbarát.

Kiadja:

Agapé Kft.

Ferences Nyomda és Könyvkiadó

Szeged, Mátyás tér 26.

A kiadásért felel: Dr. Harmath Károly, OFM

ISSN 0237-4137

ISBN 963 8112 26 3

Nyomdai kivitelezés:

Agapé Kft.

BEVEZETŐ

HABENT SUA FATA LIBELLI.

Szabadon talán így is fordíthatnánk ezt a latin mondást: „Minden könyv már önmagában is egy történelem”. Ennek a SEGESDI KRÓNIKÁNAK is lehet és van krónikája...

Az sem okoz valami nagy meglepetést az olvasónak, ha a krónikás már itt a bevezető lapon bevallja, hogy a szülőfalujának a krónikáját szándékozott megírni. Ez nem ritkaság a tollforgatók világában. Az már viszont nem mindennapi, hogy a szerző szülőföldjének a történetét nagyobb részt külföldön élve vesse papírra és „messze idegenből”, a jelen esetben Párizsból póstázza az óhazában élő családjának és barátainak. Ez már bővebb magyarázatot kíván s ezért lesz e BEVEZETŐ a krónikás krónikája.

A címben szereplő SEGESD történetével első ízben jó fél évszázaddal ezelőtt találtam magam szemben, amikor, mint a községi katolikus elemi iskola növendéke – mert volt református elemi iskola is a faluban! – egy szép tavaszi reggel a tanító úr és a katolikus káplán úr vezetése alatt osztályunk szabadtéri órára ment a Templomdombra, ahol pedagógusaink szájából először hallottam arról, hogy Segesd árpádkori település volt, majd város, ahol szent László király is megfordult Horvátországba menet, ahol IV. Béla király menedéket keresett a Sajó menti tragikus csatavesztés után és ahová újra visszajött, hogy a tatárjárás okozta pusztulásból az országot felemelje. Ahol Erzsébet királyné várta a nápolyi hadjáratból hazatérő Nagy Lajost, a kíséretében lévő Toldi Miklóst pedig anyja és a hűséges öreg Bence... Évszázadokkal később, az 1664-es híres téli hadjárat idején vette vissza a várat a töröktől Zrínyi Miklós, hogy pár hónappal később ugyanaz a Zrínyi földig romboltassa le Kanizsa sikertelen ostroma idején.

Amikor hajdani főúrai, a Marczaliak, a Báthoriak, Pekry Lajos, Török Bálint vagy a Széchenyiek neveit halljuk a magyar történelem nagy napjait idézve, mögöttük látatlanul újra csak megjelennek a segesdiek is – katonák, papok, barátok, polgárok, iparosok, földművelők – népeik és familiárisaik nélkül mit végezhettek volna országos dolgaikban?

A tanító úr és a káplán úr olyan meggyőzően mondták mindezt, hogy már akkor eldöntöttem: ha nagy leszek, akkor mindennek utána járok, utána nézek...

Gyermekkori terveim közül bizony sokat fel kellett adnom az élet előre nem látott viszontagságai miatt, de ezt az egyet nem tudtam feledni, nem bírtam feladni. Közép- és felsőiskolai, majd egyetemi tanulmányaim alatt csak még jobban megerősödött bennem. Szorgalmasan jegyezgettem mindazt, amit Segesdről találtam, olvastam könyvtárakban és levéltárakban. Évről évre nőtt a „macskanyelvek” száma, bár hivatásbeli elfoglaltságaim miatt huzamosabb időt nem szentelhettem egy összefüggő mű megírására.

A II. világháború és az azt követő idők forгатagában egyetemi jegyzeteim jó része elveszett, miképpen elveszett az időközben összeállított kis könyvtáram is Segesd történetéről. A könyvtári és leváltári munkát újra kellett kezdeni, ezúttal már külföldön.

Amikor harminckét éves franciaországi távollét után újra hazalátogattam szülőfalumba, a családi ház padlásának egyik félreeső zúgában megtaláltam régi diákládámat, s benne egyetemi jegyzeteim egy részét. Ezeket a régi írásokat átnézve és gyorsan kiegészítve írtam meg 160 oldalas füzetemet **Adalékok Segesd történetéhez** címen. Írásomat nemcsak a szülőfalumban fogadták rokonszenvvel, de még a „megye” is felfigyelt rá: Dr Kanyar József megyei főlevéltáros és a helyi történetírás nagy apostola a SOMOGY c. kulturális folyóiratban elismerő és további munkára serkentő ismertetést közölt róla.

Párizsi munkabeosztásomban közben jelentős változások történtek és új munkakörömben nagyobb lehetőség nyílt egyéni történeti kutatásaim folytatására. Így a későbbi levéltári és könyvtári kutatások felhasználásával sikerült összeállítani a jelen SEGESDI KRÓNIKÁT.

Párhuzamosan ezzel a munkával, régi egyetemi jegyzeteim közül kiválasztottam a verses hősköltemény formájában megírt régi helybeli népmondát, amely SEGESDI BÁTORI KATA ÉLETE ÉS VÉGE címet kapta. Házilag sokszorosítva 1985-ben készült el, két évvel az ADALÉKOK után.

Bár egészségem romlása többször is nem várt és nem óhajtott pihenőre kényszerített, végre mégiscsak eljutottam a jelen KRÓNICA első kötetének befejezéséig, amely az ősidőktől 1848-ig mutatja be szülőfalum, a hajdani királyi város dicsőséggel és gyásszal vegyes történetét. A második kötet majd az 1848 márciusától 1990 júliusáig rögzíti az eseményeket.

Ma szeretettel és – mint tagadjam? – némi büszkeséggel teszem olvasóim elé krónikám első kötetét. Nem arra vagyok büszke, hogy én írtam, hanem arra, hogy Segesd volt a szülőfalum. Mert ezt feledni nem tudtam soha. Igaz, nem is akartam.

„Én magyarságom soha nem tagadtam,
de soha nem is kérkedtem vele,
nem pávatoll: egy mártír-pillanatban
csak a bőrömmel együtt jönne le.

Magyarságom nem is átkoztam: könnyen
fizettem adómat. Tizedem
kálváriajárásban, jajban, könnyben,
kacajban, dalban ma is fizetem.

De aztán pont! Nem csempészek dugárut,
sem rém-gázt! Római polgár vagyok.
Okmányomon a százszor is elárult
Krisztus-király pecsétje ég, ragyog.

.....

Nincsen zsebem, tarisznyám kincsre, pénzre,
egyetlen rejtéktárcám a szívem

és benne az Isten forradalmi pénze:
a szeretet ragyog tündérien.

Némely országban megállok. Kitárom
a karjaim: rügyezni kezdenek,
s mint mesebeli hőszin fa-titánon,
a lombokon sok kék virág remeg.

Én nem hiába vándoroltam, érzem,
Egy-egy országban megrázom magam;
a szél széthordja szirmaim zenésen,
s Isten felé megyek tovább vígan.”

Így emlékezett meg Mécs László hazájáról, hazája népéről, a szülőföldjéről és az azt illető hűségről, amikor a lelkébe vágott a felismerés arra a nagy és égető kérdésre, hogy mit is jelent igazában magyar szívvel idegenben élni a töretlen hűség zászlaja alatt.

Tudom, volt idő, amikor mások másképpen gondolkodtak, ha alkalmasint szembe találták magukat hasonló problémákkal akár érzelmi, akár tudományos, akár kutató vagy éppen társadalmi vonatkozású indítékoktól ösztönözve vagy gyötörve.

Kutatómunkám során ezeket sem hallgathattam el. Más korok más kérdései alkalmasint már válaszra késztették őket.

Az én történelmi kutatásom tárgya Somogy megye volt és benne elsődlegességgel: SEGESD. Erdeit, mezeit a Rinya patak vize öntözi. Télen kemény és szürke jégpáncél takarja, a hóolvadás után, tavasszal elárasztja a környező rétet és mezőt, nyáron szerényen huzódik meg a rekettyés partok között és ősszel a hulló faleveleket görgeti, mossa fáradhatatlanul. Mindig más színben és formában jelenik meg és mégis meg tud maradni annak, ami igazában élete, sorsa: a nagynak álmodott Magyarország szerény somogyi patakjának. De így szerényen is hirdeti, hogy hűséges és igaz tanúja volt a partjain élő népek, családok és emberek változatos történetének.

Erről szó a jelen KRÓNKA.

I. DUNÁNTÚL, SOMOGY ÉS SEGESD A HONFOGLALÁS ELŐTT

EXTRA HUNGARIAM NON EST VITA; SI EST VITA NON EST ITA...
Magyarországon kívül nincs élet, vagy ha van élet, az nem ilyen. Hosszú ideig ismételtették magabiztos magyarok ezt az „igazságot”, mint valami hitvallást, megfeledkezve arról a még alapvetőbb igazságról, hogy volt idő, amikor Magyarország nem a mai Magyarország volt, sőt volt olyan történelmi idő is, amikor a mai Magyarországon semmiféle ország még nem volt, bár élet, sőt emberi és bizonyos értelemben társadalmi és kulturális élet is létezett már ezen a földön, ahol őseink több, mint ezer éve, hosszú vándorlás után végre „hazatalálva” megtelepedtek. Vonatkozik ez a megállapítás a Dunántúlon lévő Somogyra, s abban Segesdre és környékére is. Ha szülőföldünk történeti múltját akarjuk felidézni, ezekről a régmúlt, de nagyon sokáig nem magyar emlékekről is tanulságos megemlékezni, hogy, mint a bölcs mondotta, a múltat ismerve még jobban becsüljük és szeressük a jelent.

1. Európától Pannoniáig

Európa nevét első ízben Hesiodos Theogoniájában olvassuk, aki K.e. 900 körül írta meg művét. Ő még úgy tudta, hogy Európa valamiféle istennő lett volna, egy, a három ezer Oceanidák közül. Költői szárnyalású fantáziája csodás regét fűzött e névhez, amelyet aztán egy egész földrész örökölt. A görög mitológia aztán gondoskodott arról, hogy eme első pár soros emlék köré legendát, majd hőstörténetet szerkesszen.

Európa világrész vagy földrész első földrajzi leírását Hippokratész róta papiruszra (1), de az „Európa” név titkának ő sem találta meg a nyitját. Mint Hérodotosz sem, aki Melpoménének ajánlott IV. könyvében őszintén bevallja, hogy „senki sem tudja pontosan, hogy honnét származik ez a név és hogy ki nevezte el így ezt a világrészt”. A csodálatos mégis az, hogy azóta mindenki így nevezi.(2)

Az Európában fekvő Pannonia nevével és őstörténeti leírásával kapcsolatban szintén visszamehetünk az ősi mitológiához az első görög és római leírásokat követve, bár e névvel kapcsolatban a történeti és nyelvészeti kutatás elfogadhatóbb eredményeket ígér.

De mielőtt ezzel a problémával részletesebben foglalkoznánk, sürgősebbnek látszik egy másik kérdésre felelni: Volt-e élet és milyen élet lehetett az írásos

korszak előtt ezen a tájon, vagyis a Dunántúlon, a mai somogyi tájakon és pontosabban Segesd környékén?

2. Őstörténeti múlt

SEGESD nagyközség és környéke a Dunántúlon, a Balaton, a Duna, a Dráva alkotta négyszögben, a Rinya patak mentén, a mai Somogy megye középső részén terül el és a legtöbb történész és régész egybehangzó véleménye szerint már az ősidők óta az emberlakta tájak közé tartozott. De, mert a rendszeres ásatások és kutatások sokáig figyelmen kívül hagyták e táj tudományos feltárását, az ismert leleteket sokáig csak a szerencsés véletlennek köszönhattük.

Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy semmi sem történt a somogyi, Segesd vidéki ó- vagy középkori történelmi emlékek felkutatására a második világháborúig. A Századok című történelmi folyóirat 10-ik számában olvashatjuk még 1880-ból: „Minden helyi Múzeum egy-egy bástyája a magyar történetnek, mely hivatva van az elkallódásnak induló történelmi emlékeket megmenteni”. Az ekkor megindult és az egész országot érintő mozgalom során a *Somogyi Múzeumot* is megszervezték. Kezdetben a Megyeháza két termét kapta meg mindössze, de Melhárd Gyula a Múzeum első őre a *Somogymegyei Régészeti és Történelmi Társulat* első évkönyvében, mely 1879–1881 évi dátummal jelent meg, már közli első „múzeumi jelentését” és ebben Segesd is szerepel:

– A népvándorlás korába, vagy az ómagyar időszakba esik ama *két vas-buzogány*, melyek egyikét Dr. Szabó János marcali orvos úr, a másikat pedig Ladányi György úr ajándékozta Társulatunknak; az *első Segesden*, a második Mosdós mellett a Sárkánytóban találtatott; mindkettő leveles, vagyis bordás, de a sárkánytói masszívabb és nyele is van, míg a *segesdi csak fanyéllal bírt*.

– Ha az adományok sorrendjét követtem volna – írja Melhárd Gyula – úgy első helyen herceg Odescalchi Arthur úrnak becses ajándékát lett volna kötelességem felemlíteni; a herceg úr ugyanis nemcsak kezdeményezője, nemcsak alapító tagja Társulatunknak, hanem Múzeumunk megteremtésére régészeti beccsel bíró tárgy ajándékozásában is első. Ajándéka *egy márvány sírkőlap Segesdről, melynek fájdalom csak a fele jutott el hozzánk*; kíváncsok, hogy a másik fele is valahonnét megkerüljön! A sírkő felszíne sima, csak a széleken olvasható latin majuskulákkal (nagybetűkkel) a következő körirat:ESCIT MAÍST IOHANNES FILIUS NICOLAI OBÍT IN FES.... A körirat eleje és vége hiányzik; a kiegészítést a másik hiányzó darab nyújthatná.” (A szerző a kő méreteit nem adja meg. E sírkő feliratára később még visszatérünk.)

Ugyanebben a számban *Dr. Lipp Vilmos*, a keszthelyi premontrei gimnázium tudós tanára, annak a *nagy római útnak* állomáshelyeit igyekszik meghatározni, amely Pécsről ment Keszthelyre (Fenekpusztára) Szigetvár, *Bőhőnye* (Segesd?) érintésével. Kutatása nem mentes kisebb tévedésektől, de az ő idejében számos azóta megismert adatról még nem tudhatott.

Csánki Dezső terepjárásai külön is kiemelendők már csak azért is, mert a Segesdhez tartozó *Bertalan puszta határában, a 4-es számú dűlőn* római telep romjaira akadt és egy régi római tégláégető nyomaira. *A múlt század végétől*

többször publikált jelentés ellenére ezen a helyen, tudtunkkal azóta sem folytatta a munkáját senki!

A Somogyi Múzeum a század vége óta természetesen nagyot bővült és a legújabb kutatások során is a Magyar Kálmán által vezetett ásatások újabb leletekkel gazdagították a segesdi emlékeket; ezekről később lesz szó; most térjünk vissza a kronológiához. (3)

A ságvári *paleolit lelet* arról tanúskodik, hogy K.e. 18–17 évezreddel e táj lakósa már ismerték a csoportos vadászat örömeit. De az is lehetséges, hogy a környező növény- és állatvilág veszélyei kényszerítették őket a csoportos (családi, rokon) közös életre, amely az asszonyoknak és a gyermekeknek nagyobb életbiztonságot jelentett, amikor a férfiak messzebbre indultak nagyvadra vadászni, a patakok vizében halászni, vagy az erdőkben gombászni, vadgyümölcsöt keresni.

A középső, másképpen *átmeneti kőkorból* csaknem húsz lelőhelyet ismerünk ma már Somogyban. A kaposhomoki lelőhelyről számos kisméretű penge került elő, melyek az u.n. „Tardenois”-i kultúra idejét (7,000 – 5,000) idézik fel.

Az *új kőkorszakból*, vagyis 4,500 és 2,500 közt, elsősorban a Kapos menti és a Balaton környéki leleteket kell kiemelni. Az 1978-as régészeti nyilvántartás már nyolcvanként lelőhelyet tartott számon. Gyékényes, Nagyatád, Böhönye, Nagybajom és Kaposvár mellett *Segesd nevét is megtaláljuk*. A leletek nagy elszórtsága ellenére is megállapíthatjuk, hogy őseink ebben a korban már felhagytak az örökös vándorlással és némi ismeretekkel rendelkeztek a földművelésről és az állattenyésztésről is. (4)

A *rézkorból* régészeink több, mint ötven lelőhelyet írtak össze, s ezek egy része mintegy köralakban veszi körül Segesdet. (5)

A *bronzkori* lelőhelyek száma is meghaladja a nyolcvanat s ezek közt van újra Böhönye is, meg Segesd is. (6) Sasvári Nándor, hajdani felsőbogátpusztai igazgatótanító egy díszített füles, tokos, bronzvésőt talált. Somogyszobról ékszerek, karikák, kések és vésők kerültek napvilágra, míg a Böhönye melletti csaprádi erdőben egy építkezés fundamentumának megásása közben bronzkori temető nyomaira bukkantak.

A *vaskor* szintén jelentős leletanyagot adott Somogynak. *Segesd melletti Csákszeg pusztán*, például, vaslándzsát találtak. (7) Vadászatra, háborúra már egyképpen alkalmas!

Történészek és régészek már régóta hangoztatják, hogy eme idők társadalmi és politikai életére jellemző egy bizonyos katonai arisztokrácia kifejlődése, ami a meg nem szűnő konfliktusok, báborúskodás logikus következménye. Más szerzők halom-síros kultúrájának is nevezik e kort, és okkal, hiszen e halmok belsejébe valóságos halotti házat, sírkamrát, építettek, s ott helyezték el a nem egyszer már máglyán elégetett neves halott maradványait. Ezek közé aztán díszes, esetleg nemes fémes – aranyból, ezüsből készült – asztali edényeket helyeztek el, megfelelő ünnepi étellel és itallal. Ha történetesen valami harcban elesett törzsfőnökről volt szó, amikor melléje fektették kedves vadász- vagy harci fegyvereit is. Ezek ma mind beszélő tanúi a korabeli ötvös művészetnek, de sokat árúlnak el a mindennapi életéről és a vallási hitről, hiedelmekről, mitológiáról is. Ezek szerint feltehető, hogy a Dunántúlon, a Balaton–Dráva–Száva szögletében *trák* arisztokrácia uralkodott, míg másutt inkább az *illír* lehetett az uralkodó osztály. (8)

K.e. 500 E kor végén, a Krisztus előtti ötödik század fordulóján, telepednek le hosszabb-rövidebb időre a Kárpát-medencében az *illírek*, a *trákok*, akiket rövidesen követnek a *szkíták*, és a *kelták*.⁽⁹⁾ Ez utóbbiak nevét a görög történetírók említik először: Hékatész de Milet 500 körül és Herodotosz fél évszázaddal később.

3.

Írásos emlékek nyomában

Így a Duna–Dráva–Száva által megjelölt és később Pannoniának nevezett tájon talált régészeti leletek tanúsága és az első, bár kezdetben elég pontatlan történelmi kútforrások nyomán az első nép, amelyet név szerint is ismerünk a későbbi somogyi tájakon a *kelták* népcsoportja volt, amely a vaskor idején, 750–700 körül kezdte meg vándorlását a nyugati partok felől kelet irányába. Ez a nép már az u.n. hallstadti civilizációhoz tartozott.⁽¹⁰⁾

Nyelve az illír nyelvcsaládhoz kapcsolja.

A Nagyalföld táján ekkor élhettek – legalább is Herodotosz tanúsága szerint – a *szygimek*, akiknek nevéből származtatják sokan a szkíta megjelölést is. A „szygima” szó egyébként kereskedést jelent a *liguroknál*!

A Kárpátok medencéje már ekkor, fekvésénél fogva, a nagy átvonulások útjába esett nemcsak Kelet és Nyugat, de Észak és Dél között is, hiszen a Balti tengertől dél felé itt vezetett át a híres karavánút, amelyen az „ámбра” (borostyánkő) érkezett.

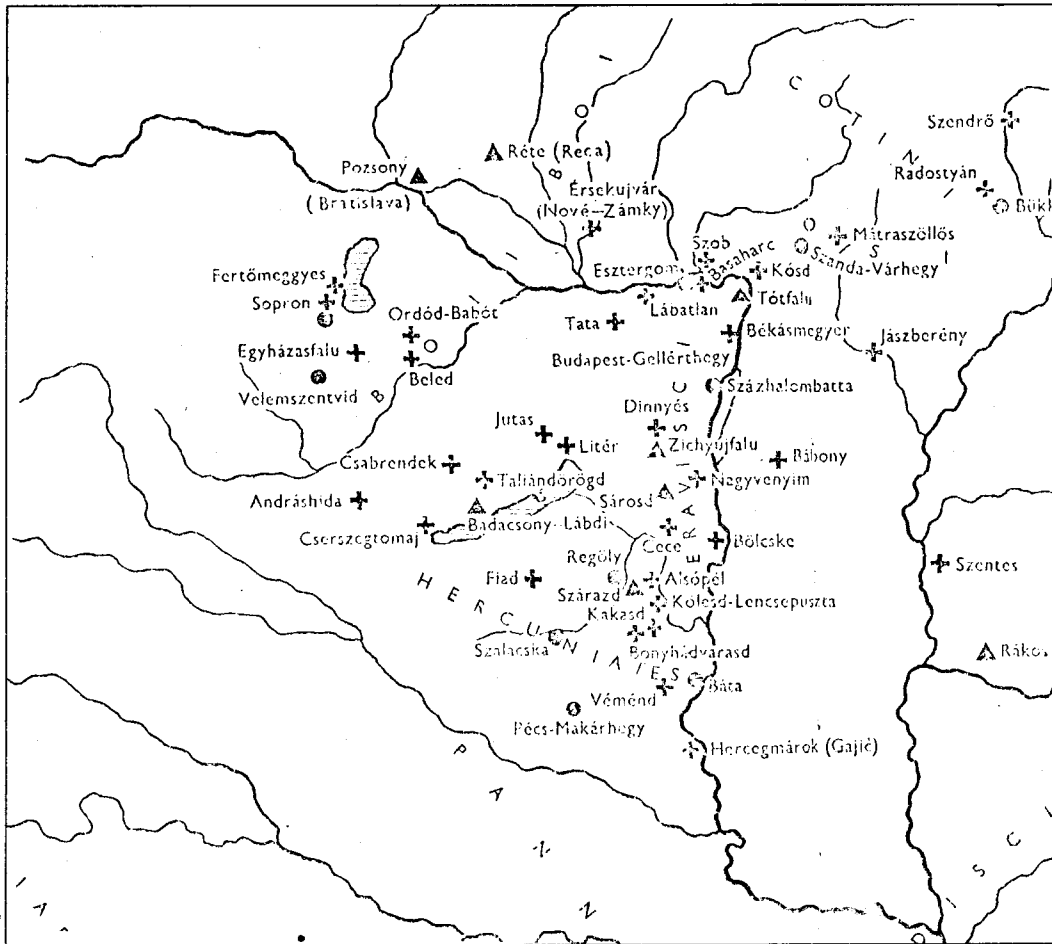
A mind keletebbre vonuló kelták később egészen Delphosig jutnak, de az itt tapasztalt erélyes ellenállás miatt visszafordulni kényszerülnek.

K.e. 450 A legújabb kutatások és több történelmi forrás egybevetése után az a
– 350 vélemény alakult ki, hogy a kelták K.e. 400 és 300 közt érkezhettek meg a kárpáti medencébe. Ha most figyelembe vesszük Titus Livius és Trogus Pompeus tudósításait, akkor itt a *liturig* törzsekről van szó, s ezek Pannoniában telepedtek le.⁽¹¹⁾

K.e. 279 A keletre tartó kelták K.e. 279-ben szenvedtek vereséget Delphosban. A vesztett ütközet után megmaradt erőik újra nyugat felé fordulnak visszavonulásuk során és a Balkánról jövet, Torgus Pompeus szerint, akkor vonulnak a Dráva–Száva közé és ott letelepednek. A Dráva–Száva felső, nyugati részén ekkor a *szkordiszkok*, míg Pannonia dél-nyugati részén egészen az Alpokig a *tauriszkok* laknak. Észak–Dunántúl lakói pedig a *bojérek*, latinul: boii.

Nemcsak a dunántúli, de általában a kelta világ sok vitára adott már okot. Történelmi forrásaink inkább csak a gazdasági és politikai életükre vonatkoznak, de egyéb részleteket mindennapi életükről, kultúrájukról már jóval kevesebbet mondanak. A római Justinus (XXIV) és a görög Straton (VII.3.8.) csak annyiban beszélnek róluk, amennyiben a római vagy a görög világ vagy birodalom életét vagy érdekeit zavarták, veszélyeztették.

K.e. 280 A pannoniai – magyarországi – kelta világ K.e. 280 és 150 közt élte a virágkorát. Ebből az időből számos kelta temető és egyéb elklülönített, sajátos régészeti lelőhely tanúskodik arról, hogy szálláshelyeiket szívesen rendezték be patakok vagy bizonyos kiterjedésű mocsarak közelében emelkedő dombokon.

A kelták Pannónia területén

Szabó Mihály térképe 1971-ből. A közép-somogyi leletek még nincsenek feltüntetve.
(Cf. *Sur les traces des Celtes en Hongrie*, Éd. Corvina, Budapest, 1971.)

Hogy Segesd a kelta időkben is lakott hely volt, arról már szólt a megyei monográfia is (352. lap), megemlítve az itt talált régészeti leletek jelentős számát, és ez a szám a közben megejtett ásatások következtében csak emelkedett. Ez könnyen érthető, ha tüzetesebben tanulmányozzuk Segesd földrajzi és vízrajzi adottságait, amelyek pontosan megfelelnek a kelta nép eddig ismert életfeltételeinek. A kaposvári Megyei Múzeum főmunkatársa, Magyar Kálmán vezetése alatt a mintegy tíz esztendővel ezelőtt megkezdett és több-kevesebb megszakítással azóta is folyó szakszerű ásatások ezen a téren is bővítik majd eddigi ismereteinket.

A népvándorlás hullámai újra megingatják a pannóniai élet eddigi rendjét: Északról jöve a *kimberek* K.e. 114-ben jelennek meg a Kárpátok medencéjében, s évekig tartó háborúskodást kezdenek az itt lakókkal. Mindezek a törzsek több-kevesebb sikerrel indítanak kisebb-nagyobb támadásokat a római limesek ellen nem annyira katonai vagy politikai, mint inkább gazdasági, zsákmányszerzési szándékoktól vezetve. Biztonsági okokból így a császárok mind keletebbre, a Duna vonala felé tolják ki a birodalom határait.

K.e. 150

- 100

4.

Pannonia a római birodalomban

A római birodalom terjeszkedése Közép-Európa felé a valójában már K.e. a második században megindult.(12) A dalmát partokon, a Száva menti területek, Siscia (Sziszek) majd Sirmium (Szávaszentdemeter) irányában a 158-ban, majd 119-ben vezetett római ellenlökések a legjelentősebbek. E két hadjárat, valamint a következő 88-as és 35-ös katonai vállalkozások, ez utóbbi Oktávián személyes vezetése alatt, a Száva völgyében már megközelítik a Duna völgyét.

A római légiónok egymás után törnek meg az itt élő népek katonai erejét. A római politika akkori irányelvei szerint előbb súlyos adókkal sújtják a meghódított területeket. A férfi lakosság egy részét rabságba vetik, a fiatalokból sokat a segédcsoportokba sorolnak be és csak ezután, alapos előkészítés után kapcsolják majd részenként a birodalmi közigazgatáshoz.

Amikor a történelmi források Pannoniáról szólnak, ebben a korban az u.n. *nagy Pannoniát kell érteni, amely a Szávától délre, majd a Száva és a Dráva közé eső térséget foglalja magába.* Maga a katonai megszállás is csak lassan halad előre délről észak, észak-kelet felé.

K.e. 27 Illyricum északi részét 27-ben hódítják meg a római légiónok.

K.e. 15-13 A dunántúli pannónok és szkordiszkok újabb támadást intéznek a római határvonal – limes – ellen, amire Tiberius császár megtorló hadjáratot vezet. De csak részletsikereket ér el, mert a következő 14-ik majd 13-ik esztendőben a pannónok újra csak háborgatják a római határvidéket, s ezekre a támadásokra a római légiónok újabb megtorló hadjáratokkal válaszolnak.(13) Ekkor már a római szerzők is „nagy és kegyetlen, borzalmas háborúról” (*magnum atroxque bellum*) írnak. A légiónok tűzzel-vassal pusztítják az egész tartományt, az ifjúság színe-javát elfogják és rabszolgává viszik. A legvéresebb harcok színhelye a Száva és a Dráva köze.(14)

A császár légiónjai ezúttal nem vonulnak vissza a véres csaták után, hanem helyben szervezkednek újjá. *Sirmiumot megerősítik* és jelentős katonai támaszponttá építik ki, s a falai közt ezidőtől erős és állandó katonaság üt tábort. A város maga is nagy fejlődésnek indul és néhány évtized után császárvárossá fejlődik. A közigazgatás és a meginduló kereskedelem szükségessé teszi egy jó és biztos úthálózat kiépítését.

K.e. 11. Közben azonban, K.e. 11-ben, a pannónok még szabad része nem tud beletenyugodni a sorozatos kudarcba és ezúttal a *dákokkal* szövetségre lép Róma ellen. De újra csak vereséget szenvednek.

A rómaiak hosszú ideig vonakodtak kilépni az osztrák Alpok és a Száva vonala által megjelölt természetes határ védelme mögül, már csak azért is, mert ebben az időben a Kárpát-medence még nem jelentett nekik különösebb gazdasági, kereskedelmi előnyt. De az itt lakó és harcias „barbár” törzsek szünet nélkül bebetörték a határvidékekre s így a limeseken belüli római terület békéjének a biztosítására nagyobb méretű katonai vállalkozásokra szánta rá magát a felsőbb vezetés. Erre a megfelelő alkalmat egy újabb pannón-dalmát egyesített felkelés adott K.u. 6-ban.

K.u. 6-9 Ezt a három esztendeig tartó megtorló hadjáratot újra csak Tiberius szervezi meg és a római légiónok részben az ő személyes vezetése alatt verik le a lázadást

mind Pannóniában, mind pedig a dalmát vidéken. A katonai győzelem után *Tiberius határozata szerint kezdődik meg egész Pannonia katonai megszállása, ezt követően a római polgári közigazgatás megszervezése, majd pedig a menetrendszerű gyarmatosítás.*(15)

Kisebb-nagyobb helyi zendülésekre ezután is sor kerül ugyan, de Pannoniának a római birodalomba való bekebelezése feltartóztathatatlanul halad tovább.

Néhány szó Pannonia nevééről

Európa nevének vizsgálatánál már megemlítettük annak kettős: misztikus és nyelvészeti magyarázatát. Pannonia nevének az esetében is hasonló jelenséggel állunk szemben. A különböző elméleteket négy csoportba lehetne sorolni:

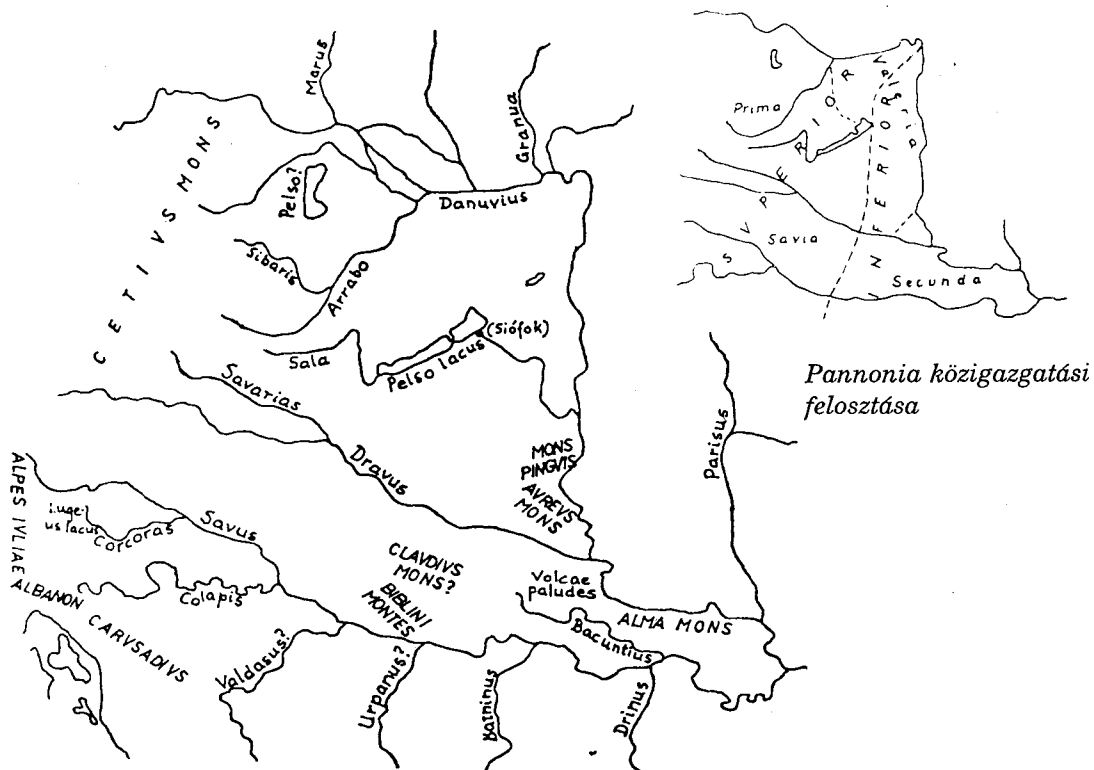
a) A görög mitológia hívei szerint, amire utal *Petrus Ransanus Siculus* is, Mátyás király udvari történésze (16) a *Magyarok Történetének Rövid Foglalatata* című művében, Pannoniát Pandiontól, Erithreusnak, Athén királyának a fiáról nevezték volna el, de a nép nyelve ezt a szót nem tudván korrektül kiejteni, megrontotta és így lett belőle Pandonia, majd Pannonia a könnyebb kiejtés kedvéért. – Egy másik, ugyancsak görögre utaló magyarázat lenne: a *paeonok*, pannónok egy deportált nép leszármazottjai lennének, akiket a görögök Paeoniából, Macedonia szomszédságából hurcoltak el. Nevüket pedig Paeontól, Herkules és Galathea nevű nimfa gyermekétől örökölték volna.

b) A keresztény legendárium szerint amelynek *Szent Jeromos és Cesareai Eusebius* a legismertebb hívei, Pannonia lakói, mint egész Európa népei is, Noé fiának, Jáfetnek a kései leszármazottai. A Pannonia szó gyökét, eredetét ők a latin *panis* = *kenyér* nevében keresik, ami szerintük csak arra utal, hogy a földje kiválóan alkalmas a kenyérgabonák termelésére.(17)

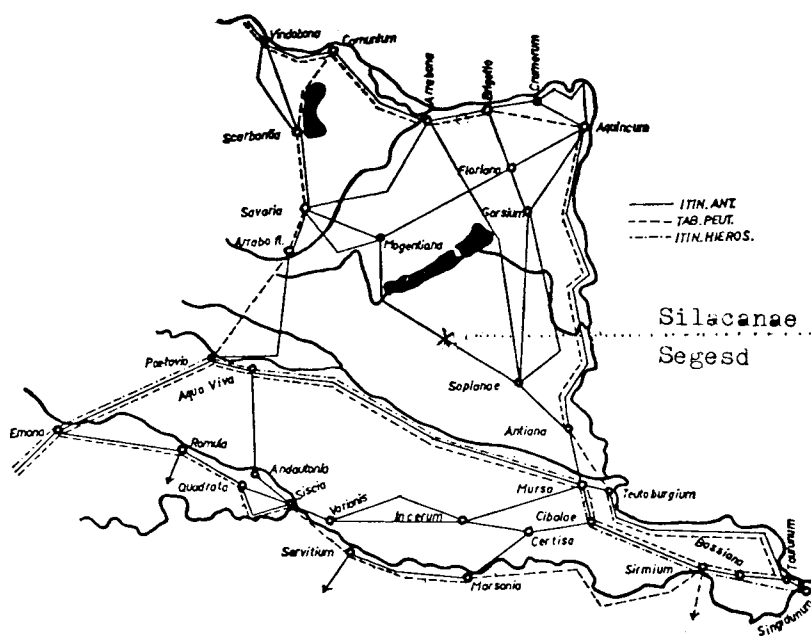
c) *Appianus Alexandrinus* történetíró már közelebb jut az igazsághoz, amikor kiiktatja magyarázatából a legendás elemet és csak azt írja *Illyricum* c. könyvében, hogy a paeonok a hosszú Ister (Duna) mentén lakó hatalmas nemzet; a dardanusokon túl a japodes népekig terjed a hazájuk; a görögök őket paeonoknak hívják, a rómaiak pedig pannonoknak és az illyrek közé sorolják őket”.(18)

c) A mai nyelvészek véleménye szerint Pannonia neve egészen egyszerűen az illír eredetű *pan* = *mocsár* szóra épül. Mocsaras vidék pedig bőven akad ezen a tájon, a nagy tavak (Fertő, Balaton) és a nagy folyók és megszámlálhatatlan patakok jóvoltából...(19)

Herodotosz még úgy tudta, hogy a Duna a Nagy-Alföldről kijutva két ágra szakad és egyik ága az Adriába, a másik meg a Fekete tengerbe torkollik. Az egymást követő római katonai vállalkozások, majd a katonai és polgári közigazgatás pannoniai beépítésével a történetírók is pontosabban képet adnak már az új tartomány föld- és vízrajzi helyzetéről. Elég egy szempillantást vetni az idézett leírások alapján felállított mai térképre, hogy azonnal lássuk a változás jelentőségét és az ismert adatok bőségét.

PANNONIA hegy- és
úttrajzi térképe

PANNONIA főbb útjai

Római élet Pannoniában

E krónika feladata nem lehet az, hogy teljes képet adjon a római Pannonia több évszázados történetéről, hanem csak az, hogy bemutassa azt a katonai, történeti, gazdasági kulturális és politikai keretet, amelyben a későbbi Somogy, s elsősorban Segesd és környéke élt ebben a korban.

Claudius császár (+54) a birodalomban végrehajtott közigazgatási reformok során Pannoniát Colonia rangra emelte. Nevéhez, többek közt, néhány később jelentős város alapítása is fűződik. Ezek közt számunkra a legjelentősebb Sabaria (a későbbi Szombathely) alapítása, ill. városi rangra emelése.

A pannoniai közigazgatás fejlődése szempontjából Traján (+117) és Dioklécián reformjai érdemelnek külön említést.

Traján Pannoniát két részre osztja Felső Pannoniára és Alsó Pannoniára. *Pannonia Superior* határai: nyugaton az osztrák Alpok, északon a Duna. A Duna-kanyartól légvonalban a Balaton északkeleti partvidéke, majd innét déli irányban átszeli a Drávát és a Szávát az illír tájakig. Az így meghatározott vonaltól keletre a Duna partvidékig terjedő rész kapta a *Pannonia Inferior* nevet.

Traján nevéhez fűződik a *dákok* rendszeres betörései miatt elhatározott két hadjárat 101–102-ben és 105–107-ben, s ezek során Erdélyt és a Havasalföldet, a Kárpátok és az Al-Duna közét meghódítja. (Bár ez a táj, mármint az erdélyi rész, nem sokáig marad római, mert Aurélián már 174-ben átengedi a gótoknak. *Dácia így alig másfél századig volt „római”*.) Traján az első római császár, akiről biztosan tudjuk, hogy járt Pannoniában.

A *markomannok* harcias és a rablásra mindig kapható népe a Duna vonalától északra, nagyjából Aquincum (Ó-Buda) és Carnutum (Deutsch-Altemburg, Bécs-től nem messze) északra lakott. A határvidék katonai védelmét semmibe véve és a kereskedelem miatt gazdag városok kincseit megkívánva összefogott a szomszédos törzsekkel és meglepetésszerűen megtámadta a római határőrséget Brigetio (Ószöny) táján és Arrabonáig (Győr) nyomult előre 166-ban. Egy másik markomann hadoszlop egyenesen délre tört Fehérvár és Szekszárd irányában.

A római hadsereg, amelynek főereje elsősorban a lovashadsereg volt, Marcus Macrinus Avitus parancsnoksága alatt, *akkor nagyjából Segesd határában, a Fenékpusztá (Keszthely) – Pécs főútvonal közepén sorakozott fel és lendült ellentámadásba és a markomannokat északi irányba vetette vissza.* (20)

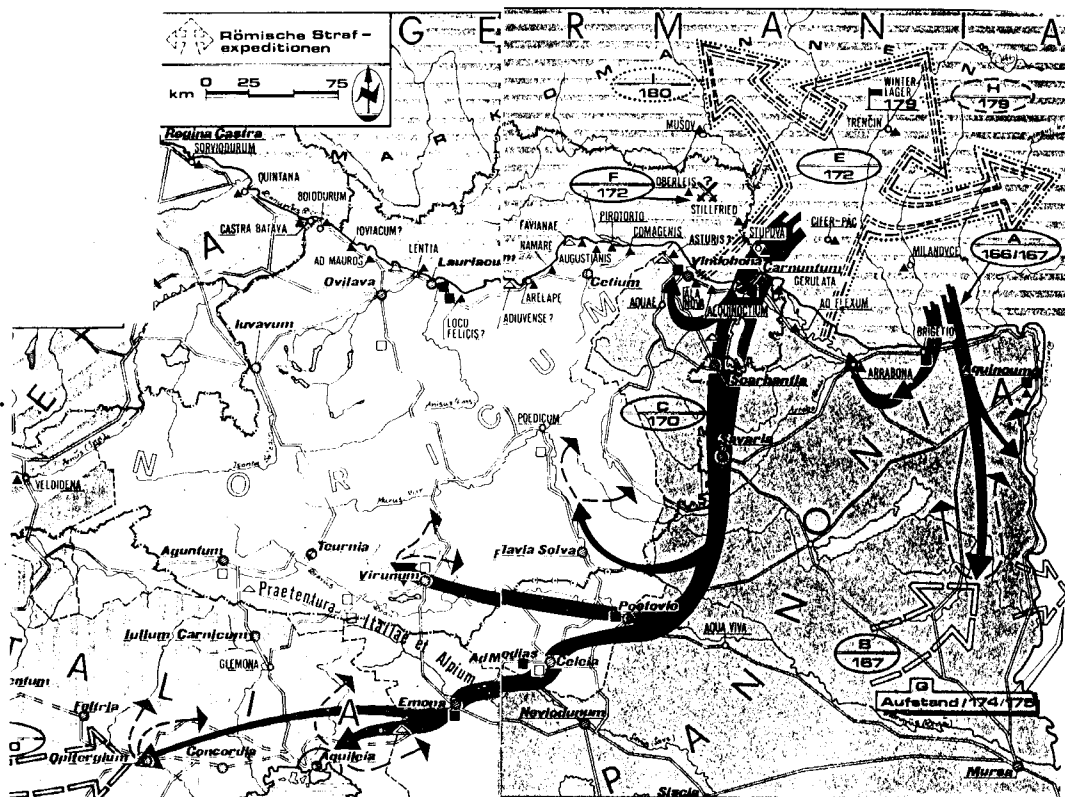
Három évre rá, 170-ben a markomannok még nagyobb haderővel támadnak Pannoniára Sopron–Szombathely irányában és Ptujt (Poetovio, Pettau) és Ljubljanát (Emona) érintve Aquileiaig jutnak, sőt még Opitergium (Uderto) vidékét is feldúlják. A római hatalom természetesen nem tűrhette tovább tekintélyének ily nagyfokú megszegyenyítését és polgárainak kifosztását. A császári csapatokat újra koncentrálják tehát a markomannok ellen, súlyos ütközetben megállítják a támadókat, a sebesülteket lemészárolják, a hadifoglyokat rabszolgaságba vetik. Sőt két év múlva, 172-ben a legfelsőbb vezetés újabb megtorló hadjáratot határoz el. A büntető expedíció Bécs és Győr közt kel át a Dunán, a korban monumentálisnak számító hajóhídon és ezúttal véglegesen megtöri a rebellis törzsek erejét, olyannyira, hogy a markomannok egyszerre eltűnnek a történelemből. Ennek a nagyfontosságú dunai átkelésnek az ábrázolása ma is látható Rómában Marcus Aurelius emlékoszlopán.

K.u

41 – 50

18 – 117

166 – 172

A rómaiak harca a markomannok ellen

A) Markomann betörés 166–167-ben

B) A római légiók ellentámadása

C) Újabb markomann betörés 170-ben

D) A római ellentámadás

E) A római büntető expedíció 172-ben

F) Az Oberleis-i döntő ütközet 172-ben

G) Háború a jazigok ellen

H) Újabb római büntető expedíció és a trencsényi téli tábor 179-ben

I) Commodus hadjárata

(Térkép: a Bécsi Haditörténeti Múzeum kiadásai, 1981)

Segesd római kori történetét kutatva érdemes itt röviden visszatérni erre a markomann háborúra, főképpen az 167-es római ellentámadásra, amikor a római parancsnokságnak sikerült aránylag rövid idő alatt jelentős haderőket összevonni a Fenékpusztá–Segesd–Pécs vonalon. Ez csak úgy lehetett végrehajtható, hogy a gyors hadművelethez a szükséges előfeltételek adva voltak, ami biztosíthatta, hogy a kijelölt légiók teljes hadifelszereléssel a gyülekezési helyre érkezhetnek.

Ennek a gyülekezésre kijelölt terepnek a központja kétségen kívül Segesd környékére utal a hadjáratról szóló beszámolók szerint. Ez két feltevésre jogosít fel bennünket: egyrészt, Segesd rajta volt a felvonulási főutak egyikén, másrészt már ekkor valamilyes katonai, stratégiai fontossággal rendelkezett, hogy éppen környékét jelölte meg a hadvezetőség a különböző és nem egyszer messze eső vidékről idevezényelt csapatok gyülekezési helyéül.

Hogy ilyen nagyarányú csapatösszevonás milyen komoly feltételeket kívánt meg, álljon itt például a római légiónok harci felvonulási rendje.(21)

A menetparancs által érintett légión tábora felett elhangzik az első kürtszó: a sátrakat le kell bontani. A második kürtszóra a sátrakat, építményeket lebontják, az ostromszereket szétszedik, öszvérek hátára felpakolják és eltüntetik a tábor nyomait. A nagytakarítás általános. A harmadik kürtszóra menetoszlopba gyűlekezik a légión már menetkészben. Az egyes alakulatok sorrendje így alakul:

1) Felderítőként a kisegítő csapatok egy alakulata halad az élen, hogy minden meglepetésnek elejét vegyék.

2) Következik az elővéd. Ha több légión vonul együtt, akkor sorshúzás útján jelölik ki azt, akinek ez a hely jut. Ha csak egy légión menetel, akkor a centuriát (századot) jelölik ki ide hasonló módon. Mindig harcedzett légiónsokból áll és a gyalogosok támogatására egy lovascsoport is a parancsnokló tiszt rendelkezésére áll.

3) Őket követi minden centuriából tíz ember, akik a táborveréshez szükséges szerszámokat és felszereléseket viszik magukkal.

4) Közvetlen mögöttük vonulnak az utászok, akiknek a feladata a közlekedési akadályok eltávolítása, s ha kell az út kiszélesítése, a hidak megvizsgálása, ellenőrzése, mielőtt a csapat zöme útnak lendülne.

5) Ötödik helyen szállítják a parancsnokló tábornok vagy főtest felszerelését; a katonai és parancsnoki törzs tisztjei jönnek ugyanitt. Az ő biztonságuk felett egy újabb lovaskülönítmény őrökdi.

6) A törzs után jön a menetben a parancsnokló tábornok maga, személyi testőrségével, amelynek legénységét a kisegítő csapatokból állította össze.

7) A hetedik hely hagyományosan a légión lovasegységeit illeti.

8) Mögöttük vonul a teherszállító öszvérek hosszú oszlopa, nemcsak a szokásos podgyásszal, hanem a szétszedett ostromgépektől is megterhelten. Nemcsak az öszvérhajcsárok menetelnek itt, de az ostromgépek kezelői – a korabeli tüérek – helye is itt van.

9) Mögöttük kísérik a főtesteket, a legátusokat, tribunokat, kisegítő prefektusokat a harcedzett légiónsokból kiválogatott kisebb rohamegységek.

10) Mögöttük vonul fel a légión – vagy légiónok! – A légi élen a légión saját katonai sas-jelvénye, mellette a századok jelvényei és kíséretük, a trombitások, s végül a légión katonák hatos sorokban.

11) A reguláris légiónok – légiónegységek – mögött van a kisegítő csapatok helye.

12) A menetet egy erős, gyalogos és nehézlovas alakulatokból összeállított hátvéd zárja le.

Ha alapul Cézár hadseregét vesszük, akkor az egyes alakulatokról a következőket lehet még mondani:

– Egy légión kilenc *cohors*-ból állt s mindegyik *cohors* ötszáz embert számlált, hat *centuriára* (századra) osztva s egy centuriába 80–100 légións kapott beosztást. Bár előfordult, hogy az első cohort létszáma elérte a 800-at, de ebben az esetben a többi öt létszáma kisebb volt.

– A bennszülöttekből – barbárokból – felvett, sorozott kisegítő gyalogság kisegítő *cohors*okban harcolt, ezek száma 500 és 1000 közt változott.

– Augustus császár újjászervezte a légión lovasegységeit, minek következtében az ő lovassága négy különböző alakulatot mutat:

- a vegyes cohorsokban a létszám egy negyede tartozott a lovassághoz és háromnegyede könnyű gyalogos volt, akik a rohamcsapatok szerepét töltötték be.

- a hagyományos légiós lovasság, akik leginkább felderítő és összekötő szerepet játszottak az ütközetben;

- a „sasok lovassága” csak önkéntesekből állt, akár „római” volt, akár a tartományokból származott. Kemény és sokoldalú kiképzésen mentek át.

- a bennszülöttekből felfogadott lovasság.

A légiók személyi létszámát 150,000 emberben állapította meg a szenátus. A katonai szolgálat ideje a római légiókban 20 esztendő volt, és a létszám feltöltésére évenként 10,000 embert kellett mindig újra besorolni. A légiósok zsoldja a kisegítő csapatokban szolgálók zsoldjának a háromszorosa volt, amihez járultak a győzelem utáni külön jutalmak és minden császár-választás idején egy rendkívüli zsold. A második század végétől a légiósoknak megengedték, hogy már szolgálati idejük alatt is megházasodhassanak. *A szolgálati idő lejártával leszereltek, külön jutalomban részesültek és földet is kaptak a letelepedéshez. Legtöbbször ott telepedtek le, ahol szolgálati idejüket befejezték.* A kisegítő csapatok leszerelő „obsitosai” megkapták a római állampolgárságot. Septimius Severus idején (†211) a leszerelési jutalom 3,000 dénár volt!

Visszatérve a 167-es római ellentámadásra, amikor a római erők kimutathatóan Segesd és Pécs között sorakoztak fel, hogy a markomannok betörését megállítsák, önkéntelenül is felvetődik a kérdés, *hogy volt-e, lehetett-e már ekkor Segesden valamiféle római erősség, vár vagy őrhely, esetleg utánpótlási és élelmezési raktár?* E kérdésre teljes bizonyossággal ma még válaszolni nem lehet megfelelő leletek hiányában. Ma még csak a lehetőségeket tudjuk latolgatni néhány pozitívnak látszó jel birtokában.

Hogy valami nagyobb római út vezetett át Segesd határán, pontosabban Csákszeg mellett, azt ma is ki lehet mutatni. Felsőbogátpusztán a véletlen, Bertalan pusztán pedig Csánki ásatásai kimutatták, hogy ott valóban volt római élet, sőt a bertalanpusztai római tégláégető azt is bizonyítani látszik, hogy a közelben jelentős építkezések voltak. Az egyik szomszéd faluban (Beleg-Pusztarét) megtalálták egy volt légiós leszerelési emléklakettjét, amelyből arra következtethetünk, hogy valahol a környéken szolgált és szolgálata leteltével itt telepedett meg. Apró elszórt emlék több is van még, de *döntő bizonyítékunk ma még nincs.* Ilyet csak Magyar Kálmán folyamatban lévő ásatásától várhatunk majd. *Segesd római castrum, esetleg villa létezése mellett szólna fekvése is:* egy légió rendes menetben 30–35 kilométert tett meg naponta, de erőltetett menetben 50 kilométerig terjedt a légiósok által megtett útszakasz. A római nagy út Pécsről (Sophianae) Szigetvárnak ment (Limusa), innét Silecanae-nak, amit mi Segesdnek tartunk – rövidesen jelezzük miért – és onnét Keszthelynek (Vacum), vagyis Fenékpusztának. *Segesd–Silecanae pontosan a Szigetvár–Limusa és Fenékpusztá–Vacum félútján van és a távolság is megfelel a légió egy napi útjának.*

A római utakról szólva gyakran hangoztatják a szerzők azok katonai és kereskedelmi fontosságát. Ez így igaz is. De jelentőségük talán még nagyobb volt „civil” szempontból. A római polgár és azok, akik a birodalom rendbiztonságát élvezték anélkül, hogy az állami apparátus valamelyik ágához tartoztak volna, szintén sokat köszönhetnek az úthálózatnak. *A birodalom „alattvalója”*

szívesen és gyakran utazott szekéren, lovon vagy gyalog, ha többre nem tellett. A római úthálózat „igazgatósága” ezekről sem feledkezett meg. Minden 30–33–35 kilométerként egy vendégfogadót tartott fenn (Statio), ahol a szállás és ellátás biztosítva volt. Közbeeső pihenő helyeket rendezett be 10–12 kilométeres távolságok szerint, ahol megfelelő körülmények között meg lehetett pihenni (Mutationes); esetleg lovakat is cserélni. Hasonló megállóhelyekről tudunk hidak, patakok mellett, az utasember számára létfontosságú forrásnál vagy gázlónál, révnél. A hadiutak mentén nyílt terepen a biztonságot az 5–7 kilométerenkint megépített kő, téglavagy fatornyok biztosították (Burgus). Határőrvidéken az őrtornyok láncolata sűrűbb is lehetett. Ha a terep veszélyes volt, akkor a vendégfogadók és pihenők mellett védő sáncok is lehettek, földhányásokkal, nem egyszer téglavagy kőfallal. Főképpen a fontosabb utak elágazásánál, kereszteződésénél.(22)

Mindezt tekintetbe kell venni, ha Segesdről szólunk, hiszen tudjuk a korabeli források vizsgálatából, hogy Segesd környékén ilyen útelágazás volt. Itt keresztelték egymást a Szigetvár–*Segesd* (*Silacanae*)–Fenekpusztai és a Dráva-part (nevezzük egyelőre babócsai útnak) *Segesd*–Balaton déli part (Somogyvár–Karád?)–Ságvár–Fehérvár stb. főutak. Valószínűleg volt egy kisebb bekötőút is a Dráva–Mura felé, hozzávetőlegesen Kanizsa–Zákány–Gyékényes felé. Ez a közlekedési csomópont Beleg–Bogátpuszta–Böhönye–Bertalanmajor háromszögben keresendő, amelynek középpontja Segesd, tehát nagy valószínűség szerint Segesd határában.

Eme adottságok figyelembevételével joggal lehet feltételezni, hogy a segesdi dombon állt legalább egy őrtorony (Burgus), de az is lehetséges, hogy a négy útirány biztosítására valami kisebb katonai helyőrség is létezett, éppen az itt megszálló utasok bizonyára jelentős száma miatt. Pontos helyét meghatározni már a régészek feladata.

Segesd nevééről

A római gyakorlatban egy hely névadásának szinte megszámlálhatatlan magyarázata lehet az alapító nevéől, a hely földrajzi vagy vízrajzi meghatározásáig. Ebből a szemszögből vizsgálva a SILACANAE helynevet, némi elirányítást talán kapunk, de ez nem nevezhető döntő érveknek. Ha azt tételezzük fel, hogy valami összetett szóval állunk szemben, akkor megbonthatnánk úgy, hogy első tagja a latin SILANUS-ból jönne, amely forrást, vékony forrás(patak)-vizet, néha forráscsobogást jelent, a CANA pedig gyékényből font kosarat, talán a CANNA, ae, gyékény, zsombék átültetése következtében. Igaz ugyan, hogy a Rinya Segesd határában többhelyütt is ingoványos, mocsaras, gyékénnyel és zsombékkal bőven teletüzdelt árterülettel bír, de ez esetleg csak utalás lehet, de még nem perdöntő érv.

SILACANAE-ből semmiképpen nem lehet levezetni SEGESD nevét, sem fordítással, sem hangtani, kiejtési változtatással. Mint ahogy nem így lett SABARIA-ból Szombathely, BRIGETIO-ból Ószőny vagy SOPANAE-ből Pécs.

Ugyancsak ilyen alapvető megállapítás, hogy *Segesd-nek sohasem volt sem német, sem szláv eredetű neve. Csak a magyar „Segesdet” ismerjük.* Ezt pedig Kiss Lajos „Földrajzi nevek etimológiai szótára” c. művében (567.1.) így magya-

rázza: legősibb, eddig ismert írott formája SEQUEST, az Ó-Magyar Olvasókönyvben idézett szöveg szerint (552) 1193-ból való s alapja az ó-magyar -seg és -ség főnévre utal, ami dombot jelent. – Kiss határozottan elkülöníti a tihanyi alapító levélben szereplő „lacum Segesti”-től, amit később a latin Sixtusból származtatnak – Sycusd – a Holm (Halom) nevű falu mellett, s ez halászhely volt. De éppen Holm miatt véli Kiss, hogy ez is a -seg-ből származik, bár a későbbi köznyelvben Sükösd-nek hívják a falut. Ám az 1092-ből származó, u.n. Szent László féle átírás még „Segusdtou”-t ír, bár ez az oklevél kétes eredetű.

Egy 1216. április 11-én kelt oklevél (MVEV.I.139) „ecclesiam Segusdiensem”, següsdí templomot említ és ettől az időtől fogva a középkori és későbbi latin oklevelekben is Segesdet Segusdinum-nam, jelzőjét Segusdiensis, Segesdiensis-nek nevezik. Később nevét néha Segestum-nak is írják, de tévesen. A külföldi források néha össze is keverik SIGETHUM Szigetvár nevével, mások meg Szegedével, amit helyesen SEGETUM-nak és SEGEDINUMNAK kell írni.

Segesd neve latin eredetének bizonygatására több helyi történész és krónikás tollából ügyes elméletek is láttak napvilágot:

- Segesd nevének a gyöke a latin *seges*, *segetis* főnévben keresendő, ami felszántott földet jelent. Szerintük az erdős, mocsaras vidéken ez művelhető földet jelentene; így tehát letelepedésre alkalmasat.

- egy másik latinos magyarázat szerint az eredeti név a *segestris*, *segestre* szóból jönne, aminek a kicsinyített formája *segestellum*, s a jelentése fonott szalmaköteg, vagyis zsúpp. Ebből arra következtetnek, hogy itt zsúppos lakóházak lettek volna.

- mások egyenesen Segesta-ra gondolnak, hiszen ilyen nevű város volt Sziciliában is.

- ismét mások a Plinius által is említett Segestica-ra emlékeztetnek, de Siscia nevének egyik alakja és a Száva és a Kulpa találkozásánál fekszik.

Egyik magyarázat sem kielégítő. Mint ahogy a helyi *néphumornak* tulajdonítható az az elmélet is, amely szerint Següsd, alapjában véve összetett magyar szó a *Seg+üsd-ből* és arra emlékeztetne, hogy itt valamikor jobbágybíróság is működött, ahol a vétkeseket deresre húzták a botbüntetések következtében. Aki csak egyszer is látta a segesdi kettős dombot, az nem kételkedik többé Kiss Lajos magyarázatának a helyességében: Segesd nevét csak magyar eredetre vezethetjük vissza, bár a hajdani helység lakói már részesei voltak a római birodalom történetének is.

A római világ utolsó évszázadai Pannoniában

284 – 305

Dioklécian császár (+313) közigazgatási reformjai során a két pannoniai tartományt újra ketté osztotta, s az így alakult

- *Első Pannonia* (Pannonia Prima) határai: nyugaton az osztrák Alpok nyúlványai, északon a Duna, a Rába torkolatáig, innét légvonalban a Balaton északkeleti szegélye. Ettől a földrajzi ponttól déli irányban a régi tartományi határ a Drávaig s délen a Dráva lett.

- *Valéria* új tartománya e vonaltól keletre a Dunáig. Délen a határ a Száva.

- A Duna és a Száva közti részt két tartományra osztotta: a keleti neve *Második Pannonia* (Pannonia Secunda), a nyugatinak a neve pedig *Savia* lett.

Uralkodása alatt Dioklécián többször is megfordult Pannoniában és ittlétekor huzamosabban tartózkodott Sirmiumban, amely így császári székhelyül is szolgált.

Somogy és benne Segesd vidéke így Felső Pannoniához tartozott előbb, most pedig Első Pannoniához, Pannonia Primához. Az új közigazgatásban a tartomány élén egy kormányzó állt (praeses), aki Szombathelyt (Sabaria) székelte. A katonai főparancsnok Petronellben volt (Carnuntum), a dunai határőrvidék egyik nagy katonai központjában. Hasonló katonai összevont erők voltak a szomszédos tartományokban Pécs (Sopanae) és Eszék (Mursa) vidékén is.

A 307-i esztendő kiemelkedő dátum a római birodalom történetében. Carnuntumban Dioklécián elnöklete alatt összeül a négy „césár” és egymás közt felosztják a birodalom kormányzását. A délpannon, illír vidékeket különösen fenyegették a szarmaták.

Konstantin császár riválisa, Maxenciusz feletti győzelme után hálaadásképpen kiadja a milánói rendeletet, amely vallásszabadságot engedélyez a keresztényeknek. Keménykezű uralkodása alatt a birodalom egyre erősödik, de a hatalom birtoklása sok háborút okoz. Az egyeduradalom megszerzéséért háborúba keveredik császár-társával Liciniusszal, akivel kezdetben együtt harcolt a szarmaták ellen. 313

A két rivális császár közt a *döntő ütközetet a pannoniai Cibela-ben (ma Vinkovce)* vívják meg és Licinius vereséget szenved. *Licinius emlékét őrizte meg az a Segesden talált római pénz,* mely nevének dicséretét hirdette, éppen cézári kinevezése alkalmával. Ez a pénzérme is elveszett az esztergomi Ferences Gimnázium éremgyűjteményével együtt, amikor a ferences múzeumot a II. világháború harcai során kifosztották. A pénzérmét a „segesdi dombon” találták, amikor a hajdani Balatincz suszter új házát építették a huszas években. (A ház a túskevári lemenő út, a Lizola mentén állt, a mai Bozsóky-házzal szemben, a déli oldalon.) 314

A politikai és háborús események következtében Konstantin császár többször is Pannoniában tartózkodik, így 321-ben hosszabb ideig is. Sirmiumban székelve irányítja a birodalom ügyeit. 322-ben a szarmaták Nagytétény = Campona római táborát támadják meg és sok pusztítást végeznek a környéken. Ellenük Konstantin büntető hadjáratot vezet. A keresztény világ nagy eseményére, a niceai zsinatra hivatalos Domnus sirmium püspök is. (23) A zsinat 325-ben elítéli Arius alexandriai presbyttert és követőit. A császár Ariust a Duna vidékére száműzi, de az arianizmus tovább terjed Pannoniában. 315 – 326

A Közép-Duna mentén nagy a nyugtalanság a birodalom határvidékén. A niceai zsinat nem oldotta meg a vallási problémákból fakadó megosztás veszélyét. Photiust sirmiumi püspökké választják, de maga a sirmiumi zsinat ítéli már el eretnekség vádjával, 348-ban. A Nagyföld vidékére észak-kelet felől gepida nyomásra *vándolok*, kelet felől pedig *gótok* költöznek. A pannoniai határőrvidéken (Limes) nagyban folynak a védelmi művek megerősítő munkálatai. Új típusú és több toronnyal is ellátott erődök épülnek, a régi táborokat fallal veszik körül és őrtornyokkal látják el. A határőrséget pedig elválasztják a lovasított, gyorsabban mozdítható hadseregtömbtől. Miközben a veszély egyre növekszik a határvidéken, a birodalom egységét újra pártütések gyengítik: Konstans császárt meggyilkolják 350-ben és Vetrano trónbitorló Sirmiumban lép fel, hogy hatalomra jusson. A következő évben a Dráva–Száva közt Magnen- 335 – 350

tiusz császár szenved vereséget *Mursa–Eszék* határában, II. Konstanciusztól. A győzelem azonban erősen gyöngítette katonai erejét, így 357-ben tárgyalni kénytelen a birodalom ellen felsorakozó barbárok követével.(24)

Pannonia a népvándorlás korában

Hogy a barbárokkal való tárgyalásoktól nem sok eredményt vártak a hivatalos vezetők, az abból is látszik, hogy parancsot adtak a határvidék megerősítésére. 361-ben *Juliánusz császár* rövid két éves uralma alatt igyekszik a pogány vallást régi fényében visszaállítani, de sikertelenül. Áthalad Pannonián is, *Sirmiumban nagy ünnepségeket rendez*, de a csatamezőn nemcsak ő, hanem a pogány vallás is vereséget szenved. A katonák új császárokat választanak Sirmiumban. A limesek mentén pedig nagy építkezésekbe kezdenek: végig a Duna mentén, a váci Duna-kanyartól a Száva torkolatvidékéig megsokszorozzák az őrtornyok számát. De újabb veszély közeledik: a hetvenes években a *lovasnomád hunok megverik a gótokat* és Európa földjére lépnek, messzi keletről indulva.

375 – 380

Dácia (Erdély és néhány tartozéka) katonai helyzete már a múlt században annyira megromlott, hogy Marcus–Aurelius császár a tartomány kiürítését rendelte el 274-ben. A légiónok kivonása ebből a kulcspozícióból megnyitotta az utat a keletről induló népvándorlás előtt.

A *gótok* előnyomulása rövid időre megáll ugyan az Alsó–Duna vonalán, de egymás után indulnak útra azok a nomád népek, amelyek aztán nem egyszer Spanyolországig, sőt Afrikáig „vonulnak majd vissza”, *menekülve az egyre erősödő keleti nyomás elől*.

Amikor a *hunok* 375-ben megdöntik Ermanrik *osztrogót* birodalmát, a *vizigótok* is menekülnek, de a Balkán felé. A hunok tovább nyomulva éket vernek ezután a *vándálok* és a *gepidák* közé, akik ekkor már a Felső-Tisza vidékén táboroznak. A felső Duna–Kanyarban pedig a *svév-szarmata* szövetség támad, de ez ellen I. Valentinián még sikerrel harcol, végigjárva Sabaria, Brigetio és Aquincum katonai táborait.

A *gótok*, a *hunok* és az iráni eredetű *alánok* előzönlük a Balkán északi részét és ellenük a védekezést Pannoniából irányítja Gratianus császár. A birodalom már nem elég erős komoly katonai ellenállásra, így kompromisszumokra kényszerül. A gótoknál is, a hunoknál is „szövetség” címen nagy telepítések folynak Pannoniában.

390 – 400

A *Maros–Körös vidékén táborozó szarmaták Pannoniára törnek*. Flavius Stilicho római generális sikeres ellentámadása a Dráva–Száva közén is csak pár évre biztosítja a békét. Amikor 395-ben Uldin hun „regulus” hadseregével megjelenik az Al–Duna vidékén, akkor szakad ketté a római birodalom és kerül Pannonia a nyugati rész érdekkörébe. Mindez azonban már nem sokat javít a helyzeten és Pannonia nagyon nehéz helyzetbe jut.

405 – 445

A római „limes” elveszti minden jelentését. Olyan, mintha sajtából építették volna védelmi láncolatát: tele van lyukakkal! A hunok megszállják a Bánátot, maguk előtt kergetve a vándálokat, a hozzájuk csatlakozó svéveket és alánokat. *A keleti gót betörés és a hun támadás okozta veszély láttán Pannonia romanizált lakóssága Italia felé menekül, magával víve családi vagyonát, állatit, emlékeit és*

szentjeinek ereklyéit. Róma megkísérli ugyan még egyszer Pannonia Prima és Secunda újjászervezését, de nem sok sikerrel. Eközben a hunok Rua fejedelmük vezetésével betelepедnek a Kárpát medencébe, 420 körül. De már a kezükbe kerül 430 táján Valeria és Pannonia Prima területe is, míg Pannonia Secunda földjét a nyugati birodalom átengedi a keletinek, Sirmiummal és az egész Szerémséggel együtt. Dehát ez már nem sokat jelentett.

440–441-ben azzal érvelve, hogy Szendrő (Margus) város püspöke megbolygatta a hun sírokat, átkelnek a Dunán, beveszik Vinicumot (Kostolac), sőt Singidunumot (Belgrádot) is. Amikor elesik Sirmium, az egész tartomány a kezükben van. *A hunok szerencsecsillaga felkelőben van. Ezt érzi meg Attila is, és hogy a hatalomban senkivel ne kelljen osztozkodnia, 444/445-ben megöli testvérét, Blédát.*

Attila húszéves uralkodása állandó háborúskodással telt el, és töméntelen hadserege, ahol csak megfordult, mindent felélt, ha éppen szándékosan el nem pusztított vagy tönkre nem tett. Nem hiába járta a mondás, hogy a lovaik patája nyomán kiszáradt fű nem nő ki újra. Zsákmányhoz, rabláshoz szokott hadserege otthoni táboraiiban sem tarthatta magát valami túl nagy fegyelemhez: *a régi római Pannonia közepes birtokos vagy gazdagabb osztálya tovább menekül Italia felé. Nem marad helyütt csak az alsó néposztály, földművelők, kisebb kereskedők, kézművesek, a mindennapi élethez szükséges mesteremberek.* Ha Priszkosz rétor beszámolójának töredékeiből értesülünk is Attila székvárosának néhány luxusberendezkedéséről, mindezek a kifosztott római „patriciusok”, tehetős polgárok villáiból származnak. *Attila nem épített semmit! Halála után semmiféle időálló alkotás nem maradt fel.*

A hun birodalom vége

A hun birodalom végét egyébként saját szövetségesei készítették elő. Csak politikai szükségességből álltak mellette amíg élt, s 453-ban bekövetkezett halálával ez a kényszer megszűnt.

Rettegett birodalmát három fia örökölte, *Ellák, Irnák és Dengizik.* Miután huzamosabban megegyezni nem tudtak, a lesben álló volt szövetségeseik csak az alkalomra vártak szabadságuk visszaszerzésére. A gepidák királya, Ordarik ellen vívott csatában *Ellák elesett*, talán a Szerémségben lévő Nedaou folyó mellett. A megmaradt hunság a Fekete tenger irányába vonult vissza. *Irnák neve egyszerűen eltűnik a krónikákból.* *Dengizik* is meghalt 469-ben, miután mintegy tíz évig csatározott még a keleti birodalom ellen. Az a hun töredék, amely úgy-ahogy átvészelte ezeket a gyilkos harcokat, végül is beleolvadt a szomszédos szarmata tömegbe és csendben levonult a történelem színpadáról. (25)

A kelet-római légiónak rövid időre megjelennek újra Pannoniában, de a gepida veszély miatt a bizánci császár az egész tartományt átengedi az osztrogótoknak. A szarmaták a Duna–Tisza vidékén rendezkednek be, a herulok, a szvévek és a szkírek pedig a környező, északi, északkeleti hegyek lábainál. Tartós béke azonban most sem született, annak ellenére, hogy az elmúlt harcok mindenütt sok áldozatot követeltek.

Elsőknek a keleti gótok támadnak újra, s megverik a szkírek seregét. De a csatában elesett király fia, Odoáker, felkerekedik egész népével és Itália felé

vonul, hogy a nyugati római birodalmon töltse aki bosszúját, megfosztva trónjától az utolsó római császárt, Romulus Augustulust. Odoáker ravennai „barbár” királysága idején Noricum és Pannonia nyugati része gyakorlatilag az ő hatalma alá tartozik.

Az osztrigótok ekkor már Nagy Theodorich vezetése alatt a Balaton mellékéről a Balkán felé távoznak. A Szerémségben megverik a gepidákat és Théodorich Itália királyaként fejezi be életét. Ennek a szinte szünet nélkül változó katonai-politikai helyzetnek az eredményeként Észak-Pannoniában a *szüvek*, majd a *herulok* vetik meg a lábukat, de nem tartósan, mert az Elba vidékéről útnak indult *longobárdok* is megérkeznek a Kárpát medencébe.

526 – Miközben az osztrigótok és a gepidák tovább háboruskodnak a Szerémségben, a *longobárdok* *tervszerűen megszállják az egész Dunántúlt*. Bizánci segítséggel megverik később a *gepida királyt* és elfoglalják Mursa-Eszék kereskedelmileg és katonailag fontos stratégiai városát, sőt még Cibalae-Vinkovcit is. Kunimond gepida király még tartja ugyan Sirmium-Sremska Mitrovica fővárosát, de Alboin longobárd király már ezt is birtokába veszi 565-ben. Ám a győzelemnek nem sokáig örülhetnek a longobárdok, mert már a következő évben súlyos vereséget szenvednek a bizánci segítséggel támadó *gepidáktól*. Mivel a longobárd erő kevésnek bizonyult e harcban, a longobárdok bosszút forralnak és szövetséget kötnek a Belső-Ázsia ismeretlen vidékéről előtörő *avarokkal*, akik Baján kagán vezetése alatt megszállják az Alföldet. Veszélyes szomszédság.

A *longobárdok* végül hosszú megfontolás után még megülik nagy fénnel 568 húsvétját, majd *Észak-Itáliába költöznek*. A nyomukban haladó *avarok pedig elfoglalják egész Pannoniát*. (26b)

568 – Az *avar uralom* jól megszervezett és fegyelmezett katonai erőre támaszkodva csaknem kettőszáz évig állt fenn biztonságban, szinte bevehetetlen földsáncokkal megerősített és elmés katonai logisztikával megszervezett támaszpontjainak védelme alatt. Nomádokból fokozatosan fölmívelők, kézművesek, iparosok és kereskedők lettek, ügyesen kihasználva adott geopolitikai helyzetüket. A körütekintő kormányzás lehetővé tette számukra a meggazdagodás több útját, módját is, amiről mesés régészeti emlékeik ma is beszédes tanúk.

780 Ugyancsak régészeti leletek beszélnek arról, hogy *Segesd és környéke az avar időkben is lakott terület volt*. A szétszórt apróbb leletek közül kiemelkedik a Böhönyén kiásott avar sír, amelyre egy villánpózna elhelyezése során bukkantak a villamossági művek munkásai. Itt említhetjük meg Petneházy Maly Bice terepjárását is, aki 1980-ban, szakdolgozatához keresvén helybeli adatokat, *egy öreg csákszegi asszonnyal találkozott, aki megmutatta neki „egy lovas-katona sírját”, a major és a halastó közt, amire szintén csak a véletlen vezette őket, de a sírt gyorsan újra betemették*. Petneházy Maly a sírt meg is jelöli egy helyszíni rajzon. *Azóta sem érdeklődött e lelet után senki*, így nem tudhatjuk, hogy valami neves hun vagy avar vitéz temetkezési helye volt-e itt, vagy éppenséggel valami honfoglaló magyaré? (27)

A gazdagság és a jólét felkeltette Nyugat érdeklődését is az avarok iránt és az így támadt irigységet egyes politikusok saját céljaik szolgálatába tudták állítani már azzal is, hogy az avarokat „Attila örököseinek” nevezték. Még a frankok legendáshírű császára, Nagy Károly is felfigyelt rájuk, annál is inkább, mert az elbukott bajor felkelés vezére az avaroknál keresett menedéket: átszaladt a

szomszédba. Már a longobárdok esetében láthattuk, hogy lehet igen veszélyes szomszédság is!

A frankok első hadjáratukat mindjárt 788-ban megindították a nyugati avar vidékekre, de ez a vállalkozás hamar kifulladás az első erősségek sáncai alatt.

788 –
791

Nagy Károly azonban nem mondott le egyhamar tervéről, így 791 szeptemberében személyesen vezette rettegett seregét az avar végek ellen. A harcok igen hevesek voltak, mert a régi évkönyvek is megemlítik, hogy *az avarok keményen harcoltak a nagy király ellen*. Nagy Károly három oszlopban is támadott: nyugatról, a Duna mindkét partján, és délről, az Itáliából bevetett sereggel. Ám így is csak a Rába vonaláig jutott. Nagy seregét nemcsak a járvány tizedelte, de súlyos ellátási nehézségei is voltak a letarolt vidéken. Viszonylagos győzelme így is magas árat követelt: lovai nagy részét, felszerelése javát elveszítette, és a halottak közt volt „számos hű grófja és püspöke is”. *Ha a külső támadás nem tudta megtörni az avar uralom szilárdságát, hamarosan megingatja azt a belső széthúzás, a polgárháború.*

Az avar birodalom nyugati részének ura, a tudun, Aachenbe megy 795-ben, ott meghódol Nagy Károly előtt. Hazatérve mindjárt szemben találja magát a többiekkel, majd pedig a két avar fővezér, a kagán, és a jugurru, fegyverrel támadnak egymásnak. A következő évben a nyugati tudun felveszi a kereszténységet, hogy békét nyerjen. Ugyanebben az időben a szlavónok vezére elárulja avar barátait és Erik friauli grófot, aki az avarok ellen indult, átengedi a területén. *Erik így egészen a Dunáig-Tiszáig hatol be az avar birodalom belsejébe*. Az országot feldúlja, az avar fejedelmek kincseit tizenöt szekéren elszállítja!... Pár hónap múlva Nagy Károly fia, Pippin, ekkor már itáliai király, szintén részt kíván a kincsekből; ő is betör tehát seregével és büszkén fogadja az összes tisztségviselők hódolatát.

795 –
803

Frank szokás szerint a politikai behódolással együtt járt volna a keresztény hitre való térés is. De a hittérítést olyan erőszakos módszerekkel végezték, hogy a sok megalázást nem bírván tovább, a tudun vezetésével újabb lázadás tör ki a frankok ellen. A harcok során Nagy Károly sógora, Gerold herceg is elesik. A frankok erre a tudunt elfogják, kivégzik, és seregének nagyrészét egyszerűen felkoncolják.

Ezek az erőszakosságok csak újabb véres erőszakosságokat váltanak ki: 802-ben az avarok meglepik és megölik a nyugati határ közelében Cadaloc és Goteram határgrófokat. De az új tudun belátja a harc kilátástalan voltát és 803-ban, Aachenben, meghódol ünnepélyesen Nagy Károly előtt, akit a pápa (III. Leó) közben, 800 karácsonyán császárrá koronázott. Az új császártól a tudun hercegi címet kap, a béke jeléül.

Míg az avarok így nyugaton voltak elfoglalva, *a bolgárok is támadnak és Krum királyuk vezetésével megsemmisítik az avarok tiszántúli hatalmát.*

804 –
830

Szorult helyzetükben az avarok a két ellenség közül a nyugatit tartják a kevésbé veszélyesnek: az avar kagán ekkor övéivel és előkelőivel, valamint megmaradt népével a frankok védelme alá helyezi magát. Felveszi a kereszténységet és a Theodor nevet, de rövidesen meghal. Utódja szabad választását Nagy Károly jóváhagyja ugyan, *de törvényben tiltja meg, hogy az avaroknak bárki is fegyvert adjon el.*

A Dunántúlra viasszaszorult és a frank birodalomba bekebelezett avar-országot Nagy Károly három közigazgatási részre osztotta.

– Az első az ausztriai Enns folyótól a Rábáig, Avaria néven lesz tartomány. De 814 után már ezt is egy frank gróf kormányozta.

– A Rába–Rábca vonalától a Balaton keleti csücskéig és onnét délre a Dráváig lesz a második tartomány, nagyjából már szláv lakossággal.

– A Dráva–Száva között a helyi szláv fejedelmek közül kijelölt főúr kormányzására bízta.

Ebben az első rendezésben egyházilag a felső tartomány a Passau-i püspök, a második a Salzburg-i érsek és a harmadik az Aquileia-i pátriárka főhatósága alá tartozott.

Német Lajos, Jámbor Lajos császár fia, 828-ban egész Pannoniát egy közigazgatási kerületben fogta össze *Regio Pannonia* néven. Egyházkerületi beosztásában a Rába–Rábca vonaláig a *Passau-i püspök*, attól keletre, délkeletre pedig a *Salzburg-i püspök* gyakorolta a főhatóságot 829 novemberétől.

830 – A nyitrai herceg, *Pribina*, frank barátsága miatt összekülönbözik *Mojmir*
862 *morva* fejedelemmel, de menekülni kénytelen. Először Mosabourgban áll meg, de itt sem maradhat sokáig és a Száva déli partjain telepedik meg. *Salacho* drávai határgróf közbenjárására visszatérhet Pannoniába és 840-ben a Zala folyó mentén birtokot kap Német Lajos keleti frank királytól.

Mojmir morva fejedelem halála után újabb egyezkedésekre kerül sor Pannoniában a frank főhatóság alatt vitézkedő hercegek között. *Pribina*, frank-hű magatartásáért újabb 100 mansiót kap Német Lajostól, előbbi birtokaiban is megerősíti őt a frank király. *Pribina Mosaburgot választja székhelyül.* Rajta kívül még négy kisebb hercegség osztozkodik Pannonián: egy német, egy avar és két szláv.

Am Pribina nem sokáig örülhet új hatalmának, mert a morvák megölik 861-ben. Utóda, frank támogatással fia, Kocil lesz.

Most meg Német Lajos keleti frank királynak lesznek kormányzási gondjai: fia Karlman, Ostmark, a keleti határtartomány kormányzója fellázad és segítségül hívja a még a Kárpátokon kívül élő magyarokat, akik első ízben támadnak Nyugat ellen. S ezután már a nyugati krónikások gyakori témája lesz mindaz, ami a magyarokra vonatkozik.

A frankok ellen vagy a frankok által vezetett hadjáratok eddig leginkább a Rába–Rábca–Balaton–Zala folyó Dráva vonalán játszódtak le ugyan, de *Segesden is volt a frank idők emlékeiből egy Soli Deo Gloriás ezüst pénzérme, újra csak a régi „dombról” vagyis a „barátdomb” szomszédságából, amit Pethő Lénárd káplán az esztergomi Ferences Gimnázium pénz-és érmegyűjteményének adományozott.* Sajnos, a második világháború végén, a már ismertetett módon, ez is elveszett. (28)

6.

Pannonia keresztény múltja

Joggal tehetjük fel ezek után a kérdést: Vajon mi és milyen lehetett az őslakó pannónok hite, vallása, milyen írott források, régészeti leletek őrzik régi elődeink lélekvilágának, vallásgyakorlatának emlékeit?

*Liber–Libera istenpár kétarcú ábrázolása
London, British Múzeum*

A római hódítást megelőző időkről a források szűkszavúsága miatt vajmi keveset tudunk az itt lakó népekről, s ezek a tudósítások is legtöbbször másod-, vagy harmadkézből származnak. A nagy Duna-kanyartól északra és délre lakó barbároknek nem voltak krónikásaik, és a dunántúli népekről is csak részlettudósításaink vannak.

Még a római hódítás kezdetén is szűkszavúak a jelentések. *Pannonia meghódításának nem volt Cézár-ja*, aki a Galliai hadjáratáról írt művében olyan sok adattal szolgál a legyőzött gallokról. *Pannonia történetét kéttucatnyi szerző apró megjegyzéseiből kell összeállítanunk.*

A római légiók betelepítésével azonban már sokat javul a helyzet. A katonai hódítást nyomon követi a polgári közigazgatás megszervezése és az új tartomány beilleszkedése a

kereskedelmi, s vele a kulturális élet forgalmába, vérkeringésébe. Az így keletkezett katonai, majd közigazgatási központok, települések, városok, birtokközpontok új kulturális életet teremtenek, amelyben a vallási élet megszervezése is jelentős szerepet kap.

Az uralkodó elemet természetesen a birodalmi vallás elsőbbsége jellemzi. A császárhoz való hűség, a neki járó tisztelet kifejezésének szertartásos meghatározásával már maga is egy vallási aktus. A római birodalmi vallás meghonosítása így természetesen a légiók katonáinak, tisztjeinek, a közigazgatás tiszttségviselőinek a nevéhez fűződik. A közismert római istenségek meghonosodása Pannoniában így kézenfekvő magyarázatot kap. Szentélyeik minden nagyobb központban vannak. De a nyomukra bukkanunk a vidéken is, mint ezt Kaposvár közelében, a bodrogszentkereszti templom környékén talált Liber és Libera isteneknek a tiszteletére felállított fogadalmi dombormű is igazolja. E domborműről megemlékezik Gönczi, Pusztai Rezső, Kocztur Éva és Magyar Kálmán is. Egy reliefes márványtábláról van szó, melynek méretei M: 50 cm, Sz: 25 cm és V: 7,5 cm, vagyis egy tipikus dombormű, amely egy tógás (inkább nyitott köpenyes) férfit és nőt ábrázol, kézben alul félrehegyezett, felül kidomborodó bottal. (Magyar Kálmán a Somogy megyei Levéltári Évkönyv XV. évfolyamában – 1984 – a fényképét is leköszölte) A fogadalmi szöveg így olvasható:

LIBERO PATERI E
LIBERE C MANILIA
FIRMINA V.S.L.M.

Mielőtt megfejtéséhez kezdenénk, először arra a kérdésre kell válaszolnunk, ki volt Liber és Libera isten és istennő?

LIBER és LIBERA ősi latin, római mitológiai istenek tisztelete elsősorban vidéken, a földművelő lakosság körében terjedt el, legfőképpen ott, ahol a szőlő- és a bortermés, a gyümölcs és a zöldségfélék termelése adta a család jövedelmének jelentős részét. Ezeken a tájakon egy erős tél, egy tavaszi fagy, vagy egy koranyári jégzápor katasztrófát jelentett. *LIBER* nevét a szőlőültetvények és a bortermelés védelmére, *LIBERA* nevét pedig az elvetett mag csírázásának, kikelésének, a fák bimbózásának és virágbaborulásának az oltalmára hívták segítségül. Tehát az induló élet védelmére.

Az emberi méretekhez alakuló római mitológiában így lett belőlük „jótevő istenpár”, férj és feleség, hasonló gondokkal és a hasonló veszélyek elkerüléséhez szabott hatalommal. Ezért ábrázolták őket mindig együtt, férfi és női alakban. Ezt példázza a Somogy megyei bodrogbói Szent Kereszt templom mellől kiemelt kettős dombormű is. A férfi és a nő kezében hosszú, bunkós végű pásztorbot van. Ábrázolásuk pontosítására lábaiknál fekszik az elmaradhatatlan pásztor-kutya. Ez utóbbi sokszor a hűséget is jelképezi.

Liber és Libera istenpárnak nem ez az egyedüli ábrázolása, minthogy a hivatása is bővebben értelmezhető. A British Muzeum őrzi remekbeparagott hermájukat, fejszobrukat, ahol egy fejnek két arca van: egy női és egy férfi képmás, szintén a közös szerep jelzésére.

Később, a megnagyobbodott birodalomban, s elsősorban a görög mitológia befolyására, Liber nevét Jupiter nevéhez csatolták, Jupiter Liber vagy Liber Pater néven, de már Libera társa nélkül. A klasszikus korban a Liber–Libera istenpár tisztelete elhomályosul és a szőlők és a bor felett már Bacchus fog őrködni. A vidék azonban sokáig őrzi még a régi hagyományt, s az istenpárt még akkor is tisztelték, amikor a városlakók már a nevükre sem emlékeztek.

A rövidítéseket kiegészítve az említett felírás a következő átírásban olvasható:

*A bodrogbói régi kolostor romjaiból előkerült fogadalmi emléktábla
Kaposvári Múzeum*

LIBERO PATERI E(t) (suae)
 LIBERE C(consorti) MANILIA
 FIRMINA V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

Magyarul: *Liber Atyának és Libera (nevű házastársának) Manilia Firmina készséggel (örömmel) tesz eleget fogadalmának.* A V.S.L.M. közismerten a fogadalmat teljesítő személy köszönésének a formulája. A „C” is gyakori rövidítése a házaspároknál a conjunx, consors kifejezésnek.

A szöveget úgy is érthetjük, hogy a jelzett úrasszony – Manilia Firmina – szőlőbirtokán vagy gyümölcsösén, esetleg veteményes telkén tapasztalhatta az istenpár segítségét, oltalmát, s valami szorongatott helyzetben tett fogadalmi kérését meghallgatta. Ezért emelte ezt az emléktáblát birtokán lévő villájában, egy erre megfelelő teremben, esetleg a ház átriumában, előcsarnokában vagy díszudvarában. *Tehát nem lehetett nyilvános tisztelet középpontja. Egyéni fogadalom következménye, nem közösségi vagy társadalmi vállalkozásé.*

A Liber–Libera istenpár a csírázó, kezdődő élet isteni pártfogója is volt. A termékenységre, így a gyermekáldásra is vigyáztak. Ebben az esetben, esetleg egy gyermekáldás emlékét őrizné. De még így is kimondottan magán jellegű; tehát megint nem lehet közösségi tisztelet tárgya; ezért ide zárandoklatok aligha jöttek. (29)

De nemcsak a római vagy Rómától befogadott görög istenek tisztelete terjedt el Pannoniában, hanem a keleti, középpázsiai istenek nevei és tiszteletük formái, szertartásai is meghonosodhattak a római légiók révén, hiszen ezeket, akár a szokásos rotációk, akár katonai események következtében, a birodalom egyik részéből a másikra lehetett vezényelni.

Kr. u. 90 és 100 közt a dák és a germán háborúk miatt, például, a római katonaság számát Pannoniában 50.000-re lehet tenni. Egy századdal később, *Septimius Severus idején, a pannoniai légiókat Kisázsiába és Szíriába vezénylik. A harcból visszatérő katonasággal sok civil is ide költözik és a kulturális, a vallási élet az ő szokásaikkal, vallási és kulturális életük elemeivel gazdagodik.* Ez persze nem ment mindig zökkenő nélkül. Tudjuk, 236 és 238 közt Maximinus Thrax császár parancsára a hadsereg fellép egyes társadalmi csoportok „rendbontó” törekvései ellen. Így valószínű, hogy ebben az időben pusztulnak el a szíriai istenek szobrai és szentélyei. A magyarországi ásatások révén ezek romjaiból számos leletet ismerünk Pannóniaszerte.

Ugyancsak „társadalomellenes”, „felforgató” tevékenységgel vádolták az első keresztényeket is. Ezekhez a vádakhoz járul még a „hűtlenség” vádja, mert sokan megtagadták az isteni rangra emelt császár szobrai előtt a hűségesküt, ami istentiszteleti szertartás keretében ment végbe. Pannoniában az első nagy keresztényüldözés 303-ban indult meg és sok vértanút kívánt.

Pannonia keresztény vértanúi

A légiók határőrvidéki (limes) harcbevételére által megkövetelt áthelyezések következtében jutott el a kereszténység is Pannoniába. (30) A harcokat követő fegyvernyugvás, a béke idején szabad lett az utazás is, és hála a nagyszerű úthálózatnak, nemcsak a kereskedők és a köztisztviselők, de a hittérítők is útnak indulhattak. Számos írásos

emlék igazolja azt is, hogy az első hittérítők a kereszténnyé lett legionáriusok voltak. Az ő táboraik, vagy a táborok védelme alatt álló városok közelében alakultak meg az első keresztény közösségek. Az ő életükről az első keresztény vértanúk aktái, bírósági kihallgatásai tájékoztatnak bennünket.

236 – A pannoniai részek első ismert keresztény vértanúja *Demetrios (Szent Demeter)*, akit
237 236/37 telén végeztetett ki Sirmium-ban (Száva–Szent–Demeter) *Maximinus Thrax* császár. A hagyomány szerint magas rangú katonatiszt volt, consul, aki a tiszt karrier-ről lemondva, az özvegyek, az árvák és a szegények pártfogója lett, mint keresztény közösségének szerpapja, vagyis diákonusa. (A diákonusi intézmény születését és célját az Apostolok Cselekedetei VI. fejezetének 1–6 verseiben olvashatjuk). Életét számos legenda tette közismertté, tiszteletére kápolnák, templomok, bazilikák és kolostorok épültek. Nagy népszerűségének egyik magyarázata talán éppen az, hogy élete találóan példázza a pannoniai, a balkáni és a közélkeleti kereszténység legbuzgóbb alapítóit, a leszerelt katonákat és e katonákból lett hithirdetőket, szerzeteseket, papokat, néha püspököket. Demeter nevét ma is őrzi az ősi Sirmium neve (Di-) Mitrovica, magyarul Szávaszentdemeter. A Római Martyrium október 8-ra teszi az ünnepét.(31)

307 – A pannoniai kereszténység életében 307/308 két nevezetes esztendő. Diklécián és
308 Galér császárok valóságos hajtóvadászatot indítanak a keresztények ellen az egész birodalomban. A felkavart vihar végigsöpör Pannonián is számos áldozatot követelve.

Február 23-án idézi Martyrologium szent Serenus, vagyis Szörény, görög nevén *Syncrotos* vértanúságát. Foglalkozásra nézve kertész volt, aki megtérése után a remete életet választotta, vagyis életét az imának, elmélkedésnek és a böjtnek szentelte. A császár elfogatóparancsa Sirmium környékén érte. Bíróság elé került, és mert a hitét semmiféle fenyegetés ellenére sem akarta megtagadni, a bíró hóhér kezére adta. A görög krónikák szerint, melyek halálát feljegyezték, vele egyidőben 62 más keresztény is életét vesztette.(32)

Március 26-án szenvedett vértanúságot *Montanus* és hites felesége, *Maxima*. A szentjeromosi Martirium szerint Nándorfehérvárból, a római Singidunum-ból menekülve, útban voltak Sirmium felé, amikor a császári pribékek elfogták és Sirmiumtól mintegy kilenc mérföldre a folyóba dobták őket, ahol mind a ketten életüket vesztették. Ugyanezen a napon szenvedett vértanúságot még más negyven névtelen keresztény is, akiket hasonló körülmények közt fogtak el.(33) A katonák ugyancsak szigorú parancsot kaphattak a keresztények üldözésére, mert ezeket még csak a törvény elé sem idézték. Egyszerűen csak azt kérdezték tőlük, hogy keresztények-e? Majd amikor nem voltak hajlandók a hitüket megtagadni – visszatérni a pogány vallásra – egyszerűen végrehajtották rajtuk a halálos ítéletet.

Március 27-én pecsételte meg élete feláldozásával Krisztushoz való hithűségét egy *Alexander* (Sándor) nevű katona is, akit viszont fegyveresen kísérték be Sirmiumba, a római bíró elé. Krisztushoz való hite nyílt megvallása után kivégezték. Hogy fegyveresen vitték a bíró elé, abból arra lehet következtetni, hogy Alexander csapatteste valószínűleg nem Sirmiumban állomásozott és hogy feljelentésre került a kerületi bíróság elé. Arról sajnos nem szólnak a krónikák, hogy a katona táborát Sirmiumtól délre, vagy északra feküdt, vagyis mely vidéken tartóztatták le. A halálos ítélet indoklása a katonák esetében legtöbbször a „hütlenség”, mert a császár oltárán nem voltak hajlandók a pogány áldozatot bemutatni, ami a katonai hűségeskü ünnepélyes formája volt a rómaiaknál.(35)

Ezzel a problémával nemcsak Pannoniában, de a Rajna vidékén is sokszor találkozunk, a vértanúk aktáit olvasva. A Köln vidéki légiós-mártírok közt nem egy akadt, aki egyenruháját felnyitva a bírónak mutatta harcha szerzett sebhelyeit, ezzel akarván bizonyítani, hogy a császárhoz való katonai hűségeskü élete kockáztatásával is megtartotta mindig, de mert keresztény, így pogány szertartáson nem vehet részt, a császárt

nem tekintheti istennek, de még csak isteninek sem. Ami szöges ellentétben volt a római terminológiával. Az áldozatbemutatás megtagadása a halálos ítéletet vonta maga után.

Április 6-án idézte törvényszék elé Sirmiumban Phobus helytartó Ireneust, Sirmium keresztény püspökét. A kihallgatásra Ireneust elkísérte egész családja: felesége, gyermekei, barátai. (A kereszténység első századaiban a papi nőtlenség nem volt még általános törvény; ezt a hagyományt őrzi egyébként még ma is a keleti egyház). Az egész család kérve, könyörögve akarta meggyőzni Ireneust, hogy csak úgy a „látszat kedvéért” dobjon néhány tömjénzemet az áldozati oltár paraszára. Nem is a császár, hanem csak Róma védőisteneinek a szobra előtt állították fel az áldozati oltárt. A bíró is megelégedett volna ezzel a gesztussal, még csak hittagadó nyilatkozatot sem kívánt. Ireneus azonban szilárdan vallotta, hogy mint püspöknek, neki jó példával kell hívei előtt járnia, nem lehet képmutató vagy szószegő. Így megtagadta az áldozatbemutatást. Mivel előkelő római családhoz tartozott, nem kínozták meg, csak lefejezték ...mint annak idején Szent Pált is, az ősi kiváltság utolsó joga szerint.(35) Nevének magyaros formája: Ernye.

A kihallgatás jegyzőkönyvének jelentős része ránk maradt, így hősies hitvallásának története bejárta az egész vidéket. Példaképpen emlegették a papok és szerpapok okulására, valamint azoknak a családoknak a vigasztalására, akik szintén így veszítettek el egy apát vagy testvért, férjet vagy jóbarátot.

Április 9-én ugyanez a sirmiumi bíró küldött a halálba hét keresztény hajadont, akik „életük feláldozásával, vérük ontásával” nyerték el a vértanúi pálmát. A krónikák szerint őket is „vidékről” hurcolták fel a törvényszék elé. Sem fenyegetés, sem ígéret nem tántorította el őket a Krisztushoz való hűségtől.(36)

Április 28. Szent Pollion ünnepe. Probus, Sirmium zsarnok kormányzója küldte a halálba a Cybale-i (ma Vinkovce) keresztény közösség lektorát, akinek a feladata volt a vasárnapi gyülekezeten, istentiszteleten a bibliai szövegek felolvasása és magyarázata. Kihallgatásáról szintén ránk maradt egy rövid összefoglaló, és ebből azt is megtudjuk, hogy egy előző keresztényüldözés során a város püspöke, egy bizonyos Özséb, Eusebius, szintén mártírhálált halt.(37)

Jellemző a korabeli kereszténységre, hogy ezekben a veszélyekkel teli időkben is meg tudta mutatni belső dinamizmusát. *A pogány hatalom által megtizedelt hierarchiának sohasem voltak személyzeti gondjai:* ha egy keresztény vezetőt az erőszak eltávolított a helyéről, bármilyen veszélyes volt is a tisztség, mindig volt valaki, aki vállalta. Így nem csoda, ha végül is a birodalom tűnt el, míg a kereszténység túlélte a vihart. Mint az Írás mondta: a poklok kapui nem tudtak rajta erőt venni...

Quirinus, Szent Kerény, Siscia (Siszek) püspöke, 309-ben adta életét Krisztus hitének megvallásáért. Maximus sisciai bíró parancsára fogták el, de mert neki nem állt a hatalmában halálos ítéletet kimondani, jelentette az ügyet illetékes felettesének, a Sabaria-i, szombathelyi tartományi bírónak, Amantiusnak, aki a hivatalos eljárás lefolytatására ítélőszéke elé idézte. Erős katonai kísérettel felvitték tehát Quirinust a nagy hadiúton, egész Sabariáig. Mint az életrajzban olvassuk, *az út során mindenütt, ahol csak keresztények voltak, a testvérek nagy szeretettel köszöntötték a megbilincselte főpásztort.*

Junius 4-én kerül sor az ítélethirdetésre. Mivel a bíró többszöri felszólítására sem volt hajlandó hitét elhagyni, a bíró malomkövet köttetett a nyakára és a közeli patak vizébe dobatta. A vértanú testét a keresztények megtalálták és éjjel, titokban eltemették a soproni kapu közelében. Amikor a híres milánói oklevél szabadságot biztosított a birodalom minden kereszténye számára, *tiszteletére templomot építettek titkos sírja helyén, vagyis a sabáriai Soproni kapu közelében.*

Amikor másfél évszázad múlva a népvándorlás hullámai elérték Sabariát is, és a pannoniai keresztények Itália felé menekültek, *szent Kerény ereklyéit is magukkal vitték és Szent Sebestyén katakombájában temették el.*(38)

Szent Kerény emlékét ma is templom hirdeti Szombathelyen.

Julius 4-én emlékezik meg a jeromoszi Martyrologium Szent Ince (Innocentius) és Sabbatia vértanúságáról, a nagy sirmiumi keresztényüldözés idején. Egyes kódexek Sabbatia nevét Sebasta-nak is írják. Róluk is csak azt tudjuk, hogy nem sirmiumi lakosok voltak, tehát valahonnét vidékről hurcolták őket a bíróság elé, valószínűleg újra csak feljelentés után. (39)

Szent Bazilla vértanú szűz ünnepét *augusztus 29-én* említi a liturgia. Előkelő, esetleg patriciusi családból származott, mert egyes görög krónikák *hercegnőnek* említik és amikor maradványait átvitték Bizáncba, a császári család nőtagjai mindig nagy tiszteletben tartották.

A női vértanúk sorában Szent Demeter napján, *október 8-án* említi meg a vértanúnévsor az „öt kánoni szent szüzet”, akiknek „a nevét csak a boldog Isten bírja”. A „kánoni” megjelölést több nyugati egyháztörténész úgy értelmezi, hogy öt hajadon lányt ítél el a bíró a pogány „isteneknek járó tisztelet megtagadásáért”, akik Krisztus evangéliumi tanácsát követve tettek volna szüzességi fogadalmat és *valamelyes közösségi életet éltek, s ebben a szerzetesi élet kezdeti formáját látják Pannoniában.*

Szent Anasztázia élete és halála, *december 25-én*, szintén sok vitára, kommentárra adott már okot. December 2 -e a nyugati egyházban Karácsony ünnepe, így a róla szóló megemlékezés csak az ekkor szokásos három mise közül a másodikban van jelezve, egyszerű memoria, megemlékezés formájában. Erekyéit szintén Konstantinápoly felé mentették a keresztények, de mert a neve nagyon népszerű lett a keleti kereszténységben, legendáját más legendákból kölcsönzött részletekkel gazdagították. De Róma is szentjei között tisztelet és emlékét számos ősi templom vagy bazilika őrzi ma is. Talán a népszerűségének köszönhető, hogy erekyéit idővel több részre osztották és még Zára (ma Zadar) is kapott belőlük. Emlékére itt már a IX. századtól volt bazilika. (50)

A panoniai szent kőfaragók ünnepét *november 8-án* üljük meg. *Claudius, Nicostratus, Castorius, Simpronianus és Simplicius* 306-ban szenvedtek vértanúságot, mert az egy évvel előbb lemondott Dioklécián császár, már „nyugdíjas császár” csak, parancsának nem tettek eleget, amikor az a politikától már visszavonultan fényes palotát szándékozott építeni és abban „Róma ősi isteneit” tisztelni. A nap istenének akart először szobrot állítani fényes új palotájában. A palota szobrait, oszlopfőit, egyéb díszítéseit készséggel és nagy művészettel meg is faragták, de a bálványimádást már nem szolgálhatták, mert keresztények voltak. A munkavezető mérnökök jelentették fel őket és a császár haragja következtében kerültek Lampadius bíró ítélőszéke elé Sirmiumban. Mivel a bíró a pör lefolyása alatt tragikus körülmények közt hirtelen meghalt, őket tették felelőssé a tragédiáért és a bíró helyettese az öt keresztény kőfaragót halálra ítélte, élve ólomkoporsókba záratta és a közeli folyóba dobatta. A koporsókat a keresztények megkeresték és éjnek idején biztonságba helyezték. A keresztényi élet szabadságának visszaadása után nagy tisztelet övezte nevüket. Az V. században, amikor a pannoniai keresztények a barbár támadások zaklatásai miatt Pannoniából kiköltöztek, ezeket az erekyéket is magukkal vitték és Rómában a Monte Coelion temették el. Sírhantjaik fölé mihamar bazilika épült.

Passiójukat egy Porfyrius nevű sirmiumi fölhivatali írnok jegyezte fel. Ezekből a jegyzetekből tudjuk vértanúságuk helyét is „ad Montem Linguem”, vagyis valami Kővér Hegyen, s mert a kővek közt „porfyr” is említi a szerző, ebből arra lehet következtetni, hogy a kőbányában, ahol dolgoztak, kemény vörös követ – márványt – faragtak. Hosszú ideig a történészek a Fruska Gorával azonosították, de ma már az a vélemény, hogy ez a hegy a Mecsek táján volt, talán a Hegyháton, ahol a nagy kőfejtésekben a szobrászok és egyéb mesteremberek közt nagyon sok kényszermunkára ítélte keresztény dolgozott. Az elbeszélésből tudjuk, hogy köztük volt egy Cirill nevű püspök is, valószínűleg Antiochia száműzött főpásztora.

A mecseki helymegjelölés annál is inkább valószínű, mert a *Fruska Gora környékén nem maradt ránk figyelmet érdemlő szentély, amely emléküket őrizné, míg az öt vértanú halotti emlékkápolnái könnyen adhatták Pécs ókori keresztény nevét, Quinque Ecclesiae (másutt Basilicae) az öt templom teljes nevén: Quinque Martyrum Ecclesiae – városa. Ebben a kérdésben, sajnos, az eddigi ásatások még nem adtak megbízható és végleges választ.*(51)

Régi dunántúli mondás: „*Márton napján ludat eszik... akinek van.*” (Nov. 11.) E mondás onnét veszi eredetét, hogy amikor a francia Tours városa püspököt akart választani, és erre a tisztségre Mártont meghívni, a keresett férfiú egy baromfi udvarban rejtőzött el, de a ludak gágogása elárulta rejtékhelyét. Így találták meg Mártont és püspökké választották. Felszentelése után nemcsak a város, de az egész vidék buzgó apostola lett.

Pannoniában született, Sabaria városában a régi krónikák szerint. A szombathelyi dominikánusok templomának oldalkápolnája felett ma is olvasható: Hic natus est sanctus Martinus, vagyis itt született szent Márton. Ma úgy vélik a történészek, hogy valószínűleg a mai szent Márton Hegy, Pannonhalma lábainál lévő kis Sabariában született, amely helység akkor pihenő és üdülőhely volt a római katonák és közalkalmazottak családjai számára.

Ifjúságát Páviában töltötte. De mert apja római katonatiszt volt, a birodalom törvényei szerint reá is ez a hivatás várt. Mint ifjú tiszt, már a francia Amiensben teljesít szolgálatot. Itt történt meg vele az a nevezetes eset, amit írók, költők, művészek olyan nagy előszeretettel örökítettek meg: éjjeli körútján, amikor a kihelyezett örökét ellenőrizte, egy szegény, rongyokba burkolózó, didergő öreg emberrel találkozott. A szíve megindult e látványon és, hogy a maró hidegtől óvja az agg embert, kardjával kettévágta tisztí köpenyét és azt borította a ruhátlan szegény ember vállaira.

A katonai pályától megválva a keresztény tanítás elmélyítését tűzte ki életcélul; buzgó keresztény élete miatt választották püspökké s lett nemcsak papjai és hívei, de a szegények atyja is. 397-ben halt meg.(52)

Nevét ma is őrzi Pannonhalma hegye. Franciaországban, a szentek nevét őrző falvak közt, a róla elnevezettek vannak a legnagyobb számban. De Magyarországon is van ennek a szokásnak nyoma, hiszen a bencések által vezetett hittérítés kezdetétől fogva ismert lett a neve. *Segesd első temploma is az ő tiszteletére volt szentelve.* De erről még szó lesz.

Figyelembe véve a szentek tiszteletének főbb okait, ez természetes. Az általános néphit szerint elsődleges feladatuk, hogy az életükkel megtisztelt, megszentelt vidék vagy város fölött őrkdjenek, az ottlakók kéréseire ügyeljenek, értük közbenjárjanak elemi csapások, háború, tűzvész, árvíz idején. A nép ezért épít tiszteletükre, sírjaik vagy ereklyéik fölé kápolnát, templomot, emlékművet. Ezért keresik fel a szükségben lévők még messzi vidékről is az így létesített szentélyeket. A szentélyeket őrző papok és szerzetesek számára az ilyen összejövetel, zárandoklatok kiváló lehetőségét adtak nemcsak a hit fenntartására, ébresztésére vagy elmélyítésére, de általában az evangéliumi tanítások ismételt kifejtésére, tanítására is. Szerepük így kulturális szempontból is jelentős.

Ha a népvándorlás egymást követő hullámai ezeket a szentélyeket időnkint le is döntötték, romjaikból mindig maradt valami, hogy az utókor számára, az ásatások következtében értékes adatokkal szolgáljanak.(53) Számunkra ékes például szolgálhatnak itt a pécsi keresztény romok, vagy a nemrég feltárt *fenékpusztai keresztény templomromok, amelyek ékesen bizonyítják, hogy minden pusztulás után újraépítették, más szóval, a maroknyi kereszténység koronként újjászületett, feltámadt poraiból.*

A római időkben a mai *Segesd előtti Silacanae* a nagyforgalmú Pécs-Szigetvár-Fenékpusztai útvonalon feküdt. Bizonyára átutaztak rajta a templomos-ereklyés helyekre tartó zárandokok, papok, misszionáriusok, a templomszentelésre vagy valami zsinatra

igyekvő püspökök. *Forrásaink igazolják, hogy Pannoniában élénk egyházi élet folyt századokon át.*

Pannonia püspökei és egyházi zsinatai

Munkánk keretei nem jogosítanak fel arra, hogy a pannonia keresztény életet részletesen mutassunk be, minden gazdagságával, sokrétűségével és hullámlásával, így csak röviden, pár ecsetvívással illusztráljuk annak főbb vonásait, említjük meg a kiemelkedőbb személyiségek neveit és a vallási-szellemi párbajok hőseit és helyeit.

Hogy már a népvándorlás előtt megvoltak az egyházkormányzatok kiépített központjai, arról számos forrásunk van.(44) A bennünket közelebbről érintő pannoniai rész nagyobb városai, tudjuk, ennek a keresztény életnek a központjai voltak, sőt nem egyszer püspöki székhelyekké is váltak.(45) Így ismerjük a nevesebb püspökök közül:

Poetovio–Pettau–Ptuj-ból Szent Viktorint (304), Aprianust (343), Marcust (381) és az arianus eretnek hitet valló és terjesztő Julianus Valenst, aki Marcus harcias ellenfele volt.

Emona–Laibach–Ljubljánából Maximust (381–390), és Patriculust (580–590)

Siscia–Sziszekből a már említett Quirinust, aki vértanúhalált halt (304), majd Marcust (343), Constantiust (381), egy Joannest (530), II. Constantiust (532) és egy Vindemust (381).

Joviából, a Dráva–Száva mentéről, Amantiust (381).

Sabaria–Szombathelyről 356-ból említenek forrásaink egy bizonyos Paulust, aki püspök lehetett.

Scarbantia–Sopronból Virgiliust 579-ből.

Sopiana–Pécsről csak azt tudjuk, hogy egy ideig szintén püspöki székhely volt, de nem ismerjük tisztségviselőit.

Sirmium–Mitrovica–Száva-szentdemeterről hallunk a legtöbbet a püspöki székhelyek közül. Oka kettős: egyik legrégebbi keresztény központ és sokáig volt császári város – jelentős központ – majd pedig *határváros, a keleti és nyugati birodalom, a keleti és a nyugati keresztény egyházi élet és szellem vagy teológiai irányzat között*. Jelentősebb főpapjai: Szent Ireneus (+304), akit a magyarok később Ernyének neveztek, Domnus (325–335), Euthérius (347), Photius (345–351), aki a hitviták egyik főszereplője lesz, Germinus (393–404), Laurentius (404–417), egy ismeretlen nevű apostolutód (448) és Sebastianus (591). Tehát még a VI.–VII. század fordulóján is volt itt püspök.

Mursa–Eszék-ből Valens (335–370)

Cibala–Vinkovce városában, csakúgy mint Pécsett, nem maradt ránk a püspök neve, bár a várost a püspökségek székhelyei közt említik.

Singidunum–Belgrádból Nosacius (335–370) és Secundinus (370–381) nevei ismertek. De említés van egy VI. századi püspökről is.

Ezeknek a püspökségeknek jelentős része a keleti és nyugati római birodalom érdekszférájának a találkozási pontján volt, így érthető, *a főpásztorok munkásságára is rányomta bélyegét a szellemi, vallási, filozófiai bajvívás lüktető ereje*. Az erőösszemérésből nem egyszer nyílt összezapás lett, ami a nyugodt

egyházkormányzatot sokszor meg is zavarta. Ezek a harcok természetesen koncentrálták a belső erőket, s talán ez az egyik magyarázata annak, hogy Belgrád–Mitrovica–Pécs–Fenekpuszta vonalán maradt meg a kereszténység, szinte állandó és kiírthatatlan jelleggel a katonai, politikai változások ellenére is.

Ebben a korban már a barbárok közt is találunk keresztényeket. *Thiudimir és Theodorich óta, tudjuk, a gótok keresztények voltak*, bár eretnekek mások szemében, hiszen vagy az audista vagy ariánus elveket vallották.

Az audisták közül ismerjük Audius (372 előtt), Urianus (372 után) és Sylvanus püspökök nevét.

Az arianus hitet vallották Wulfila (341–383), Selenia és Sigisharius püspökök 407 körül. Maximus életét 440 körül lehet feltételezni.

A *gepidák* közt is voltak bizonyára keresztények, Trasacius nevű püspökök nevét ismerjük a VI. század második feléből és tudjuk, hogy az arianus hitet vallotta ő is.

A *longobárdok* közt a katolikus irányzat volt a jellemző, ezt abból következtethetjük, hogy 548–49 táján éppen hitbeli összetűzésre került sor az arianus gepidák és a katolikus longobárdok közt. Az ügyet egészen a császári ítélőszékig vitték. De 567 után, amikor Alboin királyuk feleségül vette a gepida és arianus hitű Cuminardot, köztük is elterjedt az arianizmus. A VI. század végén azonban, amikor Itáliába telepednek át, visszatérnek a katolicizmusra.(46)

Az *avarok* – éppen úgy mint korábban *Attila hunjai* – kalandozásaik, hadi vállalkozásaik során előszeretettel fosztogatták a keresztény templomokat és kolostorokat, és ha egy püspök vagy apát vonakodott nekik átadni az aranyból, ezüsből készített egyházi szentédenyeket vagy ereklyetartókat, habozás nélkül meggyilkolták az ellenállókat, *de hazájukba visszatérve sem hadifoglyaikat, sem a leigázott népeket nem háborgatták hitük miatt*. Hatalmuk hanyatlása idején, mint már jeleztük, politikai kényszerből tájékozódást kerestek ugyan a frank kereszténység felé, szándékuk így természetesen nem lehetett őszinte, a megtértek száma csekély maradt, s mindez már úgysem tudta megmenteni őket a pusztulástól.

Az avar birodalom összeomlása után életre keltett kis és rövidéletű szláv-morva hercegségek tájékozódása a kereszténység irányába szintén magán hordta a politikai biztonság keresésének és a társadalmi haladás megszervezésének sajátos bélyegeit. A frankok voltak a legközelebb, velük az érintkezés mindennapi volt, a kereszténység behatolása erről az oldalról volt a legtermészetesebb. Ugyanakkor, a fejedelmek tartottak a vallás révén uralomra jutható politikai befolyástól, és a keleti egyház felé tájékozódva igyekeztek ezt ellensúlyozni.

E rövid történelmi összefoglaló által érintett korból nemcsak vallási, de egyetemes kulturális szempontból is szólni kell három nagy személyiség szerepéről: a gót *Wulfila* és szláv testvérpár, *Cirill és Metód* munkásságáról.

Amikor a kereszténység három évszázados üldözése után a nagy nyilvánosság elé léphet, híveit megtaláljuk már a birodalom minden részén. Legtöbb helyütt még *kisebbségben* élnek ugyan, de mindenütt *jelen* vannak. Kulturális szempontból az *üldözéssel teli első három évszázad nemcsak az elnyomás, de az egymástól való elszigetelődés százada is volt*, amikor a római pápák személye, tekintélye biztosította ugyan a lényegbevágó kérdésekben az egységet, de közös vitákra, megbeszélésekre csak igen szűk körben kerülhetett sor. A szabadság

elnyerése után a nyílt viták, levelek, prédikácók, első könyvek megjelenése mihamar kimutatták a kulturális élet szerteágazó különbözőségeiből fakadó kisebb-nagyobb eltéréseket. Ezek tisztázására hívták egybe a nevesebb tanítók, teológusok és a püspökök együttes tanácskozására, *a részleges zsinatokat*. Ismertetésünk keretei újra csak a bennünket közelebbről érdeklő tájak teológusairól, zsinatairól és szinódusairól szóló rövid összefoglalót engedik meg.

Viktorin de Poetouio (Pettau–Ptuj) püspöke (304 körül) csakúgy, mint az aldunai gótok püspöke *Wulfila* (341–380) tanítói hivatásuktól indítatva fogtak tollat a szentírási szövegek magyarázatára. Ebben tehát megegyeznek. Ám amíg Viktorin latinul írta értekezéseit papjai és műveltebb hívei épülésére, *Wulfila* (47) azért, hogy gótjait még jobban lelkesítse a krisztusi tanítás iránt, *a szent könyveket nemzete nyelvére fordította le. Előbb csak prédikálás közben, aztán írásban is*. De mert a gót nyelv papírra vetésére sem a latin, sem a görög ABC-t nem tartotta alkalmasnak, megalkotta az u.n. *gótikus írásjeleket* az ősi run gót jeleket használva fel. Kulturális téren mind a kettő szerepe fontos, de *Wulfiláé* valósággal korszakalkotóvá lett. Viktorin magyarázata, szövegelemzése római szellemét soha nem vitatta senki. *Wulfilát* azonban kezdettől fogva sok kritika érte ariánus felfogása miatt.

Az *arianizmus*(48) azonban nem volt elszigetelt jelenség ebben a korban, hiszen az Alpoktól a Fekete-tengerig voltak hívei. E tanok megvittására és az igazi tanítás tisztázására gyűltek össze a zsinatok. Ezzel a céllal ült össze a *sardikai* (343–44) és a *sirmiumi*, zsinat, amely három ülésben is foglalkozott a kérdéssel (351, 357 és 358). Pannonia püspökei mindegyik ülésen képviseltették magukat, hiszen az ő érdeklődési területeiken hívták azokat össze. Már Sardikában 170 püspököt említenek meg, és Sirmiumban is igen nagy számban jöttek össze. Sardika Thráciában van, a nyugati és a keleti birodalom s egyház határán, míg Sirmium a Száva mentén. Ha most meggondoljuk, hogy mind a két zsinati városba Spanyolországtól Egyiptomig terjedő vidékekről érkeztek a főpapok és a teológusok, megértjük, hogy nem kis vállalkozás volt ez, és csak úgy volt lehetséges, hogy a hosszú utazásra megvoltak a megfelelő *utak* és a *közbiztonság* is biztosítva volt. A római utak kiválóságait ismerjük. A közbiztonságot, helyesebben a delegátusok személyes biztonságát a császári tisztek jelenléte garantálta.

Szűkebb pátriánk úthálózatát vizsgálva, elsőnek a Duna menti és a Dráva menti utak után a következő útvonalakat kell megemlítenünk:

1) Pécs (Scipianae)–Szigetvár (Limusa)–Kadarkut (?)–*Segesd* (*Silacanae*)–Marcali (?)–Zalavár–Szombathely (Sabaria). *Ez tehát átszeli Somogyot DK és ÉNY irányban.*

2) *D–É irányban*: Verőce–Babócsa–Nagyatád–*Segesd*–Nagybajom–(a segesdi elágazástól mehetett az út Böhönyéig is és innét fordulhatott tovább)–Somogyvár–Ságvár–Fehérvár felé.

3) Valószínűleg volt *egy kisebb jelentőségű bekötő út is Segesdtől* nyugati irányban Kanizsa–Szepetnek felé, ahol csatlakozott a Fenékpusztá–Zalavár–Szepetnek(Kanizsa)–Csáktornya-i úthoz, itt érve el a nagy észak-déli római hadi utat.

Segesd–Silanacae-ból tehát négy, esetleg öt irányba is lehetett menni: Pécs, Babócsa–Verőce, Zalavár–Fenékpusztá és Somogyvár–Ságvár–Fehérvár felé.

Feltétlenül fontos közlekedési csomópont tehát, s már ez a tény is megkívánja, hogy itt valamiféle fontosabb római létesítmény legyen!

Hogy ezek az utak, karbantartás hiányában igen megromlottak a rómaiak kivonulása és a népvándorlás harcai miatt, az bizonyos, de éppen olyan bizonyos, hogy teljesen el nem tűntek, mert *a magyar királyság kezdő századaiban újra használni lehetett őket*. A Balaton déli partvidékén haladó, majd Marcali táján délre forduló Segesd–Nagyatád–Babócsa–Verőce útvonalat pedig egyenesen „*nagy Hadiútnak*” nevezik a krónikáink. Ha pedig egy hadsereg végigvonulhatott rajta, a kereskedők megrakott szekerei is járhattak kövein, élvezhették az út biztonságát és a váltóállomások által adott egyéb lehetőségeket. Azt is tudjuk, hogy a kereskedők karavánjaihoz szívesen szegődtek az egyéni utasok is, legyenek azok katonák, tisztviselők, misszionáriusok vagy éppenséggel a messzebbre kíváncsozó helybeli lakosok...(49)

Ilyen sokat utazó misszionáriusok voltak *Cirill és Metód* is, akiket a szlávok apostolainak szokás nevezni, de életük egy rövid része Pannoniához köti őket és a szereplésük igen komoly vallási és politikai bonyodalmt idézett elő a IX. század második felében.(50)

Pannonia kereszténysége nyugaton marad

Amikor II. Adorján pápa 870-ben újra betölti a már régóta üresedésben lévő Sirmium-i püspöki széket, és joghatósága alá rendeli Alsó-Pannoniát, Adalwin salzburgi érsek ebben régi joghatóságának megsértését látja, és ezért jogosnak vélt igényei igazolására levelet ír a pápának.(51)

Azt állítja, hogy Nagy Károly óta, immár több, mint hetvenöt éven át, a salzburgi érsekek papjai tevékenykedtek itt és felsorolja az általuk épített és az érsekek által felszentelt templomokat. Ezek közül *Zalabér* (Salapinguin), *Zalavár* (Mosaburg), *Pécs* (Quinque Ecclesiae) könnyen azonosíthatók. Bettobia is lehet *Pettau*. A „Bajorok és karantánok megtérése” által adott többi helynévből a „...chiricum” valószínűleg egyháznak, egyházasfalunak a megfelelője, de még ebben az esetben is rejtély marad a név első fele. A többi névnél még ez a támpontunk sincs meg.

Zalabéren (Salapinguin) Szent Róbert tiszteletére épült templom, Priwina kérésére. Majd szósz szerint idézve a névsort: „utóbb pedig Priwina kérésére Liupram érsek Salzburgból mesterembereket küldött neki, kőműveseket meg festőket, kovácsokat és ácsokat, akik Priwina városában egy tiszteletre méltó templomot építettek, melyet maga Liupram érsek építtetett, és elintézte, hogy ott egyházi tevékenységet folytassanak. *Ebben a templomban Adorján vértanú pihen eltemetve.*”

Itt nyilvánvalóan Zalavár–Mosaburg-ról van szó. A latin szöveg „officium ecclesiasticum colere” kifejezést használ, amit lehetne fordítani „egyházi zsolozsmát végeztek” kifejezéssel, ami arra utalhat, hogy ott a napi zsolozsmát végezték rendszeresen, tehát esetleg társaskáptalan lehetett, ezért kellett az érseknek külön „intézkednie”. Az egyszerű felszentelés már alkalmassá tette a templomot az összes egyházi tevékenységre. Visszatérve a szöveghez:

„Ugyanebben a városban van Keresztelő Szent János temploma, továbbá a városon kívül még (van templom) Dudleipin-ben, Ussitin-ben, Buzinizá-ban, Bettobiá-ban – ez lehet Pettau – Stepiliperc-en, Lindvolveschiricunban, Keisi-ben, Wiedheeres-chiricunban, Isangrimeschirichunban, Beatuses-chirichunban

és Quinque Ecclesiae-ben, – ez nyilvánvalóan Pécs; amely templomokat Liupram idejében szentelték fel; továbbá van még Deotachares-chirichunban és Paldmuntés-chirichunban, és még más helyeken, ahol Priwina és népei templomokat építettek. Mindezeket Priwina idejében építették, és a salzburgi érsekek szentelték fel.”(52)

Figyelembe véve Priwina aránylag elég rövid uralkodását, hosszabb távollétét földjéről, ez igen szép eredmény. Az osztrák Alpok, a Balaton, a Duna és a Dráva által határolt aránylag kis területen 18 megnevezett templom mellett még számos más istentiszteleti hely felszentelése azt is jelentheti, hogy a térítés igen szép eredményeket hozott. Sajnos, a helységeket ma már teljességgel lehetetlen lokalizálni. Feltehető az is, hogy az érsek jogait hangsúlyozandó, még a fatemplomokat is felvette a névsorba, de a fatemplom nem volt ritkaság másutt sem ebben a korban, és a jól összeválogatott gerendákból ácsolt templom könnyen kiszolgálhatott több egymást követő generációt is! Csak a zalaváriról állíthatjuk biztonsággal, hogy az kemény anyagból épült és tiszteletre méltó méretekkkel rendelkezhetett az érsek kívánsága szerint, hiszen ő maga gondoskodott megfelelő mesteremberekről.

E levelet kiváltó esemény természetesen többet jelentett történelmileg is, mint egy joghatósági pör.

Az történt ugyanis, hogy a pápa, mint jeleztük, 870-ben egy *Metód* nevű szerzetest nevezett ki a sirmiumi érseki székre. Ezt a Metódot már ismeri a történelem. Azzal tűnt ki, hogy a latin helyett a szláv nyelvet használta a liturgiában, sőt a Biblia nagy részét is lefordította már szláv nyelvre, ami Nyugaton nagy feltűnést, sőt felháborodást keltett. Pedig *Metód és testvére, Cirill élete egészen egyszerűen és diszkréten kezdődött.*

A két testvér, Cirill, eredeti nevén Konstantin, és Metód Theszalonikában született, de már kora ifjúságában Konstantinápolyba került. Tanulmányaik befejeztével Cirill pap lett; filozófiát és teológiát tanított, Metód pedig a császári közigazgatásban helyezkedett el. 860 után, amikor az oroszok Bizánc ellen viseltek változó szerencsével háborút, *a császár a két testvért a kazárokhoz küldte diplomáciai megbizatással.* Úgy látszik azonban, hogy ez a megbizatás elég sok szabad időt adott nekik, mert mind a ketten sikeres térítő munkát végeztek a Fekete-tenger mellékén, amiért a császár még jobban felfigyelt rájuk.

Ekkor történt, hogy Morvaország hercegének komoly gondot kezdtek okozni a passaui egyházmegyéből jött missziópapok, és az ő társadalmi-politikai befolyásuk ellensúlyozására Bizáncból kért hittérítőket. A császár a két eredményesen prédikáló testvért küldte a morvákhoz.

Cirill, aki már eddig is kitűnt nem-mindennapi nyelvtelenségével, hamar észrevette, hogy a rusztikus morvák közt az elegáns latinnal nem sok eredményt várhat. *Az evangéliumot szláv nyelven hirdette, sőt a Bibliát is lefordította szlávra.* A szövegrögzítés azonban problémát okozott. Mert a különböző és sajátos szláv hangokat nem tudta visszaadni sem a latin, sem az ismert görög betűkkel, *a nagybetűs görög ABC jeleiből kombinált egy új betűsort, a régi glagolit jegyek segítségével.* Így született meg az u.n. cirillbetűs írás.

Cirill ezután már nem elégedett meg a Biblia lefordításával, a nép nyelvére ültette át az egész liturgia szövegét, a szentmisével egyetemben. Ez mindenkit meglepett és sokakat megbotránkoztatott, olyannyira, hogy a latin papok

feljelentették a szerzőket II. Adorján pápánál. 868-ban Rómába kellett menniük, hogy eljárásukat megmagyarázzák.

Cirill rövidesen meghalt Rómában, de testvére tovább folytatta misszióját, a megkezdett korszakalkotó vállalkozást. *A pápa Metódot püspökké szentelte és Pannonia érsekévé nevezte ki. A salzburgi érsek ez ellen a kinevezés ellen tiltakozott.* Metód helyzete egyébként hamarosan kényelmetlenné vált. Mivel írásban nem tudta igazolni kiváltságait, pörbe fogták és börtönbe vetették, ahonnan csak 873-ban szabadult VIII. János pápa közbenjárására. Igaz, az új pápa újra védelembe vette, de ezúttal csak a prédikációt és a Bibliát engedélyezte szláv nyelven, a liturgiát már nem, egészen mindaddig, míg egy újabb találkozón Metód el nem oszlatozott minden kétséget, s meg nem győzte a pápát igazhitűségéről. *A béke érdekében a pápa ekkor Morvaország püspökévé nevezte ki és segédet is adott mellé Wiching személyében.*

Morvaország működése nem lehetett valami hosszú, mert – újra csak a béke érdekében – a morva herceg Metódot szólítja fel távozásra, míg a segédjét, Wichinget megtartja. Metód 881-ben újra Konstantinápolyban van, de híveitől távol nincs nyugta. Újra visszatér székhelyére, és magas kora ellenére fáradhatatlanul hirdeti az evangéliumot. Velehrád környékét, sőt Mosaburg vidékét is felkeresi újra. Missziós életére 885 április 6-án tesz pontot a halál, valószínűleg a morvaországi Velehrádban. (53)

Koczil herceg halálával pártfogó nélkül maradván, Metód tanítványai elhagyták Morvaországot, valamint egész Nyugat-Pannoniát és Bolgárországban és az Al-Duna vidékén próbáltak szerencsét.

Helyükre újra visszajöttek a nyugati latin papok és a szláv nyelv használata a liturgiában ezzel halálra lett ítélve éppen a születése helyén... de fennmaradt továbbra is előbb a déli, majd a keleti szláv népeknél a kievi oroszok megtérése után, s lett nemcsak a liturgia, de egy új keresztény misztika irodalmi kifejezési formája.

Metód tanítványainak kényszerű távozásával a keleti – bizánci – egyház nyelvi, liturgikus és szellemi befolyása új határt kapott: a morva hegyektől és a Lajta völgyétől visszalépett a Száva és az Al-Duna vonalára, ahol aztán évszázadokra meg is merevedett.

A Zala és a Rinya kies völgyeinek lakói így maradtak meg a nyugati latin Egyházban és a közeli nyugat-európai kulturális életszférában.

Bárhogy fordult is a sors a későbbi évszázadok története során, az ortodox egyház sohasem tudta megvetni a lábát sem a Duna bal partján, sem a Duna jobb partján a nyugati magyar országrészen, délen pedig nem lépte át a Szávát: Dunántúl is, Horvátország is megmaradt a latin egyházban, egészen a reformációig.

Amikor Szvatopluk 894-ben meghalt, birodalmában már mindenütt a latin váltotta fel a szlávot a liturgiában. *Braslav herceg* Pozsony–Nyitra központú hercegi uralma alatt pedig már nem a nyugati vagy a keleti liturgiát követő papok vagy püspökök jelentették az igazi gondot, hanem a Kelet–Kárpátok lejtőin megjelenő magyarok...

II. AZ ŐSHAZÁTÓL AZ ÓCEÁNIG

NAGYAPÁINK EMLÉKEI, KEDVELT BESZÉDTÉMÁI KÖZT még első helyen álltak a Honfoglalás 1895/96-os ezeréves jubileumi ünnepségei, amelyek során a Királyi Magyarország minden honpolgára szívvel-lélekkel emlékezett Árpád vezér történelmi haditettére, a Vereckei hágón való bevonulására, hogy az ellenségektől körülvelt és létében fenyegetett népének biztos és védhető határokkal rendelkező országot szerezzen. Nagyapáinkat elsősorban ez a történelem érdekelte, ami *itt és ekkor* kezdődött. Igaz, *ennek* a történelemnek is már ezer éves múltja volt.

A mai történelem-kutató vagy csak történelemkedvelő már tovább lát és tudja, hogy a honfoglalás korában a magyar nép mögött nemcsak költői szárnyalású népmondák húzódtak meg a messze homályban, de már másfélezeredekes múlt állt, amit a régészeti ásatások, a történelmi források és a nyelvészeti kutatások legújabb eredményei alapján legalább vázlatosan már ismerünk.

1.

A vándorlások kora

Másfél ezer év nagy idő a történelemben, s még nagyobb idő egy nép életében. A hosszúra nyúló századok alatt a magyar nép is sokszor és sokféleképpen gyarapodott viszontagságos vándorlása során, de *e nép és e nyelv* egybefont csodája, hogy *alapvető jellegzetességét nem veszítette el, hanem azt híven megőrizve, a vendégelemeket mindig tudta asszimilálni.* Honnét merítette ehhez a szükséges energiatartalékot? Mi kovácsolta benne keménnyé az élet akarását akkor is, amikor csak temetőkeresztek nőttek az út mentén, amelyen haladnia kellett? Eredete homályba vész, a jövője ismeretlen, de úgy él a jelenben, hogy minden hibája, könnyelműsége vagy életkockázató játéka mögött is ott él kitörölhetetlenül a meggyőződés: *Minket nem lehet kiirtani!* Pedig, hej, de sokan megpróbálták! ...S visszanézve a megtett hosszú útra, magunk is meglepődve állapítjuk meg: még mindig él a magyar...

A mai történetírás szokásos felosztásait követve a magyar őstörténetet nagyjából két részre lehet felosztani: az ugor–magyar korszakra és a tulajdonképpeni ősmagyar korra. A kettő közt a határvonalat a Kr. e. hatodik századra teszik a legismertebb szerzők. Sajnos, pontos írásos emlékek nem maradtak fenn az első korszakból, így arra vonatkozólag csak az esetleges régészeti leletek magyarázatához, vagy a történetírás második segédtudományához, a nyelvészethez kell folyamodnunk.

A magyar nyelv az ural-altáji nyelvcsoporthoz finnugor ágához tartozik. Ám ez a meghatározás elég laza, hiszen az Ural hegység Oroszországban Európa és Ázsia határát jelöli meg. Nem zárja ki teljességgel a keleti oldalt sem, mikor bölcsőjét sejteti.

Természetesen nem gondolhatunk itt egy egységes kialakult nyelvre, hanem csak egy ősi nyelvcsaládra, amelynek keretén belül számos eltérést, különbséget mutató nyelvformák alakultak ki. Az átalakulás és a differenciálódás egyik alapvető tényezője – bár nem az egyedüli – a nyugati irányba megindult népvándorlás volt, amely a magyar nép akkori őseit, az ogurokat, sem kímélte meg. Ennek keretén belül volt az az „ősmag” amely önállóságát csiszolva, építgetve, az ogurból az ősmagyar felé fejlődött.(1)

Az így feltételezett ősmagyar nyelv igazi önállóságának kialakulása már Kr.e. ezer körül eléggé biztosnak vehető, amikor már inkább tartoztak az ősuralihoz, mint az ősaltájihoz. De még ez a nyelvcsalád is számos differenciálódást mutat, aminek elég bizonyítéka az obi-ugor osztják és vogul nyelv, vagy a mordvin és csermisz nyelvek, melyek még ma is élnek a Volga forrásvidékétől északkeletre.

Az urali csoportból vált le, alakult ki a finnugor, majd ebből az ugor, a permi és a volgai finn.

Számos ágazata ezeknek a nyelvcsoporthoz írásos emlékek hiányában eltűnt, vagy a szomszédos nagyobb népek nyelvében elveszett. Az ugor-magyarok nyelvi önállóságát a vaskor idejére szokás tenni. Természetesen ez nem jelenti egyúttal politikai önállóságukat is, hiszen szám szerint még századokon át jóval a körülöttük uralkodó népek, népcsoportok hatalmi nivója alatt maradtak.

Az önállóság, az autonómia és a népi-nyelvi összetartozás és egység felé vezető útjuk főbb állomásait vázlatosan így lehetne összefoglalni:

Kr. e. 1000

előtt

Kr.e.

1000-től

– A mánshi-finn ősnép a felső- és a közép-volgai tájon az ogur-török népcsoport Nyugat-Szibériában élt. Ez ma is elfogadható feltevés.

A mánshi népcsoport keleti ága – az úgynevezett „előmagyarok” – már a Tobol, Irtis és az Isim vidékén található, vagyis nagyjából az Ural hegylánc délkeleti, délszibériai oldalán. Vándorlásuk további menete, útvonala ettől az időtől már pontosabban követhető.

Kr.e.

500-tól

Az ogurok nyugati ága halász, vadász, prémkereskedő életét élve tovább vonul az Ob vidéke felé, vagyis az előbbiekkal még szomszédságban maradván, tőlük északkeleti irányban helyezkedik el, de még mindig Nyugat-Szibériában.

Kr.e. 200

Kr.u. 100

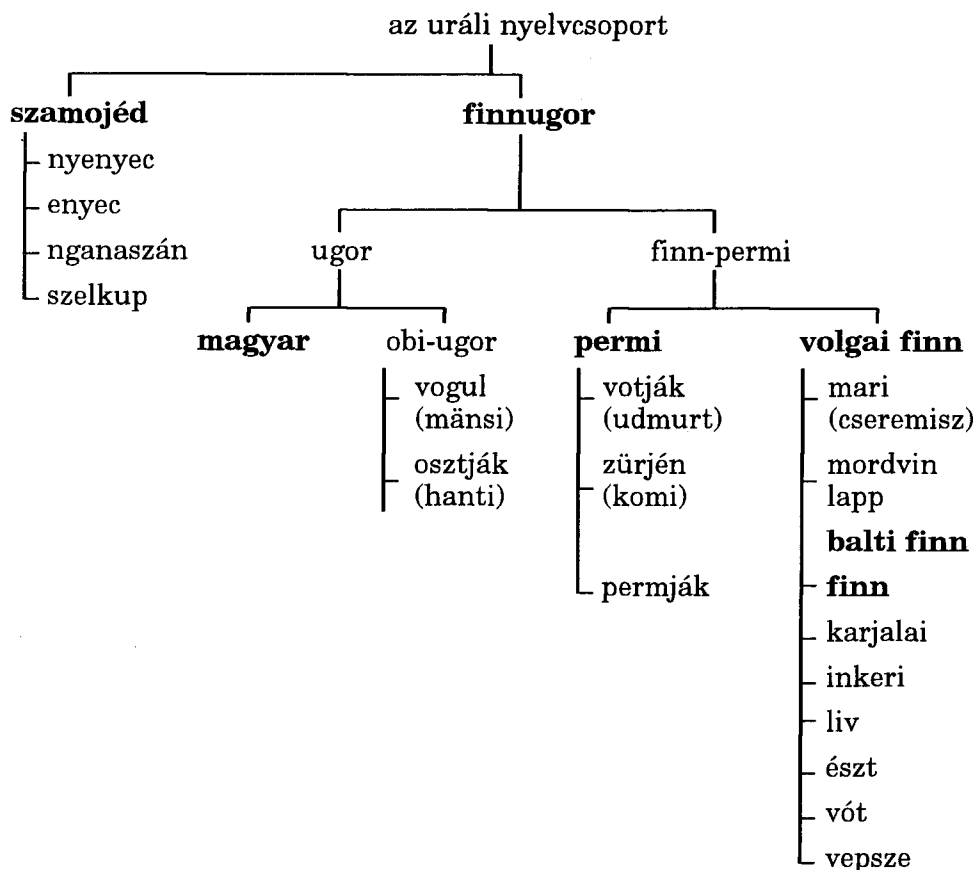
A keresztény időszámítás határán, Kr.e. a második és Kr.u. az első század közt a mánshi-cri (megyeri) és az onogur törzsek egybeolvadása, keveredése folytán kialakul a magyar nép őse; nyelvileg a finnugor alaprétég fölé – vagy köré – beépülnek az ogur-török szavak, pontosabban kölcsönszavak. A közeli hunok hatása, kényszerbefolyása alatt kialakult sajátos hadi szervezetük és csatamódjuk is.

Kr.u.

100 – 463

A magyarok, akiket csak mint onogurokat ismerünk még ekkor, az Ob vidékén élnek, de már behódoltak a világbirodalommal alakuló hun fennhatóságnak. A második-harmadik században a Káma és a Bjelaja vidékén nyugati irányba tartva új népelemek jelennek meg, az obiugorok rokonai, talán elődei, esetleg köztük már magyar töredékek is. A mozgalmas hun előretörés számos népet kivet eddigi szálláshelyéről. Nagy valószínűség szerint ekkor kerülnek a

A magyar nyelv kialakulásának vázlatos bemutatása

A fejlődési időt itt öt-hatezer évre becsülik a nyelvtörténészek. Az egyes népcsoportok egy ideig szomszédságban, majd egymástól messzebb szakadva éltek, különböző határmenti népek vagy országok/birodalmak közvetlen vagy közvetett befolyása alatt. Az ogurok, obi-ugorok és magyarok különféle török népekkel éltek szomszédságban, néha szövetségben; innét a török és az iráni elemek a nyelvünkben. Később csuvas, tatár és orosz elemek is jelentkeznek, szintén történelmi okokból. Ez a több ezer éves múlt már egymagában is megmagyarázza a mai nyelvi eltéréseket.

magyarok ősei is baskíriai területre, ezt ismerjük majd a középkori krónikások szavai szerint Magna Hungáriának. 463 körül az ogur, másképpen onogur-bolgár nomádok továbbmenve a Kaukázustól északra telepednek meg.

Bizánci krónikákból tudjuk, hogy az életben maradt s délre menekült hun néptörzsek vezérei, Maugerisz és Gordász testvérpár közt vita támadt és Muagerisz megölte Gordászt. Többen Muagerisz nevét „Magyar”-nak értik, de ez nehezen bizonyítható. Így eszik az a feltevés is, hogy a „magyarok” ekkor találkoztak volna első ízben a kereszténységgel, valahol az Azovi-tenger partján. Az viszont inkább valószínű, hogy az ősi Hunor-Magor monda esetleg innét venné történelmi alapját.

567/68 Kelet-Európában a Volga és az Ural közt kialakul a kazár birodalom, amely csaknem négy évszázadig fenntartja magát. Nyugati türk birodalomnak is nevezik. Jól megszervezett államberendezése lehetővé teszi, hogy érdekszféráját, hatalmi befolyását a környező kisebb népekre is kiterjessze.

600 A legújabb kutatások szerint a türk eredetű rovásírás a hatodik században honosodik meg a magyarok közt.

700/800 A magyar–volgai bolgár kapcsolatok révén a magyar nyelv bolgár–török jövevényszavakkal gazdagodik.

820 A már régóta tartó belső forrongások polgárháborúvá fejlődnek a kazár birodalomban. A kazár uralom ellen fellázadt, de levert kabarok a magyarokhoz csatlakoznak.

830 Tíz év múlva a magyarok is kiválnak a kazár államszövetségből és újra mozgásba jönnek. Kilenc év múlva már az Al-Duna vidékén, sőt a Déli-Kárpátok előterében is megjelennek harcos portyáik.

854 Heves és sok veszteséggel járó háború tör ki a besenyők és a magyarok között. A harcok és a veszteségek következtében egy jelentős magyar néptörzsdék a Kaukázus déli oldalán, Perzsia határvidékén telepedik meg. (Az általuk alapított országról még a XIII. században is hallunk. Ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkoztunk „Gyeretyán király magyarjai a pápai oklevelekben” c. munkánkban).

A magyarok a kazár birodalomtól szabadulva telepednek meg a Kubán–Don–Dnyeper vidékén és már innét fogják indítani portyáikat nemcsak Bizánc, hanem Nyugat felé is.

860 Az egyik ilyen portya során találkoznak 860-ban a szlávok nagy apostolával, Cirillel, akinek emlékét a róla szóló legenda (életrajz) így örökítette meg:

„És amikor az első óra imáit mondta, megtámadták őt a magyarok, farkasok módjára üvöltve, s meg akarták őt ölni. Ő azonban nem ijedt meg, nem szakította meg imáját sem, csak egy Kyrie eleisont mondott, mert már befejezte imáját. Ők pedig látván őt, isteni rendelés folytán megszelídültek, és kezdtek hajlongani. És meghallván a mester szavait, elengedték őt egész kíséretével.” (2)

882 Huszonkét évvel később, amikor Cirill testvére, Metód, a szlávok nagy apostola, Morvaországból Bizáncba utazott az Al-Dunánál találkozott a magyarok „királyával”, s erről így számol be Metód életrajzírója: „Megérkezve pedig a Duna tájékára, egy magyar király akarta őt látni. És bár egyesek mondták, hogy ezt nem élik túl kínszenvedések nélkül, ő elment hozzá. A király pedig, mint főpapot illik, tisztelettel és ünnepélyesen, örömmel fogadta. És elbeszélgetve véle, ahogy ilyen méltóságú emberekkel illik beszélgetni, megölelvén, megcsókolván őt, és megajándékozván értékes ajándékokkal, elbocsátotta ezekkel a szavakkal: tisztelendő atyám, okvetlenül emlékezz meg rólam szent imáidban.” (3)

Ez a két idézet két jelentős vonást mutat be a magyarok szokásaiból:

– meglepetésszerű támadásaik során valami harsány csatakiáltásuk lehetett, amit a jámbor szerzetes krónikás „farkas üvöltésnek” vélt és

– vallási dolgokban igen nagy volt náluk a megértő békére hajló tolerancia.

Talán az is említést érdemel még, hogy a magyar „király”, alkalmasint a fejedelem, vagy éppen a portyát vezető fővezér környezetében ismeretes volt valamelyes udvari etikett is, hiszen Metód külön kiemeli a fogadás eme, számára meglepő, jellegzetességét.

Ezekben az esztendőekben a magyarokat két egymástól távol eső helyen tudjuk: 881-ben a kabarokkal együtt Szvatopluk oldalán Bécs környékét dúlják fel, és 882-ben már az Al-Dunánál jelennek meg újra, Bizánc határában. A császári udvarban érthető érdeklődéssel figyelték őket. Száz évvel később írja ugyan Bíborbanszületett VII. Konstantin császár feljegyzéseit, de megfigyelései közt sok van, melyek már erre a korra vonatkoznak. Tőle tudjuk, hogy Levedi vajda (fejedelem) fősége alatt a magyarok a Don és az Azóvi-tenger vidékén három évig éltek együtt a kazárokkal. A külföldi hadjáratok a törzsszövetség szorosabbá tételét tették szükségessé. *Elődöt választották meg kendének és Álmot gyulának.*

Mint Regino prümi (lotharingiai) apát írja ismert Világkrónikájában, a besenyők szűknek találván eddigi szállásaik határait, a szomszédos népek ellen támadnak. A magyarok már az ő nyomásuk következtében érkeztek Etelközbe is. Az újabb támadás elől tehát újra mozdulni kell. Az eddig némileg szétszórt törzseket koncentrálják, vezetőik tanácskozássra ülnek össze és Álmos fiát, Árpádot, fejedelemmé választják, ezzel megteremtve az egységes vezetést. Megkötik a vérszerződést, ami a törzsek szövetségét szentesíti. A vezetés hatalmi megoszlásáról három régi forrás tanúskodik: Dzsájháni és Ibn Ruzta arab, valamint Bíborbanszületett Konstantin görög történetírók munkái.(4)

Árpád megválasztása előtt – s mint látni fogjuk, rövid ideig azután is – a hatalom három kézben volt. A legfőbb „politikai” hatalom a *kende* kezében volt, sokan valami „szakrális királyi személynek” tekintik. Sokkal valószínűbb, hogy a közös tanácsban ő lehetett az elnök, a vitavezető, esetleg a határozatok megfogalmazója. A katonai – parancsnoki – hatalom birtokosa a *gyula* (dzsilász). A bírói hatalmat örökölte, személyesítette volna meg a *horka* (karchász), de az ő szerepét lehet legkevésbé körülírni. Annál inkább, mert amikor a magyarok életét már közelről is láthatták a korbéli írástudó szemtanúk, a fővezéri, fejedelmi választás miatt, a másik kettő szerepe elhomályosodott. A horkaé pedig teljesen megváltozott a kalandozások idején. De erről még szólnunk.

Álmos, Árpád idején a magyarok hadseregét mind az arab, mind a bizánci források 20.000-ben állapítják meg. Ezekhez adandó még a szekeresek serege. Ők biztosították az utánpótlás, a poggyász és a zsákmány szállítását, de az egész család, asszonyok, gyerekek továbbszállítását is táborhely változtatás esetén. A harcosok több vezetőklóval is rendelkeztek, ami szintén csak növelte a „támadó sereg nagyságát”, legalábbis a külföldi krónikások szemében.

Az egységben megerősödött magyar katonai hatalmat természetesen a külföldi udvarok nemcsak számon tartották, de igyekeztek fel- vagy kihasználni is. Így került sor az u.n. kalandozásokra.

892-ben Arnulf keleti-frank (német) király keresi Árpád szövetségét a morva fejedelem, Szvatopluk ellen. Árpád hadai útnak is indulnak és sok kárt tesznek Szvatopluk országában.

Két év múlva kettős hadjáratról is tudunk. Árpád fia, Levente, Simeon bolgár cár ellen harcol az Al-Dunánál Bizánc szövetségeseiként. Ugyanakkor nyugaton Szvatopluk kéri a segítségüket.

A pannon-morva vidéken egymást követi néhány olyan esemény, amely különösen fontos lesz a magyarok sorsának alakulására. Szvatopluk a szomszédaival háboruskodván folyamodott a magyarokhoz, akik meg is jelen-

880

– 890

892

894

tek, hol Arnulf mellett, hol csak a szomszéd kedvéért, de mert az ígért „zsoldot-ajándékot” nem kapták meg, feldúlták az egész környéket. Történt azonban, hogy *894-ben Szvatopluk meghalt*. Szláv szokás szerint Morvaországot megosztották a két fiú, *Mojmir és II. Szvatopluk* közt. Wiching nyitrai püspök Arnulf mellé állt és kancellári állást kapott. Pannónia élére akkor került az előző háborúban olyan vitézül harcoló *Braszláv herceg* – dux –, akinek a nevét a mai Bratislava, a történelmi Pozsony őrzi.

Az egymást követő hadjáratokban a magyarok jól látták e kis, és állandóan forrongó, háborgó szláv hercegségek politikai és katonai erejének gyöngülését és az uralkodó családok állandó civódása okozta politikai bizonytalanságát. Ezzel szemben, a magyarok összetartozása csak megerősödött a kabarok tényleges csatlakozásával és a katonai, társadalmi intézmények stabilitásával. *Idegen tengeről körülvéve öntudatosul bennük a vérségi kötelék fontossága*. Társadalmi együttélésük alapja a család, a rokonság, a rokoni lánculatból kialakuló nemzetség, idegen szóval élve a „clan”. E nemzetségek tagjai a családapai-pátriárkai hatalmat gyakorló nemzetségfő bírói és védelmi joghatósága alatt éltek. A bíróinak nevezhető hatalom *nemcsak ítél*t, de ez tette lehetővé a *kiegyezést* is, a családok, később a nemzetségek közötti *megbékélést*.

A törzsszervezetben élő magyarok, a bizánci források szerint, nemzetségek és ágak szerint szétszledve művelték földjeiket, legeltették barmaikat békés időkben. De ismerték az egyéni tulajdont is. A termelőeszközök, a fegyver, a ruházati, háztartási cikkek az egyén vagy a család magántulajdona. De a gazdasági alapját képező vagyon, mint azt már Hóman Bálint is kifejtette, a ménes, a gulya, a konda vagy a nyáj, később a föld is, már a nemzetség tulajdona. A ház és a sátor a családé, amelynek rabszolgái is lehetnek, de a földet művelő, a pásztorkodással megbízott vagy halászó szolgánpság már a nemzetségé. Csak a későbbi időkben indul meg a további fejlődés, amikor a nemzetségek törzsi majd törzsszövetségi magasabb szintű egységeket alkotnak.

A magyarok társadalmi berendezkedése biztosíthatta volna már történelmi továbbélésüknek lehetőségét, ha a külső ellenséges nyomások, veszedelmek fenntartására, kivédésére megfelelő határokkal rendelkeztek volna. Pannóniai hadjárataik során volt alkalmuk megismerni a Kárpát-medence földrajzi és katonai előnyeit, de a végleges döntésre csak egy valószínű tragédia segítette őket: a bolgár háború alatti váratlan és heves besenyő támadás.

2.

A honfoglalásról

Bölcs Leó bizánci császár és Simeon bolgár cár között már évek óta feszült volt a helyzet. Simeon cár a bizánci hatalom egyre fokozódó gyengülését saját birodalmának a javára igyekezett kihasználni. Mivel Bölcs Leó hadserege a mind növekvőbb veszélyt elhárítani nem volt képes, a bizánci császár a diplomácia fegyveréhez nyúlt: *a magyarok szövetségét kereste a bolgár hadsereg hátbatámadására már 894 óta*. Árpád vezér és *Kurszán kende* (más olvasással kündü) meg is egyeztek Nikétász görög követtel és jelentős hadsereget küldtek Simeon ellen Árpád fiának, *Leventének* a vezérlete alatt. Levente fényes győzel-

met aratott a bolgárok felett, sok foglyot ejtett és jelentős zsákmányra tett szert. Közben azonban szorult helyzetében Simeon különbékét kötött a bizánci császárral, aki szemrebbenés nélkül cserben hagyta magyar szövetségését. Sőt még a hajóit is haza rendelte, amelyek feladata a magyaroknak a Dunán való átszállítása lett volna. *Levente* a győzelem mámorában és zavarában csak *megkésve értesült* erről az árulásról, így teljesen készületlenül érte őt és békésen táborozó népét Simeon hátbatámadása, aki seregével a magyarok soraiban így súlyos veszteségeket okozott. A csatavesztés után egybegyűlő maradék hadiegységek a Dunán átúsztatva indultak tehát vissza Etelköz felé. Itt azonban úgyszólván senkit nem találtak már, mert közben a *besenyők támadták meg* a kardforgató férfiak jelentős részétől megfosztott *magyar szállásvidéket*.

Hogy nagyobb tragédia nem történt, az csak a szállásvidéken szétszórta élő magyarok szokásainak köszönhető.

Árpád nehéz utóharcokban, mindig kerülve a nyílt ütközetet, felkerekedett hát népével és új szálláshely keresésére indult. Más megoldás nem is igen volt, mert a besenyő támadás a magyarokat, akik ekkor a Dnyeper és a Dnyeszter vidékére csoportosultak, körülbelül Cherson és Jekaterinoszláv táján érte.

A továbbvonulásra kényszerülő magyarok, akiknek menteniök és védeniök kellett a távollévők családjait és ingó vagyonát is, nagy szekérszlopaik és jelentős állatsordáik miatt csak a folyók völgyeiben mehettek észak-nyugat felé, a podolini síkságig. A legkeletibb törzsek *Kijev tájáig jutottak*, a kievi-halicsi vidéken úgy-ahogy egyesülve délnyugati irányban érték el a *Vereckei hágót*, amit már jól ismertek előző kalandozásaik idejéből.(5)

Kijevi tartózkodásuk idején csatlakoznak hozzájuk a varégok, tapasztalt harcosok, katonák, akiknek soraiból később a fejedelmek testőreit is válogatták.

A délebbre vonuló törzsek és a *Levente* hadseregéből megmaradt katonai egységek egy része a *Prut* és a *Szeret* partjain egyesülve egyenesen nyugatra fordultak és a *Keleti-Kárpátok* hegyi patakjait követve érték el az akkor még nehezen járható *Tölgyesi*, *Gyimesi*, *Ojtozi* és *Bodzai* szorosokat, s azokon átvergődve, Erdélyt is átutazva a Nagyalföld felé tartottak.

Levente hadseregének más egységei és az utóvédek és oldalvédek csapatai a *Vaskapu* mentén verekedték át magukat a *Cserna* és a *Temes* völgye felé.

A Kárpát-medence elfoglalása – a Honfoglalás – kétségtelenül Árpád kiváló hadvezéri tehetségéről tanúskodik, hiszen a besenyők és a környező ellenséges szláv törzsek közt „egész népét átmentette”. Az a bizánci kommentár tehát, hogy ezekben a csatákban a magyarok katonai erejét megtörték, nem igaz és erről rövidesen a bizánci udvar is meg fog győződni.

Igaz, a Duna–Tisza vidékének birtokbavétele nem ment mindig simán. Az Árpád fejedelem által vezetett főerő a Tisza jobb partján vonult délre és az ősi hagyomány szerint *Alpár vidékén* ütközött meg *Zalán*, bolgár vezér hadaival. A hadiszerencse Árpádnak kedvezett, Zalán hadserege megfutott. Eme győzelme után az *erdélyi és a tiszavidéki bolgár vezérek* már nem tudtak komoly ellenállást szervezni és az uralkodó bolgár arisztokráciával egyetemben déli irányban elhagyták az országot. *Az itt lévő szláv és gepida alsóbb népréteg pedig egyszerűen behódolt a győzteseknek*.

3.

Pannonia megvételeéről

A magyar és a szövetséges kabar törzsek a honfoglalás első éveiben nem lépték át a Duna vonalát, *Pannoniát nem szállták meg*, mivel Arnulfot, aki közben német király lett, mint hajdani – és esetleg jövőendő – szövetségest háborgatni nem akarták. Arnulf, aki 896 után a császári címet is vielte, Priwina egykori tartományát *Braszláv* hercegre bízta Mosabugtól Pozsonyig. Ostmark élére *Aribor* és Karintia élére *Luitbold* grófokat nevezte ki.

898 Közben Szvatopluk fiainak viszálya polgárháborúval fenyegetett, a magyarokat hívta újra segítségül. A magyarok beavatkozására 898-ban került sor, amikor a bajorok támadásával egyidőben a magyarok a Garam völgyéből indulva elfoglalják *Nyitra* és a *Vág* vidékét, *egészen a Kis-Kárpátokig* nyomulnak előre és elérik a Morva folyót.

899 A következő esztendőben egy újabb magyar hadsereg a *Dráva és a Száva* közt felvonulva Itália felé megy, a velencei síkságon át a Brentáig tör előre, majd két részre oszolva a környék pusztításába kezd. Az egyik *Velence* a másik pedig *Milano* irányában.

Visszavonulóban a *Brenta folyó* mentén, mivel útjukat ügyesen lezárták ellenfeleik, már-már békés elvonulást kértek a zsákmány visszaadása fejében az ellenük felvonult háromszoros túlerőtől, sőt még vezetéik lovaikat is hátrahagyták volna, amikor észrevették, hogy ellenfeleik súlyos taktikai hibát követtek el. A közeli „győzelem” reményében Berengár csapatai fényes lakomával örvendeztek a közeli nagy zsákmány felett. A magyarok a legelemibb katonai biztonsági intézkedések elmulasztását látva, 899. szeptember 29-én csendben átúsztattak a folyón, a lakmározó seregre rontottak és azt teljesen szétverték. A Pó folyó völgyét tovább fosztogatva úgy döntöttek, hogy immár biztonságban megvárhatják a közeli és enyhe tél végét és majd csak a tavaszi időben indulnak haza.

900 *Még Lombardiában voltak*, amikor 899 decemberében értesültek becsült szövetségesük, Arnulf császár haláláról. A hajdani szövetségi eskü érvénye ezzel megszűnt, már semmi nem akadályozhatta Pannonia meghódítását, a Dunántúl elfoglalását. Itáliából hazatérőben egyenesen Pannoniának tartottak, *megdöntötték Braszláv herceg hűbéres tartományát*. Így aztán 900 nyarán a Garam és a Vág völgyéből, valamint a Duna–Tisza közti részen élő törzseik *kombinált hadművelettel* átkeltek a Dunán és birtokba vették egész Pannoniát.(6)

4.

A megtelepedésről

Sem a nyugati, sem a bizánci, sem a legutóbb Marokkóban felfedezett krónikák, sem az orosz évkönyvek nem adnak részletes felvilágosítást arról, hogy miképpen osztotta fel egymás közt a hét magyar törzs és a társult három kabar törzs az elfoglalt Kárpát-medencét és Erdélyt, vagy a Dunántúlt.(7)

Anonymus krónikája három évszázaddal az események után, vagyis 1200 körül próbálja elmondani mindazt, amit csak hallott, de ő ekkor a királi udvar és főképpen az arisztokrácia, a főurak befolyása, az adott helyzet ihlete alatt állott, így értesüléseit csak kritikával fogadhatjuk el és egybe kell vetnünk a tárgyilagosabb nyugati forrásokkal és a történelmi helynevek kialakulásának körülményeivel. *De a törzsek, nemzetségfők, hadnagyok nevét őrző falvak, puszták, dombok, erdők, patakok nem mindig vezetnek bennünket vissza egészen a honfoglalásig.* A nemzetségi és családi birtokok története is számos meglepetést tartogat a kutató számára. Már csak ezért is érdemesek a tüzetesebb vizsgálatra.

Árpád apja, a legendák fényében álló *Álmos vezér* életével fizetett a bolgár-besenyő támadás okozta tragédiáért, így ő „nem mehetett be Pannoniába”, mint annak idején Mózes sem juthatott el az „ígéret földjére”. Már Erdély szomszédságában, esetleg már a hegyei közt, életét vesztette. Régóta él a gyanú a történészek közt, hogy a pogány-nomád népek közt szokásos kiengesztelő áldozati törvénynek lett az áldozata: valamilyen formában halálra ítéltetett és kivégeztetett. Így talán érthető, hogy későbbi keresztény krónikásaink restellték halála körülményeit részletezni, mégha erről tudtak is.

Álmos halálakor a magyarok közt szokásos három főtisztség így oszlott meg: *Árpád*, mint fővezér, gyakorolta a gyula hatalmát, *Kurszán* volt a kende (kündü) és *Kál* volt a horka (karchász), legalább is 920 körül.

Árpád törzse, házanépe a Közép-Duna táján telepedett le. Szálláshelyei: Csepeltől Pécsig, a Pilis, a Vértes és a Bakony vidékével. Fehérvár, Veszprém, a Sárvíz, és a Koppány és Kapos patakok völgyei szintén Árpád-birtokok voltak.⁽⁸⁾ Több név utal arra, hogy Pest, Fehér, Tolna, Somogy és Baranya megyékben a fejedelmi törzs népei és Árpád családja tartott fenn magának szállásterületet.

A Duna partvidéke, Buda felett, *Kurszán kendének* jutott. Tragikus halála után itt is temették el.

Kurszán 904-ben bekövetkezett halála két szempontból is történelmi jelentőségű. A honfoglalást követő években a rendszeresen megismétlődő összecsapások a nyugati szegélyen Bajorországot kényelmetlen helyzetbe hozták. A németek ekkor úgy vélték, hogy Kurszán halálával az Attila halálát követő testvérharcot tudnak majd valahogy felidézni, legalábbis elég nagy széghúzást a kendei méltóságra törekvők közt, hogy ezalatt ők békében maradhatnak, sőt talán, kedvező esetben, még le is számolhatnak a Kárpát-medencébe frissen érkezett, de kellemetlen szomszéddal. Kurszánt ezért csellel béketárgyalásra hívták meg a szomszédos nyitrai birtokról, a bécsi medencébe. Kurszán meg is jelent a kijelölt helyen, de a tárgyalásokra rendezett nagy lakoma során őt is, kíséretét is álnokul meggyilkolták, lemészárolták. Ez a gyilkosság a magyarázata annak, hogy a szószegés és árulás miatt „a magyarok egészen megvadultak” – a krónikás szerint – kendjük, tehát egyik fő-vezetőjük meggyilkolása láttán és a német földre vezetett portyáik során évtizedekig „irgalmat nem ismertek”.

Árpád magatartásából látjuk és a források közlései nyomán arra a következtetésre jutunk, hogy Kurszán halála után népét az országhatárt jelölő gyepük és kapuk őrizetére rendelték, és eddigi szálláshelyeiket Árpád vette birtokába. Erre utal majd később az is, hogy Árpádot, halála után, a Buda közelében fekvő Kurszán várában temették el. A kende-i tisztet sem töltötték többé be Kurszán

halála után. A bajorok tehát csatlakoztak reményeikben: széthúzás helyett az egységet erősítették meg politikai gyilkossági merényletükkel.

Töhötöm, másként Tétény vezér szálláshelyei Észak-Dunántúlon, a Duna két partján, Budától a Fertőig terjedő részen voltak, de *összefüggő egységet nem alkottak*.

A harmadik főmértősságot még 920-ban is *Kál* viselte, Bulcsu apja. Szálláshelye a Balaton nyugati partvidékén a Répcéig terjedt, majd délnyugatra, nagyjából a Zala–Rinya–Dráva vonaláig.

Anonymus szerint Bulcsu apját hívták volna *Bogátnak*, ez azonban tévedés, elírás. Az viszont biztosnak vehető, hogy *Bulcsu és Bogát egy családhoz tartoztak*, közeli rokonok lehettek; így lehetett akár vő is, vagy sógor is. Ez tudná megmagyarázni a Baranya, Tolna és Somogy megyékben előforduló néhány Bogát helynevet. Földrajzilag így a fejedelmi szállások közelében volt mind a kettő. Az is figyelemre méltó, hogy *mind a kettő volt diplomáciai küldetésben is egy-egy Árpád-herceggel*, Bogát Itáliában és Bulcsu Bizáncban. Azt már nem tudjuk, hogy a hercegek személyi biztonsága felett örködtek csak, vagy a hazai katonai erőket – a később olyan hatalmas hadnagyokat – képviselték?

Somogyban csakúgy, mint az egész országban, *a magyarok megtelepedése csak fokozatosan, nemzedékről nemzedékre ment végbe* és Somogy magyar benépesítése – az ittmaradt szláv és esetleg avar töredékből kialakult őslakosság mellett vagy közé – esetleg csak *Fajsz* hadnagyi, majd fejedelmi korában ment végbe. Fajsz nevű helységünk ennek az emlékét őrizné tehát. Fajsz, mások szerint Tevel egyik leszármazottja volt *Tar Szerénd*. Tarnak azért nevezték, mert pogány szokás szerint a haját lenyiratta. Tar Szerénd egyik fiát pedig *Koppánnak* hívták. *Somogyi birtokait Koppány tehát családi örökségként bírta*.

Anonymus írja, hogy *a veszprémi várat és környékét Szalók apja Ősbő (Usubu) szállta meg, ill. foglalta el* és a fejedelem kitüntetéseként telepedhetett itt le. Mint látni fogjuk, *szálláshelyeinek nagy része azonban nem itt volt*, és az ősi neveket őrző községek: Jutas, Fajsz, Tevel, Vászoly vagy éppen Koppány, azt engedik sejtetni, hogy az egész vidéket a fejedelmi család tagjai közt osztották szét, de csak fokozatosan vették birtokba.

Árpád fővezér után egyes krónikák *Szabolcsot második vezérnek* említik, akinek a birtokai részben Tolnában és Baranyában, főképpen a Nyírségben és Biharban voltak. Az Árpádok családjában a helye bizonytalan: Anonymus szerint Előd vezér fia volt, más krónikák Elődöt Álmos apjának mondják. E két állítás közt ellentmondás nincs ugyan, de az a feltevés, hogy Árpád után fejedelem is lett volna, *csak feltevés*.

A X. században nagy szerepet játszó *Zoárd és Lél* (Lehel) hadnagyok szálláshelyei az Ausztriával (Ostmark) határos Pozsony, Moson, Nyitra, Győr, Komárom – Csallóköz – területére helyezhetők.

Krónikánk kereteit túllépnék az összes vezérek, hadnagyok szálláshelyeinek leírásai. Somogyról szólva, Segesd és környékére szeretnők most áthelyezni érdeklődésünk gócpontját. Bár vizsgálatunkat szűkebb keretekre vesszük, a teljesebb megértés kedvéért, a nagyobb jelentőségű eseményeket ezután sem hanyagolhatjuk el.

5.

Somogy első honfoglalói

Arra a kérdésre, hogy *kik voltak Somogy első és név szerint ismert honfoglalói*, a választ szerfölött megnehezíti a források bizonytalansága, szűkszavúsága. A magyarok bejövetele a Kárpát-medencébe több szakaszban történt. A bevonulás 895/96-ban két irányból indult, az erdélyi hágókon és a Vereckei hágón, vagy kapun át és nagyjából a Tisza vonaláig tartott. Ezt követte a Duna–Tisza közti részek birtokbavétele, majd harmadik fázisként, 900 után, a Dunántúl fokozatos megszállása. Ezekről a honfoglaló hadműveletekről a későbbi magyar és korabeli külföldi krónikákból értesülünk.

A 907-es Pozsony melletti csata után, amelynek során a magyarok győztek a németek felett, a nyugat-dunántúli határ megszilárdultnak tekinthető, még akkor is, ha pontos megvonásáért még Szent Istvánnak és utódainak is harcolniuk kell. A déli Száva-vonal természetes határa is tartósnak bizonyul. Így a végleges letelepedésnek komoly akadályja nem lehetett többé, amint külföldön Regino, a lotaringiai Prüm apátja is írta krónikájában.⁽⁹⁾ Igaz ugyan, hogy a magyarokat „ocsmány és vad népnek” nevezi, akik rettegésben tartják a szomszédaikat veszedelmes harcmódorukkal, *de a pannonok és az avarok régi földjén már otthon érzik magukat.*

A megtelepedés részleteiről természetesen a magyar krónika-kompozíciók és Anonymus kézenfekvő források. Mégha elfogadjuk is azt, hogy az *első magyar Gesták* Szent László és Kálmán király idejéből származnak, már így is csak két évszázad távlatából mesélik el a történeteket; *Anonymus* beszámolója pedig már háromszáz év múlva készül csak el. Az is közismert, hogy valamennyi szerző kora udvarának hatása alatt állt, így tekintett vissza a múltba, mégha bizonyos esetekben ismert családi hagyományokra is támaszkodott. Itt mutatkoznak meg gyöngéi is. Ezek a családok nem egyszer nemcsak saját ősi eredetüket igyekeztek bebizonyítani, de érdekükben állt őseik emlékét segítségül hívni, akár politikai befolyásuk megtartására, akár birtokszerzéseik igazolására. Adataikat így, ahol csak lehet, korrigálni kell a nyugati krónikák segítségével.

Találóan írja Györffy György (10), hogy „Anonymus magyar főúri kortársai többnyire számon tartották honfoglaló őseik nevét és olykor azt is, hogy melyik vár és körzete (megyéje) volt a birotokukban mindaddig, amíg Szent István (+1038) a nemzetségfők várait el nem kobozta. Azt viszont, hogy az ősök milyen történeti epizódok kapcsán vettek részt a honfoglalás harcaiban, milyen nevű vezéreket győztek le és milyen etnikumú népeket találtak itt az elfoglalt földön, a hagyomány nem tartotta fenn. Márpedig Anonymusnak szüksége volt népekre, akiket a magyarok legyőztek és szüksége volt vezérekre, akiktől a magyar honfoglaló vezérek elfoglalták a földet.”

A problémát úgy oldotta meg, hogy a korabeli családok birtokhagyományaihoz és a helységnevek emlékmegőrzésének logikájához folyamodott. Kristó Gyula (11) szegezi le ebben a kérdésben az alapvető szabályt: „Általában azt mondhatjuk, hogy a helynevek forráskritika alkalmazása nélkül nem használhatók fel a korai magyar történelem problémáinak a megoldásához. Forráskritika alkalmazásán pedig adott esetben az adott helynév *keletkezési korának*

meghatározását, a *névadási indíték* lehető tisztázását, az esetleges *névúáltás* kimutatását, *névtipusba* való tartozásának megállapítását értjük.”

Le kell tehát szegezünk már most, hogy *egyetlen magyar krónika nem említi, hogy Somogyban valamelyik honfoglaló vezér vagy hadnagy járt volna*. Arra is csak közvetve utalhatunk, hogy melyik törzs vagy törzs-szövetség tagjai telepedtek itt le a honfoglalás után.

Anonymus szerint (52) „Árpád vezér... Szalók apjának, Ősbőnek (Usubu) hűséges szolgálatai jutalmául Veszprém várát adományozta minden tartozékával együtt”. Györffy is egyet ért abban (12) hogy valóban Veszprém megyében találjuk a Bő nemzetség ősi birtokainak egy részét, sőt három Szalók nevű hely is őrzi egyik ősök nevét, de az Ősbőnek tulajdonított harcok hitelességét már kétségbe vonja és ezt a részt csak regényes elbeszélésnek tartja, komoly történelmi alap nélkül. Vele ellentétes állásponton van Pais Dezső (13), aki történelmileg valószínűnek tartja Ősbő dunántúli szereplését is, hiszen másutt sokkal bővebben is bemutatja őt a krónikás, politikailag és katonailag sokkal fontosabb helyzetekben.

Ősbő somogyi szereplésével kapcsolatban még így is marad egy nagy kérdőjel: a Bő nevet viselő helységek sokkal nagyobb száma másutt, a királyi birtokok közelében, a Kőrösök mentén, Biharban, sőt Erdélyben is. Ám ha figyelembe vesszük, hogy Ősbő valószínűleg a honfoglalási kor nagy hadnagyai közé sorolható, akkor nincs kizárva, hogy másutt, még nagyobb haditettei jutalmául még nagyobb *birtokokat* kapott. Így Magyar Kálmán érvelése (14), miszerint a két somogyi Bő helység nevét Ősbőre kell visszavezetnünk, elfogadható. Igaz, ez a honfoglalási, letelepedési korhoz vezet bennünket vissza, de a problémát nem oldja meg, csak azt jelzi, hogy a megtelepedéskor Ősbő itt is kapott vagy szerzett birtokot, de *szálláshelyeinek központja itt nem lehetett, márcsak azért sem, mert a nagy birtoktestek innét igen messze estek!*

A későbbi századokban az Ősbő nembeli Szalókok népes és befolyásos, gazdag nemzetséggé fejlődtek az árpádházi királyok alatt és éppen Anonymus királyi kancellári működése idején egy Péter nevet viselő lett a spalatói püspök, akit egy 1183-ban kiállított oklevélből is ismerünk.(15)

Az ősi Somogy megyei falvak kutatása során többet kellene foglalkozni a régi törzsneveket idéző Kér, Kéri, Keszi, Megyer, stb. helységnevek okleveles és régészeti vizsgálataival. Ezen a téren még igen sok feltáratlan adat várható.

Még nyitottabb kérdést vet fel *Bogát* vezér neve, szerepe és letelepedési helyének problémája. Neve mellett megtaláljuk a rex, a dux és még a horka nevezetet is. Ezek a jelzők komoly problémát nem jelentenek. A nyugati krónikák más, a kalandozásokból ismert vezéreket is illetnek rex-szel is, meg dux-szal is, de ezzel csak azt akarták kifejezni, hogy az adott esetben mindenki engedelmeskedett nekik abban a népes hadseregben, melyet vezettek. A dux különben is csak később jelent majd herceget, első jelentése hadvezér.

Anonymus Bogátot Bulcsu apjának nevezi: „Bulcsu vir sanguinis filius Bogat” (I.86.) Györffy azt is megjegyezte, mint már előtte Pauler, Pais és mások, hogy a régi Gesta Vérbulcsut a hét honfoglaló vezér közt említi, ami a kalandozásokról szóló sokkal részletesebb forrásokkal egybevetve azonnal anakronizmusnak, tévedésnek látszik.(16) De éppen így téves az a felfogás is, hogy Bogát lett volna Bulcsu apja, amikor Bíborbanszületett Konstantin pontosan jelzi, hogy *Bulcsu apját Kál-nak nevezték*.

Mit tudhatunk ezek után *pontosan* Bulcsuról és Bogátról?

Bogát nevét számos nyugati krónika őrzi a kalandozások idejéből. Liudprand longobárd történetíró, II. Berengár volt kancellárja és később cremonai püspök Antapodosis (Visszafizetés) c. történelmi munkájában írja, hogy a 921-es itáliai betörés egyik vezére Bogates volt, de mellette ott volt Tarhos herceg is.(17) – Az eredeti szöveg Dursák nevet említ ugyan, de Györffy elfogadja Tarhosnak, míg Hóman kitart a Dursák név mellett. – Liudprand azt is megjegyzi, hogy mind a kettő „igen jó barátságban” volt Berengárral.

Egy másik nyugati szerző, *Aventinus*, neves humanista „Bajor évkönyveiben” szintén megemlékezik az itáliai hadjáratról, melyen Bogát részt vett.(18) De ő a nevet Bugothos-nak írja.(18)

Az itáliai Berengár-hadjárat azonban már mintegy harminc évvel a honfoglalás és huszonegy évvel a Dunántúl elfoglalása után volt. Ez pedig már nem a honfoglaló vezérek, hanem a kalandozási idők hadnagyainak az idejét idézi fel. Már az előbbiek fiai, leszármazottjai parancsnokolnak, vagyis a *második generáció*. Tény az, hogy Bogát nevét számos helység őrzi a dunántúli megyékben, de mindig a fejedelmi birtokok közvetlen szomszédságában. Ha van ebben valami indíték a további kutatásra, az csak az lehet, hogy a fejedelmi család szolgálatában állt, annak a politikáját támogatta. Az sincs kizárva, hogy rokoni kapcsolat is lehetett közte és valamelyik Árpád-ivadék közt, talán mint sógor vagy vő. De Bulcsuval talán szintén családi kapcsolatban volt. Ilyen kapcsolatra gondol Györffy is.(19)

Bizonyára nem véletlen, hogy Bogát Itáliában egy árpádházi herceg társaságában van, mint az sem, hogy 948-ban Bulcsu egy másik árpádházi herceg, Tormás kíséretében megy a bizánci udvarba. Amikor Bulcsu életét veszti a szerencsétlen kimenetelű Lech mezei csata után, újra csak Árpád-házi hercegek társaságában találjuk. De erről még szó lesz.

Bulcsut egyébként Kristó Gyula (20) éppen a bizánci látogatás miatt *kabarnak tartja*. Ezért dicsérte volna olyan lelkesen a görög császár előtt a kabarok vitézségét, annak ellenére, hogy egy kései Árpádfi volt mellette.

Visszatérve Ósbő, Bő nevére, már Pais Dezső megírta annak valószínűleg török eredetét a Magyar Anonymusról szóló kommentárjában. Ezek szerint lehetett a Kürt-Gyarmat törzs egyik leszármazottja is, aki katonai erényeivel, hadvezéri tehetségével emelkedett ki a névtelenek sorából. A név maga gazdagot, tehetőt, számosat jelent. Ha most *Bogát* nevét szláv eredetre vinnénk vissza, a név jelentése ugyanaz.

Már jeleztük, hogy a magyarok vándorlásuk során útban a Kárpátok felé, Kiev alatt is megpihentek és ekkor számos varég harcos csatlakozott hozzájuk családotul. Később a varégek szolgáltatták a fejedelem személyi testőrségét egészen Szent Istvánig.(21) A megtelepedés után fő szálláshelyüket Györffy(22) a bihari és a nyitrai vidékre teszi, de azt is tudjuk, hogy kisebb csoportokban elszórtan úgyszólván az egész ország területére jutott belőlük. De nem rendelkezünk elégséges magyarázattal ahhoz, *hogy Bogátot egy kiváló varég harcosnak tartsuk*.

Ilyen kevésbé hihető magyarázat lenne Bogát avar származásának az állítása is. Tomka Péter írja Kis Avar Néprajzában (23) a 670 körül ogur-onogur bolgár-török bevándorlással kapcsolatban a késői avar sírok egyik „tipikus” hősről, hogy azt „hívhatták volna Bagatur-nak is, vagyis vitéznek, bábornak,

erősnek.” A Bagatur–Bogátúr, Bagatus Dominus név-feltevés megfelelné a kalandozásokból ismert Bugathus Dux jellemzésére is, de hát ez is csak a feltevések kategóriájába tartozik.

Bő, Bogát és Bulcsu életében van azonban egy alapvetően közös vonás: jeles hadnagyok, hadvezérek voltak mind a hárman. Hadi vállalkozásaik során nemcsak az országot járták be, de gyakran megfordultak külföldön is. Súlyos harcokban is részt vettek nem egyszer, ahonnet sebesültekkel és hadifoglyokkal, jövődől szolgálkával térték haza. *Sebesült vagy „leszerelt” katonáikat és szolgálkát bizonyára a saját birtokaikon telepítették le.* Bogát is, aki sokat mozgott, így vihette magával házanépét Erdélybe is, amikor a fejedelemtől az erdélyi sóbányák őrizetét kapta feladatul.(24) Az őrséget is, a munkaerőt is biztosítani tudta, kiegészítve a helybeli lakósággal, akik értettek a bányamunkához.

A meglepően kevés számú somogyi Bogát pedig őrizheti az itáliai hadjárat gyülekezési helyeinek az emlékét – a nagy déli hadiút mentén – vagy az itthagított és ide telepített sebesültek, szolgálk ideiglenesből véglegessé lett szálláshelyeinek a nyomait.

A megtelepedést követő nagy földosztás idején Árpád harmadik fia, Jutas, és unokája Fajsz, a Jutas és Fajsz helynevek szerint a Kapos–Sárvíz mellékágainak forrásvidékén kaptak szálláshelyet. Bogát újra csak „szomszéd” itt is.

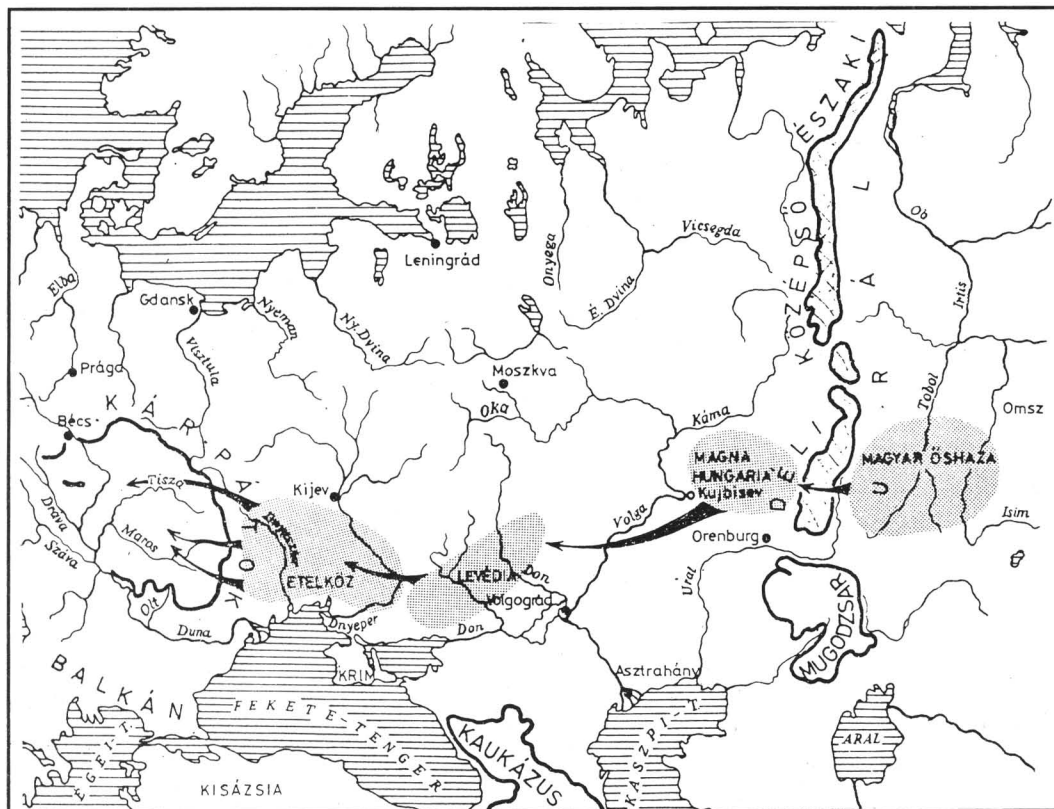
Egy másik megjegyzés: amikor a teljes terület a honfoglalóké lett a hét törzs, vagyis mai olvasással a Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kéri és Keszi, mind részesült a közös zsákmányból! *Így a nevek mindegyike fellelhető 30–40 falunévben a középkori Magyarország egész területén.* Ezt már Györffy is hangsúlyozta.(25)

Ugyancsak szállást kapott a *kabarok három törzse* is, ezek nevét őrzik Berény, Őrs, Varsány, Oszlán, sőt még a Kazár, Kalász, Káloz és Bercel falvak is. Az Etelközből ismert Kürt-Gyarmat neve csak kettéválasztott formában, pontosabban: szétválasztva fordul elő. Ám ez nem az egyedüli meglepetés, látszólagos „rendellenesség” a régi helynevek közt.

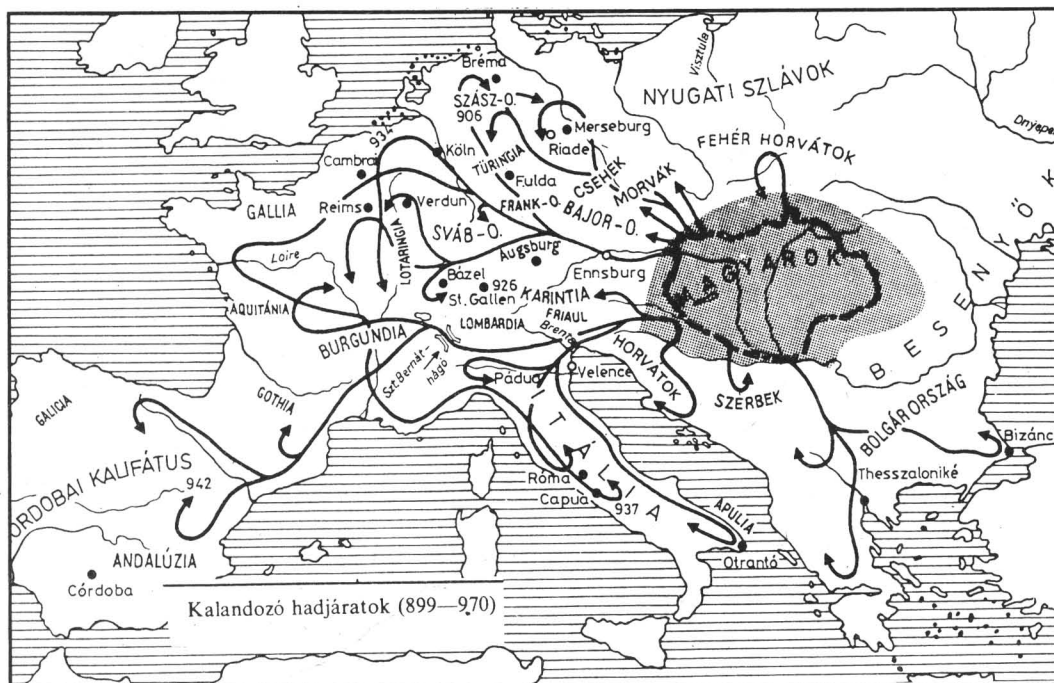
Újabb problémát jelent, hogy a X. századi nagy családok nevét sem ismerjük pontos forrásokból. De még a fejedelmi család történetében is vannak fehér foltok: *nem ismerjük elegendő pontossággal az Árpádfiak leszármazási, családi rendjét, a családok további sorsát.* Azt meg csak a legritkább esetben tudjuk megmondani, hogy az Árpád-ház hogyan terjesztette ki hatalmát a többi törzs szálláshelyeire. A kisemmizett nagy családok leszármazottjai maguk is csak meghatározhatatlan családi hagyományra hivatkoztak két-három század múltán, ha éppen nem saját várrablásaikat igyekeztek utólag kitalált, képzeletbeli históriákkal igazolni. Így lesznek a kalandozások hadnagyjaiból „ősfoglalók” és a jelen családfők őseiket öltöztetik dicső hadnagyi díszbe... De ez már inkább tartozik az irodalom, mint a történelem körébe.

Mindeddig a szokásos módon vizsgáltuk Somogy első magyar főurainak, esetleg hódítóinak számba jöhető személyekhez kötött történeti lehetőségeit. Amikor a már sokat említett neveket vizsgáltuk, igyekeztünk azokat történelmileg és topográfiailag, helyrajzilag is megtalálni valahol Somogyban, vagy közvetlen környékén.

A legismertebbek közül Bő és Bogát bizonyára jártak Somogyban a megtelepedés idején, vagy a kalandozások kezdetén. *De ez még mindig nem igazolja, hogy ők lettek volna valóban Somogy megye első honfoglalói!*

Az ősmagyarság vándorútja

Kalandozó hadjáratok

Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni a külföldi krónikák által egybehangzóan megismételt történelmileg biztos tényt: a magyarok hazatérését Itáliából a 899-es hadjárat után, amikor decemberben értesültek Arnulf császár haláláról: *Pannonián keresztül jöttek már haza.* Nem kellett többé megkerülni a Dunántúlt a Dráva és a Száva közt, hiszen a szövetséges, akihez eskü kötötte őket, meghalt. *Tehát hazajövet már átkeltek a Dráván!* A hazatérő hadsereg egy jelentős része tehát már Zala déli részén és Somogyon át vonult vissza ősi szálláshelyeire, a Dunától keletre. Útközben találkoztak a zalavári (mosaburgi) tájon uralkodó Braszláv katonáival, ezeket legyőzték, és Braszláv hercegsége megrendült. A magyarok ekkor a haditaktika legelemibb szabályai szerint a Duna nyugati partján foglaltak állást, hogy *hídfőt alkossanak a közeli átkelésekhez!* Ehhez pedig biztosítaniuk a Balaton- Dráva-Duna alkotta háromszög megbízhatóságát, vagyis itt semlegesíteni kellett – legyőzni! – az itt lévő ellenséges erőket, Braszláv katonáit, ha voltak még ekkor.

A Dunától keletre és északra felsorakoztatott magyar csapatok csak így kelhettek át sikeresen a Dunán 900 nyarán! *Komoly átkelési harcokról egyetlen krónikánk sem tud!* És ez érthető. A dunai partvidék már semlegesítve volt.

Az sem véletlen, hogy *a honfoglalás harcai közt Somogyban nem tudunk sem csatáról, sem ellenállásról.* Ezt ugyanis már megtörték az előzőleg itt átvonuló, és Itáliából hazatérő csapatok.

Somogy honfoglalóit tehát egy névtelen hadnagy vezetése alatt Itáliából hazajövő magyar hadsereg katonái voltak 900 első hónapjai egyikén, a hóolvadás után.

A fejedelem által Közép-Dunántúlra küldött *Bő csapataival már csak a Bakonytól északra, majd nyugatra talál ellenállásra.* Ez bizonyára nem véletlen.

Bő nem a honfoglalás, hanem az azt követő földosztás során jut csak el Somogyba. Bogát pedig csak jóval később kaphatott itt birtokot, mivel a honfoglalásban részt sem vett! Így csak másodgenerációs „somogyi állampolgár”.

Ez azonban, természetesen, semmit nem von le katonai érdemeikből. Mind a ketten megérdemelten kerültek bele a történelembe. Csak éppen másutt. Somogyban csak telepések voltak, de nem honfoglalók...

6.

A fejedelmek és a kalandozások kora 896–1000

A magyarok kalandozásait, portyázásait számos nyugati krónikás úgy mutatja be, mintha azok csak rablóhadjáratok lettek volna. A valóságban sokkal komolyabb és bonyolultabb politikai és katonai célokat szolgáltak. Maga a magyar nép ezalatt az idő alatt lassú külső, társadalmi, és belső, egész életfelfogását érintő átalakuláson megy át. A vándoréletet véglegesen felváltja a letelepüléssel járó helyhez kötöttség, mégha a nagy állatsordák legeltetése, téli és nyári szállása közti ingójárata meg is követeli a nagy területet érintő állandó költözködést. Most már megjelölt, kötött területről van szó, bizonyos határok közt az egységes közterületen, az országon belül. Az ország határait biztosítani

kell az esetleges ellenséges betörések ellen, ami a gyeprürendszer kialakulását segíti elő, s ebben a gyeprürendszerben a stratégiai fontos útvonalak és kapuk közelében megfelelő és állandó katonai erőnépesség, lakosság – letelepítését követelte meg.

Védelmi szempontból szemmel tartani a szomszédos országok politikai és katonai változásait, e feladat elvégzésére megfelelő hírszerző, hírt továbbadó, alkalom adtán a békekeresést végzendő munkaközösség, társadalmi réteg kialakítása és megszervezése égető szükségként lépett fel. Az elszigetelődés veszélyét elhárító kereskedelmi kapcsolat vagy láncolat sem az országon belül, sem a szomszédos népekkel még nem volt kiépítve. A nomád népekre jellemző helyi és házi ipar a megtelepedés után már nem tudta kielégíteni a belső szükségleteket és kívánalmakat. Ezeket a tényeket is figyelembe kell vennünk, amikor a kalandozásokról szólnunk.

A bolgár és besenyő háborút követő katasztrófa első tanulságát nem felejtették el a magyar vezetők: a kalandozások során sohasem vetették be a nép katonai erejének többségét; azok mindig csak a hadnagyok, vezérek gondjaira bízott *részleg-hadseregek* voltak. Mivel, mint mondtuk, az ország kereskedelmi jövedelme még igen gyenge volt, termelési tőkéje meg egyáltalán nem volt, a kezdetben a békék megkötése mindig „ajándék” vagy „évi tartozás = adó” ellenében történt. Nem egy külföldi portyát pedig egyenesen „*meghívásra*”, *valóságos szerződésre*, pontosan meghatározott zsold ellenében indították csak meg. (26)

Sem meghívásban, sem szövetségi felajánlásban nem volt hiány. Azt kell inkább kihangsúlyoznunk, hogy e szerződésekkel kapcsolatos hadi vállalkozásaik egyre növekvő száma és többirányúsága okoz majd gondot az egymást követő fejedelmeknek.

Árpád

Árpád fejedelemsége alatt kerül sor a Dunántúl elfoglalása után a karintiai hadjáratra és ebben a laibachi (Ljubljana) ütközetre 901 áprilisának 11. napján. A katonai felvonulás útvonala feltételezi, hogy Somogy és Zala tervszerű megszállása már megtörtént.

896
– 907

903/904-ben újabb hadjárat indul nyugat felé, ezúttal Bajorországba. Kurszán kendét éppen ezek miatt a hadjáratok miatt hívták tanácskozásra a bajorok, hogy végül is törbe csalják egész kíséretével 904-ben. Számításuk azonban nem vált be, a kende halála nem gyöngítette az új szomszédok erejét, katonai ütőképességét, mert Árpád felhasználta az alkalmat, hogy egy kézben egyesítse a nép minden erejének irányító és döntő hatalmát.

Berengár itáliai király még ebben az évben szövetségi szerződés ajánlatával keresi meg Árpádot.

A 906-i nyugati támadás célpontja Szászország.

Uralkodása vége felé Árpád igyekezett fékezni a kalandozásokat attól tartva, hogy az így felkeresett és kifosztott, felperzselt országok egyszer majd szövetségre lépnek a magyarok ellen. Ez pedig olyan veszély volt, amit szeretett volna elkerülni. Meg is történt erre az első kísérlet mindjárt 907 nyarán. A nyugati sereg Regensburgból indult ki és követte a Duna völgyét a magyarok elleni

felvonulásra, az uralkodó Gyermeke Lajos személyes vezetése alatt, egészen Ennsburgig.

Árpád a kisalföldi nyári szálláson értesült az ellenség közeledtéről és azonnal mozgósította ellene a nyugati országrész minden gyors katonai erejét. Az Árpádfiak közül Pozsony alá rendelte Leventét a morva vidékről, Jutast a Dél-Dunántúlról, Üllőt Nyitra vidékéről, valamint a kabarokat, kálizokat és a kende-ivadékokat, akik felett közvetlen hatalma volt vezéri jogon. Az ütközetre 907. július 4-én és 5-én került sor, s ebben az egyesült német sereg csatát vesztett, csaknem megsemmisült. Luitpold herceg, Bajorország és Karintia kormányzója elesett a csatában, de meghalt Thetim salzburgi érsek is, két másik püspökkel és számos gróffal egyetemben. A halottak közt volt három apát és egy tucatnyi vidéki főúr. A magyarok ekkor olyan sok pusztítást végeztek a környéken, hogy a krónikások szerint az Ostmark tartomány a valóságban hosszú időre megszűnt létezni. A magyarok elkeseredett pusztításaiból az ütközet után arra következtethetünk, hogy az ő veszteségeik is igen súlyosak lehettek. Ezt sejteti az is, hogy a csata két napig tartott.

Sajnos, még ugyanabban az esztendőben meghal Árpád fejedelem is. Utódja, a Krónikák szerint, nem a legidősebb, hanem a legfiatalabb Árpádfi lett. Lehet, hogy az idősebbek már meghaltak időközben, vagy uralkodásra már nem képes aggastyánok lettek.

Solt

- 907 *Solt uralkodása idején* a nyugati portyák, kalandozások megsaporodnak.
 – 945 Csaknem minden esztendőre jut belőlük egy. Ezek során a magyarok mind mélyebben hatolnak be a nyugati keresztény országok tartományaiba. Így jutnak el első ízben a frankok földjére 909-ben. A fuldai kolostort felgyújtják 915-ben és Brémáig nyomulnak előre. 917-ben Bázelt sarcolják. 921-ben Bogát vezér és Tarhos herceg vezetése alatt a magyar lovasok Dél-Itáliáig égetnek, gyújtogatnak, fosztogatnak, gyilkolnak. Igaz, e részletes híreket a magyarokkal ellenszenves krónikások írták le, de bizonyára volt okuk a magyarokat nem szeretni ennyi pusztítás után. 924-ben az Alpok völgyein átvergődve az Atlanti-óceánig mennek már. Közben, mint Guillaume auvergnei gróf szövetségesei, a karoling-párt ellenfeleinek a földjét pusztítják. 926-ban Lombardián át Rómáig mennek. Erre az időre esik az iskolai tankönyvekből is ismert szentgalleni kaland. Bizánc ellen vonulnak fel 934-ben, de 937-ben már Aquitániában, Délnyugat-Franciaországban találjuk őket, honnét Olaszországon át térnek majd vissza, s útközben felégetik a Rhône völgyében lévő Tournus apátsági kolostorát, ahol még ma is külön emléktábla hirdeti, hogy miképpen fosztották ki az altemplomot és rabolták el az arany, ezüst, drágakövekkel díszített szent ereklyetartókat.

Mivel az ereklyéket őrző oltárt az apát saját testével akarta megvédeni a profanációtól, a magyarok habozás nélkül ott helyben legyilkolták. István kanonok a magyarok távozása után fallal véteti körül a várost és ennek máig álló egyik kerek tornyán megfelelő emléktábla idézi a turisták emlékezetébe Tournus nehéz napjait. A levéltárak ma is őrzik a kalandozásokról szóló rémítő

krónikákat, melyek szerint a magyarok átvonulását mindenütt vészujjoló égi jelek követték...(27)

A sok siker közt kudarc is akadt: 942-ben egyik kalandozó sereg vereséget szenved Róma környékén, de ez nem vette el a kedvüket attól, hogy a következő esztendőben egészen a mai Spanyolországig menjenek.

Ha a támadó jellegű hadjáratok megszervezésénél, elegendő forrás hiányában, nem mindig világos a logika, a védelmi berendezkedés kiépítése közben rendszeresen folyik és a második generáció vezérei mindegyikének biztosítania kellett a nyugati betörések elhárítására az itteni gyepek egyikét. Így álltak őrt a *Gyöngyösnél Bogát*, a Répcénél Huba, az Ikecs-Siónál Szabolcs, az Ikvánál Harka, a Duna és a Vág közén pedig Ete és Tevel emberei.(28)

Solt fejedelemsége alatt indul meg az a folyamat, amely a kalandozások eddigi, mondjuk kezdeti katonai, védelmi vagy politikai (szövetségi) jellegén változtat. A zsákmány, az ígért zsold, a rablott hatalmas állatcsordák, ménesek vagy az örökös szolgálatra vetett hadifoglyok birtoklása lesz a legfőbb motiváció. S ezek egyes hadnagyokat arra hódítanak, hogy *valósággal áruba bocsássák közbelépésüket*. A központi hatalom hanyatlását, a fejedelmi tekintély csökkenését és a hadnagyok függetlenségi törekvéseinek első jeleit láthatjuk nem egy vállalkozás hátterében. És ez a fejlődés magában hordta a közeli katasztrófák megmérgezett csíráját.

Fajs

Ez a nagy veszélytől vemhes folyamat tovább erősödött utóda, Fajsz fejedelemsége alatt. Mintha az új fejedelem is érezte volna e veszélyt: uralkodása elején a nagyobb kalandozások szünetelnek. Taksony herceg megjelenik ugyan Itáliában 947-ben, csakúgy mint Tormás herceg is a következő 948-ban Bizáncban Bulcsu horkától kísérve, de ezek az utazások inkább már diplomáciai küldetések voltak, mégha szó is volt évi járadékokról vagy egyéb adományokról. Egy szövetségi szerződés megújítása rendszeresen kölcsönös ajándékok kicserélésével is járt, mert a diplomácia külső formáit meg kellett őrizni a kellemetlen pillanatokban is.

945

– 955

A bizánci diplomáciai tárgyalások egyik következménye lett volna a görög krónikákban leírt Bulcsu megtérése és megkeresztelése a keresztény hitben. A szertartás után Bulcsu patriciusi címet is kap, azért van joga a „barátunk” megjelölésre. Bizáncból hazatérve azonban úgy látszik Bulcsu megelégedett minden előző ígéretéről, és éppen olyan pogány életmódot folytatott, mint azelőtt. Indulatos természete nehezen tudta elfogadni a keresztény szelídségről és szeretetről szóló tanítást. Ő tehát nem lett kereszténnyé, de a kereszténység ellenségévé nem vált. Bár a középkori krónikások nem szeretik őt, mégsem vádolhatják keresztény-üldözéssel, pedig ugyancsak sok hibát rónak fel neki.

Fajs az első fejedelem, aki szorgalmazza a szálláshelyek földvárakkal való megerősítését. E törekvésben ő maga jár elő jó példával, amikor ismert szálláshelyei közelében felépíti vagy megerősíti Somogyvárt, Veszprémet, Zágrábot, régi nevén Grécet, Küküllővárát és Belvárat (Bóvárt).

Ha Magyar Kálmán előzetes jelentését a későbbi ásatások megerősítik a *segesdi árpádkori földvár valódi jelentőségéről*, joggal gondolhatunk annak

eredete kapcsán Fajsza, akinek birtokai voltak a vidéken és így saját szálláshelyei biztonságáról volt szó.(29)

Fajsz látta az Árpádházi hercegekből katonai és főúri hatalommal – hadsereggel és birtokkal – rendelkezők függetlenségi törekvéseit, melyeket aztán egyes családi politikával igyekezett leszerelni vagy kordában tartani. Így hagyta békén Tasst a Duna-parton és a Nyírségben, Taksonyt a Vág és a Duna északi partjain, Tormást a tolnai-baranyai tájakon. Tekintélyével azonban nem egyszer dacolt már Zombó gyula a Maros és a Bodrog vidékén, és Bulcsu horka a Rába és a Balaton partjain, nagyjából a Balaton nyugati szegélye, a Zala és a Rinya patakok által megvont térségtől nyugatra.

Nem egy történész Fajsz uralkodása idejére teszi a szálláshelyek környékére telepített mesteremberek (iparosok, kézművesek) első falvainak eredetét a fejedelmi udvar és gazdaság igényeinek a kielégítésére. Ez lenne első jele a helybeli magyar ipar és kereskedelem kialakulásának.

950-ben újabb magyar követség megy Bizáncba Zombor gyula vezetésével, esetleg újra csak Tormás herceggel. Ekkor vette fel a keresztséget a gyula és hazatérőben már hozott magával egy bizánci görög papot, Hierotheost.

Amikor Bulcsu járt Bizáncban, a tolmácsa egy morva pap volt. Tőle származik egyébként a magyar „úr” lefordítása „vojvodára”. Bulcsu nem kérte, hogy papját püspökké szenteljék.

Hierotheost azonban már püspökké szentelte Theophilactos konstantinápolyi pátriárka (+956), ami igazi missziós szándékát igazolja. A gyula főúri szállásvidéke ebben az időben az Alsó-Tisza és Maros táján lehetett. Az új püspök talán az ősi sirmiumi püspöki címet vette fel.(30)

Működéséről sajnos, nem sok adat maradt ránk. Azt sem tudjuk így meghatározni, hogy udvari püspök volt-e a gyula mellett, mint ez szokásban volt a keleti egyházhoz igazodó államokban és udvarokban, vagy valóban folytatott térítő munkát is a magyarok közt? Hogy bizánci szertartású volt, ahhoz kétség nem fér. Magasrangú latin szertartású egyházfővel a magyarok eddig még nem tárgyaltak. Nehéz is lett volna, mivel minden nagyobb nyugati portya során megöltek soraikból néhányat. Hit dolgában a két egyház közt ekkor még nem volt komoly nézeteltérés.

A bizánci keresztény befolyást azonban mihamar leállította a nyugati végeken, a magyar-német kapcsolatokban beálló gyökeres változás.

Henrik bajor herceg 951-ben, kora tavasszal Nyugat-Magyarországra támad, a határmenti vidéket büntetlenül felégeti és számos foglyot ejtve jelentős zsákmánnyal tér vissza hazájába. E meglepetésszerűen végrehajtott támadás sikerét az magyarázza, hogy ezidőben a nyugati végek magyarjai Bulcsu vezetésével Észak-Itálián át Aquitániáig kalandoznak.

A következő évben a német helyzet tovább bonyolódik Ottó császár családi politikai viszályai miatt és itáliai költséges hadjáratai következtében. A helyzet még jobban elmérgesedett a trónörökös Luidolf herceg lázadása miatt. Ottó egyes politikai sakkhúzással egyelőre leszereli ugyan ellenfeleit, de mert adott szavát megtartani nem tudja, ellenségei a magyarok segítségéhez folyamodnak. Bulcsu személyes vezetése alatt jelentős had megy nyugatra de nem a németeket, hanem a frankokat és a belgákat nyugtalanítják. Mindenütt nagy zsákmányra tesznek szert, de a tragikus pillanatok sem hiányoznak a beszámolókból.

πῶς ὑπὸ τοῦ τῶν ἁγίων τῆς πύλης τοῦ ἁγίου πύλης πᾶσι βεβαίως ὑποκείμε. Καὶ λαοὶ ἐκ τῆς κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τοῦ κασιέως ἀφ' ὧν ἔχεται κωνσταντινού.

τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ ἁγίου πύλης πᾶσι βεβαίως ὑποκείμε. Καὶ λαοὶ ἐκ τῆς κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπὸ τοῦ κασιέως ἀφ' ὧν ἔχεται κωνσταντινού.

Bulcsu vezér 948 körül felveszi a kereszténységet Bátorbanszületett Konstantin császár udvarában. XIII. századi görög miniatúra.

Cambrai ostrománál Bulcsu egyik öccse – tán unokaöccse – oktan vakmerősége következtében fogságba esik. Cambrai védői fejét veszik és azt lándzsára tűzve a várfalról a magyaroknak megmutatják. A hatás leírhatatlan. Bulcsu egész zsákmányát ajánlja fel, hogy legalább a kivégzett fejét visszakapja, s hazavíve, a régi szokások szerint neki a végtisztességet megadja. Amikor Cambrai lakói ezt megtagadják, Bulcsu parancsot ad, hogy a hadifoglyokat asszonyostul, gyerekestül a városlakók szeme láttára mászárolják le. Így is történt.

Miután kifosztotta még Reims, Chalons városait, Burgundián és Lombardián át tért haza. De Bulcsut ez a hadjárat sem törte meg. A következő 955. év azonban határkő lesz a kalandozások történetében és a magyar nemzet további sorsának alakulásában.

Ottó király úgy, ahogy rendet teremtvén országában, elérkezettnek látta az időt, hogy az elődök által szokásos „ajándékot”, a béke biztosítását jelentő adót megtagadja. A magyarok ekkor a hosszúra nyúló harcokban legyengült birodalmi erőkre gondolva úgy vélték, hogy karddal majd megszerzik azt, amit jó szóval nem kaptak meg. Bulcsu harka újra hadba hívja népét. E hadjáratban elkísérik őt Tas fia Lehel és Sur is, a pozsonyi végek vezére, az alatta lévő kabarokkal és a dunántúli birtokok harcosaival. Sur nagy valószínűség szerint Fajsz fejedelem egyik fia volt.

A pogány magyarok ilyen nagymérvű gyülekezése józanságra ítélte Ottó alattvalóit és szövetségeseit is, így a németek serege 20 000 emberre nőtt és nyolc légióban sorakozott fel a betörő magyarok fogadására.

A döntő összecsapásra Augsburg mellett a Lech folyó mezején került sor és a Viharos időben felázott talajon támadó magyar lovasság rohamát felfogták, majd visszavetették.

A csatavesztés ellenére a magyarok embervesztesége még nem volt végzetes ekkor, de azzá lett, mert Ottó a visszavonuló magyarok előtt minden utat és átkelőt őriztetett. Minden falu és város határában lesben álltak az emberek és így vadásztak a magyar csoportokra. A réveknél meg éjjel támadtak rájuk, amikor a magyarok nem nyilazhattak és minden ütközet kézitusával végződött. E harcok során a három vezér fogságba került: *Bulcsu már a Lech mentén, Lehel és Sur pedig Ebersberg vára mellett.* A hadifoglyokat az idegbeteg Henrik bajor herceg elé vezették, aki szadista hajlamait már eddig is többször megmutatta. Henrik a három magyar vezért felakasztatta.(31)

Ma már tudjuk, hogy a teljes magyar hadsereg még ekkor sem pusztult el egészen, még a sok áldozatot kívánó visszavonulás során sem, mert ősi szokás szerint nem egy csoportban indultak haza. Tarhos nembeli Tormás és Solt fia Taksony a rájuk bízott hadoszlopokat szerencsésen hazavezették. Ők talán részt sem vettek a Lech mezőn vívott ütközetben.

A három magyar vezér megszégyenítő halálának sokkal nagyobb volt otthon a hatása, mint magának a csatavesztésnek. A Lech mezei tragédia után a krónikák nem említenek többé jelentősebb kalandozást. De a magyar krónikákból is eltűnt Fajsz fejedelem neve. *Sur halála és seregének a pusztulása nagyban meggyöngítette a fejedelem tekintélyét.* Feltehető, hogy ezután vonult vissza vidéki birtokaira Fajsz. *A rituális fejedelem-gyilkosságnak még a gondolata is eltűnt a köztudatból;* Álmos sorsát így elkerülte.

Bulcsu halála után a horka hivatala és neve is eltűnik a magyar köztörténelemből. Ha a gyér források mozaikkockáit egyberakjuk, akkor úgy véljük, hogy a horkai méltósággal valami bírói tisztt, békéltető feladat, sőt továbbmenően diplomáciai tisztség is járhatott. Mindez azonban már teljesen elkopott a kalandozások idején, hol a hadnagyok közt Bulcsu is, meg Bogát is a legelső közt voltak, de főképpen vezéri képességeik következtében.

Bulcsu népét ugyan nem szórja szét a fejedelem, mint tette volt Árpád annak idején Kurszán halálával, de nem is kellett és nem is lehetett.

Nem kellett, mert Bulcsut a harcmezőn ejtették fogságba és innét vitték az akasztófára, Henrik elé. Nem valószínű, hogy Bulcsut katonái cserben hagyták volna, vagyis elfutottak volna. Így akik mellette életben maradtak, azok vele együtt fogságba estek; a hadifoglyokat pedig a félőrült Henrik szintén kivégez-

Bulcsu vezért Ottó német-római császár kivégezteti (955). XIII. századi görög miniatúra

tette. Így bizony nem sok kerülhetett közülük haza szülőföldjére, a Nyugat- és Délnyugat Dunántúlra. Ez a vérveszteség már eléggé meggyöngítette a Bulcsu-familia és törzsszövetség hatalmát.

De nem is lehetett a megmaradottakat szétszórni, mert a Lech mezei ütközet után a központi hatalom letéteményesének ehhez már nem volt meg a hatalma. *Fajsz mögött nem állt már Árpád tekintélye.*

Taksony

Fajszot a fejedelmi székben a rangidős Árpádházi herceg, *Taksony* követte, a bihari részek urának, Tasnak az ivadéka. Első gondja volt a katonailag meggyöngült nyugati végek megerősítése. Ebből a célból az intézkedései közül kettőt emelünk ki, *s mind a kettő vonatkozik Somogy további életére is*. Pannonia védelmét új vezér, Apor vette át, akinek Tolnában és a Duna mentén voltak a szállásai. A Lech mezőn lezajlott csatában Tormás nem vett részt, tehát a baranyai háromszög védelme kezében maradt.

956

– 970

Taksony besenyő hercegnőt vett feleségül, aki a kor szokásai szerint népes kísérettel érkezett új hazájába. A besenyők nagy részét ekkor a fejedelmi birtokokon telepítették le és lettek így részesei az új védelmi rendszernek, övezetnek. Valóságos határőrszolgálatot teljesítettek nem egy veszélyeztetett helyen.

A gyepű vidékét – a határőrvidéket – nagyobb mélységben építették ki, és ezekben az övezetekben, bizonyos távolságokban, a régi kapuk őrizetére már állandó jelleggel jöttek létre az új települések.

Taksony politikája kezdettől fogva tudatos békepolitika volt. Erre indította természete is, de még inkább az ország válságos helyzetének jobb ismerete. A szomszédokkal békében élni, a magyarok számára is létfeltétel lett. Ezt a békét csak Bizánc politikája zavarta meg, amikor megtagadta a szokásos pénzjáradékot, amire pedig a fejedelemnek égető szüksége volt.

958 húsvétján tehát Taksony új hadvezére, Apor vezetése alatt jelentős magyar sereg vonult Bizánc falai alá. Erről a hadjáratról maradt ránk Botond mondája, aki egyébként Köplény fia volt, tehát besenyő, ami nem zavarta a magyar krónikást, amikor ilyen szavakat adott az ajkára: „Én vagyok Botond, igaz magyar, legkisebb a magyarok között...” Kis termete ellenére mégis gyermeknagyságú rést ütött a konstantinápolyi városkapun...

958

A környék alapos kifosztása után a hazatérő magyarokat megtámadta Pot-hos Argyros testőrkapitány és a magyar csapatban nagy kárt tett ugyan, de ebből már nem lett tragédia. Diplomáciai következménye a hadjáratnak azonban nagy: huszonöt éves szövetségi viszony után a magyar-bizánci kapcsolatok egy csapásra elromlottak.

Taksony az első magyar fejedelem, aki Bizánctól kiábrándulva békepolitikájának folytatására a római egyház fejével, a pápával kereste a kapcsolat felvételét.(32) A pápa ki is jelölt egy Zakeus nevű missziós püspököt a kapcsolatok felvételére, de Ottó császár kémei résen voltak, megkaparintották a levelet és így lehetetlenné tették a magyarok fejedelme és a nyugati kereszténység feje közt a közvetlen kapcsolat felvételét, s ezzel a keresztény hittérítés megkezdését elodázták.

Géza

970 Taksony fejedelem országszervező békepolitikájának logikus folytatója lett
 - 997 utóda Géza.(33) Taksonyt még a régi pogány szokások tiszteletben tartásával
 temettette el Csepel szigetén. Gézát a megválasztásakor még pajzsra emelték,
 szintén a régi hagyomány szerint. De röviddel később már hajlandónak mutat-
 kozott a kereszténység befogadására. Thietmár szász udvari pap szerint „rop-
 pant kegyetlen ember volt. Hirtelen haragjában többeket megölt. Amikor
 kereszténnyé lett, e hit vállalásában késlekedő alattvalói ellen az indulattól
 tombolt...” És Szent István nagyobbik legendája szerint is „keményen és
 hatalmaskodással bánt népével... mindent megtett, hogy a lázadókat leverje és
 istentelen szertartásaikat eltörölje.” (34)

Géza felesége az erdélyi Gyula *Sarolt* nevű lánya volt. A mindent ismerő
 Thietmár szerint „fehér asszonynak” hívták. Bolgár-török nyelven Sar-aldy
 fehér hölgyet, de fehér menyétet is jelent. Rendkívüli szépségét minden kortárs
 feljegyezte, mint ahogy feljegyezték a kórnikások lobbanékony természetét és
 politikai éleslátását is, ami lehetővé tette, hogy fejedelmi férjének első tanács-
 adója és a kormányzásban tevékeny munkatársa legyen.

Géza uralkodásának idejéből öt jelentősebb eseményt kell kiemelnünk:

973 1) Röviddel uralomrajutása után, a sankt-galleni előzetes megegyezés sze-
 rint, 973 *húsvétján*, tizenkét főúrból álló *követséget küldött Quedlinburgba*,
 ahol a sír szélén álló császár, Ottó, fogadta a tiszteletére egybegyűlt cseh és
 lengyel hercegeket, a bizánci, a római, a beneventumi, a dán, a bolgár és az
 orosz követeket. Ez előtt a nemzetközi gyülekezet előtt és Ottó jelenlétében
 ismertette a küldöttség a *magyarok fejedelmének békés szándékait és a keresz-
 tény népek közösségébe való belépését*. Törekvései őszinteségének a bizo-
 nyítására *keresztény hithirdetőket kért*.

A császár a szent-galleni szerzetesek közül püspökké szenteltette Prunwar-
 dot, akinek a nevét a magyarok Brunóra egyszerűsítették, s aki halogatás
 nélkül meg is indult Magyarország felé. Valószínűleg ő keresztelte meg Gézát
 és talán az akkor öt-hat éves Vajk nevű fiát, aki a keresztségben Szent István
 vértanú után az István nevet kapta.

2) Géza szívesen fogadta *Pilgrim*(35) passauai püspök papjait is, ám a térítés-
 ben nem a németek, hanem a morvák és a szlovének értek el legtöbb sikert,
 talán mert a magyarok szláv eredetű szolgálk és hadifoglyaik révén maguk is
 értettek már valamit e nyelven, de még valószínűbb, hogy a keresztény szolgálk
 és hadifoglyok tanulták meg uraik nyelvét és szolgálhattak tolmácsul a hitté-
 rítő munka során. Több forrásból tudjuk azt is, hogy a kalandozásokból hozott
 hadifoglyok közt számos keresztény pap is volt.

3) Egy tiszteletre méltó régi hagyomány a magyarok első térítőjeként Szent
Wolfgangot is említi.(36) Ám tudjuk, hogy ő csak rövid ideig tartózkodott
 Magyarországon és itt is csak Nyitraig jutott el, mert közben püspöke hazaren-
 delte, a császár pedig regensburgi püspökké nevezte ki, s lett így Henrik bajor
 herceg és leánya tanácsadója.

Másik sokat emlegetett térítő, *Adalbert* pedig csak átutazott Magyarorszá-
 gon. De a hagyomány szerint ő bérálta volna meg a serdülő Szent Istvánt.(37)

Szentgalleni *Brunó* elsősorban a fejedelmi birtokokon hirdette az Evangéliul-
 mot, s ez lehet a magyarázata annak, hogy országszerte annyi Gál, Szentgál,

Gáloskér nevű helység maradt fenn mindmáig. De küldhetett Pilgrim bajor-karantál papokat is, akiktől egyházi jellegű szókinszünk jó része származik. Ezek a kifejezések ugyanis nem németből, hanem a szlovénból jöttek hozzánk, ill. magyarosodtak, honosodtak meg. (38)

4) A nyugati népek keresztény családjába való hivatalos belépést, Brunó térítése mellett, *István és Gizella 995–996-ban megkötött házassága* jelentette. De Géza rakta le a hivatalos *egyházi hierarchia* kiépítésének az alapjait is, mert már uralkodása alatt szerepel egy „*episcopus Ungarorum*” magyarok püspöke, *Domonkos*, és a legújabb kutatások szerint az *első magyar egyházmegye, a veszprémi*, tőle származtatja eredetét. (39)

996

5) Az ország egységének, a fejedelem központi hatalmának a megerősítésére tett lépéseiből még megemlítendő:

- hatalmába kerítette a hajdan már Fajszi fejedelem birtokaihoz tartozó *Veszprém várát* és azt *Sarlotnak adta. Ezzel megvetette alapjait a későbbi királynői birtokoknak*. Sarolt nevéhez fűződik így a Szent György tiszteletére emelt kápolna és valószínűleg ő telepítette le az első apácákat is Veszprémbe. (39b)
- a kalandozásokban életét vesztő *Bulcsu utódainak is megtörte a hatalmát*, számos birtokukra rátéve a kezét. Így került birtokai közé Zalavár is, míg a Rába vidékére Sarolt egyik rokonát, Beledet nevezte ki, aki Urkund besenyőivel karöltve látta el a nyugati végek védelmét;
- a quedlinburgi követséggel, István keresztény neveltetésével és keresztény házasságával már előre jelezte, hogy *a hatalom átadásában is szilárdan a nyugat-európai, keresztény szokásokhoz fog igazodni*. Ennek a tervnek a megvalósításához jól tudta, hogy a rokonságából sokakat nem tud majd megnyerni. Mivel a potenciális ellenfelek közt a pogánysághoz húzó rokonát, *Koppányt* az első közt tartotta számon, ennek birtokait, Somogyot, hű katonanépkel vette körül. Ezzel elérte azt, hogy állandóan szemmel tarthatta, de ennél többet nem is tehetett, mert még komoly oka nem volt nagyobb beavatkozásra és idő előtt nem is akarta provokálni. *Egyelőre csak azt kívánta, hogy hű emberei mindenről tájékoztassák*. Ennek az elővigyázatosságnak majd István fejedelem veszi igazán hasznát.

7.

István fejedelemsége és Koppány lázadása

A kisebbik legenda szerint István Esztergomban született. Néhány krónika 969-re teszi a születés esztendejét, de valószínűbb azt 972 és 975 közé helyezni, éppen Esztergom alapítása miatt, amit 972 és 975 közé szokás tenni. Amikor István átvette atyja örökét, a hazai és a külföldi krónikák szerint még „fiatal ember” volt. (40)

997

– 1001

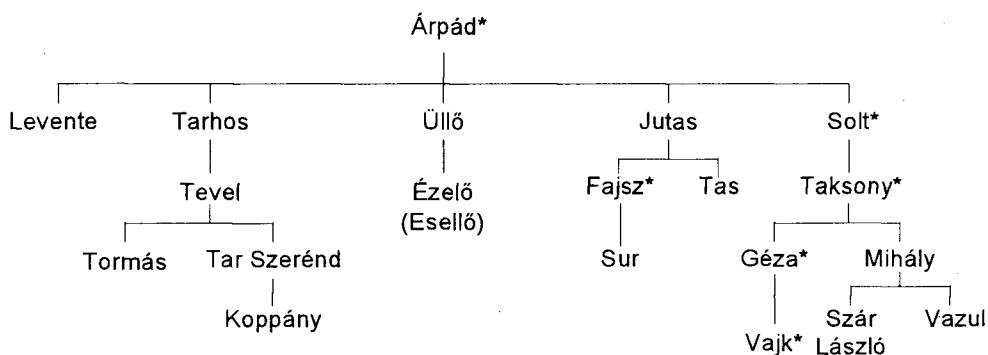
Géza, alapos megfontolása után, fia trónralépését úgy akarta megkönnyíteni, hogy – a krónikákat idézve – „egybe híván Magyarország előkelőit és a következő rendet, a közös tanácskozás határozatából maga után uralkodóvá emelte és ennek megerősítésére mindnyájuktól hűségesküt vett ki.” (41)

Döntése hűen tükrözi a karoling királyok udvarában bevett szokásjogot, s ezzel egy újabb lépést tett a keresztény királyság intézménye felé.

Ha a főurak és az országos tanácsba meghívott rendek többsége el is fogadta Géza döntését, a dunántúli rész főurai közül néhányan azt elvetették, talán a tanácsban már meg sem jelentek. Az elégedetlenek az Árpád-ház egyik leghatalmasabb képviselője, Koppány köré gyülekeztek, akinek Somogyban terjedelmes birtokai voltak.

Koppányt nem érthette váratlanul Géza választása. Bizonyára számított is erre, amikor a hagyományos tórnörökösi birtokok, Nyitra és Bihar helyett csak Somogyot kapta, míg az előbbiekre fiát, Istvánt és annak ifjú nejét ültette Géza, lehetővé téve ezzel, hogy már életében gyakorolhassa a kormányzást.

Géza és Koppány rokoni kapcsolatairól is sok vita folyt már a történészek között.(42) A legvalószínűbb és ma elfogadott családi névsor így alakul:

A fejedelmek (*) sorrendje és a származás szerint Koppány helye bizonyára az Árpádtól egyenes leszármazottak közt van, de ez a családi név-lista közel sem kimerítő. István előtt, a fejedelmek idején semmiféle kancellária nem működött (Szabolcs helye a fejedelmi családban ismeretlen, feltételezett fejedelmi szerepéről ősi krónikáink nem szólnak.)

István királyi udvarában már bizonyára voltak hivatalnokok – megbízott papok és barátok – az oklevelek írására vagy olvasására, de mégsem tudjuk még István nővéreinek a nevét sem, pedig egyikük még a trónörökösödési harcban is szerepel a fia által.

Koppány uralma kiterjedt egész Somogyra, amely bizonyára nagyobb volt a mainál.(43) Ezen a területen a maga ura volt, de dukátusságról természetesen nem beszélhetünk a szó szoros értelmében. Magyarországon a dukátus csak a keresztény királyság megalapítása után alakul ki.(44)

Hogy Géza öccse, Mihály, mikor és milyen körülmények közt halt meg, azt nem tudjuk, egyetlen krónika nem tudósít bennünket erről. A krónikások csak azt hangoztatják, hogy „rendetlen életet élt”, ami a krónikás tollán lehet, hogy csak azt akarta hangsúlyozni, hogy nem élt igazában keresztény életet.

Géza temetése után úgy látszik István visszatért a nyitrai várba, feleségéhez, Gizellához. Hogy Gizella ifjú asszony korában itt rendezkedett be, azt a közeli Szent Emmerán kápolna is bizonyítja. Szent Emmerán volt ugyanis a regensburgi egyházmegye védőszentje, Gizella szülőföldjének pátronusa és tanítómes-

terének, nevelőjének, Szent Wolfgangnak kedves szentje. Gizella kíséretében, a kor szokása szerint, bizonyára számos főúr és bajor pap is érkezett az országba.(45)

Amikor Géza halálhíre bejárta az országot, a régi pogányság utolsó képviselői érkezettnek látták az időt a kereszténység terjedésének a megakadályozására, a Géza által képviselt erős központosító hatalom megfékezésére. *Eme „ősi pogány és nemzeti” irányzatnak természetes vezéralakja Koppány lett, aki már apjánál is látta a kereszténységgel való szembenállás példáját.*(46)

Hogy Koppány nem volt egyedül, azt a krónikák is sejtetik, s így jelentős sereget gyűjthetett maga köré, mielőtt akcióba lépett volna. A gyülekezőhely a Balaton partja lehetett és innát indult Koppány a Balaton északi partján Veszprém vára felé, ahol az özvegy királyné is tartózkodhatott, hiszen férje neki adta volt a várat és itt tartózkodtak kedves apácái is.(47) Terve az volt, hogy az ősi szokások szerint feleségül vegye az özvegyet és ezáltal kezébe kaparintsa a legfőbb hatalmat is. Terve mögött a régi pogány-nomád szokás és joggyakorlat húzódott meg, amely szerint az özvegységre jutott asszonyt feleségül vehette a család egyik ifjabb férfi tagja. Ennek a magyarázata a pogány családi politikában van. Elképzelhetetlen volt ugyanis, hogy az így „szabaddá” lett asszony gyermekeivel és családjából hozott vagyonával – a hozománnyal – visszatérjen övéihez, hiszen ezzel nemcsak férje családi vagyonát gyöngítette volna, de politikai tekintélyét is. A keresztény tanítás szerint viszont a sógorság és az unokatestvéri viszony igen komoly házassági akadályt jelentettek a középkorban! Ezért beszéltek a krónikák „vérfertőző házasságról”.

Koppány tervei elé maga Sarolt is nagy akadályt gördíthetett, mert nem valószínű, hogy szívesen vette azt a javaslatot, hogy Koppány *egyik* felesége legyen a többi ágyas és szolgálólány között. Talán ezért állt fia, István mellett és ez lehetett a családjának az álláspontja is. Erre utal, hogy Koppány katonai fellépésével egyidőben a családból senki nem mozdult Koppány megsegítésére. Igaz, a leveretésében sem vettek részt!

Koppány hadainak gyülekezéséről időben értesülvén a még atyja által a Koppány-birtok határaitra telepített hű falvak népétől, István is hadba hívta gyorsan a közelében tartózkodó erőket. Testőrsége élére a hadban jártas Hont és Pázmány lovagokat állította. A főparancsnokságot a derék Vecelin „sváb” vitézre bízta. István seregének a zömét azonban saját népei adták a táborba rendelt árpádházi birtokokról, valamint a Kéri és a Keszi törzsekből. Ugyancsak összeharangozta a Taksony óta fejedelmi szolgálatban álló besenyőket és a besenyőkkel rokon kabarokat, Tomaj vezérsége alatt.

Amikor elvonulóban Pannonhalmához értek, itt az egyik püspök vagy barát a kíséretéből megemlítette neki, hogy ez a hegy Szent Márton hegye, ahol valamikor imádkozott is a népszerű szent. Az egyik nyugati katona pedig azt említette fel, hogy a lovagok csatába menet a sárkányölő Szent György oltalmába ajánlják magukat és ügyüket. Miután a két nagy szent nevét hívta segítségül, István fogadalmat tett győzelme esetére. Imáik végeztével adta meg István a továbbvonulásra a menetparancsot.

A két sereg közt a döntő ütközetre a *Veszprém melletti Csata*r közelében került sor, s ennek során Koppány döntő vereséget szenvedett. Koppány maga is elesett a harcban és a hagyomány szerint Vecelin lovag ölte meg.

Az a változat, mely szerint Veceliln a megsebesült Koppányt foglyul ejtette volna, s így vétette volna a fejét, nem felel meg a valóságnak.

A legyőzött lázadó testét, a régi nomád szokások szerint felnégyelték és István utasítására az egyes részeket kiszögezték Veszprém, Győr és Esztergom kapuira. A negyedik részt a keleti végek ura, a gyula kapta meg, figyelmeztetésül.

Pontosabb források hiányában ma már nehéz megállapítani, hogy nem volt-e Istvánnak e tragikus üzeneteiben esetleges személyes válasza ama urak felé, akiket esetleg táborba hívott volt, de vagy nem jöttek, vagy kimentették magukat, így várakozva az események mikénti alakulására.

A győzelem ára magas lehetett, mert amikor István Szent Mártonnak és Szent Györgynek tett fogadalma megtartására gondolt, Domonkos püspök javaslatára állt csak el attól a szándéktól, hogy az egész megyét örökös szolgaságra vesse; így csak azt rendelte el, hogy a megye a pannonhalmi apátságnak minden terméséből tizedet fizessen.

Koppány és társai birtokait elkobozta, azok jelentős részét önmagának tartotta fenn, míg a kisebb részt hű lovagjai közt osztotta szét. Ez pedig így történt Karácsonyi János (48) leírása szerint:

„A szétvert seregtestek maradványai és a szálláshelyekről el nem mozdult Megyer és Kürt-Gyarmat törzsek maradványai megadták magukat királyi kegyelemre. De a somogyi erdőkbe menekülő kháliz-kóczok próbáltak még ellentállni. István szakszerűen irányított csapatai ezeket is legyőzték és büntetésül ezeket, de csak ezeket vitette Pannonhalmára az újjonnan alapított kolostor felépítésére.”

István idegen származású vezérei ezeken az utólagos ellenállási gócon kaptak birtokot és szállást hűségük és áldozatuk jutalmául.

Koppány bukása tehát újabb változásokat idézett elő Somogy népességében. A megtelepülést és az azt követő idők viszonyosságait már ismertettük. Azt is tudjuk, hogy Solt és Fajsz idejében a fejedelmi család birtokállománya már itt jelentősen gyarapodott. Ez az irányzat tovább erősödött Taksony idejében. Tar Szerénd és Koppány elsősorban Géza birtokpolitikája következtében „szorultak vissza” Somogyba. A Veszprém melletti csatavesztés után István teljesen felszámolja uralmukat. Az idegen vezérek mellett segédcsapatairól sem feledkezik meg. Így lesz Somogyban ezután már hat Berény, négy Kér, néhány Keszi a magyarok részére és a többiek révén így születnek meg az Oszlár, Őrs, Besenyő, Varang (Varég) Varsány nevű falvak. A Koppányhoz csatlakozó őshonos khálizokat százas szervezetbe fogva a királyi birtokok és várak szolgálatára rendelt István.

Miután trónfoglalásának első nagy próbáját így kiállta, elérkezettnek látta az időt, hogy Magyarország helyét pontosan megjelölje a keresztény Európa keresztény népei közt a szabadság és a függetlenség maradandó biztosításával.

Ez pedig csak egy önálló magyar keresztény királyság megalapításával történhetett.

III.

SOMOGY ÉS SEGESD A KERESZTÉNY MAGYAR KIRÁLYSÁG ELSŐ SZÁZADAIBAN

ISTVÁN TÁVOLBA NÉZŐ POLITIKAI bölcsessége nyilvánult meg abban az elhatározásában, hogy országának az európai keresztény népek közé való hivatalos belépését a római pápával garantáltassa. Erre a legalkalmasabb mód keresztény királlyá való hivatalos elismerése bizonyult. Ennek érdekében hivatalos küldöttséget indított II. Szilveszter pápa udvarába, aki István kérését szívesen fogadta és beleegyezését követére, Anasztáz-Asztrik apátra bízta, aki az ezredik év második felében hozta meg a választ az örök városból. Az 1080 körül írt Nagyobbik Legenda így számol be erről a sorsdöntő lépésről: „Miután elhozták a pápai levelet az apostoli áldással, a főpapok a papsággal és az ispánok a néppel együtt dicséreteket énekeltek, az Isten szeretetében álló Istvánt királlyá kiáltották, a szent olajjal felkenték és a királyi méltóság koronájával szerencsésen megkoronázták.”(2)

A királyi hatalom teljességét bírva, István hozzáláthatott az ország adminisztratív és egyházi megszervezéséhez.

De királyi tekintélyét a határokon belül még Gyula és Ajtony elleni hadjáratokkal kellett megszilárdítania. Ez is megtörtént győztes hadjáratai után. Csak így kerülhetett sor az országnak megyékre és a magyar egyháznak egyházmegyékre, püspökségekre való felosztására.(3)

1.

A királyi közigazgatás és a magyar egyház megszervezése

A magyar történeti kutatásban már régóta tart a vita arról, hogy milyen kapcsolat van a királyság megszervezése idején a közigazgatási egységek – a vármegyék – és az egyházi hierarchia – a püspökségek és főesperességek – kialakulása között. Melyik alakult ki előbb, és mennyiben függött az egyik a másiktól, ez a vita tárgya.(4)

István eredeti szándékát leginkább a Rómába küldött követség feladatából, a pápa válaszából és a tárgyalásokat követő első királyi intézkedésekből tudhatjuk meg.

Követei révén István koronát is kért a pápától, a kor szokása szerint, mondják. A való tény az, hogy ha a pápától kért István koronát és nem a világi hatalom legfelsőbb megtestesítőjétől, a császártól, azt bizonyára szándékosan

1001
– 1038

tette. Hivatala és tekintélye elismerését elsősorban a legfőbb lelki vezetőtől várta, mert még a látszatát is el akarta kerülni annak, hogy bármiben is a császárnak legyen alárendelve. Saját függetlenségét és országa szabadságát akarta így a nagy nyilvánosság előtt tartósan biztosítani, elismertetni.

Ezt a szabadságot és függetlenséget egyházi vonalon is igyekezett sértetlenül megtartani a régi frank kiváltságokra még mindig emlékező szomszédos és befolyásos passauai és regensburgi püspökökkel szemben. (Az aquileai pátriarkátus Száva-menti privilégiumait már régóta elfújta a történelmi változások szele.) Ezért küldötte követét már egy vázlataiban kész egyházberendezési tervvel Rómába, a pápához, aki ezeket a terveket jóváhagyta. A király szándékai annyira megnyerték a tetszését, hogy nevéhez, mondják, *az apostoli* jelzőt is örömmel illesztette.(5)

A vármegyék megszervezésének pontos dátumait semmiféle királyi oklevél nem őrizte meg, időrendben azonban István első tettei közt kell megemlítenünk, vagyis amint az ország egyes részeit főhatósága alá vethette, azonnal a terület megszervezéséhez fogott. Az általa alapított 45 vármegyéből a Balaton–Duna–Dráva–Osztrák Alpok által lezárt terület minden megyéje Szent István-i eredetű és a területük, egészen jelentéktelen határkiigazításokkal, megfelel a mai Zala, Somogy, Veszprém, Fejér, Tolna és Baranya megyéknek. A történelem során Zala és Somogy déli határai átnyúltak ugyan a Drávától délre is, de a XII. századtól már itt is kikristályosodtak az új megyehatárok.(6)

A vármegyék központjait alkotó várak nevét is ismerjük. Voltak az országban átmeneti, rövid életű vármegyék is, de ezek részletes ismertetése túllépné munkánk kereteit. Kivételt majd csak Kolon (a későbbi Zala) és Segesd vármegye esetében teszünk, amikor azt a kronológia megkívánja.

Az egyes egyházmegyék alapításáról – a vármegyékkel ellentétben – már rendelkezésünkre állnak hivatalos oklevelek, vagy azok hiteles másolatai.

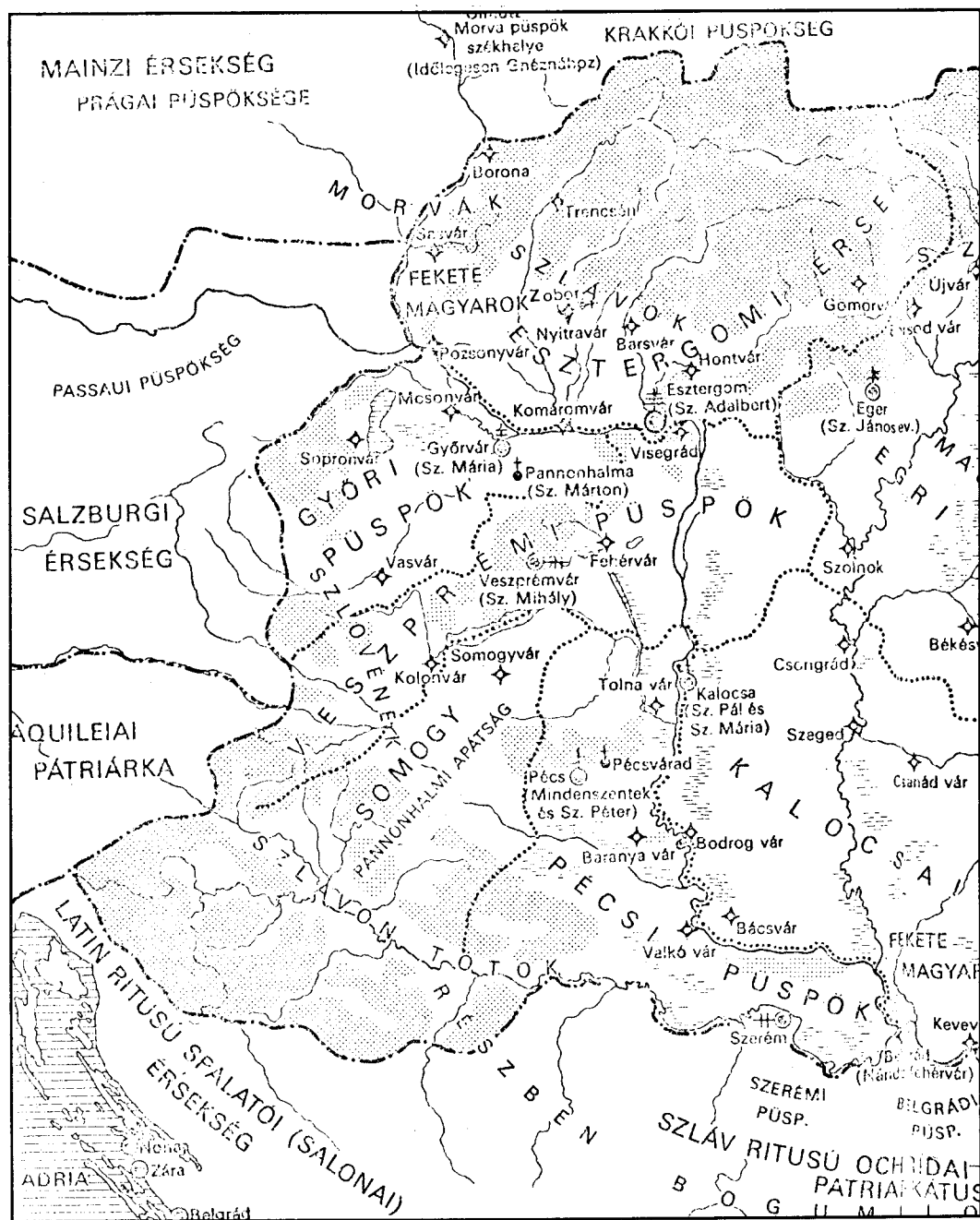
A fentebb említett megyék három egyházmegyéhez tartoznak már Szent István idejében, így ezek alapításának körülményeit ismertetjük.

A legősbibb magyar egyházmegye minden bizonnyal a veszprémi.(7) Első püspökének a neve – Domonkos – már Géza fejedelem idejéből ismert, bár joghatóságának határait nem tudjuk, mert a címe is csak „episcopus Ungarorum”, a magyarok püspöke. De Szent István 1002-ből származó alapítólevele már jelzi a veszprémi egyházmegye határait. *Somogy vármegye teljes egészében ehhez az egyházmegyéhez tartozott, de mint missziós terület, ekkor még a bencésekre bízott.* Ők hirdették itt az evangéliumot és ők kapták meg a papi tizedet. A király, hogy a püspököt az így okozott anyagi veszteségért kárpótolja, több falut ajándékozott neki. Névszerint a fehérmegyei Ősit, Kért és Berényt, valamint a Kolon melletti Marcalfót, egy Visegrád melletti falut és Füle faluját, az Apurig patak mentén.

A veszprémi székesegyház Szent Mihály főangyal védelme alatt állt.

A veszprémi püspök főhatósága alá tartozott még Zala (régen Kolon megye), Visegrád és Fehérvár, vagyis négy vár(-megye) „minden egyházukkal, kápolnájukkal és oltáraikkal, nemkülönben összes határaikkal és területeikkel”.

Somogyvárt, mint mondtuk, azért nem említi ez az oklevél, mert ez akkor még missziós területnek számított. De hogy Veszprém főpásztora joghatása alá rendelte már akkor is a király, az kiviláglik a pécsi egyházmegye határainak leírásából, melynek nyugati határa pontosan egybeesik Somogy keleti határai-val.(8)

*Dunántúl egyházmegyei 1030 körül
Györfy György szerint*

A későbbi fejlődés, a hittérítés eredményes munkája következtében ezekben a megyei városokban alakulnak majd ki a későbbi főesperességek.

Az esztergomi egyházmegye alapítólevele szerint területének nagy része a királyi várak közvetlen környékére és a Dunától északra terjed ki. Alapítása azért érdekel bennünket közelebbről, mert az esztergomi érsek nemcsak a magyar katolikus egyház feje kezdettől fogva, de külön joghatósággal bír a királyi alapítású templomok, kápolnák felett is, bárhol legyenek is az országban. Ezt a kiváltságot a későbbi érsekek igyekeztek kiterjeszteni a király közvetlen szolgálatában álló személyekre is – személyi jurisdictio –, ami sok egyházi pörnek lett okozója és elindítója, attól függően, hogy hogyan igyekeztek magyarázni ezt a „személyi jurisdictiot”. Kérdés ugyanis, hogy KI és MIKOR állt a király KÖZVETLEN szolgálatában?

A kérdés mögött nemcsak komoly egyházjogi probléma húzódik meg, de igen komoly anyagi-gazdasági érdek is. A királyi alapítású egyház mindig biztos és jelentős anyagi előnyöket jelentett javadalma – beneficiuma – miatt. Amikor azonban úgy esett, hogy egy ilyen jövedelem annyira messze volt a központtól, hogy az egyházi tized behajtása nehéz, vagy túl költséges lett volna, az esztergomi érsekek azt el szokták engedni; tehát a javadalom haszonélvezője az így alakult kényszerhelyzet miatt tényleges „adómentességet” élvezett!

A királyi alapítású kápolnákat meg kell különböztetni a „Királyi Kápolnától”, amely István korában intézmény volt és királyi káplánok együttesen alkották. Feladatuk nemcsak vallási jellegű volt – ezt egy vagy kettő is el tudta végezni! – hanem ők alkották kezdetben a *királyi kancelláriát*, vagyis ők állították ki a királyi leveleket és okleveleket. A főkancellári tisztelet, a főfelügyeletet, az esztergomi érsek látta el. A pannonthalmi alapítólevél kiállításánál is ő volt a kancellár! A helyzet csak Szent László idején változik, amikor a királyi káplánok főnöke a fehérvári prépost lesz.(9)

A királyi *káplánokat* nem lehet összetéveszteni a királyi *gyóntatókkal*, nemcsak a funkciójuk miatt, de „eredetük” miatt sem: a királyi káplán egyházmegyes pap volt, a gyóntató csaknem minden esetben szerzetes! Ha nem is jogi alapon, de a hagyomány szerint.

A veszprémi püspök királynéi kancellári megbízatásáról csak a XIII. századtól tudunk megbízható híreket.

Szent István második törvénykönyvének első paragrafusa írja elő, hogy minden tíz falu építsen egy templomot. A király maga csak igen kivételes esetekben szerepelt mint alapító. A nevét viselő törvényhez azonban mindenkinek alkalmazkodnia kellett.

A hittérítés megfelelő haladása szerint igazodtak a törvényhez a bencés misszionáriusok is. S mert valamennyien a Szent Márton hegyén épült Pannonthalmától függtek, így templomaik gyakran viselték Szent Márton vagy a bencés rendben különös tiszteletben álló szentek nevét.

Ezekről a hōsi hittérítő időkről Somogyból nem maradt ránk írásos emlék, így a Gellért legendát olvasva tudjuk a legjobban elképzelni, hogy és mint volt erre felé. Valószínűleg úgy, mint Csanádban, azzal a különbséggel hogy Somogy hittérítői közül nem avattak senkit szentté. Igaz arról sem tudunk, hogy soraikból valaki is vértanú halált halt volna Koppány ivadékai közt. Csenedesebben és diszkrétebben történtek itt a dolgok és alakultak lassan egymás után az első keresztény közösségek a bencés misszionáriusok útvonalai mentén. Kolos-

toraikat elhagyva hetekre, hónapokra, fáradhatatlanul járták a vidéket. A fiatalabbjai gyalog, az idősebbje szekéren vagy lóháton. Ha falura vagy pusztára akadtak, megálltak „egy szóra”. És tanították estelenként a munkából hazatérő népet. Vasárnaponként énekelték a nagymisést és magyarázták az evangéliumot. Ha pedig az éjjeli zsolozsmára készültek, talán ők is hallották, éjszakánként, a „magyarok szimfóniáját”, amely úgy elbűvölte Gellért atyát és Walter nevű társát, hogy meglepetésük és csodálkozásuk szavai ma is ott csengenek a fülünkben egy ismeretlen krónikás jóvoltából.⁽¹⁰⁾ A másnapi kenyérsütéshez szükséges lisztért gabonát őrőlgő szolgáló leány éneke volt ez, egyszerű és csodálatos melódia az ismeretlen éjszakában, ismeretlen nyelven. Mégis megrezdült rá Walter és Gellért szíve-lelke.

Igy történhetett ez Somogyban is. Ha az idősebb bencés nem értette a leány énekét, a fiatalabb már lefordíthatta neki, hiszen később Gellért társai közt is volt már magyar vagy magyarul tudó szerzetes. És a másnapi kenyérsütéshez Somogyban is csak az előző éjjel őrölték meg a szükséges lisztet. Asszonyok, lányok dolga volt ez itt is. Csak a melódiát nem ismerjük, amelyre a dalt szerkesztették. Merthogy daloltak, az biztos...

Amint a térítés haladt és a hívek száma ezt megkívánta, helyben maradópapról is kellett gondoskodni. És megfelelő imaházról, kápolnáról.

A térítés első korszakában a papot a bencéseknek kellett felkészíteniök jövőendő hivatása teljesítésére. Később ez a gond már a püspökre hárult. De már a bencés térítések idején is minden új templom a püspök joghatósága alá került, mint erre emlékeztet egy későbbi okirat, amelyről még szó lesz.

Kemény építőanyagból: kőből, téglából csak a királyok és a főurak tudtak templomot építeni. Ők építették még a püspökök székesegyházait is. A kőből épült templommal, kápolnával bíró hely így kapta sokszor a Fehér, vagy Fehéregyháza nevet vagy melléknevet. Ilyen díszes istenházát csak királyi vagy főúri birtokon, esetleg ispáni várban lehetett látni.

Másutt, igazodva a helyi építkezési szokásokhoz, fagerendából vagy gerendavázzal megerősített döngölt agyagból készültek a falak és a tetőt egészen egyszerűen csak nád vagy zsúpp fedte. Tornya csak kevésnek volt. Harangja meg csak még kevesebbnek lehetett. A templomok helyét a helyi lehetőségek szerint a felügyeletet végző ispán és az érdekelt pap jelölte ki a hívek számának a figyelembevételével és a földbirtok tulajdonosának a hozzájárulásával.

A vidéki *plébános* évi járandósága – mert a tized mellett ilyen is volt még – szerény volt, de biztos. Egy embernek elegendő. A magasabb beneficiumok csak a rangban magasabb *esperesi* vagy *főesperesi* javadalmaknál állapíthatók meg. De a főesperesi intézmény Magyarországon csak a XI. század második felében, a XII. század elején fejlődik ki.

Vannak ugyan szerzők, akik a Gellért-legendát olvasva arra a következtetésre jutottak, hogy már Gellért munkatársai közt is voltak főesperesek. Még a számukat is megállapították. Ám figyelmes olvasással még a szövegösszefüggésből is világos, hogy itt nem az egyház hivatalos terminológiáját használja a krónikaíró, hanem a nyugaton is elterjedt missziós munka missziós beszámoló szókincsével él, ahol a térítő főbarát – az apostoli munkacsapat feje – főbb munkatársait, asszisztenseit hívták így, megkülönböztetve őket a névtelen beosztottaktól. De a térítés munkájában „világi” papok is részt vettek.

A főesperességi intézmény, mondtuk, csak a XII. század elején lendül fel igazában Magyarországon, de jónak látjuk már most bemutatni az egyházszervezet belső kereteinek kifejlődését és az ezzel kapcsolatban használt terminológiát, hogy e rövid ismerkedés után jobban megérthessük a magyar és ebben a somogyi területen az itteni fejlődés egyes fázisait. Nyugaton, így például Lyonban, már kilencszáz éves volt a kereszténység, amikor Szent István a keresztség alá hajtotta a fejét. Nem meglepő tehát, hogy a belső hierarchia nyugaton már fennállt, amikor nálunk az első templomok épültek, vagy az első magyar bencés először prédikált magyarul...

2.

Plébánosok, esperesek, főesperesek, megyék és egyházmegyék

Somogy nevét a *som* gyümölcs nevéből szokás származtatni, a „gy” képzővel, de mert Somogy, mint személynév is előfordul, eredete még mindig vitatott. Az azonban már tény, hogy kezdettől fogva *tájnévként* is szerepel.(11)

A Szent István-i időkből származó oklevelek egyformán emlegetik *territoriumnak*, *provinciának*, *comitatusnak* vagy később *parochiának*, *districtusnak* és *partesnak* is. A XI–XIII. századi oklevelek terminológiája igen lassan kristályosodik ki és jut el a mega= megye elnevezésig. A kérdést egyébként behatóan tárgyalja Kristó Gyula „A vármegyék kialakulása Magyarországon” c. könyvében a „Mi a vármegye” fejezet alatt.(11b)

Mi röviden csak Somogy vármegyére vonatkozó részéből említjük meg a következőket:

Az 1002. évi pannonhalmi alapítólevél már Somogyi *comitatus*t említ (12). Amikor szent László megalapítja a zágrábi püspökséget, a zalai és a somogyi megyékből, *Symigiensi et Zalensi comitatu* rendelt szolgáltatára papokat (13), történelmileg már rég bizonyított tény, hogy Somogy megye Koppány uradalmi területéből alakult vármegyévé. Központja a Koppányféle szállásterület közép-pontjaként számon tartott Somogyvár lett, ahol az ismert Kupavár őrzi a nagy lázadó emlékét.

Ottó várispán (más átírásban Atha) 1061-ben *Somogy civitatis comitas* comes-ének, ispánjának mondja magát, és ebben az időben az oklevelek terminológiájában a *civitas* szó *várat*, több esetben fallal megerősített *várost* jelent. Az igazi, pontos jelentés tisztázása nem mindig egyszerű, mert például az egyidős (1067) százdi apátság alapítólevele ugyanebben az értelemben a *Cast-rum* szót használja, amikor Szabolcsvár népét említi: „Cives Castri Zobolchi.”(14) Viszont a szabolcsi zsinatot már „in Civitate Zabolch” tartották meg 1092-ben, minden bizonnyal a városban, esetleg ennek a templomában, mint az egyházi zsinatok esetében ez szokásban volt.(15)

A megértést még jobban komplikálja egy 1224-ből való oklevél, amely *Civitas seu Oppidum Castri Symigiensist* említ, ahol mind a három kifejezést használja

a megerősített város megjelölésére.(16) A *Castrum* a rómaiaknál katonai tábort jelentett, a népvándorlás népeinél földvárat, a középkorban várat, míg a várkastély, kastély jelölésére a *Castellum* szót használják, amiből egyébként a magyar kastély is származik. A középkori krónikákban gyakran a herceg (*dux*), vagy a bárók (*barones*) és mágnások (*magnates*) lakhelye, családi „háza” megkülönböztetve a katonai erődítményektől.

Az ezredforduló azonban csak kellő körültekintéssel használhatjuk a *dux* szót. A IX–X. században ennek három jelentése is lehet: katonai, s ekkor *vezérnek* fordítjuk, társadalmi vagy politikai, esetleg családi, s ekkor *herceget* jelent; a nyugati krónikák ezzel a szóval jelölik meg a barbár *nemzetségek* rangját is. De a magyar krónikák ezzel a szóval adják vissza a XII.–XIII. században a magyar „úr” kifejezést is, mint annak emléke megmaradt Urkuta latin fordításában: *Puteus Ducis*. És a magyar régi „úr”-ból származik az uruság= ország szavunk is, amit azonban a XIII. századtól már *regnumnak* fordítanak az oklevelek.(17)

Nem kisebb figyelmet és türelmet kíván az egyházi jellegű intézmények és címek vizsgálata. A püspöki cím, *episcopus* természetesen állandó már a terminológiában a magyarok megtérése idején. Éppen így az *episcopatus*, a püspökség is. De az *egyházmegye* megjelölésére találkozunk több kifejezéssel is: *provincia*= tartomány, *parochia* (ez görög eredetű) ugyanazt jelenti. Már ekkor honos a *diocesis* is, szintén hasonló jelentéssel. De ezek a szavak nem egyszer a vármegyéket is jelentik, anélkül, hogy ugyanarról a territoriumról, területről lenne szó.

A pannonhalmi alapítólevél a megyés püspököt *episcopus parochianusnak* nevezi.

Szent László első törvénykönyvében *parochianus presbyter*ről (kerületi papról) szól.(18) Ez viszont már minden bizonnyal a főesperes őse. Amikor ugyanez a szent király harmadik törvénykönyvében kimondja, hogy minden megyés ispán csak a saját kerületében (várispán a kerületében = a megyéjében) ítélkezhet, ezt így írja: *in parochia sua*.(19) Könyves Kálmán törvénykönyve a megyés ispánt *comes parochianus*-nak mondja.

Ide kívánczik az *ecclesia parochialis* kifejezés elemzése is. Az előbbieknél nyomán kerületi=megyei templomnak kellene nevezni, amiből gyakorlatilag a főesperesi templom fogalma nőtt ki. Elszórt forrásainkat egybevetve arra az eredményre jutunk, hogy működése következtében valóban a főesperesi templom funkcióit töltötte be ebben a korban. Itt adták fel ünnepélyesen a keresztesség szentségét évente kétszer, vagyis húsvét és pünkösd előtti estén, éjszakán, az akkori liturgiai szokások szerint. Mivel sok volt a felnőtt keresztelés, vagy az esztendőben született gyermekek keresztelése, a felkészülést és az ismeretek elsajátítását itt lehet ellenőrizni, és ténylegesen, a felnőttek és a szülők esetében a főesperes ellenőrizte is, mint ez hivatalából kötelessége volt. Az előkészítés, a tanítás azonban a plébános vagy helyi pap kötelességei közt szerepelt.

Fogósabb kérdés a fokozatosan kialakuló egyházi szervezeti fokozatok vizsgálata és a tisztségviselők hatás- és munkakörének a körülírása. Mielőtt a magyar főesperesi, esperesi, plébánosi beosztásokról szólnánk, vizsgálnunk kell az általános egyházban már kialakult vagy kialakulóban lévő szóhasználatot. Ezt annál célszerűbbnek tartjuk, mert az egyes egyházi címeket és funkciókat

nemcsak sok mai közíró nem ismeri, de még a hivatásosnak tekinthető történészek is sokszor hibásan használják. Igaz, hogy nem egyszer még a mai címekkel, hatáskörökkel is hadban állnak...

Ha a nyugati latin egyházban tapasztalt fejlődést tartjuk szem előtt, az első megjegyzés az, hogy ha a címek, nevek használatában nyugaton is van még ingadozás, a gyakorlat vizsgálata eligazítást nyújt, hiszen a nyugati kereszténység már ezer éves, amikor a magyar még a kezdet nehézségeivel küszködik.

Kezdjük néhány alapvető megállapítással:

- a *püspökségeket* a székhelyül megjelölt várak, *városok neve után*, azok használatával jelölik meg. Területileg semmiféle alapelv nem rendezi annak nagyságát vagy csökkentését. A környékre gyakorolt befolyás az irányadó, ennek területi meghatározása azonban nem egyházi tekintélytől függ: királyoktól, hercegektől, főuraktól, a társadalmi-politikai hatalom letéteményeseitől. Egyes érsekek, püspökök „világi” hatalma a német nyelvterületen, például, csak a következő századokban alakul ki. *Egyházi jellegű hercegség, grófság, határőrség Magyarországon nem volt az első században.*
- *több püspökség együttesen* úgy nevezett egyházi tartományt alkotott, amelynek élén az érsek állt (archiepiscopus).
- a bajor és osztrák földön létesült, kiterjedélyesedett egyházmegyék a velük szomszédos országokat a saját missziós területüknek tekintették és a saját joghatóságukat igyekeztek itt érvényesíteni betelepített missziós papjaik révén. Ezeket a törekvéseket, érthető politikai okokból, a keresztény császárok és királyok támogatták. A passauai püspök, a salzburgi érsek benyomulása magyar területre, vagy Bizánc érdeklődése Dél-Magyarország iránt (missziós püspök küldése Gyula udvarába) ennek az illusztrálása. Ezeknek a törekvéseknek vetett véget Szent István önálló egyházszervezete.
- a nyugati latin egyházban az egyházmegyék belső szervezeti fejlődése ekkor már a befejezéshez közeledett. A főesperességek, esperességek, plébániák függőségi viszonya már tisztázódott, jogaik és szerepük a helyi zsinatok határozataiból ismertek:

a főesperesség – archidiaconatus – nyugaton is több évszázados fejlődés eredménye volt. Eredetileg a diakonusok feje viselte a címet; már a IV. században ismert a hivatala. Kezdetben csak az egyházmegye anyagi ügyeit intézte, de már a VIII. században mint a *püspök helyettese, elsőrangú munkatársa* jelenik meg és bizonyos területi joghatóságot és „ellenőrzési megbízatást” kap.(20)

ettől az időtől kap megbízatást az *esperesek* – archipresbyter – felett. Az esperesség intézményes léte és szerepe szintén már századok óta ismert volt a gyakorlatban. Franciaországban és Bajorországban már a VI. század óta emlegetik őket.(21)

- a *parókia neve* a görögből jött a latin egyházba és első jelentésében stabilis, tehát *letelepedett és állandó jellegű keresztény közösséget* jelöl meg. A IV. században kisebb tartományi értelme is van a szónak és a latin világban a *paroecia-parochia* formát kapja. Amikor azonban az V–VI. századtól a Rhône vidékén sorozatosan épülnek a falusi templomok, állandó jelleggel ott élő papokkal, a templom+hívek+pap együttesét jelöli meg a szóhasználatban. A *paroecia*-ból lesz a francia *paroisse*, a magyarban

azonban a latin *plebs-plebeius* lesz a *plébános* névadója és pontosan utal a *vidéki-népi papi státus* megjelölésére.

A falvakban – villae – *templom építéséhez és a pap kinevezéséhez püspöki engedély kellett*, még akkor is, ha a templomot egy főúri méltóság vagy egy város építtette és hívta meg annak papját. A püspök nevében már ekkor a főesperes látta el a felügyelői, ellenőrző hivatalt, mint ezt világosan meghatározzák a Chalons-sur-Saône-i zsinat (639–654) aktái.(22)

A falusi *plébános kötelességei* közt említik meg már ekkor az ifjúság nevelését, tanítását is a prédikáció a misemondás és a szentségek kiszolgáltatása mellett. *Ők nyitják tehát meg az első falusi iskolákat.* Az írást és olvasást természetesen a Biblia szövegén tanulták meg és gyakorolták a gyermekek. Magyarországon ez csak sokkal később valósul meg.

Az *esperes felügyeleti jogairól* már Toursi Szent Gergely is ír (+594), de területi joghatóságát csak a későbbi szentgalleni, majd a 813. évi Chalons-i zsinat határozza meg. A történelmi fejlődés kiegészítése képpen említjük meg, hogy Franciaországban a *Castrum*-ok papja mindig *archipresbyter*, míg a *vicus* és *villa* – a falvak – papja csak *sacerdos* vagy *presbyter*.

A lelkipásztorkodással foglalkozó papságnál kell megemlíteni a máig vitatott *ecclesia baptismalis* szerepét. Szó szerint „keresztelő szentegyháznak” kellene fordítani, de ennél bizonyosan több volt. Két magyarázatra is van lehetőség. Az első szerint a fényes, ünnepélyes keresztelések temploma volt – talán a felnőtt keresztelésekre – és eszerint *lehetett esperesi templom* is, ahol a keresztségre készülő felnőtteket együtt készítették elő, de lehetett olyan plébániai templom is, ahonnan a pap „oldallagosan” több templomot (falut) is ellátott, de ilyen nagy alkalmakkor csak itt végezte el a kívánt szertartást. Az ismert forrásokból mind a kettőre lehet példát találni.

A további fejlődésre újabb adattal szolgál a 844-es Toulouse-i zsinat, amely a *decaniae*, az *esperesi kerületekről* rendelkezik. Ennek eredetét valószínűleg egy Nagy Károlyi rendelkezésben találjuk meg. Nagy Károly idején ugyanis (+814), a püspök zsinatra hívhatta össze papjait, de mert ezen valamennyien nem tudtak megjelenni, így 8–10 pap egy kiküldöttet választott a soraiból és ő képviselte a többit a zsinaton. Innét jönne a neve is: *decanus*, s ebből fejlődött volna ki a francia *doyen*, kiküldött, és ő lett volna a későbbi esperes.

A kezdeti egyházszervezet egy másik fontos döntése, hogy *egy helységben csak egy plébánia lehet.* A X. századig kell várni, amíg egy villában (faluban) több templom építését engedélyezik.

A főesperesi jogkör tovább gazdagodik:

– köteles rendszeres templom- és plébániavizsgálatot tartani, meglátogatni a kápolnákat és az oratoriumokat is (egyéni vagy közösségi istentiszteleti helyeket), ő vezeti be (installatio) az espereseket (decanus), felügyel a területén élő papság kulturális (képzettség) és erkölcsi (magaviselet) életére, ellenőrzi a plébániai bevételek, a tizedek szabályszerű felhasználását, a liturgikus könyveket, szertartásokat és búcsúkat, és ő a hivatásos békeközvetítő is a felmerült vitás ügyekben. (23)

De még ekkor is szembeeszkő a különbség: az archidiaconus (főesperes) mindig várban vagy városban lakik, míg az esperes és a pap falun.(24)

Az egyházi hierarchia magyar változata

Somogy megye megkeresztelésének és megtérésének első századáról szólva a legtöbb történész vagy hallgat, vagy csak nagy kerülőkkel beszél. Igaz, a helyzet nem mentes a problémáktól: Somogy a veszprémi püspök hivatalos egyházmegyéjéhez tartozik ugyan, de főképpen a bencések vállára nehezedik a térítés és az első szervezés minden terhe.

A térítés mikéntjét vizsgálva, magyar források hiányában, újra csak a nyugati analógiákhoz kell fordulnunk annál inkább, mert ott is a bencések végezték a térítési munka oroszlán részét. Az uralkodó osztály tanácsosai közt gyakran ott találjuk őket, de még inkább a térítésben, mikor a parasztság, a jobbágyság, a királyi vagy főúri szolgáló népek közt apostolkodnak.

A szerzetesi közös élet kezdetén egy monostorban a felszentelt papok száma aránylag kicsi volt, a szerzetesek fele, egyharmada sokszor. A többi végezte a sokrétű napi munkát, amely a közösség életmódja szerint a létfenntartást biztosította. A kolostorok kulturális feladatainak megszaporodtával, a képzett szerzetesek számával a papok száma is megnövekedett. A liturgikus élet gazdagodása, a különböző papi funkciók kiemelkedése indította az apátokat arra, hogy különös gondot fordítsanak papjaik kiképzésére immár nemcsak a kolostor belső szolgálatára, hanem társadalmi küldetésre is. Már a VII. századtól fordultak a püspökök egyes apátságokhoz, hogy lelkipásztorkodásra, vidéki missziókra, papi kíségetésre erősítést kérjenek tőlük. A helyi püspök mind szívesebben fogadta még a plébániai munkára is a szerzetesek közreműködését. Ennek viszont velejárója lett, hogy az ilyen megbízatást vállaló szerzetes küldetése idejére elhagyta a szerzetesi magányát. Legtöbbször kettes, hármas csoportokban indultak útra, s nemcsak a közvetlen vidéket járták be, hanem hosszabb útra is vállalkoztak. Maguk a püspökök, de a főurak és királyok is szívesen alkalmazták őket pótaszolgálatra, levélvivői szerepre. (Szent István király és Odilo, Cluny-i apát levelezését is ilyen szerzetesi gyalogposta kézbesíthette.)

Az ír szerzetesek normandiai missziós működéséről könyvtárra való emlék maradt fenn. Kisebb arányban, de hasonló módon történhetett ez nálunk is. A központi kolostorból vidékre járva tanították itt is a bencések nemcsak az ifjúságot, de az egész népet, és nemcsak a kultúra elemeire, de az ésszerű gazdálkodás, állattenyésztés módjaira is. A monostorokat építő fráterektől odaszegődött mesterektől tanultak házat, palotát építeni az első magyar kőművesek, ácsok.

Maguk a szerzetesek is alapítottak falvakat – a krónikákban szerényen csak „villae novae”, új faluknak nevezett településeket a kiirtott erdők, lecsapolt mocsarak, szabályozott patakok mentén. Templomokat is építettek, a püspök engedélyével. Az új templomok állandó papjai, „plébánosai” is ők lettek mindaddig, amíg a püspököknek elég papja nem lett, hogy átvehesse őket.

A papnevelés nagy gond volt. A magyarok megtérése idején a papi nevelés a szerzetes-kolostorokra és a kanonoki egyházakra hárult. Ennek az emléket őrző még ma is a „mesterkanonok” cím és rang, akinek történelmi elődje a káptalani iskola fő-iskolamestere volt.

Az első századokban, amikor még nem volt törvény a papi nőtlenség – Magyarországon véglegesen csak Kálmán király iktatja törvénybe – a vidéki

papok közt házas emberek is voltak, akik saját gyermekeik közül kerestek maguknak megfelelő utódot.

A keresztények számának növekedésével arányban nőtt a templomok és a plébániák száma. A növekedés ritmusát számszerűleg követni ma már nagyon nehéz. A püspöki kancelláriák is csak lassan alakultak ki és az onnét kikerült oklevelek száma nagyon kevés. Ezeknek jórészt is elpusztították a háborúk rombolásai. Beke Kristóf egyházmegyei története szerint a XI. századból csak kilenc templomról maradt ránk írásos emlék a veszprémi egyházmegyében:

Veszprémben, a székesegyház, Szent Mihály tiszteletére

Soly-bereteg-ben(?) Szent István tiszteletére

Siklóson Szent Jakab tiszteletére,

Rokolán, Szent Lőrinc tiszteletére,

Zalavárott, Szent Adorján tiszteletére,

Csatáron, Szent Adorján tiszteletére,

Hegymagason, Szent György tiszteletére,

egy meg nem nevezett faluban Szent Kelemen tiszteletére, és Somogyvárott Szent Adorján tiszteletére épült templom.

A listát folytathatjuk a három nagy kolostor: *Tihany, Zselic Szent Jakab és Somogyvár* templomaival.(24b)

Egyedül Somogyvárott volt ezek szerint két templom: a Szent Adorjánról nevezett plébániatemplom és a Szent Egyedről (Aegidius), Gilles-ről elnevezett apátsági templom.

A valóságban bizonyos több templom és kápolna is épült, de ezekről írásos emlékünknél sincs.

A szerzetesi templomok közé kell számítanunk a zalavári templomot is, amely szintén Szent Adorján emlékét őrizte.

A nagy kiterjedésű egyházmegye szétszórt plébániai, templomi, kápolnai hálózata következtében a kormányzás elég hamar megkezdhetette a *körzetesítést*, vagyis az esperesi, főesperesi hálózat kiépítését. Így jelennek meg okleveleinkben a *sacerdos, presbyter, plebanus* papi megjelölések mellett az *archipresbyter és archidiaconus*, az esperes és főesperes is. Kristó Gyula szerint a magyar esperesi szó az archipresbyter velencei kiejtéséből származna.(25)

Számos kutató megjegyezte, hogy a főesperesi székhelyek sokszor egybeesnek a vármegyék székhelyeivel. Mivel az így nyert felügyeleti területek igen jelentősek voltak, a főesperes munkájának a jelentősége is nagy volt.

Magyarországi feladatkörét így határozza meg Hermann Egyed magyar egyháztörténetében:

„A *főesperes*... képviselte az egyházmegyében az első fórumot. Saját területén egyházi fenyítéket (excommunicatio, interdictum) alkalmazhatott. Házassági ügyekben bíraskodott, tehát a jogban jártas embernek kellett lennie. Ezért rendelte el a budai zsinat, hogy minden főesperes három évig egyházjogot köteles tanulni. A külfölddel ellentétben, ahol egy egyházmegyében rendszerint csak egy főesperes volt, nálunk kezdettől többen vannak. Rendszerint annyian, ahány vármegyét foglal magába az egyházmegye. A XIII. század óta már igen nagy a hatalmuk. Minden évben kötelesek voltak kerületüket végiglátogatni és ellenőrizni, hogy a plébánosok betartják-e a törvényeket, ruházatuk, életmódjuk és működésük megfelel-e a kánoni előírásoknak, nem pazarlók, iszákosak, perlekedők, zsarolók vagy fölényesek-e, nem hódolnak-e a szerencsejátékoknak,

vadászatnak, tilos kereskedelemnek, nem kötik-e őket kánoni szabálytalanságok (irregularitas), nem remeg-e a kezük, nem hibás-e a szemük. A főesperes vizsgálja meg, hogy kell-e káplán a plébános mellé, ő ellenőrizte a templomok, templomi felszerelések, plébániai épületek állapotát. Látogatásakor a kerületi papsággal gyűlést is tartott és beszédet intézett hozzájuk.”(26)

A püspök első számú helyettese volt. A *püspök tanácsadó testülete a káptalan*, tagjai a *kanonokok*. Élükön a *prépost* állott. Ő volt a káptalan szellemi, fegyelmi és anyagi ügyeinek a fő intézője. Helyettese az *olvasókanonok*, vezette a káptalani iskolát, néhol *mesterkanonoknak* is nevezték. Az *éneklőkanonok* a liturgiára és az egyházi zenére, az *örkanonok* a kincstárra és a levéltárra ügyelt. A hiteles levelek, másolatok kiállítása az *olvasókanonok* hatáskörébe tartoztak. A kanonok a püspök székvárosában laktak és a székesegyházban a zsoltósmát együtt énekelték. A XIII. század elejétől már ők viselik a főesperesi címeket is, ők kapják az ezzel járó javadalmat, de *cím-templomukban a papi szolgálatra állított helyettesüket is ők fizetik*. Amikor, mint főesperesek úton vannak a kánoni vizsgálatok megejtésére, a plébánosok őket és egész kíséretüket fogadni és ellátni kötelesek.

Egy főesperes társadalmi tekintélye nagy volt és szükséges volt bizonyos politikai érzékre és diplomáciára is, hiszen már Szent István törvénykönyve előírta, hogy bizonyos társadalmi, egyházi, erkölcsi problémákat *az ispán* a várban lévő *sacredos-szal* vagy *presbyter-rel* tárgyalja meg.(27) Az ispánnal egy városban lakó pap pedig már a XII. században főesperesnek tekinthető. A *somogyi* főesperesség kezdete erre az időre vezethető vissza, még ha várnunk kell is több, mint egy századot, hogy a nevét is megismerjük.

Ezt követően már hamar megeljük a *segesdi* főesperesség első nyomait is.

3.

Szent Istvántól Szent Lászlóig

1038–1095

A XI. század első felében Somogy történetéről nem sok emlék maradt fenn az utókor számára. Segesd nevével pedig majd csak a következő század végén találkozunk egy ráánkmaradt alapítólevél szövegében elrejtve.

Az első szent király halálát követő trónörökösödési háborúk villongásai másutt nyugtalanították a lakosságot. Ha a történelmi változások követeltek is áldozatokat, még életáldozatokat is, megtorpanás, hosszabb szünet ezekben a zavaros időkben nem volt, a hittérítés munkája már nem állt le. Sőt magyarok is lesznek a hittérítők soraiban. Az első magyar vagy *magyarul tudó hittérítők* közül csak néhány nevét őrizte meg a hagyomány. 1030 és 1040 körül működött István Váradnál, *Konrád és Albert Zala és Somogy megyékben*, Tasziló és Krátó Bakonybél vidékén, Fülöp és Henrik Pannonhalmán.

Hogy a magyarok közt a papi és szerzetesi hivatás elég korán talált lelkes jelentkezőket, arról megint a Szent Gellért-legenda tudósít bennünket.

A magyar papnevelés és a templomépítés természetesen sokat foglalkoztatta Gellért lelkét. Szokása volt meghallgatni a magyarok mindennapos gondjait, és

ő maga is szívesen beszélt a sajátjairól. Így került szóba a papnevelés is. Gellért őszintesége tetszett a magyaroknak. Egymás közt meg is beszéltek a dolgot, és mikor már harmincan voltak, elmentek Gellérthez és három családapa felajánlotta egyik fiát és azt javasolta, hogy Gellért tanítsa és nevelje őket, hogy jó papok legyenek. Gellértnek nagyon megtetszett a javaslat, épített egy faházat, azt berendezte iskolának és a tanítást hű társára, Walterra bízta.

Amint pedig a többi magyar családfő látta, hogy milyen szép eredménye van Walter tanításának és nevelésének, ők is elhozták hozzá gyermekeiket. Nem akartak ugyan belőlük papokat nevelni, csak éppen taníttatni akarták gyermekeiket. Gellért ezeket is elfogadta és megnyitotta a szabad művészetek iskoláját... Így született meg Csanádban az első magyar papnevelő intézet és a magyar iskola is, ahonnan a következő nemzedék papjai és jövőendő köz- és állami alkalmazottai kerültek ki.(27 b)

Így történhetett ez más egyházmegyékben is. Valószínűleg Somogyban is, hiszen itt is bencések voltak az első hittérítők.

Szent István megkoronázásától alig múlt el fél évszázad, de az apostoli szék figyelme nem lankadt és a pápai diplomácia híven követte a magyarországi eseményeket. S ha kellett, közbe is lépett. Ennek egyik jele IX. Leó pápa pozsonyi utazása. Endre magyar király kérésére a pápa megjelenik a Pozsonyt ostromló III. Henrik táborában 1052-ben, és ott a béke érdekében szól. Henrik seregével el is vonul hamarosan Pozsony alól. Történelmileg ezt az utazást vehetjük a római pápa „első magyarországi utazásának”.

1052

Különös iróniája a sorsnak, hogy éppen ennek a békeszerető pápának a nevéhez fűződik a keresztény egyház egyik legnagyobb tragédiája is: a római és a konstantinápolyi egyházak közti testvéri egység megbomlása. Két év múlva, magyarországi látogatása után, a pápa bíboros-legátusa a bizánci Szent Bölcsesség templomának főoltárára leteszi a Cerulárius Mihályt kiközösítő bullát, 1054. július 16-án. Az irónia: a pápa már április 19-én meghalt, Umbe legátus azonban ezt nem tudta, pedig a pápa halálával a küldetése és felhatalmazása megszűnt volt! A nyugati és keleti egyházak kapcsolatain ez a tett olyan mély sebet vágott, amely még ma sem gyógyult be.

Ez a szakadás később érezteti majd hatását a magyar királyság határain is, főképpen a déli kisebbségi népeknél. A magyarok a horvátokkal a római hiten maradnak, míg a szerbek, bolgárok, románok és rácok a keleti szertartást választva Konstantinápoly köré csoportosulnak. A későbbi századok folyamán ebből nemcsak szertartásbeli eltérés, hanem igen komoly kulturális különbség is lesz, mely majd politikai szakításhoz vezet.

I. Endre király megalapítja a tihanyi apátságot, 1055-ben. Ez az alapítólevél a legrégebb eredetiben fennmaradt oklevelünk és igen becses nyelvtörténeti emlékünk. Alkalmasint magyar szerzetes írta, mert nemcsak magyar helynevek, de összefüggő magyar mondatrészek is fellelhetők benne.(28)

1055

A bencés szerzetesek jelentős központja épül így ki közvetlen Somogy megye határában, ami nem lesz hatás nélkül a somogyi térítési munkákra sem. Hogy a pogányság még élénken fennmaradt egyes vidékeken, azt legjobban Gellért püspök és társai halála bizonyította a budai hegyekben, 1046-ban.(29)

A bencés hagyomány tudni véli, hogy a tihanyi kolostor alapításának kettős indítéka volt: a) a király hálaadása a pozsonyi ostrom szerencsés befejezés után (1052 szeptemberében) és b) igazodva a kor szokásaihoz, Endre király méltó

temetkezési helyet akart magának biztosítani, ahol lelke üdvéért sohasem szűnik majd meg az imádság. Kisméretű kolostor volt ez, kőből és fából építve. Két és fél év alatt készült el. Számos főpap, főúr és nagy népsokaság jelenlétében szentelték fel 1055-ben.

- 1061 Otto, magyaros átírásban *Atha somogyi ispán*, Karácsonyi szerint a Győr nemzetség őse, a Zselicségben lévő *Szent Jakab hegyen*, Kaposvártól keletre, Szent Jakab tiszteletére kolostort alapított, 1061-ben. Felszentelése azonban csak 1068-ban volt, s azon Géza herceg és Salamon király is megjelentek. (Atha 1066 és 1068 közt Salamon király nádora volt.) Az alapítólevél egy záradéka külön kihangsúlyozta az alapító szándékait és kegyúri jogait. Az alapítvány birtoklistáján ötvennégy falu vagy pusztá neve van felsorolva. Nem csoda, hogy a későbbi századokban olyan sok per volt a kegyúri jogok és jövedelmek miatt!(30)

A zselici kolostor kulturális vagy missziós szerepe nem hasonlítható sem Tihany, sem Pannonhalma szerepéhez. A szerzetesek létszáma itt sohasem volt nagy. A nemzetségi örökösödési perek különben sem segítették elő a békés és nyugodt szerzetesi életet. *Ottó egyébként az első név szerint is ismert somogyi ispán.*

- 1077 *Szent László király*(31) igen mostoha körülmények közt vette át az ország kormányzását 1077-ben. Három éven át, 1074 és 1077 közt valóságos testvérharc dúlt I. Géza és Salamon között. Salamon a Dunától nyugatra, I. Géza pedig keletre uralkodván, a rendet tartó Géza országrészéről minden gonosztevő, törvénysértő Salamonhoz futott, aki nemcsak fogadta őket, de jutalmazta is, hogy erejét növelje riválisával szemben. Uraknak, katonáknak senki sem tudott parancsolni, ami a belső rendet igen zavarta. László első tette 1077-ben bekövetkezett trónralépése után a Pannonhalmára –Szent Márton hegyére – összehívott országos tanácskozás lett, ahol szigorú törvényeket fogadtak el. Ezek közül néhányat szemléltetőül bemutatunk:

- A király megerősítette a bírói ellenőrzést azzal, hogy igazságtalan ítélet miatt a király idézhette maga elé. Ha ártatlant ítél el, nagy pénzüsszeget kellett fizetnie és az elítélt vagyonát vissza kellett adnia a családnak; ha futni hagyta szándékkal a bűnöst, a bíró rabszolgának adassék el, de felesége és gyermekei szabadok maradnak,
- a főurakkal megígértette, hogy gyilkost, tolvajt nem rejtegetnek, még ha a rokonságukhoz tartozik is,
- a főurak és nemesek felett csak a király ítél, de mindenképpen ítél; ha az országból távol van, a vétkest mindaddig őrizetben kell tartani valami börtönben, amíg a király haza nem tér,
- a vásárok védelmét újra megerősíti a király és az utonállók ellen szigorú intézkedéseket hoz, hogy személyében és vagyonában senkit ne fenyegetsenek,
- királyi rendelet korlátozza az igásállatok belföldi és külföldi forgalmát. A földművelést, a mezőgazdaság fejlődését akarta ezzel is előmozdítani.
- a taláros diákok csínytevéseit és lopásait is meg akarta akadályozni. Ha csak tyúkot, csirkét loptak, elég volt ha a magister – iskolamester – megvesszőzte őket. Ha súlyosabb vétket követtek el, akkor a püspök elé kerültek, aki levette vállukról a talárt és a világi bírák kezére adta. (A talár az egyházi iskolához való tartozás jele volt, a későbbi univerzitások

kiváltságainak egyik előjele. Igaz, más iskola nem is volt még ebben a korban!)

Nagy ünnepe lesz a magyar nemzetnek ebben az 1083. évben. VII. Gergely pápa 1083 egy római zsinaton a magyarok első királyát Istvánt és fiát, Imre herceget a szentek sorába iktatta. Hamvaik felvétele országos ünnepek keretében történt.

A kunok elleni háborúk során *László király forrást fakaszt egy sziklafalból.* 1085 Ezt a jelenetet örökíti meg *a segesdi ferences templom főoltára felett lévő hatalmas festmény.* Íme a legenda: Midőn vitéz László király hadserege hosszú és fáradalmas menet után, puszta és sivár földeken átvonulva, végre az ellenség közelébe ért, a katonák az éhínségtől és a szomjúságtól gyötörve segítségért kiáltottak királyi vezérükhöz. A király, aki éppen napi imáját végezte, amikor katonái eléje járultak, meghallgatta kesergő panaszukat. Előbb vigasztaló és bátorító szavakat mondott, majd Isten jóságában bízva, közeli segítséget ígért. Alig fejezte be bátorító szavait, íme bivalyok és szarvasok csordája vonult el a tábor mellett, mintegy önként ajánlva magukat eledelnek. A szomjúság enyhítésére pedig, mint Mózes az Ótestamentumban fogta a pásztorbotját, úgy kapta a király harci szekercéjét és véle a sziklára csapott, honnét bőséges forrás fakadt hűséges vitézei nagy örömére.

A magyar király első alkalommal lép fel hivatalosan a katolikus egyházkör- 1087 mányzat válságos idején. Szent László követei megjelennek a IV. Henrik német-római császár ellen egybehívott Speyer-i birodalmi gyűlésen 1087-ben, s ott VII. Gergely utódját, III. Viktor pápát támogatják a III. Henrik által trónracségitett III. Kelemen ellen.

Egyházrendező munkájában László király megalapítja *a zágrábi püspöksé-* 1088 *get...* (Karácsonyi szerint ez 84/85-ben történt volna.) Az új egyházmegye élére sógorától, Otto olmützi hercegtől kér alkalmas papot. A morva herceg el is küldi kedves papját, névszerint Duh-t, akit a király káplánja, Fancsika iktat be hivatalába. Ám, hogy az új püspökség paphiányban ne szenvedjen mindjárt a kezdetén, *László Zalából és Somogyból küld papokat az egyházmegyébe.* Világos jele ez annak, hogy a) a hittérítés ebben a két megyében befejezettnek tekinthető és b) hogy Dél-Zala és Dél-Somogy területén szlávul beszélő magyar papok is voltak. A nagy eseményt egyébként így örökítette meg a korabeli történész: „Az igen nemes László király uralma alatt, midőn az esztergomi érsekség primátusát Acsa vezette-igazgatta, Fábián volt a bácsi érsek, *Kozma a veszprémi püspök*, Gyula a nádor, *Gráb a somogyi ispán*, az említett király ezeknek és más nemeseknek a tanácsára felállította a zágrábi püspökséget.”(32) László király magyar nemzeti jellegét, öntudatát bizonyítja, hogy az új püspökség védőszentjéül a nemrég szentté avatott István királyt tette.

1091 tavaszán László király nővérének, Ilona királynénak, Zwoinimir király 1091 özvegyének a hívására sereggel indul a tengerparti Horvátország ellen. Fő-serege a hadiúton vonul le délre, az Adria felé. Tengerfehérvár, az adriai Belgrád elfoglalása után I. Géza fiát, Álmos herceget állítja a meghódított ország élére azzal a megbízással, hogy bölcsen és erélyesen tegyen rendet a polgárháborús hangulatú országban. Tengerfehérvár ezután századokon át lesz a király Magyarország tengeri kikötője. *A Segesden átvonuló észak-déli irányú s a tengerhez vezető nagy hadiút újra nagy stratégiai jelleget kap.*

Ezen a nagy hadiúton visszatérve, ősszel már *Somogyvárott* van a király,(33) 1091 ahol ünnepélyesen részt vesz a Szent Egyed tiszteletére épített kolostor fel- őszén

szentelésén. Ebbe a kolostorba a franciaországi *Saint-Gilles*, Arles-tól nyugatra fekvő apátságából kér szerzeteseket. Az ünnepségen jelen van Teuzo bíboros, a pápa követe és Odiló, saint-gillesi apát. Az alapításról a király levélben értesíti Oderisius montecassinoi apátot is és tőle Szent Benedek ereklyét kér.

Teuzo bíboros, II. Orbán pápa nevében tiltakozik a tenger melléki Horvátország elfoglalása ellen, mert az a Szentszék védelmét élvezte. Ezt a közbelépést László király igen rossz néven vette és ettől az időtől fogva a törvényes pápai udvarral elhidegültek a kapcsolatai.

A király somogyvári tartózkodásának az idejére esik valószínű segesdi táborozása is. Amikor ugyanis László király a somogyvári és a zalavári kolostorokat látogatta, a hadjáratból *hazatérő serege Segesd környékén ütött táborn*, a nagy hadiút mentén. Segesd határában volt ugyanis a hadiút két északi ágának a találkozó pontja. Innét az egyik Somogyvárt érintve a Balaton déli vonalát követve ment Fehérvár felé, míg a másik északnyugati irányban, a Kis-Balaton mocsarait valahol Balatonhidvég körül lépte át, majd megkerülve a Balatont, a tó északi partján haladt Veszprém–Fehérvár irányába.⁽³⁴⁾ Segesdtől délre pedig az Adria felé. A horvátországi hadjáratból tudjuk, hogy az út a Drávát Vaska táján lépte át és a jobbsparton a monoszlai, rékakemleki hegyek aljában nyugatra ment Bednyáig. A kemleki – kálniki – hegyeken túl nyugatra fordult, átment a Krapina völgyébe és így érte el Zágrábot. A zágrábi révnél lépett át a Száván. A Száván túl a turopoljai síkságon át a Kulpa felé tartott, egészen Petriniáig. Innét Topuszkón és Bihácson át közelítette meg az adriai tengerpartot, ahol Tengerfehérvár lett később a magyarok tengeri kikötője, mint mondtuk.

1092 Csaknem egy évszázada már, hogy a magyar élet a szentistváni törvényekhez igazodott. László elérkezettnek látta az időt azok kiegészítésére s ezért egyházi zsinatot hívott egybe Szabolcsba, 1092. május második felére. A zsinati határozatok közt szerepelt az egyházi ünnepek rendezése, a búcsúk és zarándoklatok megtartásának szabályozása, a templomkörüli temetések rendje, a külföldről ide érkező papok leigazolása a befogadás előtt. Ugyancsak szorgalmazta a király ezen a zsinaton *a falvak visszatelepítését a templomok köré*. Úgy látszik a régi vándorló ösztön még nem halt ki a magyar vidéki lakosságban. Döntés született az egyházi tizedeknek a templom javítására való felhasználásáról is, mert sok szó esett a szükséges javításokról, restaurálásokról. Ezen nincs mit csodálkoznunk: a falusi templomok nagy része csak gerendákból és döngölt agyagból emelt falakból állott ill. épült, éppen úgy, mint a korabeli házak a környező falvakban. Követ csak a hegyek közelében találni, s a téglá használatáról eddig inkább csak a városokban tudunk.

1093 IV. Vilmos, Toulouse grófja, a jeruzsálemi utat tanulmányozva, Bodrog várában felkeresi László királyt 1093-ban és felkelti érdeklődését a Szentföld iránt. Szó lehetett egy esetleges európai közös keresztes hadjárat megszervezéséről is, de az már csak a legendák közé tartozik, hogy a francia gróf felajánlotta volna a magyar királynak a keresztes had vezetését. sokkal valószínűbb, hogy a majd átvonuló seregek útjának biztosításáról és az élelmezés megszervezéséről tárgyaltak. Hogy a magyar király rokonszenvezett a keresztes hadjárat gondolatával, azt látni fogjuk rövidesen.

Közben a király családjában is felütötte a fejét a nézeteltérés, s az ebből fakadó viszály. Az oroszországi 1092-es és a lengyelországi 1094-es háború

miatt nézeteltérés támadt László és Kálmán herceg, az elhunyt I. Géza király fia közt, s Kálmán haragjában Lengyelországba távozott Wladiszláv Hermann herceghez, aki szintén haragban volt Lászlóval. Mindez komoly nyugtalanságot okozhatott volna idővel, ha az események másképpen nem igazodnak.

László király halála és somogyvári temetése

László király Bodrog várában tartózkodott 1095 tavaszán és kedves főurait magához kéretve közölte velük azt a szándékát, hogy a Szentföldre indul, vagy legalábbis készül. E tervet végrehajtani azonban már nem volt ideje, mert közben háború tört ki az ország határán a cseh trónviszály miatt. Április-július közt Konrád morva herceg megsegítésére indult hadba, de csak a Vág és a Nyitra felső folyásáig jutott, mert ott váratlanul súlyos betegség lepte meg. Közelel végét érezvén gyors futárt küldött Lengyelországba Kálmán hercegért, mert hazájában mindenképpen el akarta kerülni a másutt oly sok kárt tevő trónörökösödési háborút. Fiúörököse nem volt. A gyors futárt mihamar főúri követség követte: Marcel prépost udvari pap és Péter nádorispán.

1095

László király ekkor mintegy ötven esztendő volt, erős alkatú, kemény, katonalethez szokott ember. Ez a betegség mégis gyorsan végzett vele: 1095. július 29-én meghalt. Ekkehard, az egykorú aurachi apát így emlékezik meg róla: „László, Pannónia királya, irgalmas cselekedetekkel teli életét bevégezte.”(35)

Még életében úgy rendelkezett a király, hogy halála után abban a váradi székesegyházban temessék el, amelyet még ifjú korában ő kezdett építeni. Ám a halál a Vág völgyében érte július végén, a nyár kellős közepén. A Vág felső folyása és Várad közt nincs egyenes út, s a távolság még légvonalban is meghaladja a 300 kilométert. A járható utakon a távolság ennek a duplája. A királyi kíséret tehát úgy döntött, hogy a zsitvatövi révén átkelve előbb Székesfehérvárra mennek.(36) Az út biztos és a holttest szekéren való szállítása megoldható volt.

Már úton voltak, amikor a váratlan halál okozta fájdalom csillapodván, a királyi főurak képesek voltak az új politikai helyzet higgadt kiértékelésére. Így eszükbe jutott, hogy Lengyelországból jöve, Kálmán herceg első útja is Székesfehérvárra vezet majd, ahol a hivatalos koronázási szertartásnak történnie kell. A lengyelhonba küldött követségtől még nem kaptak semmi hírt, így nem tudhatták, hogy miképpen fogadta Kálmán a hazahívást és hogy a László elleni nagy haragja csillapodott-e már? Politikailag az sem látszott kíváncsnak, hogy a halotti menet útja keresztesse a koronázásra menő új király diadalmenetét.

Mindezt fontolóra véve úgy döntöttek, hogy nem állnak meg Székesfehérvárott, hanem útjukat tovább folytatják a jól ismert és biztonságos hadiúton egészen Somogyvárig, ahol a kolostor apátsági templomát szintén ő építette. Így hát itt is „otthon” volt, a sajátjában, éppen úgy, mint I. Endre a tihanyi kriptában. Somogyvárott temették el tehát a szentéletű lovag-királyt.

Kálmán herceget még a nyár folyamán meg is koronázták Székesfehérvárott és több, mint húsz éves urakodása alatt senki sem merte az udvarban megemlíteni László óhaját, amely szerint végső nyughelyül Váradot választotta. Csak Kálmán halála után merészkedett a bihari püspök a király elé állni és betérjeszteni a váradiak kérelmét, hogy hajdani uruk földi maradványait városukban temessék el.

II. Istvánnak nem lett volna kifogása a terv ellen, de tartott a somogyvári konvent szerzetesei haragjától. Apátsági templomuk ugyanis közben valóságos búcsújáróhellyé lett. Nemcsak a legtávolabbi somogyi falvakból, de idegenből is jöttek a zarándokok, főpapok, főurak, de legtöbben mégis a szegény, egyszerű emberek közül. Csodás imameghallgatásokról beszélt az egyszerű nép. A csodák listáját lelkiismeretesen vezették a barátok. Így érthető, hogy ragaszkodtak az ereklYESZÁMBAN menő koporsó őrizetéhez. Végre is a kolostoruk alapító királyát fogadták be falaik közé. Eltökélt szándékuk volt azt ott meg is tartani.

Az 1106. esztendőben még a pápának is eldicsekedtek és az elhunyt királyt máris a „tiszteletre méltó”, a venerabilis jelzővel illették, ami az első állomás a szentté avatás hosszú útján.(37)

Az ifjú királyt nehéz helyzetében egyik jámbor és tudós káplánja segítette ki egy bibliai idézettel. Az Ószövetségből ismert, hogy a frigyszekrény átadása vagy visszatartása ügyében keletkezett vitát egy vadonatúj szekérbe fogott borjas tehenek döntésétől tették függővé (1Sam 6,7–16). Legyen hát ebben a kérdésben is istenítélet. Amerre a hajtók nélküli fogat fordul, az legyen az Isten akarata. A szentek életében nem az első eset, hogy eképpen keresik a döntést a perben lévő felek.

Bibliai idézetten alapuló istenítéletről lévén szó, a somogyvári bencések sem tiltakozhattak többé. Döntsön az Úristen. Csak az ótestamentumi fejős tehenek helyébe azért mégis jó magyar lovakat fogtak. Nem lehet sohasem tudni mit hoz a végzet: Várad mégis igen messze van Somogyvártól, a lovak mégis csak lovak. Biztosabbak. És marhaszekéren mégsem utazhat a magyarok királya, még holta után sem. Ezt a francia barátok is megértették, bár nem volt a Bibliában.

A döntés napján, híveitől kísérve, megjelent tehát Somogyvároott a bihari püspök, Várad főpásztora. Miután az apátúr vezetésével a szerzetesek elénekeltek az előírt zsoltárokat, a koporsót szekérre rakták és a lovaknak megadták a jelet az indulásra. Azok pedig habozás nélkül a váradi útra fordultak és olyan gyors tempóban mentek, hogy a bihari püspök és váradi hívei alig tudtak lépést tartani velük.

Így került végre Szent László király koporsója és teste Váradra, a váradiak nagy öröme, a somogyváriak nagy bánatára,(38) de már csak Könyves Kálmán halála után.

4.

Kálmán királytól II. Endréig

1095–1235

Későbbi legendák tudni vélik, hogy László királyt három évig gyászolta a magyar nemzet.(39)

A nép valószínűleg sokáig fájlalta a lovag-király halálát, és bizonyára felkereste nem egyszer hajdani sírját Somogyvároott és új nyugvóhelyét Váradon. A politikai élet azonban nem állhatott meg. Kálmán megkoronázása után a dinasztia jövőjére kellett gondolni. A korabeli beszámolók elég mostohán bántak az új királlyal, amikor rosszmájú részletességgel közlik, hogy sántított is,

A középkori „nagy hadiút” Pauler Gyula szerint

púpos is volt, rút is volt a képe és szőrös. Bár kora egyik legműveltebb államfőjének tartotta őt még a pápa követe is, de azt sem felejtették feljegyezni a kortársak, hogy hirtelen haragjában hihetetlenül kegyetlen tudott lenni még barátaival, rokonaival szemben is. Ezt később valóban meg is mutatta nem egyszer.

1097 A feleséget kereső Kálmán választása, főurai meghallgatása után, Szicilia urának, Roger grófnak Busilla nevű leányára esett. Hosszú diplomáciai és gazdasági tárgyalások után meg is született az egyezség. Busilla 1097 májusában hajóra szállt Sziciliában és az egyetlen magyar tengeri kikötőben, az adriai Tengerfehérvárott lépett partra, Zára közelében. Itt Mercurius ispán fogadta ötezer fegyveres élén.

A királyi hírnökök országszerte közzétették már, hogy a király házasodik, tehát örvendjen és vigadjon, táncoljon és ünnepeljen mindenki. A magyarokat már akkor sem kellett nagyon biztatni a „fényes mulatságra”. Különben is mindenki látni akarta ezt a messziről jött ifjú királynét, így amerre elvonult a királyi nászkíséret, mindenütt nagy ünneplés várta és fogadta.(40)

A *tengerfehérvári út, mint tudjuk, Segesden át vezetett Fehérvár felé*, a koronázási városba, így a díszes menet itt is átvonult, bár Segesd nevét ebből az időből még nem említik a krónikák és az oklevelek.

Az előző, 1096. esztendőben egymást követték a nyugati keresztes hadak, melyek a pápa hívó szavára útnak indultak, hogy az Üdvözítő életével és halálával megszentelt várost, Jeruzsálemet felszabadítsák az iszlám igája alól. Mivel Kálmán király hivatalos útvonalnak a Duna völgyét jelölte meg, így sem a kalandorok által vezetett bandák, sem a nyugati lovagok által irányított fegyelmezett hadak nem vonultak át Somogy megye területén. Az itt lévő királyi uradalmak azonban bizonyára részt vettek a csapatok élelmezésében.

1100 Pár évre rá, 1100 körül, a Zemlén megyei Tarcalon országos megbeszélésre hívta egybe a király a főurakat és rendeket, hogy a törvényeket újra megerősítsék és ott ahol ez szükséges volt, kiegészítsék.(41)

Különös gondot fordít arra, hogy a *parasztokat* ki ne forgassák földjeikből (15,17,19,20,21,32PARAGRAFUS); a *szabadok és a vendégek (hospes)*, akik más földjére jönnek dolgozni, mint a tótok és más idegenek – a szabadságukért fizessenek dénárt, de a munkát nem váltják meg ezzel (80. PAR), a *várnépek*, akik énzén megváltották magukat, a munkáért szintén fizessenek (81. PAR) azok a várnépek, akik nem a vár előkelőségeinek, hanem csak a *királynak szolgálnak*, úgy, hogy közülük mindig csak egy hetes van szolgálatban, fizessenek nyolc dénárt, de akiknek kötelességük volt az átutazó királyoknak lovat és szekeret adni, azok csak egy dénárral tartoznak; ugyanezt fizeti a *szabad is*, aki közéjük telepszik le. Az *idegen vendég* pedig, aki a várföldre telepedik a nyolc dénár fizetése alól mentes, ha a szolgálonép illetményének a fele szerint *szükség esetén* katonáskodott.(35.PAR)

Az *állatállomány védelme* újra csak a király gondjai közt szerepel: az egész országban megtiltja, hogy ökrön kívül bármiféle szarvasmarhát külföldre vigyenek (77. PAR.). A ló eladásához is királyi engedély kellett, éppen úgy, mint már László király korában.

A társadalmi, gazdasági vonatkozású törvények után az esztergomi zsinaton, 1100 és 1106 közt, az egyházi törvényhozást igyekezett teljesebbé tenni. Már a Szent Gellértről szóló legendából tudjuk, hogy *néhány főúr engedélyt kért*

Gellérttől, hogy saját birtokán templomot építhessen és papot tarthasson a szentmise elvégzésére. Ebben az esetben a főúr kegyúr lett és maga gondoskodott a pap eltartásáról és a templom karbantartásáról. *Ám papot csak a püspök engedélyével fogadhatott.* Később sajnos, mindinkább beleszóltak a földesurak a birtokukon lévő templomok papjai kijelölésébe, kinevezésébe. Az így kijelölt papi/egyházi jövedelmet továbbra is úgy kezelték, mint a sajátjukat, sőt mihamar adták-vették egymás közt. Kálmán új törvénye *tiltja a templomok adásvételét, papjaink jogtalan elmozdítását.* (46.PAR.) Részletesen leírja és szabályozza az egyházi vagyon kezelését (16,17,21), korlátozza a papok házasságát (12,15,39 PAR) és megszabja az egyházi személyek életmódját, megkivánja a műveltség bizonyos fokát, meghatározza társadalmi helyzetét – szigorúan bünteti a lopást és a részegeskedést (2,6,18,20,24,27,28,36,38,40–42.PAR.)

A vallásos szertartások fényére is sokat ad: intézkedik jó szertartáskönyvek megírásáról és használatáról, templomi olvasásáról és az éneklésről (2, 22, 26, 35, 44, 47. PAR.). A külföldről érkező papok fogadására meghagyja a püspököknek, hogy szigorú, vizsgálatot tartsanak az ügyükben, hogy elkerüljék azt a veszélyt, hogy a magyar papság soraiba oda nem való személyek kerüljenek. (42)

Társadalom-vizsgálati szempontból említésre méltók azok a határozatok is, melyekkel szigorúan tiltja, illetőleg bünteti a hamis vádaskodást, a leányrablást, a házassági hűtlenséget – a házatrárs elhagyását! – és a gyilkosságot (51,53,54,55,70.PAR.)

Az esztergomi zsinatnak – Hermann Egyed két zsinatról tud, 1104-ből és 1112-ből – az a jelentősége is megvan, hogy nem a király hívta egybe, hanem az esztergomi érsek, és csak jóváhagyásra tejesztették a határozatokat a király elé, hogy így törvényerőre emeltessenek.

Ugyancsak nagy újítás volt az egyházmegyénként felállított egyházi *törvénylátó zsinat*, a valóságban egy a királyi és a vármegyei ítélőszék közti fórum, ahol a püspök elnökletével megjelentek az egyházmegyében lévő *főesperesek is* és nemcsak egyházi, de erkölcsi ügyekben is joghatóságot kaptak. Az egyházmegyei törvénylátó zsinatot – synodális bíróságot – a püspök évenként kétszer köteles volt egybehívni. Itt jelentek meg azok is igazságtételre, akik egyházi és világiak közt perekben szerepeltek, továbbá az apátok, ispánok, udvari papok és főemberek, akik az alacsonyabb rangú megyei bíróság elé nem idéztethettek.

Mivel ennek a synodális bíróságnak a főesperesek rangjuknál fogva voltak a tagjai, joggal tételezhető fel, *hogy a főesperesi intézmény már ekkor kiépült, vagy kiépülőben volt az egész országban.*

Általános egyházpolitikájában a pápával való jó viszonyára utal Kálmán döntése, amikor az 1106-os guastallai egyetemes zsinaton követei által *ünnepélyesen lemondott uralkodói jogairól a püspökök kinevezését illetően.* – Ezt a lemondást utódai többször is megismétlik, ami arra utal, hogy csak lassan ment át a gyakorlatba. Maga Kálmán is megengedett magának néhány „kivételt”.

A Horvát–Dalmátország-i végek kormányzati egységének a biztosítására megszervezi a bánságot, *melyhez egyébként Zala és Somogy Dráván túli részei is tartoznak.* A dalmát városok kereskedelmének a védelmére számos kiváltságot ad. A zágrábi püspökség élére egyik kedves emberét állítja.

A régi árpádfiak és királyi hercegek példáját követve Álmos herceg, a király öccse, Jeruzsálembe zarándokol. (43)

1106

1107/8

1113 *Nyugat-Lengyelország hercege, III. Boleszló, 1113 nagybőjtjén hálaadó zarándoklatra érkezik Magyarországra. Miután imádkozott Szent István székesfehérvári sírja felett, útját Somogyvárra vette, hogy lerója háláját Szent Egyed kolostorának is. Anyja ugyanis, többéves magtalanság után, Szent Egyed segítségét kérte; imája meghallgatást talált és fiat szült, Boleszlót, aki most életét megköszönni zarándokolt Somogyvárra. Útja igazi zarándokút volt, nem fogadott el semmiféle tiszteletnyilvánítást neve vagy rangja iránt. Csendben jött, csendben távozott.(44)*

Ez a zarándoklat azt is igazolja, hogy Somogyban már külföldön is ismert zarándokhely volt, az elsők közt az országban is. *A magyar búcsújáró helyek nevei közt Segesdet csak a XIII. század végén említik*, amikor majd a ferencesek megépítik a Boldogasszony tiszteletére szentelt templomukat „*egy bizonyos forrás közelében*”.

Álmos herceg, Kálmán király testvére, nyugtalan természetű és nagyravágyó ember volt, és maga is a hatalomra vágyott, de a német IV. Henrik csak szimbolikus segítséget tudott neki adni, s így már 1106-ban visszatért inkább jelképes, semmint valódi számkivetéséből. Kálmán ekkor Somogyban és Tolnában birtokot adott neki, így többek közt övé lett Koppány, Döröcske, Kára, Gadács, Hódos, Ság, Ravazd, Csoma, Mágocs, stb. Már az ajándék szerénysége is mutatja, hogy igazi dukátusról ebben az esetben nem lehetett szó.(45)

Az évek folyamán a helyzet csak romlott a két testvér között olyannyira, hogy Kálmán hatalmi féltékenységből Álmos herceg szemét kitolatatta és ennek Béla nevű fiát is megvakíttatta és az eunukkátételtől csak az mentette meg, hogy a király erre vonatkozó parancsát Othmár ispán és Pál pap nem hajtották végre.(46) Szerelmi féltékenységből már áldott állapotban lévő feleségét üzte el és hazaküldte a családjába. A kis Bélából mégis király lett egy napon, és a visszavetett gyermek, Boris is sok gondot okozott később a magyar bel- és külpolitikának.

1116 Kálmán király hányatott életét 1116. február 6-án fejezte be. Örökébe fia, az alig 15 éves István lépett.

Könyves Kálmán utódai

1122 II. István főgondja a dalmát tengerpart védelme lesz Velence ellen. Uralkodása idejére esik a wormszi konkordátum megkötése 1122-ben, amikor a hosszú investitúra harc után V. Henrik német-római császár is elismeri, hogy a főpapokat az arra illetékes egyházi tesületek válasszák meg. A pápa megerősítő hatalmas sértetlen marad.

A püspöki kinevezésekkel kapcsolatos viták természetesen ezzel még nem értek véget, aminek a főoka abban keresendő, hogy *egy püspök vagy érsek fontos egyházi méltóság volt a király mellett*, akit köteles volt elkísérni háború esetén megfelelő fegyveresekkel. A jelentősebb püspöki székek tulajdonosai a királyi tanácsban is helyet kaptak. *Így lettek a királynak támogatói, de ellenfelei is a politikai élet hullámvázása szerint.* A király érdeke természetesen továbbra is az maradt, hogy a fontos helyeken az ő barátai álljanak őrt. Hogy még jobban elkötelezze őket, a király hű embereit birtokadományokkal igyekezett lekötölni, ami újra csak növelte a püspök vagy érsek társadalmi, gazdasági és

politikai befolyását. A politikai élet viszont kivonta a lelkipásztori munkából. Ezen a téren ezért jelentős a premontreiek betelepítése az országba (1131).

A király élete vége felé a bizánciakkal kényszerül hadakozni. Vállalkozásait váltakozó szerencse kísérte. A görögök a Szerémséget pusztítják és még Zimonyt is elfoglalják, de az ország belsejébe azért nem tudnak behatolni.

Okleveleink első ízben említik a *comes curialis* hivatali megjelölést (1131). 1131
Feladata a nádort tehermentesíteni a hivatalában. Az udvarispán fogja ezután irányítani az udvartartást, de átveszi rövidesen az ország gazdasági ügyeinek az intézését is, míg a nádor megbízatást kap az országos bírói ítélőszékhez utalt ügyek intézésére.

II. Géza király 1142-ben megalapítja az első ciszterci kolostort Magyarországon, a Tolna megyei Cikárdon. Az első szerzetesek az osztrák Heiligenkreuz apátságából jönnek alapos tudományos és liturgikus felkészültséggel. A rend sokágú francia kulturális kapcsolatai is gazdagítani fogják a hazai egyházi kultúrát. 1142

Magyarország megyéinek a száma 1152-ben eléri a hetvenkettőt. 1152

II. Géza király 1161 nyarán ünnepélyesen megismétli Kálmán király ama ígéretét, hogy „ősregi jogáról lemond” és nem nevez ki többé és nem helyez át püspököket. III. Sándor pápa pedig hozzájárul ahhoz, hogy a palliumot, az érsekség jelvényét a király adja át a kitüntetettnek. Nemzetközi politikájában az egyházzal kialakított békés viszony a királynak pozitív erőforrást jelent a kormányzatban. 1161

A királyi kancellária hivatala és felelőssége tovább fejlődik II. Géza és III. István alatt. A régi „királyi kápolna” oklevélkiállító működésében megszerzi a király pecsétjének őrzési jogát. Ezt a hivatal élén álló új ispán bírja. Ő is pecsétel. A kancellária munkát mind inkább hivatásos jegyzők (notarius) végzik. Az oklevélszövegek tisztázásáért még mindig az udvari káplánok vagy az udvarban élő papok a felelősek. Legtöbbször ők is fogalmazzák. Mivel a királyi káplánok egyházi felettese még mindig az esztergomi érsek, így ő is „belelát és belenez” a kancellária működésébe. A királyi notáriusok és káplánok „királyi kegyből” kapják javadalmaikat a királyi birtokokon.

1186

III. Béla király feleségül veszi II. Fülöp-Ágost francia király nővérét Capet Margitot és ebből az alkalomból összeírta a magyar királyi család családi és országos jövedelmeit. Az összeírás tanúsága szerint Európa egyik leggazdagabb uralkodója. A listából megtudjuk az ország politikai és közigazgatási (megyei) és egyházi (egyházmegyei) pontos szervezetét és azok részletes jövedelmeit.(47) *A segesdi uradalom, mint ilyen, még nem szerepel a királyi jövedelmi források közt.* Valószínűleg ebben az időben még nem alkotott összefüggő, önálló birtoktestet.

III. Béla király nagy aranybullás oklevéllel erősíti meg és gyarapítja birtokaiban a Jeruzsálemi Ispotályos (János) lovagok székesfehérvári házát, melyet Martyrius esztergomi érsek alapított és a király anyja, Euphrosina gazdagított. Az oklevél dátuma 1193 és az aláírók közt szerepel Jób esztergomi érsek, Saul kalocsai érsek, Domonkos zágrábi és János veszprémi püspök, Mog nádorispán és Egyed zalai ispán. Az oklevél eredetije az Országos Levéltárban található. A felsorolt birtokok határait írja le az oklevél, s ezek Zala, Somogy, Tolna, Fehér, Esztergom és Borsod megyékben vannak. *Somogyban a csurgói (Chergou)* 1193

birtoktest határleírásában szerepel egy Segesdre menő út, „inde ad viam Sequest”, amely a helynevet Sequest helyesírással közli, de kétséget kizáróan a mai Segesd jelöli meg. Ez az első írott emlék Segesd létezéséről. De az oklevélből csak azt tudjuk, hogy Csurgóról út vezetett Segesd felé!(48) Feltehető azonban, hogy már Szent László és Kálmán királyok alatt is lakott hely volt.

1196 III. Béla összeírattja a szávaszentdemeteri görög kolostor javait és azokat a jeruzsálemi Szent Theodosius kolostornak adja. A görögszertartású kereszténység a királyi Magyarországon mind jobban háttérbe szorul.

Kálmán király halálától III. Béla trónralépéséig Somogy megyében jelentős eseményről nem maradt ránk sok írott emlék. III. Béla idejében a király Margit nevű nővére, *András somogyi ispán* (1196–1202) felesége, Csurgó, városát a Szent János lovagoknak ajándékozta.

1199 Béla halálával a trónt *idősebbik fia Imre örökölte*, míg a málsik fia Endre, egy gazdag kincstárt kapott, hogy vezessen keresztes hadat Jeruzsálembe. Miután a kincstárat hamar kiürítette, 1198-ban Imre király a Dráván túli részeket ajándékozta nyugtalan vérű öccsének. Endre ezzel sem érte be és lázítani kezdett a koronás király ellen, majd sereget toborzott és fegyverrel indult észak felé, királyi bátyja ellen. A nagy hadiút jelentős állomása lévén, *Segesd utcái is Endre lázadó csapatainak a zajától voltak hangosak.* Endre Balatonlelléig nyomult előre, de Lelle és Szemes határában, *Rád puszta mellett szembe találta magát a király seregeivel és döntő vereséget szenvedett.* Csatavesztése után osztrák földre menekült. Imre sohasem tudta megbocsátani öccsének ezt az okatlan lázadást. És mert Endre hívei közt egyháziak – püspökök! – is voltak, Imre újra szükségesnek látta az egyházi kinevezések és áthelyezések nagyobb ellenőrzését.(49)

Ebben az esztendőben említik okleveleink a *királyné udvartartását is és annak tisztségviselőit.* Mindenekelőtt az udvarispán, comes curialis neve tűnik fel, majd rövid egymásutánban értesülünk arról, hogy a királynénak is van asztalnok-, pohárnok-, és tárnokmestere. *A kancellári tisztet nemsokára a vespérmű püspök tölti be.* A királynéi udvartartás kifejlesztésében bizonyára nagy szerepe volt III. Béla első feleségének, Chatillon Annának, antiochiai hercegnőnek, s a második feleségnek, Capet Margitnak. De tán megemlíthetjük a szicíliai Busillát is, Kálmán feleségét. Valamennyien fényes királyi, hercegi udvarokból kerültek Magyarországra és magukkal hozták származásuk ízlését, kultúráját, udvaraik etikettjét. Mint ez szokásban volt, kíséretükben voltak papok, szerzetesek, lovagok, tudósok és írók. Talán adminisztrátorok is. Az új királyné érkezése így mindig gazdagította a magyar szokásokat.(50)

1200 A századforduló jelentős dátuma a magyar keresztény egyházi szervezetek kialakulásában: *a főesperesek elhagyják megyei székhelyeiket és a püspöki katedrális körül telepednek le.* A káptalan, a püspöki tanácsadó testület tagjaivá lesznek, de területeik felett az ellenőrzés jogát és gyakorlatát továbbra is megtartják. Így fokozatosan a nyugati fejlődési stádiumhoz igazodik a magyar helyzet is. Du Cange ma is irányadó munkáját(51) követve rövidesen itt felemlíthetjük ezt a folyamatot.

Az archidiaconus és archipresbyter sokáig egy azonos hivatalt, püspökhelyettesi jogkört jelentett, de már az 1095-ös clermonti zsinat leszögezte... „*archipresbyter quod aliculi dicitur decanus – decani rurales – archidiacono subjecti sunt... vagyis az esperes a főesperes alárendeltje.* (I.369)

De az „*archipresbyteri (esperesek) presbyterorum qui per minores titulos habitant, vitam jugi circumspectione custidiant...*” vagyis a kisebb jelentőségű helyeken lévő papok felett öröködnék körültekintéssel, miként azt a ravennai zsinat előírta volt 904-ben.

Tehát a címek, rangok, joghatóságok az ezredfordulón már rendeződtek. Két század múlva Magyarországon is ez lesz a helyzet, bár minden szervezkedést előbb a térítésnek kellett megelőznie, s ezt követően a papi személyzet kiképzésének. Nem volt szükség főnökökre ott, ahol a személyzet is csak kis számban volt még munkában. De eljött az ideje Magyarországon is annak, hogy a püspök mellett kialakuljon a közösségi életet élő (kánoni életű) és jobban képzett papok társasága, a káptalan. Tagjai a kanonokok a püspök tanácsadói és közvetlen munkatársai. Ezek száma most a főesperesek összeköltözésével megnőtt; az egyházkormányzat több munkája kívánta így.

A körzetek megszilárdulásával a templomok címei közt is érezhetők ezek a változások. Így többek közt feltűnik az „*ecclesia baptismalis*” megjelölés is, vagyis a keresztelő egyház. *Ecclesia baptismalis ubi baptismus celebratur*, vagyis, ahol a keresztséget kiosztja, végzi a pap, vagyis a plébános, a liturgiai előírások szerint évente kétszer és ünnepélyes keretek közt, húsvét és pünkösd vigiliáján. (III.223–224)

Az *ecclesia baptismalis* igazi funkcióit jól foglalja össze Mauritius párizsi püspök egyik oklevele, amelyben a neuvillei Szent Dénes kolostor apátjának megengedi egy *ecclesia baptismalis* építését és annak felszereléseit közt felsorolja, hogy ott lehet keresztelő kút (medence), temető, harangok és teszi hozzá „*coetera parochialia absque omni exceptione sicut matrix (?) et baptismalis ecclesia obtinet et proprii sacerdotis praesentia gaudeat...*” tehát saját otthalló papja van és az ilyen esetben megszokott összes plébániai kellékekkel rendelkezik. (III.224)

Ennek az *ecclesia baptismalis*nak a híveit nevezik a középkorban plebes (plebium) néven s innét van, hogy már III. Ince pápánál (1192) *plebanatus* az ide tartozó kerület neve, ebből jön a magyar plebanus=plébános. (III.363)

A parochiának, gyakrabban paroeciának plébániai jelentésével már Kálmán királynál találkozunk, aki törvényeiben előírta: *unaquaeque ecclesia circa se seu proxime habeat parochiam suam...* minden egyház rendelkezze a környékén – közelében – saját plébániai jövedelmével... abban az értelemben, ahogy ezt már meghatározta volt annak idején Gilbert Lunecensis püspök az egyházi szokásjogról (De usu Ecclesiastico) c. munkájában: „*Parochiam appello populum, primitias, oblationes et decimas persolutorum...*” aki plébániának már a tizedet és az egyéb járandóságokat (ajándék, alapítvány stb) a papnak, egyháznak szolgáltatók seregét, népét nevezte. Így érthető, hogy elsősorban a vidéki plébániákra alkalmazták a nevet. (VI. 178)

A *veszprémi káptalan összetétele* már 1202-ben mutatja a nyugati fejlődés meghonosítását a kanonoki munkabeosztással. Erről tanúskodik a reánk maradt névlista: 1202

Tamás, *prépostkanonok*, a királynői fenség kancellárja

Miklós *örkanonok*, Mihály *éneklőkanonok*, Fülöp *dékán*, Vilmos *fehértvári főesperes*, János *somogyi főesperes* és Rapa comes (ispán) kanonok.(52)

Ezen a névlistán nem szerepel sem a zalai, sem a segedi főesperes. A *segédi bizonyára még nem létezett hivatalosan*, a zalai talán lehetett Rapa is, de ekkor nem értjük miért nincs ez jelezve?

1203 Imre király és öccse, Endre szlavoniai herceg közt a viszály már a feszültségig fokozódott, olyannyira, hogy a pápa III. Ince, többször kénytelen volt közbelépni a testvérháború elkerülésére. Az ellentét még jobban fokozódott, amikor Imrének fiúgyermekke született, s ezzel Endre uralkodási álmai füstbe mentek. Imre ekkor határozta el magát arra a döntő lépésre, melyet olyan színesen mond el a spalatói főesperes. A király találkozóra hívta öccsét, de nem ment egyedül, *hanem jelentős sereggel vonult le a déli hadiúton Fehérvár–Balaton part–Somogyvár–Segesd–Valko–Varasd felé*. Öccsével Varasd közelében találkozott. Ekkor egy vesszővel a kezében ment át öccse táborába, öccsét ott elfogatta, vasra verette, majd a szomszédos Kene (Kneginrcz) várába csukatta. Feleségét, Gertrudot pedig minden vagyonától megfosztotta és visszaküldte Németországba.(53)

Hogy mindez lehetséges volt, csak úgy érthető, hogy Endre előkészületei még nem fejeződtek be, a király viszont a tekintélyét biztos hadseregével igazolta. Gertrud elleni haragjának oka az volt, hogy őt tartotta Endre rossz tanácsadójának energikus és nagyravágyó természete miatt. Gertrudnak férfiás jellemét, politikai utáni nagy érdeklődését egyébként leánya, Szent Erzsébet szenttéavatási aktaiban is megtaláljuk. Kevélysége és erőszakossága lehetett későbbi tragédiájának is az oka.

1204 Nemcsak Magyarországon, de még a pápai udvarban is felfigyeltek arra, ami *a somogyvári apátságban történt*. III. Ince pápa leveléből értesülünk arról, hogy megjelent előtte négy somogyvári szerzetes: H(erveus), G(ilbertus), A(ntonius) és B(eatus), akik elpanaszolták, hogy kolostoruk apátja elhalálozván, a szabályok szerint apátot akartak választani és ebben az ügyben a királyhoz fordultak. A király elé terjesztett latin (francia) volt, mivel régi szokás szerint az apát mindig francia. Imre király azonban a jelölést nem fogadta el, hanem ő maga akart apátot kinevezni. Az ebből támadt vitát a király azzal próbálta lezárni, hogy sem magyart, sem franciát nem választott, hanem egy olasznak, Bernát spalatói érseknek adta a címet és a javadalmat.

Imre király hatalmi közbelépése ezzel Magyarországon is bevezette az apátságok „commendába” való adását ami külföldön már gyakorlatban volt, s mindehnyütt csak az apátságok romlásához vezetett mind szerzetesi, mind pedig gazdasági téren. A kolostor élére nem szerzeteseket, hanem püspököket, érsekeket, főespereseket neveztek ki – később főurakat, generálisokat is! – akik természetesen csak a javadalom élvezésére gondoltak és egyházi jellegű törekvéseik, gondjaik nem voltak.

Ez a kinevezés egyébként igen szerencsétlenné bizonyult, mert az érsek a javadalom bevételeivel nem volt megelégedve és fegyveresekkel támadt a szerzetesekre, néhányat közülük bilincsbe veretett, másokat megkorbácsolt, a kolostor éléstárát teljesen kiürítette és a franciákat egyszerűen elűzte, mert tiltakozni merészeltek... A pápa kemény hangú levélben fedte meg az érseket és az ügyben hivatalos egyházi vizsgálatot rendelt el. Ennek eredményeképpen 1210-ben új apátot választhattak a szerzetesek, ez újra francia lett, Gilbertnek hívták, és a pápa személyes védelmébe-oltalmába fogadta.(54)

De levelet írt a pápa Imre királynak is már 1204 szept. 14-én és szemrehányást tett neki a somogyvári apátságnál történetekért. Többek közt azt is megjegyezte, hogy az ügy fájdalmat okozott neki, mivel Magyarországon minden nemzetnek van kolostora – a görögöknek túl sok is! – míg a franciáknak

csak egy, éppen Somogyvárótt. A király válaszát nem ismerjük, mert még ebben az esztendőben meghalt.

Még Szent István rendelkezéséből a pannonthalmi apátságot illetve a somogyi egyházi tized, de az egyházi joghatóságot a veszprémi püspök kezdettől fogva magának tartotta fenn. Idők folyamán azonban a Szent Mártoni apátok a somogyi plébániákat a püspöki joghatóság alól kivonni igyekeztek, ami ellen Róbert veszprémi püspök 1211-ben hivatalosan is fellépett, sőt még ezek tizedeire is igényt tartott. Az így támadt ellentét megoldására és a vita eldöntésére Rómához fordultak mind a ketten: Uriás pannonthalmi apát és Róbert veszprémi püspök. Uriás személyesen utazott le Rómába Szent István oklevelének II. Endre által jóváhagyott másolatával és II. Paszkál pápa kiváltságlevelével. *A pápa a tizedet meghagyta ugyan a pannonthalmi apátnak, de a somogyi plébániák felett visszaállította a veszprémi püspök egyházi joghatóságát.* (55)

II. Endre király 1215-ben újra nősül és a konstantinápolyi udvar rokonságából hoz feleséget. Jolánta, Courtenay Péternek, II. Fülöp-Agost unokatestvérének és a flandriai Jolánnak volt a leánya. (Néhány krónika Yoles-nek, talán Julis-nak? nevezi.) Berthold fia Frank, Locsmánd ura és Péter győri püspök mentek el érte. Nászajándékul Endre 8000 márkát kötött le és *feleségének adta udvara tartására Varasd, Szerém, Zala és Somogy megyék után járó minden jövedelmét. Ez az első pontos forrásunk arra nézve, hogy a királynéi udvartartás biztosítására meghatározott birtokjövedelmet köt le a király.* Itt a somogyi birtokokról van szó, de a szöveg szerint csak a birtokok jövedelme illetve a királynét, a birtok még nincs a rendelkezésére bocsátva. Ebben az évben Segesd bizonyára nem volt még meghatározott királynéi birtok! (56)

Jolánta királyné megkoronázása egyéb okból is jelentős. Ezúttal az egész ország tudomására jutott, hogy Endre és néhány püspöke közt nem a legkordialisabban a kapcsolatok. *A veszprémi püspök ősi szokáson alapuló joga a királynék megkoronázása.* De Endre nem szívélyen János püspököt, az esztergomi érseket kérte fel a szent szertartás elvégzésére. Ezzel meg a két illetékes egyházfő között keltett viszályt.

Ezt, és a két fél közt közben felszaporodott problémákat a lateráni zsinatra menő két egyházfő közös megegyezéssel próbálta megoldani.

- Amikor a királyné a királlyal együtt koronáztatik meg, a királyt az esztergomi érsek, a királynét a veszprémi püspök koronázza meg,
- Amikor az esztergomi érsek Budán és Dömösön adja fel az egyházi rendeket, ahhoz a veszprémi püspök hozzájárulását kikéri előre, de így is csak a saját papjait szentelheti fel. A budai gyerekek bérmálási joga a veszprémi püspöké.
- A budai káptalan felett az esztergomi érsek megtartja továbbra is a joghatóságát a veszprémi püspökök belegyezésével, *de ezzel szemben az esztergomi érsek lemond a segesdi egyház felett gyakorolt joghatóságáról.* (Ezt az egyezséget egyébként 1220-ban III. Honorius pápa újra megerősíti).
- A Somogy megyei tizedek a Szent Mártoni apátság birtokában maradnak, ezért a templomok javításának a költségei az apátságot terhelik. Az apátság a veszprémi püspököknek egyházlátogatás címén minden esztendőben tíz ezüst márkát fizet.
- *Az apátság által alapított plébániák felett az egyházi főhatóság teljes egészében a veszprémi püspököt illeti.* (57)

1216
apr.11.

Úgy látszik, hogy az egyezés értelmezése körül újra csak nézeteltérések támadtak, mert 1216. április 11-én III. Ince pápa megbízásából Pelagius és István bíborosok az esztergomi érsek és a veszprémi püspök közt a magyar királyné megkoronázása és egyéb egyházi joghatósági ügyben *mind a két fél részére kötelező döntést hoznak:*

- Ha egy szertartás keretében koronázzák meg és kenik fel szent olajjal a királyt és a királynét, az esztergomi érsek koronázza és keni meg szent olajjal a királyt és a veszprémi püspök végzi el a hasonló szertartást a királynénál.
- Ha csak a királynét koronázzák és kenik fel a szent olajjal, akkor a veszprémi püspök koronázza meg őt és az esztergomi érsek keni meg szent olajjal.
- Ha a koronázás napján az esztergomi érsek nincs jelen a szertartáson, mind a két szertartást a veszprémi püspök végzi.
- Az egyéb joghatósági rendelkezések (pl. a budai kanonoki kinevezések, a papszentelések, stb.) felsorolása után, a két bíboros döntőbíró *utasítja az esztergomi érseket, hogy a segesdi templomot adja vissza a veszprémi püspök joghatósága alá.*(58)

Ez a két fontos hír és oklevél kiegészítésre szorul.

- *1215/16-ban Segesden már olyan fontos templom volt,* hogy érte feltehetőleg már évek óta folyt a vita az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között.
- a bíboros döntőbírók azt írják a határozatukban, *hogy az esztergomi érsek adja vissza a segesdi templomot a veszprémi püspök joghatósága alá, tehát*
 - a) eredetileg ez a templom a veszprémi püspök joghatósága alá tartozott,
 - b) ebből arra lehet következtetni, hogy azzal az érveléssel *került később az esztergomi érsek joghatósága alá, mert ott a király szolgálatában álló népek éltek,* és az ősi hagyomány szerint ezek felett az esztergomi érseknek volt személyi joghatósága;
 - c) ám még ezt a szokást is lazán – tágasan – értelmezte, mert ez a jog csak a *személyekre* vonatkozott, de nem az ott lévő templomokra.
- Azt pedig az esztergomi érsek nem tudta bizonyítani, hogy a templomot eredetileg ő, vagy valamely elődje építtette vagy szentelte volna fel. Mert ezt bizonyítással érvül használhatta volna. Ha nem tette, az azért volt, mert ezt nem állíthatta.
- d) *Ha viszont a veszprémi püspök visszakövetelhetette a segesdi templomot, az azt is igazolja, hogy azt nem a király építtette, hanem kezdettől püspökének a joghatósága alatt volt.* Erre utal egyébként a templom címe is, mert Beke Kristóf szerint a *XIII. századi segesdi templom védőszentje Szent Márton volt!*(59) Így pedig minden valószínűség szerint az első, vagyis a *térítési időkből való,* amikor a bencés missziós papok, ahol templomot építettek az újonnan alakuló egyházközségek számára, előszeretettel hívták segítségül a rendjükben tisztelt szenteket. A térítési idők bencései pedig mind Panonhalmától, jelesen Szent Márton kolostora apátjától függtek.

A bencések által épített és nem kolostori templomok felett pedig, amint láttuk, a veszprémi püspökök mindig megőrizték egyházi joghatóságukat.

II. Endre király végül is rászánja magát, hogy régi fogadalmának megfelelően a Szentföldre induljon és részt vegyen a jeruzsálemi keresztény királyság

védelmében a félhold hódító badjáratai ellen. 1217. júniusától indulnak a magyar csapatok a régi hadiúton Fehérvártól – és részben Segesden át – Vaska, Zágráb és Tengerfehérvár vagy Zala felé. A király később kel útra, így csak augusztus 23-án van Spalatóban, ahol a behajózás történt. A keresztes hadjáratok neves kutatója, Róhricht szerint a király 15.000 fegyveres felett parancsnokolt, de az útközben hozzájuk csatlakozó kereszteseket senki nem vette számba. Kozics László kutatásai szerint a magyar király hadseregében 5–6000 gyalogos és 8–10.000 lovas katona volt. Ez volt egyébként az egyetlen magyar keresztes hadjárat és abban is különbözött az előző vállalkozásoktól, hogy a harcosok zömét nem a vándorprédikátorok által egybehívott tömeg, hanem a királyi, a főúri és a megyei katonaság szolgáltatta. Különösen mély benyomást keltett mindenütt, ahol csak elvonult, az igen „jó állapotban lévő magyar lovasság”.

Hogy azután a helyszínen a fővezérek, nem tudni miért, ezt a lovasságot is bevetették a Táborhegyi erőd ostrománál, ahol igen súlyos veszteséget szenvedett a magas falak alatt, ez szintén e hadi vállalkozás érthetetlen intézkedései közé tartozik.(60)

Maga a király csak az első hadi vállalkozásban vett részt személyesen, a magyar hadsereget ezután már Dénes fia Dénes vezeti, míg a király a tripoliszi grófságot látogatja.

Az év első felében kiadott oklevelek első ízben nevezik a saját birtokkal rendelkező és a királynak katonai szolgálattal tartozó társadalmi réteg tagjait *királyi servieneknek* (servientes regis). Ugyancsak első ízben találkozunk a „rendkívüli adó” fogalmával is.

A király szentföldi hadjáratai során számos ereklét vásárol – sajnos, a legtöbbről hamarosan kiderül, hogy hamis eredetűek! – és bőkezűen osztogatja adományait is. Így az ispotályos lovagoknak ajándékozza a *Csurgó melletti* kanászok földjét egészen a Dráváig és a rend tagjait valamint „alattvalóit” az egész országban kivette a rendes törvényhozás ill. törvényhatóság alól és őket a királyi bírák alá rendelte. Kiváltságképpen sem füstpénzt, sem nehezéket, sem szállást, sem más közadózást nem szolgáltattak ill. fizettek.(61)

II. Endre távollétében otthon teljesen felborul a rend. A főurak újra pártokra szakadnak és a hatalomért versengenek. A rendet fenntartani kívánó János esztergomi érseket, a királytól kinevezett kormányzót, jövedelmétől megfosztják és száműzik. A király értesülve a hazai zavargásokról hazatérésre szánja el magát, de ezúttal a szárazföldi utat választja. 1218

Útközben családi hatalmát erősítendő házassági szerződéseket köt. Béla nevű fiát Laszkaris Máriával és leányát Máriát, II. Ászen Iván bolgár cárral jegyzi el. A két esküvőre 1220-ban, ill. 1221-ben kerül sor.(62)

A Drávától az Adriáig húzódó területet szlavón hercegség címén a király Béla királyfira bízta, aki ezt 1226-ig kormányozza. 1220

Magyarországi Pál – Paulus Hungarus – a bolognai egyetem jeles egyházjogi professzora, az 1216-ban alapított Szent Domonkos Rend első magyarországi tartományfőnöke.(63) 1221

Az Aranybulla esztendeje: 1222. 1222

A *Kalka folyó mentén*, az Azóvi-tenger közelében a tatárok legyőzik az orosz fejedelmek és a kunok egyesített seregeit 1223-ban. A tatárveszély Európa kapujában jelentkezik, de Európa nem ébred rá. Pedig a Kelet már harcban áll: 1223

a volgai bolgárok és a *baskíriai magyarok még sikerrel védekeznek a támadó mongol hadak ellen.*

1224 Jolánta királyné idejéből maradt ránk az első oklevél, amely megemlíti a *királyné kancellárjának a nevét: Bertalan veszprémi prépost, a későbbi püspök.*

Ugyanebből az esztendőből ismerjük II. Endre egy kiváltságlevelét, melyet az erdélyi német vendégeknek – hospeseknek – adott, s benne *megegerősíti* kiváltságait:

- földjüket a király nem adományozhatja el,
- vitás ügyekben a király és a szebeni ispán ítélőszéke a hivatalos fórum, ahol meg kell jelenniök,
- maguk választhatják helyi bírákat és papjaikat,
- katonai szolgálatra kötelezhetők és a szabadságukért pénzben és szállásadással adóznak,
- kereskedők vámmentességet élveznek.

Ez az oklevél lett az erdélyi szászok későbbi kiváltságainak az alapokmánya. De eligazítást ad a későbbi kiváltságok megértéséhez is, amelyekben a *hospesek* részesülnek majd másutt.(64)

1224 II. Endre és fia, Béla közt a viszály már régóta tartott. A viszály oka nemcsak az volt, hogy II. Endre önző hatalmi okok miatt még fia házasságát is fel akarta bontani, ami csak a pápa ellenállásának és a fiatalok szerelmének a győzelmével végződhetett, de az ifjú király nem nézte jó szemmel apja udvarának politikai fondorkodásait sem. A béke lassan helyreállt és miután átvette a déli részek kormányzását, Béla azt valóságos ifjabb királyként szervezte meg. Nemcsak Horvát- és Dalmátország kormányzója, de főhatósága kiterjedt Szlavóniára is, hiszen udvarában a bán „totius Slavoniae banus” címet viseli. Béla udvara a királyi udvar mintájára lesz megszervezve, kancellárral (Mátyás zágrábi prépost), tárnokmesterrel, asztalnokkal, pohárnokkal, lovással... (A lovázmester a királyfi testőrségének és hírnökeinek a parancsnoka)... És hogy befolyása, sőt bizonyos hatalma a Dráva északi részére is kiterjedt, mi sem igazolja jobban, mint az, hogy *okleveleiben a bácsi és a vasvári ispánok mellett a zalai és a somogyi ispánok neve is szerepel.* A bel- és külpolitikai helyzet változása azonban mihamar újabb események szülője lesz.(65)

1225 Béla királyfi a petrinjai, Zágráb megyei, hospesek számára sokban az erdélyihez hasonló kváltságlevelet ad. Egyik főtanácsadója *Mihály, somogyi ispán.*(66)

1226 Nyugati mintára Magyarországon is kialakul egy új joggyakorlat a püspöki székek betöltésére, amikor már nem a király nevezi ki a megüresedett püspöki székre jelöltjét, hanem *egyes „ősi alapítású” káptalanok választják meg új főpapjukat,* s az ő jelöltjüket terjesztik fel a pápához megerősítés végett. Egy 1226-os oklevél az esztergomi kanonokok ilyen kiváltságáról tudósít. De mivel kétszeri próbálkozás után sem tudtak közös nevezőre jutni, III. Honorius pápa Róbert veszprémi püspököt nevezte ki az esztergomi érseki székre.

II. Endre a német lovagrendet azért telepítette le Erdélyben, hogy az ország határvidékét megvédjék és a lakatlan vidékekre telepeseket hozzanak. Hoztak is szászokat, akik a hospesek kiváltságait kapták meg. A német lovagrend a határokat valóban megerősítette, sőt még hódításokat is végzett a határ mentén, a havasokon túl. Ám gazdasági és katonai erejük tudatában nemcsak kiváltságokat kértek, de önálló tartomány szervezésébe kezdtek, amit a pápának szándékoztak hűbérül felajánlani. Ezt már nem tűrhette a magyar király.

Nagy sereggel indult a Barcaságba, majd átkelt a havasokon és a német lovagok seregét szétverte, váraikat a hegyeken túl leromboltatta, az életben maradt lázadókat pedig száműzte a magyar királyságból. Erdély kormányzását 1226-ban Béla királyfi vette át, míg öccse, *Kálmán herceg „atyja kegyelméből” megkapta a szlavoniai hercegséget*, vagyis átvette királyi kegyből Béla előző címét és birtokát.(67)

Kálmán az árpádházi hercegek igazi mintaképe volt. Kiváló katona és hadvezér, seregével mindig készen állt, ha apja, II. Endre vagy fivére, Béla hívták segítségül. Ugyanakkor mélyen vallásos, sőt misztikus hajlamú: fiatal feleségével, Szaloméval, közös megegyezés alapján nem mint házastársak, hanem mint testvérek éltek. Ugyanakkor forrt benne a megsértett Árpád-vér, mert anyja, Gertrud királyné gyilkosait még nem sújtotta az igazságszolgáltatás büntető keze, s nem is nyugodott addig, míg Bélával közösen rá nem vették atyjukat az igazságtételre. A gyilkos Simon, Bánk bán veje már nem élt ugyan, de Bánk bánt megfosztották vagyonától. Hasonló sors érte Kácsik Simont is, mert „hallatlan gonoszul, elvetemülve, kegyetlenül, talpig fegyverben, a királyi korona gyalázatára és kissebbítésére, ravasz, vérszomjas cinkosaival összeesküdött és a boldog emlékezetű Gertrudis királyné halálában részes volt”.(68)

Kálmán herceg kinevezésével kapcsolatban megállapítható, hogy Kálmán nem „örökölte” Béla hajdani címét és javait, hanem „királyi kegyből kapta”, vagyis törvényileg a királyi birtokokhoz tartoztak, csak élvezeti jogot kapott bennük a herceg. *Zala és Somogy megyék déli részei újra csak Kálmán főhatósága alá tartoztak, mert a zalai és somogyi ispánok az ő udvarában szorgoskodnak.* Hogy mekkora rész tartozott Kálmán uradalmához, azt ma még meghatározni nem tudjuk, mert határleíró oklevél nincs a kezünkben. Hogy jelentős lehetett ez a rész, azt a két ispán jelenléte Kálmán udvarában eléggé bizonyítja. *Mivel a segesdi birtoktest a megye déli részéhez tartozik, felette bizonyára Kálmán rendelkezett, mint annak előtte Béla.*

Ugrin kalocsai érsek IX. Gergely pápa hozzájárulásával megalapítja a szerémi püspökséget 1229-ben. Első székhelye Kő, aztán Szávaszentdemeter. Valójában nem a hasonló nevű görög szertartású székhely latinításáról van szó, hanem a régi és megszűnt ősi cím feltámasztásáról. 1229

Ugyanebben az esztendőben megérkeznek Magyarországra az első ferencesek.

Az Aranybula „második kiadása” 1231-ben. 1231

Még ebben az évben Kálmán herceg kiváltságlevelet ad a *valkóvári német, szász, magyar és szláv telepéseknek és vendégeknek.* Ez az oklevél arról tanúskodik, hogy a hospesek nem voltak minden esetben idegenek, de szép számmal mentek magyarok is letelepedni oda, ahol új életet és esetleg nagyobb jövőt remélhettek maguknak és családjaiknak.

Királyi felhatalmazással a zalai serviensek – saját birtokkal rendelkező királyi szolgáló népek! – döntőbírói tisztet töltenek be egy igen kényes ügyben, Atyusz bán és Bertalan veszprémi püspök között 1232-ben. A történészek szerint vehetjük ezt a pert a *nemesi vármegye* kialakulása első biztos jelének is. 1232

Jolánta királyné, II. Endre második felesége meghal 1233 júliusában. Kívánsága szerint az egresi (Csanád megye) ciszterci kolostorban temetik el. Válságos időkben került királyi férje mellé, ahol mint „jó magyar királyné” feledtetni igyekezett a gyűlölt Gertrudis emlékét.(69) 1233

1235 Béla királyfi biztatására és költségén útnak indul *Julianus* domonkos rendi barát, hogy a magyarok őshazáját felkutassa.(70)

Szeptember 21-én, a sok megpróbáltatástól, sikertelenségtől és családi tragédiától megviselve befejezi hányatott életét II. Endre király. Úgy kívánta, hogy az egresi kolostorban temessék el második felesége, Jolánta királyné mellé, aki élete második felében leghívebb támasza volt.

IV. IV. BÉLA KIRÁLY ÉS A TATÁRJÁRÁS KORA 1235–1270

RÓBERT ESZTERGOMI ÉRSEK, 1235. OKTÓBER 14-én, három hétre II. Endre halála után a székesfehérvári Szent Péter egyházba Béla fejére tette a koronát. Hogy ez a szertartás miért nem a hagyományos koronázó főtemplomban, Szűz Mária egyházában folyt le, annak okát nem tudjuk. A szertartás alatt a királyi kardot Kálmán herceg tartotta. Mellette ezúttal is ott volt a *hűséges somogyi ispán, Apaj*, aki már az 1233-as beregi egyezmény aláírásakor is elkísérte. Az új király lovát Daniló herceg vezette.

IV. Béla király trónralépése után azonnal erélyes kézzel fogott az ország ügyeinek a rendezéséhez. 1235

- Apja tanácsosait, akik az agg uralkodó bizalmával visszaéltek, kizárta az ország kormányzásából. Azokat, akik II. Frigyessel barátkoztak Béla kárára, törvényszék elé idézte és súlyosan megbüntette: Dénes nádort megvakíttatta, Gyula bánt pedig börtönbe vetette, ahol az rövidesen meghalt az elszenvedett nyomorúságok következtében.
- Átszervezte a kancelláriát és kötelezővé tette a *peres ügyek írásos beterjesztését*. Ő maga csak a főbb dolgokban ítélt, a kisebb ügyeket a kancelláriára bízta. A hivatalos oklevelekben a dátumot kibővítette; az eddigi gyakorlatban szereplő esztendő mellé ki kellett írni a keltezés helyét, hónapját és napját is.
- Az elhunyt király gyengeségét kihasználó urak vagy vendégek által kapott összes adományokat felülvizsgáltatta. A hattagú királyi bíróságok pedig a királyi és királynéi népek birtokállományát ellenőrizték. E bizottságokban rendszerint részt vett egy püspök is: Vas megyében a győri, Zalában és Somogyban meg a veszprémi püspök volt megbízva. De hasonló birtokellenőrzést rendelt el a Dráván túlon Kálmán herceg is.

A hűtlenektől elvett családi javakat az ősi törvény szerint a király magának tartotta fenn, de juttatott belőlük Kálmán hercegnek is.(1) A király jövőbe néző terveit a bel- és külpolitikai események rövid időn belül többször is módosították.

A keletre küldött Julián domonkosrendi barát sok viszontagság után Baskíriában, a Volga bal partján rátalált az ott maradt magyarokra. Itt, vagyis a legendák elnevezése után Magna Hungariában, találkozott Julián egy tatár követtel, aki magyarul is tudott, az orosz, kun, német angol és perzsa nyelvek mellett, s tőle tudta meg, hogy a mongol hadsereg Magna Hungáriától mindössze ötnapi járásra van, ott vert táborot, hogy Németország megtámadására felkészüljön. Már csak arra a seregre várt, amelyet Perzsia ellen küldtek. Julián a hírt olyan fontosnak vélte, hogy 1236. június 21-én hazaindult és erőltetett utazás után december 27-én már az ország északi kapujáig ért.(2)

1236

1237 Miután szóbeli jelentést tett a királynak, és a római pápának, az ő biztatásukra 1237 nyarán újra keletre indult, de csak a szuszdáli fejedelem udvaráig jutott. A fejedelem itt közölte vele, hogy a tatárok támadása küszöbön áll, de nem Német-, hanem Magyarország ellen és átadta neki azt a levelet, melyet a tatár kán a magyar királynak szánt, s amelyben így írt: „Én, a Kán, az égi király küldötte, akinek hatalom adatott a földön a nekem meghódolókat felemelni és az ellenállókat eltiporni, csodálkozom feletted, Magyarország királya, hogy midőn már harmincadik ízben küldöttem követeket hozzád, miért nem küdesz vissza közülük senkit? De még követeidet és válaszlevelet sem küldesz nekem. Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van, és egyedül kormányzol egy nagy országot. Ezért nehéz önként aláim vetned magadat; mégis jobb és üdvösebb lenne neked, ha önként hódolnál nekem. Megtudtam felőled ezenfelül, hogy kun szolgálmat oltalmazdba vetted. Ezért utasítalak téged, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könnyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid és városaid vannak, hogyan fogsz menekülni a kezeim közül?”(3)

A levél tartalmát a magyar király azonnal közölte a német császárral, az aquileai pátriárkával és a pápával. Ezúttal Európának is ébredezni kellett volna, mert a tatár sereg minden európai hadsereget felülmúlt számban, kiképzésben és vezetésben egyaránt. Mint Pauler Gyula(4) tömören összefoglalta; Dzsingisz kán lángelméje a Közép-Ázsiai független, fegyelmezetlen törzsekből rendes, állandó hadsereget alkotott. Voltak tizedek, századok, ezredek, tizezredek, melyeket méltán nevezhetünk hadtesteknek és a hierarchiai fokozatok szerint mindnyájan engedelmeskedtek feletteseiknek, sokszor kiváló tehetségű vezéreiknek, akiket az évtizedekig tartó háborúk megedzettek, kipróbáltak... Hadjárataikat a mongolok rendszerint tél felé kezdték, amikor apró, kitartó lovaik a nyári legelőn jól felerősödtek. Mindent jól kikémlelve, körültekintő elővigyázatossággal indultak csak útnak, de ha egyszer mozgásba jött a sereg, kiméretlen stratégiával és erővel tört előre. Csak azoknak kegyelmeztek, akik behódoltak. A legyőzött népek vezéreit, vezetőit megölték, a harcra alkalmas elemeket csapataikba sorolták – ahol mindig az első vonalban kellett harcolniuk! – a gyöngésbbeket szolgálatra fogták, s kinek hasznát nem vehették, irgalom nélkül lemészárolták. A történelemben kevés olyan rendszeres emberirtást ismerünk, mint amelyet a tatárok vittek véghez.

1238/9 A tatárokról eddig hozott híreket mihamar a szemtanúk elbeszélései is kiegészítették. György szuszdáli fejedelem csatát veszített a tatárok ellen 1238. március 4-én a Szit mellett. A győztes tatár hordák előbb Novgorod felé indultak, de az erdős, mocsaras volgai forrásvidék megállásra kényszerítette őket 1238/39 telén. Tavaszra innét délre fordultak és a Don és a Dnyeper vidékéig törtek előre, ahol akkor a kunok tanyáztak. Kötöny király a túlerőtől tartva menekülésre szánta el magát, és Béla királytól kért bebocsátást az országba. A király a Kőrösök vidékén jelölte ki a szálláshelyüket 1239 őszén.

Béla örömmel és nagy ünnepélyességgel fogadta a kunokat, Kötönyt, és egész népét, mert kiegészítő haderőt látott lovasaikban és íjjászaikban. Ám az ünnepi hangulatot már ekkor rontotta az a napfogyatkozás és az azt követő váratlan nagy üstökös, amely Magyarország felett átvonult és ezekben a rendkívüli égi

jelekben mindenki csak valami közeli nagy katasztrófát sejtett. Ez a katasztrófa hamarosan be is következett...

Eme országos események mellett Somogyról is érdekes okmány maradt ránk 1240. júliusi dátummal. Ebből értesülünk arról, hogy *a segesdi főesperesi címet ebben az évben Germanus viselte* és így hivatalból írta alá Bertalan veszprémi püspök adománylevelét a veszprémi apácakolostor javára. Az oklevél külön érdekessége még, hogy az aláírókban megtaláljuk a veszprémi püspök teljes tanácsadó testületét, és ez névszerint: Henrik *prépostkanonok*, Lőrinc *énekeskanonok*, János *olvasókanonok*, Mátyás *örkanonok*. Az ő aláírásaikat követik a veszprémi egyházmegye főespereseinek névaláírásai: Jákó *somogyi*, Faró *zalai*, Kalenda *fehárvári*, Péter *veszprémi*, Aba *szentendrei* és Germanus *segesdi* főesperesek. A keltezés a Sümeg melletti Ereկ pusztá nevéét tünteti fel, ahol a veszprémi püspök vadászháza, nyaralója és gazdasági központja volt. (Az adománylevelet IV. Sándor pápa 1260. június 27-én megerősítette.) A levélből az is kiviláglik, hogy a főesperesek már a püspök közvetlen környezetéhez tartoznak.(5)

1240

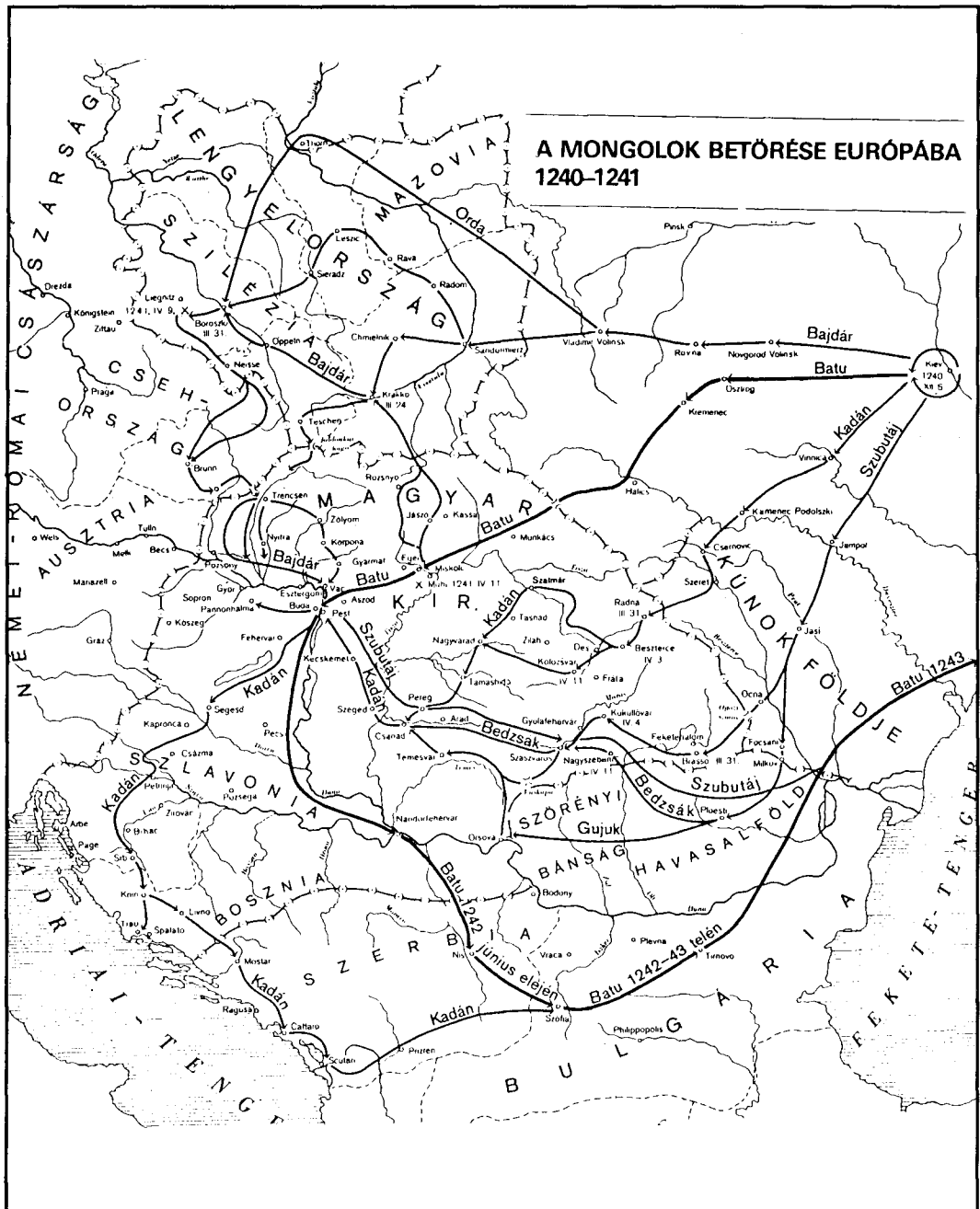
A köztörténelemből tudjuk, hogy ebben az évben *Segesd Kálmán szlavóniai herceg birtoktestéhez tartozott*, aki Béla királyhoz hasonlóan már 1237-től birtokai megszervezésén fáradozott. Nemcsak a jogtalanul szerzett birtokokat igyekezett visszaszerezni, de néha birtokcseréhez is folyamodott, hogy javítson a nagy szétszórtság okozta bajokon. A királyi adományból *a Dráva északi partján lévő hercegi birtoktest középpontjaként ekkor fejlődhetett jelentősebb állomáshellyé Segesd is megfelelő jószágkormányzói szervezettel*, a kijelölt célt szolgáló épületekkel és személyzettel. Talán ez magyarázhatja meg azt is, hogy néhány évvel később, *a Sajó menti csatavesztés után Kálmán herceg nem állt meg Pesten, hanem egyenesen Segesdre tartott*, ahol saját földjén, hűséges emberei közt nagyobb biztonságban érezhette magát, és itt találkozott a királyi családdal is. Segesd tehát már a Mohi pusztai ütközet előtt jelentős település lehetett és ekkor kapott külön egyházkormányzatot is, vagyis főesperesi rangot, kerületet annak ellenére, hogy „megyei szervezete” ekkor még nem volt.

Időközben és országos viszonylatban, sajnos, a kunok fékezetlen, barbár-nomád életmódja számos helyi összetűzéshez vezetett és a magyarokban ellenük az ellenszenv egyre erősödött. Ez a kezdeti, de gyakori torzszalkodás mihamar nyílt ellenségeskedésekben robbant ki, amikor a tatárok 1240 őszén átlépték a Dnyepert és megindultak Közép-Európa ellen *Batu* vezetése alatt. Vele voltak testvérei *Orda* és *Sejbán*, Dzsingisz kán több unokája, köztük *Kádán* és *Batu* vezérkari főnöke, a sok csatamezőt megjárt *Szubatáj*, valamint számos tapasztalt hadvezér.

A tatárok serege 1240. december 6-án kétségbeesett, hősi védelem után rohammal bevette Kiev városát. A hatalmas tatár hadigépezet ezzel megindult a zseniális öreg generális, Szubatój irányítása mellett. A közvetlen hadicél ezúttal Magyarország meghódítása volt.

Batu, Orda és Sejbán támogatásával a fősereggel Volhyniának tartott, s miután bevette Ladomért, Ordát Krakkó és Lengyelország ellen irányította, egészen Boroszlóig.

A balszárnyon Dzsingisz kán unokái Magyarország keleti határai ellen vonultak fel. *Kádán* és *Büri* a borgói szoroson át Erdély ellen törtek. *Tuluj fia*, *Büdzsikur* a Szereten átkelve a törcsvári szorosnak tartott, hogy Erdély déli részén, a Maros völgyén hatoljon be Magyarország szívébe.

Hóman Bálint térképe a Magyar Történet I. kötetében

1241

A jobbszárny Orda vezetése alatt 1242. február 13-án, hamvazószerdán, a Visztula mentén bevette Sandomirt és Lengyelország északi részét pusztította.

IV. Béla, mint minden esztendőben, ezidén is Budán volt a nagybőjtre és tanácsba hívta a főurakat és a püspököket. Kötöny király szintén ott volt, egész családjával. A sok vita után a magyarok csak abban egyeztek meg, hogy Kötöny királyt és népét szemmel kell tartani, mert „a kun az csak kun...”

A Sajó menti ütközetről

Amig Budán a véget nem érő tárgyalások folytak, a keleti végeken Batu, Sejbán és Szubatáj a Dnyeszter vidéki városokat elpusztítván hirtelen megjelentek előcsapataikkal a vereckeai hágónál. A nádor hatalmas úttorlaszait valósággal elsöpörték és a több ezer fejszés menten utat vágott a hadsereg előtt. A nádor gyors futárt küldött, hogy jön az ellenség. Az urak még Budán voltak és egyre csak tárgyaltak.

Március 12-én azonban már olyan nagy számban voltak a tatárok a szorosok útjain, hogy a nádor embereit megtámadhatták. Gyors és véres ütközetben a kis nádori sereg elesett ki nyíl, ki kard által, s a nádor is csak egymagában jutott el Budáig, hogy jelenthesse a királynak: „Uram, itt a tatár!”

márc. 12.

A király megdöbbenve vette a hírt, s ezúttal döntött: püspököt, urat hazaparancsolt, hogy azonnal szedjék össze fegyvereseiket és siessenek a pesti táborba. A kunokat is felrendelte még aznap.

Közben Sejbán, a nádort üldözve, gyors lovasaival *március 17-én* már fél napi járásra volt Pesttől. De ekkor váratlanul Vácnak fordult, azt kifosztotta, lakóit levágta, házait felgyújtotta. A vadul portyázó tatárok ellen küldött Ugron érsek, az esztergomi szék birtokosa, csak néhány hű emberének köszönhetette, hogy életét nem veszítette a csatatéren.

márc. 17.

A hír hallatára a főurak is komolyan vették már a veszélyt és fegyveres embereikkel gyülekeztek a királyi táborban. *Az elsők közt érkezett meg megint Kálmán herceg*, aki a magyar-szlavón lovasok, a dalmát templomosok mellett *fegyverbe hívta és seregébe osztotta be zalai és somogyi legényeit is*. A nagy hadiúton indult a Balaton felé, majd Fehérváron át tartott Budának és Pestnek.

Még tartott a gyülekezés, amikor néhány izgága főúr a kunok ellen lázított, őket okozva a tatárok támadásáért. Néhányan fegyverrel támadtak Kötöny király szállására, s a kunok királyát családjával együtt lemészárolták.

A hír hallatára az egész kun nép fellázadt és mindent pusztítva az útján, déli irányban elhagyta az országot. A kunok nyilai és kardjai bizony hiányozni fognak a Sajó mentén...

Sejbán jelentette Batunak, hogy a magyar király nagy sereget gyűjt. Batu a hír hallatára összevonta szerte garázdálkodó hadát a Tisza–Sajó–Hernád alkotott háromszögben. A magyar sereg is erre tartott már 65.000 főre szaporodva és a Sajó bal partján, a tatároktól alig félmérföldre, a Muhi pusztán ütött tábornak.

Meglepetéstől, rajtaütéstől tartva szekértábor mögött húzták fel sátraikat, ami később tragédiájuk egyik oka lett. A közeli dombról szemlélve a magyarokat, mondotta volt ekkor Batu: „Sok a magyar, de a kezünkben vannak; rosszul vezetik őket. Nyáj módjára, mint a birkákat, szűk akolba zárták őket.”

A magyar tábor mellett volt egy Sajó-híd, s ennek birtoklásáért *április 11-én* éjjel támadást indított Sejbán. A gyenge hídőrséget hamar legyűrte, s már meg is kezdte az átvonulást, amikor Kálmán herceg és Ugron érsek katonái ellentámadásba lendültek. *A harc igen heves volt. Kálmán herceg csapatai közül a somogyiak kerültek a legrosszabb helyre és már ebben az első ütközetben elesett a Bő nemzetségbeli Izsép a híd magyar oldalán. János nevű fia pedig súlyosan megsebesült*. A hidat azonban az ellenségtől megtisztították.⁽⁶⁾

ápr. 11.

E részlet-siker hallatára a magyar táborban mindenki megnyugodva ment aludni... kivéve Kálmán herceget és Ugron érseket. Ők rosszat sejtve virrasztot-

ápr. 12.

tak. Sajnos, igazuk lett. Batu valóban újra támadott, de most valamivel távolabb, a Sajó egyik gázlóján át, ahol senki nem várta őket. A riadóra újra csak Kálmán és Ugron katonáit vetették harcba, de ekkor már a templomosok is ott voltak Kálmán mellett. Az ellentámadás még így sem sikerült: a magyarok viasszaszorultak a táborba.

Mindenki szidta a hadvezetést, ami valójában tényleg nem is létezett. A főssereg még mindig várakozó állásponton volt. Csak Kálmán és Ugron próbáltak újra támadni a templomosok támogatásával, élükön a francia Raimbard lovaggal. Három kiváló katona, jó hadvezér, akik mindig számíthattak katonáikra, mert azok is tudták, hogy vezéreikben megbízhatnak. Ez az újabb ellentámadás olyan fergeteges volt, hogy a tatár valóban hátrálni kezdett. A magyar főssereg is akcióba lépett. A hátrálókat Batu testőrsége karddal a kézben volt kénytelen megállítani és újra sorba rendezni. Batu maga is nehéz helyzetbe került, de nem tágított: „Ha futásnak eredünk – mondotta – biztosan elve-szünk. Ha meg kell halnunk, itt haljunk meg, de maradjunk!...” Maradtak is a tatárok mindaddig, amíg a csavaros eszű öreg Szubatáj nagy kerülővel át nem kelt a Sajón és pihent seregével hátba nem támadta a magyarokat. Ezzel a csata sorsa megpecsételődött. Kezdetét vehette az öldöklés.

A templomosok, Jakab mesterrel az élükön, mind egy szálíg elestek. Kálmán herceg és Ugron érsek súlyosan megsebesültek, de maradék embereikkel még visszajutottak a táborba. Itt azonban záporként hulló nyilaikkal a tatárok felgyújtották a sátrakat, a lovak megvadultak a tüztől, belebotlottak a sátrak köteleibe, parancsok, ellenparancsok követték egymást, hihetetlen felfordulás és zavar keletkezett a táborban.

Ilyen körülmények közt szervezett ellentámadásról már szó sem lehetett. Mindenki csak a menekülésre gondolt, és kisebb-nagyobb csoportokba verődve igyekeztek kijutni az egérfogóból. A tatárok a tábort körülzáró gyűrűt több helyütt megnyitották, hogy a menekülőket részekre bontva könnyebben üldöz-hessék. Csak a királyi dandárt támadták tovább rendületlenül. De a királyt hű testőreinek életáldozata mégis megmentette.

A sebesült Kálmánt is kivágták emberei a gyűrűből és váltott lovakon kísérték Pest felé. Fegyvertársa, Gutkeled Miklós szlavóniai bán azonban életét vesztette a harcban.

A menekülő magyarokat a tatárok irgalmat nem ismerve ölték, gyilkolták. Azok, akik a Tisza felé indultak, a vízbe, sárba süllyedve haltak meg. A már súlyosan sebesült Ugron érsek sorsa is ez lett. De a csatatéren maradt a másik magyar érsek, Mátyás is, valamint Gergely győri, Raynald erdélyi, Jakab nyitrai püspök, több prépost és főesperes. Bertalan pécsi püspök megmenekült.

Az ország világi méltóságai közül is sokan maradtak holtan a környező mezőkön: Tomaj Dénes nádor, András országbíró, Rátót Domonkos tárnokmes-ter, és még sokan mások.

Mire este lett, a tatár győzelem teljes volt. „Két napi járóföldre minden tele volt elesettekkel. A holtak fej nélkül összevagdálva úgy feküdtek úton-útfélen, mint a kövek a kőbányában... A mezőkön szerte-széjjel nyergelve és felkantá-rozva elvadult gazdátlan lovak száguldoztak, s amikor a tatárok elfogták vagy leölték a sebesülteket, nyerítésüket, nyögésüket sírásnak lehetett vélni...” (7)

Kálmán herceg futása

A mohi táborból való sikeres kitörése után Kálmán herceg néhány hű vitéze kíséretében sebes vágta után Pestre érkezett. „Ebbe a helységbe igen sok Dunán innen és Dunán túl lakó magyar és más nemzetbeli futott össze, amikor meghallották az ütközet szerencsétlen kimenetelét, és értesültek arról, hogy az egész hadsereg megsemmisült. Bízta ugyanis a jövevényekből és a lakósokból összeverődött nép nagy sokaságában. Kálmán király azonban nem értett egyet azokkal, akik vakmerő dolgokra készülődtek, s akik azt hitték, hogy az égi kard csapásának ellen tudnak állni. Azt tanácsolta nekik, hogy inkább más helyekre vonulva keressék meg életük menedékét. Amikor azonban ebbe a hasznos tanácsba nem nyugodtak bele, Kálmán eltávozott tőlük.” *Meg sem állt Segesdig, ahol szállása volt.* (8)

Spalatói Tamás ugyan azt írja, hogy a „Dráva folyón átkelt”, de nem ment Kálmán mindjárt Zágrábba, hanem Segesden meg kellett állnia három okból is: a) a hosszú lovaglás a súlyosan sebesült herceget igen megviselte és feltétlen pihenésre volt szüksége. Segesden tehát már biztonságban volt. b) minden jel arra mutat, hogy a királyi családdal itt akart találkozni, valószínűleg valami előzetes megegyezés szerint. Spalatói Tamás is említi, hogy a király a királynéval ide sietett szabadulása után. c) Budáról Segesd felé a nagy hadiút Fehérváron át vezetett. Ám egyetlen forrás nem szól arról, hogy Kálmán itt megállt volna, holott logikusan az útja csak erre vezethetett. Alkalmassint Mária királyné ekkor már nem volt itt gyermekeivel. Béla király tehát már értesíthette Pozsony felé való meneküléséről, s valószínűleg ekkor már útban volt az ország nyugati határai felé, ahol, mint később írja a krónikás, várt rá, amikor férje Frigyes fogságába esett. Elutazása azonban igen gyors lehetett, mert a királyi kincsek egy részét nem vitte magával. Azért a király hű emberei később – talán éppen Segesdről? – jöttek vissza, amint látni fogjuk. Ekkor még a királyi család azt sem tudhatta teljes biztonsággal, hogy kikre számíthat majd megmaradt hívei közül.

Béla király menekülése Kálmán herceg halála

A csatát veszített magyarok menekülése olyan tragikus körülmények közt folyt le, hogy ez a menekülés még több áldozatot követelt, mint maga az ütközet. Spalatói Tamásnál olvassuk: „Ha valaki ki is menekült ebből az örvényből, még akkor sem remélhette, hogy megszabadul az őt fenyegető kardtól, mert az egész vidéket saskaként lepték el az ellenséges csapatok, ezekben pedig nem volt semmiféle kegyelem kimélni a legyőzötteket, irgalmazni a foglyoknak, otthagyni az elcsigázottakat, hanem mint az erdei vadak, csak az emberi vérré szomjúhoztak.” (9)

Rogerius mester a szemtanú pontosságával írja le, hogy mi minden történt még. „A halandók közül senkinek sem lehet biztos értesülése a nagyobb és kisebb rendű világiak számáról, akik belefutottak a mocsarakba és vizekbe, vagy akiket a tűz emésztett meg, vagy kard által pusztultak el. Mert a mezőkön és az utakon sok halandónak a teste feküdt, némelyik levágott fejjel, némelyik darabokra szabdálva, a falvakban és az egyházakban pedig, amelyekben mene-

déket kerestek, összeégve. Ez a vész, ez a pusztulás, ez a romlás foglalta el kétnapi járóföldre az utakat, és az egész föld vértől vereslett.”(10) Későre teszi hozzá a krónikás: „A tatárok csak az emberek legyilkolását szorgalmazták, és úgy látszott, hogy a zsákmánnyal a legkevésbé sem törődnek.” A zsákmányok kiosztására és felosztására valóban csak később került sor, miután vérontó haragjuk kissé csillapodott.

Végső céljukat azonban nem érték el, amint rövidesen maguk is belátták: a király élve került ki az ütközetből!... De menekült és futásában csak leghűbb embereire számíthatott, akik Türje Dénes lovászmester vezetése alatt saját testükkel, életükkel védték, oltalmazták. Ákos-nembeli Ernye, Rugacs fiai Don és Barnabás – a Fáyak ősei – és a Forgács-ős Hont-Pázmány-nembeli András egymás után adták saját lovaikat a király alá, amikor az ő paripái kidőltek. András testvére Tamás, maga fogta fel a királynak szánt halálos csapást.(11)

A tatárok a pesti úton álltak lesben, hogy a királyt elfogják, de hű emberei saját birtokaikon át mentették urukat Gömör, Nógrád, Hont megyéken át; majd a Rima és az Ipoly völgyét követve Nyitraig kísérték őt. Menekülés közben saját népeikből hevenyészve erősebb testőrgárdát is szerveztek és a Morava folyóig mentek nyugat felé, ahol a király, testileg lelkileg meggyötörve pihenni szándékozott.

Itt lepte meg őt Frigyes osztrák herceg, aki átsétálva a határon, szívélyes vendéglátásra hívta. Amikor azonban a hiszevény király osztrák földre tette a lábát, Frigyes megfélemezve a vendéglátás legelemibb törvényeiről, álarcát levette, fogságba vetette, keményen megsarcolta és csak nagy váltságdíj ellenében engedte szabadon.

IV. Béla király Segesden

Kiszabadulása után Béla első útja Segesdre vezetett. De mert újra tartott Frigyes valami csapdájától, ezúttal kíséretének vezetését Mátéfia Detrére, az Ákos-nembeli Bebek család őséire bízta, aki a Sajó melletti ütközetben Kálmán herceg csapataiban harcolt, lovát vesztette, maga is sebet kapott. Mint Kálmán egyik udvari embere, az utat jól ismerte nemcsak Segesdig, de Zágrábig is. Segesdről Béla és családja a Zágráb melletti Csázmába ment, Kálmán herceg földjére, birtokára.

Lehet, hogy Segesdről, de talán már az osztrák határ mentéről is Béla parancsot adott a fehérvári kincsek biztonságba helyezésére. Ugyancsak összeszedette a fehérvári drága arany és ezüst egyházi szereket, sőt még az ereklyetartókat is. Ezután feleségét, gyermekeit a királyi kincstár egy részével tovább küldte az adriai partokra, parancsot adván a spalatóiaknak, hogy házanépét őrizzék, a királynét gyermekeivel, köztük a két éves Istvánnal, fogadják be és hűségük oltalmában tartásuk. Majd levelet írt a pápának, a francia királynak és II. Frigyes császárnak.

De levelet írt a pápának a nagybeteg Kálmán herceg is... Majd röviddel utána – május 20 körül – a harctéren szerzett sebeiben meghalt. A Csázma melletti Ivánczon temették el a domonkos rendi beginák templomában „titkos sírban, mert az átkozott tatár nemzet a keresztények, főképpen fejedelmek sírjait

istentelen kézzel megszenteltelenítve feltörte és szétszórta amerre megfordult.”(12)

Az első segesdi királyi udvar 1241 nyarán és őszén

Az adriai végekre érve Mária királyné nem bízván a spalatóiak hűségében – vagy tartva közismert kapzsiságuktól, hiszen ládáiban voltak a királyi udvar legszebb kincsei, ereklyéi – a közeli Klissza várában keresett menedéket.

IV. Béla király pedig visszatért Segesdre és hű embereitől körülvéve innét figyelte az eseményeket, de a tatárok ellen nem tehetett semmit.(13)

Néhány elesett tisztségviselő helyébe már ekkor újakat nevezett ki: Türje Dénes lovászmester, szlavóniai bán, sok harcot látott kapitánya, Geregye Pál pedig országbíró lett. Pohárnok mesteri kinevezést kapott az ifjú Rátót Lóránt, étekfordító mesterit pedig Máté úr. Rövid ideig a nádori munkát Arnold, somogyi ispán látta el. A gyermek István hercegre Klisszában Olsfia Herbord vigyázott, aki német hangzású neve ellenére, somogyi „bárói”, vagyis földesúri családból származott.(14)

A Dunától keletre eső országrészt a tatár egész nyáron és őszön át fosztogatta, pusztította. Tehette ezt annál inkább, mert szervezett katonai erő Magyarországon nem volt és a helyi ellenállási gócokat – várakat és városokat – napokon belül be tudta venni. Igazi ellenállást csak a néhány kövel, téglával, vagyis falakkal megerősített vár tudott tanúsítani.

Őszutóra nyilvánvaló lett, hogy a tatár sereg Magyarországon tölti a telet. Béla és környezete ekkor még bíztak abban, hogy a Duna széles vize majd csak megmenti az ország nyugati részét.

A tatárok Dunántúli hadjárata

Történt azonban, hogy a kemény tél szokatlan hidege következtében a Duna vize befagyott, s így a tatár sereg átjutott a Dunántúlra, 1242 februárjában.

Sejbán hadserege Esztergom ellen tört. A várost bevette ugyan és miután kifosztotta, fel is égette, de a várat Simon ispán sikerrel védte meg. Ám mivel a város magyar francia és olasz lakóit befogadni nem tudta, ahhoz túl kisméretű volt, így azokat a tatárok a várvédők szeme láttára lemészárolták, a fiatalabbját pedig rabszíjra fűzték. Ez a „végekifejlet” sajnos több helyütt is megtörtént az országban.

Esztergom tönkretétele után egészen Bécsig nyargaltak a tatár lovasok rabolva, gyilkolva, pusztítva mindenütt. Pannonhalma ormán az ősi kolostort Uros apát bencései és hűséges cselédei sikerrel megvédték, de az egész környéket itt is végigpusztították a tatárok.

Hasonló félsikerrel végződött Kádán támadása Fehérvár ellen is. Kádán ekkor már egyébként sem időzhetett sokáig egy-egy vár alatt, mert ő kapta a feladatot a király elfogására, akiről ekkor már tudták a tatárok, hogy osztrák fogságából szabadulva „délnek tartott”.

Kádán tehát kémjeit és könnyű lovasait a déli hadiútra szabadította. Fehérvár alól, a Balaton mellett száguldottak végig.

1242

A tatár hadjárat célja kezdettől fogva nemcsak Magyarország meghódítása volt, hanem a magyar király elfogása vagy megölése. Világosan utal erre a Julián által Szuzdálból hozott levél. Bélát valósággal meggyűlölték a tatárok, mert a Kalka menti ütközet után a menekülő kunokat befogadta, földjüket – Kunországot – a magyar korona országai (saját országai) közé iktatta, felvette a „Kunország királya” nevet és nem utolsó sorban a szemére vetették, hogy az udvarába küldött követségek minden tagja nem tért vissza. Ez úgy értendő, hogy a magyar királyt azok kivégzésével vádolták. Erről azonban a magyar források hallgatnak. A nyugati forrásokban azonban van ilyen követségeknek nyoma, mint ahogy a Narbonne-i Yvo leveléből értesülünk, aki a Bordeaux-i püspöknek szánt írásában megemlékezik egy *„elfogott angol eredetű tolmácsról”, aki előzőleg két ízben is megfordult IV. Béla udvarában, mint a tatárok követe.* Ez az információ inkább azt igazolná, hogy a tolmács-követ valami ok miatt nem akart visszatérni a tatárokhoz. Az bizonyos, hogy Béla nem ölette meg, hiszen élt, amikor a levélíró találkozott vele.⁽¹⁵⁾ Ezt viszont a tatárok nem tudhatták, de ha tudták volna is, akkor sem bocsátották volna meg árulását... Béla maradt volna továbbra is „halálra ítélt ellenség”.

Miután felderítőitől Kádán megtudta, hogy *a király már elhagyta Segesdet, főcsapatait a Balaton mentén egyenesen a zákányi átkelő felé vezette és a hadiút kitérőjét átszelve Zágrábtól rohant tovább az adriai partok felé,* „mintegy a levegőben szállva, úttalan utakon és a legzordabb hegyeken áthágva, amerre hadsereg még sohasem járt...”

Ennek a megrövidített útvonalnak köszönhetette Segesd, hogy aránylag keveset szenvedett a tatárok elvonulásától. Amikor a király kísérete gyorsan tovább indult a tatárok közeledténél a hírére, a helybeli lakosság a környező nagy erdőkben rejtőzködött el, az akkor még széles és szeszélyes Rinya mocsarainak a védelme mögé. *A tatár felderítők portyái Segesd faházait felgyújthatták ugyan, de igazi rombolásra idejük nem volt.* S az erdők és mocsarak közé pedig nem merészkedtek. Mint előtte másutt sem. Spalatói Tamás írja Kádán küldetéséről: „A király utólérésére rohant, ezért futtában nem tehetett olyan nagy kárt, pusztítást (mint másutt), hanem jégeső módjára *csak az útjába eső helyeket rombolta le.*”

A tatár támadás útvonalát, mint Györffy is jelezte, könnyen követhetjük az ekkor elpusztított falvak után: Somogyban és Zalában, a Balaton mentén, és Tolnában, Baranyában a Duna menti hadiút vonalán. (Erre vonult ki Batu az országból).

Ha a tatár vezérnek, a kán-ivadék Kádánnak jó kémjei voltak és gyors lovasai, a magyar királyt is olyan vitézek vették körül és vezették, akik jól ismerték a terepet. Így, mire Kádán lejutott a Száva menti Una völgyébe, a király már Spalatóban volt. S mire Kádán is ide érkezett, IV. Béla családotul már Trau vára védelmét élvezte. Az adriai erősségek a tatár seregnek komoly problémát jelentettek. Fergeteges lovaglásuk során, természetesen ostromgépeiket nem vihették magukkal. A kiéheztetéshez idő és még több ember kellett volna, hogy az egész környéket elpusztíthassák. Kádán tehát riasztó fenyegetéseknél és néhány tömeges mészárlásnál többet tenni nem tudott.

Mire pedig Klissza, Trau igazi ostromzárát megszervezhette volna, gyors hírnök érkezett Batu fővezéri táborból, hogy közölje a nagy hírt: „Meghalt a nagykán!”

Ogatáj nagykán halála ugyan már 1241. december 11-én bekövetkezett, de a hír csak február utolsó napjain ért el Batu törzskarához, Budára, és innét többnapos, újabb késéssel a szerte harcoló alvezérekhez.

S mert ősi jog szerint a kán-választáson a káni ivadékoknak jelen kellett lenniök, s mert saját esélyeit maga Batu elég kedvezőnek ítélte meg, általános visszavonulást rendelt el. Tette ezt annál szívesebben, mert legkomolyabb ellenfele, mondjuk ellenjelöltje, Kujuk volt, az a Kujuk, aki éppen otthon maradt és anyja segítségével máris megkezdte a bevezető tárgyalásokat. Batusnak azért is jól jött ez az ügy, mert remélte, hogy az új hatalmi elrendeződés során, ha talán nagykán nem is lesz, de önálló tartományt kaphat és megszabadulhat a táborában lévő Ogatáj és Csagatáj ivadékoktól, akikkel minden zsákmányt meg kellett osztania, és akiknek nem volt mindig könnyű parancsot adni...

Batu Budáról Tolnán és Baranyán át vonult a Szerémségbe és onnét a Morava völgyén át Bolgárországba, ahol a sereg gyülekezési helyét megjelölte.

A felvidéki és tiszántúli tatár seregek egy része a Messzes kapun át, a másik része a Tömösi és a Vöröstoronyi szorosokon át hagyta el az országot.

Kádán a tengerpartról előbb Bosznia felé indult, majd délnek fordult, és a Ráma és a Narenta völgyein át ment Raguza és Cattaro felé, itt irányt változtatva a Rigómezőn és az Iszker völgyén át Bolgárországnak vette útját.

Kegyetlenségük utolsó jelét akkor adták a tatárok, amikor a végső gyülekezés során, valahol a mai Sofia táján, foglyaik legnagyobb részét lemészárolták, hogy azok ne hátráltassák a sereg vonulását és élelmezésük ne szaporítsa gondjaikat. Csak a fiatal, jó erőben lévő hadifoglyokat hagyták életben, s vitték magukkal Tatárországig, ahol évek múlva mind a két nagy ferences utazó, Piancarpinoi János és Rubruk Vilmos találkoztak velük Karakorumban, a nagy kán udvarában. Több keresztény pap is volt ezek közt a foglyok közt, mert számukra az egyik jámbor franciskánus éjszaka másolta le a papi zsolozsma egy részét, hogy végre tudjanak paphoz illőn imádkozni...(17)

Piancarpinoi János jegyezte fel azt is, hogy „két nagy temetőt látott itt. Az egyikbe temetik a császárokat (kánokat), a hercegeket és a nemeseket (főuraikat); akárhol halnak is meg, ha csak lehet, oda hozzák őket. Velük temetik sok aranyukat, ezüstjüket. *A másikon azok vannak eltemetve, akik Magyarországon estek el, mert sokan lelték ott halálukat*”.(18)

Ősi pogány szokás szerint, koponyáikat – bizonyos kikészítés után – becsomagolták és magukkal vitték vándorlásaik során, hogy hazai földben, őseik mellett pihenjenek.

Rogerius mester pedig az elfogott és legyilkolt magyar foglyok kálváriájáról értesít bennünket, mint szemtanú, hiszen maga is csak sok veszedelem árán szökhett meg a tatár fogságból.(19) „De még a sikeres szökés után is kettős szorongás, tudniillik a kárhozatos éhség és a halálfélelem gyötört bennünket oly aggasztóan, hogy attól tartottunk, elvesztjük szemünk világát – írja visszaemlékezésében. Mert nem tudtuk lenyelni a füvek nedvét, sem magukat a füveket megrágni, ahogy a barmok teszik. És bár ekkora éhség gyötört, és a megdöbbenő halál fullánkja fenyegetett, mégis erőt merítettünk az életben maradásunkba vetett bizakodásból, menekülésünkbe vetett reményünk pedig bátorsággal ruházott fel bennünket, és így bizakodással eltelve és megerősödve az Úrban, elérkeztünk az erdő szélére. Izgatottan felmáztunk egy kimagasló

fára, és szemügyre vettük a tatároktól elpusztított vidéket, amelyet jövetelünk-kor még nem tettek tönkre. Micsoda fájdalom! Elkezdtek bejárni a pusztát, elhagyott földet, amelyet elmenetelükkor pusztítottak el. Az egyházak tornyai voltak útmutató jeleink egyik helyséből a másikba, és ezek is borzalmas utat jelöltek. Mert az utak és ösvények el voltak törölve, fű meg tüskés bozót lepte be őket. Hagyma, porcsin, répa és fokhagyma, ami a pásztorok kertjében megmaradt, ha néhol rájuk bukkantam, nylánságszámba mentek számomra; a többiek mályvával, tökkel és bürökgyökérrel táplálkoztak...”

Valószínűleg még ezen az első nyáron, a tatárok kimenetele után írta meg egy máig ismeretlen nevű szerzetes „Siratóéneke Magyarországról, mikor a tatárok pusztítottak” című versét, amelyben Ráchellel siratja az ország pusztulását:

„Jajgat Ráchel sírván sírva,
fájdalmának nincsen írja,
tatároknak vad dúlását,
fiainak gyors hullását,
elzokogja panaszát...”

Erős voltál, Magyarország,
jó szerencse ragyogott rád,
hatalmasabb mindeneknél,
dicsőségben tündököltél,
ékességben, gazdagon...

De most állsz a zivatarban
pusztasággá letaroltan,
állsz kifosztva és szegényen,
férfi nem maradt, ki védjen,
s rád törnek a nemzetek.....

Ami szép volt, veszni hagyták,
ha érték volt, olcsón adták,
kisgyereknek, nőnek, aggnak,
segítői nem akadnak,
itt a döghalál arat...”

Prózaíró, vagy költő, idegen vagy magyar csak fájdalommal tud írni Magyarországról a tatárjárás után. A bajorországi Niederaltaich kolostorában a krónika barát pedig ezt jegyezte fel: „Magyarországot, mely 350 évig fennállt, a tatárok ez évben megsemmisítették.”

Segesd királyi város
1242–1246

A tatárok kitakarodásának a hírére, IV. Béla király is megindult észak felé, hogy visszatérjen letarolt és feldúlt országába, ahol a tatár pusztítás után honi betyárok, rablólovagok, fékezhetetlen főurak, sőt a „keresztény szomszéd, az osztrák” is lopni szeretne volna még azt is, ami megmaradt; zsarolták egyesült erővel a népet, amely már az éhhalál küszöbén állt.

A tatár pusztítás idején az ország legnagyobb részében nem lehetett vetni, nem volt mit aratni, s nem volt mit szüretelni. Megfelelő élelem híján „a nyomorult nép az éhinség kínjaitól emésztve egyre hullott, mint a száraz falevél.”

1242 nyarán a sanyargatott országába visszatérő király előtt Geregye Pál országbíró haladt fegyelmezett kicsi seregével, hogy utat nyisson, rendet teremtsen. Sőt királyi parancsra mihamar átkelt a Dunán és a keleti részeken pusztító rablók üldözésébe kezdett. Az Alföldről ezután Erdélybe indult, hogy helyreállítsa a közbiztonságot az életfontosságú sóbányák vidékén. 1242

IV. Béla király családjával és udvarával Segesdre költözött. Rövidesen új sereget toborzott és ennek élén sietve ment az osztrák határra, hogy támogassa Achilles pozsonyi ispánt, aki a még mindig telhetetlen és zsványkodó Frigyes herceg kalózhadjáratainak igyekezett gátat vetni. A királyi seregek visszavették Kőszegét, ahol *a somogyi Olsfia Herbord újra kitüntette magát hős vitézeivel.* Ezután Sopron ellen vonultatta fel hadait Béla király, mire Frigyes herceg a Lajta folyó mögé húzódott vissza, békét kért és a tárgyalások befejeztével visszaadni kényszerült a hajdan fogoly királytól kicsikart határmenti várakat is.

A király erélyes fellépése országszerte helyreállította a rendet, a közbiztonságot, de az éhínséget enyhíteni már nem tudta, mert a tatárjárás utáni első termést a sáskák pusztították el. 1243

A munka és az élet így csak lassan indulhatott meg ennyi gyász, veszteség és elemi csapás után.

A királyi családot sem kímélte meg a gyász: még Dalmáciában temette el a király Katalin és Margit nevű leányát és ez utóbbi jegyesét, Vilmost, Saint-Omer grófját. A családi gyász fájdalmát enyhítette egy családi öröm: a királyi párnak leánygyermekke született, aki a keresztségben a Margit nevet kapta. A hálás szülők, a tatár veszély elmúltja feletti örömükben a kislányt születésétől fogva Istennek ajánlották fel.

A király kemény kézzel és higgadt bölcsességgel kezdett az ország újjáépítéséhez. Ahol és amennyiben erre alkalom akadt, igyekezett megbocsátani a vétkeseknek is, hiszen, mint a krónikások idézik szavait, „olyan kevesen maradtunk magyarok”.

A közrend helyreállítása mellett a legsürgősebb feladat a határok katonai biztosítása volt. A nyugati határok és a Dunántúl kormányzása a *somogyi ispánságot is viselő László nádor kötelessége lett.* Ő állt egyébként a segesdi királyi udvar élén is, ahol első ízben találkozunk a király köré felsorakozó fiatal és tettekész magyar urakkal, akiknek a neve a későbbi országos ügyek során mind gyakrabban fordul majd elő. Ezek közt találjuk Balog-nembeli Miklóst, Keményfia Lőrincet, Ákos-nembeli Ernyét, Győr-nembeli Konrádot és az ifjabb Kán Lászlót.

A Dunától keletre eső tájakon a király nevében a volt országbíró, Geregye Pál, most fehérvári ispán, kezdte meg a tatároktól legtöbbet szenvedett országrész talpraállítását. Erdélybe, a rend helyreállítása után, Lőrincz főispán ment el vajdának.

Délen Dénes szlavóniai herceg, István lovászmestere és Angelosz János, szerémi herceg álltak őrt a köpenyegforgató és megbízhatatlan Minoslav bosnyák herceg szomszédságában.

Dél-keleten a határok védelmét a király, a Jeruzsálemi Szent János Lovagrendre bízta. Nekik az Olt folyó és az Alduna vidékét kellett megvédeniök.

Az egész ország felemelésére és vezetésére hivatott új kormányát IV. Béla itt, Segesden alakította meg.

Új nádorrá Kán Lászlót nevezte ki, aki II. Endre idején országbíró volt, míg új országbíróvá az öreg és bölcs Csák-nembeli Dömötört tette meg. A lovászmesteri hivatalban Gutkeled István, a pohárnokmesteribe Pok Móricz került. Rátót Lóránt étekhordó lett. A pénzügyek rendbehozásának nehéz feladatát tárnokmesteri címmel, Csák Máté kapta. A kulcspozíciókat jelentő megyék élére is hű embereit nevezte ki. Így került Hahót Mihály Varasdra, a Hahót-nembeli Csák Zalába, a Héder-nembeli Henrik Vasvárra, Lóránt étekhordó mester Sopronba, Dömötör országbíró Mosonba, Móricz pohárnokmester Pozsonyba, Hahót Arnold Nyitrára és a Ludány-nembeli Bagomér volt székely ispán, Trencsénbe.

Ugyancsak a segesdi királyi udvar idején vonta le a király és kormánya a tatárdúlás első katonai tanulságait az ország, a városok és a várak védelméről.

A fejedelmi és az első királyok alatti időkből származó védelmi rendszer teljesen elavultnak bizonyult. A régi gyeplővonal a benne lévő kapukkal, a ledöntött fákból és a földből emelt torlaszok, palánkok, mocsarak, kisebb folyók semmi biztonságot nem jelentettek már a hadviselésben. Komoly védelmi akadályt még a Tisza sem jelentett a tatárok ellen. Csak a kőfallal rendelkező várak, erős téglafalvas városok tudtak ellentállni, komoly védelmet kifejezni. A pannonthalmi kő- és téglakolostor és melléképületeinek logikus láncolata tette lehetővé Uros apát eredményes védekezését. Ez szolgálhatott iskolapéldául. Ezért rendelte el a király a Dunavonal megerősítését és a városok, a püspöki és ispáni székhelyek várral való megerősítését országszerte. Szorgalmazta a főúri, a főpapi kastélyok, a szerzetesi kolostorok logikusabb és tervszerűen megfontolt építkezéseit, a már meglévők fallal való megerősítését, hogy alkalomadtán országos érdekből védelmi célokra is használhatók legyenek. A nagykiterjedésű és eléggé elhanyagolt királyi erdőbirtokokon elrendelte alkalmas központi erősségek létesítését. (Idők folyamán ezekből fejlődnek majd ki az új megyei székhelyek, mint Szepesvár, Kolozsvár, Zólyomvár és Dézsvár példái igazolják.)

A királyi példa követésére serkenti az urakat és a gazdagabb kolostorokat is. Így épülnek fel a később történelmi szerepeket játszó várak és kastélyok, mint Tátika a veszprémi püspök, Szigliget a pannonthalmi főapát, Gyulafehérvár az erdélyi püspök, Solyomkő Geregye Pál főúr, Kővár a Gukeled család, Pölöske a Hahót család, Borostyánkő a Héder család, Cseklész a Hunt-Pázmány család, Körmen a Hermany család, Saskő a Bánca család, Éleskő a Panyi család, Hollókő a Kácsik család, Siklós a Kán család, Várpalota és Csesznek a Csák család költségein.

IV. Béla építő tervei közt természetesen szerepelt az esztergomi királyi palota megerősítése, a város újjáépítése is, ez a munka azonban majdnem tíz évet vett igénybe...

Següsd megye és a següsdí főesperesség kezdetei 1237–1245

A megfogyatkozott, de még mindig népes királyi család Segesden rendelkezett be és itt is élt huzamosabb időn át. A király innét járta az országot, annak dunántúli részét, hogy ispánjai és más tisztségviselői országépítő munkáját serkentse vagy ellenőrizze. Innét vonult hadba is a határok védelmére. Az elpusztított tiszai részekre 1250 előtt el sem látogatott, vadászatra is csak a pilisi és a zólyomi erdőkbe ment,(20) főképpen azért, hogy az ottani nagy királyi birtokok jövedelmét helyben felélje udvarával együtt és a fölöslegesből kiegészítse télire a segesdi tartózkodás szükségleteit.

A királyi birtokok szétszórtsága az országban – s áll ez a megallapítás a főúri és főpapi birtokokra is! – nem mindig tette lehetővé a nagyrészt természetbeni járandóságokból származó jövedelmek egybegyűjtését egyetlen központba. Ezt a problémát oldotta meg úgy, hogy a jövedelmeket helyben igyekeztek felélni a regionális gyűjtőhelyeken. Innét a királyi, főpapi és főúri vadászatok, téli és nyári szállások, huzamosabb vidéki tartózkodások.

A még így is fennmaradó „felesleget” – legalább is azt, ami szállítható volt – a szekereken való szállítással igyekeztek értékesíteni, piacra vinni. Így érthető, hogy a vásárok tartása kezdettől fogva királyi – regale – jog volt. A különböző vám- és hídpénzek adták a nagybirtok mellé elengedhetetlenül szükséges pénzbevételi forrást. A termelés fokozására és a mindennapi életnívó javítására elengedhetetlenül szükséges lett egy bizonyos helyi iparos és kereskedelmi társadalmi réteg kialakítása is. Ezt a problémát oldotta meg a király, a betelepítésekkel.

A segesdi uradalom, mint már jeleztük, aránylag keveset szenvedett a tatár betöréstől az ellenség gyors átvonulása következtében, de arra nem volt berendezkedve vagy felszerelve, hogy egyedül tartsa el az egész királyi udvart. Főképpen huzamosabb időn át. Az épületek hiánya aligha okozott gondot, hiszen a közeli hatalmas tölgyerdők bőven adták az épületfát és egy-két téglalehető létesítése sem jelentett problémát. A nagyszámú udvar és a velejáró katonaság és cselédség élelmezése, eltartása már annál inkább. Ekkor rendelkezett el a király a Segesd-környéki királyi uradalmak célszerűbb és gazdaságosabb megszervezését, a pár évvel előbb Kálmán herceg által kezdeményezett birtokrendezés folytatását és vetette meg ezzel Següsd megye alapjait.

Tehette ezt annál könnyebben, mert Kálmán herceg halála után Szalomé hercegné Krakkóba költözött át, és ott, szülőföldjén belépett az általa alapított Klarissza kolostorba(21), így a szlavóniai hercegi – tehát királyi! – birtokok felett újra szabadon rendelkezhetett.

Sok gondot fordított a király az elnéptelenedett vidékek benépesítésére és a gazdasági élet fellendítésére. Ezért a vállalkozó szellemű telepeseket – hospeseket, vendégeket – különböző kiváltságokkal látta el. *Ez történt Segesden is, amikor különféle mesterembereket, iparosokat, kereskedőket fogadott be királyi udvartartása szolgálatára. Az eredeti oklevél erről ugyan még nem került elő, de hogy ilyen okirat volt, azt igazolja számos későbbi utalás, amikor a hospes-kiváltságokhoz a segesdi oklevél szolgált mintául. Ezek soraiból megközelítőleg pontos képet nyerhetünk a segesdi hospesek helyzetéről. Ezek a hospesek nem mindig voltak idegenek, hanem voltak köztük más tájról vagy városból idehívott magyarok is.*(22)

Az oklevelek szövegösszefüggéséből látjuk, mikor van szó magyar vagy idegen telepesekről, akikre csaknem mindig vonatkoznak az „általános hospes-jogok” mint a bíró- és esküdtválasztás, papjaik szabad választása (ezt úgy kell érteni, hogy magukkal hozhatták eredeti helyükről a *saját nyelvükön beszélő papjukat*). Ezek az intézkedések azonban csak azokra a német, vallon, flamand vagy olasz telepésekre vonatkoztak, akik csoportosan érkeztek és telepedtek le az országban és lettek nem egyszer később virágzó városok alapítói.(23)

Segesd történetében a városfejlődés eme stádiuma csak később fog bekövetkezni.

A megyei önállóság két biztos jele: az ispán és a főesperes Segesden csaknem egyidőben jelenik meg okleveleink tanúsága szerint.

Elsőnek a főesperesség alakul ki. 1237-ben még csak egy esperes van Somogyban, a somogyi, akit Jakabnak hívnak.(24) Viszont a már idézett 1240-es oklevélben már arról értesülünk, hogy két főesperes van a hajdani Somogy megye területén, a somogyi, akit még mindig Jakabnak hívnak és a *següdsi* főesperes, akit Germanusnak neveznek.(25)

Öt évvel később, vagyis 1245-ben készült az a királyi oklevél, amely az első següdsi ispán nevét említi: Jacou fia, Mihály.(26)

Ha ezt követőleg közelebbről vizsgáljuk a segesdi ispán működését, akkor valóban egyetértünk Kristó Gyulával (27), hogy az csaknem mindig a királyi vagy királynéi birtokok vagy a birtokokon élő alattvalók ügyeiben járt el. Joghatósága tehát a királyi birtoktest tartózáikaira és ezek személyzetére terjedt ki elsősorban.

Az első főesperesi kinevezés pedig már Kálmán herceg idejébe visz bennünket vissza, amikor is a szlavóniai hercegség mellé Kálmán, a király testvére, megkapta a Somogy és Zala megyéket is „királyi kegyből”. Ez a kodicillum nagyon fontos. Tudnivaló, hogy sem Somogy, sem Zala nem tartoztak a szlavóniai bánsághoz, vagy hercegséghez, ezért szerepel az oklevélben, hogy ajándékozásuk „királyi kegyből” történt.(28) A segesdi esperesség felállítását ezért mi Kálmán herceg idejére úgy magyarázzuk, hogy az magas és közismert egyházi összeköttetései révén sikerült csak a hercegnek. Erre utal az a tény is, hogy amikor a királyi udvart és országot egyházi fenyték érte, ennek következményei alól Kálmán herceget és Szalomé hercegnét, és udvarát, a pápa külön levélben mentette fel.

Hogy Segesd egyházi jelentősége emelkedőben van, arra biztosan utal a veszprémi egyházmegye nagy történészének Beke Kristófnak kéziratban fennmaradt munkája (28b), amely felsorolja évszázadonként az egyházmegye épülő templomait. Így tudjuk, hogy okleveles bizonyossággal a XI. században kilenc, a XII. században tizenöt templom épült az egyházmegyében. *A segesdi templom csak a XIII. századtól ismert, Szent Márton tiszteletére lett szentelve és „ecclesia parochialis” rangja volt.* Ez természetesen nem jelenti azt, mintha azelőtt semmiféle istentiszteleti hely itt nem lett volna, de ez a szentély – templom vagy kápolna – bizonyára olyan egyszerű lehetett, hogy annak felszenteléséről okmány nem maradt fenn. Ám amikor főesperesi székhely lett, már „parochialis” temploma volt. *Az sincs kizárva, hogy ekkor vagy megnagyították, vagy újat építettek esetleg szilárdabb építési anyagokból.* Mivel kő a vidéken nincs, így az csak téglatemplom lehetett, de e korban a fatemplomok még igen gyakoriak!

Hogy ez a templom hol állhatott, arról mit sem tudunk, de IV. Béla Segesdjéről sem maradt fenn semmiféle leírás!

Segesd megye, mai ismereteink szerint, csak a királyi, királynéi birtoktestet foglalta magában, *de a segesdi főesperesi kerület jóval nagyobb lehetett már ekkor*, bár területének pontos megjelölését csak egy évszázaddal későbből ismerjük, a pápai tizedjegyzékek idejéből, amikor Somogy megye egész nyugati részét magába foglalta a Balatontól a Dráváig. Erre még visszatérünk. De már most meg lehet jegyezni, hogy *a segesdi főesperesség kiállta a történelem viharait, míg Següsd megye másfél évszázados fennállás után Zsigmond királysága alatt tökéletesen megszűnt*. A királyi birtoktest szétforgácsolódott, megfogyott. Központi közigazgatásra szükség már nem volt. Szerepe előbb csökkent, majd véglegesen megszűnt és eltűnt a királyi jövedelmek listájáról. Fokozatos hanyatlásáról időrendi sorrendben szólunk.

Figyelemre méltó fényt vet a veszprémi egyházmegye életére egy 1244-es oklevél. Bertalan püspök halála után, régi szokás szerint, összeült a káptalan és Zelandus prépostot választotta meg püspöknek, aki magister-i címe szerint külföldi egyetemen végezte tanulmányait és a Kaplony nemzetségből származott. IV. Béla király azonban tiltakozott a választás ellen, annál is inkább, mert a választást Váncsai István érsek megerősítette. „Régi és békességesen megtartott szokás szerint – írta a király panaszos levelében – a főpapok választásához a királyi beleegyezés kérendő ki, a veszprémi egyház kanonokjai pedig ezt a szokást megvetve az ő beleegyezését kikérni, bár azt kényelmesen megtehették volna, elmulasztották...” Ezért a király a választást nem fogadta el. Tiltakozása azonban eredménytelen maradt, a kanonokok kitartottak jelöltjük mellett így egyéves késedelemmel a király is megadta beleegyezését.(29)

1244

Még ennek az 1245. esztendőnek a krónikájához tartozik, hogy a király fehér zászló alatt ünnepélyesen vezette be a ferenceseket a tatárjárás alatt elpusztított és most újjáépített rendházukba és templomukba. *Ez volt a ferencesek „második bevonulása” Esztergomba.*

1245

A ferencesek magyarországi letelepedése

Ferences szerezeteseik nevével gyakran találkozunk a magyar történelemben, a XIII. századtól napjainkig. Sőt olyan legendáról is tudunk, hogy Asszisi Szent Ferenc maga is megfordult volna Magyarországon, sőt itt kolostort is alapított volna. Volt idő, amikor három város – Eger, Zágráb és Zára=Zadar – polgárai és ferencesei vitatták egymás közt ezt a kiváltságot. Ez a hír azonban csak a legendák közé tartozik. Az viszont már tény, hogy egyik tengeri útján, 1217-ben, a vihar Szent Ferenc hajóját az adriai partokra vetette, amikor a Poverello a Szentföldre igyekezett. Ezt a hajótörténetet valóban Zára környékére teszi több történész. Ám beljebb, „a szárazföldre” már nem jutott el Ferenc testvér.(30)

De még a halála előtt (+1226) a rend európai terjeszkedése során fiai, több sikertelen kísérlet után, a Duna mentén indulva az ausztriai végek felől eljutottak Esztergomba, ahol minden valószínűség szerint első szerény hajlékukat is felépítették. Az első névleg is ismert magyar ferencset Ábrahámnak hívták(31) és 1221-ben – tehát még Ferenc testvér életében – Cortonai Illés testvér generálissága alatt serénykedett a ferences szellem terjesztésén Speyeri Cézár németországi tartományfőnöksége idején, akinek a megbízatása kiterjedt Németországra, Ausztriára és Magyarországra is.(32)

1224 Spirai (Speyeri) Cézár utóda Pisai Albert lett, aki VI. Lipót osztrák herceg bizalmát élvezte és tőle házat kapott Bécsben, rendtársainak az elszállásolására, 1224-ben. Valószínű, hogy innét érkeztek a ferencesek Magyarországra.(33)

1233 A szerzetesi hivatások szaporodtával több helyütt is letelepedhettek, olyanira, hogy *1233-ban már külön esztergomi őrséget ismer a rendi krónika*, amely 1239-ben önálló magyar *rendtartománynak* van feltüntetve esztergomi székhellyel. Ez volt a ferencesek első magyarországi rendtartománya.(34)

1260 A franciaországi Narbonne-ban összehívott 1260. évi általános nagygyűlés iratai szerint a Ferencesek Magyarországi Rendtartománya már hat őrségre oszlott Győr, Zágráb, Sirmium (Száva-szentdemeter) Esztergom, Pécs, Eger, Várad (Erdélyben) és Székesfehérvár székhelyekkel.(35) Ha csak öt-hat házat is számolunk őrségenként, a házak száma negyven körül lehetett.

A rendtagok nagy száma és népszerűsége következtében előjáróik –, tartományfőnökeik vagy házfőnökeik – mint „hites tanúk” vagy tanácsadók mihamar részt vettek jelentős politikai tárgyalásokon is. Így, amikor a pápa követé, Jakab kardinális, II. Endre, Béla herceg és a pápai udvar közti nagy nézeteltérések tisztázására létrehozták a híres „beregi egyezményt”, annak a betartása feletti ügyeletet Jakab bíboros a boszniai püspökre, valamint a dominikánusok és a ferencesek tartományfőnökeire bízta. Az 1234. augusztus 16-án kelt pápai oklevél (36) megparancsolta a jelzett háromtagú bizottságnak, hogy ha a király ígéreteit betartja, a kilátásba helyezett kánoni büntetéseket vonja vissza. Egy esztendő elmúltával két újabb pápai intézkedés a büntetések visszavonását jóvá is hagyta.(37)

Árpádházi Szent Erzsébet szenttéavatása 1235. május 26-án csak öregbítette a ferencesek hírnevét és népszerűségét, mivel köztudomású volt, hogy a szent magyar királylányt és német hercegasszonyt maga Assissi Szent Ferenc is különös tiszteletben tartotta és testvérei szeretete jeléül palliumát – köpenyét – is neki ajándékozta. Ezt a becses ferences ereklyét ma a párizsi kapucinus atyák őrzik.(38)

Egy a XIV. századig visszamenő ferences hagyomány úgy tudja, hogy az első magyar ferences rendtartomány első főnöke a szent életű János testvér volt, aki a francia királyi családhoz tartozott volna és 1240 körül halt meg. Testét Francavillába, Nagyolasziba vitték és sírjánál számos csoda történt.(39)

A tatárjárás idején a ferencesek magyarországi rendtartománya is sok embert veszített. Mint már jeleztük, volt a ferences tartományfőnök a dominikánusok perjelével közös levelet írt a keresztény Európához és az ott élő rendtársakhoz a tatár veszedelemről.

IV. Béla király sokat várt a ferencesektől az ország újjáépítése során, ezért mindenben támogatta őket, anyagilag segítette templomaik és házaik újjáépítését. A restaurált esztergomi házukba ő maga iktatta be őket ünnepélyes keretek között. Gyóntatóját is soraikból választotta. A képzetesebb, külföldet járt rendtársakat diplomáciai küldetésekre is felhasználta. Így a király és királyné 1247-ben Jakab tartományfőnököt és Román testvért, a király gyóntatóját, IV. Ince pápához küldte követségbe, Lyonba, ahonnan pozitív eredménnyel tértek vissza.(40)

A ferencesek népszerűségét és a királyi család bőkezű támogatását nem mindenki nézte jó szemmel, és a ferencesek lelkipásztori munkáját fékezni, sőt gáncsolni igyekeztek. Erről értesülvén, IV. Ince pápa az esztergomi és a

kalocsai érsekeknek, valamint a zágrábi püspöknek írt leveleiben a védelmükre kél.(41) A támadások úgy látszik tovább folytak mégis, és ezúttal a plébánosok részéről, akik tiltakoztak a ferencesek templomaiban végzett szertartások és nagyszámú misék miatt. Az volt a fő érvük, hogy a ferences templomok elvonják a híveket a plébániai templomokból és ezzel a plébániai papság anyagi helyzetét fenyegetik. Nyolc év múlva IV. Sándor pápának újra erélyesen kellett fellépnie, hogy a ferencesek elleni egyházi zaklatások megszűnjenek.(42)

IV. Béla a ferencesek feltétlen királyhűségében bízva nem egyszer vette igénybe szolgálataikat bonyolult külpolitikai helyzetekben, főleg, ha a béke volt veszélyben. Hasonlóképpen fiával, István herceggel kapcsolatos nézeteltérései során, amikor az ország belső békéje forgott veszélyben. De kaptak a magyar ferencesek békemissziós megbízatást a pápától is.

- A pápa a ferencesek tartományfőnökét kéri fel békeközvetítésre a vespém-egyházmegyei papok, a püspök és a káptalan között kirobbant vitában.(43)
- 1254-ben Türjei Fülöp zágrábi püspököt és egy Ecce (Ecsedi?) nevű ferences pátert küld a király az apostoli szentszékhez követségbe, hogy a kirobbant magyar-cseh háború rendezése során a magyar érdekeket képviseljék.(44)
- Amikor 1263-ban, augusztus 3-án, IV. Béla király első ízben békül ki fiával, Istvánnal, négy ferencset találunk a király mellett tanácsadóként: Márk esztergomi őrt, Antal lőcsei guardiánt, Elek testvért (beosztása nincs pontosabban megjelölve) és az első névleg ismert somogyi ferencset, *Somogyi Pált, akiről pontosan tudjuk, hogy az öreg király gyóntatója volt.*(45)
- Nem értvén egyet a pápával a zágrábi püspöki szék betöltésének a kérdésében, 1265-ben a király „megjegyzéseit” – kifogásait – Demeter, bácsi főesperes és a ferences Pál atya továbbítja a szentatyához...(46) A feltett kérdésben ugyan nem értek el sikert, de útjukat arra használták fel, hogy a pápát tájékoztassák az ország belső állapotáról és a király egyenes szándékairól. IV. Béla magyar egyházpolitikáját ugyanis a pápai kúria többször rosszállással illette. Történelmi tény, hogy IV. Béla egyházpolitikájában nem mindig tartotta tiszteletben az egyházkormányzás sajátos szabályait.

Igaz, azt sem lehet elhallgatni, hogy a magyar egyház belső kormányzatának fejlődésében nem volt mindig zökkenőmentes.

Egyházi feladatok, címek, királyi megbízatások

Pár esztendő óta, ahogy a könyvkiadás zsarnoki korlátait megszüntették a hazai hatóságok, számos írás jelent meg egyháztörténelmi témáról. Úgy látszik azonban, hogy a visszanyert szabadság első lázában a pontosság és a higgadt mérlegelés nem mindig érvényesül kellő mértékben a történelmi adatok ellenőrzésében és a megfelelő szakkifejezések alkalmazásában. Az egyszerű tollhibákon túlmenő pontatlanság vagy túlzás tömegével találkozunk az olvasó. Meglepetéssel értesül arról, hogy mint lesz egy egyszerű falusi templomból rangos bazilika, a legelő mellett felállított Szent Vendel, a pásztorok védőszentje szobrából hajdani búcsújáróhely, Szent Miklós, a szegények istápolója

kőszobrából egy eltűnt falu utolsó hírmondója, a protestáns imaházból nagytemplom, a falusi deákból külföldi egyetemet járt nemzetközi jogász. A sort folytatni lehetne egy oldalon át. Lendületes eszmefuttatás keretében eltűnnek a különbségek a királyi gyóntató, a királyi káplán, a megyei várban székelő főesperes vagy éppen a király vagy királyné mellett működő kancellár rangja és hivatala közt. Ezeknek a „megcsúsztatott” információknak esett áldozatul Magyar Kálmán is legutóbbi könyve „A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása” c. művében.

A 160-ik oldalon írja: „...Somogy megye legkorábbi, a XIII. század végén alapított ferences kolostora, az ugyancsak a királyné kezgyurasága alatt álló, Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt ferences apátság.”

Egy mondatban három pontatlanság: Somogy legrégebbi kolostora nem Segesd, hanem Juthon (ma Siójut) volt még 1248 előtt, mint arról később részletesen szó lesz.

A Boldogságos Szent Szűz tiszteletére épült ferences templom nem lehetett apátsági templom, mert a ferenceseknél nem apátok az előljárók. A tartományfőnököt Minister Provinciálisnak, a kolostor szerzetesei előljáróját guardiannak nevezik, vagy ha kisebb házról van szó, akkor prézesnek (praeses); mind a kettőt egyszerűen házfőnöknek fordítjuk magyarra. Apátsági templom csak a monachalis rendeknél, vagyis Magyarországon a bencések, cisztercieknél és premonstreieknél volt, azaz van még ma is. A kolostoralapításoknál a kegyúri jog csak abban nyilvánult meg, hogy az alapítás anyagi lehetőségét biztosították, de az előljárók kijelölésénél már nem élhettek a prezentáció, vagyis a jelöltjük bemutatási jogával, mert minden rendnek saját belső törvényei írták elő az előljáró választás módját. A kolduló rendek (ferencesek, dominikánusok) és a monachalis rendek, (bencések, ciszterciek, premonstreiek) ugyanis maguk választották mindig saját előljáróikat. Maguk a pápák is csak a legritkább esetben éltek a kinevezés jogával, és mindig csak kivételes alkalmakkor. A későbbi századok folyamán, amikor egyes kolostori templomok plébániatemplomok hivatását is ellátták, a megyéspüspök az illetékes tartományfőnök által kijelölt páttert nevezte ki plébánossá. A prezentáció jogát nem a főúr, király vagy királynő bírta, mint alapító kegyúr, hanem a rendi főelőljáró.

A városi és nem a segesdi ferences templomról szólva írja Magyar a 68. oldalon: „Eredetileg tehát a segesdi plébánia parochialis királysági kápolna lehetett, amelyet a XII–XIII. század fordulóján eladományoztak, illetőleg főhatóságát a veszprémi püspök szerezte meg.” Ez az állítás is pontatlan.

Eredetileg az első segesdi templom vagy kápolna a hittérítéssel megbízott bencések által alapított istentiszteleti hely lehetett és a Szent Istváni általános utasítások szerint valószínűleg tíz falu építette fel együttesen. A felszerelésről a király gondoskodott, papról pedig a püspök, amint ott a rendszeres papi szolgálatot a helyben lakó pap végezhetette. Ez volt a szent király utasítása.

Hogy a XII–XIII. század fordulóján parochialis ecclesia, vagyis esperesi-főesperesi templom lett, az tény. Ez pedig azt jelenti, hogy az egyházkormányzat szerves részévé lett, tehát nem lehetett királyi kápolna. Papja sem lehetett egyidőben a veszprémi püspök közvetlen munkatársa az egyházkormányzatban és az esztergomi érsek alattvalója, aki a királyi alapítású templomok, kápolnák és kolostorok felett gyakorolta az egyházi felügyeletet. (Az esztergomi érsek sajátosan magyar kiváltságairól még szólni fogunk.)

Szerzőnk művének 19. oldalán írja: „A segesdi főesperességi székhely – az okleveles adatok szerint – a középkor folyamán is a veszprémi püspökséghez tartozott. S a királynét jog szerint külön koronázó veszprémi püspök, egyben segesdi királynéi kancellár, gyóntató, illetőleg közvetlen bizalmasa volt”. Ez az egyveleg is kiigazításra szolgál:

- Hogy mikor és hogyan koronázta a magyar királynékat a veszprémi püspök, azt már bemutattuk.
- A királynői kancellár címe sohasem volt „segedsi királynéi kancellár”. Ilyen cím nem létezett a magyar történelemben. Mint ahogy nem volt segesdi királynéi székhely sem, csak birtok-központ. Egyedül IV. Béla idejéből van tudomásunk arról, hogy a királyi kormánysszervek bizonyos időn át itt működtek. De ezt csak a tatárjárás okozta tragédia kívánta így. E néhány évet leszámítva, ha a magyar királynék közül többen meg is fordultak Segesden vagy itt tartózkodtak, utazás közben itt megszálltak, pihenni idejöttek, gazdasági ügyeik egy részét alkalmasint innét intézték, azért még Segesd királynéi székhely nem lehetett, legfeljebb szálláshely.
- A királynéi kancellárokat nem aszerint választották meg, hogy azok a királyné bizalmas emberei közé tartoztak-e vagy sem, hanem jog szerint ez e cím a veszprémi püspököt illette és számos példa van rá a történelemben, hogy éppen a kancelláriai munka miatt, a királyi családdal nem egyszer feszült viszonyban volt a veszprémi püspök.(47)
- „Segesdi udvari gyóntató” sem volt soha a történelemben. Mint segesdi udvari káplán sem. hogy a segesdi plébániatemplomot és javadalmat királyi káplán szerette volna megszerezni, sőt csellel meg is szerezte, arról még szó lesz. A királyi és királynéi gyóntatók kiválasztásánál a király és királyné teljes szabadságot élvezett mindig. Idegen származású királynéink esetében, azok legtöbbször szülőhazájukból hozták magukkal gyóntatóikat, bár ez alól a szokás alól több kivételt ismerünk. Nagy általánosságban a királyi, királynéi gyóntatók a szerzetesek soraiból, a XIII. századtól a kolduló rendek tagjaiból kerültek ki, ezzel is jelezni akarván, hogy politikai befolyásuk ne legyen. Nagyon sokszor ferences volt ez a gyóntató az Árpádok alatt. A Habsburgok idején a jezsuita atyák jutnak az udvarba. De ismerünk néhány jeles kapucinust is. Ezek a gyóntatók utazás idején mindig követték az udvart, bárhová ment is. Sem a király, sem a királyné nem utazott megfelelő udvari kíséret nélkül, s ehhez a kísérethez tartozott a királyi személyek gyóntatója is.
- A segesdi főesperesség kezdettől fogva a veszprémi püspökséghez tartozott, máshová nem is tartozhatott földrajzi és jogi helyzete következtében.(48)
- Igaz viszont, hogy a két egyházfő – az esztergomi érsek és a veszprémi püspök – kiváltságos udvari helyzete, politikai szerepe kezdettől fogva komoly rivalitások forrása lehetett, mint ahogy lett is, és a felmerült viták és feszültségek idején sokszor a római szentszék volt a döntőbíró. Erre is számos példát ismerünk a történelemből. (A későbbi somogyi tizedperek idején a háttérben nem egyszer ez a rivalitás húzódik meg!) Az ítélet mérlegének a nyelvét azonban nemcsak a szokásjog írott vagy íratlan törvényei, hanem gyakran a két szemben álló egyházfő papi profiljának vagy politikai beállítottságának fajsúlya billentette jobbra vagy balra. Bár

a pápa, amikor ez valóban módjában volt, a kinevezéseknél a lelkipásztort mindig a diplomata elé helyezte. Nem kell külön magyarázat ahhoz, hogy a magyar királyok adott politikai vagy személyi érdekei nem mindig egyeztek az elsődleges egyházi érdekekkel.

IV. Béla 1263-ban kelt oklevelét, mely szerint magát „nos tanquam universarum ecclesiarum regni Hungariae patroni” szavakkal jelölte meg, vagyis „Magyarország összes egyházainak patronusaként” tüntette fel, a római szentszék sohasem fogadta el.(49)

Az országépítés hétköznapijai

IV. Béla király és kormánya előtt legsürgősebb feladat az ország belső biztonságának helyreállítása és védelmének szervezeti felépítése volt. A Duna vonala mellett, amely tíz hónapig védte a Dunántúlt a tatár terjeszkedés ellen, a várak jelentették a legbiztosabb menedéket, mint már jeleztük volt. Az erősségek felépítésében a királyi család járt elől jó példával. Mária királyné a pilisi erdőben egy pusztá hegyre, a Duna melletti Visegrád fölé saját vagyonából és hozományából megépítteti a visegrádi várat, hogy abban szükség esetén az özvegyek és az árvák biztos menedékre találjanak. A király a Zágráb melletti Grécz hegyet megvásárolta és a város polgárainak adta azzal a feltétellel, hogy azt falakkal, bástyákkal erősítsék meg a környékbeli lakosság védelmére. (Ebből alakult ki a város ma is ismert magva.)

Lehetséges, hogy ebben az időben épültek Segesd első falai is, mert elképzelhetetlen, hogy a város szíve-lelke, ahol a király és családja talált menedékre, ahol gyakran és huzamosabban tartózkodott, ne lett volna szintén kellőképpen meg erősítve.

Valami földvár már azelőtt is lehetett. Feltevésünket a következő ismeretekre alapozzuk:

- Amikor Szent István a somogyi tizedet a bencéseknek ajándékozta Koppány feletti győzlem után, a tized összegyűjtésére alkalmas birtokokat is adományozott három helyen: Mernyén, Bálványoson és Füzegyen. Amikor a Koppány elleni harcban résztvevő idegen lovagokat megajándékozta földbirtokokkal, ilyen *idegen katona Segesdre és közvetlen környékére nem került*. A földek így minden bizonnyal a királyi család kezén maradtak. Sajnos részletesebb okleveles emlékeink erről még nem kerültek elő.
- de hogy ez a feltevés valószínű, arra utal a tény, hogy Szent László király hadseregének nagy része itt táborozott a király somogyvári tartózkodása idején, amikor vendégeit fogadta az apátság alapításakor.
- Kálmán király szicíliai feleségét a nagy hadiúton kísérik új hazájába. Sajnos név szerint Segesd nem szerepel az érintett helységek nevei közt, de itteni átutazása valószínű. Tehát itt már akkor is meg lehetett szállni.
- A későbbi hadiesemények a magyar seregek fel- és elvonulásai során, csak a nagy hadiút jelentőségét emelik ki a krónikák, de Segesd nevét nem említik egészen Nagy Lajosig.
- Segesd okleveles jelentősége Kálmán herceg idejéből való, aki azt birtokrendezése során tette már központtá. Joggal feltehető, hogy *ekkor már valamiféle erődítmény, földvár vagy palánkván is volt már csak a begyűjtött*

járandóságok védelmére is. Ezt látszik igazolni az is, hogy a sebesült herceg a mohi csatavesztés után menekülve itt állt meg, mert itt már biztonságban érezte magát. Csakúgy mint a szintén menekülő királyi család is.

Kőépítmény aligha jöhet számításba, mert kőbánya az egész környéken nincs és nem volt soha. Agyag azonban bőven, és tudjuk, hogy *már a rómaiak korában is volt itt egy nagy kapacitású téглаégető.* Ilyen pedig könnyen lehetett az Árpádok alatt is. Részletesebb választ talán majd Magar Kálmán ásatásai során kapunk erre a feltevésre.

IV. Béla elve már a tatárjárás előtt is az volt, hogy az ország belső virágzása és külső tekintélye népessége belső erejétől, gazdasági dinamizmusától függ nagyrészt és ezért fogadta szívesen a vendégeket, a hospeseket. A rövid de tragikus tatár megszállás után ez a meggyőződése csak megerősödött. Hogy tehát ezeket a kereskedő, iparos, állattenyésztő, kertészkedő és szőlőművelő néprétegeket ittmaradásra készítse, közösségeiket számos kiváltsággal – privilegium és immunitas – látta el. A később sokszor mintául szolgáló *segesdi hospesek* is ekkor kaphatták kiváltságlevelüket, hiszen rájuk az ideiglenes királyi székvárosban égető szükség volt.

Hasonló érdeklődéssel kísérte a király más városok újjáépítését is. Így figyelt fel például Pest városára is, annál is inkább, mert a pesti németek nem érezték magukat elég biztonságban régi házaikban. 1244-ben a király összeíratta és megújította szabadságaikat, amikor nagy részük átköltözött a Duna jobb partjára, a budai hegyekre, s itt alávetették magukat a királyi várnagynak és új telepüket saját nyelvükön Ofen-nek nevezték.

Esztergomban is megkívánta, hogy az érsek csakúgy, mint a polgárság telepedjen át a várhegyre. De amikor a polgárok – kereskedők, iparosok, kézművesek – helyszűke miatt panaszt emeltek nála, megengedte nekik, hogy közvetlen a vár tövében telepedjenek le. Példájukat később már várak polgárai is követték. *Így alakultak ki egymás után az új típusú városok a domb – magaslat vagy hegy – ormán büszkélkedő várak és kastélyok tövében. Segesd újjárendezése és gyors fejlődése is csak így képzelhető el és csak így érthető.*

Társadalmi tagozódás, birtokok, tizedek, adók, pénzek

Az írásbeliség terjedésével a családi és birtokügyek rendezése során a hiteleshelyek száma országszerte megszaporodik. A káptalanok és a jelentősebb kolostorok kebelén belül szervezett munkaközösségek alakulnak ki. Az általuk kiállított és fennmaradt oklevelek alapján világosabban bontakozik ki előttünk az ország új társadalmi tagozódása. A köz- és birtokjogban használt szakkifejezések lassan kikristályosodnak.⁽⁵⁰⁾ Ám még hosszú ideig maguk a királyi főtisztviselőik, miniszterek sem tartották be következetesen a kialakuló terminológiát. Legfrappásabb példája ennek Miklós királyi tárnokmester, aki egy három vármegyét – Somogy, Zala és Veszprém – érdeklő birtokperben, 1259-ben Somogyot és Zalát provinciának nevezi, Veszprémet pedig parochiának, holott kétségtelen, hogy mint a három esetben megyéről van szó.⁽⁵¹⁾ Következésképpen és ebben a korban az *ecclesia parochialis* főesperesi egyházat jelent,

főesperesi kerületet. Így jellemzi egyébként Beke is a veszprémi egyházmegyei monográfiájában a segesdi egyházat, mint már jeleztük volt.

A megnövekedett hiteles helyi munka következtében mégis teret nyer és kialakul egy általánosan elfogadott szóhasználat. A *praedium* és *allodium* mindig szabad birtokot jelent, vagyis nemesi vagy királyi, esetleg királynéi birtokot, tehát *magánbirtokot*.

A vármegye élén a *comes parochianus* vagy *parochialis* áll, aki a király nevében igazgat, de IV. Béla alatt, 1254-ben, feltűnik már a *judex servientium regalium*, a királyi szolgáltatók (szabadok!) bírāja.(52) *Ez tekinthető a későbbi szolgabírák elődjének. A servientes regales alatt pedig már vidéki nemeseket kell érteni.*

A *castrum* várispánságot, *jobbationes castri*, vagy de castro, vagy castrenses várnépet és *terra castri* várispánságot, várnépet vagy várbirtokot jelent. Ezek után a *comes castri* várispánnak, *comes parochianus* megyés ispánnak fordítandó. Ez a „comes” adja majd a comitatus kifejezést a vármegyére. A comest minden esetben ispánnak fordítjuk magyarra és nem grófnak!... A grófi címetek a Habsburgokig nem ismeri a magyar történelem. Míg az általános kifejezés *barones regni* az ország (királyság) főurainak fordítandó. A „barones” a magyar árpádkori oklevelekben nem családi címet, hanem *társadalmi* – főúri – *osztályt* jelöl. A családi név elé illesztett „báró” az Árpádok korában még ismeretlen.

A *comes curialis* vagy *comes curiae parochianus* udvarbíró-t jelent, aki a várispán helyettese. Amikor a várispánságok a megyékbe olvadtak, ezekből a *comes curialisokból* lettek az *alispánok*. Balassy szerint(53) az udvarbíró-t a várjobbágyok közül választották (néha nevezték ki) és hivatalos joghatósága egyedül a vármegye területére terjedt ki.

A *járandóságok*, a későbbi adók tárgyában is meg kell jegyezni, hogy Magyarországon két fajta tized volt:

- Az u.n. *kilenced* (nona), ezt a nemesség jobbágysai fizették hajdan, az Árpádok alatt, a királynak terményeiből, s ezért *királyi tizednek* is nevezték. Ezt a tizedjogot később a birtokkal együtt az illető birtokosnak lehetett adományozni (át- vagy elengedni), de azok a jobbágyaiktól mindig beszédtek! Így lett belőle *földesúri tized*.
- A másik a *papi tized* volt, (egyházi tized, decima), a mi a püspöknek járt egyházmegyéje területén az ott lakó jobbágyok termékeiből. Ezt a tizedet ajándékozta Szent István Somogy megye területén a pannonhalmi apátságának. Kárpótlásul a veszprémi püspök néhány falut kapott, mint annak idején jeleztük volt. (Ennek a tizednek egy része azonban a helyi plébánost illette, mint arról még szó lesz.) Ezt az egyházi tizedet a püspök saját tisztjei által szedette be, mert az egyházi tized behajtása már nem tartozott a várispán hatáskörébe.

Bár az egyház törvényei elvben tiltották, a későbbi századok folyamán a papi tizedet, behajtásának számos nehézsége miatt, néha mégis bérbe adták az illetékesek a helyi főuraknak, akik így *dupla tizedet hajtottak be jobbágyaikon*, ami nem egyszer súlyos visszaélések forrása lett.(54)

A visszaélések egy másik forrása a *pénzverés* és a pénzhasználat bonyolult helyzete volt. Mindenekelőtt azt kell kihangsúlyoznunk, hogy a XIII. században a *pénzt nem számolták hanem mérték!* Az ideális pénzürték a *márka* volt, azonos a *girával* és súlyra nézve egy fontnak felelt meg.(55)

Mérlegelésnél a márkának a részei voltak a *ferto*, vagyis a márka egy negyede. Az *aranyos-pensa* egy darab arany értékében a márkának szintén negyede volt. Egy pensában volt 45 *dénár*, tehát egy márkában 180. De később a sok pénzrontás miatt még 400-at is számláltak! A márkában volt négy arany *forint*.

A XIII. században a bizánci pénzérméken kívül (ezek I. Béla óta voltak forgalomban) leginkább a *frizachi ezüst*- és a *firenzei aranyérmek* voltak még forgalomban Magyarországon. Egy *pondus* (=font) értéke 3 *garas*, egy *garas* értéke pedig 6 *firenzei dénár* volt. Ehhez a már így is bonyolult helyzethez járult még IV. Béla *ezüst* pénzérmé. (Szent István pénzei ekkor már kimentek a forgalomból, bár annak idején – a XI. században – nemzetközi forgalmi értéke volt, mint azt skandináviai lelőhelyei is igazolják.)

A pénz elsődleges forgalmazási helye természetesen a *vásár* volt. A *vásártatás joga* – csakúgy, mint a pénzverésé – és a *vám* királyi monopolum volt századokon át. Később azonban, politikai okokból, ezeket a jogokat is, csakúgy, mint a földbirtokokat, ajándékozni kezdték a királyok egész, fél, negyed sőt tized jövedelem formájában. Ebből újra megszámálhatatlan vita és visszaélés támadt, amiről a pörök és helyi csatározások százával tanúskodnak.(55b)

A *föld mértékéül* még az *ekealja* (aratrum) szolgál, de ez a vidékek és a föld minősége szerint országszerte változó képet mutat. Általában nyolc ökörrrel megművelhető földdarabot értettek alatta. Miután a földje terményeiből a két tizedet (a földesúrit és egyházit) a jobbágy leadta, földesurának még *bizonyos számú munkanappal is tartozott*. E többszörös „adózás” méltányos rendezése csak többszörös jobbágy- és parasztlázadás után jött létre. A legtöbb visszaélést a közbeeső szervek anyagi érdekeltsége okozta. A vármegye első méltósága, mint jeleztük, a *megyei ispán* (comes) volt. A jövedelme is igazodott tisztségéhez: a *beszedett királyi tized egyharmadát magának tarthatta meg* és csak a másik kétharmadról kellett elszámolnia a királyi udvarnak. Comes-nek lenni tehát nemcsak nagy tisztességet jelentett, de jelentős anyagi hasznot, jövedelmet is. Hasonlóképpen gazdagodhattak meg a papi tized beszedői, bérlői is.

Ugyancsak említettük már, hogy a megyei ispán egyik főhivatalnoka a *várnagy* mellett a *hadnagy* volt. Az ő hatáskörébe tartozott a fegyver- vagy hadköteles férfilakosság katonai kiképzése és vezetése. Ez a férfilakosság aztán *századosok* (centuriones) és *tizedesek* (decuriones) alá volt még rendelve. *Háborús támadás* vagy ellenség elleni fegyverbehívás esetén ők vezették a kisebb alakulatokat, egységeket, de szerepük volt *békeidőben* is, mert a kötelező, mindennapi vagy a rendkívüli helyzetre kivetett munkaszolgáltatást és terménybeszállítást ők vezették és ellenőrizték. A százados hatásköre, nagyjából, egy járásnyi területre terjedt ki, míg a tizedesé egy településre, falura. A megnövekedett főúri és nemesi birtokokon a várnagy, hadnagy, százados és tizedes beosztás vagy hivatal hosszú évszázadokon át fennmaradt. A XIV. századtól a századost *száznagynak*, a tizedest *tíznagynak* fordították néha.

A királyi és királynéi *szolgáltató népek* neve az *udvarnok*-tól az egyes szolgáltatási fajtákig a falvak, települések nevében még ma is felismerhető: *Szücs, Fonó, Kovácsi, Ötvös, Halász, Halászi, Csiszár, Ács, Tazzár, Teszér, Madaras, Halas*, stb.

Az *Egyház, Egyházas, Kápolna, Kápolnás, a Palota* világosan utalnak az ott lévő egyházi vagy világi épületre, melytől a helység nevet kapott. A *Szentes*

nevű falvak pedig nagy valószínűséggel a sanctiferi-ből származnak, amit sokan hibásan szentségtartóknak, vagy szentséghordozóknak fordítanak. A név helyes értelmét az ottani lakosok kötelezettségében, foglalkozásában találjuk meg. A *sanctiferi* egyszerűen a *püspök vagy az apát mozgókápolnájának a fuvarosai voltak*. Amikor ugyanis a püspök vagy az apát úton volt, szétszedhető sátorkápolnát vitt magával. (A mai hordozható oltárok előképei.) Ha pedig történetesen az apát vagy a püspök útjában megállt és a környéken templom vagy kápolna nem volt, akkor felüttette sátorkápolnáját és ebben a káplánja felállíthatta a teljes oltárfelszerelést kereszttestől, kandeláberestől, asztalostól. Kehely, misebor, ostya az erre alkalmas ládában volt elraktározva. Hasonló ládában megtalálhatta a káplán a liturgikus könyveket, a liturgikus ruhákat, minden liturgikus színben. Természetesen ládába csomagolva, összehajtva szekérre került maga a sátor is minden kellékével. Mindez alkalmasint több szekeret igényelt teljes fogattal és kocsisokkal. Nehéz szolgálat volt ez, nemcsak az élelmezés miatt, de mert ha hosszú útra ment az egyházfő, végig el kellett őt kísérni, amiből sok probléma, sőt néha pör is támadt, mint erről részletesebben is értesülünk 1233-ból, a pannonthalmi főapát és kápolnafuvarosai közt lezajlott pereskedés aktáiból.(56)

Életrékek, oklevelek, emlékek

1245 A XIII. századi korónikát folytatva, IV. Béla elsőszülött fiát, Istvánt, szlavóniai herceggé nevezi ki 1245-ben, de ennek a kinevezésnek komoly katonai vagy közigazgatási jelentősége alig volt, hiszen István ekkor még fiatal gyermek és Szlavóniát továbbra is a király hű emberei kormányozzák.

1248 Mária királyné 1248-ban a Nyulak szigetén tartózkodván, a verőczei polgároknak ugyanolyan kiváltságokat ad, mint amilyenekkel a segesdi hospesek (vendégek) rendelkeznek királyi kegyből – *hospites de Segusd ex regia beningnitatis gratia favorabiliter obtinerunt*. Ez általános megjelölés mellett az oklevél felsorol néhány pontos kötelezettséget is:

- census (királyi adó) címen minden esztendőben negyven márkát kötelesek fizetni „királyi pénzben” (in monetis Domini regis) – ez bizonyosan azt jelenti, hogy IV. Béla ezüst pénzérméről van szó – Szent Mihály napján a királyné által kijelölt személynek pontosan és maradéktalanul,
- ezenkívül a királyné asztalához való hozzájárulás címén évenként hatszáz kenyeret kell beszolgáltatniok, hat legelő ökröt (= vágómarhát) és hatvan csöbör bort.
- Az oklevél végén a verőczei hospesek földjeinek a leírása következik, s mint ez gyakran előfordul a régi okleveleknél, itt is találunk öt magyar szót, amit a jegyző vagy nem tudott lefordítani, vagy lefordítani nem akart a jobb megértés végett: keresztút, gyertyán, ihar, berek és hárs...(57)

Az oklevél szövege világosan jelzi, hogy a királyné ajándéka (adomány) a segesdi királynéi birtokhoz van viszonyítva, tehát ekkor már ezt a birtoktestet megkapta a királytól. Az adományozás ideje tehát 1242 és 1248 közé tehető.

Ez az 1248-i esztendő még azért is figyelemre méltó, mert egy másik oklevélből arról értesülünk, hogy a Somogy megyei Juthon (ma Siójut) a magyar ferencesek tartományi gyűlést tartanak szeptember 13-án. A gyűlés

előtt megjelenik a Zala megyei Szemenye ura, Hahót Mihály, a lendvai Bánffy-ak őseinek a testvére és alapítványt tesz. Évenként három ízben Szent Mihály napján, Karácsony és Húshagyókedd között és Nagypénteken 120, tehát összesen 360 csöbör bort, hetenként 2 vagy 4 szapu búzát, ruházatra 4 márka, olajra és a beteg testvérek étellemezésére 4 márka, szalonnára 1–1 márka, a tetők javítására évenként 1 márka ezüstöt ajánlott fel. A levélre a pecsétjét is odaütötte Mihály úr, s ezzel az utódait is elkötelezte az alapítvány folytatására.(58)

Ezek szerint az első ferences kolostor Somogyban Juthon épült, még 1248 előtt.

Egy 1250-ben keletkezett levélben IV. Béla király „szeretett káplánjának” adományozza a *segesdi plébániai javadalmakat*, ami ellen a veszprémi püspök azonnal tiltakozik. De mert a püspökkel a király ekkor éppen újból haragban volt, a püspöki óvásnak semmi foganatja nem lett. (Ezt és ehhez hasonló több rendeletét csak a halála előtt vonja vissza).

1250

Egy másik, de ezúttal Segesdről keletkezett levélben IV. Béla megint a névszerint ismeretlen „Bakony megyei ispánt”, hogy a veszprémvölgyi apácák kolostorát ne akadályozza meg abban, hogy a Bakonyban fát vágasson, mert erre a fára nagy szükség van a templom és a kolostor újjáépítéséhez. Ezért szigorúan meghagyja az ispánnak, hogy altisztjeit és az erdők őrét erről a királyi intézkedésről maradéktalanul értesítse.(59)

Az évek óta felhalmozódott elégedetlenség a vidéki, főképpen falusi papság körében püspökeik, de még inkább a főespereseik ellen 1253-ban nyílt tiltakozásban tört ki a papi tizedek méltánytalan megosztása, első helyen a főesperesek kánoni látogatásai során mind nagyobb méretű követelései ellen. A püspökök ellen az a kifogás, hogy a papi tizedet teljes egészében maguknak tartják meg, megfélelvezve a plébánosnak és a templom fentartásának járó részről, a főespereseknek pedig felróják, hogy kánoni látogatásaik során nagy számú kísérettel szállnak ki, több napig maradnak és felélik a szegényebb plébános tartalékát. De a főesperesek sincsenek megelégedve, ők meg afelett sajnálkoznak, hogy még a jogos járandóságaikat sem kapják meg. IV. Ince pápa éppen ebben az esztendőben nevezi ki bíborosnak Váncsai Jánost. Mielőtt az új kardinális Rómába indult volna, kihirdeti az egyházi járandóságok új listáját, leszállítva a főesperesi látogatásokkor eddig követelt járandóságokat. A szegény falusi papság panasza tehát jogos lehetett. Körlevelében a hivatalos eljárók iránti tiszteletről elmélkedik. A széthúzás, pereskedés ritkán szokott jó eredménnyel járni. Az új magyar bíboros Rómából is mindig rokonszenvvel és segítőkészséggel figyelt a magyar eseményekre.(59b)

1253

Ha Váncsai bíborost elsősorban a magyarországi események érdekelték, a pápa figyelmét az európai, jelesül a közép-európai feszültség kötötte le. Aggódva látta IV. Béla és Ottokár állandó ellenségeskedését és ezért panaszt tett még a magyar királyi udvarnak is. A király, hogy önmagát igazolja, a zágrábi püspököt és az Ecce (Ecsedi?) nevű ferencset küldte a pápai udvarba.(60)

1256

A király érvelése, hogy a béke Magyarországnak is érdeke, teljesen igaz. Az előző, 1255. évben meghalt ugyan a tatárok kánja, Batu, így ezzel a keleti határookra nehezedő nyomás enyhült, de el nem tűnt, mert a Batu által megszervezett kipcsaki mongol birodalom még elég erős maradt ahhoz, hogy keményen kézben tartsa Oroszországot és körültekintő óvatosságra intse a szomszédos népeket.

1260 Alig állt be a nyugalom az északnyugati és a keleti határokon, újabb komplikációk keletkeztek délen. Az adriai városok nehezen tűrték a magyar fennhatóságot annak ellenére, hogy a királytól számos kiváltságot kaptak. A zavaros helyzet természetesen kedvezett a velencei politikának és sugallatára az adriai–magyar kapcsolatok tovább romlottak Spalato és Klissza politikai és kereskedelmi versengése következtében, úgy, hogy már fegyveres összetűzéstől lehetett tartani.

A magyarok többször kényszerültek a rendet kardjaik segítségével helyreállítani. Sajnos, Mária királyné meggondolatlan közbelépése a helyzetet még jobban elmérgesítette.

Történt ugyanis, hogy IV. Béla kisebbik fiának adta a szlavoniai hercegséget, miközben másik fia, István, Erdélyben tanulta és gyakorolta, mint „ifjabbik király”, az uralkodói mesterséget. Amikor Béla herceg nagykorú lett, azaz 15 éves, Mária királyné kedvelt kisebbik fia kíséretében és számos magyar főúr társaságában, valamint jelentős magyar és kun hadsereggel 1260 második felében a nagy Hadiúton – tehát Segesden át – délre indult, hogy „országát hódolatát fogadja”. De Klissza és Spalato közt még mindig tartott a torzsalkodás. S mikor Spalatóban a királyi vendégek fogadtatása nemcsak hideg, de egyenesen kihívó volt, Mária királyné sértve érezte magát és megtorlásképpen kun–magyar–horvát lovasaival a város környékének rablásába és pusztításába kezdett.

A dolgok ilyenén fordulatáról értesülvén, IV. Béla tüstént két ferences atyát menesztett az adriai végekre, hogy a királyné haragját „alkalmas beszéddel” csillapítsák... A királyi közbelépésnek lett is foganatja, mert megfelelő kezesek adása után a királyi hadsereget hazarendelték.

A béke és a rend azonban csak két év múlva, 1262 tavaszán állt helyre, amikor a király és a királyné Bihácsig ment le – a királyi hadsereg újra csak a nagy hadiúton biztosította útvonalát – és ott fogadta „hűséges adriai alattvalóik” tisztelgő hódolatát.(61)

De egyéb gondjai is voltak a királynak az említett 1260-as esztendőben. II. Ottokár kényelmetlen és erőszakos szomszéd maradt továbbra is, olyannyira, hogy újra fegyveres összecsapásra került sor. A harc változó szerencsével folyt és a csehek többszörös szőszegése miatt a béke itt is csak nehezen jött létre. A megegyezés után II. Ottokár újra alkalmat talált arra, hogy kapzsi természetét megint megmutassa a kezére került magyar hadifoglyok kíméletlen megsarcolásával. Így pl. *egy somogyi nemesnek, Herbordnak, a hetesi Lesták fiának*, fél fülét levágták, két fogát kitörték és addig kínozták, míg rá nem kényszerítették, hogy száz márka ezüstöt ígérjen szabadságáért.(62)

1261 Somogy megye nyugati felében folyik észak-déli irányban a *Rinya patak*. Egyik ága Segesd felett, a másik Böhönye és Nemeskisfalud közt ered és Ötvöskőnyinál felvéve a Szabási Rinyát, Péterhida határában ömlik a Drávába. Neve először IV. Béla 1261-ben kelt és a Segesd melletti Lepled birtoka (ma puszta) ügyében kiállított adománylevélen szerepel Ronna ablakban.(63) Tíz évvel később, vagyis 1271-ben a veszprémi káptalan által egy bizonyos György és testvérei számára kiállított oklevélben is előfordul.(64) De olvasható Reyna átírásban is, amit néhány nyelvész a magyar „renyhe” kifejezésből származtat, ami lassú és sok helyütt mocsaras folyására utalna. Kiss Lajos szerint (65) inkább szláv eredetű lenne és a szláv Rujna helynévre emlékeztet, s megköze-

lító jelentése „szömörce”. Véleményünk szerint a „renyhe” lehet legközelebb az igazsághoz. Ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a Dél-Dunántúlon számos tájnév maradt meg a honfoglalás előtti szláv néptörzsek nyelvén.

IV. Béla király 1262. június 30-án Jánosfia János bajvivónak adományozta, saját kérésére és hű szolgálataira való tekintettel, a Zagurn-i vár Batina nevű birtokát, amibe *Mojs mester, volt somogyi ispán* iktatta be. (66)

1262

A király és István királyfi közt a kapcsolat újra feszültté vált. István elsőszülöttsége jogán hercegséget követelt magának és hogy kérésének nagyobb súlyt adjon, hadsereget kezdett toborozni. A király is mozgósította saját erőit.

Hogy az új érsek, Türje nembeli Fülöp támogatását még jobban biztosítsa magának, az uralkodó az esztergomi érseknek újabb kiváltságokat adott. Az érsekség teljes adómentességet kapott; népei felett az érsek ispánja vagy udvarispánja ítélkezik, a nemesek az érsek szolgálatába szegődhetnek és birtokaikat királyi engedély nélkül is az érsekségre hagyhatják.

A király és fia közt a feszültséget végül is minisztereik oldják fel. December első hetében a két kancellár, Fülöp, esztergomi érsek a király nevében, Smaragd, kalocsai érsek István nevében létrehozzák a pozsonyi békét, amelynek következtében az országot megosztják. IV. Béla magának tartja meg a nyugati részt, a keletit az erdélyi sójövedelem felével István kapja meg és felveszi az „ifjabb király”, rex junior, valamint a „kunok ura”, dominus cumanorum címet.

Az egyezség szentesítésére a következő évben kerül sor. A Zólyom mezei Lipcsében Valesco, volt ferences gvardián, IV. Orbán pápa legátusa előtt IV. Béla és István 1263. augusztus 3-án esküt tesznek, hogy a pozsonyi béke rendelkezéseit mind a ketten híven betartják és az ország békéjét megőrzik. István külön kérésére Béla király megígérte, hogy „sem fiát, Istvánt, sem annak feleségét, az ő igen kedves menyét, sem István embereit, sem azok birtokait nem háborgatja, sem hívei ellen sereget nem küld, de meg sem engedi, hogy más támadja meg őket; várait, városait, birtokát el nem foglalja, hanem megelégszik, amíg él, az országnak azzal a részével, azzal a jövedelmével, amelyet magának megtartott.”

1263

Az öreg király tanácsadói közt négy ferences is található, akik tanúk voltak az egyezségeen: Márk, esztergomi őr (custos) Antal, lipcsei guardián (házfőnök) *Somogyi Pál, a király gyóntatója* és Elek testvér, akiről tudjuk, hogy orvos volt. (67)

Az öreg király ferences tanácsadói békítő szavai ellenére is tovább neheztelt Istvánra és a „rossz fiúval” szemben a „jó fiúra” támaszkodott, a mindig engedelmes és kedves *Béla hercegre*. Ezért még az év folyamán Béla szlavóniai hercegsége mellé megkapja Vas, Zala és Somogy megyéket, sőt a király neki adja Sopron, Moson, Pozsony és Nyitra várait is, „mely várak, ha ellenség kezébe kerülnének, abból nagy hátrány származhatna az egész országra és azokat Béla herceg bárki másnál sikeresebben védheti meg”.

Az adományosztásból Mária királyné sem maradt ki: Pilis és Pozsega megyéket kapja „összes tartozékaikkal hozománya, kincsei és drágasága fejében, melyeket az ország védelmére fordított”. (Itt bizonyára a visegrádi vár építésére gondolt a királyi férj.)

A politikai megegyezés azonban nem jelentett családi kibékülést. Erre utal, hogy az öreg és az ifjabb király egymástól távol készült 1263 karácsonyára: István az év végét Beregben töltötte, míg apja, IV. Béla *segesdi birtokaira*

vonult vissza családotul.(68) Itt tartózkodása arra enged következtetni, hogy *Béla herceg csak Somogy megyét kapta meg, de a segesdit nem, s ez a megye továbbra is a királyné birtokában maradt, ahol a király vagy királyné kedve szerint tartózkodhatott.*

1264 Kancellári megegyezés és királyi eskük ellenére a belháború tovább folyt, és István hívei gyakran zaklatták a király híveit az ország keleti részén. A Dunántúlon, 1264-ben a helyzet nyugodt volt. Hívei hűségét a király számos kiváltsággal, adománnyal hálálta meg.

Szeptember 9-én IV. Béla kiváltságlevelet ad a berényi (Iharosberény) hospeseknek és őket ugyanazokban a kedvezményekben részesíti, mely kedvezményeket adott hajdan a *segesdi hospeseknek*.(69)

Jeromos, tihanyi bencés apát a *Somogy megyei Gamás* szolgálónépeinek a kérésére enyhíti a szolgáltatási terheket.(70)

Egyébként a krónikák egyhangú tanúsága szerint az egész országban valami rejtélyes járványos betegség szedi áldozatait, „emberek és barmok közt egyaránt”.

1265 A király és lázongó természetű fia közt csak nem tud helyre állni a béke. István ifjabb király serege 1265-ben legyőzi a Pest megyei Isaszegnél királyi atyja csapatait. Fülöp, esztergomi és Smaragd, kalocsai érsekek és kancellárok újra békeasztalhoz ülnek, hogy a két királyt kibékítsék. A királyi fogságban lévő Erzsébet, István felesége és gyermekei visszanyerik szabadságukat, a hadifoglyokat pedig mindkét oldalról egyszerűen hazaküldik. Ebből az összetűzésből az öreg király tekintélye megtépázottan került ki.

A pápai székekkel is felújultak nézeteltérései. A zágrábi szék megüresedvén, a pápa ezúttal nem fogadta el a király jelöltjét és ezért újra sértve érezte magát. Gyorsan követséget küld a pápai kuriába *Demeter, barsi főesperes és ferences gyóntatója, Somogyi Pál ferences vezetésével*, hogy a pápát rendelkezése megváltoztatására bírja. A követség nem járt sikerrel.(71)

1266 A két király viszálya az előző évben kis híja, hogy nem végződött családi tragédiával: István feleségének és gyermekeinek „örizetbe vétele” igen kockázatos lépés volt az öreg király részéről. De István is belátta az örökös belviszályban rejlő veszélyeket, s komoly lépésre szánta el magát: 1266. március 23-án a Nyulak szigetén őszinte szándékkal igyekezett kibékülni nemcsak atyjával, de Mária királynéval és öccsével, Béla herceggel is.

Az általános kibékülésnek az ország örvendett a legjobban, mert a déli határokon a bolgárok ellen újra kiújultak a harcok. Ezek során *Márkfia Gergely*, a dunántúli *Pécz nemzetség tagja és a később híressé vált Marczaliak őse* különösen kitüntette magát.(72)

1267 Magyarország nemesei a helyreállított nemzeti megbékélést arra akarták kihasználni, hogy jogi, politikai és gazdasági helyzetüket, függőségüket tisztázzák az uralkodó házzal, s ezért 1267 nyárutóján Esztergom mellett gyűlésre jöttek össze, melynek során „könyörögtek Béla királyhoz, István ifjabb király és erdélyi herceghez, ifjabb Bélához, egész Szlavonia hercegéhez, hogy erősítsék meg szabadságjogaikat, melyeket még Szent István királytól kaptak”.

E pátozatos bevezető természetesen túloz, mert valójában az Aranybulla lényegesebb pontjainak a visszaállítását sürgették, az viszont tény, hogy az egymásra ígérő királyi adományok és a belharcok rablásai, pusztításai következtében a családi birtokviszonyok ziláltak voltak. Béla király és fiai válaszuk-

ban tíz pontban foglalták össze legfontosabb intézkedéseiket. Így megígérték többek közt:

- Gondoskodnak arról, hogy azokat a földeket, melyeket a király vagy a királyné szabad falvai, az udvarnokok vagy várnépek a nemesektől elfoglaltak, visszaadják jogos tulajdonosainak két főúrnak az ítélete szerint, akikben a királyok és a nemesek is megbíznak.
- Ha nemes örökös nélkül hal meg, jószágát ne prédálják el, ne adományozzák örökségképpen másnak addig, amíg rokonait vagy nemzetségét a király elé nem idézik.
- Aki harcban esik el magtalanul, annak a birtoka ne szálljon vissza a királyra, hanem rokonainak és nemzetségének maradjon.
- A nemes ember „búcsút véve” előző urától, a hármajuk közül bármelyikhez szegődhet anélkül, hogy emiatt jószágait megrontanák.
- Azt is kérték a nemesek, hogy az a vár föld és udvarnok föld, melyre a király vagy a királyné nevében népek gyűltek (telepedtek le), visszakapcsoltassék a várhoz, az udvarnokokhoz és a falvak ne menjenek vendégek számára, akik kiváltságaikkal kevesebbet szolgálnak, kevesebb hasznára vannak a királyságnak, mint az udvarnokok vagy a vármegyei népek.

A mérsékelt írásbeliség, vagyoni ügyekben, szintén nem nyerte el a nemesek tetszését. Panaszukra a király megígérte ugyan, hogy a szokásos évenkénti igazságosztást továbbra is megtartja, de a legtöbb ügy érdekében oklevelekhez és kérvényekhez kellett fordulni, s így a hiteleshelyek száma és jelentősége megnövekedett.

IV. Béla és fiai ígéretéhez híven, a vagyonok és birtokok felülvizsgálata meg 1268 is kezdődött a következő évben.

- *Zalában* hat bírótársat rendelt a király Csák bán, zalai főispán mellé.

- *Somogyban* Keményfia Lőrinc nádor volt illetékes, mint *somogyi ispán*, hogy visszavegye a földeket, melyeket a királyi népek a különböző nemzetségektől elfoglaltak. A megye nemessége választott öt nemest, akik megesküdtek a királynak, majd a nádornak is, hogy csak igazán nemesi birtokot adnak vissza, melyet a királyné – Somogyban vagyunk! – emberei, királyi juhászok, udvarnokok vagy várjobbágyok, a közeli Zalában pedig a várnépek és a királyi lövészek (íjászok) vettek el. Amikor a földet pontosan megjelölték, a nádor „rettentő esküt” vett ki a nemestől az igazság kedvéért és előmozdítására.

Azoknak a földeknek a visszakövetelésére, melyeket a királyi szolgáló vagy várnépektől vettek el az idők folyamán a nemesek, IV. Béla *Tétény Pál veszprémi püspököt*, a királyné kancellárját küldte ki szintén hat kirendelt bírótárssal. Tétény Pál meg is jelent Somogyban és így történt egyszer, hogy a somogyi vár hadnagya és várnagya jelentették neki, hogy a Balaton mellett Izsépfia János, a nemesek egyik megbízottja az ügyben, a várnépekkel közösen bír szántóföldet, cserjést, halastavat, szigetet és kaszálót. E földet meg kellett volna osztani. A püspök-kancellár a feleket a királyhoz utasította. Izsépfia János tehát megjelent a király előtt és emlékeztetébe idézte, hogy atyja, a Bó nemzetségbéli Izsép, a Sajó hídjánál esett el Kálmán herceg seregében harcolván, sőt őt magát is súlyosan megsebesítették a tatárok: lándzsaszúrást kapott. Érvelése hatott a királyra: IV. Béla, különös érdemeire való tekintettel, az egész földbirtokot neki ítélte oda.⁽⁷³⁾

Közben a déli országhatáron újra dúl a háború. Még ebben az esztendőben sereget küld a király a macsói hercegséget pusztító I. Uros szerb király ellen. A

harc magyar győzelemmel végződik. Uros szerb király maga is fogságba kerül számos főemberével egyetemben. Vejét és kincstartóját Csák Péterfia Mihály fogta el. Két foglyával 800 márka váltságdíjban egyezett meg, s ennek fejében gyöngyökkel, drágakövekkel ékes gyönyörű szép, másfél arasznyi hosszú, s egy arasznyi széles Krisztus keresztfájából készült arany keretes keresztet adtak Mihály úrnak.

1269 Ez a kereszt igen megtetszett Mária királynénak, de magának a királynak is. Kérték is Mihály úrtól, de az csak jelentős birtokok fejében volt hajlandó megválni a becses ereklyétől. Hosszas alkudozások után *IV. Béla király, Mária királyné beleegyezésével, a segesdi uradalomból Erdősokonyát és több másfajta birtokot, inkább részbirtokot, udvarnok-, pohárnok-, tárnok-, börtön-, és fegyveres jobbágy-birtokot, várföldet adott neki nagyobb részt Fejér megyében, az ősi Csák birtokok közelében.*(74)

A segesdi királynéi birtok csökkentése a királyné kimondott beleegyezésével történt, mégha az oklevelet a király állította is ki.

Eközben az ifjabb király, István sem maradt tétlen, de már a jövőre gondolt, amikor követei 1269 szeptemberében kettős szerződést írtak alá a dél-itáliai Melfiben, I. Károly szicíliai királlyal. Az első védelmi szövetség a nyugtalan vérű II. Ottokár cseh király ellen irányult, aki nem tudott lemondani hódító terveiről. A másik okmány a két királyi házat kötötte össze kettős házasság ígéretével: István fia, László eljegyzi Anjout Isabellát – Magyarországon Erzsébetnek hívják majd – és a szép fiatal magyar királylányt, Máriát, Anjou Károlynak ígérik.(75) (Mária 1270 májusában érkezik fényes kísérettel Nápolyba és Isabella-Erzsébet 1270 őszén jön majd Magyarországra.)

Örömhír és gyász hír egymást követik a királyi családban. Még az év nyarának közepén és tényleges uralkodásának második esztendejében hirtelen meghalt IV. Béla kisebbik fia, *Béla*, Szlavonia hercege. Az esztergomi ferencesek templomában temették el.

Ez a váratlan halál igen megtörte az agg uralkodót. Mint a régi krónikás feljegyezte: „örökös keserűséggel megsebezte őt...” Maga is mind gyakrabban gondol a halálra és „ügyeinek a rendezésébe kezd”...

Magához hivatja Tétény Pált, a veszprémi püspököt, a királyné kancellárját és előtte jóvá akarja tenni néhány „régí tévedését”, bevallva őszintén, hogy „elődeivel sokszor viszálykodott, rájuk haragudott”. Most elérkezettnek látja az időt, hogy visszavonja néhány, a veszprémi püspök jogait sértő intézkedését:

- A budavári újonnan épült Szűz Mária templomot a nyulakszigeti apácáknak adta volt, a kelenföldi szent Gellért templomot pedig a belfonsi ciszterciátáknak. Most mind a kettőt visszaadja a veszprémi püspök joghatósága alá.
- a budai Felhévíz közelében fekvő, másképpen újlaki Szent Jakab egyházat, „melyet némely királyi káplán az ő segítségével exemptus plébániává akart átváltoztatni”, most visszarendeli a veszprémi egyházmegyébe.
- Hasonlóképpen intézkedik a *segesdi plébániatemplom* és javadalom tárgyában is, melyeket szintén visszaszámaztat.(76)

1270 A következő telet a király betegeskedve csak nehezen éli túl. De Istvánnak nem tud megbocsátani, benne továbbra sem bízik. Feleségét és Anna nevű leányát aggodalmában régi ellenfelének, Ottokárnak az oltalmába ajánlja.

Zaklatott lelke számára belső békét és megnyugvást kedves leánya, „Margit asszony” mellett keres a Nyulak szigetén.

Itt éri a halál 1270. május 3-án, az általa annyira tisztelt Szent Kereszt megtalálásának ünnepén, élete 64. évében. Szent István óta egyetlen magyar király nem érte meg ezt a kort. Uralkodása is a leghosszabbak közé tartozik.

Az esztergomi ferencesek templomában temették el, szeretett fia, Béla herceg mellé.(77)

Pár hónap múlva, 1270 nyarán követte őt a sírba hűséges hitvese *Mária királyné*, s így mind a hárman, régi kívánságuk szerint, a ferencesek szerény templomában várták a feltámadást.

Más véleményen volt azonban Fülöp esztergomi érsek, aki úgy vélte, hogy a barátok egyszerű temploma nem méltó a királyi felséghez és a király koporsóját saját székesegyházába szállíttatta át. A ferencesek ebbe nem nyugodtak bele és a pápához fellebbeztek, hogy az uralkodó végső akarata tiszteletben tartassék. Így több év múlva – hosszú volt a per... és közben elhunyt Fülöp érsek is! – végre újra együtt volt a királyi család a ferencesek templomában. Ahogy ők kívánták.

Ekkor írhatta a korabeli krónikás szép sírversét a régi időkre emlékezve bús nosztalgiával:

Nézd e drága dolgot:

Hárman veszik körül a Szűz oltárát:

A király, a királyné és a herceg.

Nyerjenek tökéletes boldogságot.

Béla király! Míg élned szabad volt, hatalmad szilárd volt,

Lapult a cselszövés, igaz volt a béke,

tisztesség uralkodott!(78)

V. AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK KORA V. Istvántól III. Endréig – 1270–1301

L EGYEN AZ ÚR BÉKÉJE ÖRÖKÖS JUTALMAD, énekelték zsoltosmájukban a ferences barátok IV. Béla temetésén. A békéért való imádkozás még evilági életükre vonatkoztatva is aktuális volt.

Alig fejeződtek be a királyi temetés szertartásai, az elhunyt király Anna nevű leánya összeszedte a királyi kincseket és II. Ottokárnál keresett menedéket. István megdöbbenve állapította meg, hogy a királyi kincsekből, „melyeket a magyar királyok Attila király ideje óta gyűjtöttek”, két arany korona, a királyi jogar, a királyi szék, a kard, a nyaklánc, egy drága gyöngyökkel díszített szépmívű kancsó, tányérok, mindenféle ékszerek és drágaságok Annával együtt eltűntek...” és Ottokár birtokába jutottak.(1)

István pár napra a halálhír után már Budán volt és megalakította első kormányát, amelyben Mojs mester lett a nádor, IV. Béla hű vitéze és tanácsadója, aki felesége révén a királyi családhoz is közel volt és egyik lánya Margit asszony mellett volt apáca, a Nyulak szigetén.

Tíz nap múlva István a trónt is elfoglalhatta és Fülöp, esztergomi érsek, május közepén Székesfehérvárott megkoronázta. Ugyanazon a napon koronázták királynévá Erzsébetet.

Trónralépése alkalmával a királyi pár esküvel fogadta mindenki birtokjogának megvédését és a jogtalanul elvett vagy bírt birtokoknak a jogos tulajdonosok kezébe való visszaszolgáltatását. Értették ezt az eltulajdonított királyi és királynéi birtokokra is. István őszintén helyre akarta állítani a királyi tekintélyt most, amikor már az egész ország királyának tudta magát. A régi királyok helyébe lépve vállalta azok kötelességeit, de követelte jogait és birtokait is. Bírakat küldött tehát szerte az országba, a Dunántúlra pedig személyesen indult.

Panaszban nem volt hiány. Sok tiltakozás volt az adószedők könyörtelen és sokszor jogtalan eljárásai ellen. Amikor november 7-én a király Pannonhalmára ment, Bonifác apát keserűen panaszkolt el a sok zaklatást, sanyargatást, melyet az ősi konvent jobbágynak követtek el az adószedők, s ezek mielőbbi orvoslását kérte.(2)

Még le sem telt az első esztendő trónralépése után, amikor újra nagy gyász érte a királyi családot: 1271. január 18-án, a Nyulak szigetén, imádságos és példás életét befejezve meghalt Margit nővér a domonkosrendi apácák kolostorában. Ott is temették el. Önfeláldozó életéért, jámborságáért már életében nagy tisztelet övezte alakját. Szenttéavatásának egyik első apostola V. István volt, s nem rajta, de nem is a magyarokon múlt, hogy a hivatalos egyházi eljárás olyan hosszú ideig elhúzódott.

1271

De sem a királyi gyász, sem a testvéri bánat nem tarthatta sokáig itt a királyt. A kötelesség újra útra hívta. Mindenekelőtt saját birtokai ügyét igyekezett rendezni és katonai ereje felett szemlét tartani. *Március 14-én már Segesden van* és itt állít ki egy birtokrendező oklevelet.(3)

Itt értesül arról, hogy a határokon újra megnövekedett a feszültség és megszorodott a gond: II. Ottokár ismét hadsereget szervezett Magyarország újbóli megtámadására. István is zászlaja alá hívja népeit és a Rábca mentén 1271. május 21-én győzelmet arat Ottokár seregein. Július havában a két királyi diplomata: Pál, veszprémi és Brunó, olmützi püspökök megkötik az újabb pozsonyi békét, amelynek egyik záradéka az Anna hercegnő által ellopott magyar királyi kincsek visszajuttatása.

1272 István ezután több időt szentelhet a belügyek rendezésére. A királyi és királynéi udvarnokok birtokviszonyainak a vizsgálatára Zalába és Veszprémbe Sixtus esztergomi olvasókanonokot küldi, 1272 elején.

A nyár eljöttével a király a Dunántúlra indul és a szlavóniai részeket szándékozik felkeresni. Vele van a tízéves László trónörökös is, Pál, veszprémi püspök, Mojs nádorispán, Joákim, horvát-szlavón bán és egy tucatnyi megyei ispán, sok főúr, mind megfelelő kísérettel.

S ennek ellenére addig elképzelhetetlen dolog történt: *Joákim bán „ellopta” a trónörököst!* Hasonló merénylet csak úgy volt lehetséges, hogy magában a királyi udvarban is voltak cinkosai. Sokan az intrikára mindig hajlamos királynéra gondoltak. István hú emberei közt sokan voltak, akik jól ismerték a terepet és hamar rá is találtak a kis Lászlóra Joákim bán egyik várában Kapronczán, és azt azonnal körülfalták.

A királyt előbb éktelen harag fogta el, hogy így megalázták méltóságában. A harag és az elkeseredés valósággal beteggé tette. De arra még volt ereje, hogy tisztségéből elmozdítsa Joákimot és helyébe a mindig hűséges Mojs mestert tegye horvát-szlavón bánná. Keményfia Lőrincet pedig nádorrá nevezte ki.(4)

A legsürgősebb dolgokat imigyen elintéztén, az egész lelkében megrendült, megtört király hú emberei védelme alatt a Nyulak szigetére vonult vissza, ahol 17 éves leánya, az energikus Erzsébet volt a főnöknő. Mellette remélt megnyugvást. Az ő kérésére írt egy levelet az alnádornak, aki Pesten lakott, és közölte vele, hogy a kolostor népei csak a királyi bíróság hatalma alá tartoznak és úgy örködjön felettük, hogy őket és birtokaikat senki se merje zaklatni.

Ez az 1272. július 21-i levele lesz utolsó királyi intézkedése. Augusztus 6-án, nagy szomorúságában és keservében meghalt. Utolsó nagy bánata az volt, hogy szeretett fiát, Lászlót nem láthatta vissza.

Kérésére a Nyulak szigetén, szeretett Margit nővére mellé temették el.(5)

IV. vagy Kun László 1272–1290

A bánatos király halálának a hírére Joákim úr Fehérvárra kísérte az ifjú Lászlót és Fülöp esztergomi érsek szeptember elején a fejére tette a királyi koronát. De a hatalmat a tíz éves gyermekkirály mellett anyja, Erzsébet gyakorolta és az egymással versengző, intrikáló főurak, akik egymásnak adják

hatalmi jelvényeiket. Kun László öt éves kiskorúsága alatt, Erzsébet gyámsága idején tizenkétszer változott meg a kormány összetétele!

A Csákok, a Kőszegiek, a Gutkelek és az összeférhetetlen, gátlás nélküli 1274
Joákim barátaikkal és szövetségeseikkel valóságos polgárháborút robbantottak ki a Dunántúlon, a hatalomért való versengésben. Henrik bán és Joákim 1274-ben a nyár folyamán még az ifjú királyt és anyját is hatalmukba kerítették. Ezt viszont a többi főúr nem nézhette tétlenül. Joákim ekkor újabb sakkhúzásra szánta el magát. Politikai cselszövéseibe a nyolcéves Endre herceget igyekezett belevonni, akire a szlavóniai hercegség várt. Ezért Joákim és Henrik bán az ifjú herceggel a régi hadiúton Szlavóniába indultak. De a király emberei sem maradtak tétlenül: Csák Péter, Aba Lőrinc és *Izsépfia János seregeikkel* útjukat állták Székesfehérvár alatt, Polgárdinal és a pártütők seregét szétverték. Henrik bán a csatában elesett, de fiai és Joákim elmenekültek 1274. szeptember utolsó napjaiban. *Izsépfia János Észak-Somogy királyhű csapatait* vezette.

Joákim politikai ügyességére és László király gyenge jellemére jellemző, hogy 1275
egy év múlva a király semmibe sem mer kezdeni Joákim tanácsa nélkül.

Még ebben az esztendőben az ifjú király Segesden járván, itt állított ki egy oklevelet.(6)

Ez év, vagyis 1275 szeptemberében, a király súlyos betegségben, életveszélyes állapotban fekszik a Nyulak szigetén. Papjai, miután az orvosok tehetetlenül álltak betegágyánál, Margit nővér közbenjárását kérik és a király magas láza egy napon belül elmúlt és saját lábán ment Margit sírjához hálát adni, szeptember 29-én. Az orvosok közt szerepel a ferences Theodosius testvér is, a budai kolostorból.(7)

A veszprémi káptalan Pétert, az elhunyt Héder nembeli (Kőszegi) Henrik fiát 1276
választja püspökké és a választást IX. Gergely pápa megerősíti. A még egyre tartó dunántúli polgárháborúban ez egy újabb ürügy lesz a harcok fellángolására. 1276 márciusában Csák nembeli Péter nádor Veszprém városára támad, az új püspök székhelyére. A várost kifosztja, felégeti. A pusztulást a székesegyház és a káptalan sem kerülheti el. Aranyat, ezüstöt keresve felforgatják, majd ledöntik az oltárokat, a székesegyházban menedéket kereső kanonokokat és hozzátartozóikat – 68 személyt! – ott helyben lemészárolják, másokat lófarkhoz kötve a város utcáin végighurcolják. A híres káptalani iskola levéltárát, könyvtárát szétszórják és tűzre vetik, hihetetlen kárt téve a magyar középkori kultúra eme bölcsőjében. A veszprémi egyházmegye plébániáinak, kolostorainak felbecsülhetetlen értékű emlékei pusztulnak el. A hír hallatára még a király is megrendül: „Emberemlékezet óta ehhez hasonló gazság nem történt az országban!” – mondotta.

A király árnyékhatalma csak azt tudta elérni, hogy később Csák Péter, e rombolások értelmi szerzője és véghezvivője, aki mellesleg egy somogyi nemes embert is megöletett éktelen haragjában minden ok nélkül, távozni kényszerül az udvarból és helyette Kőszegi Miklós lesz a nádor.

Ennek az eseménynek egyébként *közvetlen kihatása lett Segesd történetére is*: az egymást követő adományok következtében egyre kisebbedik a segesdi királynéi uradalom. Ekkor jutnak a káli földek a veszprémi káptalan birtokába a királyné bőkezűségéből(8), a felgyújtott székesegyház újjáépítésére. *Erzsébet királyné az oklevélben Segesd megyét sajátjának mondja* – ad comitatum seu clytum nostrum Segusdiense.

1277 A segesdi főesperesi javadalom jelentős, de haszonélvezője, a főesperes, kanonoki rangban Veszprémben székel. Így olvassuk egy 1277-es oklevélben, hogy a segesdi főesperesnek rangos háza – curia – van Veszprémben.(9) Mivel az oklevél szövege Simon mesternek – magister – említi, valószínűleg külföldi egyetemen végzett, ahol a párizsi egyetemi tanrend szerint tanítottak; ezekben adták ugyanis a magister-i fokozatot, míg az északolasz mintára szervezett egyetemeken a doktori cím volt a szokásos az oklevél megszerzése után.

A rákosi országgyűlés a királyt nagykorúvá nyilvánítja, s így átveheti az ország kormányzását a királyi hatalom teljes birtokában.

1278 A szüntelen háborgó II. Ottokár cseh király súlyos vereséget szenved Habsburgi Rudolf német király és IV. László magyar király egyesített csapataitól a Morvamezőn – másik nevén Dürnkruton. Az ütközet döntő eseménye volt a balszárnyon bevetett egyesített magyar-kun lovasroham, 1278. augusztus 26-án. Ottokár elesett a csatában és *ez a győzelem végleg megalapozta a Habsburg-ház uralmát német földön.*(10)

Ebben a csatában újra kitüntette magát a *Somogy megyei Izsépfia János*, aki „mint kegyetlen oroszlán rohant az ellenségre”.(11)

László király öccse, Endre, Szlavonia és Horvátország hercege váratlanul meghalt. Joákim úr ezt az alkalmat újabb intrikák megindítására látta alkalmasnak és a megüresedett hercegségbe behozta a 13 éves Endre herceget, II. Endre velencei unokáját, akit atyja – II. Endre fia István – halála után nagybátyja, Morosini Albertino, jeles velencei főúr és politikus nevelt. Joákim tervét támogatták a Héderek és a Csákok is. A kis herceg kíséretével egészen a Zala megyei Kehidáig jutott, ahol oklevelet állított ki 1278. május 27-én: „megesvén a szíve a veszprémi káptalan romlásán”, melynek élén Iván testvére, Péter püspök állt, a veszprémi egyház népeit – úgy, mint azt már ősei, a régi királyok és elődei tették volt – *a zalai, a somogyi és a veszprémi ispánok, alispánok minden joghatósága alól kivette*, és „ura parancsára” Iván, mint zalai ispán az oklevél kiváltságait azonnal életbe is léptette.(12)

A magyarországi általános helyzet fokozatos romlása, IV. László király kapkodó, ellentmondásokkal teli uralkodása, a déli országhatáron jelentkező polgárháborús veszély mind nagyobb aggodalommal töltik el III. Miklós pápát, aki Fülöp, fermoi püspököt küldi az országba, hogy közvetítsen a király, a főpapok és a főurak között. Erőfeszítéseit négy irányban fejt ki 1279-től kezdődő küldetése során:

- Május elejére kibékíti a királyt a Kőszegiekkel, hogy az áldatlan belharcnak véget vessen.
- Kibékíti a királyt a főpapokkal és a főurakkal is, amikor júniusban IV. László megesküszik Budán, hogy az ország és az egyház szabadságjogait tiszteletben tartja és a korábbi törvényeket és ősi szokásokat megőrzi. Sőt a kunoknál is rendet teremt.
- Augusztusban Tétényben, Budától délre, meg is hirdeti az úgynevezett *II. Kun Törvénykönyvet*, amelynek előírásai figyelembe veszik a legátus javaslatait.
- A szétzilált magyar egyházi élet megreformálására egybehívja szeptemberben a budai zsinatot és itt radikális intézkedéseket hoz. A 128 paragrafusból álló okmány éles fényt ver a kor hibáira, melyek kiküszöbölését javasolta.

Az első tizenöt cikkely a papi élet és az egyházi erkölcs megjavítását célozza, amikor a papi ház tisztességéről vagy a papi ruházatról intézkedik. A papoknak megtiltja, hogy kést, kardot vagy bárdot viseljenek öveikben. Előírja, hogy nőkkel ne éljenek egy fedél alatt, mieztől ne végezzenek istentiszteletet, kocsrát, kereskedelmi üzletet senki ne tartson házában jövedelmének növelésére, stb.

A 15–25. pont alatt a javadalmak kezelésének tisztességéről és az egyházi hivatalok elnyerésére rendezett választások tisztaságáról intézkedik. Tiltakozik az ellen, hogy egyházi javadalmakba nem egyházi embereket ültessenek, vagy azokat erőszakkal bárki is elfoglalja. Papi ember egyházi javadalmat zálogba ne adjon soha.

Különös figyelmet érdemel a plébánosokra és a főesperesekre vonatkozó cikkelysorozat.

a) Minden plébános rendelkezésére álljon egy liturgikus kézikönyv (manuale), amelyben a hitoktatás elemei, a szentségek, szertartások kiszolgáltatási rendje, teljes szövege megvan. *Az egységes szentségi formulákat magyarul is meg kell adni.* Megkülönböztetett figyelmet szenteljen a pap a szentmise bemutatására, a templom rendjére és takarítására, a házasság megfelelő előkészítésére. A szentségek (keresztelés és házasság) és a szertartások (temetés) kiszolgáltatását ne használja fel senki arra, hogy a hívektől pénzt csikarjon ki. (44–110 FARAGRAFUS)

b) A főesperesek, akik házassági ügyekben járnak el gyakran (problémák esetén), jártas emberek legyenek az egyházbizottságban. Legalább három évig tanulják a szent teológiát a „tudományok és művészetek” után. *Ha kinevezésük idején ezzel a képzettséggel nem rendelkeznek, ezt megszerezni kötelesek,* s ez idő alatt tisztjüket erre alkalmas helyettes lássa el. (40–42 PAR).

c) Mérsékeli a főesperesek anyagi követeléseit. Így pl. Magyarországon szokásban volt, hogy ha valakit „karddal, bottal, vagy más fegyverrel, esetleg méreggel, tehát bűnös módon megölték”, temetésének engedélyezéséért a főesperesnek egy ezüst forint járt. Megtiltja a zsinat, hogy ezt a követelést más esetre is kiterjesszék, úgymint villámcsapásra, vízbefulladásra, tűzben való megégésre, a lóról való leesésre, kútbaesésre, stb.... *Aki baleset következtében halt meg, annak a temetése díjtalan!...*

d) Papi ember hagyatékát a kegyúr (patronus) le nem foglalhatja, el nem veheti, és amit többször is idéz, sem egyházi, sem világi kegyúr a kegyurasága alá tartozó egyházak javait a maga részére le nem foglalhatja, el nem adhatja. (53,55 PAR). A kolostorokat, egyházi épületeket más célra – személyi lakásul, istállóul, raktárul vagy csűrül – nem használhatja. (56. PAR.) Majd így szól a határozat: „Templom, monostor... Isten háza, nem zsigánybarlang vagy rablók védelme. Szomorúan értesültünk arról, hogy némelyek, elég sokan, Magyarországon és követségünk egyéb tartományaiban... egyházakból, monostorokból várakat csinálnak, s ott, ahol isteni tiszteletnek, élők és holtak javára imádságnak kellene folynia, rablók és fosztogatók laknak, rablott zsákmányt gyűjtenek és az Isten házát vérontás és fajtalanság szennyezi be”. (13) Ezt a zsinat nem tűrheti és mindazokat, akik ilyesmit elkövettek és amit elfoglaltak, vissza nem adják, egyházi átokkal sújtja.

Ezek a sorok megadják számos magyarországi u.n. nemzeti kolostor szomorú végének egyszerű magyarázatát.

Visszatérve a segesdi királynéi uradalom történetére, újabb oklevél szól a birtoktest további csökkenéséről: királynéi adományképpen *a veszprémi püspökség megkapja a segesdi uradalomhoz tartozó csobai boradókat és földeket.*(14) E jövedelem is az újjáépülő székesegyház költségeinek fedezésére fordítandó.

A sok ígéretes elhatározás ellenére ez az esztendő is gyászosan végződik: László király ígéreteit be nem tartva életstílusán mitsem változtat; feleségét, Isabella-Erzsébetet eltaszítva visszatér a kunok közé. A pápai legátus egyházi fenyegetéssel fenyegeti, a király meg a pápához fellebez, és éli tovább világát kunjai és kétes barátai közt.

1280 Erzsébet anyakirályné újabb bőkezű adományt tesz 1280-ban a veszprémi székesegyház javára. Ezúttal a *nagyberényi földeket adja az újjáépítés folytatására.*(15) *Ezt is a segesdi birtoktestből hasítja ki.*

1281 De saját híveiről sem feledkezik meg az anyakirályné: *a segesdi birtokokhoz tartozó Kálmáncsehit* Panyi fia Jakab mesternek adja örökös adományul „különös érdemeiért”.(16) Az oklevél dátuma 1281.

1282 A budai zsinat határozatait már azért sem lehetett végrehajtani, mert teljesen felborult az ország rendje. A pápai legátust a király elfogatja és a kunok kezére adja. Erre a Róma haragjától tartó magyar urak a királyt vetik fogságba. Rövidesen mind a kettő kiszabadul. Ekkor meg a kunokkal gyúlik meg a baj és valóságos ütközetre kerül sor 1280-ban, Hódmezővásár környékén. Az ütközet magyar győzelemmel végződik ugyan, de sok derék vitéz marad a csatatéren, *így és itt esett el „királyi szolgálatban” a Bő nemzetség e korban legjelesebb tagja, Izsépfia János*, mint apja 39 évvel ezelőtt a Sajó mellett. De a főurak közt csak nem áll helyre a béke: egymást gyilkolják, egymás birtokait pusztítják.

E viszontagságos időkben Isabella-Erzsébet ifjú királyné jelleme is megedződik és több oklevél szól adományairól, melyekkel híveit jutalmazza, akik férje mellett a kunok ellen harcoltak és megsebesültek. *Somogyban*, Tolnában birtokot adott Bágyonfia Kozmának, kamarásának és testvérének, a fiatal Lukácsnak, aki apródja volt és neki a hódmezei győzelem hírért meghozta.(17) Megajándékozta Szent Adalbert esztergomi egyházát is, fogadalmát teljesítve, melyet akkor tett, amikor koronázása után először lépett be ebbe az egyházba.(18)

1283 Párhuzamosan az öreg királyné tekintélye csökkent és közte és fia közt nézeteltérés is támadt, mert a verőczei és lipovai tizedet elajándékozta, holott az a zágrábi püspököt illette és nem volt királynéi javadalom. Vissza is adta Timót püspöknek 1283-ban. Elhatározását „fia és kedves megye” is jóváhagyta. Erre azért volt szükség, mert Verőcze valóban királynéi birtok volt. Vaskát azonban, melyet szintén a zágrábi püspöktől foglalt el, nem volt hajlandó visszaadni, még királyi fia kérésére sem.(19)

1284 Amikor IV. Béla király először említi a segesdi ispán nevét, még *Següsd megyéről*, comitatusról szól, de amikor 1284-ben Erzsébet királyné adománylevelét aláírja, melyben a *segesdi birtoktesthez tartozó Dencs és Osztopán falvakat Tivadar szebeni prépostnak adja*, udvari jegyzőjének, már csak „*saját birtokot*” említ, ad curtem nostram de Segusdyno-t...(20)

1285 Nagy a riadalom Magyarországon a következő 1285. évben: Gyertyaszentelő táján (február elején) a tatárok átkelnek az Észak-Keleti Kárpátokon és rövid

idő alatt Pestig portyáznak. Az ifjú királyné a budai várba zárkózott és onnét szemlélte a pesti polgárok menekülését és a gyenge magyar erők összezsapását a tatár előőrsökkel. A pestiek áldozatát később hétezer halottban számolták.

Lászlót a felvidéken érte a hír, ahol a főurak sebtében összeszedett embereikkel megtámadták a tatárokat és próbálták rablásaikat korlátozni. A tatárok Erdélyen át igyekeztek visszavonulni, mert a keleti átjárókat őrizték a magyarok. Erdélyben pedig a székelyek, a szászok sőt az oláhok is derekasan kivették részüket a harcból, úgy, hogy vezérük, Telebuga csak nagy nehezen tudott kiszökni a csapdából. A betörés rövid volt ugyan, de a barbár tatár harcmódor miatt így is sok áldozatot kívánt.

A veszély idején László derekasan helyt állt és az urak is becsülettel harcoltak, de a veszély elmúltával újra megkezdődtek a pártharcok. László is megfellebbezett minden régi ígéretéről. Fiatal feleségét, aki jó szóval jobb életre biztatta, újra eltaszította magától. 1286 júliusában a rákosi gyűlésen még tárgyalt országos ügyekről, de szeptemberben már kolostorba záratta feleségét a Nyulak szigetén, ahol a főnökasszony Erzsébet, vagyis az ánya fogadta és erős megfigyelés alatt tartotta az egész ország nagy felháborodására.

1285

Fogsága alatt a fiatal királyné keserű napjait néhány hű szolgája és barátja tette elviselhetőbbé. Szolgái közül, igaz, a király haragjától tartva sokan cserben hagyták, de híven megmaradt mellette *somogykölkedi szakácsa, Csabafia Ladomér* és éjjel-nappal a szolgálatára állt. Mellette maradt *udvari papja is, Pál óbudai kanonok*, annak ellenére, hogy IV. László megfenyegette, sőt a javadalmát is elvette és másnak adta. *Majs mester*, hajdani tárnokmestere, meghalt ugyan 1280-ban, de *leánya* a nyulakszigeti kolostorban volt *apáca és Isabella-Erzsébet hű társnője maradt*. Majs felesége és Majs barátai, *a Somogy megyei urak*, „ha meglátogatták Majs apáca-lányát, a királynéval is jól tettek”. Enyhítették a fogság egyhangú napjait és „neki mindazt, amire kellő eltartása végett szüksége volt, megadták”. Ők nem félték László király haragjától és ifjú királynéjuket szerették. Ezt hűséges ragaszkodásukkal még a megpróbáltatás napjaiban is bizonyították. Számtalan segínyt juttatott el a királynéhoz a veszprémi káptalan is. (20)

Az ifjú királyné csak 1287 őszén szabadult Ladomér esztergomi érsek erélyes fellépésére és a bíborosi kollégium közbenlépésére. A budai gyűlésen Ladomér még azt is elérte, hogy a király megígérje, hogy kibékül feleségével, sőt elvett birtokait is visszaadja. László azonban sohasem sietett ígéretei betartásával. Kapóra jött neki az is, hogy közben tíz hónapig széküresedés volt a pápai udvarban.

1287

Lengyelországot újabb tatár támadás pusztította, 1288-ban. E hírre László király kibékül Ladomér érsekkel és ígéretet tesz élete megváltoztatására. Első utazásai azt jelzik, hogy az erdélyi részen valóban bíraskodott, békített, igazságot tett, mint ezt hivatala megparancsolta. Itt érte az a rossz hír is, hogy szerencsétlen véletlen következtében kigyúlt a székesfehérvári székesegyház és a tűz martaléka lett a káptalani könyvtárral és levéltárral együtt, Magyarországon páratlan szép misekönyveivel és kodexeivel. Vele égett csaknem az egész város. (21)

1288

A fővényi országgyűlés 1289. június 23. és 26. közt ült össze. Ladomér esztergomi érsek szemére vetette a királynak sok meg nem tartott ígéretét. László király ezúttal több hajlandóságot mutatott a megegyezésre: kibékült

1289

Ladomér érsekkel és ifjú feleségével, aminek különösen örültek az ország képviselői. Az ország kormányzását új lelkesedéssel kezdte a király. Isabella-Erzsébetnek ünnepélyesen visszaadta összes elvett javait, a címével és rangjával járó birtokokat.

A királyné útra is kelt, hogy elidegenített javait visszaszerezze.(22) Hogy milyen birtokokat látogatott meg a királyné, arról részletesen tudósításunk nincs, de két 1289-ből származó levelében is megemlíti aényt.

Az elsőben jelzi, hogy „miután állapotja legkedvesebb férjével, IV. Lászlóval, Magyarország felséges király urával Isten irgalmából jobbra változott”, a Fövény melletti országgyűlés után *személyesen ment le Somogy megyébe és ott az elvett királynéi földeket visszafoglalta.*(23)

A másikkól arról értesülünk, hogy az országgyűlés intézkedett az elfoglalt királynéi jószágok és jövedelmek ügyében. Fövényen 1289-ben, Keresztelő Szent János napja (júl.24.) körül tartott országgyűlés után „*legkedvesebb férje, László király úr és az ország főpapjai és nemesei tanácsából*” járta be Somogyot és Tolnát s visszafoglalta „*a bárki által birtokolt királynéi jószágokat.*”(24)

Eddigi kutatásaink eredménye alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy Segesden is megfordult, hiszen ekkor még a somogyi királynéi birtokrendszer központja volt. Így az is tény, hogy itt meg is állt bizonyos időre, mert ez a hely volt a legalkalmasabb a birtokok tényleges állapotának a felmérésére. Ezenkívül Somogyban számos híve volt, akik fogsága idején látogatták és támogatták. Rájuk bizonyára most is számíthatott.

Az is valószínű, hogy e birtokok visszavétele az országgyűlési határozatok és a királyi megbízatás ellenére sem történt helyi problémák és nehézségek nélkül. Sem László, sem az anyakirályné hívei nem nézték jó szemmel energikus fellépését. Közben arról is értesülhetett a királyné megbízható hívei révén, hogy a király magatartása ismét megváltozott, s ezért egyéni szabadságát újra veszély fenyegethette.

Isabella-Erzsébet tehát még a király keleti utazása kezdetén, feltehetőleg 1290 elején Esztergomba ment, hogy Ladomér érsek oltalma alá helyezkedjék.(25)

Kun Erzsébet – IV. László király anyja – 1290 májusában még gazdag adományokat tesz „birtokaiból”. Igaz, hogy az okleveleken feltüntetett tartózkodási helye és az adományok megjelölése olyan birtokokra vonatkoznak Baranyában és a Dráva mentén, melyeket, mint hajdani „szlavóniai hercegnő”, saját udvartartására megtartott magának. Ettől Isabella-Erzsébet a somogyi és tolnai királynéi birtokokat valóban visszavehette.

1290 Halálát közeledni érezvén, Erzsébet, V. István özvegye és IV. László anyja, 1290. május 3-án a Baranya megyei Aranyoson a verőcsei vendégek – hospesek – évi adóját a dominikánusoknak ajándékozta „lelkének üdvösségére”. Az adománylevél hangja úgy cseng, mint egy végrendeleté. Az idős anyakirályné, „akinek egyedüli vágya a szeretet és a jóságos tettek gyakorlása”, e „csekély adományában” megemlékezik a „sokféle jóról, amivel a Gondviselés életében elhalmozta attól a perctől fogva, hogy a pogányságból kivette és az igaz hit világosságára elvezette, mindaddig, hogy fiát a magyar koronára, leányait különféle országok trónjaira emelte”. Hálásan gondol IV. Béla királyra és Mária királynéra, férjére, István királyra és fiára, Béla hercegre is.(26) Ezt az okiratot vagy halálos ágyán, vagy legalább is nagybetegen diktálta már, mert

utolsó hivatalos irata és röviddel később valóban „megnyugodott az örök hazában”. Halálának körülményeit és pontos dátumát nem ismerjük.

Míg anyja a halálra készült, IV. Lászlón újra kitört a szenvedélyes bolyongás láza. Előbb Karánsebesre ment, majd a Maros völgyének vette útját, hogy közelebb legyen kedves kunjaihoz.

Rómából eközben újabb pápai követ készült az útra: a ferencesből lett gubbiói püspök, Frater Benevento, hogy a királyt jobb belátásra bírja.

A Kőrösök mentén azonban újra lázongani kezdtek a kunok, de ezúttal a király ellen. Örökös pálfordulásai miatt félni kezdtek, hogy az ország közvéleménye és a főurak haragja ismét ellenük fordul majd. Titokban kimondják felette a halálos ítéletet. A Sebes–Kőrös mellett, Kőrösszegnél Barsa Kabor várúr árulása következtében a kunok megbízott emberei: Árboc, Törtel, Kemencze és rokonai 1290. július 10-én, éjjel megrohanták sátrában László királyt és kegyetlenül meggyilkolták. László mindössze 28 évet élt. A király holttestét Gergely püspök és kancellár városában, Csanádon temették el, csaknem titokban.(27)

Mizse nádor, amikor a gyilkosságról értesült a sebesülten megmenekült Miklóstól, Édua testvérétől, vele és testvére Aysza társaságában egy hajnalban meglepte Árbocz táborát. Árboczot kétfelé vágták, Törtelt darabokra szabdalták és egész nemzetségüket, asszonyostól, gyerekestől lekasabolták.(28)

Az utolsó Árpádházi király: III. Endre 1290–1301

Endre herceget II. Endre király unokáját és „utószülött István” fiát már az 1290. év elején az országba hívta ugyan Kőszegi Iván és Ladomér esztergomi érsek, amikor IV. Lászlóval kapcsolataik a pattanásig feszültek és az ország hangulata is a robbanásig romlott, de a bonyolult politikai harcokat kihasználva Hahót nembeli Arnold elfogta gyenge kíséretével együtt és kiszolgáltatta I. Albert osztrák-stájer hercegnek, aki ekkor IV. László szövetségese volt. A gonosz szándékú Hahótok terve azonban nem sikerült, mert I. Albert tapasztalt tanácsosaira hallgatva, vendégként fogadta az ifjú herceget. Legalábbis a kezdetben. Később azonban megvonta tőle az anyagi támogatást, s erre a bécsi kereskedők is zárolták nyílt számláját. Ha nem is nyomorban, de igen szerény körülmények közt élt a királyfi.

Amikor IV. László halálával a magyar trón megüresedett, a főpapok és a főurak csak reá gondolhattak, mint örökösre, ő volt ugyanis az egyedüli Árpádfi. Ám, hogy a jó üzletet mindig szimatoló I. Albert zsarolásának eleve elejét vegyék, követeik barátkámzsába öltöztetve mentették át a határon. Innét már hajón vitték Budára, majd fényes főúri kísérettel Székesfehérvárra, ahol 1290. július 23-án, két hétre IV. László halála után királlyá koronázták.

Szeptemberben már meg is tartotta az első országgyűlést Óbudán, ahol jelentős intézkedéseket hozott az ország ügyeinek a rendbehozására. Ezek közül az igazságszolgáltatásra vonatkozókat azonnal életbe is léptették: *a megyei ispán bíráskodását országszerte négy választott nemes jelenlétéhez kötötték.*

Endre azt is megígérte, hogy „régí szokás szerint” nádort, tárnokmestert, országbíró a nemesség tanácsa szerint választ magának, továbbra is megőrizve

a fehérvári prépost jogát az alkancellárságra. *Királyi kancellár marad az esztergomi érsek és királynéi kancellár a veszprémi püspök.*

A király tanácsosainak első gondja volt megfelelő feleséget keresni az új királynak. *Választásuk Fenennára, Ziemomysl kujáviai fejedelem leányára esett.* Kérésük meghallgatásra talált és ez év októberében András már feleségül is vette a lengyel földről érkező Fenennát, akinek „ifjú szépségét, nyájas kedvességét és nagy műveltségét” egyképpen dicsérik a magyar és a lengyel krónikák. Koronázásuk pontos dátumát nem ismerjük, de *Fennenna már 1290-től, mint királyné jegyzi okleveleit.* (29)

Az új királyné hivatalos pecsétjén jelenik meg először a kettős kereszt lábánál a három egybefonódó gótikus ív, melyek valósággal tartják a keresztet. Ebből a motívumból alakul ki a később olyan nemzeti jellegű „hármasszoros halom”. (29b)

1291 Mivel I. Albert osztrák herceg a jogtalanul elfoglalt nyugat-magyarországi várakat nem volt hajlandó visszaadni baráti szóra, Endre hadsereget küldött ellene és csapatai *augusztus elejére* Bécsig nyomultak előre. A hadjárat magyar sikere kétségtelen. Az ellenségeskedésnek a kölcsényi béke vetett véget. Megkönnyebült szívvel írta az ifjú királyné, hogy „úgy látszik mintha annyi hányattatás, oly hosszú zavaros idők után, végre az óhajtott béke ideje elérkezett!” Sajnos az „óhajtott béke” ezúttal is csak rövid életűnek bizonyult.

1292 A pápai udvar kezdetben vonakodott III. Endre jogait elismerni. Egyes főurak ezt a királyi hatalom elleni szövetkezésre igyekeztek felhasználni, 1292-ben. A Drávától az Adriáig lakó főurak már nyílt lázadásra gondoltak. A lázadók leverésére *Endre seregével a Nagy Hadiúton* sietett a hűséges Dunántúlon keresztül a horvát-szlavón tájak felé.

A zágrábi káptalan már Somogyba – Segesdre? – elébe küldte hódoló követtségét június havában. (31)

A nagy hadsereg érkezésének a híre a lázadókra hideg zuhanyként hatott. A szlavóniai bán néhány környékbeli urat már Endre megérkezése előtt vagy levert fegyverrel, vagy okos szóval jobb belátásra bírt. Végül még az Ugronok és a Bebiri-Subi-ók is meghódoltak.

Már békésen hazafelé tartott a király, amikor „szavukat megszegve és a királlyal kötött egyezségről megfélemlítve”, *vakmerő tettel útját állták augusztusban Ivanics mellett. A királyt és embereit fogságba vetették.* Zsarolni is próbálták, de az élelmes alkancellár, Tivadar fehérvári prépost, a királyi arany és ezüst edényeket, felszereléseket, a dühöngők minden támadása ellen megoltalmazta.

A botrány országos méretű volt. A támadók is, a Henrikfiak is módját keresték annak, hogy a veszélyes csapdából kimeneküljenek. Kezesek fejében végül is megszületett az egyezés: a király kiszabadult és háromhavi fogsága után *Zágrábba ment november havában, ahol az év végéig maradt.* (32)

1293 *Budára csak a következő 1293. esztendő januárjában indult vissza a „Nagy Hadiúton” – Segesden át – de ezúttal már erős és éber kísérettel.*

Amilyen békeszerető, néha habozó, ingadozó természetű volt Endre, éppen olyan erős, *akaratos, keménykezü asszony volt anyja, Marosini Tomasina,* aki már többször kifejezte óhaját, hogy Magyarországra szeretne jönni fia támogatására. Endre már 1291-ben várta. (33) A közbejött szlavón-horvát-dalmát események azonban késleltették az utazást, s így csak 1293-ban érkezett meg és *III. Endre neki adta, felesége, Fenenna királyné hozzájárulásával, a szlavóniai hercegséget a tenger melléki részekkel és Pozsega megyével.*

Még ugyanebben az évben megkapta – valószínűleg, hogy biztos és lázadástól mentes birtoka is legyen udvartartására – *a segesdi királynéi uradalom egy részét, amely felett rövidesen rendelkezni fog, s belőle adományokat ad.* Sőt itt fogadja fia III. Endre látogatását is.(34) Erre az útra elkísérte őt Fenenna királyné is. Ekkor egyezhettek meg a segesdi birtoktest megosztásában, ill. a királynéi javadalmak surlódásmentes használatában.

A szlavóniai hercegnő valóban „királyi udvartartást” tartott: kancellárja, Tétény Pál, pécsi püspök lett, országbírája Buzád Agyász, főudvarmestere Lőrincz, Fülöp mester fia, Keled ispán unokája. Velük szemben a még mindig bizonytalan Brebiri-Subiő atyafiság állt, de a dunántúli urak közül is többen, így az erőszakos baranyai ispán, Majs, valamint Mizse, volt nádor, akit többen megkeresztelt izmaelitának mondanak, de lehet, hogy csak besenyő volt.

Amikor Marosini Tomasina átvette hercegségét, Mizse nem akarta visszaadni Szekcső várát, mely királyi vár volt és amit jogtalanul elfoglalt. Az új hercegnő, a király nevében, Tétény Pál és Henrikfia Miklós nádor segítségével fegyveresen vette vissza 1294-ben.

A pécsi püspök birtokait meg Majs, a II. Endrénél már szereplő öreg Majs unokája pusztította. A püspök panasza szerint ezer marháját hajtotta el különböző falvakból; egy templomot feltört, annak sekrestyéjéből mindent, amit a környék nemessége, a szolgák és parasztok őrizetre itt letétbe helyeztek, elvitt. A püspök egyik tisztjét, Domonkos ispánt a templomban ölte meg. Falukat dúlt fel, szolgákat kínzott és ölt meg. Egy lakodalmas menetet szétvert, a vendégeket kifosztotta, a tanúkat megsebesítette, a menyasszonyt elrabolta, magánál tartotta és megbecstelenítve adta vissza. Ebből a leírásból is kitetszik, hogy az unoka milyen messze esett a mindig becsületes öreg Majstól... Marosina Tomasina fegyveres erővel őt is „kellőképpen megzabolázta”.(35)

1294

Alkalomadtán emberei és a király hívei hűségét bőkezűen jutalmazta, mint példa erre *Mihályfi László comes* (ispán) esete, akinek a „*saját segesdi birtokához*” – *ad Segusd praedium nostrum* – tartozó Szob (Zob) falut adományozta. László comesnek komoly érdemei voltak, mert amikor Kőszegi Henrik bán fia III. Endrét fogságba vetette, saját magát kezesül ajánlva fel, hozzájárult a király kiszabadításához. Ő maga csak jóval később szabadulhatott, s ekkor is 200 márkát kellett fizetnie és saját fiát kezesül adnia, aki a mocsaras levegő és a rossz bánásmód következtében meg is halt. De még Szekcső ostrománál is kitüntette magát a comes: a vár megvívásában nagy része volt.(36)

1295

Kőszegi Miklós nádor 1295. május 21-én Segesden időzván, ítéletet mond egy birtokperben. Az ügyben tehát, mint nádor járt el, vagyis hivatalát gyakorolta.(37) *Segesd nem tartozott soha a Kőszegiek birtokaihoz.* Egyébként az oklevél idején Kőszegi Miklós a *somogyi ispáni címet is viselte.* A nádori székben november 15-én Aba nembeli Amadé váltja fel.

István segesdi főesperes ebben az évben III. Benedek veszprémi püspök megbízásából Tihanyba megy, hogy Szent István kiváltságleveléről és ennek IV. Béla király által készített másolatáról hivatalos átírást kérjen. A tihanyi átíró levél bevezetésében az eredeti oklevél bemutatását is megemlíti.(38) A tihanyi bencés apátság és az apátsági birtokokon lévő falvak és puszták nagy része a veszprémi egyházmegye területén feküdt és a püspöki kancelláriának azért volt szüksége ezek pontos listájára, hogy az egyházzogi és tizedszedési problémáknak elejét vegyék, vagy azokat orvosolni tudják.

Az esztendő folyamán, pontosabban szeptember végén, III. Endre felesége, Fenenna királyné meghalt röviddel azután, hogy egy egészséges leánygyermeknek adott életet. A leány a keresztségben az Erzsébet nevet kapta.(39)

1296 A trónöröklés bonyodalmai még frissek voltak a főurak emlékezetében, így első dolguk volt III. Endrének új hitvest keresni, mert Fenenna után csak a kis Erzsébet maradt. A választás I. Albert osztrák herceg 16 éves leányára, Ágnesre esett és az esküvőt 1296. február 6-án, farsangi időben, Bécsben, fényes külsőségek közt ülték meg.

A kortársak feljegyzéseiből tudjuk, hogy Ágnes, az ifjú hitves nem volt csinos, de okos, meggondolt, egyesek szerint kicsit száraz modorú, ám jóságos szívű volt és a kezével valóban a szívét is királyi urának adta, hozzá mindvégig hűséggel ragaszkodott.(40) *Ő lett az első Habsburg a magyar királyi trónon.*

Még el sem ült a vidám lakodalmi ének, mikor újra fegyverzaj verte fel az országot: megintcsak a Kőszegiek lázongtak és bujtogatták barátaikat, ahol ezek életek: Nyitrában, Mosonban, Baranyában, sőt még Zágráb környékén is. III. Endre sereggel volt kénytelen menni Sopronba, Vasba, Zalába, hogy megtörje a Kőszegiek makacs kevélységét. Ladomér esztergomi érsek és a veszprémi püspök is a táborában volt jelentős fegyveres erővel. Sőt még Albert herceg is Endre segítségére sietett. Hadműveleteiknek a rossz idő vetett véget. A király alkudozásokba volt kénytelen kezdeni, hogy a nyugati végek békéjét biztosítsa.

Családi ügyeit is rendezni igyekezett. Mivel délen a királynéi birtokok egy részét anyjának engedte át, gondoskodnia kellett felesége udvartartásának anyagi megalapozásáról. 1297. november másodikán feleségének, az ifjú Ágnesnek adományozta a Csákoktól visszafoglalt Pozsony várát „megyéstől, a falvakkal és a városokkal együtt”.(41)

1298 A történészek már rég megállapították a Habsburg-házról, hogy európai hatalmát jórészt sokréttű és ügyesen szervezett házassági kapcsolatainak köszönhette. Politikai előretörésének kezdetén az első támogatást I. Albert a magyaroktól kapta. 1298. február elején Bécsben fogadta vejét, III. Endrét, Habsburgi Ágnes férjét, aki fegyveres támogatást ígért neki Adolf német király ellen. Ez utóbbit, igaz, csak hat évvel előtte jelölték ki a választófejedelmek királyukká, de hat éves balkezes kormányzása elég volt arra, hogy mindenki elforduljon tőle. Ezt a feszült, sőt forrongó helyzetet I. Albert jónak látta saját háza javára gyümölcsöztetni. A lázadó német hercegek közül megjelent az összejövetelen a szász és a brandenburgi fejedelem, a cseh király, néhány kisebb jelentőségű herceg és főpap, valamint a magyar király feleségével, és elhatározást nyert Adolf megtámadása. Endre király megígérte magyar és kun lovasságának a segítségét. A szövetség megerősítésére Fenenna királyné két és fél éves kislányát, Erzsébetet eljegyezték Vencel cseh király hasonló nevű kilenc éves fiával. A kis magyar királylányt Ágnes királyné mindjárt Bécsben is hagyta, hogy Albert gyermekeivel neveljék együtt.

Az ígért seregek a nyár elején egybe is gyűltek és megindultak a Rajna felé, ahol Adolf seregei gyülekeztek. A döntő ütközetre július 2-án került sor a Worms melletti Gölleheimnél, és Adolf itt döntő vereséget szenvedett. Adolf maga is a csatatéren maradt, s az ütközetben a Balassa Demeter pozsonyi ispán vezette magyarok különösen kitüntették magukat. *A Tolna megyei Bácsfia Tamás hat vitézt fogott el, köztük a német király pfalzgrófjának a testvérét.*(42)

Habsburgi Rudolf magyar seregek segítségével lett *Dürnkrunál* osztrák herceg, I. Albert szintén magyar fegyverek jóvoltából nyerte el a német királyi címet *Göllheimnél*.

De a győzelem emelte a magyar király tekintélyét is, amit ő ügyesen a zavaros országos ügyek rendezésére igyekezett felhasználni az augusztus 5-re összehívott pesti országgyűlésen, amit az *akkor még a város szélén lévő pesti ferencesek temploma melletti téren (=mezőn)* tartottak meg. *A gyűlést megnyitó hagyományos ünnepi szentmisét a király és a rendek jelenlétében a barátok templomában mutatták be.*(43)

A 42 pontból álló határozatokból kiemelkedő:

- újra sok szó esett a jogtalanul szerzett javadalmak igazságos visszaadásáról;
- a királyi engedély nélkül épült várakat le kell rombolni;
- azokat, akik külföldi segítséghez folyamodnak a vitás belügyek rendezésére, egyházi átokkal kell sújtani;
- a királyi tanács (kormány) összetételét is újra kell szabályozni az egész ország érdekeinek megfelelően;
- hasonlóképpen rendezni kell a királynéi udvartartás (jövedelmek kezelése) és a királynéi udvar összetételét;

(A magyarok felpanaszolták, hogy Ágnes királyné mellett túl sok az osztrák. Anyagilag pedig nehezményezték, hogy egyszerre három királynéi udvartartás is volt: Isabella-Erzsébet, Kun László özvegyéé, Ágnes királynéé, vagyis Endre feleségéé és *Marosina Tomasinéé, aki jog szerint nem is volt királyné, csak a király anyja. Szlavóniai hercegi címére pedig több főúr is vágyott!*)

- végül azt is kijelentik és ünnepélyesen előírják a rendek, hogy *senki sem viselhet egyszerre több méltóságot, vagyis országos főhivatalt.* Ez meg a mind jobban terjedő javadalom-halmazos fékezését kívánta szolgálni. A javadalmakért folyó örökharcban természetesen kárt szenvedett a hivatal rendes, hozzáértő ellátása. A törvényhozók szándéka szerint ez a döntés nemcsak a világi, de az egyházi főhivatalokra is vonatkozott volna, melyek, közjogi méltóságok lévén, országos érdekeket szolgáltak.

A következő évek bőven illusztrálják, hogy a szándéktól a megvalósulásig hosszú az út...

Isabella-Erzsébet királyné, IV. vagy Kun László özvegye békésen élt az udvarban Fenenna királyné idején. Fenenna szeretetében fogadta és Ladomér érsek támogatására mindig számíthatott. Két nagy pártfogója halála után azonban úgy döntött, hogy visszatér hazájába, Nápolyba, 1299 februárjában. Özvegyi fátyla mellé nem vette fel ugyan a szerzetesi fátylat is, de a nápolyi dominikánus apácáknál a királyi vendégek lakosztályán fejezte be életét, 1303-ban.(44)

A pesti gyűlés határozatainak a végrehajtására az urak és főurak közt nem egyszer fegyveres összecsapásra került sor.

A következő 1300. esztendő újabb gondokkal terheli III. Endre már eddig is fáradt vállait.

- Balassa pozsonyi ispán nyílt háborúban áll a nagyratörő Csák Mátéval.

- II. Károly nápolyi király, jól tudván, hogy III. Endrének nincs fiú utódja, a király megkérdezése nélkül ünnepélyesen bejelenti, hogy unokáját, Károly Róbertet jelöli a majd megüresedő magyar trónra.

– Az esztendő végén pedig meghal szeretett anyja, Marosini Tomasina, hűséges és erélyes kezű támasza a szlavón-horvát végeken.(45) *Halálával* nemcsak a szlavóniai részek biztonságának a problémája lett újra aktuális, de a *segesdi és délvidéki királynéi birtoktest is visszakerült a király kezére.*

A felmerülő problémákkal egy dinamikus erejű király könnyen szembe nézhetett volna, de Endréből már mind jobban hiányzott a belső tűz és energia. Uralkodásának napnyugati hangulatába jól illik az ismeretlen magyar szerző, alkalmasint egy volt párizsi diák által írt Ó-magyar Mária-siralom, amely Geoffroy de Breteuil (†1196) latin himnuszának szabad magyar változata:

„Valék siralom-tudatlan.
Siralomtól süppedek,
búval aszok, epedek..

Ó én édes uracskám,
Egyetlen fiacskám!
Síró anyád tekintsed,
Bújából kinyujtsad (kihuzzad)!”

Az Árpád-ház végnapjai

1301 A déli országrészeket a trónkövetelő Anjou-ház ügyes intrikákkal és a velencei bankoknál felvett kölcsönök pénzéből a főurakat a király ellen hangolta. A királyi hatalom fénye megtört. Ezen már nem sokat segített a király anyai nagybátyja, Marosini Alberto behívása sem. Bármilyen ügyes politikus hírében állt is, a szlavón-dalmát vidék elszakadással fenyegetett.

Magában a királyi udvarban is rohamosan csökkent az önbizalom, a tennia-karás: a kölcsönös bizalmatlanság mindenkit megfertőzött. Mind nyíltabban beszéltek arról, hogy Marosini Tomasina nem természetes halállal halt meg, hanem méreg áldozata lett. Olasz szokás szerint – mesélték – frissen sült vadat küldött ajándékba fia egyik főúri ellenségének. A kiválasztott főember udvari-asságból, ugyanazon a tálon, fácánpecsennyével viszonzta a figyelmességet. Mind a ketten meghaltak: egymást mérgezték meg...(46)

Endre lankadó erőit borral igyekezett serkenteni, feltüzelni... Az eredmény csak a legrosszabb lehetett. S a méregtől való rettegés őt is annyira megszállta, hogy enni és inni már csak leghűségesebb szolgálói társaságában mert. Nemcsak lelkiileg, de fizikailag is elzárkózott a külvilágtól. *A budai vár zárt ablakai mögött 1301. január 14-én jött érte a halál.*

Holttestét a budai ferencesek templomában – a régi kolostor templomában! – temették el.(47)

Ágnes özvegy királyné a gyásztól megrendülten és az udvari intrikáktól megrémülve – az átkos olasz méregtől is félve! – már másnap átadta a budai várat a királyi főembereknek, hogy ezzel is jelezze: hazájába akar visszatérni. Osztrák katonai kíséret jött érte magas rangú főurakkal. Megkönnyebülve, de könnyes szemekkel lépte át a magyar határt. Magyar királynéi rangja érdekében a pozsonyi vár jóvedelmét megtartotta és a königsteini kolostor vendéglakosztályára vonult vissza. Itt élt tiszteletre méltó életet, talpig fekete gyászban,

1364. június 11-én bekövetkezett haláláig. Férje emlékére, akit élete végéig hűséges szívvel szeretett, a svájci havasok lábainál, Niedwaldenben örökös alapítványt tett, ahol ma is imádkoznánk Endre király lelki üdvéért.(48)

Erzsébet magyar királyi hercegnő, III. Endre és Fenenna leánya, 17 éves korában a svájci Töss domonkos rendi apácakolostorába lépett és itt élt szent magányban 1338. május 8-ig. Amikor a halál közeledtét érezte kérte a nővéreket, hogy nyissák ki az ablakot. Mégegyszer akarta látni az eget és a szelek hátán lassan tovaúszó felhőket. Majd csendes sóhajtással így imádkozott: „Uram, Istenem, tekints ma rám végtelen irgalmassággal és fogadj be mennyországodba e nyomorúságos világból. *Úgy búcsúzom e világtól, hogy nem emlékszem, láttam-e egyet is a rokonaim közül, mióta atyám országából eltávoztam...*”

Megrendítő vallomás!

Csak halála után jöttek rá és ismerték el, hogy *Erzsébet igazi magyar királylány volt. Sírkövére Magyarország címerét vésték.*(49)

Isabella-Erzsébet királyné, IV. László özvegye, öreg napjaiban, a nápolyi kolostor udvarán emlékeztetett a *somogyi Majs ispán feleségére és apácaleányára*, akik szomorú fogsága idején szeretettel vették őt körül, a klastrom kapuján zörgető *névtelen somogyi nemesekre, az ünneplőbe öltözött, nehéz csizmájú somogyi jobbágyokra, akik vesszőkosárban hozták neki „a hazait”, akik nem félték még akkor sem, amikor a király haragjától való retteget következtében annyian cserben hagyták. Somogyból emelt fővel jöttek hozzá „hűséges népei”, akik a megpróbáltatások idején sem tagadták meg királynéjukat.*

Erzsébetnek, Fenenna és III. Endre leányának, a tössi kolostorban nem voltak, nem lehettek ilyen emlékei. Két és fél éves volt, amikor Bécsbe vitték. Somogyban sohasem járt, királyi anyja birtokait, „cselédeit” nem ismerte. A saját családjából sem kereste fel soha senki. Hazáját mégsem feldte el, egész életét az érte való imádkozásnak szentelte. Így talán mégsem halt meg elhagyottan, egészen egyedül: élete utolsó percéig a szíve mélyén őrizte szeretetét. A klastrom krónikája a tanú rá.

III. Endre szomorú halála, családjának széthullása, a hajdan dicső Árpád-ház uralmának csendes, őszi hangulatú vége.

A krónikások szavait idézve: „Árván maradt az ország és a nép”.

Árván indult mind a kettő az ismeretlen és bizonytalan jövő felé...

A ferencesek letelepedése Segesden 1290-ben

Cortonai Illés, Szent Ferenc Rendjének általános főnöke, 1238-ban a magyarországi ferenceseket elkülönítette a németországiaktól és *Provincia Hungariae* néven önálló rendtartományba fogta össze.(50)

A későbbi általános gyűlések Illés testvér számos intézkedését hatályon kívül helyezték, ez azonban érintetlen maradt, s így a ferences rend magyarországi fejlődése idegen befolyástól mentesen fejlődhetett tovább.

A ferencesek lekipásztori tevékenységük során elsősorban a szegény és elhagyott népréteggel kerültek közelebbi kapcsolatba; szerény házaikat, majd nagyobb kolostoraikat is a városok határában építették fel. Az őket pártfogó főurak birtokaikon leginkább ott telepítették le őket, ahol plébániatemplom

nem volt a közelben. Mikor azonban a házaik száma egyre szaporodott és a hívek is mind nagyobb tömegben folyamodtak öszolgáltatáikért, a már beilleszkedett egyházmegyei papság féltékeny szemmel figyelte sikereiket, attól tartván, hogy saját templomaik látogatottsága csökkenvén, egyéni jövedelmük is megcsappan. A püspökök egy része is nehezen fogadta el, hogy a barátok előljáróikat maguk választják és azok kinevezésébe vagy áthelyezésébe a pápai kiváltságok következtében bele nem szólhatnak. Ebben néhányan saját tekintélyükön ejtett csorbát láttak. Néhány magyar püspök és számos pap azon volt tehát, hogy a szerzetesek működése elé adminisztratív akadályokat gördítsen.

E nem várt, de elszánt ellenfelek nem akarták megengedni, hogy a ferencesek egyházaikban, illetőleg kápolnáikban az Oltáriszentséget tartsák, hogy azokban gyóntathassanak és áldoztathassanak. Nem akarták megengedni, hogy a ferences újmisési papok első miséjüket a maguk egyházában mutassák be, s hogy eme és hasonló alkalmakkal a följánlott alamizsnát elfogadhassák, hanem minden adományt, még a gyertyákat, sőt az oltárdíszeket is maguk számára akarták lefoglalni! Kényszeríteni akarták őket a plébániai körmenetekben való részvételre, tizedet követeltek a ferencesek kertjei és földjei terméséből, haszonbért a házaik után. Azt meg egyáltalán nem akarták, hogy városokban telepedjenek le.(51)

A ferencesek a sok zaklatás miatt végül is panaszt tettek a pápai udvarnál. IV. Ince pápa 1245. aug. 18-i rendeletében a védelmükre kel és utasítást ad az *esztergomi* és a *kalocsai* érsekeknek, valamint a *zágrábi* püspöknek, hogy a ferencesek zaklatását szüntessék be az ország területén.(52) De mivel ezeket nevezte meg a pápa, alkalmasint a panaszok is eme egyházfők területeiről érkezhettek.

Ám az ellenfelek csak nem tudtak belenyugodni a pápai döntésbe, s ezúttal azzal érveltek, hogy feltették a kérdést miszerint érvényes-e a vasárnapi kötelező szentmise hallgatás a ferencesek templomaiban, melyek természetesen nem voltak plébániatemplomok. Nyugaton ez már régóta megoldott probléma volt ugyan, csak éppen Magyarországon nem akartak erről tudomást venni. IV. Sándor pápának újabb levelet kellett írnia 1255. december 12-én, hogy a vitát a ferencesek javára döntse el.(53)

És mert az áskálódás tovább tartott, IV. Kelemen pápa 1265. június 29-én olyan kiközösítést helyezett kilátásba a ferencesek lelkipásztori munkáját gátlóknak, amely alól csak a Szentszék oldozhatott fel.(54)

Kezdetől fogva a ferencesek feladatai közé tartozott az Evangélium hirdetése a kunok között. Az erre való külön megbízatást III. Miklós pápa írta alá 1278. október 7-én.(55)

A ferences rend nagy krónikása, Wadding írja az 1260-as Narbonne-i nagykáptalanról, hogy ebben az esztendőben a magyar ferences rendtartománynak már nyolc örsége volt, úgymint a győri, a zágrábi, a nagyszombati, az esztergomi, a pécsi, az egri, az erdélyi és a fehérvári. Minden örséghez 6–8 ház tartozott.

Más szóval: a rend már az ország minden táján rendelkezett házakkal. E gyors terjeszkedésben nagy szerepük volt a ferenceseket következetesen támogató királyoknak, királynéknak, de azoknak a *hívó magyar földesuraknak is, akik kolostorok és templomok építésével sokszor olyan eldugott helyekre is adtak papot a népeknek, ahová a biztos jövedelmet váró egyházmegyei pap sohasem vállalkozott volna.*

Közben a magyar püspökök véleménye fokozatosan megváltozott és most már nemcsak eltűrték a ferenceseket, hanem egyenesen elősegítették és szorgalmazták a ferencesek házalapításait számítva azok lelkipásztori munkájára. Ezek közé a püspökök közé tartozott a Rád nembeli Benedek veszprémi püspök is, aki 1295-ben egész egyházmegyéje területére felhatalmazást adott a ferenceseknek prédikálásra, gyóntatásra, és a híveit búcsúk engedélyezésével buzdította a ferences templomok látogatására. (56)

Ez a püspöki felhatalmazás azért is figyelmet érdemel, mert nagykiterjedésű egyházmegyéjében már több helyütt volt ferences kolostor, így az első zalai Szemenyén és az első somogyi Juthon.

Az ő püspöksége alatt telepedtek le a ferencesek a Somogy megyei Segesdre. A letelepedés dátumáról azonban sok vita volt a történészek közt, s a kérdést mi is csak következtetés után és nem pontos oklevél segítségével tudjuk megoldani.

– Számos egyháztörténész, köztük ferences is, azt tartja *Istvánfy után* (57), hogy a segesdi ferences rendházat és kolostort a gazdag dunántúli főúri család, a *Marczaliak* építették, azaz alapították 1290-ben. Ez azonban nem lehetséges: 1290-ben Segesd még királynéi birtokközpont és csak egy évszázaddal később került a *Marczaliak* birtokába. Így első alapítók, jótevők nem lehettek.

– *Timon Sámuel*, a jeles jezsuita egyháztörténész (58), a korabeli pozsonyi klarissza kolostor alapítását rélszletesen leírja, de Segesdről, úgy látszik pontos dokumentumok híján, semmi biztosat nem tud.

– *Péterfy Károly*, ugyancsak ismert történészünk, Pázmány Péter zsinatairól szóló jegyzeteiben (59) úgy tudja, hogy a segesdi ferences kolostort és templomot a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére 1295-ben, III. Endre magyar király alapította. De a kolostor alapításának előbb kellett történnie, mert 1295-ben már felszentelik a templomát. Ebben az összes források megegyeznek.

– *Wadding közismert Annales*ében (60) a letelepedés évét 1290-ben jelöli meg, csakúgy, mint a másik neves rendi történész, *Gonzaga* (61) is.

– *Kósa Jenő*, a magyarországi mariánus ferences rendtartomány történetében (62) régi kifejezést idéz: „Conventus Segusdiensis fundatus est parum ante 1295, tempore Regis Kun László... Ebben a mondatban két állítás van, amely első olvasásra ellentmondónak látszik. A mondat magyar fordítása: A segesdi kolostort röviddel 1295 előtt alapították, Kun László idejében. Tudjuk, hogy Kun László 1290. július 10-én vesztette életét. Ám a szöveg nem azt mondja, hogy 1295-ben halt meg, hanem hogy röviddel 1295 előtt alapították a kolostort, még Kun László idejében. Ha öt-hat esztendő rövid időnek tartunk, akkor gondolhatunk 1290-re is. E körül, de még Kun László idejében kell keresnünk a letelepedési évet.

Ha pedig ez mind bizonyosabbnak látszik, akkor joggal gondolhatunk feleségére, *Isabella-Erzsébetre*, aki 1289–90-ben valóban Segesden tartózkodott egy ideig, amikor visszavette az elkobzott királynéi birtokokat az ismert fővényi országgyűlés után. A királyné jól ismerte a ferenceseket még a nápolyi királyi udvarból, hiszen családja ott is, de a távoli Szentföldön is nagy pártfogója volt Szent Ferenc fiainak.

– *Karácsonyi János* (63) az eddigi forrásokat úgy értelmezi, hogy a ferences kolostor és templom valóban III. Endre korában épült, de nem a király, hanem a királyné, vagyis *Fenenna kezdeményezésére, még 1295 előtt*, mivel ebben az esztendőben biztosan tudjuk, hogy mind a kettő már állt. III. Endre is ismerte

a ferences családot még itáliai tartózkodása idejéből és később Magyarországon is támogatójuk volt. Felesége, Fenenna előtt sem lehetett ismeretlen a ferences mozgalom, hiszen a ferencesek már évtizedekkel előtt letelepedtek Lengyelországban is. Az ősi kujáviai hercegség a Visztula nyugati partján terült el, Bydoszcz és Wloclawek vidékén, a Notes vize mellett. Ez volt a későbbi lengyel királyi család, a Piastok fészke. Önálló hercegsége csak 1526-ban szűnt meg, amikor a lengyel királyságba kebeleztek be. – A *krakkói ferences őrség* házait 1269-ben a magyar rendtartományhoz csatolták, de három év múlva már visszatért a cseh-lengyel rendtartomány kebelébe, mint önálló őrség, vagyis custodia.(64) – *Fenenna 1290-ben lett magyar királyné, s a Dunántúlt közelebbről csak III. Endre délvidéki fogsága idején, 1292-ben ismerte meg jobban.* El lehetett volna képzelni, hogy segesdi kolostoralapítása esetleg fogadalmi összefüggésben volt III. Endre kiszabadulásával, amikor ő 1293 tavaszán Zágrárból indulva a déli hadiúton tért vissza fiatal felesége nagy örömére. Sajnos ezt az elképzelést semmiféle okirattal alátámasztani nem lehet. *És Fenenna királyné utolsó hivatalos oklevele, 1295. szeptember 8-án kelt.* (HO.VII.243)

– Két előző írásunkban mi is ingadoztunk két dátum közt. Az *Adalékokban*(65) még a Wadding-i 1290-es évet fogadtuk el, míg a *Bátori Katában* (66) az esetleges 1292/3. évet helyeztük előnybe, éppen a király szlavóniai fogságából való szabadulására gondolva. A fentebb említett okok miatt ezt a feltevést el kellett ejtenünk. Újabb kutatásra volt szükség.

– Az osztrák eisenstadti ferences kolostor könyvtárában megtalált *Nyűró Zsigmond Concisi Annalesei* (67) nem sokkal vitték előbbre ismereteinket, mert ő megelégszik azzal, hogy a segesdi kolostoralapítást egyszerűen István provinciális idejére teszi, vagyis 1288 és 1295 közé.

– *Takács Ince*, a mariánus rendtartomány 1949-es Schematismusában (68) már 1289-re teszi a kolostor alapítását és 1295-re a Boldogságos Szűz tiszteletére épült templom felszentelését, de Istvánfyt idézve, a Marczaliak bőkezűségének tulajdonítja mind a kettő létrehozását. (A *Veszprémi Egyházmegye papságának 1975-ös Névtárában* az alapítási év 1395, ami nyilvánvalóan nyomdahiba. Az azonban már tévedés, amikor ezt írja, a 307. lapon, hogy a ferencesek Szent László tartományának központja volt. Nem volt.)

– *Visszatérve Wadding évkönyveihez*, azokban a teljes szöveg így hangzik (ad 1290, No16): „Conventus (Fratrum) sub Andrea III. Rege veneto nuncupato ex diversis elemosynis aedificatus... vagyis a kolostor III., „Velenceinek” nevezett András király idejében *különböző alamizsnákból, adományokból épült...* (építetett). A „különböző adományok, alamizsnák” megjelölése itt azt jelzi, hogy az alapítók személyére vonatkozóan döntő oklevél nem állt a rendelkezésére. De jelentheti azt is, hogy a történelmi viszontagságok miatt *nem azok fejezték be, akik elkezdték az építést.*

E látszólag eltérő, néha ellentmondó forrásokban van azonban egy bizonyos konkordancia, ami a kérdés tisztázásában segítségünkre lehet.

A *Marczali családot* ki kell zárunk az alapítás kezdeményezéséből, mert mind látni fogjuk, ők csak 1404-ben jutnak Segesd birtokába. A segesdi kolostor és templom pedig 1295-ben már állt. Igaz viszont, hogy ebben az időben a Marczali családnak már jelentős birtokai voltak Somogyban.

Ki kell zárunk az alapítók névsorából *Marosini Tomasinát* is, III. Endre anyját, aki 1293-tól a Horvát-Szlavén bánság és a tenger mellék kormányzója

volt és ő rendelkezett a segesdi királynéi vagyon jövedelméről is, de semmiféle forrás nem említi egyházi jellegű alapításait. Ez természetesen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a már megkezdett segesdi munkákat nemcsak jóváhagyta, de esetleg támogatta is.(68 bis)

Mint már jeleztük, volt az u.n. *Pázmány-jegyzék* csak azt állítja határozottan, hogy az építkezések s az alapítás III. Endre idejében történtek.

Egyben valamennyi forrás megegyezik: a templom felszentelésének a dátumában, s ez 1295-ben történt.

A felszenteléshez kapcsolhatjuk *Benedek veszprémi püspök 1295-ös döntését is*, amelyben egész egyházmegyéje területén felhatalmazást ad a ferenceseknek a prédikálásra és a gyóntatásra, és a templomaikat látogató híveknek búcsút engedélyez.(69) Több ferences forrásból tudjuk, hogy *ebben az esztendőben az ő egyházmegyéjében csak a segesdi templomot szentelték fel*. Az időben közeli pozsonyi ferences-klarissza kolostor és a gorbonaki ferences kolostor (Kőrös-Belovár m.) nem az ő egyházmegyéjéhez tartoztak.(70)

Mindezeket előrebozsátva, az alapítási idő kulcsát a két királyné *Isabella-Erzsébet és Fenenna sorsának alakulása szolgáltatja*. Mind a kettő közreműködött ugyanis a ferencesek segesdi meghívásában és letelepítésében. *Az sincs kizárva, hogy az építkezések befejezésében Ágnes királynénak, III. Endre második feleségének is része lehetett*.

A ferencesek bevezetésének érdeme Segesdre *Isabella-Erzsébeté*. S ebben a szándékában bizonyára találkozott IV. Kun László beleegyezésével is, akinek az udvarában több ferences is volt. Így pl. tudjuk, hogy amikor 1275. szeptember 2-án súlyos lázából hirtelen felépült, orvosai közt volt egy ferences is: Theodosius testvér (más források szerint Theodoricus), a ferencesek budai rendházából.(71) A király tudtával és beleegyezésével küldte Rómába Péter ferences tartományfőnök a küldöttségét, ahol III. Miklós pápa rendeletére a pápai kancellária 1278. október 7-én hivatalos megbízatást ad a magyarországi ferenceseknek a kunok megtérítésére.(72) Ottokár, cseh király feletti győzelme után IV. László restaurálja a megromlott székesfehérvári ferences kolostort, s melléje hálaadásképpen új templomot építtet 1280-ban és *megkezdí a pozsonyi Angyalos Boldogasszony ferences templom építését, amit III. Endre fejez be*.(73)

Hasonló eljárást látunk Segesd esetében is. Amikor *Isabella-Erzsébet királyné 1289–90-ben somogyi és tolnai királynéi birtokait személyesen veszi vissza, a kíséretében lévő ferenceseknek Segesden ideiglenes hajlékot ad saját birtokán*, ahol alkalmasint hosszabb időt szándékozott eltölteni. IV. Kun László király újabb pálfordulása, majd 1290 nyarán bekövetkezett halála miatt Isabella-Erzsébetnek Esztergomba kellett mennie, tehát a tervbe vett kolostor építését be nem fejezhette. Ez a munka rangban utódjára, *Fenenna királynéra* maradt, aki Endre fogsága és szerencsés szabadulása idején ezt meg is tette, mint ahogy Endre is befejezte az eldője által megkezdett pozsonyi ferences templom építését. A segesdi kolostor és templom is állt már 1295-ben, amikor felszentelésük történt. Aligha tévedünk, ha a felszentelés napját Nagyboldogasszony ünnepére, augusztus 15-re tesszük, mert a középkorban ez volt a legnagyobb Mária-ünnep. Magyarországon ennek az ünnepnek különös fényt adott Szent István emlékezete, aki halálos ágyán országát a Boldogasszony védelme alá helyezte. Az első segesdi ferences templom a Boldogságos Szűz tiszteletére volt szentelve.

Segesd ebben az időben, mint mondtuk, a királynéi somogyi-tolnai birtokok középpontja volt. Ez a megjelölés azonban semmi esetre sem jogosít fel bennünket arra, hogy Segesdet „királynéi székhelynek” nevezzük.(74) IV. Béla idejében, igaz, egy ideig az egész királyi család Segesden tartózkodott, később Nagy Lajos is itt találkozott családjával, de ezzel még nem lett Segesd királyi vagy királynéi székhely politikai vagy jogi szempontból. A királyi birtokok szétszórtan az ország más részében is voltak, ahol a király rendszeresen megjelent, mint a szepesi vagy a hagyományos pilisi vadászaton. A királynénak is voltak birtokai másutt is, mint például Veszprém, Komárom, Szatmár, Pilis vagy Pozsega megyékben.

Hogy a segesdi ferences templom és kolostor esetében jelentős építészeti alkotásról lehetett szó, arra utal, hogy már 1301-ben, de még inkább 1306-ban a ferencesek itt tarthatták tartományi gyűlésüket, ami minimálisan 40–50 szerzetes ellátását és elszállásolását jelentette.(75)

Ezért tartjuk Takács Incével (76), hogy a ferencesek segesdi letelepedését 1289–1290-re kell tennünk, a templom felszentelését pedig 1295-re, *Fenenna királyné életének utolsó esztendejére*. Fenenna utolsó ismert oklevelének a dátuma 1295. szeptember 8. (Wenzel X.180) A templom felszentelése – aug. 15-én – még életében megtörténhetett!

Marosini Tomasina csak 1295 végétől használja teljes címét, vagyis Szlavonia hercegnője és a dunántúli részek kormányzója” elnevezést. Kedvelt tartózkodási helye Pozsega vára volt, de ekkor már bizonyos idő óta élvezte a segesdi királynéi birtokok jövedelmét.

E krónika során IV. Béla és III. Endre királyok uralkodását, Isabella-Erzsébet, Fenenna, Ágnes királynék és Marosini Tomasina életének viszontagságait azért is kísértük részletesebben figyelemmel, mert Segesd történetében fontos szerepük volt. IV. Bélától számíthatjuk a város középkori jelentőségének kialakulását, a *ferenceseket letelepítő és támogató királynék pedig lehetővé tették, hogy a ferences krónikákat követve Segesd és környéke helytörténetét ez időtől fogva jobban megismerjük*.

Hol volt az első segesdi ferences kolostor?

Az első segesdi ferences kolostor helyét egyetlen korabeli oklevél nem jelöli meg, így közvetett és sokszor jóval későbbi forrásokhoz kell folyamodnunk.(77)

Krónikánk során már jeleztük, hogy a XIII. században a segesdi templom megszűnt főesperesi templom lenni, főesperese veszprémi kanonok lett, legalábbis ott élt a püspöki székhelyen. Itt kapta meg a főesperesi javadalmat és innét járt már ki hivatalos ellenőrző útjaira a főesperesség plébániáira. A *segesdi templom élén ekkor már plébánosok álltak*, mint azt az egymást követő tizedperek is igazolják. Ezek a plébánosok pedig csak egyházmegyes papok lehettek, mert ebben a korban a kolduló rendek tagjai plébánosi kinevezésben nem részesülhettek.

Az első segesdi főesperesi templom, amelynek címét ismerjük, *Szent Márton* tiszteletére volt szentelve.(78) De másfél évszázaddal később már Szent Mihályt jelzik a források, mint a templom védőszentjét.(79) E címváltozás mögött feltételezhetjük, hogy vagy új templomot építettek a régi helyére, amely időköz-

ben tönkrement, vagy olyan rossz állapotban volt, hogy restaurálni kellett, vagy jelentősen megnagyobbítani, bővíteni, s így a munkák során védőszentet is változtattak. *A ferencesek templomáról* szólva minden forrás megegyezik abban, hogy azt a *Boldogságos Szűz tiszteletére* szentelték fel.⁽⁸⁰⁾ *Tehát a plébániai templomtól teljesen különböző templomról van szó.*

Közismert tény, hogy letelepedésük első századaiban a ferencesek a városok és falvak szélén, azaz peremén építették fel első házaikat. Egyrészt, hogy ezzel is elejét vegyék a plébánosok esetleges tiltakozásainak, akik féltékenyen őrködtek híveik számának megtartásán és jövedelmük zavartalan biztosításán. Másrészt e korban a szerzetesek feladata volt a város (falu) köré letelepedő szegényebb népréteg lelki gondozása, járványos betegségek idején pedig a közigazgatásilag kitelepített betegek ellátása, sőt még eltemetése is. A középkorból ismert nagy járványok az ő soraikat is megtizedelték, amint arról a kolostori nekrológiumok tanúskodnak.

Az első segesdi ferences kolostor helyét így Segesd település peremén kell keresnünk. Sajnos mind a mai napig e hely meghatározására ásatások még nem voltak, és a véletlen sem vezetett senkit hitelt érdemlő jelekre vagy romokra.

A XVIII. századból van azonban két olyan írásbeli forrás, amely helyi hagyományokra hivatkozva, talán némi indítékot adhat a további kutatáshoz.

A ferences kolostor *Liber Memoriaruma – Historia Domusa* – jegyezte fel az 1770-es években: „Hogy milyen lehetett a régi segesdi kolostor, arra semmiféle rom nem utal, mert a törökök kegyetlensége folytán az épületet alapjaiból forgatták ki s így még a kolostor helyét sem tudják megjelölni szavahihető bizonyossággal még a legidősebb emberek sem. De talán nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a feltevést, hogy a kolostor a domb közepén állhatott a nagybajomi út mellett, amint az Kutas felé lemegy, ahol még jelentős romok valami nagy épület fundamentumaira utalnak”. Topográfiailag ez megfelelne a mai nagyiskola és a vele szemben lévő régi Weiler-ház és hátrább (a templom felé) a Szigeti tanítónő régi lakása (mai tanácsi ház) által alkotott háromszögnek. Az út, amely a mai Hősök szobrától fordul keletre, elmegy a nagyiskola mellett Tüskevár felé, megfelel a régi nagybajomi-kutasi útnak. A krónikás itt azonban téved, mert az eddigi próbaásatások azt igazolják, hogy itt a *régi várost* kell feltételeznünk. Erre később még visszatérünk, most még azt szeretnénk megjegyezni, mint azt a XVIII. sz.-i krónikás is mondja, a kettős segesdi domb közül nem a keleti „Barát-domb” volt a magasabb, mint ma azt tapasztaljuk, hanem a nyugati u.n. „Pékó-domb”, vagy mai szóval „Baracsi-domb”, amit azonban az épületmaradványok téglanyagát bányászva a lakosok még ebben a században széthordtak. Az északi részen lévő „Szilvás” hasadéka sem volt sem ilyen mély, sem ilyen széles. Jelen alakját annak köszönheti, hogy a templom építéskor a téglához az anyagot itt ásták és külön tégláégetőben készítették. Ennek a tégláégetőnek a helyét a „Szilvás” alsó végén, keleti oldalán, a mai szivattyú-berendezés mellett kell keresni.

A kolostor helyére a másik utalást az 1748-as kánoni vizitáció jegyzőkönyvében találjuk meg, ahol ezt olvassuk: „A (segesdi) temető a falun kívül van, attól délre, *a régi templom helyén*, amelynek ma már nyoma sincs, mivel annak köveivel építették meg a törökök az erősségüket”. Ez pedig az *alsósegesdi régi katolikus temetőre* utal, amely a kegykápolna közelében, a mai vasútvonaltól délre fekszik.

A magunk részéről ezt a véleményt tartjuk a valószínűbbnek, mert 1) ez megfelelne a város/falu szegélyének 2) a „szent-kútnak” nevezett forrás közelében van, ahol a mai kegykápolna is áll, s ahová már a középkorban is jöttek a búcsúsok nagyobb Mária-ünnepek idején. Ezen a telken sem volt még eddig semmiféle kutatás.

Emellett a feltevés mellett szól az alsósegesdi protestánsok között ma is élő hagyomány, amelyről egyébként Petneházyiné, Mály Brice is megemlékezik szakdolgozatában.⁽⁸²⁾ Eszerint nekik is volt hajdan, a török időkben, szép nagy templomuk a mai protestáns paplak hátsó udvarától keletre, ahol enyhe domb emelkedik ki a mezőből. Ez a régi temető felé mutat. Nincs kizárva, hogy a török veszély elől elmenekült ferencesek templomát az itt maradt hívek látogatták egy ideig, és a kezdődő első protestáns közösség használhatta mindaddig, amíg a törökök le nem bontották palánkváruk megerősítésére. Hivatalos helyben lakó protestáns lelkész azonban ebben a templomban sohasem fungálhatott, mert ha ezt igazolni tudták volna a török megszállás után, akkor nem lett volna annyi problémájuk templomuk megépítése idején. (Későbbi források szerint Kőnyinak és Alsósegesdnek egy protestáns papja volt).

Az is megemlítendő még, hogy régen, az u.n. kápolnamajor mellett, a *régi Mária-teleptől északra, a mai tsz gépállomása helyén is vezetett egy széles földút Beleg-Kutas felé*, tehát a krónikában említett útmegjelölést talán ide is lehetne alkalmazni.

Végeredményben a kérdésre, hogy hol volt az első ferences templom, kielégítő választ adni ma még nem tudunk. Így csak azt remélhetjük, hogy Magyar Kálmán tovább tudja folytatni ásatásait és precíz munkája után mi is precízebb választ tudunk majd adni. Annál nagyobb a reményünk, mivel tudjuk, hogy nagyobb épületkomplexumról van szó, hiszen a kolostor olyan tágas volt, hogy néhány év múlva már tartományi gyűléseket tarthattak itt a ferencesek.

Petneházyiné idézett dolgozatában megkockáztatja még azt a feltevést is, miszerint *a ferencesek nem is építettek új kolostort, hanem egyszerűen beköltöztek volna II. Géza király második felesége, Euphrosina királyné által a templomosok részére épített, de közben elhagyott kolostorába és templomába.* Véleményét nem fogadhatjuk el, már csak azért sem, mert a templomosoknak állítólagos segesdi házáról, templomáról semmiféle oklevél nem szól. A jelenlegi templom alatt sincs régi időkre utaló kriptá, mint ő véli, mert a templom és kolostor építésének pontos krónikája megmaradt, s abból tudjuk, hogy mindent teljesen előről kellett kezdeni. A templom kriptájában nincsenek díszes márvány- vagy kőkoporsók mint ő képzei, hiszen magam is jártam benne többször kispap koromban és láttam, hogy *a halottakat itt egyszerűen a természetes homokba temették el fakoporsókban, szépen, sorba rakva őket.* A kriptá belső fala nyers, vakolatlan téglafal, sem oltár, sem márvány síremlék, sem szobor ott nem volt. Egyszerű fekete fakeresztek jelezték csak a sírhantokat.

VI. AZ ANJOU-HÁZ ÉS ZSIGMOND KIRÁLY KORÁBAN 1301–1404

AZ ANJOU-HÁZ URALOMRA JUTÁSÁVAL ÚJ fejezet kezdődik a magyar történelemben. A hatalomátvétel azonban nem volt problémamentes. Nem is történhetett bonyolult diplomáciai sakkhúzások és súlyos, elhúzódozó belharcok nélkül.

Az Anjou-házból való II. Károly nápolyi király felesége Árpádházi Mária volt, V. István leánya és IV. Kun László nővére. Jogot formálva a magyar trónra, fia, a trónkövetelő Martell Károly salernoi herceg 1295-ben bekövetkezett halála után 1300. április 26-án a magyar nemzethez intézett üzenetében unokáját, *Károly Róbertet* jelölte ki örököséül. Tervét VIII. Bonifác pápa is támogatta, s ezért Bicskei Gergely, választott, de még meg nem erősített esztergomi érsek egy alkalmi koronával meg is koronázta Esztergomban még 1301. május 13. előtt.

A magyar főurak és főpapok többsége azonban *Vencel* cseh trónörököszt hívta meg a trónra, mivel *ő is árpádházi unoka volt*. A kalocsai érsek, Hontpázmánybeli János, Székesfehérvárott a szentkoronával őt koronázta meg augusztus 27-én.

Az országnak így két koronázott királya lett egészen 1304-ig, amíg Vencel szökve nem távozott az országból.

A trónörökösödési harcok nagy része az ország középső és keleti részén folyt le, Segesd így ezekben közvetlenül nem volt érintve, de a nagy mérkőzés vihara még sem kímélte meg egészen.

Károly Róbert harca az egyeduralomért

A pártharcok kezdetén a hatalmas Kőszegiek Vencel mellé álltak, s amikor Károly Róbert csapatai Budát körülzárták, *Kőszegi Iván*, Vencel nádora, felmentésére sietett. Ez a Kőszegi Iván valóságos álláshalmazó volt: Vencel tárnokmestere is volt a nádori címe mellett, ezenkívül Szlavonia bánja, Somogy, Tolna, Baranya és Bodrog vármegyék ispánja, az egész Dél-Dunántúl és a Dráva mellék igazi ura... *Mint nádor Segesden is megfordult és oklevelet állított ki egy birtokperben.*(1)

VIII. Bonifác pápa Károly Róbert támogatására pápai legátust küld Magyarországra *Miklós bíboros* (Nicolaus Bocasius de Tarvisio) személyében, aki Budára zsinatot hív egybe. Ám lendületes munkába állása ellenére sem maradhat sokáig az országban. A két király közti békeközvetítő szerepe teljes kudarcra végződött, és már 1303-ban visszament Itáliába.

Elutazása előtt a ferencesek kérésére megerősíti a Rend pápai kiváltságait.(2) A ferencesek ezek szerint az egész országban szabadon prédikálhatnak, erre engedélyre szükségük nincs. Csak ha plébániatemplomban akarnak szentbeszédet tartani, akkor kell a helyi plébános vagy általánosabb jelleggel a megyés püspök felhatalmazása. Saját kápolnáikban és templomaikban a hívek eleget tesznek a vasárnapi misehallgatásnak, a szentségekhez érvényesen járulnak, temetőikbe, templomaikba mindenki szabadon temetkezhet. A testvérek bárhol elfogadhatják az alamizsnát és az alapítványokat is; azokból tizedet nem kell fizetniük senkinek, sem a plébánosnak, sem a püspöknek. A házasság szentségénél természetesen továbbra is a helyi plébános az illetékes.

A soron következő ezévi tartományi gyűlést a ferencesek Segesden tartják és itt választják tartományfőnökké Haymo testvért. (Segesden ül majd össze a káptalan 1306-ban, 1317-ben és 1320-ban is, a királyné jóindulatú támogatásával.)

Pater Haymo személyében erőskező főnököt és országosan is elismert diplomátát állítanak a tartomány élére, akinek szolgálatait mind a király, mind a pápa igénybe veszi. Még megválasztása évében támogatja Bocassini Miklós pápai legátust, Vencel és Károly Róbert királyok közt kitört trónviszály idején, következetesen a kibékülést szorgalmazva.(3) Nem rajta múlt, hogy Miklós legátus küldetése nem hozott eredményt.

1304 XI. Benedek pápa 1304. nov. 4-én megerősíti *Bő nembeli Mihály zágrábi püspök esztergomi érsekké történt megválasztását.* Elődje, Bicskei Gergely ugyanis szeptember 7-én életét vesztette, amikor Szép Fülöp francia király katonái Anagni-ban, Róma mellett, erőszakkal törtek az idős VIII. Bonifác pápára. Bicskei Gergely, a régi magyar katona-főpapok hagyományaihoz híven, bátran ellenállt a támadásnak és saját testével akarta megvédeni az ősz egyházfőt. A támadó francia zsoldosok habozás nélkül leszúrták. A 90 éves pápa a kiállt izgalmak következtében október 13-án meghalt.

1305 A Somogy megyei Bő nemzetség Mihály érsek személyében jutott el a legmagasabb magyar egyházi méltóságig. Hivatalát, sajnos, csak egy évig viselhette, mert 1305 őszén már meghalt.

II. Vencel cseh király fia, III. Vencel a magyar királyi trónra való örökösödési jogát és a szent koronát III. Ottó bajor hercegre hagyta, aki IV. Béla unokája volt. Ottót ezek után a szent koronával Rád nembeli Benedek veszprémi és Antal csanádi püspök koronázta meg Székesfehérvárott 1305. december 6-án. Az ország többsége azonban nem fogadta el őt, sőt még nagy híve, az erdélyi vajda is cserbenhagyta, sőt fogságba vetette. Szomorú helyzetéből csak kalandos úton tudott menekülni Lengyelországon át. A szent koronát azonban Kán László vajda saját birtokain rejtette el.

1308 V. Kelemen pápa a ferencesből lett bíboros, Gentile de Montefiorit küldi legátusként Magyarországra, aki 1308. május 30-án érkezik meg Spalatoba, s onnét a déli nagy hadiúton északra tartva, Zágrábon és Somogyon át megy Budára.

Még ez év november 10-én az új legátus és Haymo ferences tartományfőnök a Pálos Remeték kékesi kolostorába, Pálósszentlászlóra mennek, hogy az indulatos és hatalmas főurat, Trencsényi Csák Mátét megnyerjék Károly Róbert ügyének. Küldetésük ezúttal eredményes lesz.(4)

A pesti dominikánus kolostorban 1308 november 17-én tartott országgyűlés Károly Róbertet ünnepélyesen elismeri törvényes királynak a pápai legátus

jelenlétében. A gyűlésen jelen voltak Kőszegi Henrik szlavóniai bán, Kőszegi Miklós (Iván unokája) és a két nádor: Aba Amadé és Borsa Kopasz Jakab. De Csák Máté, a harmadik bán, és Kán László erdélyi vajda csak képviselőiket küldték el. A hivatalos egyházi tanúk közt szerepeltek: Haymo, a ferencesek tartományfőnöke(5), a dominikánusok tartományi priorja (6) és a Remete Testvérek, vagyis a pálosok főnöke.(7)

A pápai legátussal egyidőben pápai tizedszedők is érkeztek az országba és három évig tartó munkájukat 1311-ben fejezték be. Számadáskönyvük, sajnos, csak töredékesen maradt ránk. A somogyi adatok elvesztek.

1311

Gentile bíboros-legátus 1311-ben kiadott idéző levele(8) különös egyházi jogi vitáról értesít bennünket. *Ebben az idézésben szerepel Miklós segesdi „főesperes” neve.* A pápai követ azt kéri tőle számon, hogy miért nem jelent meg a veszprémi egyházmegyei zsinaton. *Miklós pap* ugyanis azzal érvelt, hogy segesdi címet viselvén reá is vonatkozik a régi királyi templomok, kápolnák papjainak a kiváltsága, amiért is az ő felettese nem a veszprémi püspök, hanem az esztergomi érsek lenne.

Érvelése természetesen téves, akár főesperes volt, akár nem. Mint *főesperesnek* természetesen csakis a veszprémi püspök lehetett a főnöke, hiszen abba az egyházmegyébe tartozott, ott volt rangja, címe. Ha csak *plébános* lett volna, még akkor sem helytálló az érvelése, mert a segesdi plébánia nem tartozott a királyi alapítású templomok vagy kápolnák közé. Igaz, IV. Béla idején többször volt királyi tartózkodási hely a segesdi birtok, tehát huzamosabban élt itt a királyi udvar is, de ez még nem elég ahhoz, hogy királyi templomoknak kijáró kiváltságokat tulajdonítsunk plébániatemplomának. Tudjuk, hogy IV. Béla Jakab nevű káplánjának a kérésére megadta ugyan neki a királyi templomok kiváltságait, de ezt az intézkedését maga a király vonta vissza halála előtt, még 1269-ben, amikor kibékült a veszprémi püspökkel. Már ezzel a visszavonással is elismerte, hogy Segesdet nem illeti meg jog szerint az ősi királyi kápolnák kiváltságos helyzete.

Az esztergomi érsek és a veszprémi püspök közt évszázadokig elhúzódó pör volt nemcsak a segesdi, de más u.n. *királyi kiváltságos templomok ügyében*, ám ebben felelős az a visszás helyzet is, amely a két főpap közt fennállt társadalmi és *politikai rivalitásuk* következtében. Az egymást követő veszprémi püspökök azonban sohasem mondtak le joghatóságukról, s azt a pápai udvarnál is érvényesíteni igyekeztek annak ellenére, hogy ott az esztergomi érsekeknek mindig több támogatójuk volt. *Segesd egyházi joghatósága feletti vita* mögött azonban nemcsak a két befolyásos egyházfő hatalmi versengése keresendő, de jobban megvilágítja ezt Segesd különös helyzete. Segesd, mint mondtuk, a középkorban hosszú ideig volt a királyné udvartartásának ellátására rendelt birtoktest központja, ugyanakkor a veszprémi egyházmegye egyik főesperesi kerületének a székhelye is. Mint már jeleztük, az első joghatósági vitára már 1216-ban sor került, amikor Pelagius és István bíborosok döntőbírósa elé került az esztergomi érsek és a veszprémi püspök joghatósági vitája. A királyi udvartartás illetékes főpapja az esztergomi érsek volt, de főesperese felett természetesen a veszprémi püspök gyakorolta az egyházi jogi felügyeletet. Így a templomáról is ő akart rendelkezni. Ezt a vitát a két bíboros különbírósa a veszprémi püspök javára döntötte el.

Ám 1250-ben IV. Béla király *Jakab segesdi plébánost* újra csak „capellandum nostrumnak” nevezi. Tehát a két egyházfő feje felett a király, mint az ország

legfőbb kegyura rendelkezett így, s döntött a *segesdi plébánia* sorsa felett. Mint annak idején jeleztük, IV. Béla ezt az intézkedését 1269-ben visszavonta és a plébániát visszaadta a veszprémi püspök joghatósága alá. De a vita ezzel még nem ért véget, hiszen 1320-ban a veszprémi püspök újra eljár a segesdi, a leweldi (Városlód), a sasadi, az őrsi és a csiki plébánosok ellen, mert az esztergomi érsek biztatására kivonták magukat a veszprémi püspök joghatósága alól. (Vö. Szentpétery: Reg.I.327 és Bártfai: Pest megye, 181.).

A vitáknak egyháztörténeti és jogfejlődési magyarázata is van. A királyi kápolnák, templomok kiváltságait az alapítás jogán kapták a királytól, mert ezekben a király mint magánkegyúr szerepelt. De mert jelentős kiváltságokról volt szó, a régi jogszokás szerint – „a kiváltság mindig tágabb értelemben magyarázandó” – kiterjesztették azokat a nem királyi alapítású, de valamilyen megszerzés után *királyi tulajdonban* lévő birtokon épült jelentősebb templomokra és kápolnákra is, mivel ott a király (vagy a királyné) személyesen is megfordult, esetleg huzamosabb ideig élt is.

A segesdi király (királynéi) birtoktesthez tartozó Aranyos egyháza is kiváltságos helyzetbe jutott. A XIII. században mint királyi és nádori oklevelek kiállításának helye szerepel. Károly Róbert 1327-ben „civitas reginalis Aranyosnak” nevezi (Fejér: CD. VIII/3 194). Ebből lakosai kiváltságos helyzetére lehet következtetni. (A kérdéssel részletesebben foglalkozik Jankovics Miklós: Budakörnyék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye, in: Budapest régiségei, szerk. Gerevics László, 1959, 57–92.)

1316 Károly Róbert a *ferences László testvérét kalocsai érsekké nevezte ki* és „Inter coetera sollicitudines” c. bullájával XXIII. János pápa ezt a kinevezést hivatalosan megerősítette.(9) Péterfi, a jeles egyháztörténész jegyzi fel (10), hogy az új kalocsai érsek a pápának a ferencesekkel folytatott hosszú szegénységi vitájában (11) a pápa mellett állt ki. Ebből arra is következtethetünk, hogy a *ferences rendben jelentkező reformmozgalom ekkor már Magyarországon is éreztette hatását.*

1317 Károly Róbert megkezdi kancelláriájának átszervezését nyugati mintára. A *kápolna-ispánság* önálló „oklevél-osztály” lesz. Királyi kápolna-ispán kúriája a király székhelyén 1374-ig hiteles helyként is működik. A királyi udvarban a jegyzők – notarii – közt feltűnnek az *első világi értelmiségiek*, mint azt egy birtokbeiktatásnál szereplő „Tamás, királyi jegyző” aláírása igazolja 1324-ben. A királyi oklevelekről pedig ezentúl hivatalos „Registert” vezetnek.

De fejlődés mutatkozik a király kormányának az összetételében is. Az udvari tisztségviselőkből felelős kormányférfiakat formál. Mint már jeleztük, a *nádori* (palatinus) tisztség Szent István korára vezethető vissza és a karoling idők palotagrófjában (comes palatinus, Pfalzgraf) láthatjuk az őst. Ő a királyi székhely őre, mérsékelt királyhelyettesi hatalommal. A király távollétében néha az ország őre. Jelenlétében a bírói szék és a hadvezetés első méltósága. A második méltóság az *országbíró*; a XII. század elején a nádori tisztség egy részét veszi át. A *tárnokmester*, (magister tavernicorum) a XII.sz. végétől a királyi kincstartó és országos kincstárnok, pénzügyminiszter. III. Endrétől folyamatosan találkozunk az *asztalnokmesterrel*, a *pohárnok mesterrel* és a *lovász-mesterrel*, a mezőgazdasági, az ételmezési és a termelési ügyek vezetésére, az állattenyésztés problémáinak megoldására. Az Anjou-korban két újabb főhivatalt találunk: az *ajtonálló mesterit* és a *királynéi tárnokmesterit*. Az ajtonálló

mester a királyi testőrség, a személyes hadsereg vezetője. A királynéi tárnokmester a királynék kincstárát vezeti, kiadásait, bevételeit ellenőrzi, irányítja. A különböző országrészek kormányzásában a király „képében és nevében” a *bánok* képviselik a központi hatalmat. Horvátország (tengerpart) és Szlavónia, Dalmácia, Macsó és Szörény kaptak bánokat. Erdélyben *vajda* volt a főméltóság neve. A meghódított melléktartományok élére is bánokat nevezett ki a király, legtöbbször a helyi főurak közül választván ki legbiztosabb hívét.

Károly Róbert az örökösen széthúzó magyar főurakat nemcsak a központi főméltóságok adományozásával, hanem jelentős birtokadományokkal is igyekezett szorosabban a király családi politikájának megnyerni. Ebben már követte az Árpádok alatt jól kipróbált szokásokat. A hűtlenekeket pedig vagyonelkobzással szokta büntetni, néha még a magyar jogszokásokat is megcsúfolva, mint tette ezt a családjára kardot rántó Zách Felicián esetében, 1330-ban. A rajta és családján állt bosszú inkább hasonlít egy szicíliai vérbosszúhoz, mint a magyar joggyakorlathoz felségsértés esetében, pedig az sem volt éppen kegyes.

Tivadar szepesi prépost, a király kedves és hű embere halálával Dencs és Osztopán visszakerültek királyi kézre, de csak rövid időre, mert 1317-ben e két falu és Berény birtokaiba „királyi bőkezűségből” a Gutkeled nemzetséghez tartozó Amadéfia Miklóst iktatják be.⁽¹²⁾ Szobot pedig megkapja, 1331-ben, a Kacsics nembeli Széchényi Tamás. A *segedsi birtoktest egyre tovább fogy*.

Még ebben az 1317. esztendőben ül össze Segesden a ferencesek tartományi gyűlése fr. András tartományfőnöksége alatt.⁽¹⁴⁾ A gyűlés anyagi fedezetét a királyné bőkezűsége biztosította.

Egy tartományi gyűlés összehívásának több előfeltétele is volt. A legelső a *közbiztonság*. A gyűlés tagjai: a tartományfőnök, az örök (custos), vagyis kerületi előljárók, a helyi előljárók (guardiánok) és a testvérek különböző választott képviselői az egész országból, tehát sokszor nagyon messziről indultak útnak. A fiatalja gyalog, az öregebbje szekéren. Az oda-vissza út sokszor hetekig tartott és nem volt veszélytelen.

A második előfeltétel az *anyagi ellátás*. Egy-egy ülésen a testvérek száma 40 és 75 között ingadozott. (A házak száma ekkor már meghaladta a negyvenet!) Mivel a gyűlés 8–12 napig is eltarthatott, az élelmezés anyagi terhe nem egyszer meghaladta a gyűlésre kijelölt rendház erejét. Ezért kellett mecénást, benefactort, tehetős jótévőt találni. Ezt a szerepet vállalta Segesden a királyné, vagy az anyakirályné, másutt legtöbbször a helybeli, a vagy a környékbeli főurak egyike. Így viselte a tartományi gyűlés költségeit 1344-ben Magyar Pál⁽¹⁵⁾ vagy 1356-ban Kont Miklós.⁽¹⁶⁾

A harmadik feltétel a testvérek *elhelyezésének a biztosítása*. A gyűlésre kiválasztott háznak rendelkeznie kellett a megfelelő nagy gyűlésteremmel. Ez az ebédlő, refektorium szokott lenni, szükség esetén a templom. (Ilyenkor az Oltáriszentséget átvitték egy mellékkápolnába.) De fedelet, szállást is kellett biztosítani minden résztvevőnek. Ha mindenki nem fért el a rendházban, előfordult, hogy a község vagy a város híveinél kaptak szállást a capituláris atyák. Segesd ebben az időben mindeme feltételeknek meg tudott felelni, amiből arra következtethetünk, hogy jelentős rendháza lehetett.

Károly Róbert sikerrel folytatja az oligarchák elleni következetes harcát. 1319 nyarán Köcskei Sándor vezetésével küzdő serege Zalafőnél és a Vas megyei Kőszegnél legyőzi a Kőszegieket. A Kőszegiektől ekkor veszi el a Zala

megyei Pölöske és Kanizsa, a Tolna megyei *Dombó* és Döbrököz, valamint a Baranya megyei Kéménd és Kőszeg várait.

- 1322 László pécsi püspök, akit a pápa döntőbírónak nevezett ki *István veszprémi püspök és néhány plébánosa közti viszályban*, 1322. május 10-én megidézi a perbefogott plébánosokat, vagyis Pál *órsi*, Ferenc *sasaghi*, Miklós *cheikei*, Pál *segesdi* és István *lueldi* (városlövői) plébánosokat, akik „ősi kiváltságaikra” hivatkozva magukat *exempt plébániák* lelkipásztorainak tartják és ezért megtagadják a tized és a kés fizetését a veszprémi püspöknek. A pécsi püspök levelében XXII. János pápa 1321. nov. 17-én Avignonban kiadott bullájára hivatkozik(17). Az avignoni pápai udvar azért látta jónak egy helyi döntőbíró kinevezését, mert mind a két peres fél „ősi hagyományaira” hivatkozott, de ezeket a hagyományokat eredeti okmányokkal bizonyítani nem tudván, kérvényeiket úgy fogalmazták meg, hogy az ismert hiteles kiváltságok közé kétes eredetű vagy „rekonstruált” adatokat keverték. A tervezett pert újra csak elnapolták.

E korban egyébként országszerte megszaporodtak a kiváltságokért indított egyházi perek. A királyi alapítású templomok és kápolnák kiváltságait már ismertettük. Hasonlóképpen szóltunk a kiváltságok tágabb értelmezése következtében a királyi, királynői lakhelyek egyházainak a kiváltságairól is. Van egy harmadik kiváltságos csoport, a *városok* vagy a *hospesek*, vendégnepek lakhelyeinek adott királyi kiváltságleveleken alapuló *exemptio*. Lehetett ez részletes is, ha csak a főesperes fennhatósága alól vették ki a plébániát (templomot), de az megmaradt a megyéspüspök felügyelete alatt, vagy a *teljesebb kiváltság*, amikor a megyéspüspöki fennhatóság alól is kivonták és egyenesen az esztergomi érek joghatósága alá utalták. Ezek a kiváltságok csak királyi oklevelek alapján léphettek életbe. Egyes városoknak, vendégeknek adott kiváltság alapján ezek maguk választhatták meg a papjaikat, vagyis a város vagy a hospes-település gyakorolta a kegyúri jogot. Igazán nagy jelentőséggel bírt ez a kiváltság akkor, amikor nem magyar nyelvű településről volt szó, mint az erdélyi szászok, vagy a bányavárosok esetében. *Somogyban ilyen idegen nyelvű plébániáról nincs tudomásunk.*

- 1323 Róbert Károly harmadik felesége, (1320-tól) *Erzsébet királyné, nagy pártfogója volt a ferences rendnek*. Két kolostort is alapít ebben az évben: *Lippán* és *Szatmárban* (Szatmárnémeti). Őszinte vallásosságának később is több tanújelét adta.

- 1325 Károly Róbert döntő lépésre szánta el magát 1325-ben a már többször tervbe vett pénzreform végrehajtásával. Már 1323 januárjában állandó értékű ezüstpénzt veretett. Két év múlva pedig arany forintokat veret a firenzei aranyforint mintájára. Egyidejűleg kihirdeti az országban a nemes fém királyi monopoliumát, vagyis a nemes ércek beváltásának jogát a királyi kamarának tartja fenn. A veretlen ezüst és arany kereskedelmi forgalmát pedig betiltja, hogy az új valuta értékét ezzel is megszilárdítsa. De mert az eddig ismert ezüst- és aranyérmék továbbra is forgalomban maradnak, *a király uralkodása végén kb. mintegy harminc fajta pénz volt forgalomban az országban*, ami nem könnyítette meg az elszámolást sehol.(19)

- 1327 Károly Róbert király *László nevű fiát 1327-ben eljegyezte Anna, cseh hercegnővel és jövődő menyé számára nászajándékkul lekötötte a segesdi királynői birtokot*.(20) Az eljegyzéskor kötött államszerződés utal a kettős valuta bevezetésére.

tésére is. Közben ugyanis a cseh király, a magyar példát követve, megkezdte saját aranyforintja verését. A tervbe vett házasság ugyan nem jöhetett létre László herceg váratlan és korai halála miatt, de a pénzügyi megegyezés átment a kereskedelmi gyakorlatba.

A magyar király keménykezü, sokszor kíméletlen belpolitikája az ország több részén elégedetlenséget keltett, néha erőszakos cselekedetekben is megnyilvánult, aminek tipikus példája az a tragikus esemény, amely Somogyot rázta meg még ebben az 1327-es esztendőben. Hirtelen híre ment ugyanis, hogy a király meghalt. *Az atádi és a somodori népek ennek hallatára fellázadtak és rátámadtak a király hívének tartott Bognár István birtokaira. Marháit elhajtották, embereit pedig ádáz tusában súlyosan megsebesítették.*(21) Amikor a hír hamisnak bizonyult, a megtorlás sem maradt el.

Miklós, a már idézett *segedi plébános* és „főesperes” (?) újra idézést kap a pápai követőtől a zala (zalavári) apát feljelentésére, mert lefoglalta Kolon, Magarad (Magyarad) és Struleh (?) faluk tizedeit.(22) Miklós *plébánosról* lehet itt szó, s ez arra utal, hogy *a segedi plébános, alkalmasint, a falvak lelkipásztori munkáját is elvégezte*, és valószínűleg csak „munkabérét” szedte be, holott e falvak tizede akkor már a zalavári apátságnak járt volna.

A somogyi tizedperekről

Egész Somogyban nagy feltűnést keltett az a per, melyet *Pósa András Miklós* ellen indítottak a pannonthalmi apátságnak járó tized megtagadásáért. *A segedi plébánost* – és nem főesperest, mint néhány szerző hibásan idézi – XXII. János pápa már megróttta 1330. július 1-jei levelében. Ezt követően, mert a pápai intésnek fogamatja nem volt, 1332-ben a zirczi apát, élve a pápai követ, Miklós ostiai is velletri püspök, az avignoni pápa magyarországi követe meghatalmazásával, *egész Somogy megyére vonatkoztatva nyilvánosan kiközösíti.*(23)

1330

Mielőtt e nagy feltűnést keltő pert részletesebben ismertetnénk, egy rövid történelmi összefoglaló a tizedekről szükségesnek látszik.(24)

Az ószövetségi Mózes könyvében olvassuk, hogy a föld terméséből és a fa gyümölcseiből, a szarvas és apró marhákból tizedet kell adni Istennek. (Lv 27,30; 23; Deut 12,22–23) Yahwe, tehát az Isten, ezt a tizedet átengedte Lévi törzsének a Szövetség szekrénye mellett teljesített szolgálataiért, valamint a nép nevében és a népért végzett imáinak az ellenszolgáltatása gyanánt. (Num 18,21,24,26.)

A keresztény egyházatyák szerint a keresztény papok sem alábbvalók a zsidók papjainál; őket is megilleti a tized. Erre törvényt azonban csak a VI. sz.-i zsinatok hoznak, kötelezve a híveket, hogy a püspöküknek tizedet fizessenek. Az első ismert törvény e kérdésben az 585-i Macon-i zsinaton született meg.

A karolingok idején e törvényben annyi változás történt, hogy nem a püspöknek, hanem a plébánosnak fizették a tizedet a hívők.

Nagy Károly a százszok részére kiadott 775-790. évi törvénygyűjteményben úgy intézkedik, hogy a császári kincstárba befizetett adók, bíróságok tizedik részét adják az egyháznak. És ha a császári kincstár képes erre az erőfeszítésre, áldozatra, ugyanúgy köteles mindenki vagyonának és keresetének tizedik részét a papoknak, ill. az egyháznak kifizetni.

Ezt követően, és a felmerült vitáknak véget vetendő, 800 körül több vidéki zsinat úgy rendelkezik, hogy egységesen követni kell Geláz pápának (†496) immár háromszázéves utasítását, amely szerint a tizedet négy részre kell osztani: az első rész a püspököt illeti, a második a papot (plébánost), a harmadik a szegények javára fordítandó, míg a negyedik a helyi egyház karbantartását szolgálja.

Amikor Szent István király megalkotja a magyar egyház szervezetét az ezredforduló körül, a somogyi ispánság területét a veszprémi egyházmegyébe osztja ugyan, de tizedét a pannonhalmi bencéseknek adja. Ez az adomány azonban azzal a kötelezettséggel járt, hogy az apátság bencései adják az első missziós papokat is a megye lakosságának a megtérítésére.

Ez a királyi rendelkezés tehát merőben új helyzetet teremtett Somogyban. A korabeli veszprémi püspök jelezte is a királynak, hogy ezzel őt bizonyos „jogsértés” érte. István nem akarván fogadalmát megmászítani, az elvesztett tizedjövedelem kárpótlására a veszprémi püspöknek ad néhány falut és Kortó udvarát s vidékét.

Az első legendákat követő magyar krónikák úgy értelmezik azt az adományt, hogy minden család, ahol tíz gyermek van, vagy több, a tizediket köteles az apátságnak felajánlani. Hogy ez a gyakorlatba is átment, arról is vannak forrásaink. A pannonhalmi apátság vagyonösszeírásában, amelyet IV. Béla rendelt el közvetlenül a tatárjárás előtt, Albeus esztergomi kanonok és nyitrai főesperes írja (25), hogy Csopak (Copoc) somogyi faluban az apátság népeihez tartozó ama Miklós unokájának a fiai, *akit hajdan tizedbe adtak volt*, ma is az apátság népeihez tartoznak. Mivel Miklós, fia, unokája és ennek fiai összesen négy nemzedéket képviselnek, Miklóst kb. 1120 adhatták tizedbe az apátságnak. De még 1234-ből is van egy panaszlevél(26), amelyben az apát azon kereseg Jakab pápai követnél, hogy a fehérvári prépost és káptalan somogyi birtokaikon megakadályozzák hogy a „nép jószágaiból, szőlőiből, vetéseiből és ivadékaiból(?) megadja a köteles tizedet Pannonhalmának”.

Persze, ezek a tizedbe adott gyermekek nem voltak a kolostor rabszolgái, hanem csak az apátság szolgálatában éltek és dolgoztak. Esetleg iparos mesteriséget is tanulhattak, hiszen a *bencések mindig építettek valahol valamit, és kivételesen sok mesterembert foglalkoztattak*. Ha pedig a gyermek bírta a tanulást, vagy kedve volt a tudományhoz, akkor felsőbb tanulmányokra is mehetett. Ha hivatása volt, szerzetespap is lehetett belőle de ez sohasem volt kötelező a bencéseknél!... Ám, még eme lehetőségek mellett is, kegyetlennek minősíthetjük ezt a joggyakorlatot, ami szerencsére, hamar kiment a szokásból. A XIV. sz. után egyetlen forrás nem említi már.

1332 Mivel Pósa plébános nem reagált az első pápai intő szóra, sőt a követ megidézése ellenére sem jelent meg a bíróság előtt, amiért is a zirczi apát, akihez csatlakozik a bakonybéli is, kiközösíti a segesdi plébánost az egész megye területére vonatkozóan mindaddig, míg az elmaradt tizedet meg nem fizeti.

A győri káptalan hivatalosan beiktatja ugyan a pápai levelet, sőt a kiközösítés hírére is, de az ítélet további következményeiről hallgat.(27) De hallgat a veszprémi püspöki levéltár is. Így ma sem tudjuk, hogy az ítéletnek lett-e fogamatja. Aligha tévedünk, ha azt véljük, hogy Pósa segesdi plébánosnak nem sok kellemetlensége lehetett az ügyből, legalábbis a gyakorlatban, mert akkor

már a hatalmas Marczali család is megvetette a lábát Somogyban, birtokait egyre növelte, befolyását minden irányban gyarapította, s mert a pannonthalmi apátsággal gyakran pörösködött, éppen tizedügyben, pártfogására számíthatott mindenki, aki a Szent Márton hegyiekkel állt vitában.

A segesdi plébános különben sem volt az egyedüli somogyi pap, akinek nehézsége támadt éppen a tized nemfizetése miatt. Hasonló idézést más is kapott, ha velük szemben nem is ment el a kiközösítésig az egyházi főhatóság. Hasonló perekkel még találkozunk egészen a következő századig, míg végre, királyi közvetítéssel egyszerűbb megoldást nem találnak az örökös pereskedés megszüntetésére.(28)

A tizedperekkel párhuzamosan emlegetik az oklevelek a „kés” (cutellus) megfizetését vagy megtagadását is. E kifejezés magyarázata a következő.

Magyarország egyházmegyei tized-kerületekre voltak felosztva. A tized kirovója, a decimator, *késsel* fapálcikákra rötta fel, hogy ki mennyivel tartozik, s ezután a pálcikákat kettévágta. Az egyiket átadta a tized megfizetésére kötelezettnek emlékeztetőül, a másikat magánál tartotta. A tized leadása, megfizetése után ez a rész is a beszolgáltató kezébe került és így az egész pálcika szolgált nyugtául.(29)

A magyarországi gyakorlat, sajnos, nem követte mindig Szent Geláz pápa négyes megosztású rendelkezését és a tizedet a püspök magának kívánta, bár legtöbbször a plébánosi részt átadta a plébánosának, vagyis a tized negyedét. Az már ritka kiváltság volt, ha átengedte a felét, vagyis a plébánosi és a templom-fenntartási részt. Később *az esztergomi érsekek az erősen szétszórt királyi vagy exempt plébániák plébánosainak az egész tizedet átengedték*, nem annyira nagylelkűségből, hanem mert az összegyűjtés nagy nehézségekbe ütközött, vagy éppenséggel többbe került volna, mint a tized értéke. Ez is egyik magyarázata annak, hogy sok plébános mindenképpen bizonyítani igyekezett plébániája exempt voltát.

Amikor a XIII. századtól a püspök és a káptalan birtokközössége megszűnt, a tizedjövedelmet is megosztották. Így egyes helyek, vagy körzetek tizedbevétele a püspököt, másoké meg a káptalant illette meg. Később pedig bérbe is lehetett adni a tizedet, főképpen mióta azt nem annyira terményben, vagyis természetben, hanem pénzben szedték be. Az is előfordult, hogy a pénzszűkében lévő királyok egyszerűen maguknak foglalták le az egyházi tizedet, amiben követték őket a teljhatalmú oligarchák is. Mindez szinte megszámlálhatatlan visszaélésnek lett az okozója.(30) *E mértéktelen pénzhétségben így aztán teljesen megfélemedtek az egyházi tized rendeltetéséről*; nemcsak a szegényeknek nem jutott semmi, de az egyházi szolgálatot végző papról és a templom illő karbantartásáról is megfélemedtek.

A segesdi Pósa plébános címére kiadott idézés, majd az ellene meghozott döntés még egy problémát vet fel. A szövegek szerint „*Segesd község és a szomszédos templom tizedéről*” volt szó. (ipsam decimam ville Segusd... et vicinis ecclesiae). Ebből egyesek arra következtetnek, hogy két Segesd is lehetett, talán egy város (vár) meg egy falu. Ez bizonyára tévedés. A szomszédos templom nem lehet a ferences templom, mert a ferencesek temploma után senki nem szedhetett tizedet, ősi pápai kiváltság következtében. Ez a szomszédos templom lehetett egyszerűen egy *Segesd melletti falu, vagyis filia*, leányegyház, amelynek lelkipásztori ellátása is a plébános dolga volt.

Segesdre vonatkozóan egyébként a *villa* és a *civitas* felváltva való használata ebben a korban gyakori. *Civitas* (1330) *villa* (1332), *civitas* (1365), *oppidum* (1389) egymást követő megjelölései nem jelentenek feltétlenül gazdasági vagy társadalmi rangváltozást; legfeljebb csak annyit, vagy azt, hogy az oklevelet kiállító jegyző az adott esetben mennyi ismerettel rendelkezett Segesdről. Igazi városi státust csak Zsigmond király 1393. március 26-i okleveléből írhatunk Segesd javára. A király ugyanis a segesdi „városbírónak és esküdteknek, az összes népeknek és hospeseknek (telepéseknek) és polgároknak” címezi levelét, ami már valóban jól megszervezett városi berendezkedésre vall.(31)

A segesdi sírkövekről

Alcímül azt is írhattuk volna: Egy sírkő regénye... Segesden mindeddig csak két hivatásos felkészültséggel irányított ásatás volt: a múlt század végén *Csánki Dezső* és az elmúlt évtizedben *Magyar Kálmán* vezetése alatt. Közben azonban sokszor folyt építkezés Segesden és minden nagyobb építkezés folyamán elő-elő került valami a segesdi történelemből. Ezúttal csak a sírkövekkel foglalkozunk, mivel azok egy része kronológiailag erre a korra utal.

1) A Somogy megyei Régészeti és Történelmi Társulat első, vagyis 1879–1881-es Évkönyve közli Melhárd Gyula múzeumőr cikkét *A Somogy Vármegyei Régiségtár köréből* címmel (50–61. lap), melyben az 56. oldalon így ír: „Ha az adományok sorrendjét követtem volna, úgy első helyen herceg Odescalchi Arthur úrnak becses ajándékát lett volna kötelességem felemlíteni. A herceg úr ugyanis nemcsak kezdeményezője, nemcsak első alapító tagja társulatunknak, hanem múzeumunk megteremtésére régészeti beccsel bíró tárgy ajándékozásában is első. *Ajándéka egy márvány sírkőlap Segesdről*, melynek fájdalom csak fele jutott el hozzánk; kíváncsúság, hogy a másik fele is valahonnét előkerüljön. A sírkő felszínre sima, csak a széleken olvasható latin majuskulákkal a következő felirat: ES SCIT. MAIST. JOHANNES. FILIUS NICOLAI...OBIIT INFESTO... A körirat eleje és vége hiányzik. A kiegészítést a másik hiányzó darab nyújthatná.” – Ezek szerint tehát 1871–1881-ben ez a fél sírkő még a kaposvári múzeumban volt.

Nyílt kérdés marad azonban: a) Hogyan került ez a sírkődarab Odescalchi herceg birtokába, aki nem volt segesdi földesúr, b) Hol ásták ki, pontosabban hol találták meg ezt a követ? A temetőben? A határban? c) Kik találták meg és milyen körülmények között? Melyik esztendőben?

2) Csánki Dezső írja somogyi monográfiájában, a 64. lapon: „...*A ferencrendűek kertjében lévő egyik domb alá van aknázva, s ott egy földalatti üregre bukkantak, midőn néhány évvel ezelőtt (1862/63) a szőlő területét forgatták. Az üreget azonban újra behányták...*A kastélyban sok érdekes műkinccs van. Remek Boulé-bútorok, egy indiai fából készült rendkívüli értékes berakott művű nagy asztal, számos családi és egyéb régi festmény, remekbe készült ládák, gyönyörű értékes kaméaler, sok Alt-Wien porcellán, sok régi értékes metszet, kb. ezer kötetes könyvtár, *a határban talált érdekes régiségek* és a szép lépcsőházban a hét világcsodát ábrázoló hét festmény, melyek állítólag Tiepolótól származnak. És a régi kastélyból kerültek ide... A gr. Széchenyi Bertalan birtokhoz tartozó u.n. *Bertalan (puszta) 4.sz. táblában e munka szerzője nagy kiterjedésű római telepet fedezett fel, római tégláégetővel.*”

Csánki tehát nemcsak határjárást végzett Segesden, de ásatásokba is kezdhetett, mivel csak így találhatta meg a régi, római kori telep helyét. A kastély régiségeit is láthatta. Nehezen képzelhető el, hogy ne írta volna le ezt a sírkövet, ha az ott lett volna.

3) Pesthy Frigyes is ír Segesdről Helynévtárában (Somogy vármegye, I. 205.) Ő is megemlíti, hogy a barátok szőlejében, a föld megbolygatása során, számos falmaradványra bukkantak és itt 35 csontvázat találtak volna. Ezeket a falmaradványokat vélték „a kápolna és a börtönök” maradványainak, de ezt semmiféle szakértő nem ellenőrizhette, mert ilyen nem volt jelen! Sírkövet nem említ.

4) *Pethő Lénárd*, volt segesdi ferences káplán leveléből idézem: „Midőn a szőlőben 1923 nyarán a kis kilátót készítettük augusztus havában, az alapfal ásásánál 4–5 emberi csontvázat találtunk alig 20–30 cm. mélyben, *kelet felé fordulva*, alig feküdve, félig ülő helyzetben. Erős, magas homlokkal, ép, erős fogakkal. Sőt egyik csontvázat sértetlenül otthagytuk, a többit az alapfal ásása miatt kiemeltük és a templom alatti kriptában letettük elföldelés nélkül. A szőlőben égett gerenda darabokat találtunk midőn a pörjés utakat tisztogattuk.” – Munka közben tehát ő sem látott sírköveket.(32)

5) *Sasvári Nándor*, volt felsőbogatpusztai igazgatótanító pedig így emlékezik: „...A templom bejáratí oldalán egy rózsaszínű anglyalt ábrázoló emlékkövet találunk, mely a történelem szerint (?) Nagy Lajos öccsének volt valaha a sírköve, mert a történelmi adatok ebben nem egyeznek... Ezen vár, mint sok más vár a török uralom alatt és után összeomlott, s utolsó falmaradványai 1923-ban tűntek el végképp. Az *utolsó bástya lebontásakor* előkerült a török kéjkút is, melyből csupa fiatal női csontvázak kerültek elő. Ez betemetve még most is bármikor feltárolható.”(33) Sasvári igazgató úr sem említ semmiféle sírkövet.

6) *Jakab László* segesdi tanító a Segesdi Községi Tanács felkérésére 1954-ben elkészítette kéziratos dolgozatát: „*Segesd község történeti múltja*” címen. Dolgozatából idézzük: „...*(a segesdi) kápolna feltárásakor két kőtáblát is találtak. Az egyikben ez a felírás állt: HIC RESQUIESCIT JOHANN FILIUS QUONDAM BANI NICOLAE OBIT FESTO AQUATAE V.M. ANNO MCCCXXXIII. A másikon pedig ez szerepelt: HIC REQUIESCIT NICOLAUS OBIT I FESTO S-ANNO MCCCXVIII. Vagyis az 1333-ban elhunyt hajdani Miklós bán János nevű fia, aki Szent Ágota szűz és mártír ünnepén halt meg és a másikon 1318-ban elhunyt Miklós bán, aki valami szent S. ünnepén hunyt volna el.*”

Ez a pontatlan feljegyzés több kérdést is vet fel.

a) Semmiféle leírást nem ad a sírkövekről, b) azt írja ugyan, hogy a kápolna megbolygatásánál találtak rájuk, de melyik „kápolna”, melyik megbolygatásánál? Egyetlen pontos beszámoló nem enged arra következtetni, hogy a vártemplom falait azonosították volna; egy várkápolna létezéséről semmiféle adat nincs. Sem az 1862/63-as, sem az 1923-as ásatás/bolygatás sem az 1962/63-ban épített törpe-vízmű alapozásakor végzett „ásatás” során egyetlen szemtanú nem tud sírkő feltárásáról! Jakab László szövege alkalmasint *valamilyen kompiláció eredménye*, de a forrásait, sajnos, nem jelöli meg! Azt sem jelzi, hogy tudomása szerint ezek a sírkövek ma hol láthatók? Mivé lettek?

7) *Magyar Kálmán* a középkori Segesd-ről szóló könyvében (1988) a 117. lapon idézi Parádi Nándor levelét, miszerint a Nemzeti Múzeum kőtárában van egy téglalap alakú, vörös márvány sírkőlap a szélén gótikus nagybetűs felírás-

sal. A sírkő két darabra tört, felül kis darab hiányzik belőle. Hossza 189 cm, szélessége 95,3 cm, vastagsága 13 cm. Leltári száma 95/1878.4. Lelőhelye Segesd, a zárda mellett. Sáfrán Péter ajándéka, Kiss György segédlelkész közvetítésével.

Ez a tudósítás szöveget ugyan nem ad, de pontos leírást és leltári számot már igen, s így eligazító.

8) A *Művészettörténeti Értesítő* 1981. évi XXX. 2. száma közli Engel Pál – Lőwei Pál – Varga Livia cikkét „*Gótikus sírkövek Máriavölgyről és Segesdről*” címmel s ebben ismertetnek egy Segesdről származó sírkövet, melynek anyaga vörösmárvány, hossza: 191 cm, szélessége: 95,5 cm, vastagsága: 12 cm, feliratának betűnagysága 7,5 cm.

A sírkő felső sarkai ferdén lemetszettek, így trapéz formában végződik. Csiszolt felületén egyetlen dísz a két vésett vájat között futó, belőlről olvasható, vésett nagybetűs körirat, mely a jobb alsó sarokban kezdődik. A körirat a következőképpen olvasható: + HIC REQUIES SEIT MAIST NICOLAUS FILIU — I CON/ DAM BANI OBIT T DIE PT FESTU S LUCE EWA A D MCCCXL6.(Sic!) Magyarul itt nyugszik Miklós mester, a hajdani (Miklós) bán fia, meghalt Szent Lukács evangéista ünnepe utáni harmadik napon, 1346-ban.

A szerzők alapos történelmi vizsgálat után jutottak arra a meggyőződésre, hogy ebben az esetben Lendvai Amadéfia Miklós bán fia, Miklós mester sírkövről van szó, aki Szent Lukács ünnepének harmadnapján, vagyis október 20-án halt meg az 1346. esztendőben.

Amadéfia Miklós 1316 után Károly Róbert egyik nagy párthíve és uralkodása megszilárdításának támogatója. A király mellett harcolt a Kőszegiek elleni hadjáratokban és Csák Máté országának a meghódításában is. *Szlavónia bánja* volt 1323 és 1325 közt, amikor is meghalt. Egyetlen fiáról, Miklósról keveset tudunk. 1325-ben apja említi a nevét és két későbbi oklevél 1341-ből és 1343-ból Somogy megyei birtokainak a gyarapításáról értesít bennünket. Mind a két esetben nevét *magister Nicolaus filius Nicolai bani* formában említik. 1346-ban halt meg. A családjáról még tudjuk, hogy özvegye és két fia 1347-ben a letenyei (Zala m.) vámról intézkedett, mely szintén a család jelentős vagyonához tartozott. A családnak Miklós mester fiában, Jánosban 1357-ben magva szakadt. Birtokait a király vette a kezébe.

A sírkő lelőhelye Segesd, a Zárda mellett. Vagyis a ferences kolostor környékén.

Mielőtt e sírkő azonosítását befejeznők, néhány szót az előbbi forrásokhoz: Csánki Dezső és Pesthy Frigyes nem látták ugyan a sírkövet, de megfigyeléseik, jegyzeteik még sorra kerülnek, amikor a segesdi várról szólnak. Pethő Lénárd és Sasvári Nándor megjegyzéseit is felhasználhatjuk majd, amikor a vár rondeláiról és falairól fogunk szólni.

Jakab László pontatlansága ellenére is utat mutat, mert Miklós mester fiának, Jánosnak nevét valahol bizonyára olvasta kutatásai szerint, csak jegyzetei voltak pontatlanok.

Visszatérve Melhárd Gyula cikkére, felvetődik bennünk újra a kérdés, mikor és hogyan került a Somogyi Múzeumból ismert sírkőtöredék a Nemzeti Múzeumba, mert erre a budapesti leltári feljegyzés nem ad feleletet.

Az is nyílt kérdés, hogy miképpen került Miklós mester sírköve a segesdi vártemplom temetőjébe, amikor Segesd királyi birtok volt még ekkor? Köztudomású ugyan, hogy a szlavoniai bánság sok teherrel járt, s magának a bánság-

nak a jövedelme nem volt nagy, így a szlapon bánok gyakran megkapták Zala és Somogy megyék ispánságát is. *Miklós mester apjáról, Amadéfi Miklósról tudjuk, hogy viselte a szlavóniai báni címet, így ő lehetett a somogyi ispán is.* De a fiáról ezt nem mondhatjuk el. Így nem tartjuk kizártnak, hogy a segesdi birtokot vagy annak egy részét, királyi kegyből, bizonyos ideig megkaphatták élvezeti joggal. Erre azonban oklevelet eddig nem találtunk.

Talán világosabban látnánk a kérdésben, ha meg tudnánk fejteni egy másik segesdi sírk rejtélyét. *Ez a sírkő 1756. március 16-án került felszínre és a ferences templom építésekor egy téglavető találta meg. Ez a nagy csiszolt fehér márvány sírkő hat láb és négy ujjnyi hosszú és három láb széles volt. Az agyagbányától a kolostorig 12 ökör húzta nagy erőfeszítéssel. A hatalmas sírkövön semmiféle írás nem volt, csak egy ősi nemesi címer volt rávésve. A ferencesek házi története (Historia Domus, ad Annum 1756) a címet így írja le: „...integer lapis marmoreus sepulchralis albi coloris politus cum veteri scuto Gentilicio quod habebat pro medio galeam cuius anteriorem partem ornat ala sinistra extensa cum fluvio, sinistra seu posterior stela cuius superiori in radio adherebant septem Pavonis plumae ab infra scuta duo, ex quibus sinistrum erat cubens super dextrum, quod habuit campum planum, verum per medium elevatum fluvium, sinistrum tantum in campo plano a superiore dextera parte deorsum versus sinistram loricam stellamque, in medio ab infra plane superficiem moeniorum, seu coronam vestalem. Scriptura vero nulla...”* A sírkő alatt azonban két erős férfi csontvázat találtak.

Sajnos e sírkő további sorsáról semmi sincs feljegyezve a házi krónikában. S mert a címet nem szakértő írta le, annak azonosítása sem könnyű, és még további kutatást kíván.

Előző munkánkban (Adalékok, 91. lap) erről a sírkőről sajnos, csak egy hibás másolat volt a kezünkben, s ezért azt mi is tévesen olvastuk és fordítottuk. Azóta megtalált régi jegyzeteim fogatékos latin szövege magyarul így hangzik nyers fordításban: „A régi vár helyén a téglavető talált egy teljes (sértetlen) csiszolt fehér márvány sírkövet, ősi nemesi címerrel; közepén egy sisak volt, aminek első részét egy kiterjesztett (sas) szárny díszítette folyóval (=vízhullámmal); hátsó felén csillag volt, melynek felső sugaraiként hét pávatoll nőtt, alul (=alatta) két címer, ezekből a baloldali rádólt a jobboldalira, ezen sima mező volt, melynek közepéből pedig folyó (=vízhullám) emelkedett ki, a sima mező bal részén, felülről, jobbról lefelé, a baloldali páncéling felé csillag, a mezőn belül, közepén, boltív (erődítmény, vár) orma, vagyis (mintegy) veszta-koszorú. Semmi felirat...”

Ugyancsak rossz kópiának esett áldozatul volt tanárom, P. Takács Imre is, amikor nagyterjedelmű kéziratos művében (Szent Ferenc fiai a Veszprémi Egyházmegye területén, különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra, Veszprém, 1948.) így ír: „...1756 március 13-án a régi vár köveinek az eltakarításánál »in loco arcis« az egyik téglásmester hatalmas oszlopra bukkant nemzeti címerrel, amelynek hossza 6 láb 4 czol, szélessége pedig 3 láb, mellette két vitéznek a csontvázat találták meg. Március 16-án 12 ökörral huzatták onnét a régi rezidenciába...” Leírása szerint női alak látható rajta, a törések ellenére a következő latin betűkkel: NIFCVC C I AVIA AGIS E NO ISSIM KAHRIN VIVEN. Ezt a rózsaszínű emlékkövet a ferences templom bejáratí falában jobbra beépítették.”

A rossz másolat miatt, P. Takács két teljesen különböző leletet kever össze.

A Historia Domus pontos leírását a címeres emlékkőről fentebb ismertettük. A krónikás megjegyzése pontos és ellentmondást nem tűrő: *azon semmi írás nem volt.*

Ezt a rózsaszínű emlékkövet mint fiatal ministráns mindennap láttam, nem a templom falába, hanem a mellette lévő torony falába volt beépítve, kb. kettő méter magaságban, hogy a járókelők ne rongálhassák. Egyetemista koromban a szöveget magam is lemásoltam, még mielőtt a háborús robbantás még jobban megrongálta volna. A kiolvasható szöveg ez volt:

...GNIFICUS	nagyságos
\IAVIAE	nagyanyjának
AGIST	mester
NOVISSIM	legújabbban (nem rég)
KATHRIN LC	Katalinnak
VIVENS	élő

A hatalmas kőlap a robbantáskor tört ketté, amikor a háború utolsó hetében a visszavonuló németek a tornyot aláaknázták. De már előbb is csak töredék volt, egy hatalmas emléktábla töredéke. Méretei szerint ugyanis túl nagy ahhoz, hogy egy sírt fedezett volna. Véleményünk szerint a régi, vagyis ősi ferences templom egyik oldalkápolnájában lehetett a falhoz rögzítve, vagyis állva. Erre utal a kompozíciója is. A megmaradt rész a régi emléktábla első, baloldali harmada. A felső részen volt a dedikáció, vagyis emlékirat, alatta két álló angyal tartotta középen azt a koszorút, amelyben hajdan a családi címer lehetett. A meglévő rész angyalalakján a lábrész az alsó lábszárcsont közepétől hiányzik. A hosszában már akkor, a beépítéskor töredékes emlékoszlop kétharmad része hiányzik a jobb oldalról. Ezért hiányos a felírás (dedikáció) szövege.

Az emléktáblát talán Báthori György készítette, Báthori Katalinnak, kedves ósének, és Marczali György főispán feleségének emlékére. Amikor Segesd a Marczaliak kezére jutott, 1404 után, a család a segesdi ferences kolostort választotta temetkezési helyül, mint majd látni fogjuk. *A Báthoriaknak Ötvösben volt kastélyuk, Segesden sohasem laktak.*

A régi ferences kolostor pedig, erre is utal majd a későbbi krónikánk, nem fenn a dombon volt, ahol ma van, hanem lenn, a mai kegykápolna közelében, és valószínűleg akkor hozták ffel a síremléktöredéket a törökök, amikor várukat megépítették. Erről szó is lesz még. A sírfelirat pontos megfejtésével a még hiányzó rész megtalálásáig várunk kell. Annál is inkább, mert Báthori György feleségét is Katalinnak hívták!

Néhány ferences küldetésről

1334 A már kiterembéklYESedett ferences család tagjai nemcsak a kunok közt hirdették az evangéliumot, de a tatárok közé is elküldte őket a pápa és király. Egy ilyen távoli misszió során halt meg keserves halállal Várad István ferences pap, aki ugyan egyszer megingott hitében, de utána bűnbánatot tartott és Krisztus nevével az ajkán szenvedett kínhalált a tatárok közt, a Kászi-tengeren túl, 1334-ben.(35)

Magyarországon, buzgó lelkipásztori munkájának elismeréséül Vasvári Vitus ferences pap püspöki kinevezést kap Nyitrára. (A latin Vitus de Castro Ferreo

némi vitára ad okot még ma is néhány történész közt, mert Eisenstadt nevét is így fordítják néha latinra, s nem a magyar Kismarton után.(36)

Somogy megyében Vilmos pannonhalmi főapát egységesen szabályozza, sokban pedig könnyíti a főapátság jobbágyságainak terheit.(37)

Somogy határában közben újra fellángol a háború: Károly Róbert hadat vezet Albert és Ottó osztrák hercegek ellen, akik már évtizedek óta megszállva tartották Muraközt, s nem voltak hajlandók visszavonulni többszörös királyi intés ellenére sem. A király ekkor pusztító hadműveletekbe kezd, s azok sikere után az osztrákokat pártoló és lázadó Babonic és Kőszegi családok határmenti váraiba – Belec, Borostyán, Léka, Ság (Vas m.) és Nemti (Zala m.) a király saját katonáit rendeli, míg a két család az ország belső részeiben kap némi kárpótást.

XII. Benedek pápa Avignonból négy ferencest küld a tatárok fejedelméhez. A követség egyik tagja magyar, fráter György (Georgius de Hungaria). A számukra kiállított megbízólevelek érdekessége, hogy az egyik a magyarországi ferencesek sorából való Illés testvérnek szól, akit a pápa kedves fiának nevez (Dilecto filio Eliae Hungaro Ordinis Fratrum Minorum) és ebből a levélből megtudjuk, hogy *ez a magyar ferences Üzbék tatár fejedelem elsőszülött fia, Tynibék udvarában él* és ott olyan nagy megbecsülésnek örvend, hogy a pápa ezt az Illés testvért kéri meg, hogy járjon közbe a követség érdekében. (Datum Avenione, 11 kal. oct. Anno IV. Pontificatus nostri.)

Ez a követség sikerrel járhatott, mert két év múlva, 1340-ben, Illés testvér két magas rangú tatár kíséretében meg is jelent az avignoni pápai udvarban.(38)

Sajnos, a külföldön alkalmazott magyar ferencesek tetteiről beszámolva a korabeli idegen krónikások megelégednek legtöbbször a „magyar” (ungaro, hungarus, de Hungaria) jelzéssel és csak a legritkább esetekben adják meg a szerzetesek helyi származását is, ami a szerzetesetek életében ekkor a „családi” névnek felelt meg. Még a magyar krónikák jelzései is csak később lesznek pontosak és következetesek, mint Temesvári Pelbárt, Igali Fábián vagy Segesdi Lukács, Segesdi Nagy Antal esetében. Ugyanaz az eltolódás mutatkozik meg itt is, mint a világi nemzetségek vagy familiák esetében, amikor a „de genere” kifejezést csak Anonymus után használják és kezdetben még ez sem általános jellegű. A magyar ferencesek születési, származási megjelölése is késik és csak a következő századtól kezdve lesz általános gyakorlattá.

Pápai tizedszedők a segesdi főesperességben

Három éven át, 1332 és 1337 közt pápai tizedszedők járnak újra Magyarországon. A Szentföld és a Pápai Kúria javára Jacobus Berengarius és Raimundus de Bonofato pápai megbízottak bejárják az egész országot és számadáskönyvük, három egyházmegye kivételével, teljes egészében ránkmaradt. Ebből tudjuk, hogy a veszprémi egyházmegye hat főesperességében 498 plébánia volt.(39)

A segesdi főesperesség területén 76 plébánia nevét sorolják fel a számadási könyvek, ezekből 69 még ma is azonosítható, de a többinek vagy a nevét nehéz rekonstruálni, vagy lokalizálni nem tudjuk a török elleni harcok másfél évszázados pusztításai miatt. A felismerhető plébániák listája:

1. Akan
Alba Ecclesia, Fehéregyháza, Sámson filiája
Atak, hajdan falu, Lankócz puszta mellett, Berzence filiája
Babolcha, Babócsa
5. Baradi, Baráti, Nagybaráti puszta, Szob filiája
Bechenen, Belezna, Zákány filiája
Beke, valamikor Sámson melletti nagybirtok
Belauar, Bélavár, Vizvár filiája
Beren, Iharosberény
10. Berhence, Berzenche, Berzence
Bolud, Bolhó, Babócsa filiája
Bohal, Bolchas, Bolhás, Szob filiája
Bor, ma csak domb, Vörs filiája
Boda, Buda, Bodvicza, Nagyatád filiája
15. Buku, Baki malom, Szob filiája
Cheluck, Teluk Magna, Nagytelek, fekvése ismeretlen
Chochola, Chuchana, Tuchana, Csokonya, Erdőcsokona
Chuturuchel, Csütörtökhely, Bélavár mellett
de S. Colomanno, Kálmánfa
20. Corpad, Nagykorpad, Kutas filiája
dand, Daund, Dávod puszta, Mesztegnyő mellett
Ded, Nemesdéd
Dench, Farkasdencs, puszta
Dench, Szőkedencs, Csákány filiája
25. Egedus... átírása bizonytalan
S. Elisabeth, Szenterzsébetpuszta, Berzence mellett
Elyesy, Helias, Ellesi puszta, Böhönye mellett
Faucheberen, Balatonberény
Foltus, Fakóspuszta, Szentmiklósi filiája
30. Gasbanch, átírása bizonytalan
Gerles
Gurgus, Gárdospuszta, Nemesvid filiája
Herczne, Herenzene, Heresznye, Vizvár filiája
Henizd, Keleviz, Mesztegnyő mellett
35. Inke
Ivánnépe
S. Jacobo, Zalaszentjakab
Joharos, Iharos
Kacat, bizonytalan átírás
40. Kakuna, Kakonya puszta, Zákány filiája
Kedhely, Kéthely
kerestur, Murakeresztur
Kumba, Kintibus, Nagygomba, Marcali mellett
Leca, Leta, Léta puszta, Mesztegnyő mellett
45. Lok, Lak, Lak, falu volt Porrog mellett
Longavilla, Hosszufalu, Görgeteg mellett
Lonkoch, Lankócz puszta, Berzence mellett

- Machali, Marczali
 Morke, Merke, Merkepuszta, Tapsony mellett
50. Mezeekezen, Mesztegnyő
 Mihad, de S. Michaelé, Miháld
 Menichel, Morenchel, Móriczhely puszta
 Orduael, Uduarhel, Udvarhely, Berzence mellett
 Omnium Sanctorum, Mindszent, Sarkad mellett, hajdan falu
55. Pachud, Pácód puszta
 de S. Paulo, Szentpál, Somogyszentpál
 Potoch, Pat, Somogyban
 de S. Rege, Porrogszentkirály
 Sag, Ságpuszta, Iharos mellett
60. Zob, Saka, Szob, Somogyszob
 Symond, Simonyi
 Chuvhuna, Tukhana, Csokona, Erdőcsokonya
 Veyse, Weso, Vése
 Volko
65. Vtius, Wtwes, Ötvös
 Zabos, Zabad, Szabás
 Zakan, Zacan, Zákány
 Zeredahel, Szerdahely, régen jelentős falu, Bodvica mellett
 Zener, Zinner, Szenyér.

Segesd neve a listán nem szerepel, alkalmasint a királyné iránti tiszteletből, valamint más okból is. XXII. János pápa ugyanis csak úgy nyerte el Károly Róbert király hozzájárulását ehhez a rendkívüli gyűjtéshez, hogy a bejött „adományok” egyharmadát a pápa a királynak engedte át országa védelme és belső békéje megerősítésére. A királyi birtokokon így a tizedet be sem szedték.

A segesdi főesperes azonban javadalmai után köteles volt megfizetni a reá kirótt összeget. A főesperesi címet ebben az időben Jakab mester viselte, aki 1338-ban szerepel egy a veszprémi udvarnokok és Szent Mihály egyháza (székesegyház) közti perben is.(40)

A listán nem szerepel természetesen a segesdi ferencesek temploma sem, mert mint már mondtuk, a kolduló rendek nem voltak alávetve a tizedfizetési kötelezettségnek.

Nagy Lajos királysága alatt

1342–1382

- 1342 Károly Róbert külső és belső harcoktól még terhes, gazdaságilag és politikailag azonban mindig következetes uralkodása után, 1342. július 16-án elhunyt. Telegdi Csanád esztergomi érsek temette el Székesfehérvárott. Egy hét múlva, július 21-én, ugyanott koronázta királlyá fiát, Lajost, akit a történelem a Nagy jelzővel ismer.

Amikor a 17 éves uralkodó átvette az ország vezetését, tudatában volt, hogy olyan nemzet élére került, melyet az egész Európa ismert és tisztelt. Koronázása „a főurak, bárók, főpapok és nemesek egyhangú hozzájárulásával és szándéka szerint ment végbe”.

„Külsőre nem volt az a daliás, szép férfi, aminőnek ideálját, Szent Lászlót rajzolják forrásaink, írja Homan Bálint(41), de szálas termete, nyílt tekintete, dús göndör hajjal és szakállal övezett vidám arca és határozottsága mellett is mindig megnyerő fellépése feledtették kissé duzzadt ajkait és alig látható félvállúságát... Lelkéből a tehetség duzzadó ereje mellett az etikus életfelfogás nyugalma, a lelki béke derűje sugárzott; egyéniségét Szent Ferenc ember- és életszerető filozófiájának és az igaz lovag nemes életelveinek békés harmóniája hatotta át.”

Lajos a már Magyaroroszágon is szilárdan kialakult ferences hagyományok közt nőtt fel, hiszen nevelője is egy neves magyar ferences volt, Lackfi Dénes személyében.

A magyarországi ferences lelkeség fő jellemvonása e korban Dümmerth Dezső szavai szerint (42) nem annyira a provánszi, délfancia misztika vagy az olasz poézis volt, hanem valami férfiasabb, mondhatnánk katonás jellem és szigor, amely a hősiesség, sőt a hősi halál (a vértanúhalál) vállalására is felkészítő elszántság. (Szerzetesi vonalon ennek komoly lehetőséget adtak a kun és tatár missziók!)

Nagy Lajos már ízig-vérig magyarnak vallotta magát. Már atyjáról is tudjuk, hogy másodszori királlyá való koronázása idején *a koronázási esküt a latin mellett magyarul is elmondta*. Amikor fiának, a kis Valois Margit hercegnőt szemelte ki jegyesül és azt még gyermekkorában Visegrádra hozatta, Margitot a magyar nyelvre is megtanították. Lajost magyar nevelők vették körül, bár a francia nyelvet is használták az udvarban, mint a legtöbb európai udvarban.

Hogy az új király az ország kormányzását erős kézzel vette át, mi sem jellemzi jobban, mint augusztus folyamán kiadott első rendelete, amelyben megparancsolta, hogy az ország minden megyéjében tartsanak gyűlést, vegyék számba a rablókat és a tolvajokat, és ezek névsorát nyújtsák be udvarába.

Nagy Lajos uralkodásának első igazi válsága a külpolitikában jelentkezett. Az öreg nápolyi király halála előtti végrendeletében úgy intézkedett, hogy trónján csak Johanna kövesse és ennek magtalansága esetén nővére, Mária. Ezzel gyakorlatilag kizárta a kormányzásból Johanna férjét, Endre herceget, a magyar király öccsét, megszegve az eljegyzéskor kötött államközi szerződést. Nagy Lajos ezt nyílt kihívásnak vette és Habsburg Frigyes és Luxemburgi Károly morva örgróf támogatásával diplomáciai lépéseket tett VI. Kelemen pápa avignoni udvarában. A király első avignoni követe Lackfi Dénes.(43) A pápa válaszlevelében messzemenő jóakarataról biztosította a királyt, de konkrét ígéretet nem tett támogatására.

Erzsébet királyné is közbevetette tekintélyét elhatározván, hogy személyesen megy a nápolyi udvarba fia, Endre herceg híveinek a támogatására. 1343 júniusában indult útra a déli nagy Hadiúton fényes kísérettel. A főrangú udvarhölgyek, kamarások és fényes testőri gárda mellett elkísérték őt a nemzetközi jogban járatos főpapok, főurak és udvari tisztségviselők is nagy számban. Vallásos alapítványokra – mert egy római zarándoklat is szerepelt a programon – és fia híveinek anyagi támogatására 27.000 márka ezüstöt, 21.000 márka aranyat és a szegények alamizsnájára fél köből aranypénzt vitt magával.

Ilyen gazdag ajándékokkal a szekereken a királynéi kíséret csak biztos útvonalat választhatott. Az adriai tengerpartra ez pedig a Segesden átmenő nagy Hadiút volt.

Zengben, az adriai kikötőben, a velencei köztársaság három gályája várta, hogy Monfredoniába szállítsa. Magyarországnak ugyanis volt tengeri kikötője, de tengeri kereskedelmi hajóhada nem volt. Természetesen hadi flottája sem.

Ez év augusztusában, hosszú tárgyalások után Erzsébet anyakirályné, Nagy Lajos király, Endre herceg, Johanna királyné, és Sancia nápolyi anyakirályné közös követtséggel kérték a pápát, hogy Endrét Johannával együtt koronázza meg királlyá. A kérvény támogatására szolgált még újabb 44.000 márka magyar ezüst. Sajnos, minden látható eredmény nélkül. A nápolyi politika útvesztőjében Endre herceg majd életét fogja veszíteni és a nagy déli Hadiúton nem fényes királynéi kísérek, hanem harcba induló hadseregek vonulnak az itáliai, nápolyi harctérre... *Segesd egyképpen szolgál majd királyi, királynéi pihenőhelyül és a hadi utánpótlás, a hadtápvonal egyik fontos közbeeső csomópontjául a meginduló hadjáratok alatt.*

1344 Erzsébet anyakirályné 1344. február 25-én indul vissza Nápolyból a már ismert úton Magyarország felé.

1345 Endre herceget, Johanna nápolyi királynő férjét, felesége tudtával, 1345. szeptember 18-ról 19-re virradó éjjel, Aversában meggyilkolják. Holttestét a közeli Nápolyban temetik el. Johanna ezidőben már áldott állapotban volt és ez év december 25-én fiat szült. Gyermekeinek, a magyar ág őseinek emlékére, a Martell Károly nevet adta.

1346 A velencei tengeri haderő ostrom alá fogja a magyar királysághoz tartozó Zárát. Nagy Lajos nem kerülheti el a háborút. Erős sereget indít a nagy déli Hadiúton a megtámadt város felmentésére.

1347 Endre herceg meggyilkolása után a politikai kapcsolatok végképpen elromlottak Visegrád és Nápoly között. Hosszú habozás után Nagy Lajos végül is a fegyveres beavatkozás mellett dönt. 1347. november 11-én indul el Visegrádról és seregével Stájerországon át vonul Itália felé. Az útvonal főbb állomásai: Udine, Sacile, Cittadella, Vicenza, Bologna, Caster S. Pietro, Forli, Rimini, Urbinop, Foligno, Perugia, Aquila. Hadseregének példás fegyelmét az itáliai krónikák mind elismerik.

1348 Beneventoba 1348. január 11-én érkezik. A magyar sereg közeledtének a hírére Johanna királynő Marseille-be menekül egész udvarával. Január 23-án Nagy Lajos vészbíróság elé állítja és kivégezteti Durrazzoi Károly herceget, akit öccse halála fő okozójának tart; a többi Anjou herceget pedig túszként Magyarországra küldi. Ugyancsak Magyarországra küldi Endre herceg utószülött fiát, a kis Martell Károlyt. Május végére aztán maga is megérkezik Magyarországra.

A király gyors hazatérésének az oka az volt, hogy Olaszországban nagy pestisjárvány tört ki. A fekete halál, mint nevezték, 1347 végén genovai hajókon érkezett Itáliába és 1348 tavaszán már olyan nagy erővel tört ki, hogy Olaszország népeinek egyharmadát vitte a sírba. Firenze és Siena városok lakóinak a fele pusztult el néhány hónap alatt. A magyar királyt környezete sürgette a mielőbbi hazatérésre, s így seregét megelőzve csekély kísérettel érkezett hajón a dalmát partokra, hogy onnét a szárazföldön menjen fel Visegrádig. *Az országba való érkezését Erzsébet királyné segesdi szállásán várta. Ezt az eseményt Arany János is beleszötte a híres Toldi trilógia második kötetébe.*(46)

A királyi család nem sokáig időzhetett Segesden, csak addig, amíg orvosai újra engedélyezték az utazást, mert július 8-án már Budán állít ki oklevelet.(47)

Ebben az első hadjáratban különösen kitüntette magát a királyi hadseregben *Garai Bánfi János választott veszprémi püspök*, aki Itáliában végezte volt tanulmányait, a nyelvet és a terepet jól ismerte.

A pestis, sajnos, Magyarországra is eljutott hamar és sok áldozatot követelt. Elvitte a király ifjú feleségét, Luxemburgi Máriát is, sőt maga a király is sokáig feküdt ágyban, de úgy látszik a katonai fegyelemhez, kemény élethez szokott szervezete legyőzte a bajt. Decemberben már politikai tárgyalásokba kezdhetett a velencei követtel, ami nagy könnyebbülést okozott számos európai udvarban, ahol sokan már halálát hitték.

VI. Kelemen pápa levelet írt még ez évben a magyar ferencesek főnökének, Pater Mártonnak, kérve őt, hogy rendjéből toborozzon hithirdetőket a még mindig pogány szokásaik szerint élő kunok megtérítésére.(48) A kunok közti missziókkal párhuzamosan megindulnak a havasföldi és bolgárországi missziók is, ahol a magyarországi ferencesek szép eredményeket érnek el.

Nagy Lajos királyról, anyjáról, Erzsébetről tudjuk, hogy a ferencesek iránt különös jóakarattal voltak mindig. Éppen ezért igen *meglepő, hogy mind a mai napig semmiféle írásbeli nyoma nem maradt annak, hogy a segesdi ferencesekre is gondoltak volna valami adománnyal, holott többször is megfordultak Segesden, s ittjártukkor bizonyára csak értesültek jelenlétükről*. Am nincs kizárva, hogy az idevágó oklevelek még „alszanak” valami ismeretlen levéltárban, mert mint Bertényi Iván is említi Nagy Lajos koráról írt művében, a nagy király korának okleveles anyaga még ma is kiadatlan.(49)

Nagy Lajos egész uralkodása alatt nagy gondot fordított a birtokain lévő várak és kastélyok rendbehozására. Valószínűleg így járt el Segesd esetében is. Erre sem találtunk mindeddig írásbeli forrást, ami szintén meglepő.

Újabb magyar hadsereg indul Nápoly ellen 1349 őszén, de ez már csak részben követi a déli nagy hadiutat. A király maga is csak 1350. április 18-án száll hajóra Zengben. Újra érezhető a magyar királyság gyengéje: nincs semmiféle hajóhada.(50) Velence ekkor már megtiltotta hajósainak, hogy a magyar király hadseregét átszállítsák a tengeren. A király maga egyetlen gályán indult, néhány bárkától kísérve, míg a hadseregét a Lackfiak vezették a szárazföldön mind bizonytalanabb utakon és körülmények között. Ezúttal tizenötezer magyar, nyolcezer német lovas, négyezer olasz gyalogos indult Nápoly ellen.

Ez a hadjárat sem hozott döntő sikert, sőt majdnem szerencsétlenül végződött: Aversánál a király maga is megsebesült július 26-án. A király nem először vett részt egy várostromban és nem először sebesült meg a háború folyamán. Ezúttal a nyíl a lábát érte és a nyíllal a testében tért sátra alá, ahol orvosa nem volt jelen, amikor Lackfi István vajda és Wolfart német zsoldoskapitány csak tizenkét rántás után tudták a nyilat eltávolítani a sebből. A király nagyon szenvedett és hangosan kiáltozott. A kínos művelet alatt a király fejét hűsége ferences papja tartotta a kezében. Sokáig feküdt a sebesült uralkodó magas lázzal küzdve és már a halálát várta. De Lackfi még így is lóra ültette és megmutatta katonáinak, hogy pánik ne törjön ki a táborban. Lajos már ekkor gondolt arra, hogy a háborúnak, mely annyi anyagi és emberi áldozatot követelt, véget kell vetni. Híre jött annak is, hogy a pápa Johanna híveit uralkodójuk iránti köteles tiszteletre buzdította. Aversa mégis kapitulált, Johanna Gaetába menekült és a király bevonult Nápolyba.

A beálló harci szünetet VI. Kelemen pápa arra használta fel, hogy közvetítést próbáljon Nagy Lajos és Johanna között. Az utolsó magyar csapatok 1352 őszén

hagyták el Itáliát. De a király már 1350 októberében hazament és november 1-én Budán volt.(51) A főserég útvonala a szárazföldön Cesena, Ferrara, Argenta, Verona, Udine volt. (52) A hadjárat lefolyásáról Tótsolymosi Apród János, kükkülei főesperes és Kétyi János ferences beszámolóiból értesülünk.(53)

A hadjárat után a király egészségi állapota erősen leromlott. *Számos kutató van azon a véleményen, hogy az aversai sebesülés után a rossz, hiányos orvosi kezelés miatt kapott fertőzést és talán ekkor kapta meg a leprát is.* Tény, hogy ismeretlen betegségét a király titokban tartotta, azt nagy türelemmel viselte, de feleségétől teljesen elhidegült, ami nemcsak sok szóbeszédre, de számos komoly félreértésre adott okot.

Az egymást követő hadi vállalkozások alatt Segesd geopolitikai helyzeténél fogva nagy fejlődésnek indult és e század közepén jövedelme elérte a 11 márkát.(54)

Közzogi és társadalmi változások

1351 Magyarország társadalmi és politikai fejlődésére döntő jelentőségű a király 1351-ben meghidett örökösödési törvénye. Ez a törvény megszabja, hogy az örökös nélkül meghaló nemesek birtokai ne a koronára (királyra) szálljanak vissza, hanem az atyafiakra és a nemzetségre és maradjanak így örökre ezek birtokában és élvezetében. Ez az „ösiségi törvény” főbb vonalaiban 1848-ig érvényben is maradt.

A köznemesi és kisebb birtokos családok gyermekei előtt még tágabbra nyílnak a közszolgálat kapui. A tehetséges fiúkat valami egyházi iskolára adták – más nem is volt még ekkor – ahol elsajátították az írás, olvasás, számolás és a latin nyelv ismerete mellett a római jog alapelemeit is, és *jegyzői* (deák, íródak) munkát vállaltak nemcsak a különböző bíróságok mellett, ahol egyébként az írásbeli munka jelentősen felszaporodott, de a nagybirtokos családokban, sőt a városi tanácsok mellett is. Ezután szakértelmükkel főnökeik pártfogása következtében társadalmi kiemelkedésük is lehetségessé vált.

Ugyancsak jelentős változások mutatkoznak a papi karrier vagy hivatás terén is, mint arról Nagy Lajos idejében megjelent *Ars notarialis* szintén értesít bennünket. A főpapok nagy része továbbra is a főúri családok papi pályára lépő gyermekei közül kerül ki, de a kivétel növekedőben van. A püspöki székhelyeken lévő kanonokok kollégiuma, a káptalan már a klérus tehetős középosztályát alkotja a XIV. sz. derekától. Tekintélyük és anyagi erőforrásaik megszilárdulnak. Az esztergomi káptalan tekintélyét az is öregbítette, hogy a királyt, sőt a királynét is tiszteletbeli tagjaik sorába iktathatták. Ez a szokás alkalmasint Nyugat-Európából jött hazánkba, mert tudjuk, hogy az angol király Canterburyben, a spanyol Burgosban, a német Achenben, a császár a római Lateránban és a Szent Péter bazilikában is viselt ilyen címet. *A történelmi anekdoták közé tartozik, hogy a francia királyok példáját követve, a mai francia köztársasági elnök, még mindig tb. tagja a Lateráni Káptalannak...*

A városi plébániákon a munka erősen megszaporodván, a plébánosok káplánokat fogadhattak, de őket már nem a város vagy a kegyúr fizette, hanem a plébános dolga volt teljes ellátásukról gondoskodni. Egységes utasítás hiányában, az egyes kápláni állások közt igen nagy különbségek mutakozhattak. Nem egyszer panaszkodtak a káplánok principálisaik szűkmarkúsága miatt.

Még náluk is nehezebb helyzetben voltak azok a plébánosok, akik a nagy földesurak birtokain vezették parochiáikat. A földbirtokos kegyurak jórésze a plébániát is saját tulajdonnak tekintette, s annak jövedelmével szabadon rendelkezett, sőt még azt a jogot is magának tartotta fenn, hogy tart-e papot vagy sem, kit fogad fel, vagy kit bocsát el. Nem egyszer egyszerűen magának foglalta le a plébániai földeket és a tizedjavadalmat is. Papjaikat földjeiken ezek az urak szabadon cserélgették, a püspök figyelmeztető szavát semmibe vették.

A múlt századból már ismert kápolna- és oltár-igazgatói megbízatások elszaporodnak. Egyes középnemes, vagy tehetős polgári családok alapítványt tettek egy pap ellátására, aki a családért volt köteles misézni egy megkötött oltárnál. (Mert az alapító anyagilag nem bírta, vagy nem akarta vállalni egy templom vagy egy kápolna építését!) Nem egyszer előfordult, hogy egy ilyen oltár- vagy kápolna-alapítvány papja fiatal volt és kis, de biztos jövedelme ösztöndíjként szolgált továbbtanulására valami külföldi egyetemen; de ez azért kivétel számba ment. Az oltáros papok nagy többsége igen szerény körülmények között élt.

Hasonló helyzetben voltak a kanonokok, főesperesek szolgálatában álló *prebendáriusok*, akik munkaadóik helyett végezték azok bizonyos papi kötelezettségeit.

Az Anjou királyok közt még jobban elterjedt az a szokás, hogy a gazdagabb apátságokat egyházmegyes papoknak, vagy nem a rendből jövő szerzeteseknek adták a királyok, főúri kegyurak commendába néhány évre, vagy a kinevezett egész életére. Ezek a *kormányzó-apátok* természetesen nem a szerzetesi élet, vagy fegyelem, vagy a vallástudomány fejlesztését tűzték ki célul, hanem egyszerűen a jövedelmet sajátították ki maguknak. Nincs mit csodálkozni azon, hogy ilyen körülmények közt sok helyütt az ősi szerzetesi élet kihalásra volt ítélve. Ezt a kihalást egyes kapzsi famíliák még sietteték is azzal, hogy a szerzetesek számát ők maguk csökkentették a hatalmuk alatt lévő kolostorokban: kevesebb barát kevesebbe került, több maradt meg a jövedelemből számukra.(55)

Nagy Lajos őszinte vallásosságát bizonyítja, hogy a ferencesek mellett a 1352
pálosokat is pártfogásba vette. Hont megyében, Márianosztrán, kolostort alapított számukra. Élete vége felé budai rezidenciája közelében Budaszentlőrincen is letelepíti őket és számukra Velencéből megszerzi Remete Szent Pál ereklyéit is. (Az ősi kolostor romjait a mai Ságvári liget mellett tárták fel). A híres csensztohovai kolostort a márianosztrai szerzetesek alapították 1382-ben. Két évszázad múlva, az 1522-es rendi lista szerint a rendnek már 68 kolostora volt, ezek közül hét volt Somogyban: Szerdahelyen, (Kaposvár mellett), Szentpálon, Told-on (Andocs közelében), Mindszenten (Balatonszemes határában) Pogány-szentpéteren és Szentdomonkoson, (Nagyszakácsi mellett). A Pálos rend az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend.(56)

Erzsébet királyné rangos világi és egyházi kísérettel zarándoklatra ment 1357
Aachenbe 1357-ben; útjának emlékét nemcsak a város krónikája, de a Dóm kincstára is őrzi mind a mai napig.(56b)

I. Murád szultán 1362-ben elfoglalja Drinápolyt. 1362

Országszerte nagy a gabonahiány 1362-ben. Nagy Lajos királyi rendelettel 1364
írja elő, hogy a városok és a falvak csak egy évre való gabonát tárolhatnak, a többit el kell adniok. Hogy az áremelkedésnek elejét vegye, e rendelet szerint a szállításért nem kell vámot fizetni.

1374 A királyi kápolnaispán hivatala megszűnteti hiteleshelyi működését. Feladatát az óbudai káptalan, a nádor és az országbíró veszi át. A király országbíró kihallgatásai helyett állandó udvari panaszfelvevő hivatal alakul az országbírói ténykedés keretében.

1376 *Segesd megyéről és Segesdről kevés forrás beszél e korban. Néhai István bán fia, Miklós tárnokmester 1358-ban viseli még a segesdi comes címét, lehet hogy a királyné tárnokmestere volt, vagyis hogy ő vezette a királyné udvartartására rendelt birtokokat.*(57)

A segesdi ferences házi krónika szerint Marczali Raymund. Nagy Lajos király bizalmi embere, aki a királyt elkísérte olaszországi hadjárataira is és a pápai udvartól a segesdi ferencesek részére „számos lelki kiváltságot szerzett”, 1376-ban meghal. A ferencesek ünnepélyes gyászmisét mondanak a lelki idvéért.(59) *Sajnos e hírrel kapcsolatban megfelelő oklevélre nem akadtunk.* Ez annál sajnálatosabb, mert ilyen irat nélkül nem találunk magyarázatot arra, hogy a még királyi kézben lévő segesdi birtokon miért gyakorolhatta jótékonyágát a hatalmában emelkedő Marczali család egy tagja?

Nagy Lajos király végnapjai

1377 Amikor Murád szultán 1374-ben hadat indít Bulgária ellen, Lajos király még nem sejtí e vállalkozás mögött az iszlám első próbálkozását európai terjeszkedésére. De három évvel később, 1377 tavaszán már ő az első európai uralkodó, aki délre küldött seregével az első győzelmet aratja Murád csapatai felett és ezzel egy évtizedre sikerül megállítania a török előnyomulást a Duna völgyében. Győzelme emlékére az osztrák Mariazell-ben hálaadó alapítványt tesz a Boldogságos Szűz Mária, „Magyarország Védőasszonya” tiszteletére.(59)

Még ez év szeptember 15-én XI. Gergely pápa megerősíti *Nórabi Istvánfia Jánost veszprémi kanonoki és segesdi főesperesi állásában*, mivel elődje Sughó Jakab elhalálozott. Az okiratból még megtudjuk, hogy Istvánfia János már bírta az ugyancsak Veszprém egyházmegyei fehérvári Szűz Mária egyház kanonoki székét és javadalmát. Íme egy újabb jele annak, hogy a javadalmak halmozási láza az egyháziak körében is felütötte a fejét, mert itt pontosan erről van szó.(60)

1378 De nem volt mentes ettől a vagyongyűjtési láztól a plébániai papság sem. A *marianus ferencesek már évek óta panaszkodtak egyes helyi plébánosok erőszakoskodása ellen.* Az anyakirályné támogatásával követtséget küldenek tehát a pápához, hogy panaszaikra orvosolást kérjenek. Kérelmükben elmondták, hogy vannak plébánosok, akik a ferencesek egyházaiba temetkezni óhajtok koporsóját erővel a plébániai templomba vitetik és addig ott tartják, amíg a misemondás ideje elmúlik és így a ferencesek a szentmise alatti adományoktól elesnek. Vannak olyan plébánosok is, akik a betegeknek csak olyan feltétellel adják fel a végső szentségeket, ha megígérik, hogy a plébánia templomban fognak eltemetkezni és nem a ferenceseknél. Sőt egyesek még a testvéreknek adott adományokból, sőt a koldulásukból is részt kérnek.(Annak a negyedét!)

A pápa felháborodott e nagyfokú kapzsiság hallatára és utasította Surdi János esztergomi érseket 1378. január 19-én keltezett levelével, hogy ezeknek a visszaéléseknek vessen véget. (Kósa: Ad Annum)

Lajos király és Erzsébet anyakirályné kérésére és anyagi támogatásával és a király személyes jelenlétében a Ferences Rend általános nagygyűlését (*Capitulum Generale*) Esztergomban tartották meg 1379-ben. Erre az általános nagygyűlésre természetesen meghívást kaptak a világ minden részén (Európában!) élő ferencesek tartományfőnökei és megbízott követei, de csak 12 tartományfőnök jelenhetett meg a nyugati Egyházra nehezedő szakadás miatt. A rivális pápák hatalmi köre érezte hatását a Rend kebelén belül is.(61) 1379

Nagy Lajos király betegsége súlyosbodása miatt lassan visszavonul a közéletől és csak országos ügyekben tartja fenn magának a döntés jogát. A belkormányzat és az igazságszolgáltatás gondját királyi tanácsának a tagjaira hagyja. Hű embereit, hűségük megtartására, adományokkal és címekkel buzdítja. Ennek a politikának a következtében a hajdan hatalmas királyi birtoktest egyre fogy. A királyi tisztségviselők kezén lévő várak nagy része a súlyos belpolitikai komplikációk miatt egyes mágnáscládók kezére jut. Ennek tudható be, hogy az udvari arisztokrácia hatalma gyengül, a vidéki nagybirtokos famíliáké pedig rohamosan növekedik. Rövid időn belül ezek fejének is kijár majd a „magnificus” cím, ami hajdan csak az országbírákat és a hasonló királyi főtisztségviselőket illette meg. Mihamar még a jogi köznyelv is külön csoportba foglalja őket az „ország természetes bárói”, barones naturales elnevezés alatt.(62) 1380

Hosszú betegség után, 1382. szeptember 10-11-én éjjel meghalt Nagy Lajos király. Székesfehérvárott temették el országos gyász mellett. Egy hétre rá, szeptember 17-én, Demeter esztergomi érsek királlyá koronázta az elhunyt király Mária nevű lányát. Helyette azonban a valóságban anyja, „bosnyák” Erzsébet kormányoz. A női uralmat az ország főurai annál nehezebben fogadják el, mivel az anyakirályné kezdettől fogva képtelen volt fékezni haragkitöréseit, s a megbántott főurak itt is, ott is lázongani kezdtek. Különösen súlyos volt a helyzet a déli országrészekben. 1382

Mária királynő névleges uralkodása

Horvátországból egyre rosszabb hírek érkeztek. Az anyakirályné úgy vélte, hogy a két királynő személyes jelenlétével a rendet helyre tudja majd állítani. 1383 szeptemberében a déli hadiúton Zágrábba ment tehát, majd rövid itt tartózkodás után Zárának vette útját, ahová 24-én érkezett meg. Erzsébet anyakirályné magával vitte mind a két lányát, Hedviget és Máriát. Két hét elteltével, november 4-én már vissza is fordultak Magyarország felé, ugyanazt az útvonalat követve. Segesdi tartózkodásukról írott forrást nem ismerünk, bár a vármegyei monográfia szerint „mivel Segesd még mindig a királynék uradalma volt, valószínűleg itt megpihentek”.(63)

Hosszú halogatások és diplomáciai tárgyalások után, 1384-ben Nagy Lajos Hedvig nevű lányát október 15-én Krakkóban lengyel királlyá koronázták és 1385 augusztusában Demeter esztergomi érsek előtt Luxemburgi Zsigmond és Mária királynő házasságot kötöttek. A fényes ünnepségek után, külföldi országos gondjaira hivatkozva, Zsigmond elhagyta az országot. Ellenfelei ezt ügyesen arra használták fel, hogy a délvidéki urak ösztönzésére behívják Durazzo Kis Károlyt, akit a közben lemondott Mária „király” helyébe ugyanaz a Demeter érsek Székesfehérvárott királlyá koronázott. 1384 – 1385

Magyarország határai a XI. és XIV. században

A magyar királyi udvarban újra a szicíliai stílus politikáját alkalmazták: február 7-én a királynék palotájában Forgách Balázs pohárnokmester súlyosan megsebesíti az újonnan koronázott királyt és 24-én a visegrádi várban II. Durazzo vagy Kis Károly meghal sebei okozta lázában. Már a korabeli krónikák is feljegyezték, hogy a halált a királyné emberei „siettették”. Jellemző a kor felfordult állapotaira, hogy a törvényes és megkoronázott magyar királyt minden egyházi szertartás nélkül temették el a szentendrei bencés kolostor közelében, azzal érvelve, hogy egyházi átok alatt volt!

A magyarországi ferencesek *Segesden* tartott tartományi gyűlésükön Újlaki Mihályt választják meg tartományfőnöknek. Az új provinciális huszonhat évig kormányozta a rendtartományt, ami elég ritka eset, s magyarázatát bizonyára a bizonytalan közállapotokban kell keresnünk.(64)

Július havában Mária királynő és Erzsébet anyakirályné a délvidékre mennek, ahol újra lázadás tört ki, de *a Horváti párt emberei a Valkó megyei Gara vára mellett elfogják a két királynőt*, kíséretüket pedig, köztük Garai Miklós nádort és Forgách Balázs pohárnokmestert, megölik. A királynék fogságukat előbb Iváncon, majd a tengerparti Novigrádban töltik.

Felesége foglyul ejtésének a hírére Zsigmond hazajön. Ezúttal egyenesen délnek tart: január 7-én *Csurgón* van, 10-én *Kaproncán*, február 2-án *Dombón*, ahonnan egyenesen *Székesfehérvárra* megy, hogy az országgyűléssel királlyá választassa magát. Eddig ugyanis csak Mária volt a király, és a férjének az akkori alkotmány nem ismert külön rangot. *Március 31-én Székesfehérvárott Benedek veszprémi püspök koronázza meg, mert az esztergomi érseki szék üresedésben volt.*

1387

Zsigmond vezérei közben nem pihentek. Losonczi István szörényi bán a Temes megyei Berekszónál szétverte Horváti János seregét és párthíveit kiűzte a Maros-Tisza-Duna közéből.

Zsigmond fellépésének hallatára és Erzsébetnek Nápoly felé való tájékozódásának hírére *az összeesküvők Mária királyné szeme láttára fojtják meg anyját, Nagy Lajos özvegyét.* A közállapotok iszonyú romlását mi sem bizonyítja jobban, mint ezek a legutolsó rablólovagokra valló események. A sors keserű iróniája, hogy az az Anjou-ház, mely az országba újra behozta a nyugati lovagkor nemes eszméit, ilyen gyászos eseményekkel búcsúzik a történelemtől.

Zsigmond hívei tovább folytatják tisztogató hadműveleteiket: az ifjú Garai Miklós macsói bán és Losonczi István szörényi bán a Szerém melletti Cserög vára alatt újabb győzelmet aratnak a Horvátiak felett. Júniusban Frangepán János veri szét Palisnai János hadát, míg Zsigmond alvezérei Szlavóniában aprítják a zendülőket. A szövetséges Velence Novigrádból kiszabadítja Mária királynét, s onnét Zengbe kíséri át. Innét pedig *már magyar seregek védelme alatt folytatja az útját Zágrábig, ahol július 4-én találkozik Zsigmonddal.* A királyi pár a nyarat itt tölti és csak az ősz folyamán tér vissza az ország belsejébe.

Több mint egy esztendőbe kerül, míg a déli vidék lázadása felett úrrá lesznek Zsigmond vezérei. A lázadás vezetőit Zsigmond kivégezteti Budán. Nagy Lajos özvegyének megfojtásában bűnös Koromi Jánost lófarokra kötve hurcolják végig Fehérvár utcáin, testét felnégyelik, hulláját a város kapuin kívül a kutyáknak dobják eledelül.

Ebben az erőszaktól, cselszövéstől, háborúskodástól felforgatott világban a polgári lakosságot sok kár és megaláztatás érte, életét veszély, javait a bizony-

talanság fenyegette. De osztoztak ebben a mostoha sorsban a ferences rendházak is, ahol a testvéreket kiűzés, házaikat fosztogatás fenyegette nem egyszer. Erre utal a soproni guardián kérésére a helybeli városbíró által átírt pápai levél, melyet XI. Gergely pápa állított ki. *A pápa védelmébe veszi az ország ötven ferences rendházát, a hozzájuk tartozó templomokkal, kápolnákkal, temetőkkel, hogy azokban őket senki háborgatni ne merészelje, lelkipásztori munkájukban őket ne akadályozzák*, mégha eredeti alapítóleveleiket nem is tudnák felmutatni, mert azok az idők viszontagságai közepette elvesztek. Újra megerősíti őket összes elődei által adott kiváltságaikban, búcsúikban, hogy mindezek birtokában békességben élhessenek.(65)

1389 Nagy Lajos halála után, mint mondtuk, különösen kiéleződött a főúri családok és a mögöttük felsorakozó baráti csoportosulások könyörtelen birtokszerzési hajszája. Az uralmát sok nehézséggel megszilárdító Zsigmond király állandóan pénzsűkében volt. Örökös háborúi nagy összegeket emésztettek fel. Politikai cselszövésekben és fondorlatokban azonban nagy mesternek bizonyult, és híveit sokszor ügyesen egymás ellen is ki tudta játszani. Mezőlaki Zámbo Miklós tárnokmester családja is megtapasztalhatta ezt.

Mezőlaki Zámbo Miklós 1382-től volt tárnokmester. Helyét 1388-ban Kanizsai Miklósnak, a nagyhatalmú érsek testvérének kellett átadnia. Birtokaira Garai Miklós macsói bán, a királyné védelmében elesett nádor fia vágyott és arra kényszerítette Zámbot, hogy a nála lévő 8200 aranyban megállapított összes zálogbirtokokat 2571 aranyforint ráfizetéssel adja át a királynak a *segédsdi uradalomért*, amely akkor még jelentős volt, hiszen hozzá tartozott Aranyos, Atád, Baráti, Barcs, Belcső, Bolhás, Csákány, Gesztenye, Ötvös, Szabás és Visonta. Garai ezután a királytól elnyerte Somlyót és Pápát Valkó és Ivánkaszentgyörgy ellenében. Garai a töröktől fenyegetett birtokaitól akart szabadulni és hatalmi erejét a Dunántúlra áttenni... Zsigmond pedig igen megörült a 2571 aranyforintnak.

Zámbo előbb ellenállt, csapdát sejtett, majd Zsigmondtól birtokonként kért egy ígéretet, hogy *Segédsdöt és tartozékait nem veszi tőle vissza csak az aranyforintban jelzett zálog teljes lefizetése ellenében*. Zámbo halála után, 1395-ben, Kanizsai János érsek-kancellár „bebizonyította”, hogy az elhunyt tárnokmester, mint a kamaraadó kezelője, nem számolt el pontosan és tartozásait Zsigmond és Mária királyné csak a segédsdi birtokra vonatkozó záloglevelek átadása ellenében engedték el! Zámbo özvegye és rokonsága így semmit sem kapott! Sem a birtokból, sem a kifizetett 10.771 aranyforintból. Így került vissza Segesd újra a király kezére.(66)

Újra említjük, hogy Segesd zálogba adásakor a király által kiállított levélből tudjuk, hogy *Segesd ekkor már királyi mezőváros volt*.

Ebben az évben – 1389-ben – *Garai Miklós macsói bán viselte a segédsdi comes címét* és a királyné tárnokmestere is. De mert báni megbízatása révén úgyszólván állandóan a délvidéki hadseregnél tartózkodott, királynéi birtok ügyeinek az intézésére nem sok ideje és lehetősége maradt, a segédsdi comes hatáskörébe tartozó ügyek intézésére helyettest állított a tapsonyi Anthimus fia János személyében. Borsa Iván (67) és vele Magyar Kálmán (68) úgy véli, hogy ebben a megyei alispáni hivatal előképét kell látnunk. E felfogás vitatható, ha összevetjük a későbbi alkotmányosan kialakított vármegyei főispáni és alispáni hatásköröket, azok egymáshoz való viszonyát.

Anthimus fia János, ifj, Garai Miklós nevében és helyett viselte és gyakorolta a hivatalát. A megyei kormányzatban a főispán a központi hatalom képviselője, kinevezése attól függ, míg az alispánt a megye választja, az ő ügyeit képviseli. A különbség lényeges!(69)

A *segesdi plébánia egyházi hovatartozása ügyében tovább tart a vita az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között*, s az ügyben XI. Bonifác pápa 1389. november 14-én kelt levelében megerősíti azt a „régí gyakorlatot”, mely szerint Segesd továbbra is az esztergomi érsek alá tartozó u.n. kiváltságos plébániák közé tartozik, plébánosa csak az esztergomi érseknek tartozik engedelmességni, csak az általa meghirdetett zsinaton tartozik megjelenni és csupán az esztergomi érsek által kivetett egyházi adókat köteles megfizetni. (E kérdésben részletesebben Zimmermannál: Urkundenbuch, III. 253.) Az okiratokban megnevezett plébániák a következők: a budavári Mária és Mária-Magdolna, a budaváraljai Szent Péter és Szent Gellért, a pesti, váci, keszi, a Buda melletti eörsi, sasdi, az Óbuda melletti fejéregyházi, komáromi, visegrádi, nagypataki, apácasomlyói, leveldi (lövői), *segesdi*, újhelyi, lampertházi, szőlősi, aranyosi, beregi és nemti egyházak, valamint a szebeni és brassói esperességek összes plébániái. *Ezeknek a plébániáknak az illetékes püspöki joghatóság alól történt felmentését a pápai oklevél nem indokolja, csupán „régí gyakorlatra” hivatkozik.* E jogalapot keresve Balics Lajos közismert egyháztörténetében más magyarázatot nem talált (II.2.88.) ha csak azt nem, hogy valamennyien királyi vagy királynéi birtokok egyházai voltak. (Tehát nem kimondottan királyi alapításról van szó, csak királyi birtokon lévő fekvésről.)

Az illetékes plébánosok számára ez nagy kiváltság volt anyagilag is, mivel már Knauz Nándor említette (II.390) valamennyiőket „királyi és királynéi templomok és kápolnák vezető lelkészeinek kell tekinteni (omnes ecclesie et capelle regales seu reginales) és nekik a teljes tized kiszolgálandó, kiadandó...)(69).

Ez a kiváltság természetesen ebben a korban csak a *segesdi plébánost* illette meg, ez nem járt ki a ferenceseknek, akikre más pápai intézkedések vonatkoztak, de nem érintette e kiváltság a segesdi főespereset sem, akinek csak a nevében szerepelt már „Segesd”, mint kerület; ő már századok óta a veszprémi káptalanhoz tartozott, igazán szerepet már ott játszott.

Zsigmond uralkodása nemcsak a mezővárosok fejlődésére volt pozitív hatással, de a jobbágyság életkörülményeit is javította, mint arra utal az erdélyi közállapotok rendezésére kiadott 1391-es oklevele, melyben első ízben foglalja írásba a jobbágyok szabad költözködési jogát. De mert ennek a rendeletnek a végrehajtása elé számos földesúr akadályokat gördített, ezt a rendelkezését megismétli 1397. aug. 3-án Nagyszebenben, 1407-ben Kassán és 1409-ben Budán.

A királyi uradalmak azzal, hogy bizonyos színvonalon minden odaköltöző jobbágynak biztosították a tisztességes megélhetést, tagadhatatlan szabályozó erővel hatottak a földesúri birtokok jobbágynak az életnívójára is. A földesúr „cserélésének” a joga biztosította az akkori parasztság számára, hogy nagy általánosságban javíthassa életkörülményeit az egész ország területén. Nyugaton ez csak a Dráva vonaláig volt érvényben, mert attól délre az állapotok másképpen alakultak.

A jogi fejlődéssel párhuzamosan haladt anyagi helyzetük javulása is. Nem egy helyütt a *jobbágyfalvak parasztfalvakká alakulnak át*, lakói vásárokat

1391

látogatnak terményeik értékesítésére, mint erről tanúskodik az a hír, *hogy a somogyi Lábod-i vásárról hazatérő kutasi jobbágyokat rablók támadták meg 1409-ben és tőlük 200 arany forint értékű holmikat raboltak el.*(70)

Ez az útonállás a korabeli kereskedelmi utak fontosságára hívja fel a figyelmünket. A déli irányú nagy kereskedelmi útvonalak egyike a Fehérvár-Veszprém-Vasvár-Muraszombat-Pettau-i út volt. Ez a szárazföldi út. A tengerparti pedig Fehérvár-Somogyvár-Marcali-Segesd-Zákány-Zágráb stb, vagy elágazással Segesd-Vaska-Kaproncza-Zágráb s a tengerparti Belgrád vagy Zengg.(71)

IV. Béla és Nagy Lajos idején tehát ezek az utak nemcsak hadiutak, de kereskedelmi utak is voltak. Am ismeretes egy még közbeeső út is Fehérvár-Veszprém-Zalavár-Kanizsa-Zákány felé.

Rövidesen kialakul egy újabb variáció is: Fehérvár-Batthyán-Siófok rév-Balatonberény-Lepsény-Juti sórév-Bonnya-Hetes-Segesd-Csurgó-Zákány irányában.(72)

A Fehérvár-Tolna-Mohács-Baranyavár-Eszék, vagyis a Duna-menti nagy déli útnak is volt egy nyugati bekötője, a Simonytornya-Radkersberg-i út, amely szintén átment Segesden és itt váltott irányt Szemenye-Lendava-Hosszúfalu és Dobronok felé, hogy csatlakozzék a Vasvár-Radkersberg-i nemzetközi úthoz.

Az Anjou-ház királyai és Zsigmond uralkodása idején *Segesdről*, helyi vonatkozásban, a következő utak indultak: 1) Szenyér-Mesztegyő-Marcali, 2) Hetes-Bonnya-Somogyvár-Fehérvár, 3) Atád-Babócsa-Valkó-Verőcze 4) Atád-Pata-Szigetvár-Pécs, 5) Csurgó-Zákány-Zágráb és 6) Kanizsa-Nova-Körmend-Sopron irányában. *Ez az egyszerű felsorolás is igazolja Segesd kereskedelmi jelentőségét ebben a korban!*

1393

Zsigmond király Zámbo Miklós, hajdani tárnokmesterének adja zálogba Segesdet és tartozékait, s erről értesíti lakóit, meghagyva, hogy új uruknak a hozzájuk érkező megbizottait tisztelettel fogadják és nekik engedelmeskedjenek. Közli oklevelében, hogy Zámból bírói hatalma alá kerülnek és kötelesek neki megfizetni a datiumot, a collectát valamint mindama járandóságokat, melyeket ő megszab. A jobbágybírák pedig felhatalmazást kapnak, hogy a vonakodókat éppen úgy büntessék, mintha neki – a királynak! – nem engedelmeskednének.(73)

Külön figyelmet érdemel a levél megszólítása, mert az *a segesdi városbírónak és esküdteknek, az összes polgároknak és hospeseknek (telepeseeknek) valamint népeknek szól. Ez a részletes felsorolás kétségen kívül igazolja, hogy ebben az időben Segesd városi rangú település volt!*

1394

Segesd új földesura a város átvétele után itt házat is vett vagy építtetett magának, mert egy év múlva már volt egy szép kúriája, magánháza, s ez a maga idejében valóságos vidéki udvarháznak számíthatott és a piactérre nézett. Eladásakor Anthimus György és fia 200 aranyat fizetett érte, ami igen szép összeg!(74)

Az említett piactéren alkalmasint több mesterembernek is lehetett háza és műhelye, vagy üzlete. Így tudtunk egy szűcsről, akinek itt háza volt.(75)

A déli országhatárról újra a török mozgolódásáról szólnak a hírek. Zsigmond felkérésére az országnagyok portánként fél aranyforint rendkívüli adót vetnek ki a török ellen indítandó hadjárat költségeinek a fedezésére.

Zsigmond király egyeduralma

Mária királyné 1395. május 17-én a Vértesben rendezett vadászon egy vadtól megriasztott lováról leesett és a baleset következtében koraszülött gyermekével együtt meghalt. Zsigmond a kortársak nagy megdöbbenésére az egyéni fájdalom minden külső jele nélkül Váradra kísérte holttestét és ott temettette el. – De nem sokáig maradt özvegyen, mert 1396-ban már eljegyezte Henrik sziléziai herceg Margit nevű leányát, de e tervezett politikai házasságból nem lett semmi. Később, 1401-ben a magyar főurak fogságából szabadulva kötött újabb politikai házasságot, feleségül véve Cillei Borbálát, hogy így az egyik leghatalmasabb főúri párt támogatását magának biztosítsa... Ez a házassága sem volt boldog, ami nem is meglepő, hiszen Borbála sem szerelemből ment férjhez, hanem csak politikai számításból...

1395

Zsigmond politikai sakkhúzásai közé tartozik Kővágóórsi György számára kiállított adománylevele is, amelyben Atádot, Ötvöst és Szabást leválasztja a *segesdi ispánság* birtokairól és e falvakat nevezett hívének adományozza.(76) *Ez az utolsó királyi oklevél, amely még említi Segesd comitatust, vagyis megyét. Ám ez a birtok sem marad sokáig a Kővágóórsiek kezén, mert rövidesen a Batthyány család birtokába jut.*

A birtokszerzés láza az egész országban elterjedt és a szomszédok vagyonára éhes urak az erőszaktól sem riadtak vissza. Még országos tisztségeket viselő főurak is így viselkedtek. Példa rá *Prodawiczi Miklós szlavóniai bán, somogyi ispán, aki egyszerűen elfoglalta a maga számára a segesdi királynéi birtokot.* Igaz, csak rövid ideig tarthatta meg, de az erőszakos földszerzés valóban megtörtént!

Zámbó Miklós halála után (+1395) özvegye kénytelen volt visszaadni a nehezen megszerzett segesdi birtokot a király kezére, mint már megírtuk, kivéve Lábodot, amit a Prodawiczi família tartott meg magának, *Segesd* valóságos piaci árú lett. Az egymást követő segesdi tulajdonosok sorát pár év múlva majd *Losonczi István özvegye folytatja.* Ennek a birtokátruházásnak azonban hosszabb története lesz.

A török hadmozdulatai már évek óta fenyegették a Havasalföldet. 1394-ben Zsigmond csapatai Mircea oláh vajda segítségével jelentős sikereket értek el ugyan, de a szultán ellenjelöltet állítot a vajdaságra Vlad, Mircea unokaöccse személyében. Zsigmondnak tehát folytatnia kellett a háborút. 1395 tavaszán *Széchenyi Frank* erdélyi vajda mellett *Losonczi Istvánt és Bebek Ferencet* küldte a román trónkövetelőt támogató török csapatok ellen. A Losonczi által vezetett magyar sereg – 400 páncélos lovas és 800 gyalogos íjász – április elején kelt át a Kárpátokon. E hónap végén egy folyón való átkelés közben a törökök meglepték a magyar sereget és annak nagy részét lemészárolták. Vezérük, *Losonczi István* is holtan maradt a csataterén.(78)

Zsigmond szerfelett bánkódott e csatavesztés miatt, aminek okát Széchenyi Frank hanyagságának tudta be, aki erdélyi seregével nem sietett időben Losonczi segítségére, holott erre ideje és lehetősége megvolt. Hogy e szemrehányás nem volt alaptalan, arra utal, hogy Széchenyi Frank lemondott a vajdaságról és bűnbánatot tartandó, a Szentföldre zarándokolt.(79) Zsigmond már ekkor gondolt a hátramaradt özvegy megsegítésére, amire pár év múlva sor is kerül, mint látni fogjuk.

Az ország belpolitikai életében fontos esemény ebben az évben IX. Bonifác pápa 1395. március 17-i levele, melyben *Kanizsai János esztergomi érsek 1394-ben kapott prímási és főképpen apostoli követi – legatus natus – méltóságát megerősíti* és kiterjeszti az esztergomi tartomány mellett a kalocsaira is. (1452. március 24-én V. Miklós pápa Széchy Dénes bíboros, esztergomi érsek és utódai prímási és pápai követi címét és rangját kiterjeszti az egész országra. Ez a kinevezés még ma is érvényben van!)

1396

Az adományokkal szerzett barátok hűsége sokszor ingatag. Mihamar megtapasztalta ezt Zsigmond király is, amikor a Csáktornyai Lackfi István, volt nádor, Szepesi János zágrábi püspök és Prodawiczi Ördög János ösztönzésére felkelés tör ki ellene. E lázadók Nápolyi László trónkövetelő mellé állnak. *A török szultán éber figyelmét nem kerülte el a magyar király nehéz helyzete, s azt kihasználva seregeivel először tört kimondottan magyar területre a Dráva és a Száva között.* Miután szeptember 28-án Nikápolynál megverte a keresztény sereget, amelyben első alkalommal harcoltak francia, angol, német és wallon segédcsapatok, Stájerország irányába tört elő. *De egy kisebb csapat átkelt a Dráván is és a folyó mentén sok pusztítást okozott, nagy zsákmányt és sok foglyot ejtett.*

Ez a betörés újra csak a török veszély közeledésére hívta fel az egész ország figyelmét. Sajnos, újra csak kevesen döbbsentek rá, hogy *a török fenyegető mozgaolódása mögött már országos veszély készülődik*; a főurak többsége élte tovább a maga kalandor életét.

Az anyagi hajszolásában az egyháziak sem maradtak el a világiaktól. Még a plébánosok szívében is feléledt az irigység, ha jövedelmük csökkenését látták. Mivel a ferencesek templomát továbbra is sokan látogatták, a szentségekhez ezek templomában járultak. Így most azt kezdték híresztelni, hogy a kolduló szerzeteseknek nincs joguk a gyóntatásra, sőt egyesek már azt suttozták, hogy az ott végzett szentgyónás nem is érvényes! *A ferencesek főnökének újra csak Rómához kellett fordulnia, hogy jogaikat megvédjék.* A pápai szék újra megerősítette tehát joghatóságukat és minden kiváltságukat egy 1396-ban kiadott pápai levéllel. (80)

1397

A Lackfiak Nagy Lajos idején nagy érdemeket szereztek a király hűséges szolgálatában, aki bőségesen meg is jutalmazta őket hűségükért. A Kerekegyházi, de legtöbbször Csáktornyan élő Lackfi II. István is szép karriert futott be: 1367-ben székely ispán, 1370 és 1372 közt horvát bán, 1373-tól 1376-ig erdélyi vajda, majd 1389 és 1393 közt nádor. (81) Csáktornyáról gyakran járt fel a Balaton mellékére, ottlévő birtokaira és 1386-ban Keszthelyen letelepítette a ferenceseket, számukra kolostort és templomot épített. (82) A legújabb dél-magyarországi lázadásban azonban ő is részt vett, de Zsigmond hívei 1397. február 27-én Kőrösudvarhelyt felokkoncolták. Az általa alapított ferences kolostor templomában temették el. Sírjára a következő feliratot vésték:

„Hic est sepultura Magnifici Domini Stephani

Voivodae et Regni Palatini, Anno Domini 1397.” (83)

Szeptember végén, október elején az országgyűlés Temesvárott ül össze, ahol végre megszületnek az első komoly intézkedések a török veszély elhárítására. Bevezetik a telekkatonaságot. A birtokosok kötelesek minden húsz jobbágylek után egy íjászt a hadba küldeni. Az egyházi személyek a török háború idejére jövedelmük felével adóznak. A király pedig megígéri, hogy egyházi és

világi főtisztviségekre többé nem nevez ki idegent... A veszély közeledtére a király visszafogadja udvarába Széchenyi Frankot is és őt országbíróvá nevezi ki.(84)

Az esztergomi érsek közvetlen joghatósága alá rendelt idegen egyházmegyei plébániák névsorát közli az 1397-i évi Visitatio capituli ecclesiae metropolitanae Strigoniensis, s ezen újra szerepel *Segesd*, sőt Somogy megyéből még megtaláljuk *Aranyos* és *Komárváros* nevét is! De még *Galambok* nevét is, amely eddig sehol sem szerepelt. Úgy látszik újabb alapításról van itt szó! (85)

Büntetés és előléptetés, bukás és kitüntetés egymást követik újra a királyi és az egyházi politikában is. IX. Bonifác pápa *a ferencese rendből való Marczali Dózsa Istvánt a pannonhalmi bencés főapátság élére nevezi ki adminisztrátornak*. E kinevezéssel Zsigmond király egyik legaktívabb hívét tüntette ki. – Marczali Dózsa István a 80-as évek óta bírta már a kalocsai érsekség javadalmát is!(86) 1398

A ferencesek tartományfőnöke újra panaszra ment a pápához, mert egyes plébánosok szinte lehetetlenné akarták tenni a ferencesek papi működését. Még a temetésekre hozzájuk vitt halottak után is járandóságot követeltek, a mise alatti alamizsna negyedét. 1399

Most még megtoldották azzal is, hogy a megölt ember temetéséért egy márka ezüstöt fizessenek a plébániai temetőkert használatáért. IX. Bonifác pápa 1399. június 18-i levelében újra megismétli régebbi kiváltságait, sőt kihangsúlyozza, hogy aki a ferencesek templomának a javára bármit is ajándékozik, arról senki semmit fizetni nem kell, a templomi alamizsnát sem a plébánosnak, sem másnak átadni nem kell.(87)

Az esztergomi érsek kérésére IX. Bonifác pápa 1400 május 1-én kelt bullájával újra megerősíti a joghatósága alá tartozó plébániák névsorát, amelyen újra csak szerepel Segesd is, meg a hozzá tartozó Aranyos is. Ez a megerősítés a bulla szavai szerint azért vállt szükségessé, mert állítólag egyes plébániák pápai rendelkezéssel kivonattak az esztergomi érsek joghatósága alól, amivel szemben a jelen pápai bulla az esetleg kiadott ellenkező rendelkezések érvényét megszüntette. A bulla szavai szerint a nevezett egyházakban az esztergomi érseken kívül senki más nem gyakorolhat joghatóságot és az ez ügyben megindított eljárások megszüntetendők.(88) – *Világos itt az utalás a veszprémi és az esztergomi aulák közti joghatósági harcra a jelzett plébániák ügyében*. Igazán béke e kérdésben majd csak a tridenti zsinat utáni nagy rendezés következtében lesz. 1400

A király elleni elégedetlenség oly nagy fokra hágott, hogy 1401. április 28-án Kanizsai János esztergomi érsek, királyi kancellár és Bebek Detre nádor vezetésével az országnagyok fogságra vetik Zsigmond királyt.(89) Az ország vezetését Országos Tanács veszi át. Az esztergomi ések címei közé így bekerül a *Szent Korona Kancellárja* elnevezés. A Tanács a király őszi kiszabadulásáig a *Szent Korona, mint a királyi hatalom jelképe* nevében kormányozza az országot. 1401

Augusztusban az országnagyok Somogy megyében, Patán gyűlnek össze és itt megállapodnak Zsigmond király párthíveinek vezetőjével, Garai Miklóssal, hogy amennyiben Zsigmond helyett mást választanának királlyá, ennek megkoronázása után két hétre visszaadják a szabadságát Zsigmondnak, amennyiben pedig őt tartanák meg továbbra is, akkor Zsigmond köteles lesz karácsonyig visszavenni idegen híveitől a kezükön lévő összes várakat – négy kivételével. Hogy hasonló alku egyáltalán szóba jöhetett, arra csak egy magyarázat van: a

király és az ország közt végképpen megromlott a kapcsolat. És Zsigmond politikai ügyességére vall, hogy még ebből a lehetetlen helyzetből is talált kiutat.

Október végén Zsigmond szabadul fogságából és 29-én Pápán közkegyelemben részesíti ellenfeleit.

Ezzel azonban a helyzet közel sem tisztázódott, és a következő három esztendő Zsigmond uralkodásának legzavarosabb időszakához tartozik.

1402 Még el sem ültek a magyarországi zavarok hullámai, Zsigmond külföldi politikája következtében újra csak felkavarodnak az ellenszenvek hullámai. Mielőtt a király Csehországba indulna, az ország főállásaiba hű embereit állítja: Cséki Miklóst és *Marczali Miklóst* erdélyi vajdává nevezi ki.

Miután elfogadta csehországi helytartói kinevezését, Pozsonyban egyezséget köt IV. Albert orsztrák herceggel, akit saját magtalansága esetében örököséül nevez ki a magyar trónra. A király e váratlan elhatározását *szeptember 21-én* a Pozsonyban összegyűlt főurak elfogadják. De hogy e döntés az országban nem volt népszerű, mi sem bizonyítja jobban, mint az egy éven belül kirobbant délvidéki párttűtés. A lázadók váratlan szövetségesre találtak magában a pápai udvarban is.

1403 Miközben Zsigmond Morva- és Csehországban harcolt Jodok örgróf ellen, Dél-Magyarország nyíltan fellázadt ellene és behívta II. Károly volt magyar király fiát, Nápolyi Lászlót, akit a pápai udvar és Velence is támogatott. *Augusztus 5-én Kanizsai János esztergomi érsek magyar királlyá koronázta Nápolyi Lászlót Zágrábban.* Zsigmond erős sereggel sietett haza és egymás után verte meg a felkelők hadait. *Október 8-án* a budai országgyűlésen ellenfeleit újra kegyelemben részesítette, de a főhivatalnokokat azért leváltotta. *Marczali Miklós* behódolása ellenére elveszítette vajdai tisztét, de a birtokait megtarthatta. Kanizsai János is kegyelmet kapott. Nápolyi László egyedül maradván, visszatért Itáliába.

1404 Zsigmond nehezen tudta feledni a pápai udvar fellépését Nápolyi László mellett – tehát ő ellen! – és elrendelte, hogy királyi jóváhagyás nélkül – placetum regium – semmiféle pápai levelet ki ne hirdessenek az országban, legyenek azok bármiféle dokumentumok. Elrendelte azt is, hogy az ő engedélye nélkül senki ne fogadhasson el pápai kinevezést vagy beneficiumot, sőt még a megüresedő magyar egyházi beneficiumok betöltésének a jogát is önmaga számára tartotta fenn.

Ez a rendelkezés a későbbi korszakokban is számos vita és viszály forrása lett a magyar királyok és a pápai szék között.

Segesd történetében ez az 1404. esztendő azért fontos, mert Zsigmond király a még meglévő segesdi királyi birtoktestet 8020 arany ellenében zálogba adta Marczali Miklós volt erdélyi vajdának és családjának. (88)

Segesd történetében ezzel a záloglevéllel új fejezet kezdődött.

VII. SEGESD A MARCZALIAK KORÁBAN 1404–1488

SOMOGY VÁRMEGYE TÉRKÉPÉT NÉZVE mindjárt szembetűnő, hogy a megye határai a XV. században nagyjából a mai határokkal azonosak, bár Szigetvárt néha Baranyához, Báté és Berki vidékét egészen Törökkopányig Tolnához számították. Délen már régóta nem nyúlt át a megyei joghatóság a Dráva déli partvidékére. Az írásbeli források tanúsága szerint a megye területén volt 16 vár, 25 város és 939 név szerint ismert helység. Földjén 728 birtokos osztozkodott.

SEGESD neve a várnélküli városok közt szerepel. Földesura a Marczali család, a megye egyik leggazdagabb családja, amely 4 várat, 11 várost és 40, majd 47, végül 54 helységet mondhatott magáénak. Váruk vagy várkastélyuk volt Fejérkőn, Zákányban, Patán és Babócsán. A Marczali-birtokok központjai voltak, északról délre haladva: Kőröshegy, Fejérkő, Marczali, Somogyvár, Segesd, Zákány, Babócsa, Lábad, Valkó, Kálmán-Csehi és Pata.(1)

Másik gazdag család, mely szintén nagy szerepet játszott a megye történetében, a tapsonyi Anthim família, Szigetvár és város ura. 1473-ban Szigetvárhoz 13 Baranya és 19 Somogy megyei helység vagy pusztá tartozott.

Jelentős birtokkal rendelkeztek még a Derzsfiék, a Dancsok, az Imrefiak, a Batthyányiak, a Bornemisszák, a Kanizsaiak, a Hetesiek, a Méreiek, a Szobiak, a Korotnaiak, a Kéreiek, a Rozgonyiak, a kürtösi Izsépek vagy a Berzenczeiek, hogy csak az ismeretebbeket említsük.

De voltak Somogyban jelentős egyházi birtokok és birtokosok is: a fehérvári káptalan 16, vagy a veszprémi káptalan 12 helységgel szerepelt. Kisebb-nagyobb birtokokkal vagy jövedelmekkel rendelkeztek még a Szent János lovagok (Curgón és környékén), a leveldi karthauziak, a pannonhalmi, a tihanyi és a zselicszentjakabi bencések, a vetihidai pálosok és mások. Még a nyulakszigeti apácáknak, vagy az óbudai nővéreknek is voltak birtokaik a megyében, bár sokkal kisebb terjedelemmel vagy jövedelemmel.

A Marczaliak felemelkedése

A Péch nemzetbeli Marczaliak felemelkedésüket első sorban annak köszönthették, hogy a családban mindig volt jeles katonafőúr, akinek a szolgálatait a királyok sokszor elismerték valami féle módon: címmel vagy birtokadománnyal. Ez a tagadhatatlan katonaerény szolgált a mentségükre még akkor is, amikor politikailag tévesen ítélték meg a pillanatnyi helyzetet és elhamarkodottan választották meg szövetségeseiket. Egyéni vitézségük vagy a család katonapoli-

tikai ereje biztosították számukra a királyi megbocsátás lehetőségét. Voltak, természetesen, hátrányai is ennek a kockázattól nem mentes életnek: közülük kevesen érték meg a „békés öregkort” de annál többen maradtak holtan valami közeli vagy távoli harcmezőn. A családi életük sem lehetett mindig harmonikus, kiegyensúlyozott.

Az első Marczali ős, akinek a nevét feljegyezték a krónikák, Márkfia Gergely volt, a „dunántúli Péch nemzetség tagja, a Marczaliak őse”, tehetséges hadvezér, hűséges barát, aki István ifjabb királyt, IV. Béla fiát kísérte el a bolgárországi hadjáratra 1286-ban és a harcok során vitézül megívta – bevette – Vrcsot, mai nevén Vrácát. E hadjárat során egyébként ötször ütköztek meg a magyarok a bolgárokkal és mind az ötször diadalt arattak. Két csatát István személyesen vezetett, míg a másik hármat fővezérei nyerték meg. Szventeszláv bolgár király így kénytelen volt az ifjabb magyar király előtt meghódolni, aki később is büszkén viselte a „Bolgárország királya” címet.(2)

Amikor Zsigmond külpolitikájával, örökös hadjárataival, véget nem érő külföldi utazásaival nem voltak megelégedve a magyar főurak, mint erről már szóltunk, Nápolyi Lászlót hívták be az országba. Zsigmond e tervet megtudván, azt könnyen megghiúsította és az ország kettészakadását megakadályozta. Vezérei leverték a lázadók seregeit, de a király tudott megbocsátani is a hozzá visszatérő főuraknak, ha az érdeke ezt így kívánta. Sőt még hatalmi törekvéseiket is a szolgálatába tudta állítani. Így bánt Marczali Miklós erdélyi vajdával (1402–1404) is, aki meggondolatlan rövid hűtlensége miatt elveszítette ugyan főállását, de *az újabb kiadások miatt pénzzavarban lévő király 8020 aranyforintért zálogba adta neki a segesdi uradalmat és a somogyi ispánságot*. Zsigmond lekötölte egyik ingadozó hívét, a család pedig növelte anyagi és politikai súlyát.(3)

A Velence elleni háború újabb fellángolása következtében magyar sereg indult Észak-Itáliába, 1411 nyarán. E hadjárat során a Liverza folyó mentén, *Mottánál a két magyar vezér: Blagay László és Marczali Miklós* már megfutamították az ellenséget, amikor, sajnos, a magyar hadseregben szolgáló kun lovasság rávetette magát az elhagyott táborra és fosztogatni kezdte a málhás szekereket. Az olaszok természetesen ezt látták, ügyes vezéreik parancsára visszafordultak, s a kedvezőtlen körülmények közt újrakezdett csatában *Marczali Miklós életét vesztette*. Balagaynak sikerült ugyan az életben maradt magyarokat a vár falai közé visszavezetnie, de a vár elestével – az ellenség kezei közé került.(4)

A király az idősebb Miklós halála után hasoló nevű fiát, *Marczali II. Miklóst* fogadta a kegyeibe, udvarába hívta és külföldi utazásaira is magával vitte. Ott volt Aachenben, amikor 1414. nov. 4-én királlyá koronázták urát és részt vett a Konstanzi zsinaton is. Hűséges szolgálatai fejében, *1417-ben, örökös adományul kapta a segesdi uradalmat*. Zsigmond most sem feledkezett meg saját érdekeiről sem, mert birtokcsere következtében Tátika vára és Keszthely visszakerültek a király kezére. Ezeket előbb Marczali Miklós Sárfeneki Frigyesztől váltotta ki az említett 8020 arany forintokért. A segesdi uradalom ekkor már csak hat faluból állt: Segesd, Bolhás, Gesztenye, Barcs, Aranyos és Belcső.(5)

Ezzel az adománnyal Segesd mint királyi vagy királynéi birtok, megszűnt.

Közben azonban más dolgok is történtek.

Városok, várak, kastélyok, plébániák

Várak, városok cseréje, zálogbajuttatása, adományozása vagy lerombolása Zsigmond alatt többször szerepel az okiratokban. A városokat kímélni igyekeztek mindig, de a várakra már gyanakvóbban néz.

A magyar főurak közt Nagy Lajos óta lett gyakoribbá a vár, a várkastély építése saját birtokon. Ez a törekvés igazi lendületet Zsigmond alatt kapott.

Eladdig csak kúriák voltak, vidéki úriházak. Zsigmond király, mint elődje, ezek építését nem akadályozhatta meg, de katonapolitikai okokból királyi engedélyhez kötötte. Nagyságukról, stílusukról, Mályusz Elemér szerint(6) jól tájékoztat bennünket a diósgyőri vár, melyet Nagy Lajos kezdett építeni és Mária királyné fejezett be.

Az építmény négyszög alakú, négy saroktoronnyal és emeleti nagy terme, melyhez az udvarból vezetett fel egy széles lépcső, 13x16 méteres nagyságával lehetővé tette a királyi udvar szokásos ünnepi fogadásait is. Ilyen méretű épületekre a főurak csak ritkán számíthattak, mert anyagilag sem tudták mindig biztosítani az építés költségeit. De formában azért utánozhatták. A Kanizsaiak kismartoni vára például szintén négyszögletű volt. Versényi László, Mária királyné udvari lovagja Nádasdon, Barnag falu mellett kapott engedélyt egy vár építésére. Tornya már csak 10x12 méteres alapfallal rendelkezett, de 25 méter magas toronylakás volt, alul 2 és fél méter vastag fallal, amely felfelé keskenyedett. A földszint, ahol a kút is volt, raktárul szolgált; a második elemet egyetlen helyiségből állott, ez volt a „nagyterem”, 5x7,7 méteres mérettel. A harmadikon egy előtér és egy 5,90x5,30 méretű szoba volt berendezve; ez lehetett a „nappali”. A negyedik emeleten már csak két alacsony szobára volt hely.

Azok köré a toronylakások köré, melyek egy hegy vagy domb ormán épültek, a lehetőségek szerint ragasztották a különböző melléképületeket.

Ilyen erősség építéséhez két feltétel volt szükséges: az azt engedélyező királyi kegy és megfelelően jelentős vagyon. Csak kevés família bírt mind a kettővel. A legtöbb vidéki főúr csak azt remélte, hogy engedélyt kap egyszerűbb gerendából/fából készült kastály építésére. De már ez is „erősség” számba ment ebben a korban. *Fortalitium, castellum ligneum* alatt jelzik a krónikák.

Az ilyen építmények természetesen hamar eltűntek, hol az idő, hol a kegyvesztettség, hol meg az irigy szomszédok támadása következtében. Esetleg egy leverte lázadás után. 1403-ban, például, a felkelők vezérei közt szereplő Csáki és Marczali erdélyi vajdák parancsot adtak, hogy Nevnai Treutel Miklós három Temes megyei kastélyát a földdel tegyék egyenlővé és az árkokat is temessék be. Így is lett.

De maga a tulajdonos is meggondolhatta magát – esetleg másképpen gondolkodó örököse – és szétszedette a gerendakastélyt és azt másutt építtette fel. Az efajta gerendavárnak még megvolt az az előnye is, hogy könnyebben és kényelmesebben lehetett berendezni benne a mindennapi életet.

Ott, ahol egy nagy főúri család központi birtoka volt, a dombon/hegyen lévő kő-, téglavagy gerendakastély köré épült a *familiárisok és a kastélyból élők faluja*. Ebben kapott helyet a család kegyúri temploma vagy kápolnája is. Erre magában a kastélyban, várban hely már nem volt! A hegy vagy domb alatti falut szintén körül lehetett venni árokkal, sánccal, gerendák közé döngölt földfallal. Ezt a luxust azonban már csak az uralkodóhoz közel álló főurak engedhették meg maguknak.

Ezek a kezdeti védelmi berendezkedések Zsigmond alatt még megőrizték a négyszögletes formát a négy saroktoronnyal. Esetleg rondellával, kerektoronnyal. Ez azonban még ritka, mert kő vagy téglaválaszték volt hozzá szükséges igen nagy mennyiségben, s erre nem tellett minden főúrnak. Kő- vagy téglafallal megerősített védőbástya még a nagyobb és gazdagabb városok közül is csak kevésnek volt! Ezek erősségeinek a nagy része csak gerendákból készült, tehát romlandó volt és az állandó karbantartás nagy pénzösszeget kívánt. Így sajnos, a felhasznált romlandó anyagok miatt kevés tárgyi emlékünknél maradt meg ezekből. Amit róluk tudunk, leginkább az írásos emlékekből ismerjük. Néhány fennmaradt számadáskönyv, királyi adomány- vagy ítéletlevél csak sejteti, de teljességgel meg nem világítja az itt lefolyó életet.

1405 Zsigmond király 1405. nov. 28-án Csurgó mezőváros polgárainak és telepeseinek kiváltságos levelét állít ki, melyben mindazon szabadságokat és kiváltságokat adományozza nekik, amelyekkel a Somogy megyei *Segesd* mezőváros polgárai és telepesei (hospesei) rendelkeznek.⁽⁷⁾ Sajnos ez az oklevél sem részletezi, hogy miben állottak ezek a kiváltságok és a király iránt fennmaradt köteleességek.

A jutalomban vagy adományban részesülő főurak számára a birtokok szétszórtsága komoly problémát jelentett, mert a jövedelem beszedése nem volt így könnyű. A problémát birtokcserével igyekeztek megoldani, amihez szintén kellett királyi hozzájárulás, megerősítés. Sokszor a birtokcserét maga a király is arra használta fel, hogy saját birtokpozícióját javítsa. *1405-ben Losonczy István özvegye 1333 aranyért „élete végéig” használatra kapta meg Zsigmondtól a segesdi uradalmat a hozzá tartozó Atád, Szabás és Ötvös birtokokkal és azok tartozékaival együtt.* Zsigmond eme adományánál tekintetbe vette az elhunyt férj érdemeit is. Véleményünk szerint ez az adományozás nem 1405-ben történt, hanem évekkel előbb, valószínűleg 1400 körül, vagyis Zámbo Miklós halála után és a Marczaliaknak juttatott adományozás előtt.⁽⁸⁾ Erre utal a következő oklevél is.

A besugáson, rágalmazáson, feljelentésen alapuló vagyonszerzés sem volt ismeretlen e korban. A tapsonyi Anthimok ilyen feljelentés alapján nyerték el a *Batthyányi birtokból Ötvöst, Atádot, Szabást és Barátit*, azt állítván, hogy a főúri lázadás (1403-4) idején a Batthyányiak is megintogtak volna Zsigmond iránti hűségükben. Ám Batthyányi György özvegye fellebezett, perre ment az Anthimokkal és a pert megnyerte. Zsigmond kénytelen volt a birtokot visszaadni a jogtalanul megfosztott birtokosok kezére. Az Anthimokat másutt jutalmazta meg.⁽⁹⁾

A ferencesek 1405 nyarán Segesden tartományi gyűlést tartottak a Marczali család anyagi támogatásával. Szöllősi János tartományfőnök június 7-én innét keltezte levelét a soproni városi tanácshoz, amelyben megköszönte annak hathatós támogatását, hogy a soproni plébános intrikái ellen a ferencesek jogait és lelkipásztori tevékenységét megvédte. Hálából minden ferences pap hat szentmisét mond a tanács tagjaiért és hozzátartozóiért, négyet pedig halottaikért. A fel nem szentelt testvérek pedig a hagyományos imádságokat végzik el a jötevőkért és azok halottaiért.⁽¹⁰⁾

A soproni plébánosok azonban továbbra is intrikáltak a ferencesek ellen, sőt még a pápai udvarban is feljelentették őket. V. Márton pápa ezért 1424-ben újra megerősítette a ferencesek kiváltságait és elrendelte, hogy a misék szolgál-

tatására, a gyertya-, virág-, és barkaszentelésre valamint a temetésre vonatkozóan az eddigi hagyományaik szerint járhatnak el.(11)

Mindebből gyanítható, *hogy a ferencesek liturgiája gazdagabb, színesebb lehetett, mint a plébániák szolgáltatása* az adott esetekben, s így a hívek nagy része hozzájuk pártolt, hozzájuk járt az idézett plébánosok nagy bosszúságára. Sajnos, hasonló esetekről más városokból is maradtak ránk okiratok a rendi levéltárakban.

Zsigmond király különös tetszését fejezte ki, amikor *Marczali Dózsa István* 1405-ben megkapta a csanádi püspökséget a pannonhalmi monostor kormányzói tisztjei mellé.(12) A ferences kolostorból az egyházi hierarchia felé igyekvő *Marczali Dózsa István* Zsigmond király meggyőződéses politikai hívei közé tartozott.

Külpolitika és belső reform

Zsigmond tudatában volt annak, hogy külpolitikai terveit csak úgy valósíthatja meg, ha az országban béke és rend uralkodik. A városok és a kiváltságokkal rendelkező települések követeivel folytatott tárgyalások után *kiadta 1405. április 15-én a polgárság jogait és kötelességeit szabályozó rendeletét*, amelynek főbb pontjai a következők:

- Az egész ország területén Buda város mértékeit kell használni. (Az egységes mértékrendszert már régóta sürgették a kereskedők és a vevők egyaránt!)
- Újra biztosítja a jobbágyság szabad költözködési jogát az egész ország területén, kivéve a Drávától délre eső területet, ahol a régi szabályok maradnak érvényben.
- A királyi adókból a városok minden polgára köteles a maga részét megfizetni.
- az újonnan alapított városok pereiben a feljebbviteli hatóság vagy az a város, amelynek jogaival élnek, vagy a királyi tárnokmester; innen kizárólag a királyi személyes jelenléthez fellebezhetnek.
- Az újévi ajándékot – járulékot! – a királynak minden város a kapott szabadságlevelében foglaltak szerint fizeti.
- a városban megjelenő királynak vagy királynénak, továbbá a királyi tisztségviselőknek a város polgársága egységesen adózik.
- A forgalomba hozott királyi pénzt mindenki köteles elfogadni. Pénzváltásra egyedül a városoknál erre kijelölt királyi pénzváltó jogosult.
- Nemesfém tartalmú ércet senki nem tarthat magánál és az érc feldolgozásával csakis az aranyművesek és az ezzel megbízott személyek foglalkozhatnak.

Zsigmond intézkedéseit a városi polgárság és az ország jobbágysága megnyugvással vette tudomásul. De a főúri társadalomban sem volt nagy az ellenkezés, hiszen a rendezett anyagi körülmények saját anyagi jövedelmüket is garantálták, sőt még annak növelését is lehetővé tették okszerű gazdálkodással.

Amikor a Marczaliak átvették a segesdi birtoktestet, az épületeket mindenütt rendbe hozatták. Csányi Ferenc (14) szerint a „*segesdi főúri kúriát*” már ekkor

si quid habet in cancellaria apostolica expensenda cum alijs
non obstantibus et alijs oportunitatibus remaneat etiam idem et omni iuri
sibi in quibusvis alijs a premissis beneficijs spectantibus quod reman-
entibus per admittit concessimus ut petunt. In premissis dñs
nos ppe et fundat dñs tunc ipse Sandpater Tunc
Iste Iulij Anno Tercio

Ambrus

Beatissime pater Cum ad ecclesiam seu conventum sancte marie so-
ordinarius pater noster de Segesdi vestimentis dñs ppe
ex eo qd dñs opante elemosinis et ipse dñs gen-
tibus ppe merita dñs coruscant et coruscant nu-
meralis ppe ppe et ppe ppe utendissimum devoto
gentium et habent suam corpora defunctore parentum
et ppe ppe ppe ecclesie comendat fundatore et patronore
sepulchra ac tumulata. Et aut ppe ppe dñs ppe ad dñs
ecclesiam et interuentum dñs munda devoto dñs
pate eiusdem eiusdem dñs et dñs et dñs
supplicem dñs dñs et singul ppe ppe confessi
et contrite dictam ecclesiam in festo assumptionis beate marie
dñs a ppe ppe usq ad dñs ppe devoto dñs
dñs ppe ppe et quibus contrite confessi fuerint et conf-
sionem ppe habeant. Et qui tunc ibi ppe ppe ppe
corp ipse ab omnibus eare ppe absolvi valeant licet
et auctoribus et vna benignitate apostolice concedat et clariss
largissimum beneficium dignum nunc in parte constructibz
apostolice et alijs in contrarium fuerint non obstantibus quibusvis
et ad alijs oportunitatibus

Supplent et v. devoti oratores Georgius et Stephanus
ppe ydum filij dñs dñs nobilis dñs dñs
dñs dñs vestimentis dñs dñs alius portabile quodam

megegerősítették volna. Esetleg már ekkor várrá építették át. Sajnos, erre írásos forrást nem találunk, de még arra sem, hogy a *Marczali családból valaki Segesden huzamosabb időt töltött volna!* Az okiratokból éppen ellenkezőleg az tűnik elő, hogy megelégedtek a babócsai lakásukkal, amit erre a célra kényelmesebben rendeztek be. *Temetkezni azonban Segesden akartak, amiről rövidesen olvashatunk több okmányt is.*

1409 A király, az elhunyt Széchenyi Frank helyére Rozgonyi Simont nevezi ki országbíróvá 1409 márciusában.

1411 A Majna menti Frankfurtban a német választófejedelmek 1411-ben egyhangúlag német királlyá választják Zsigmondot.

Rómában, a *Ferences Rend általános káptalanja hivatalosan és nemzetközileg elismeri még ebben az esztendőben az Esztergomi Ferences Hittudományi Főiskolát, neki adván a Studium Generale tudományos rangot.* Ennek egyik gyakorlati következménye, hogy tanulócsereit biztosít az *Esztergomi* és a *Strassburgi* hasonló nevű *Főiskola* között. A két tartományfőnök megegyezik, hogy az esztergomi és strassburgi ferences papnövendékek költségmentesen végezhetik tanulmányaikat a jelzett főiskolákon.(15)

Ebből az egyezségről két következtetést vonhatunk le:

- az Esztergomi Hittudományi Főiskolának ekkor már egyetemet végzett tanári kara volt,
- a magyar ferences papnövendékek teológiai és felsőbb, tudományos képzettsége európai szinten állt, amit már Rómában is tudtak és elismertek.

1413 *XXIII. János pápa Jánosfia Miklósnak adományozza a segesdi főesperesi címet és javadalmat,* aki előbb az óbudai Boldogasszony egyház kanonoki stallumát és javadalmát bírta. Az oklevél indoklásában megemlíti, hogy az előző „tulajdonos” Tóth András halála következtében megüresedett segesdi főesperesi címet és javadalmat csak ideiglenesen adományozta volt Nicola de Senatibus nápolyi kanonoknak, akit most a pápa az óbudai kanonoki stallumba és jövedelembe nevez ki.(16)

Az intézkedés célja itt is az egyházi javadalmak halmozásának korlátozása, amit a Szentszék, ahol csak lehetett, mérsékelni kívánt. Meglepő azonban, hogy Óbudára a pápa idegent nevezett ki, holott ez ellen a gyakorlat ellen nemcsak a magyar papság, de a főurak is tiltakoztak mindig. A Zsigmond-ellenes tiltakozások közt is állandóan szerepelt a követelés, hogy magyar címet és javadalmat csak magyarok kaphassanak az országban. Igaz, hogy az általános egyháztörténelemben a nagy nyugati egyházszakadás utolsó éveit éljük, s ezek káros hatása Magyarországon is megmutatkozott.

1414 *Zsigmond király 1414. december 24-én érkezik meg a Konstanzi Egyetemes Zsinatra,* amely már november 5-én megkezdte tanácskozásait. A zsinatra elkísérte a királyt Kanizsai János esztergomi érsek és Garai Miklós nádor. *A királyi kíséret magyar főurai közt ott találjuk Marczali Miklóst is.* Az óbudai egyetem hététagú küldöttséggel vesz részt a zsinati munkában, amelynek egyik célja éppen az említett nyugati egyházszakadás megszüntetése volt, hiszen a helyzet annyira leromlott, hogy a katolikus egyháznak egyszerre három pápája is volt!

1415 *XXIII. Jánost 1415. május 29-én a zsinat megfosztja hivatalától.* XII. Gergely július 4-én önként lemond. De XIII. Benedeket csak 1417. július 26-án fosztják meg hivatalától, mert önként távozni nem akart. Az új, vagyis V. Márton pápával (1417–1431) végre helyreállt a katolikus egyház egysége.

A *Ferencrend Magyarországi Rendtartománya 1415. évi nagygyűlését újra Segesdre hívták össze és itt Verőczei Bertalant választották meg tartományfőnökké.*(18)

Erre az évre esik a magyar ferences mozgalom keretein belül a szigorúbb szabályzatú „*cseri barátok*” hivatalos elismerése. Ezek a dél-magyarországi tájakról vonultak lassan mind északabbra az ország területén és igénytelen életmódjukkal a nép körében nagy népszerűsége tettek szert. Eredetileg igaz Boszniából jöttek Magyarországra, de *a nevüket nem szürke ruhájukról kapták, hanem mert éppen Boszniából jövet az első jelentős magyarországi házuk Cseri nevezetű faluban volt.*(19) Önálló tartománnyá azonban csak 1443-ban alakultak át, és 1523-tól az Üdvözítő nevét választván tartományuk címéül, őket *Szalvatorianusoknak nevezik*; az első, ősi alapítású rész belső reformját szerencsésen befejezve, 1523-ban felveszi a *Mariánus* nevet, mert védőszentje kezdetűl a Boldogságos Szűz Mária. A magyar ferences család kettéválását a Burgos-i nagykáptalan szentesítette.

Verőczei Bertalan tartományfőnök kormányzása alatt indult meg *a kanizsai ferences rendház* építése Osli nembeli kanizsai III. János bőkezűségéből. A rendház már állt 1418-ban(20), de a pápai megerősítést csak 1423-ban kapta meg Kanizsai János, Miklós tárnokmester fia, a későbbi soproni ispán. Hogy V. Márton pápa engedélye miért késett ennyit, nem tudjuk.

Marczali II. Miklós, aki Zsigmond királyt híven kísérte külföldi útjain, 1417 mellette volt Konstanzban, Párizsban majd Londonban is, *hű szolgálatai fejében, 1417-ben örökös adományul megkapta a segesdi birtokot*, de Atád, Szabás és Ötvös kivételével; ezek maradtak a Batthyányiak kezén.(21) A kor hagyományai szerint itt is adomány lett a sok évi zálog után, mivel a király a zálogot vagy nem tudta, vagy már nem is akarta megfizetni.

A Konstanzi zsinaton egybegyűlt bíborosi kollégium *1417. szeptember 19-én Zsigmond király részére ünnepélyesen megerősíti a magyar királyok hajdani főkegyúri jogait.* Ezek közt a legfontosabbak: 1417

- a pápa csak a király által jelölt – bemutatott – személyeknek adhat főpapi kinevezést és javadalmat;
- az egyházi perek csak fellebviteli úton és nem egyenes megidézésre kerülhetnek a pápai kúria elé.(22)

Ezt a „főkegyúri jogot” még I. Ferenc József is gyakorolta, bár az egyházjogászok és történészek szerint ez a jog erősen vitatható megszerzésének kétes körülményei, és a pápai megerősítés teljes hiánya miatt.(23)

Miután Velence szilárdan megvetette a lábát Dalmáciában ezzel még nem elégedett meg, hanem minden magyarellenés mozgalom mögött megtaláljuk közbelépését vagy sugalmazását. Amikor Zsigmond szövetségese, az aquileai pátriárka hatalma is meggyöngült, a fegyverszünet lejártával, 1419 őszén, Zsigmond magyar sereget küld megsegítésére *Marczali Dénes szlavóniai bán* vezetésével. A katonai segítség azonban már későn érkezett olasz földre. 1420. július 6-án Udine, augusztus 3-án pedig maga Aquilea is elvesztek Zsigmond számára.(24) 1419 – 1420

Egy budai, minden bizonnyal a „mariana” provinciához tartozó ferences, a 1430 budai harmadik rendi ferences apácák számára lemásolja az 1370 körül készült eredetiből *a legrégebbi teljesen magyar nyelven írt könyvet Asszisi Szent Ferenc életéről.* Ez a Jókai-kodex. Hogy a másoló Igali Fábián lett volna, az csak a feltevések közé tartozik.(25)

1433 Zsigmond király 1433. május 21-én fényes kísérettel bevonult Rómába. Május 31-én IV. Jenő pápa német-római császárrá koronázta.

A király kíséretében ott találjuk Marczali Istvánt is, testvérével Györggyel. Ezt a rendkívüli alkalmat használta fel a két Marczali testvér, hogy a király támogatásával a segesdi ferences templom részére és az idezarándokoló búcsúsok lelki javára Nagyboldogasszon ünnepére teljes búcsú engedélyezését kérjék. A kérelem megokolása hármas volt: 1) a Boldogságos Szűz mennybe való felvételének a napján, augusztus 15-én már nagyon régóta igen nagy számban jönnek a zarándokok az egész környékről, 2) a segesdi ferences templom a Marczali család kedves temploma, amely a család számos tagjának már eddig is temetkezési helyül szolgált és 3) a kérelmezők is nagy tisztelői a Boldogságos Szűznek és haláluk után itt szándékoznak majd örökre megnyugodni. Röviden: a család ezt a templomot választotta kegyúri templomának. Eme főkérs mellett még néhány vértanú és szent ereklyéjét is kérték papjaik számára. A kérelemnek a Vatikánban beiktatott másolatára rá van vezetve, hogy kérésük pozitív választ kapott.(26)

Ez az oklevél kétségtelen bizonyossága annak, hogy Segesd már a XV. század elején „emberöltők óta búcsújáróhely volt”, s hogy ezt a búcsújáróhelyet a ferences atyák részesítették lelki ellátásban. Az is kifejezetten le van írva, hogy temetkezési helyül ezt a templomot választották, bár csak rövid idő óta lettek a hely földesurai.

Arra viszont újra nincs semmi utalás, hogy itt házuk, ill. kastélyuk vagy várunk lett volna, vagy huzamosabban itt laktak volna. Más forrásból tudjuk, hogy a Marczali családnak vára és jól berendezett lakhelye volt Babócsán, ahol sokszok megfordultak, ahol családi ünnepeket tartottak, sőt még az adományokat kérő ferenceseket is Babócsán és nem Segesden fogadták. Segesd csak mint az egyik birtoktest központja szerepelt. Később azt is látni fogjuk, hogy Segesd a Báthoriak idején sem volt a földesúr „lakhelye”, hiszen a Báthoriak kastélya nem itt, hanem a közeli Ötvösben volt. Erről a kastélyról Magyar Kálmán számolt be részletesen az itt végzett ásatásokról kiadott jelentésében.(27)

A római koronázási ünnepek után, október havában, Zsigmond király Bazelba ment, hogy részt vegyen a huszitákkal való tárgyalásokban. Magyar vonatkozásban északon a huszita eretnek mozgalom, és az azt támogató főurak katonai vállalkozásai, délen pedig a török mozgolódása jelentett közelebbi problémát, sőt veszélyt. Ennek a tudatában igyekszik Zsigmond megerősíteni saját hadseregét és kéri a vármegyéket a szükséges intézkedések megtételére. Somogytól 500, Zalától 600, Baranyától 500, Tolnátlól 200 lovas katonát kér. A főúri, u.n. tiszti bandériumok csatlakozásával Zsigmond hadseregét ekkor 100–120 000 emberre lehet becsülni.(28) A segesdiek természetesen főúri bitokosuk, a Marczali család bandériumában harcoltak a különböző csatatereken.

Zsigmond császári címe és rangja nem csökkentette, hanem még növelte gondjait. Hogy a belpolitikai válságnak elejét vegye, újra régi és jól bevált taktikájához folyamodik. A nagy főúri családok hűségének a biztosítására ugyanazon országos tisztségeket egy-egy testvérpárra bízta. Régi megoldás javított kiadásban. Így lettek 1436–37-ben ajtónállók mesterek Marczai Imre és János.(29)

1437 A trónöröklés kérdését már évekkal ezelőtt rendezvén különösebb aggodalom nélkül folytatta uralkodói tevékenységét, bár egészségi állapota már gondot

okozott orvosainak. A halála is csaknem „útközben” érte: Zsigmond magyar király és német-római császár a morvaországi Znaimban 1437. december 9-én fejezte be életét és hosszú, viszontagságos uralkodását. Utolsó kívánsága szerint Váradon temették el első felesége, Mária királyné mellé.(30)

December 18-án a Pozsonyban összeült országnagyok magyar királlyá választották Habsburg V. Albert herceget, Zsigmond király Erzsébet nevű leányának a férjét.

Ő lett Magyarország első Habsburg-házi királya.

Albert herceg rövid királysága

Pálóczi György esztergomi érsek 1438-ban Székesfehérvárott Albertet magyar királlyá koronázta. Erzsébet királynét Rozgonyi Simon veszprémi püspök koronázta meg. 1438

Március 8-án Frankfurtban Albert elnyerte a német királyi címet is.

Ugyanezen esztendő nyarán török csapatok törtek Erdély földjére és feldúlták Szászváros, Segesvár, Meggyes és Brassó vidékét.

Albert király súlyosan megbetegedik a visegrádi királyi várban. Haza kívánczik, Ausztriába, de útban Bécs felé 1439. október 27-én meghal a komárom megyei Neszmélyen. 1439

Albert rövid uralkodása nem jelentett különösebb gondot az országnak, annál inkább halála és az özvegye.

Kottaner Jánosné, Wolfram Ilona, Erzsébet királyné komornája, úrnője parancsára a visegrádi várból *ellopta a szent koronát* és azt Komáromba vitte az ott várakozó királynéhez. Február 22-én Erzsébet királyné, Albert özvegye, Komáromban fiat szült és a gyermeket László névre keresztelték. Ő lesz a későbbi szerencsétlen végű V. László.(31) 1440

I. Ulászló uralkodása

Albert halála után Erzsébet királyné körül csoportosult a Cillei-Garai rokon-ság és a dunántúli főurak egy része. De a trónkérdésben az ország keleti részén lévő katona-főurak a Tiszántúl és Erdély nemességével meglelt férfit kerestek a trónra és választásuk a lovagias lengyel királyra, Ulászlóra esett. 1440 elején a Krakkóba érkező küldöttségben Rozgonyi Simon, Thallóczi Máté és Pálóczi László mellett helyet foglalt *Marczali Imre is*.

Erzsébet özvegy királyné kezdetben elfogadta ezt a megoldást, sőt azt is kilátásba helyezte, hogy férjhez megy a még nőtlen lengyel királyhoz, de fia, László születése után már hallani sem akart újabb házasságról és a trónt fiának akarta megtartani. Amikor a krakkói küldöttség két tagja, *Thallóczi Máté és Marczali Imre megjelentek Komáromban, hogy tisztelegjenek az ifjú László és a királyi özvegy előtt*, Erzsébet mind a kettőt fogságba vetette, ami nagy visszatetszést keltett az egész országban. Úgy látszott, hogy kibékülés helyett polgárháború fenyegeti az országot.(32) A legrosszabbkor, hiszen a török újra megjelent a déli országhatáron.

1440 április havában II. Murád szultán erős hadsereggel megjelenik Belgrád falai alatt és a várat ostrom alá fogja. A várat ezúttal még sikerrel védi meg Thallóczi János vránai perjel katonasága.

Július 17-én Szécsi Dénes esztergomi érsek I. Ulászlót királlyá koronázza Székesfehérvárott, de mert a Szent Korona Erzsébet kezén van még mindig, a koronázáskor Szent István ereklyetartójáról levett alkalmi koronát használják.

Az ország főurai két pártra szakadnak. Erzsébet Ausztriába menekül és László fiát III. Frigyes német király védelme alá helyezi.

- 1441 A polgárháború valóban kitör. Kezdetben Erzsébet hívei nyernek, de 1441 márciusában Ulászló hadai megvívják az ellenpásrt Vas, Veszprém és Zala megyei várait. *Somogy megyét a polgárháború megkíméli a Marczali család Ulászló-hűsége miatt.*

A török ellen felvonuló Hunyadi János kisebb sikereket ér el Szerbiában.

- 1442 IV. Jenő pápa a polgárháború megszüntetésére békeküldetéssel Magyarországra nevezi ki Cesarini Julián bíborost.

Júliusban a törökök békeajánlatot tesznek a magyar királynak, de a béke ára nagy: Belgrád átadását kérik. Sikertelenül.

December 13-án végre megszületik a béke Erzsébet és I. Ulászló közt Győrben. Ulászló megígéri, hogy feleségül veszi Erzsébet idősebbik lányát, Anna hercegnőt. Egy hét múlva Erzsébet királyné meghal Győrött.

- 1443 Erzsébet halála után az ország politikai egysége végre helyreáll és I. Ulászló, ígéretéhez híven, megindulhat a török ellen. A júliusban megindított hadjáratot Hunyadi János vezérlete alatt hajtják végre. Ez az u.n. hosszú hadjárat csak részletsikereket hoz. Októberben már Szerbiában vannak és miután november 22-én elfoglalják Pirotot, a magyarok Szófiáig nyomulnak előre. December 12-én még győzelmet aratnak Murád csapatai felett Zlaticánál, de a kemény tél hazatérésre kényszeríti Hunyadi.

- 1444 A magyar igazságszolgáltatásban újabb fejlődésnek vagyunk a tanúi: *január 13-án Somogy megyében már választott bírák – judices electi – működnek a megyei szolgabírák mellett.*

Az áprilisban összeülő budai országgyűlés ezt a gyakorlatot az egész országra kiterjeszti. Egyéb hasznos intézkedései közül még megemlítenédök, hogy a pénz minősége csak a rendek hozzájárulásával változtatható meg és a pénzverés újra királyi monopolium lesz. Az újonnan emelt rablóvárakat le kell rombolni, a világiak egyházi javakat sem el nem foglalhatnak, sem az elfoglaltakat meg nem tarthatják. Egyébként minden jogtalanul elfoglalt birtokot három hónapon belül vissza kell adni jogos tulajdonosának. A király megesküszik a pápai követ előtt, hogy még a nyár folyamán újabb hadjáratot vezet a török ellen.

Közben azonban török kezdeményezésre újabb béketárgyalásokat készítenek elő. Augusztus elején, mivel semmi külföldi segítségre nem lehet számítani, Szegeden a magyar országnagyok elfogadják a török békejavaslatot.

Cesarini bíboros azonban követeli a háború folytatását. Újabb ígérek hangzanak el külföldi segítségről is, elsősorban Velence részéről. Szeptember végén így a király megindítja hadseregét a törökök ellen, átkel a Dunán és török területre nyomul. Október 16-án beveszi Nikápolyt.

Ekkor azonban a hadiszerencse megfordul. November 10-én a várnai csatában a magyar sereg súlyos vereséget szenved II. Murád hadától.(33) A magyar

király elesik a csatatéren, de elesik a pápai követ, Cerarini Julián is. Hunyadi János csak nagy nehézségek árán mentheti életét.

A harcok eddig a határokon túl zajlottak le, az országban béke volt és biztonság.

Ebben az évben fejezte be Igali Fábián *Antiquitates Franciscanae seu Speculum Vitae Sancti Francisci*, magyarul Szent Feren életének a tüköre c. művét, amely a ferences irodalom egyik jelentős műve és Szent Ferenc életének egyik forrása. *A műben több magyar vonatkozásra is találunk, így egy, a segesdi kolostorban történt csodára.* A könyv nyomtatásban Velencében jelent meg először 1504-ben.(34)

A *segesdi csodát* a 219. levél második lapján olvashatjuk. Eszerint ebben az időben a segesdi kolostorban sok fiatal ferences volt, mivel ez tanulmányi ház volt, ahol a jövődő szerzetes papokat képezték ki hivatásukra. Egyik este történt pedig, hogy a rekreáció alatt a fiatalok mókás játékba kezdtek és ennek során furán (ferdén, vagy visszájára) tették fel a kapucinumot, a csuklyát, és hangosan nevetgéltek, kiabáltak úgy, hogy teljesen megfélemedtek a kötelező csendről, a *silenciumról*. Egyszer csak nagy kopogtatás és dörömbölés követelte a csend helyreállítását. Háromszor dörrentett rájuk a figyelmeztetés, míg végre elhallgattak... A másnapi magiszteri dörgedelemről nem szól a krónika.

A könyv 237. és 239. lapján a magyarországi ferences káptalanok és tartományfőnökök listáját olvashatjuk.(35)

Rákos mezején ül össze az országgyűlés 1446. június 6-án és Hunyadi Jánost 1446 V. László kiskorúsága idejére az ország kormányzójává – gubernator – választja. A gyakorlatban a kormányzó az országtanáccsal együtt helyettesíti a királyt.

A magyar rendek 1447 júniusában tárgyalást kezdenek a stájerországi Radkersburgban III. Frigyes német királlyal. A tárgyalás célja a korona visszaszerzése és a gyermek V. László Magyarországra való behozatala. 1447

V. Miklós pápa engedélyzi az önálló magyar ferences *observans* – szigorúbb szabályzatú – rendtartomány felállítását. A pápai bulla 1447. febr. 10-i dátummal jelent meg a firenzei időszámítás szerint, ami az általános európai naptárban 1448. február 10-ének felel meg. A testvérek magukat a szigorított fegyelmű – *strictioris observatie* – ferenceseknek mondják és tartományuk védőszentjéül az Üdvözítő nevét választják, latinul Sanctissimi Salvatoris, innét a *salvatorianus* elnevezés. A másik rendtartomány megmarad régi neve alatt, vagyis a Boldogságos Szűz Mária védnöksége alatt, innét a *marianus* melléknevük. A új neveket a Ferencrend Nagygyűlése 1523-ban ismeri el. Az új rendtartomány május 12-re egybehívott tartományi gyűlésén Bölcsényi Mihályt választják meg főnököknek.(36) 1448

Az új irányzattól a hivatalos egyházi hierarchia a ferences rend belső megújulását várta, s ezért hatalmi szóval, ahol csak lehet, támogatta. Ennek a jegyében mindjárt a kezdetben elvették a mariánusoktól az ősi esztergomi és az új sárospataki házakat és az *observánsoknak* adták a magyar egyházi főhatóságok a pápai követ támogatásával. Hunyadi János és rövidesen Kapisztrán Szent János is az új mozgalom pártfogói közé tartoznak.

Hunyadi Jánostól V. Lászlóig

Mivel sem III. Frigyesről sem Alfonz aragoniai, nápolyi, szicíliai királytól a törökök ellen ígért segítség meg nem érkezett, Hunyadi János egyedül vonult fel a török ellen 1448. szeptember 12-én. A magyar főurak közül a Bánfi, a Csáki, a Losonczi, a Rozgonyi és a Bebek urak mellett *ott volt Marczali Imre is a saját katonáival.*

Október 18-án és 19-én került sor a rigómezei ütközetre a balkániai hegyek között. Sajnos ez az ütközet az oláh segédcsapatok szétfutása következtében súlyos verességgel végződött. Az elesettek közt találjuk a pápai követ mellett Thallóczy Ferencet, Losonczi Benedeket, Bánfi Istvánt, a három Szécsi testvért, a két Bebek testvért, valamint Marczali Imrét is.

Hunyadi életben maradt ugyan, de menekülés közben Brankovics György szerb despota fogságba ejtette és megsarcolta: 100.000 forintba szabta meg a szabadsága árát! De az országot ennél sokkal érzékenyebben érintette *a magyar sereg súlyos embervesztesége.*(37)

1450 1450 a békekötések éve:

– *Márciusban* Hunyadi János békét köt a cseh Giskra vezérrel, aki eddig az ország északi megyéit fenyegette.

– *Májusban* Garai László nádor közvetítésével Hunyadi békét köt Brankovics György szerb despotával is.

– *Októberben* kerül sor a mindig veszélyes szomszédal, III. Frigyesrel való kibékülésre. V. László azonban nagykorúságáig, 18. életévéig a megegyezés szerint Frigyes udvarában marad. Ezidő alatt kezén marad a Szent Korona is.

1451 II. Murád szultán meghal 1451. február 8-án. Utódja a nem kevésbé harcos természetű II. Mehmed.

Augusztusban Hunyadi végleg kibékül Brankovics despotával, de a szószege Giskra ellen újra hadjáratot kell vezetnie.

1452 Az év elején a magyar rendek újabb tárgyalásokat kezdenek V. László kiszabadítására és szövetségeseket keresnek III. Frigyes ellen. A Giskra elleni hadjárat augusztusban újabb bekötéssel ér véget.

V. Miklós pápa március 24-én Szécsi Dénes esztergomi érsek és utódai primási és született pápai követi címét kiterjeszti az egész országra.

A mariánus ferencesek Szegedre egybehívott tartományi gyűlése *Igali Fábiánt* választja meg tartományfőnökké. Tőle várják, hogy a minden oldalról bírált és támadott mariánus rendtartományt külső ellenségei ellen megvédje, belső életében pedig megreformálja.(38)

Közben a ferences mozgalom belső vívódásait több pénz- és földéhes főúr saját vagyonának gyarapítására igyekszik felhasználni a kolostorok javainak, elsősorban az egyházi kincseknek, felszereléseknek, arany, ezüst edényeknek kisajátításával, eltulajdonításával.

1453 II. Mehmed megszilárdítván uralmát, újra mozgolódní kezd a Balkánon.
– 1454 Ezúttal már a keresztény főurak, politikai felelősök is felfigyelnek a közelgő veszélyre. V. Miklós pápa egyenesen keresztes hadjáratot ígér és hirdet 1453. szept. 30-án.

Magyarországon január 29-én, a végre szabad V. László esküt tesz az ország szabadságainak a megtartására, a rendek pedig hűséget fogadnak neki a pozsonyi országgyűlésen.

1454. január 25-én a budai országgyűlés a király távollétében hozza meg újabb határozatait a török elleni háborúra való felkészülés érdekében. Elrendeli a nemesi felkelést: 100 jobbágy porta után 4 lovast és 2 gyalogos íjászt kell kiállítani. (Telekkatonaság). Hunyadi János főkapitányi kinevezést kap.

– V. László Prágában tölt hosszabb időt.

A mariánus ferencesek rendtartománya ez év áprilisában az Egerbe egybeht-vott tartományi gyűlésen elhatározza belső reformját és elfogadja Igali Fábián új szabályzatát. (39)

Néhány vezérgondolat a terjedelmes reformszabályból, melynek végrehajtására Igali felhatalmazást kapott:

- Helyre állítja a közös zsoltosma imádságot. Ha a közösség kis száma nem engedi meg az „illendő” éneklést, akkor hangosan olvasva kell elmondani, de közösen.
- Szabályozza és mérsékli a napi három étkezés idejét, rendjét és tartalmát.
- Megtiltja a civileknél szokásos gyakori vendégeskedést.
- Visszaállítja a házi csendet – szilenciumot – az engedélyezett rekreációk kivételével.
- A megfelelő kulturális továbbképzés biztosítására előírja a rendszeres lelki és tudományos olvasmányokat. Az étkezések alatt visszaállítja a hangos felolvasást. A prédikáló páttereket buzdítja beszédek lelkiismeretes előzetes elkészítésére. Megparancsolja, hogy minden házfőnök évenként legalább egy növendéket vegyen fel és taníttason.
- Négy kolostorban rendi iskolát állít fel. Évenként legalább két növendéket kell külföldre küldeni felsőbb egyházi tanulmányokra.
- Egyszerűsíti a rendtagok ruházatát, megtiltja ebben az egyéni fantáziákat, szabályozza a rendi és házi tulajdon ésszerű használatát.
- A belső házi béke megbontóira kemény büntetéseket helyez kilátásba.

Kapisztrán János

A segesdi ferencesek nagy barátja és támogatója, Marczali János Rómába és Jeruzsálembe indul zarándoklatra 1455-ben. Útnak indulása előtt, január 15-én végrendeletileg úgy intézkedik, hogy a segesdi ferences templomban az elődei által már meghonosított ájtatosságok továbbra is megmaradjanak. És hogy még több ferences szerzetes szolgálhassa itt Isten nagyobb dicsőségét, őt segesdi jobbágy-telket rendel a kolostor szolgálatára. Ugyancsak adományt tesz a ferencesek kezén lévő Szent János kápolna javára is Frakasfalván lévő birtokából. (40)

1455

Ez a kápolna ezek szerint a ferences templom egyik oldalkápolnája lehetett.

Kapisztrán Szent János, az Európa-szerte már híres népszóknok, 1455. június 5-én Magyarországra érkezik és

Győrben megkezdte működését a török elleni keresztes hadjárat előkészítésében.(41)

Kapisztrán magyarul nem tudott, prédikációit latinul vagy olaszul tartotta, s ezért magyar földön állandóan több tolmács kísérte. Három rendtársán kívül két magyar papról is szólnak a krónikák, akik útján mellette voltak, így a Dunamelléken 1455-ben egy Ferenc nevű és 1456-ban Nándorfehérvárnál egy Pál nevű székesfehérvári kanonok.(42)

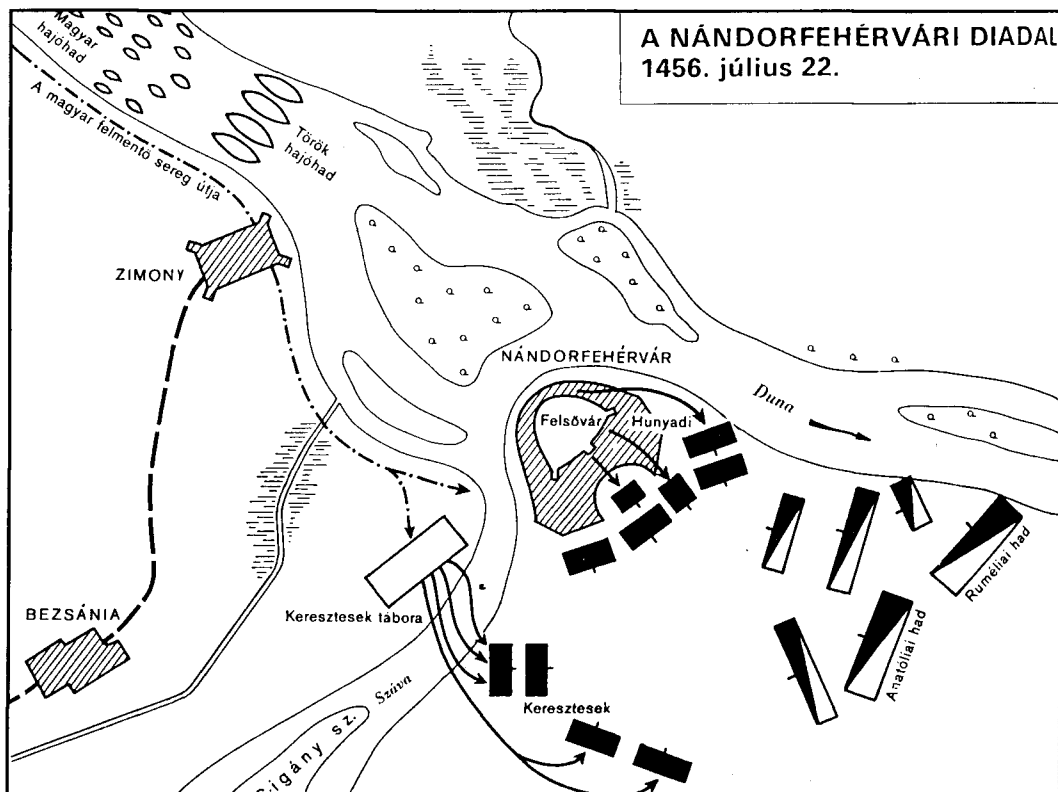
Kapisztrán több mint egy éves magyarországi működése alatt nem járt Somogy megye területén és az általa toborzott keresztesek közt Somogy megyéből névszerint senkit sem ismerünk.(42b)

1456

Hunyadi János katonasága és Kapisztrán Szent János keresztesei 1456 júliusában sikerrel védik meg Nándorfehérvárt II. Mehmed szultán támadása és kemény ostroma ellen.(43)

Hunyadi János

A győzelmet egész Európa ünnepelte és emlékét még ma is őrzi a déli harangszó.(44)

Az általános öröm azonban csak rövid ideig tartott, csakúgy mint az a remény is, hogy a két hős végleges csapást mér majd a török erőkre. Pestis ütött ki a magyar táborban és a járvány alatt augusztus 11-én, Zsimonyban meghalt Hunyadi János. Holttestét erdélyi birtokaira vitték és ott temették el. Röviddel később, október 23-án követte őt a halálba Kapisztrán Szent János. A Szerém megyei újlaki ferences kolostor templomában temették el, a Szent Katalin kápolnában. (Egy későbbi restaurálás során e kápolna nevét Szent Antal kápolnájára változtatják). Kapisztrán sírját nagy tömegekben keresik fel a hálás magyar hívők egészen a mohácsi vészig.

A *segédsi hívek lelkigondozását* a Szent Mihály plébániatemplom és a Szűz Mária tiszteletére szentelt és pápai búcsúkkal kitüntetett ferences templom papjai olyan buzgalommal látták el, hogy példájukat többen igyekeztek követni a helybeli fiatalok közül, amikor a papi pályát választották. Ezek, felszentelésük után, a veszprémi egyházmegye más plébániáin kaptak beosztást. Ám a papi hivatás gyakorlata közben a „segédsi virtus” néha felülemelkedett a papi türelmen és szelídségen, ami nem egyszer igen kényes helyzetbe hozta őket, mint ez történt a *nagylaki plébániát vezető Segédsi Benedek János esetében*, aki tetten érte egyik hívét, amint az barátaival a plébánia tulajdonát képező erdőben fát lopott. E hívőt Nagy Jánosnak hívták. Amikor ez először fordult el, a plébános a szószékről keményen megfedte őt és az egyházból való kiközösítéssel fenyegette meg. De mert ez a nyilvános feddés nem használt és az említett Nagy Jánost újra falopáson érte, a plébánost elfutotta a méreg, és szolgálvaival elkapta és úgy elverte a javíthatatlan fatolvajt, hogy az pár napon belül belehalt sebeibe. Az emberölés vétkére kiszabott és a plébánosra szakadt egyházi fenyíték, az irregularitás alól a pápához kellett fordulnia a feloldozásért.(45)

Mátyás király uralkodása

Hunyadi János halála után a politikai intrikák következtében V. László, 1457 rossz tanácsosaira hellgatva, vérpadra küldi annak legidősebb fiát, Hunyadi Lászlót 1457. március 16-án. A kisebbik fiút pedig fogolyként udvarában tartja.

A politikai bosszú és saját lelkiismeretfurdalása elől menekülő ifjú király előbb Bécsbe, majd Prágába siet, ahol *november 23-án, 17 éves korában hirtelen halállal mond búcsút e világnak*. Az akkori levelek és diplomáciai jelentések többször szólnak méregről, amely hirtelen halálát okozta volna, de a mai történészek szerint valószínűleg bubópestisben halt meg. A közelmúltban (1988-ban) a Prágai Nemzeti Múzeum az ifjú király csontvázát szigorú orvostani vizsgálatnak vetette alá és ennek eredménye szerint lehet, hogy valami súlyos bőrbetegségben halt meg, mert *a csontváz még ma is erős higany-jelenlétet mutatott ki*. Ebben az időben az orvosok a bőrbetegség kezeléséhez használták a higanyt.(46)

V. László halála után az országgyűlés, a köznemesség nyomására, Hunyadi Mátyást választotta királlyá. *Mátyás 1458. február 14-én vonult be ünnepélyesen Budára és korona híján a budavári Boldogasszony templomban „beiktatták”* 1458

ünnepélyesen hivatalába. Egyetlen eset, amikor ezt a rögtönzött szertartást használták a magyar király uralomralépésének megünneplésére.

Az új király első intézkedései közt a török elleni háború folytatására új adó kivetése szerepelt: tűzhelyenkint egy aranyforint.

V. László udvarában a Cillei-Garai intrikáktól a *Marczali család* igyekezett magát távol tartani. A Hunyadi-ház iránti hűségnek ebben éppen olyan nagy része volt, mint a német iránti bizalmatlanságnak.

A Marczali család másik ágából származó *Marczali István szintén szívében viselte a segesdi ferences templom sorsát* és javára 1458. szeptember 28-án alapítványt tesz. Oklevelében a segesdi ferences templom javára ajándékozza birtokának azt a részét, melyet ő a kolostor jobbágytelkeivel szemben az Útköz nevű széken bírt, továbbá Farkasfalvának a tőle alapított részét. Megengedte azt is, hogy a telket vagy maguk a ferencesek munkálják meg, vagy anyagi intézőjük (syndicus) gondozására bízzák. Viszonzásul azt kérte, hogy a ferences templomban minden szombaton egy énekes misét mondjanak a Boldogságos Szűz tiszteletére és *minden kedden a Szent Antal kápolnában Szent Antal tiszteletére énekeljenek egy másik szentmisét*, kivéve, ha erre a napra valami más hivatalos ünnep esnék.(47)

Ezt az oklevelet egybevetve egy előbbi adománylevéllel, arra a megállapításra jutunk, hogy *a segesdi ferences templomban két mellékkápolna egész biztosan volt: az egyik, amint láttuk, Szent János tiszteletére volt szentelve, míg a második, Szent Antal tiszteletére.* (Az előző munkánkban említett Szent Anna kápolna neve csak tollhiba volt, Szent Antal kápolna helyett!)

1459 Mátyás nem adja fel eredeti tervét egy erős magyar hadereg megszervezésére. Az 1459. januári törvényei is ezt igazolják. Ezek szerint minden 20 jobbágy után 1 lovas állítását rendeli el, de a hadigépeket szállító királyi városok és mezővárosok erre nem kötelezhetők. *A bárók – főurak – telekkatonái nem a bandériumok, hanem az illetékes megyei hadsereg állományához tartoznak.* A megyei sereg kapitányát a király nevezi ki. A király a felkelő nemesekből és a telekkatonaságból álló megyei seregeket egy év folyamán legfeljebb három hónapra mozgósíthatja. A mozgósított had szökevényeire fej- és jószágvesztés vár.

Június elején II. Pius pápa megnyitja a török ellenes keresztes hadjárat szervezésére egybehívott mantovai kongresszust. Konkrét eredmény nélkül oszlik szét.

Június végén a török seregek elfoglalják Szendrő várát, a szerb királyok hajdani székhelyét. Ezzel *egész Szerbia török megszállás alá került.*

1460 Mátyás király adott szavát állva feleségül veszi Podiebrád Katalint. Az esküvőre 1460. május 1-én kerül sor, Budán.

1461 A tolnai országgyűlés általános hadbavonulást rendel el a török ellen. A király már 1461. március 29-én szentesíti e végzést. Megszigorítják a katonaszolgáltatás feltételeit is: ez időtől már nem 20, hanem 10 jobbágy után kell egy lovast állítani a király seregébe, és a királyi vagy királynéi városok, valamint a mezővárosok is kötelesek katonákat állítani.

1463 *II. Mehmed szultán 1463 nyarán meghódítja Boszniát.* Az elfogott István boszniai királyt kivégezteti.

1464 Mátyás király őszintén szeretett felesége, Podiebrád Katalin szülésben meghal. A budavári Szent Zsigmond prépostsági templomban temetik el 1464 februárjában.

Március 29-én Székesfehérvárott Mátyást megkoronázzák.

Augusztus 14-én meghal II. Pius pápa. A török ellen tervezett keresztes hadjárat így elmarad.

Debrentei Tamás volt zágrábi, most nyitrai püspök megkapván kommandába a pannonthalmi Szent Márton apátságot (vagyis: bár nem bencés szerzetes, királyi kegyből mégis a szerzetesi közösség fejének címét viseli és a főapátság javait élvezi), arra kéri II. Pius pápát, hogy erősítse meg a főapátságnak Szent István által adott kiváltságait, hogy az elődje által elveszített vagy jogtalanul eltulajdonított jogait, javait, jövedelmeit és járandóságait visszaszerezhesse...

Ezek közt a járandóságok közt szerepel *a somogyi tized is*, amit úgy látszik a segesdi plébános, kinek a nevét az oklevél nem jelzi, már régóta nem folyósított. A pápai határozat felkéri a kalocsai érseket és a pécsi egyházmegyei Czykador kolostor apátját, valamint a győri prépostot, hogy e pápai megerősítő levélről az érdekelt feleket értesítse, s ezek közt *a „segesdi plébánost vagy rektort”* (plebanum seu rectorem ecclesie), hogy a szentistváni rendelkezéseknek újra érvényt szerezzenek. Ez a döntés (48) nem tudjuk miért mondja „a plébánost vagy a segesdi egyház rektorát”, mivel a rektor cím éppen a nem plébánosi rangban lévő, de a templomban a lelképásztori munkát végző papot jelöli meg. Sokáig a szerzetes-plébánosokat nevezték így, mert őket kánonilag csak ritkán iktatták be. Az viszont kizártnak látszik, hogy ez a rektor ferences lett volna, mert a tridenti zsinat előtt a szerzetesek úgyszólván sehol nem vezettek plébániákat Magyarországon. Az oklevél dátuma 1464. ápr. 6.

Szécsy Dénes (†1465) esztergomi érsek kérésére *II. Pius pápa (†1464) utoljára erősíti meg az esztergomi érsekek ama kiváltságát, hogy egyes plébániák közvetlenül és kizárólag az ő joghatóságuk alá tartoznak függetlenül attól, hogy melyik egyházmegye területén vannak. A felsorolt 32 plébánia és egyház közt újra megtaláljuk Segesd és Aranyos plébániáinak a nevét.* (49) Ennek az oklevélnek a dátuma 1464. június 12-e. Újabb bizonyossága annak, hogy a királyi kegyuraság alá – joggal vagy „hagyomány szerint” – tartozó plébániákért még mindig tart a harc az illetékes egyházi főhatóságok között.

Ugyanakkor ez az oklevél azt is igazolja, hogy a segesdi főesperes csak a kerület nevében volt Segesddel kapcsolatban, de a város egyházi életébe már régen nem szólhatott bele, hiszen a plébánia felett az esztergomi érsek követelte meg magának, és sikerrel, a főhatóságot, a ferences templom és kolostor felett pedig a mariánus ferences rendtartomány választott főnöke végezte a szükséges és előírt egyházi felügyeletet. A segesdi főesperes már a XIII. századtól Veszprémben lakott, onnét látogatta kerülete plébániáit, kivéve a kiváltságos plébániákat, és a segesdi plébános ezek közé sorolta magát, amint láttuk. A főesperesi javadalom azonban természetesen a segesdi főesperesi címet viselő kanonokot illette meg, de ez teljesen különálló volt a segesdi plébános jövedelmétől.

Már említettük, hogy a királyi határozattal még 1397-ben lekapcsolták a segesdi birtoktestről az atádi birtokot és ez utóbbi a Batthyányi család tulajdona lett. Ám a segesdi lakósok közül a *Vidos családnak volt komoly anyagi érdekeltsége egy kétkerekű malomban Atád mellett a Henészuizen, másképpen Nyárvizen és ennek jövedelmét a család még 1467 előtt a ferencesekre hagyta. Atád új uraival emiatt sokszor támadt nézeteltérés és veszekedés. Igali Fábián tartományfőnök és Dobsai György segesdi ferences házfőnök végül is egyezsége*

jutottak a Batthyányi családdal és ezt az egyezséget 1467. szeptember 17-én a székesfehérvári káptalan előtt írásba is foglalták. Eszerint a ferencesek megkapták az említett malom egész jövedelmét azzal a feltétellel, hogy minden héten egy szentmisét mondanak Batthyányi László férfi és leányági leszármazottaiért.(50)

- 1468 A mariánus ferencesek már jó ideje perben voltak a szalvatóriánusokkal a széchenyi kolostor birtoklása miatt, melyet mind a két rendtartomány magának követelt. 1468-ban a mariánus tartományfőnök a jó jogász és ügyes tárgyalófél hírében álló *segesdi házfőnököt*, Dobsai Györgyöt bízta meg az ügy mielőbbi rendezésével.(51)

Ez év április 19-én II. Pál pápa keresztes hadjáratot hirdet a husziták és azok pártfogója, Podiebrád György cseh király ellen. Április végén Mátyás király, III. Frigyes német-római császárral szövetségben megindítja a „cseh háborút”, amely tíz esztendeig köti majd le a magyar király katonai erejének többségét. A déli határokon így csak védelmi harcokról lehet szó. *Ezek során első ízben hallunk arról, hogy a török ellen a magyar csapatok „szűzmáriás lobogó” alatt mentek csatára.*(51b)

- 1471 Issza, boszniai bég vezetésével 1471-ben nagyobb török sereg támad a horvát-szlavón bánság területére nagy pusztításokat végezve mindenütt. A betörés célja, úgy látszik, elsősorban ez is volt, katonai megszállásra ekkor a török még nem gondolt. Hogy azonban közeli katonai akcióra is lehet majd számítani, arra utal Szabács várának megerősítése a Száva mentén.

- 1472 A pápai diplomácia nagy reményeket fűz Mátyás király katonai sikereihez. IV. Sixtus pápa elismeri Mátyás cseh királyságát és felhatalmazza Marco Darbo pápai követet, hogy kiközösítéssel fenyegetse meg IV. Kázmér lengyel királyt és fiát, ha Mátyás iránt továbbra is ellenséges magatartást tanúsítanak. A békeség a magyarok és lengyelek közt csak hosszú tárgyalások után áll helyre.

- 1473 II. Mehmet török szultán legyőzi Uzun Hasszán türkmén fejedelmet. Háború dúl István moldvai vajda és Radul havasalföldi vajda közt. Ez a román polgárháború veszélybe hozza a déli magyar határok biztonságát, amire pedig nagy szükség lett volna a török szomszédság miatt.

A mariánus ferencesek újra csak Segesden ülnek össze tartományi gyűlésükre 1473 nyarán. Igali Fábiánt választják meg újra tartományfőnöknek. Ám e nagytekintélyű férfiú nem sokáig kormányozhatja a rend házait, mert egy év múlva meghal. Utódjára nehéz feladat vár majd.(52) A délvidéki testvérek török hadikészülődésekről hoznak hírt.

- 1474 *Ali szendrői bég 1474 februárjában valóban Dél-Magyarországra támad és miután feldúlta a Temesközt, kifosztotta és felégette Váradot, gazdag zsákmánnyal és sok keresztény fogollyal tért vissza a magyar határokon túlra.* Hadjárata során komoly ellenállásra sehol sem talált. Mátyás király ezidőtájt Breslau-Boroszló vidékén és a sziléziai tartományban harcolt, majd komplikált diplomáciai tárgyalásokba kezdett.

Ez a török támadás igen meglepte a magyarokat. Az első meglepetés az volt, hogy a török csapatok még a tél folyamán indultak harcba, ami ritkaság volt. A másik meglepetés a támadás váratlansága, így a magyarokat teljesen felkészületlenül találta. Ha jöttek is hírek a török készülődésről, a támadást nem itt, és nem ekkor várták; ezért volt a déli határ szinte védtelen; sem a király, sem a főurak nem rendelkeztek itt komoly katonai erővel.

Még ebben az évben Marczali László feleségül veszi Báthori Katalint, Báthori II. Istvánnak, Mátyás király kedvelt hadvezérének és politikai tanácsosának a húgát. A házassági szerződéssel egyidőben kölcsönös örökösödési szerződést is kötnek a felek, a kor szokása szerint. Ennek értelmében, ha az egyik ág fiú örökös nélkül halna meg, vagyonát a másik család örökli teljes egészében.(53)

A Somogy megyei Szent Egyedről nevezett kolostor igazolja, hogy Vései Pál fia Miklós a Somogy megyei Alsótikos helység határában lévő birtokrészét a *segesdi Szent Mihály főangyal* tiszteletére szentelt *plébániai egyház* Ferenc nevű plébánosának (Francisco plebano et per consequens dicte ecclesie sue parochiali in dicta Segusd fundata) és az általa vezetett plébániai egyháznak 31 aranyforintért zálogba adja.(54)

Ez az oklevél tehát világosan kimondja, hogy a *segesdi plébániai egyház védőszentje Szent Mihály főangyal volt*. A segesdi plébániai templomról már olvastunk a XIII. század óta, és pontosabban már 1320-ban is(55), de a templom védőszentjét eddig nem jelezték forrásaink. Igaz, a legelső feljegyzés szerint, Beke Kristóf kéziratos egyházmegyei történetében Szent Márton van jelezve, de újabb forrás ezt nem erősítette meg. Mint a címváltozás megokolására sem találtunk eddig írásos emléket.

A ferences templom és kolostor védőszentje a Boldogságos Szűz Mária volt, s ez nem változott, nem is fog változni a felszabadító háborúig. Sajnos azonban, egyetlen forrás nem jelöli meg, hogy a két templom topográfiailag hol volt a városban/községben? Ha a másutt megfigyelhető gyakorlatot vesszük figyelembe, akkor a *plébániai templomnak a városban, valahol a piactér közelében kellett lennie*, tehát központi fekvésű kellett hogy legyen. Ezzel szemben a *ferences templom a város határában volt*, nyomát valahol itt kell keresni. Tehát a régi város feltételezhető szélén, talán valahol a mai „szentkút”, vagy „csodás forrás” közelében. Erre utal a templombúcsú központi szerepe. Tehát a mai községtől délre.

Érdekes jelenségre hívja fel figyelmünket IV. Sixtus pápa uralkodása idején az a kérvény, amelyben *Galli Mátyás, a zágrábi egyházmegyéhez tartozó alszerpap* (subdiaconus), aki a *veszprémi egyházmegyéhez tartozó segesdi Szent Kereszt oltár „rektorának”* a címét viseli, a *papi rendbe való előléptetését* (bocsátását) kéri. Az első megjegyzés: a jelen esetben az egyik egyházmegyből a másikba való átlépésről lehet esetleg szó. Úgy látszik, hogy a két egyházmegye felelőse közt valami ok miatt a megegyezés nem jött létre, hasonló helyzetet ugyanis az egyik püspök *elbocsátó* és a másik *befogadó levelével szokás megoldani*. Ha a jelölt a pápai udvarhoz fordult, ez azt jelenti, hogy ilyen elbocsátó ill. befogadó levéllel nem rendelkezett Galli. A másik megjegyzés a segesdi Szent Kereszt oltár javadalmával kapcsolatos. *Ez a Szent Kereszt oltár csakis a plébániatemplomban képzelhető el*.

1475

E kérvény mögött minden bizonnyal van valami ismeretlen adat. Oltáralapítványokat olyan jótevők szoktak tenni, akiknek templom vagy kápolna alapítására nincs elég anyagi tartalékuk. Így egy már meglévő templom, kápolna belsejében építtetnek egy oltárt, vagy már meglévő oltár számára tesznek alapítványt, s eszerint a javadalom haszonélvezője bizonyos számú szentmisét végzett az alapító szándékára. S itt a probléma: az alszerpap az alapítás szándékaira nem végezhetette el ezeket a szentmiséket, hiszen nem volt pap. Talán tanulmányai elvégzésének biztosítására kapta meg e javadalmat? De

kitől? Erről sem szól az okirat. *Mint alszerpap egy különálló kápolnának sem lehetett birtokosa*, mert: a) ilyen kápolna építése a veszprémi püspök beleegyezése nélkül nem volt lehetséges, b) ilyen kápolnát semmiféle egyházi irat nem említ. Így mégiscsak a plébániatemplom egyik kápolnájáról lehet szó, *s talán éppen bonyollult egyházi jogi helyzete miatt fordult Galli Mátyás egyenesen a pápai udvarhoz.*

1476 Dél-Magyarország közelében újra kiújulnak a harcok a török csapatok ellen. Ezúttal Mátyás király erélyesen reagál, hadseregének egy részét délre küldi és visszafoglalja a Száva partján épült Szabácsot 1476 januárjában. Igaz, a téli idő a magyaroknak kedvezett, de a török ellenállás így is komoly volt.

1479 Hasszán Oglu Issza bég 35 000 főnyi sereg élén a Havasalföld irányából Erdélyre tör és végigdúlja a szászok vidékét 1479 szeptemberében.

Mátyás király ezúttal is keményen visszavág. Október havában sereget meneszt ellene. *Báthori István országbíró és Kinizsi Pál temesi ispán* egyesített hadai a Maros bal partján előrenyomulva a kenyérmezei csatában szétverik a török sereget. A harc igen kemény volt és a magyarok vesztesége még a szokottnál is érzékenyebb. Korabeli források szerint mintegy 8 000 magyar pusztult el ebben a háborúban; a törökök veszteségét a duplájára teszik.

1480 A veszített ütközet semmivel sem gyöngíti a törökök támadó kedvét. Már a következő 1480. évben újabb csapatokat kell Mátyás királynak a déli frontra vezényelnie, Szerbia és Bosznia felé. A magyarok mélyen behatolnak a török hódoltsági területre és Kruserovácnál ütköznek meg Kinizsi Pál parancsnoksága alatt Ali szendrői bég seregével.

1484 Rövid szélcsend után, újra fellángolnak a harcok a déli fronton: újabb török betörésről szólnak a krónikák 1484-ben, Temesvár vidékén. E vállalkozás katonai eredményeiről kevés adatunk van. Döntő ütközetéről nem igen beszélhetünk. Tény, hogy *a harcok a déli frontra lokalizálódnak, Somogytól, Segesdtől még messze.*

E háborús hírek és veszélyek közepette sem lanyhul a király által is szorgalmazott építkezési láz az országban. *Báthori István országbíró és erdélyi vajda megbízásából* a budai késő gótikus kőfaragó és építőműhely egyik jeles tagja, *a ferences János testvér* tervei szerint megkezdik 1484 körül a nyirbátori Szent György templom építését. A Báthori nemzetség új temetkezési helye 1488-ra készül el.(57)

1485 Mátyás király európai politikája következtében a harcok a déli határról észak-nyugati irányba tolódnak el. Öthavi ostrom után, 1485. június 1-én Mátyás király, fia, Corvin János herceg kíséretében bevonul a meghódított Bécsbe. Június 6-án a Város vezetősége hűséget esküszik a magyar királynak.

1486 A török birodalom terjeszkedése tovább tart az európai térségben. VIII. Ince pápa a Lengyelországot fenyegető török szultán ellen keresztes hadjáratot hirdet Észak-Európában. Ez az 1486-i felhívás minden királyi udvarba megérkezik már július havában.

Ez év októberében Mátyás király udvara egy jeles tudóssal és történésszel gazdagodik. A királyi udvarba érkezik ugyanis Antonio Bonfini olasz humanista tudós. Mátyás király Magyarország történetének a megírásával bízta meg.

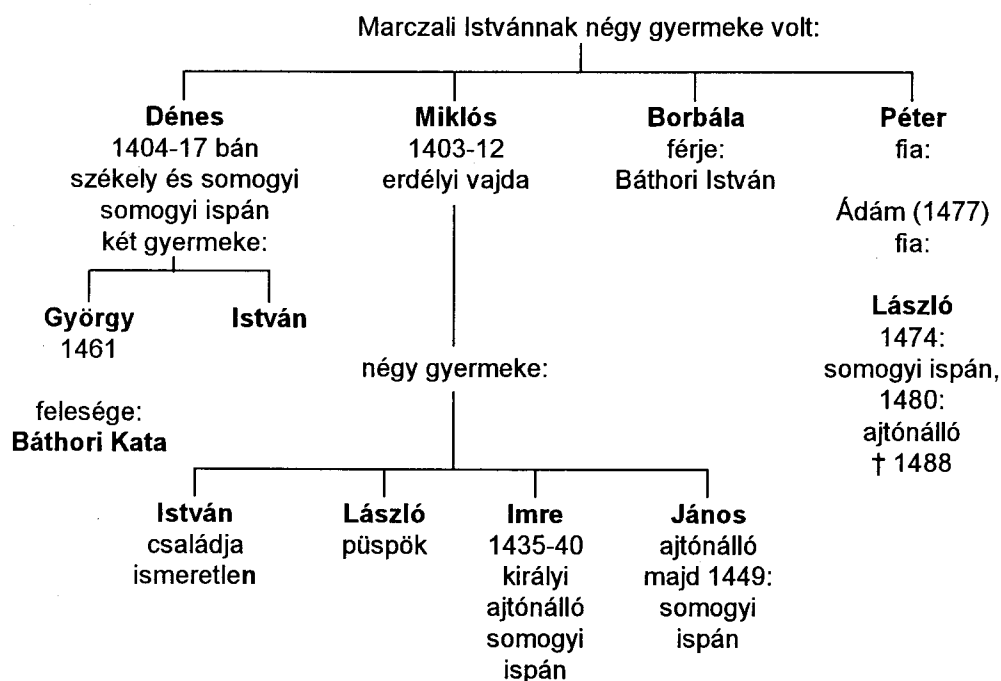
1487 Mátyás király nagy távlatú európai politikája nem nyer mindenütt kedvező fogadtatást és a feszültség újra kiújul III. Frigyes császárral. A diplomáciai kapcsolatok is megszakadnak olyannyira, hogy III. Frigyes és Albert osztrák

herceg nyíltan hadat üzennek Mátyásnak. A magyar király seregei erre meg szállják Alsó-Ausztriát és augusztus 17-én Bécsújhely alatt Mátyás 20 000 lovas és 8 000 gyalogos felett tart fényes katonai szemlét az ellenség megfélemlítésére. A háború e hó decemberében a Sankt-Pöltenben megkötött fegyverszünettel ért ideiglenesen véget.

A *Marczali család utolsó férfitagja*, Marczali László meghalt 1488-ban. A még 1474-ben megkötött kölcsönös örökösödési szerződés értelmében a segesi Marczali birtok a már eddig is dúsgazdag Báthori családra száll. 1488

E vagyonátmentés kulcsalakja *Báthori Katalin*. Kilétéről, szerepéről azonban eltérő magyarázatokkal szolgálnak a ránk maradt források.

Nagy Iván 1860-ban kiadott Magyarország családai címekkel és nemzetségi táblákkal c., művének VII. fejezete szerint (291.1.) Marczali György feleségét hívták *Báthori Katának*. Az utolsó Marczaliak nemzetségtáblája ez lenne:

Wertner Mór jóval később, 1901-ben összeállított „A Báthoriak családi történetéhez” (Turul 1990, I. 6–29.) című írásában a 10–11-ik oldalakon viszont úgy véli, hogy *Marczali László felesége volt Báthori Katalin*.

Az ő nemzetségtáblája szerint

Báthori Jánosnak (megh. 1415 után) Szántói Pethő fia János leányával, *Katalinnal* kötött házasságából született *István* folytatta az ecsedi ágat. 1444-ben a várnai ütközetben életét vesztette a király mellett. Feleségét *Borbálának* hívták és boldog házasságukból kilenc gyermek született: János, András, István, Péter, Pál, László, Miklós, *Katalin* és *Margit*.

Katalin a Pécz nemzetiségbeli *Marczali Lászlóhoz* ment férjhez, aki 1480-ban tárnokmester volt. Gyermekei nem lévén, László feleségével egyetértésben annak fivéreivel 1474-ben olyan szerződést kötött, hogy halála után összes

Somogy megyei birtokai a Báthoriakra szálljanak, *akiket* – Wertner Mór szerint – *azokba még ebben az évben be is iktattak*. László ezután még évekig élt, *de 1488-ban már mint magvaszakadt embert említi Mátyás király*. Katalin végnapjait nem ismerjük abszolút biztonsággal.

A második leány, *Margit*, először Mátyás király anyai nagybátyjához, az országos hírű Horogszegi *Szilágyi Mihályhoz ment feleségül*, aki 1461 kezdetén török fogságba jutott és a szultán parancsára Konstantinápolyban lefejeztetett. A Báthoriak tehát Mátyás király családjával is rokonságba kerültek, ami bizonynyal befolyásolta politikai és katonai szereplésüket, ill. pályafutásukat. Pár éves özvegység után Margit az alsólendvai Bánfi Pálhoz ment férjhez.

A Báthori család történetét röviden összefoglalva majd arról is szólunk, hogy a *Katalin név* milyen gyakori a familiában.

A XVI. században Nógrádban tűnik fel egy Marczal család (Nagy Iván, az idézett helyen), tagjai azonban országos tisztségeket nem viseltek és a birtokaik is igen szerények voltak. A Dunántúli Marczaliakkal nem voltak rokonságban.

Marczali Lászlóval így valóban vége szakadt a hajdan hatalmas somogyi család történetének és a több generáció által összegyűjtött vagyon a Báthoriakra szállt. Így került Segesd is Báthori kézre. S ezzel új fejezet kezdődik a történetében.

VIII. SEGESD A BÁTHORIAK IDEJÉN 1488–1526

ABÁTHORI CSALÁDOT KIVÁLTSÁGOS HELY illeti meg mind a magyar, mind a lengyel, mind az európai történelemben. Krónikánk keretei nem engedik meg, hogy részletesen ismertessük az egész család történetét; csak azokról szándékozunk szólni, akik közvetve vagy közvetlenül valamilyen szerepet játszottak a somogyi, vagy a segesdi népek történetének alakulásában.(1) De előbb néhány szóban ismertetni szeretnénk a Báthoriak bejövetelét és beilleszkedését a magyar nép és társadalom életébe.

A Báthori család eredetéről

A Képes Krónikát forgatva(2), ezt olashatjuk: „A Guth-Keled nemzetségről sokfélét mesélnek, bizonyosra vehetjük azonban, hogy Péter király hozta be őket segítségül, amikor Henrik császárhoz menekült. Suéviából, Stoph várából származnak, ahonnan Frigyes császár is ered. Ez a nemzetség ugyanis Suévia előkelői közül való, családi birtokaikat tekintve szegények ugyan, de említett hazájukban derék és befolyásos emberek. Ennek a Guth-Kelednek a nemzetsége Salamon király, László és Géza hercegek idején emelkedett fel. Mert akkor ez a nemzetség két részre szakadt, az egyik a hercegekkel tartott, a másik Salamonnal, főként Wyd, akit, mint mondják, Salamon a többi e nemzetségbéli fölé emelt.”

Ezek szerint e két főúr a Sváb nemzetségbeli Staufen várából jött Magyarországra. Otthon valószínűleg az egyiket Gotfriednek vagy Gothardnak hívták, amiből a magyarok csak a Got-ot tartották meg, ez kerül a krónikában a régi írásmód szerint Guth-nak; a másik lehetett Anaklét vagy Klétus, s ebből lett magyar ajkon a Keled. Vid nevű főurat ismerünk Salamon idejéből; ekkor Bács megye ispánja volt, a király tanácsadója és Salamon oldalán a magyoródi csatában harcolt és halt meg 1074-ben.(3)

Későbbi leszármazottairól egészen IV. Béla király idejéig semmit nem jegyeztek fel a krónikák, de IV. Béla egy bizonyos birtokügyben intézkedik már a Gut-Keled nembeli *István szlavóniai bán* (+1260) és Miklósfia András, a „Kopasz András” kérésére.

Andrásnak négy fia volt: Hados, Bereck, György és Benedek. Volt egy lánya is: Kata, aki Vajda fia Lángoshoz ment feleségül.

Hados 1272-ben Zágráb megye ispánja. Az 1273-as horvátországi lázadás során IV. László *István fiát, Joákimot* küldi a lázadók ellen. A csatában Joákim elesett, Hados elvesztette jobb kezét, Bereck pedig jobbjának egy ujját. Úgy

látszik az egész család a harcmezőn volt. A II. Ottokár elleni hadjáratban, Morvaországban mind a négy András-fi ott van. Ezt a nagy királyhűséget IV. László birtokadománnyal ismeri el és tünteti ki, amikor *a négy fivér 1279-ben megkapja a Szabolcs megyei Ábrányt, valamint Kis- és Nagy-Bátort.*(4) Nevük tehát innét származik.

A Báthoriak igazi őse Bereck lesz, akinek az utódait megtaláljuk majd a lengyel királyi és az erdélyi fejedelmi trónon.

Bereck fiai Lukács és János. 1317-ben Károly királytól, hűséges szolgálataikért, megkapják a szép *ecsed* birtokot.(5)

Lukácsnak két fia volt: Péter és Benedek. Benedek fiú örökös nélkül halt meg. Péter közhivatalt nem vállalt, hanem minden idejét és erejét birtokai felvirágoztatásának szentelte. Halála után a vagyonát két fia örökölte: Bereck és János. Ez a Bereck is örökös nélkül halt meg és János, apja példáját követve, a birtokain maradt. Szerencsés házasságából egy leány, Orsolya és hat fiú született: István, Benedek, Tamás, Mihály, János és Bertalan.

A család főágát *István* nevő fia folytatja, aki nagy pályafutásával újra öregbíti a család hírnevét. 1419-től 1432-ig királyi tárnokmester, 1432-ben a csehországi háború alatt osztályparancsnok a harctéren. 1440-ben, január havában ő is elkíséri Krakkóba azt a követséget, mely a lengyel rendekkel tárgyal a magyar királyválasztás ügyében. Hűséggel szolgálva a király mellett, *1444-ben a várnai csatában esett el: ő vitte az ütközetben a királyi dandár zászlaját.*(6)

Háromszor nősült és kilenc gyermeket hagyott hátra: Jánost, Andrást, Istvánt, Pétert, Pált, Lászlót, Miklóst, *Katalint* és Margitot.

István 1458-ban már királyi asztalnok és tagja annak a küldöttségnek, amely Podiebrád cseh királtól átvette az ifjú Hunyadi Mátyást, hogy Magyarországra kísérje, ahol a királyi trón várt Hunyadi János fiára. A király bizalmas embereként részt vett Mátyás csaknem minden vállalkozásában. 1476-ban jelen volt Szabács ostrománál, majd csatlakozott ahhoz a küldöttséghez, amely a király menyasszonyát, Beatrixot, Magyarországra hozta. 1479-ben Kinizsi Pállal együtt harcolt és győzött a kenyérmezei ütközetben. 1490-ben Mátyás király mellett Bécsben volt, amikor a magyarok királya ott meghalt.

Mátyás halála után némi ingadozás leküzdésével II. Ulászló pártjára állt. Résztvett 1491-ben a Miksával kötött békeszerződés előkészítésében. 1493-ban halt meg. Nyírbátorban temették el.

Pál és Miklós egyházi pályára léptek. Miklós tanulmányait Olaszországban végezte, sőt teológiai tanár is volt egy ideig. Tudományos felkészültségét Mátyás király is nagy tiszteletben tartotta. Mátyás halála után II. Ulászló mellett találjuk, akit 1497-ben Prágába is elkísért.

Lászlót jogtalan birtokszerzésért perbe fogták ugyan, de 1464–1465-ben már királyi asztalnokmester és 1470-ben szatmári ispán. Fivéreivel közösen kapta meg Mátyás királytól 1477-ben a Maroty birtokot.

Péterről semmiféle oklevél nem maradt ránk.

András 1458-ban királyi asztalnok és szatmári ispán. 1461-ben visszavonult birtokaira, de 1469-ben újra a királyi udvarban szolgált mint asztalnokmester és megkapta a szatmári ispánságot. Majd birtokaira vonult vissza. 1492-ben restaurálta az ecsedi várat. Gyermekai: István, András, György, Magdolna és Erzsébet.

Nővére, *Katalin*, Péch nembeli Marczali Lászlóhoz ment férjhez, aki 1480-ban királyi asztalnokmester volt. Gyermekei nem lévén, László feleségének a beleegyezésével kötötte meg annak fivéreivel azt a szerződést, amelynek értelmében halála után összes somogi birtokait a Báthoriak öröklik majd.(7)

András gyermekei közül Magdolna Perényi Imre nádorhoz, *Erzsébet* pedig Telegdi Jánoshoz ment férjhez.

István 1509-ben elkísérte Prágába II. Ulászlót, aki fiát, Lajost itt királlyá koronáztatja. *1510-ben budai várnagy, 1511-ben temesi ispán, 1514-ben Dózsa György parasztlázadása ellen küldött királyi hadsereg főparancsnoka.* 1521-ben sikertelen hadjáratra indult a török ellen és csak nehezen tudott visszavonulni a Szerémségbe. 1526-ban nádorként jelen volt a mohácsi ütközetben. A csatavesztés után életét sikerült megmentenie. Ferdinánd mellé állt, aki nádornak nevezte ki. *Meghalt 1530-ban Dévényben és a pozsonyi Szent Márton templomban temették el.* A történetírók őt nevezték „Sánta” Báthorinak. Egy lánya volt, Anna, Ferdinánd király feleségének, Annának kedvelt udvarhölgye és bizalmasa.

György 1505 óta királyi lovászmester, 1513 óta somogi ispán. A mohácsi csata után szintén Ferdinánd pártjára állt. 1531-ben még mindig viselte a lovászmesteri címet, amikor babócsai kastélyában az ország főuraival tárgyalt a két rivális király politikája miatt bekövetkezett zavaros helyzet megoldásáról. *Feleségét, Gergellaki Buzlai Mózes királyi udvarmester leányát Katalinnak hívták.*

András 1519–20-ban szatmári ispán és macsói bán, 1521-ben királyi kincstartó, 1534-ben királyi tárnokmester. A mohácsi ütközet alatt ő biztatta a királyt, hogy a Tomori főkapitány által felállított hadirendet megbontva a janicsárok seregére támadjon és a szultán vezérkarára rontson; valóban szerencsétlen tanács volt, ami a király életébe került... Mohácsról ő is élve szabadult, menekült, és Lajos király halála után Ferdinánd pártjára állt. 1528-ban, Ferdinánd hadseregének tábornoka, de csatát veszít a Zápolya-párti Czibak Imrével szemben. 1529-ben Ferdinánd nevében a Zápolya-párti főurak birtokait pusztította és számos ellenséget szerzett magának mindenütt. Kétszer nősült. *Első felesége Kállai Borbála, a második Rozgonyi Katalin.* Hét gyermek maradt utána, de három kora gyermekségében meghalt. A fiúk közül András-Bonaventura, Miklós, György és István a legismertebbek. Mindannyian fontos szerepet játszottak a magyar politikai életben.

András-Bonaventura, akit katonái hívtak egyszerűen Andrásnak, később maga is csak így jelzi a nevét. Ferdinánd és Miksa idejében élt. 1533-ban a két király közt békét kereső királyi tanács tagja, 1542-ben osztályparancsnoki rangban harcolt a tehetetlen Brandenburgi Joákim parancsnoksága alatt, aki hiába ostromolta Budát. 1549-ben részt vett azokban a politikai tárgyalásokban, melyek célja Martinuzzi György Erdély minisztere és a Ferdinánd közötti megegyezést kereste. Súlyos köszvénye volt, s ezért a királytól a hivatalos megbízatások alóli felmentését sürgette. *1551-ben Báthori Miklós és András vitték az Izabellától átvett Szent Koronát Tokajra.* 1552-ben Ferdinánd erdélyi vajdának nevezte ki, de hivatalát betölteni egészségi állapotának romlása miatt nem tudta. 1555-ben Ferdinánd még országbírónak nevezte ki, majd szatmári ispánnak. 1566-ban halt meg dévényi várában.

Miklós szintén több hivatalos megbízatást kapott Ferdinándtól. 1558-ban országbíró, 1584-ben szabolcsi, szatmári és somogi ispán. 1563-ban Miksa

koronázásakor ő vitte az ünnepi menetben, Pozsonyban, Szent István kardját. 1584-ben lovai megbokrosodtak, esés közben súlyos csonttöréseket szenvedett és ez év decemberében meghalt ecsedi kastélyában. *Feleségétől, Losonczi Fruzsinnától gyermeke nem maradt. Mint ahogy nem hagyott gyermeket András Bonaventura két felesége sem, akiket Thurzó Annának és Mindszenti Katalinnak hívtak.* (A Katalin női név gyakran szerepel a famíliában!)

István 1555-ben született, 1585-ben országbíró. Részt vett az 1593–94-es török elleni háborúban. Később leköszönt a királyi udvarban viselt tisztségeiről és Bocskay pártjára szegődött. 1605-ben halt meg ecsedi várában. *István még viselte a szabolcsi, szatmári és somogyi ispáni címeket.*

Törvényes fia nem maradt utána, természetes fiát, Pált, a família nem ismerte el.

György 1552-ben Ferdinánd híve, de 1556-ban már János Zsigmond oldalán találjuk. 1556-ban szabolcsi és szatmári ispán. 1570-ben még viselte ezeket a címeket. Halála évét nem tudjuk. A Zemplén megyei Varannóban temették el.

Gyermekei: István, Erzsébet, Zsófia és Klára.

Erzsébet Nádasdy Ferenc (+1604) királyi lovászmesterhez és a dunáninneni magyar főkapitányhoz ment feleségül. Nevét vérengző természete tette ismertté. Bőrének frissességét fiatal lányok vérével akarta megőrizni. Férje halála után csejtei birtokán valóságos kínyzókamrákat rendezett be. Thurzó Gábor nádor letartóztatta, bíróság elé állíttatta, cinkostársait kivégeztette, Erzsébetet pedig élethossziglani börtönre ítélte. 1614. augusztus 21-én éjfél után kettő órakerült meg. Pörének a jegyzőkönyve fennmaradt. Gyermeke nem volt.

Istvánnal és Erzsébettel a Báthori család Péter-ága kihalt. Az ecsediek mellett és után a somlyaiak még tovább vitték a nevet.

A Báthoriak Segesden és Somogyban

1490 Mátyás király 1490. március 29-re országgyűlést hívott egybe Budára.(8) Az országgyűlés megnyitására azonban már nem kerülhetett sor, mert közben a király megbetegedett és *április 6-án Bécsben meghalt.* Tetemét hajón szállították Budára, majd szekéren Székesfehérvárra, ahol április 24-én temette el Kálmáncsehi Domonkos fehérvári prépost.

Május végére királyválasztó országgyűlés ült össze Budán. A tárgyalások azonban sokáig elhúzódtak és a két ellenpárt közt a feszültség már polgárháborúval fenyegetett.

Július 4-én Báthori István erdélyi vajda és Kinizsi Pál alsómagyarországi kapitány a Tolna megyei Nagyszabatonnál, a Csontmezőn megtámadták és szétverték Mátyás természetes fia, Corvin János hercegnek a királyi kincstárral és a Szent Koronával a déli határvidék felé vonuló seregét. *Ez a tett még politikailag is vitatható, katonailag azonban egyenesen katasztrofális következményekkel járt,* mert az országot megfosztotta egy erős katonai egységtől, Mátyástól örökölt seregétől, amire pedig a további harcok során a török ellen nagy szükség lett volna...

Július 14-én a rendek felkérlik Beatrix királynét, Mátyás özvegyét, hogy járuljon hozzá Jagello Ulászló magyar királlyá választásához, mert az ország nem maradhat tovább koronás király és központi tekintély nélkül.

Augusztus 9-én III. Ulászló választott király megérkezik Budára. Megkoronázására azonban csak *szeptember 18-án* kerülhet sor Székesfehérvárott.

Novemberben Habsburg Miksa, római király, trónkövetelő sereggel lépi át a magyar határt és november 8-án megszállja Veszprémet és november 19-én már Székesfehérvárott van. Az országot újabb válság fenyegeti.

Mátyás király halála évében meghalt Esztergomi Benedek, *a mariánus ferences rendtartomány főnöke is*. A Pécsen összehívott *káptalan Segösi Lukácsot választotta meg utódjának*, aki külföldi egyetemet végzett és a Szentírás és a Tudományok Doktora volt.

Első feladatául tekintette a két ferences rendtartomány közti béke helyreállítását. Nagy segítségére volt ebben VI. Sándor pápa, aki 1492. november 30-án megerősítette a két tartományfőnöknek Rovere Julián bíboros jelenlétében tett egyezségét, melyben megígérték, hogy megszüntetik az egyes házak birtoklásáért folytatott ádáz harcot. A főurak erőszakos beavatkozását a rend belügyeibe a rendi tulajdonok és birtokok miatt azzal igyekeztek kiküszöbölni, hogy mind a két tartomány protektort, egyházi védőt választott magának. A mariánusok védője Váradi Péter kalocsai érsek, a szalvatorianusoké pedig Bakócz Tamás, ekkor egri érsek lett.(9)

Segösi Lukács nagy érdeme, hogy Igali Fábián reformtervét tudatosan vállalta és azt megvalósítani őszintén igyekezett. Maga is tanárember lévén, sokat tett a rendi ifjúság nevelése és tudományos kiképzése érdekében. A külföldi egyetemeken a magyar növendékek újra nagyobb számban jelennek meg, s a belföldi papképzők tudományos színvonalát rendszeresen emeli.

A tudományos kapcsolatok pozitív javulásával ellentétes arányban romlanak a politikai viszonyok. Miksa király nyugati támadására válaszolva II. Ulászló is egybehívja híveit, sereget gyűjt és Miksa ellen vonul. *1491 nyarán a királyi sereg Báthori István erdélyi vajda és Kinizsi Pál főkapitány vezetése alatt visszafoglalja Veszprémet és Szombathelyt, majd az egész Dunántúlt megtisztítja a németektől*.(10)

1491

Szeptemberben a boszniai török csapatok jönnek mozgásba és rövidesen elfoglalják Vinacot, másképpen Koszorúvárat. Ez a török siker kijózanítólag hat a politikai vitákba keveredett hivatalos vezetőkre.

November 7-én Pozsonyban II. Ulászló békét köt Habsburgi Miksával. A keresztények közti testvérharc befejezésének valóban elérkezett az ideje, mert hamarosan híre jön, hogy a török újabb támadásra készül.

A kemény tél elmúltával, *1492 márciusában*, valóban meg is kezdődnek a hadműveletek. A szultán seregei megostromolják Jajca, Szabács és Nándorfehérvár erősségeit. Vállalkozásukat csak azért nem koronázza siker, mert Kinizsi Pál és Váradi Péter kalocsai érsek csapatai még időben megérkeznek a szorongatott magyar őrségek segítségére.

1492

A siker örömét azonban elhomályosítják az Erdélyből érkező hírek: *Báthori István országbíró és erdélyi vajda könyörtelen kormányzása ellen zendülés tör ki a Székelyföldön*. A mozgalmat a szász városok is támogatják. A kettős panaszt maga a király is jogosultnak tartja, mert Báthorit leváltja és helyébe Losonczi Lászlót és Drágfy Bertalant nevezi ki Erdély vajdáinak, 1493. január 19-én.

E kettős harci zaj nem némíthatja el az imádságot: az óbudai mariánus ferences rendházban elkészül az óbudai klarissza apácák számára írt *magyar*

1493

nyelvű vallásos oktatások és elmélkedések gyűjteménye, amelyet az irodalomtörténet *Guary-kódex* néven ismer és tart számon.(11)

1494 Újabb támadást intéznek a törökök Nándorfehérvár ellen 1494-ben; Kinizsi Pál csapatai ezúttal is időben ott teremnek, de azt már nem tudják megakadályozni, hogy a törökök fel ne dúlják az egész Szerémséget visszavonulásuk előtt.

Ennek a török betörésnek a sikere országszerte gyanút keltett és Újlaki Lőrincz herceget azzal vádolták, hogy összejátszott a törökkel. Büntető hadjáratot szerveznek tehát ellene: a királyi csapatok december végén beveszik Újlakot.

1495 1495 januárjában, hadműveleteiket tovább folytatva, Újlaki dunántúli birtokaira és váraira törnek. *Somogy is hadszíntérre lesz*, amikor megvívják Kaposvárt. Innét a Vas megyei Rahóca alá vonulnak, majd ostron alá veszik Németújvárt. Szorongatott helyzetében Újlaki meghódol: fejét megmenti ugyan, de birtokait elveszíti. Márciusban azonban Pécsen királyi kegyelemben részesül.(12) A király és tanácsadói belátták, hogy az országnak a közeli veszély miatt minden katonai erejére szükség van, és Újlaki nagy politikai és katonai erőt képviselt.

Felmérve az ország belső gyöngeségeit, II. Ulászló elfogalja a török javaslatot és 1495 áprilisában II. Bajazid szultánnal három évre békét köt. Az így nyert időt országa ügyeinek a rendbehozására szánta.

A két ferences rendtartomány tagjai közt a mindennapos érintkezés elkerülhetetlen volt. S mivel itt-ott kölcsönösen támadó hangú megjegyzések hangzottak el „az igazság nevében”, ennek véget vetni mind sürgősebbé vált. *A két egyházi protektor jelenlétében az 1495-ös országgyűlés idején a két tartományfőnök öt pontból álló egyezséget fogadott el:*

1) Megállapodtak abban, hogy Szegeden mind a két tartománynak lesz háza és a környéken mind a két ház gyűjthet alamizsnát „olasz szokás szerint”, vagyis a questások megegyeznek egymás közt, hogy mikor és hová mennek, hogy egymás útját ne keresztezzék. A körmeneteken a mariánusok mennek elől a történelmi elsőbbség elve szerint.

2) Sem írásban, sem szóban, sem szószéken ezután egymást bírálni vagy támadni nem fogják, mindig szem előtt tartva, hogy egy Atyának, Ferencnek a gyermekei valamennyien.

3) A mariánusok felhagynak azzal a törekvéssel, hogy a két rendtartományt egyesítsék mariánus vezetés alatt. Mind a két rendtartomány él tovább szabaddon, saját szokásai és alapszabályai szerint.

4) Mivel mind a két tartománynak vannak házai az ország egész területén, alamizsna gyűjtésre is mehetnek az egész országban. Egyik fél sincs sehol monopolhelyzetben.

5) Az egyik tartományból a másikba csak előljárói engedéllyel léphetnek át a testvérek. Aki ilyen engedélyt felmutatni nem tud, azt az illetékes guardián köteles visszaküldeni abba a rendházba, ahonnan jött.

Az egyezséget a két tartományfőnök a két főpapi védnök előtt kézfogással pecsételte meg.(13)

A két tartományfőnök őszinteségéhez gyanú nem férhet. Problémát jelentett azonban a kolostorok nagy szétszórtsága az egész országban, ami a rendes és következetes ellenőrzést megnehezítette. Így, ha valahol viszály vagy nézetel-

térés támadt, arról az illetékes főelöljáró néha csak igen megkésve értesült. A kölcsönös jóakaratra mutat, hogy a surlódások valóban csökkenőben voltak, de a teljes békekészség helyreállításához még évekre volt szükség.

Segösi Lukács 1497-ig állt a mariánus ferences rendtartomány élén. A Rend általános főnöke által kiküldött hivatalos látogató – visitator generalis – jelenlétében megtartott óbudai káptalan *Segösi Lukács utódjául Szekcsy Gergelyt* választotta meg.(14) A szalvatorianusok akkori tartományfőnöke a nagyműveltségű *Laskai Osvát* volt, ami szintén pozitíve segítette elő a teljes megbékélést.

E belső harcok során a Somogy megyei ferencesek közt komoly incidensről nem tudunk. (Sajnos, később ezek sem hiányoznak).

Az ország belső békéjét sürgető országjárása során *II. Ulászló király 1496-ban a Báthoriak vendége babócsai kastélyukban. Báthori György főlovászmesteri tiszte mellé megkapja a somogyi ispánságot.*(15) A király esetleges segesdi látogatásáról a források nem tudnak, de ez nem is meglepő: maguk a Báthoriak sem tartózkodtak itt huzamosabban soha. Családi megbeszéléseik helye mindig Babócsa volt.

1496

Ez évben jelenik meg Strassburgban *Temesvári Pelbárt* ferences prédikátor és tanár beszédgyűjteménye *Stellarium Coronae Mariae* címen. 1586-ig tizenkilenc külföldi kiadást ért el, ami a korban páratlan könyvsikert jelent.(16)

Az óbuadi tartományi gyűlésen 1497-ben a két ferences rendtartomány előljárói, *Szekcsy Gergely és Laskai Osvát* megújítják béke-egyezségüket megígérve, hogy egymást nyilvánosan többé nem bírálják, egy helységben mind a ketten többé kolostort nem alapítanak, egyik tartományból a másikba rendtagokat fel nem vesznek és egymást Rómába sem jelentik fel, hanem minden vitás ügyüket előbb egymás közt igyekeznek megoldani, s ha ez nem sikerül, csak akkor fordulnak egyházi védnökeik segítségéhez.(16)

1497

VI. Sándor pápa Bakócz Tamást esztergomi érsekké nevezi ki. Elődje, Estei Hyppolit az egri érsekségre vonul vissza. Bakócz személyében egy rendkívüli, európai vonalú főpap került a magyar egyház élére.

Somogy megyei útja után 1498-ban II. Ulászló király címtől adományoz Somogy megyének. Somogy az első megye, amely a királytól hivatalos címtől kap. Ez: kék pajzsban leveles arany koronából kinőve, könyökénél meghajlott, jobbra fordult, vaspáncélos kar, markában zöld levéllel ellátott, három szőlőágon csüngő, páros szőlőfürtöt tartva. A sisak dísz: koronán álló, vörössel és fehérrel kockázott, kiterjesztett szárnyú, koronás fejű sas.(17)

1498

(A pozsonyi országgyűlés csak 1550-ben határozza el, hogy Somogy mintájára minden megyének saját címere és pecsétje legyen.)

Ez év november 15-én *Erdődi Bakócz Tamás és testvére, Bálint megszerzik a Segesddel határos Szob birtokait és Mórisczfalvát.* Beiktatásuk ellen azonban óvást emel *Segesd ura, Báthori György.* Eme óvásból és a határjárás incidenséből évtizedekre elhúzódó pör támad. Érdekei képviselőjére Báthori György segesdi megbízottait küldi ki. Ezek 1499-ben a segesdi Balog Kelemen, 1503-ban Baráti Fábián, Gorgomát Tamás, Balog Kelemen és fia, András. A per csak 1511–1512 után ér véget.(18)

A vitás határjárás miatt időközben számos incidensre kerül sor a két fél megbízottai vagy emberei közt, mint például 1499. május 22-én, amikor is *Báthori György hatvan embere Baráti Fábián és Balog Kelemen gazdatisztek*

1499

vezetése alatt „hatalmaskodást követ el” a Segesd-Szob-Bolhás térbeni határjárásra kiküldött szenyéri várnagy ellen. Amiből természetesen feljelentés lesz. A somogyvári konvent hiteleshelyi okleveléből a segesdi lakosok közül hatvannak ismerjük így a nevét. Ezek közt a nevek közt számos – a kor szokása szerint – az illető foglalkozására utal. Így nincs mit meglepődni azon, hogy találunk közöttük Szöllőst, Bírót, Deákot, Aranyost, Kalmárt, Kovácsot, Szabót, Szűcsöt, Vargát, Boltost, Sóst, Mészároost vagy éppen Trombitást.(19)

Ebben az évben jelenik meg Hagenauban *Laskai Osvát ferences prédikációs könyve Biga salutis – Az üdvösség szekere* – címen, korához mérten modern nyelven és szellemben. 1516-ig négy kiadást ért meg.(20)

Ugyanitt nyomják ki *Temesvári Pelbárt* újabb könyvét *Pomerium sermonum, Szentbeszédék ligete* címen, amely a következő évek során tizennyolcadik kiadásig jut el.

Temesvári Pelbárt Krakkóban volt egyetemista (1458–1463), majd tanár. Korabeli források szerint *Krakkóban* a középkor két utolsó századában közel ezeröttszáz magyar hallgató volt az egyetemen, írja Hermann Egyed Magyar Egyháztörténetében.(21) 1491 és 1541 közt külön magyar kollégium is működött itt, Szent Ferenc tiszteletére szentelt kápolnával. E félvévszázad alatt a magyar kollégiumnak 783 bejegyzett tagja volt, akik nemcsak Észak-Magyarországról jöttek, de Erdélyből és a Dunántúlról is. Így az egész országból. Nagyobb részt egyházi pályára készülő fiatalok, de sok alaposabb képzettséget kereső felszentelt pap, plébános, kanonok vagy főesperes is. Ha a hallgatók számát vesszük tekintetbe, a *bécsi egyetem* magyar szempontból még fontosabb volt. 1310 és 1526 közt körülbelül hétezer magyar hallgató fordult itt meg, ami átlagosan évenként két-háromszáz magyar egyetemistát jelent, évenként tehát legalább ötven beiratkozót! A tanárok közt is voltak magyarok csaknem mindig.

A következő sokat látogatott egyetem a *prágai* volt, jelentőségében a krakkóihoz hasonlítható. De látogatták magyar fiatalok az *itáliai egyetemeket* is. Így mindent egybe vetve e kor magyar klérusának a képzettsége európai jellegűnek mondható. A bécsi és a krakkói egyetem magyar diákjai közt segesdiekről is tudunk.

Bár földesurát többször változtatta a XV. században, *Segesd meg tudta őrizni mezővárosi jellegét az egész század folyamán*. Ruzsás Lajos kutatásai szerint(22) Somogy vármegyében e korban a következő mezővárosok voltak: Segesd, Atád, Babócsa, Bonnya, Csurgó, Hedrehely, Hetes, Igal, Kálmáncsehi, Komár Kőröshegyi, Lábod, Marczali, Mesztegynő, Kőröshegy, Lábod, Pata, Somogyvár, Szenyer, Sziget, Valkó és Zákány. Ez a szép lista önmagában is igazolja a vármegye gazdasági jelentőségét, hiszen a legtöbbje rendszeres vásártartási joggal is bírt.

1500 II. Ulászló király európai politikjára jellemző, hogy 1500. július 14-én csatlakozott XII. Lajos francia király, a Velencei köztársaság és VI. Sándor pápa törökellenes szövetségéhez. Augusztus folyamán Corvin János herceg, horvát bán, már velencei segédcsapatokkal támadhat a törökre és sikerrel vonul be a boszniai Nereta völgyébe egészen Mostarig.(23)

Törökök a déli országhatáron

A XVI. század, amely teljes egészében a törökellenes harcokkal jellemezhető a legjobban, magyar verességgel kezdődik. Corvin János második boszniai hadjárata során, 1501-ben, a Neretva völgyében, Blatánál súlyos vereséget szenved és csak a tapasztalt hadvezér ügyes hadműveletének köszönhetette, hogy a nagy túlerővel ellentámadó törökkel szemben teljesen meg nem semmisült a serege. 1501

Erdélyben ekkor béke van. A kolozsvári Farkas utcai gótikus ferences templom építése befejezést nyer. E templom terveit a budai műhelyhez tartozó mariánus ferences, János testvér készítette. A ferencesek, úgy látszik, másutt is nagy építkezésekbe kezdtek, mert két év múlva, vagyis 1505-ben felszentelik a Szeged-alsóvárosi gótikus stílusú ferences templomot is. (24) 1503

Báthori András fiai közül György, a főlovászmester, gyakran tartózkodott a babócsai családi várban. Udvari hitszónoka rendszerint ferences volt. 1507-ben Mihály atyának hívták ezt a szónokot, akinek a kérésére 1507. január 6-án, Vízkereszt napján, újévi ajándék gyanánt, felmenti a segesdi ferences kolostornak Segesden és Farkasfalván, valamint Marczaliban élő jobbágyságait a hadipénz fizetése alól. (25) 1507

A segesdi fiatalok közül többen vállalták a ferences papi hivatást és velük néha az ország egy távolabbi részén is találkozunk. Így 1507-ben a nyitrai ferences őrség főnöke Segesdi János, aki egy, a nyitrai rendháznak adományozott malom bérbeadása ügyében intézkedik. (26)

Még ebben az esztendőben meghal Bácsai András tartományfőnök és utódjaként a testvérek *Segösi Lukácsot választják meg.*

Thurzó György zalavári és Miklós báti apátok hivatalos látogatást végeznek a *dunántúli húsz bencés kolostorban*, köztük a Somogy megyei zselicsentjakabi, somogyvári és babócsai konventekben. Az anyagi leltár mindenütt hű képet ad a rendházak biztos anyagi helyzetéről, de a húsz kolostorból tizenhétben a szerzetesi élet hanyatlásáról számolnak be; számban és szellemben általános a visszaesés. (27) 1508

Vásárhelyi Miklós szerzetes, a pesti ferences rendház tagja, magyar nyelvű verset ír Szűz Mária Boldogasszony dicséretére. Írása a kor magyar vallásos jellegű irodalmának egyik remeke. Litánia-szerkezetű versét ezrek és ezrek ismerték és énekelték:

Magyaroknak megoltalmazója,
Királyoknak jó tanácsadója,
Törököknek megnyomorítója..." (28)

Rendkívüli gyűlésre ülnek össze a *ferencesek Egerben*, *Segösi Lukács elnöklése alatt* és megújítják, sőt megszigorítják Igali Fábián szabályait a rendtartomány belső megújulása előmozdítására. A kilenc pontban rögzített új rendelkezést minden kolostor számára lemásolják és elrendelik, hogy e másolat szövegét a közös ebédlőben időnkint felolvassák.

Hogy a megszavazott rendelkezések gyakorlatba való átvitelét hatásosabban ellenőrizhesse, a káptalan Segösi Lukács tartományfőnök tekintélyét és hatalmát megerősíti. A rendtartomány minden tagja felett személyesen rendelke-

het, esetleg az örök mellőzésével is, a tartományba való belépés vagy kilépés felett csak ő dönthet, tanácsosai meghallgatása után. Kötelessége ezért a rendházakat sűrűn látogatni és a testvéreket szóval és példával a jóra serkenteni, a lelki és teológiai felkészülést előmozdítani.(29)

- 1510 Veszedelmes pestisjárvány pusztítja az országot 1510 nyarán. Mindenkit nagy félelem fog el; senki sem mozdul el hazulról. Még a katonák sem: egy éves fegyverszünet áll be a magyarok és a törökök közt.

A kolostor csendjében egy ismeretlen ferences szerző megírja „Néhai való jó Mátyás király” kezdetű sirató énekét, a Hunyadi és Jagello kor egyik legszebb magyar versét.

- 1511 *Nagy családi ünnep volt a babócsai várbán 1511. november 19-én, Szent Erzsébet ünnepén*, amelyen mind a három Báthori testvér részt vett. Itt volt György, királyi lovászmester, István temesi ispán, a későbbi nádor és András, somogyi ispán. Itt kereste fel őket Segesdi Nagy Antal, a nyári káptalani ülésen megválasztott új tartományfőnök és a három Báthori testvértől kérte azt a halastavat, amely a Gesztenye nevű, azóta eltűnt falu mellett volt. A három testvér készséggel teljesítette a kérést meg lévén győződve arról, hogy ennek a birtokában a segesdi ferences testvérek még pontosabban tudják majd megtartani az összes előírt böjtöket. Csak azt kötötték ki, némi humorral, hogy ha valamelyikük egy napon Segesdre megy, s ha éppen akkor halászni volna kedve, akkor szintén halászhasson szabadon az említett tóban.(30)

- 1512 A következő 1512. évben Szent Péter és Pál napján, június 29-én, Báthori György az Illési nevű falu felé vezető út mentén lévő rétjét adja a segesdi barátoknak, minden különösebb kitötés nélkül, kimondottan a Boldogságos Szűz iránti tiszteletből, akinek a templomát a segesdi ferencesek olyan nagy odaadással és hűséggel őrzik.(31)

Közben azonban rossz hírek jönnek a déli határvidékről. Itt is, ott is újra fellángolnak a harcok. Mindez logikus következménye az új szultán, I. Szelim trónralépésének, aki április 24-én parancsot adott volt a határmenti török csapatok bégjeinek és pasáinak, a Magyar- és a Horvátország elleni támadások újrafelvételére.

Az első komoly összecsapásra a Krassó megyei Illádinál került sor, ahol Báthori István, temesi ispán sikerrel űzte vissza a betörő török portyát.

- 1513 II. Ulászló király Beriszló Péter veszprémi püspököt horvát-szlavón bánná nevezi ki 1513 áprilisában. A kitűnő hadvezéri hírnévnek örvendő püspök serege augusztus 16-án a Dulica menti Blinij várát ostromló török sereget sikerrel megfutamítja. Az ütközet után 3000 török maradt holtan a csatatéren.(32) Már ez a szám is utal arra, hogy az eddigi portyákat valóságos katonai expedíciók követik.

Az óbudai klarissza kolostor számára elkészül a Nagyszombati kódex, magyar nyelvű imádságok és elmélkedések gyűjteménye.(33)

Bakócz Tamás esztergomi bíboros érsek II. Gyula pápa halála idején éppen Rómában tartózkodott, s így nagy tekintélye és gazdagsága következtében, Velence támogatásával, jelölt is lett a pápaválasztás előtt. Ő az egyetlen magyar főpap, akinek komoly eshetőségei voltak e nagy cím elnyerésére. A bíborosok kollégiuma azonban végül is a 37 éves Medici Jánost választotta pápává, aki X. Leó néven lépett trónra 1513. május 9-én. Bakócz római útja nem volt egészen eredménytelen, mert hazatérve magával hozta a pápa keresztes hadjáratot

hirdető bulláját. A török elleni hadjáratot valóban meg is hirdette 1514. április 16-án, de e keresztes háború magyar tragédiává változott.

A törökökkel való összecsapások valóban meg is szaporodtak, de a szultán ellen szervezett keresztes had parasztjai és jobbágysai nem a török ellen, hanem saját földesuraik ellen támadnak nagy keserűségükben. A Duna-Tisza közén délnek indulva útjukat égő kastélyok, falvak, kolostorok jelzik. Végül is, mivel Bakócz főpapi szava megállítani őket már nem tudta, a királyi sereget kellett ellenük bevetni, hogy a könyörtelen pusztításnak véget vessen.

Külön tragédia, hogy bár a török már az ország határán állt, egymás ellen fordult fegyverével a magyar. *Báthori István temesi ispán és Csáky Miklós csanádi püspök seregei a Csanád megyei Apátfalvánál 1514. május 23-án szétverik Dózsa György „keresztes” seregének előhadát, melyet Balogh István deák vezetett.*

Másnap, 24-én, Dózsa főserege felgyújtja a nagylaki Laksics-várat, ahol Báthori és Csáky emberei a győzelmet ünnepelték. Báthorinak sikerül a csapdából kimenekülnie, de Csáky Miklóst elfogják és Dózsa május 28-án karóba huzatja a csanádi püspököt. E kivégzés országos megdöbbenést kelt, s elhatározást nyer az útját tévesztett paraszthad megsemmisítése.

Dózsa június 13-án ostrom alá veszi Temesvárt, amelynek parancsnoka Báthori István, a megye ispánja. Keménykezű főúr, gyűlölt, de tehetséges hadvezér. A komoly ostromszerekkel nem rendelkező paraszthad egy hónapig ostromolja a várat, de sikertelenül...

Végül is Dózsa serege kénytelen letenni a fegyvert a Szapolyai János erdélyi vajda által vezetett országos haderők előtt. Szapolyai az elfogott vezért, Dózsa Györgyöt, kegyetlenül megkínóztatja és kivégezteti.

Dózsa hadvezérei ekkor már mindenütt vereséget szenvedtek. Öccse, Gergely a pestmegyei Gubacsnál, a *tolnaiak* Anyavárnál, a Bodrog megyeiek Hajszentlőrinczen, a bácsiak Perleken; Lőrincz papot Kolozsvárott égették meg.

Az utolsó összecsapások a keresztes parasztok és a királyi vagy vármegyei erők közt a Félvidéken és a Dunántúlon voltak. *Legtovább tartották magukat a Bakonyba menekült felkelő parasztok.*

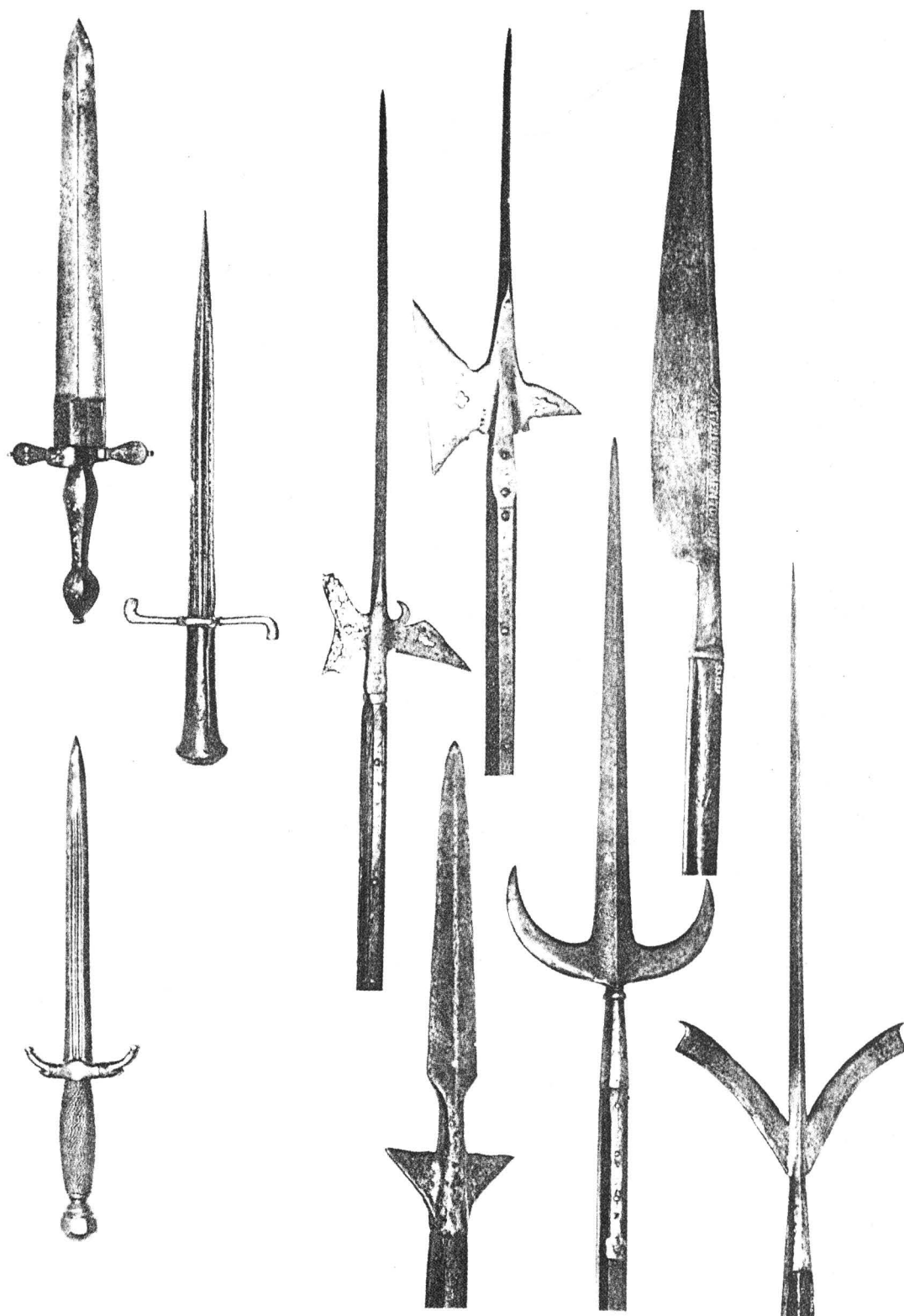
A parasztlázadás leverését követő megtorlás Somogyban csak igen mérsékelten érezte a hatását, mert a lázadás alatt itt súlyosabb incidensek nem fordultak elő. Tolnában már más volt a helyzet.

A béke helyreálltával a *ferencesek újra csak Segesden* ülnek össze tartományi gyűléseikre Báthori György bőkezű támogatásával és tartományfőnökké újra Segesdi Nagy Antalt választják meg.(35)

Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát-szlavón bán deákja, *Szalatikai Mihály 1415-ben latin című, de magyar nyelvű versben énekli meg ura török-ellenes hadjáratait.* Műve egy szemtanú beszámolójával ér fel, s így számos értékes adattal szolgál a törökellenes harcokról és az ország védelmét biztosító katonák életéről. Sokban előre jelzi a későbbi végvári vitézek életének számos jellemvonását.

Váratlan gyász éri az országot: *II. Ulászló király 1516. március 13-án meghal Budán.* A március 24-i országgyűlés a 10 éves *II. Lajost* teljes jogú királlyá nyilvánítja. Nevében, kiskorúsága idején, 6 főúrból, 6 főpapból és 12 köznemesből álló királyi tanács vezeti az ország ügyeit.

Segesdi Nagy Antal tartományfőnökké választása bölcs és előre látó cselekedet volt: a magyarországi mariánus ferencesek fontos döntés előtt álltak. X. Leó

Török és alabárdok XV-XVI sz.

pápa 1517 pünkösdjére a római Ara Coeli kolostorba általános gyűlésre hívta Szent Ferenc Rendjének tartományfőnökeit és delegátusait, hogy a ferences mozgalom kebelén belü lévő két irányzat törekvéseit egyeztesse.(36)

A két irányzat azonban már annyira meggyökerezett mindenütt, hogy egyesítésükről szó sem lehetett, így a két család önnálósult: a *konventuális* ágra, amely élni kívánt továbbra is a pápától kapott kiváltságokkal (nagyobb házak, közös anyagi források, tulajdonok stb.) és a *szigorított rendszabály szerint élők*re (strictioris observatiae, vagy de observantia) amelynek tagjai birtokok és nagy alapítványok nélkül, az alamizsna gyűjtésre helyezték a hangsúlyt a mindennapi élet biztosítására.

Magyarországon a *salvatorianusok* a boszniai Cseriből kiindulva kezdettől fogva az observetia irányához tartoztak. A *mariánusok* pedig, mint láttuk, Igali Fábián és Segösi Lukács főnöksége alatt ide tértek vissza. Így 1516. december 17-én a szombathelyi mariánus guardián már „de observantia” megjelöléssel adja vissza adományozó rokonának a 8 újfalusi földet.(37) A római káptalan tehát különösebb gondot a magyar ferencesek életében már nem jelentett elvileg. A határozatok gyakorlati végrehajtása is folyamatban volt már.

(A Magyarországon „*minoritáknak*” nevezett konventuális irány csak a XVI. században telepedett le és első ismertebb házuk az egri volt. A másik irányzat, a *kapucinus*, amely, főképpen a kezdetben, a remete életet helyezte előnybe, igazában csak a török felszabadító háborúk után gyökeresedett meg hazánkban.)

Az 1518-ra összehívott mariánus tartományi gyűlés – ennek a hatáskörébe tartott Segesd – megtette a szükséges intézkedéseket a még meglévő nagyobb föld tulajdonoktól való megváláshoz. A tartományfőnök: Segesdi Nagy Antal – aki alkalmasint részt vett a római ülésen. Kormánysegédei és tanácsosai ekkor: *Segösi János*, *Kőrösi Gergely*, *Buchert Mihály* és *Lippai Ferenc*. Az anyagi és a pénzügyek intézésre minden ház mellé ügyvivőt, syndicust választanak. De mivel ezeket a ferencesek fizetni nem tudták, ezért kérésükre II. Lajos király 1521-ben Pécsen kiadott oklevelében adómentességben részesítette mindazokat, akik hajlandóknak mutatkoztak az egyes kolostorok anyagi ügyvitelére.(38)

Európai vonatkozású dátum: 1517. október 31. Luther Márton ágostonos rendű szerzetespap és teológiai tanár a wittenbergi vártemplom kapujára kitűzi 95 pontból álló tanítását. Ez közel sem jelentett még ekkor szakadást, csak az egyetemi hagyományok szerint nyilvános vitára való meghívást, felszólítást. Mégis ez a tett tekintendő a reformáció zászlóbontásának.

A rákosi országgyűlés 1519. május 28-án Báthori Istvánt nádorrá választja. (1523 májusáig marad hivatalban.)

Az Alsó-Ausztriában portyázó török csapatok törbe csalják Beriszló Péter veszprémi püspök és horvát-szlavón bán seregét. A Kerenica pata mentén megívott ütközetben Beriszló Péter, jeles katona-főpap életét veszti 1520. május 20-án.

I. Szulejmán szultán 1521. május 18-án Konstantinápolyban összevont csapatai élén Magyarország ellen indul. Szófiában tartja meg a hadjárat alapelveit leszögező nagy haditanácsot június 18–19-én. Ennek során a szultán elfogadja Achmed ruméliai pasa haditervét. Szabács ellen indul, de az igazi hadicél Belgrád bevétele. Július 7-én Achmed seregei beveszik Szabács várát. Augusztus

1-én Piri Mechmed nagyvezér 170 000 emberével Nándorfehérvár ostromába kezd. Augusztus 29-én a 70 főre olvadt nándorfehérvári őrség szabad elvonulás ellenében feladja a várat. Ezzel a szultán kezébe kerül Dél-Magyarország kulcsa.

Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek 1521. június 16-án meghal. Halálával az ország egy európaiilag mindenütt ismert tanácsadót és szószólót veszít éppen akkor, amikor a török hadsereg ősi magyar földön építi fel első erősségét.

Bakócz Tamás bíboros érsek halála előtt a Segesd melletti szobi birtokát az esztergomi káptalanra hagyta.(39)

- 1522 *Báthori István nádor 1522. augusztus 10-re országgyűlést hív egybe Budára. Összeállítják azt a küldöttséget, amely a nürnbergi birodalmi gyűlésen lesz hivatva a magyar érdekeket képviselni. Mindenek előtt katonai és pénzbeli segítséget kérnek a török elleni védelem megszervezésére. A birodalmi gyűlés elismeri a veszély közelségét, ígér is segítséget, ám ez a segítség végül is elmarad.*

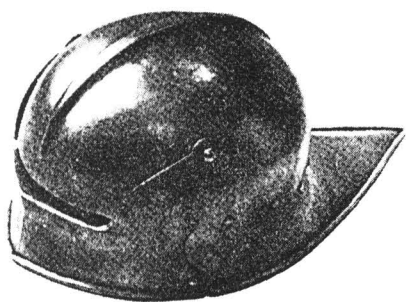
- 1523 *Tomori Pál főkapitány, fényes világi hivatalát elhagyva felvételét kéri a ferences rendbe. Esztergomba küldik a szerzetesi kiképzésre. De a török veszély közeledtére, a magyar király és az országos rendek kérésére VI. Adorján pápa az Egyház és Magyarország szolgálatára rendeli Tomorit és kalocsai érsekké nevezi ki. Pápai és királyi parancsára kezd ekkor Tömöri Pál Dél-Magyarország katonai megszervezésébe.(40)*

Még a nyár folyamán a pápa kettős követséget küld Magyarországra Tomaseo de Vio, gaetai érsek és Giovanni Antonia Burgio nuncius személyében.(41) *Burgio a mohácsi csatáig marad Magyarországon és diplomáciai jelentései még ma is igen fontos forrásai a törökellenes harcokra készülő Magyarország történetének.*

- 1524 *A ferences reformmozgalom Segesden is érezteti hatását. Batthyányi Benedek budai várnagy, Batthyányi András fia, amikor a Segesdtől délre fekvő Ótvös nevű faluban tartózkodott, úgy egyezett meg a segesdi ferencesekkel 1524 februárjában, hogy visszaveszi tőlük atyjától ajándékozott atádi kétköves malukat 100 forintért és ezen felül megígéri, hogy évenként 12 pécsi köből búzát ad nekik és peidg hatot karácsonykor és hatot nagyböjt első vasárnapján. Azt is megengedi, hogy a ferencesek búzáját az atádi malomban, alamizsna képpen, mindig ingyen őrölje meg a molnár.(42)*

Ez év októberében Gergely mariánus ferences teológiai tanár királyi parancsra vizsgálatot tart Sopronban. A lutheri elvekkal rokonszenvező papokat megbünteti és néhány náluk talált könyvet a város piacán nyilvánosan eléget. Ez az első hivatalos magyar jelentés a lutheranizmus gyors terjedéséről, alig öt évvel Luther fellépése után.

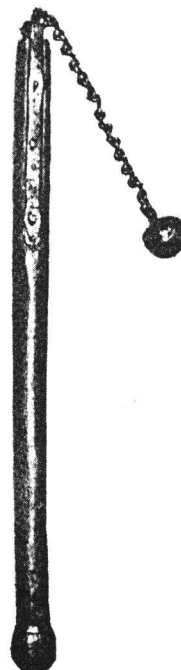
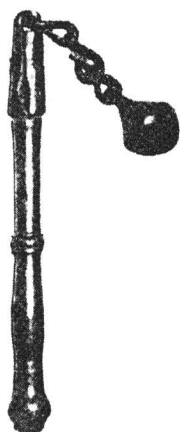
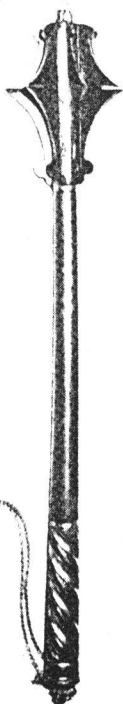
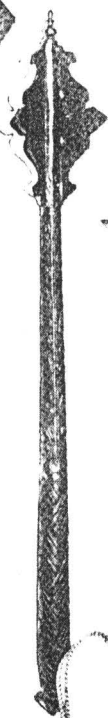
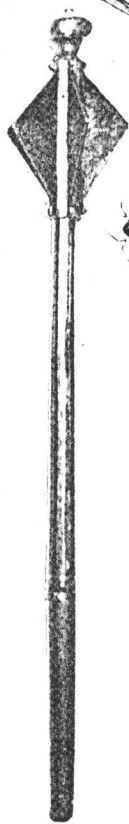
A külföldi jelentések azonban már pár év óta tele vannak panasszal éppen a lutheri tanok terjedése miatt. Budán már régóta közismert, hogy az újítók Habsburgi Mária királyné pártfogására mindig számíthattak. Sőt azt is tudni vélték, hogy egyik tanácsadója révén a magyar királyné még Lutherrel is kapcsolatban lett volna.(44)

Sisakok XV. sz.

*Tollas buzogányok
XV-XVI. sz.*

Láncos buzogányok

Mohács előtt

1525 II. Lajos király körül a politikai Magyarország forrong. 1525 májusában fegyveres országgyűlés van Budán. A köznemesség a főurak távollétében erősen támadja a király kormányát pénzügyi és belügyi politikája miatt.

Május végén a főurak szervezkednek a köznemességi politika ellen, élükön Báthori István nádorral, Szapolyai János erdélyi vajdával, Szalkai László esztergomi érsekkel. A pénzválság akkora, hogy a király elfogatja a bányákat bérlő Fugger cég képviselőit, hogy a lázongók haragját csillapítsa.

Míg a magyar országgyűlés egymást vádoló beszédeket hallgat és egymás tekintélyét romboló intézkedéseket hoz, a török szultán komplikált és ravasz diplomáciai akcióba kezd. Megbízottat küld Horvátországba, adómentességet ígérve a horvát főuraknak, ha területeiken átengedik a török portyázó csapatokat Magyarország és az osztrák örökös tartományok elleni útjaikon.

A belső közhangulatot pedig mind feszültebbé teszi a mind nyíltabb lutheri mozgalom.

Budaváros tanácsa 1525 nyarán egy lelkészt, akit feljelentettek, hogy rokon-szenvez az új tanokkal, börtönbe vetett. De mert vallani nem akart, kínpadra húzatta a tanács. Ekkor aztán nemcsak magáról, hanem a város több előkelő polgáráról is beismerte, hogy Luther követői. Voltak, akik szerették volna a vizsgálatot a megnevezett polgárookra is kiterjeszteni, de a többség ellenezte, attól félvén, hogy „a város legelőkelőbb polgáraitól fosztatik így meg és úgyszólván faluvá süllyed.” Mikor aztán a királyné is közbelépett, az ügyet egyszerűen levették a napirendről.(44)

Mária királyné ekkor már nyíltan pártfogásba vette a lutheri tan követőit, akik legtöbbször osztrákok vagy németek voltak, vagyis udvarához közel álltak. (45) Első jele ez az ébredő lutheranizmus társadalmi és politikai kihatásának.

A helyzetre jellemző, hogy Burgio pápai követ keserű hangon írja jelentéseiben, hogy „a reformatio tanai” milyen gyorsan terjednek az egész országban, főképpen a városokban, ahol megfelelő támogatásban, védelemben részesülnek. Sőt még azt is hozzáteszi: „Hajh, mit is beszélek? Vajha a baj magasabb helyen ne hatalmasodott volna el!”(46)

Elképzelhető az esztergomi érsek megdöbbenése, amikor arról értesül, hogy *Mária királyné és Luther Márton közt egy Cordatus nevű (Köteles?) pap révén összekötetés jött létre*, bár ez közel sem volt olyan, mint azt Luther levelezése esetleg sejtetni engedné. Tudjuk ugyanis, hogy Mária királyné végül is őszintén visszatért a katolikus egyházhoz, bár a magyar katolikus főpapokat élete végéig halálos ellenségei közt emlegette.(47)

Mindeme belső gondok közt sem feledkezett meg az ifjú király a közelgő török veszélyről. Am minden kezdeményezése valamiféle akadályba botlott. Sötét, de pontos listát állított erről össze Fraknoi Vilmos (48).

Lajos király és a pápai udvar a készülő török hadjárat híreire leveleket küldtek az összes európai udvarokba, de teljesen sikertelenül:

– V. Károly császár világhuralmi álmai közt Magyarországot figyelembe sem vette. Nem is tett mást, mint hogy írt egy levelet a pápának, hogy hirdessen keresztes háborút.

– VIII. Henrik angol király kezdettől fogva vallotta, hogy a nagy távolság miatt katonákat ő nem küldhet, saját országát veszélynek nem teheti ki; igaz,

egyelőre veszélyben nem is érzi, de azért valami pénzbeli segítséget küld. Ennek a pénzküldeménynek azonban nyoma sehol sincs.

– *III. János portugál király* szintén csak pénzsegélyt ígért, de ez a pénz sem érkezett meg Budára.

– *I. Ferenc francia király* pedig V. Károly császár foglya volt szerencsétlen végű észak-olasz hadjárata miatt. Így inkább örült annak, hogy az V. Károlyhoz közel álló magyar király szorongatott helyzetbe került. Sőt még levelet is írt a török szultánnak, hogy őt a Habsburgok megtámadására biztassa, amely támadás csakis Magyarország letiprásával volt lehetséges.

– *A velencei köztársaság* közben kibékült a szultánnal s ezért II. Lajos segítségkérő levelét mégcsak nem is közölték a nagytanáccsal.

– *A német birodalom* országai napirendre tűzték ugyan a speyeri birodalmi gyűlésen a magyar király megsegítését, meg is szavaztak tízezer katonát, de ez az ígért már csak két nappal a mohácsi ütközet előtt hangzott el!(48)

Mindebből tragikusan világos, hogy *a felvonuló nagy török had ellen, a magyar csak önmagára számíthatott. Barátja, igaz barátja sehol nem volt.*

Mindez azonban még mindig nem volt elég arra, hogy végre önmagára találjon a nemzet.(49)

Az 1525. esztendő a gyűlések és ellengyűlések, a határozatok és ellenhatározatok éve.

Május elején a köznemesség fegyveres országgyűlést rendez a Rákosmezőn.

Május végén Báthori István nádor körül szövetkeznek a főurak a köznemesi követelések megghiúsítására.

Júliusban a rendek leteszik hivataláról Báthori István nádort, Szalkai kancellárt, helyükbe Werbőczyt választják nádorrá és Váradi Pál püspököt kancellárrá. Hasonló módon cserél gazdát a többi királyi főhivatal is.

A királyi tanács határozatra képtelen. Mindennaposak az összetűzések Báthori István és Werbőczy közt. Egyik sem felejt el a török veszélyt, csak másképpen értelmezi és más orvosságot javasol.

Decemberben a madridi fogságba jutott *I. Ferenc francia király* Frangepán János Ferenc disszidens horvát főúr révén levelet juttat el a török szultánhoz, azzal a sürgető kéréssel, hogy indítson már háborút a Habsburg-ház országai ellen. (Később, a mohácsi tragédia után, a francia király nem győzött mosakodni az ellen a vád ellen, hogy egy olyan nagyhírű katolikus király, mint a francia, keresztények mészárlására buzdította a „hitetlen muzulmánok fejét”.)

Mohács

Magyarország történetében az 1526. esztendő rosszul kezdődött és még 1526 rosszabbul végződött.

Január 12-én lemond hivataláról Tomori Pál kalocsai érsek és Alsó-Magyarország főkapitánya, mert katonái számára nem kapta meg a zsoldot. A király a lemondást nem fogadja el, de a zsoldnak csak egy kis hányadát tudja folyósítani.

Március elején mintegy négyezer bányász lázad fel Besztercebányán, Selmecbányán, Körmöcbányán és Hodruszbányán. Kirabolják a fegyvertárazatokat és a városi polgárok házaira támadnak. Súlyos veszély fenyegeti az ország belső rendjét, amikor az ország határaitól rossz hírek érkeznek.

Március végén a királyi tanács ünnepélyesen kijelenti, hogy ha az ország elvész, azért a tanács tagjai nem lesznek felelősek! De kinek a kezében van a hatalom?

Áprilisban igen kemény ítéletet hoz Werbőczy nádor a bányászlázadás levezése után. Igaz, néhány jogos kívánságukat teljesíti, de a bányászokat igen „megfegyvelmezi”: elfogott vezetőiket kivégezteti, az elmenekültek vagyonát elkobozza és a lázadásban résztvevőkkel ünnepélyesen megígérteti, hogy ezentúl mindenben engedelmeskedni fognak feljebbvalóiknak, a lutheri tanoktól pedig elfordulnak. Werbőczy cinizmusára jellemző, hogy ezért az ítéletért, önmagának, „tiszteletdíj” fejében, kiutalt a bányászkasszából 1070 forintot!

Április 23-án a szultáni sereg útnak indul Isztambulból Magyarország ellen.

Április 24-én az országgyűlés Werbőczyt megfosztja tisztjétől és ellene elfogató parancsot ad. Ismét *Báthori István* lesz a nádor és viseli tisztségét majd haláláig, 1530. május 3-ig. Werbőczy apósa, Szobi Mihály kíséretében elmenekül a felelősségre vonás elől.

Június 2-án ülést tart a királyi tanács a külföldi követek jelenlétében. A bandériumok felállítására szükséges pénzt ekkor összeadják és elhatározást nyer, hogy a hadsereg július 2-re gyülekezik a tolnai táborban.

Június 17-én újabb királyi tanács. Elrendelik, hogy az egyházak arany- és ezüstszereinek feléből pénzt verjenek és azt a végvárak megerősítésére fordítsák. Hogy itt milyen kritikus volt a helyzet, azt jól jellemzi *Tomori jelentése, mely szerint az alsó-magyarországi főkapitány vezetése alatt a déli határt néhány száz ember védi csak!* A szerémségi szerbek tömegesen menekülnek a török elől és Duna északi partjára költöznek át. Vagyis a képzelt magyar védelmi vonal mögé.

Július 2-án a szultán seregei elérik a Száva partját és azonnal megkezdik az átkelést.

Július 8-án Ibrahim nagyvezér parancsot ad Szalánkemény várának felépítésére.

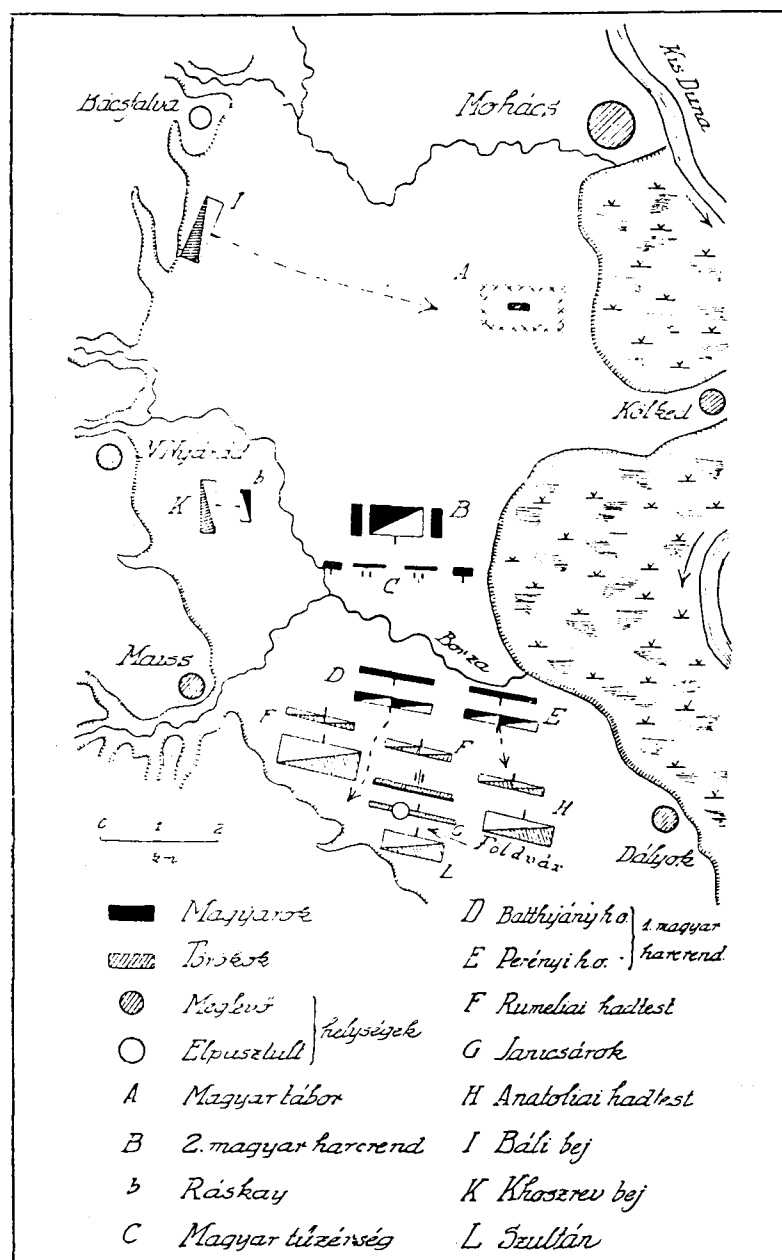
Július 20-án II. Lajos király 4 000 ember élén elindul Budáról a tolnai tábor felé.

Július 26-án és 28-án a király levelet ír Szapolyai János erdélyi vajdának. Az elsőben csatlakozásra szólítja fel, a másodikban azonban helyben maradásra kéri. Szapolyai ezt az utóbbi megoldást választja. Nem lesz Mohácson.

Július 27-én kéthetes ostrom után Péterváradot beveszi a török. A szultán a megrongált várat azonnal helyreállíttatja és erős őrséget hagy benne későbbi visszavonulása biztosítására.

Augusztus 1-én Batthyányi Ferenc horvát-szalvón bán búcsúlevelet ír feleségének a táborba szállás előtt. A megható latin nyelvű levél utolsó búcsúszavait magyarul írja a főúr. Búcsúszavai pontosan jellemzik a világosan látó főurak hangulatát, akik mind „keresztény vértanúságról” beszélnek; a harcra ugyan készek, de a győzelemben nem nagyon bíznak. *Mivel a királyi táborban ott találjuk a Báthori család képviselőit is, feltételezhető, hogy bandériumaik révén vagy saját személyes fegyvereseik közt voltak jelentős számban babócsaiak és segesdiek is.*

Augusztus 5-én a király a paksi táborból elrendeli, hogy a sereg megerősítésére a jobbágyokat is fegyverezzék fel. Ez az intézkedés azonban már olyan későn született meg, hogy a közeli megyéket leszámítva aligha lehetett annak végrehajtására számítani.

Augusztus 8-án nyolc napi kemény ostrom után a törökök elfoglalják Ujlak várát.

Augusztus 15-én Szapolyai János erdélyi vajda hosszú habozás után Tordáról megindul a királyi tábor felé.

Augusztus 19 és 23 közt a török hadsereg Eszéknél átkel a Dráván. Immár nem fér kétség ahhoz, hogy a csatát nemcsak vállalja, de keresi is.

Augusztus 24-én és 27-én Drágfy János országbíró a mohácsi magyar táborból küldi már családjához magyar nyelvű búcsúleveleit.

Augusztus 26-án megtörténnek az első összecsapások a török és a magyar előcsapatok közt. Most már világos, hogy a döntő ütközetre Mohács mezején kerül majd sor.

Augusztus 29, Keresztelő Szent János fővételének a napja, a végzetes mohácsi ütközet dátuma. A mintegy 25 000 főnyi magyar sereg fővezére Tomori Pál. A 75–80 000-re tehető török sereget maga a szultán irányítja.

A magyar sereg *Batthyányi Ferenc horvát bán* által vezetett jobbszárnya kezdeti sikereket ér el, de a hadiszerencse fordul, és másfél-kétórás ádáz küzdelem után a magyar sereg döntő verességet szenved. II. Lajos király menekülés közben életét veszti a nagy vihar miatt megáradt Csele patak mocsaraiban.

A csataterén holtan marad hét főpap, köztük Tomori Pál kalocsai érsek, a fővezér, Szalkai esztergomi érsek, számos főúr, több ezer lovas és 10 000 gyalogos zsoldos és megszámlálhatatlan és névtelen magyar katona.(50)

Szapolyai János erdélyi vajda 10 000 emberével a nagy ütközet napján Szeged környékén táborozott és várta a híreket.

Augusztus 30. A csatavesztés híre már augusztus 30-án megérkezett Budára. *Mária királyné* még az éjszaka folyamán elhagyja a várat és menekül Pozsony felé. Vele megy *Thurzó Elek tárnokmester és Szalaházi Tamás veszprémi püspök*, a királyné kancellárja, akit hivatala köt a királyné melletti maradásra. Ugyancsak a menekülő királyné kíséretében van *Antonio Burgio pápai követ* is. *Bornemissza János budai várnagy* távozása már meglepőbb, mert menekülése után a vár és a város hivatalos vezetés nélkül maradt.

Szeptember 8-án a török csapatok előőrsei már megjelennek Buda környékén. Kifosztják és felégetik az útjukba eső kolostorokat, falvakat. Hasonló pusztító portyákat vezetnek a könnyűlovások, akindzsik és takarmányosok is a Dunántúl keleti részén, párhuzamosan a szultáni sereg északi irányú útjával. *13-án* már Győr alatt keltenek riadalmat, ami már maga is hű képet ad gyors mozgásukról és hatósugarukról.

Szeptember 12-én Szulejmán szultán hadserege élén bevonul Budára és a mohamedán Kurbán ünnepét már a budai várban üli meg. Csapatai a vár palotáit megkímélik, de kifosztják, a várost pedig majd elvonulásuk alkalmával gyújtják fel.

Szeptember 15-én kerül sor a pilismaróti ütközetre. A környékbeli és a menekülő magyarok itt hatalmas szekérvárat létesítettek és öt napig állták a számban sokkal nagyobb török sereg ostromát. Amikor a harc elült, több mint húsz ezer magyar feküdt holtan a csataterén. Csak a fiatalokat fűzték rabszíjra a hódítók, a többi foglyot kegyetlenül kivégezték.

Szeptember 19-re elkészült a török naszádosok által épített hajóhíd a Dunán és a török sereg megkezdte átkelését a pesti oldalra. Távozása közben, amit csak tudott, felgyújtott.

Szeptember 25-én, miután a budai várat, várost és Pestet is kifosztotta, arany-, ezüstszákmányát, Mátyás híres könyvtárát és néhány gyönyörű szobrát hajóra rakatta, a Szultán parancsot adott a visszavonulásra. Ő maga a Duna mentén indult meg délnek; a nagyvezér hadi oszlopa pedig a Tisza mentén vonult ugyanúgy.

Visszavonulóban még több csatát kellett megvívniuk. A szultán Bács mellett talált kemény ellenállásra, míg a nagyvezér csak akkor tudta Szegedet elfoglalni, amikor tüzérésgével megtörte a nyíllal, puskával, bottal és kővel védekező polgárok ellenállását.

Október 8-án a szultáni sereg még megostromolta Pétervárad mellett a hevenyészett sáncok közt védekező környékbeli lakósokat, és az utolsó emberig

harcoló védőktől bevette a sáncokat. A török vesztesége itt is, mint Szegeden, igen nagy volt.

Október 10-én I. Szulejmán hadserege Nándorfehérvárnál kilép az országból. Magyar földön sehol nem hagy maga után őrseget, de a Szerémség várait mindenütt megerősíti és megfelelő helyőrséggel látja el. Innét már gyorsított menetben vonult Sztambul felé, mert közeledett Kászim napja, október 23-a, és a meleg éghajlathoz szokott anatóliai és ruméliai csapatokat téli szállásaikra kellett vezetni.

Sokan feltették már a kérdést, hogy ilyen nagy győzelem után miért vonult vissza a szultán, anélkül, hogy a katonai és politikai kulcspozíciót jelentő Budát megtartotta volna kezén erős helyőrséggel és valami megfelelő adminisztratív berendezéssel?(51)

Igaz ugyan, hogy a királyi hadsereg elveszett a mohácsi síkon, de ez még nem jelentette azt, hogy az összes magyar katonai erőket megsemmisítette volna a török győzelem. Teljes érintetlen volt *Szapolyai János* erdélyi és keletmagyarországi hadserege, amely már maga is több mint 10 000 katonát jelentett. De sértetlen volt *Frangepán Kristóf* horvát-szlavón serege is, melyet Zágráb közelében ért a mohácsi csatavesztés híre. Igaz, szám szerint Frangepán csapata nem jelentett önmagában valami félelmetes katonai erőt, de Frangepánnak volt 5–600 harcedzett lovasa is, akik a harctéren felérték háromszor annyi tapasztalatlan és frissen verbuvált felkelővel. Vezérük, Frangepán Kristóf pedig a legjobb végvári kapitányok közé tartozott: született hadvezér, a szükséges bátorsággal, vakmerőséggel, de világos látással is, aki a helyzet felismerése után képes eredményesen rögtönözni, mint ezt később többszörösen is bebizonyította.

Szulejmán tehát joggal tarthatott attól, hogy ezek az erők esetleg háttámadhatják egy alkalmas pillanatban.

A főcsapatok egyesített vagy koordinált támadására ugyan nem került sor, de a török visszavonulást mégis erősen zavarták *Marjai Lukács* szászebesi kapitány és *Szapolyai János* katonái. Szulejmán szultán hadi naplójában mind a kettőről meg is emlékezik.(52)

Frangepán Kristóf vállalkozása pedig azért érdemel külön említést, mert Zágrábból indulva, a Balaton déli partvidékén felvonulva egészen Fehérvárig jutott és ő vetett véget az akindzsik dél-dunántúli, tolnai, somogyi és baranyai rablásainak és pusztításainak.

Frangepán sikeres fellépése azzal az eredménnyel is járt, hogy védelmi szervezkedésre ösztönözte a dél-nyugati végek lakosságát. Batthyányi Ferenc bár távollétében Kaproncára hívta a szlavóniai rendeket *szeptember 23-ra*, akikhez hamarosan csatlakoztak *Zala, Somogy és Baranya* megyék kiküldöttjei, akik mind Frangepán Kristóftól várták a védelem megszervezését, a megmaradt erők összefogását.

Erre azért is szükség volt, mert a Mohácsra vonult Báthoriak, Batthyányak és a többi megyei főurak közül ekkor még senki sem tért haza. Sem ők, sem katonáik. S a mohácsi elesettek közt volt a *királyi Magyarország megyei ispánjainak több mint a fele!* Érthető, hogy Zala, Somogy és Baranya lakossága vezető nélkül maradván, komoly aggodalommal nézett a közeli jövő elé. Frangepán Kristófban így a saját természetes vezetőjüket vélték felfedezni. Ezt a reményüket Frangepán lovasságának a törökkel szemben elért sikerei csak fokozták.

Mint feljebb jeleztük, a visszavonuló török sereg számos magyar ellentámadást volt kénytelen felfogni, vagy éppen az útjába eső magyar erőket volt kénytelen megsemmisíteni, hogy a sereg zöme biztonságos körülmények közt vonulhasson végig a szultáni vezérkar által kijelölt úton. A török krónikások keserű megjegyzéseiből tudjuk, hogy a magyarok támadásai milyen nagy károkat okoztak a törököknek és hogy ez *a visszavonulás több emberébe került a szultánnak, mint maga a mohácsi ütközet!* Mindezek a keserű tapasztalatok csak megerősítették a szultánt abban a félelemben, hogy a magyar hadművelleti térségben még igen sok az ismeretlen összetevő.

Az utolsó leckét erre éppen a Bács és Pétervárad között egy mocsarakkal is jól védett helyen épült magyar szekérvár ostroma szolgáltatta, ahol az elkeseredetten küzdő magyarok még akkor sem adták fel a harcot, amikor a túlsúlyban lévő török erők már benyomultak a szekérvárba. A legyőzöttekről eddig megvetően író török krónikás itt elismeri, hogy a táborbeliek *„elszántan harcoltak feleségükért és gyermekeikért”* s hogy e győzelemnek milyen nagy ára lett, mert a támadók nemcsak közkatonákat veszítettek, hanem elesett a janicsárága, több tiszt és szpáhi.(53)

A török krónikás nem is titkolja haragját: „...ami jelentékenyebb erősség, vár, város, falu és művelt föld volt, azokat az országhódító sereg egytől egyig előzőnlötte árjával. A nyomorult magyarság szerencséjének erős gyökerű fáját e tartományból is kitepte a fenséges pasa erős karja, aki a dicső és szerencsés szultán hatalma várának megdönthetetlen bástyája. *Egy ház sem maradt benne épen, mindnyáját elhamvasztotta az óriási sereg haragjának és bosszújának tüze...*

...Miután ez országban egy lelket sem hagytak és a hitetlenek házáat teljesen elpusztították, megindultak haza felé győzelmesen és diadalmasan, gazdagon és épségben, tömérdek zsákmánnyal megrakodva...”(54)

Belgrádban a szultán „a rumáiai és anatóliai bégeknek szokás szerint elbocsátó ajándékokat, győzelmes csapatainak pedig szabadságot adott. Ezek győzelemittasan és örvendezve otthonukba és családjaikba tértek”.(55) Ekkor még nem is sejtették, hogy még hányszor kell a Száván és a Dráván átkelniök, hogy Magyarországot valóban térdre kényszerítsék...

IX. SEGESD A TÖRÖK HÁBORÚK KEZDETÉN 1526–1566

FRAKNOI VILMOS, E KOR NEVES történetírója komor képet fest a mohácsi vész esztendejének Európájáról, amelyben a magára maradt magyar nemzet egyedül volt kénytelen szembeállni az ozmán áradattal.

„Ebben az időben egész Európa a forrongás és a bomlás jeleit mutatja. A középkor intézményei elvesztették dinamikus fejlesztő és fegyelmező erejüket; az újkor eszméi még keresik a formát, amelyben majd életre kelhetnek. A népek szétfeszítik a rendi szerkezet összetartó abroncsait, ledöntik az osztályok – még rendek! – elkülönítő válaszfalait, és a legfelsőbb irányító, tartalmat adó intézményt, a katolikus Egyházat nemcsak mellőzik az új utak keresésében, de egyenesen támadják.

E felkorbácsolt állapotban, szinte tökéletes logikával, törnek elő a rég elfelejtett, elrejtett vagy elhanyagolt visszaélések, hibák...”

„A nagy keresztes háborúk pápáinak a szava békét parancsolt Európában, míg száznyelvű keresztény népeik a félhold uralmát akarták megtörni a Krisztus sírját őrző távoli földeken, késő utódaik már arra sem voltak képesek, hogy a küszöbön álló halálveszély láttán az uralkodókat és népeiket közös erőfeszítésre bírják saját közös biztonságuk védelmére. Odáig jutottunk, hogy a kereszt jelét vallók egymás ellen a kereszténység esküdt ellensége támadásáért kilincseljenek:

– *Miksa császár* háborúra sürgeti a török portát Velence ellen.

– *I. Ferenc francia király* V. Károly császár és szövetséges rokonai ellen hívja harcra a szultánt.

– *A Velencei Köztársaság* anyagi érdekektől vezetve olyan szoros kapcsolatot épít ki a török portával, hogy követei jó szerencsét kívánnak és gratulálnak Szulejmán szultánnak a mohácsi ütközetben aratott diadalma után.

De súlyos baj rontja-pusztítja a *népek nemzeti érzelmeit* is:

– *a német protestánsok* a birodalom egy részét valósággal felajánlják a francia királynak,

– *a francia hugenották* német és angol hadak közbelépését sürgetik saját hazájukban...

Sajnos, mindezek a *baljós jelek megmutatkoznak a magyar életben is* és szerény vigasz azt mondani, hogy „a magyarországi állapotok sem voltak rosszabbak az általános európai helyzetben mutatkozó negatív helyzeteknél...”

„Tán csak az ezidőbeni áldozata volt nagyobb, mert Mohács rettenetes érvágás volt a magyar életben.”

A tíz főpap közül heten, élükön az esztergomi és a kalocsai érsekkel, a csatatéren végzik életüket. De a „másik Magyarország” ugyanilyen áldozatot

hoz. Elesik Drágfy János országbíró, Sárkány Ambrus volt országbíró, Szapolyai György, Tomori első helyettese, és még sok főúr, a királyi pohárnokmester, kamarás és udvarmester. *Mint mondtuk már, az országos közigazgatás szempontjából igen nagy veszteség volt az ispáni kar felének az elvesztése.* A hivatalt rendszeresen viselő Szapolyai, Perényi, Széchy, Pálóczy, Paksi családok gyásza nemcsak az említett családok, de a vezetésük alatt álló megyék gyásza is volt; e tapasztalt vezetők egyidejű tömeges elvesztése pótolhatatlan veszteséget jelentett sokáig a társadalmi és nemzeti életben.

Mohács után

Mária királyné menekülése és Thurzó Gábor budai várnagy gyors távozása a magyar fővárosból a közelgő veszély idején sokáig kemény kritikában részesült a történétírók részéről. Ma már higgadtabban és mérsékeltebben ítéljük meg elhatározásukat. Thurzó pozsonyi ispán is volt, s az új helyzetben Pozsony könnyen lehetett volna az új ideiglenes kormányközpont. Mária királyné hirtelen és keserű gyásza alatt is királyné maradt, s az ország gondjairól nem feledkezett meg. Nem kimondottan rajta múlt, hogy a kényes politikai helyzetben a keresett megoldás nem a nemzet egységét szolgálta, hanem alkalmat és okot adott a széthúzásra.

Mindenki egyetértett abban, hogy a király szerencsétlen halála után az ország jövőjét biztosítani kell: a trón nem maradhatott sokáig üresen. Csak éppen e kérdés megoldásában tértek el a vélemények.

Mária özvegy királyné az első órától felmérte, hogy mint özvegy királyné a magyar törvények szerint nem tarthatja meg a kezében az országos hatalmat. Október 14-én úgy egyezett meg bátyjával, Habsburg Ferdinánd osztrák főherceggel, hogy az 1515-ös házassági szerződés alapján a magyar trón Ferdinándot illeti meg. Felkérte tehát Báthori István nádort, hogy november 25-re hívja össze az országgyűlést Komáromba. A tervet támogató magyar rendek azért álltak Ferdinánd mellé a december 17-én Pozsonyban összeülő gyűlésen, mert a török elleni elkerülhetetlen harcokban remélték a német birodalmi rendek pénzbeli és katonai támogatását.

Szapolyai János ugyancsak október 14-én hívja tanácskozássra híveit Tokajba, ahol Kelet-Magyarország és Erdély főurai szintén országgyűlés összehívását javasolják, amelynek helyét Székesfehérvárban jelölik meg. November 10-én Szapolyai Jánost itt magyar királlyá választják és a jelenlévő rangidős főpásztor, Podmaniczky István nyitrai püspök már másnap el is mondja a koronázási misét és megkoronázza a megválasztott új királyt. Szapolyai híveit az ősi szabad királyválasztási jog fűtötte. S az ország nehéz helyzetében ennek gyakorlásától várták az első lépést a nemzeti összefogás felé, a függetlenség és szabadság zászlaja alatt.

Végeredményben két egészen különböző megoldástól remélték ugyanazt az eredményt!...

Tragikus történelmi véletlen, a kedvezőtlen körülmények találkozása, hogy a pápai diplomácia semmit nem tehetett a két fél kibékítése ügyében, mert V. Károly csapatai a pápai államokat fenyegették és 1527. május 6-án a császári zsoldosok elfoglalták Rómát és az örök város tervszerű kifosztásába kezdtek. (Sacco di Roma).

A két király, *Ferdinánd és János*, követeik útján még egy kísérletet tettek valami elfogadható kompromisszum elérésére. 1527 júniusában *Olmützben ültek össze* egyeztető tárgyalásokra. Sajnos, megegyezésre nem jutottak. De mert uralma megszilárdítására mind a két félnek békére volt szüksége, megértést és támogatást keresve *mind a ketten a Felséges Portához fordultak*.

Így kezdődött az a végzetes sakkjáték, amelynek tétje Magyarország sorsa volt. Szándékban, szóban a magyar jövő biztosítását hirdették, a gyakorlatban azonban csak újabb és újabb alkalmat adtak a török szultánnak, hogy személyes döntéseivel újabb nyomást gyakorolhasson a magyar ügyek alakulására. A most következő évek során ugyanis *a kezdetben döntőbírónak vélt szultánból aktív szereplő, tényleges megszálló lesz*. A területi megszállás és a szultáni közigazgatás minden keserűségével így ismerkedik majd meg az országgal szolidáris Somogy és Segesd is.

Istvánfy Miklós történétíró szerint II. Lajos királyt elkísérte a mohácsi ütközetre gyóntatója „Szegedi” Antal is. Az ütközet során az arcán súlyosan megsebesült és csak gyors lovának köszönhetette, hogy életét megmentette és nem maradt ő is a csatatéren, mint számos sebesült társa, akiket a foglyokkal együtt a szultán kivégeztetett. „Örökre elcsúfított képével – írja Kósa Jenő ferences történész – haláláig épülésül és emlékeztetőül szolgált ifjabb ferences rendtársai előtt”. *Antal páter azonban nem „Szegedi”, hanem „Segesdi” volt...(1)*.

1526

A mohácsi vereséget követő bizonytalan politikai helyzetben az egymással vetélkedő királyok, hogy pártjaik mellé lekössék a főurakat, őket birtok- és kiváltság-adományokkal halmozták el. Így kerültek megyék, városok és várak hol az egyik, hol a másik főúrral a „nyugati” vagy a „keleti” király névleges uralma alá. *Tényleges hatalma ugyanis csak annak volt, akinek jó hadserege is volt. Sajnos, a legjobb hadsereg a török szultán parancsának engedelmeskedett*.

A politikai sakkhúzások folytatása addig ment, hogy még a püspökségek betöltése is politikai érdekektől függött elsődleges jelleggel, ami felmérhetetlen károkat okozott a vallási, erkölcsi és kulturális életben. Ha a János királytól kinevezett *Frangepán Ferenc* kalocsai érsek, jó öreg barátához méltón az Istenen kívül senkitől sem félt, s igazát bármikor és bárki előtt ki merte mondani, *a veszprémi püspökség, sajnos, nem volt ilyen szerencsés helyzetben a főpapjaival*.

Zalaházi Tamás (1524–1528) több időt töltött a királyi udvarban, mint Veszprémben. Egyházmegyéjét meglátogatni ideje nem maradt. Még a birtokok és a javadalmak kezelését is egyik udvari emberére, Csoron Andrásra bízta, aki a püspöki és egyházmegyei vagyonból saját családja számára szép nagy birtokot szedett össze... Ferdinánd király hamarosan egri püspökké nevezte ki, de új székhelyére nem mehetett, az Szapolyai király uralma alatt volt; így visszajött régi helyére. De a belháború itt sem kímélte meg. Veszprém többször is gazdát cserélt: 1527-ben és 1537-ben a Szapolyai párt ezt a várost is hatalmába keríti, de Zalaházi újra meg újra visszafoglalja. Életrajzírói leginkább azt róják fel neki, hogy utódjául méltatlan rokonát, Kecseti Mártont segítette a püspöki székbe.

Kecseti Márton (1528–1549) amíg jótevő nagybátyja élt, mérsékelte politikai ambícióit, bár III. Pál pápa minden felszólítása ellenére sem szenteltette magát püspökké soha. Élte tovább a korabeli főurak világi életét. Mint főúr Sümegyet és Tihanyt, sőt magát Veszprémet is katonailag megerősítette. De annyira belevetette magát az udvari élet forgatagába, hogy végül is otthagyta az

egyházi pályát, megnősült, a befolyásos Homonnai Drugeth Antal leányát vette feleségül és új familiája segítségével királyi udvarmesteri kinevezést kapott Pozsonyban. Távozásakor a káptalan arany és ezüst egyházi felszerelését magával vitte, sőt eladta... Zaklatott, gazdagságot és feltűnést kereső életét mégis nagy szegénységben fejezte be.(2)

Utódja *Bornemissza Pál* (1549–1553) püspöksége alatt 1552-ben kerül Veszprém török uralom alá. *Ettől kezdve a püspök Sümegen, a káptalan pedig Zalaegerszegen székel.* Jó diplomata, buzgó pap, lelkiismeretes főpásztor, csak a lelkipásztori lehetőségei csökkennek rohamosan a török hatalom terjedése következtében egyházmegyéje legnagyobb részében. 1554-ben levéllel fordul Loyolai Szent Ignáchoz, hogy tőle szerzeteseket kérjen egyházmegyéjébe. A terv csak álom maradt, hiszen a török tovább foglalta el híveinek falvait, napról napra szakítva el azokat minden főpásztori beavatkozásától...

A püspöki székhelytől elzárt, *főpásztorától megfosztott és papokban évről évre szegényebb hódoltsági egyházmegye hívei így elesnek a katolikus vallás támaszától, vigaszától, s a lelkiekre továbbra is éhes nép rokonszenvvvel fogadja az új hit apostolait, a protestáns prédikátorokat, akik hamar megjelennek Somogyban is, mint majd erről még szólunk.*

E mostoha helyzet ellenére a vallási érzés alapelemei közt a Mária-tisztelet nem lanyhul. Legalábbis erre utal az a művészettörténeti tény, hogy *Báthori András* rendeletére egy ismeretlen firenzei mester reneszánsz stílusban elkészíti csodaszép Madonnáját.

Ami a Báthoriak politikai álláspontját illeti, tudjuk, hogy *Báthori II. András* tárnokmester és testvére *György* még részt vesznek 1526-ban Szapolyai János királlyá választásán, de János király ingadozó és törökbarát politikája miatt már 1527-ben átállnak *Ferdinánd* pártjára, mert csak tőle és az általa remélt német birodalmi támogatástól várnak számba vehető segítséget a török terjeszkedés ellen, ami egészen közelről fenyegette birtokaikat és népeiket.

1528 Szapolyai János nem hiába fordult a Török Portához támogatásért: Szulejmán szultán 1528. január 27-én őt ismeri el törvényes magyar királynak és neki ígér segítséget és jóakarató támogatást. És hogy szavainak még nagyobb nyomatékot adjon, május 28-án *Ferdinánd* sztambuli követének már hadüzenettel felérő választ ad.

De másutt is gondjai voltak Ferdinándnak, s ezek a gondok az ország elhagyására készítették. Távolléte idejére Báthori István nádort magyarországi helytartójává nevezte ki. Őt munkájában egy kormányzói tanács volt hivatva segíteni, amelynek tagjai voltak *Várdai Pál* esztergomi érsek, *Thurzó Elek* országbíró, *Báthori András* tárnokmester, *Zalaházi Tamás* kancellár és *Gerendi Miklós* kincstartó. Elvben a szükséges felhatalmazásokkal rendelkeztek, de tekintélyük nem volt elég sem a belső rend, sem a közbiztonság megőrzésére. *Még nagynevű főurak is rablólovagokként viselkedtek, s legtöbbször teljesen büntetlenül.*

1529 A magyar helyzet romlásáról a szultán idejében és pontosan értesült. Szapolyai János ingadozó politikai hatalma nyugtalanította. Elhatározta, hogy a segítségére siet.

1529. május 10-én útnak indul Magyarország felé közel húszezres seregével.

Augusztus 18-án a mohácsi mezőn „tiszteleg” előtte János király. Ha igaz néhány kortárs megjegyzése, hogy János király kezét csókolt a szultánnak, ennek aligha örülhettek a körülötte lévő magyarok.

Szerencsen János, János király egyik „szövetségese”, a Tolna megyei Kajdacs mellett elfogja a Siklósról családotól menekülő Perényi Péter koronaört, s őt és a Szent Koronát kiszolgáltatja a szultánnak.

Perényi Péter példája jellemzi néhány hatalomra éhes főúr gátlástalan viselkedését. Hozzájárult Ferdinánd és János megkoronázásához, de a koronát a kezében tartva, mint annak hivatalos őre, hű emberét, Bika Imrét Isztambulba küldte azzal a különös megbízatással, hogy „ő sem Ferdinándnak, sem János királynak nem akarván hódolni, kéri magát ezek főhatósága alól kivonni, hogy a maga fejedelme lehessen, s hajlandó a szultánnak évi adót fizetni, mit, ha a szultán el nem fogadna, kéri annak titokban tartását.” A szultán Perényit átadta János királynak. Később a Szent Koronát is.

Szeptember 3-án kezdi meg a szultán a Ferdinánd-pártiak kezén lévő Buda ostromát. Ötnapos ágyúzás után a várat védő német zsoldosok már feladják a várat és várnagyukat, Nádasdy Tamást kiszolgáltatják a szultánnak. A szultán Budát János király kezén hagyja és szeptember 15-én tovább siet Bécs felé.

Egy hét múlva már meg is kezdi a város ostromát. Ám útközben sok időt veszített, az ostrom is váratlanul elhúzódott a védők makacs ellenállása következtében, így október 15-én kénytelen beszüntetni a hadműveleteket és sereggel haza felé fordul. Útközben 3000 törököt hagy János király védelmére.

János király török politikája nagy nyugtalanságot keltett mindenütt. VII. Kelemen pápa tiltakozása jelül János királyt ünnepélyesen kiközösítette az egyházból, mert „a pogánnyal szövetkezett keresztény testvérei ellen”.(3) Ilyen gyors és főképpen ilyen határozott fellépésre nem számított János király. A december 21-i bulla visszavonásának az érdekében külön követséget küldött a pápához, hogy magatartását megmagyarázza.(4) Nehéz követség, annál is inkább, mert a kiátkozás szövege nemcsak János királyra, de követőire is vonatkozott, ami nagy megdöbbenést keltett a János-párti országrészen. A nép megrendült, s a főurak hűsége ingadozni kezdett.

Amikor I. Ferdinándot megkoronázták, az új király ünnepélyes ígéretet tett, hogy az országot megvédi a török ellen. Emelkedett hangú levelet írt a nemzethez 1527. január 17-én, hogy „a jövőben is a magyar nyelvet (!) és nemzetet, amely a kereszténység irányában nagy érdemeket szerzett, minden erőnkkel és képességünkkel támogatni kívánjuk!” De négy év múlva, 1530-ban, a nemzet számonkérő felirattal fordul hozzá, mondván: „Mit eszközölt ki felséged a lefolyt négy év alatt, előttünk ismeretlen, de igyekezete gyümölcseit nem érezte az ország”. S szemére vetik a főrendek, hogy koronázása után nagy külföldi segítség ígéretével hagyta el az országot, s nem tért vissza. Ellenben az általa behozott német katonaság azóta versenyt pusztítja az országot a törökkel.(5)

A Ferdinánd-párti főurak vezére, *ecsed i Báthori István 1530. május 8-án meghal Dévényben.* Halálával a bécsi uralkodóház hatalmának egyik tartóoszlopa dől ki.

De János király mögött is ritkulnak a sorok és nő az elégedetlenség.

A két király követei végül is a lengyelországi Poznanban találkoznak a béke és az egyetértés, vagy legalább valami megegyezés érdekében. A várva várt megegyezés azonban ezúttal sem jön létre és november 11-én üres kézzel térnek vissza megbízóik udvarába.

Ebből az újabb kudarcból is csak a török húzott hasznót. Ferdinánd hivatalos követséget meneszt Isztambulba, békét kérve a szultántól. János király követei

szintén kopogtatnak a Felséges Portán és újabb katonai segítséget kérnek Ferdinánd generálisai ellen, akik váraikat és földjeiket fenyegetik, háborgatják, annak ellenére, hogy a török segédcsatatok is dúlják országukat már évek óta...

Amíg tart ez a különös perpatvar, Magyarországtól távol, *Augsburgban* igen fontos döntés születik meg a birodalmi gyűlésen, *június 25-én*. A birodalmi gyűlés elfogadja Philipp Melanchton által megfogalmazott lutheri hittételeket, s ezzel *a protestáns hitújítás lutheri formája polgárjogot kap a birodalom egész területén*. Az „ágostai hitvallásnak” ekkor már Magyarországon is számos híve van. Természetesen hitletterjesztője is. Nemcsak azokban a városokban tűnnek fel, ahol a polgárok beszélték vagy értették a német nyelvet, de a bányavidékeken, sőt *a magyarok által lakott Dunántúlon, így Somogyban is megjelennek*. *Előszóval keresik fel a külföldet járt főurak udvarházait, birtokait*. *Elsősorban a pap nélkül maradt falvakban vetik meg a lábukat*.

A katolikus hit védelmének fellegetvái, a kolostorok is szorosabbra igyekeznek fogni kapcsolataikat kegyuraikkal.

1531 Az ország sorsáért aggódó főurak előtt mind világosabbá válik, hogy a kettős királyság miatt megosztott nemzet nem képes érdekeit és biztonságát megvédeni a mind erősebben fellépő török befolyás ellen. S mert a királyok tanácsosai vagy követői semmi eredményre eddig nem jutottak, maguk próbálják egyengetni az egység felé vezető utat. *1531-ben részleges gyűlésekre jönnek össze, előbb a Báthoriak babócsai várában, majd márciusban Bélavárott és novemberben Zákányban*. De konkrét eredményre ők sem jutnak. Egy közeli kompromisszumnak még a reménye is szétfoszlik, amikor híre jön, hogy *a szultán újabb hadjáratra készül Magyarország ellen*.

Egyházi téren a segesdi körzetben jelentős eseményekre kerül sor az év folyamán. Mivel a mariánus ferencesek is áttértek volt a ferences szegénység szigorúbb értelmezésére, régi javaiktól meg kell válniuk úgy, hogy ezzel a rendház mindennapi életének anyagi bázisait fel ne kelljen adniuk. A régi jótevők jönnek újra a segítségükre *visszaváltva birtokadományait megfelelő feltételekkel*.

Báthory György is visszavette a segesdi kolostornak adott ingatlanait, de ezek árát, Isten iránti tiszteletből, egyházi célokra fordította és a segesdi egyház számára díszes egyházi ruhákat vett, keresztek és egyéb liturgikus felszereléseket készíttetett. Ezeket a mohácsi vész után a babócsai várban őrizte, de végrendeletében úgy intézkedett, hogy azokat a békeidő visszajöttével a ferenceseknek adják majd vissza. Amikor pedig öccse, *András 1531-ben meglátogatta őt Babócsán, szeptember 16-án*, a kapornaki hiteles emberek jelenlétében ő is kijelentette, hogy György bátyjának Segesdre és a segesdi ferences kolostorra vonatkozó rendelkezéseihez hozzájárul és azokat tiszteletben fogja tartani.(6)

Törökök a segesdi körzetben

1532 A török veszély közelsége újabb találkozóra serkenti a rendeket. *1532. január 1-én* a Veszprémi megyei *Kenesén*, majd *március 12-én Berenhidán* találkoznak. A megbeszéléseknek ezúttal sem lett kézzelfogható eredménye, pedig a második ülésen I. Ferdinánd, V. Károly császár és VII. Kelemen pápa megbízottai is részt vettek.

A török szultán nem vesztegette az időt fölösleges tanácskozásokkal: *április 25-én* parancsot adott százezres seregének a hadbaindulásra. A *hadjárat igazi célja Bécs meghódítása volt, de ide az út Magyarországon át vezetett.*

Július 19-én kelt át az eszéki hídon és a Drávától északra, Dél-Somogyon át vonult Kőszeg felé. Az *ötvösi kastélyt még július havában beveszik, majd lerontják oldalvédjei. A környék pedig behódol a szultánnak.* Mint a török történetírók megjegyzik: „János király pártjára áll”. Ami meg is felelt a valóságnak, mert a töröknek ekkor még nem volt szándékában a területet birtokba venni. *Ötvös környéke magába foglalta természetesen Segesdet is.*(7) Feltehető, hogy itt is megjelentek.

Ezzel a behódolással a segesdiek elkerülték a község pusztulását, lakosai legyilkolását vagy rabságba vitelét. Nem számíthattak az adott helyzetben a királyi hadseregben tőlük távol szolgáló főuraik segítségére. De remélték, hogy az ősz beálltával ugysis hazamennek a törökök, mint eddig is tették.

A török sereg *augusztus 5-én ért Kőszeg alá.* A várat Jurisics Miklós védte ezer emberrel egy hónapon át. A nagyvezérrel megtárgyalt szimbolikus megadás után megérkezett a magyarok legnagyobb szövetségese: a rossz idő. Az ostrommal eltöltött egy hónap megakadályozta a nagyvezért a hadjárat értelmes folytatásában. Kiadta tehát a parancsot a visszavonulásra. Visszavonulóban azonban az egész Dél-Dunántúlt és Szlavónia nagy részét feldúlták és kifosztották a török csapatok. *Igen sok kárt tettek, de megszálló erőket most sem hagytak maguk után.*

A török veszély hírére még az év elején, *január 5-én* Báthori György újabb végrendeletet írt, s ebben *Segesdre* vonatkozólag újra megerősíti a ferenceseknek adott ígéreteit.(8)

E végrendelet érdekessége, hogy *valóságos leltárt ad a segesdi ferences templom és kolostor gazdag egyházi felszereléséről.*

Mindenekelőtt *azt kívánja, hogy halála után a segesdi ferences templomban temessék el.* Tudtunkkal ő az egyetlen segesdi főúr, aki végrendeletileg kérte, hogy a segesdi ferences templomban temessék el. Reméljük, hogy egy későbbi ásatás ennek a rendelkezésnek tárgyi bizonyítékait is feltárja majd.

Mindazokat az ezüst tárgyakat, amelyek nagy részét egyébként is a segesdi kolostor hajdani ingatlanainak az árából vett és készíttetett és amelyeket a közeli veszélyek miatt biztos helyre szállíttatott, a segesdi ferences kolostornak hagyja. A művészien készített és gazdagon megaranyozott, de azért nem tiszta aranykelyhet, a tányérkával (patena), továbbá a tálcával és az ámpolnákkal együtt szintén a segesdi ferencesek egyházának hagyja. Azé lesz még a három, dalmatikákkal is ellátott, kivarrott keresztekkel, drágakövekkel és gyöngyökkel ékesített fekete, piros és sárga (arany) színű miseruha, egy aranyozott piros vecsernyepalást, három oltárterítő szintén piros és sárga, valamint fehér színben. Azt is elrendeli, hogy ezeket a tárgyakat temetésekor a koporsója előtt vigyék ünnepélyesen. Az összes szőnyeget hasonlóképpen a kolostor templomának hagyja.

Tartozik még neki egy Elek nevű ember száz forinttal és egy Tollinger nevű ötven forinttal; mind a két összeget a segesdi ferences kolostornak hagyja.

Van neki még egy nagy drágakövekkel és értékes gyöngyökkel díszített tiszta aranyból készült feszülete és ezt a Boldogságos Szűz tiszteletére előbb a segesdi kolostornak szánta, most azonban a segesdi ferencesek hozzájárulásával úgy intézkedik, hogy adják el és árából az ő összes hitelezőit és szolgálait elégítsék ki.

Janicsár

Szpáhi

Erre ad megbízatást *Perneszi Farkas* babócsai várnagynak, *Márton segesdi főesperesnek* és *Kálmáncsehi Ispán Gálnak*, hogy lelkiismeretesen osszák ki az így szerzett pénzt, mintha csak az Úristen és Összes Szentjei előtt állnának; magatartásukban ne vezesse őket sem gyűlölet, sem szeretet, hanem csak az igazság szelleme.

A Báthori György végrendeletében említett „veszély” és „fenyegető veszedelem” valóban közeli volt: 1532-ben a portyázó és rabló törökök időnkint már betörték Zalába és Somogyba, sok kárt okozva mindenütt. Az embereket gyilkolják, másokat rabszíjra fűztek. A *Dráva menti Sellyén* megtámadták a ferences kolostort és rablás közben *a szerzetesek közül megölik Nagyporti György guardiánt, Hagymási Lőrinc, Beltei Mátyás, Visegrádi Máté, Sellyei Miklós, Badacsonyi Miklós ferences papokat, Héderhelyi Mihály papjelöltet, Ozorai Albert és Gyulai Balázs dolgozó testvéreket.* A gyilkosság és a templom kifosztása után a templomot, a kolostort és a falut felgyújtották.(9)

Hasonló sors érte a *csákányi* ferenceseket is.(10)

A segesdieket ekkor különösebb baj még nem érte, amit a rendház krónikása azzal magyaráz, hogy a mariána provincia dél-dunántúli házait János király vette volna a védelme alá, mivel híveinek itt birtokai voltak. S mert ő a török szövetségese volt, a törökök parancsot kaptak volna a János királynak hódoló területek megkímélésére.(11) Sellye és Csákány a másik rendtartományhoz tartoztak. Valószínű itt nem a rendtartományhoz való tartozás volt a jelentős, mint azt a segesdi krónikás véli, hanem *a környék földesurának a politikai hitvallása.*

Gyalogos hajdú

Lovas hajdú

A magyar politikai helyzet továbbra is kibogozhatatlan. Ferdinánd király újabb békekísérletéről olvasunk 1553-ban. Követei Pozsonyban találkoznak János király megbízottaival, de pozitív eredményre ekkor sem jutnak. Mint már előbb is, mind a két fél újra a Török Portához fordul, de a szultán továbbra is hajthatatlan marad: az ország megosztását a két király között visszautasítja. A két király mégis meg tudott egyezni egy tizenkét hónapos fegyvernagyugvásban.

1533

Ezt a viszonylagos békét a ferencesek arra igyekeztek felhasználni, hogy tartományi gyűlés keretében felmérjék a legsürgősebb teendőket. Május elsejére, Cantate vasárnapra Váradon ülnek össze a váradi püspök, Czibak Imre bőkezűsége következtében, aki a gyűlés költségeit magára vállalta. Ennek a közgyűlésnek a jegyzőkönyve teljes egészében megmaradt, s így pontos képet ad a rendtartomány állásáról. Nyolc őrsgben harminchét házuk volt ekkor a mariánus ferenceseknek. Segesd a pécsi őrsghez tartozott csakúgy, mint a pécsi, kanizsai, szemenyei, varasdi, kapronczai és ludbrégi házak. A pécsi őrsg élére Segösi Nagy Antalt, teológiai tanárt állították. A bácsi őrsg élére pedig Segösi Lászlót. A teológiai tanítás igazgatójává Segösi Nagy Antalt nevezték ki, s az ő felügyelete alá került az újonnan felállított nagyváradi stúdiumház is. Különös gondot fordítottak a hitszónokok kinevezésére, hogy a terjedő protestantizmusnak gátat vessenek ott, ahol ferences kolostorok voltak. A török támadások és a hazai zaklatások következtében sokat szenvedő testvérek bátorítására újra felolvasták az előző évben kiadott pápai levelet, mely a mariánusokat védelmébe vette és az esztergomi érseknek is meghagyta, hogy

védelmükről gondoskodják; de ez utóbbinak annyi gondja volt, hogy idejéből a ferencesek védelmére már nem igen maradt.

Ekkor került a segesdi rendház élére Segesdi András. Ünnepi szónokká Farkas Ferencet nevezték ki, orgonistává pedig Haizenthernich Benedek testvért. Ez utóbbi kinevezés azt igazolja, hogy a segesdi ferences templomnak abban az időben komoly orgonája lehetett, ami e korban vidéken igen nagy ritkaság.(12)

1534 III. Pál pápa Rovario bíborost küldi követségbe János király udvarába. A pápai követ a királyt nem menti ugyan fel az egyházi kiközösítés alól, mert török párti politikájából nem enged, de a királyi címét elismeri.(13)

János király ügyes manőverrel Uttyesenics Martinuzzi György pálos szerzetes váradi püspökké nevezi ki. *Frater György hivatalos politikai pályafutása ekkor kezdődik.*

Az egymást követő török hadjáratok romboló és országot pusztító hatása már megmutatkozik: *Somogy jobbágy-portáinak a száma az 1526-os 11.000-ből 7.300-ra esik vissza! Teljesen lakatlannak van minősítve kerekén 2.000.*(14)

A Báthoriak birtokaihoz számított *Segesden hetven portáról tudunk.*(15)

Miklái Mátyás mariánus ferences tartományfőnök írja március 27-i levelében a pozsonyi kamara tanácsosának, hogy az ő és a főurak kérésére, bármennyire sajnálja, nem küldhet német igehirdetőt Pozsonyba, mert olyan éppen nincs. Magyart még tud küldeni, de csak húsvét után... „*Szétszóródunk és leöletünk... dispergimur et mactamur...*” írja szomorúan a tartományfőnök. „Olyan nagy hiányban vagyunk alkalmas testvérekben, teszi hozzá, hogy csak az tudja elhinni, aki saját szemével is látja.”(16)

A protestáns prédikátorok főúri védelem alatt mind eredményesebben működnek. Nádasdy Tamás sárvári birtokán a lutheri hiten lévő Erdősi Szilveszter János az iskolamester. Legszívesebben így nevezik magukat az új hit hirdetői, hogy bizalmat keltsenek tanításuk iránt.

A ferences szétszóródásnak egyik példája Urai János ferences testvér levele, aki sok viszontagsággal jutott ki Párizsba, hogy ott elsajátítsa egyetemi fokon a hit igazságait, de hiába ír hazájába segítségért, mert nagy szükségben van. A ráánkmaradt 1534. augusztus 4-én kelt levele a századik!... amelyre eddig nem kapott választ. Ezt a levelet is négy példányban küldte meg a hazai testvérek vezetőinek... A levelek közül egy sem jutott el a címzettekhez. Ez a négy azonban ma is megvan ott, ahol leállították őket, a régi bécsi és állami császári és királyi levéltárban! Ferdinánd emberei visszatartották őket, mert János király területén élőkhöz szóltak.(16b)

Hogy mi lett a kirekesztett és Párizsból segílyt kérő fiatal ferences további sorsa, nem tudjuk. Alkalmasint nem az egyetlen külföldön tanuló magyar ferences, aki a mostoha hazai viszonyok áldozata lett. És külföldön szerzett tudását nem tudta itthon testvérei és hívei szolgálatába állítani...

1535 A bizonytalan politikai helyzet és a nagy távolságok, veszélyes utak és utazások miatt az egyházi tizedek rendszeres beszédése mind lehetetlenebbé vált. Anyagi forrásai biztosítására, *a pannonhalmi főapátság 1535-ben a neki járó somogyi egyházi tizedet háromezer forintért bérbe adta Török Bálintnak. Bálint úr ezzel újabb jogcímet kapott hatalma és befolyása megerősítésére Somogyban.*(17)

Miklái Mátyás a mariánus ferencesek tartományfőnöke *Segesdre hívta össze az esedékes káptalani gyűlést* ez év augusztus 1-re. A győri és a nyitrai

megbízottak és előljárók azonban itt már nem jelenhettek meg, mert ők a Ferdinánd-párti országrészen laktak és nem kapták meg az utazáshoz szükséges engedélyt.

Ez a gyűlés fontos határozatokat hozott, amelyekből következtethetünk az akkori vallási állapotokra és problémákra. Ha a győriek és nyitraiak nem jöhettek, a *zágrábi* és a *pécsi őrségben már olyan kevesen éltek*, hogy a két őrséget egyesíteni kellett számos ház pusztulása miatt.

A határozatokat tizenöt pontban foglalták össze. Íme azokból a legjelentősebbek:

- A belépő és a szerzetesi életre vágyó ifjakat legalább három évig kell az őket felvevő kolostorban tartani, hogy ott a hit és a szerzetesi élet alapelemeit jól elsajátíthassák.
- A testvérek csak ésszerű okból hagyják el a kolostort, és természetesen lelkipásztori szükségből. Az egyik házból a másikba vándorló rendtagokat a tartományfőnököknek kell jelenteni.
- Az alamizsnagyűjtés kötelesség, aki ebből kivonja magát, azt meg kell büntetni. Aki például szünet idején magát betegnek jelenti, hogy e kötelesség alól magát mentesítse, az egész éven át nem kap bort...
- *A kolostor és a templom jövedelmét pontosan és külön kell kezelni.* A templomra adott adományt csak a templom karbantartására lehet felhasználni.
- A kerületi örök és házfőnökök kísérik figyelemmel a rájuk bízott *testvérek hitének megvallását és egyházhűségét.* Ha olyan testvér akad, aki az új hittal rokonszenvez vagy hozzá hasonló elveket tanít, azt is jelenteni kell a tartományfőnököknek.
- *Aki hitvitázó iratot készít, kéziratát be kell, hogy mutassa publikálás előtt a tartomány tanácsának.*

(Ebben az időben jelent meg Szegedi Gergely vitairata a *ferencesből protestáns prédikátorrá lett Dévai Máttyás ellen!*)

Külön figyelmet érdemel a tartományi gyűlés rendelkezése, hogy a nehéz időkre való tekintettel, külön imákat és könyörgéseket írt elő *a királyért*, az ország sorsát intéző *főurakért és urakért, a polgárokért, a harcoló katonákért, a rendi kolostorok és templomok jötevőikért, a választott előljáróikért*, hogy hivatásukat krisztusi szellemenben tölthessék be ezekben a „veszedelmekkel teli időkben”. A jötevők soraiban a krónikás külön és név szerint is megemlíti Csáki Ferencet, Zekel Margitot, Bánffy Jánost, Zápolya nádorát, Pekri Lajost, Török Bálintot, akinek a birtokán volt a szigeti kolostor, valamint Cseri Balázst és Horváth Jánost. A nevezettekért minden pap-szerzetes köteles elmondani két szentmisét, egyet Szent Ferenc tiszteletére és egyet a megholtakért. A papnövendékek mondják el a hét bünbánati zsoltárt és a halottak zsoltosmáját. A dolgozó testvérek száz Miatyánkot, száz Üdvözlégyet és ötven Hiszekegyet ajánlanak fel erre a kettős szándékra, vagyis imádkozzanak az élőkért és a megholtakért.(18)

I. Ferenc francia király 1536 februárjában kölcsönös barátsági és megsegítési szerződést köt a török szultánnal. Ezt követően rövidesen kitör a háború a franciák és V. Károly császár közt, aki ezért nem segítheti többé Ferdinándot a magyar harctéren a török elleni küzdelmében.(19)

János király békét keres V. Károllyal, de ezt a lépését sem a török nagyvezér, sem Ferdinánd nem nézik jó szemmel, és még csak fegyvernyugvásra sem hajlandók. A török szultán egyelőre a szlavóniai fronton támad.

1537 *Hans Katzianer*, Ferdinánd király generálisa 1537 szeptemberében 30 000 emberével kezdi meg dunántúli hadjáratát, amelynek a célja a katonai szempontból nagyon fontos eszéki török hajóhíd lerombolása. A vállalkozás kudarcra végződik, mert Katzianer október 9-én súlyos vereséget szenved Gorián mellett, a célul kitűzött eszéki híd közelében. E hadjárat során mind a német, mind a török katonaság nagy pusztításokat végez az egész környéken. (20)

Ferdinándnak sok baja volt már eddig is *Pekri Lajossal*, az országrész egyik leghatalmasabb urával, sorozatos rablásai és pusztításai miatt. Végül is elfogattja őt az ellenséggel való paktálás ürügyén.

1538 A magyar belharcoknak ideiglenesen az 1538-ban megkötött nagyváradi béke vet véget. A múlt évi szerencsétlen kimenetelű eszéki csata a János-párti uraknak kedvezett. *Somogyban Török Bálint akarata érvényesül egészen 1541-ig*, vagyis elfogatásáig. (Ekkor a Török-birtokok nagy részét, köztük Csurgót, Zrínyi Miklós foglalja el.) *Báthori András birtokait tekintve a legnagyobb főúr lehetne*, de Ferdinánd-párti lévén országos tisztségben élete nagy részét földjeitől távol tölti.

Vallástörténeti szempontból megemlítendő az ország első nyilvános hitvitája, melyet az erdélyi Segesvárott rendeztek meg november 1-én János király elnöklete alatt. A *katolikus hitigazságokat Szegedi Gergely ferences hitszónok és író képviselte*, míg az új hit védelmében *Szántai István kassai prédikátor* lépett fel. A vitát a kijelölt döntőbírók döntetlennek jelentették ki. (21) János király senkit sem akart „megsérteni”.

Somogy megyében, egy Pete Gál nevű nagyberényi lakos megjelenik a somogyvári bencés konvent előtt, s mint buzgó búcsújáró a hites jegyzők jelenlétében elkötelezi magát arra, hogy Tótygyugy nevű faluban a Diászó hegyen lévő szőlejét a segesdi ferencesek használatára adja át azzal a feltétellel, hogy minden hétfőn mondjanak egy gyászmisét a halottakért és pénteken egy másik misét Krisztus öt sebe tiszteletére. (22)

1539 A következő 1539. esztendőben a Dunántúlon súlyos pestisjárvány tör ki. Hogy a betegség továbbterjedését megakadályozzák, az érintett megyék szigorú közlekedési tilalmakat állítanak fel. Felfüggesztik a vásárok és a népes búcsúk megtartását és korlátozzák a kolduló barátok mozgási szabadságát. A halottak nagy száma érthető riadalmat kelt mindenütt. (23)

Hieronimo Aleandro, németországi pápai követ a Szentszékhez küldött jelentésében közeli nagy török támadás előkészületeiről számol be. 300 000 katona gyülekezéséről hallott. *Külön kiemeli Magyarország nehéz helyzetét*, ahol a főurak nem értenek egyet az ország vezetésében, a keresztények pedig az új hit rohamos terjedése miatt megoszlanak. Mindazonáltal azt javasolja, hogy a közeli frankfurti birodalmi gyűlésen *a Szentszék a magyarok támogatása mellett álljon ki*, mert az országnak sürgős külső segítségre van szüksége. (24)

1540 János király törökbarát politikája sok magyar főúr lelkében csak keserűséget szül, annál is inkább, mert a „baráti török csapatok”, éppenséggel nem viselkednek barátságos módon ott, ahol csak megfordulnak. Emberben és anyagban sok kárt tesznek. A főurak és főpapok egy része ezért átáll Ferdinánd pártjára. A török elleni harc eredményes folytatását tőle és szövetségeseitől várják. Ezek közt a politikai vezetők közt vannak *Frangepán Ferenc* kalocsai érsek és *Perényi Péter* felsőmagyarországi főkapitány is.

Az ország kiszolgáltatott helyzetére vall, hogy 1540 júliusában, a halálán lévő János király nevében *Fráter György* a teljhatalmú miniszter Werbőczy kancellárt és Eszéki János pécsi püspököt követségbe küldi a szultánhoz a gyermek János-Zsigmond királyságának az elismerésére. Ugyanakkor Ferdinánddal is tárgyalásokba kezd. Mindez csak időnyerés és semmit nem változtat a jövő háború kérdésében.

A török sereg újra támadásba kezd a magyar hadszíntéren. Mehmed szendrői bég 1541 februárjában Vác és Székesfehérvár térségében pusztít. Márciusban már Pestet veszi ostrom alá, de Reggendorf tábornok felmentő seregének a közeledtére visszavonul. Ezzel meg Izabella királyné helyzete romlik Budán. Egyre világosabb a keserű valóság, hogy a magyarok sorsáról mások és másutt döntenek. Nehéz napok, hónapok várnak a nemzetre. *Június 19-én* I. Szulejmán szultán útnak indul Magyarország felé. Előhadai július 10-én már eléri Budát. Katonai felvonulásával egyidőben – és a török szövetségben! – a románok megtámadják az erdélyi városokat.

Augusztus 26-án Szulejmán megérkezik Buda alá a hadsereg zömével. Három nap múlva, *augusztus 29-én*, a mohácsi csata évfordulóján, csellel megszállja Buda várát. A követségben táborába menő *Török Bálintot bilincsbe vereti.* (Életét a hírhedt Héttoronyban fejezi be.)

Augusztus 31-én a szultán közli Izabella királynéval, hogy „rája bízsa” Erdély és a Temesköz kormányzását évi 10.000 forint adó ellenében, míg az ország középső részét a török birodalom kebelezi be. Buda lesz az új vilajet székhelye.

Szeptember 2-án a szultán ünnepélyesen birtokba veszi Budát és a mecsetté átalakított Nagyboldogasszony templomban hálaadó istentiszteletet tart.

Szeptember 22-én, miután a budai vilajet kormányzására kinevezte Szulejmán basát beglerbégi ranggal, I. Szulejmán hatalmas seregének kiadja a visszavonulási parancsot. Buda védelmére 3.000 főnyi őrséget hagy hátra. (24b)

Magyarország három részre való szakadása ezzel befejeződött.

Újabb harcok Buda elfoglalása után

Buda elvesztése nagy visszhangot keltett Európa-szerte. Az 1542. évi speyeri birodalmi gyűlés 48 000 katona állítását rendelte el a vár visszafoglalására.

Szeptember végén, október elején Joákim brandenburgi választófejedelem vezetése alatt 50 000 fős hadsereg érkezik Buda alá, de a rosszul vezetett, rosszul felszerelt hadsereg dolgavégezetlen tér vissza hazájába.

A Dunántúlon újra nagy pestisjárvány van.

A szerencsétlen múltévi hadjárat egyedüli eredménye az lett, hogy a szultán hozzálátott magyarországi uralmának megerősítéséhez.

1543 áprilisának végén százezres sereggel indult Magyarország ellen.

Július 7-én elfoglalta Siklóst, július 20-án Pécsét és a következő napokban kezébe vette a baranyai és a tolnai magyar várak, palánkok legnagyobb részét. (24c)

Július 22-én már Budán van a szultán és *23-án seregei megkezdik Esztergom ostromát.* *Augusztus 10-én* a vár török kézre kerül. Egy hét múlva elesik Tata is. Pápát ugyan sikerrel védik meg bátor polgárai, de Székesfehérvár elesik.

1541

1542

1543

Ezzel a török hadjárat véget is ér, és a seregek megkezdik visszavonulásukat. Menet közben azonban a gyors akindzszik végig rabolják a környező megyéket és eljutnak egészen a segesdi-ötvösi-nagyatádi körzetig.

A Báthori birtokok megerősített palánkjai és kastélyai Somogyvár, Marcali, Segesd, Zákány, Babócsa igaz, még „magyarnak” számítanak, de Siklós és a tolnai-baranyai kastélyok és palánkok ezúttal már török kézen maradnak. A magyar védelmi vonal igazi támpontjai Szigetvár és Babócsa. A segesdi palánkról ebben az évben részletesebb ismeretünk még nincs.

Amit tudunk, azt is csak a birtokjegyzékekből tudjuk, s ezek szerint Báthori András segesdi birtokán ebben az évben 60 portát számítanak az adóbeszedők...(25)

- 1544 A budai basák a hódoltsági területek kiszélesítését szorgalmazzák. 1544-ben így kerül török kézre Ozora, Simontornya és Tamási (Tolna m.) Mehmed budai basa személyesen vezeti seregét Visegrád és Nógrád, valamint Hatvan ellen. Ulema boszniai basa pedig feldúlja Szlavonia egy részét és fürge akindzsi csapatai Stájerországig rabolnak, pusztítanak, gyújtogatnak.

Új jelenség a harcok leírásaiban: a törökök mindig több élő rabot ejtenek. Nem a gyilkosság a főcél, hanem a foglyok ejtése, akiket a rabszolgapiacon szabadon eladhatnak. A lakosság ezért még nagyobb rémülettel várja érkezésüket, és mindent megtesz a vészjelzés megszervezésével, hogy még időben az erdőkbe vagy a mocsarakba menekülhessen.

Segesd mind a kettővel rendelkezik: a Rinya mocsarai és a közeli nagy erdők természetes védelmet nyújtanak, azzal a feltétellel, hogy a riasztás időben történjék.

- 1545 A török nyomás fékezésére, enyhítésére Zrínyi Miklós horvát bán friss sereget szervez, de Szelnice mellett vereséget szenved Ulema boszniai basa harcedzett katonáitól. A következményeket ebből le is vonja: friss felkelőkkel többé harcba nem indul; a vezetése alatt lévő csapatokat kemény harci fegyelemmel képezi ki a törökkel való találkozásokra.

I. Szulejmán szultán parancsot ad „magyar tartományának az összeírására”. Ennek az összeírásnak az emlékét őrzi a szerencsésen ránkmaradt *Halil-bég deftere*, adólajstroma.

- 1546 A magyar főurak közt akadtak többen, akik a zavaros háborús helyzetet személyes vagyonszerzésre használták fel. Néhányukból igazi rablólovag lett. Ecsedi Báthori István, Ferdinánd tárnokmestere, Fráter György jóváhagyásával, sereget vezet a rablólovaggá züllött huszti várnagy Kávási Kristóf ellen Máramarosban.

- 1547 A törökök elleni háború folytatásának a reményében az 1547-i országgyűlés lemond a szabad királyválasztás jogáról a Habsburg ház javára. Ezidőtől számítva az ország sorsa elválaszthatatlan lesz a Habsburg dinasztia nemzetközi politikájának fordulataitól. Sajnos ezek nem mindig a magyar érdekeket tartották szem előtt. De a magyarok kénytelenek voltak belátni, hogy birodalmi segítség nélkül nem képesek megakadályozni a török terjeszkedési politikáját.

V. Károly császár és I. Szulejmán szultán 1547. június 19-én Drinápolyban öt évre békét kötnek a „status quo” elve alapján, vagyis mindegyik fél megőrzi az éppen megszállva tartott területeket és várakat a fegyvernyugvás idejére. Elvben mindegyik fél elkötelezte magát, hogy sem újabb hódításokat nem tesz, sem várait meg nem erősíti, sem újakat nem épít.

A magyarországi Helytartótanács memorandumban kéri az uralkodót, hogy ne ratifikálja ezt a megegyezést, mert a török úgysem fogja szavát tartani és tovább pusztítja majd a portyái által elérhető területeket és a békekötés előírásai szerint ezek ellen a magyarok nem védekezhetnek eredményesen.

A király végre figyelembe veszi a magyarok javaslatát és *megszervezi a dunántúli főkapitányságot*, amelynek feladatává teszi a török becsapások ellen egy összefüggő védővonal megszervezését. Az 1548-as német birodalmi gyűlés 100.000 forint adót szavaz meg Augsburghban a magyarországi végvárok megerősítésére és hadi felszerelésére. 1548

Ecsedi Báthori András 1549 szeptemberében Nyírbátorban, saját birtokán fogadja I. Ferdinánd követét, Nicolaus Salm grófot és Fráter Györgyöt, Izabella és János-Zsigmond teljeshatalmú miniszterét és ezúttal megegyeznek Erdély visszatérésében a magyar koronához. 1549

Az egyezséget szigorú hírzárlat alá tették. (Sajnos a hír mégis eljutott a Török Portához!...)

A házigazda tisztét betöltő *Báthori Andrásnak segesdi birtokán még ebben az évben is hatvan jobbágyportát tartanak számon.*(26) *Segesd, úgy látszik, sikeresen elkerülte eddig a török pusztítást.*

Tolna és Baranya megyék nagy részében már a török parancsol. A „hódoltsági élet” első jeleit itt ismerhetjük fel.

Tolnában megnyílik a később országos hírnévre emelkedő *első protestáns iskola*.

A következő 1550. esztendő a pálfordulások vagy árulások évének is nevezhetnők. 1550

Izabella királyné a Török Portán elárulja a nyírbátori egyezményt, mert egy haragos órájában nézeteltérése támadt saját miniszterével, Fráter Györggyel.

A *török*, barátságát feladva a két oláh vajdát küldi Erdély pusztítására. Mint a ketten vereséget szenvednek ugyan, de addig is mérhetetlen károkat okoznak! A királyi megyék összeírásai szerint Somogy pusztulásnak indult.(26b)

Fráter György saját uralkodója, Izabella királyné várát kénytelen ostrom alá venni, mert veszélyeztette erdély politikáját.

Kászin budai basa, a fegyverszünet ellenére, sereggel támad Lippa vára ellen. Első jele ez a később gyakori török szöszegésnek.

Dunántúlon, a híres pécsi Dervis bég dobolja össze hadi népét és vezeti *Babócsa* vára elfoglalására. A várórség azonban becsülettel helytáll és Dervis bég visszavonulásra kényszerül. E visszavonulás során Kálmáncsehi határában *Alya Mátyás* koroknaki kapitány cselt vet a törököknek és Dervis béget „szerencsésen megfuttatja”.(27) Győzelmével népszerűsíti a magyar végváriak „cselvető hadi taktikáját”.

Amikor Báthori György megírta végrendeletét 1532-ben, testvéreinek a szavát vette, hogy egyikük sem nyúl majd a segesdi ferences templom és kolostor biztonságba helyezett kincseihez. Azok állták is szavukat. Arra azonban egyikük sem gondolt, hogy valamelyikük felesége nem tartja be a családi megegyezést és a kincsek menedékhelyét esetleg elárulhatja.

Báthori István 1535-ben meghalt. Özvegye a király biztatására férjhez ment Pekri Lajos tótországi (szlavóniai) lovaskapitányhoz. Új férjének aztán „bizalmasan” megmondta, hogy a segesdi kincseket Pettauban egy Gábor nevű polgárnál helyezték biztonságba. Annak idején *Segesdi Nagy Antal* személye-

sen vitte át a szomszédországba, amikor a fenyegetett Tátika várából szerencsésen kimentette a vár ostroma előtt.

Pekri, mint a legtöbb korabeli katonai vezető, állandóan pénzszükségben élt, katonáit rendszeresen nem tudta fizetni. Kapóra jött neki ez a szerencsés információ és Pettau városát addig fenyegette, míg az ki nem adta az ott lévő kincseket. A letét pedig állt egy nagy aranyozott ezüst keresztből, két nagy aranyozott ezüst gyertyatartóból, két ezüst és kézalakú ereklyetartóból, hat kisebb aranyozott ezüstkeresztből, négy ezüst medencéből (tálcából), nyolc ezüst ámpolnából, egy ezüst kézmosóból, egy nagy ezüst szenteltvízhintőből és egy nagy ezüst szentségmutatóból. Összesen 199 márka és két lat súlyban.

Pekri a kincseket részben beolvasztotta, részben eladta, de a ferenceseket semmivel sem kárpótolta. Sőt még csak nem is értesítette őket a történekről. Szegedi Gergely tartományfőnök értesülvén Pekri tetteiről, pert indított ellene és Terebezdi János pozsonyi guardiánt bízta meg a segesdi ferencesek érdekeinek a védelmével. Jogi tanácsadó gyanánt Beyczy Ambrus neves ügyvédet fogadta fel.

Pekrit sikerült is olyan kényelmetlen helyzetbe hozni, hogy Nagyszombatban hivatalosan felszólították: tegyen esküt arra, hogy az ellene felhozott vádak alaptalanok. Hamis esküt azonban tenni nem mert, így két évi pereskedés után, 1550-ben azt az ajánlatot tette, hogy *kárpótlásul fizet a segesdi ferenceseknek ezer forintot. Az összeget a pozsonyi káptalan előtt le is fizette 1550. június 25-én.*(28)

A *királyi udvari kamara* természetesen erről azonnal értesült, a ferencesekhez fordult, s az összeget tőlük „felvette kölcsönben”. a ferencesek nem tehettek mást, mint beleegyezésüket adták és két év múlva, 1552-ben hivatalos papíron, öt százalékos kamatra az államkincstárba bízta vagyonukat.(29)

A valójában mind a kettőt: a letétbe helyezett pénzt és annak a kamatját is elnyelte a török háború.

1551 A következő 1551. évben újabb fordulat állt be a szultán magyarországi politikájában. Eddig csak Budát akarta megtartani, a hozzá vezető biztonsági folyosóval a Duna két partján. A nyírbátori egyezményről értesülvén, tanácsosai véleményét követve már többet kért, mint az kiviláglik az 1551. július elején az erdélyi rendekhez írott leveléből.

Ezentúl a Duna-Tisza közét és az *ország dunántúli részét már a hódítás jogán szándékozik véglegesen megtartani* és a birodalmához csatolni. A lépésről lépésre haladó hódításokat és a fokozatosan bevezetett török közigazgatást ez a döntés világítja meg helyesen.(30)

Erdély tragikus események színhelye. Július 21-én Izabella királyné átadja a Szent Koronát Castaldo generálisnak, Ferdinánd megbízott tábornokának és augusztus 1-én fiával, János-Zsigmonddal kivonul Erdélyből és elfoglalja a szerény oppelni hercegséget.

Októberben Szokollu Mehemed beglerbég a Temesközre támad.

Október 20-án Fráter György bíborosi kalapot kap a pápától. Novemberben még sikeresen harcol a török ellen, de december 17-én, Castaldo generális parancsára, Sforza-Pallavicini emberei meggyilkolják Erdély első miniszterét. A gyilkosság nagy felháborodást kelt, a pápa külön vizsgálatot követel, de a baj már megtörtént: a kiegyezés esze és híve meghalt. S vele vonult sírba egy okosan, nehezen felépített kompromisszum minden reménye.

A *Dunántúlon* is nagy politikai átalakulás van kibontakozóban, amely első-sorban a *táj vallási és kulturális életet érinti*. Mint már jeleztük, a Dél-Dunántúl vidéki papsága a helyén maradt a török veszély ellenére is, de magára maradt a római hit érdekében vívott küzdelmében. Egyedül kellett felvennie a harcot a protestáns prédikátorokkal. Maga Sztárai Mihály is elismeri, amikor írja milyen „nagy küzdelmei voltak a miséző papokkal”. Didaktikus drámáiban gyakran szerepelteti a „vikáriusokat”. Alkalmasint itt nem káplánokat kell érteni, hanem *püspöki helynököket* vagy *helyetes-espereseket*, vicarius archidiaconusokat, akik híveik közt maradtak és védték híveik hitét, ameddig ez erejükből tellett.(31)

Hatalmának fénykorában Török Bálint szívesen fogadta a birtokaira érkező prédikátorokat. Bukása után ugyanilyen szabadságot élvezhettek az új hit hirdetői a *Zrínyiek* és a *Nádasdyak* birtokain is. Ebben az időben, Magyarországon még az erőszakos térítést nem alkalmazták, ellentétben a német- és franciaországi helyzettel. Erőszakra csak jóval később került sor, akkor is inkább Erdélyben és a Felvidéken, de nem a Dél-Dunántúlon.

Báthori Andrást a király 1552-ben erdélyi vajdává nevezte ki. De a török veszély ekkor a Dél-Dunántúlra nehezedett a legjobban, és a Báthoriak, országos gondjaik miatt az itteni ügyekbe nem igen szóltak bele. A *politikai és a katonai befolyás így szinte érzésvétlenül a Zrínyiek és a Nádasdyak kezében összpontosul*.

1552

Zrínyi Miklós a hadi események fejlődése láttán aggódva néz a jövőbe a magyar hadi felkészültség elégtelensége miatt. Augusztus elején keserűen írja levelében: „Ami kevés lovas szolgál alattunk, a király parancsára az is szét van szórva mindenféle Horvátországban... úgy hogy, ha gyorsan kell, alig tudunk összegyűlni, de ha lassan mind összegyűltünk is, nálunk jóval erősebb ellenségnek akkor sem tudunk ellenállni.”(32)

Az újabb török támadás április 22-én indul meg Drinápolyból Magyarország felé és Kara Achmed másodvezér parancsnoksága alatt június közepén lépi át a déli magyar határt.

Közben azonban Hadim Ali budai basa már *június 1-én* elfoglalja Veszprémet. A török közeledésének a hírére a káptalan elmenekül.

Június 24-én Achmed basa megkezdi *Temesvár* ostromát. E fontos vár eleste után a törökök megszervezik a hódoltság második vilajetjét, s ennek élére a temesvári beglerbég kerül.

Egy másik török hadoszlop Szlavoniára tör és Varasdig vonul előre.

A dunántúli harcok során a *törökök elfoglalják Görösgált, amit azonnal megerősítenek és 167 emberből álló őrséggel látnak el*, mint erről beszámol az 1552–53. évi zsoldkönyv.(33)

Török szokás szerint az egész környéket mozgósítják az erődítési munkálatokra.

A közeli török veszély miatt már *ebben az évben Sümegre teszik át Somogy megye székhelyét*. Itt is ülésezett a nemes vármegye – universitas nobilium Comitatus Simighienis – egészen 1566-ig, vagyis a megyei közigazgatás megszűntéig.(34) (Néhány szerző a latin szöveg hibás olvasása következtében Sümeg helyett Segesdet értett, ám *Segesd sohasem volt megyei székhely*, sem a török hódítás elején, sem a hódoltság alatt, de még a felszabadító háborúk után sem, mint látni fogjuk. Még csak alkalmi gyűlést sem hívtak ide össze soha! A

régi Segesd megye, királynéi birtok megszűntével megszűnt megyei hivatása is!)

1553 Ferdinánd királynak se pénze, se katonája nincs a háború érdemleges folytatására, s ezért újra békét kíván kötni a Török Portával. Követei újra Sztambulban vannak.

A magyar főurak, a múlton okulva, ezúttal sem bíznak a papirra vagy pergamentre írott béke erejében és az így nyert időt végvéraik megerősítésére használják fel. Komoly hadi felszerelés után néznek, de lehetőségeik korlátozottak: puskapor, ágyú, kézfegyver csak kemény pénzen vásárolható. Az pedig valamennyinek kevés van. Bécs is hajlandó néhány okos tanács meghallgatására: az erődítési munkákat nem gátolja, nem késlelteti. De pénzzel segíteni már nem tudja.

Báthori András lemond erdélyi vajdai címéről. A király Dobó Istvánt és Kendy Ferencet jelöli ki e fontos posztra. Az országban, főképpen a *Dél-Dunántúlon, a kanizsai körzetben újra súlyos pestisjárvány dühöng.* Ha nem a háború, akkor a betegség pusztítja a népet... A járványt, sajnos, csak 1554 februárjának kemény tele állítja le.

1554 *Segesd hivatalos elfoglalásáról eddig semmiféle oklevél nem szólt, de a neve már szerepel az 1554-es török adólistán 12 házzal és családdal.*

Ez az információ két kérdést vet fel:

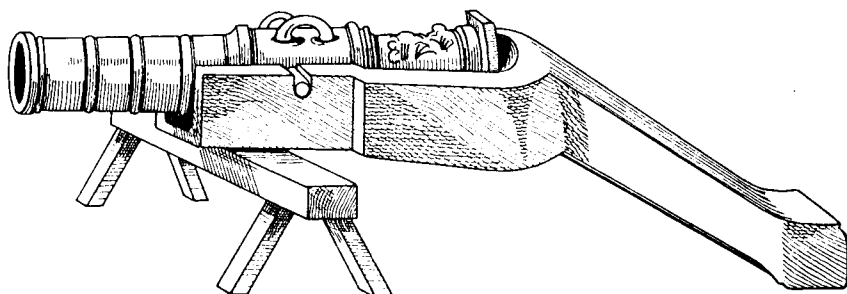
Mikor hódolt be Segesd a török uralomnak? A török sereg oldalvédjei 1532-ben a kőszegi hadjárat során kétszer is átvonultak Segesd vidékén: júliusban menet, és szeptemberben hazatérőben. 1541-ben, Buda elfoglalása után hazatérőben a törökök olyan nagy razziákat végeztek, hogy az akindzsik megjelenése Segesd falai alatt valószínűnek látszik. A szerencsétlen végő eszéki hadjárat idején, 1542-ben, németek és törökök pusztítottak újra a vidéken. 1544-ben a baranyai és tolnai palánkokért folyó harcok is a közelben játszódtak le. De 1549-ben Segesden még hatvan jobbágyportáról tud a Báthori család jövedelmi listája. 1552-ben Görösgál már török helyőrséggel bír... Úgy látszik, hogy Segesd a békéjét valami önkéntes vagy kikényszerített behódolással szerezhetette meg adófizetés ellenében.

Am ekkor a második kérdésre nincs kielégítő válasz. Ha békésen „önként” állt át a másik oldalra, miért csökkent olyan döbbenetesen lakosainak a száma öt év alatt 60 családról 12-re? *Hihetőleg a lakosság elmenekülése miatt.* De hová és merre? Nagy valószínűséggel a Muraköz felé, vagy Varasd irányába, mert a későbbi harcok során erről olvasunk és lehet, hogy ezt az utat már ekkor kipróbálták.

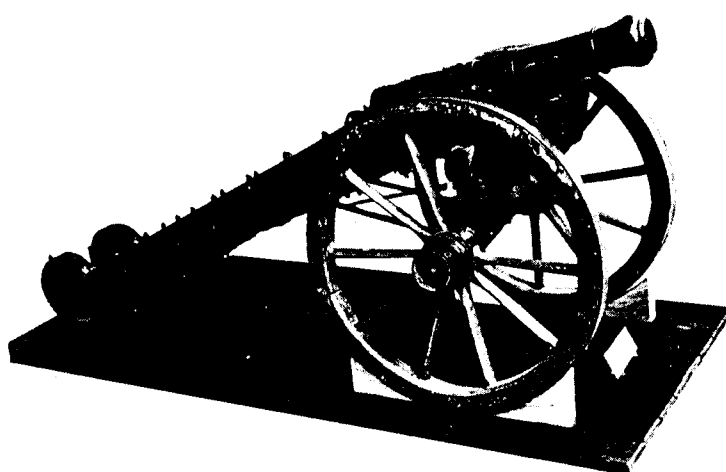
Segesd stratégiai helyzete katonai szempontból jó, a civil lakosság szempontjából azonban nagyon rossz, mert útbaeső állomás *Sziget és Kanizsa, Kaposvár és Kanizsa* közt. Babócsához is van bekötő útja, amit később a törökök gyakran használnak. *Igazi erőssége ekkor Segesdnek még nincs, de valami palánkja azonban lehetett,* mert veszély esetén a közeli Atád és Ötvös jobbágyai is itt kerestek menedéket. Csurgó és Beleg Zrínyi Miklós kezén van.(35) De csak „hűségben”, mert Zrínyi reguláris katonái a Mura mögött vannak elszállásolva. Így Segesd és környéke a kettős adófizetés területén van már ebben az időben. Behódolt, hogy kifosztásának elejét vegye.

Báthori Andrást június 21-én országbíróvá nevezi ki a király. (Tisztségét 1566-ban bekövetkezett haláláig viseli.)

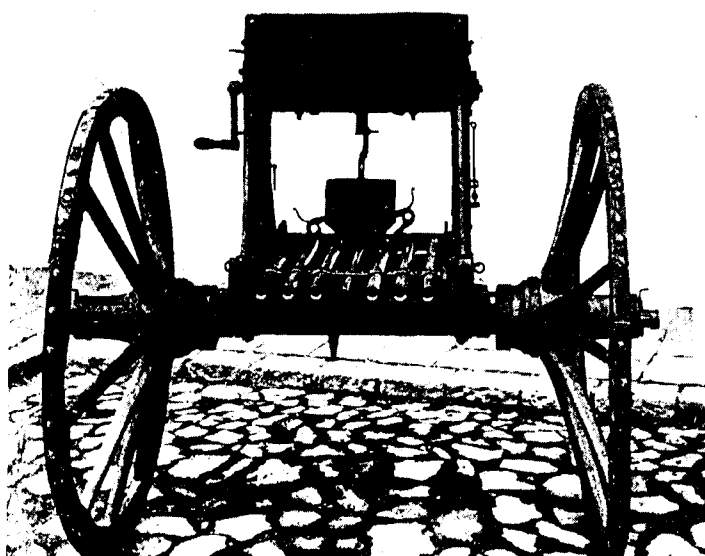
A XVII. SZÁZAD TÜZÉRSÉGE

Négyfontos ágyú

Könnyű tábori ágyú, Falkon típus

Sokcsövű seregbontó

A pozsonyi országgyűlés a megszaporodott katonai kiadások fedezésére az egyforintos hadiadót jobbágyportánként kettőre emeli fel, és elrendeli, hogy a földesurak minden száz jobbágy után három lovas állítsanak a hadsereg felerősítésére.

A seregek élére új kapitányokat nevez ki, és felszólítja a királyt az országos rendek nevében, hogy személyesen álljon a hadsereg élére. (35b)

Hazafias felbuzdulásban nincs hiány... csak a gyakorlati eredmény marad el megint. A nemzet belső egységének bomlása folytatódik. A *baranyai protestánsok* első egyházkerületi szuperintendense – püspöke – Szegedi Kis István. A protestanizmus tovább erősödik a katolicizmus rovására.

1555, a sorsdöntő esztendő

Nádasdy Tamás 1555. évi feliratában a török katonai nyomás felfogására 43 megerősített hely jobb felszerelését sürgeti, és kéri, hogy ezeket állandó katonasággal lássák el. A megnevezett helyek katonai jelentősége igen változó. Már maga Nádasdy is több csoportba osztotta őket. Jelentése szerint ezeit Dunántúlon a védelem ellátására van 25 vár, 13 kastély és 5 monostor. Ezeket hálóként fogják körül a különböző őrhelyek, megfigyelők, vigyázóházak, tarisznyavárak és palánkok. (36) *Segesd neve ezen a listán már nem is szerepel.* Ennek két magyarázata lehet: 1) vagy semmiféle erőssége nem volt. Ez nem valószínű. Vagy pedig 2), már nem volt a magyar biztonsági zónában. Ez a legvalószínűbb, mint láttuk, a kettős adózás ügyében. A valóságban a *segesdiek önmagukra maradtak gondjaikkal és félelmükkel.* Így palánkjuk védelmét is önmaguknak kellett ellátniok. *Palánkjuk tehát volt!*

Ez utóbbi helyzetre utal Tachy Ferenc levele is, amelyben sürgeti Zichy István főkapitányt, hogy Segesdre minél előbb küldjön segítséget. „Vigyázni kell, hogy valami csalárdsággal meg ne vegyék a segesdi várat...” (37) E levélben a volt segesdi kolostorról nem esik szó. Kérdés: miért?

A hivatalos fegyverszünet ellenére már 1555 kora tavaszától megkezdődtek a portyázások. A törökök végig razziázzák a Balaton déli partvidékét egészen Kanizsáig. Lopnak, rabolnak, hadifoglyokat szednek, olyan nagy rettegést keltve, hogy „Somogyban a parasztok már szántani sem mernek menni a földjeikre az emberre és jószágra leselkedő török portyák miatt. A békére vágyó sok nyomorult ember elvész – írja Zrínyi Miklós Nádasdy Tamáshoz – s Őfelsége jobban tenné, ha ezeknek a szerencsétlen keresztényeknek kijelentene, hogy vándoroljanak ki otthonukból vagy ők maguk gondoskodjanak önvédelmükről.”

Amikor pedig hírül veszi, hogy a török megkezdte Somogyvár megerősítését, hozzáfűzi még: „Ha Somogyvár megépül, jaj Kanizsának és Csurgónak, de Pettaunak és a szomszédos tartományoknak is.” (38)

Toigun az új budai basa, mit sem törődve a hivatalos fegyverszünettel, 1555 augusztusában Székesfehérváron és Koppányon át Kaposvár ellen vonul.

Szeptember 7-én Beche István és Ghece Barnabás Szenyérből tudatják Zichy István főkapitánnyal, hogy a török tegnap (szept. 6-án) Kaposvár alá érkezett. Sőt egyes csapatai egészen (a Segesddel szomszédos) Kónyiig nyomultak előre. Egy elfogott török szerint a basa szándéka rövidesen egészen Kanizsáig jutni. A

szenyériek panaszkodnak, hogy fenyegetett helyzetükben nem tudnak kellő képpen felkészülni a védelemre, hiszen sem ágyújuk, sem puskaporuk nincs! Még az élelem is csak szegényesen áll a rendelkezésükre.(39)

Szeptember 8-án Beche István újabb levelet ír, de ezúttal Csányi Ákoshoz, a főúr gazdatisztjéhez címezve. Tudatja, hogy a korotnaiak három törököt fogtak, akik azt vallották, hogy a budai basa megérkezett Kaposvár alá, nyolc öreg ágyúval, negyven tarackkal és sok egyéb hadi szerszámmal. Mintegy ezer magyar ember jött szekerstül egészen a Duna vonalától, s fát vágnak, hogy a várárkokat betemessék az ostrom megkönnyítésére.(40)

Szeptember 10-én Beche István harmadik levele, ez is Csányi Ákoshoz címezve, jelzi, hogy a török éjjel-nappal löveti Kapos várát. A vár már teljesen körül van zárva.(41)

Szeptember 12-én Horváth György és Kobak Miklós azt írják Zrínyi Miklós-nak, hogy Kapos várát a török már ötödik napja löveti és erősen töreti. Egy bástyáját és a kaput már le is rombolta, és most az árkot tölti meg fákkal és ágakkal.(42)

Szeptember 17/18.-i dátummal írja Musztafa Dzselahadzse hadi krónikájában, hogy a török sereg Kapos várát rohammal bevette zsilkáde hava első napján (szept. 17/18.-án).

„*Hajnaltól a két ima közt tartott a heves harc és viadal*, miközben az egész világ megzavarodott az ágyúk dörgésétől és a puskák ropogásától, a vitézek kiabálásától és harci zajától elállt az emberek lélegzete. Szünet és megszakítás nélkül tartott az igen heves harc és öldöklés, míg végre fölkelvén a győzelem és szerencse napja, az alávaló gyaurok vereséget szenvedtek és visszafutottak a belső várba. A hit harcosai üzőbe vették a futókat és legtöbbjüknek megadták a maga részét a halált okozó kardokkal... A nevezett vár teljesen elfoglaltatott, minden része megtisztítottatott a legalsó pokol lakóitól, a benne talált s régtől fogva elzárt muzulmán foglyokat pedig kiszabadították... Templomaikat mecsetekké, zárdáikat dzsámikká alakították át, a kereszteteket és tornyokat lerombolták, a várat az iszlámnak tartományaihoz csatolták. Miután dizdár neveztetett ki és őrség rendeltetett bele, ide is bevitetett a próféta vallási törvénye...”(43)

A közeli Kortona őrsége a török sereg közeledtének a hírére elmenekült, így már csak az üres vár jutott az ellenség kezébe, valóban egyetlen kardcsapás nélkül. Ez azonban nem tulajdonítható a palánkvár katonái gyávaságának, hiszen általános jelenség volt. A negyven-ötven emberrel rendelkező kisebb védelmi pontok mit is tudtak volna tenni a sokezres török sereggel szemben?

A török történetíró szavait megerősíti egyébként Beche István *szeptember 23-i* levele is. Az elfogott kaposváriakat mind levágták a törökök. Egy *segesdi tisztartó Szenyérbe* jött – írja Beche – és *hírül hozta, hogy Dervis bég egyik csausa* (tolmácsa és hírnöke) *megjelent Segesden és vele volt egy török tiszt is. Ezek mondták, hogy a basa azt a parancsot kapta, hogy vegye be Babócsát és onnan menjen Kanizsa alá*, egyelőre elkerülve Berzencze és Csurgó bevételét, amire majd Kanizsa bevételé után kerül csak sor.

Beche azt kéri Nádasdy meghatalmazott emberétől, hogy a *segesdieket, akik Szenyér védelmi berendezésének megerősítésén dolgoztak, bocsássa haza*. A Varga István vezetése alatt lévő segesdiek egyébként sürgetik, hogy küldjön segítségül népeket, mert igen kevesen vannak ahhoz, hogy a törökkel szembe szállhassanak. *Ha segítség nem jön, a török könnyen megszállja Segesdet*.(44)

Október 6-án, Szent Ferenc ünnepe utáni vasárnap, a szenyérik közös levelet írnak Nádasdy Tamásnak, Magyarország nádorának és királyi helytartónak, jelezve, hogy minden nap várják a török támadását. A felvonult törökök már igen közel vannak: Korotnánál van Mahmud bég; ez csak másfél mérföld Szenyértől. Babócsa közelében Ahmed bég, Kaposban meg a híres Dervis bég parancsol. – Most az a hír járja, hogy Segesdet akarja megszállni a török, ez pedig „éppen előttünk van”, írják, és ha ide is beül a török, akkor elvágja a kanizsai utat. Attól is lehet tartani, hogy Mesztegnyőt is elfoglalják majd. Sürgetik a nádort, hogy ezt akadályozza meg... és küldje a katonák zsoldját is, mert már két hónapja nem kaptak fizetést.(45)

Október 16. Végre egy jó hírt is tud közölni Beche István, amikor Csányi Ákos jószágkormányzónak ír. Úgy értesült, mondja, hogy a császári csaus Adonymál érte a basát újabb parancssal, hogy ezután már semmiféle várat ne vegyen be, ne zaklasson, maradjon egyelőre békén... A hadjáratnak véget vet a közeli tél. Az ágyúkat is mind már hajóra rakták és a Dunán viszik fel Budára.(46)

Mivel Segesdet így a török ekkor nem szállta meg, az új határvidék vonala Berzence-Curgó-Segesd-Szenyér lett volna rövid időre. De Segesd neve, mint jeleztük, már a töröknek is adózó helységek listáján volt, ahová a török tiszt és csaus már kíséret és fegyveres felvonulás nélkül is biztonságban érezte magát!

A magukra hagyott somogyi várak sorozatos elvesztése Kaposvár megvétele után az éppen ülésező országgyűlést is megdöbbenettette. Végre megértették a rendek, hogy egységes és hatékony főparancsnokság nélkül eredményes védelemről szó sem lehet a keményen kézben tartott és egységesen vezetett, már többirányú hadműveletre is képes török sereg támadásai ellen. A dunántúli főkapitányságot Nádasdyra bízták és számára állandó katonaságot szavaztak meg. Felhatalmazást kapott az új főkapitány arra, hogy a megyei nemesség, a nemesi felkelés katonai erejét is igénybe vegye.(46b) De mire a király szentesíti az új rendelkezéseket, valóban beállt a tél... és a katonaság téli szállásaira vonult vissza.

Az 1556. évi török hadjárat

1556 A múlt évi hadjáratot berekesztő szultáni parancs világosan utalt arra, hogy a magyarországi hadjáratban csak átmeneti téli szünet állt be, s azt folytatni kívánja.

Pihenőt azonban csak a nagy seregtestek tartottak, mert a végvári fronton a békét nem igen ismerték.

A török közelsége miatt a királyi Magyarország végvárainak az ellátása teljesen megromlott. A zsoldot a katonák nem kapták meg sem időben, sem egészében. Az élelmiszer és a lőszer utánpótlás szervezetlen volt, s így eredménytelen. A kisebb helyőrségek, akikről hivatalos helyen mindig megfeledeztek, így a környék kifosztásából tartották fenn magukat. A rendszeres „rekvirálás” nagyon sok helyütt felért egy teljes fosztogatással. Nem egyszer valósággal koldusbotra juttattak egész falvakat. Hasonló túlkapásokról panaszkodik Beche István tiszttartó és Balka István szenyéri kapitány keserű hangú levele, amit Gyertyaszentelő Boldogasszony napján, vagyis február 2-án írtak Nádasdy Tamásnak. Panaszt emelnek Zrínyi gróf horvát bán emberei ellen, akik a környékbeli

lakosságtól elrabolják a barmokat és a már úgyis kevés élelmiszer tartalékot. *Csurgót és Csákányt fosztották így ki. A Segesd szomszédságában élő szobi jobbágyoktól kilencven disznót hajtottak el, de sok kárt tettek nagyobb barmokban is. Sőt még a családok élelmiszer tartalékát is megdézsmálták. Kérik a nádor erélyes közbenjárását hasonló kilengések megakadályozására.*(47)

Hogy a nádor tett-e valamit ebben az ügyben, nem tudjuk, de a hűséges Balka, a szenyéri kapitány, április 3-án újabb levéllel jelentkezik és ebben a török mozgólódásáról értesíti urát, és felettesét Magyar Balázs somogyi alkaptányt. Újra csak megemlíti nagy keserűséggel, hogy a fizetés nélkül maradt katonák elszélednek. Lehangoltan teszi hozzá: „*Félek rajta, hogy csak magam kezdek maradni...*”(48). A környező palánkvárakban a helyzet ugyanez lehetett...

A tavaszi idő beálltával a nagy török csapatösszevonásokat látva világos lett, hogy a török támadás napja már nem késik sokáig. *Május 19-én Zrínyi Miklós értesíti Nádasdyt, hogy a jelek szerint a török Sziget-Berzencze-Kanizsa térségében fog támadni.*

A feltevés igaznak bizonyult, mert a pécsi és a babócsai bég még ebben a hónapban megindult Szigetvár felé, váraikban csak kisebb helyőrséget hagyva hátra. *Július elején a felderítők már jelentették az új budai basa, Khadim Ali erős hadseregének a felvonulását is.*

1556. június 6-i levelével a lelkiismeretes Beche megerősíti Zrínyi előző feltevését. Úgy tudja, hogy a budai basa Veszprém felé indult, majd onnét a Balaton felé jönne Lakra és a többi erősségekre egészen Kanizsáig. Korotnán máris igen sok a török. Sőt az elmúlt csütörtökön – *jún. 4-én* – négy zászlóval, lovas és gyalogos csapatokkal megjelentek Szenyér alatt is. Egyelőre nem támadtak, s ez volt a szerencse, mert Szenyér védelme igen gyenge: alig negyvenöt ember. *És a kastély őrizetére mindössze nyolcan vannak!* Puskaporuk csak egy napi ostromra elég!(49) Érthető hát, hogy a török csapatok mind élenkebb hadmozdulatai a helybelieket igen nyugtalanították.

Június 11-én Beche és Balka újabb levéllel fordulnak Nádasdyhoz, közölve, hogy a budai basát *Sziget alá várják.* Úgy tudják, hogy a török megkezdte a somogyi kastélyok és erősségek meghódítását. *Jelenleg éppen Szenyérre és Segesdre készülnek.* Balka kapitány éppen ezért sürgősen embereket kér és legalább száz puskát a szenyéri védelem megerősítésére.(50)

Június 13-án Ali budai basa megkezdte Szigetvár ostromát.

Június 15-én újabb török portya jelenik meg Szenyér falai alatt, de kárt sem a faluban, sem a várban nem tesznek, sem pedig a kastélyban. Csak éppen jól körüljárják, megszemlélik.(51) Lehet, hogy azt remélték, hogy a török fegyverek fenyegetésére önként megadják magukat a szenyérik, de az is lehet, hogy ezeknek a török portyáknak a feladata csak a hadsereg biztonságának a megőrzése volt egy esetleges hátbatámadás ellen, míg a főerők az ostrommal voltak elfoglalva.

Június 23-án A szigeti ostromhoz kényszermunkára kirendelt magyarok közt volt, s onnét megszökött Kalmár Gergely segesdi lakos és vitte a hírt Szenyérbe, hogy az ostromnál a megholtak tetemeit saját szemével látta, de azokat megszámlálni nem tudta, mert olyan sokan voltak. A vár körüli védőárkokat a török már teljesen betemette.(52) *Ezt a munkát végezték a környék falvaiból összeszedett emberek, köztük a segesdiek is.*

Ez a hír is jelentős Segesd sorsának megismeréséhez. Az összefogott segesdi polgárokat a török hadsereg oldalán vetették be hadi munkára. Veszélyes munka volt ez is, hiszen a védőárkok már a védők lőtávolságában voltak! Kétséget kizáróan állíthatjuk tehát, hogy Segesd ekkor már teljesen török befolyás alatt állt. Palánkjában őrség ugyan nem volt, de a falu felett már a török parancsolt. Tehát Segesd már Szigetvár ostroma előtt került török kézre és nem utána, mint eddig több szerző vélte.

Azt is tudjuk, hogy Segesd a babócsai bég főhatósága alá tartozott. Így értjük meg 1556 júliusában Segesdre küldött parancsát, amelyben követeli, hogy a segesdiek minél előbb vigyenek neki ötven pint bort, „nem ugyan azért, mintha neki kellene, mert ő éppen most nem iszik, de van neki egy főrangú rabja, aki már előbb is volt nála fogságban és akkor 3.000 forintért váltotta ki magát; a nevét nem tudja ugyan, csak annyit tud, hogy német... és neki kell a bor.”(53)

Közben Sziget ostroma folyt tovább; a vár szorongatott helyzetét látva ezúttal a magyar királyi erők is engedélyt kaptak a beavatkozásra. Magyar Bálint, Zrínyi Miklós és Nádasdy Tamás vezetése alatt egy 10.000 fős hadsereg gyűlt össze Kanizsa alatt és a szigeti ostrom enyhítésére Babócsa ellen indult, tudván jól, hogy ennek a várnak a fő erejét is Sziget alá rendelte Ali basa.

Július 15-én az egyesült keresztény had sikerrel támadja a török várat.

A magyar sereg sikerének hallatára Ali kénytelen az ostromon enyhíteni és seregének a zömét a magyarok által Babócsa mellett nyitott új frontra irányítani július 21-én.

Az összecsapásra a Rinya mocsarai közt került sor, amikor Zrínyi 800 lovasával igyekezett megakadályozni a törökök átkelését. Az ütközetben heves közelharcok fejlődtek ki. Zrínyi Miklós alól kilőtték a lovát, a ruháját pedig „golyóbis forgácsa” tépdeste meg. A török túlerőnek végül is sikerült kierősza-
kolni az átkelést, a keresztény csapatok ekkor parancsot kaptak a visszavonulásra, mert nyílt ütközetre sem számuk, sem tűzerejük nem volt elég egy ésszerű győzelem reményéhez. A főcélt azonban így is elérték: ezalatt az idő alatt Sziget ostroma a valóságban szünetelt. A visszavonulás során még két összecsapásra került sor a magyarok és a törökök közt, majd mind a két fél „levonult a csataterőről”: a magyarok Kanizsa, a törökök Szigetvár felé.

Július 31-én Ali basa végleg felhagy Szigetvár ostromával és seregét átrendezve várja egy újabb magyar támadás előjeleit.

Augusztus 1-én újra csak Beche leveléből értesülünk a további harci fejleményekről. Nádasdynak írja, hogy ő úgy tudja, hogy Perneszi Farkas kapitány már értesítette urát, a nádort, hogy a segesdiek csak úgy kerültek el a török rabláncot, és községük pusztulását, házaik lerombolását, hogy elkötelezték magukat arra, hogy Nádasdy seregének állapotáról és hadi mozdulatairól hírt adnak a basának.(54)

Ez a levél megerősít bennünket abban, amit eddig is állítottunk, hogy Segesd nem ostrom, hanem szóbeli megegyezés alapján került török kézre. Bizonyos feltételekkel a falu és a palánk védőőrsége megadta magát. Ez csak úgy magyarázható meg, hogy a palánkvár falai alatt megjelenő, vagy a környéken tartózkodó török erőkkel a harcot felvenni teljesen reménytelen volt a segesdiek kis száma és gyenge védőfelszerelése miatt.

Mikor került erre a sor? Valószínűleg még az előző évben, szeptember végén, amikor Beche tudomására hozták, hogy Segesden megjelent Dervis bég csausa

(tolmácsa és hírnöke) és egy török tiszt. Valószínűleg már ekkor tisztázták Segesd katonapolitikai helyzetét, ill. semlegesítését.

Ilyenkor az volt a szokás, hogy erről az érintett falu vagy palánk értesítette volt magyar főurat is. Ez is megtörténhetett, s talán ezért mondja Beche, hogy ő úgy tudja, hogy mindezt a nádor már úgyis tudja az illetékes katonatiszt, Perneszi Farkas jelentéséből. Perneszi a Nádasdy familia megbízottja, familiárisa volt, és *hosszabb ideig szolgált Segesden és Szentgyörgyvárott*. 1559 és 1562 közt babócsai várkapitány lett, amiből arra is lehet következtetni, hogy a gazdasági ügyek főfelügyelete mellett ő ellenőrizte a védelmi intézkedéseket is. *Tudta nélkül a segesdiek aligha egyezhettek volna meg a törökkel*. Az is valószínű, hogy a megegyezéssel egyidőben a felfegyverzett jobbágyokat – az őrséget – Perneszi ömagával vitte Nádasdy más várába. Talán a község lakosainak egy részét is biztonságba tudta helyezni, ami megmagyarázná a már jelzett létszámcsökkenést a lakosok összeírásánál. Ilyenkor a visszamaradt falut a helybeli bíró vezette. Erről a segesdi bíróról még hallani fogunk.

Az efajta „török-béke” megkötését a főurak legtöbbször azzal a feltétellel vették tudomásul, hogy *viszonzásképpen őket meg a török csapatmozdulatokról értesítse a község*. Ennek a kötelelességnek tesz majd eleget a segesdi bíró, mint azt majd látni fogjuk mihamar e krónika eseményei során. Ez a gyakorlat megfigyelhető másutt is a végvári harcok idején, mint arról beszámolnak a magyar és a török emlékiratok egyformán. A mulasztást mindkét oldalon keményen büntették.

Augusztus 24-én Ferdinánd főherceg 10.000 emberrel harcol a török ellen a Dráva menti harctéren. Korotnát sikerrel védi meg a török ellentámadással szemben.

A harc egész őszen tovább folyik. *Október 10-én* Balka István szenyéri kapitány tájékoztatja Csányi Ákost, Nádasdy megbízottját, hogy a török a környékbeli kastélyokat tovább támadja, mert úgy látszik még a tél előtt azokba szándékozik betelepíteni. Kászon basa *Háromfánál* szállott meg, Babócsa és Segesd közt. *Segesdről a törökök továbbmentek, s csak egy porkolábot hagytak hátra azzal a megbízatással, hogy ha a keresztény sereget közeledni látná, akkor gyűjtsa fel a falut*. Kéri a nádort, hogy adjon tanácsot mitévő legyen, vagy pedig küldjön segítséget, mert vajmi kevesen vannak a szenyéri vár megvédésére. Ne késlekedjék, sőt még a levélvivőt se tartsa magánál, hanem sürgősen, még az éjjel engedje vissza. *A basa már megüzente a segesedi polgároknak, hogy (veszély esetén) hová menjenek, vagyis Kapos alá! Nagyon készületlenek (a szenyériek is). Bálintnak (Magyar Bálintnak) a Somogyban illetékes nádori alkapitánynak egyetlen embere sincs Segesden, vagy Szenyérben*. Keserűen írja a szenyéri tiszt, hogy attól tart, hogy ezidén is úgy lesz mint tavaly: csak szóval tisztelik meg őket, de segítséget sehonnét nem kapnak. (55)

Október 11-én a segesedi bíró éjjel megjött a török táborból – szól egy újabb szenyéri levél – és azt izente, hogy a török erre fog jönni. Most Kálmáncsehiben csinálnak valami új erősséget. Őt is odarendelte a basa. (56) Valószínűleg, mint eddig is, segesdi férfiakkal és szekerekkel az erődítési munkálatokra.

Ez a két utolsó levél a tanú rá, hogy Segesden valóban török világ van, legalábbis egyelőre! A katonák ugyan tovább mentek, de a falu már török parancsnak van alávetve. Ám a megegyezés szerint régi magyar földesurukat is hűséggel szolgálják megfelelő hírszolgálattal.

Nádasdy is igyekezett e kapcsolatokat fenntartani; így az év folyamán *Bornemissza János nevű bizalmas emberét küldte Szenyérbe*, hogy a helyszínen részletesebb értesüléseket szerezzen a segesdi és szenyéri helyzetről.(57)

Balka után újra Beche tiszttartó ír a nádornak, hogy a török basák Babócsánál vannak, honnét a hírek szerint Szenyérbe jönnének. A községnek máris megadták a parancsot, hogy Kapos alá menjenek. Kéri Csányi Ákost, a nádor bizalmi emberét, segítse meg néppel és hadiszerekkel, mert a szenyériek igen kevesen maradtak. „Ha halnunk kell, hát haljunk meg tisztességben”, fejezi be a levelét.(58)

Közben azonban újra csak beállt a kemény tél, s a harci események elcsendesedtek újra.

A Babócsa-Szigetvár-Segesd-Kanizsa körzetben lefolyt harcok során minduntalan kiütközött a keresztény seregek nagy gyengesége: a koordinálás teljes hiánya, valamint az ellátás és az utánpótlás szervezetlensége, elégtelensége.

Ami az élelmiszer ellátását illeti, a magyaroknál az volt ekkor még a szokás, hogy *a hadba vonult, táborba szállt főúr úgy élt, mint a katonája*. A parancsnokló főúr és tisztjei katonáikkal egy asztalhoz ültek, ugyanazt az ételt kapták. Ha valami hiányzott, nem kellett ezt külön jelentésben tudatni a parancsnokkal, tudta, látta, tapasztalta.

A magyar főurak együtt maradtak katonáikkal a harcban is. A Babócsa-körül, vagyis a Rinya mentén lezajlott ütközet hevességére utal, hogy a török négyszáznál több halotat vesztett. De a keresztények vesztesége is nagy volt. „A mieink közül, írja egy szemtanú, kétszázhetven fejet raktak le a basa sátra elé, s mintegy harmincan estek fogságba... *Az elsettek közt volt Nádasdy Jakab, a nádor öccse, szépreményű ifjú...*”

A csata után Berzencén és Csurgón át vonult a keresztény sereg Kanizsára... Sajnos itt egy hónapig álltak tétlenül. És mert a csehek és a morvák, meg a németek a zsoldjukat nem kapták meg, *húsz mérföld mélységben rabolták a környék magyar falvait*.

Ferdinánd főherceg csak *szeptember végén* érkezett meg újabb cseh lovasságával, mintegy 6.000 katonával. Ez a sereg Zrínyi és Nádasdy csapataival egyesülve indult a somogyi várak visszavételére. Először *Korotnát* vették be. Sajnos, az ellenség fegyverletétele után, az adott szó ellenére az idegen zsoldosok a lefegyverzett török hadifoglyok mészárlásába kezdtek. Zrínyinek és Nádasdynak a saját embereiket kellett bevetni a zsoldosok ellen és a törökök védelmére. Nádasdy és Zrínyi jól tudták, hogy egy ilyen mészárlásnak a híre eljut a törökökhöz is, és a legközelebbi alkalommal ugyanúgy bánnak majd Zrínyi és Nádasdy embereivel, ha fogságba esnek. Az idegen zsoldosok ilyesmire nem gondoltak!

A támadás során még elfoglalták *Szentlőrinczet, Görösgált, Sellyét, Szentmárton*t. Ezzel aztán be is érték. *Az ellentámadás kifulladt, a felszerelés elfogyott. Üres kézzel, üres gyomorral harcolni tovább nem lehetett...*

Eme alapvető hibákra végre felfigyelt a Bécsi Udvar is, és még ebben az évben, vagyis *1556-ban megalakult az Udvari Haditanács*, mely utasításait az országos főkapitányoknak adta ki. Ebből a XVI. század közepén négy volt: a felsőmagyarországi Kassán, a bányavidéki Érsekújvárott, a Duna-Balaton közti Győrben és a Balaton-Dráva közti Kanizsán. Ehhez csatlakozott délen a *vend* főkapitányság Varasd és a *horvát* főkapitányság Karlovác-Károlyváros székhellyel.

1557: a háború tovább tart

1557

Már 1557 *Vízkereszt napján* (január 6-án) hírt kaptak a szenyérieriek a török csapatok újabb hadi mozdulatairól.(59) A hír már magában véve is meglepetés volt, mert a tél még tartott. Sziget körül négyezer török összevonásáról hallottak, akik portyára készültek, vagyis a környék pusztítására. Kérték tehát Nádasdyt, hogy riassza a falvakat, hogy mindenki legyen résen.

A jelzett és várt török portya *február elején ért Szenyér alá*. Végigjárta az összes környékbeli községeket. A mintegy háromszáz tagú csapat Vése és Szomajom körül garázdálkodott.(60) A szenyérierieknek sikerült nyelvet fogniok – foglyot ejteniök – egy janicsárt, akit a szokás szerint kihallgattak. Tőle tudták meg, hogy a törökök vezérei azt mondják, hogy ha a király nem támad, akkor most ők sem támadnak. Ez a parancs.

A béke ugyan igen gyenge lábon áll a végvárok vidékén. Ha a török nyugton van, akkor meg a zsold nélkül élő végvári katonaság pusztítja azokat a falvakat és kastélyokat, ahol kevés az őrség, előszeretettel támadva azokra, ahol sem palánk sem kastély nincs. A csurgói magyar és német őrség Szobot (Somogyszobot) annyira kirabolta újra, hogy a falu pusztulásnak indul és a lakói más vidékre kénytelenek menekülni. Az egymást követő két razzia, a *február 3-i és a március 10-i után mindössze hat család marad a faluban*.(61)

Több egymást követő levél arról számol be, hogy a török basák egymás közt sem élnek mindig a legjobban barátságban. *Ali basa és Kászon basa júniusban éppen nagy haragban voltak*, és főtisztjeik hiába békítették őket, csak nem akartak engedni...(62) A magyaroknak ez viszont jó, mert amíg helyre nem áll köztük a békesség, Szigetvár környékét komolyabb veszély nem fenyegeti. Közösén képtelenek valamire vállalkozni, egyedül meg egyik sem mer kimozdulni a fészkeből...

A simontornyai bég ezidőben éppen Koppányban van, de nem tudhatni miért? Mit tervez? Orosztonyi Péter tisztartó írja Szenyérből, hogy *június 28-án jelentős török portya érkezett Segesd alá, de azt már nem tudja, hogy ezek kaposiak voltak-e avagy éppenséggel tótországiak?*(63)

A kérdésre a felelet fontosnak látszott, mert azt maga Perneszi Farkas adja meg, amikor *július 19-én Szenyérben jár*. Levelében beszámol Magyar Bálintnak, a nádor népei kapitányának, hogy török portya járt háromszáz lóval Szenyér alatt. Valószínű, írja, hogy még visszajönnek, ezért kéri kapitányát, hogy népével – seregével – jó lenne, ha közelebb jönne Szenyérhez. *Pécsi embereitől – kémeitől – pedig megtudta, hogy a tótországi – szlavóniai – basa Segesdre költözött és sok gyalogost és lovast hagyott ott, de nem tudja még hogy pontosan mit is akar?*(64)

Az előző évi szigeti ostrom kudarca megértette a törökkel, hogy eredményes ostromhoz addig nem foghat sehoh, amíg a közvetlen hátországot meg nem hódította, ellenőrzése alá nem vette. Ezért került sor 1557 őszén újabb csapatösszevonásokra Koppány-Kaposvár térségében. *Berzencét sikerült a töröknek bevennie*. Innét kiindulva igyekeztek Kanizsát is meghódítani, de sikertelenül.(65)

(Berzencét Farkasics Péter már 1588 februárjában vissza foglalja ugyan, de meg nem tartja; a várát leromboltatja, a várost felgyújtja és 32 török foglyot ejtve gazdag zsákmánnyal tér vissza Szigetre. A vár megtartására még csak gondolni sem mert, mert ehhez sem embere, sem felszerelése nem volt.)

Báthori András országos dolgai dunántúli birtokaitól távol tartják, azok vezetésével már régen nem foglalkozhat. Így e birtokait Ferdinánd királynak engedi át használatra – valószínűleg zálog formájában – még ebben az évben. Bár a gyakorlatban Segesd és környéke már jóideje nádori felügyelet alatt volt. Mindez tökéletesen megfelelt Ferdinánd politikájának, aki nagyobb beleszólást kívánt a határvidék védelmét érintő minden kérdésbe. A végvári népek és katonaság felett ő, azaz tisztviselői és kapitányai őrködtek.

Nem tudhatni miért, de úgy látszik, hogy ez a megoldás nem felelt meg Báthori András érdekeinek, mert 1563 után újra saját kezelésébe veszi itteni birtokait, köztük Segesdet. Legalább is névleg. Ám az is lehet, hogy Zrínyi 1562-es sikerei után derűsebben ítélte meg a helyzetet. De erről még szó lesz. Ebben az évben és a következőkben is Segesd-Szenyér körzetében hivatalosan még a nádor parancsol, bár Segesd és Szenyér helyzete nem azonos.(66)

Ez év hadi eseményeiből két tragikus életpályáról kell megemlékeznünk.

Május 1-én Hamza esztergomi bég éjszaka rajtaütött Tatán és a várat elfoglalta. Az életben maradt, és becsületszóra szabadon engedett Eszéki János magyar kapitányt azonban Ferdinánd király haditörvényszék elé állíttatta és kivégeztette.

Október 15-én Ferdinánd csapatai rohammal bevették az Ugocsa megyei Nagyszőlős várát, és földesurát, Perényi Ferencet hűtlenség címén megfosztották birtokaitól, mert Izabella királyné pártjára állt. A néphagyomány ebben Isten büntető kezét látta, mert Perényi katonái a nagyszőlősi kolostor templomába mentett ereklyét, Kapisztrán Szent János koporsóját felnyitották és a szent csontjait egy kútba dobták.(66b)

Visszatérve Dél-Dunántúlra, ez az esztendő az egész táj életét megbolygatta, mint azt találóan jellemzi Szele Jakab, Nádasdy Tamás tisztartójának levele: „...annyira elpusztult Somogyban Uram (t.i. Nádasdy) jószága, hogy somogyi embereivel nincs több mint 6 ekére való barom... *szegények mind széjjel laknak, bujdosnak, ki Csurgón, ki Segesden, némellek a szőlőhegyekben vesződnek...*”(67)

Ezek szerint viszont Segesd még ekkor is tudott valami védelmet nyújtani, egy minimális életet biztosítani a lakóinak.

Vihar utáni évek

1558 A politikai és a katonai tevékenység Észak-Magyarország és Erdély térségébe tolódván át, a Dél-Dunántúlon viszonylagos nyugalom állt be az 1558. évvel. Ami közel sem jelenti azt, hogy itt ezután már semmi sem történik a „török fronton.”

Az elmúlt három év dokumentumaiban kevés szó esett a ferencesekről. A *Notitiae quaedam* kezdetű rövidített házi krónika szerint amikor Sziget 1556-os ostroma előtt a törökök ide bejöttek, a várat és a falut üresen találták, mert *a lakosság nagy része elmenekült. Velük menekültek a ferencesek is.*

Amikor a lakosság egy része visszatért a faluba, úgy látszik a ferencesek nem költöztek vissza velük. *A szenyéri levelezésben is csak egy papról van szó, a koppányiról, akinek feleségét helyezték biztonságba.* Alkalmassint tehát ez már az új hit papja lehetett, bár a hódoltsági területeken és a végvárak vidékén a katolikus papok mintegy fele ekkor nős volt.

Hogy időnkint a ferencesek azért megjelenhettek Segesden is, mint vándorlelkeszek, arra abból lehet következtetni: hogy néhány nagyobb búcsút megtartottak. Erre pedig egészen biztos, hogy nem vállalkozott az új hit papja... Mint látni fogjuk, 1594-ben, amikor Segesd újra keresztény kézen van, a rendi krónikák jelzik a ferencesek időnkinti visszatérését Kanizsa elestéig, vagyis 1600-ig.

1558. július 17-én Orosztonyi Péter szenyéri tiszttartó értesíti Csányi Ákost, Nádasdy megbízottját, hogy sikerült elfogniok két koppányi törököt és ezektől tudták meg, hogy a basa kastélyt akar építeni, de még nem tudják, hogy hol? A kaposi törökök újra razziáztak a környéken és a barmokat mind elhajtották, sőt még a legelőn lévő lovakat is összefogdosták.(68) Igen nagy kár ez az egész falunak. Ilyen csapást, írja, már rég nem értek meg.

Az időnkinti portyázások okozta veszteségek mellett nagy gondot jelentett a végvári vidéken a rendszeres adók befizetése is. Töröknek is, magyarnak is. S ez utóbbi kérdésben is sok panaszra van okuk, mint azt a *segesdiek leveleiből is kiolvashatjuk, akik 1559-ben így írnak „Nagyságos Urukknak, Báthori Andrásnak”* felpanaszolván, hogy a szenyéri tiszttartó nem elégszik már meg a rendes dézsmával, hanem még maga is fosztogatja a szegény népet. Ez érdemben tisztelettel sürgős orvosolásért könyörögnek, mert már nem bírják tovább a terheket.(69)

A szenyéri tiszttartó Nádasdy embere volt, aki főkapitányi megbízatása szerint szedhette be a főuraknak járó dézsmát is, amit – vélték a segesdiek – majd átad a valódi földbirtokosnak. Tehát nem a törvényes dézsma megfizetése ellen panaszkodnak, hanem azért tiltakoznak, mert a tiszttartó a járandóságokon túlmenően zsarolta őket. Ebben az ügyben tehát a két főúrnak egymás közt kellett a panaszra megkeresni az igazságos orvoslást. Hogy ezt sikerült-e elérniök, arról nincs oklevelünk.

Még ebben az évben meggyűlik a segesdiek baja a koppányi béggel is. A segesdi bíró levelet írt a szentpáli bírónak, Mázas Andrásnak, mondván „a bég minket Koppányba hivatott és ez alkalommal egy hozzátok szóló levelet adott át nekünk azzal a meghagyással, hogy menjetek be hozzá Csicsóból, Iharosból és Szentpálból. A levelet csupa kénytelenségből elhoztuk ugyan, de kérlek, jelentétek az uraknak, hogy a török mi szándékban van reátok és reánk is, mert én rosszat sejtetek. Többet nem merek írni, de ha bejönnétek hozzám, akkor bőven megértenétek a dolgot. Leveletem titkoljátok el, de adjatok hírt mindenfelé, hogy védelemre készüljenek.”(70)

A segesdi bíró rosszat sejtése nem volt alaptalan: röviddel később a török csapatok újra megjelentek Segesd falai között és ezúttal ott is maradtak...(71)

Adó és kereskedelem a végvidéken

Mint minden végvári falu, város vagy vár, *Segesd is kétfelé adózott: a török szultánnak és a magyar királynak.* Ezért szerepel neve és adótartozása az 1561-i *babócsai várban* kiállított királyi kamarai jövedelmek közt Konczal Péter bíró és három esküdt összeállításában. A három évre visszamenően kiállított adótartozás 150 forintot tett ki, ami megfelel évenként 50 forint adónak.(72) Ez jelentős összeg, de azért nem nevezhető nagynak. A lista ugyan aprólékos, mint

1559

1561

minden adóbevallás vagy tartozás felírása, de csak hozzávetőleges képet adhat a község/város igazi jelentőségéről, hiszen a hozzáértő tisztségviselők kiszállásáról szó sem lehetett. A jelzett adatokat így csak általános jellegűeknek tekinthetjük.

A mindennapi termelőmunkát szinte állandóan zavarták és a termelés eredményét így bizonytalanná tették a végvári katonák rekvirálásai. *Orosztonyi Péter 1561. április 16-i levelében újra panaszkodik a csurgói és a komári magyarokra, akik egészen Kaposig végigrazziázták a vidéket és Kechel falut kegyetlenül megsarcolták. Közben a szenyériknek újra sikerült két törököt fogni, s egyikük úgy vallott, hogy a basa rövidesen Kanizsa és Csurgó ellen készül.*(73)

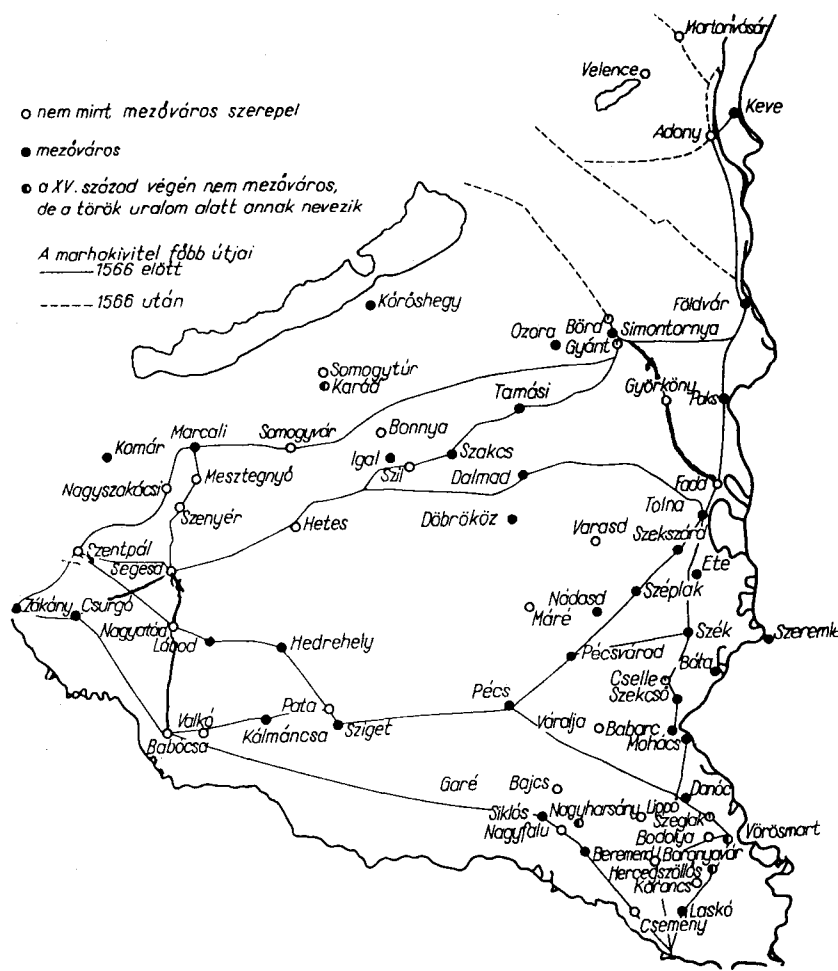
1561. október 3-án Ferdinánd király gróf Zrínyi Miklóst az elhunyt Horváth Markó helyére *szigetvári kapitánnyá nevezte ki*. E kinevezés katonai erejét jelentősen megnövelte; mert parancsnoksága alá tartozott Vízvár, Berzence, Csurgó, Barcs és az utóbbi időkben megerősített Babócsa vára is. Nemcsak nagy erőt, de gondot is jelentett ez a kinevezés, hiszen katonáinak a fizetését, várai karbantartását neki kellett biztosítania. A királyi kincstár igaz, hatalmas összegeket bocsátott a rendelkezésére, de ez bizony sokszor még a katonák zsoldjára sem volt elég. *Ezért kemény kézzel hajtotta be a hatáskörébe utalt birtokok jövedelmeit és adóit is.* Katonái erőszakosan, sokszor durván hajtották be az adót és késedelmes fizetés esetén a törvénytelenül magasra megszabott büntetést. Ott, ahol készpénzt nem találtak, habozás nélkül vitték el a terményt, sokszor még az állatokat is, ami parasztembernek, jobbágnak valóságos katasztrófát jelentett. A bevételek még így sem fedezték a kiadásokat, és katonái zsoldjára Zrínyi sokszor saját bevételeiből állította elő a szükséges pénzüsszeget.

1562 *De I. Ferdinándnak sem volt meg a szükséges pénztartaléka a háború folytatására.* A német bankoknál és cseh uraknál már annyi kölcsönt vett fel, hogy alig talált újabb hitelezőre. A német birodalmi gyűlés is sokallta már a török elleni háború kiadásait. Kénytelen-kelletlen a király újra béke után tapogatózott a Török Portánál. Mivel a harcok elcsendesedésével az utak biztonsága megnőtt, fellendült a marhakereskedelem mindkét oldalon. Ebben az egyetlen 1562. esztendőben Bécs és Velence felé kerekén 50.000 szarvasmarhát hajtottak át a hivatalos vámokon. *A velencei útra menő marhák egy részét Segesden át hajtották a kísérő szolgák, kereskedők.*

A nagy gyülekező állomások a dunai átkelők mellett voltak, ahová az Alföldről érkeztek. *Segesdre öt irányból jöttek a kivitelre szánt marhacsordák:* 1) Paks-Simontornya-Somogyvár-Marcali-Szenyér-Segesd-Szentpál-Kanizsa vonalon, 2) Simontornya-Tamási-Igal-Hetes-Segesd-Szentpál-Kanizsa útvonalon, 3) Szekszárd-Tolna-Dalmad-Hetes-Segesd-Szentpál-Kanizsa útvonalon és 4) Tolna-Szekszárd-Pécsvárad-Pécs-Szigetvár-Hedrehely-Lábod-Atád-Segesd-Szentpál-Kanizsa 5) Mohács-Pécs-Sziget-Hedrehely-Lábod-Atád-Segesd-Kanizsa.

Az egyik legnagyobb gyűjtőhely *Kálmáncsehi határában volt*, de innét egyenesen Babócsa-Zákány-Kanizsa vonalon mentek a csordák Észak-Itália, elsősorban Velence felé. Volt ugyan ennek is egy bekötő útja Szigetváron és Segesden át Kanizsa felé, de a szállítmány jelentősebb része megmaradt a Dráva menti úton.

A Marcali-Mesztegyő-Szenyér-Segesd-Szentpál-Kanizsa útvonal jelentőségéről néhány szenyéri levél is meggyőzhet bennünket. Orosztonyi Péter 1560

szeptemberében levelet ír Csányi Ákos kanizsai tiszttartónak: „...A Tisza mellől jöttek vala kálmáncsebiek, kik barmot odagyűjtöttek. Debrecenből Koszurus Ambrus és többek hozának barmot, két ezernél többet egynéhány százzal. Az szentpáli vámra hajtják”. Még a levél zárta előtt kapja a következő hírt: „Újabb kálmáncsehi hajtó érkezett Szenyérbe: Mészáros Miklós, aki négyszáz barmot terelt az Alföldről Kálmáncsehibe.” (73b)

Szenyérből Kálmáncsehibe az út Segesden át vezetett. A barmokat általában ősz elején indították útnak, mert a nyári legelőn jól felhíztak és szeptemberben még az útba eső legelőkön is meg lehetett őket etetni, hogy súlyukból minél kevesebbet veszítsenek el a hosszú úton. A legnagyobb csordák a Dél-Dunántúlon mégiscsak Szigeten át mentek, mert annak a közelében volt a nagy kálmáncsai gyülekező és felvevőhely. Ami a városnak és a várnak nem kis jóvedelmet jelentett. A csordáknak ugyanakkor követniük kellett a várak és palánkok láncolatát is, mert ezek adták meg a szükséges közlekedési biztonságot a tolvajok és rablók ellen.

A marhakereskedelem mellett jó bevételi forrás volt a borkereskedés is. A borkereskedők útja megegyezett a marhakereskedők útjával, mondjuk azt követte éppen biztonsági okokból, csak a felvételi helyek igazodtak a jobb

bortermő tájak szerint. A Duna-menti városok, falvak borát azonban nem ezek lakosai forgalmazták, hanem *a szegedi és a makói hajósok, akik hozták a sót a Dunántúlra, visszatérőben meg vitték a bort.* A Tisza-partról aztán tovább szállították Debrecen, Kassa és a gazdag Szepesség felé, ahol igen jó ára volt. A somogyiak, tolnaiak, baranyaiak bortermésüket vagy leszállították a Duna egyik kikötője felé, vagy, és ez volt a gyakoribb, nyugati irányban igyekeztek értékesíteni. A zalai és a somogyi bortermelés egy részét szekéren szállították Kanizsa felé, s onnét az osztrák és stejer kereskedők továbbították ügyfeleiknek.

A dunántúli borok legjobb propagálói azok a főúri és polgári származású tisztek voltak, akik e háborús időkben rövidebb vagy hosszabb időt töltöttek katonai szolgálat címén a végvári vidékeken, ahol a mindennapi katonai életben jól megismerkedhettek a különböző magyar borfajtákkal. *A babócsai bég német tiszti foglya, aki a börtönét őrző basától segesdi bort reklamált, nem lehetett egyedülálló, elkülönített egyén, azaz „vevő”.*

1563 A háborús helyzet logikus következménye, hogy a lakosság száma csökkenőben van. A különböző adó- és birtokösszeírások szerint Somogy megye töröktől meg nem szállt része lakosainak a száma 1563-ban 35–37 ezer. Zala megyéé pedig 40–55 ezerre tehető. (74)

1564 Az ebben az esztendőben kiállított adólajstromok szerint *Somogy megyében 268 olyan helységet tüntetnek fel az összeírók, mely a töröknek adózott és csak 64-et, amely a töröknek nem adózott.* A töröknek is adózó helységek portaszáma 765, míg a nem adózóké 183 portát tesz ki. Ugyanakkor már 129 elpusztult, vagyis üres portát írtak fel. Az indoklás szerint ezek tűz martalékává lettek! Ennek illusztrálására említjük fel, hogy az *1555-ös hadjárat során Segesd szomszédságában a törökök felgyújtották Bajomot és Berényt...*

Az *1564-es adólajstrom szerint Segesden 31 portát írtak össze.* Tíz évvel előbb, 1554-ben, mint jeleztük, ez a szám csak 12 volt! Az 1565-ös török defteren, vagyis adólajstromon Segesd neve nem szerepel, de 1571-ben már újra megtaláljuk, ezúttal majd 80 portával.

Nádasdy Tamás halála után I. Ferdinánd király Zrínyi Miklóst nevezte ki dunántúli főkapitánnyá 1564 február elején. Zrínyi megtartotta a szigetvári kapitányságot is, ami a gyakorlatban sokkal nagyobb katonai erőt jelentett számára ismert és kiépített védelmi rendszerével és saját birtokainak váraival, palánkjaival és legfőképpen katonáival.

Szenyér kastélyát Salm Eck gróf vette bérbe. (75) *Segesdről tudjuk, hogy még 1563-ban Báthori András úgy döntött, hogy újra saját kezelésébe veszi, ám a segesdiek számára ez sok gyakorlati jelentőséggel nem bírt, mert a hadi zónában, ahová tartozott, a valóságban a dunántúli főkapitány volt az úr, a jelen esetben tehát maga Zrínyi.*

1564. július 25-én, 38 éves uralkodás után, meghalt I. Ferdinánd király, aki Zrínyit nagyra becsülte, és ahol csak lehetett támogatta is. Utódja legidősebb fia, Miksa lett, akit még apja életében királlyá koronáztak. Amennyire kedvelte Zrínyit Ferdinánd, éppen úgy nem szívelte őt fia, Miksa. Ellenszenve attól az időtől kezdődött, amikor Zrínyi nem jelent meg, de még a fiát sem küldte el Miksa cseh királlyá való koronázására. Ez az ellenszenv később valóságos gyűlöletté fajult és az uralkodó ellenséges érzületét még Zrínyi fiával és családjával is érezte. Ami elég tragikus helyzetet teremtett, mert Zrínyire és

katonáira nemcsak Magyarország, de a Habsburg-ház egyéb birtokai védelmében is szüksége volt.(76)

Miksa és miniszterei a birodalom katasztrofális pénzügyi helyzete miatt újra tárgyalásokba kezdtek a szultánnal. Hiába fejtegette Zrínyi, hogy a jelen helyzetben „a béke lassú, de biztos pusztulásba vezet, s csak egy támadó hadjárat hozhat üdvöt a Hazának”, Miksa nem hallgatott rá, pedig a török éppenúgy pusztította a vidéket mint előbb, „fegyverrel vagy csalárd-sággal” egymás után foglalta el a várakat. Erélyesen hangsúlyozta: „Fel kell mondanunk a barátságot mely miatt vagyunk és erőink, a magánosoké és az államé is jobban pusztulnak, mintha háború lenne”. Miksa nem hallgatott rá mindaddig, amíg a török bizonyította be újra, hogy sajnos, Zrínyinek volt igaza. 1565

Június 28-án I. Szulejmán szultán a nagy háborús tapasztalattal rendelkező Szokollu Mehmet basát nevezte ki nagyvezérré. (Tisztségét 1579-ig, kivégeztetéséig viselte.) Ezzel a kinevezéssel újra a háborús párt került uralomra a Török Portán. A háború újra elkerülhetetlennek látszott. Az egész török birodalomban megkezdődött a hadjárat előkészítése.

Különös iróniája a sorsnak, hogy a magyar területen a magyarok ellen megindítandó hadjárat anyagi előkészítésében és pénzbeli támogatásában a hódoltsági területek magyar falvai és városai is tevékenyen vesznek részt adófizetés, természetbeni hozzájárulás vagy közmunkák formájában.

A török adólistán ebben az évben Segesed 69 házzal szerepel.

Ugyanebben az időben a magyar oldalon dermesztő hanyagságoknak és törvénytelenéseknek vagyunk a tanúi. Zrínyi hiába reklamálja Bécsben már öt éve visszatartott tábornoki fizetését és katonái több éves zsoldhátralékát. „Szóbeli ígéretésekkel többé nem lehet őket – katonáit – a szolgálatban visszatartani”. Miksa átír ugyan a Kamarának, hogy a befolyó adókból juttassanak a végváriaknak is, de ennek sincs foganatja. A pozsonyi kamara azt írja ugyan, hogy az adóbeszedők utasítást kaptak a befolyó adóból a végváriak követeléseit kielégíteni, de az összegnek csak egy kis hányada jut el valóban a végvári kapitányokhoz. Zrínyi tábornoki fizetését azonban visszatartja, mert „arra most öfelségének, a császárnak van szüksége...”

Szigetvár ostroma, Szulejmán és Zrínyi halála

Forgács Ferenc(78) jegyezte fel Emlékirataiban: „A következő 1566. esztendő temérdek gyűlölködést és háborút zúdított az országra.” Zrínyi az udvari intrikák ösztöztében áll, Miksa és János-Zsigmond királyok előbb titokban megegyeznek, aztán haragosan fordulnak egymás ellen. Miksa gyanakvó szemmel néz legjobb generálisára, János-Zsigmond pedig már saját híveiben sem bízva segítségért könyörög a Török Portán. A nép zúgolódik az idegen zsoldosok garázdálkodásai ellen. S az ország minden részén vészjósló jeleket vélnek felfedezni az ég boltozatján és közeli katasztrófákról beszélnek. A baljós események nem kímélik az uralkodó személyét sem. Útban Augsburg felé, Linzben, Miksa császár és király majdnem váratlan szerencsétlenség áldozata lett: amikor lóra akart szállni, lóva hirtelen összerogyott és kiadta páráját. Egy hajszálon múlt, hogy lovasát maga alá ne temesse... 1566

Február elején Miksa országgyűlést tart, amely elrendeli, hogy a háborús zavarok és pusztítások után a jobbág্যokat újra írják össze. A földesuraktól pedig elvárja, hogy minden száz jobbág्य után három állandó lovas katonát állítsanak a király seregébe.

A sok huzavona láttán Zrínyi úgy dönt, hogy a szultán ellen, ha kell, egyedül is harcba indul. *Április 19-én levelet ír Nádasdy Tamás özvegyének és bejelenti, hogy Szigetvár védelmét személyesen fogja irányítani.* Mint főkapitány ezt a feladatot átruházhatta volna akármelyik tehetséges várnagyára, de ő másképpen döntött. „A nagy Isten nevében bezárkózom Szigetbe, hogy hűséggel, állhatatosan és vidám orcával, vérem ömlésével és, ha a sors úgy hozza, életem elvesztésével is szolgálja a jószágos Istennek, ő szent császári és királyi felségének, a keresztény közösségnek és végső romlásra jutott édes hazámnak.”(79)

Miképpen tavaly bejelentette, I. Szulejmán szultán *május 1-én* megindult seregével Isztambulból Magyarország felé. Az agg uralkodó a hosszú utat már nem lóháton tette meg, mint eddig, hanem zárt függönyű szekéren.

Magyarországon már a főcsapat megérkezése előtt felújultak a harcok. Thury György várpalotai és Nicolas Salm győri kapitányok egyesült csapatai *június 24-én* sikeres támadást indítanak Veszprém ellen. *Július 5-én* Tatát foglalják vissza a keresztény csapatok. Az igazi veszély azonban nem ebben a térben, hanem délen van.

Bayram bég hidászai 17 nap alatt 118 hajó összeláncolásával elkészítik az eszéki hidat és *júliusban a szultáni sereg a Dunántúlra ér.*

A szultáni udvar minden magyar vonatkozású hírre felfigyel. Még *júliusban* értesült arról a – hamis – hírről, hogy Zrínyi a magyar és a horvát urak támogatásával vissza akarja állítani a régi horvát királyságot, ami a szerémi török hódításokat közvetlenül fenyegette volna. Ilyen hangulatban értesül a szultán arról is, hogy Zrínyi katonái Siklósnál meglepték és szétverték a tirhalai szandzsák bég kísérető csapatát. Erre az ütközetre csak azért került sor, mert *Bécs nem értesítette Zrínyit a bég titkos küldetéséről.* A tragédia azonban megtörtént. A szultán döntése megszületett: mindenek előtt Szigetet kell elfoglalni. A táborban tisztelgő látogatásra érkező János-Zsigmond megsegítését nem ejtette el, de a török hadsereg mozdulatainak biztosítása volt az elsőbb rendű feladat. Ez pedig Sziget bevételét követelte.

Július 19-én befejeződött az egész sereg átkelése és a szultán Pécs alatt megtartotta szokásos nagy hadiszemléjét.

Zrínyi Miklós, Szigetvár védője

Az ostromhoz szükséges ágyukat a Dunán szállították hajón egészen a mohácsi kikötőig, onnét pedig ökrös szekereken Szigetvár alá.

Augusztus 1-én a szigetvári táborban felverték a szultán díszes hadi sátorát.

Augusztus 5-re a várost és a várat a török csapatok teljesen körülzárták.

Zrínyi magára maradt katonáival és népével.

A parancsnoksága alatt küzdő védősereg 80%-a magyar volt és Baranya vagy Somogy megyei származású. (80) A többi horvát és német, de ezek is a környékről.

Zrínyi minden kérelme ellenére a királytól mindössze 800 német gyalogosra kapott ígéretet, de ezek is olyan későn indultak útnak, hogy amikor a szultán Sziget várát körülzárta, a németek még Csurgón voltak!... és ott is maradtak a vár elestéig.

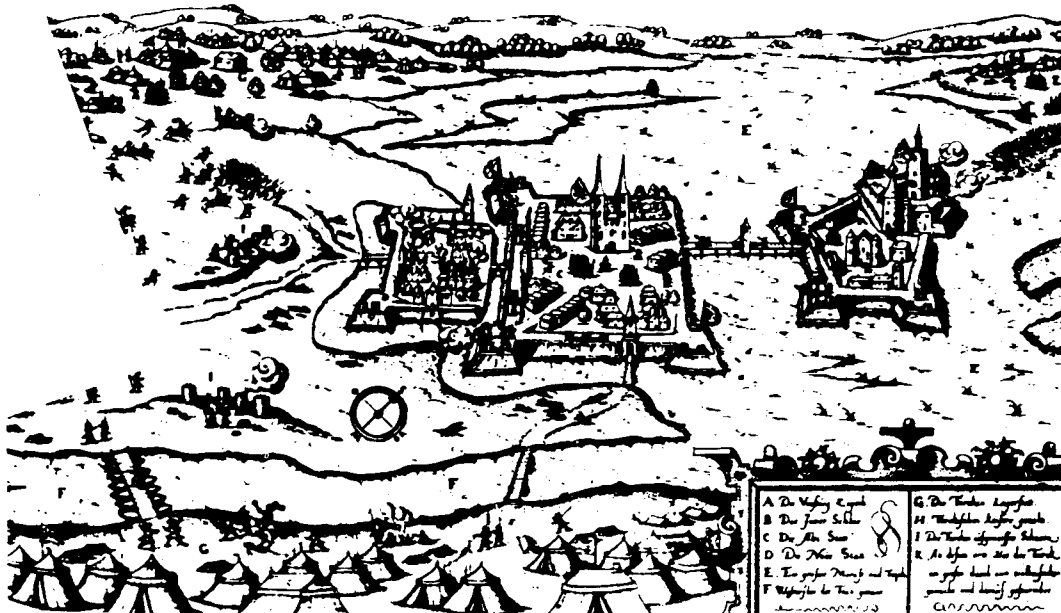
Zrínyi a támadást felkészülten várta. De a két terjedelmes erődítmény a város és a vár védelmére a polgárokkal együtt mindössze 2 300 katonával rendelkezett. A katonai személyeken kívül sok paraszt, kőműves, ács, kovács is volt a várban, továbbá asszony és gyerek. Számukat Forgács Ferenc 2.000-re teszi.

Élelmiszerről is gondoskodott Zrínyi. Vágómarhát, sertést, füstölt húst, sózott szalonnát, halat, lisztet, hüvelyeseket annyi szállított Szigetbe, hogy az még karácsonyig is eltartott volna.

Ágyúja összesen 60 volt a várban, de ennek csak a fele volt igazán messzehordó, vagyis a török vonalakig érő, és minőségileg messze elmaradtak a török tüzérség modernebb és jobb felszerelése mögött! Puska kevés volt, de tüzes labda, szablya, kopja, páncél és sisak elég számban.(81)

Zrínyi logikusan számíthatott arra, hogy kitartó ellenállása esetén, ha az ostromot több hétig bírja, a keresztény felmentő seregek lesz ideje Szigetig elnyomulnia. I. Miksa augusztusban táborba is szállt, de ötvenezer serege még Győrött volt, amikor a szultán már régóta lövette a várat!

Szeptember 8-án, Zrínyi Miklós minden hadi tudománya és katonáinak vitéz hősiessége ellenére 37 napos kemény ostrom után Szigetvár elesett. Zrínyi

Szigetvár harmincnapos kemény ostrom után 1566. szeptember 8-án elesett

Miklós gróf egy végső és hősi kirohanásban vesztette életét. Mellette esett el Juranics László zászlótartó, feladatához híven, élete utolsó percéig magasra emelve a *dunántúli főkapitányok zászlaját, egyik oldalán a császár, a másikon Magyarország címerével.*

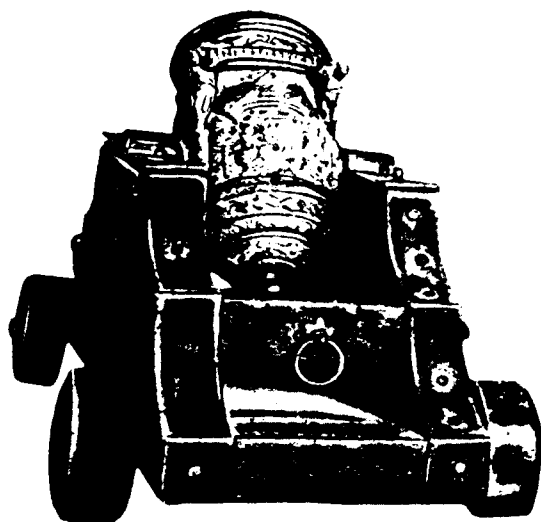
Mindez idő alatt, I. Miksa császár és király semmiféle hadműveletet nem rendelt el Sziget megmentésére.

A világhódító nagy Szulejmán már nem ünnepelhette meg utolsó győzelmét, mert szeptember 6-án, két nappal a vár eleste előtt, lefüggönyözött sátorában meghalt, hetven éves korában.

Halálát a nagyvezér titokban tartotta attól való félelmében, hogy annak hírére az ostromló sereg felhagy a harccal és hazavezénylését követeli.

Szigetvár eleste után a dél-dunántúli városok, falvak, várak és palánkok mind török kézre kerültek, s a legtöbbször ostrom vagy ellenállás nélkül.

A megrémült lakosság ugyanis, hogy a fogsággal együttjáró rabszolgaságot elkerülje, ahol erre csak ideje volt, elmenekült, miként arról 1566. szeptember 29-i levelében hírt ad Szalmi Benedek, özvegy Nádasdy Tamásné tiszttartója: „...Hírt egyebet nem írhatok, Nagyságodnak, Babócsából miképpen kiszöktének, a Nagyságodnak tudtára vagyon. Berzencéből és Csurgóból is kiszökének, azokat a török megégette. Azonkívül kastélyokbul kikkől kiszöktének, Vyzvárból, Zakányból, Segesdbül, Zenyérbül, Zöcsénbül (Szécsény), Csákánbul, Marcalybul mind kiszöktének és pusztán hagyták; a török belement és benne is vannak... ük bírják...”(82)

Mozsárágyú

X. TÖRÖK VILÁG SOMOGYBAN ÉS SEGESDEN 1566–1663

ZRÍNYI MIKLÓS ÉS KATONÁI HALÁLÁVAL A SZIGETVÁRI TRAGÉDIA még nem ért véget. Dicső és hősiek halálukat, igaz, mindenki megsiratta az egész országban, de hátramaradt özvegyeikről, árváikról bizony megfélemedtek még azok is, akiknek a róluk való gondoskodás kötelességük lett volna. Emlékirataiban Forgách Ferenc kemény hangon pellengérezi ki hálátlanságukat: „*A szigeti feleségek, nemesasszonyok*, mikor a császár elé járultak, azt kérték, hogy mivel gyermekeikkel egyetemben minden emberi támogatástól elestek, valahol helyet kaphassanak. Ha más módon nem lehetne rajtuk segíteni, osszák fel nekik azokat az Óvár körül elterülő elhagyott és teljességgel műveletlen földeket, ahol a császári vár is emelkedik, a Duna mentén, Pozsony és Győr között; hadd építhessék fel ott új otthonukat. Szomorú példa az utókornak: mégsem segítették őket semmivel. Voltak, akik kiadásaikat másoktól kényszerültek összekoldulni, bár maguk is, őseik is valaha dúsgazdagok voltak, nemes férjeik pedig kiváló katonák módjára haltak hősi halált nemcsak tulajdon hazájukért, hanem Ausztriáért és Németorszáért is.

Zrínyi György, Miklósnak a fia, amikor atyja végrendeletének megerősítésére kérte, de a végrendeletben az apa is esedezve könyörgött a császárhoz, hogy hagyja jóvá azt a szerződést, amelyet nagybátyjával, a gyermeketlen Frangepán István gróffal Zengg, Veglia és Modrus urával kötött, hogy tudniillik annak halála után Horvátországban megmaradt, nem különösebb jelentőségű birtokai az ő gyermekére szállhassanak: semmit sem ért el. Még életében olya haraggal volt (a császár Zrínyi) iránt, hogy halálában sem engesztelődött meg, bármily kiváló ember módjára, dicséretes halállal halt is meg.”(1)

És ha a dicső halállal elhunyt vezérnek a fia nem talált kegyelmet Bécsben, mit remélhettek akkor, az egyszerű katonák, iparos mesteremberek, szegény parasztok özvegyei vagy árvái?

Nagy kárára lett a nemzetnek az is, hogy még az Istenbe vetett hitét és reményét is kétféleképpen kezdte kifejezni. Valóságos nemzeti öntudathasadásnak vagyunk a tanúi. *A katolikus püspökök nagy része egyházmegyéjétől távol él, híveiket még látogatni sem tudják.* A helyükön maradt papok száma félelmetesen csökken évről-évre az utánpótlás elakadása és a természetes halál következtében. És ha a híveket fogságba vitte a török, velük vitte elfogott papjaikat is, hogy aztán valamilyen ázsiai rabszolgapiacon a török birodalom valami kimondhatatlan nevű tartományába vigyék örökös rabságba. Sokan választották a menekülés megoldását, de százalékban nem többen mint azt híveik is tették. Az országútra hajítva-vetve, úzve, csak kevesen találtak békés új otthonra.

A segesdi plébánosokról már régóta nincs okleveles emlékünks. Ki volt az utolsó plébános a Szent Mihályról nevezett egyházban, nem tudjuk. A segesdi főesperesi címet kiadják ugyan ezután is, de a főesperest már régóta lehet csak címzetesen nevezni „segedsi” főesperesnek. Előbb Veszprémben él, majd onnét a káptalannal együtt ő is tovább menekül Egerszegre. Az 1550-ben készített veszprémi egyházmegyei összeírásban a segesdi főesperesség már nem is szerepel!(2)

Amikor *Liszi VIII. János Kristóf* (1568–72) lett a veszprémi püspök, egyházmegyéjét száználmas állapotban találta. A mérhetetlen paphiány miatt *a hívek lelki gondozása a szó szoros értelmében szünetelt!* Anyagi lehetőségei nem voltak, mert a püspökség és a káptalan vagyonára a világiak tették rá a kezüket. Vagy a katonaság.

Mivel állandóan távol volt az egyházmegyéjétől, a király külön rendeletben védte a szolgálatában álló püspök „működési szabadságát”, ami csak papírhatalom volt, hiszen a tolvajokkal szemben a király maga is tehetetlen volt. Az egyházmegye kincseit Sopronban helyezték biztonságba, s Liszit a király kinevezte győri püspökké, hogy legyen egyházmegyéje és megélhetési lehetősége... *Ezzel azonban a veszprémi egyházmegye helyzetén semmit nem segített!*(3)

A katolikus hívek lelki gondozását a még néhány élő öreg pap látta el, és az a pár franciskánus és jezsuita, akiknek sikerült titokban a hódoltsági területre bejutniok Varasd és Pécs irányából. A rendszeres missziókat csak fél évszázados tapogatózás után szervezik majd meg.

E késés okait a háborús események veszteségeiben kell keresnünk. Már az 1529-es hadjárat során elvesztették a ferencesek óbudai és kismartoni házaikat, a győrit erősen megrongálták. A trencsényi házukat 1538-ban veszítették el. 1542-ben a nagy szegedi ház pusztult el és vele egyidőben a nekcei. 1543-ban a székesfehérvári és a pécsi. 1551-ben elveszett az aracsi és a lippai, 1552-ben a gabornaki, a verőcei, a kaproncai, a ludbrégi. Elveszett az egri is. Az egri várat ugyan hősiiesen megvédték Dobó István katonái, de a kolostor a városban volt, éppen azon a kiemelkedő helyen, ahová Arszlán bég telepítette le tüzéreit, hogy a várat eredményesebben lőhessék. 1555-ben elveszett Segesd, 1556-ban Szigetvár; ezzel egyidőben a falkosi, szemenyei és keszthelyi kolostorokat is el kellett hagyniok. Nem egy szabad királyi városból azért űzte ki őket a városi tanács, mert kolostoraikat hadi célokra, kaszárnyákká, kórházakká vagy élelmiszer-raktárokká átalakítva akarták felhasználni. Martinuzzi György meggyilkolása után Castaldo cseh-morva katonái segítségével a hitújítók űzték el a barátokat Kolozsvárról, Segesvárról, Nagybányáról és Besztercéről... A névsort sokáig lehetne folytatni még. Az anyagi veszteséggel mindig járt embervesztés is! 1553-ban Beregszászon a ferences kolostort feltörték és a szerzetesek egy részét megölték, másik részét kalodába verték és fogságra vetették... 1556-ban már csak hat házuk volt a mariánus ferenceseknek az ország nyugati részében... Miksa királyhoz írt levelében keserűen írja a provinciális: „megkevesbedtek és előregedtek a ferencesek, ki is fáradtak már a hálátlan, kemény munkában és a sok gyalázat eltűrésében...”(4)

Pedig a szenvedések és a megaláztatások hosszú útjának még csak a kezdetén voltak ekkor a ferencesek... A pillanatnyi csüggedés után azonban erőt adott nekik az, hogy a szívükhöz olyan közel álló magyar nép ugyanezt az utat járta. Így nem voltak egyedül a kálváriajárásban. *Egymásra találtak. És ezért*

kapják majd a hódoltság legnehezebb napjaiban a kitüntető és elismerő „barát” fedőnevet. S ez minden dicséretnél és kitüntetésnél szebb és jobb, nagyobb és igazabb!

A török világ első évei

Szigetvár eleste után a tatár lovasok az egész Dél-Dunántúlt benyargalják, mindenütt rabolva, pusztítva, gyilkolva. Rettegésben tartják a vidéket északon egészen a Balatonig, nyugaton egészen a Rábáig... Komoly ellenállásra, Kani-zsán kívül, sehol sem várnak és sehol sem találhatnak.

Babócsát a két megbízott hadnagy, Perneszi István és Verebélyes Mihály elhagyják és az így, csaknem érintetlenül kerül a törökök kezére, akik abból mihamar egyik legjobb Dráva-menti erősségüket építik ki. S ez lesz kezdettől fogva a szigeti török központ egyik előre tolt állása.

A két megfutott tisztet Báthori uruk börtönbe vetette ugyan, de nem jól őrizhették őket, mert mihamar megszöktek a fogságból és Erdélybe menekültek szerencsét próbálni.(5)

1566. szeptember 30-án Szokollu Mehmed nagyvezér támogatásával Isztambulban elfoglalja trónját II. Szelim szultán. (1574-ig uralkodik.)

November elején, a török kivonulásának a biztos hírvétele után a győri királyi hadsereg széteszik anélkül, hogy a súlyos dunántúli harcok idején kardját csak egyszer is kivonta volna! Ausztriát közvetlen veszély nem fenyegette már.

Sajnos, a visszavonuló török seregek 80 000 keresztény foglyot vittek magukkal örökös rabságba.(6)

Szigetvár eleste után Zrínyi Miklós fejét Musztafa budai basa bemutatta Budán és Komáromban, majd Bécsbe küldötte Miksa császárnak, aki udvari orvosaival bebalzsamoztatta és visszaadta a családnak. Hazaszállítás közben a kanizsai ferencesek templomában „ünnepélyesen felravatalozták és három napig tisztelegve vonult el előtte a katonaság és népség.” Ezután Csáktornyára szállították díszes kísérettel és a családi sírboltban első felesége, Frangepán Katalin mellé temették el.(7)

Báthori András Bonaventurát, Somogy vármegye ispánját, Schwendl Lázárral együtt az uralkodó a királyi seregek főparancsnokává nevezte ki és így 1566-ban részt kellett volna vennie a török elleni hadjáratban, de közben súlyosan megbetegedett és október 4-én dévényi várában meghalt. Gyermekai nem lévén, hatalmas birtoka testvére, Báthori Miklóstra szállt. De mert ő meg leginkább ecsedi várában élt, így a somogyi háborús eseményekben közelebről részt sem vett. Pedig a harcok Somogyban sem ültek el azonnal. És a háború költségeinek a fedezésére az adószedők nem pihentek sem magyar, sem török részen.

Nincs hát meglepetés abban, hogy már ebben az 1565–1566-os adófizetési évben Segesd is szerepel, sőt mint náhiét emlegetik már a következő helységek között: Város Segesd, Márton, Buráni, Szentlászló, Péterfa, Udvarhely, Sand, Iharos, Szentpál, Szencső, Szenefalva, Belvár, Viza, Bolháka, Nemes-Déd, Egralak, Farkasfalva, Nagy-Atád, Kis-Atád, Gyengér, Gesztenye, Farkas-Dencs, Kis-Berény, Eötvös, Visne, Rékcse, Inke, Almak, Malkós, Nagy-Martin, Gák,

Gemse, Kunfalva, Telek, Rebenck, Szárszék, Szentpéter, Kis-Cseh, Eebed, Ság, Bagolna, Szent-Jakab, Rencse, Kerekesháza, Tős-Kund, Salnó, Mihály, Merene, Bonta, Péterfalva, Szent-Miklós, Gelse és Karád...(8)

A néha ügyetlen török listavezető elírásai ellenére is láthatjuk a falvak fekvését, sőt már azt is, hogy a megnevezett helységek egy része rövidesen eltűnik majd a hódoltsági portyázások miatt.

Ha pedig a Dráva-Duna közti háromszög és a déli megyék adófizető községeinek a portaszámait is figyelembe vesszük, azonnal megállapíthatjuk, hogy már megindult a rácok menekülése északi irányban, vagyis a magyar földre. Dél-Somogyban hasonló jelenségnek vagyunk tanúi a horvátok és szlovének betelepülésével.

1567 *A magyarországi protestantizmus történetében fontos dátum 1567. február 24. Ekkor ült össze az Első Debreceni Református Zsinat és megfogalmazta a magyar református egyház hittételeit és megvetette alapjait az első magyar református egyházszervezetnek.*(9)

1568 Miksa király és Szelim szultán követi 1568. febr. 17-én megkötik a drinápolyi békét a közeli nyolc esztendőre tervezve a fegyvernynyugvást. A megegyezés értelmében Miksa 30.000 arany forintot juttat el a Török Portára „kárpótlásul”, vagyis alig álcázott adó gyanánt. Mind a két fél megtartja az adott időben kezén lévő várait és hódoltsági területeit. Kölcsönösen megtiltják a végvári hadnagyoknak a helyi hadi vállalkozásokat, sőt a már szokásba jött párviadalokat is. A falvaktól és azok jobbágyaitól, lakóitól csak „rendes adót” szednek be. Újabb hadi erősítési munkálatokba egyik fél sem kezd... Sok vitára adott azonban okot a meglévő várak „karbantartása és javítása”, amit mind a két oldalon a leromboltak felépítésére és megerősítésére igyekeztek felhasználni. Az így kialakult viták során Segesd nevével is találkozunk többször a magyar tiltakozásokban, sőt Bécs Segesd lerombolását, vagy legalább közömbösítését kérte. E tiltakozásnak sok eredménye nem lett, mert a hetvenes években a török befejezte Marczali, Szenyér, Segesd (1570), Babócsa, Berzence palánkvár vonalát. Ezek az erősségek nagyrészt a hagyományos gerenda-sövény-agyagfal technikával készültek, kő vagy téglafelhasználását csak a sarokbástyák – ágyúállások – építésénél jegyezték fel a korabeli források.

Wesenstein császári építőmester jelentése szerint 1570-ben a magyar kézen lévő kanizsai várnak sövény építéssel készült és gerendákkal körülvett, földdel betemetett (sulykolt, döngölt) öt bástyája volt. Palánkfalai is ezzel a módszerrel készültek.(10)

Az imigyen, „magyar módra” épült erősségek, vigyázóházak, górék száma elég magas. A hódoltsági terület mind két oldalán ez a módszer volt a leggyakoribb... Mindkét oldalon magyarok végezték a munkát, de legtöbbször „idegen” tisztek irányítása mellett.

1570 A Somogy megyei török helyőrségekkel szemben a kanizsai vár helyőrségének kellett a keresztény kézben lévő falvak lakóit és állatállományát megvédenie.

Augusztus 13-án Thury György kapitány egy a Kanizsa környékét pusztító török portyát támadta meg garázdálkodás közben, s azt sikeresen megfutamította 1570-ben.

Egy hónappal később, szeptember 14-én arról értesült, hogy a törökök a Segesd körüli falvakban fosztogatnak. Üldözésükre lovasportyát küldött és a

rabló törököket újra tetten érve, rövid, de heves harcba keveredett velük. A törökök újra kénytelenek voltak visszavonulni.(11)

Iszkander bég valóságos határmenti hadiszemlét tartott, amelynek során felismerte, hogy *Segesd Kanizsával szemben katonai kulcspozícióban van, s ezért elrendelte a segesdi domb katonai megerősítését.* Ezzel logikusan kapcsolódott bele az újonnan megerősített védelmi láncba.

Iszkander bég terepszemléje után a Törökkoppány-Karád-Segesd-Kaposvár-Barcs-Berzence-Babócsa kiépített várvonala ütőképes állapotban volt.(12)

Segesd megerősítésével kapcsolatban eddig részletesebb adatra nem akadtunk, de valószínű, hogy ekkor kerülhetett sor a segesdi ferences templom és kolostor lebontására, s azok építő-anyagának felhasználására az erődítési munkálatok során.

Az első segesdi török várról

Az eredetileg magyar palánkvár török kézre való kerülésekor a szigetvári ostrom idején már szerepel a hadi krónikában és levelekben. Jeleztük, hogy az akkori palánk magyar helyőrsége a török közeledténél a hírére elmenekült, s a *község vezetése megegyezett a török parancsnoksággal a behódolás feltételeiről.*

A törökök, úgy látszik, állandó helyőrséget akkor még nem helyeztek ide, de alkalmi portyáik során többször használták az épen kezükbe került palánk védelmi lehetőségeit. Arról nem olvastunk, hogy mennyi gondot fordítottak a karbantartására. A nagyrészt faalkatrészeket tartalmazó védelmi műveket ugyanis gyakran kellett javítani.

Most, Iszkander bég rendelkezése után, bizonyára sokkal nagyobb jelentősége lett.

Két kérdésre szeretnénk már most válaszolni: 1) Hol volt a segesdi vár és 2) Milyen lehetett a megerősítés után?

1) A vár csakis a kettős domb ormán lehetett, amely abban az időben sokkal összefüggőbb volt mint ma, mivel az északi oldalán lévő „bevágás” sokkal kisebb volt. Ezt a természetes bevágást később, a segesdi templom építésekor nagyobbították meg. Ennek részleteire, a templomépítés idején még visszatérünk.

2) Mielőtt arra a kérdésre válaszolnánk, hogy milyen lehetett az első segesdi török várerősség, arról kell szólnunk, hogy általában milyenek voltak a magyar (és török) végvári vonal palánkvárai?

A magyar palánkvárak falai általában fakerítésből és földtömésből álltak. Háromféle palánkvárat ismerünk:

a) A leggyöngébb volt a hegyes, vékony, egymás mellé levert erős karókból készült u.n. *lаторkert*, amely első sorban a rablók, a tolvajok, a fosztogatók ellen készült.

b) közepes erősségű volt a dupla gerendasorból álló és fűzfavesszővel befont, egybetartott „*levert palánk*”. Két sorban erős gerenda nagyságú fákat ástak a földbe, az oszlopokat rőzsével (fűzfavesszővel) egybefűzték és a két gerenda sor közti üreget feltöltötték földdel, megtíport agyaggal. Ezután a fonást mind a két oldalon megtapasztották sárral (agyaggal) és a tetejét befedték cseréppel, hogy eső idején be ne ázzon.

c) A legerősebb volt az u.n. „*rótt palánk*”, amelynél már igazi „*bástyákat*” is találunk. Ebben az esetben nem fűzfaággal vagy venyigével kötötték egymáshoz a gerendákat, hanem erős vaskapcsokkal. Olyan sűrűn verték egymás mellé a keményfa gerendákat, hogy azok távolról valóságos falnak néztek ki. Bár ezekben már sok volt a „vasalás”, alapanyaga még mindig fa volt, s ezért állandó karbantartásra szorult.(13)

Nagy hátránya volt ennek a falnak az is, hogy ha ágyúval oldallagosan lőttek rá, az agyagborkolat lehullott és a kiütköző fagerenda a későbbi lövések során tüzet foghatott.

Az első palánkvárak általában négyszögletűek voltak, sarkaikon kiszélesített kerek- vagy sarokbástyákkal, ahol az ágyúkat helyezték el. Ezek a lövegek így két irányban is lőhették a támadó ellenséget. Mivel a kiemelkedő lőállásnak ki kellett bírnia a tüzelő lövegek visszalökéseit, ezek a sarokbástyák, vagy rondellák, már gyakran készültek a kő és a téglából bőséges felhasználásával. Főképpen az ütegállás alapépítményében, mert a mellvédőknek már a várban is, mint a nyílt hadszíntéri ütegállásokban, földdel teli kosarakat használtak. Ezek jól felfogták, „elnyelték” a golyókat, ugyanakkor az ütegállás beállítása szerint könnyen mozdíthatók voltak.

A várépítési terep megválasztásánál domb vagy mocsár, patak közelsége döntő volt. Ahol dombos volt a vidék – s ez az eset áll fenn Segesd esetében – természetesen a domb alkotta terep előnyeit igyekeztek a legjobban kihasználni. A kapu nyílása a könnyen megközelíthető oldalon volt, esetleg felvonó híddal a védőárkok felett.

Ha volt patak a közelben, akkor ennek a vizét vezették a védőárokba, sőt a terepet is igyekeztek elmocsarasítani, ha ezt már maga a természet nem tette meg. Ha a védőárok „száraz” volt, akkor a széles és mélyre ásott védőárkot „beültették” sűrűn élesre hegyezett karókkal, amelyekre a rohamozó gyalogság felnyársolta magát.

A gyakori várostromok tapasztalatait felhasználva, a hódoltság második felében a várépítést is tökéletesítették, a különböző természetes védelmi lehetőségeket is jobban kihasználták, sőt párhuzamosan az ostrom technikájának a tökéletesítésével a védelmét is tökéletesítették.(14)

Az 1664-i segesdi várostrom leírásánál erre is kitérünk részletesebben a rendelkezésünkre álló szakrajzok felhasználásával.

Az általános szokásokat figyelembe véve a *Segesdi első török vár természetesen már felhasználhatta a természet adta védelmi lehetőségeket.*

A *segesdi várdombot*, ahol a község fa és téglából épületekből álló szíve is volt, három oldalról, vagyis északról, nyugatról és keletről mocsár vette körül. Ez a mocsaras rét ma is megvan, és minden „beárkolás” ellenére tavasszal, ősszel ma is sűppedő mocsár. Vizét nem a Rinyától kapja, hanem saját forrásai vannak. A keleti részen, hátrább valamivel, a Rinya áradása szolgáltatta a külső védelmi vonalat, mert széles előtöltött rétejeivel lehetetlenné tette a meglepetésszerű támadást ebből az irányból.

A déli oldalon a domb lassú hajlásban lejt. Ebből az irányból egy széles védőárkot ástak, amelynek vonalát ma is könnyű követni, mert megegyezik a Hősök szobrától, az Iskoláig, s onnét Bogát felé a Lizolán át vezető mai községi úttal, azaz utcával.

Az első négy sarokbástya vagy rondella helyét is aránylag könnyű meghatározni: északon a mai törpe vízmű helyén a templom mögött, délkeleti oldalon a

régi Templom utca (ma József Attila u.) déli vége, a Bozsoky-ház utcára néző dombos kertje helyén, a *délnyugati* saroképítmény a mai óvoda feletti dombszegegyen, a régi Weiler-ház táján, és az *északnyugati* a Pékó-domb kertjében tételezhető fel.

A védőárok feletti *hidat*, amely a kapuhoz vezetett, a mai iskolakereszt táján kell keresni.

Feltevésünk egyelőre kimondottan a táj alapos ismeretére támaszkodik. *Írásbeli forrásunk erre ma még nincs, és ásatásokat sem végeztek még itt.* Legalább is tervszerű ásatásokra még nem került sor.

A terep adottságait véve újra figyelembe, és a szomszédos analógiákra támaszkodva, úgy véljük, hogy a vár melletti falut a vártól déli irányban, a régi Fő-utca, ma Kossuth Lajos utca felé kell keresnünk. Vagyis a mai Alsóseged felé, de még a kegykápolnától északra. Topográfiailag ugyanis a kegykápolna, s mellette a ferences kolostor a község határán, esetleg kívül lehetett már.

Arra az ellenvetésre, hogy az így meghatározott várterület aránylag nagy, a másutt megszokottabbaknál is nagyobb, mi azt feleljük, *hogy a török helyőrségek első leírásaiból tudjuk, hogy itt 300-500 ember állomásozott, ezeknek a fele pedig lovas volt. Egyszerű elhelyezésükhöz is sok hely kellett.*

Ugyancsak a másutt megfigyelt gyakorlatot véve tekintetbe az őrséget – és családjaikat ha voltak! – a várban helyezték el. De itt kaphattak helyet a szükséges mesteremberek, iparosok és kereskedők is, akikre az őrségnek szüksége volt egy minimális életmód berendezésére.

A földet művelő, állatot tenyésztő lakosság már lakhatott, esetleg szétszórta is, a vár környékén.

Segesd lakosságának kettős tagozódása, vagyis a vár népe és az iparos, földművelő családokból álló „polgárság” már ebben az időben kialakulhatott, s lett később az írásbeli emlékekben *Segesd-vár* és *Város Segesd*. Ez a fejlődési irány a későbbi évtizedekben csak még jobban megerősödhetett. Erre utalnak az adószedések számadatai is. Segesden ugyanis

1554-ben 12

1557-ben 33

1565-ben 69

1571-ben 80 porta után

szedték az adót a török adószedők.(15)

A törökök rémét, *Thury György kanizsai várkapitányt*, aki olyan eredményesen üldözte eddig a török fosztogatókat, *1571. április 2-án csapdába ejtette Orosztony mellett, Malkucs, Ali szigeti bég egyik legügyesebb lovas tisztje.* Thury életét veszítette az ütközetben. Levágott fejét a bég elé vitték, míg fejtelen testét Zrínyi Miklós fia, György temettette el katonai tisztességgel.(16)

1571

Ali szigeti bég jól ismervén a magyar szokásokat, *1574 farsangját akarta kihasználni egy ügyes vállalkozásra.* Összegyűjtötte a szigeti, a siklósi és a kaposi őrséget és velük *Segesd alatt gyülekezett.* A segesdi törökök parancsnoka ekkor egy hitehagyott rác, Nafuft Stubic volt. Az ő vezetésével éjnek idején lopakodtak Kanizsa alá, hogy a húshagyókeddi bőséges vacsorát és italozást „kipihenő” és alvó őrséget meglepjék.

1574

Már az ostromlétrákat is a falakhoz támasztották, amikor a még éber magyar őrök észrevették őket és riaszthatták a védőket. Az ostromot ugyan szerencsésen visszaverték, de Alapy Gáspár várkapitány az üldözésre nem gondolhatott,

mert katonái még nem voltak olyan állapotban, hogy az éjszaka sötétjében re a veszélyes vállalkozásra indulhattak volna.

A visszavert törökök hazafelé menet nagy haragiukban a környékbeli falvakból sok rabot vittek magukkal.

Zrínyi György főkapitány a mulasztásért Alapyt leváltja és helyébe Bornemissza Jánost nevezi ki kanizsai kapitánynak.(17)

- 1575 Kapitányságát, sajnos, nem sokáig viselhette Bornemissza János. *1575. március 21-én Anna nevű leánya és Batthyány István esküvője alkalmával a nagy mulatozás közben felrobbant a vár puszkaporos tornya és az összedőlő falak maguk alá temették az egész vendégsereget. 45 kanizsai katona és Bornemissza egész családja ott pusztult. A várparancsnok olyan súlyosan megsebesült, hogy néhány nap múlva belehalt sebeibe. A várkapitányi tiszteket ekkor Zrínyi György megtartotta magának.*(18)

A robbanás okának sokáig a gondatlanságot vélték, de olyan hírek is voltak, hogy valami török hadifogoly dobott rőzsét a torony kapujába egy óvatlan pillanatban és végső elkeseredésében. A megejtett vizsgálat ezt ugyan nem tudta igazolni, de hasonló példát többet is ismer a hódoltsági történelem.

- 1577 *A somogyi végeken az elmúlt két év viszonylagos nyugalma a török előretolt állásainak a megerősítésére használta fel. Tökéletesítette a közigazgatását is. Állomáshelyein mecseteket emelt – sokszor egyszerűen átalakítva az épen maradt keresztény templomokat – fürdőket rendez be és mederszákat (kórániskolákat) szervez az egészségügyi és vallási szükségletek biztosítására. Ezekre a belső szervezési munkákra azért is szükség volt, mert helyőrségeit több helyütt megerősítette. Segesden ekkor 300 lovas és 300 gyalogos állomásozott.*

A környékbeli várak létszáma is ismert: Kaposvárott 202 lovasból és 210 gyalogosból, Babócsán és Berzencén 225 lovasból és 300 gyalogosból álló őrségről tudunk a Bécsi Haditanács jelentéseit véve alapul.(19)

Segesden ma is él a szóbeli hagyomány, hogy a török időkben a muzulmánok is felkeresték a kegykápolna forrását. Persze ők nem csodát vártak, hanem egyszerűen vallási mosakodásukat végezték itt el.

Ami a körzet helyőrségeit illeti, a magyar-szlovén-horvát területi vágvárak őrségének az összlétszáma ebben az évben 12.240 lovas és gyalogos. A magyar hadszíntéren ekkor 47.000 szultáni katona szolgált a helyőrségekben.

Ebből az esztendőből maradt ránk az első írásos emlék a kukorica magyarországi meghonosításáról. Az akkori neve *törökbúza* volt.

- 1579 A török vámnaplókat vizsgálva akadunk először a *kávé* nevére is, amit a magyarok egyszerűen *feketelevesnek* titulálnak.(20)

- 1582 *Minden történész számára fontos dátum 1582: XIII. Gergely pápa elrendeli a nevééről ismert naptárreformot. A királyi Magyarország azonban csak 1588-ban, Erdélyben pedig 1590-ben vezetik be hivatalosan. A reformot követik a protestánsok is, de a szláv egyházak nem.*

- 1583 *A segesdi birtok anyagi jövedelmét különös helyzete miatt nem könnyű élvezni. Egyes források szerint ebben az évben Ungnád Kristóf horvát bán használatában van, de ez a helyzet sem tarthatott sokáig, mert rövidesen újra a Nádasdyak kezén van, hiszen ez a család adja a dunántúli főkapitányt és a török ellenes harcok számos ismert hadvezérét.*(21)

- 1583 Az egymást követő *végvári harci cselekmények* közt Segesd neve továbbra is szerepel. Erre utal Ali budai basa panaszos levele, amelyet Rudolf császárhoz

A Dunántúl térképe 1579-ből

intézett: „Nádasdy és Zrínyi, Babócsa, Berzence, Segesd alját és az hatalmas császár végeit mind szüntelenül száguldja és nagy károkat, dúlásokat teszen az tartományban”.⁽²²⁾ Mint ebből is sejthetjük a *kanizsai magyarok és a Segesd környéki törökök közt az összecsapások gyakoriak lehettek.*

Segesd birtokai teljesen a török befolyási zónában vannak már régóta, de úgy látszik Nádasdy ilyen portyák által igyekezett ama jövedelmét behajtani, amit regulárisan a katonai helyzet miatt meg nem kaphatott.

A magyar portyák azonban nem mindig végződtek győzelemmel. Kücsük Hasszán szigetvári bég 1586 őszén a marczali és a koppányi helyőrségekkel közösen, Alasits Mátyás pribék kalauzolásával végigpusztította a Muraközt. A hír vétele után a kanizsai magyar lovasság a gazdag zsákmánnyal visszatérő

Hasszán ellen indult, nem is gondolva arra, hogy a hír mögött csapda is lehet. Pedig az volt. A kanizsai magyar lovasság a török útját akarta elvágni, de Segesd határában a török derékhadba ütközött. A többszörös fölényrel rendelkező törökkel vívott harcban az egész magyar lovas-portya elveszett. Egy részük elesett, az élve maradtakat fogságba ejtették Hasszán bég katonái.(23)

Uruk bin Husszein, segesdi lovas zsoldos 11.50 akcse jövedelmű timárt kap a vaskaszentmártoni kerületben, mert a Kanizsáról kitört magyarok ellen vitézül harcolt.(24)

1587 A hadiszerencse csillaga azonban sohasem tündökölt valami tökéletes hűséggel senki számára... *A koppányi, a pécsi és a mohácsi bégek 1587 februárjában a Balaton somogyi partján gyülekeztek azzal a szándékkal, hogy a befagyott tó jegén a királyi Magyarországra törjenek. Násadsy Ferenc dunántúli főkapitány, akit fekete bégnek neveztek, mert állandóan feketében járt, kémei révén értesült a törökök gyülekezéséről és meglepetésszerűen Koppányra tört csapataival. Ali koppányi béget fogságba ejtette egész családjával, seregét pedig szétverte. Sőt, Zrínyi György katonáival egyesülve rajtaütött a kálmánsehi vásáron is és igen nagy zsákmányra tett szert. Amikor e rossz híreket vette, Murád szultán éktelen haragra gerjedt és a budai basát zsinór általi halálra ítélte, mert nem tudott rendet tartani alattvalói közt.*(25)

A végvári összecsapások során a hadi stílusban is némi változás állt be. A hadnagyok és tisztek mind a két oldalon mind szigorúbb fegyelmet kívántak meg katonáiktól. Őlni csak addig öltek, míg a csata sorsa el nem dőlt. Azután már azon voltak, hogy minél több élő hadifoglyot ejtsenek, mert azok közül sokat ki lehetett váltani, s ez a végváriak biztos jövedelmi forrása lett. A régi oktan mészárlásoknak így vége lett. De a kiváltás sokszor bonyodalmakkal is járt. A kapitányok, bégek közeli szolgálkat igyekeztek mindig visszaváltani, a tehetősebbeknek pedig fizetniük kellett. A sokszor igen magasra felvert váltságdíjat azonban össze lehetett szedni. Erre időt is kaphattak. Az is előfordult, hogy egyik-másik ügyesebb rabnak sikerült megszöknie a fogságból. Mások a váltság begyűjtésére adott időt igyekeztek arra felhasználni, hogy messzire menve „eltűnjenek”.

Az is előfordult, hogy az ilyen megszökött rabot saját felettesei fogták el, és vasraverve „visszaadták gazdájának”. S az sem volt lehetetlen, hogy a váltságdíj beszolgáltatási ideje előtt a rab meghalt. Ilyenkor a kezesek kerültek igen kellemetlen helyzetbe.

Az 1587. évben Ernő főherceg magyar nyelvű levelében panaszkodik Szimán basának, hogy Kielman András Beli aga nevű rabját a segesdi török őrség kérésére és kezességére kibocsátotta, de előtt „megsarcolván őt”. Azóta sem a rabtól, sem a kezesektől nem kapta meg a sarcot. Igaz ugyan, hogy közben Ali aga meghalt, de a sarcának a hátralévő részét a kezesek kötelesek megfizetni. Szó szerint így érvel Ernő főherceg: „Vitézlő nép szokásának, kit ezféle dolgokban szoktak megtartani, gyalázatára vagy, mert hogy eféle dolog az vitézlő szokáshoz, az kezeseknek a hitükhöz nem illik és az kegyelmed méltóságához sem illendő”.(26)

Arról nem szól forrásunk, hogy a segesdi törökök kifizették-e a sarcot a halott Ali bégért, de nem valószínű.

Különben is, a koppányi kudarcot a törökök mindenképpen szerették volna megtorolni. Ezért 1587 augusztusában (8-án) a dél-dunántúli török helyőrségek

Portyázó törökök fosztogatása. MTKcs

parancsnokai, Ali szigeti, Kara az új koppányi, Szimán mohácsi és Szeszvár bégek tanácskozássra ültek össze Szigetvároton. Egyesített seregeikkell – mintegy 5.000 lovassal – átkeltek a Zala folyón és Letenye-Alsólendva körzetében támadtak. Zrínyi György is egybehívta a magyar várőrségek erőit Batthyány Boldizsár, Nádasdy Ferenc, Török Gáspár csáktornyai és Glibicsek János kaproncai kapitányok segítségével cselt vetettek a gazdag zsákmánnyal útban hazafelé igyekvő törököknek. Lerombolták a palini és a korponai hidakat és Gelse közelében az erdőben rejtőztek el. A szigeti bég későn vette észre, hogy a magyar sereg ügyes mozdulatai miatt a valóságban két tűz közé került és menthetetlenül csatát vesztett.

A vereség valóban súlyos volt. Az ütközetben elesett Szinán mohácsi bég is. A magyarok többszáz keresztény foglyot szabadítottak ki és 1.500 török foglyot ejtettek. Közükbe került 29 zászló és 2.500 jó katonaló is. Szeszvár szigeti bég meztőláb menekült Berzence felé, majd a segedi török vár falai közt keresett menedéket, ahol felmérve serege pusztulását, elkeseredésében megmérgezte magát. (27)

A török hadsereg hírnevén esett csorbát a következő évben Husszein segedi bég igyekezett kiköszörölni. A rendelkezésére álló erők bevetésével Bakonak és Galambok között támadott és bevette Isabor (Istele?) magyar palánkot. Helyőrségét felkoncolta a várat lerontotta és a falut felgyújtotta. Amikor Ghyczy Bertalan kanizsai parancsnok értesült a történetekről 600 emberrel indult a török ellen. Gyors előrenyomulása során azonban a török derékhadba ütközött, s meglepetéssel látta, hogy a törökök sokkal többen voltak, mint ő azt vélte hírszerzői jelentéseiből. Az egyenlőtlen küzdelemben a magyar sereg csaknem teljesen megsemmisült, maga Ghyczy is súlyosan megsebesült és csak hú

emberei segítségével sikerült elmenekülnie a harcterről. *Husszein segesdi bég a sikeres lesvetés után dicséretet és a Balatontól 20 km-re fekvő somogyi Öreglak hűbérét kapta.* (27b).

1589 Úgy látszik a magyarokat a hadiszerencse egyelőre cserben hagyta, mert 1589-ben több portya során is vereséget szenvedtek a törököktől, mint ennek az emléke fennmaradt a budai basák levelezésében. (28)

1590 Mind a magyar, mint a török feljegyzések megemlékeznek az *1590. június 19-én észlelt nagy földrengésről*, mely egész Dunántúlt megrázta. Az első földlökés délután 3 óra tájban következett be és több újabb lökés követte egészen az éjszakai órákig, nagy riadalmat keltve az egész lakosságban.

A kanizsai vár falai annyira megrongálódtak, hogy Ghyczy parancsnok egyenesen a bécsi Haditanácshoz fordult sürgös segítségért. A környékbeli falvakat 12 napi rendkívüli munkára rendelték be. (29)

Augusztus 2-án újabb földlökéseket észleltek és ezek következtében a környék mocsaraiból kénés, bűdös gáz tört elő, menekülésre kényszerítve a lakosságot.

A földrengés következményeit *Segesden is észlelték* és az így támadt károk és riadalom következtében a török helyőrség vissza sem tért a várba, így az rövid időre újra magyar kézen volt.

1591 *A segesdi magyar helyőrségnek tragikomikus körülmények közt vetett véget a szomszéd török. 1591-ben a nagyboldogasszonyi – augusztus 15-i – búcsút és vásárt ünnepelték a magyarok* nagy vacsorával és természetesen italozással. A szigetvári bég, aki jól ismerte a magyar szokásokat, ezt az alkalmat használta ki a segesdi vár visszavételére. Katonái éjjel vették körül a várat és létráikkal ellenállás nélkül jutottak fel a falakra. Mindenki aludt. Mire végre riasztották a parancsnokok elázott embereiket, a törökök az őrség legnagyobb részét már lefegyverezték. Az ellenálló katonákat felkoncolták, a civileket rabszíjra fűzték és a várat felgyújtották. *Minden olyan gyorsan történt, hogy a Kanizsán lévő Zrínyi György csak az égő város füstjéből értette meg a történeteket.*

A törökök ezután *Kiskomárom* ellen mentek. A meglepetés itt is teljes volt, pedig itt nem volt sem búcsú, sem vásár az előző napon. A falakon átugráló törökök belülről nyitották ki a kis vár kapuját a többiek előtt. Mire a hadnagy embereit itt is riasztotta, a kapukon át özönlő török már a nyakukon volt. A túlerő gyorsan győzött itt is. Az ellenség egészen reggelig fosztogatott és gyilkolt. A kapitányt, Kapra Ferencet, aki karddal a kézben állt ellen, lefejezték. A feleségét és egész házanépét rabszíjra fűzték a törökök. *Majd gyorsan, de zárt katonai menetben Segesdre vonultak vissza.*

A sikert a szigeti bég külön futárral üzente meg Sztambulba.

A két visszavett várat a török később újra rendbehozta, sőt megerősítette és állandó őrséggel látta el. (30)

Mind a kettő bekapcsolódott újra a török végvári hálózatba és a portyák során újra többször szerepelnek.

1592 Már a következő évben Hasszán koppányi bég, *a segesdi és a berzenicei török helyőrségekkel karöltve támadást szervezett Kanizsa ellen.* A falak alatt felsorakozva a védőket a bég kevély hangon szólította fel a megadásra.

A kihívó szóra a kanizsaiak heves kitöréssel válaszoltak és az ostromlók soraiban sok kárt tettek, annál is inkább, mert ez a támadás váratlanul és készületlenül találta őket. Üldözésre azonban a kanizsaiak nem gondolhattak,

mert erre kevesen voltak. Hasszán pedig felmérte, hogy hosszú, kemény ostromra ő sincs felkészülve, így dolgavágezetlen tért vissza állomáshelyére. *Palánkvárai fal közé vonultak vissza a segesdi és a berzenicei törökök is.*(31)

A dunántúli végvári harcok hevesége még jobban megnőtt 1593-ban. Egyes jelek ezt egyébként meg is jósolták már időben. A horvát-szlavón rendek április 12-i gyűlésükön már meghúzták a vészharangot, amikor feliratban rögzítették, hogy az elmúlt két esztendő alatt 26 várat foglalt el a török az ő térségükben és 35.000-re tehető a rabszíjra fűzött keresztények száma. Minden jel arra mutatott, hogy ezek a szűkebb térű hadivállalkozások tovább folytatódhatnak.

„A babócsai, a segesdi és a börcönicei törökök – olvassuk a Magyar Krónikában – *Kanizsánál a Fityeházi kastélyra menének és azt erősen ostromolták. Kiket (a törököket) Malakóczi Miklós, az Zrínyi Györgynek fő kapitánya... készen várván megüté és igen megveri őket, Nagypénteken, amikor is igen sok török veszett el...*”(32)

Ez a támadás csak a magyar félen volt meglepetés. A törököknél a háborús hangulat volt már a hivatalos. Szinán basa nagyvezér már februárban levéllel fordult Rudolf királyhoz és a magyarokat vádolta a béke megszegésével... és természetesen az adó megtagadásával. „...Bár a törökök semmit sem tettek a béke ellen (?) de felséged részéről vége sincs a békeszegésnek...” Kéri, hogy a király csináljon rendet a határon, küldje be az esedékes „ajándékot” – adót – majd fenyegető hangon folytatja: „...ellenkező esetben a szultán, ki sem gazdagságban sem népekben hiányt nem szenved, parancsot adott, hogy mi személyesen az egész muzulmán hadsereggel harcba induljunk” (33).

Ez a levél már alig álcázott hadüzenet. *A végvárak vonalán a farkasbéke szerint folyik az élet. A kanizsai magyar végvári lovasok 1593 elején* Balatonhídvégnél a *koppányi* béggel, a *bajcsai palánkvárnál* pedig a *babócsai* török lovasokkal mérik össze fegyvereiket több kevesebb szerencsével, „egyéni” portyáik során.(34)

Ez az 1593-i esztendő forrónak ígérkezett már a tavaszon, így is folytatódott tovább. Hasszán, aki a *koppányi* bégségből került a boszniai basa helyére, sereget gyűjtött és támadásba ment át. *Június 13-án* Sziszek ostromába kezdett. *Június 22-re* azonban megérkezett a magyar felmentő hadsereg és Hasszán súlyos veszteségek árán tudott csak visszavonulni.

Erdődy Tamás horvát bán e győzelme azonban nem hozott tartós békét a többi harcvonalon. Szinán basa még ez év folyamán elfoglalta *Veszprémet és Várpalotát*. A keresztények vesztesége mind a két esetben nagy volt.

A történetírók a sziszeki ostromtól számítják a tizenötéves háború kezdetét. E harcok során a magyar katonák még idegen generálisaitól is csak dicséretet kaptak, mint arról Basta tábornok Rudolf királyhoz írt levele tanúskodik: „A tapasztalás eléggé bebizonyította, mily sokat ér a magyar katona. A magyar katona a hazájáért és a tűzhelyéért jobban harcol, mint bármilyen idegen. A fáradságot, az éhséget, a hideget, a meleget jobban tűri, mint bármily más nép, s ami még fontosabb, a tisztjeinek engedelmesebb. Bármilyen hadi dolgokra készségesebben vállalkozik, amit az idegen katonáról bizony nem mondhatni...”(35)

Dél-Dunántúl a tiszénöt éves háborúban

1594 Ezúttal komolyan számolva a török támadásokkal, Rudolf király Mátyás főhercegre bízta a magyarországi katonai ügyek vezetését.

Zrínyi György megúnván a törökök állandó zaklatásait és rablóhadjáratait, büntető támadásra készült fel. Saját horvát és magyar katonaságát még megerősítette Herberstein Sigmund és Traitmansdorfi Frigyes csapataival, *s március 21-én, Szent Benedek napján táborba vonult Kanizsa alatt.*

A kellemetlen havaseső és hideg szél ellenére is abban egyeztek meg a vezérek, hogy hadműveleteiket haladék nélkül megkezdik. *Első célul Berzencét tűzték ki*, amit a szigetvári bég katonái tartottak megszállva.

A magyar sereg közeledtére a török helyőrség még a vár körülvétele előtt, amit csak tudott lerombolt vagy felgyújtott, majd gyorsított menetben, de rendezett sorokban elvonult. A keresztények, amint megérkeztek, eloltották a tüzeket, s amit a védőművekből még menteni lehetett, megmentették.

Másnap *Csurgó alá ment a magyar sereg.* De már itt is csak kiürített várat találtak. Zrínyi György ekkor úgy intézkedett, hogy a védőműveket két ütemben kell felrobbantani vagy felgyújtani. Miközben az első kategóriába eső védelmi berendezkedés felrobbant és égett, a még megmaradtakat bőven megtömték puskaporral és kénporral, hogy minél nagyobb zajt csináljanak és még nagyobb lánggal éjjenek. Hogy minél messzebből lehessen látni és hallani, hogy mi történik Csurgón. Így is lett. *Amikor a segesdi török parancsnok, Hasszán aga, aki nagy támadásra számítva már elárasztotta vízzel a védőárkokat és megerősítette a falak lövészárkait, hallotta a Csurgóról jövő harci zajt és látta a nagy füstöt, valami iszonyú tragédiára gondolt, s ő maga gyújtotta fel a segesdi vár (arx) védőberendezését és katonáival Babócsa felé vonult vissza.*

Amikor Zrínyi György Segesdet égni látta, tüstént 400 lovasat menesztett a szerencsétlen várba, hogy a tüzet oltsák és amit csak lehet megvédjék a tűz pusztításától. Sajnos, mire lovas katonái Segesdre értek, az ágyúk kerekei és gerendái (rúdjai) már a tűz martalékává lettek, de az ágyúk csöveit és egyéb vasalkatrészeit még meg tudták menteni. Zsákmányukat a kanizsai várba vitték.

Zrínyi György tervében szerepelt még *Babócsa* bevétele is. Ez azonban sokkal nehezebb feladatnak bizonyult. A Rinya vizének az áradása a körülötte lévő mocsarat úgy felduzzasztotta, hogy tíz napig tartó próbálkozás után sem sikerült rajta átjutni. Közben megérkezett Mátyás főherceg parancsa, amely Zrínyit seregével együtt a győri táborba rendelte. (36) A török nyomás ezúttal Észak-Magyarországot és a bécsi felvonulási utat fenyegette.

1595 Zrínyi György azonban nem tudott lemondani előző haditervéről. *Már ősze járt az idő, 1595-ben, amikor seregével újra Babócsa ellen indulhatott.* A Rinya vizében sikerült egy elég megbízható hidat verni Korpád közelében. Eközben a csurgói térségbe újabb tízezer ember érkezett, hogy ők is csatlakozzanak a Dráva-menti hadjárathoz. A váratlan nagy hőség azonban úgy kifárasztotta az embereket és a lovakat, hogy Szentkirály mellett Zrínyi kénytelen volt pihenőt tartani.

Ilyen jelentős keresztény erők felvonulása a török előtt sem maradhatott titokban és a hír hallatára a babócsai török tisztek egész éjjel tanácsot tartottak mérlegelve a fegyveres ellenállás lehetőségeit. Mivel a sikert igen csekély-

nek vélték, hajnalban a várat felgyújtották, a várban amit csak lehetett felrobbantottak, de a saját felszerelésüket már nem tudták magukkal vinni a tervezett elvonulásban, mert a magyar lovasság közeledtének a hírére gyors menekülésbe kezdtek.

A keresztények ezúttal is csak egy felgyújtott és erősen megrombolt várat vettek birtokukba.

Az egyesült magyar-horvát-német csapatok ezután átkeltek a Dráván és *Pozsegáig* pusztították a vidéket. Egy másik menetoszlop Szigetvárt megkerülve *Pécsig* ment a hódoltsági falvak pusztítására.(37)

Babócsát Zrínyi ezúttal komolyan megerősítette a környékbeli lakosság munkájának az igénybevételével, és felerészben magyar, felerészben német őrséggel látta el Christian Uhrmüller parancsnoksága alatt.(38)

Amikor a szultán értesült e hadi eseményekről és a babócsai erősítési munkálatokról, *parancsot adott Hasszán basának a segesdi vár újjáépítésére és megerősítésére. Ide is állandó helyőrség került a török érdekek védelmére.*(39)

Az erősítési munkálatokra ekkor már nemcsak a segesdi, de a környékbeli falvak építő anyagát is felhasználták. *Ekkor kerülhettek Segesdre az ötvösi templom és kastély romjainak még használható kő és téglá maradácai.*

Szigetvár elestét és Zrínyi Miklós halálát követő harminc esztendő alatt a végvári harcok következtében Somogy megyéből már csak *Babócsa* és *Kis-Komárom* maradt magyar kézen. Időközben a megyei élet teljesen megszűnt. *Ezt a tényt regisztrálja hivatalosan Rudolf király 1596. évi 41. törvénycikke, amelynek értelmében Somogy Vármegye megszűnt.* A megyét érdeklő ügyeket ezután a Zala vármegyei hatóságokra bízták mindaddig, amíg „Somogy Vármegye helyreállítása bekövetkezik.”(40)

1596

Rudolf király Pozsonyba hívja össze az országgyűlést 1597-ben, amely új katonatörvényt hoz az egyre súlyosabb helyzetre való tekintettel. A törvény 2. cikkelye szerint a rendek újabb pénzbeli adó helyett minden 10 kapu után három lovas és három gyalogos katona állítását szavazzák meg. Az ezzel járó költségeket felerészben a földesúr, felerészben a jobbágyság kötelesek fedezni.

1597

A hol itt, hol ott fellángoló harcokban a végvári katonák néha igazi állomáshelyeiktől távol kénytelenek harcolni. *A kanizsai magyarok sikerrel vesznek részt Pápa ostromában, a segesdi törököket pedig Eger környékén találjuk!*

Diván Kund, segesdi ulufedzsi timárul kapja Szillok és Melke falvakat, mert a magyarok ellen az előző évben sikerrel harcolt Eger és Ónod vidékén.(41)

Mohammed ben Abdallah segesdi lovas-csapata élén Berzence védelmében tünt ki a Kanizsáról érkező magyarok elleni harc során, s ezért 6.000 akce értékű hűbért kap.(42)

Szegény Hasszán, a szigeti törökök vezére, tudván, hogy a kanizsaiak egy része másutt van elfoglalva, a környékbeli török helyőrségeket egybehívva mintegy 4.000 ember élén Babócsa ellen vonul. Támadását azonban Vigh György és Uhrmüller Krisztián katonái ezúttal szerencsésen visszaverik.(43)

A háborús események következtében *Tolnáról a református főiskola Kecskemétre költözik 1597-ben.* A háborús tevékenység csillapodtával a tolnaiak viszszerkeznek ugyan otthonukba, de a főiskola Kecskeméten marad.(44) A somogyi református iskolamesterek, akik az új hit hirdetői és tanítói voltak, leginkább itt szerezték meg kettős képesítésüket, s a paphiányban szenvedő Somogyban nemcsak a városok, de a vidék népe is szívesen látta őket.

1598

1598 Míg Tata és Arad vidékén súlyos harcok dúltak, míg Budát október 5-től november 3-ig hiába ostromolta Mátyás főherceg, a déldunántúli végeken csak helyi összetűzésekre került sor.

A viszonylagos csendet *Nádasdy Ferenc* katonái jobb kiképzésére és felszerelésére használta fel. *Az a rendelkezése, hogy a magyar huszárok kezébe kopja helyett puskát adott, nemcsak hallatlan újtásnak számított, de a gyakorlatban valóban megkétszerezte e katonai egységek átütő erejét.*

A falvakban nagy riadalmat keltett és igen sok kárt okozott az országszerte megmutatkozó súlyos marhavész, ami az állatállományt valósággal megtizedelte.

Ibrahim nagyvezér seregének a tatárjai 1599 februárjában annyi kárt tesznek a Dunántúlon, hogy Kapos, Dombó, Koppány és Ozora lakói a közeli erdőkbe és mocsarakba kénytelenek menekülni újra. Szenvedéseiknek csak a kemény tél vet véget, amikor a tatárok délebbre telepednek át.(45)

Már 29-én az erdélyi rendek Báthori András bíborost választják meg erdélyi fejedelemnek, abban a reményben, hogy a fejedelem-választással kapcsolatos zavargásoknak ezzel véget vetnek. Sajnos, reményük nem teljesedhetett be, mert még ebben az esztendőben meggyilkolják...

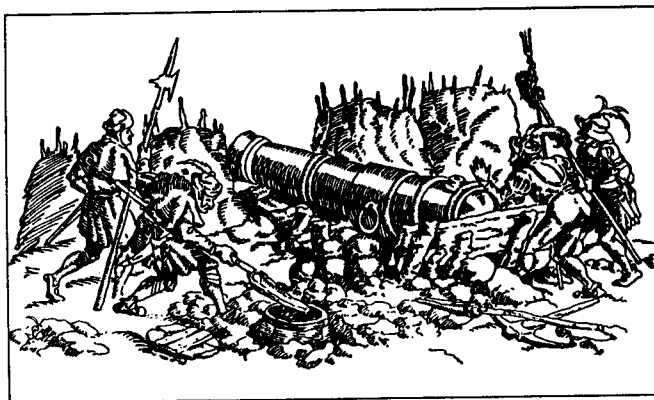
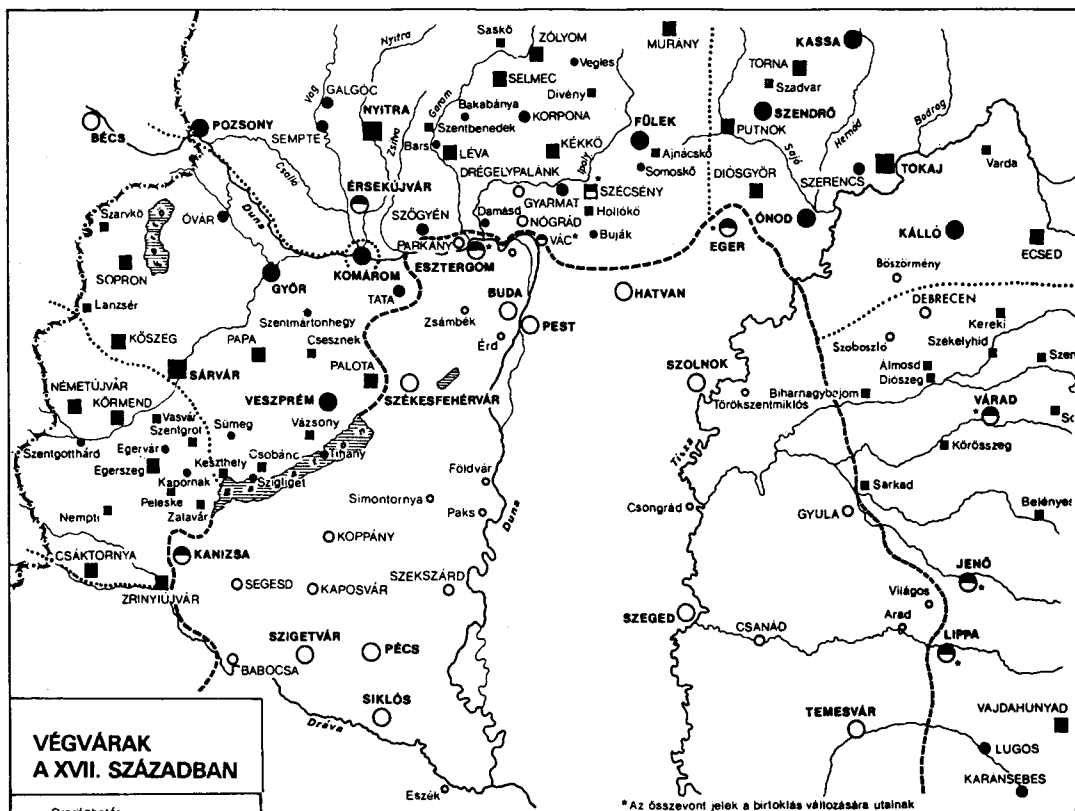
Júniusban a magyar hajdúk egy önállóan működő csapata felgyújtja az eszéki török hidat. Visszatérőben a pécsi, a siklósi és a szigetvári törökök marhacsordáit ellopják és Kanizsára hajtják. Egy másik hajdúcsapat a Buda melletti Felhévizen elfogja Szolimán budai basát.

Ezeket a sikereket a török kihívásoknak veszi és *Ibrahim nagyvezér erős sereggel vonul Buda alá szeptember 8-án.* Mindenki nagy országos hadjáratról tart, de erre már nem kerülhet sor a tél közelsége miatt. Az ország fellélegzett ugyan de a hangulat nyomott maradt és sokan elkeseredetten állapították meg az ország veszteségeit, mint Illésházy István tette Thurzó Györgynek írt levelében: „Ha minden esztendőben ennyi vész el a magyarban, mint ez esztendőben – írja 1599 novemberében – hát kevesen maradunk!”

Hasonlóképpen írt Károlyi Árpád is az 1599–1600 telén kialakult hadi helyzetről: „Mintha nyomor és dicsőség, inség és hadiszerencse vetélkedve űzték volna gúnyos játékukat a sokat szenvedett magyar földön, mikor a vén század sírba hanyatlék...”(46)

Kanizsa elvesztése

1600 Hogy még teljesebb legyen ez a komor kép, a következő 1600. esztendő áruházzal kezdődik: a Pápán állomásozó 1500 wallon zsoldos fellázadt a zsold szisztematikus elmaradása miatt. Maróthy Mihály nevű kapitányukat börtönbe vetették és a várat 100 ezer arany ellenében felajánlották a törököknek. Vállalkozásukat az időben riasztott magyar sereg megérkezése megghiúsította ugyan, de a lázadók egy része sikerrel tört át az ostromgyűrűn és a törökök zsoldjába állt. A törökök fel is fogadták őket, de mint idegen zsoldosokat a magyar várostromoknál később az első vonalban vetették harcba, ami soraikat valósággal kinyírta... A Pápán elfogott lázadókat hihetetlen könyörtelenséggel végezték ki. Ilyenek voltak akkor a katonai rendszabályok a lázadók és árulók esetében.(47)

Ostromágyú tüzelő állásban

A hír országszerte nagy port vert fel, s végeredményben mindegyik félnek csak ártott.

Ibrahim nagyvezér tevékenysége nem csökken. Seregét *Pécsen, Siklóson és Szigeten* táboroztatja le és *Sztambulba* gyors futárt küld segítségért. III. *Mehmed* szultán 12.000 embert, sok hadifelszerelést és élelmet küld azonnal és jóváhagyja *Ibrahim Kanizsa* ellen kigondolt haditervét.

Augusztus elején *Ibrahim* Szigetre rendeli *Murád* budai basát és a parancsnoksága alá tartozó érdi, fehérvári, dunaföldvári, simontornyai, ozorai és koppányi bégeket is seregeikkel. (A segesdi parancsnok neve nem szerepel a „meghívottak” közt, talán csak azért, mert a Kanizsa felé való felvonulás során ő ugysis „útbaesett”).

A most már 20.000 főt számláló török sereg *augusztus 8-án* indult el Babócsa felé. Közeledtének a hírére Babócsa és Kis-Komárom őrsége harc nélkül feladta a várait és a két kapitányt, *Christian Uhrmület* és *Petheő Kristófot* kiszolgáltatta a szultánnak. Az idegen zsoldosok harci kedvére ez is jellemző: nem vonultak el Kanizsa felé, amikor erre még volt idejük. Sőt, magyar és német kapitányukat is feláldozták saját életük mentésére.

A kanizsaiak balszerencséje úgy hozta, hogy a sormási határban a törökök elfogták a 116 szekéren érkező magyar lőszer- és élelemszállítmányt. Pillér őrnagy ugyan az utolsó pillanatban 500 hordó puskaporát felrobbanhatta, hogy az ne kerüljön török kézre, de a teljes élelmiszerszállítmány bizony török kézre jutott.

Szeptember 8-án a közben beérkező csapatokkal *Ibrahim* serege 60.000 főre emelkedett és *szeptember 11-én* meg is kezdte az ostromot. *Kanizsát ekkor alig pár ezer ember védte.*

Szeptember 23-án az ostromlott vár puskaporos tornya felrobbant. Az így okozott kár és rombolás jóvátehetetlen volt.

Paradeiser kapitány segítséget kérő levele szerencsésen eljutott *Zrínyi György* kezéhez. Az ő sürgetésére *szeptember közepén* *Fülöp lotharingiai herceg* vezetése alatt 20.000 magyar, német, morva és wallon zsoldos katonából álló had útnak is indult a szorongatott védők megsegítésére.

Zrínyi György minden magyar és horvát fegyveresét mozgósította és *Fülöp* herceghez csatlakozott, akinek a serege így elérte a 45.000 főt. Számban ugyan a törökök alatt maradt, de ütőképessége így is igen nagy lehetett volna...

A felmentő sereg tehát időben megérkezett az ostromlott Kanizsa közelébe, de néhány puhatolózó csatározás után, *komoly ütközet nélkül egyszerűen visszafordult október 14-én, egy viharos, sötét éjszakán.*

A vár még így is tartotta magát nyolc napig. Amikor a még harc képes őrség száma 37 tisztre és 109 katonára olvadt, a vár kapuit megnyitották *1600 október 22-én* a törökök előtt.

Ibrahim szavát tartotta: az életben maradt helyőrség szabadon, békén, elvonulhatott.

Kanizsa bevételét minden török történetíró megemlíti mint az év nagy hadieseményét. Kulcspozíciója tagadhatatlan volt, s a törökök csaknem egy évszázadon át semmi áldozattól nem riadnak vissza, hogy kezükön megtartsák.(48)

A győzelmi hírt, *Cselebi* szerint, *Abdi effendi defteromin* vitte meg a szultánnak. Rendeletére *Sztambulban* három napig tartottak a győzelmi ünnepek és kivilágítások.(49)

Fülöp lotharingiai herceg, aki komoly ütközet nélkül vonult vissza nagy seregével, *Paradeiser* eljárását keményen bírálta és őt és katonáit a Bécsi Hadbíróság elé utalta. *Paradeisert és tisztjeit kivégezték*, Murs Pongrác főtörzsőmestert felakasztották, és hogy a közkatonák is nem végezték bitón, azt csak a bécsi nép tiltakozásának köszönhatték.(50)

Fülöp lotharingiai herceg semmiféle nyilvános megrovásban nem részesült és békésen visszatérhetett birtokaira, családja körébe...

Kanizsa lett a negyedik magyarországi vilajet székhelye és várának helyreállítását azonnal megkezdtek a törökök.

A végvárak rendszere és közigazgatása

A végvári harcok sajátosságánál fogva *pontos és merev határvonalat a magyar és török felek közt meghúzni nem lehet*. Van olyan vár, amely négyszer, ötször is cserélt gazdát fél évszázad alatt... A várhoz tartozó falvak esetében sem lehet végleges listát felállítani, hiszen nagyon sok közülük kétfelé is adózott. Ezen kívül a magyarok török zónában és a törökök magyar zónában is rekviráltak gyakran.

Az 1600 körüli harcokat véve alapul, a két védővonal nagyjából így rajzolható meg: a magyar oldalon: a Drávától a Duna felé haladva: Dernye, Légrád, Csákány, Kéthely, a Balaton vize és Keszthely, Szigliget, Csobánc, Vársony, Tihany, Veszprém, Palota, Csesznek és Tata. Vele szemben a török erődtérvonal: Berzence, Babócsa, Kis-Komárom, Kanizsa, *Segesd*, Karád, Koppány, Endréd, Fehérvár, Csókakő, Zsámbék, Esztergom.

Egyes kulcspozíciók, így *Veszprém*, *Fehérvár*, *Esztergom*, vagy a déli részen *Babócsa* és *Segesd* többször is gazdát cseréltek. Kanizsa török kézre való kerülésével ez a somogyi szakasz megmerevedett, de az összeköttetések miatt egyik-másik vár szerepe még meg is nőtt, mint Babócsáé, *Segesd*é, és Koppányé.

A határvárak jelentőségét Magyarországon már IV. Béla király is felismerte, hiszen tapasztalta és látta, hogy a tatár támadás idején szerepük milyen nagy volt a lakosság védelme és a támadó katonai egységek feltartóztatása miatt. Ezt a tapasztalatot igyekeztek hasznosítani a későbbi királyok is, mindig ügyelve arra, hogy a várak nagy részének urai maradjanak. Az e várakban állomásozó királyhű őrség a központi királyi hatalom érvényesítésének is a garanciája lett. Ugyanakkor fontos nemzetvédelmi szerepe is volt.

A védelmi rendszerbe beszervezett határvárak szerepét így foglalhatnánk össze:

- 1) A határok biztosítása az ellenséges betörés ellen.
- 2) Ha az ellenség a határmenti őrségeket megkerülte, vagy azok közt tört át, az ellenséges utánpótlási vonalak zavarása, támadása, megbontása.
- 3) A saját közlekedési, utánpótlási vonalak vagy a fontosabb átkelési helyek biztosítása, kézben tartása.
- 4) A támadásra felvonuló hazai hadsereg hadi és élelmiszer készleteinek, szükségletének biztosítása, esetleges tárolása a frontközelben.
- 5) A külső hadjáratról hazatérő hadsereg biztos pihenőhelye, egy megvert vagy kifáradt hadsereg gyülekező helye és biztos támaszpontja.
- 6) A meghódított területen a hatalom biztosítása.

7) Honi terepen a környék lakóinak menedékhelye, minden ellenséges támadás elleni megvédése.

8) Az uralkodó vagy a helyi földbirtokos személyi biztonságának a megőrzése.

9) Több esetben a környék, sőt néha az ország vagyonának – kincstárának, pénztartalékának – biztos megóvása.(51)

A XVI–XVII. században a magyar határvédelmi erősségek 60% volt főúri vagy főpapi kézben, s ez már önmagában is arról tanúskodik, hogy ezekre a földbirtokokra milyen terhek nehezedtek. A főúri családok birtokaik egy részét, családi arany vagy ezüst ékszereiket adták zálogba, a főpapok a nélkülözhető egyházi felszerelések egy részét olvasztották be, hogy az így nyert pénzen katonáikat felszereljék, váraikat megerősítsék.

A katonák elsöprő többsége saját jobbágyaik sorából került ki, akiknek hűségét a vezető és a csatába is velük menő főpap és főúr személyes példája garantálta. Nemcsak a sorsukban, de a halálban is osztoztak jobbágaikkal. Beriszló Péter veszprémi püspök katonái között esett el a török elleni csatában, Nádasdy Ferenc fiatal öccse Kanizsa alatt halt meg, ahol Zrínyi mellett pár méterre ütött be egy ágyúgolyó... Majd említjük még az *Eszterházy család tragédiáját, amikor egy ütközetben négy Eszterházy vesztette életét...*

A Segesdi Krónikában sokszor említett *Marczali* és *Báthori* családok és megfizették a maguk véradóját.

A sorsközösség olyan szorossá fűzte az összetartozás érzését, hogy a hű jobbágyság sokszor igen nagy kockázatokat vállaltak, hogy urukat a hadi eseményekről értesítsék. Pedig a török közigazgatás szeme mindenben ott volt.

A *török közigazgatás* Magyarországon is alkalmazkodott az általános birodalmi rendszerhez és szokásokhoz.

- A legnagyobb közigazgatási egység, a vilajet élén begler bég állott.
- Egy vilajet több szandzsákra oszlott, egy-egy szandzsák-bég vezetése alatt.
- Egy szandzsákban pedig több náhié lehetett. A náhiék székhelye legtöbbször vár, végvár ranggal bírt. Ezek parancsnoka lehetett egy középfokú ranggal rendelkező török tiszt. Ha katonai szempontból szerepe volt a várnak, akkor parancsnoka gyakran viselte a bég nevet, ill. rangot.

Ez a közigazgatási berendezkedés egyezett a neki megfelelő katonai beosztással, a megszálló vagy állandó jelleggel bekaszárnyázott katonai parancsnokságokkal. Mondhatnánk: katonai körzettel.

Az adó és a pénzügyeket – beleértve a zsoldosoknak kiosztott „hűbéreket” is – a *defterdáro*k, kincstárnokok intézték katonai és közigazgatási téren egyaránt.

A *polgári lakosság rendes adómegterhelése* nagyjából egyezett a királyi Magyarországon és a török hódoltsági területen. Ha alapul a „még ép” egy forintot vesszük, akkor 50 akcséra tehetjük annak értékét. Eszerint állítható össze az adólista.

- A birtokadó, vagyis ha a házon kívül állatban, borban, egyéb agrárjövedelemben (gyümölcs, zöldség, stb.) az adóalanynak volt 300 akcse évi jövedelme, ez után fizetett 50 akcse adót.
- Egy ház után fizetett a család szintén 50 akcsét.
- Ha a család tagjainak (pl. testvéreknek) külön-külön is megvolt a 300 akcse évi jövedelmük, ezek szerint fizettek 50 akcse adót valamennyien (a keresők).

- Állattenyésztés esetében 10 marha vagy 500 juh után kellett fizetni 50 akcse adót. Mivel az adó neve *harács* (haradzs) törököül, így lett a török adószedésből a „*harácsolás*”.

A magyar felségterületen az alsó adóhatár 6 forint értékű jövedelem, vagy ingóság volt, ami az átszámításban pontosan megfelelt 300 akcsénak. A magyar hadiadó egy forint volt, ami 50 akcsénak az ellenértéke.

Mind a kincstári, mind a főúri adók eszerint a kulcs szerint alakultak.

A *rendes adón kívül* a polgárt, parasztot számos más rendkívüli teher nyomorgatta, mind a magyar, mind a török térségben.

És mind a két oldalon ehhez még hozzáadandók a különböző portyák során leadott vagy elvett „hozzájárulások”. Ez a „hozzájárulás” a végvári tájakon sokféle formában is jelentkezhetett. A lakosság sok panasza a felsőbb hatóságokhoz bizony nagyon is indokolt volt a legtöbb esetben.

Különösen erős fényt vet a visszaélésekre Nádasdy Ferenc levele Toygun budai basához, tiltakozva a török adószedők telhetetlensége ellen: „Ki hallotta valaha, hogy a mindkét részre szolgáló nyomorult jobbágyságot nyest-, farkas-, és rókabőrök követelésével zaklatják? És mégis a ti embereitek ezt teszik... véget nem érnek egyéb zsarolásaik, amelyek a nyomorult jobbágyság számára semmiképpen sem elviselhetők, hiszen csak mezőgazdasági termékeikből szoktak uruknak meghatározott részt átadni; katonáitok túlzott és szokatlan követelései miatt annyira tönkrementek, hogy semmijük sem maradt keserű és a halálnál is rosszabb életükön kívül. Mikor pedig szegénységükre hivatkoznak, a bégek és a vajdák szörnyű fenyegetések között hányják a szemükre, hogy hazudnak, és ha egyebük már nincsen, feleségüket és gyermekeiket szolgáltatásuk be.”(52)

Nádasdy indulatosan, de töretlen logikával bizonyítja a basának, hogy *sem a királynak, sem a török szultánnak nem lehet érdeke, hogy a föld műveletlenül, pusztán maradjon...*

A minimális falusi és városi élethez tartozik egy *valamilyen fokú ipar is*. Szulejmán szultán életét és hadműveleteit ismertetve a nyugati utazók mindig kiemelik nemcsak a katonai fegyverek szigorúságát – ami sajnos nem mondható el minden török szultán seregéről! – de az utánpótlás sokrétűségét is. Nemcsak a szultáni reguláris, de a zsoldos hadseregben is megvoltak azok a szakemberek, akik a hosszú felvonulási útvonalon a felmerülő problémákat a helyszínen meg tudták oldani, a szükséges javításokat útközben, ott a helyszínen elvégezni.

Nagy számban szolgáltak tehát a hadseregben vagy mellett *szíjgyártók, nyeregkészítők, kocsigyártók, kocszi- és patkoló kovácsok, szabók és közsörűsök*.

A végvári rendszer kialakultával ezek a mesteremberek vagy tovább szolgáltak, vagy helyben telepedtek le. Sőt még a számuk meg is szaporodott az *ácsok, fegyverkovácsok, asztalosok, kőművesek, tetőfedők* alkalmazásával.

Bizonyos mesteremberek, mint a *takácsok, kötélgyártók, cipészek, fazekasok vagy kádárok*, sőt az *ötvösök* is inkább már a helyi lakosság soraiból kerültek ki.

Mint ahogy a helyi lakosságra maradt a *földművelés és állattenyésztés* minden munkája is. A közérdekű földmunkák elvégzése és az elmaradhatatlan *fuvarozás* biztosítása.

A török adminisztráció is meghagyta a falvakban a *községi bírók* intézményét és a kötelező szolgáltatási munkákat vele és általa rendeltette el. Mivel ilyen

kényes beosztásban olyan emberre volt szükség, aki a közösség bizalmát bírta, így a török mindenütt meghagyta a bíróválasztás szabadságát.

A háborúnak még mindig nincs vége...

1601 Az új kanizsai parancsnok, *Kücsüg Hasszán* Pécsről hozatott mesteremberek segítségével és az egész környékre kivetett kényszermunkával a vár újjáépítését olyan sikerrel irányította, hogy 1601 áprilisában már megtekinthette az új várat a *budai*, a pécsi, a szigeti, a babócsai, és a mohácsi bég is. Valamennyi dicsérte Hasszán munkáját, hatalmát.

Úgy látszik e sokoldalú elismerés szállt a fejébe, s *napról napra kegyetlenebb lett* a reá bízott néppel. Szentgyörgyvárott pedig valóságos kéjlakot rendezett be magának, ahová nemcsak a környék legjobb terméseit vitette be katonáival, de a legszebb leányokat és asszonyokat is. Basájuk példáját követve a katonák is eddig ismeretlen kegyetlenkedésekre vetemedtek. „Játék és szórakozás volt számukra a levegőbe hajigált, síró gyerekek szétdarabolása vagy nyakuk karóval való átdöfése. Szinte egyetlen férfinak, előrehaladott korú asszonynak sem irgalmaztak, hanem korra, nemre való tekintet nélkül mindenkit szétmarcangoltak. A szüzeket azonban és a szemrevaló asszonyokat, akiket csinoabb külsejük vagy fiatalságuk ajánlott, sosem hallott kicsapongásokra megtartották... Az asszonykat férjük, a leányokat szüleik előtt becsstelenítették meg kényük-kedvük szerint...” (53)

Nincs mit csodálkozni azon, hogy ilyen körülmények közt *a basa rendkívül gyűlöletessé lett a környékbeliék közt*. Végül is a környék lakossága fellázadt és a szentgyörgyvári török földi paradicsomot megrohanta, a benne lévő asszonyokat, lányokat kiszabadította, és az egész bűnbarlangot felgyújtotta.

Amikor aztán bűnös portyájáról *Hasszán hazatérve* meglátta kéjlakának üszkös romjait, olyan éktelen harag futotta el, hogy *menten gutaütést kapott és meghalt*.

Utódját Belgrádból küldte Kanizsára a „felséges padisah” *Ahmrad basa* személyében. Egész életét a harctéren töltötte, igen szigorú és kemény katona volt. Reá hárult tehát Kanizsa megvédése, amikor ez év őszén Ferdinánd főherceg Fehérvár visszavétele után Kanizsa alá vezette seregét.

Ahmrádnak azonban sikerült még *a vár körülxárása előtt erősítést kapnia* Pécsről, Szigetről, Koppányból és a környékbeli kisebb erősségekből, *így alkalmasint Segesdről is*.

Ez a harcedzett török védősereg olyan jól állt ellen a támadásnak, hogy Ferdinánd főherceg 68 napi sikertelen ostrom után, lőszér, élelmiszer és felszerelés hiányában, egy méteres hóban volt kénytelen visszavonulni, hátrahagyva a nehéz felszerelést... és a nagy hidegben megfagyott katonáit. A keresztény hadsereg veszteséglistáján 9.000 halott és 2.500 katonaló elvesztése szerepelt...

A Kanizsa segítségére siető török sereg ezenkívül még 6.000 keresztény rabot vitt magával a reménytelen fogság felé.

A remény és a reménytelenség a foglyok számára sokszor attól függött, hogy szabadságuk árát ki és mennyiben szabta meg. A végvári életben, ahol az ellenfelek sokszor személyesen is ismerték egymást, vagy legalább levelező viszonyban voltak, néha közbenjártak egyik-másik általuk ismert fogolyért.

Nádasdy Ferencet nemcsak azért tisztelték a törökök, mert kemény ellenfélnek bizonyult a harctéren, de azért is, mert foglyaival emberségesen bánt. S ez nem volt olyan gyakori mint sokan vélik. Bizony előfordult nem egyszer, hogy a vallatás közben, amikor a fogoly anyagi lehetőségeiről volt szó, a „kikérdezett” még kínzásnak is alávétték, vagy olyan keményen megbőjtöltették, hogy az „belehalt a tárgyalásokba”.

Nádasdyról ilyesmit nem tud a krónika. És *Saban, a koppányi bég* ezért ír neki barátságos hangú levelet 1601-ben egy elfogott török bég érdekében, kérve, hogy a váltságdíjat emberségesen szabja meg. „Tudjuk, hogy nagyságod sok szegény rabokkal jót cselekedett, evvel (a rab Abdallahval) is szintén úgy cselekedjék nagyságod, mert bizony igen szegény, noha bég az neve, de az ő bégségébe még csak hideg vizet sem ihatott, s nem is ivott. Egy iszpaha (szpáhi) azelőtt sem cserélt volna vele, most annál inkább nem cserélne”.(55)

E barátságos hangú levél azonban ne tévesszen meg bennünket: *Nádasdy kapcsolatai nem voltak mindig ilyen barátságosak török szomszédaival*, és alkalomadtán ő is meg tudta mutatni könyörtelen kegyetlenségét. *Ferhát budai basa* is megtapasztalhatta ezt már 1589-ben. Nádasdy Ferenc ugyanis 1589-ben Fehérvár alatt „nagy kárt tett a törökben”. Mivel a behódolt falvak nem jelentették Nádasdy közeledését a török hatóságoknak, amint az „kötelességük” lett volna a behódolás feltételei szerint, a *fehérvári bég három falusi bírót felnyársaltatott a város határában, elrettentő példaul*. Értesülve az eseményekről, *Nádasdy két odabasát és a fehérvári kihaját a három karóbahúzott magyar bíró mellé szintén karóba húzatott*. Efölött meg *Ferhát budai basa* háborodott fel, írván „Mely dolog az végházakban eleddig nem történt vala, hogy a szolgáló rendet paraszt emberért karóba veressék”(55b)

Az ilyen és ehhez hasonló megtorlások jól illusztrálják a hódoltsági falvak kényes és keserves helyzetét.

Ez év végén a *veszprémi egyházmegye „ismeretlen” püspökét gyászolja*. *Monoszlói András*, aki négy évig viselte a veszprémi püspöki címet, 1601. december 11-én Bécsben elhunyt. Termékeny és jótollú hitbuzgalmi író volt, a tridentin zsinat tanításainak fáradhatatlan terjesztője, de egyházmegyéjébe soha el nem látogatott. Hívei és papjai így alig ismerték.

Az állandó végvári harcok és az azokat követő pusztítások következtében a *két magyar ferences rendtartomány is igen megfogyatkozott*. A kettőben alig volt hetven szerzetes (32+33) és mindössze nyolc rendházuk állt még. A *mariánusok* kezén volt még Pozsony, Nagyszombat, Sopron és Varasd. A *szalvatoriánusok* is megmaradhattak Szakolcán, Gyöngyösön, Szegeden és Csíksomlyón. Jászberényben már csak egy hitszónok élt.

1602

A török hódítás kezdetén, mint jeleztük, a *segesdi barátok Varasd irányába menekültek el* a fegyvernyugvás idején innét jártak át a hódoltsági terület híveinek a látogatására sokszor életveszélyes körülmények között. Később „az alföldiek” Pécsen át igyekeztek eljutni Somogyba is, mint arról az andocsi jezsuiták is megemlékeznek.

A *három részre szakadt országban a ferencesek helyzete is háromféle volt*. A királyi Magyarországon a szabadságuk megmaradt ugyan, de házaik többségét már itt is elvesztették a harci események miatt. Sokszor az idegen zsoldosok fosztották ki vagy nyújtották fel. Vagy éppenséggel lakásul választották. A rendtagok száma, a lehetetlen körülmények közt, leapadt.

Erdélyben és Kelet-Magyarországon a protestáns főurak üzték ki őket házaikból. Katonáik a fosztogatások során több szerzetest meg is öltek.

A töröklakta területeken, főképpen az Alföldön, a gyöngyösiek és a szegediek kaptak ugyan menleveleket a török basáktól mint a keresztények (katolikusok) csaknem egyedüli papjai, de ezekre a vidékekre mások nem igen mehettek, de még az ott élőknek is sokszor meggyűlt a bajuk a helyi hatóságokkal. Teljesen a basák kényére-kedvére voltak kiszolgáltatva. Az is előfordult, hogy a török parancsnok leváltásával mindig újra kellett kezdeni a könyörgést. Ma is becses történelmi emlékek *Mahmut basa* 1564-i, *Musztafa basa* 1576-i vagy *Ali basa* 1581-i menlevelei.(56) 1596-ban *Alifia Szimán* egri basa állít ki hasonló menlevelet. A szegedieket egy 1562-es menlevél védte a katonák zaklatásai ellen.

De sokszor a királyi Magyarországon is szükség volt hasonló menlevélre. 1602-ben *Pethő Márton*, *kalocsai érsek* és királyi helytartó ad hasonló menlevelet a gyöngyösieknek, hogy házukat az átvonuló keresztény seregek fosztogatásaitól megóvják.(57)

Probléma ugyan még így is akadt, amikor a morva vagy cseh tiszt „*Nem értett latinul*”, vagy valamelyik török lovastiszt „*nem tudott olvasni*” még törökök sem. Főképpen, ha fizetetlen katonáik zabrálni, azaz rekvirálni akartak.

A megmaradt ferencesek kis számát véve alapul, akadtak magyar püspökök, köztük a magát tüntetőleg a „ferencesek barátjának” nevező *Petheő Márton*, akik a két rendtartományt egyesíteni akarták. A mariánusok tiltakoztak ugyan, de a szalvatoriánusok nem mertek nemet mondani hatalmas pártfogójuknak. *Két atyát küldtek is Pozsonyba*, hogy tanulmányozzák az egyesítés módozatait. Ám azok két év múlva azzal a meggyőződéssel tértek vissza kolostorukba, hogy az egységet így nem lehet megoldani, és a ferences élet újrakezdését más irányban kell keresni. Okos döntésnek bizonyult, mert harminc esztendő múlva mind a két oldalon már húsznál több volt a rendházak száma, s így a török kitakarodása után ezek szolgáltak a ferences élet kivirágzásának erős váraiul.(57b)

1605 *Báthori István országbíró*, a család ecsedi ágának utolsó férfitagja meghal 1605. július 25-én. *Birtokait somlyai Báthori Gábor örökli*, akinek a kezén egyesül a Báthori família roppant vagyona.

Verancsics Faustus csanádi püspök 1605-ben készített hivatalos kimutatása szerint az egész országban alig van 600 katolikus pap, a szereztés papokat is beleértve. Ezeknek is több mint a fele horvát-szlavón területen él, ahol a háború kevesebb kárt tett. Különösen nehéz körülmények közt él a vidéki katolikus papság. Nemcsak anyagi életfeltételeik romlottak meg nagyon, de személyi biztonságuk is gyakran veszélyben van.

Igaz, nemcsak a papok, jezsuiták, ferencesek élete forgott sokszor kockán ezekben az években, de *egy püspök sem érezhette magát mindig biztonságban*, mint azt híven tanúsítja *Újlaki Lajos veszprémi püspök tragikus halála*. Bocskai felkelésének hullámai átcsaptak a Dunántúlra is 1605 tavaszán. A veszprémi püspök ekkor Sümegen élt, mert püspöki rezidenciája a végvárhoz tartozott. Bocskai hívei, mint ismeretes, elsősorban a protestáns főurak sorai-ból kerültek ki. Vezérük a Dunántúlon Bocskai sógora, *Hagymási Kristóf volt*, Szentgrót ura. „Hagymási Kristóf ezenközben szolgálit Sümegbe küldé a Püspökhöz, Ujlaky Lajoshoz – írja *Pethő Gergely* XVIII. századi krónikájában

– barátságnak és segítségnek színe alatt. Kiket a püspök (semmi álnokságul nem félvén tőlük) eleybe bocsáta. Azok pedig a püspököt Uylaky Lajost azon helt (az ebédülő asztala mellett) agyon verék és a fejét a Vár fokán ki is veték... és szolgálait Hagymási hívségére eskötteték...”

Bocskai fővezére, *Németi Gergely* a püspök fejét Kapornokra, Egerszegre és a többi végházakba küldte elrettentő például.(58)

A hosszú és kegyetlen harcokban a szemben álló felek lehetőségeik határáig jutottak és ha a békevágy nem is volt egyformán őszinte, a vérontás és rombolás leállítását mindenki kívánta. Így született meg a *zsitvatoroki béke*, ahol *I. Rudolf* megbízásából Erns Molart, *Bocskai* megbízásából Illésházi István, *I. Ahmet szultán* nevében Ali budai basa a következőkben állapodtak meg 1606. november 11-én.

1606

- Várakat vívni, rabokat ejteni, új várakat építeni tilos;
- A rabokat, a hadifoglyokat kölcsönösen kicserélik;
- A Nógrádban visszafoglalt várak falvai nem tartoznak többé a török hódoltsági területhez; Esztergomot és környékét viszont a török fennhatóság alatt hagyják;
- Kanizsa környékéről Ali budai basa és Batthyány Ferenc külön fognak tárgyalni;
- A török adókat nem a katonaság, hanem a falvak bírái szedik ezután be, hogy elkerüljék a súlyos zsarolásokat.
- A török katonák többé nem járhatnak ki a falvakba, hanem kötelesek megmaradni helyőrségeiken;
- Azok a földesurak, akik a királyi részen már adóznak, mentesek a török adó alól;
- Rudolf király békés szándéka jeléül egyszeri ajándék gyanánt 200.000 forinttal kártalanítja a Felséges Portát.
- A békekötés érvényét húsz esztendőben szabják meg a tárgyaló felek. A *zsitvatoroki békével a tizenöt éves háború véget ért.*

Az ország katonai erejének a felmérésére 1607-ben a Bécsi Haditanács vizsgálatot rendel el és kimutatása szerint a magyarországi végvárakban ekkor 6.156 katona szolgált. A számszerinti megoszlás a következő: német gyalogság 1.300, német nehéz lovas 400, magyar huszár 1,750, naszádos 594, magyar gyalogos 2.005, tüzér 107. A havi zsold összege 35.124 forint. Egy évre átszámítva tehát 421.497 forint.

1607

A királyi biztosok jelentésük végén sürgetik a végvári őrségek megerősítését, a katonák számának jelentős növelését. Véleményük szerint, a végvárak eredményes megvédésére legalább 14.000 főnyi katonaságra lenne szükség, nagy átlagban 7.000 gyalogosra, 6.000 lovasra és 1.000 speciális (tüzér, naszádos) kiképzésű katonára.(59) A békét ugyanis csak úgy lehet valóban fenntartani, ha azt a szükséges katonai erő garantálja.

Mátyás főherceg, királyi kormányzó elnöklete alatt 1608 szeptemberében összeül a pozsonyi országgyűlés. A számos katonai, közigazgatási és pénzügyi döntés közül külön kiemelendő az első és a harmadik cikkely. Az első biztosítja a magyar *Szent Korona minden alattvalójának a vallás szabad gyakorlatát*. A harmadik előírja, hogy a *nádort* az uralkodó két katolikus és két protestáns jelöltje közül az országgyűlés választja meg. A magyar protestánsok közjogi szereplésének újabb elismerése ez.(60)

1608

Mátyás főherceget az országgyűlés november 16-i ülésén királlyá választja meg.

Az országgyűlési határozatok más pontjai:

- A végvárról a király köteles gondoskodni.
- Az idegen katonaság hagyja el az ország területét.
- A végvári tisztségekben Magyarországon csak magyarokat nevezzenek ki.
- Az országgyűlés ezentúl kéttáblás lesz.
- A jobbágyságok költözködési ügyeiben a megyei hatóságok lesznek illetékesek. Ezentúl 10 jobbágyság alkot egy portát.
- A Szent Korona Pozsonyban őriztessék.

A Szent Korona első alkalommal szerepel az ország címerében, s a kettős kereszt is elnyeri végső formáját.

1609 Forgách Ferenc esztergomi érsek nyomdát alapít Pozsonyban. Mivel a nagyszombati nyomda megszűnt, a magyarországi katolikusok egyetlen nyomdája a pozsonyi lesz. A vallási hitviták és röpiratok korában ennek a jelentősége szinte felmérhetetlen.

1611 Míg Erdélyben és a Havasalföldön a törökök beavatkozásával tovább tart a háborúskodás, *a Dunántúlon, kisebb-nagyobb portyákat leszámítva, aránylag csendes a front.* A zsitvatoroki béke rendelkezése szerint a rabokat és a hadifoglyokat kölcsönösen ki kell mindig cserélni. Úgy látszik ez nem ment mindig simán. *Batthyány Ferencnek is* a tudomására jutott, hogy a kanizsai basa egy nála lévő magyart még mindig fogva tart. Levélben keresi fel tehát hivatalos tárgyaló felét, Ibrahim kanizsai basát, aki válaszol is a megkereső levélre, megmagyarázván, hogy miért nem adhatja vissza a magyart: „Az legény mihelyt törökké lett, az mi törvényeink szerint meg is metszették; köztünk immár meg is házadosott.” S a végvári szokások szerint így ő már nem számít magyarnak, hanem töröknek, azt pedig nem adhatja ki, mert a vallása tiltja.(61)

Hasonló lett az eljárás a kreszténnyé lett törökök esetében is. Ezeket sem adták vissza a magyarok. Egyik-másik törökről azt is tudjuk, hogy fényes karriert futott be a keresztény seregekben.

1618 II. Mátyás király és II. Oszmán császár kiküldöttei 1618. február 27-én felújítják a zsitvatoroki békét, ünnepélyesen megígérve, hogy annak rendelkezéseit híven megtartják.

Mind a két oldalon összeírják a katonai erőket is.

A török defterek szerint ebben az esztendőben *a kanizsai vilajet haderejéről* a következő kimutatás maradt fenn:

Kanizsa vára	1 372 ember
Berzence	349
Szigetvár	429
Kaposvár	309
Pécs	249
Segesd	444
Babócsa	359
Tarcsa	178
Nádazi	46
Sási palánk	55
Eszéki hidőrség	31 aszáb
Összesen 3 815 ember, napi 38.478 akcse zsolddal.(62)	

Segesd török várőrsége 1619-ben

Segesd geopolitikai és katonai helyzeténél fogva jelentős pozíciót foglalt el a török védelmi rendszerben. Ez magyarázza meg *helyőrségének magas számát* is, hiszen *összekötő szerepet játszott Kanizsa, Babócsa, Szigetvár és Pécs közt. Kaposvár is „előre lépett” a ranglistán, valószínűleg hasonló megokolással.*

A reánkmaradt 1618–19-es évi zsoldlista szerint a segesdi helyőrség személyzete így oszlott meg: 1618

I. Dzsámi személyzet (vallási megbízással):

Mohammed Abderrahim khatib	25 akcse zsolddal
Achmed müezzín	13 a.

II. Müshtahfizok (janicsárok):

Behram aga	35 a.
Ali Kurd kihája	25 a.
alattuk 4 bölük, összesen 32 ember napi 312 a. zsolddal.	

III. Topcsik (tüzérek):

Abdi aga	30 a.
Szefer kihája	16 a.
Tüzérek öt bölükben, 19 ember napi 187. a. zsolddal	

IV. Ulufedzsik (lovass katonák):**A. Első csapat**

Ferhát aga	65 a.
Cserkesz Szefer Alemdár	14 a.
10 oda és 10 szeroda	
összesen 105 ember, napi 1325 a. zsolddal	

B. Második csapat

Szefer Aga 38 a.	
kilenc oda, összesen 39 ember napi 520 a. zsolddal	

C. Harmadik csapat

Mohammed aga	35 a.
Szulejmán alemdár	17 a.
Hat oda, összesen 55 emberrel, napi 778 a. zsolddal	

V. Asszábok (gyalogos katonák):

B. aga	34 a.
Abdel kihája	18 a.
Rádmán alemdár	4 a.
Összesen 70 ember, napi (olvashatatlan) zsolddal	

B. Második csapat

Achmed Hüsszein aga	27 a.
Aki kihája	15 a.
Öt oda, 39 ember, 238. a. napi zsolddal.	

VI. Martalócok (zsákmányolók)

Lucsa aga	30 a.
Vuk Jankó szermájé	17 a.
Berodán alemdár	13 a.

8 szeroda alatt szolgál 8 oda,
összesen 83 ember, napi 706 a. zsolddal

A segesdi helyőrség teljes száma így 444 ember(63)

A helyőrség összetétele szerint inkább alátámasztó, kisegítő jellege van a segesdi török várnak, komoly támadásra nem vár: *tüzérsége és gyalogsága aránylag gyenge. A lovasság a lényeges katonai elem és erő.* Portyára bizonyára alkalmas, hiszen a martalócok szép számban vannak. Feladatuk is bizonyára a környék biztosítása lehetett az első vonalban lévő várak – Kanizsa, Babócsa, Berzence, és feljebb Koppány – mögött. És az adók behajtása.

1620 Am még így is *a segesdi török vár a legjobban megerősített török végvárak sorában van.* Magától értetődik, hogy így a környékbeli magyarok szemében ez a török fészek „veszélyes várnak” volt minősíthető, mint írta is az országgyűlésnek szánt jelentésében Bakács Sándor keszthelyi kapitány 1620-ban. (64)

Életképek a török világból

A törökmegszállta Somogy vallási életéről, sajnos még ma is keveset tudunk. Volt tanárom, P. Dr. Takács Ince egyháztörténész vaskos kézirata még mindig kiadóra vár. Számos levéltár is sok adatot rejteget még, hogy csak a ferencesek varasdi és laibach-ljubljanoi levéltárát említsem. A zágrábi ferences levéltár anyaga is kutatóra vár még. A jezsuiták idevonatkozó levél- és irattári anyagát is csak részben ismerjük.

Ezekben tallózva idézzük fel az *andocsi jezsuita magyar misszió történetét.* Ez a misszió 1620 körül indult meg. Célja volt: egy meghatározott központból körbe járni a környező falvakban, hogy azokban a híveket a vallás vigasztalásában részesítsék. Az atyák keresztelnek, esketnek, tanítanak. Hirdetik az evangéliumot attól a belső szándéktól fűtve, hogy a megszálló idegen és idegen vallású hatalom kemény elnyomásának éveiben meg ne fogyatkozzék a keresztény hit és a magyar öntudat. Első központjuk Pécs volt, majd 1638 után Andocs. Hat kerületre és 16 egyházközségre osztották fel maguk közt e missziós terepet, hogy rendszeres látogatásaikkal ébren tartsák a magyarokban a lelket.

Segesden ebben az időben nincs katolikus pap. A városi plébánosról már a szigetvári harcok idején sincs többé említés forrásainkban, a ferencesekről meg tudjuk, hogy azok a lakosság jórészeivel Varasd felé menekültek el. Közben azonban a község újra benépesedett, valószínűleg az erdőkbe és mocsarakba menekültek jöttek vissza házaikba. Protestáns forrásokból pedig arról értesülünk, hogy *1618-ban Segesdnek protestáns papja van Luskói Máté személyében aki Ötvösben lakik. A környező falvakból még a következőkben működnek protestáns lelkészek: Nágocson Liptai Simon, Csokonyán Battányi Balázs, Csökönyben Nádasdi Dániel, Csurgón Luskói János, Nagybjomban Kosztolányi Gy. Az ötvösi lelkészséget Luskó Máté látja el.*

A protestantizmusnak ekkor Somogyban már több mint félévszázados története van. Thury Etele református egyháztörténész szerint. (65b) Dévay Bíró Mátyás már 1536 óta „hirdette az igét” a Balaton vidékén. Török Bálint birtokain nemcsak megtúrta, de kitüntető figyelemmel fogadta a protestáns prédikátorokat, nemcsak Pápán és Debrecenben, de „ezt cselekedte Szigettel és az egész Somogysággal is, melynek alsó és felső határszélén a Balaton partján és a baranyai hegyekben zeng vala már ekkor a protestáns vallásnak kellemetes hangja”.

Hogy a Dunántúlon mily gyorsan terjedt a protestantizmus, annak egyik jele, hogy amikor 1543-ban Székesfehérvár behódol a töröknek, és a török szultán fogadja a város tisztelgő polgárait, a megjelent hét pap közül csak egy öreg vallja magát a „régí hit” követőjének. A város elestét ez annak tulajdonítja, hogy a katolikusok elhagyták ősi hitüket. Fehérvár eleste egyébként forduló-pont a protestantizmus terjedésében Magyarország dunántúli részén. Mint a fehérvári példa is mutatja, a katolikus papok közül csak az öregek maradtak helyben. A fiatalok a lakossággal menekültek, és azzal estek fogságba is. A török uralom alatt a *protestáns prédikátorok*, iskolamesterek szabadon hirdet-ték az evangéliumot, külső hatóságok éberségét még nem ingerelték. Különben is mind Habsburg-ellenesek voltak. A katolikus papoknál pedig a királyhűség a vérükben volt. Tehát a török eleve bizalmatlan volt irántuk.

Ebben a különös politikai helyzetben érthető Gyulai Torda Zsigmond 1546. dec. 25-én Melancthonhoz írt levele, melyben a török megszállást „Isten különös Gondviselésének” tudta be. A budai basa a kormányzása alatt lévő területeken kezdettől fogva előnybe részesítette a protestáns papokat katolikus kollégáik rovására.

Veszprémből a káptalan már 1552-ben elmenekült és csak 1629-ben tért vissza, mint látni fogjuk. Ezalatt az idő alatt a lelkipásztori ügyeket senki sem intézhette, vezethette. Igaz, hogy a hivatalos kancellária szerint is, a század közepén már egyetlen katolikus papról nem tudnak Somogyban!

Batthyány Boldizsár ifjú éveiben két évig tanult Párizsban, a hugenotta idők folyamán (1561–62) és a szigetvári hős Dorottya nevű leányát vette feleségül. Birtoka szinte mérhetetlen volt. Hivatalosan is áttért a református vallásra, így jobbágysai ezekben a falvakban teljesen élhettek a vallás szabadságával, ami náluk az uruk vallására való áttérésben mutatkozott meg. A püspök távollétében Veszprém református püspöki székhely lett, ahol az eklézsiának 5 000 tagja volt.

Országos jellegű pestisjárvány dühöng az egész országban 1622-ben.

1622

A soproni országgyűlés még ebben az évben elhatározza az önálló Magyar Pósta megszervezését.

A király Zrínyi György grófot horvát bánná nevezi ki. Az első Magyar Király Főpostamester Bornemissza István.

Rákóczi György írásba foglaltatja a Sárospataki Evangélikus Főiskola törvényeit részben a wittenbergi egyetem, részben a már működő bártfai evangélikus iskola törvényeinek az átvevásával. Szabályozza részletesen a tanárok és a diákok kötelességeit és jogait, valamint a tanulók, „deákok”, önkormányzati szerveinek a működését. Ezzel megveti az evangélikus teológiai tanítás egyetemi rangú és nívojú rendszerét Magyarországon.

II. Ferdinánd király Erdődi Zsigmond személyében új horvátországi bánt nevez ki. A báni haderő még mindig igen fontos szerepet tölt be a déli határvidék védelmében.

1627

A segesdi török helyőrség is még mindig komoly veszélyt jelent a magyar oldalon élő végváriaknak. A kiskomáromiak, „akik hatalmas pogány végházakkal vannak körülvéve”, azt írják, hogy „Segesden még mindig 500 török van”.(66)

1630

A magyar katolicizmus történelmi jelentőségű vezetőt kapott Pázmány Péter személyében, aki a tridenti zsinat szellemében dolgozott ugyan, de a magyar

problémákkal mindig számolt. Rómába írt jelentésében mentegetőzve írja, hogy a házas papokat, ha tisztességesen élnek, megtartja a papi szolgálatban. Sikerről azonban bevezetnie az új misekönyvet és a papi zsolozsmát. Mindenütt megőrizve a magyar szentek sajátos szövegbetétjeit is. *Első rangú feladatának tartotta egy új papi nemzedék nevelését*, és ennek érdekében hatásos intézkedéseket hoz. Mindenütt sürgeti a rendszeres hitoktatás bevezetését.(67)

- 1634 Amíg a végvári harcok tomboltak, az érintett területek lakosságának nagy része elmenekült vagy távolabb vidékre, vagy a közeli erdőkbe, mocsarakba. Amint helyre állt a viszonylagos béke, a parlagon hagyott földekre lassan kezdtek visszatérni a parasztok. Hogy a visszatérés vagy betelepülés ütemét meggyorsítsák, a földesurak jelentős adó és szolgáltatási kedvezményeket biztosítottak a lelkes vállalkozóknak. Erről tanúskodik Sárkány István kiskomáromi kapitány 1634. nov. 19-i levele, aki Szlavóniában keresett vállalkozókat. A jelentkezők nagy része egyébként a török elnyomás alól elmenekült magyarok közül került ki, mint azt a nevük is igazolja.(68)

Hasonló jelenségnek leszünk tanúi Segesden is, amikor a török félhold bukása utáni időről számolunk majd be.

A reformátusok 1634. június 7-én Kiskomáromban zsinatra jöttek össze. A kiskomáromi kerületben ekkor már 83 helyen 39 tiszteletes működött rezideniális állásban. (Vagyis nem volt már egyszerű vándorprédikátor). Az ötvösi lelkészség nevében Luskói Máté van jelen, aki Segesdet is ellátja. Nevezetesebb (jelentősebb) lelkészi állások: Böhönye, Dávod, Kisfalud, Tapsony, Szakácsi, Merke, Nagybjom, Ötvös, Kónyi, Beleg, Szob, Lábod, Hosszúfal, Szenta, Balhás, Kismarton (?) és Marcali. Üresedésben van a kiskomáromi városi lelkészség. A zsinati akták szerint az ágostai evangélikusok vették át a következő helyeket: Marcali, Gomba, Segesd, Somogy-Puta, Söjtör, Hahót és Gelse.(68b)

- 1638 *Báró Jakusics György, veszprémi püspök* kérésére a jezsuiták megerősítik andocsi népmissziós központjukat és onnét járvák be az egész Dél-Dunántúlt, parasztruhába öltözve, a helyi időszakai földmunkákba is beállva, hogy eljussanak a magyarok közé, akik e nehéz időkben is meg tudták őrizni a katolikus hithez való ragaszkodásukat.(69)

- 1641 A törökkel kötött béke a végvárak mentén méltán viselte a *farkasbéke* fedőnevet. *Izdenczy András kapitány*, mint rendkívüli követ, Sztambulba menet *1641-ben megállt Budán, ahol Vezir Mussza basa ünnepélyesen fogadta. Izdenczy ekkor felsorolta előtte azokat a török portyázásokat, amelyeket alárendeltjei a béke előírása ellenére is megrendeztek. A basa erre tíz annyi hasonló támadást sorolt fel, amiket a magyar végbeliek hajtottak végre a török területeken. Izdenczyt mindez nem hozta zavarba. „Ha, mondotta, a törökök folytatják a portyázásokat, mi az egész hódoltsági területet felperzseljük. S a basák falvak helyett az üszkökön fognak uralkodni.” – „A magyarok, felelte a basa, fejükkal mennek a sziklának. Hiszen ha a hódoltsági falvakat rabolják, csak a sajátjukat pusztítják!...”*(70)

Izdenczy elmélete nem volt egyéni meggyőződés kifejezése. Ez volt sok királyi tanácsos véleménye is. Már 1559-ben azt írták az uralkodónak, hogy „a várak fenntartása a falvak birtoklásától függ. Ha a falvak elvesznek, akkor a várat le kell rontani. Ezért a meghódolt területek falvait égetéssel és pusztítással is kényszeríteni kell, hogy az adóját fizesse és az ingyen munkát a váraknál elvégezze.”(70b.)

Mussza basa sajnálkozása sem volt őszinte. A török adót a török katonaság éppen olyan kegyetlenséggel hajtotta be, mint a magyar főúr. A török portyáknak ezenfelül volt még egy embertelenebb jellemzője is: a fogolyszedés, az emberrablás. Ezt pedig valósággal iparszerűen végezték!

III. Ferdinánd király és I. Ibrahim szultán megbízottai húsz évre meghosszabbították az 1627-ben aláírt, s azóta annyiszor megszegett szőnyi békét, 1642. február 19-én. 1642

Horváth János, az andocsi jezsuita misszió vezetője megrendítő színekkel ecseteli a hódoltsági területek katolikus magyarjainak lelki szomját és elhagyatottságát.(71) A néhány missziós pap nehéz és veszélyes munkáját azok közt végzi, akiknek nemcsak a török hatóságoktól kellett már félniök, de a másvalásúaktól is, akik nem egyszer feljelentették az álruhában járó katolikus papokat, sőt meg is verték őket. A foglyok szidalmazták, a rác hajdúk meglopták, a csavargó török katonák veszélyes helyzetbe hozták őket nem egyszer. Sokszor fázva, éhezve, rossz ruhában, kivetetten, de az egyházhoz és a hithez megingathatatlan hűségben voltak a nép segítői, támaszai... 1643

A harcok szünidejében nemcsak a magyar főurak és várkapitányok, de a török parancsnokok is szívesen bocsátkoztak jól jövedelmező kereskedelmi vállalkozásokba, mint a segesdi vár ekkori parancsnoka, *Hüsszein aga*, aki Batthyány Ádámnak ajánlja fel szolgálatait. Küld ezúttal, írja.. „egy pár karmazsin két bagarióval bélelt csizmát... és kérdezi, hogy milyen portékára lenne még szüksége kedves szomszédjának, mert ő Pécsről vagy Fehérvárról sok mindent be tud szerezni.” Cserébe viszont most száz szemre való vörös kaláris gyöngyöt kér ügyfelétől.(72)

Ugyancsak levelet küld a segesdi *Hüsszein aga* a kiskomáromi várkapitánynak is, mert lovasai két segesdi katonáját elfogták és ma is fogva tartják, az egyezség ellenére.(73)

A segesdi törökkel másoknak is meggyült a bajuk, mert többször „eltévedtek” másfelé is. Így 1644. január 15-én Besenyei István Márton levelet ír az esztergomi káptalannak, melyben jelzi, hogy „a segesdi No aga nemrég is halálos bajt hozott a szenyérikre”, amiért is kéri a káptalan urait, hogy ezt a tényt vegyék figyelembe a különféle járandóságok követelésénél.(74) A szenyéri birtokot ugyanis ekkor az esztergomi káptalan bírta, annak járt tehát a szokásos nyereségrészesedés, a termésadó. 1644

Nemcsak a segesdi törökök készültek támadásra. Január 19-én sürgös – cito, cito, citissime – levelet ír Laskay János szabad vajda *Batthyány Ádámnak*, értesítvén felettesét, hogy a török készülődik újra.” Nagyságodnak leghamarabb tudására adjuk, hogy a töröknek minden szándéka Nagyságod jószágára vagyon. Nem késnek, elmennek. Ismegh a hajókat Kanizsáru mind Bolondvárra viszik ott akarnak átkelni a segesdi, kaposvári, laki, koppányi és egyéb végházakból való törökök. Keszthelyt megütni és elrabolni vagy fölvenni... hogy ez a szándékuk az Ebeknek. Úgy, hogy a gyalogja a Zala mellett jöjjön fel, s oly móddal, hogy a hajósok vizről, s az lovasok innend a mezőkrül üsség meg Keszthelyt...(75)

Ányos Péter kiskomáromi kapitánynak megbízható emberei voltak Kanizsán és Szigetvárott; így jól értesült a török hadmozdulatokról és az esetleges tisztcserékről is, melyek gyakran katonapolitikai változások előjelei voltak. Már az előző évben elsőnek jelezte, hogy Kanizsa új parancsnokot kapott Hasszán, magyarosan Kászon basa személyében. 1646

A törökök keresztény végvárat ostromolnak

1646. március 25-én már arról értesíti a dunántúli főkapitányt, hogy „a kanizsai agák, a berzenceiek, a babócsaiak, a segesdiek, akiket Konstantinápolyból küldöttek volt, Szigetvárra érkeztek ma harmadnapja. A török császár megajándékozott minden agát. Mindegyiknek egy lovat adott, szerszámostul, egy öltözet ruhát, egy-egy kalpagot, három-három szép szál zárótollal. Így bocsátá el őket...” A sorozatos kinevezések és kitüntetések mögött új hadipolitikát sejt és fokozott éberségre int.(76)

Laskai nagybajomi protestáns prédikátort, aki különböző megbízatásokat hajtott végre a magyar és a török végvárak emberei közt, a törökök erősen „megszorítják” mert egy bizonyos üzletről nem tudott pontosan elszámolni. Fizetéseképtelensége miatt a fiát egy időre a segesdi török vár börtönébe csukják.(77)

Ez az eset is igazolja, hogy a közvetítők néha igen kellemetlen, sőt veszélyes helyzetbe kerültek, ha a nehezen, sok alkudozással nyélbeütött megegyezésnél vagy üzletnél az egyik fél valami miatt nem tudta, vagy nem akarta teljesíteni a feltételeket. Az első számú bűnbak ilyenkor mindig a védtelen közvetítő lett. Ha másképpen nem tudták őt „megszorítani”, a leggyorsabb elintézési mód az volt, hogy egyszerűen „kémkedéssel” vádolták meg őt. Ezzel a váddal aztán sok mindent kikényszeríthettek belőle, vagy tőle. A kémekre kiszabott büntetés mind a két oldalon rettenetes kínzásokkal járt.

Az elfogott keresztényeket rabszolgaságba viszik

A linzi béke 1647-ben úgy intézkedett, hogy a protestáns hitű polgárok nem kötelesek semmiféle anyagi szolgáltatást nyújtani a katolikus plébánosnak, mivel szolgálataira nem tartanak igényt. A béke eme rendelkezését Magyarországon is kihírdették és alkalmazták. A kettős vallású falvakban ez a rendelkezés a katolikus plébános jövedelmének jelentős csökkenését váltotta ki a protestáns hívők számarányának megfelelően. Ha a hívei elhagyták, a plébános nem maradhatott sokáig. Igaz, ezt az előírást a katolikus főurak birtokain még száz év múlva sem tartották be. Az „újhitűt” ugyan nem háborgatták ezután már a hite miatt, de sokáig „elvárták tőle”, hogy a papi tizedet vagy a kiszabott szertartási hozzájárulást (stólát) megfizesse. Legtöbbször az évi járadék körül folyt a vita, mivel az „újhitű” katolikus szertartásokat egyszerűen nem igényelte. Ez a visszás helyzet sok vitára adott később okot az újjáéledő megyei életben is. (78)

1647

Ezt a problémát is megtaláljuk Segesd történetében a törökök kiűzése után. A végházak összecsapásai néha ugyan zavarták, de a valójában soha nem állították le a marhakereskedelmet. A nagy nyugati piacok továbbra is várták a

1648

nyári takarmányon, fűvön felhízott marhákat. Volt olyan esztendő, amikor a velencei mészárosok az egész évi felhajtást megvásárolták! *Az egyik ilyen nyugati útvonal továbbra is Segesden át vezetett, a kálmáncsai felvásárló, inkább gyülekező helyre.*

Úgy látszik, hogy néha maguk a segesdiek is elszerződtek egy-egy felhajtásra. Erre utal *Szarka Miklós segesdi hajcsár szerepe*, aki Batthyány Ádám megbízásából és nevére 1648-ban 48 pár ökröt hajtott fel nyugati átvételre.(79)

Újabb fogolykiváltási nehézség van 1649-ben, *mert Czetja Ali és Halvaczi Omár kihaják Segesdről írnak Batthány Ádámnak egy a segesdi börtönben raboskodó magyar ügyében, akinek a váltságdíja késik.*(80)

Ez a levelezés hosszú ideig tart, ami arra utal, hogy a megegyezésben valahol valami hiba csúszott. Esetleg túl magasra szabták meg a díjat, s a magyar ügyfélnek a fogoly ennyit „nem ért”, vagyis nem volt mögötte ennyi anyagi fedezet. A jóbarátok és a rokonok, esetleg a fogoly tisztje, vagy a jobbágy ura nem szokott késlekedni a megegyezett bér kifizetésében, mert sok rabtartó nem áttallotta foglyát keményen tartani, esetleg megkínózni.

A kínzásokban elhalálozott rabok számát soha senki nem próbálta meghatározni sem magyar, sem török oldalon.

1649 A fogolyszerző és sarcoló rajtaütésekből néha igen komoly „jegyzékváltások” születtek a térben felelős parancsnokok közt, amire példa a kanizsai főaga levele Batthyány Ádámmal, a királyi végek főkapitányához 1649-ben, amelyben felrója neki, hogy a közös békességet megbontja hadai Sziget, Pécs, Kapos tartományokban hetven, nyolcvan törököt elhordván és tömlőbe vetvén, ezen túl „az minap is haddal *Bottyáni úr több kapitányokkal hatalmas Császár (a szultán) várára ment Segesdre.* Így tartjátok ti a szent békességet? ...az minapában is Komár városi iszpahát egy más iszpahával elvittétek, úgy hajjuk Bessed melletti berekben tartjátok, úgy mentünk ki mi kétszeris, hogy szerencsére rájuk találtunk volna, úgy találtuk útban Német Kapitánt és behoztuk.” Tovább folytatva a kanizsai főaga javasolja Batthyánynak, hogy a foglyokat kölcsönösen cseréljék ki.(80b)

1650 III. Ferdinánd király és IV. Mehmed szultán követi 1650. február 25-én újabb huszonkét évre meghosszabbítják az 1606. évi, ill. 1627. évi szőnyi békét.

A háromrészre szakadt Magyarországon újra helyre állt a bizalom, s megindul, sőt fellendül a kereskedelem. A bécsi marhavásáron az ebben az egy esztendőben eladott és felhajtott marhák száma eléri a 43.620-at!

A sárospataki protestáns főiskolán több mint ezer diák tanul.

1651 A tavalyi békeévet háborús esztendő követi. A budai basa tudtával és biztatására *Hasszán kanizsai basa a segesdi, a berzencei és a babócsai török helyőrségekkel megerősített serege 1651-ben ostrom alá fogja Kis-Komárom várát*, amelynek védelmét Petheő László kapitány irányítja. Mint hajdan az egri várban, a kis-komáromi asszonyok is ott vannak a falakon és forróvizet, égő zsarátnokokat zúdítanak a falakra törekvő ostromlókra. Égő fáklyákat készítenek és köveket, téglákat dobálnak a létrákon felfelé igyekvőkre.

Az ostrom hírére *Zrínyi Miklós* azonnal útnak indul és seregével visszavonulásra kényszeríti a támadókat. A harc azonban igen kemény volt! *Hasszán basa ezer emberét veszítette el a falak alatt, valamint fél karját*, amit egy szerencsés magyar ágyúgolyó szakított le. Súlyos sebével még eljutott Kanizsáig, de ott sebeiben meghalt.

De másutt is harc folyik a Dél-Dunántúlon. Murád budai basa, a hajdani nagyvezér, sereget küld Közép-Somogy védelmére. A bécsi Haditanács pedig saját alelnökét, Johann Puchaim generálist mozgósítja. Maga Zrínyi is hétezer emberével megy a közeli csatára. A két harcrakész hadsereg Segesd alatt néz egymással farkasszemet. Egy hajszálon múlt, hogy nem került nagy összecsapásra sor, ami minden bizonnyal a háború újrakezdését jelentette volna. Ezt pedig egyik vezérkar sem akarta igazán. Így aztán feszes hadirendben mind a két sereg visszavonult. A török háborúnak nem lett egy „segesdi csata” néven ismert véres ütközete...

A bécsi Haditanács elnöke, Lobkowitz herceg személyesen diktálta a visszavonulási parancsot Zrínyinek.

De a török szultán is dorgáló levelet írt magyarországi basáinak: „Nem tudjátok-e, hogy bennünket újabb bajok fenyegetnek? Hogy Ázsiát a szpáhik és a janicsárok viszálya (lábadása) fenyegeti? Más helyről sincsenek jó híreink: ma nincs ideje az elbizakodásnak!”(81)

A harcot kezdeményező török basák fejük vesztésével bűnhődtek.

Így maradt el a „nagy segesdi ütközet” 1651 szeptemberében, amelynek kimenetelét az egész ország rettegve várta.

A központi vezetés óvatosságra intő utasításait a végvári parancsnokok nem mindig tartották tiszteletben. Sem török, sem magyar oldalon.

1652

Forgách Ádám bányavidéki (érsekújvári) főkapitány a környékbeli végek, sőt még a Kanizsával szemben lévő magyar várak katonáit is összeszedve sereget gyűjtött. A hírre a török is összevonta erőit. A két sereg 1652. augusztus 25-én Vezekénynél mérte össze erejét. A jelentések szerint 8–900 török maradt a csatatéren. De a magyarok vesztesége is igen érzékeny volt. A halottak közt találták meg négy Eszterházy testét. Haláluk az egész országot megdöbbentette.

A harc kimenetelét nehéz magyar győzelemnek elkönyvelni. A nagy magyar veszteségek egyik oka kétségtelenül a komáromi és győri német helyőrségek késedelmes felvonulása. Ez így igaz. De volt egy másik ok is, amely a hadi tudományokhoz kapcsolódik. A végvári katonák egyéni bátorságát, harci készségét nem lehet kétségbe vonni. Most azonban beigazolódott, hogy a kisebb hadi egységekben kitűnő harcosok nehezen illeszkednek be a nyílt téri, néha komplikált hadi mozdulatokat követelő, fegyelmezett tűz- és hadirendet követelő több fázisú ütközetek szigorú rendjébe. Ide őket bevetni már felelőtlenség. Sem harci fegyverzetük, sem hadi tudományuk, kiképzésük erre őket nem teszi alkalmas elemmé. Ilyen ütközetben csak meghalni tudnak, de eredményesen részt venni a harcban nem.

Wenceslav Lobkowitz herceg, az Udvari Haditanácsa elnöke jól látta a helyzetet, amikor még áprilisban írott parancsban tiltotta meg a végvári őrségekben a törökellenes harcok kezdeményezését. A vezekényi csatával egy korszak ért véget a török ellen folytatott háborúban. A felismerés így csak még keserűbb lett a vezekényi kudarc után: „így” nem lehet a török ellen eredményesen harcolni, annál kevésbé őt az országból kiűzni. Magyarország hadiereje, forrásai ehhez nem elegendők. Az oszmán birodalom ellen, melynek belső szerkezete még ép, csak európai összefogással lehet eredményesen fellépni.(82)

A külföldi segítség elnyerésének az első feltétele pedig a magyar hátszín háborújának és nemzeti összefogásának a megszilárdítása. A jog és a rend biztosítása. Sajnos, ezek a feltételek is csak csírájukban léteztek még...

+

Széchenyi György veszprémi püspök (1648–58) a hátország lakosságának lelki gondozására *Sümegen leteleptíti a mariánus ferenceseket*. Számukra kolostort és templomot épít. E tettéért protesáns részről sok támadás éri. Magát a kolostort is a „vér kolostorának” csúfolják a prédikátorok, mert „kegyetlen sok vér bőséges ontásával, a bíróságok könyörtelen behajtásával, sok alattvaló nyomorúságos elszegényedésével épült”. Ami nyilván rosszindulatú túlzás. És rágalom. György püspök szelíd természetű ember volt, senkit meg nem öletett és a kolostorépítéshez csak saját egyéni jövedelmét használta fel. Maga mindig igen szerény körülmények közt élt, egyszerű háztartást tartott és a szegényeket bőségesen segítette.(83)

A papszegény katolikus vidék ezzel a kolostorral számos vándorszónokot és missziós papot kapott. E központból a ferences atyák bejárták az egész vidéket az egyszerű nép lelki vigasztalására és a protestáns pásztorok nagy bosszúságára.

1653 A súlyos adók és katonai szolgáltatások terhe ellen *Horvátországban parasztlázadás* tört ki. Zrínyi erélyesen közbelép Bécsben a helyzet békés, tárgyalásokkal való megoldására, ám végül is majd katonai beavatkozásra lesz szükség, mert még a sziszeki helyőrség is a lázadók mellé állt. Ezzel nemcsak a belpolitikai helyzet romlott lényegesen, de a katonaságban is igen rossz benyomást keltett a megtorlás. A török elleni harcban erre igazán nem volt szükség!

1654 Ezúttal a magyar külpolitikát érintő változások történnek a magyar határ mentén. *A lengyel korona ellen fellázadt Ukrajna Oroszországhoz csatlakozik*. A cári birodalom így még közelebb kerül az ország határaihoz, amivel a politikai vezetésnek 1654 után mindig számolnia kell.

1655 II. Ferdinánd fiát, *I. Lipót* 1655. július 27-én Pozsonyban magyar királlyá választják. Ugyanez az országgyűlés sürgeti az uralkodót, hogy *három éven belül az országban állomásozó idegen hadsereget küldjék haza. Ám ez csak óhaj marad...*

1657 A *dunántúli református egyházkerület* az 1657-es felmérés szerint 132 „anyaegyházat” számlál. A *segédi református közösség lelkipásztorát Szöllősynek hívják*.

Országné Tropsa Ibolya írja szakdolgozatában(84), hogy az alsósegédi református templom szószeke alatt van egy márványtábla ezzel a felírással:

1517–1917 okt. 31.
A szentháromság egy örök igaz Isten
Anyaszentegyháza
eredeti fundamentumra
visszahelyezésének négyszázados
Emlékére

Más fundamentomot senki nem vethet azon kívül mely egykor vettetett, mely Jézus Krisztus (I.kor. III.11.)

Nyilvánvaló, hogy ez az emléktábla a *lutheri reformáció négyévszázados ünnepségei alkalmával került ide*. Maga a mai templom 1793 és 1798 közt épült, mint azt pontosan jelzi a szerző munkája során.

A helyi szóbeli hagyomány úgy tudja, hogy amikor Szigetvár eleste idején a ferencesek elmenekültek, az „üresen” maradt templomot a protestánsok használták volna a törökök által végzett lebontásáig. Ez a hagyomány részben igaz lehet annyiban, hogy mivel pap nélkül maradtak, a templomban bizonyára összegyűltek imádkozni, énekelni a falu hívei. *1618-ig azonban egyetlen írott emlék nincs arról, hogy itt protestáns lelkész lett volna. Amikor pedig az első ismert idekerült, a templom már fél évszázada nem állt!*

Egy másik helyi hagyomány szerint ez a „nagytemplom” a mai protestáns paplak és a kegykápolna közt lett volna, kb. a félúton. Ez a topográfiai megjelölés egyezik a ferences hagyománnyal, amely „nagyjából” ide helyezi a régi ferences kolostort és templomot.

Addig, amíg itt komoly ásatásokat nem végeznek, e kérdésről többet nem írhatunk.

A törökök kiűzését követő időkből történt vallási helyzetről, amelyről már vannak írásos és okleveles emlékeink, a kronológiai sorrend szerint még megemlékezünk.

A XVII. század közepén a Dunántúl igen jelentős része török megszállás vagy befolyás alatt van. Az itt lévő ferences rendházak, mint láttuk, elvesztek, s a mariánus rendtartomány, melyhez azelőtt Segesd tartozott, már csak négy házból állt. Mivel a két rendtartomány erőszakos egyesítése nem sikerült, a mariánusok is átszervezték rendi életüket és hála a fiatal hivatásoknak a szerzetesi élet újbb lendületet kapott. *1640-ben már húsz rendházuk volt: Szentkatalin, Érsekújvár, Nyitra, Pruszká, Komárom, Győr, Kismarton, Szombathely, Keszthely s a Dráván túl: Zágráb, Ormosd, Ivanics, Kőrös, Krapina, Remetincz, Kaproncza.*

Egy rövid pillantás a térképre meggyőz bennünket arról, hogy *a házak egy jelentős része a Drávántúlon volt, vagyis a horvát-szlavón nyelvterületen.* Amikor Turity Pál lett a tartományfőnök, ennek a déli résznek az önnállósításán kezdett dolgozni. Rómában, a saját kormánytanácsa megkérdezése nélkül ezeknek a házaknak a számára külön őrség (custodia) megszervezését kérte, amire az engedélyt a bíborosoknak a szerzetesi ügyekkel foglalkozó tanácsa meg is adta 1654. júl. 24-én. Az 1654. szeptember 8-ra összehívott pozsonyi tartományi gyűlés, miután az érdekelt házfőnököket meghallgatta, *az új őrség felállításához hozzájárult.* Caieta Sebestyén, a rendi miniszter generális megbízottja, 1655. szeptember 10-én az őrség felállítását jóváhagyta a következő házak számára: Zágráb, Varasd, Ormosd, Kőrös, Ivanics, Remetibcz és Krapina.

Az új őrség védőszentje Szent László király lett, innét a ladislaita elnevezés, amelyet a rendtagokra alkalmaznak ezután.

Hat évvel később, 1661. július 16-án egy pápai oklevél az őrséget tartományi rangra emeli, megtartva előző elnevezését.

Ebben a korban a törvényesség teljességéhez tartozott a császári és királyi jóváhagyás is. *I. Lipót, mint német császár, 1662. március 4-én, s mint magyar király 1662. július 27-én írta alá a megerősítéseket. Ezzel e házak a mariánus rendtartomány keretéből hivatalosan kiváltak.*

Magyarok természetesen ezután is jelentkezhettek és jelentkeztek is ebbe az új horvát-szlavón rendtartományba, de a rendtársak többsége azokról a tájakról jött, ahol a tartomány házai voltak. Ormosd-Freudau egyébként már Stájerország területére esett, s a lakossága kétnyelvű volt.

A ladislaita ferences rendtartománynak ekkor még egyetlen háza nem volt a Drávától északra. Eredetét tekintve pedig, mint az idézett oklevelek is jelzik, egyáltalán nem mondható „ősinek”.

Volt már azelőtt egy Szent Lászlóról nevezett ferences őrség délen, de az a szalvatoriánusokhoz tartozott és más rendházakból állott, így azzal azonosítani tévedés.

A horvát-szlavón ladislaiták dunántúli letelepedésére csak a törökellenes háborúk végeztével kerül sor, így arról majd akkor szólunk részletesebben, annál is inkább, mert e dunántúli házak között lesz Segesd is.

1659 Amitől Zrínyi Milkós tartott, bekövetkezett: a fellázadt horvát parasztokkal érdemleges tárgyalásokra nem került sor, így katonai közbelépésre szánta rá magát a központi vezetés. Hivatalánál fogva ennek vezetése Zrínyire hárult, aki nemesi felkelést hirdetett és vezetett ellenük, s így a lázadást fegyverrel a kézben törte meg.

1660 Az erdélyi harcokban a törökök fellépése már előre jelezte, hogy a szultáni politika a háborút rövidesen az ország más részére is kiterjeszti. Louis de Souches tábornok vezetése alatt, katonai megerősítés formájában, német hadsereg érkezik magyar területre.

Felborzolta a kedélyeket a kanizsai várban történt baleset is, amikor a törökök központi puskaapor-raktára felrobbant és a robbanás nagy károkat tett a védőművekben.

Zrínyi ki akarta az alkalmat használni, és seregével a vár alá vonult. Komoly ostromra azonban nem kerülhetett sor, mert a bécsi Udvari Haditanács ezt megtiltotta és Zrínyi seregét visszaparancsolta szálláshelyeire.

E tilalom mögött az a keserű valóság húzódik meg, hogy *az uralkodónak sem pénze, sem katonája nem volt egy nagyobb méretű hadi vállalkozásra*. Zrínyit semmiképpen nem tudta volna segíteni sem felszereléssel, sem élelmezéssel, sem pedig az ostromhoz nélkülözhetetlen nehéz tüzérséggel. *A kanizsai törökök viszont, egy esetleges ostrom esetén, feltétlenül számíthattak a környező erősségek, Segesd, Babócsa, Koppány, Kapos és Szigetvár támogatására*. Az sem látszott kizártnak, hogy ebben az esetben a török nagyvezérkar birodalmi seregeket küld majd Magyarországra, amit egyáltalán nem óhajtott a bécsi Udvari Haditanács.

Török támadás, magyar védelem

Lipót király őszintén kereste a békét. A bécsi Udvari Haditanács minden megtett, hogy a magyar végváriak egyéni portyákkal ne zavarják az aránylagos csendes határvonalat.

Török oldalról ezt a nagy óvatosságot katonai gyengeségnek tudták be, s ezért helyőrségeik mind merészebb portyákra vállalkoztak. A lakosság elégedetlenségét a végletekig fokozta a behozott tatár seregek hihetetlen kegyetlenkedése.

Zrínyi, aki állandóan a végházakban élt, előre látta, hogy a háborút nem lehet sokáig elkerülni. Ekkor lépett döntő stádiumba Új-Zerinvár megépítésének a terve, ahonnet nemcsak szemmel tarthatta, de fékezhetette is a kanizsai basák támadásait. És alakalom adtán ez az új vár támaszpontul is szolgálhatott

egy nagyobb szabású Balaton-Dráva közti hadműveletre. Így értette ezt Köprüli nagyvezér is, aki megfojtatta a kanizsai basát, mert az képtelen volt Zrínyit megakadályozni a várépítésben.(87)

De még ez év novemberében meghal Achmed Köprüli is, akit azonos nevű 26 éves fia követ a méltóságban. Hatalma nagy volt. *A török ekkor Magyarországon 80 vár és megerősített város felett rendelkezett, s az új szultáni politika jegyében ezek megerősítésére törekedett.*(88)

Zrínyi sejtése valóra vált és a magyarok számára a legkedvezőtlenebb körülmények között. A bécsi udvar annyira bízott a békében, hogy 1662 őszén, takarékoságból, már meg is kezdte a felfogadott zsoldosok egy részének a leszerelését, s ennek következtében 1663 tavaszán a király már csak 28.000 zsoldos és 26.000 felkelő felett rendelkezett.

Április 12-én a bécsi udvar nagy megdöbbenésére Köprüli Achmed nagyvezér Drinápolyból százezres sereg élén indul Magyarország felé, bár igazi célja Bécs elfoglalása volt.

Június 10-én Köprüli már Belgrádban fogadja Lipót követét, aki a békeszerződés megújítását kéri. Kérését Köprüli visszautasítja. Sőt parancsot ad a moldvai és a havasföldi oláh vajdáknak, hogy 15.000 emberrel csatlakozzanak seregéhez.

Június végén Köprüli serege 120.000-re növekedvén megérkezik Buda alá. De az idő váratlanul rosszra fordul és a sok eső a felvonulást annyira késlelteti, hogy a török fővezér kerek egy hónapot veszít. Ekkor dönt úgy, hogy összegyűjtött nagy seregét nem Bécs ellen, hanem Magyarországon veti be. Serege főerejét Érsekújvár felé, kisebbik részét pedig Kanizsa felé irányítja.

Augusztus 7-én Párkánynál a törökök megverik az elébük siető magyarokat, németeket, és augusztus 16-án már Érsekújvár ostromába kezdenek.

Ezalatt a törökök déli hadserege, megerősítve a dél-dunántúli helyőrségek csapataival, augusztus 13-án Uj-Zerinvár ellen intéz támadást. Ebben a hadseregben jelentős tatár lovascsapat is volt, amely a környékbeli falvakban nagy rémületet keltett.

Zrínyi jól értesülve a török hadmozdulatokról a Mura partján csap le az ellenségre és azt a folyónak szorítja. Igen heves és az éjszakába átnyúló közelharc után a törökök kénytelenek visszavonulni.

Az ostrom tervével azonban nem hagynak fel, mert októberben újra támadnak Károlyváros–Karlovac felől. Itt Zrínyi Péter fogadja őket, és heves harc után szétveri a török hadoszlopot.

A nagyvezér parancsa Uj-Zerinvár megvételeire olyan erős volt, hogy a törökök kénytelenek voltak harmadszor is támadni. Parancsára újra itt vetik be a tatár lovasokat, és megerősítik a környékbeli, segesdi, babócsai, berzenicei, koppányi, kaposi és szigeti helyőrségeket is. A döntő pillanatban szilárdan kézben akarta tartani az egész vidéket.

Zrínyi ezúttá is pontosan értesült a török sereg mozdulatairól, s ezért november 27-én még Uj-Zerinvár előtti teljes felvonulásukat megelőzően, egy napon és egy éjszakán át tartó ütközetben visszaveti a támadókat. Köprüli terveit így végképpen áthúzta Zrínyi, akinek a hírnevét ez a hármas győzelem nemcsak az országban, de külföldön is legendássá tette.(89)

A dicséretben általában fukar Wesselényi nádor mindenki véleményét fejezte ki, amikor Zrínyit „hazánk egyedüli magyar oltalmának és reményének” nevezte.(90)

Még a mindig kritikus és általában bizalmatlan bécsi *Udvari Haditanács* is elismeréssel kommentálta az eseményeket. Az uralkodó pedig őszintén nyilvánította ki rokonszenvét és nagyrabecsülését.

Az udvari hangulat kedvező változása tette lehetővé, hogy Zrínyi régi tervét legalább részben megvalósíthassa: kemény csapást mérni a török hátországra és utánpótlásra.

Ebben a merész haditeruban szerepelt a Kanizsa mögötti várak, köztük Segesd visszafoglalása is.

XI.

ZRÍNYI MIKLÓS TÉLI HADJÁRATA ÉS A VASVÁRI BÉKE 1663–1664

ATOLSÓ MELEG SUGARAIT ÉGETTE EL a téli nap Csáktornya torony – keresztjein, amikor 1663. december 12-én gróf Wilhelm Julius Hohenlohe, a rajnai szövetséges csapatok főparancsnoka gróf Zrínyi Miklós várába érkezett, hogy közös hadtervet dolgozzanak ki a török ellen vezetendő hadjáratra. Zrínyi ezt a napot már régóta remélte, várta.

Amikor 1601-ben megépítette Uj-Zrinvárt, a bécsi Haditanácsnak küldött levelében(1) eljárását igazoló érvei közt már akkor vallotta: „...Ha háború lenne a törökkel, az egész végvidéken nincs más biztos hely egy hadsereg befogadására mint ez, *ahonnan Kanizsát, Berzencét, Segesdet és Szigetvárt biztonságból lehet megtámadni*. Bárcsak ismeretes lett volna ez a hely akkor, amikor Kanizsát ostromolták. Nem emlékeznék most Németország és Itália olyan gyászosan Kanizsára.”

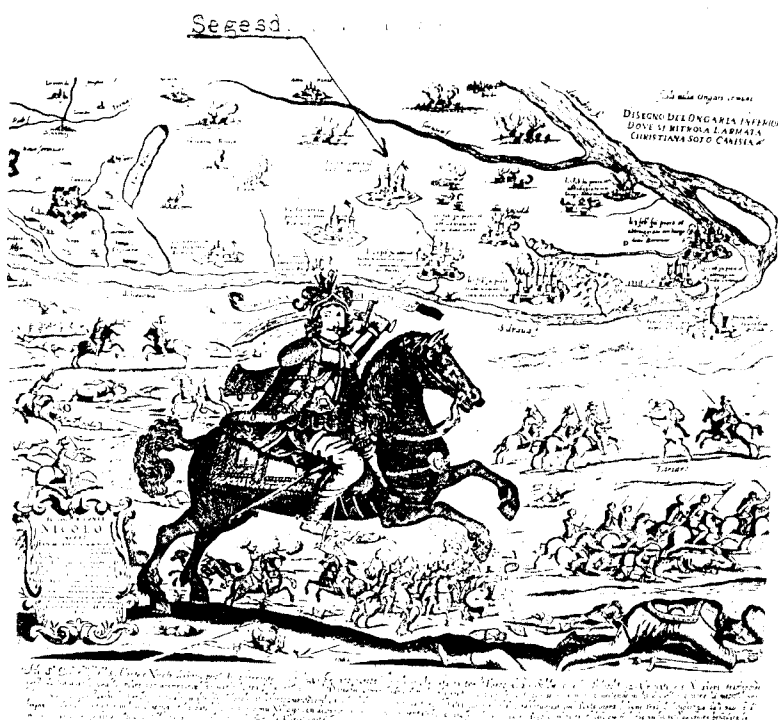
Ugyanebben az esztendőben írta meg *A török áfium ellen való orvosságot* (nyomtatásban azonban csak 1705-ben jelent meg), amelyben kifejtette, hogy a török elleni támadó hadjárat első feltétele egy nemzetközi koalíció!

Most, hogy a rajnai szövetség elnöke János Fülöp mainzi érsek és német választófejedelem lett, ez a koalíció is megvalósult, hiszen 9.000 emberét vezette a hadjáratra W. J. Hohenlohe generális.

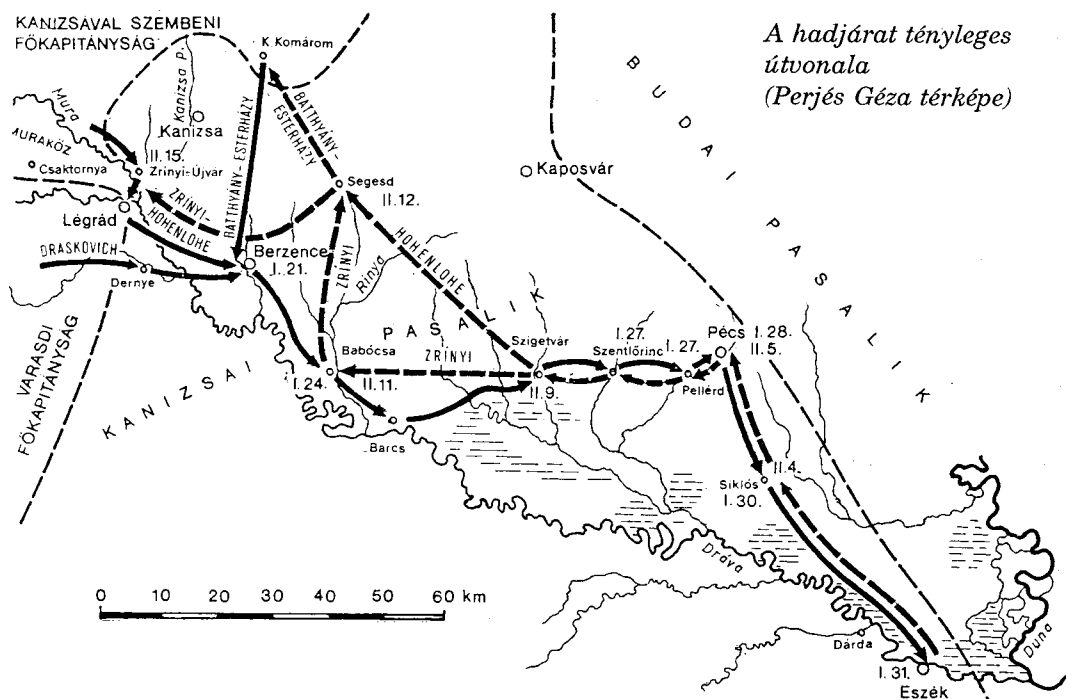
Zászlaja alá hívta Zrínyi a magyarokat is. Levélben kereste fel *Eszterházy Pál* soproni főispánt, hogy minden erejével csatlakozzék a hadjáratához. *Eszterházy* ekkor hadba hívta népét. Példáját követték a *Baththyányak és Zrínyi főúri barátai közül többen*, úgy hogy a sereg létszáma elérte a 18–20.000 főt.(2)

Eszterházy, *Baththyány* és néhány magyar főúr seregeikkel *Szentgrótnál találkoztak január 19-én*. Innét Kis-Komáromba mentek, majd *Kanizsa és Segesd közt* a berzencei síkságon megjelölt gyülekező helyre vonultak, ahol egyesültek Zrínyi és Hohenlohe katonáival. Zrínyi horvátjait *Draskovics János* gróf vezette.

A hadjáratról szóló rövid ismertetésünkben hat forrást használtunk. *Eszterházy Pál Mars Hungaricusát*(3), a bécsi Haditanácshoz közelálló *Theatrum Europeum* leírását(4), valamint *Berkeszi István által közölt névtelen helyszíni beszámolót*.(5) De tekintetbe vettük *Perjés Géza*(6) tanulmányát is. Ez az egyeztetés azért is szükséges, mert a különböző jelentések közt vannak eltérések vagy kihagyások, ami természetes. *Berkeszi* névtelen szemtanúja, alkalmassint a Zrínyi-család egyik familiárisa, esetleg íródeákja, nem volt katona, a harcban tevékenyen nem vett részt, de jelen volt. Tevékeny résztvevő volt

*A Dél-dunántúl térképe Zrínyi 1663–64-ben vívott harcainak ábrázolásával
Ismeretlen olasz mester rézmetszete 1664-ből (MNM MTKcs 4640)*

Eszterházy, de ő sem volt mindenütt jelen. Perjés mindezt számba vette, de rajtuk kívül még *egy ismeretlen német szerzőt is idéz*, aki viszont bizonyára katona volt, mert nemcsak a szakkifejezésekben, de a fegyvernemek ismeretében is jártas.

Az eseményekről természetesen maga *Zrínyi is megemlékezik levelezésében*(7), de minden részletre éppen a levélkeret miatt nem térhet ki.

A hadjárat egyes fázisait kronológiai, vagyis naptári sorrendben adjuk elő.

Január 21-én a berzencei síkon együtt a hadsereg. Berkeszi névtelenje szerint számuk elérte a 40.000-et. Ez túlzás. Nem lévén katona, a csapattestek valódi arányait nem jól mérte fel. Eszterházy 26.000 emberről tud, de Perjés megjegyzi, hogy ő is túlbecsülte a német seregtestek valódi létszámát. A Theatrum Europeum 18.500 emberről ír ilyen megoszlásban:

császári lovasok	500
szövetséges lovasok	900
bajor lovasok	200
Zrínyi huszárok	500
Batthyány huszárok	5000
császári gyalogosok	800
szövetséges gyalogosok	6000
Zrínyi hajdúk	600
Eszterházy, Nádasdy, stb. huszárok .	3000
összesen:	18500 fő.(8)

Ezek a számok is csak megközelítőleg adják a sereg igazi erejét, de ezzel be kell érünk, mert pontosabb zsoldlista nem maradt ránk.

Még a megérkezés napjának estéjén, *január 21-én*, két hadmérnök és Hemmerling főstrázsamester (vezérőrnagy) *megszemléltek Berzence védő berendezéseit*, a falak, bástyák elhelyezkedését és erejét, s már ekkor javasolt tettek az ostrom rendjére. De ezt Hohenlohe némileg megváltoztatta.

Másnap, január 22-én, megkezdődött az ostrom. A törökök feltörték a várárcok jegét, ami az ostromlétrák használatát igen megnehezítette. Így elsősorban ágyú- és puskatűz harc alakult ki a két fél között. Úgy látszik azonban, hogy a tüzérség felvonulása, tüze hamar meggyőzte a törököket az ellenállás kilátástalanságáról, mert még ezen az estén három tisztet küldtek a keresztény táborba a vár átadásának feltételeit kérve. S mert Zrínyi embereit jobban ismerték, így Kis Farkast keresték, aki értett a nyelvükön. Végül is szabad elvonulás ellenében feladták a várat.

A kitűzött időben 400 török, 100 tatár katona és 337 asszony és gyerek vonult ki a vár kapuján. Amikor a magyar hajdúk az elvonulók közt meglátták a tatárokat, bösz haragra gyúlva rájuk rohantak és közülük „néhányat” levágtak, mielőtt még a tiszteknek sikerült volna helyreállítani a rendet és a kapituláció feltételeit tiszteletben tartani.

A hadizsákmány listáján szerepelt öt kisebb, egy nagyobb és egy mozsárágyú. A keresztény hadak 200 magyar és 200 német katonát hagytak hátra őrségül Eőszy hadnagy parancsnoksága alatt.

A főszereg ekkor *Babócsa alá vonult január 24-én*. A várat nyugat felől vették ostromzár alá. Eszterházy írja: „Ez a hely ugyanis a Rinya folyó, s a vízből keletkezett mocsarak következtében keletről és délről megközelíthetetlen, de az észak és nyugat felől emelkedő szomszédos dombokról nem nagy fáradsággal

kiostromolható; főleg azért, mert régimódi, teljesen hasznavehetetlen, fából készült fal veszi körül, és semmivel sem erősebb a másikinál, Berzencénél, kivéve azt a részét, amelyet folyó és mocsarak öveznek.”(9)

Az ostrom második napján a törökök itt is tárgyalásokat javasolnak, belátva, hogy sem számban, sem fegyverzetben nem elég erősek egy komolyabb támadást visszaverni. A megadásról itt is először Zrínyivel akarnak beszélni és *25-én fegyvertelenül*, csomag nélkül, de asszonyostól és gyerekektől elvonulhatnak. Az ügyeletes tisztek 1072 főt számoltak. A zsákmány 26 ágyú, nagyszámú kézi-fegyver, valamint jelentős élelmiszer volt. A várat Horváth András vajda parancsnoksága alatt 200 hajdú és 200 német őrizetére bízta Zrínyi.

Január 26-án a keresztény sereg kardcsapás nélkül megszállta az *üresen hagyott Barcsot*. Miután a néhány itt hagyott ágyút kivitték a táborba, a várost a katonák felgyújtották, s még aznap megindultak Szigetvár felé.

Sziget alá érve a németek meg akarták támadni Szulimán szultán sírhelyét, *Turbékot*, de Zrínyi ezt nem engedte, mondván: „Nem a halottak, hanem az élők ellen jöttünk harcolni: Non venimus contra mortuos, sed vivos”.(10)

Lovasai egy részét ellenben a környék pusztítására küldte ki.

Január 27-én Szigetvár látótávolságában vonult el a sereg Pécs felé. A hadoszlop minden egysége parancsot kapott, hogy „a zászlókat elhagyni nem szabad”, vagyis a török kicsapás veszélye miatt zárt sorokban kell megmaradni. Berkeszi névtelen krónikása azonban megjegyzi: „A mi zászlónk alól veszett kóborló hajdúinkban, az tábor elmenetele után kiütvén a törökök, harmincat levágának.”(11)

Január 28-án feltűntek a láthatáron Pécs tornyai. Berkeszi visszaemlékezése szerint: „...nem hiába választották az régi magyarok azt a földet, mivel ezen helységnek szép situsát (fekvését), promontoriumját (dombját), sok tollnak kölletik exprimálni (kifejezni)... Buzatermő földje jó... Bora jó, többnyire veres. A város situssa úgy fekszik mint Küsszagh, benn a városban 45 forgó malom, mind cseréppel földött, csatornai temérdek sok úgy, hogy sok istállóban az lovak elejibe is csatornán folyt az víz, volt benne csak kereskedő boltból 2000-nél több, szép márvány kőből faragott metszett feredő házaik, kik mind bádoggal, fejr ólommal és rézzel voltak földve. Utcái mind pádimentumos és kővel készített, az vára benn volt az városban, mint Kőszegen. Az várban hatalmas nagy szentegyház kibn püspök Salix van. (Frater Salix János volt ekkor a pécsi püspök). Az városból mindennemű gazdagságot az várban takarították, annyira pedig, hogy *a jezsuiták és barátok* arra mertek felelni, hogy az várban négy milliom érő gazdagság és tizezer lélek nagysága az helynek, mint két Poson”.(12)

Január 30-án a város a keresztények kezére került rövid, de igen heves harc után, melynek során 300 török vesztette életét. E harcok során különösen kitűnt Layen ezredes és Waldeck gróf, akiknek nagy gyakorlatuk volt az utcai harcokban. Zrínyi maga is ide kért beosztást, hogy ezt a harci taktikát a gyakorlatban tanulmányozhassa, mert ilyen harci tapasztalata még nem volt.

Sajnos a város bevétele után az éhes és fázó katonák a zsákmányolt borra vetették magukat és lerészegedtek. Ilyen állapotban rengeteg kilengés történt, ami a magyarokban nagy ellenszenvet keltett irántuk. Zrínyi maga is csak kemény szigorával tudta kézben tartani saját embereit.

A török sereg nagy része a várba vonult vissza. Amíg Hohenlohe a várostromot szervezte és irányította, *Zrínyi* a magyar lovassággal és a német lovasság

felével még *január 30-án Eszék felé indult*. Estére már a 20 km-re lévő *Szalánta* faluba ért. A falut itt is üresen találták, házait felgyújtották, maguk pedig a közeli erdőkben töltötték az éjszakát.

Másnap az útba eső *Dárda* palánkját vették be, őrségét felkoncolták.

A következő napon „egy szívvel-lélekkel az híd égetésébe kezdtek”.

Az eszéki híd két részből állt. A Dráva folyó vizén 40 hajóból épített hajóhídból, valamint a folyó három mellékágát átívelő és a mocsaras rét felett épült fahídból. Méreteiről a különböző forrásokban eltérő számadatokat találunk. Ezeket Perjés Géza elemezte.(13)

A híd szélességéről nagyjából egyeznek a vélemények: négy szekérszélességre tehető. A hajóhíd hossza 160 lépés. A fahídé pedig 8565 lépés megközelítő bizonyossággal. Mivel a török hadjáratok idején e hídnak katonai és gazdasági fontossága életbevágó volt, lerombolása szintén nagy jelentőséggel bírt.

A török háborúk idején természetesen ismerték már a puskaporral való robbantás technikáját, hiszen a várostromok aláaknázási módszere ezen épült, de ezt akkor még csak komoly „lefojtással” lehetett elérni, mi lehetetlen volt a tölgyfalábakon magasan a levegőben álló építmény esetében. Egyetlen radikális megoldás a felgyújtás, elégetés volt, már csak azért is, mert az elégett faanyag pótlása komoly problémát jelenthetett, vagy legalább is bizonyos időt vett igénybe. Ezt az utóbbi megoldást választotta Zrínyi is, mint Eszterházyánál (14) olvassuk: „Sokáig tanácskoztunk, hogy ezt a szerkezetet ilyen kis sereg hogyan tudná szétrombolni mivel nem kis veszélyt jelentett a késlekedés. Végül is az volt a határozat, hogy rakjunk tüzet a híd alatt, s úgy égessük el – amit fáradhatatlan munkával két nap alatt el is végeztünk. Nádat kerítettünk ugyanis, amit bőségesen adott nekünk az Isten, s felülről beborítottuk vele az egész hidat, sőt alsó részét is teletömködtük, s oldalába is mindenütt nádat dugdostunk, majd végül alulról meggyújtva a hidat Plutónak áldoztuk. Két teljes napon át, két éjszaka szünet nélkül keményen dolgoztunk, és végre az egész szerkezetet Isten segítségével porrá égettük... Borzalmas látvány volt, midőn éjszaka szemléltük ezt az oly sokezer lépés hosszúságú, meggyújtott fáklyaként égő hidat, mint valami ránk szakadó ördögi látomást.”

Így égett hamuvá az eszéki híd *1664. február 2-án*.

Zrínyi még Eszékről kedves hadnagyát Kis Farkast ezer lovassal a környékbeli falvak és palánkok pusztítására küldte. De hatodnapra már egész seregével újra Pécs alatt volt. Vagyis *február 4-én*. Az idő még rosszabbra fordult, térdig érő hó esett. A továbbtartó ostrom harcaiban elesett Hemmerling főstrázsameszter, és négy más grófi csapattiszt. Olyan kemény tél lett, hogy a katonai sátrak karóit, cöveiket csak úgy lehetett a földbe verni, ha előbb vasrudakkal lyukat vágtak nekik. Puchard strázsameszter jelezte, hogy csapatában sok a sebesült és a beteg. Az összehívott haditanácsban Hohenlohe és a császári tisztek azonnal rohamot követeltek, míg Zrínyi és a bajorok a visszavonulást javasolták. Hohenlohe és Zrínyi közt igen heves vita támadt, annál is inkább, mert híre jött, hogy Güdsi Mohammed szerdár-basa értesülve az északi híd pusztulásáról nagy sereggel közeledett dél felől. A keresztény haditanács végül is az elvonulás mellett döntött, de előbb a várost felgyújtották és kirabolták.

Február 7-én egy órával napkelte előtt indultak útnak újra és a már eddig is sokat szenvedett lakosságot arra kényszerítették, hogy velük „meneküljön”.(15) A keresztény csapatok 300 német és 50 hajdú halottat vesztek Pécsen.

Február 8-án vonultak el újra Szigetvár mellett. Ez sem történt simán. „Elmenvén az vár mellett békével – írja Berkeszi névtelenje – noha sok lövéseket töttek az várbul, kiknél nagyobbakat soha nem hallottam, kóborolni menő 200 német, utána az török, és 40-et levága, de fő török 12 esett el”.(16)

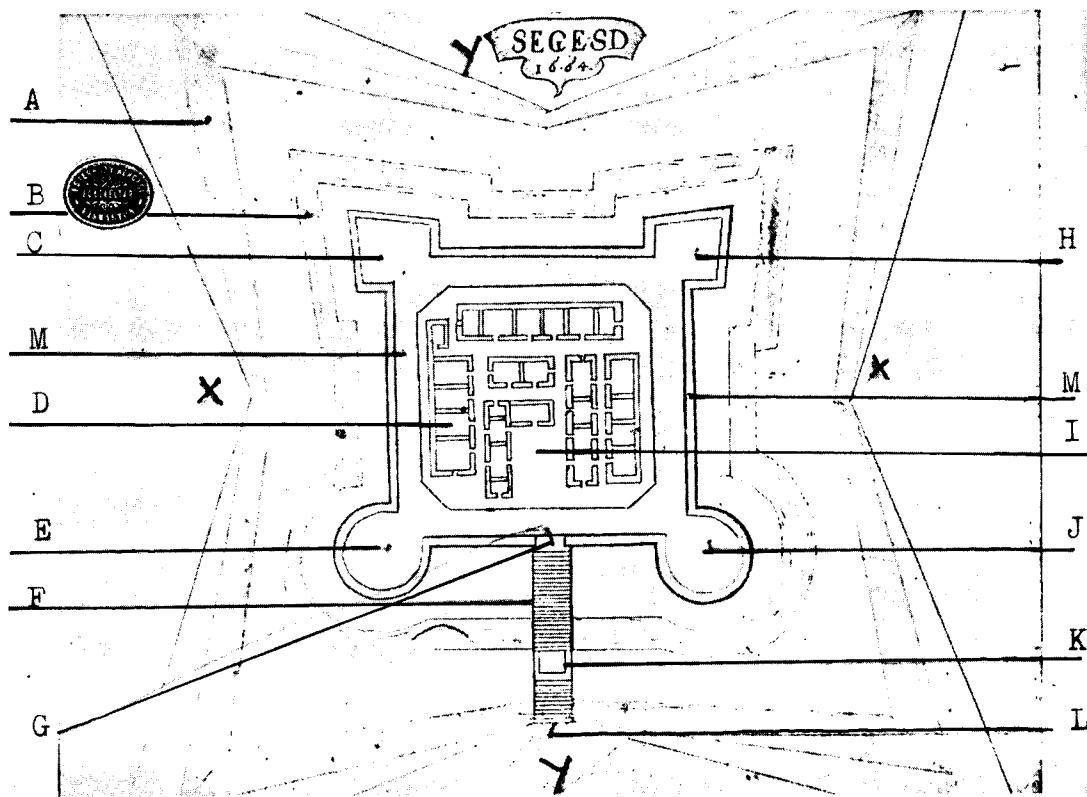
Sziget után a keresztény sereg ketté vált. Hohenlohe *vezetése alatt a főszereg Segesd felé indult*, míg Zrínyi 800 lovassal Babócsára tért vissza „ügyeit intézni”.

Babócsára érvén, Zrínyi a helyőrséget leváltja és helyébe 300 hajdút és 200 lovast rendel, saját embereit. Várkapitányá Czindery Györgyöt nevezi ki.

Berzencére is átnéz, szemlét tart és az itteni helyőrség élére kedves emberét, Kis Farkast nevezi ki várkapitánnyá.(17)

Babócsán tartózkodva *február 11-én* hosszú levélben számol be az Udvari Haditanácsnak a hadjárat eredményéről:

**Eszterházy Pál rajza
MARS HUNGARICUS 148.1.**

A SEGESDI VÁR

- A. Külső védőárok, u.n. száraz árok
- B. Vizesárok a falak mentében
- C. Észak-nyugati saroktorony
- D. Házsorok a várban
- E. Dél-nyugati kerektorony, u.n. rondella
- F. Merev hídpadló
- G. Belső várkapu
- H. Észak-keleti saroktorony

- I. Vártér
- J. Dél-keleti kerektorony, vagy rondella
- K. Felhúzható (felvonó) híd
- L. Külső kapu a külső sánc felett.
- M. Várfalak
- X. A nyugati és a keleti bemélyedés a dombon
- Y. Északi és déli bemélyedés a dombon

„Dicséret adassék az Örök Istennek – amit akartunk és megfogadtunk, mindazt teljesítettük. Babócsát, Berzencét elfoglaltuk és tartjuk. Pécs városát kifosztottuk és felperzselték, de annak várát a kedvezőtlen időjárás és más okok a kezünkől kiragadták. De a Dráva melletti Barcsot, Turbékot Sziget mellett, Dárdát az eszéki hídnál, úgyszintén a Duna felé Baranyavár melletti hidat teljesen elhamvasztottuk, ennek a tartománynak nagy részét teljesen feldúltuk és annyira elpusztítottuk, hogy a török sereg ott aligba fog keresztülhaladhatni vagy abban tartózkodni.

Csupán Segesd nem váltotta be reményeinket, pedig ha ezt is elpusztítjuk, Kanizsát körülzárhattuk volna, de ennek sok akadálya volt, amiket ezidőszerint nem tudom miképpen lehetett volna kiküszöbölni. A sereg már Segesd felé van visszavonulóban és én kissé errefelé kitérttem, hogy megláthassam, hogy lehetetlen lesz-e ezt a helyet kevés emberrel megtartani, aminek pedig nagy fontossága van. Azután igyekezni fogok saját pénzemen katonákat fogadni ide és Berzencére, e nélkül minden eddigi munkánk hiábavaló. Mindezt azért írom Kegyelmeteknek, hogy küldjenek nekem azonnal négyszáz mukétást, jó tisztekkel, ezeket behelyezem azokba az őrségekbe, minden szükséges hadiszerral, négy vagy öt mozsárral együtt és előre kifizetem zsoldjukat néhány hónapra olymódon, hogy Csáktornyára érkeztemkor minden készen legyen...

A Dráva és a Duna közt most nincs ellenség és hűsvétig – nem hiszem – hogy lenne; ezalatt a mi dolgainkat jobban megalapozhatjuk és bizonyos, hogy ha komolyan dolgozunk, az ellenség vereséget fog szenvedni, hiszen a munka nehezebb részét már elvégeztük.”(18)

Időközben, február 9-én a fősereg megérkezett Segesd közelébe. Eszterházy Pál is ebben a seregtestben harcolt, és hadi jegyzeteiben feljegyezte: „*Segesd pedig elég magas dombon, igen szép környéken lévő török vár, szőlőbirtokok, gyümölcsösök, szántók és rétek övezik és levegője is egészséges*”.(19)

Segesd török vára 1664-ben

Segesd várának bemutatásához két fajta forrás áll a rendelkezésünkre: katonai szakrajzok és a szemtanúk leírásai.(20)

Elsőnek Eszterházy Pál vázlatát ismertetjük, amit élete végén készített a harcok idején, a helyszínen papírra vetett gyors vázlata után. Ezt követően a *Theatrum Europeum*(21) szakrajzolójának a rézkarcát mutatjuk be; ez szintén jóval később készült a különböző hadijelentések felhasználásával, de a szerző láthatólag nem ismerte a terep minden részletét.

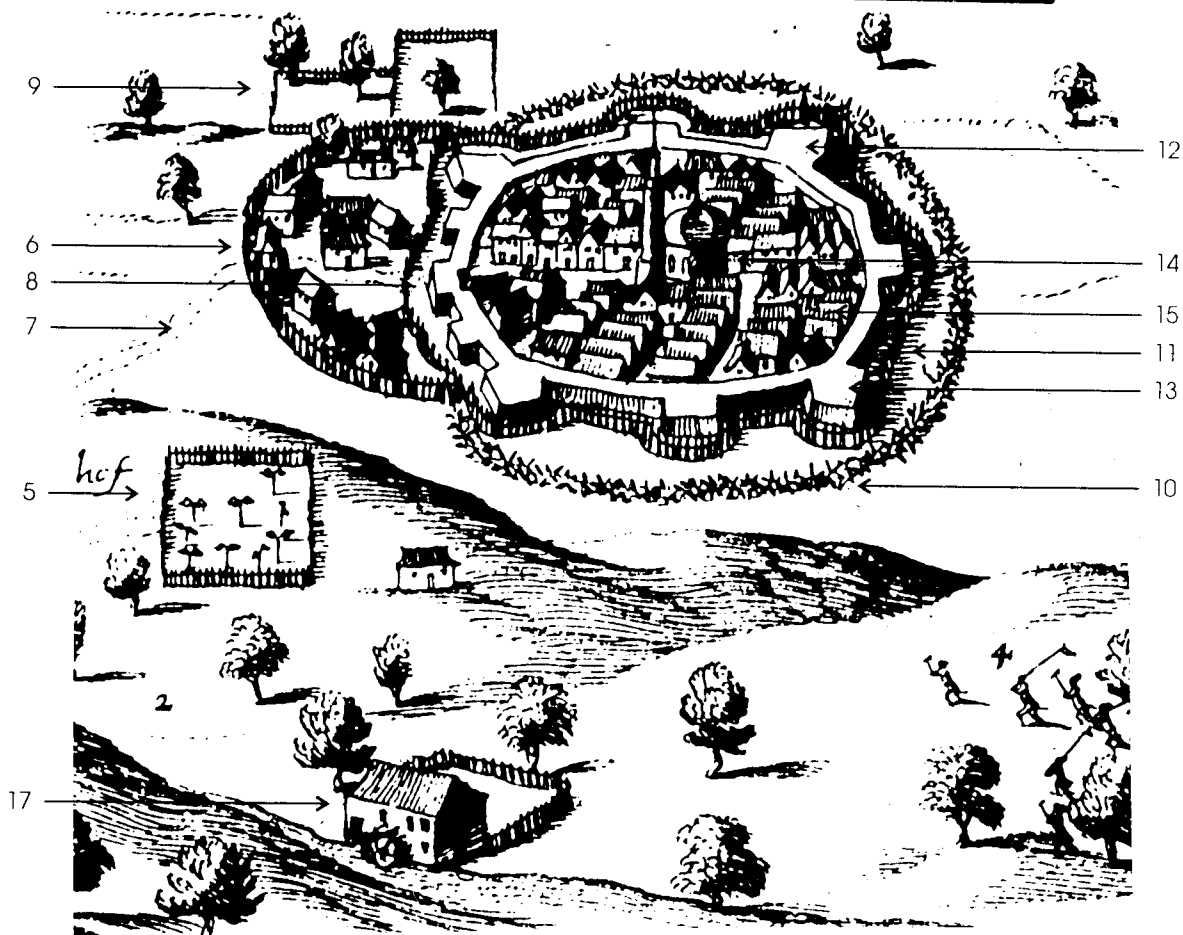
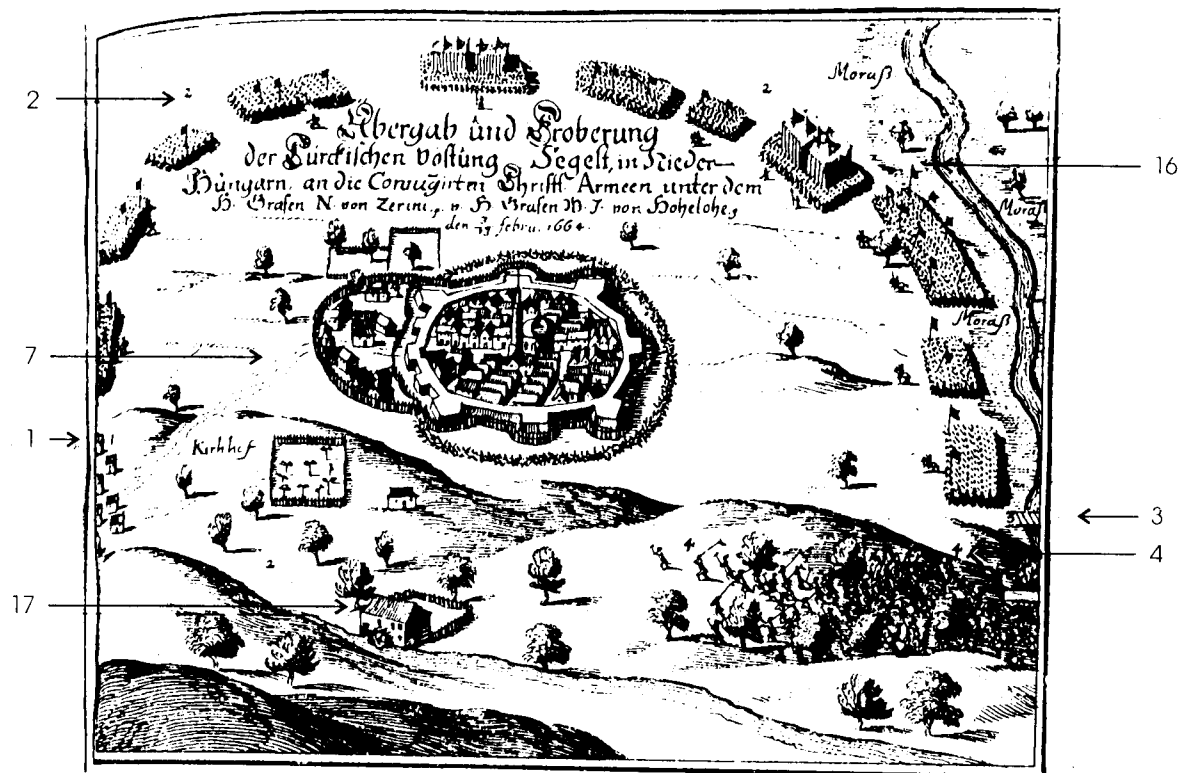
Eszterházy rajzához az A.B.C.D. stb. pontmegjelölések tőlünk vannak, csak úgy mint a *Theatrum* rajzán a 4. pont utáni megjelölések. Tettük ezt azért, hogy az olvasóval minél pontosabban megismertessük a terepet az ostrom leírása előtt.

A harcok, ill. a megadás körülményeinek ismertetése során a szemtanúk megjegyzéseit a kronológiai sorrendbe iktattuk be.

A pontos topographiai megjelöléseket igen megnehezíti a tény, hogy az eddigi ásatások itt még figyelemre méltó segítséget nem adnak.

A Mars Hungaricus szerzőjének a rajzán első szempillantásra észrevehető annak „elméleti” jellege: csak egy gyors, de biztos kézzel papírra vetett katonai

A segesdi vár a THEATRUM EUROPEUM szerint 1664-ben, IX. 1133–1135

vázlat, mérnöki rajz, bár a terep és az erősség minden jelentős eleme a helyén van, de a részletekre csak kevés vagy semmi eligazítást nem ad. Eszterházy a rajzot nem látta el magyarázattal, így a jelen megjelölések is csak tőlünk vannak.

E katonai vázlatot aránylag könnyű „átteni” a jelenlegi segesdi dombra, amely kezdettől fogva kettős domb volt. Nevezzük a keletit a gyermekkoromból ismert elnevezéssel barátombnak, a nyugatit pedig Pékó-dombnak. A déli és az északi „megtörés” ma is pontosan lokalizálható, csak az északiról kell megjegyeznünk, hogy azt később a templomépítés során még jobban elmélyítették, mert innét vajták az agyagot a téглаégetéshez. (A „barát domb” a ferences kolostor után, a „Pékó-domb” pedig az ottani háztulajdonos család neve után kapta e fedőnevet.)

Eszterházy rajzából hiányoznak a belső erődítmények, ágyúállások megjelölései, holott biztosan tudjuk, hogy a várban több ágyú is volt. A védőárkok katonai védelmi felszerelését, milyenségét sem közli. Meg kell jegyeznünk, hogy Eszterházy szerint a vár kapuja a déli oldalon lett volna, s az a mai terepen az iskolaudvar, régi Göndöcs-ház tájára utal. A falak menti déli sáncárok vonala megfelel a mai makadámos útnak, amely az iskola előtt megy Bogát felé. A régen „Lizolának” nevezett lejtős út a temető és Bogát felé ma is igazolja a „rés” mesterséges eredetét. A dél-keleti rondella a mai Bozsóky-telek beépítetlen részén volt, közel a „bogáti úthoz”; annak alapfalai kisgyermekkoromban még megvoltak.

A XV–XVIII. századi hadjáratok és várostromok illusztrálói, mondhatnánk „szakrajzoló” a rézkarcosok voltak. Közülük néhányan elkísérték a hadseregeket is, de a legtöbbjük csak a szemtanúk leírásai szerint tudta rekonstruálni a főbb eseményeket vagy a kockán forgó erősségeket. Tökéletesen ismerték ugyan a várépítés különböző módjait, de éppen e közismert szabályok miatt kezük sokszor meg volt kötve, mert nem mindig tudták papírra vetni a helyi adottságok minden részletét és a topográfiai sajátosságokat saját hazájukban található példák után alakították.

A Theatrum Europeum rajzolója is a Haditanács és a szemtanúk jelentései, emlékiratai vagy levelei szerint dolgozott. Jegyzetében az első négy pontot ő maga csatolta a rajza mellé. Az öttől tizenhétig terjedő számozás már tőlünk van, a könnyebb megérthetés kedvéért.

1. Hohenlohe gróf ebből a házból figyelte meg a segesdi erősséget és itt volt parancsnoki állása.

2. Az ostromra felsorakozott keresztény seregek állása.

3. A keresztény seregek által a Rinyára épült híd felvonulásuk megkönnyítésére. (Topográfiailag Csákszeg és Ötvös között lehetett).

4. Eszterházy és Nádasdy lovasai a dombok mögött helyezkedtek el, hogy a várból ne lehessen őket látni.

Kiegészítő jegyzeteink:

5. Temető. Minden bizonnyal a régi alsósegdesdi katolikus temetőről van itt szó, amely a mai vasútvonal mentén, délre van, a mai kegykápolnával szemben.

6. Falu Segesdet védő palánk. Erről szólnak már a beszámolók is.

7. A várból, faluból délre kivezető kocsit.

8. A várkapu és a falu (város) kapuja is a nyugati oldalon van. (Eszterházy ezt a kaput délre teszi).

9. Az állatokat védő karám a tolvajok ellen, ezt több leírás „latorkertnek” is nevezi.

10. A külső sáncárok kihegyezett karókkal béelve. (Ezt nevezték „tüskevár-nak”).

11. Belső sáncárok. (Déli oldalon ez felelne meg a mai makadámos útnak az iskola előtt, Bogát felé.)

12. Észak-keleti saroktorony.

13. Dél-keleti saroktorony. (Mint Eszterházy, mind a Theatrum beszámolója ezt kerektoronynak nevezi. A két nyugati torony ezek megfelelője volt.)

14. Török mecset. Előtte széles utca, valószínűleg tér.

15. Utcarészlet a várból. Az utcák rendezése városias.

16. A Rinya patak medre és mocsara.

17. Ez a vízimalom a déli dombok mögött vonuló patak mentén van. Ilyen malomról írásos emlékünks csak az Atád melletti henézi malomról van. Az ostrom alatt nem játszott szerepet.

A segesdi várábrázolásokról szólva meg kell említenünk a teljesség kedvéért a hajdani segesdi ferences kolostor nagyebédlőjének ajtajára festett illusztrációt is, amely a kolostor megveszerte ismert festő és asztalos műhelyében készült több mint két évszázaddal a török harcok után. (22)

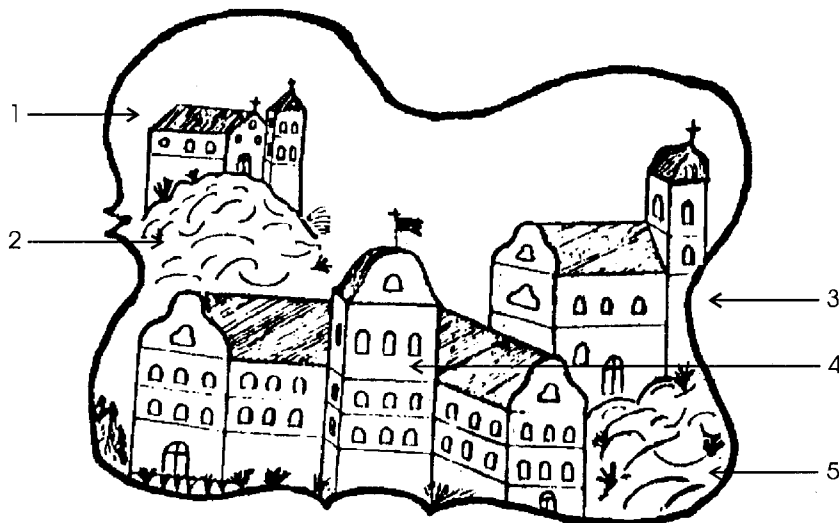
1. A középkori forrásokból is ismert Szent-Mihály templom a nyugati dombon.

2. A nyugati domb, amit mi Pékó-dombnak nevezünk, magasabb volt, mint a keleti ikerpárja. Ezt tehát a festő helyesen adta vissza.

3. A keleti dombon lévő templom, a festő szerint a régi ferences templom őse lett volna. De itt téved, mert az első ferences templom volt a falu végén. Az viszont megfelel a történelmi igazságnak, hogy a keleti domb, amit mi barát-dombnak nevezünk, alacsonyabb volt a nyugatinál.

4. A közhiedelem sokáig úgy tudta, hogy a segesdi vár egy régi főúri kastély megerősítése folytán született. Ezért van itt ábrázolva nagy megerősített kastéllynak, zömök, várhoz illő toronnyal, főúri zászlóval az ormán.

5. A már említett keleti domb, barát-domb. A várat a festő a két templom közt képzelte el. A valóságban a Szent-Mihály templom a váron belül volt.

Segesd vára a hajdani ferences kolostor ebédlőjének ajtaján

Főúri kastély azonban nem volt Segesden. A Marcaliak ilyet itt nem építettek, a Báthoriak legközelebbi kastélya pedig Ötvösben volt. Kedves tartózkodási helyük azonban nem Ötvös, hanem Babócsa.

Ennyit a várábrázolásokról. Hogy a harcok során maguk a katonák és vezéreik hogyan látták Segesd várát, és azt miképpen szerezték meg a törököktől, azt most a napi krónika során tudjuk meg.

Segesd megvétéléről

Az eszéki hadjáratról visszatérőben 1664. február 9-én vonult el a keresztény sereg Szíget alatt, amelynek várából a török helyőrség kétszer is kicsapott rá, mint jeleztük.

1664

Február 10-én a lovassági erők – Eszterházy és Nádasdy huszárai – már az esti órákban Segesd közelébe érnek, de egy „előtte fekvő faluban szállnak meg” éjjelre. Közöttük és Segesd között terjedelmes mocsár terült el. Ebből arra következtethetünk, hogy ez a megálló Csákszeg-Beleg-Ötvös térségében lehetett.

Február 11-én Eszterházy és Batthyány katonái – alkalmasint a hajdúkról van már szó – átlélik a Rinyát, amely fölé előzőleg alkalmas hidat vertek. A lovas csapatok ezen kelnek át és a sereg zömét a dombok mögé sorakoztatják fel hadnagyik, hogy az ellenség szeme elől elrejtsek jelenlétüket. Kisebb portyában azonban már kikémelelik a várat, és a palánkokig jutnak.

Eszterházy gróf magyar gyalogosokat vett maga mellé és azokat őrzárata során megfelelő távolságban megfigyelőként állítja fel. Majd száz magyar hajdúval megközelíti a külső palánkot. Nagy meglepetésére a törökök nem tüzelnek rájuk a várfalakról, bár lőtávolságban voltak.

Estére felvonul a teljes had Segesd ostromára.

Mint jeleztük, ezen a napon írt Zrínyi Miklós Babócsáról a Haditanácsnak. Miután levelét futárjára bízta, katonáival ő is megindult Segesd alá. (23)

Február 12-én reggel Hohenlohe is megjelenik Segesd vára közelében és egy közeli házból veszi szemlére a védelmi berendezkedéseket.

– Segesd erőssége négyszögletűnek látszott, mind a négy sarkán erős kerek-toronnyal vagy bástyával vastag, erős gerendákból építve és földhányással megerősítve, védve.

– Oldalt, a bástyákat vastag cölöpfal köti össze, a falak előtt árok karókkal és kópjakkal megtűzdelve.

– Mindezek előtt, körös-körül száraz sáncárok húzódik kihegyezett karókkal teletűzdelve.

– Volt ezenkívül egy külső sáncárok is, vastag tölgyfapalánkkal, jó katonai pika (kopja) magasságban.

Mindezt egybevetve Segesd jól védhető katonai erődítménynek látszott.

– A Theatrum rajza is erre a hármas védelmi rendszerre utal: A szorosan vett várfal előtt árok és egybefüggő palánk, jóval előtte a szélesebb árokrendszer hegyes karókkal, az u.n. túskevérral. A különbség csak az, hogy mind a négy tornyot szögletesnek ábrázolja, holott a déliekről pontosan tudjuk, hogy azok kerek-tornyok voltak, azaz rondellák. Valószínűleg itt voltak elhelyezve a vár tűzérési ütegei.

Az első, kissé távolabbi védő-ároknak a nyomait még látni lehetett a földek államosításáig. A mai nagy víztornyától délre, pár méterre, valamint északon, a barátomb és a felsősegesdi szőlőhegy közti távolság közepén mély, több méterek „horhó” volt, mélyedés, amit a helyi hagyomány a „huszárok árkanak” nevezett, mondván, hogy a török időkben a lovasok ide rejtették lovaikat, hogy távolról az ellenség ne láthassa őket. A népmondának a fele itt is igaz: a török háborúk idejéből voltak e széles árkok, de védelmi célokat szolgáltak, mint leírtuk. Amikor a földeket „egybeszántották” a hatalmas marógépek egyszerűen legyalulták eme ősi árkok partjait.

Meglepő, hogy a Theatrum nem tud déli kapuról. Igaz, Eszterházy meg a nyugatit nem említi megemlékezéseiben.

E két eltérés magyarázata talán abban van, hogy Hohenlohe főhadiszállása a nyugati oldalon volt s a Theatrum, tudjuk, az ő környezetéből kapta információi nagy részét. Eszterházy délről érkezett Segesd alá, és a déli, délkeleti oldalon helyezkedett el csapataival. Ezt a két oldalt kémlelte ki és ismerte jól. Így nincs kizárva, sőt nagyon is valószínű, hogy a segesdi török várnak esetleg két kapuja volt.

Több egybehangzó forrásból tudjuk, hogy a keresztény seregek közeledtének a hírére, Segesd polgári lakossága elmenekült és a törökök nagy része Kanizsa irányában keresett menedéket. Egyébként az elővárost még az ellenség megérkezése előtt a törökök maguk gyújtották fel. A palánkok közelében lévő házaikról a tűz átsapott a palánokra is; jelentős károkat látott itt Hohenlohe gróf inspekcója alatt, amiért is úgy döntött, hogy tűzértségét erre az oldalra rendelje. (24)

Közben azonban vita támadt a magyarok és a németek közt. A magyarok, jó végvári szokások szerint a tényleges ostrom megkezdése előtt már tárgyalni akartak a törökökkel abban a reményben, hogy a keresztény túlerő láttán, esetleg harc nélkül megadják magukat egy tisztességes körülmények közt megígért szabad elvonulás ellenében. Gyakran volt erre példa a végvári harcok idején. A németek ezzel szemben minden áron az ostrom mielőbbi megkezdését sürgették, nem akarván elesni a harcok utáni győzelemmel járó szabad zsákmányolás (fosztogatás) bőségesnek remélt javaitól. A Sziget alatt elvesztett bajtársaikat is meg akarták bosszulni. (25) Indulatukat az elszenvedett sok nélkülözés és hideg emléke csak még jobban fűtötte. Hohenlohe személyesen az ostrom híve volt.

A törökök mindezt megsejtvén a magyarokkal kezdtek előbb tárgyalásba. (26) Ez még jobban felbőszítette a németeket

Már-már szakításra került a helyzet a két fél közt, amikor Zrínyi megérkezett a segesdi táborba. Tisztjei és barátai által tájékozódván a helyzetről, a törökkel való tárgyalás mellett foglalt állást. Hohenlohe erről értesülve indulatosan vetette a szemére, hogy a hadjárat kezdetén mindenáron le akarta rombolni Segesdet és most, amikor arra mód és alkalom van, most meg kímélni akarja a törököt. Zrínyi Miklós nyomós érvekkel állt elő, mondván, hogy jobb harc nélkül átvenni egy még ép várat, amely még szolgálhatja a magyar érdekeket, mint a hasznavehetetlen romok felett győzelmet énekelni.

De „a németiség elő vette rossz emberségét – írja Berkeszi névtelenje (27) – hogy ők nem engedik a törököt békével kimenni, hanem meg akarják venni és az Sziget alatt levágott 40 németnek bosszúját állni...”

Amikor Zrínyi már nem bírta erőszakoskodásaikat hallgatni, hevesen így fakadt ki: „...Hogy azt ne mondjátok – én féltem az én népemet és ezért nem akarom vérrel venni meg az várat, nem; de azt tekintvén – ha ostromnak megyünk, ha oly emberek esnek el, mint Pécs alatt, és sok jó közvitéz legény, az mint látjátok az helyt, bizony oly is esik, mert erős a vár; kérlek mondjátok: jobb-e ember veszedelem nélkül a várat elvenni, hogy sem mint egynéhány száz lélek veszedelmével az törökön bosszút állni? Én íme trombitát fujatok, dobot üttetek, és valahonnét kívánjátok, az magyar és horvátsággal onnand ostromoljon.”

„Mégsem engeszteltetik meg a német furia, hanem Pethő László uramat küldék be, az ki lemondá az frigyet. (Az előzetes magyar megegyezést). Hallván az frigy lemondását, megijednek (a törökök) és hárman kijövének, és sok vetekedés után úgy accordálának (egyeztek meg), hogy negyven keresztény kivánt rabokat adnak kibocsátásért az várból, és így megadák Segesdet.”

A törökök közül Hohenlohe gróf hetet magának tartott fenn, hogy később fogoly katonáiért kicserélje őket. A cseréből azonban nem lett semmi. A segesdi török börtönökben nem volt negyven keresztény ekkor, és a hiányzókat a felettes szigeti bég nem volt hajlandó megadni. Még a hét cserét sem hajthatták végre, mert a szigeti bég nem tartotta magára érvényesnek a megszorult segesdi török parancsnok ígérését.

Az elvonuló törökök számáról a források újra különböző információkat adnak. A német „névtelen” beszámolója szerint alig voltak félszázan a katonák, mert az ostrom előtt Kanizsára menekített családokkal sok török katona is távozott. A téli hadjárat előzetes ütközeteiről és az eszéki sikerről értesülvén, a török parancsnok úgy látszik előre kilátástalannak látta helyzetét és embereit menteni igyekezett.

A vár élelmiszer-tartaléka és hadi felszerelése azonban érintetlenül került a keresztények kezére. A tüzérségi állományról ránk maradt a pontos lista. Eszerint lefoglaltatott:

- 1) egy rövid 8 fontos ágyú, Ferdinando 1559 jelzéssel,
- 2) egy félig kiégett török fél-Falkone = sugárágyú
- 3) egy Viertel-Falkone, 1530-as öntés, oroszlanos és sasos címerrel,
- 4) egy másik török Falkone,
- 5) egy hozzá hasonló, de valamivel nagyobb,
- 6) egy háromfontos Schlange, romboló ágyú, 1591-es öntésű, várkastélyos címerrel,
- 7) egy újabb török Falkone,
- 8) egy török kétfontos ágyú,
- 9) egy mozsárágyú, Rodolfo II, felirattal, a hozzá való 8 fontos golyókkal,
- 10) egy újabb török Schlange típusú romboló ágyú,
- 11) egy újabb török Schlange típusú romboló ágyú,
- 12) ugyanazon típusú, de valamivel kisebb.

Összesen tizenkét tüzérségi löveg, melyekből az 1.6. és 9. nehéz lövegjeik miatt igen hatásosaknak számítanak, és a sarokbástyákba állítva komoly védelmi eszközök. A kisebb ágyúk előnye pedig, hogy könnyen mozgathatók voltak a széles várfalakon, így a támadott oldalra könnyen átcsoportosíthatók. A segesdi vár tüzérségi ereje, ha nem is mondható igen veszedelmesnek, de ostrom esetén igencsak számolni kellett volna velük.

A zsákmányról készült jegyzőkönyvben szerepel még húsz katonaló is, „néhány ezekből igen szép volt.”(28)

Az elfoglalt vár őrizetére gróf Zrínyi Miklós 40 emberét hagyta Eőszy János vezetése alatt, akit rövidesen Pethő László hadnagy váltott fel, befolyásos rokonai közbenjárására.(29)

Hohenlohe és Zrínyi közt már eddig is feszült volt a helyzet, és a segesdi vár megvétele után a kettőjük közti viszony még jobban megromlott. Eszterházy megpróbálta ugyan az ellentétek elsimítását, de sikertelenül.

A segesdi vár elfoglalása után a keresztény seregek szokásos téli szállásaikra vonultak vissza.

Zrínyi február 15-én érkezett meg a Muraközbe.

A keresztény seregek vesztesége a téli hadjárat alatt 200 halott volt.(30)

Február 19-én Csáktornyan dátumozott levelében Zrínyi így foglalta össze a téli hadjárat eredményeit:

„Amit zsenge ifjuságom óta a magasságos és legjobb Istentől legforróbb imámban kértem és azt az ő mérhetetlen jósága részben megengedte, hogy a barbároktól gyötört hazám olyan megvigasztalását meglássam, amely a Kereszténység javával és Felséged szolgálatával összekapcsolható. Most legkegyesebb Uram, Felséged győztes csapatai szerencsés előmenetel után a török területek belsejéből visszatértek. Amit ott végeztek és elértek, ezek: Berzencét és Babócsát jelentős veszteség nélkül elfoglaltuk és még most is tartjuk. Tovább haladva, Barcsot a Drávánál, Turbékot Szigetnél elfoglaltuk, felégettük, azután tovább nyomulva, Pécs nagykiterjedésű városát rajtaütéssel birtokunkba vetjük és tűzzel felemésztettük, de a kegyetlen téli hideg miatt annak vára kiesett a mieink hatalmából.

Eszékig továbbnyomulva, annak nevezetes hídját, amely a vidék felett uralkodott felégettük, éppúgy, mint Dárda várát, amely e hidat védte. Az erősen kiépített Baranyavár és Sásd palánkjait elhamvasztottuk. Azokat a tatárokat, akik ebben a körzetben voltak, kiűzték, menekülésük közben csak súlyos veszteség árán tudtak a Dunán átúszni. *A községeket felégettük, szóval ezt a területet tökéletesen elpusztítottuk*, annyira, – hogy hála Istennek –, hadi vállalkozásunk célját elérte, még pedig hadseregünk nagyobb vesztesége nélkül...

Visszatérőben Segesdet is elfoglaltuk és azt a három helyet is kézben tartjuk, Felséges Uram –, és ha egy darabig még megóvhatjuk, akkor Kanizsa magától elesik, mivel nem képes Törökországgal közlekedni. Babócsán és Berzencén 200, Sporkezdrebeli német katonát hagtam, helyeztem el és saját költségemen száz magyart fogadta fel. Egyébként minden halogatás végzetes lehet és itt az ideje és alkalma annak, hogy a közjót és a tartományok védelmét biztosítsuk...”(31)

Zrínyi sikeres téli hadjárata után a nyugati uralkodók és mások is – így a pápa – ajándékokat, fegyvereket, pénzt küldtek Zrínyinek a törökök felett aratott győzelmei elismeréséül. Zrínyi mindezeket az ajándékokat, pénzüsségeket saját seregének a felszerelésére használta fel.

A hadjárat során ejtett hadizsákmány igen gazdagnak nevezhető: *a bejárt területekről 20.000 marhát és 3.000 lovat hajtottak el, száznál több keresztény foglyot szabadítottak ki a török várbörtönből*. Tetemes élelmiszer-készletet, elsősorban gabonát raktak szekérre, s amit felrakni már nem tudtak, azt helyben elégették. De felgyújtották az útjukba eső falvak házait is, s azokat a lakosokat, akik még időben nem menekültek a közeli erdőkbe vagy mocsarakba,

erőszakkal magukkal vitték. *A korban divatos letarolt, felperzselt föld hadi taktikája kívánta ezt így, bármilyen nagy nyomort hagyott is maga után a tovavonuló sereg.* Nem feledhetjük, hogy a lakosság a török zónában is zömével magyar volt!...

A téli hadjárat letagadhatatlan katonai sikere még a bécsi udvar politikusait is kedvezően befolyásolta, s így végre megszülethetett a felismerés, hogy nemzetközi összefogással lehet csak eredményesen küzdeni a török hatalom ellen.

Kanizsa sikertelen ostroma

1664 tavaszán eddig még nem látott hatalmas katonai vállalkozásokról döntöttek. (32) A márciusi regensburgi Haditanács három hadsereg hadműveleteiről imígy rendelkezett:

A *főszereg* Montecucolli vezetése alatt a *Duna mentén* Esztergom-Buda irányában támad, és siker esetén egészen... Belgrádig megy. Létszáma 17.000 gyalogos, 11.600 lovas. E sereghez csatlakozik majd Nádasdy Ferenc 6.000 főnyi magyar és Bádeni Lajos 15.000 főnyi szövetséges emberével.

A *második hadseregcsoporthoz* a *Dunától északra* a francia származású de Souches altábornagy vezetésével Felsőmagyar-országra megy 5.200 gyalogossal és 3.300 lovassal. De Souches parancsnoksága alá kapott beosztást Bercsényi és Koháry magyar gyalog és lovas katonasága.

A *déli hadseregcsoporthoz* élére három vezért is állítottak, kimondottan politikai okok miatt: *Gr. Zrínyi Miklóst, Strozzi* altábornagyot és *J. W. Hohenlohe* generálist. A sereg összetétele: 11.400 gyalogos, 1.040 lovas, összesen 12.490 fő. De itt kapnak majd beosztást *Eszterházy Pál* magyar és *Draskovics János* horvát katonái, akik már a téli hadjárat során is Zrínyi parancsnoksága alatt harcoltak. *Ennek a hadseregcsoporthoz a feladata lett Kanizsa bevétele.*

A gyülekező tábor Uj-Zrinyivár alatt volt.

A bécsi Udvari Haditanács és a császár közös buzgósággal „elfelejtette” Zrínyit fővezérré kinevezni, ami a hadműveletek során mihamar megmutatta káros következményeit. Strozsi személyes barátság fűzte Zrínyihez, így vele nem jelentett semmi nehézséget az együttműködés, de Hohenlohe igen rossz bajtársnak bizonyult és kezdettől fogva ellenszenvet mutatott Zrínyi minden kezdeményezése iránt. Örökös akadékoskodása majdnem veszélybe hozta magát a sereget is.

Végre útnak indulhatott a déli hadsereg-csoport és *április 7-én szerencsésen átlépte a Mura vonalát.* Zrínyi és Hohenlohe még ezen a napon *Kanizsa alá* lovagolt, hogy a vár erődítményeit közelebről is megsemmisítsék. Abban tökéletesen egyet értettek, hogy a várat erős tüzési előkészítés nélkül bevenni nem lehet. Sürgősen nehéz ágyúkat és lövedékeket kértek Grázból, mert egyikük seregében sem volt e fajta tüzés. De még csak Grazban sem volt ilyen ágyú megfelelő számban. *Így tehát „legfelségesebben elhatározott”, hogy ilyen ágyúkat pedig önteni kell!...* Amíg ezek az új ágyúk elkészülhettek, a seregnek tétlenül kellett várakoznia...

Április 28-án végre parancsot kapott a sereg a Kanizsa alá vonulásra. A létszám ekkor 17.000 volt. Ám a nehézségek már az első napn megkezdődtek:

Bucher tábornok 1.500 bajor katonája egyzserűen megtagadta a „közreműködést” és nem volt hajlandó felvonulni az ostromra. Hohenlohe saját függetlenségét biztosítandó a Zrínyi-Strozzi csapatoktól teljesen önállóan sorakozott fel seregével a Kanizsa patak másik partján.(33) Mindez nem sok jót ígért a jövőre nézve.

Kanizsa négyszögletű várát mintegy 1.500 lépés szélességű mocsár vette körül, amit a Kanizsa patak vize állandóan táplált, így egyes helyeken olyan veszélyes volt, hogy egy lovaskatona a lovával együtt eltűnhetett benne. *Bátyáit kettős cölöpű várfal vette körül.* A patak a várat két részre osztotta: balpartján volt az Újváros és a jobbon az Alsó Város. Palánkja karban tartva komoly akadályt jelentett, méginkább a sarokbástyák ágyúi, melyek a várat s mocsarat körülvéő töltéseket könnyen tűz alá vehették.

Zrínyi eredeti terve szerint meglepetés szerűen kellett volna megtámadni, de ez a tüzérségi felszerelés elégtelensége és a csapatok kínos lassúsággal való felvonulása következtében megghiúsult. Így szakszerű ostromba kellett kezdeni.

Közben azonban a törökök is értesültek a téli hadjárat pontos lefolyásáról és megtorlásul nagyobb hadjáratra tettek előkészületeket. Zrínyi már ezért is sürgette az ostrom mielőbbi erélyes megkezdését, *bízzván abban is, hogy egyelőre Babócsa, Berzence, Barcs és Segesd magyar helyőrségei az ostromba kezdő keresztény seregek hátában megfelelő katonai biztonságot jelentenek.*

A napok azonban múltak, és május 14-én Köprüli Ahmed serege átkelt az eszéki hídon, amit utászai rohammunkával rendbehoztak. *Így május 25-én már Szigetvárnál volt a nagyvezér, ahonnét Segesden át szándékozott Kanizsa felmentésére sietni.*

A török felmentő sereg közeledésének a hírére újra nézeteltérés támadt a vezérek közt a kanizsai ostromlók hadvezetésében. Hohenlohe a visszavonulást javasolta, míg Zrínyi és Strozzi erélyes támadást és a vár bevételét kérte még Köprüli megérkezése előtt.

Július 1-én a segesdi magyar várórség a törökök előnyomulása miatt a várat felgyújtotta, erősségeit lerombolta és a kanizsai ostromlók táborába vonult. Hasonlóképpen járt el a *berzencei* és a *babócsai* várkapitány is.(35)

Az ostromlók harci kedve azonban közben igen megfogyott. A május 23-i haditanács még az ostrom folytatása mellett döntött és a gyors befejezés reményében sürgős segítséget kért a királytól, hangsúlyozván, hogy ha Montecucoli a maga 28.000 emberével Kanizsa alá vonulna, a győzelmet pár nap alatt ki lehetne kényszeríteni, hiszen ez a sereg Óvárnál táborozott. De még csak választ sem kaptak a kérésre, miközben az ostromló sereg létszáma a különböző „elvonulások” következtében 16.000-re apadt.

Súlyos nehézségek mutatkoztak az ellátásban is. A kenyér teljesen elfogyott(!) és újabb élelmiszer szállítására még ígéretet sem tudott tenni a Haditanács. A tüzérség municiója is fogytán volt. Az ágyúk egy része kiégett, használhatatlanná lett. Pótlásukra gondolni sem lehetett. *Lélektanilag a hidegben és a nélkülözésekben megfáradt katonák számára Babócsa és Segesd égése romboló hatással volt;* már a katonák is reklamálni kezdték a visszavonulást. Így aztán, *amikor a török Segesden áthaladva már csak pár mérföldre volt, az ostromot beszüntették* és Zrínyi újabb tiltakozása ellenére a keresztény sereg a Mura védő vonala mögé vonult vissza.

Eszterházy keserűen kommentálja az ostrom kudarcát:

„Ha itt csak hat napig kitartottunk volna, teljesen biztos – amint az ostrom után a foglyok elbeszéléséből hallottuk – hogy Kanizsát elfoglaltuk volna.” Így pedig, az ostromnak csúfos félbeszakítása után, Zrínyi a német sereggel szigetére, Muraközbe ment, a magyarok pedig hazatértek, ki-ki a saját otthonába.(36)

Perjes Géza idézi a kanizsai pasának a nagyvezérhez írt segélykérő levelét, ami megerősíti Eszterházy véleményét: „Az ellenség ágyúgolyóin kívül más ennivalónk már nincs! *Babócsa, Berzence, Pécs, Dárda váraknak az ellenség által való elfoglalása és az eszéki hídnak a lerombolása óta hozzánk segítség és élelmiszer nem érkezett, a helyzetünk szomorú.*”(37) A kanizsai ostromról ismert dokumentumok mind azt igazolják, hogy Zrínyi meglátása volt a helyes: egy erőteljes végső nagy támadás bizonyára magyar kézre adta volna Kanizsát. Ehhez a vezérek közös döntése lett volna szükséges. Hohenlohe azonban ekkor már hallani sem akart a harc folytatásáról. Igaz, nehéz is lett volna lelket verni abba a csapatba, amely már napok óta éhezett, fázott, lőszerhiányban szenvedett és ahol a katonák fejében már csak egy gondolat motoszkált: életüket menteni. Eszterházy pár szóban festi le a való helyzetet: „*A szívekbe lopódzott félelmet növelte az a látvány, hogy estefelé Babócsa égni kezdett; egy óra múlva követte Berzence, hajnalra pedig Segesd is elporladt. Mindez az ellenség ottlétére vallott.* A tüzet látva sem a hadiszekerek, sem az asszonyok közé vegyült közlegények nem vártak többé parancsra, hanem mint menekülők, minden rend nélkül igyekeztek Uj-Zrínyivár felé...” A nehéz felszerelés csaknem teljesen elveszett a rendetlen futásban.

Pedig minderre még szükség lett volna, mert a török ekkor már nem is Kanizsát, hanem Uj-Zrínyivárt tekintette hadicéljának. Zrínyi újra megtett mindent, hogy tábornok társait meggyőzze Uj-Zrínyivár megvédésének fontosságáról, de sikertelenül. Montecoculli személyesen csak maró gúnnyal tudott e várról szólni, s védelmében semmit sem tett, sőt még a parancsnoksága alatt lévő tiszteknek is megtiltotta a közbelépést. Így a törökök *a Mura tulsó oldalán táborzó keresztény seregek szeme láttára június 30-án bevették és a földig lerombolták Uj-Zrínyivárt.*(38)

Köprüli ezután parancsot ad a környékbeli magyar várak bevételére.

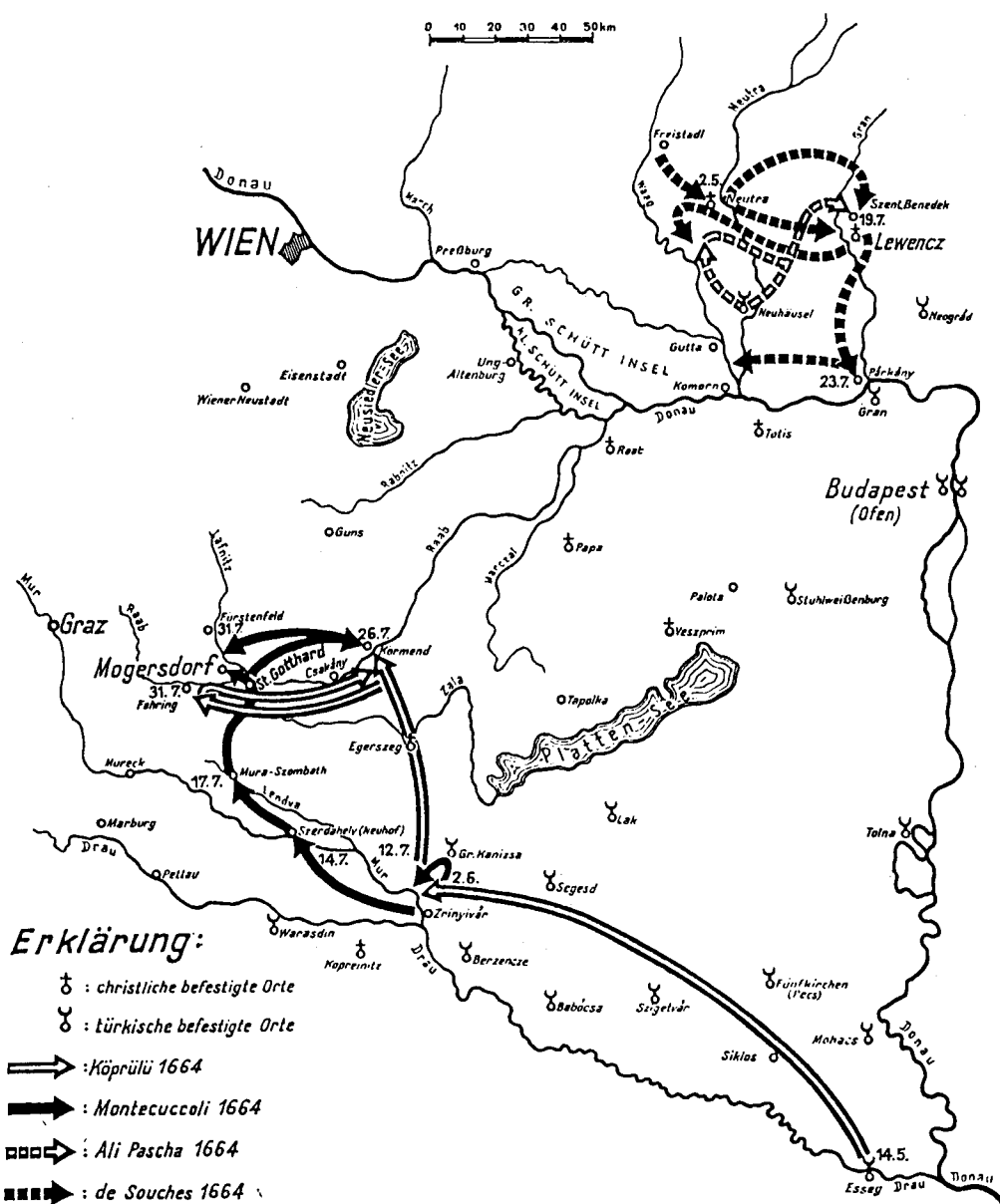
Zalaegerszeg, Egervár, Kéménd török kézre jutottak.

Július 18-án a törökök beveszik és felrobbantják *Kis-Komárom* várát. Kanizsa környéke így szilárdan a kezükben van, hiszen Babócsáról, Berzencéről, Segesdről még az ostrom utolsó napján kimentek a magyarok. A tatár portyák szabadon mehetnek portyázni egészen a Rábáig...

A szentgotthárdi ütközet

A hadjáratra induló török seregek hadi és élelmiszer utánpótlása általában mintaszerűen volt megszervezve.(39) Ám ennek a szervezésnek is volt egy gyöngéje: amíg baráti országban vagy meghódított területen vonult át a sereg, a mindennapi élelmiszer szükségletet itt szerezte be, akár vétel, akár kényszer útján.

Köprüli Ahmed seregének felvonulása útján itt mutatkoztak meg az első nehézségek, amikor átkelt az eszéki hídon. A téli hadjárat során Zrínyi serege

Szent Gotthárd
A Bécsi Hadimúzeum kiadványa

által alkalmazott „felperzselt föld taktikája” következtében már *Baranyában és Somogyban is élelmiszerének tartalékán élt*, a helyi lakosságtól semmit sem tudott venni vagy behajtani, mert vagy elmenekült az, vagy a keresztények zsákmányolása után semmije sem maradt. Köprüli kénytelen volt útját a legrövidebbre fogni és úgy vélte, hogy Sopron irányába támadva Bécs ellen, nemcsak élelmezni tudja, de a háborútól még nem érintett vidéken bőséges zsákmánnyal is jutalmazhatja majd katonáit.

Montecucoli azonban ekkor már határozott parancsot kapott a Haditanácstól a Bécs felé vezető út védelmére és ezért seregeit *július 26-án* Körmend vidékére csoportosította. Köprüli így nem térhetett ki a harc elől.

Július 31-én Szentgotthárd alatt a Rába egyik gázlóján erős tűzérzési támogatással a harcedzett janicsárok kikényszerítették az átkelést és komoly hídfőt alkottak, ahol beásták magukat, majd hidat vertek a török főszereg átkelésének megkönnyítésére.(40)

1664-ben augusztus elseje pénteki napra esett. A muzulmánok hétvégi pihenésének és rituális imájának a napja ez. Támadni ezen a napon nem volt a szándékukban. A keresztény seregek egy része viszont éppen ezt a napot választotta, hogy hirtelen erős támadást intézzon a török hídfő ellen. A kibontakozó csatában újra meglátszott a fegyelmezett, a parancsoknak pontosan engedelmeskedő nyugati katonai egységek harci fölénye. *A sok ütközetet látott és most első sorba állított német és francia katonai alakulatok zárt rendben intéztek frontális támadást a hídfő ellen.* A megbonthatatlan sorokban, adott jelre tüzelő, majd előre lépő és újra sortüzet adó gyalogság valósággal megtizedelte a török védőállások első sorait. A török tiszteknek némi időre is szükségük volt, hogy egységeihez érjenek és átvegyék a vezetést. A kezdeti megingás így hamar drámai méreteket öltött. A törökök sorai előbb meginogtak, majd hátrálni kezdtek. A visszavonulásból mihamar fejvesztett menekülés lett. A megbomlott rendben életét menteni akaró katonák tömege a frissen vert hídra rohant, amely a túlterheléstől beszakadt és a harcosok egymást lökdösték a vízbe, miközben a parton felsorakoztatott keresztény muskétások halomra lőtték őket. A pánik szinte leírhatatlan volt, ami még növelte a török csapatok veszteségét, amit a történészek 8–10.000 főre becsülnek.

A francia Condé herceg, mint szemtanú, így ír a naplójában erről a napról: „Nagy zavar támadt a pogányok között. Súlyos ruházatuk nagyon megnehezítette az úszást; azokat pedig, akik úszni tudtak, az úszni nem tudók fojtották a vízbe. Sokan ugyan elérték a tulsó partot, de vagy nem tudták megmászni..., vagy pedig a francia lövészek lőtték le őket, főként pedig azokat, akik szárazra jutottak. Óriási öldöklés ment végbe; alig jutott a tulsó partra egy-két török.”(41)

Eszterházy, aki Batthyányval és Nádasdyval Körmendnél őrizte a Rába partját az ütközet napján, de másnap a csatateret megszemlélhette, hasonló borzalmakról ír: „...Azon a napon tehát, amikor megérkeztünk, sietek a csataterre, s látok végtelen sok holttestet, keresztényekét a barbárokéval összekeveredve, amint a földön heverték, meg nemes paripákat is, főleg az ellenségét leölve; a pusztító fegyverek gyászos látványt mutattak. Látok fejetlen törzseket, és fejeket tagok nélkül, elborzadva szemléltem a lekaszabolt emberek egész seregét, mintha csak dombokat hordtak volna össze hottestekből, és csak bámultam, mekkora vadság van az emberi fajban, holott Isten képére teremteték és nem öldöklésre...”(42)

A hivatalos jelentések szerint a foglyokkal együtt a török 16.000 embert veszített ebben az egyetlen ütközetben. De a keresztények embervesztése is elérte a 3.000 halottat.

A vasvári béke

A keresztény seregek győzelme vitathatatlan, ha azt vesszük tekintetbe, hogy a Bécs felé vezető utat valóban elvágták a törökök előtt. Ám ez a győzelem nem teljes, mert Köprülinek néhány nap alatt sikerült rendbeszednie seregét, amely még mindig igen komoly katonai erőt jelentett, olyannyira, hogy Montecucoli nem gondolhatott az üldözésre, mert egy újabb hadjáratra, már sem embere, sem felszerelése nem volt elég. S az sem biztos, hogy a birodalmi seregek engedelmeskedtek volna egy ilyen parancsnak, *hiszen ők feladatuknak nem Magyarország felszabadítását tekintették, hanem csak Bécs védelmét.*

Köprüli finom politikai érzékel meg is érezte ezt és titokban tárgyalni kezdett a császári megbízottakkal. Fenygetéssel és politikai ügyességgel el is érte, hogy *augusztus 10-én* Reininger császári követtel már összeállította egy közeli béke pontjait. Ezeket a tárgyalásokat azonban, a legfelsőbb jóváhagyásig titokban tartották, elsősorban a magyarok előtt, akik újra csak országuk felszabadításában kezdtek reménykedni. A bécsi Haditanács azonban nem így gondolkodott és több mint egy havi latolgatás után, *szeptember 27-én* Lipót császár és király külön kiáltványban ismertette népeivel a már megkötött béke feltételeit.

A magyarokat végtelen keserűség szállta meg és a Habsburg-ellenes hangulat az eddig megingathatatlan osztrákbarátokra is áterjedt. Nemcsak a magyar, de a török által közvetlenül fenyegetett népek általános véleményét fejezte ki Ghica György vajda, amikor ezt írta Rottalnak: „Mi és több keresztények készen voltunk Őfelsége szolgálatjára az pogány ellen, de már ez a békesség megöl minket”.(43)

Wesselényi nádor pedig az ország nevében szól, mikor felháborodva jelenti ki: „Minden keresztény ember contradikál ez ellen a békesség ellen”.(44)

A magyar Szent Korona népeinek az elkeseredése erősen indokolt volt. I. Lipót követe ugyanis elismerte a Felséges Porta legújabb hódításait is: Várad, Érsekújvár és Nógrád elfoglalását. Megígérte, hogy Új-Zrínyivárt nem építik fel újra és 20.000 tallért fizet a szultánnak „ajándék” gyanánt; a valóságban mint győztes fél továbbra is adót fizet a töröknek! A szultán a maga részéről elfogadja, hogy Szatmár és Szabolcs megyék Lipót kezére kerüljenek és hogy a Vág mentén várat építhet. *Erdélyből mind a két fél kivonul. De a Dél-Dunántúlon a helyzet változatlan marad, nagyjából a régi zsitvatoroki béke szellemében.* Más szóval: itt továbbra is a török marad az úr. Aminek következtében *Segesd és környéke változatlanul a török kezén marad, csakúgy mint Babócsa, Berzence és természetesen Kanizsa. A sikeres nagy téli hadjárat eredménye elveszett!*

A dunántúli hadnagyokat és végvári vitézeket haraggal és aggodalommal töltötte el a fél évszázaddal előbb, 1618-ban készült katonai felmérés emléke, amikor a kanizsai körzet török helyőrségei így oszlottak meg:

Kanizsa	1372	ember és	45	ágyú vagy löveg
Segesd	444	ember és	16	ágyú vagy löveg
Babócsa	359	ember és	24	ágyú vagy löveg
Berzence	349	ember és	11	ágyú vagy löveg
Barcs	178	ember és	8	ágyú vagy löveg
Kaposvár	249	ember és	20	ágyú vagy löveg
Szigetvár	329	ember és	23	ágyú vagy löveg
Pécs	309	ember és	21	ágyú vagy löveg

Olyan katonai erő ez, melyet nem lehet elhanyagolni. (45) *A Vasvárotról aláírt béke szerint, ezen a tájon a török újra úgy rendezkedhetett be, ahogy akart.*

Az ország sorsával párhuzamosan Zrínyi Miklós élete is tragikusan alakult. Uj-Zrínyivár eleste után igazát védeni Zrínyi felment Bécsbe, ahol a lakosság nagy lelkesedéssel, az udvar azonban igen hűvösen fogadta. A császári udvarnak és a Haditanácsnak az sem tetszett, hogy Zrínyit a birodalmi fővárosban a nyugati diplomaták is kitüntető megbecsüléssel fogadták. Lipót király végül is úgy kívánta, hogy a nagy magyar katona hagyja el Bécset. Zrínyi maga sem érezte magát jól a sok intrika közt és Csáktornyára vonult vissza.

Már birtokain volt, amikor szeptember 27-én értesült a vasvári béke megalázó pontjairól. Ekkor már csak szűkebb baráti körét fogadta.

November 18-án vadászat közben egy megsebesített vadkan támadta meg és itt szerzett sebeiben vérzett el. Halálával Magyarország egyik legtehetségesebb vezérének és legmegbecsültebb politikusának veszítette el.

A vadászszerencsétlenséget a közvélemény sokáig nem tudta elfogadni ténynek. Molin követ és több korabeli tudósítás szerint egy, a vadkannak szánt, de eltévedt golyó ölte volna meg. És a puska Zrínyi jágere (vadásza), Póka kezében volt.

Bethlen Miklós, mint szemtanú, csak négy évtized múltán bécsi fogságában vetette papírra a szerencsétlenség minden részletét. (46) Ezek szerint három

Zrínyi Miklós halála, 1664. Ahogy a kortársak elképzelték

sebből vérzett el, közülük a legsúlyosabb, alkalmasint a végzetes, a nyakán szakította fel az ütőeret...

Bethlen leírását azonban a kortársak nem ismerhették; így sokáig ismételték a korabeli siratóénekekkel:

*„Nagy vadon erdőben, kit kevés szem látott,
Tsak Isten tudhatja miként lett halálod...”*

A törökök újjáépítik Segesd várát

A vasvári békepontok szerint, mint jeleztük, Segesd a török zónában maradt. A dunántúli hadnagyok és végvári vitézek baljós sejtelme valóra vált. A török vezetés a harcok során megrongált vagy lerontott várakat, erősségeket és palánkokat egymás után hozza rendbe, építi újjá.

Kanizsa a török katonai kerület és a polgári közigazgatás fontos központja marad továbbra is. Főhatósága alá tartoznak a pécsi és a szigetvári kerületek.

Pécs, Szigetvár és Kanizsa közt *Segsd is visszanyeri összekötő szerepét és hadtápvonali fontosságát*. A törökök tehát serényen állnak munkába, hogy a várat helyreállítsák minél előbb. Hogy ez valóban így is történt, arra a legbiztosabb forrás és tanú Evlia Cselebi török utazó és történetíró, aki pár évre rá erre jár és feljegyzi: „...Kanizsától északkelet felé bozótos helyeken, hegyeken, félelmes és veszélyes utakon, mocsarakon, tavakon 8 óra alatt keresztülmenvén, Segesdvár várához érkeztünk... Építője Ferdinandusz király. III. Mohammed szultán idején hitetlenek ezt a várat elfoglalták s felégették és a földdel egyenlővé tették, hogy az ő mondásuk szerint, ne legyen ez a muzulmánok helye és az igazhívók sátora. A következő évben Piri Hasszán basa a várt újra megépíttette. Jelenleg az iszlám kézben, *termékeny vidéken, hegyes és erdős hely szélén háromszoros sövénykerítésű palánk, kertekkel, kellemes levegővel és vízzel*. Háromszáz szolgája Kanizsának adózik. Jelenleg ötszáz katonája és pa-

Magyar portyázók

rancsnoka van. A kanizsai basának vajdasága (u.i. Ő nevezi ki parancsnokát, ndt.) és bírói helytartósága. Határszéli sziget ez. Jelenleg az iszlám határnak erős és hatalmas helye és az iszlám várának erős kulcsa. Van egy dzsámiája, két mecsetje, egy mederszája (medresze Kórán iskolája), egy elemi iskolája, egy fogadója és fürdője s elegendő számú boltja. Valami díszesebb és csinosabb bazárja és előkelő emberei nincsenek...”(47)

Cselebi utolsó megjegyzése azt igazolja, hogy Segesdet a törökök fontos helyőrségnek tartották, mivel ötszáz katonából állt a garnizon. Ám a katonák mellett szükségképpen jelenlévő tisztikaron és a bírósági, valamint vallási kirendeltségen kívül más török társadalmi réteg itt nem telepedett le. Kereskedő és iparos társadalmi is csak eme néhány száz ember mindennapi életéhez igazodott, de más, fontosabb szerepet nem játszott. A családotól itt élő törökök száma mégis jelentős lehetett. Erre utal az említett két iskola. Vendégfogadója bizonyos kereskedelmi, utazási állománnyhelyre ad némi eligazítást.

A keresztények száma 300, akik valószínűleg földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Cselebi kerteket is említ, tehát lehetett zöldség- és gyümölcs-termelés is a foglalkozási ágak közt. Szőlő is volt minden bizonnyal, hiszen borát már egy évszázaddal előbb is ismerte a babócsai bég...

Ha a török megszállási zónában érvényben lévő általános gyakorlatot vesszük irányadóul, akkor a keresztények bíróválasztási joga itt is megmaradt. A bíró ugyanis nemcsak polgártársai apróbb ügyes-bajos dolgaiban intézkedett, de ő képviselte a falu érdekeit a török hatóságok előtt is. Feladatai közé tartozott még a megszálló hatóságok intézkedéseinek a továbbadása és végrehajtása adó és közmunka-ügyben is.

A *segesdi vár* katonailag Kanizsa hátországi védelmét látta el és helyőrsége közbiztonsági szolgálatot teljesített a Pécs-Szigetvár-Kaposvár-Kanizsa kereskedelmi útvonalon.

Sajátos fekvésénél fogva mind katonai, mind pedig kereskedelmi jelentősége a hadiesemények szerint nőtt vagy csökkent.

Török portyázók

XII. A TÖRÖK FÉLHOLD URALMÁNAK HANYATLÁSA 1665–1690

 RÉMONVILLE LOVAGNAK, XIV. LAJOS francia királyi bécsi követének jelentéseit olvasva nemcsak a korabeli francia külpolitika ellentmondással teli változásai felett elmélkedhetünk nagy tanulsággal, de ezek tükrében a vasvári béke miatt egyensúlyából kizökkent magyar bel- és külpolitika kapkodásairól, a főnemesi és a köznemesi osztály útkereső próbálkozásairól, nem egyszer egymást tipró, gátlásokat nem ismerő pálfordulásairól is sok és sokrétű információt kaphatunk. A magára hagyott, mindenkitől becsapott ország keserves vergődése ez, csak azért, hogy életben maradjon.(1)

Grémonville lovag sürgölődő érdeklődéséből sok hisztékeny tárgyaló fele arra következtetett, hogy a magyar ügy őszinte barátja, s ezért bizalmával ajándékozta meg. A francia követ szeme előtt azonban csak egy cél lebegett: a rivális Habsburg-ház szemmel tartása és francia királya érdekeinek a kizárólagos szolgálata. A magyar eseményeket és a történelmi szereplőket csak ebből a szemszögből figyelte s ítélte meg, emelte fel, vagy árulta el. Ha valóban a magyarok barátja lett volna, akkor kétségtelenül sokat segíthetett volna, de mert ennek nem volt mondható, így sokat ártott.

Azt is sajnálattal kell regisztrálnunk, hogy míg a versaillesi és a bécsi udvart, a velencei köztársaságot vagy a Felséges Portát tapasztalt és képzett diplomaták egész sora szolgálta, a magyar ügynek Zrínyi Miklós halála után nem maradt nemzetközileg is ismert szószólója. Még hazai vonatkozásban is hiányoztak a reprezentatív képviselők. Lippay érsek és Weselényi nádor hosszú életük utolsó éveit morzsolgatták, az erdélyi fejedelem és főurai elsősorban Erdélyt akarták menteni – amit igazán nem lehet nekik felróni! – de a magyar főúri és köznemesi osztályból jelentősebb diplomata nevét nem lehet feljegyezni.

Tragikus idők, amikor valóban „gazdátlan” volt az ország, amikor a kormánykerék mögött csak idegenek álltak, akikből még a jószándék is hiányzott.

A XVII. század harmadik negyedében a történelmi események a Balaton-Duna-Dráva háromszögtől távol játszódnak le, de ezek *tragikus fázisai mégis egészen közletről érintik majd Somogy és Segesd történetét is.*

Nagyszombat városát 1666-ban hatalmas tűzvész pusztította el, amelynek során a ferencesek kolostora is porrá égett. Mivel itt volt a mariánus ferencesek hittudományi főiskolája, így a könyvtárába mentették át a török által megszállt vidékekről a rendházak könyvtári és levéltári kincsének egy részét. E tűzvész következtében a magyarországi ferenceseket szinte felmérhetetlen kulturális veszteség érte.(2)

1666

Ez év *márciusában* fényes lakodalom volt Sárospatakon: a Rákóczi család egyetlen örököse, I. Rákóczi Ferenc feleségül vette Zrínyi Péter horvát bán leányát, Ilonát. Az esküvői meghívottak közt ott találjuk az ország vezető főurait, akik a vasvári megalázó béke feletti elégedetlenségüket hangoztatva, új politikai tájékozódást keresnek az ország megmentésére, ha kell, a Habsburg-ház ellenére is.

Újabb megbeszélésre került sor *április 5-én* a Trencsén megyei Stubnyán, ahol Zrínyi Péter horvát bán és Wesselényi Ferenc nádor politikai szövetség-levelet írtak alá.

Július 23-án Nádasdy Ferenc országbíró csatlakozik hozzájuk és röviddel később meg is kezdik a tárgyalásokat a törökökkel szövetségkötés reményében. Tervüknek megnyerik Apafi Mihály erdélyi fejedelmet is.

Ám ez még nem volt az egyedüli tájékozódás: XIV. Lajos francia király fáradhatatlanul intrikáló követe, Grémonville lovag is segítség lehetőségét csillogtatja meg, ami az eladósodott Wesselényit és Nádasdyt különösképpen érdekli. Zrínyi Péter felesége pedig, családi kapcsolataira támaszkodva – Frangepán Katalin rokonságát „ismerték” a lagunák városában – Velence felé fordul hasonló reményekkel.⁽³⁾

1667 A következő 1667. év *márciusában meghal Wesselényi nádor*. Egyik bizalmasa, Szente Bálint, révén a titkos tárgyalásokról pontos beszámolót kap Bécs. Az összeesküvők ellen azonban még nem lép fel, mert előbb politikailag akarja a mozgalom útját elvágni.

A király nem tart igényt a nádorválasztásra, hanem *helytartót nevez ki Nádasdy Ferenc személyében*. A közben lefolytatott titkos tárgyalások eredményeképpen szerződést köt a francia királlyal és ezzel a pártütők egyik legnagyobb támogatójukat veszti el. A politikai „semlegesítés” tovább folyik: Köprülü Ahmed török fővezér közli Apafi Mihály követével, hogy török segítségre sem számíthatnak a Habsburg-ellenes főurak, akik hol itt, hol ott tanácskoznak az országban. Ezekről a megbeszélésekről meg Wesselényi özvegye, Széchy Mária tájékoztatja a bécsi udvart.⁽⁴⁾ Nádasdy sem tud nyugodtan maradni... „megtér”... s politikailag is meggondolja magát és mindenről őszintén beszámol a bécsi Haditanács elnökének, Gonzagának.

Ezzel az összeesküvést logikusan befejezettnek lehetett volna tekinteni. De a politikában a meggondolatlan hangoskodás az úr, s ennek az irányynak a vezetői önmagukat mentendő egymást és vezéreiket sodorják a veszély felé.

Közben, sajnos, a vezető főurak „hatalma” is inkább hasonlított egy kártyavárhoz, mint a sziklaerősséghez: nagy kiterjedésű birtokokkal rendelkeztek ugyan, de nyakig úsztak az adósságban. Olyannyira, hogy már a felvett hitelek kamatait sem voltak képesek fizetni. E szomorú tény világítja meg igazán az 1667-ben kiadott Nádasdy-Batthyány levelet, amely dupla adóval sújtja birtokaik jobbágyait.

„Én Gróf Nádasdy Ferenc, Fogaras földinek örökös ura, Ország Bírja, Római szentelt vitéz, Zala, Somog és Vasvármegyéek Főe Ispánnya, etc. Gróf Zrínyi Péter, Horváth Országhi Bán, stb. Gróf Batthyány Kristóf, Császár és Koronás Király Urunk Őe Főlsége Dunán inneni Vágházainak Fő Generálisa és Gróf Eszterházy Pál és Gróf Batthyányi Pál és Gróf Draskovits János és Több Urak és Nemesek, tudtul adjuk, egyenlő értelemben *Kanizsa*, Berzence, Babócsa, Szigeth, Pécs, Siklós, Baranyavár, Kapos, Dombóvár, Koppány, Simontor-

nya, Tabódimező, Fejér és Verőcze tartomány beli Jobbágyainknak és Polgárságának közönségesen adjuk értétekre. Hogy mivel az Török Urak és Iszpaiak részéről elszenvedhetetlen sarcok sokakat csak szokott adóikon kívül való adóztatásokat, úgy mint Kysadót, Nagydót, Császár Adóját, Szekérpénzt, szekerezéseket, Birságokat és egyéb féle szolgáltatásokat nemcsak az végbeliek körül, de még az mi részeinkről is való Falukon elkövetnek és vesznek, úgy annyira, hogy noha az háború üdövel mind elpusztultak az faluk, mind azon által még az előbbeni adójukat is sokkal föllyül haladgya az mostani reájuk vetett Adó és Birságh, az mely föltevések miatt, immár nem kevés falunak el köllött futni és a pusztából is és az többi faluk is nagyobb részre mostanában is futó félben vannak. Az okáért mi is Tinektek föllyül említett Tartománybelieknek hadgyuk és parancsoljuk Ti is hasonlóképpen az minemű adótok az előtt volt, az mellyet mi nekünk Földes Uraitoknak adtatok, *két annyival tartozzatok*, az szekerezést valamint a Török részről az mi Jobbágyainkkal meg szolgálhattyk, *két annyival szolgállyátok megh és egyéb szolgáltatásoknak is az szerint köll megh lenni*. Melyet ha akármi okokra nézve el mulasztjátok vagy megh cselekennyi nem akarnátok, úgy mint az adót, szekerezést, Birságot az mint föllyül jelentettük be nem szolgáljátok, *bizonyosak lehetnek, hogy reátok küldvén, mind magatokat elhozatunk és rabbá teszünk, mind penigh mindeneteket prédára hányatjuk és elpusztítjuk. Isten velünk. Keresztur die 22 Augusti, 1667...*”(5)

Elképzelhető e kettős zsarolás eredménye az érintett megyékben és falvakban.

Segesd neve nem szerepel a listán. A magyarázatát Cselebinél találjuk meg, aki három évvel előbb járt Segesden és feljegyezte, hogy *Segesdet a kanizsai basa egy kiküldött tisztje igazgatta*, tehát a körzetnek volt a része. Erős török helyőrsége „megvédte a magyar támadások ellen”...

A következő négy esztendő a nagy politikai manőverek ideje, amire különös fényt vet egy szomorú valóság: senki nem bízik senkiben, és *mindenki mindenkít feljelent Bécsben*, miközben látszólag tovább szövik az összeesküvés játéka-
nak fonalait. *Zrínyi Péter* megbocsátást keres a bécsi udvarnál, de közben a török Portától kér fegyveres segítséget. Sőgora, *Frangepán Ferenc* a horvátokat lázítja, *I. Rákóczi Ferenc* pedig a Felvidék népeit és városait. *Tömegeket megmozgatni azonban egyik sem tud*. Ellenségeik száma azonban egyre szaporodik a bécsi udvarban.

1668–
1671

A tragikus végkifejletre 1671 április végén kerül sor: a magyar törvények mellőzésével, miután az idegenekből összeállított rendkívüli bíróság *Zrínyi Pétert, Frangepán Ferencet Bécsújhelyt és Násadsy Ferencet* a fővárosban, Bécsben fej- és jószágvesztésre ítéli. Több külföldi kormány, államfő – így a pápa – kegyelmei kérvényét, közbenjárását elvetve I. Lipót parancsára *mind a hármukat kivégzik*. Ugyancsak halállal büntetik Pozsonyban *Bónis Ferenc* zempléni nemest, és Stájerországban *Erasmus Tattenbach* grófot.

Nádasdy elítélése következtében kerül a mérhetetlen és hihetetlenül megterhelt *Nádasdy-vagyon*, melyhez *Segesd is tartozott*, a bécsi Udvari Kamara kezére. (6)

Óriási birtokok kerültek ekkor elkobzásra: a több milliós értékű *Nádasdy-vagyon* mellett a *Thököly vagyon* és az egész *Wesselényi birtoktest*. De a hűtlenség vádjával bíróság elé állított, s elítélt köznemeseket sem kímélte a Kamara: a foglyok általában ősi nemesi birtokaik felének, harmadának az átadásával

szabadulhattak csak ki börtöneikből. A bécsi bíróságok híven teljesítették a központi hatalom törekvéseit, melyek középpontjában a magyar politikai osztály erejének a megtörése volt, hogy közeli abszolutizmusának szabad utat nyithasson.

Ennek a politikának megtestesítői *Königsegg* birodalmi alkancellár, *Kinsky* cseh kancellár, *Auersperg* báró és legfőképpen *Lobkowitz Vencel herceg* voltak. Találóa jellemzi őket *Szekfű Gyula*(7), amikor így ír: „Az ő abszolutizmusuk egyszerűen abban állott, hogy a magyar alkotmány megszüntetésével a császári teljhatalomból kifolyólag akarták Magyarországot kormányozni, s belőle minél több adót kipurcolni. *Lobkowitzék abszolutizmusából végzetesen hiányzik a népjóléti momentum, mely a nyugati abszolutizmusoknak legnagyobb történeti igazolását szolgáltatja:* a francia korlátlan királyság már IV. Henriktől kezdve gondoskodik a felelősségére bízott nép anyagi jólétének emeléséről, s a feudális jogok megszorítása, a zabolátlan nagyurak kivégzése csak egyik oldalát teszi a francia éremnek, a másikon ott van Sullytól kezdve Colbertig a nagyszerűen kigondolt és óriási erőkkkel végrehajtott *gazdasági program*. *Lobkowitzék Richelieut követték a nagyurak lefejeztetésében, de gőgös nagyúri észjárásukban soha meg nem fordult, hogy a népet, melyet saját rendelkezési jogától fosztanak meg és amelyek kormányzását magukra veszik, nagyobb kereseti lehetőségekhez juttassák és az éhhaláltól megmentsék.*”

A magyar ügyek rendezését Lipót az udvarban elhatalmasodott *gyűlölet, megvetés és megtorlás* légkörében dolgozta ki. Alig fogták el Zrínyi Pétert és Nádasdy még szabadon járt-kelt, amikor Lipót már elhatározta: „az alkalmat ki akarom használni arra, hogy az ügyeket Magyarországon másként rendezzem be.” Így indult meg az a hatalmi gőzhenger, amely egész Magyarországon végiggördült pusztító erővel.

Am *Lobkowitz herceg* sem kerülhette el megérdemelt végét: *Grémonville* lovaggal való szoros barátsága a „hazaárulás” árnyékát vetette rá és egy szép napon ő is kegyvesztett lett.(8)

A bécsi udvari politika újabb fordulattal a francia udvartól elhajlott és a Török Porta jóindulatát kereste kedvezményes kereskedelmi szerződésekkel. Megalakult az *Orientalische Handelskompagnie* messzelátó tervekkel.

Magyarország gazdasági jóléte vagy politikai liberalizálódása ezúttal sem szerepelt a programon. Előre ügyeltek arra is, hogy az újra fellendülő állatkereskedelemből is csak Bécs és a Porta húzhasson hasznot. Központi irányítás alatt folyik tovább az ország szisztématisztikus kizsákmányolása. A budai basa 1670. jún. 17-i kimutatása szerint az előző esztendőben 60.000 szarvasmarhát hajtottak el a hódoltsági területekről a nyugati piacokra.

A marhakereskedelem természetesen nem volt újdonság. Tudjuk, hogy a Zrínyi testvérek valóságos kereskedelmi szerződést kötöttek a kanizsai török basával és a velencei kereskedőkkel a vágóhídra szánt állatok összegyűjtésére és elszállítására. Zrínyiék saját fegyveres erőikkel kísérték a hatalmas marhaszállítmányokat előbb egészen a Zára-i kikötőig, később Buccariba. A tengerparton és a tengeren a velencei gályák ügyeltek a szállítmányra. Zrínyiék kereskedése ellen Bécs akkor még tiltakozott. Miután az érdekelt főurakat lefejezték – akik pedig az így nyert jövedelmet teljesen katonáik fizetésére és felszerelésére fordították – most ők vették át az „üzletet” a bécsi Udvari Kamara javára.

A török vezetők nagy érdeklődését az efajta vállalkozások iránt – fegyvernyugvás idején – a török birodalom társadalmi felépítésében látjuk érthetőnek. A meghódított területek a birodalom – a szultán! – tulajdonába kerültek. Várat vagy települést magánszemély nem szerezhett. Még a belső birodalmi részen is ritka volt a családi vagyon, birtok. A meghódított területeken *a szultán nem birtokot, hanem hanem a jelzett birtok jövedelmét adományozta kiváló harcosainak, tisztjeinek vagy minisztereinek*. Adományát bármikor vissza is vonhatta. Ez magyarázza meg, hogy *a szerencsés kitüntetett nem a birtokát igyekezett növelni, hanem annak azonnali jövedelmét*, amit tüstént pénzbe vagy értékes drágaságokba fektett be, amin aztán a család osztozkodhatott, ha közben a szultáni kincstár rá nem tette a kezét.

Ez magyarázza meg azt is, hogy *a török főtiszt vagy főtisztviselő elsősorban a mának élt, élvezni akarta ameddig bírta a kapott javakat*, tudván, hogy anyagi jólétük csak átmeneti jellegű. Így nem is gondolhattak a kapott birtok javítására esetleges befektetésekkel, melyet csak később hozták volna meg a várt többszörös jövedelmet. A pénz hamar kellett. Ezért támogatták a kereskedelmet, amint csak erre lehetőség nyílt, ezért nem lehetett tervszerű állat- vagy gabonagazdálkodás sem, mert nem a jövőben, hanem csak a mában számoltak a török főurak.

De Bécsben sem gondolkodtak másképpen azok, akiknek a kezébe a hatalom letétt. A Zrínyi-Frangepán-Nádasdy jogfosztások után az elkobzott vagyonnok egy részét az uralkodó elajándékozta jeles „érdemeket” szerző híveinek, nagyobb részére pedig olyan magas „megváltási árat” szabott meg, hogy már ezek is lehetetlenné tették magyar főurak részére a birtokbavételt. A Nádasdy-birtokok után, például, sokáig senki sem mert érdeklődni mindaddig, míg hosszú tanácskozás után a Széchenyi család két jelentős képviselője be nem jelentette hivatalos igényét, amiről rövidesen szó lesz.

Az első megyei összeírásban, 1671-ben, Segesd neve még nem szerepel. Lakos-1671
ságáról csak évekkel később kapunk hírt.

Közben ugyanis a katonai helyzet alakulásával a törökök szétszórt helyőrségeik egy részét néhány fontosabb erősségbe vonták össze, aminek a következtében a hajdani földesúri gazdatisztek megjelentek itt is, ott is, a régi birtokokon a helyzet felmérésére.

A katonapolitikai hangulatra jellemző, hogy *a király december 22-i páténsével a végvári magyar katonaság kétharmad részét elbocsátotta a szolgálatból*, holott az ország felszabadítása még mindig váratott magára!

Ugyanakkor *a saját hadserege és háborúja támogatására új adót rendelt el 1672. május 25-én*. E két rendeletből világos, hogy Lipót elsősorban a magyar fegyveres erőt akarta csökkenteni, mert már akkor megvolt az elvi döntés az ország idegen csapatok által való „ellenőrzésére”, más szóval megszállására.1672

Az említett királyi páténs – rendelet – jobbjágyportánként 40 Frt adót vetett ki; ennek felét a földesúr, felét a jobbjágy tartozott fizetni. A *portális adót* nem fizető helységek lakóira pedig *a hús, a bor és a sör után forgalmi adót vezetett be*.⁽⁹⁾ *A katonai megszállás költségei így magára az országra hárultak.*

Vallási küzdelmek katolikusok és protestánsok közt

1673 Amíg folytak a harcok a török megszálló csapatok ellen, a magyar főurak, várkapitányok vallási rokonszenvük vagy hovatartozásuk szerint védelmet nyújtottak hitsorsosaiknak és ezzel elejét vették a katolikus és protestáns beállítású polgárok közt minden nagyobb tragédiának. Sajnálatos kivétel természetesen így is akadt. Igazi összetűzésre csak akkor került sor, ha a főurak politikai ellenfelek is voltak, és történetesen egymás szomszédságában éltek. Különös ironiája a sorsnak, hogy amint csökkent a mohamedán török elleni harc, úgy szaporodott a magyarok közt a vallási összetűzések száma.⁽¹⁰⁾

A magyarországi katolikusok és protestánsok közti feszültséget tragikus formában robbantotta ki a budai basa, amikor elárulta, hogy egyes gazdag felsőmagyarországi protestáns városok nagy pénzösszeget ígértek neki, ha katolikus papokat vagy tiszteket rabol el, vagy ejt fogságba. Mivel azonban az ígért pénzt nem kapta meg, bosszúból a kezén lévő foglyokat szabadon bocsátotta és az egész áskálódást a bécsi kormány tudomására hozta.

A feljelentésre Bécs igen brutálisan válaszolt. Pozsonyban rendkívüli törvényszéket állított fel, és 1673. szept. 27-re harminchárom protestáns tanítót és lelkészt idézett meg. E rendkívüli bíróság – *judicium delegatum* – elnökévé Szelepcsényi György prímást, bíráivá pedig csak katolikus főurakat nevezett ki a király. Az első pör aránylag enyhe ítéleteket hozott, mivel a bűnösnek véleményezett vádlottakat csak száműzték lakhelyeikről.

1674 A második pör, amely 1674 márciusában kezdődött, sokkal tragikusabb ítéleteket hozott. Vitnyédi István protestáns fiskális leveleire támaszkodva a vád ezúttal már *felségsértés és összeesküvés* lett. Az országból mintegy hétszáz protestáns pap és tanító kapott idézést, de csak mintegy háromszázan jelentek meg a bíróság előtt. Az azóta nyilvánosságra került dokumentumokból tudjuk, hogy a vádak legnagyobb része koholt volt. A pörből 237 tanító és prédikátor egy királyi *hűségnyilatkozattal minden büntetéstől mentesült*, többen azonban súlyos börtönbüntetést kaptak, *negyvenet pedig gályarabságra ítélték*.

Útban a tenger felé az elítéltek közül néhányan nagy nyomorúságok közt meghaltak, páran a lakosság segítségével megszöktek, *harmincat azonban Nápolyban és Buccariban a gályapadra láncoltak*.

A kegyetlen ítélet nem csak országszerte, de Európa-szerte is nagy felháborodást keltett. Az ítélet mind a magyar büntetőtörvényben, mind a végrehajtási utasításokban példa nélkül áll. Lipót király végül is engedett a holland katolikusok sürgető kérésének, akik saját sorsukat hozták fel példának. Így az ő közbenjárásukra és a holland protestánsok által felajánlott pénzbeli váltság ellenében Bécs végre elfogadta, hogy Ruyter holland tengernagy a még élő magyar protestáns gályarabokat Nápolyban kiválthassa.

Ez az igazságtalan pör és a kegyetlen ítélet a magyar katolikusok és protestánsok közt hosszú időre megmérgezte a közvetlen kapcsolatokat.⁽¹¹⁾

Sajnos nem ez volt az egyetlen nyitott seb a két vallási közösség közt. Kelet-Magyarországon a kirobbant vallásháború sok katolikus áldozatot követelt. E tájon a ferencesek közül is többen életükkel fizettek hithűségükért. Lővei Lászlót egyik szentbeszéde után a protestáns papok szolgálai kútba fojtották a Zemplén megyei Rádon (1673), Burkádi Hugót Szepesszombaton leszúrták (1678), ugyanott a két konyhás testvért a tűzhely fölé akasztották fel és alájuk

tüzet gyújtottak: *élve süttötték meg őket! Bogrierszky Kázmért* agyonverték (1678). *Scholz Ferenc* papnövendéket Kassa és Eperjes közt az úton ölték meg (1681), míg *Grabis Antalt* Sókuton, *az udvaron fűrészelték ketté* (1682). Eperjesen végezték ki a kálvinisták *Eppele Jánost* (1713), míg *Veszelovszky Antal* fejét karddal hasították ketté az előbb említett Rádon (1713). Azokon a helyeken, ahol a protestánsok megelégedtek a ferences rendházak kifosztásával és felgyújtásával, a városból vagy a faluból bottal kivert testvérek igazán szerencsésekknek mondhatták magukat.

Egyedül a római egyházhoz való hűségükért vesztették életüket *Kőrösi Márk*, *Pongrácz István* és *Godecz Menyhért* jezsuita szerzetesek is, amikor *Rákóczi György kálvinista* hajdúi elfoglalták Kassát 1619-ben. Arra akarták kényszeríteni őket, hogy az új vallás mellé álljanak, az új hithez csatlakozzanak. Amikor ezt határozottan megtagadták, borzalmasan megkínózták, megcsönkítették, majd egy szemétgödörbe dobták őket, ahol Pongrácz húsz hosszú óráig haldokolt. (12)

Somogyban hasonló kegyetlenségekről nem olvastunk eddig. Amikor a törökök az egész vármegyét megszállták, az utolsó magyar városok, falvak, palánkok, kastélyok elvesztése után a katolikus egyházi élet megszűnt, a falvak kiüresedtek, a papok, szerzetesek, ha történetesen nem estek fogságba, vagy életüket nem veszítették a harcok idején, más vidékre menekültek. A kolostorok és plébániák kiürültek, megszűntek létezni. (13) Bizonyos időbe került, míg egyes vállalkozó szellemű szerzetes papok megszervezhették a hódoltsági területek katolikus missziós állomásait, honnét parasztnak, kereskedőnek öltözve egyikük-másikuk meglátogathatta a hódoltsági falvak hívó katolikusait. Az 1664-es téli hadjárat beszámolóiból tudjuk (14), hogy *Pécsett ekkor a jezsuitáknak és a ferenceseknek is volt helyben lakó közösségük és házuk.* Hasonló missziós központ lett később Andocs is. (15) *Egyházmegyes, u.n. világi pap egyetlen egy nem élt ekkor Somogyban.*

Nádasdyról közismert, hogy birtokain a protestáns tanítók és prédikátorok menedéket kaptak és szabadon működhettek. A *Zrínyiek* sem üzték el őket, ha történetesen a birtokaikra menekültek. A *tolnai* protestáns iskola alapításáról és működéséről már szoltunk.

Thury Etele (16) református egyháztörténész munkáiból tudjuk, hogy *1618-ban* a veszprémi református egyházmegyéhez tartozott *Nágocs*, lelkésze Liptai Simon, *Csokonya*, lelkésze Batthyányi Balázs, *Csököly*, lelkésze Nádasdi Dániel, *Csurgó*, lelkésze Luskói János, *Nagybajom*, lelkésze Kosztolányi György, *Segesd*, lelkésze Luskói Máté stb.

Az *1634-ben* megtartott kiskomáromi református zsinaton jelen van a nagybajomi, a csurgói, az ötvösi, a böhönyei, a tapsonyi prédikátor is. *Ötvöst ekkor Segesddel együtt látta el Luskói Máté.* Kimentették magukat a görgetegi, a csokonyai, a lábodi és a visontai lelkészek... *A kiskomáromi református egyházkerületben ekkor 83 helyen éltek protestánsok; a lelkipásztori munkában ebben az esztendőben 39 lelkész neve ismeretes.*

A reformátusok mellett tudunk néhány ágostai evangélikus hitközösségről is: Marcali, Gomba, Somogypuszta, Söjtör, Hahót és Gelse községekben. *De vannak evangélikusok Segesden is!* (17)

Az új hit terjedésére jellemző, hogy a dunántúli refomátus egyházkerületben 1657-ben 132 anyaegyházat (plébániát) tartanak számon. *Ebben az esztendőben a segesdi protestáns lelkipásztort Szöllősynek hívták.*(18)

Helyben működő protestáns lelkipásztor tehát volt Segesden, ezt minden forrás megerősíti. Arról azonban nem olvastunk, hogy templomot is épített volna az új hitközség. Ha ilyen lett volna, azt a későbbi perek során döntő érvül lehetett volna felhasználni. Erre azonban nem került sor. Így csak feltételzhetjük, hogy istentiszteleti célokra vagy a lelkész lakását használták, vagy valamely szomszédos házat alakították át imaházzá.

Cselebi 1664-es leírásából tudjuk, hogy *Segesden két mecset volt, de volt egy dzsámi is.* Az egyik mecset alkalmasint a régi Szent Mihály templom lehetett. A török megszállók szokás szerint a keresztény templomot „vették át”, ill. alakították át mecsetté. A ferencesek kolostora és temploma a városon kívül volt, s erről az épületkomplexumról tudjuk, hogy azt a törökök lebontották és anyagát a vár megerősítése során használták fel. (Erre a sorra juthattak a környékbeli plébánia-templomok is). Sajnos a török *dzsámiról és a másik mecsetről* más forrást eddig nem találtunk.

Az 1664-es téli hadjárat során, amikor Segesdet Zrínyi Miklós átvette, a tanúk beszámolóiban nincs szó egyházi épületekről. Katolikus papot vagy protestáns lelkészt sem találtak a várban sem a faluban.

A harcok elcsendesedtével azonban a protestáns gyülekezet újra életképes lehetett. Erről tanúskodik az *alsóseged református eklézsia krónikája*, amely feljegyezte, hogy „van ezen eklézsiának egy régi bibliája, melyet Molnár Albert adott ki, kinek dedikációjának végén, legalól, tiszta papíron ez az írás vagyon: *Segesdi szent Eklézsiáé, 1676.*”

„...Ugyanezen bibliának tábláján – amely sajnos elveszett! – homályos betűkkel ez olvastatott: E szent Biblia megújított Táblájával az 1700-ik esztendőben, Büki Miklós prédikátorságában”.(20)

Így tehát az is biztos, hogy 1700-ban a segesdi protestánsoknak helyben lakó prédikátoruk volt!

Katolikus pap azonban nem volt Segesden. Csak a vándor barátok látogatták a római hithez hű maradt híveket. Ilyen azonban nem sok maradt, mint látni fogjuk.

Segesd a Séchenyi család birtokába kerül

1677

Segesd történetében fontos dátum 1677. május 14-e. I. Lipót király luxemburgi kastélyában aláírja azt az oklevelet, amely a *Nádasz Ferenc adósságainak kifizetésére letett 33.300 forintért Széchenyi György kalocsai érseknek és testvérének Lőrincznek, valamint ez utóbbi fiainak, Mártonnak és Györgynek, valamint leányainak Erzsébetnek* (Nagy Ferencné), *Katalinnak* (Vizkelety Ferencné), *Juditnak* (Jambrikovics Györgyné) és *Ilonának* (Talián Istvánné) *adja a három nagy birtoktestből álló javadalmat, ugymint:*

1) *Egervárát* a hozzá tartozó Egervár, Szentgyörgy, Oszkó, Gósfa, Szentlőrincz, Nádasd, Halugy, Andrecz, Marhócz, Szentbenedek, Csepincz, Ivanócz, Reznek, Jakabháza *lakott,*

Hagyfalu, Francsika, Nagyfalu, Almásd, Töttös, Mocsfalva, Nemesfalva, Lékfalva és Keresztur lakatlan birtokokkal Vas megyében,

2) *Pölöskét*, u. olyan nevű birtokokkal, Bak és Henye *lakott*

Farkasháza, Bedes, Barátokfa, Barnak, Tarnak, Kelink, Nána, Töttös, Turallo, Görbe, Náprádhá, Zebeczke és Erdőfa *lakatlan birtokokkal Zala megyében, és Nagykatassal Vas megyében.*

3) *Szentgyörgyvárt* az u. olyan nevezetű birtokkal, Szentlászló, Betefa és Senye *lakott,*

Egenföldre, Hidvég és Mánd Zala megyei, *Segesd*, Tótszentgyörgy, Kálmánca, Homokszentgyörgy, Marczali, Lábod, Csokonya, Györgyös, Kutfő, Tarnócza, Barcs, Darány, Zákány, Gyékényes, Bolyhó, Heresnye, Komlósd, Péterhida, Kőröshegy, Látrány, Jutt, Somogyvár, Maros, Gyugy és Gadány *népes,*

Taski, Kolon, Szentivány, Biye, Tótbaracz, Szemes, Vámház, Aranyos, Magyarád, Szentes, Telekes, Váralja és Baráthi *néptelen birtokokkal Somogy megyében.*(21)

Nem a véletlennek köszönhető, hogy a két Széchenyi fivér választása éppen erre a birtoktestre esett, amikor a család megtakarított pénzét okosan akarták befektetni. *Széchenyi György zálogként már bírta e birtokrendszer egyes részeit még Nádasdy idejében.*

1651. január 1-én Szombathelyt úgy egyezik meg Nádasdy Ferenc gróffal, hogy ez utóbbi tízezer forint adósságának hatszáz forintnyi kamata helyett átengedi neki a Szentgyörgyvárhoz tartozó birtokok felét. A földek másik részét 1665. augusztus 9-én Gersei Pethő László és felesége Bessenyei Magdolna vette zálogba szintén hatszáz forintért.

Ezt a részt Pethő második felesége, Thököly Mária grófnő 1677. szeptember 21-én hatezer forintért egészen átengedi Széchenyi Györgynek. A Nádasdy birtokokból tehát a szentgyörgyi rész felett már rendelkezhetett... elvben.

A pozsonyi kamara 1676. július 28-án járult hozzá ahhoz, hogy a három birtoktestet a hozzátartozókkal együtt, melyeket meg Radnay Mátyás zalavári apát bírt haszonbérben, 33.300 forintért Széchenyi György kapja meg. Az érsekkel kötött ilyenmő szerződést augusztus 21-én küldik fel az Udvari Kamarának jóváhagyás végett.

Kollonch Lipót kamaraelnök 1677. július 2-án Pozsonyban kiállított nyugtája bizonyítja, hogy Széchenyi György érsek a vételárat teljes egészében kifizette.

Ezek után a *vasvári káptalan* 1677 november 23-án kiállíthatta igazolását, amely szerint a *királyi adománylevélben megnevezett birtokokba az érseket hivatalosan beiktatta.*(22)

Bár a királyi adománylevélben mind a két Széchenyi testvér neve szerepel, a valóságban a Széchenyi család vagyonának igazi megalapítója *György érsek volt*, ami a következő levelezéséből is kiviláglik, amikor a hatalmas birtok tényleges kezelésére adja meg utasításait. Első megnyilatkozása ez a később is követett családi politikának, melynek vezérgondolata maradt a *birtokok megtartása egy testben egy kéz alatt*, míg a többi családtag csak a jövedelemből részesedett. A későbbi generációk ugyan nem tudták fenntartani sokáig az alapítók irányelveit, de az eredeti terv ez volt, mint erre utal az 1679. január 24-én keltezett levél:

„Nagy Ferenc uram (Széchenyi Lőrincz Erzsébet nevű lányának a férje) adja kezéhez (ifjú) Széchenyi Györgynek (Lőrincz fiának) az egervári jószágot minden jövedelmével együtt, robotjával, szőleivel, szántóföldjeivel, rétével, mal-

maival, hegyvám és dézsma borával, majorságbeli szőleivel, korcsmáival és azokból való jövedelmeivel, erdeivel szinte úgy. Szinte úgy Boldogasszonyfát, Szentiványt (ezek mindazáltal Vasvárhoz fognak ez után szántani, kaszálni együtt Győrvárral, Halup, Nádasd, Ocsko és Francsikával együtt, ha kezünk-höz gyün Isten által, de pénzbeli jövedelmek, dézsmájuk és más mindenféle jövedelmek, korcsmái ő számára lesznek) Győrvárott. Mindezekből ha mi jövedelem lehet, ez után övé legyen.

A korcsmák immár Szent Mihály napig én számomra lesznek Isten által, ugymint nádasdi, győrvári, boldogasszonyfalvi, szentiványfalvai, szentgyörgyi és egervári korcsmák. De az új bor begyűvén, azután övé lesznek azon korcsmák. Az épületnek is egy végben vitele Isten által én dolgom legyen. Az egervári tó és győrvári tó én számomra lészen ideig, szintén úgy az Tótság, hasonlóképpen Reznek és Jakabfa.

Az *pölöskei jószágot* is a szerént adja kezéhez azon jószágnak minden jövedelmével, semmit sem excipiálván.

Az *szentgyörgyvári jószágot* az szerént. (Ide tartozott a segesdi birtok.) *Hanem az somogyságbeli pénz jövedelmét magam számára tartom ideig az oda való falukból, pusztákból, kiket eddig is ide szolgáltatott Nagy Ferenc uram, ezután is Isten által ide fogja ő kegyelme szolgáltatni bizonyos ideig, mert az is ugyan Széchenyi György kezéhez fog menni Isten által.*

Ezek a korcsmák lesznek számára (e jövő esztendőben Isten által) egervári, győrvári, boldogasszonyfai, szentiványi, szentgyörgyi. Meg köll parancsolni az tisztviselőknak, jobbágyoknak és seregnek Egervárott, Szentgyörgyvárott, Pölösken, mint urukat úgy tartsák. Mindazáltal mivel hogy ifjú, ritkán is lehet az jószágban mostanában kiváltképpen, én pedig közelebb vagyok, *enyém leszén ezután is Istán által vigyázás, én leszek az inspektor.* Datum Rákos, 24 januárii 1679, Széchenyi György, kalocsai érsek.

P.s. Az egervári majort, kiben mind szarvasmarhát, sörtés marhát, apró marhát inventálni kell, s úgy kell kezében adni Széchenyi Györgynek.”

Az itt idézett oklevelek *Segesdet, mint népes községet* jelzik a birtoktestben, ám meg kell jegyeznünk, hogy ekkor még *Segesd és környéke a török megszállás zónájához tartozott. A Széchenyi család megvette ugyan, de azt átvenni még nem volt módjában mindaddig, míg ez az országrész is fel nem szabadul.*

A Széchenyiek felemelkedése

A Széchenyiek természetesen nem ezzel az adásvételi szerződéssel léptek be a magyar történelembe. A Sárvárfelsővidéki Széchenyi család őseit Benedeknek hívták és *családi neve Szabó volt.*(23) A család eredetét azonban a XIII. századig lehet visszavezetni. Nevükkel hol birtokszerzési, hol örökösödési aktákban, hol hadi vállalkozások beszámolóiban találkozunk.

Az első, akiről részletesebb ismereink vannak, *Mihály, aki 1530-ban született és 1580 körül veszprémi kapitány volt.* Jelentős birtokkal rendelkezett már Széchenyben, honnét a család magát nevezni kezdi. *Kisbirtokos katonacsalád az övé.* Hú és becsületes szolgálatával több elismerést érdemelt ki.

Márton nevű fia Bán Sárával kötött házasságot. Ebből a frigyből született György, a későbbi kalocsai, majd esztergomi érsek és primás, valamint *Lőrinc.*

Széchenyi György érsek családjának, mely eddig még a Széchenyi-Szabó nevet viselte, 1629-ben címeres levelet szerez a királytól és hosszú papi, püspöki és érseki pályáján – 103 éves korában halt meg, 1695-ben – gondosan megtakarított pénzével megveti a család vagyonának alapjait.(24)

Címere: Szívpajzzsal diszített négyelt pajzs; jobb felső és bal alsó vörös mezején hatalmas halom középsőjéből kinövő ezüst kettős kereszt; jobb alsó és bal felső kék mezejében a jobb felső sarokból kinövő arany nap felé repülő természetes sas; a szívpajzs arany mezejében zöld halmon álló vörös csőrében zöld koszorút tartó, kiterjesztett szárnyú jobbra fordult fehér galamb.

Mint jeleztük, 1677-ben megveszi a Nádasdy Ferenc lefejezésével a kincstárra szállt szentgyörgyi uradalmat és az ahhoz tartozó Segesd, Kálmánca, Marcali, Lábod, Barcs, Zákány, Gyákényes stb. községeket, földeket. Az adomány levelet az ő nevére és öccse Lőrinc nevére állítja ki a király.

Eme birtokot öccsének, *Lőrincnek* (1610–1678) Gellén Judittal kötött házasságából született fia *György* (1653–1732) örökölte. György részt vett a felszabadító háború harcaiban, többek közt Szigetvár visszavételében is. Vitéz magatartásáért 1697-ben, március 30-i dátummal a királytól grófi rangot kap saját katonai érdemeiért – mint mondja az oklevél – és nagybátyjai, *György* esztergomi és *Pál* kalocsai érsekek hű és kiemelkedő szolgálataiért.(25)

Beketfalvi Mórocz Ilonával kötött házasságából születik egyetlen fia *Zsigmond* (1681–1738). Marcali birtokán ő ad házhelyet Somogy megye házának a felépítéséhez. Batthyány Mária grófnővel kötött frigyéből négy fia született: *Ignác, László, Antal és Zsigmond II.*

A négy Széchenyi gróf közül három köt kardot Mária-Terézia királyné trónjának védelmére.

Antal gróf már ifjú fejjel katonának áll. Az örökösödési háborút ezredesi, a hétévest ezredtulajdonosi és altábornagyi rangban végzi. A családban mindmáig ő érte el a legmagasabb katonai fokozatot.

Ignác gróf 1744-ben felkelő ezredes, a hétéves háború idején kapitányi, majd őrnagyi rangot visel a Nádor-huszárok híres ezredében.

Lászlót gyenge egészségi állapota eleve kizárta a katonai karrierből. Korán halt meg.

A legfiatalabb, *Zsigmond II.* mint kapitány vonul hadba a Nádor-huszárok-nál, de súlyos bokasérülés következtében már 1744-ben hazatér birtokaira és hetekig nyomja az ágyat.

A család hagyományos őszinte vallásossága az egész nemzedék életében látható. A legidősebb fiút, *Ignácot*, eredetileg papnak szánta a család. A katonáskodás azonban más irányt szabott életének. Élete végén a lilienfeldi cisztercita kolostor gyakori vendége. De jelentős adományokat tesz az egervári templom és a mariazelli Mária-szentély javára is. *Zsigmond* a széplaki templom díszítésében tűnik ki. *Antal* gróf a *segesdi Fájdalmas Boldogasszony kegykapolnájának a restaurálásával kezdi vallásos jellegű jótékonyosságát.* Ő ad telket a felszabadítás után Segesdre visszatérő ferencesek kolostora és temploma számára. Hatásosan segíti az építkezést is, mint erről majd bővebben szólni fogunk.

A grófok egymás közt csak magyarul leveleznek, de a feleségeik leginkább már németül, követve ebben az bécsi udvart utánzó divatot. A családi életben azonban a magyar lesz mindig a legtöbbet használt nyelv.(26)

A családi vagyont alapító György és Lőrinc terve az volt, hogy a vagyon egy darabban maradjon, egy családtag keze alatt, míg a többi csak a jövedelemből kapja meg a maga részét. A mostani négy Széchenyi fiú ezt már nem tudta betartani és röviddel apjuk, I. Zsigmond halála után, *1741-ben négy birtokra osztották azt meg: ugyanannyi kastély is épült és udvar szervezetetett a különváló családtagok részére.*

Ignác Egervárott telepedett le.

Antal Czenken. (Ehhez a birtok-testhez tartozott ekkor Segesd is.)

László Horpácson, és a legfiatalabb,

György megmaradt Széplakon. Ám ez a döntés sem lett hosszú életű.

Ignác könnyelmű életével súlyos adósságokba verte magát és több sikertelen próbálkozás után – minthogy közben László gróf is meghalt – a maga harmadát „ideiglenesen” húsz esztendőre bérbe adta testvéreinek.

Antal és Zsigmond grófok halála után Ignác gróf minden vagyonát bizonyos tartásdíj fejében átengedte II. Zsigmond két fiának. II. Zsigmondnak Cziráky Máriával kötött házasságából ugyanis két fiú született: *József* (1751–1774) és *Ferenc* (1754–1820).

József még fiatalon meghalt.

Ferenc gróf Antal nevő nagybátyja és József nevű testvérbátyja halála után az egész Széchenyi vagyont örökölte. S ez a vagyon csak Somogy megyében 177.000 holdat jelentett!

Ferenc gróf közéleti pályafutása példás volt. Már pécsi királyi biztos és egész Dunántúl adminisztrátora, amikor II. József magyarellenes politikája ellen tiltakozva minden tisztségéről lemond. A közéletbe csak II. József halála után tér vissza. 1783-ban a horvát bán helyettese, 1785-ben Somogy vármegye királyi biztosa, majd 1798-tól somogyi főispán. Később királyi főkamrás és helyettes országbíró. 1802-ben a nemzetnek ajándékozta a már akkor híres 15.000 kötetből és 1150 kéziratból álló könyvtárát és levéltárát, megvetve ezzel az Országos Széchényi Könyvtár alapjait.

1811-ben I. Ferenc király önkényuralma idején családi birtokaira vonult vissza. 1818-ban soproni nagy könyvtárát is a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Barátai közt tartotta számon Hofbauer Kelement, az árva és elhagyott gyermekek apostolát, akinek szociális vállalkozásait lelkesen támogatta.

A magyar politika akkori kilátástalansága a búskomorságba taszította, így nem érthette meg nagy fia, *Széchenyi István* országos hírnevét.

Festetich Juliával kötött házasságából három gyermek született: *Lajos* (1781–1855), *Pál* (1789–1871) és *István* (1791–1860) a „legnagyobb magyar”.⁽²⁷⁾

Széchenyi II. Zsigmond özvegye még 1771. február 16-án Széplakról átköltözött Horpácsra és 1772-ben itt új kastélyt épült.

Széchenyi Ferenc házassága után *Czenken* telepedik le. Bár a közügyek sokszor kiszólítják családi otthonából, *a család igazi fészke mégis Czenk marad.*

Az 1741-i osztozkodáskor a birtokon lévő teher 106.800 forint volt, de az örökségben szerepelt 17.000 készpénz-tartalék. Amikor azonban 1775-ben, tehát 34 év múlva Ferenc gróf átveszi az egész vagyon kezelését, az adósság már 695.000 forint. Ebben az Ignác gróftól maradt adósság egyedül 80.000 forintot jelent. A nagyfokú eladósodás oka, Ignác hanyagsága mellett, a véget nem érő háború, amikor a férfiak a hadszíntereken töltötték életük javát és a

vagyon és a birtok kezelése gazdatisztjeikre maradt. A következő nemzedék nagy érdeme, hogy a család vagyoni helyzetét újra egyensúlyba tudta állítani, jólétét biztosítani anélkül, hogy hagyományos kulturális szerepén, szellemi szintjén, erkölcsi tisztességén csorba esett volna.

Ferenc gróf 1815-ben gyermekei számára három majorátust szervezett...

Lajosnak Clam-Gellas Alojziával kötött házasságából született János (1812–1874). Ennek egyik fia, az 1837-ben született Sándor örökölte a segesdi birtokot...

A két utolsó Széchenyi, akiket a segesdiek még ismertek Széchenyi Bertalan és Széchenyi Márton volt.

Széchenyi Bertalan (1866–1943) a két világháború közt a felsőház elnöke, a MTA tagja és az Országos Erdészeti Egyesület elnöke. *Télen, nyáron gyakran megfordult Segesden.* Gazdatisztjeit és erdőmérnökeket az Akadémiák legjobb végzős növendékei közül szerződtette mindig. Majorjaiban, egész birtokán cselédeinek a járandósága – kommenciója – közismerten a legjobb volt az egész megyében. A zajos mulatságokat nem kedvelte. *Fővárosi elfoglaltságai közt mindig időt szakított arra, hogy az úrnapi körmeneten Segesden legyen,* ahol a községi bíróval együtt vezették a férfiak menetét. Körmenet után a templomtéren – az Ánglusban – a gazdakör tagjaival elbeszélgetett a helyi problémákról. A ferences plébánostól, az igazgató-tanítótól a középiskolás segesdiek előmeneteléről érdeklődött. A segesdi „gazdák” közül többet névszerint is ismert. 1901-ben épített szép kastélya ma szociális otthon.

Márton nevű fia, vele ellentétben, jobban érezte magát a fővárosban, de gyermekeit mindig lehozta Segesdre a nyári iskolai szünetek alatt. 1944–45 telén családjával együtt Segesdre költözött, amíg a *frontharcok vége felé a németek ki nem telepítették Ausztriába.* Birtokait elvesztvén mint agrármérnök nevelte fel gyermekeit. Bécsben halt meg. (27b) Halálát közlő gyászjelentését az USA-ban élő fia írta alá és küldte meg a segesdi plébániára is.

A család ismertebb tagjai még:

Széchenyi Imre (1858–1905) aki a MTA megbízásából megírta Somogy vármegye gazdasági monográfiáját.

Széchenyi Béla (1837–1916) híres afrikai vadász, a MTA és az ázsiai magyar tudományos expedíció tagja.

Széchenyi Dénes (1866–1934) a külügyi szolgálatban töltötte le életét. Főbb álmóshelyei: Berlin, Athén, Bruxelles és Szentpétervár.

A Magyar Életrajzi Lexikon (1969) 18 Széchenyi gróf nevét sorolja fel, akik kimagasló katonai, politikai, gazdasági vagy kulturális tevékenységükkel öregbítették a család hírnevét. Ezek közé tartozott *Széchenyi Ödön gróf* is, aki 1860-ban megszervezte az első Budapesti Önkéntes Tűzoltó Testületet.

Magyar politikai változások a XVIII-ik század végén

Amikor I. Lipót király 1677 májusában aláírta a luxemburgi oklevelet, amelynek értelmében Segesd a Széchenyiek kezére került, Varsóban XIV. Lajos francia király követe, Apafi Mihály erdélyi fejedelem és a magyarországi bűjdósók megbízottjai is aláírtak egy egyezményt. 1677

A francia király a Habsburg-ellenes mozgalom támogatására évi 100.000 tallér támogatást ígért. Ezen a pénzen a franciák ill. a bűjdósók 15–15.000

katonát tartanak majd fegyverben és a hadjáratot a Habsburg-ház ellen még ez év nyarán meg is kezdik.

Szeptember 26-án az erdélyi fejedelmi tanács Radnóton úgy határoz, hogy a hadjáratához szükséges török hozzájárulás megszerzéséig Thököly Imre gróf álljon a bujdosók seregének az élére.(28) Magyarországra rövidesen így újabb háborús idők várnak...

A Thököly-felkelés harci eseményei Somogyra nem terjednek ki, de diplomáciai, gazdasági, politikai és katonai következményeit itt is érezni lehet.

1681 I. Lipót király *1681 áprilisában* országgyűlést tart Sopronban.(29) A protestáns rendek ezt az alkalmat használják fel arra, hogy feliratot adjanak át az országgyűlésre érkező királynak. Minthogy többször benyújtott sérelmeikre mindeddig nem kaptak érdemleges választ, megtagadják a hivatalos tárgyalásokon való részvételt. A *december végéig* elhúzódó megbeszélések alatt többször tiltakoznak a tervbe vett törvényjavaslatok ellen, melyekben előbbi vallásszabadsági jogaik veszélyeztetését látják.

A *december 30-án* szentesített határozatokból országos jelentőségű a 25. tc., mely a földesurak kegyúri jogainak a fenntartását határozza el, megerősítve ezzel az 1608-i vallásügyi történyt. De kimondja azt is, hogy vallása személyes gyakorlatában senkit nem szabad megakadályozni, és hogy *a száműzetésbe küldött protestáns tanítók és prédikátorok szabadon visszatérhetnek*. A 26. tc. az elvett protestáns templomok helyébe újak építését engedélyezi bizonyos megkötésekkel.(30)

Itt, a vallási kérdések tárgyalása közben merül fel Somogy vármegye vallási helyzetének a kérdése is és hangzik el a közismert jelentés: „In Simighiensi comitatu parochus nullus, predicatorum circiter centum... vagyis: *Somogy megyében már egyetlen katolikus plébános sincs, míg a protestáns lelkészek száma körülbelül száz.*”(31)

Segesden is van megszervezett protestáns eklézsia, vagyis „plébániai szervezetben” működő közösség, de a katolikusoknak még nincs papjuk. Őket csak a vándorbarátok látogatják titokban.

1682 A következő 1682. esztendőt a vihar előtti évnek is lehetne nevezni.

Január elején a kurucok követei Isztambulban azt kérik a török vezetéstől, hogy Thökölyt nevezze ki Magyarország fejedelmévé. Thököly ebben az esetben megígéri, hogy két éven belül az egész magyar királyságot meghódítja vagy megnyeri.

Április végén a Fogarason ülésző erdélyi országgyűlésen felolvassák a szultán levelét, melyben megparancsolja, hogy Thökölyt támogassák magyarországi hadjáratában.

Június 15-én fényes lakodalom keretében Thököly feleségül veszi Munkács I. Rákóczi Ferenc özvegyét, Zrínyi Ilonát, majd egy hónap múlva, *július 7-én*, megkezdí sikeres felsőmagyarországi hadjáratát. A harci eseményeknek *november 19-én* a Bécsben aláírt fegyverszünet vet véget.

A megegyezés értelmében Felső-Magyarország és a Dunán inneni (keleti) megyék és Garamig Thököly kezén maradnak. A bécsi udvar a bányavárosok jövedelméből 3.000 fontot fizet Thökölyinek. Bécsnek mindenáron időre volt szüksége, így engedett a lázadó főúr követeléseinek.

Bécs sikertelen ostroma

1683

Sem a fegyverszünet, sem a megegyezés nem talált tetszésre Isztambulban. Az elégedetlen IV. Mehmed szultán már *1683 januárjában* megküldi parancsát Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, hogy I. Lipót ellen indítandó hadjáratához a fejedelem is csatlakozzék az erdélyi seregekkel.

A török szultán harci készülleteinek hírére *március 31-én* Sobieski János lengyel király és I. Lipót császár és király katonai szövetséget kötnek egymás megsegítésére.

Április 1-én IV. Mehmed útnak indul új seregével Drinápolyból. A hadjárat célja Magyarországon át Bécs, Lipót király megbüntetése.

A török sereg *május 13-án* ver táborn Belgrád alatt. A hadjárat fővezérévé Kara Musztafa nagyvezért nevezi ki a szultán. A hadjáratban személyesen nem kíván részt venni és testőreivel Belgrádban marad. A szultáni parancsra Kara Musztafa 250.000 embert és 300 ágyút indít útnak Bécs bevételére.

Június 7-én a török sereg Eszéknél van már, ahol Kara Musztafa ünnepélyesen fogadja Thökölyt.

Június 30-án Eszterházy nádor így ír Lipótnak: „Pozsony, Trencsén, Nyitra kivételével az egész Felső-Magyarország Thököly mellé állt, hogy életét mentse, vagyonát óvja...” (32) Aki pedig nem hódolt be, azt a török fegyverrel kényszeríti térdre felvonulása során.

Július elejére a török seregek beveszik Veszprémet, Tatát, Pápát és Pannónhalmát. Július 5-én már Győr külvárosait gyűjtják fel a száguldozó akindzsik.

A Rába folyó vonalán felsorakozott és Lotharingiai Károly vezetése alatt lévő császári csapatok visszavonulnak Bécs közeli védelmére. A legfelsőbb bécsi hadvezetés a részben már úgyis megszállt Magyarország védelmét megtakarítja, más szóval egyszerűen magára hagyja. A magyar koronát Pozsonyból Ausztriába szállítják, Lipót pedig családotól Linzbe menekül.

Apafi Mihály erdélyi fejedelem hadai élén szintén útra kél és *augusztus 18-án* a Lajta mentén üt táborn. Hosszú és ügyes diplomáciai tárgyalások után eléri, hogy az ostromban ne kelljen részt vennie, de vállalja a Duna-hidak őrzését egészen Győrig.

Thököly Imre kurucaival *július 25-én* egészen Pozsonyig jut. Érkezése a város megnyitja kapuit. Lotharingiai Károly csapatai azonban pár nap múlva már kiűzik a város falai közül. A nagyvezér az ő érveit is elfogadja: a kurucok sem vesznek részt közvetlenül a várostromban. Feladatul a Duna bal partjának az őrzését kapják.

A Nyugat-Dunántúl vármegyei és városai az ott birtokos főurakkal Thököly hűségére térnek a török sereg közeledése szerint, de amikor Kara Musztafa bécsi táborába rendeli őket, mindössze hárman jelennek meg!

Bécs ostromában így magyar csapatok nem vesznek részt. A két román fejedelem és a tatár kán seregei azonban igen.

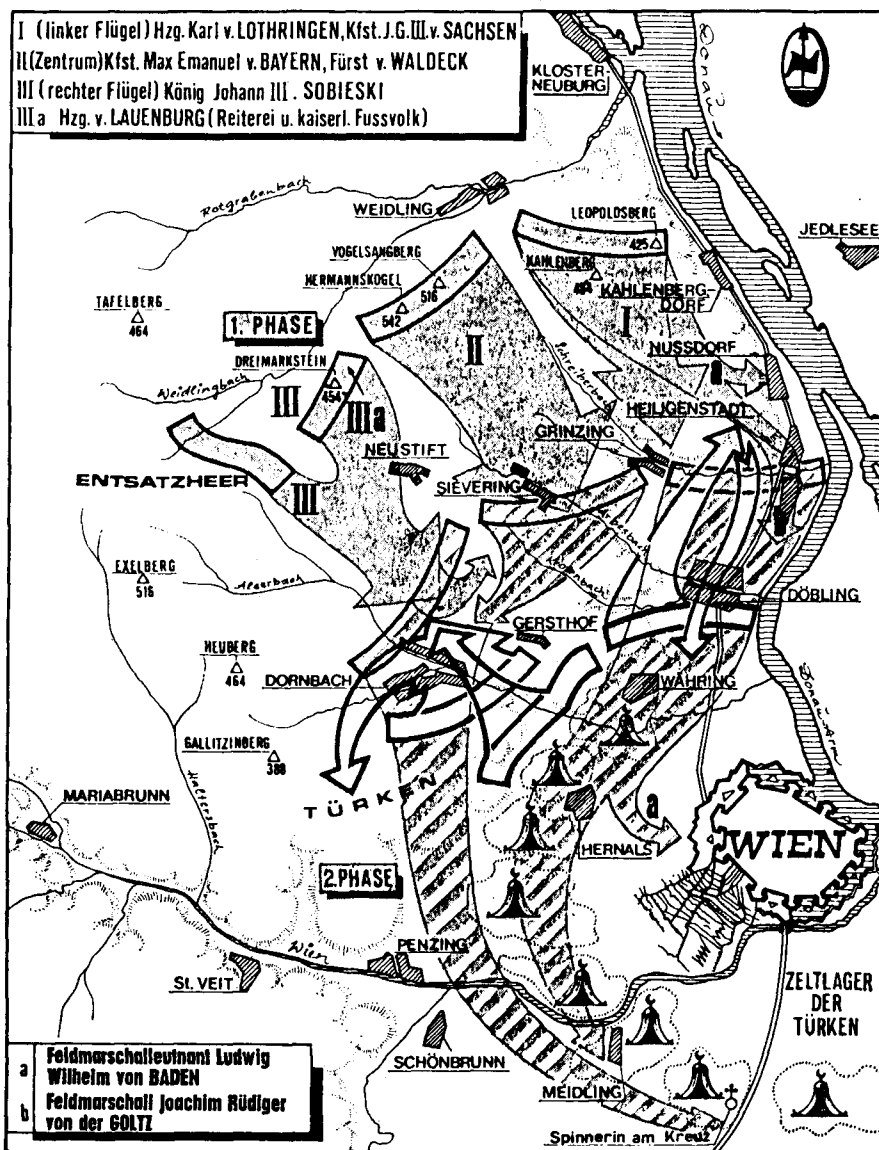
Szeptember 9-én Kara Musztafa hadiszemlét tart serege felett és fájdalommal állapítja meg, hogy a július végétől tartó ostrom alatt serege eredeti létszámának egy negyedét már elvesztette. Bécs védelmét Rüdiger Stahremberg gróf vezette okosan és bátran.

Szeptember 10-én a lengyel, bajor, szász és a császári csapatok már gyülekeznek Bécs felmentésére.

Szeptember 12-én Lotharingiai Károly herceg, II. Miksa bajor és III. János-György szász választó fejedelmek vezetése alatt harcoló egyesített seregek Sobieski János lengyel király felmentő seregével karöltve összpontosított támadást intéznek a Bécset körülzáró török hadsereg északi szárnya ellen. Az egész napon át tartó ütközet estére, a Kahlenberg hegyéről indított fergeteges lengyel rohammal vitathatatlan győzelemben ért véget.

A török csapatok a kemény harcban igen súlyos veszteséget szenvedtek mielőtt meghátráltak volna. Az ütközet után nagy mennyiségű zsákmány került a győztesek birtokába: 300 ágyú, 15.000 sátor, 9.000 szekér, két millió pénzbeli hadizsákmány, a török hadsereg egész zsoldja!

Die Entsatzschlacht am 12. September 1683

Bécs ostroma (A Bécsi Hadimúzeum kiadványa)

A hír, hogy *Kollonich Lipót, bécsújhelyi püspök hatszáz elhagyott gyermeket szedett össze a hajdani török tábor helyén a győzelem másnapján*, általános megdöbbenést keltett. Most látta először a keresztény Nyugat a hódoltsági területek embertelen szenvedéseinek egy kézzelfogható, s tán legfájdalmasabb bizonyosságát: *a rendszeres gyermekrablást.*(33)

Két nap múlva, *szeptember 14-én*, a Bécs alól menekülő török nagyvezér Győrben van és rendezni kezdi megtépzott seregét. A tatár lovasok azonban még mindig pusztítják Stájerországot és Alsó-Ausztriát.

Szeptember 17-én Apafi Mihály társaságában Győrből Budára indul Kara Musztafa. Thököly a bécsi keresztény győzelem hírére seregét egészen Zólyomig menti.

Október 12-én a törököket üldöző Sobieski parancsnoksága alatt a keresztény csapatok újabb győzelmet aratnak Párkánynál. Másnap, *október 13-án* Kara Musztafa engedelmével Apafi Mihály fejedelem a Pest megyei Biá-ból visszaindul Erdélybe.

A török csapatok bécsi kudarcának a hírére IV. Mehmed szultán *október 14-én* Belgrádból sietve visszaindul Drinápolyba.

Bécs felmentése után a hadjárat végső akkordjai gyorsan követik egymást:

Október 27-én, egy heti ostrom után a keresztény seregek beveszik Esztergomot.

November közepén Thököly csapatait Debrecen vidékére vezeti téli szállásra.

A két román fejedelem és a tatár kán Bécs alól visszatérő csapatai *novemberben*, Erdélyen átvonulva, hazatérnek.

Decemberben Sobieski lengyel király ezredei a Szepes megyei Lublónál lépik át a magyar határt.

A Bécs ellen küldött török haderő megtépzott egységei a Duna mentén téli szállásaikra vonulva szintén kivonulnak az országból.

Távozásuk után a Dunántúlon, így Somogy megyében is, visszaáll a megelőző állapot megszálló jellege: a helyzet így „továbbra is változatlan”. Ám mintha a törökök nyugtalansága megnőtt volna. A bécsi kudarc és a vele járó nagy veszteségek felett nem lehetett egyszerűen napirendre térni. A felelősség kérdése mindenkin felmerült.

IV. Mehmed szultánban is, aki parancsot ad Kara Musztafa nagyvezér kivégzésére. A halálos ítéletet, a régi rend szerint, Belgrádban hajtják végre. Utódjául a szultán Kara Ibrahimot jelöli ki. (Hivatalban csak 1685-ig marad.)

Az 1683. évi hadjárat alatt a keresztény seregeket XI. Ince pápa hatalmas pénzüsszegekkel támogatta. Sobieski félmillió forintot, Lipót több mint egy milliós segílyt kapott. A cél seregiek felszerelésének és élelmezésének a biztosítása volt.(34) Bécs védelmére a magyar főpapok megtakarított pénzét is felhasználták: Szelepcsényi primás 499.000 forintnyi és Széchenyi György kalocsai érsek 61.000 forintnyi bankbetétjeit Kollonich Lipót foglaltatta le az osztrák főváros védelmi kiadásainak a fedezésére.(34b)

A pápai diplomácia továbbra is nagy figyelemmel kísérte a Duna melléki eseményeket és a pápai követek fárdahatatlanul dolgoznak tovább, hogy a keresztény fejedelmek és Velence közös vállalkozását továbbra is lehetővé tegyék.

A felszabadító hadjáratokról

1684– A bécsi győzelem újra igazolta, hogy őszinte összefogással le lehet győzni az
1685 addig olyan félelmetes török haderőt is. Buonvisi pápai követ törekvése tehát az volt, hogy békés kapcsolatot teremtsen az osztrákok és franciák, valamint I. Lipót és a vele elégedetlen magyarok közt.

1684. január 12-én I. Lipót király ünnepi szózatot intéz az országhoz. Ígéretet tesz az ország török megszállásának felszámolására; békességre és megegyezésre hívja, szólítja fel népeit és megbocsátást ígér a hozzá átpártoló Thököly-alattvalóknak. *Február végére 17 megye, 12 város és 14 főúr tesz ilyen körülmények közt hűségesküet a királynak.*

A tervbevett hadjáratok kidolgozásánál Montecucolli elvei voltak az irányadók: három hadoszlopot, ill. hadsereget állítanak fel, meghatározott katonai tervvel:

- *a jobbszárny* Leslie tábornok vezetése alatt Horvátországból indul majd támadásra,

- *a balszárny* Schultz tábornok parancsnoksága alatt Felső-Magyarországon indul Thököly Imre és hívei ellen, akik még mindig a török szövetségesei,

- *középütt*, a Duna völgyében Lotharingiai Károly herceg vezeteti majd a fősereget. Ez a hadoszlop, mely ekkor már 40.000 embert számlált, *június 13-án* beveszi Visegrádot és két hét múlva sikerrel vissza veri Kara Musztafa budai basa ellentámadását. További hadműveletei következtében *június 30-án* már a török által felgyújtott Pest városába ér.

Július 10-én újra támad Kara Musztafa Szentendre határában, de vereséget szenved. *Egy hét múlva Károly herceg csapatai körülzárják Buda várát.*

Július 22-én a szövetséges hadaknak újra csatába kell bocsátkozniok Kara Musztafa budai basa felmentő seregével. A törökök vállalkozása ezúttal is megghiúsul. A keresztények veszteségei is nagyok.

Budát pedig továbbra is keményen tartja Kara Mohammed. Miután az 55.000 fős ostromlól seregből 23.000 elpusztul, százkilenc napos harc után a keresztény sereg siker nélkül kezdi meg elvonulását a vár alól. Nemcsak a csalódás nagy, de a keserűség is. A balsiker oka a vezetők széthúzása és az utánpótlás teljes szervezetlensége. *Végül már a lőszer is hiányzott és a katonák porciójára már kenyér sem volt(!)*, amikor Károly herceg *november 3-án* parancsot adott az ostrom beszüntetésére.

Délen Walter Leslie tábornok a Dráva-Száva közén 130 éves török uralom után visszavette a kulcspozícióban lévő Verőce várát. De tovább már nem jutott.

Északon Schultz tábornok Eperjes alatt megverte ugyan Thököly kurucait szeptember 17-én, de *november 29-én* hosszú és sikertelen ostrom után a vár alól eredménytelenül vonult vissza. Thököly Rimaszombatból küldhette az élelmet Érsekújvárra. Apafi azonban a rossz termésre hivatkozva, nem tudta segíteni Budát. A tél küszöbén vagyunk és a szultán utasítása szokatlanul kemény hangon volt megfogalmazva, annál is inkább, mert ő is nagy szükségben volt.

1685 Hogy időt nyerjen, újra diplomáciai lépésekre szánta rá magát. Újabb, bár elfogadhatatlan békeajánlataival mégis elérte, hogy az 1685-ös hadjárat csak júliusban indult meg.(35)

Februárban, közben, az erdélyi országgyűlés Thökölyt hűtlensége miatt megfosztotta erdélyi birtokai jövedelmétől. A kuruc vezér katonáit nem tudta fizetni és olyan nehéz helyzetbe jutott, hogy saját várai őrzésére is török segítséget kért.

A tavaszi fegyvernyugvást a szultán arra használta fel, hogy Belgrádban 80.000 főnyi sereget vonjon össze és minden magyar földön lévő török várát megerősítse katonával, és ellássa fegyverrel és élelmiszerrel.

A keresztények megsegítésére a pápa újabb 300.000 aranyat küldött a magyarországi hadjárat céljaira. A király az erélyes *Széchenyi Györgyöt esztergomi érsekké nevezte ki*.

Közben, ha lassan is, de csak összegyűlt a keresztény sereg. Lotharingiai Károly 80.000 emberrel vonult Érsekújvár alá *július 7-én* de a vár csak *augusztus 19-én* adta meg magát, miután augusztus 16-én Károly herceg elűzte Esztergom alól Ibrahim budai basa felmentő seregét. A török parancsonok is belátta, hogy külső segítségre már nem számíthat többé.

Szeptember 11-én két havi kemény ostrom után Schultz generális bevette a kurucok legendás erősségét, Eperjest és 29-es Tokajt. A hadi helyzet állása a keresztények javára alakult, bár sok áldozattal járt...

Ahmed váradi basa október 15-én elfogatja szövetségesét Thököly Imrét abban a reményben, hogy kiszolgáltatása árán Béctől kedvezőbb békefeltételeket kap majd. *Kassát* Fajgál Péter parancsnok kéthetes ostrom után, *október 25-én* nagy keserűséggel adta át Caprara császári generálisnak, *mert hírért vette, hogy a törökök elfogták Thökölyt*. A kurucok elégedetlensége olyan nagy volt, hogy a várórság többsége az osztrák császár szolgálatába állt, hogy fejedelme elárulását megbosszulja. Szádvár és Regéc eleste után Thököly kezén egyedül Munkács vára maradt.

Apafi Mihály gondjai is megszorodtak: mind több és több császári ezred vonult Erdélybe téli szállásra. Jelenlétük mihamar komoly fenyegetés lehet az erdélyi „önállóságra”. A fejedelem bonyolult diplomáciai tárgyalásokat folytat a veszély elhárítására.

Buda visszavétele

A török szultán egyre nyugtalanabb a magyarországi katonai helyzet miatt, és az új hadjárat szerdárjául, vezető generálisául *Ahmát basát jelöli ki*. Ennek első gondolja Thököly szabadon bocsátása volt, de már ez a lépés is megkészt: a legendás hírv felkelő vezér csillaga hanyatlóban van.

A magyarok továbbra is nyugtalanok. Felső-Magyarországon Carrafa generális zsarolja a városokat és a vidéki nemességet, Erdélyben pedig véget nem érő tárgyalások folynak a fejedelemség legalább látszólagos függetlenségének a megmentésére. A török kiűzése azonban elsődleges szükségességgel lép fel.

Az év hadi eseményei (36) az ország keleti felében indulnak meg. *Februárban* Caraffa generális kegyetlenül megsarcolja Debrecen, mert Thököly kurucainak menedéket adott hajdan. *Áprilisban* Calude Fermin Mercy altábornagy Szeged alatt meglepi a tatárok táborát és megfutamtítja őket. A közben Vajduhunyadra visszahúzódtott Thökölyt az erdélyi fejedelmi csapatok kényszerítik tovább menekülésre.

Május első hetében Szolimán basa vezetésével Isztambulból útnak indul a magyar hadszíntérre rendelt török hadsereg.

A keresztény tábor is szervezkedik. *Lipót király 7.000 harcedzett porosz katonát kap segítségül a brandenburgi választófejedelemtől. A Szent Ligába(37) tömörült szövetségesek seregének a szám eléri a 65.000 főt, köztük van 24.000 császári katon, 7.000 brandenburgi, 4.000 sváb, 3.000 frank és mintegy 15.000 magyar a különböző katonai egységekben.* Vezető poszton ezúttal képzett és harcedzett tisztel állnak. Caprara, Croy, de Souches, Dünewald és Pfalz-Neuburg mellett ott találjuk Pálffy Károly-Jánost, Serényi Jánost, (aki egy porosz ezred felett is parancsnokol), Csáky Lászlót, Barkóczy Ferencet, Petneházy Dávidot, (ő Thököly átállt kurucait vezeti), valamint a Balassa, Batthyány, Czobor, Koháry családok férfiai. De a köz- és kisnemesi családok számos fiatal tisztjét is, akik a most meginduló országmentő harcokban szereznek majd hírnevet, birtokot... vagy maradnak holtan a csatatéren. Mert az ország felszabadításáért a magyarok is sok áldozatot hoznak majd. Katonák és civilek egyaránt... A később legendássá lett Bottyán János esztergomi huszárkapitány is itt van legényeivel. A különböző olasz, spanyol, angol és skót urak vagy főurak mellett jelen van hatvan barcelonei mesterember is, akik fogadalmat tettek az iszlám elleni harcra...

Buda ostroma június végén kezdődött és a szeptember 2-i győztes rohammal fejeződött be, amely reggel hat órától este hétig tartott.

Ezúttal is, miképpen már az előző nagy támadásokban minden császári ezred előtt 100–150 magyar hajdú ment rohamra.

A döntő lökést megadó brandenburgi porosz ezred előtt 150 győri gyaloghajdú harcolt és az első győzelmi zászlót is egy győri magyar hajdú tűzte fel Budavár falaira.

Budavár ostrománál különösen kitűntette magát egy genuai kémikus, *fra Gabriele Gautheri* ferences, aki saját szerkesztésű gyűjtőrakétáival hathatósan támogatta a keresztény tüzéség munkáját. A magyarok *Tüzes Gábornak* hívták.(38)

Az utolsó budai basa, *Abdurramán*, karddal a kézben esett el katonái élén az utolsó utcai harcban.

A győzelem után a bajor választó fejedelem három napos szabad rablást engedélyezett a katonáknak. Budát kifosztották, felégették, élve maradt lakosságától mindent elvettek, közülük sokat egyszerűen fogságba vetettek.(39)

Marsigli olasz hadmérnök emlékirataiban meséli, hogy a garmadában fekvő halottak között járva, a várpalota feldúlt termeiben miképpen igyekezett megmen-
teni a tüztől Mátyás király világhíres könyvtárának megmaradt kódexeit.(40)

Buda visszavétele egész Európában nagy lelkesedést váltott ki. XI. Ince pápa szeptember 2-re, a győzelem napjára Szent István király ünnepét az egész katolikus egyházra kiterjesztette.(41)

Lotharingiai Károly herceg élve a török vereség által kialakult kedvező hangulattal és lelkesedéssel, *Bádeni Lajos örgrófot a Duna mentén azonnal Délre küldte.*(42) Szeptember 23-án seregei elfoglalják Simontornyát, október 22-én a szlavóniai hadsereggel egyesülve beveszik Pécsét és október 30-án, hat napi kemény ostrom után a Baranya megyei Siklóst.

A török krónikások keserűen említik fel, hogy Bádeni Lajos nem tartotta be szavát. A pécsi török őrség szabad elvonulás ellenében adta meg magát, Bádeni

XI. Ince pápa tíz millió aranyat küldött a felszabadító háború támogatására

Széchenyi György érsek nagy alapítványokat tett Buda újjáépítésére, a sebesültek és árvaak támogatására

azonban 2.000 török katonát tartott vissza és Grazba küldött hadi sikereinek a bizonyítására. *Simontornyán* is fogságba vetette a katonákat és csak az öregeket, asszonyokat és gyerekeket engedte szabadon. *Siklóson* hasonlóképen járt el.(43)

Bádeni Lajos déli hadjárata során azt a parancsot kapta, hogy minél előbb legyen Eszéken, a létfontosságú híd lerombolására vagy birtokbavételére. Így csak miután Dárdánál hasznavehetetlenné tette a hidat, csak akkor fordult *Kaposvár* ellen. *A kaposvári bég november 12-én kapitulált.*

A vár átvételekor a hatalmas élelmiszer és lőszertartalék láttán Bádeni csodálkozva kérdezte a bégtől, hogy miért adta fel a harcot három napi ostrom után, mikor ilyen tartalékkal egy évig is tarthatta volna a várat. A török főtiszt egy keleti közmondással válaszolt: „Ha a kotlóst megölték, vajon kinek az oltalmára számíthatnak a csibék?”(44)

A kicsinyeit védő kotlós alatt a bég Buda várát értette.

Novemberrel elérkezett az idő, hogy a bázisaitól messze került hadsereget téli szállásai felé irányítsa a legfőbb hadvezetés. *Bádeni Lajos Bécsbe sietett*, hogy a császártól átvegye a frissen nyert marsallbotot. A birodalmi fővárosban diadalmasan bemutatott zsákmány és főrangú foglyok közt szerepelt a kaposvári török bég is. Keleti „közmondását” új igazság gyanánt ismételtgették.

A hatalomváltás azonban nem mindenütt ment ilyen simán. *Siklós* bevétele-nél Scherfenberg tábornok háromszáz halottat veszített.(45) *Az eszéki híd* lerombolása érzékenyen érintette a török hadvezetést. A „túloldali törökök”

ezért még decemberben Valpónál hajóhidat tettek a Drávára, hogy az elveszített átkelőhelyet pótolják és Szigetvár őrségével újra visszaállítsák az összeköttetést. Erről értesülve *Thüngen generális* büntető hadoszlopot szervezett, s indított útnak, amely valóban el is jutott Szigetvárig és az elővárosokban már felhalmozott élelmiszert és katonai felszerelést 1686. december 21-én felgyújtotta. Az erősséget megtámadni azonban nem tudta, mert ehhez igen kevés katonája volt, ostromszere pedig egyáltalán nem volt.

A felszabadítás eme fázisában tehát a hadjárat sikere nem mondható teljesnek. Annál kevésbé, mert *keményen állt és dacolt az idő változásaival Szigetvár és Kanizsa őrsege*, továbbra is bízván egy közeli felmentés lehetőségében. A török birodalom katonaereje még nem tört meg, csak súlyos veszteségeket szenvedett. S a „visszahódítás” reménye nem volt üres álom.

A Duna-Dráva-Balaton háromszög felszabadítása

Amikor Bádeni Lajos Buda visszavétele után azt az utasítást kapta Lotharingiai Károlytól, hogy tisztítsa meg a Duna jobb partját a török seregek maradványaitól, rombolja le az eszéki hadihidat és egyesüljön a további hadműveletek végrehajtására Scheffenberg tábornoknak a Dráva jobb partján előnyomuló seregével Barcs térségében, dunapentelei hadiszállásán írt naplójában feljegyezte a különböző felvonulási utakat. *Ezek közt van egy, amely Segesden át vezetett volna.*

A feljegyzés francia szövegének magyar fordítása így hangzik:

„Dunapentelétől Babócsáig (vezető útvonal):

Pentelétől a Sárvízen át Ozoráig	6 mérföld
Ozorától Koppányig	3 nagy mérföld
Koppánytól Igalig	1 mérföld
Igaltól Somodorig	1 mérföld
Somodortól Lutesh (?) – ig	1 mérföld
Luthes-től Schek (?) -ig	1 mérföld
Schek-től Segesdig	1 mérföld
Segesdtől Szobig	1 mérföld
Szobtól Bosach-ig (Bolhás)	1 mérföld
Bolhástól a Dráva mentén Babócsáig	2 mérföld
Az egész út így 18 mérföld.”(47)	

Bádeni Lajos tehát tervbe vette a Segesden való átvonulást, s ebben az esetben Segesd már 1686-ban felszabadult volna a török megszállás alól.

Ezt a tervet azonban meg kellett változtatni, mert a nagy őszi esőzések miatt az összes patakok kiléptek medreikből, elárasztva a már természetesen is mocsaras vidéket. A sárvíz mentén a sereg csak igen lassan és sok nehézséggel küzdve juthatott volna előre. Az idő pedig sürgetett.

Bádeni tehát seregével levonult Tolnáig, onnét felment Simontornyára, azután Pincehelyen átment, délnek fordult a Kapos völgyében, de Kaposvártól keletre, a várat és a várost gondosan elkerülve. Így menetelt Barcsig.

Útközben „az ellenség többször igyekezett megzavarni a hadsereg elvonulását a környező erősségekből”. *Ekkor tehát az útba eső török várakban és*

palánkokban a helyőrség még helyben maradt. Sajnos, a beszámoló nem adja meg részletesebben ezeket a szóban forgó török váraknak neveit vagy fekvését, de mivel általános jelenségről van szó, így feltehetőleg a segesdi helyőrség is a helyén volt még.

Bádeni hadoszlopa a Dráva partjára érve látta, hogy a folyó úgy megáradt, hogy azon a tervbe vett hajóhidat felverni nem lehetett. Bádeninek tehát várnia kellett, hogy a haragos Dráva hullámai lecsillapodjanak, de még így is csónakokon és kompokon volt kénytelen átszállítani a bal partra Scherfenberg katonáit. *A két sereg egyesülésére így csak október 14-én kerülhetett sor.* E hadművelet befejeztével indulhatott meg a felerősített hadoszlop Sellyét és Szigetvárt keletről megkerülve Pécs alá, s onnét Siklós, Dárda és az eszéki híd felé...

Ezek szerint tehát *1686-ban a keresztény csapatok egészen biztos elkerülték Segesdet.* Visszatérőben megálltak ugyan *Kaposvárnál s azt bevették,* mint részletesebben már leírtuk, de Kaposvár kapitulációja után megérkezett a felsőbb parancs, hogy az ezredeket a téli szállások felé vezessék. Több nagyobb katonai egység egyszerűen visszatért hazájába.

Segesd így nem szabadult fel az 1686-os esztendőben.

Segesd felszabadulása a nagyharsányi ütközet után

Buda elvesztésének hírért nagy megdöbbenéssel fogadták a török fővárosban. Mivel a vereséget elfogadni nem tudta a török vezetőség már ekkor elhatározást nyert egy újabb hadjárat azonnali megszervezése.⁽⁴⁹⁾

1687

Rendkívül új adókkal igyekezett a császári kincstár leapadt tartalékait feltölteni és magában a szultáni udvarban is rendkívüli takarékosági intézkedéseket vezettek be. A köztisztviselők fizetését és a katonák zsoldját mindenütt ellenőrizték a vezérek személyes kiadásaitól a janicsárok zsoldjáig, ami sok zúgolódást váltott ki soraikból. Az új hadsereg felszerelése azonban igen sokba került...

Amíg ilyen gyors ütemben folytak a török hadi előkészületek, Felső- és Kelet-Magyarországon, pontosabban Eperjesen, de másutt is, *Caraffa tábornok* hisztériás bosszúval irtotta a Thököly iránti szimpátiával vádolható nemeseket és városi polgárokat. A közhangulatot tovább rontotta a katolikusok és protestánsok közt dúló templomvisszavételi küzdelem.

De mert a Szent Liga szövetsége még érvényben volt, a központi hadvezetés 40.000 embert tudott táborba hívni Esztergomba – főparancsnok: Lotharingiai Károly – és újabb 20.000-et Szolnoknál – főparancsnokok: Bádeni Lajos és Miksa Emmanuel herceg.

Szulejmán basa nagyvezér 40.000 emberrel, 66 ágyúval és 14.000 teherhordó tevével jelent meg az eszéki hídnál. Vele szemben Dárdánál szállt táborba Bádeni Lajos. A török sereg teljes felvonulásának a hírére, haditaktikai megfontolásból Bádeni átkelt a bajai hídon és csatlakozott Lotharingiai Károly hadtestéhez.

Amikor *július 18-án*, Eszék előtt az erdőből kijutott a síkra a keresztény sereg, a vezérek akkor látták meg, hogy a várost és a várat széles ívben felállított sáncok vették körül, kettős árokkal, erős cölöpökkel és 60 ágyúval. E

Lotharingiai Károly

Bádeni Lajos

rögtönzött, de a *felfogadott francia hadmérnökök által irányított és szakszerűen megépített tábori erősség mögött várta 40.000 török a keresztény seregek támadását.* (50)

A sok harcteret megjárt Lotharingiai herceg bölcsőbbnek látta a támadást elnapolni és előbb kipuhatolni a török harci kedvét.

Július 20-án hajnalban a reggeli köd védelme alatt indult meg az első roham a török sáncok ellen, de hat órai kemény ütközet után és a súlyos veszteségek láttán, Lotharingiai Károly jobbnak látta a harc leállítást és visszavonulót fuvatott a kürtökkel és veretett a dobokkal. Így is aggódva számolta össze jó gyalogos tisztjei elvesztését, köztük az egyik Pálffy grófot, akit ismert és becsült.

A haditanácsban tehát azt javasolta, hogy a törököt csellel próbálják kicsalni biztos sánsai mögül. Így ezer halottját hátrahagyva, a keresztény sereg Siklós mellett épített hídon átkelt a folyón és Mohács irányába vonult vissza.

Haditanácsba hívta főtisztjeit a török vezér is és hosszú harci tapasztalataira hivatkozva óvatosságra intette alvezéreit, akik Károly főherceg visszavonulását máris menekülésnek minősítették. A türelmetlen alvezérek váratlan *támogtást kaptak a tanácsban jelen lévő francia hadmérnökök és tüzértisztek részéről*, akik szintén az ellenség azonnali üldözését javasolták. A nagyvezér végül is engedett a sok és heves sürgetésnek és seregeit a sáncokból kivezette a Karasica patak mentén *a harsányi hegy lábánál elterülő széles síkságra irányította* és ott azonnal csatarendbe is állította. *Augusztus 4-e volt.*

A keresztények csak *augusztus 11-én* érkeztek meg Nagyharsány közelébe. De mert Károly herceg nem volt megelégedve a kínálkozó tereppel, *12-én* seregét átrendezte a Siklós-Nagyharsány közötti tágas mezőn. A hadsereg zöme

háborítatlan tudta befejezni a kényes hadműveletet, de *Bádeni Lajos seregére már lecsapott a nagyvezér lovassága*. Szulejmán nagyvezér szándéka az volt, hogy elvágja egymástól a két hadseregcsoportot. *Károly herceg* azonnal meglátta a veszélyt és rohamra kürtöltette lovasezredeit, akik szerencsésen vissza is vetették a török támadást.

Délután ötkor újra támadott a török nagyvezér és a Karasica mentén gyilkos közelharc fejlődött ki. A török nyomás egyre fokozódott. Ebben a válságos percben avatkozott a harcba *Savoyai Jenő herceg* fegyelmezett és harcedzett dragonyos ezredével és első lökésre mélyen benyomult a török hadrendbe. de nyomában voltak a herceg gyalogosai is, s mikor harcközelben értek, Savoyai a dragonyosokat is elparancsolta lovaikról és gyalogharcba küldte a kétségbeesetten védekező janicsárok ellen. A segítségükre siető török lovasságnak a császári lovas- és a magyar huszárezredek állták útját. *Az oszmán hadrend nem sokáig bírta ezt a kettős nyomást*. Előbb megingott, majd hátrálni kezdett. A hátrálásból végül is fejvesztett menekülés lett. A menekülőket ekkor a *Pálffy-huszárok* és a *Gondola-lovasok a Dunának szorították*, ahol sem gázló, sem híd nem volt. Iszonyú mészárlás kezdődött. A török fővezér maga is csak egy árva csónakon mentette puszta életét.

A keresztények vesztesége pár ezer halott volt, a törököké meghaladta a tízezret.

Amikor a szultán a csatavesztésről értesült, három napig böjtölt és imádkozott, Khasseki szultána pedig bánatában lebetegedett. Isztambul gyászát csak növelte még, hogy a gyászszertartások alatt tűz ütött ki a városban és ezer ház hamuvá égett.

Miksa Emmanuel herceg

Savoyai Jenő herceg

A nagyharsányi ütközet szerencsétlen kimenetele megdöbbentette a Dráva-Száva közé beépített török erősségek parancsnokait és helyőrségeit. Mindenütt pánik tört ki. *Eszéket* feladták, *Valpót* kiürítették és 14 más várból és palánkból egyszerűen elmenekültek. Keresztény kézre került így többek közt Vucin, Erdőd, Valkóvár, Újlak, Pétervárad, Karlóca, Pozsega, sőt még a Száva mentén lévő Dubica is.

A török hadseregben több helyütt lázadás tört ki. Szulejmán fővezérnek saját katonái elől kellett menekülnie Isztambul felé, ahol palotaforradalom robbant ki. A *fellázadt katonaság főtisztjei IV. Mehmed szultánt letették* és helyébe fivérét, III. Szulejmánt ültették a trónra.

A tartományokban is lázongtak a katonák. A temesvári basa ellen saját katonái vonultak fel, a dél-lengyel szeraszkir, hadvezér, Musztafa basa csapatai pedig megtagadták az engedelmességet. Az általános elégedetlenség, a lázadás és a fejetlenség hullámai végigsöpörtek az egész birodalmon...

A ránk maradt kevés forrásból úgy látjuk, hogy a *Balaton-Dráva közötti török helyőrségekben is nagy volt a nyugtalanság*. Első sorban saját jövőjük bizonytalansága miatt aggódtak. Köztük és az anyaország közt egyre mélyült a szakadék. A kisebb várak és palánkok helyőrségei ekkor gyülekeztek a jól megerősített és keményen kézben tartott *Kanizsa* és *Szigetvár* falai közé.

A kisebb török erősségek szöemélyzetének távozása következtében így valószínűsleges „*katonai űr*” támadt, amit a nagyharsányi csata után szerteküldött ezredek és a visszavonuló *Thüngen generális* katonái ügyesen kihasználtak és az elhagyott helységeket megszállták, a kisebb jelentőségű palánkokat pedig lerombolták. Vagy felgyújtották.

A segesdi *Historia Domust* olvasva nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy *Segesd a nagyharsányi győzelem után és annak következtében lett újra magyar és hogy még ebben az 1687. esztendőben visszatértek a falai közé a ferencesek is.*(51)

A ferencesek újra Segesden

A Balaton-Duna-Dráva háromszög felszabadítása, mint írtuk, két oldalról történt: az első hadoszlop a Duna mentén Budáról indult, a második pedig a Dráva mentén Szlavóniából.

Buda felszabadítási harcai során a mariánus ferencesek közül hatan szolgáltak a keresztény hadseregben, mint tábori lelkészek: Tamáskó Ferenc, Csatári Atanáz, Török Mihály, Munkácsi Miksa, Zách Antal és Promberger Arzen. Lotharingiai Károly hadvezér külön parancsban biztosította nekik az újratelepedés engedélyét.(52)

A *pesti oldalon* 1687 májusában a szalvatorianus ferencesek telepednek le a mai belvárosi ferences templom mellett. Az első két Páter: Hajdu Ince magyar és Engerider Bálint német nyelvű hitszónoki minőségben. Számuk 1688-ban négyre emelkedik. Házfőnök: Freisenberger Ráfael, gyóntató: Hobernik Ágoston, Bogardi Leó magyar és Gastle Ambrus német hitszónok. A kolostor az 1689-es Lazari-döntés következtében visszakerül a mariánus ferencesek rendtartományába, de a szalvatorianusok is maradnak a fővárosban, másutt kapván házhelyet.(52b)

Az 1686-i és 1687-i győztes harcok után Pécs, Siklós és Segesd is felszabadulván, megnyílt a lehetősége annak, hogy a ferencesek is visszatérjenek hajdan elhagyott vagy a háború során elpusztult házaikba.

Pécs felszabdításában a birodalmi és magyar seregek mellett részt vettek a szlovén határőrvidék katonái is. Náluk szolgált, mint katona-lelkész Kláris Maximillián csáktornyai guardián, aki már 1686. október 22-én lefoglalt egy templomot a ferencesek számára. Thüngen János-Károly, az új helyőrség parancsnoka 1687. január 4-én a pécsi Szigetvári kapu közelében lévő templomot hivatalosan is átadta a ladislaita tartományhoz tartozó ferenceseknek a török megszállás alatt apostolkodó és a felszabadítási hadjáratokban résztvevő testvérek érdemeinek az elismerésére.(53)

Siklósról ugyan már 1686 október 30-án kiűzték a törököt a keresztény seregek, de a tél közeledtével téli szállásaikra vonultak vissza. Véglegesen ez a város is csak az 1687. aug. 12-i nagyharsányi ütközet után került vissza a Magyar királyságba. A város helyőrsége itt is német volt és annak a parancsnoka hívta meg a ladislaita ferenceseket. Templomuk és kolostoruk tulajdonjogában a király 1688. ápr. 4-én erősítette meg őket.(54)

Segesd 1687-ben került a keresztény seregek birtokába és még ebben az évben megérkeztek ide is a ferencesek, de nem az ősi mariánus, hanem a ladislaita rendtartományból római és bécsi felsőbb utasításra.

Röviden már jeleztük, hogy 1655. szept. 10-én Caita Sebestyén, Szent Ferenc Rendjének hegyeninni legfőbb vezetője a zágrábi ferences őrséget (custodia) tartományi (provincia) rangra emelte.

A török elleni háború sikereiben bízva a rend generálisa, Formano Péter, 1685 augusztusában részt vett a pozsonyi tartományi gyűlésen és már ekkor szóba került a felszabadított vidékek kolostorainak átrendezése a két rendtartomány, a *mariánus* és a *szalvatorianus* közt. De csak elvi döntést hozott, hogy a Felső-Magyarországon lévő házak a szalvatorianusokhoz és az Alsó-Magyarországon lévők a mariánus rendtartomány kebelébe soroltassanak.

De mert e döntéssel egyik fél sem volt megelégedve és mert itt szó sem esett a két másik rendtartomány, a *ladislaita* és a *bosnyák* rendtartomány házairól, a rend legfőbb vezetősége Lazari Antal, krajnai ex-provinciálist bízta meg az ügyek rendezésével. Hosszú tárgyalások után csak 1689. július 24-én került sor a végleges döntésre, mely szerint a pécsi őrség régi házai a ladislaita provinciához tartoznak a jövőben. Ezek sorában foglalt helyet Segesd is. A mariánusok ősi történelmi jogaikra hivatkozva óvást emeltek ugyan e határozat ellen, de sikertelenül: Segesd a ladislaita – zágrábi – ferences rendtartomány kebelébe iktattatott be.(55)

A *mariánusok* a Nyitra-Szakolca-Vác vonalától nyugatra, a *szalvatorianusok* ettől keletre telepedhettek le újra, vagyis szerezhették vissza régi házaikat a visszafoglalt területeken. Budán és Pesten mind a két tartomány „otthon volt”, némi megszorítással a békés együttműködés biztosítására.

A Lazari- döntést egy 1688. ápr. 4-i királyi rendelet azzal egészítette ki, hogy a Dráva mentén szükség van a horvát-szlavón nyelvet is beszélő ladislaitákra. (Ez nagyjából a régi pécsi őrség házaira vonatkozott.) Ennél tovább azonban nem terjeszkedhettek. Erre a megszorításra azért volt szükség, mert a zágrábi provincia legnagyobb része töröktől meg nem szállt területen volt, így számos rendtaggal rendelkezett, míg a *mariánusok* és *szalvatorianusok* a török és a

felszabadító háborúk miatt sok emberüket elvesztették és a hivatások még csak ekkor kezdtek jelentkezni.

A segesdi Historia Domus és a zágrábi Központi Ferences Levéltár egybehangzó tanúsága szerint az első két ferencset, akik a felszabadulás után Segesden letelepedtek, Barchich Bernardinnak és Simoncsics Mártonnak hívták. P. Bernardin katonalelkész volt, s mint ilyen a körzet katonai parancsnoka mellett a tábori lelkészi teendőket látta el. Ő lett a horvát nyelvű hitszónok. P. Márton a magyar őslakosság hitszónoka és gyóntatója.

1688 A következő 1688. évben a körösi konventből Segesdre helyezték még *Mayr Izaiást* is kiegészítő lelkésznek. *A három tagú ferences közösségnek az egész környék lelki gondozását el kellett látnia, mert ötven kilométeres körzetben más katolikus pap nem volt!*(56)

Kolostoruk és templomuk még nem lehetett a testvéreknek, lakásul így egy félig rombadólt házat rendeztek be. Jó idő esetén a szentmisét a szabadban mondták, énekelték, rossz idő esetén pedig a szomszédos házat használták a szent liturgiához.

Az újrakezdés számukra is ugyanazokkal a problémákkal járt, mint híveik számára: a romokra kellett új életet építeni sok munkával, erős hittel és töretlen reménnyel. Annak ellenére, hogy a háborús veszély még nem múlt el, hiszen a közeli Kanizsán még ott volt egy erős török őrség. Szerencsájükre *Fabiáncsics Péter* személyében olyan előljárót kaptak 1690-ben, aki egyéni rátermettségével, töretlen optimizmusával s nem mindennapi energiájával alkalmasnak látszott arra, hogy a sok problémával eredményesen szembe tudjon nézni.

Az eddig átvizsgált rendi okiratokból semmi közelebbi tájékoztatást nem kaptunk arra, hogy *a Cselebi által négy évvel előbb jelzett két mecsetből és dzsámiból mi lett a háborús események során.* Az egyik valószínűleg a hajdani Szent Mihály templom lehetett, ha tekintetbe vesszük a törökök szokásait, akik előszeretettel „vették át” a volt keresztény templomokat saját használatukra. Felmerül a kérdés: *vajjon nem robbantották-e fel a jelentős épületeket a törökök Kanizsára való távozásukkor a nagyharsányi csata után?* Ellenkező esetben a ferencesek ezt azonnal visszavették volna, s ennek feltétlenül nyoma lenne a rendi krónikákban vagy levelezésben. Sajnos, eddig erről semmit nem találtunk sehol.

A felszabadulás első éveiből

1687 A Balaton-Duna-Dráva háromszögben a felszabadulást követő első években két sürgős feladat várt megoldásra: a közbiztonság megszervezése és a még mindig aktuális török veszély elleni védekezés.

A törökök kiverése után a nagyobb vagy fontosabb helyeken maradt ugyan katonai őrség, de a táj teljes katonai megszállására Bécs nem volt képes, hiszen az ország visszaszerzése még nem fejeződött be. A katonákra másutt nagyobb szükség volt. A polgári közbiztonság megszervezése is időt kívánt, mint példa erre az 1687-es *kaposvári tűzvész*, amelynek során ötven ház égett porrá mire a még szervezetlen lakosság urrá tudott volna lenni a tűz igazi fészken.(57)

Szigetvár és Kanizsa török helyőrsége a nagyharsányi győztes csata után is szilárdan tartotta magát. De mert a környező kisebb várak és palánkok török

helyőrségei is ide menekültek, a mihamar jelentkező élelmezési problémákat csak gyakori rablóportyákkal tudták megoldani. A bécsi Haditanács jegyzőkönyveit forgatva(58), *Segesdhez közel fekvő Kanizsa török portyáiról számos jelentést olvashattunk.*

A legközelebbi keresztény katonai erősség *Kaposvár* volt, ahol 1687. febr. 2-től Csányi Bernát a várkapitány.(59)

Május 22-én jelenti Csányi, hogy a Kanizsáról kimentő törököket már Kaposvár falai alól kellett visszaűznie.(60)

Május 27-én egerszegi dátummal Frank végvidéki vicekapitány tesz jelentést élénk török katonai tevékenységről Kanizsa és Sziget között.(61) Ez a portya Segesdet is fenyegethette már.

De a bécsi hadvezetésben még mindig nem kristályosodott ki egy világos álláspont a Dél-Dunántúl katonai védelméről s így egymást érik az ellentmondásos utasítások.

Augusztus 4-én biztonsági okokra hivatkozva Siklós és Pécs katonai erősségének a lerombolására adnak utasítást.(62) Ám néhány hét múlva érélyes ellenintézkedések érkeznek az illetékesekhez.

December elején Siklós, Ószeg és Pécs helyőrségének a feloszlátása a cél, de már e hónap végére újabb erősítéseket ír elő Bécs.(63)

Az általános katonai helyzet kedvező alakulása indítja I. Lipót királyt, hogy *ez év októberében egybegyűlő országgyűlésen* kérje a Habsburg-ház fiú ágon való örökösödésének törvényét, mintegy hálával az ország felszabadításáért. Ugyanakkor ünnepélesen újra megígéri, hogy az uralkodó ház minden tagja mindig tiszteletben fogja tartani a magyar alkotmányt. (Az országgyűlés a javaslatot 1688. január 25-én szavazza meg.)

December 1-én Lipót közkegyelmet hirdet mindazoknak, akik eddig fellázadtak és fegyvert fogtak ellene, de most visszatérnek az alattvalói hűségre. (A törökkel szövetséges Thökölyre és híveire ez a kegyelem nem vonatkozott!)

December 9-én Pozsonyban, az országgyűlés kért határozatát meg sem várva, királlyá koronázzák a király kilenc éves kisfiát, I. Józsefet.(64)

Az *újév kezdetén* Lipót valóban tesz néhány engedményt a közmegbékélés elősegítésére. Az eperjesi vésztörvényszéket megszünteti, az igazságtalanul elítéltek özvegyei és árvái elkobzott vagyonukért kárpótlást kapnak. A munkácsi várat feladó Zrínyi Ilonát Bécsbe száműzik ugyan, de a Rákóczi árvák rangjukat és birtokaikat megtarthatják. A király újra kihirdeti az előző (1681-es) soproni országgyűlés által megszövegezett törvényt a vallásszabadságról, fenntartva továbbra is a földesurak kegyúri jogait, ha ezekkel rendelkeztek azelőtt, s ott, ahol ez a gyakorlat megvolt. (Segesden a földesúr a katolikus Széchenyi családhoz tartozott. A birtokba való beiktatás, mint jeleztük már évekkel előbb megtörtént ugyan, de a gyakorlatban az egész birtokot még nem vette át. Így a helyzet maradt abban az állapotban, ahol a protestánsokat megtűró, sőt támogató Nádasdyak idején volt: a protestánsoknak volt iskolájuk és papjuk.)

Volt azonban egy törvény, melyet a magyarok idegenkedéssel, sőt ellenszenvvel fogadtak: számos idegen főúrnak (nemesnek) a felszabadító háborúban szerzett érdemeik elismerése gyanánt a király megadta a *magyar honosítást*. Ebben már akkor egy későbbi előléptetés és birtokszerzés első jeleit látták. (Így is lett!)

Még nagyobb elégedetlenséget váltott ki a király *áprilisi 5-i* rendelete, mely a törököktől visszafoglalt magyarországi részeket a fegyverjog alapján az Osztrák Udvari Kamara alá rendelte. A közvetlen intézkedések így a budai és a csáktornyai adminisztráció kezébe kerültek, ami szöges ellentétben volt az eddigi magyar joggyakorlattal.

Novemberben pedig már a visszafoglalt magyar területeken a helyi bíraskodást is az Osztrák Udvari Kamara főhatósága alá rendelte. Ez is a magyar joggyakorlat elvetését jelentette.

December 9-én egy újabb rendelet a magyar birtokügyekkel kapcsolatos, s kimondja, hogy az 1683 után a töröktől visszafoglalt magyarországi területeken minden birtok csak a birtoklásnak írásban történő igazolása és, újra fegyverváltság címén, a birtok értékének 10%-át kitevő összeg lefizetése után adható vissza a föld régi tulajdonosának. Az ügyek lebonyolítására felállítja az *Ujszerzeményi Bizottságot*. De mert a török háborúk idején sok kastély elpusztult a családi levéltárakkal együtt, sok régi és jogos tulajdonosnak évekig kellett harcolnia az adminisztrációval míg jogos tulajdonát visszakaphatta. (65)

(*Segesd birtokjogának igazolása* nem jelentett problémát a Széchenyi családnak, hiszen az átvételi okmányokon még friss volt a pecsét. Problémát jelentett azonban a szentgyörgyvári birtoktest több faluja, ahol a fellépő igénylőkkel szemben „javadalmaikért” a család megbízottainak még sokáig „harcolniuk” kellett.)

Közben a fegyverek sem pihentek.

Május 19-én a már hónapok óta körülzárt *székesfehérvári török helyőrség* szabad elvonulás ellenében átadta a várat Battyhány Ádám generálisnak.

Szeptember 6-án Miksa Emmánuel bajor választó fejedelem fővezérsége alatt a keresztény csapatok elfoglalták Belgrádot.

1689 A harci cselekmények a Száva mentére tolódván át, a hátramaradt török erősségek igazi segítséget már nem remélhettek saját seregeiktől. *Hosszú ostromzár után a szigetvári török őrség feladta a várat 1689. január 26-án.*

Szorongatott helyzetében a Török Porta újra a diplomáciai megoldást keresi és követeket küld Bécsbe. Megbízottai azonban már üres kézzel térnek vissza. Bécs nem enged többé.

Bár XIV. Lajos francia király betört Pflazba és így *Lotharingiai Károlyt* és *Miksa Emmánuel*t a francia frontra vezényelték át, a török elleni hadjárat tovább folytatódik *Bádeni Lajos* őrgróf parancsnoksága alatt, aki *április 30-án Belgrádtól délre, Batocinánál megveri a magyarországi hadszíntérre küldött török sereget. Szeptember 24-én* beveszi Niš városát és *októberben* a bulgáriai Vidint.

Az esztendő nagy gyásza: *Augusztus 12-én Rómában meghalt XI. Ince pápa*, aki olyan sokat tett Magyarország török iga alóli felszabadítása érdekében.

De jelentős dátum ez az év Magyarország geopolitikai ábrázolása miatt is: Bécsben megjelenik *Hevenessy Gábor* jezsuita szerzetes-tanár kortörténeti munkája a *Parvus Atlas Hungaria*, Magyarország Kis Térképe. 40 térképlapon mutatja be az országot és névtárában 2605 helységnek adja meg nevét és szélességi és hosszúsági fekvését. (66)

A különböző katonai térképeken eddig is gyakran találkoztunk Segesd nevével és várának ábrázolásaival, melyek közül a legismertebbeket bemutattuk e műben. Hevenessy munkája azonban már nem katonai indokok szerint készült, hanem kora legalaposabb tudományos apparátusával.

Fehérvár és Szigetvár visszavétele után is büszkén dacolt a keresztény seregekkel *Kanizsa török vára*, Musztafa basa parancsnoksága alatt.

Batthyány II. Ádám, Zichy István és Inkey János ezredes egyesítette csapatai, többségben magyarok, *1690 januárjában körülférfák Kanizsát*. Bár Batthyány már az ostrom kezdetén hosszú levélben szólította fel a basát a kilátástalan harc beszüntetésére, Musztafa mégis több mint három hónapon át tartotta a várat. Bonyolult tárgyalások és többszörös, de mindig sikertelen kitörési kísérlet után, *április 13-án Musztafa basa szabad elvonulás ellenében átadta a várat a két magyar generálisnak, Batthyánnak és Zichynek*.

Az átadás ünnepélyes keretek közt történt. A vár kulcsait arany láncra fűzve adta át a janicsárok agája Batthyánnak ezekkel a szavakkal: „Íme átadom önnek Kanizsa kulcsait, amelyhez hasonló várral az Ottomán Birodalom többé nem rendelkezik.”

Batthyány ezután főtisztjei kíséretében megtekintette a sáncokat és védőműveket és ezzel jelképesen átvette az erődítményt. A várból kivonuló törökök a Rácvárosban gyülekeztek tisztjeik vezetése alatt.

S ekkor eddig hallatlan dolog történt: Batthyány a Rácváros gyümölcsös-kertjében ünnepélyes ebédet adott, amelyen a török főtisztok is megjelentek és Musztafa basa és Batthyány generális pohárköszöntőket mondtak. Musztafa bánatosan, „fájó lélekkel”, de a megbékélésben remélve, Batthyány meglepéssel és örömmel, a békés jövőben bízva.

Batthyány tartotta szavát: az ünnepi ebéd után a törökök útnak indították megrakott málhás szekereiket és kilencven éves kanizsai tartózkodás után, 800 magyar lovas felügyelete alatt búcsút intettek a városnak.(67)

A kivonulásról két érdekes történetet jegyeztek még fel a szemtanúk.

Sutoris János (68) írja naplójában, hogy a kivonulás alatt találtak több keresztény nőt, akik a tábori lelkésznek megesküdtek, hogy török férjeiket soha el nem hagyják és azt kérték, hogy férjeikkel elvonulhassanak, mert szerencsétlenségükben nem akarják megtagadni őket. A felügyelettel megbízott Zichy gróf megadta az elvonulási engedélyt.

Egy másik értesülés arról szól (69), hogy a vár egykori védői közül mintegy kétszázan azt kérték, hogy ők meg maradhassanak. Vallást és ruhát cseréltek, néhányan közülük is már házasok voltak, mások ezután házasodtak be magyar családokba és később békés polgárai lettek a városnak.

Így ért véget a török uralom a Dél-Dunántúlon, mindenki nagy öröme.(70)

Hitték, hogy új világ van születőben és új élet vár a következő nemzedékre.

Segesdre is eljutott a hír: a ferences barátok Te Deumot énekeltek, hálaadó istentiszteleteket tartottak, de harangzáság nélkül. Mert harangjuk még nem volt.

Egy rommádólt épületet alakították át lakóházzá, de boldogok voltak, mert visszatértek évszázados, bár egyidőre elhagyott otthonukba, hogy a lassan hazaszállingózó segesdi lakosok közt tovább hirdessék Krisztus Evangéliumát Asszisi Szent Ferenc tanítása szerint.

XIII. SEGESD ÚJJÁSZÜLETÉSE A SZÉCHENYIEK IDEJÉN 1690–1754

CSAKNEM MÁSFÉL ÉVSZÁZADIG TARTOTT a török félhold uralma Magyarországon. Segesd lakosai 132 éven át, 1555-től 1687-ig túrték, szenvedték a végvár népeinek kettős terhét, bizonytalanságát, rettegését és az „elfoglalásokat” követő „visszafoglalások” és „felszabadítások” minden megpróbáltatását. A harcba vonuló hadseregek előtt hányszor, de hányszor kellett a közeli erdőkbe, a Rinya mocsaraiba menekülniük. A rabszolgákra vadászó, a gyermekadót követelő akindzsik előtt asszonyaikat és gyermekeiket nem egyszer kellett a Dráván vagy a Murán átmenteni.

Földjeikről, állataikból adóztak jobbra és balra, szekereztek a töröknek, adót fizettek a hajdani földesúr számadó tisztjének csak azért, hogy életben és honn maradhassanak.

Voltak, akik az örökös zaklatás előtt áttelepedtek a Dráva vagy a Mura túloldalára, ott családot alapítottak, szerényen gazdálkodtak, *de Segesdet ott sem felejtették, mert amikor a török kitakarodott, új rokonaikkal, megnövekedett családjajaikkal újra visszatértek a segesdi két dombra, a Rinya mentére.* A kettős domb romházai közül választottak egyet, ha a régit nem találták. Ha pedig ráismertek régi házhelyükre, oda vitték a hajdani vár tégláit, köveit, gerendáit, hogy új otthont építsenek. Vasárnaponként ki-ki ment a maga papja által vezetett istentiszteletre, hiszen katolikus és református papjuk volt. Hálaadásra mindenkinek volt oka, hiszen Isten tiszta csodája, hogy ennyi veszély, megpróbáltatás és szenvedés után, ha megfogyva is, de életben maradtak.

Somogy pusztulása a török megszállás alatt

A csaknem másfél évszázados török megszállás pusztításainak felmérésére a veszprémi püspöki, a zalai és a somogyi megyei levéltárak forrásait vizsgáltuk; előszeretettel használva fel T. Mérey Klára gondos tanulmányát is Somogy megye pusztulásáról a mohácsi vész után.(1)

A veszprémi egyházmegyéhez tartozó négy vármegye veszteségei:

Veszprém megyében volt	375 falu, maradt	111
Fejér megyében volt	429 falu, maradt	48
Zala megyében volt	1113 falu, maradt	380
Somogy megyében volt	964 falu, maradt	195

Ezek szerint a somogyi falvak több mint háromnegyed része pusztult el. A Dunántúl 900.000-re becsült lakosságának a száma 300.000-re csökkent, vagyis egyharmadára.

A török hadi felvonulás és visszavonulás fontos átkelő helye az eszéki híd volt. Korabeli forrásokból tudjuk, hogy a XVI. században a törökök félmilliónál több embert hurcoltak el ezen az úton. Végül kiegészítésül álljon itt még két döbbenetes szám a XVII. századból: az eszéki hídon 1603-ban 80.000 embert, 1633-ban pedig 100.000-nél több magyart vittek a rabságba.(2) Természetesen ez nem mind somogyi származású volt, de már akkor is divat volt, hogy az útközben megszökött rabok helyére még az átkelés előtt Baranyából és Somogyból egészítették ki a hiányos kereteket...

Takács Ince ferences történész kézirata szerint (3) a középkorban 18 ferences kolostor volt a veszprémi egyházmegye területén. A XVI. század második felében már valamennyi megszűnt és csak a XVII. század közepétől indul meg a ferences élet elsőnek *Sümegen, 1652-ben*, Széchenyi György püspök hívására és *1660-ban Pápán* az Eszterházyak bőkezűségéből. Pápa igaz, ekkor még nem tartozott a veszprémi egyházmegyéhez, de Pápa ferences prédikációs területe már mélyen belenyúlt az egyházmegye területébe.(4)

Veszprémbe csak 1681-ben telepedtek le a ferencesek Senyei István püspök kérésére. *Székesfehérvárra* pedig a felszabadító seregekkel érkeztek meg, de igazi rendházat csak 1720-ban kaptak! *Búcsúszentlászlóra* 1694-ben vonultak be.

Az *andocsi* jezsuita és ferences vándormissziókról már megemlékeztünk. A hódítás utáni ferences élet itt Volkra Ottó püspöksége alatt 1725-ben állandósult.(5) Ugyancsak jeleztük, az általános helyzet jellemzésére, a soproni országgyűlésen elhangzott fájdalmas kiáltást, hogy *Somogyban már nem volt egyetlen katolikus plébános sem!*(6) Innét indult, szinte a semmiből kellett újra indulnia a katolikus életnek a felszabadítás után, mint azt jól illusztrálja néhány évvel később a pesti Commisio előtt a *102 éves Kis Mihály, alsósegesdi református lakos* vallomása, aki eskü alatt állította, hogy „az ő maguk reformata confessióján kívül más confessión lévő lelki tanítók nem voltak...” Erre a forrásra még visszatérünk.

A katolikus egyház számára a felszabadítás után a paphiány mellett más probléma is jelentkezett. Az elpusztult magyarság helyébe a XVII. században horvátok és szlovének húzódtak át a Dráván és a Murán Zala és Somogy megye déli részeire, s ott telepedtek le. Nem egyszer egész falvak indultak így útnak szekerstől, barmostól, a papjaikkal együtt és ezen a címen a zágrábi püspök jogot kezdett formálni több mint 40 hajdan színtiszta magyar falura, azaz azok plébániáira. Az ebből fakadó egyházi vita csak a XVIII. században ér majd véget.(7)

A segesdi lakosság számbeli, s majd nemzetiségi alakulásáról a különböző adólistákról, ill. az egyházlátogatások jegyzőkönyveiből értesülünk.

T. Mérey Klára idézett tanulmánya(8) szerint a török és magyar részről összeírt porták, adózások ill. a házak számainak alakulása ilyenén képet adott:

<i>Segesd:</i>	1550 = DICA-porta;	
	1554: Defter-adózó =	12;
	1557: DICA =	33;
	1564: DICA =	31
	1565: Defter =	- ;
	1571: Defter =	80;
	1582: DICA =	5;

A házak számáról: 1565-ben a török defter szerint 69 ház, és 1599-ben a dicális összeírás szerint 54 ház volt Segesden.

Mint már jeleztük Segesd 1591-es pusztulása után, amikor a törökök lerontották, az 1596 évi 41. törvénycikk Somogy vármegyében a hivatalos közigazgatást megszüntette, mindaddig, „amíg Somogy vármegye helyreállítása bekövetkezik”. A megmaradt részeket Zala vármegyébe kebelezte be, mivel ekkor Somogy megye Komár és Babócsa kivételével már teljes egészében a törökök kezén volt.

A megye többi részéből vett adatokat összesítve és elemezve T. Mérey Klára szerint Somogy vármegye lakossága 1534 és 1599 közt a negyedére csökkent.(9)

A XVII. század folyamán Somogy megyében összeírt, hódolt porták számának az alakulása a következő:

1610:	130 1/4
1618:	164 1/4
1626:	108 1/4
1635:	151 1/4
1671:	106 3/4

Eme számok kiértékeléséhez figyelembe kell vennünk, mint T. Mérey Klára is hangsúlyozta(10) az 1609-es törvény és az 1647-es törvény másképpen értékeli a magyar részre való adózás alapegységeit. Az 1609-es törvény szerint egy kapura 12 zsellérházat kell számítani vagy pedig 4 olyan jobbágyszázat, amelynek gazdája saját ekét (fogatot) tud állítani.

Az 1647-es törvény viszont egy portát 4, egyenkint saját ekével és 4-6 igával rendelkező jobbágyszázat; egy portára eső adóösszeggel tartozik továbbá 4 félekével rendelkező jobbágyszázat, vagy 16 olyan jobbágyszázat, akinek igásmarhája nincs, illetve 16 zsellér.

A dicális adót (magyar adót) összeíró adószedők nem is juthattak el mindig minden török megszállás alatt lévő helységbe, így az adatokat csak másodkézből kapták, amire szintén figyelemmel kell lenni.

Somogy megye romlásáról álljon még itt néhány részletjelentés:

– Az egyesített Zala-Somogy megyei rendek jelentik 1661-ben, hogy „az sok német és magyar vitézlkö rendek közt való föl s alá járásával, rajtok megszállásával és kéméletlenül való javak tékozlásával már annyira jutottak, hogy ezen két vármegyében csak esztendő elforgása alatt pusztult több száz faluknál el, melyekben most csak egy ember sem lakik, s ahol laknak is, alig vagyon csak a százokba való falat is”.

– 1674-ben írta Babócsa „tartományból” az ottani török parancsnok, hogy azokban a falvakban ahol azelőtt ötven ház volt, most jó ha van 15–20 ház!

– 1669-ben jelentette újra Zala és Somogy megye ülése, hogy a házak rombadőltek, a lakosságot levágta vagy elhajtotta a török, a maradék aztán „természetes halállal” meghalt a pestisjárvány idején!

Ha a megye lakosságának nagymérvű csökkenését vizsgáljuk, még egy tényezőt kell megemlítenünk: *az erőszakos áttelepítést*, mert ez is szokásban volt akár gazdasági, akár katonai érdekektől indítva, mint erre utal Ferhát budai basa 1589-ben Ernő főherceghez írt levele, melyben közli, hogy ha *Koppány város* megmaradhatását és a török császár számára addig fizetett adóját a végváriak támadásaitól másképpen biztosítani nem tudja, akkor „a mi hatalmas császárunk parancsolatjára kit Budára, kit azon felül lévő városunkba elküldünk, hová felségtek embereinek a keze el nem érhet”(11). Tehát az áttelepítés, a *belső deportálás* hivatalos utasítások alapján történt! Így a hódolt-sági területen nem lehetett rendkívüli jelenség.

Nádasdy Ferenc 1667. évi aug. 22-i levelét már idéztük, melyben az adót megtagadó vagy nemfizető hódoltsági magyarokat földesuraik rabsággal fenyegették.(12) *Zrínyi György* a szigeti béghez írt levelében még messzebb megy, amikor kijelenti, hogy ha a falvak és városok nem fizetik meg a király adóját, akkor lakosait levágják, hogy egyik félnek se adózzanak.(13) Ilyen bánásmód mellett csoda-e ha a lakosság száma egyre csökkent?

Amikor az 1700-as évek elején Bél Mátyás Somogyban járt, úgy látta, hogy a megye olyan mint egy nagy láppal, eliszaposodott folyók, patakok mocsaraival teli nagy sziget.(14)

Az 1699 és 1702 közt végzett összeírás szerint a megye területén mindössze 209 település (nem falu!) volt, s azokban 3468 gazda és 621 zsellér élt. (De 37 faluban a zselléreket össze sem írták). A jobbágyság kezén lévő vetésterület 35,137 hold, vagyis egy jobbágy gazdára kb. 10 magyar hold vetésterület esett.(15)

A segesdi lakosság alakulására a felszabadulás után részletesebb adatokkal szolgálnak majd a püspöki látogatások.

A felszabadulás első évtizedei Segesden

Segesdről és környékéről a felszabadulási első évekből kevés okleveles forrásunk van. De a ránk maradt néhány adatból is kiviláglik, hogy az új élet kezdése Dél-Dunántúlon nem volt mentes a problémáktól. Első információink egyházi, vallási jellegűek, így ezekkel kezdjük.

– A felszabadítási harcok logikus következményeképpen az első probléma akkor merült fel, amikor a különböző ferences rendtartományok közt kellett megegyezni egyes visszavett rendházak hovatartozása tárgyában.

1687-ben a nagyharsányi győzelem után, mint írtuk, Pécs, Siklós, Verőcze keresztény kézre kerültek.

Pécsett a felszabadító hadseregben tábori lelkészként szolgált Kláris Miksa csáktornyai guardián, tehát a ladislaita ferences rendtartomány tagja. A városban személyes kapcsolatai révén már 1686 októberében megkereste a hajdani ferences templomot és azt azonnal „átvette”. Biztonság kedvéért a szigetvári kapun kívül álló templomot is lefoglalta és ezt a birtokvételt Thüngen János Károly őrnagy, városparancsnok hivatalos levélben elismerte.

Siklósra is a katonasággal jöttek és az ő meghívásukra kértek és kaptak házhelyet.

Verőczen szintén a régi ferences templom és kolostor helyére költöztek.

Ezeket a „visszafoglalásokat” a zágrábi ferences tartományfőnök kérésére a király 1688. április 4-én megerősítette. A mariánus ferencesek azonban fellebbeztek, mert a házak közt olyanok is voltak, melyek hajdan az ő tartományukhoz tartoztak, így jog szerint őket illette meg a letelepedés joga.

A békesség helyreállítására a Ferences rend római vezetősége Lazzari Antal egyetemes kormánytanácsost (definitor generalis) küldte Magyarországra, aki 1689 július 24-én Galgócson a következő rendeletet írta alá:

„*A Szent László védelme alá helyezett provincia* pápai, császári és generálisi engedélyekkel és felmentésekkel a mariánus csoport két őrségéből, tudniillik a zágrábiból és a pécsiből alakult, átengedvén a mariánusok e két őrségét. Ő császári és királyi felesége 1688 április 4-én kelt és az utolsó egyetemes közgyűlésnek is bejelentett levelével nekik az ő érdemeikért, a töröktől visszafoglalt területén használt nyelvek ismeretéért és példás életükért a pécsi, siklósi és verőczei kolostorok elfoglalását is megengedte. A mariánus provincia régibb jegyzőkönyvei és közgyűlési iratai kétségtelenné teszik, hogy a *zágrábi őrséghez* a zágrábi, gabornaki, verőczei, pozsegi, nekcsei, szeglaki és kosztajnicai, a *pécsihez* pedig a pécsi, a *següsd*i, kanizsai, szemenyi, varasdi, ludbregi és kapronczai konventek tartoztak. Ezekhez számítandó még a szigetvári, mert császár öfelsége okiratilag megengedte már nekik, hogy Szigetváron is építhessenek székházat. Ennélfogva elhatározzuk, hogy ezen Szlavóniában lévő, Szent László pártfogása alatt álló provinciát a Száva folyó határolja Bosna-Argentina provinciától, a Dráván innen pedig a reménybeli kanizsain, továbbá a már elnyert szigetvári, siklósi és pécsi házakon kívül többet ne keressenek és ne foglaljanak el.” (15b) A ladislaita provincia pontos határai ezúttal adva vannak.

Mégis vita támadt ezután is, de most a bosnyák provinciával, melynek házai voltak Mohácson, Eszéken, de még Budán is.

Róma újra kénytelen volt a békebíró szerepét vállalni, ami az 1700 június 16-i döntésben nyilvánult meg. Eszerint a még mindig vitás helyek közül Pécsen, Szigetvárt, Kanizsán, *Segösdön*(!), Verőczen, Kosztajnicán és Hrasztovicán *csak a ladislaitáknak lehet kolostoruk*, de ők még megtarthatják a mohácsi és az eszéki házat is, bár itt a bosnyák páteroknak is volt házuk. (15c).

A ladislaiták baranyamegyei *Gyüdon* (*Máriagyüd*) már az előző évben megjelentek és birtokukba vettek egy rombadőlt templomot, melyről úgy tudták, hogy szintén ferences eredetű. A rom-templomot kijavították és Krajlevics Tamás atya Kapronczáról szép Mária-szobrot helyezett ebben el. A gyakori imameghallgatások hírére a hely mihamar sűrűn látogatott búcsújáróhely lett. (15d)

A hívek várták és hívták a ferenceseket más helyekre is. De az egymást követő rendházfoglalásokkal, új letelepedésekkel nem haladt párhuzamosan a rendtársak számbeli szaporodása. A csaknem mindenütt szükséges építkezések vagy javítások meghaladták a ferences rendtartomány anyagi teherbíró képességét és kimerítették a hívek adakozási lehetőségeit. A zágrábi ferences tartományfőnök így egyszerre volt anyagi és személyzeti szükségben, gondban. Helyzetét csak nehezítette, hogy számos helyre olyan közösséget kellett kijelölnie, amely a *lelkipásztorkodást három nyelven: magyarul, németül és horvátul tudta elvégezni. Ezek közé a helyek közé tartozott Segesd is.*

A segesdi őslakósság természetesen *magyar* volt. A bevándorlók, visszaköltözők családjában azonban szép számban volt *horvát* anyanyelvű is. A környékbeli, vagy az itt elszállásolt katonaság nyelve pedig *német* volt. Így érthető az első évek sok személyi változása a segesdi ferences közösségben, mely szerényen húzódott meg abban a kis lakban, melyet a még álló temetőkerítés fala mellett húztak fel két három kis szobával. *Kezdetben egy, később kettő-három ferences élt itt, köztük egy laikus (dolgozó) testvér a házi munkák elvégzésére.*

Az 1690-es kis közösség főnöke Fábiáncsics Pál. A következő 1691-es évben azonban már Krajlevics Tamást találjuk itt Fábiáncsics Pál mellett. 1692-ben újra Fábiáncsics Pál a „felelős” vagyis a házfőnök. Rá egy évre, 1693-ban a tartományi vezetés újra Krajlevics Tamásra bízta a segesdi házat. Ezúttal beosztásában marad a szokásos három évig.

Újabb tartományi gyűlés után megint csak Fábiáncsics Pál kap megbízatást a rendház vezetésére, de ezúttal csak egy esztendeig marad, mert a következő évben a „zavargások”, a „felkelés” és a „rácok támadása” miatt Dombóvárra kell menekülnie, ahol valamikor már káplánkodott.(16)

A „zavargások” okáról a segesdi házi krónika igen szűkszavú, de minden bizonnyal összefüggésben van az egész országban észlelhető nyugtalansággal, amely a jobbágyság és parasztság körében az egész országban észlelhető volt a magas beszolgáltatási kötelezettségek és Lipót király tervezett új adótörvénye miatt, melynek érdekében egész Dunántúlon adóösszeírást rendelt el.

1696 A helyi gazdasági élet megindulásáról, állásáról *Széchenyi György 1696 december elején készült feljegyzéseiből értesülünk.* Zala és Somogy vármegyéknek bejelenti, hogy a birtokára kirótt adót ő maga szedi majd be gazdatisztjei által.(17) Érdemes a jelentést bővebben is ismertetni, mert a birtoktesthez tartozó falvak nagyságáról és gazdasági jelentőségéről így pontosabb képet kaphatunk. Az adóteher megoszlása a különböző falvak közt így alakult:

Látrány	3071 3/4	portio után fizet	1228 Ft	75 d
Somogyvár	3026 1/2	portio után fizet	1210 Ft	60 d
Barány	1628 1/2	portio után fizet	621 Ft	40 d
Táska	1439 3/4	portio után fizet	575 Ft	90 d
Marczali	1534	portio után fizet	613 Ft	60 d
Kőröshegy	1079 1/2	portio után fizet	471 Ft	– d
Segesd (birtok)	656	portio után fizet	262 Ft	40 d
U. ott a nemesek	89 1/2	portio után fizet	35 Ft	80 d
Segesd városa	639	portio után fizet	255 Ft	90 d
Jut	612	portio után fizet	244 Ft	90 d
Gadány	556 1/2	portio után fizet	222 Ft	60 d
Kálmánca	418 1/4	portio után fizet	167 Ft	30 d
Gyékényes	384 1/2	portio után fizet	153 Ft	80 d
Barcs	374	portio után fizet	149 Ft	60 d

A segesdi adókivetés összege tehát: $262,40 + 35,80 + 255,90 = 554$ Frt 10 d. míg az adóalap: $656 + 89 \frac{1}{2} + 639 \frac{3}{4} = 1385 \frac{1}{4}$ portio.

A Széchenyiek közeli birtokainak egyik legjobban jövedelmező része. Sajnos ebből a levélből még nem tudhatjuk meg, hogy a segesdi birtokban mi a legjövedelmezőbb ág. A későbbi kimutatások már arról is szólnak, hogy a

földművelés mellett az állattenyésztés is jelentős szerepet játszott az itteni gazdálkodásban, csakúgy mint a bortermelés.

A következő 1697. esztendőben *Széchenyi György* földbirtokos a királytól grófi címet és rangot kap maga és családja számára a felszabadítási harcokban szerzett katonai érdemeiért és két nagybátyja, *Széchenyi György* esztergomi és *Széchenyi Pál* kalocsai érsekeknek az ország javára kifejtett jeles szolgálataiért. A *Széchenyi* család ezentúl már nemcsak a leggazdagabb magyar főurak közt szerepel, de címben és rangban is soraik közé jut.(18) 1697

Közben a Török Porta nem tudott belenyugodni Magyarország elvesztésének a gondolatába, ezért újabb hadjáratra készülődött. *De Savoyai Jenő* herceg 60.000 főnyi seregével a Tiszán átkelő török hadsereget megtámadta és *Zentánál megverte 1697. szeptember 11-én.* 1697

Az ütközetben elesett vagy a menekülés során a Tiszába fulladt törökök számát 30.000-re becsülik a korabeli történészek. A halottak közt volt *Elmászh Mehmed* nagyvezér, az anatóliai és a boszniai basa, valamint a janicsárok agája. A Tiszán sikerrel átmenekülő *II. Musztafa* szultán Temesvárra futott. A törökök zentai csatavesztése kétségtelenül igen fontos esemény a magyar-török háborúk során, s vele egy újabb igen nagy lépés történt Magyarország teljes felszabadítása felé.(19)

A töröktől visszavett Dráván túli részekben, és Pozsega, Verőcze, Valkó és Szerém vármegyékben *I. Lipót* király nem állítja vissza a megyei közigazgatást, hanem *királyi helytartót* nevez ki *Peter Gotthall* személyében, ami nagy visszatetszést vált ki országszerte. 1698

De még nagyobb visszatetszést szül a király *december 24-i* rendelete, amely újra szabályozza – és emeli! – az adót. Az új intézkedés szerint a nemesek és a főurak, valamint az egyháziak együttesen 250.000 Ft-ot fizetnek. A városok ugyanennyit. A még fennmaradó három és fél millió Ft-ot a 8.000 portát számláló jobbágyságra veti ki.

Ilyen előzmények után írták alá a Szerém megyei *Karlóczán* a Szent Liga és a Török Porta képviselői *1699 január 26-án a békét.* A békekötés szövege értelmében Erdély és Bácska visszakerült *I. Lipót* fennhatósága alá, de a Maros és a Tisza köze Temesvárral még mindig a törökök kezén maradt.(20) 1699

A karlóczi béke aláírásával sokan remélték Magyarországon, hogy a nagy török háborúknak immár vége. Sajnos, *1700. nov. 1-én meghal II. Károly,* a Habsburg-házból való utolsó spanyol király. Örökségéért az európai nagyhatalmak közt súlyos háború tör ki, amelybe akaratlanul Magyarország is belesodródik. A háborúnak nemcsak katonai, de politikai kihatása is lesz a magyar közéletre: *Rákóczi Ferenc* ezt az alkalmat használja fel, hogy *XIV. Lajos* francia király támogatását kérve a nyugati külpolitika vezetőinek a figyelmét a mind feszültebb magyar belpolitikai állapotokra felhívja.(21) 1700

A következő 1701-es esztendőben két esemény érdemel említést, s mind a kettőnek országos visszhangja lesz: 1701

– *április 9-én* *I. Lipót* király rendeletben tiltja meg a szabad protestáns vallásgyakorlatot a töröktől visszavett területeken, és

– *november 8-án* *Rákóczi Ferenc* felesége segítségével megszökik bécsújhelyi börtönéből, ahol május 29-től élt bezárva „hűtlenség” vádjával. A szökés előkészítésében az uralkodó jezsuita gyóntatója is részt vett, néhány az udvarhoz közelálló főúrral, akik egy várható nyilvános pör vagy súlyos ítélet esetén igen komoly nemzetközi bonyodalmaktól tartottak.

A protestánsokat érintő tilalmi rendeletet sok helyütt az országban sem a főurak, sem a megyék nem hajtották végre. A rendelet célja is inkább új eklézsiák alapításának a megakadályozása volt s nem a már meglévők működésének a betiltása, ami számos helyen lehetetlennek látszott.

Segesden ennek a rendeletnek gyakorlati következménye nem volt: a református tiszteletes a helyén maradt és az iskolamester is tovább tanított iskolájában, Alsósegeden. Lélektani kihatása azonban itt is káros lett: a két keresztény közösség közt csak mélyítette a szakadékot, bár semmiféle komoly incidenst nem jegyzett fel a két közösség plébániai krónikája.

Az ellentéteket ezen a tájon nem annyira a vallási kérdés élezi majd ki, hanem a Rákóczi által kezdeményezett szabadságharc.

Részleteiben ma még nem nagyon ismert az 1699–1701 közti helyi zavargások minden mozzanata. De hogy a nyugalom aránylag gyorsan helyreállt, azt igazolja Fábiáncsics Pál visszatérése Segesdre. Még káplánt is kapott Halusán Mátyás személyében. Ám két év múlva, 1703-ban mind a kettő távozik, s helyükre Kralek Tamást és Lukanecz Paszkált küldte a ferences vezetés. Hogy mi indokolta meg ezt a gyors és kettős személycserét, a rendi források nem jelzik pontosabban.⁽²²⁾ De nem lehetünk messze a valóságtól, ha figyelembe véve az itt-ott elejtett apróbb megjegyzéseket, a rendi vezetés intézkedései mögött nem annyira a segesdi ferences közösség megélhetésének kétségtelenül még mindig megoldatlan problémáit, hanem a vidéken újra erősödő nyugtalanságot sejtjük.

1702 A bécsi központi hatalom rendeletei pedig nemcsak ébren tartották e nyugtalanságot, hanem még jobban kiélezték. Az egész országban szórványosan megmutatkozó nyugtalanság, helyi zavargás már 1699 óta aggasztotta Bécsset, s attól való félelmében, hogy a régi erősségek romjaiba befészkelve, azokat az esetleges fegyveres felkelők katonai támaszpontokká alakíthatnák át, 1702. január 26-án az Udvari Haditanács parancsot adott többek közt, Kanizsa, Zalavár, Körmend, Kaposvár és Dombóvár várainak a lerombolására.

Segesd neve a lerontandó dunántúli várak listáján nem szerepelt; a hajdani vár romjai bizonyára nem jelentettek már igazi katonai objektumot. A város maga sem rendelkezett már a régi geopolitikai jelentőséggel.⁽²³⁾

Am az sincs kizárva, hogy a bécsi Udvari Haditanács 1688 szeptemberi rendelete, mely már tartalmazott hasonló jellegű utasításokat, Segesdet már törölte a „végvárak” sorából. Erre enged következtetni az a tény is, hogy mikor évekkel később a vidéket megszálló német ezredekkel kellett téli szállásra elhelyezni, a Segesdre kerülő századokat vagy szakaszokat a lakosoknál szállásolták be.

A régi vár és város romjai ekkor már évek óta a be- vagy visszaköltöző lakosság szabad rendelkezésére álltak különböző építkezéseikre. Bárki bármire felhasználhatta ezt a kimeríthetetlennek vélt anyagbányát. Egyes kövek, szobortöredékek így kerülhettek a várközponttól távolabb eső házhelyekre, sőt a földekre is, a felszántott mezők határmezsgyéinek a jelölésére. Nincs kizárva, hogy Magyar Kálmán által felfedezett szép egyházi jellegű szoborfeje – talán a segesdi plébánia-templomból, talán az ötvösi Báthori-kastélyból – egyszerűen mezsgye-kő volt a felszántott határban. Az alsósegesdi vagy kónyi református paraszt előtt egy „kőszent” feje semmiféle különös tiszteletre nem számíthatott.⁽²⁴⁾

Ezt a gyakorlatot könnyen megfigyelhetjük a régi nagy, de közben lerombolt kolostorok környékén, ahol nem ritka ha egy istállóban az itató-etető vályú egy kisebb szarkofág, vagy az ajtófélfá egy templomi kőoszlop, mint magam is láttam nem egyszer Franciaországban. Az építőanyagoknak mindig nagy kereslete volt a pusztító háborúk vagy forradalmak után beálló békeidőkben...

Az országot már évek óta megülő nyomasztó félelem és nyugtalanság, a visszafojtott elégedetlenség felkelésbe való kirobbanásához a szikra 1703. június 16-án pattant ki, amikor Rákóczi Ferenc lengyelországi számkivetéséből hazatérve Vereckénél magyar területre lépett, hogy a Habsburg-politika miatt elégedetlenek élére álljon és megindítsa harcát PRO LIBERTATE, a szabadságért. Ezzel kezdetét vette egy újabb háborús korszak, mely egész Magyarországot lángba borítja és amelynek tüze rövidesen végigseper Somogy vármegyén és Segesden is.

1703

A *segesdi ferences atyák* igen nehéz helyzetben voltak ekkor. A polgári lakosság nagy többségét a szervezett eklézsiában élő protestánsok jelentették. A Széchenyiektől komoly segítséget eddig sem kaptak, ekkor sem remélhettek, hiszen a család birtokai rövidesen hadszínterré válnak és a földesúr családotul az ország távoli részében lakik, ha nem éppen Bécsben tartózkodik.

Somogyban a helyzet bizonytalan, az emberek álláspontja ingadozó. A környék főurai és a köznemesek nem tudnak közös nevezőre jutni és többen egyszerre szeretnének megmaradni a királyhűségben, és küzdeni a „kuruczok” által megálmodott szabadságért. Egymással így vitatkozván nem szenteltek elég időt és figyelmet a közvetlen közelből fenyegető veszély gondolatának. Pedig a láthatáron már gyülekeztek a közelgő vihar vészajtósló fellegei...

Kuruc világ Somogy vármegyében A segesdiek újra menekülnek

A következő 1704. esztendő a nagy remények és a keserű csalódások éve; Somogyban gyászkeretet érdemelne.

1704

Mind a nemzetközi, mind a belpolitikai helyzet arra készítette Lipót királyt, hogy tárgyalásokba kezdjen a fellázadt kurucokkal. *Széchenyi Pál veszprémi püspököt és kalocsai érseket* kérte fel az előzetes kapcsolatok felvételére. A felkelők részéről *Károlyi Sándor* volt a Dunántúlon, ő lett tehát az első tárgyalófél.

Az első találkozásra Sümegen került sor, a veszprémi püspök birtokain. Károlyi itt fogadta a szerémi és a bácskai rácok követeit is, akik az egész rácság nevében hajlandóságot mutattak Rákóczi zászlaja alá felzárkózni, sőt még ötszáz fegyveres kiállítását is vállalták. Károlyi oltalomlevelet adott a követeknek és hadainak megtiltotta a rácok elleni fellépést.

Biztató eredménnyel végződött a január 28–29-én Lébényszentmiklóson a *Széchenyi-Károlyi-Bercsényi* kibővített találkozó is, amint arról Széchenyi érsek leveléből értesülünk, aki közölte az uralkodóval a felkelők legfontosabb panaszait:

- a királyi hitlevelek sorozatos megszegését,
- az Újszerzeményi Bizottság elfogult működését, mely számos jogos tulajdonost megakadályozott birtokai visszaszerzésében,

- az országos hivatalok és várak idegen kézre adását,
- az idegen katonaság és a Bécsi Kamara visszaéléseit. S mert az eddigi ígéreteket az udvar úgyszólván sohasem tartotta meg, a felkelők nemzetközi garanciát kérnek. Az érsek javasolja néhány külföldi baráti érzelmű fejedelem felkérését erre a célra.

Széchenyi érsek írt Rákóczinak is mondván, hogy a béke még megmenthető és a remélt szabadság visszaállítható.

Sajnos, ezidőtől kezdve a dolgok mégis balul haladnak. Lipót király *február 11-i* levele csak általános ígéreteket tartalmaz a jogos panaszok orvoslására, kezesül pedig csak saját fiát, Józsefet fogadná el.

Látszólag ez Széchenyi érsek közvetítésének ideiglenes kudarcát jelentette. Így értette ezt Rákóczi is, amikor már február végén kinyomattatta kiáltványát, „*Recrudescunt vulnera*”...(25)

A béke reményét tragikusan robolta le a Károlyitól hazatérő rác küldöttség megtámadása és lemészárlása. Történt ugyanis, hogy Monasterli és Kreuz császári generálisok a titkos tárgyalásokról mit sem tudva behatoltak a Duna-Tisza közé, de az itt táborzó kurucoktól súlyos vereséget szenvedtek. A győzelem mámorában a kuruczok átkeltek a Dunán és a haza tartó rác követeket az oltalomlevél ellenére megtámadták és lekaszabolták. A szabad zsákmány reményében a Siklós környéki kurucok Zana György és Sándor László vezetésével Pécs vidékére törtek, a várost keményen megsarcolták.

Az ilyenkor szokásos alkudozások közben a várost védők rálőttek a kurucokra, mire azok a városra törtek és *két héten át rabolták, ölték a lakosságot és a környékbeli rác, magyar és német falvakat.* Egy korabeli tanú szerint: „Nagy pogány kegyetlenségeket követtenek el, sok rejteket, kriptákat bontván, temérdek kincset és jószágot nyertenek...”

E kettős hitszegés miatt a rácok éktelen gyűlöletre gyúltak és ez lett az oka a későbbi kegyetlen „rácjárásoknak”.

Február 20-án a horvát Sabor (parlament) 15.000 katonát szavaz meg és bocsát a bécsi császár rendelkezésére a rebellis magyarok megfékezésére.

Széchenyi érsek fáradhatatlanul folytatja diplomáciai erőfeszítéseit egy mielőbbi béke érdekében, hogy az ország pusztulását megállítsa. *Március 18. és 29. közt* Gyöngyösön magával Rákóczival tárgyal. A megbeszélésről újra ír az érsek Bécsbe, majd *május 18. és 19-én* újabb találkozóra hívja Rákóczit. *Június 4-én* az érsek 25 pontból álló béketervet dolgoz ki és terjeszt a két fél elé. De mert a tárgyalások újra csak elhúzódnak, augusztus 28. és szeptember 2. közt újra felkeresi Rákóczit, hogy legalább egy újabb fegyvernyugvást tudjon elérni. Igazán nem rajta múlt, hogy ennyi fáradozásnak mégsem lett fogható eredménye.

Dél-Dunántúlon különben is már a tavasz óta felborult a közbiztonság és hadioszlopok meneteltek szerte a vidéken.

Amikor az első zavargások kitörték, *a segesdiek újra a közeli erdőkbe húzódtak vissza.* Fábiáncsics Pál házfőnök bánatosan hagyta el Segesdet és Pécsre menekült. Illés nevű rendtársát szekéren vitte Atádra egy Horváth Pál nevű segesdi híve, s innét az atádiak segítették át a Dráván, biztosabb helyre.(26)

Közben a császárhű rác ezredek engedélyt kaptak a Dráván való átkelésre és kegyetlen megtorló hadjáratba kezdtek, amikor elsőnek *Pécsre törtek 1704. március 26-án.*

Hiába érveltek a pécsiek, hogy maguk is mennyit szenvedtek a kuruc rajtaütéstől, hogy köztük már nincs kuruc, hiszen a felkelők serege már rég elvonult falaik közül, hiába ajánlották fel a békét és a behódolást a királynak, hiába menekült a megrémült nép a templomokba és a kolostorokba, a felbőszített szerbek kegyetlen fosztogatásba és gyilkolásba kezdtek: nők, gyermekek, békés polgárok, papok, barátok holttesteit borították az utcákat.(27)

Az áldozatok közt volt egy kanonok, négy jezsuita és három ferences is: *Krapinai Joákim* pécsi káplán, *Fábiáncsics Pál*, aki Segesdről menekült ide és *Mészáros Pál*, aki szintén szolgált már Segesden. *Fábiáncsics Pált* a gyóntatószékből ragadták ki és gyilkolták le a helyszínen a felbőszített katonák.(28)

Hasonlóképpen feldúlták a rácok *Siklóst* is. A ferences rendház két tagja valóságos mártírhálált halt magyarsága és katolikus hite miatt. Az ortodox rácokban ekkor már a katolikus hit elleni gyűlöletet is felszították meggondolatlan vezetőik, ez magyarázza meg különös kegyetlenségüket. *Horváth Domonkos* ferencesek papnak a fejét vették, *Csetkovics Lajosnak* pedig előbb levágták a fülét, majd levágták mind a két karját, aztán főbelőtték. A kolostorból mindent elloptak, úgy hogy csak a pusztá falak maradtak meg és a tető.(29)

Kaposvárt a helybeli rácok gyűjtötták fel és olyan fosztogatásba és gyilkolásba kezdtek itt is, hogy a lakosság rémülten menekült mindenét hátrahagyva.(30)

Segesdet a környéken kóborló és fosztogató rác katonaság fosztotta ki és gyűjtotta fel. Bővebb részleteket a ferences krónikás nem közöl erről a pusztításról, mert mint láttuk, a rendtagok már elmenekültek, s a lakosság is a közeli erdők és mocsarak védelmét vette igénybe. Ide pedig a rácok, mint hajdan a törökök, utánuk menni nem merészkedtek. A *Széchenyi család levéltára* is igen szűkszavú erről az évről, és megelégszik a tények rögzítésével.

Ebben az ominózus esztendőben nemcsak a rácok, de a császári generálisok is pusztítják az országot. *Május 31-én Heister tábornok visszafoglalja Veszprémet* és a városban szabad rablást engedélyez katonáinak, így akarván bosszút állni a kurucokkal rokonszenvező városon és annak békét kereső püspökén, *Széchenyi Pálon*.

A korabeli források, katonai beszámolók kemény harcokról tudnak *1705-ben is. Leopold Herberstein* osztrák generális *febr. 14-én* a Somogy megyei *Igal* mellett meglepi *Bottyán János* visszavonuló seregének utóvédjeit és azokat szétszórja.(31) A császári katonaság fosztogatásaitól újra sokat szenvednek a környékbeli falvak. És *Segesd* Igaltól csak negyven kilométerre van.. A kurucok *Somontornya* felé vonulnak vissza. De mert sem a távozó kurucoknak, sem a nyomukban járó császáriaknak újra csak nem volt tiszteséggel megszervezett utánpótlásuk mind a két hadoszlop az útjába eső falvak lakosainak javait kobozta el, s ette fel élelmiszerkészletét.

Március 31-én Heister tábornagy serege megverte *Károlyi Sándor* kuruc generális csapatait a Somogy megyei *Kilitinél* ö(Balatonkiliti). *Károlyi* maradék seregével a Tolna megyei *Paksnál* átkelt a Dunán és a kurucok feladták az egész Dunántúlt. *Heister katonái, jutalomképpen újra szabad rablásra kaptak engedélyt.* Ezt azonban már Bécs is megsokallta és két hétre rá Heistert felmentette a főparancsnoki tisztség alól.

E súlyos helyzetben nem keltett nagyobb feltűnést a hír, hogy *május 5-án Bécsben*, eseményekben gazdag és ellentmondásokkal teli uralkodás után meghalt *I. Lipót király*. Utódja a már 1687-ben megkoronázott *I. József*.

Károlyi balsikerei után Dunántúl végleges elvesztését Rákóczi nem tudta elfogadni. Újabb hadjáratot rendel el. *Június 4-én* Eszterházy Dániel és Bottyán János Funaföldvárnál támadnak. Az ostromlottak felmentésére siető Glöckersberg tábornok seregétől Bottyán János lelkes, de még nagyrészt újonc serege vereséget szenved. A csatában Bottyán maga is súlyosan megsebesül, s egyelőre nem vehet részt a további hadi műveletekben.

Október 6. és 8. közt Széchenyi Pál újabb békekísérletet tesz, de eredmény nélkül.

1706– *A váltakozó szerencsével folyó szabadságharc során Somogy többször is szenvedett az átvonuló hadseregek katonáitól.*
1708 A menekülésen kívül a lakosság nagy részére más megoldás nemigen volt, ha életét akarta megóvni. A vagyoni károkat így sem tudta elkerülni. *1707 elején írta Bottyán János* egyik levelében: „a somogyi faluk mind elfutottak nagyobb részint... és a vármegye hadai is eloszlottak mind.” (32) Mit is tehettek volna mást az előbbieket fegyvertelenül, az utóbbiak szervezetlenül? Somogy igazában csak felvonulási hadterület volt, vagy pár napos hadszíntér. Komoly katonai bázisa itt sem a labancnak, sem a kurucnak nem volt! Az egyetlen 1704-es esztendőben, például, előbb volt labanc, aztán kuruc, majd újra labanc, attól függően, hogy melyik hadsereg ette a kenyerét.

A dunántúli nemességet és városi polgárságot hagyományos, erős politikai, gazdasági, vallási, többször rokon kapcsolatok fűzték a közeli osztrák és szlovén vagy steyer vidékhez. A felkelés politikai céljait így magukévá tenni nem tudták. De passzív maradt a jobbágyság és a parasztság zöme is, amelynek megszervezésére és meggyőzésére a dunántúli kuruc vezetés semmit sem tett, sem politikai sem gazdasági téren. A rosszul fizetett és hanyagul ellátott, sokszor fegyelmetlen átvonuló kuruc katonaság erőszakos rekvirálásaitól pedig valamennyien szenvedtek. S csak azt várták, hogy e sok megpróbáltatásnak egyszer már vége legyen.

A hosszú nyúló háborúban a kuruc hadsereg kimerült, Rákóczi ügye mindinkább a nagyhatalmak egymás közti küzdelmének a függvénye lett. Bécs egyoldalú információi alapján XI. Kelemen pápa is elhidegült a szabadságharcosainak ügye iránt, s elmarasztaló levele érzékenyen érintette a katolikusok tömegeit. *1709. szeptember 26-án Szentlőrinc-kátán pestisjárvány áldozata lett Bottyán János, a híres Vak Bottyán,* aki egyedül lett népszerű a kuruc generálisok közül. Nemcsak azért, mert katonáit keményen kézbe tudta tartani, de mert maga is mindig emberséges igyekezett lenni a polgári lakossággal, és ezt az emberséget megkövetelte tisztjeitől is. A korabeli forrásokat követve a kuruc háború 85.000 halottat követelt, míg az országot pusztító pestis áldozatainak a száma 1707 és 1714 közt 400.000-re tehető!

1709 A megbékélésre váró országban éppen ezért kínos meglepetést keltett I. József király *1709. dec. 10-én* kibocsátott új vallási rendelete, melyben megparancsolta, hogy a protestáns felekezetek által „jogtalanul birtokolt templomokat, iskolákat és egyházi javadalmakat adják vissza előbbi katolikus tulajdonosainak.” Gyakorlatilag ez a Rákóczi-felkelés előtti állapotok visszaállítását jelentette. Pillanatnyilag a rendeletnek gyakorlati eredménye nem volt, mert a vármegyék nem siettek a végrehajtásával. Éppen ezért a király *1710. november 10-én* újra megismételte utasításait. Halála után pedig Eleonóra régenskirálynő *1711. május 26-án* újabb parancsban kérte végrehajtását. (33) Kétes vagy sérel-

mes esetekben a királyhoz lehetett fordulni, vagy az országgyűléshez, de nem egyetemesen, vagyis az érintett vallásfelekezetnek, hanem egyedenként, a sérített feleknek, vagyis eklézsiáknak volt biztosítva ez a jog.

Az alsósegedi protestánsok éltek is a lehetőséggel, de mint látni fogjuk nem sok eredménnyel. Várniok kellett, de ezt a várakozást elviselhetővé tette a tény, hogy bár „legálisan” a helyzetük bizonytalan volt, a valóságban vallásuk gyakorlásában eddig senki sem akadályozta őket. A legalizálás késedelmének okát nemcsak Bécs halogató politikájában kell keresnünk, hanem a magyar belpolitikai helyzet sajátosságában, hiszen a kuruc felkelés még nem ért véget és a katonapolitikai kérdések elsőbbségi joggal bírtak a vallási, sokszor csak helyi jellegű problémák felett, főképpen, ha a hadizóna közelében léptek fel.

Az ausztriai Lanzensdorf ferences templomában *Keresztély Ágost hercegprímás püspökké szentelte 1710-ben a veszprémi egyházmegye új főpásztorát, Volkra Ottót*, aki 1720-ig marad hivatalában.

1710

Főpapi munkája kezdetén az egész veszprémi egyházmegyében mindössze 30 plébánia működött. *Somogyban pedig csak öt! Igaz, 1705 és 1711 közt még csak kettő katolikus plébánia működött Somogyban: a karádi és a somogyszentpáli.* A kaposvárit 1715–16-ban állították vissza. Az új püspök dinamizmusára jellemző, hogy rövid tíz éves egyházkormányzata alatt 18 új plébániát alapított, 11 templomot és kéttucatnyi kápolnát szentelt fel.

Ugyancsak ő indította meg a tárgyalásokat egyes déldunántúli plébániák jogi helyzetének a rendezésére a zágrábi püspökkel támadt vitában. A XVI. és XVII. században a zágrábi püspökök igyekeztek joghatóságukat kiterjeszteni a Dráva északi partján lévő plébániákra is azon a címen, hogy az ide áttelepült szlovének, horvátok csoportosan jöttek, nem egyszer papjaikkal együtt. Sőt a püspökség a maga jószántából küldött papokat olyan magyar falvakba is, ahová a veszprémi püspököknek még nem volt papja. Így lett vita tárgya Babócsa, Berzen-ce, Csurgó, Vízvár, Zákány, Tarany, Kanizsa, sőt még *Atád és Segesd is!* Az egyházjogi per elég sokáig elhúzódott, mert azt csak Padányi Bíró Márton és Acsády Adám tudták véglegesen lezárni és a zágrábi egyházfőt a Dráva déli partjaira visszaküldeni.(34)

A rendeződés évei

1711. május 11-én hosszú és váltakozó szerencsével vezetett háború után a szatmári békével véget ért Rákóczi Ferenc szabadságharca.(35) A III. Károly által szentesített békeszerződés pontjai közt helyet kapott ugyan a protestánsok vallásszabadságának biztosítása is, de „az ország törvényei szerint”. E szentesített törvények közt azonban az úgynevezett „kuruc-törvények” (Rákóczi türelmi rendeletei) nem szerepeltek. Ami érthető keserűséget okozott elsősorban a vegyes vallású vidékek falvaiban és városaiban. *És ezek közt a települések közt volt Segesd is.* Földesura a katolikus Széchenyi családból származott, de a hadi események miatt somogyi birtokain csak ritkán érvényesíthette eddig igazi akaratát. Személyesen meg sem fordult somogyi birtokai nagy részén, s azokat gazdatisztjei által igazgatta. Személy szerint egyébként sem volt az erőszak embere, hiszen az 1709, 1710 és 1711. évi királyi rendeletek

1711

végrehajtására sehol sem vette igénybe sem a katonaságot, sem saját hajdúit. Így egyelőre maradt mindenütt a status quo ante.

Országos viszonylatban az erőszakos templom- és iskola visszavételek leginkább Észak- és Kelet-Magyarországon történtek. Dél-Dunántúlon a városok és a főurak csak ritkán fordultak az efajta megoldáshoz abból a gyakorlati megoldásból kiindulva, hogy az országrész benépesítése és a termelő munkába való beállítása ennél sürgetőbb dolog. Szébb feladat. Ennek a sikeréhez azonban a belső béke fenntartása volt az első és legfontosabb feltétel. Főképpen ott, ahol már kialakulóban volt a két közösség közt egy bizonyos „békés egymásmellett élés”, koegzisztencia.

1712 Bécsben is kezdték már megérteni, hogy az előző törvények nem alkalmazhatók Somogy-Tolna-Baranya vidékén, hiszen az 1681-es és 1687-es törvények a török által megszállt, de most felszabadult területeken kialakult előző „joggyakorlatot” nem vették figyelembe. Így amikor 1712. április 15-én III. Károly király – aki csak az előző év decemberében lépett trónra – megerősítette a pozsonyi országgyűlés ide vonatkozó határozatát, a megszorodott sérelmek orvoslására külön *Vallásügyi Bizottságot* állított fel, amelyben mind a két fél egyenlő arányban lett volna képviselve. Sajnos, ez a Bizottság rövid időn belül bebizonyította, hogy teljesen képtelen a rábízott feladat megoldására. A protestánsokat az is nyugtalanította, hogy az állami közigazgatás hivatalosan is támogatni látszott a katolikus „ellenreformációt”. *A katolikus élet megerősödése azonban elsősorban a katolikus hierarchia, legfőbb egyházi vezetés megújulásának és a sorait felfrissítő katolikus papságnak tudható be.* A protestáns prédikátorok helyi „egyeduralma” számos vidéken megszűnt. Közös fellépésre pedig nem volt módjuk, mert *a magyar protestantizmusnak egyházi vonalon központi vallási szerve ekkor még nem volt.*

A felszabadulást követő első évtizedek másik nagy problémája volt a jobbágyok vagy az újonnan betelepültek és az új, vagy régi és visszajövő földesúr viszonyának rendezése. Ez utóbbi érdeke volt, hogy a visszakapott vagy vett földeket minél előbb és minél jobban megműveljék. A betelepítéseknel éppen ezért ügyelt arra, hogy a föld műveléséhez, az állattenyésztéshez, erdőgazdálkodáshoz értő családokat kössön tartósan helyhez. Ezt a célt szolgálták a különböző „betelepítési szerződések”, amelyek az új vagy visszatelepült lakosoknak bizonyos köteleességek mellett számos előnyt is biztosítottak.

Gróf Széchenyi György 1712-ben adott ilyen „megszálló levelet” a Segesdieknek. Eszerint minden telkes gazda évi 5–5 forintot, a féltelkes 2 forint 50 dénárt tartozott fizetni. A zsellérek „érdemeik szerint” megállapított összeget fizettek. A szántóföldi vetés – búza, rozs, árpa, zab – 4 holdja után 1 kila (= 2 pozsonyi mérő) termést adtak. Ebben az időben egy magyar holdba két pozsonyi mérőt vetettek, s mivel aratáskor általában a mag két és félszeresét kapták termésként, ez az adózás nagyjából megfelelt a termés tizedrészének. Fizetni kellett a disznók makkoltatásáért is; húsz sertés után egy sertést kellett leadni az uraságnak. A földesúr engedélyezte a malomépítést, amit cenzus (adó) nélkül használhattak, a kocsmában azonban csak fél évig árulhatták saját borukat. A földesúr a felsorolt adózások alól mentesítette 12 katonáját, és az egész községnek az első két esztendőre teljes adómentességet adott. Kikötötte azonban, hogy mivel a protestánsoknak „jelenleg” papjuk (helyben) nem volt, ilyet be nem hozhatnak és különben is tudta és engedélye nélkül „idegen” nem települhet le Segesden. (36/b)

III. Károly, „személyi érdemeire való tekintettel”, 1714-ben Kersztély Ágost esztergomi érsekprímásnak „birodalmi hercegi” címet adományozott, amit a magyar országgyűlés a következő évben törvénybe is iktatott. A „római pápa oldalkövete” címet már viselte a prímás, „királyi legfőbb kancellár” is volt. A bíborosi kinevezés a mindenkori pápától függött, s bár gyakori volt, de nem automatikus! Akadt kivétel még a múlt században is. Bár Keresztély Ágost egyházkormányzati működését aligha érheti kritika, legfeljebb azt lehetne a szemére vetni, hogy ritkán tartózkodott egyházmegyéjében. Az országgyűlés már ekkor és később is annak az óhajának adott kifejezést, hogy a magyar püspöki székekre ne nevezzenek ki idegeneket.(37) A nagynevű magyar esztergomi érsekek mellett nehezen fogadták el az érdemes, de magyarul sem tudó „neves idegent”.

A központi közigazgatás lassan visszazökkent a normális kerékvágásba Somogyban is. *Somogy vármegye közgyűlését Tapsony és Marcali után első ízben tartják meg Kaposvárott.* A város ekkor még csak csírájában létezett, hiszen három évre földesura, Eszterházy „letelepedési engedélye” után csak 17 családfőt számáltak össze, kb. 200–300 lélekkel.(38) A város fejlődése azonban rohamos és így 1753-ban már hivatalosan is megyeszékhely lehet.

Az 1703-as megyei összeírás adataiban először olvassuk Segesd nevét két formában is. Bár nem hivatalosan ugyan, de már így szerepelt Széchenyi György idézett jövedelmi kimutatásában is! *1715-ben Segesden a megyei adatok 19 háztartásról szólnak, tehát Kaposvárral egyenlő nagyságú.*(39)

Országné Tropsa Julia(40) írja idézett szakdolgozatában a segesdi protestánsokról: *„1717-ben kiűzette prédikátorukat a földesúr a szürke barátokkal.* Egy ideig még iskolamestert sem tarthattak; 1734-ben véglegesen megszűnt a vallásgyakorlat. Árva gyülekezet lettek, sem prédikátoruk, sem iskolamesterük nincs.

Gyakran kérvényezték ezekben az években vallásgyakorlatuk visszaállítását, még Bécsbe is elmentek ügyükkel. Az eredmény azonban nagyon csekély volt. Ügyüket egy ágensre bízták, de ügyintézésének semmi eredményét sem tapasztalták. A község lakossága 425 református és 63 katolikusból állt, de a faluban még nótárius sem volt... Gyermekeiket csak akkor taníttathatták, ha másik községbe vitték. Istentiszteletre is Kónyiba jártak, mely gyalog egy óra járóföldre esett... Volt a falunak fából készült temploma is, de mivel nem használták, magától elpusztult.”

Ez a leírás csak részben felel meg a valóságnak, így kiegészítésre szorul.

– 1717-ben a *szürkebarátokkal nem üzethette ki a földesúr a református prédikátort*, mert a ferencesek – akik *nem cseribarátok*, tehát „szürke barátok” voltak a vidéken – *csak 1724-ben jönnek vissza Segesdre!* Mint látni fogjuk, ez időben egyházmegyes papok voltak Segesden, előbb a veszprémi, majd a zágrábi egyházmegyből jöve ideiglenes jelleggel.

– Amikor a *földesúr* érvényt szerzett az országgyűlési határozatnak a nyilvános protestáns istentisztelettel kapcsolatban, ezt csak akkor tette – húsz évvel a falu birtokba vétele után! – amikor a segesdi reformátusok minden fáradozása jogorvoslásukért eredménytelen maradt. A Széchenyieket tehát nem lehet vallási türelmetlenséggel vádolni, bár igaz az is, hogy az egész család hithű katolikus volt és maradt.

– *Papjuk és templomuk nem lehetett* tovább a protestánsoknak, de vallásukat szabadon gyakorolhatták, hiszen az egy órányi útra lévő Kónyiba elmehettek

az istentiszteletre. A *segesdi katolikus plébániához tartozó szomszédos falvak katolikusai közül sokan ugyanilyen messziről, sőt még messzebből is jöttek a vasárnapi szentmisére ebben az időben, amikor a környéken nem volt más katolikus templom vagy pap.*

– *Iskolamesterüket a segesdi protestánsok megtarthatták 1734-ig, ami szintén a földesúr jóindulatáról tanúskodik. De arra is utal, hogy a segesdiek kérelmeit és a bécsi hatóságokhoz intézett folyamodványait maga is jogosnak, megalapozottnak láthatta, és várta sokáig a bécsi fellebezés eredményét. A probléma megoldásának a kulcsa ugyanis nem Segesden volt, hanem a felsőbb hatóságoknál. Előbb a rövid életű Vallásügyi Bizottságnál, később a bécsi központi adminisztráció hivatalaiban. És Kaposvárott, a Vármegyénél!*

– *A protestáns iskolamesterek – üdvös itt felidézni – nemcsak az iskolában tanítottak, de ott, ahol nem volt prédikátor, vezették a vasárnapi imát, ez alatt a Bibliát felolvasták a hívek előtt, azt magyarázták, kifejtették, tehát prédikáltak is, amíg ezt később a megyei utastítások tételesen meg nem tiltották. Az „úrvacsorát” ugyan sehol nem oszthatták ki, nem lévén felavatott lelkészek, de gyakran kereszteltek és temettek. A harcias összetűzéseket Somogyban egyik fél sem kereste szándékosan, így juthattak el évtizedes koegzisztenciájuk folyamán azokra a kompromisszumokra, melyekről okleveles forrásaink szólnak. Somogyban pl. a viszlói iskolamester „stólát letéve temet”, az alsoki a helyi katolikus plébános tudtával temeti hitsorsosait és a szertartásért járó honoráriumot megfizeti a plébánosnak. Az iharosberényi prédikátor(!) 13 gyermeket keresztel meg egy évben. A szokásos honoráriumot megfizeti a katolikus plébánosnak, aki erről rendes nyugtát állít ki, holott a prédikátornak nem volt hivatalosan „működési engedélye”. A gigei iskolamester katolikus gyermekeket is tanít iskolájában a katolikus szülők hozzájárulásával. A kálmáncsai, a homokszentgyörgyi, a kastélyosdombi, a rinyaszentkirályi, a moldványi, az újnépi iskolamesterek előimádkoznak továbbra is, felolvassák a Bibliát és azt magyarázzák, de a commissio előtt állítják, hogy „ők nem prédikálnak”. Vésey Ferenc, a vései iskolamester földesura ugyanezekkel a szavakkal védi meg református tanítóját a megyei vizsgálat előtt, és a megye elfogadja érvelését.(41)*

Igazi problémát az úrvacsora kiosztásra okozta, főképpen a nagy keresztény ünnepek idején, és természetesen a házasságok megáldása. Ezekért bizony sok kilométert kellett megtenni és órákat gyalogolni nem egyszer. *De gyalogoltak ekkor a katolikus hívek is, hiszen 1720-ban még csak 19 és 1733-ban is csak 33 katolikus plébánia volt egész Somogy megyében. A szóban forgó időben pedig, vagyis 1717-ben csak három! Somogy vármegye kiterjedése pedig igen nagy!*

– *Hogy nótáriusuk nem volt a segesdi protestánsoknak az egyáltalán nem tekinthető a vallási elnyomás jelének, mert a nótáriusi intézmény csak lassan fejlődik ki, s ebben az időben egész Somogyban nem volt több tíz-tizenöt nótáriusnál. A legtöbb faluban az iskolamester végezte el a nótáriusi teendőket vallási elkötelezettség nélkül.*

Tagadhatatlan viszont, hogy a protestáns prédikátor elköltöztetése igen komoly problémát jelentett a segesdi protestánsoknak. Pap nélkül az eklézsia élete nem lehet teljes, harmonikus. *De a segesdi katolikusok helyzete sem volt sokkal rendezettebb a ferencsek távolléte alatt.*

Gazdasági és vallási felmérések Somogyban és Segesden

A kuruc háborúval járó megpróbáltatások és a harcok során a nemzetiségi érzelmek felkorbácsolása következtében súlyos válság jelentkezett a ferencesek ladislaita – tehát zágrábi – rendtartományában is, ahol a magyarok kisebbségben éltek a horvátok mellett. Bár a horvát páterek elítélték a rácok fosztogatásait és vérengzéseit, de számbeli fölényük következtében a magyarokat háttérbe szorították, ami miatt ez utóbbiak keserűen tiltakoztak. A belső békeség csak Kláris Miksa tartományfőnöksége alatt (1709–1712) állt helyre miután nyilvánosan védelmére kelt a Rákóczi iránti hűsége miatt üldözött Andrassy Miklós páternek. Kláris tartományfőnök erélyes közbelépése tette lehetővé, hogy a magyarok újra felvételt nyerhessenek a rendtartományba, amelynek magyarlakta területén több rendházban a magyarul beszélő páterek hiánya oly méreteket öltött, hogy már azokat megfelelő létszámmal nem tudták ellátni, mert hiányoztak a magyar hitszónokok és gyóntatók.(42)

Ez az eset állt fenn Segesd esetében is, ahol 1704 és 1724 közt, tehát húsz éven át újra nem volt tartósan itt lakó ferences pap!

A segesdi katolikusok ekkor máshonnet kaptak vagy hoztak egymás után négy papot is. Kettőt a veszprémi, kettőt a zágrábi egyházmegye területéről. Sokáig azonban egyik sem tudott megmaradni. Kettő itt halt meg igen nagy szegénységben, a másik kettő pedig jobb plébániát kapva ment át, az egyik Csákányba, a másik Lengyeltótiába.(43) A segesdi házi krónika szerint valósággal az éhhalál fenyegette őket a kisszámú katolikus közösségben. Érthető tehát, hogy az első alkalomra tovább mentek.

Hogy a segesdi plébánia szegény volt az csak természetes. De plébániáról még nem is lehet szó, hiszen a püspök hivatalosan még nem állította vissza. Így csak kihelyezett lelkészekről beszélhetünk, és lelkészségről. Egy olyan megyében, mely maga is nagyon szegény volt még. A gazdasági élet fejlődéséről kevés pontos adatunk van, így a becslések is csak töredékes forrásokra, utalásokra támaszkodnak.

Az 1720–21-ben készült *Wahrhafte Beschreibung* szerint Somogy megye területének mindössze 25 százaléka volt megművelve. Egy százalékát borította szőlő, de 10 százaléka még mindig megművelhetetlen mocsaras vidék. A többit erdő, cserje és bozót fedi.(44)

1720

A mezőgazdaság különböző ágazatai szerint megművelt terület a megye egy negyedét teszi csak ki. Még mindig nagy probléma a munkáskezek kis száma a lakosság számának a döbbenetes csökkenése következtében. Már szóltunk a török megszállás okozta pusztulások arányairól. Még jobban megvilágítja ezt a kérdést a következő adat: A XV. században Tolna, Fejér, Somogy és Baranya megyékben az átlagos népsűrűség 19,5 volt négyzetkilométerenkint. A XVII. század elején ez a szám már 4–5 főre esett vissza.(45)

Ezek az általános megállapítások Segesd környékére is vonatkoznak. Kisebb termelő területen kisebb számú munkaerővel folyt a munka. De még ezt a munkát is zavarták több mint egy évtizeden át a különböző jobbágy- és parasztmegmozdulások és a majdnem tíz évig elhúzódó kuruc háború. A termelés azonban csak csökkent, de meg nem állt, sőt rövidesen lassú emelkedést mutat.

A Széchenyi uradalmat, tudjuk, 1705 áprilisában Heister generális rác katonái csaknem tökéletesen elpusztították. A szatmári béke után Széchenyi össze-

írást rendelt el birtokai gazdasági állásáról, évi jövedelméről. Az 1712-es kimutatásból vesszük a következő adatokat a Szentgyörgyvárhoz adózó falvak közül:

Darány városa	adott annuátim	130 forintokat
Marczali	adott annuátim	103 forintokat
Segesd	adott annuátim	82 forintokat
Barcs	adott annuátim	33 forintokat
Lábod	adott annuátim	55 forintokat
Kálmáncs	adott annuátim	28 forintokat
Zákány és Gyékényes	adott annuátim	16 forintokat
Csokonya	adott annuátim	82 forintokat
Somogyvár	adott annuátim	30 forintokat

Köröshegyet szabados legények lakják, nem adóznak, hanem fegyverrel szolgálnak, és az mire kívántatik, az uraság mellé tartoznak fölülni.”

Miután sorba veszi a gróf uradalma összes falvait, kitér a pusztákra is, megjegyezve mindenütt, hogy melyikről jöhetne még több jövedelem, de a benne lakók „csak bitangul akarják élni”.(46)

A jövedelmi listán Segesd a harmadik helyen van ugyan, de terjedelemre ez az egyik legnagyobb birtok, így jövedelme csak részben utal nagyságára és bizonyára lehetne jobb is.

A kis létszámú és csekély jövedelmű falvakban, természetesen szegény lehetett a pap is, még a plébánián is. Ám *Segesd ekkor még nem volt plébánia, papjának sem földje, sem évi járadéka nem volt*; abból kellett megélnie, amit a hívektől kapott. A földesurak csak jóval később, és akkor is csak királyi parancsra kezdik támogatni a püspökök templomépítési terveit és plébánia-alapítási akcióját.

1721 A vármegyei közigazgatás és az egyházmegyei kormányzat helyreállítása után sor kerülhet végre a vallási ügyekben benyújtott levelek, tiltakozások és kérvények felülvizsgálatára és a panaszok orvosolására is.

Felsősomogy több községéről azt kutatják, hogy a protestánsok 1680 előtt gyakorolták-e vallásukat és hogy most, vagyis 1721-ben gyakorolják-e? A több mint húsz szóbanforgó község közül állján itt a *70 éves Eösy Mihály karádi lakos jegyzőkönybe vett vallomása*: „Életének idejében minden elszámolt helységben lévő templomoknak és imádságok Házainak ususában lettek volna az helvét confension lévő lelki tanítók és imádságok Házaiban azon religión lévő mesterek; igaz keresztény hitére vallja, úgy mond: hogy ekkor még Iffjontan némi öreg asszonytól hallotta úgy beszélvén formaliter” hallod-e Fiam, oly szép étellel megajándékozott engem az Isten, hogy még arról is emlékezem, hogy Budától folyvást egész Horvát Országig egy kálvinista valláson lévő helységet sem szemléltem: híre sem volt a *Helvét Praedikátoroknak*, hanem mindenütt a Catholicus Templomok szép Istenes dicséretekkel egyességben tündököltek. A Duna melléken éppen Légrádig rövid idő múlva annyi takarodott egyszer s mind a Dunán által, hogy egészen összekeveredett a Pávistákkal; és idő jártával kálvinistákká lettek, amint magam is avál lettem és így ez időtől fogvást senki sem háborgatott bennünket.”(47)

Ennél szemléletesebben kevesen írták meg a kálvinizmus terjeszkedését a Dunántúlon, vagy Somogyban.

Hasonló vizsgálat történt *Segesd* ügyében is. A kihallgatott tanúk közül a feltett kérdésekre a 101 éves Kis Mihály alsósegesdi lakos így vallott:

1. A hely – itt Alsósegesdről van szó – *nem artikularis hely*. Földesura gróf Széchenyi Zsigmond. A helységben csak 10–15 katolikus él. Prédikátoruk nincs, a felsősegesdi plébános gondozza őket, mint leányegyházát.

2. Valamikor nagy templomuk volt, de több mint száz éve a törökök a fundamentumáig lebontották és elszállították építkezésre. (Várépítés) Ez a templom a Báthoriak idején a katolikusoké volt. (Itt csakis a volt ferences templomról lehet szó, amely a Báthoriak patronálása alatt állott, és a falu – itt a felsősegesdi részről van szó – határában volt, tehát a község déli része – Alsósegesd – közvetlen közelében.)

...

...

5. A török megszállás idején a törököknek adóztak.

6. Tudomása szerint ebben az időben a katolikusoknak sem templomuk, sem papjuk nem volt.(48)

(A segesdi várban lévő volt katolikus plébániatemplom, a várrajzok szerint is, mecsetté lett átalakítva).

A különböző vizsgálatok után a protestáns hit elterjedéséről a *veszprémi káptalan magánlevéltárában a következő statisztikát találjuk 1721-ből*:

Alsósegesd	többségben kálvinista	katolikus 10–15
Beleg	fele kálvinista	fele katolikus
Bőhőnye	kétharmada kálvinista	egyharmada katolikus
Csokonya	többségben kálvinista	néhány család katolikus
Csököly	többség kálvinista	katolikus 46
Csurgó	fele kálvinista	fele katolikus
Görgeteg	többsége kálvinista	katolikus két ház
Gige	többség kálvinista	katolikus 20 fő
Hedrehely	többség kálvinista	katolikus 10 fő
Homokszentgyörgy	többség kálvinista	katolikus 10 fő
Iharos–Berény	többség kálvinista	katolikus 30 fő
Kadarkut	többség kálvinista	katolikus 18 fő
Kisbajom	többség kálvinista	katolikus 8 fő
Kutas	többség kálvinista	katolikus 2 család
Mernye	többség kálvinista	katolikus 4 fő
Nagybajom	többség kálvinista	katolikus 60 fő
Ötvös–Kónyi	többség kálvinista	a katolikusok száma ismeretlen
Szenta	fele kálvinista	fele katolikus
Szob	fele kálvinista	fele katolikus
Tab	fele kálvinista	fele katolikus

Ez a rövid lista is világosan mutatja a kálvinisták erős helyzetét a somogyi községekben. S mert a paphiány továbbra is fennáll, a katolikusok áttérési folyamata még mindig nem áll meg mindazokon a vidékeken, ahol a protestáns prédikátor még működik. Több olyan falut is jelez ez a kimutatás, ahol az „utolsó család most tért át” megjegyzés áll.(49)

Már a fentebbi számokból is felmérhetjük a segesdi – felsősegesdi – katolikus falu jelentőségét, ha a lelkipásztori munka dinamikus katolikus papra van bízva. Ha pedig szerzetesi közösség vezeti azt, a vándorprédikáció elengedhetet-

len feltétele a szórványkatolikus megtartásának a katolikus egyházban. *Ezért sürgette a földesúr és a megyéspüspök is a ferencesek visszatérését*, amire 1724-ben került sor.(50)

- 1725 Két éves széküresedés után, 1723. június 17-én a király gróf *Eszterházy Imre zágrábi püspököt áthelyezi a veszprémi székre*, de egyházmegyéjét csak két évig vezethette, mert 1725-ben megkapta az esztergomi érseki kinevezést.

Utóda 1725-től Acsády Ádám Péter lett, aki 1744-ig marad az egyházmegye élén. Mivel új plébániák alapítása a krónikus paphiány miatt egyelőre kilátástalan volt, a protestáns prédikátorok vidéki befolyását azzal igyekezett visszaszorítani, hogy *a szerzetesek templomait emelte plébániai templomok rangjára.* Kolostoraik számbeli megerősítését pedig nem szűnt meg sürgetni a főelőjárónál. Támogatásukkal maga járt elő jó példával.(51)

- 1727 A megyében újra idegen katonákat kell elszállásolni. Az 1727-ben, május 27-én Tapsonyban megtartott megyei gyűlés Segesdre osztja be a württembergi dragonyos ezred III. szakaszát egy őrmester vezetése alatt.(52)

- 1728 A falusi protestáns prédikátorok eredményes térítő munkáját látva, akik a pásztor nélkül lévő katolikusok mind nagyobb számát viszik be saját eklázsiáikba, a *Helytartótanács* rendeletében, miután újra megállapítja, hogy „sokan elhagyják a katolikus hitet, sőt még a gyermekeiket is magukkal viszik”, előírja, hogy a hitehagyókat a megye kutassa fel, vegye lajstromba és küldje be a Tanácshoz mihez tartás végett.(53)

A veszprémi püspök plébánia-alapítási politikáját folytatva, a segesdi ferencesek templomát is plébániai rangra emeli.

A veszprémi egyházmegye újjászervezési munkálatait, sajnos, csak nehezen tudjuk itt követni, mert amikor Volkra János püspök Győrbe költözött, a püspöki levéltárat magával vitte a káptalan tiltakozása ellenére, és sajnos, később tűz martaléka lett. Néhány adat mégis a végbevitt munkáról: *1720-ban Somogy megyében mindössze 19 plébánia volt még, míg számuk 1733-ban már 24-re emelkedett.*(54)

- 1729 A megváltozott körülmények közt az új plébániák fenntartási módja is megváltozott, *mivel a terhek nagy része immár a plébániai közösség híveire hárult.* A még Szent István király által a pannonhalmi bencések javára tett somogyi tized elajándékozása is elévült, célját veszítette. *Az 1729-es országgyűlés ennek megállapítása után, azt hivatalosan is eltörölte, megszüntette.*(55)

De mert így a bencés apátságok jövedelme jelentősen megcsappant, a kolostorok jószágkormányzói nagyobb szigorral hajtják be saját birtokaikon a földesúri járandóságokat. Az időközben elveszített vagy jogtalanul elvett birtokokat pedig igyekeznek visszaszerezni perrel vagy fegyverrel, ami nem történhetett néha komoly incidensek nélkül, mint rövidesen látni fogjuk a Széchenyi birtokok történetében is.

- 1731 Sem a katolikusok, sem a protestánsok nem voltak megelégedve a vallási helyzetet „rendező” előírásokkal és helytartótanácsi utasításokkal. Ezért jelent újabb lépést egy bizonyos megbékélés és törvényes rendezés felé III. Károly király 1731. március 21-én kiadott rendelete, latin neve után a *Carolina Resolutio*.(56) Törvénye kimondja:

– a protestánsok csak artikuláris, „becikkelyezett” helyeken gyakorolhatják nyilvánosan vallásukat,

- nem artikuláris helyeken kötelesek a papi stólát (egyházi, vallási szolgáltatásért járó honoráriumot) a katolikus papnak kifizetni, mégha a katolikus pap szolgálatait nem is veszik igénybe, – jobbágy vallásának megváltoztatásához királyi engedély kell, (ezzel elejét akarta venni egyes földesurak és városok hatalmi visszaéléseinek),
- a protestáns lelkészek a keresztelésnél a katolikusoknál szokás, s azzal egyező formulát (szöveget) kötelesek használni,
- a protestáns lelkészek hivatalos felettesei a szuperintendensek, akik prédikátoraik vallási és erkölcsi magatartására felügyelni kötelesek, így ezt joggal teszik,
- a protestáns házassági perek a katolikus egyházi bíróság elé tartoznak, de ezek a bíróságok a protestáns elvek szerint kötelesek ítélni, (ez az előírás az állami perrendtartás hiányait volt hivatva pótolni),
- vegyes házasságot a katolikus pap előtt kell megkötni (hogy a házasságot kétségen kívül érvényesnek tartsa minden fél; igen fontos volt ez az örökösödési joggyakorlatra, ahol a gyermekek „törvényessége” főbenjáróan fontos)
- a katolikus ünnepeket mindenki köteles megtartani (a munkaszüneti napokat így a protestáns földesurak jobbágjai is élvezték),
- a bírák, ügyvédek, hivatalnokok hivatali esküjében továbbra is megmarad Szűz Mária és a szentek segítségül hívása (ez ellen a protestánsok tiltakoztak, de hiába)
- a katolikus hit elhagyása büntetendő cselekmény (szankciója azonban nem neveztetik meg!)

Három év múlva, 1734-ben ennek a törvénynek a végrehajtási utasítása felállítja a törvényes magyar protestáns hierarchiát, egyházszerkezetet is, amikor meghatározza:

- a lutheránusoknak csakúgy mint a kálvinistáknak négy-négy szuperintendensük (= későbbi püspökök) lesz négy-négy egyházkerülettel
- a szuperintendenseket mind a két protestáns egyház saját törvényei szerint választja meg, de a megválasztottak hivatalba lépéséhez királyi hozzájárulás szükséges.

Ezek az alaptörvények tették lehetővé, hogy annyi vita és harc után a vegyes vallású vidékek, városok és községek életében a békesség alapja egyformán legyen meg mindenki és mindkét fél számára.

Hogy e nemes cél, a vallási megbékülés eléréséig még sok hiba, sőt igazságtalanság is történt, az tagadhatatlan. Találóaan jegyzi meg Hermann Egyed(57), hogy a nem artikuláris helyekről a már szépen működő prédikátorok erőszakos eltávolítása bizonyára nem volt méltányos, hiszen őszintén hívó emberek papjaikat üzték el. Nincs mit csodálkozni azon, hogy másutt a protestánsok visszavágása szintén erős, gyakran túlzott volt. De ha a külföldi példákat nézzük, igazat kell adnunk Szekfű Gyulának: „A francia hugenották kiűzetéséhez vagy az angol és ír katolikusok elnyomásához képest, világviszonylatban a »magyar elnyomás« alig említhető.”(58)

Helyi incidensekről Somogyban is tudunk. Padányi Biró Mártont igazán nem szívelelték a protestánsok – később látni fogjuk, hogy miért – így egyházmegyéjében, ahol erre csak lehetőségük volt, gyakran kellemetlenkedtek neki. Így előfordult, hogy

- a katolikusokat kizárták a községi tanácsból,
- a katolikus plébánost megakadályozták abban, hogy katolikus betegéhez elvigye az utolsó szentségeket a „másik oldalra”, sőt néha csak a „másik utcába” is,
- a Szűz Máriás búcsújáróhelyeken a liturgiát vagy a körmenetet gyakran megzavarták, stb.

A közhangulat miatt a központi hatalom figyelme továbbra is a vallási kérdésekben függött. *A király 1732-ben jelentést kér a katolikus püspököktől egyházmegyéjük vallási állapotáról.* Acsády Ádám felterjesztése szerint a veszprémi egyházmegyében legalább 32 új plébániát kellene megszervezni sürgősen, mert 141 helységben még mindig van protestáns lelkész és ugyanezen az erősen protestáns területen csak hét katolikus plébános működik. Ám, hogy e terv megvalósításáért milyen akadályokkal kellett megküzdeni, arra jellemző, hogy *a terube vett 32 új plébániából mindössze négyet tudott életre hívni:* Felsőörsön, Szentpálon, Szentbalázson, és Szóládon... Püspöksége alatt 40 új templom épült ugyan, 36-ot kijavított és a protestánsoktól visszavett négyet.(59) De az új templomok nagy része még mindig csak „rég magyar módon” készült, vagyis fából és sövényből...

1733 A püspöki jelentések kiértékelése után a szórványban élő katolikus hívek lelkigondozásának az előmozdítására a *Helytartótanács közli a király rendeletét felszólítva a földesurakat, hogy birtokaikon alapítsanak templomot, iskolát és plébániát*, s azokat megfelelő földdel, anyagi járandósággal lássák el.

A püspöki jelentés után tudjuk, hogy *1733-ban Somogyban a következő 24 katolikus plébánia működött:* Andocs, Attala, Babócsa, Buzsák, Csököly, Csurgó, Gölle, Igal, Kaposvár, Karád, Kéthely, Koppány, Látrány, Lengyeltóti, Marcali, Mernye, Nagybajon, *Segesdvár*, Szenpál, Szil, Szöllősgyörök és Vörs.(60)

A megyei gyűlések jegyzőkönyvei pedig arról tudósítanak bennünket, hogy Somogyban újra idegen katonák vannak. 1733. május 1-től október 31-ig a február 19-i utasítás *gránátosokat helyez Segesdre „ideiglenes kvártélyra”*.(61)

1734 Acsády Ádám tovább folytatja egyházmegyéje újjászervezését. Somogy megyét két esperesi kerületre osztja fel. Alsó-Somogyban Kis István igali plébános, Felső-Somogyban Vörös József kaposvári plébános lesznek az első esperesek. *Segesden Csala Didák ferences házfőnök a plébános és plébániája a felsősomogyi kerülethez tartozik.* (Vörös József egy év múlva lemond hivataláról, más források szerint lemondatták).(62)

Csindery Ignác Ferenc földesúr *Nagyatádra* hívja meg a ferenceseket és templom valamint kolostor építésére megfelelő telket adományoz nekik. Ezzel, hosszú várakozás és több próbálkozás után egy újabb katolikus központ alakul ki a segesdi ferences kolostor mellett.

Tudjuk, hogy 1703–1704-ben a Segesdről menekülő atyák itt megálltak egy időre, sőt egy kis fatemplomot is építettek, de a kuruc háborúk során azt is felgyújtották a katonák. A szatmári békekötés utáni Simonfi Mihály csökölyi plébános járt át egy ideig misézni a kisszámú katolikus közösségnek; *később a helyi földbirtokos a zágrábi püspöktől kér és kap papokat.* Így került ide előbb Dohanics András, majd Tomasics Márk, aki maradt 1731-ig.

A ferencesek Kanizsáról jönnek át és pár hónap alatt felépítik kis fakápolnájukat. Acsády Ádám megbízásából ellátják nemcsak Atád, de Bodvica, Henéz, Háromfa, Szentmihály, Görgeteg, Visonta, Ötvös, Balhás, Tarany sőt még

Csokonya híveinek a lelki gondozását is! E nagy munkához a szerzetesi közösség számban is megerősödik és 1740 táján már volt valami szerény házuk is. Téglából azonban csak 1761-ben kezdik meg új templomuk építését, ami igen lassan haladt előre.(62b)

A veszprémi püspök ideiglenesen felállítja az ősi segesdi főesperességet. A 1735
címet elsőnek Péntek György koppányi plébános viseli, de csak rövid ideig, mert a megtiszteltetést, nem tudni miért, elhárítja; így helyébe Kis István igali plébánost nevezi ki a püspök.(63)

A horvátok folyamatos érkezése és letelepedése az egész vármegyében megfigyelhető. Jönnek családostól, néha népes rokonsággal, s a nagy birtokon azonnal kapnak munkát, sőt néha lakhelyet is.(64) *De tömeges bejövetről a segesdi helyi krónika nem tud.* Ilyen adatunk csak a baranyai háromszögből és Kaposvár környékéről van. Később a kaposvári „rokonság” szivárog majd fel Marcali környékére.

A megyei ülést 1739. január 31-re Marcaliba hívták össze, ahol nagy izgalommal tárgyalták a már megbeszerte terjesztett hírt, hogy a közeli Iharos-Berényben valami rejtélyes betegség szedi áldozatait. Mindenki a félelmetes pestisre gondol. (Veszprémi vármegye ekkor már zár alatt volt). A környező falvak sürgős intézkedéseket követelnek. Tallián János főszolgabíró elnöklete alatt különbizottság alakul, két orvost hívnak meg Grazból, akikhez csatlakozik a megyében állomásozó Dessewffy huszárezred sebészorvosa is. Négy napi vizsgálat után kiderül, hogy nem pestisről van szó, de a felkorbácsolt izgalom és félelem csak nem csillapodik le. E nagy riadalomnak lesz egy pozitív eredménye: *a következő esztendőben a megyei gyűlés javasolja a megyei tisztí orvosi állás rendszeresítését.*(65) 1739

Az 1740 májusi megyei gyűlés a württembergi ezred 33/A, más néven *Szajdlitz századát szállásolja el Segesden* egy hadnagy vezetése alatt.(66) S mert a birodalmi ezredek somogyi, segesdi elszállásolása következtében Segesden és közvetlen környékén úgyszólván minden évben tartózkodnak katonák, akik zsoldjuk egy részét itt költik el, a helyi lakosság gyűjteni kezdi az ezüst érméket. Ezzel lehet magyarázni a faluban és környékén égetett agyagköcsögben vagy fazékban megtalált érmegyűjteményeket, hol a kertek alatt, hol a szőlőkben. 1740

Ez év gyásza és ünnepe: *III. Károly király október 20-án Bécsben bekövetkezett halála,* és leányának, Mária-Teréziának a trónralépése két nappal később.

Mária-Terézia trónralépését a magyarok nem vitatják, de a bajorok és a poroszok annál inkább. Míg a nyugati nagyhatalmak egyelőre várakozó álláspontra helyezkednek, a porosz király, II. Frigyes Sziláziának támad.

1741. január 26-án gr. Pálffy János országbíró fegyverbe szólítja a nemességet az ország határaihoz közeledő poroszok ellen. S a május 14-én tartott pozsonyi országgyűlésen az országos rendek „életüket és vérüket” ajánlják fel a királynő trónjának a védelmére... 1741

Katolikus újjászületés Segesden Új kápolna a „szentkút” felett

A Széchenyiek kezdetben nem nagyon siettek kegyúri jogaikat gyakorolni vagy kötelességeiket teljesíteni. *Segesden sem a lerombolt templom helyébe újat nem építettek, sem a ferencesek számára kolostort nem alapítottak.* Széchenyi György tett ugyan egy ilyenirányú ígéretet, de annak beváltására már nem volt ideje. Fia, *Zsigmond*, megújította ugyan az ígéretet, de a birtokkal való gondok miatt nem tudta vállalni az alapítással vagy építkezéssel járó költségeket.

Bizalommal fordultak a ferencesek *Széchenyi Antal*hoz is, aki szintén nem mondott nemet, de arra hivatkozott, hogy a katonaság miatt sokáig távol volt, s így nincs eléggé informálva a helyzetről. Szívesen látna tehát valami vizsgálatot arról, hogy miként kerültek vissza a ferencesek Segesdre, hol volt a régi templom és kolostor, és mi az igazi jelentősége a régi búcsújárásokat idéző „szentkútnak”? A ferencesek nem zárkóztak el az ankétok elől, s mert a püspöki kancellária is tájékozódni akart a kérdésben, az ankétokat megtartották, s a felvett jegyzőkönyveket is ismerjük.⁽⁶⁷⁾

A „szentkúttal” kapcsolatos vizsgálatot *Acsády Ádám püspök megbízatásából Szopkovich János marcali plébános*, helyettes-főesperes végezte. A kihallgatásra beidézt tanúknak három kérdésre kellett válaszolniuk: 1° Miért és honnét hivattatik szentkútnak, volt-e mellette templom és honnét vette a tiszteletét, 2° a tanú maga tapasztalta-e természet szerinti vagy természetfeletti hasznát? 3° a kút rendkívüli erejében régtől fogva, vagy csak mostantól találtatott?

Az első tanú *Balogh György*, felsősegdesdi lakos, 40 éves, katolikus. Ad 1um: hallotta mindig szent és javós kútnak lenni, neveztetni, de arról nem tud, hogy templom is lett volna mellette. Hanem úgy tudja, hogy tőle mintegy tőlőre (dülőre) volt régente egy templom, melyet Szent Miklósnak neveztenek. Ad 2um: fékelyes betegségben volt ő is, de mások is tapasztalták a hasznát és mikor ő három újhold vasárnapján megmosdott megtért egészsége. Tudja azt is kitsinységétől fogva, hogy mindéig újhold vasárnapján sokféle nyavalyákban lévő személyek gyakorlottak ezen kúthoz való járásokra, melyek jelenségekre rongyokat is felakasztottak.

Második tanú: *Bakoss Mátyás*, kb. 89 éves, felsősegdesdi lakos. Esküt téve így vall: ad 1um: úgy mint az előző. Ad 2um ő nem tapasztalta hasznát, de hallotta, hogy sokan, még az Dunán túl lévő tartományokból is eljövén benne meghmosódtak, vizét magukkal vitték el. Ad 3um: vallja, hogy Kanizsa megvétele után fogva minduntalan hallotta hasznát venni és az emberektől ezen kutat látogatni.

Harmadik tanú: *Katona Mózes*, kb 48 éves, katolikus, alsósegdesdi lakos. Ad 1um mint az első, ad 2um maga nem tapasztalta de másoktól hallotta, hogy hidegleléseknél és más aprólékos nyavalyákban érezték hatását. Ad 3um: vallja, hogy kitsinységétől fogva látta és hallotta gyakoroltatni a kutat.

Hasonlóképpen vallanak még *Gódán János*, 50 éves, kálvinista, alsósegdesdi, *Szarka Mihály*, 80 éves, kálvinista, alsósegdesdi, *Katona Mihály* 64 éves, kálvinista, alsósegdesdi lakosok is.

A hetedik tanú, *Kiss János*, 50 éves, kálvinista, alsósegdesdi lakos vallja ad 1um, hogy nemcsak közönséges emberektől, de még a Török Pogántul is javós kútnak tartott légyen. Kire való nézve a török is sokszor meghmosódzott benne. Egyebekben úgy vall mint az első tanú.

Nyolcadik tanú: *Bogdán Dorottya*, Magyar Miklós özvegye, 76 éves, katolikus. Ad 1um úgy tanúskodik, mint az első tanú. Ad 2um: Saját gyermeke, a fia esztendeig hideglelésben szenvedett, mások tanácsára ezen kútnak vizéből megh fürösztvén megnyerte egészségét. Másokat is tudott, hallott és látott az víznek ereje által megh gyógyulni. Sőt még az Török is Ujholdon sokszor elment a specifikált helyre mosódni, úgy hogy egy kocsi a másikat érte. Ad 3um, mint a harmadik tanú.

Kilencedik tanú: *Bujtor Ilona*, Kiss János felesége, felsősegesdi, 60 éves, katolikus. Ad 1um úgy vall, mint az első tanú. Ad 2um vallja, hogy annyibul tapasztalta az említett kútnak hasznát, amidőn édesanyja súlyos betegségben lévén, álmában láttatott neki, hogyha ő azon kútban megfürödnék tehát megh gyógyulna. Kire nézve az álmának hitelt adván azon kútból megfürödött meg is gyógyula utána; Istenen kívül csak ezen kút vize erejének tulajdonítván gyógyulását. De ugyanezen kutat böcsületh okáért megh csináltatta. Ad 3um még vallja azt is hallván Attyátul, hogy még az Török is, noha olyas alkalmatosságh a fürödéshez nem volt melyből ki lehetne hozni, hogy mint gyönyörköd-tetésből mentek volna, mind azon által sokszor ide járulának.

A tizedik tanú *Szala Anna* volt, Czompó Mihály özvegye, alsósegesdi lakos. Az első kérdésre úgy valla, mint az első tanú. A másodikra válaszolva állítja, hogy nemcsak hallotta másoktól a hasznát, de ugyan magán is tapasztalta ezen forráskútnak erejét, mivel gyermekét és magát benne megmosván, azonnal az hideg elhagyá. A harmadik kérdésre vallja azt is hite szerint, hogy nemcsak mostanában, de még kitsinységétől fogva tudgya, hogy mások is hasznos erejű kútnak tartották mindig lenni. Sőt édes attyát az említett fátensnek (tanúnak) egy testvérbátyját, kinek füle töve kifakadván már az nyűvek is belé estek volt, az kút forráshoz vivén megmosá gyermekét ki is gyógyula. Azt is hallotta attyátul, hogy egy beteges török csináltatta volna a kutat ki is sántasága és egészségtelensége miatt mint egy kétségbe esett egészsége felől, de azon forrás kúthoz álmódván és megfürödvén előbbeni egészségére tért. S onnan terjedt ki ezen forrás kútnak tiszteleti...

A jegyzőkönyvet Felső Segesden írta alá Szopkovics János marcali plébános 1742. június 20-án.

A jegyzőkönyv másolatait még ebben az évben megkapta a veszprémi püspök, a segesdi földesúr, a ferencesek tartományfőnöke és lemásolták azt a házi krónika számára is.

Több megjegyzést is szeretnénk fűzni ehhez az okmányhoz.

– Meglepő, hogy a kihallgatott tíz tanú vallomásaiban csak az utolsó emlékezik meg a forrás eredetéről, és az ő emlékezete is csal, mert két régi hagyományt sző össze:

a) a régi helyi mondát-legendát említi lényegében, amely úgy tudta, hogy a búcsújárások akkor kezdődtek, amikor egy szegény és beteg pásztornak látomása volt itt és a jelenés, akit ő a Boldogasszonynak tudott, megvigasztalta, majd a beteg az ő útműtására ivott a vízből, orcáját megmosta, láza elmúlt és betegségéből meggyógyult.

b) a kút már neves és „csodás kút” volt a keresztények számára, amikor a törökök ide betelepedtek, és az ájtatosabbja szívesen jött e tiszta forráshoz vallásának rituális imáit és mosakodásait elvégezni. Talán éppen azért kerítették be, hogy mindig tiszta maradjon a vize.

– Balogh János vallomása egy hajdani *Szent Miklós templomról* meglepő. Ilyen nevű kápolnáról vagy templomról, de még oltárról sem tud a ferences krónika, vagy a püspöki levéltár. Magyar Kálmán ezt az egy dülönyi távolságot északra vélte és a hajdani gőzmalom mellett végzett próbáltatásokat. Ezek eredményét nem tartjuk kielégítőnek. Ám ha a távolságot dél-délnyugatra mérjük le, akkor találunk egy kis dombot, jól kivehető a lapos földeken, amelynek a helyén az alsósegedi protestáns hagyomány a régi nagy templomukat, – a volt ferences templomot! – sejteti. *Itt azonban még semmiféle ásatás nem volt.*(68) De ez a ferences templom a *Boldogságos Szűz Mária* tiszteletére volt szentelve. A városban lévő plébániatemplom pedig *Szent Mihály arkangyal* tiszteletére volt szentelve. *Szent Jánosnak* volt egy kápolnája Segesden a Marczaliak idején, 1455-ben, s ennek javára Marczali János alapítványt is tett, mint ott jeleztük. Később a püspöki vizitációk naplójában szólunk egy *Nepomuki Szent János szoborról* Segesd határában. *Szent Miklós* nevével *Somogyban csak a Zselicségben, majd Csákány mellett és Apáti közelében találkozunk, Segesd körül azonban nem.*

Az új földesúr a vizsgálat eredményét a szent kútról kielégítőnek találhatta, mert a forrás, vagyis a kút vidékét rendbe hozatta, s felette lévő kis dombra a Fájdalmas Szűz tiszteletére kápolnát emeltetett, s ennek gondozását a segesdi ferencesekre bízta. *A kápolnát Szopkovics János marcali plébános 1744. augusztus 16-án áldotta meg a hívek jelenlétében.*(69)

1743 Különös rendeletet tesz közzé *Somogy vármegye 1743. december 11-én* tartott közgyűlése. A megyei adminisztráció utánozhatatlan stílusában megtiltja a vadászatot és a... dohányzást.(70) A vadászati tilalom a földesurak ősi jogait igyekezett fenntartani birtokaikon, a dohányzás tilalma pedig a mind gyakoribb tüzeket igyekezett megelőzni. – Úgy látszik azonban, hogy a megyei urak is rájöttek, a második tilalom ellenőrzésével járó nehézségekre, mert 1764-ben éppen olyan komolyan és cikornyásan előírják, *hogy a pipákra pedig kupakokat kell szerelni...* Úgy látszik még ezzel sem múlt el a tűzveszély, mint remélték, mert egy 1772-es rendelet kötelezővé teszi minden háztulajdonos számára, hogy a háza elé „élő fákat ültessen” a tűz terjedésének a megakadályozására. Ezen kívül végre kötelezővé teszik a helyi tűzoltóság megszervezését is minden községben.

A háborús események Széchenyi Antal gróftól távol tartják somogyi birtokaitól, de azok vezetéséről rendszeres jelentést kér Marcaliból, ahol Nagy Pál gazdatisztje irányítja a gazdaságot. *1743. február 2-án Ruesdorfból*, katonai szállásáról ír Nagynak örömét fejezve ki afelett, hogy „birtokain nagyobb fogyatkozások nincsenek”. Arról értesült ugyanis, *hogy a jobbágyok és parasztok elégedetlenek a magas beszolgáltatások – adók – miatt.* Külön felhatalmazza Nagyot, hogy „ha a *czenki jobbágyok még mindig elégedetlenkednek és rövidesen nem csendesednek meg, akkor keményebb fenyítő eszközökhöz is fordulhat.*” (Azt azonban nem részletezi a gróf, hogy pontosan mire is gondol?)

Három héttel később azt kérdezi levelében, *hogy a segesdi jobbágyok eleget tesznek-e a legutóbbi megállapodás követelményeinek?*

Március 14-én arra kéri Nagyot, hogy tekintettel az ő sokszoros kiadásaira, a *jobbágyok adóját mindenhol emelje fel, úgy hogy a somogyi birtokból évenként 2.000 forint készpénz jövedelem kerüljön ki.*

Mivel tudta, hogy a kérés teljesítése nem lesz könnyű, még nagyobb figyelemmel nézte át a somogyi birtokok számadásait. *Így május közepén* a hozzá beérkezett elszámolásokat azzal küldi vissza Marliból, hogy Rotten György

számadása zavaros, ellenőrizni nem lehet. Horváth István czenki lovászmestert pedig leküldi Marcaliba az ottani ménes gondozására, amelyben akkor 57 szép lova volt.

A gróftól jól tájékoztatták tisztartói: *a jobbágyok valóban „nem fogadták szívesen” a terhek súlyosbítását és több helyütt az elégedetlenségüknek nyíltan kifejezést is adtak.*

1744 áprilisában Széchenyi somogyi birtokain a kocsmárosok panaszkodnak mondván, hogy ha a söprő után is kötelesek bért fizetni, akkor nem fognak megmaradni a bérletben. A gróf utasítja Nagyt, hogy járjon utána, valóban így van-e ez?

A földek ezévi termése Makai tisztartó szerint jónak ígérkezik, csak *az a baj, hogy a gabonát sehogysem lehet eladni, még alacsony áron sem.* A bérlőktől így a pénz nem jön be, és a hitelezőket senki sem tudja fizetni.

Az állatállomány már jobb bevétellel kecsegtet. *A somogyi birtok-ispánságban 2000 sertés van, s ezeket a segesdi erdőkben makkoltatják.* A ménesben van 16 csikó és 9 hasas kanca. Három kanca elvetélt. A marhaállomány szép.

A megyei politikai hírek már nem ilyen vigasztalók. A királyné és a nádor parancsára a megye serényen készül az insurrekcióra. A megye ad 50 személyes lovas felkelőt, ezeket már fel is szerelték, továbbá 90 porta után 50 lovast és 80 gyalogost. Az utóbbiaknak még nincs mundérjuk. Adóban minden Dicára kivetettek 75 dénárt; tehát a gróf 630 Dicája után 441 forint 75 dénárt fizet be.

Általában, a somogyi gazdaság az őszi betakarítás után megfelelt a hozzáfűzött várakozásnak, bár a termés valamivel gyöngébb volt, mint az előző évben.(71)

A betelepítési egyezségek általában csak arra hivatkoztak, hogy a munkaszolgáltatás, a robot, a helyi hagyományok szerint folytatódik. Később azonban úgyszólván mindenütt kiigazításokat vezettek be. A földesurak és a jobbágyok megállapodásai így gyakran változtak ugyan, de bizonyos állandó elemeket mindig megtalálunk. Somogyban például az 1730/45 közti időben ismert jobbágyszerződések telkenként 2–5 forint árendát (többségében 3–4 forintot), hat napi kézi munkát, 5–7 napi ígásrobotot és egy vagy kétszeri hosszúfuvart kívántak, továbbá a termés-kilencedet és a papi tizedet.

Az adózási feltételek közt előfordult, hogy egyes helyeken a földesúr majorsági földjének *meghatározott területét* is tartoztak teljesen megmunkálni. Ilyen típusú szerződést köt 1743-ban *Alsósegesd*, amely nemcsak a majorsághoz kívántató három őszi, két tavaszi szántás, vetés, boronálás, aratás, gabonabehordás „rájuk eső részének” elvégzését írta elő, hanem meghatározott mennyiségű széna lekaszását és ezenkívül „a gazdatiszt rendelése szerint” további szolgálatokat is megkívánt.(71b)

E szerződés buktatója első olvasására világos: „a gazdatiszt rendelése szerint”. Ez sok visszaélésnek lett a kiindulópontja. Különös iróniája a sorsnak, hogy ott, ahol a földesúr közel lakott és személyesen is érdeklődött birtoka megművelése iránt, a jobbágy helyzete sokkal jobb volt, mint ott, ahol mindent a mindenható gazdatiszt végzett, sokszor komoly ellenőrzés nélkül. Ekkor bizony őt is elfogta a meggazdagodás vágya és sok túlzásra vetemedett. Mint írták a panaszosok: „nyomorgatta a népet.”

Acsády Ádám püspök megbízásából Szopkovich János marcali plébános és helyettes-főesperes 1744. augusztus 16-án megáldotta a „szentkút” fölötti

1743

1744

dombra épített kis kápolnát, amit a gróf kívánságára a Fájdalmas Boldogaszszony tiszteletére állítottak. A szertartáson a hívek is nagy számban jelentek meg.(72)

Sajnos, sem a segesdi ferences krónikában, sem a Széchenyiek levelezésében nem találtunk eligazítást arra, *hogy honnét hozták Segesdre a kápolna szép barokk szobrát. Talán Egervárról?*

Azt viszont külön kiemeli a krónikás, hogy a kápolna gondozását a Széchenyiek bízták a ferencesekre. A püspök csak jóváhagyta.(73) Ezzel azt akarta kiemelni a krónikás, hogy a kápolna nem a plébánia függvénye...

A vallási kérdések a megyei gyűléseken is napirenden vannak. *Augusztus 4-én* a megyei tanács tudomására jut, hogy a déli megyehatár vidékén szakadár szerzetesek (ortodoxok) is szednek alamizsnát és körútjaik során lázítanak az egyesült görögök (görög katolikusok) ellen. Ezeket a híreket ellenőrizni kell és az említett szerzetesek káros tevékenységét azonnal meg kell szüntetni.(74)

Felsőbb utasításra újra összeírják a megyében azoknak a községeknek a neveit, ahol *nem-katolikus istentiszteletek vannak. A december 16-i* gyűlésen kihirdetett eredmény szerint 87 ilyen község, ill. helység van Somogyban. A Segesd környéki falvak közül említjük meg Atád, Barcs, Beleg, Bolhás, Böhönye, Gyékényes, Inke, Kiskorpád, Kónyi, Mernye, Szob és Vése nevét.(75)

A hivatalos előírások szerint a nem-artikuláris helyeken az imaházak kulcsait be kellett szolgáltatni. Azoknak, akik meghajolnak a királyi rendelet előtt, „a megye megbocsát”, de előírja, hogy a jelzett kulcsokat Bíró Márton püspöki helynök által megjelölt plébánosnak kell átadni. Azok, akik helyzetük tisztázására még időt kérnek, a halasztást megkapják, hogy a pesti kommissió előtt igazolhassák magukat. Azokon a helyeken, ahol az imaházakat közben kijavították, a megye vizsgálatot tart majd, hogy ellenőrizze, hogy javítás címen azokat nem bővítették-e?(76)

Mivel Mesztegnyőn a mariánus ferencesek új házat igyekeztek szerezni, s ehhez a püspök hozzájárulását már meg is kapták, a segesdi ladislaitak azzal érvelnek, hogy a mariánusok csak magyarul tudnak, míg ők beszélnek a betelepített horvátok nyelvét is, így rájuk nagy szükség van. Ennek igazolására a környékbeli plébánosok támogatását is kérték, amit meg is kaptak. 1744 őszén egymás után írnak Brozovics István buzsáki, Bobasz János lengyeltóti, Spehár György somogyvári, Segunics János tótszentpáli, Fekete Márton bajomi, Simonfy Mihály kéthelyi, és Bedő Gergely tapsonyi plébánosok, valamennyien igazolva, hogy az említett segesdi atyák a ladislaita rendtartományból jól ismerik a horvát nyelvet (a tótszentpáli bunyevácot ír, a buzsáki pedig illyrt) nyelvet, s hogy lekipásztori segítségükre mindig számíthattak ádvent, karácsony, nagyböjt, húsvét, pünkösöd, sőt több más vasárnap és búcsú idején is.(77)

Ez a levélgyűjtemény minden esetre ékesen bizonyítja a segesdi ferencesek széleskörű lekipásztori munkáját.

Húsz éves egyházkormányzat után *október 10-én* elhunyt Acsády Ádám veszprémi püspök, a katolikus ellenreformáció egyik jeles főpapja. Papjai nagyon szerették, mert sokat tett a falusi plébánosok életének javításáért, a létminimum biztosításáért még a legkisebb plébániákon is. Előszeretettel vette igénybe a szerzetesek közreműködését is. Munkájukat anyagilag is támogatta: a pápai pálos, a sümegi ferences, a győri karmelita és jezsuita templomok főoltárai, ez utóbbi freskói az ő nagylelkű támogatásáról tanúskodnak.(78)

Utóda *Padányi Bíró Márton* lett, aki 1745 és 1762 közt kormányozta az egyházmegyét.(79)

Acsádi Antal nagy bánata volt élete végén, hogy még mindig igen nagy számban voltak a protestáns tiszteletesek egyházmegyéje területén, ő pedig paphiányban volt. Amennyire tehetette, mégis támogatta egyes főurak templomépítési akcióját gondolván, hogy már maga a templom is megőrzi a híveket hűségükben.

Széchenyi Antal sem felejtette el egészen, hogy Segesden ő a földesúr és kegyúri kötelességét is megmutatta és teljesítette a kegykápolna felépítésével, kikötve, hogy a rend a hívek és zarándokok fogadására megfelelő számú rendtagot biztosítson.(80)

Már ekkor felvetődött egy új templom és melléje egy nagyobb kolostor építésének a gondolata is. *Csala Didákot*, a ferences plébánost Antal gróf és felesége személyesen is ismerte és igen nagy becsben tartotta. *Csala Didák* a maga részéről sem hagyta feledésbe menni e tervet.

1744. július 21-én a gróf levelet ír Nagy Pálnak, Marcaliban élő tiszttartójának és elismeri régi ígéretét, hogy mint kegyúr templomot épít és a ferencesek számára egy rendházat *saját telkén Segesden*. Úgy látszik azonban, hogy a gróf ígéretét, valószínűleg anyagi okok miatt, egyelőre valóra váltani nem tudta. A ferencesek úgy érezték, hogy a régi ígéretet akarja csak feledni és nem szüntek meg őt leveleikkel felkeresni.

De a pénzügyi okok mellett volt a grófnak más oka is a habozásra, az időnyerésre. Ebben az időben, többször hangsúlyoztuk, a segesdi ferencesek a ladislaita rendtartományhoz tartoztak, a Széchenyiek családja viszont az ősi magyar mariánus rendtartomány barátai és jótevői voltak és Zsigmond gróf első alapító és építő szándékát szintén a mariánusok előtt fejtette ki.

Nézeteltérés Széchenyi Antal gróf és a segesdi ferencesek között

Széchenyi Antal 1744 őszén levelet írt Thun Mátyás ferences tartományfőnöknek, hogy nincs-e kifogása (?) a rendház építése ellen és *december 2-án* kelt levelében tudatja Nagy Pállal is, hogy a mariánus ferencesek meghívását határozta el. „A segesdi administrationnak állapotját recommendálok és pro jure meo proferendi patronatus (kegyúri jogomnál fogva) a Mariana provinciának adni akarom, minthogy boldogult méltóságos uramnak atyámnak is volt szándéka, melyet tudván, ha confirmatiót ad importunas instantias patris *Csala* ígertem is, de nem emlékezem, hogy adtam volna. Én ugyan a szerzetesek között azáltal pört és veszekedést támasztani, s magamra gyűlölséget venni nem kívánok, de már a páter provinciálisnak felüle írtam, hogy a mariánusoknak conferálok, csak ők jelentsék a püspöknél magokat iránta.”(81)

Thun Mátyás mariánus tartományfőnök *december 7-én* válaszol Széchenyi levelére. Megköszöni, hogy a gróf választása rájuk esett, de kéri, hogy vagy a veszprémi káptalan, vagy az új püspök véleményét is kérje ki arra nézve, hogy a meghívást elfogadhatja-e, mivel a Szent László provinciával máris vitában vannak és nem szeretné, hogy a római előljáróság előtt a plébánia elfogadása további viszályok forrása lenne.

Széchenyi ezt a választ *december 24-én* küldi át Nagynak Marcaliba, meg-hagyván, hogy ebben az ügyben további lépéseket ne tegyen.(82)

A mariánus ferencesek visszatérésének Segesdre komoly akadályai voltak. A ladislaita atyák már itt voltak, onnét őket joggal elűzni nem lehetett, annál kevésbé, mivel annak idején Széchenyi érsek maga is aláírta a Lazzari-féle döntést, amely Segesdet a ladislaita rendtartományhoz csatolta.(83)

Igaz ugyan, hogy közben Széchenyi érsek rettenetesen megharagudott a ladislaita atyákra, mert amikor azok jogtalanul elfoglalták Sűmeget, s onnét távozniuk kellett éppen a Lazzari-féle döntés alkalmazása következtében, távozásuk előtt a rendház teljes felszerelését összetörték. Az érsek ekkor keményen megdorgálta a zágrábi tartományfőnököket és azzal fenyegette meg, hogy ha még egyszer hasonló esetnek lesz tanúja, akkor egyházi szankciókhoz folyamodik.(84) De Segesdhez való jogukat ezzel a ladislaiták még nem veszítették el.

A gróf késlekedő álláspontját látva, Csala Didák újabb levelet írt a ladislaiták jogainak hangsúlyozására s írt a püspökségre is. Ezt viszont a gróf vette igen rossz néven, s az eljárásban a maga kegyúri jogainak sérelmét látta.

1745. március 25-én írt levelében különbséget igyekszik tenni a kolostorépítés és a plébániaalapítás közt.(85) Kegyúri jogaira hivatkozva a püspöknek javasol is egy jelöltet, aki nem ferences. A püspök nem zárkozhatott el mereven a grófi javaslat elől, annál is inkább figyelembe kellett azt vennie, mert templomépítési ígérettel járt. A gróf által jelölt plébános mégsem költözött Segesdre, mert közben a püspöktől kapott egy jó plébániát Gödriben, s mert a ferencesek semmi hajlandóságot nem mutattak a Segesdről való távozásra, megmaradt „békeességben” új plébániáján. A püspök sem nagyon erőltette a ferencesek távozását, mert elődje már úgyis rájuk bízta a plébániát, de a kinevezéssel semmiféle anyagi javadalmat adni nem tudott. S a püspöknek magának is kevés papja volt.

Bármerre is sodorta a katonaélet Széchenyi Antalt, gazdaságáról mindig türelmetlenül várta gazdatisztjei beszámolóit. Az 1745-ös jelentés így meglegezővel tölthette el, bár a megyét sújtó jégeső sok kárt okozott ezidén is.

A tavaszi vetés adott Marcaliban a kilencedből 152 kereszt búzát, 55 rozsot és 19 zabot. Somogyvárott 72, 29 és 67 kereszt a termés hozatala. *Felső-Segesden 85 kereszt búzát, 65 kereszt rozsot és 24 kereszt zabot könnyelnek el, s ezen kívül még 15 köből kukoricát is.* Az árpa a vetést sem adta vissza. A malmok jóvedelme október közepéig 300 köbölt tett ki.

A szánagyűjtés derekasan halad mindenfelé. Marcaliban 3 kazal és 23 öl, Bizén 2 kazal 20 öl, Somogyvárott 2 kazal 18 öl, Szemesen 2 kazal 16 öl, *Segesden szintén két kazal és 16 öl szénát takarítanak be.* Összesen ez 102 huszonnégy markos öl.

A lencse egyáltalán nem hozott semmit, a borsó és a len keveset, a kender erőtlén és szakadozó.

A nyáron át 30 tehenet fejnek, közülük néhánynak a teje elapadt. Az őszre Makai öt sertést fogott a hidasba hizlalásra. *A többit Segesdre hajtotta makkolásra, s azután fogja őket kukoricára.* A szárnyas viszont jobb a tavalyinál. Gyümölcs nem termett.

A marcali, somogyvári, *segesdi* és látrányi *hegyen* együttvéve alig lesz ezer akó bor, ezért venni kell hozzá. A bor ára akónként 3 forint; november elején a czenki háztartás számára felküldenek 248 akó bort és ennivalót, 95 font mézet, stb.

A gróf részére a táborba felküld a gazdaság egy őzet, öt nyulat, három császármadarat, négy foglyot, egy fajdot és egy húrosmadarat.

Több határpör is volt az esztendőben a Szegedy, Szabó, Festetich és Lengyel családokkal, valamint a tihanyi főapáttal. Ez utóbbi elég rosszul végződött, mint azt Makai azonnal jelentette *december 22-én*. A főapát ugyanis 3–4 faluja népét felfegyverezte a kőrösi jobbágyok ellen, de ezek nem engedték marháikat a peres legelőről elhajtani. Erre az apát emberei lőttek; egy embert csípőjén, egy másikat szemöldökén sebesítettek meg. Erre a kőröshegyiek is viszonozták a lövést és az apát egyik jobbágyát agyonlőtték, a többit pedig elkergették. Ő a somogyi botosispánt 50 fegyveressel küldte a segítségükre. *A segesdieket is felfegyverezte, hogy makkjukat őrizzék!*

Mindamellett a határperek mielőbbi jogi elintézését sürgeti ő is.

A *segesdi pajta* egy hónap alatt készen lesz, írja még a levele végén a tiszttartó, a marcali istálló befejezése azonban késik. Föléje magtárt fognak építeni.

A pálinkás zsidó házában már főzik a sört; vagy kettőszáz malacot eltartanak majd a malátával.(86)

Hivatalos vizsgálatok a segesdi ferencesek ügyében

Közben a ladislaita ferencesek csak nem tudtak belenyugodni a gróf tartózkodó magatartásába és megmozgatták ismerőseiket. Ismételt kilincselésük eredménye lett, hogy végül is vizsgálatot rendeltek el a megye és a püspöki aula közös óhajára. Hogy jószándékukat még jobban megmutassák, a megye kívánságára Marcaliban megegyezést írtak alá a mariánusokkal a koldulási területek pontos meghatározására.(87) Majd újabb hivatalos elismerést kaptak a török megszállás alatti lelkipásztori munkájukért, amikor valóban sokszor életük és szabadságuk veszélyeztetésével végezték a magyarok mellett lelkipásztori munkájukat.(88)

Az első vizsgálat jegyzőkönyvének a dátuma 1745. *december 4.* A kihallgatott tanúknak a következő kérdésekre kellett válaszolniuk:

1745

1) Igaz-e a helyi hagyomány ama állítása, hogy a ferencesek már azelőtt is Segesden laktak, ahol házuk és templomuk volt? Melyik rendtartományhoz tartoztak ezek?

2) Emlékszik-e arra a tanú, hogy hol volt ez a ferences konvent vagy rezidencia, és mekkora terjedelmű telkük volt a barátoknak?

3) Miért és hogyan mentek el innét?

4) Név szerint emlékszik-e a tanú ezekre a ferencesekre?

5) Tudja-e, hallotta-e a tanú, hogy a Rákóczi-felkelés után az akkori földesúr, gróf Széchenyi György ugyanennek a ferences rendtartománynak a tagjait hívta meg földjére? Hogy azokat letelepíteni, s nekik konventet építeni szándékozott?

6) Tudja-e, hallotta-e a tanú, hogy gr. Széchenyi György halála után, fia és örököse, gr. Széchenyi Zsigmond apja szándékát magáévá tette és e célra mikor, melyik évben és hogyan hozta vissza a ferenceseket Segesdre?

És végül: 7): Tudja-e vagy hallotta-e a tanú, hogy az új földesúr, gróf Széchenyi Antal, a ferencesekhez ősei szeretetével ragaszkodik és ennek milyen tanújelét adta?

Mint látjuk mind a hét kérdés kizárólag a felszabadító háborúk utáni időkre vonatkozik.

Az első tanú *Horváth Mátyás, aki anyjával és rokonaival Kuzmineczről jött vissza Segesdre*. Segesdi lakos, 93 éves. Tudomása szerint több ferences páter élt itt, akik közt volt egy házfőnök, valamint külön magyar és horvát hitszónok.

A második kérdésre válaszolva ujjával mutatja a helyet, ahol a ferencesek régi háza volt, vagyis nagyjából ott, ahol a jelenlegi is van. Telkük tehát ugyanaz mint ezelőtt. Azt is tudja, hogy amikor az atyák elmentek, egy bizonyos Kotoriból származó jövevény, neve Szvetomarcán, a ferencesek telkének egy részét a maga számára foglalta le, ami később Tar György birtokába került, de Széchenyi György visszaadta a barátoknak.

A harmadik kérdésre közli, hogy *Segesdet a Rákóczi-felkelés idején teljesen kirabolták és kifosztották* (totaliter expilatum). *A lakosok mind elmenekültek más vidékre*. Kirabolták a ferences kolostort is. Mivel lakos nem maradt Segesden, a barátok is távozni kényszerültek. A tanúval egy ferences Berzencére ment, ahol magának kis lakást épített és lelkipásztorkodással foglalkozott. Mások Kanizsára mentek. Tamás főnök meg Pécsre. S nehogy a rácok vagy az eretnekek kezére kerüljön, ő vitte magával a harangot is. Ezt később visszahozták... A lakosok elmenekülése után a házfőnök Péter még maradt pár napig, várva, hogy esetleg a lakosok visszajönnék házaikba; később nem lévén miből megélnie, ő is elment.

Név szerint ismerte P. Izaiást, P. Pált, aki prédikációs útján szokott itt megállni. Egyszer például Domboróvárról jött ide. De ismerte P. Lőrincet is, aki Remetiorából (?) jött át ide. Alkalomadtán más hitszónokok is jártak itt.

Széchenyi György nemcsak szóbeli ígéretet tett, de a ferenceseknek lakást írásban is biztosított, mintegy szerződésileg azért, hogy itt ők legyenek a plébánosok. És a nép lelki vezetői. Mindenkor segítette is őket éppen ezért.

A tanú magától Széchenyi Zsigmondtól hallotta, amikor így szólt: Ha ez a hely, ahol jelenleg vannak, szűknek bizonyulna, *letelepedésre nekik adná a régi várat, hogy ott építsenek konventet, hiszen van ott bőven rom és omladék*.

Végül a tanú kijelentette, hogy amikor néhány évvel előbb, a lakosok közül néhányan plébánost akartak ide hozni, Széchenyi Antal ezt ellenezte és megparancsolta, hogy mint hajdan volt, úgy legyen ezután is: a ferencesek jöjjenek ide vissza. Aki ennek ellenére ezt mégis megtenni merészné (vagyis más plébánost hívni) és ősei földjén így zavart kelteni merészné, azt vigyék megkötözve Egervárra és ott börtönbe. Mindenki úgy tudta itt mindig, hogy a ferencesek konventje egy napon újra felépül. Ezért már tizenkét évvel ezelőtt hajdani gróf Széchenyi Zsigmond megbízásából és ennek a segesdi községnek a kérésére Meszlényi Ferenc és Baksay Ferenc elmentek Kanizsára, hogy onnét hozzanak ferences páterokat.

A második tanú *Tar György*, 59 éves, segesdi lakos, a földesúr volt lovas-tizedese. Most Bezdánban él és bizonyos családi ügyben van Segesden.

A második kérdésre válaszolva ő is ujjal mutat arra a helyre, ahol a régi konvent cellái voltak, amelyekben gyermekkorában járt, és úgy emlékszik, hogy a barátok telke mintha nagyobb lett volna kelet felé, vagyis a templom és a Páterok új lakása közt, ahol régen a Páterok számára kert volt, tele almafákkal és szénakerttel.

A negyedik kérdésre vallja, hogy ismerte P. Tamást, P. Pál házfőnököt és P. Paszkál hitszónokot.

Az ötödikre: Hallotta, hogy Szabó Ferenc volt főúri lovas-tizedesnek és Balog Mátyásnak, az idősebbik esküdtnak mondta volt Széchenyi György gróf: Miképpen hajdan a ferences páterok itt éltek konventjukban, aszerint legyen ezután is; nem kell ide más parochus és így semmiféle eretnek nem teszi ide be a lábát soha. Egyébként a földesúr Kapronczába a ferencesek tartományfőnökének is megírta, hogy ide ferenceseket akar hozni.

Hasonló vallomásokat tesznek *Filó Lukács*, 60 éves segesdi, *Filó János*, 60 éves segesdi, *Egyed Farkas* 57 éves segesdi és *Szabó Pál* segesdi lakosok is.

A vizsgálatot végző bizottság nevében a jegyzőkönyvet 1745. december 4-én írta alá Kókai János segesdi notárius, Bakó Ádám Somogy megyei bíró és Szabó András megyei ülnök. A vizsgálat eredményét közölték Both Jakab nagyatádi ferences házfőnökkel is, aki a tartományfőnök megbízásából járt el az ügyben.(89)

Horváth Mátyás a hatodik kérdésre adott válaszában várat (arcem) vallott, és nem Arást, mint azt először a megromlott szövegmásolatban olvastam, s fordítottam az *Adalékban*. Emellett szól a Historia Domus kezdetén a letelepedés leírásának az a részlete, amikor elmeséli, hogy amikor az atyák a menekülés után visszajönnek, „régi helyüket” már elfoglalva találják. Mindenki oda építkezett, ahol volt építőanyag bőven.(90) Ekkor mentek az atyák a kezdeti helytől kissé keletebbre, vagyis a másik (keletibb) dombra. Tehát, mint írtuk volt, az első páter a felszabadulás után a vár és város romjai közt talált még menedéket. Újra csak sajnálni lehet, hogy az első krónikák és levelek pontosabb leírást nem közölnek arról, hogy a segesdi vár milyen állapotban volt, amikor a törököt végképpen kiűzték belőle.

Padányi Bíró Márton emlékezete

Mária Terézia királynő az egyházmegyei papság óhaját teljesítette, amikor 1745. március 18-án *Padányi Bíró Mártont a felsőőri prépost-plébánosi lakból a veszprémi püspöki székre kinevezte*. Vele olyan főpásztort kapott az ősi egyházmegye, aki már nagy lelkipásztori tapasztalattal rendelkezett: volt káplán, plébános, kanonok és esperes, de püspöki helynök is. Kinevezése után egyházmegyéje jobb megismeréséért szívesen vállalta az akkor még igen fárasztó egyházmegyei látogatást.

Célja kezdettől fogva a katolikus újjászületés szolgálata volt, s ebben a templomépítésnek, plébániaalapításnak nagy fontosságot tulajdonított. Ezért szervezte meg az építés munkamódszerét is: a telket a helyi földesúr (jövendő kegyúr) vagy maga a püspök adta. Az építési anyagok jórészét is. A tervrajzot szintén. Többször fizette a szakmunkásokat is. De a fuvar, a segédmunkákat már az érdekelt falu és környéke szolgáltatta és az élelmezte a szakmunkásokat is.

Tizenhét éves püspöksége alatt 48 új, 39 helyreállított plébánia, 88 új és 109 felújított – *köztük 43 a protestánsoktól visszafoglalt – templom*, 19 kápolna és 28 új iskola épült. A hivatalos statisztikák teljességéhez tartozik az is, *hogy hivatalából eltávolított 28 protestáns papot és lebontatott 18 imaházat!*(91) Így érthető, hogy a protestánsok különös hévvel, néha gyűlölettel támadták s emlegették a nevét.(92)

Szellemi harcának a kézikönyve az 1750-ben megjelent *Enchiridion* lett volna, de a protestánsokat élesen támadó hangja miatt a könyvet Mária Terézia, nagyrészt a külföldi protestáns közvélemény nyomására, elkoboztatta. Élete végén maga is bevallotta, hogy „ezért a könyvért sokat szenvedett”.

A történelmi, s ezúttal hiteles anekdoták közé tartozik, hogy ő volt az utolsó bajuszt viselő, alkalomadtán sarkantyús csizmát hordó, „erős hangú”, szívesen lovagló magyar püspök, akit hivatalos útjára díszegyenruhás (volt huszár) hajdúi is elkísértek négy vármegyét magában foglaló egyházmegyéje látogatásaira.

Kora magyar püspökei közt azzal is feltűnt, hogy élete vége felé, erejének hanyatlását érezve *maga kért segédpüspököt a pápától és a királytól Koller Ignác személyében*, hogy a megkezdett nagy apostoli munkában az ő gyengeségéből fennakadás ne legyen!

1746 Püspöksége második évéből, *1746-ból három intézkedése érinti közvetlenül Somogy megyét és Segesdet.*

Mindenekelőtt „véglegesíti” a két főesperesi kerület, a somogyi és a *segesdi* visszaállítását. A segesdihez osztja be Kéthely, Marcali, Nagybjom, Tapsony, Vörs, Buzsák, Somogyszentpál, Nagyatád, Csökölly és *Segesd* plébániáit.(93)

Február 22-i körlevelében kéri a plébánosokat, hogy az iskolákra különösen nagy gondjuk legyen, a néptanítóktól, iskolamesterektől szigorúan kívánják meg a megfelelő előképzettséget és a szükséges ismereteket. Ellenőrizték őket, hogy tudnak-e énekelni, ismerik-e az Egyház liturgiáját, ismerik-e és vallják-e a hit főbb tanításait, rendelkeznek-e megfelelő tudással és képességgel az ifjúság tanítására? (94)

De a plébánosok munkája is szíven fekszik. Ő teszi kötelezővé egyházmegyéje minden plébániáján a pontos anyakönyvezetést. *Segesden a keresztelesek könyvéből tudjuk, hogy 1746-ban ezeket a könyveket Csala Didák vezeti.* Bár más egyházi forrásból tudjuk, hogy „elvben” Segesd már 1728 óta plébánia lett volna, de a plébániai könyveket csak 1746 óta vezették itt is rendszeresen.

Május 4-én megbízza Szopkovics János marcali plébánost és segesdi helyettes-főesperest kerülete plébániáinak hivatalos meglátogatásával.(95)

1747 Hasonló megbízatást kap a somogyi, vagyis kaposvári főesperes is. A két megbízott vizitátor az *1747-es február 27-i megyei gyűlésen* hivatalos hatósági megbízottak kijelölését kéri a tervbevett egyházlátogatáshoz.(96)

Szopkovics János még egy megbízatást kap: kihallgatni a szavahihető tanúkat a ladislaita ferencesek segesdi múltjáról, mert ezt a kérdést a gróffal is szeretné már végre lezárni. *Szopkovics János ezt a vizsgálatot Bedő Gergely tapsonyi plébános kíséretében folytatta le 1747. május 5-én.* Mivel a jegyzőkönyv másolatát megőrizték a segesdi ferences kolostor levéltárában, az eredményt innét ismertetjük.(97)

Ez a bizottság négy kérdést tett fel a tanúknak:

1) Tudja-e a tanú, vagy hallotta-e, hogy itt Felső-Segesden a Szent László Provincia béli Péter Franciskánusoknak lett volna klastromuk vagy rezidenciájuk és hol volt az helyük?

2) Tudja-e a tanú, hogy ez a hely avagy Fundus a holl mostanában az említett Péter Franciskánusoknak vagyon Rezidenciájuk, elejtől fogva a Barátoké volt-é? Vagy pediglen plébánosé?

3) Tudja-e, hogy ezen templom, kit mostan nevezett Péterek bírnak, kijé volt és az Török Háború után ki építette fel?

4) Tudja-é, hogy ezen Péter Franciskánusok helyén kívül lett volna itt Segesden Plébános számára elrendelve Ház-Hely, Fundus, Szántóföldek vagy kaszáló Rétek?

Már e kérdésekből is világos, hogy a püspököt elsősorban az érdekelte, *hogy hivatalos plébánia-alapítás történt-e itt, s a szükséges anyagi feltételeket az alapító biztosította-e az alapításkor?* Röviden: volt-e kegyura és ki?

Az első tanú *Horváth Mátyás*, akinek a tanúvallomása egyezik azzal, amit a megyei komissió előtt is elmondott.

A második tanú *Bernics Simon*, 80 éves, segesdi lakos, katolikus vallású. Úgy tudja, hogy a Török Háború után, Kozmán laktában Segesdre járt Isteni szolgálatra és hogy azon időben Szent László béli Barátok hol ketten, hol hárman laktanak az cintériumbéli kerítésnek mellette; kik közül kettejeknek a nevükről is emlékezik, úgy mint P. Tamás és P. Lőrincről. Azt is megvallja: hasonló képpen emlékezik arrul, hogy nem csak itten Segesden, de az környül való Helyeken is az említett barátok Isteni Szolgálatot tettek, úgy mint *Miháldon, Gadánban, Szenyérben, Dombó Váron, Attádon, Balogdon és Kozmán.* Tudja azt is, hogy a kurucz támadáskor a segesdi harangot magukkal vitték Pécsre és annak megszűnése után vissza atták. Sőt kurucz háború után is, hogy az említett Provinciabeli Barátok szolgáltak.

Tudja azt is, hogy ezen Hely, hol mostanság az Barátok laknak, régi időkben az ő birtokjukban lett volna.

Tudja azt is, hogy azon templom, mellyben most Isteni Szolgálatot tesznek, a szent László Provincia béli Barátok által a Törökök kiköltözése után építtetett fel.

Fundusról, Szántóföldekről, Rétekről mit sem tud.

A harmadik tanú *Filó Lukács*, 67 éves, katolikus, felsősegédi lakos. Tudja az töröknek kimenetele után Felső-Segesden az Cintériumnak kerítése mellett három Batárok is laktanak, kik közül P. Lőrincről neve szerint emlékszik arrul, hogy Gyermekek korában a Fátenst (tanút) többekkel együtt imádságra tanította, almával csalogatván őket, hogy többeken is hozzá menének; hanem kurucz támadáskor az Helységben nem maradhatván ki Pécsre, ki máshová elszéledtek, de ugyancsak megcsendesedvén az Ország, annak utánna is Szent László Provincia béli Barátok tettek a Helységben Isteni Szolgálatot.

Tudja azt is, hogy a mostani lakások helye is a Barátoké volt, a Kurucz háborúk előtt is az ő birtokjukban volt.

Tudja azt is, hogy a jelen lévő templomot is Segesden a Szent László béli Barátok építették, de hogy plébános lett volna a Kuruczság előtt, se nem tudja, se nem hallotta soha.

Szántókról, rétekről, ő sem tud semmit.

A következő tanúk: *Simon Mihály* 67 éves felsősegédi katolikus, *Filó János*, 67 éves felsősegédi katolikus lakosok vallomása ugyanígy hangzik.(98)

A jelentést megkapta a püspöki kancellária és mind a két rendtartomány főnöke. A lefolyt kihallgatásról természetesen tájékoztatták Széchenyi grófot is, aki még mindig nem tudott megbékélni a gondolattal, hogy eredeti terveit érvényesíteni nem tudja, vagyis a mariánusokat Segesdre így nem hozhatja. Most azonban kezében a megyei és püspöki vizsgálatok jegyzőkönyveivel, belátja, hogy további ellenállásának sok értelme nincs és a tényekben megnyugodva írja Nagy Pálnak 1747. október 30-án: „Az segesdi falubéli plébániát adminisztrálandó Ladislaianae pater franciskánus uramékat mi illeti, ha ezen

dologban ekképpen, valamint uti leveléből értenem lehetett, informáltattam volna, soha őkegyelmüket azon falumból megleendő kirekesztésükről nem gondolkodtam volna. De különb-különbféle embereknek levelei által mintha az segesdi barát uraiméknak általam megengedendő residentiájuknak fölépítésével az repraesentationis jussam periclitáltatnék (veszélybe jutna) inducáltatván, nemcsak az felépítendő residentiájuknak ellene mondani, hanem magokat is azon plébániából kirekeszteni, és hellettük saecularis avagy petrinus jó lelki emberét behelheztetni igyekeztem vala, már jó uramnak információjára való nézve nem bánom, maradjanak tovább is imperturbate (zavartalanul) az falumban, és feleljenek lelkök szolgálatjában annak rende szerint, valamint annak előtte supersedeáltak. Mindazonáltal usque ulteriorem meam dispositionem (későbbi utasításaimig) az residentiának felépítéséről (ne intézkedjék), ha az Uristen szerencsésen hazaviszen, de hac materia uberius (e dologról bővebben) jó urammal szóllanom, reméllem, alkalmatosságom lészen.”(100)

Első egyházlátogatás Segesden

A veszprémi püspök megbízásából még egy hivatalos ügyet kellett Segesden elintéznie Szopkovics János marcali plébánosnak: *a segesdi ferences plébánia hivatalos meglátogatását. Erre 1748-ban került sor.*

A látogatásról a következőket írja a Historia Domus krónikása (101) a hivatalos jegyzőkönyv alapján.

A segesdi templom szentélye háromszög alakú, homlokfala téglából van, míg a többi része fából készült. A földesura gróf Széchenyi Antal, kegyúri jogait és kötelességeit nem gyakorolja.

A város falain kívül a mezőben – in campo – lévő másik szentély téglából épült, melyet Acsády Ádám veszprémi püspök engedélyével emeltek és ünnepélyesen adtak át szent szolgálatára, ez kétségtelenül az említett gróf főúri kegyurasága alatt áll.

Az „új” plébániai templom címét – titulusát – nem tudni kinek az engedélyével változtatták meg, ma Szent Katalin szűz és vértanú tiszteletére van szentelve, míg a mezőben lévő (falun kívüli) a Fájdalmas Boldogasszony tiszteletére épült az építtető „földesúr” kívánalama szerint. Ez utóbbit 1744-ben áldotta meg Szopkovics János marcali plébános, segesdi főesperes.

Segesden búcsúk vannak a Boldogasszony ünnepein és Pünkösöd hétfőjén, bizonyos körmenetek újhold vasárnapjain. A segesdiek mennek körmenetben (búcsúra) Atádra Szent Kereszt felmagasztalásának az ünnepén és Tapsonyba Szent József ünnepén, valamint Szent Háromság vasárnapján.

A plébánián aktívan működik a kordaviselők társasága (ferences lelkiségű jámbor társulat) és egy szerzetes pap ellátja a katonalelkészi munkát is.

(Ebben az időben volt elszállásolva Segesden a Cordua vértés ezred II. szakasza egy hadnagy parancsnoksága alatt.(102))

A templom részletes leírása: homlokzata kő és téglá, a többi része fából van. A kórusrész, a templomhajó csak nagyjából ácsolt faépítmény. Sekrestyéje, gyóntató helyisége nincs. A templomban vannak gyóntatószékek, de stóla nélkül. (A vizitátor nem említi, hogy a koldulórendek tagjai stóla nélkül is gyóntathattak!)

A főoltár Szent Katalin szűz és vértanú tiszteletére van felszentelve; mellékoltárok is vannak, de szentek titulusa nélkül.

A Fájdalmas Szűz tiszteletére szentelt kápolnában van egy oltár, és a papok rendelkezésére áll két hordozható oltár is. (Alkalmasint a szabadtéri istentiszteletek megtartására, pl. búcsúk idején, vagy a közeli falvakba menet itt vették magukhoz a felszerelést).

Mind a két templomnak fatornya van. A plébániatemplom tornyában van két harang. Az egyik egy mázsás, melyet 1704-ben a restaurálásakor (rác lázadás ideje) Pécsre vittek, de utána újra visszahoztak. Idők folyamán megrepedt és Grazban öntötték újjá, kicsit megnagyobbítva, most is Szent Katalin tiszteletére. A másik hatvan fontos, 1742-ben készült szintén Grazban. A Szent Háromság tiszteletére áldották meg. A kápolna kis harangja 25 fontos.

A templomi felszerelés: 3 oltárterítő, 4 papi ing (alba) 4 vállkendő, egy kehelyfedő, öt oltárkendő (corporalia), 9 kehelytörő, 4 miseruha, 2 selyemből, 2 kehelyfedő. Két aranyozott kehely, 5 fátyol a szentségmutató részére, 8 a kelyhes számára, 10 fából faragott gyertyatartó, 2 misekönyvvánkos, 2 misekönyv, egy halottas misekönyv, egy szertartáskönyv, egy évkönyv és egy a betegek látogatásához alkalmas kis szentségghordozó.

Vasárnaponként gyűjtenek a templom felszerelésére.

Jádi Mihály 1747-ben 30 forintért szép zászlót vett Szent Katalin tiszteletére. A templomatyja Blasevics János. Ő kezeli a templom pénztárát.

A plébániát Both Jakab megbízott plébános vezeti, 41 éves és 12 éve szentelték pappá.

A hívek nyelve magyar és horvát, de a magyart mindenki jól érti. A hívek száma 140 család, összesen 932 személy.

A plébánosi lakás falai sárral bekent sövényből és fából vannak, fedele zsuppos. A plébános rendelkezésére áll két ágy, egy asztal, székek és a konyha – ez téglából épült – mellette egy családi hálószoba és kívül, a ház mellett, a fából készült kamra.

A plébániai lakás mellett kert van, ennek a megművelése és a plébánosi lakás karbantartása, javítása a hívek feladata.

A templom mellett (körül) van a temető, melyet ősi idők óta használnak. Van benne kereszt, rajta felszegezve a Felfeszített, de már kifakult. Nem tudni ki állíttatta.

A községen kívül, a *déli földek határában, a régi és ősi ferences templom helyén – aminek ma már még a romjait sem lehet látni, mert kő- és téglanyagát a török felhordta a dombra a vár építéskor, – van az alsó-segesdi közös temető katolikus és reformátusok számára.* A falunak van fából készített haranglábja.

A segesdi plébános jövedelme: két ökör után fél pozsonyi köből gabona, 4 ökör után egy köből, hat után másfél, és így tovább. Minden pártól a termés hetedrésze, minden iga után egy szekér tűzifa.

Stólabérek: a keresztlő után fizetnek egy máriást, házasság után egy forintot, felnőtt temetése után 50 krajcárt, énekes gyászmise után egy forintot, egy szép gyászbeszédért (búcsúztató) egy forintot. Idegenek és átutazók számára a stóladíj megszabása szabad.

A segesdi plébánia leányegyházai: *Inke*, földesura Szegedi Ferenc, a hívek száma 130 és *Kozma*, földesura Nagy Antal özvegye, Kovács Anna, a hívek száma itt 37.

Addig a hivatalos beszámoló. Ám az előző tanúvallomásokból már tudjuk, hogy a ferencesek lelkipásztori tevékenysége kiterjedt több szomszédos falura is. Kisegítő vagy megbízott káplánokként is sokszor alkalmazták őket, nemcsak a plébános betegsége idején, de halála után az utód kinevezéséig is maradtak a legtöbbször, mint pl. Lengyeltótiban.(103) Igaz, itt már a török időkben is megfordultak többször.

A főesperes csodálkozik a templom titulusának a megváltoztatásán. Talán a régi plébániatemplomra gondol, amely Szent Mihály tiszteletére volt szentelve? De ezt a várral együtt lerontották! Sőt talán már előtte, vagy belőle csináltak a törökök mecsetet. A ferences templom pedig nem itt, vagyis fenn a dombon volt, s a Boldogasszony védelmét élvezte. Ez is elpusztult. Tehát nem a régi templom egyikének a folytatása volt ez a templom, hanem *teljesen új kezdeményezés a török kiverése után*. A cím megváltoztatásáról tehát nem is lehet igazában beszélni!

Az viszont meglepő, hogy a jelentés nem szól az iskoláról, így nem tudjuk, hogy egyáltalán volt-e ilyen, vagy az atyák megelégedtek a templomi hitoktatással is? Padányi Bíró Márton pedig nagy gondot fordított a gyerekek tanítására, iskoláztatására. Erre utal 1749. július 3-i körlevele is, melyben meghagyja a plébánosoknak,

- hogy ügyeljenek az iskolamester minden egyházi vonatkozású ténykedésére,
- az nem tarthat külön énekkart a zsoltárok éneklésére, a Bibliát nyilvánosan nem olvashatja, a vallástanítás minden formája a plébános joga és kötelessége.
- A katolikus szülők gyermekeiket nem küldhetik nemkatolikus iskolamesterhez iskolába.
- Ha valamelyik iskolamester zavart vagy széthúzást kelt a hívek közt, azt azonnal fel kell jelenteni a püspöknél.
- A protestáns prédikátor működését a törvény által megszabott helyeken kívül eltérni nem szabad. Az eltávolított prédikátorokat pedig nem helyettesíthetik sem az iskolamesterek, sem a nótáriusok. Ha ilyesmi valahol előfordul, az esetet azonnal jelenteni kell a püspököknek.(104)

Ebben az esztendőben az alsósegesdieknek már nem volt sem prédikátoruk, sem iskolamesterük.

Súlyos anyagi csapás érte egész Somogy vármegyét ebben az évben, mert *a parasztok és a jobbágyok állatállományának nagy részét marhavész pusztította el*. Az így beálló gazdasági válságot még jobban súlyosbította az osztrák kiviteli vámok hirtelen felemelése, ami a magyar állattenyésztéstől és kerekedőktől valósággal elzárta a velencei piacot, ami pedig sokáig biztos és jó kereseti forrás volt.

1750 A századfordulón – 1750-ben – Magyarországon is megindul *az utasokat is szállító rendszeres postakocsi forgalom*. Az első évtizedben Segesd még nincs az útvonalán. A hivatalos megállók tőle 15–20 km-re vannak. a Székesfehérvárról Horvátország felé vezető postaút vonala: Székesfehérvár–Siófok–Öreglak–Marcali–Zákány. Ezt keresztezte *Iharos-Berényben* a Kanizsáról Dombóváron és Szigetváron át vivő pécsi postaút.(105)

Igaz, Segesd nem lett megálló a postaúton, de az országos úthálózattól nem esett messze, amint láttuk. Fejlődését talán kissé lassította ez a tény, de le nem

állította. Különben is egyelőre még csak mint a nagy Széchenyi birtokok egyik tagja, függvénye szerepelt, hiszen még felelős gazdatisztje is Marcaliban lakott. De a búcsújárásokkal azért kiemelkedett a többi, még „névtelen” somogyi falu közül.

Rövid rajzok Segesd életéből

A segesdi kegykápolnát és plébániatemplomot gondozó házfőnökeket pontosan ismerjük ebből az időből.

A zavaros kuruc idők után visszatérő első ferences 1724-ben Filóczy Adalbert volt. Őt követte Kecskés Apollinár. 1734-ben, március 7-től már Csala Didák a lelképásztor, aki 1745-ben mint praeses, tehát előljáró szerepel a hivatalos rendi listákon, tehát erre az időre a szerzetesi közösséget újra sikerült helyreállítani. Maga a rendház csak 1746-ban, az ormosdi káptlanon kapja meg a residentia nevet. Ekkor kap ide kinevezést Both Jakab, aki 1748-ig marad a helyén.

A következő évben Pölöskefőy Alajos a házfőnök, de csak egy évig marad a helyén, mert utána ugyancsak egy éves megbízatással Bakonaky Timót következik. 1751 és 1753 közt már Molnár Antal a főnök, aki viseli a tartományi kormánytanácsosi (definitor) címet is.

A következő három esztendő alatt újra három Páter követi egymást a vezetői tisztségben: Bakonaky Timót (1754), Molnár Antal (1755) és Péntek Církék (1756), aki majd igen fontos szerepet tölt be, ha az új templom építése megindul.(106)

Szopkovich János írta segesdi templomlátogatása során, hogy a plébánia minden tagja ért magyarul. Ez is amellett szól, hogy *Segesden tömeges horvát betelepítés nem volt a török kiűzése után. Akik Szlovéniából vagy Horvátországból jöttek, azok csak visszajöttek*, mert a török elől elmenekült régi magyar családok rokonai vagy leszármazottai voltak. Érdemes tallózni az 1750–1751-es segesdi anyakönyvekben; a keresztelezés, a házasság, a temetés azok az események, amelyek a családot mindig összekapcsolják. E három eseményt feljegyző anyakönyvekben a következő családi nevek fordulnak elő:

Babos, Bakos, Boksai, Balatinecz, Balogh, Bánovits, Bekovits, Berke, Berkes, Berkovitz, Bernát, Bibkianetz, Biró, Blazovics, Bódis, Bognár, Borkovics, Bor-sos, Both, Bujtor és Büki.

Császár, Cserenyés, Csillás, Czvetkó és Czompó.

Emmer, Farkas, Fazekas, Fábián, Filó, Fónyák,

Gerencsér, Goda, Gulyás, Gratovszky, Győri

Hajdú, Halász, Hancz, Hegyi, Henézi, Hervay, Horváth, Huba,

Iván, Illés, Juhász,

Kállai, Kanizsai, Katona, Kántor, Káplánovics, Keszericze, Kopinics, Kosár,

Lakatos, Leoncsik, Levanits, Levák, Ligeti,

Márton, Molnár, Mosonyi, Németh, Novák, Nyárai

Pataki, Parragi, Paulin, Pánovics, Pető, Pécsi, Polyák, Porkoláb és Puskás,

Radics, Rajkovics, Sárdi, Sebő,

Szabó, Szalai, Szalóczy, Szarka, Szántó, Szép, Szokolai, Szolga, Szulics, Szücs,

Takács, Takó, Talpas, Tapolczai, Tatár, Tálos, Tóth, Tropsa, Tüske,

Vadas, Vadász, Varga, Vida, Vidák, Vinkovics és Zoka.

E 107 nevet feltüntető listán mindössze 3 a német és 25 a horvát-szlovén eredetű családi név. Ez lenne az első megjegyzésük. A második: az 1751-ben eltemetett 26 halottból, 21 volt az 1 és 11 év közti gyermek! A házasságok száma ugyanebben az esztendőben 42, a születéseké pedig 119. Ezek a számok tehát a plébániához tartozó lakosságra vonatkoznak, és nemcsak Segesd község adatait adják!

1752 Rövidesen újabb számadatokat kapunk a segesdi életről, mert Segesd neve Padányi Bíró Márton naplójában is szerepel. A püspök nemcsak utazásai során, de levelezése kapcsán kapott adatait is szorgalmasan jegyezte.(107)

E jegyzetek szerint a felsősegesdi Szent Katalin plébánia és az alsósegesdi leányegyház adatai:

lakóházzal bíró lakosok . .	1002
gyónók	956
nem gyónók	277
gyerekek	172
özvegy férfiak	18
özvegy asszonyok	39

A lakosok számát e jegyzetek 1364-re teszik. Az így kapott számok kiértékelését igen megnehezítik önkényesen választott kategóriák. Nem tudjuk mit kell érteni a gyónni képes és nem-képes kategória alatt? Azt sem látjuk, hogy hol áll a „gyermek” korhatára? Még Szopkovics esperes számadataival is kockázatos összehasonlítani, mert a filiákat egyik forrás sem határozza meg pontosan. Megbízható adatokra csak a későbbi püspöki látogatások során, vagy néha azok előtt, a plébános által kiállított jelentésekben akadunk majd.

Harc egy új templomért

A hívek számának tagadhatatlan növekedésével nyilvánvalóvá lett, hogy a régi fatemplom nem felel meg többé a lelkipásztori munka szükségleteinek. A ferences atyák eddig is kitartó buzgalommal kopogtattak a hivatalok ajtajain, hogy a helyzet mielőbb változzon. A megnövekedett munkát maguk is mind nagyobb nehézséggel tudták csal ellátni zsuppfedeles kis házuk oltalmában. A sok kérés-kopogtatás végül is meghallgatásra talált és *katonai elfoglaltságai alól szabadulva Széchenyi Antal is több gondot fordíthatott az otthonában fellépő problémák megoldására.* Végül is hajlandónak mutatkozik az új templom és kolostor építésével kapcsolatos kérdések mielőbbi megvitatására.

1752. május 28-án Szegvárról keltezett levelében (108) azonban még a következő feltételeket szabja meg:

- a szerzetes páterok, kik eddig ketten voltak a kegykápolnai vallásos szolgálat elvégzésére, a jövőben is legalább ketten legyenek a hívek szolgálatára.
- Felső és Alsó-Segesdet miképpen eddig is ellátták, ezentúl is kötelességszerűen lássák el lelki ügyekben.

A Fájdalmas Szűz tiszteletére épített kegykápolnát és a mellette lévő forrást ellátják, ill. gondozzák, a búcsújárásokat fenntartják és előmozdítják a jövőben is.

A gróf levelére 1752. június 30-án felel Fabsics Kerubin ferences tartományfőnök(109) és a rendtartomány nevében elfogadja a földesúr feltételeit.

Mivel közben az illetékes veszprémi püspök írásbeli engedélyét is kézhez kapták az atyák, a tartományfőnök személyesen utazott Segesdre titkárával és Kamenyák Gorgonius tartományi tanácsossal terepszemlére.(110)

A fundus, vagyis a gróf által adományozott telek kijelölésénél még jelent voltak Molnár Antal helyi rendi előjáró, Péntek Cirjék, Both Jakab, Bassur Vazul és Takó Ernő ferences páterok, valamint Gylaki Silly János Somogy vármegye esküdtje, Farkas József ispán, Farkas Egyed bíró, Balogh József, Filó Lukács, Balatinecz Márton és Pánovics N. segesdi esküdtek, és sokan a helyi lakosok közül. A telek hivatalos kimérését a földesúr nevében annak teljhatalmú megbízottja, Gyulai Gál Gábor végezte.(111)

Röviddel később megindulhattak az előkészületi munkálatok is. Mindenek előtt egy bővizű kutat kellett ásni. A kútásót Kanizsáról hozták. A grófi megbízott kijelölte a megígért tégláégető helyét is, ahol majd a szükséges nagy mennyiségű téglát fogják kitermelni és a tetőkhöz szükséges cserepeket, zsindelyeket.(112) Ez a tégláégető a mai kisvízmű alatt lévő szivattyútelep – nemrég a plébános kukoricaföldje – helyén volt. A földesúr arra is engedélyt adott, hogy a szükséges agyagot a közeli dombhajlásból, a segesdi kettős domb északi oldalon lévő természetes bemélyedéséből, a mai „Szilvásnak” nevezett gyalogút mellett, a közelben kitermelhessék. A lépcsőzetes „dombfaragás” nyomai ma is láthatók.

A szomszédos földesúr, Pallini Inkey Boldizsár már ekkor megengedte, hogy az építkezéshez szükséges fát közeli erdejében kivághassák.

A vármegye is rokonszenvvel nézte a ferences atyák vállalkozását és a maga részéről kilátásba helyezte, hogy a szükséges kocsifuvárokat biztosítani fogja.

A templom- és kolostorépítés így a megvalósulás stádiumába érkezett.

Szokatlan és szigorú hangú rendeletet ír alá Mária Terézia 1753. augusztus 30-án. Nyomatékosan kéri a katolikus megyés püspököket, hogy a protestánsokat elsősorban igehirdetéssel és oktatással igyekezzenek a katolikus vallásra visszatéríteni, nem pedig erőszakkal. A rendelet előzménye a protestáns rendek, városok és falvak ismételt panasa a templom- és iskola-eltételek, a protestáns lelkesek kiűzése és egyes „elhagyott” imaházak lerombolása miatt. Különösen sok panasz hangzott el Padányi Bíró Márton veszprémi püspök módszerei ellen, azzal vádolván őt, hogy energikus térítési tevékenységében „a törvény nevében” nem habozott a hivatalos rendfenntartó erők segítségét is igénybe venni. Azt sem bocsátották meg neki, hogy az 1750-ben kiadott Enchiridionjában még mindig hivatkozott az 1525-ös, Magyarországon ugyan sohasem alkalmazott törvényre a „protestánsok megégetéséről”. Bár maga a püspök senkit sem akart máglyára küldeni és tűzben megégetni, de türelmetlen polemizáló hangja miatt a külföldi protestáns hatalmak is tiltakoztak a bécsi udvarnál, ami Mária Terézia kormányát kellemetlen helyzetbe hozta. Azt is a szemére vetették, hogy egyetlen püspöki látogatása során egyedül Somogyban 46 protestáns templomot záratott be, 18 imaházat pedig lebontatott.(114) Ezek a számok annál érzékenyebben érintették a protestánsok somogyi helyzetét, mert jómaga e romboló

1753

hadjárattal párhuzamosan még jobban folytatta katolikus templomépítő politikáját.

1755 *Közben Segesden az építőanyagok biztosítása olyan mértékben történt meg, hogy gondolni lehetett az alapkő ünnepélyes letételére. Erre 1755. augusztus 24-én került sor.*(115)

Szopkovics János veszprémi kanonok és segesdi főesperes a kivájt alapkőbe helyezte a titulus szentjeinek ereklyéit és az ünnepélyes aktust megörökítő pergamentet: „XIV. Benedek pápasága, Lotharingiai Ferenc császársága, Mária Terézia királysága, Biró Márton veszprémi püspöksége idején, amikor Szent Ferenc Rendjének élén De Molina János állt, Rogecz Ferenc volt a zágrábi ladislaita ferences rendtartomány főnöke, Kancsal Adorján a tartományőr, Bakonaki Timót a kanizsai guardián, Péntek Cirjék a segesdi ferencesek főnöke, Molnár Antal a magyar és Glick Kenéz a horvát hitszónok, amikor a segesdi földesúr gróf Széchenyi Antal volt, a barátok pénzkezelője (syndicus) Farkas Sándor, a következő jötevők jelenlétében: Inkey Boldizsár, Gaál Gábor, Antal Gábor, valamint Balogh József helyettes pénzkezelő, Mecz Ferenc építómester és Weeber András pallér jelenlétében” az alapkő megáldatott és helyére tétetett.

Hogy az ősi szokásoknak is eleget tegyenek, a következő latin verset helyezték el a szentek ereklyéi mellett:

orDItVr paVper InIt CM paVpere paVper
absVnt PatronI: sIC qVoqVe sVrget opUs
1755

Az ünnepi aktusról készült jegyzőkönyvet a segesdi ferencesek levéltára megőrizte.(116)

XIV. A SEGESDI ÚJ TEMPLOM ÉPÍTŐI ÉS HÍVEI 1755–1780

LÁSZLÓ KIRÁLY NEVE NEM VÉLETLENÜL került az alapkőbe Szent Katalin neve mellé. Tudjuk, hogy ő volt a védőszentje a hajdani zágrábi ferences őrségnek (kerületnek) még a mariánusok idején; így lett azután az új rendtartomány védőszentje is amikor az önállóvá lett. Szent László király Somogy vármegyében is nagy népszerűségnek örvendett, hiszen Somogyvárott temették el először és szentélye, bencés kolostora a középkortól kezdve ismert zarándokhely lett, ahová messze külföldről is eljöttek tisztelői.

Mint később látni fogjuk, az új ferences templom főoltárának a képe is őt fogja ábrázolni, míg Szent Katalin szűz és vértanú csak mellékoltárt kap, bár képét a kor és a táj legnevesebb festőjénél rendelik meg a ferencesek.

A templomépítés első évei

1756 tavaszán nagy lendülettel indulnak meg a templomépítő munkálatok. Mielőtt az új tégláégető üzemeltetésének friss gyártmányait felhasználnák a munkások, a földesúr engedélyével a régi vár romjait „dolgozzák fel”, vagyis onnét szedik ki az alapfalakhoz szükséges téglát, követ.

E munka közben történt, 1756. március 16-án, hogy a téglavető megbízott „árokásója”, vagyis a régi vár omladékaiban „bányászó” vezetője egy csiszolt fehér márvány sírkőre akadt. Hossza hat láb és két col, szélessége három láb volt, s 12 ökörrrel huzatták át az atyák lakóháza elé. Felső oldalát nemesi címer ékesítette, *de semmiféle írás nem volt rajta*. E lelettel már részletesebben is foglalkoztunk, amikor a segesdi sírkövekről írtunk. További sorsáról, sajnos, nincs bővebb értesülésünk.(1)

A kőművesek április 5-én kezdték meg a jövődő szentély alapfalainak a lerakását. Az építkezéssel a ferencesek részéről Péntek Círjék lett megbízva, aki az előző években már sok ismeretségre tett szert a vidéken végzett lelkipásztori munkája során.

A segesdi ferences atyák egyébként továbbra is lelkesen járvák a szomszéd falvakat, így találkozunk velük gyakran Andocson, Kaposvárott, Dombóvárott, Pécsen sőt újra Lengyeltótiiban is, ahol már a török hódoltság idején is jártak ferencesek.(2)

Míg így a segesdiek bizalommal néztek a jövőbe, a földesúr gondjai egyre szaporodtak. Hosszú hadakozása alatt a birtok pénzügyi terhei megszorodtak. Jó gazdálkodással ezt a helyzetet könnyen javíthatta volna, de ezidén Cenken úgyszólván semmi haszna nem lett, két birtokperét pedig elveszítette a

bíróság előtt. Néhai nagybátyja ugyanis a Hertelendyektől megvette a muzsaji és röjtöki részt, amit most az örökösök visszapereltek. A bonyolult jogi problémát végül is egy elfogadható kompromisszummal oldották meg.

E gondok közt némi vigasztalásul szolgált, hogy a somogyi birtokok termése jónak mondható. A marcali majorságban termett 702 kereszt búza, 425 rozs, Somogyvárott 455 kereszt búza és 335 rozs; *Segesden termett 438 kereszt búza és 8 rozs*, árpa pedig a három helyen együtt lett 200 kereszt. A dézsmából begyűlt 875 kereszt búza, 762 kereszt rozs és 318 kereszt zab! A termés tehát jónak mondható, csak éppen vevőt nem találtak rá: a termés nagy részét a sertésekkel etették meg!

Bor is termett bőven, de egy harmadát nem tudták elhelyezni a pincékben!

Építkezésre csak Marcaliban tellett, ahol a régi juhakol helyébe kellett újat építeni. Ez azonban már téglából épült.(3)

1757– *A segesdi templom építési munkái rendes ütemben folynak tovább.* 1758-ban a
1758 szentély fala mellett megkezdik párhuzamosan a tervbevett kolostor keleti szárnyának az építését és őszre már egy emelet magasságig állnak is a falak.

A hívek lelkes támogatása nem lanyhul, annak ellenére, hogy az országos politikai helyzet alakulása következtében a vármegye vállára igen súlyos terhek nehezednek. A véget nem érő háborúk miatt 1758-ban a megyei birtokosok, birtokaik szerint, a következő újonc-előállításra lettek kötelezve: a veszprémi püspök birtokai alapján 30, gróf Széchenyi László (horpácsi birtok) 12, Somsich Antal 12, Festetich Kristóf 20, Nicky György 12, Lengyel Gáspár özvegye 24, Jankovics Antal 10 újoncot volt köteles előállítani a királyné hadserege számára... *A végleges lista szerint a somogyi földbirtokosok és a vármegye 230 újoncot adtak a Batthyányi Adámról elnevezett gyalogezrednek.*(4)

Gróf Széchenyi Antal, Segesd ura, hajdan tábornoki rangban szolgált Mária Terézia királynőt, aki „ősi hagyományra” hivatkozva egy 1758. június 3-i rendeletében használja először a „Magyarország apostoli királya” címet. – XIII. Kelemen pápa augusztus 14-i levelében elfogadja ezt a címet is.(5)

1759 Háborús gondjaitól részben szabadulva a segesdi építkezéseket éber figyelemmel kíséri a földesúr is, az immár „obsitos” *Széchenyi Antal*, aki 1759 őszén, *felesége kíséretében meglátogatja somogyi birtokait és megáll Segesden is.* A két jeles vendég Péntek Cirjék ferences házfőnök és a pallér társaságában szemléli meg a templom és kolostor körüli munkákat. A templom szentélye felett ekkor már volt tető, a kolostor keleti szárnyának emeleti szobáiban a bolthajtásokat fejezték be éppen. A munkások a korán beállt hideg ellenére is szorgalmasan dolgoztak tovább, hogy az első hó előtt még ez a rész is fedett legyen. A grófi házaspár a látottak felett igen fellelkesedett és megígérte, hogy az építkezés pénzbeli kiadásaihoz is hozzá fog járulni. Eddig csak természetbeni juttatásokat folyósítottak.(6) – A beígért pénzátutalásnak azonban sem a ferences levéltárban, sem a grófi pár levelezésében nem találtam nyomát.

1760 A földesúri látogatás azonban mind a ferencesekre, mind a környékeliekre serkentőleg hatott. A ferences házfőnök biztatására a szentélyt teljesen befejezik és nagy boltíves mennyezetét szerencsésen felhúzzák. A szentély alatt, a földet kihordva, megalkotják a kriptahelyiség terét is. Ezekben a nehéz földmunkákban a szobiak és a kozmaiak is kivették részüket.(7)

Az így elkészült szentélyt bensőséges családi és liturgikus ünnepség keretében áldotta meg a házfőnök, Péntek Cirjék 1760. november 16-án.

A kriptát is átadták rendeltetésének, mivel már ide temették el *Balogh Józsefet, a rendház helyettes pénzkezelőjét, aki már a régi templomnak is buzgó híve volt.*(8)

A szentély alatti temetőt következetesen *kriptának* nevezik ugyan a források, de ott semmiféle építmény vagy síremlék nincs és nem volt. Az elhunytak koporsóit a szép sárga homokban temették el és sírdombjaikat csak egy egyszerű fakereszt jelezte. Így láttam már ministráns koromban, és így találtam később, 1944/45 telén is, amikor az akkori ferences házfőnök, P. Weiss Mihály kíséretében lennt jártunk, hogy a templomi kegyszerek egy részét itt biztonságba helyezzük. A kriptalejárat egyszerű téglalépcső volt, melynek ajtaja a szentélyt elhatároló áldoztató rács közepén nyílt, de időközben befalazták. Kezdetben itt egy jól zárható vasajtó volt, mint azt egy régi egyházlátogatási jegyzőkönyv is pontosan leírta.(9)

A felszíni kőművesmunkák olyan szépen haladtak, hogy a tél beállta előtt a kolostor északi szárnyának a falait is be tudták fedni ideiglenesen.

A következő 1761. esztendőben az atyák már be is költözhetnek az első kész cellákba. De a kriptába is kerül két új halott: *Farkas Rózsa asszony*, Farkas Sándor szindikusz felesége, aki ugyan már három évvel előbb meghalt, de még életében azt kérte, hogy ha a kriptá kész lesz, ő ott szeretné várni a feltámasztást. Jámbor kérése íme meghallgatást nyert. A másik halott *Vidák Mátyás* segesdi polgár volt, 70 éves korában hunyt el és a templomépítés munkájában az első naptól részt vett.(10)

1761

Minden jel arra mutat, hogy a segesdi templom és kolostor építése nemcsak a falu, de az egész környék szívügye lett. 1762-ben így fennakadás nélkül meg lehetett kezdeni a templom főhajójának az építését. A megkívánt rengeteg építőanyag felhordozására a dombra Péntek Církék még a vármegyétől is kapott fogatokat. A mesteremberek fizetésére Inkey Boldizsár jelentős pénzadományt ajánlott fel, csakúgy mint Farkas Sándor szindikusz is, aki „20 rhénes forintot” szánt erre a nemes célra. Egy magát megnevezni nem akaró kaposvári hívó 10 forintot küldött.(11)

1762

Ősz elején érkezett a hír Segesdre, hogy a veszprémi egyházmegye *új főpásztort kapott Koller Ignác személyében*. Karakán jellemére utal jelmondata is: „Aut bene aut nihil”... Vagy jól, vagy semmit... Egyházlátogatásait saját kanonokjai munkájának az ellenőrzésével kezdte, ami nem kis meglepetést keltett. Nevét az „építő püspökök” közt szokás emlegetni. Veszprémben megkezdte a püspöki palota építését és restauráltatta a történelmi értékű Gizellakápolnát. Legszebb tervei közt szerepelt a szeminárium számára egy új és tágas épület létrehozása is, de ennek a befejezése már utódjára maradt.

Szociális érzékét dicséri, hogy a munkában kimerült szegényebb sorsú papjai számára felépítette az *Aggok házát*. Alapított egy *Árvaházat* és a kis jövedelmű alkalmazottai részére létrehozta a *Magtárat*, honnét szükség esetén kölcsönigabonát kaphattak, hogy családjaikkal együtt ne éhezzenek. Ez utóbbiból fejlődött ki később az *Egyházi Segélyalap*, a szegény plébániák és plébánosok támogatására.

2225 kötetes könyvtárát és 56.431 forintnyi megtakarított személyes vagyonát halála előtt teljes egészében az egyházmegyére hagyta. Ez sem volt mindennapi jelenség ebben a korban.(12) – 1773. április 5-én temették a bécsi Szent István dómban.

1763– Segesden a kőművesek tovább dolgoznak a falak emelésén és a tégláégető
 1764 szinte éjjel-nappal szállítja az új téglát és cserepet, hogy késedelem sehol se mutakozzék. Péntek Círvék atya kérésére Inkey Boldizsár favágói is akcióba lépnek újra a Marton pusztai nagy erdőkben, hogy kitermeljék a templom és a kolostor tetőzetéhez szükséges töméntelen gerenda és lécs faanyagát. Hosszú szekerek sora szállította aztán a kivágott fákat a segesdi munkatelepre, ahol megkezdődött a szakszerű feldolgozásuk. Inkey Boldizsár egy 2000 forintos alapítvány kamatát is a testvérek rendelkezésére bocsátotta az ácsok és asztalosok fizetésére. Ezt a járadékot előbb a kanizsai, majd a siklósi uradalom fizette ki. A templom tetőzetét azonban csak 1765–68-ban tudják befejezni.(13)

Tragikus körülmények közt hal meg 1764-ben Ernyes János pallini provizor hét éves fiacskája. A bánatos szülők kérésére az atyák őt is az kriptában temetik el.

Somogyban is zavart kelt az úrbéri rendezés

1765– Mária Terézia 1765-ben kiadott rendelete, hogy minden tíz községben állítsa-
 1766 nak fel egy *szegényházat* az elhagyottak és kivetettek javára általában kedvező fogadtatásban részesült Somogy megyében is, mégha az elszegényedett öregek problémáját nem is oldotta meg mindenütt.(14)

De az úrbéri kérdés rendezése 1766-ban már nagy nyugtalanságot keltett a somogyi tájakon, ahol nemcsak a jobbágyok, de „a parasztok is zenebonáskodtak”, mint azt egyik kortárs jelentette. Több helyütt megtámadták a gazdatisztek lakásaikban és családotól menekülésre kényszerítették őket.(15)

A zúgolódás itt-ott már lázadással fenyegetett és a parasztok és jobbágyok panaszai, a földesurak feljelentései úgy elszaporodtak a királynő udvarában, hogy az uralkodó Somogy, Baranya, Tolna és Veszprém megyékre királyi biztosokat küldött a jelzett sérelmek felülvizsgálatára.(15b)

1766 Közismert, hogy Mária Terézia nemcsak felvilágosult emberieségből, hanem az adóalanyok helyzetének javítása érdekében rendelte el a jobbágy/paraszt társadalom életkörülményeinek felülvizsgálatát. Első intézkedései közé tartozott, hogy az urbáriumok revideálását kivette a Magyar Királyi Tábla hatásköréből és a Helytartótanács ügykörébe utalta. Ezzel lehetővé tette, hogy a jobbágyok/parasztok panaszaikkal egyenesen a királynőhöz fordulhassanak. Somogyból már 1765 óta megjelentek a jobbágy küldöttségek Bécsben, nem egyszer papjaik és iskolamestereik által forgalmazott „instanciákkal”.

A megye természetesen mindent megtett, hogy a jobbágyok/parasztok helyzetében kialakult „hagyományos helyzet” vagy megmaradjon továbbra is, avagy éppenséggel még rosszabb legyen. Ezt tapasztalva születtek meg az első komoly jobbágylázadások. Az elégedetlenség újra csak Nicky Kristóf és Festetics Kristóf birtokain volt a legnagyobb. A mozgalom megtörésére végül is a katonaságot kellett kivezényelni.

A segesdieknek is volt panaszuk elég, bár a helyzetük mindig jobb volt, mint a szomszédos birtokokon. A felsősegesdiek az árenda ügyében panaszkodtak Bécsben és a földesúrnál. A válasszal megbízott ügyvéd azt írta vissza nekik, hogy ha a „contractus” (szerződés) nem tetszik nekik, akkor álljanak át az urbáriumra, „a méltóságos uraságnak abbul több haszna leszen”. Érvelését

még megtoldja annak a bejelentésével, hogy rövidesen „egy egész regiment érkezik a vidékre sőt még a földesúr is »criminális széket tart«, büntetőjogi tárgyalást...”(15c)

A katonaság végül is „csak a szomszédságban járt”, de ez is elég nagy figyelmeztetésnek bizonyult. Erőszakos cselekedetre Segesden egyik fél sem ragadtatta el magát, de a jobbágyok kitartottak „instanciáik mellett”, és nem eredménytelenül...

A megejtett vizsgálatok nem egy javaslatát már figyelembe is veszi az 1767. január 23-i rendelet – az úrbéri pátens – mely szabadályozza a földesúri szolgáltatásokat. A jobbágyok kívánságára a *jobbágytelek* nagyságát a föld minősége szerint szabja meg átlagban 18 kat. hold szántóföldben, hét hold rétben és 3/4 hold belső területben. A minőség két szélső határát véve alapul, a szántó nagysága 16–40 hold is lehet, a rété 6–22 kaszás...

A robot – kötelező munkaszolgáltatás – *egész telkeként* legfeljebb 52 igás, ill. 104 kézi robotnap lehetett évenként. A zsellér 18, a házatlan zsellér pedig 12 napi kézi robottal tartozik. A rendelet részletesen megszabja még a jobbágy termény- és pénzszolgáltatását is, jelentősen enyhítve az eddig sok helyütt bevezetett kötelezettségeken.(16)

A társadalmi tagozódásra jellemző, hogy ebben az időben a telkes jobbágyok száma (429.000 háztartás) még meghaladja a zsellérekét (215.000 háztartás). De az átlagos jobbágyföld még mindig csak *fél-telek* körül mozog, amihez legtöbb helyütt, átlagosan, 9 hold szántó, 3,5 hold rét, két ökör (ritkábban, bizonyos tájakon 10), egy üsző vagy tinó, néhány sertés és a meghatározhatatlan baromfiudvar tartozott. Az úrbéri rendezés idején a parasztság 35–40 százaléka már szabad költözködő volt.(17)

Előfordult azonban, hogy egyik birtokról a másikra a helyzet változott, és a dél-dunántúli helyzetet igen nehéz akár az alföldihez, akár a felvidékihez hasonlítani.

Magyarországon a paraszt/jobbágy mindennapi kenyere biztosítva volt ugyan, és sokkal jobban, mint a szomszédos országok jobbágy/paraszi társadalma számára, fő probléma maradt azonban a pénz hiánya!

De ez a pénzhiány nem volt elszigetelt jelenség és nemcsak a jobbágy/paraszt réteget érintette. Maga a köznemesi és a falusi „kisnemesi” társadalom is önellátó gazdálkodásra volt kénytelen berendezkedni. Így lett „otthonragadó”, más szóval otthonülő, mert a kimozduláshoz a valójában pénze sem volt, mert a kevés és gyenge piacon termékeit értékesíteni ő sem tudta. Ez derít új fényt arra a tényre is, hogy az említett somogyi-tolnai-baranyai jobbágy/paraszt megmozulások hangadói nem a nincstelenek voltak, hanem a kis- és középgazdák, akik teljesen tehetetlenül álltak e kritikus helyzettel szemben. De keményen korlátozta e pénzhiány a nagyobb birtokkal rendelkező földesurakat is, hiszen éppen Széchenyi Antal esetében láttuk, hogy a begyűjtött terményt képtelen volt a piacon értékesíteni, és annak nagy részét a disznókkal etette fel.

Mária-Terézia kormánya több kezdeményezéssel segítette az iparosodás megindítását az országban. A kereskedelmi hálózat kiépítése terén azonban tehetetlennek bizonyult.

Gróf Széchenyi Antal halála

A hadseregből való távozása és több éves békés és visszavonuló élet után 1767. augusztus 29-én, életének 54. évében cenki kastélyában elhunyt gróf Széchenyi Antal.

Özvegye mély fájdalommal közölte az elhunyt rokonságával és ismerőseivel, hogy „elveszett fejének ékes koronája, életének gyönyörűsége, szívének ura és legkedvesebb kincse”. Ideiglenesen a soproni ferencesek kriptájában temették el.(18)

Az örökség megosztása körül azonban újra csak bonyodalom támadt. Mint már jeleztük, az 1764-es családi osztozkodás alkalmával, mivel három gyermeke közül csak egy leány maradt életben, az apai vagyonból reá eső részről Zsigmond öccse javára mondott le. Március 27-én írta: „Tekintvén és meggondolván azt, hogy a jó Isten engemet fiú maradékkal nem áldott meg, ellenben gróf Széchenyi Zsigmond öcsém uramnak szép fiú magzatjai vannak, hogy annyival inkább familiánk megmaradjon és gyarapodván erősödjék, és jövődöben a sucesorok (utódok) között következhető költséges és fáradságos pörökre alkalmatosság eltávoztassék, akarván a mellett már alkalmasint öregedett hátra lévő napjaimat, és úgy szólván gyermekségmentül fogva a szüntelen táborzásban elfáradott életemet nyugalomra tenni” azért mert Zsigmond magára vállalta összes adósságait, átengedi neki nyomban Marcalit, halála után Horpácsot, Gógánfát, Újkért, Cséri-majort, Lövőt, a többi birtokot pedig neje halála vagy férjhezmenése idejétől fogva.(19)

De ezt a rendelkezést Antal gróf felesége már ez év december 20. után, tehát még a gróf életében megóvta a pozsonyi káptalan előtt. Most, 1767-ben, a végrendelkező halála után, Antal gróf leánya jelentette be óvását a vasvári káptalan előtt szeptember 11-i dátummal.(20)

Mivel a felek megegyezni nem tudtak, az ügyet végül is bíróság elé kellett vinni...

A földesúr halálának a hírére a segesdi ferences kolostor minden szerzetes papja gyászmisét celebrált lelki üdvösségéért, hálából a tőle kapott sok jóért.

A segesdi ferences kriptában is volt temetés ebben az évben: *Farkas Sándor*, perceptor generalis, a rendház pénzkezelője halt meg, és utolsó kívánsága szerint temették el a kriptában Segesden, bár nagybajomi kúriájában hunyt el.

Az építkezés szépen halad még mindig. Ebben az évben rakják fel a templom ablakait és szépen be is üvegezik azokat. A rendház új házfőnököt kap Takó Ernő személyében, aki már eddig is Péntek Cirjék jobbkeze volt az építkezés irányításában. Elkészült a templom melletti fedett folyosó, és megkezdik a kolostor utolsó, nyugati szárnyának az építését. A fundamentumokat szerencsésen megássák még a téli rossz idő beállta előtt.

1768

Mivel ide szánták a *patikát*, a munkának még a szokottnál is több támogatója akadt. Takó Ernő után Horiács Apollinár lesz a házfőnök, aki közbejár Festetics Lajosnál és ezúttal is megértésre talál a szomszédos földesúrnál: a zselici földbirtokos ottani erdejében biztosítja a szükséges faanyag előállítását és a vármegye fuvarokat ad a kitermelt fák Segesdre szállításához. Sőt a vármegye még azt is megígéri, hogy 200 forint erejéig az iparosokat is fizeti.

Somomisich Antal eddigi bőkezűségét még azzal tetézi, hogy felajánlja a szükséges fát a templompadokhoz, sőt fizeti azok elkészítésének a költségeit is.(21)

Az 1768. febr. 25-i megyei gyűlés a következő vásári árjegyzéket szavazta meg: 1 mérő búza 1 ft.45; 1 mérő tiszta rozs 1 ft 15 kr.; 1 mérő zab 36 kr.; 1 mérő kukorica 1 ft.; 1 mérő köles 1 ft. – A mértékegységek: 1 pozsonyi mérő = 2 véka = 62.49 liter; egy pesti mérő = 3 véka = 93.74 liter. (Kgy.jkv. 1768.312o.)

A megélhetési gondok a családok szaporodtával szintén megnövekedtek. Ebben a helyzetben jó megoldásnak számított a termőföldek felületének növelése erdőirtással. Az így nyert földeken, a segesdi tájon, elsősorban szőlőket ültettek, mert azok mellett jól be lehetett rendezni a gyümölcs- és zöldségeskertet is. Kezdetben ingyen használták, később egyszeri fizetéssel meg lehet váltani. Az *alsósegediek 1669-ben panaszra mennek a földesúrhoz*, mert a marcali tiszttartó az írtásföldek és rétek szétosztásánál nem járt el igazságosan. „Azok kapták a legjobb földeket, akik dologtalanok voltak s alig egy jó bokrot kivágván irtottak.” A szorgalmasoknak, akik pedig még pénzért is vettek rétet és földet, csak rossz, sovány területet mért ki.

(OL Széchenyi lvt.IV.2.E.I.36.)

Felsősegeden a patika épületének ünnepélyes alapkövetételére 1769. *augusztus 2-án* került sor. A munkát meggyorsította, hogy a ferences tartományfőnök már ekkor ide helyezte *Simon testvért, a várvavárt patikust*, aki hivatásában már hosszú gyakorlattal rendelkezett és nemcsak Segesden, de az egész környéken mindjárt igen nagy népszerűsége tett szert. *Ő lett Somogy vármegye első egyetemet végzett gyógyszerésze!* Mahonfay Menyhért, az új házfőnök 588 forint 47 krajcárért Vízvárról hozatta meg számára a teljes patikai felszerelést, hogy munkáját azonnal megkezdhesse a rendelkezésére bocsátott ideiglenes helyiségben. (22)

Az új templom közvetlen környékét is át kellett alakítani a következő 1770. évben: egy királyi rendelet előírta ugyanis, hogy a templomok körüli temetőket fel kell számolni. A segesdi új temető helyét, a rendelkezések szerint, a falun kívül, ezúttal attól keletre, jelölték ki, s a telket a földesúr adta a Tüskevári út mentén.

Közben a régebbi, s fából készült Szent Katalin templom annyira romlásnak indult, hogy már pár évvel előbb tilos volt benne szentmisét tartani. *Ezúttal a lerombolását írta elő egy hivatalos megyei utasítás.* A harangláb gerendáit is kikezdte az idő úgy, hogy már attól lehetett tartani, hogy egy napon a harangok a harangozó fejére esnek. Pótlására elkészül egy új harangláb az új templom falaitól délre. (23)

A segesdi templomépítők példáján felbuzdulva, a szomszédos *belegi protestánsok* a Helytartótanácsához folyamodnak, hogy megrongálódott imaházukat restaurálhasák. A helytartótanács kérelmüket visszaküldi a megyének azzal a meghagyással, hogy a szokásos ellenőrzést végezze el. (24)

Hétköznapi, ünnepnapok a segesdi templom körül

Mahonfay-Mutterspacher Menyhért és Horiács Apollinár közös vezetése alatt a kolostor számára elkészül a pince, a nagyebedlő, a konyha és a sütőde. A kolostor első emeletének nyugati szárnyán berendezik a házfőnök lakását is, és mellette három cellát a hitszónokok számára.

A templom felszerelése is folyik tovább a megállapított tervek szerint. A *Szent Kereszt oltár* (25) felállításának költségeit Mersich György tapsonyi

1769

1770

1771

intéző vállalja magára, a szószékét (26) pedig Tolnai Festetich Lajos. Somsich Antal sárdi földbirtokos ígéretéhez híven lefizeti a templom padjaiért járó pénzt.(26) Ugyancsak az ő költségén készül el két mellékoltár is, egyik *Szent Antal* a másik *Szent Ferenc* tiszteletére.(27)

Egy 1771-ben megejtett összeírás szerint, mint már említettük, Kaposvár lakóinak a száma 1791, s ebből 151 német és 236 rác eredetű.(28) Népeességben így pár év alatt meghaladta Segesd lélekszámát, ahol ugyanez az összeírás a felső-segesdi részben csak 197 családot említ, míg Alsó-Segesden 290 kálvinistát és 29 katolikust tart számon.(29) Mégha öt személyt is számítunk családonként, az csak 985 lakost jelent Felső-Segesden. A két Segesd így együttesen 1304 lakóssal bír.

1771 végén Somogy vármegye kéri a Helytartótanácsot, hogy a ferencesek által fenntartott *segesdi* és *andocsi* patikát segítse 300–300 forintos hozzájárulással. Hiszen mind a kettő bővítésre, kiegészítésre szorul. Fejlesztésük így közérdek. A Helytartótanács azonban visszaír, hogy mivel más patikák a megyében nincsenek, jövedelmük így elég nagy lehet, s ebből fejlesszék őket.(30)

1772 Az 1772-ben egybegyűlt megyei gyűlés a következő árakat vette jegyzőkönyvbe: 1 font marhahús 3 kr.; 1 font disznóhús 6 dénár; 1 font borjúhús 4 dénár; 1 font füstölt szalonna 20 dénár; 1 font szalonna 15 dénár; 1 font sajt 40 dénár; 1 font vaj 20 dénár; 1 icce borecet 4 kr.; 1 icce tej 3 kr.; 1 icce tejfel 6 kr.; 1 pár lúd 8 kr.; 1 pár csirke 8 kr.; 1 kappan 20 dénár; 1 hizott kappan 30 dénár; 12 tojás 3 kr.; 1 font fehér kenyér 6 dénár; 1 drb 3–4 hónapos malac 25 dénár.(Kgy.jkv. 1772.I.359.)

1773 Napszámbérek Zala, Veszprém, Baranya és Somogy megyékben 1773-ban: 1 arató a gazda kenyerén 7 kr.; ugyanaz a maga kenyerén 12 kr.; 1 kaszás a gazda kenyerén 12 kr. ugyanaz a maga kenyerén 17 kr.; kapás, favágó, szőlőmunkás, férfi, Szent Mihálytól Szent Gergelyig a maga kenyerén 12 a gazda kenyerén 7. kr. (Kgy.jkv.1773.I.380.)

Az 1773-ban előírt és a királynő rendeletére végrehajtott helységösszeírás Somogy megyében 319 helységnevet sorol fel: 309 „falut” és 10 mezővárost: *Segesd mezővárosi címén kapott urbáriumot.*

A felvilágosult és többségében szabadkőműves irányítás alatt lévő kormányok kérésére XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én *feloszlatja a jezsuita rendet*. A rend lefoglalt vagyonából megalkotja a Tanulmányi Alapot. A rend gimnáziumait fokozatosan a bencések, a premontreiek, a pálosok, a piaristák és a ferencesek veszik át. A jezsuita rendnek ekkor Magyarországon 935 tagja volt, Erdélyt, a Bánságot és Horvátországot is beleértve. Iskoláik: 1 egyetem, 3 akadémia, 41 gimnázium és 7 konviktus. Vagyonát hét millió forintra becsülte Bécs. A királynő a Helytartótanácsn belül felállítja a Tanulmányi Bizottságot és megbízza egy új tanulmányi rend kidolgozásával, melyet a kormányzása alatt lévő összes országokban akar majd kötelezőleg előírni.

1774 Horiács Apollinár kitartó buzgósággal dolgozik a segesdi templom berendezésén. Szerződést köt egy sümegi festővel 700 forint erejéig, hogy a főoltár képét fesse meg és irányítsa az oltár díszítését is. Péter szobrász-testvér három nagy és színes szobrot készít már erre a célra.

Keszthelyről meghozzák a nagyméretű faragott kőoszlopokat a templom főbejáratának a végleges elkészítéséhez, valamint két kivájt kötömböt szenteltvíztartónak.

A nagyebédlőt már a nyár elején teljesen berendezték és a festő testvérek ki is festették szépen. Így ünnepélyes keretek közt adták át „hivatásának” mivel megáldása után a helyi előkelőségeket és a munkavezetőket Szent László király ünnepén itt fogadták asztaluknál.(31)

A következő 1775. esztendőben újra ünnepel Segesd: a házfőnök kérésére itt tartja első szentmiséjét *augusztus 2-án* a Pécsről meghívott Badsai Paszkál. Szónoka Györe István, tb. kanonok, kaposvári esperesplébános. A meghívottak közt találjuk Sárdi Somsich Antalt egész családjával, Szegedi Mihályt, Adam-sics Ferencet és Makai Zsigmondot, mind a hárman táblabírói ülnökök. Jelen voltak még: Pais Boldizsár perceptor, a kolostor pénzkezelője, szindikusa, Kovács István, Farkas Pál, Szücs László megyei bírák, Márfi János megyei fiskális, valamint Nagybajom, Nemesvid, Szakácsi, Kiskorpád, Kaposvár neme-sei és polgárai közül igen sokan mind a két nemből.

Október 2-án újabb jeles vendég érkezik Segesdre, Berthold Ferenc választott püspök személyében. Ugyancsak látogatásával tisztelte meg az új kolostort és templomot *Széchenyi Ferenc, a birtok örököse, aki nagy érdeklődéssel nézett meg mindent, hallgatta a házfőnök és a pallér magyarázatait és a látottak felett érzett nagy örömének adott kifejezést.*(32)

Tervszerűen folyik a kolostor körüli építkezés. 1776-ban az udvaron megépítik az istállót. A szükséges épületfát ezúttal az Inkey uradalom szállítja. A kolostor udvarát és kertjét deszkakerítéssel veszik körül.

Somsich Antal megbízásából Szita Honór ferences atya egy grazi mesterrel tárgyal új harangok öntésére. Két harangról lenne szó. Az elsőt 695 fontosra, a másodikat 392 fontosra tervezik. Somsich Antal vállalta az értük járó 735 forint lefizetését. A harangokat így augusztusra a mester megöntötte. Szeptemberben a Murán Kotorig hajón szállították le, onnét Kanizsára, majd Kanizsáról Segesdre. Befogadásukra a ferencesek saját költségükön építették meg az erős haranglábat. A község ekkor a két előző kisharangot máshol akarta felállítani, de az atyák ez ellen tiltakoztak, mondván, hogy már azokat is ők fizették és nem a község lakossága. Így lett a templom mellett négy harang. Mert torony még nem volt.(33)

Ilyen előzmények után csak teremészetes, hogy a torony megépítésével sem kellett sokáig várni. Már a következő esztendőben sor is került rá. Somsich Antal volt az első, aki erre a célra megajánlott 120 forintot. A Széchenyi grófi család újra működtetni kezdte a téглаégetőjét, amely kitermelte a szükséges 80.000 téglát. Az atyák, a jótevők bőkezűségéből, megvették a szükséges kétszáz köből meszet. Hosszú tárgyalások után megállapodtak a kőműves mesterrel is, aki ezer forintban szabta meg a maga és segédei bérét.

1777. április 20-án indult meg a munka, amikor a nagy négyszögletű alapkö mélyedésébe, az ősi hagyományok betartásával, elrejtették egy rézkrajcárt, melyet Mária Terézia uralkodása alatt vertek, az olajfák hegyéről hozott egy kis követ, a két szent: László és Katalin ereklyéinek egy darabját, és a hivatalos pergamentet a következő felírással:

sVper hanC petraM strVetVr CeLsItVDo tVrrIs.

Július végére a torony fala elérte a templomfal magasságát.(34)

Már az elmúlt télen sikerült a befagyott Balaton jegén átszállítani a templom lekövezéséhez szükséges négyszögletes kőlapokat, így azokat is le lehetett rakni még a következő tél beállta előtt.(35)

A nyáron, pontosabban *júniusban*, Tolnai Festetich Lajos adományából felállíthatták a *szószék mellett lévő oltárt Fájdalmas Szűz Mária tiszteletére*, amely a valóságban a keresztlevélrel jelenetét ábrázolja. Az oltárt Dizmász testvér faragta és díszítette, de a képet Sopronból hozták. A szükséges szobrászati és a faragás munkáját Toponáron végezték el.(36)

Időközben országos viszonylatban is jelentős változások történtek, melyek közül néhány Segesd történetéhez is kapcsolódik.

Újabb egyházrendezési törvények; a segesdi gimnázium terve

Mária Terézia kormánytervei közt szerepelt a magyar királyok „szentistváni kiváltságainak” a felújítása. Még 1758-ban, mint írtuk, azt kérte a pápától, hogy „apostoli királyi címét” ismerje el hivatalosan is. A pápa ennek a kérésnek így nem tett eleget, vagyis nem ismerte el „történelmi jogát” a címhez, de saját jóakaratából – *motu proprio* – a címet mégis megadta neki hivatalos levél formájában.

Hogy Mária Terézia szemében nem csak egyszerű protokollkérdésről volt szó, azt a királynő maga mutatta meg, amikor a magyarországi egyházmegyéek újjászervezésébe kezdett a magyar püspöki kar akarata ellenére. 1771-ben felállította a görög szertartású *munkácsi* katolikus egyházmegyéet. 1776-ban a *nagyváradi* román nyelvű görög-katolikus egyházmegyéet és 1777-ben a szerb nyelvű egyesült *kőrösi* egyházmegyéet.

A római, vagyis latin szertartásuak számára felállította a *szerémi* és a *djakovári* egyházmegyéeket, 1776-ban az esztergomi egyházmegye hatalmas területéből kihasította a *szepesi*, a *rozsnyói* és a *besztercebányai* egyházmegyéeket és 1777-ben felállítja a *székesfehérvári* és *szombathelyi* egyházmegyéeket a győri és a veszprémi püspökségek kihasított területeiből. – A fehérvári a veszprémiből örökli Fehér és Pilis megyéket; a szombathelyit a győri, veszprémi és zágrábi peremplébániákból állította össze.

Királyi rendelettel az országban szétszórt „*kivételezett*” – *exemptus* – *plébániákat hivatalosan és végérvényesen kivette az esztergomi érsek joghatósága alól és a helyi püspökök joghatósága alá rendelte*. Ezzel évszázados egyház pöröknek vetett véget! (A veszprémi püspökök és az esztergomi érsekek harcáról és pörösködéséről a segesdi plébániáért többször szóltunk!)

A királynő egymást követő rendeletei először meglepetést és tartózkodást váltottak ki Rómában és VI. Piusz pápa egy ideig vonakodott a királyi intézkedéseket jóváhagyni. Majd a pápai kancellária jegyzői megtalálták a kompromisszum útját: „megnyugvással és megértéssel” hagyták jóvá a királyi rendeleteket, „melyek pontosan megfelelnek a római szék által már régóta tervbevett reformoknak, melyek csak a külső események hatására késtek...”(37)

Egyházi reformterveivel egy időben hajtotta végre az uralkodó tanulmányi és oktatási reformterveit is, 1776. aug. 5-én. Magyarországon nyolc tankerületet állított fel Pozsony, Besztercebánya, Kassa, Ungvár, Nagyvárad, Győr, Buda és Pécs székhelyekkel. Az egyes tankerületek élére népiskolai felügyelőket és

főigazgatókat rendelt. Felügyeleti joguk kiterjedt – valláskülönbség nélkül – a kerületek valamennyi alsó, közép és felsőfokú intézményére. Főhatóságuk a Tanulmányi Bizottság, mely a Magyar Királyi Helytartótanács keretében működik.(38)

Az iskolahálózat kiépítését a királynő minden megyében sürgeti, s alkalmadtán saját alapításaival és segíti.

Már 1770-ben összeíratta az országban lévő valamennyi kolduló szerzetesrend házait és taglétszámát. Így tudjuk, hogy e rendtagok összlétszáma ekkor 3570 volt. Ezt numerus claususnak jelentette ki, vagyis ezt a számot nem léphették túl. A püspököknek meghagyta, hogy a questa – az alalmazsnagyűjtés – területét az egyes rendházak közt ellenőrizték a méltányosság figyelmébe vételével, hogy a rendházak létminimumának lehetősége csorbát ne szenvedjen.

Ebből a részletes összeírásból tudta meg az uralkodó, hogy egyes kolduló rendek – mint például a ferencesek – nevelő házaikban milyen fokú tanítás folyik a rendi ifjúság kiképzésére. Később ezeknek a studens-házaknak a tanári karát igyekezett beiktatni a nyilvános közoktatásba és nemzetnevelésbe. Ekkor figyelt fel a segesdi ferences kolostorra és annak nevelő, oktató gárdájára. *Mivel Somogy megyében középfokú oktatási intézmény akkor még nem volt, a segesdi ferences kolostort választotta egy ilyen intézmény létesítésére.*

Somogy vármegye közgyűlésén 1776. szeptember 4-én kihirdetett szervezeti rendeletében (39) *Segesd mezővárosban felállítani szándékozott nagy gimnázium részére, melynek tanerőit a helybeli franciskánus kolostor tagjai szolgáltatták volna, évi hatszáz forint hozzájárulást állapított meg a Tanulmányi Alap terhére. Ez a segély a gimnáziumnak évi 3700 forintban előírányzott fenntartási költségeinek csak egy részét alkotta volna.*

A segély kiutalását azonban, mint több más intézet ügyében is tette, így a Segesdire vonatkozólag is, addig, amíg a Tanulmányi Alap megnövekedésével a megállapított összegek évi költségeit elbírja, *a végrehajtást meg nem állapított időre elhalasztotta.*

A felső-segesdi ferences gimnázium így a valóságban soha meg nem nyílt, s a megszabott 600 forintot sem a segesdi, sem pedig a későbbi kaposvári gimnázium meg nem kapta.(40)

Egyébként a vármegye sem nagyon szorgalmazta a segesdi gimnázium megnyitását, mert már tervbe vette egy hasonló intézmény alapítását a megye székhelyén, vagyis Kaposvárott. Ezt a megyei tervet meg a Helytartótanács nem támogatta valami nagy lelkesedéssel és bizony sok időbe telt, *míg a vármegye, a város és a veszprémi püspök támogatásával a régtől várt középiskola megnyithatta kapuit.*(40b)

1777. augusztus 22-én Mária Terézia kiadta *Ratio Educationis* név alatt ismert oktatásügyi reformrendeletét, amely létrehozta az állam által irányított egységes közoktatást és nemzetnevelést, a harmonikus felépítésű új és az egész országra érvényes iskolarendszert. Oktatási módszerének a következtében a magyar közoktatás általános jellegében és színvonalában is európai szintre emelkedett.(41)

1777

Bajzáth József püspök látogatása Segesden

A veszprémi egyházmegye új főpásztora *Bajzáth József*(42) püspöksége első évében 1777. október 18-án Somogy megyét öt esperesi kerületre osztotta fel. A segesdi és kaposvári eddig ismertek mellé kerül a csurgói, a karádi és a csökölyi új kerület. Mind az öt élén az egész megyére szóló megbízatással áll a somogyi főesperes, aki ekkor Kaposvárott székelt.(43) A segesdi főesperesi cím tehát újra megszűnt.

1778 Alig félévre az új egyházkormányzati beosztás életbe lépése után Bajzáth püspök nagy egyházmegyéje látogatására indul. *Segesdre május 26-án ér majd el.*

A vizitáció előtt, a szokás szerint, a helybeli megbízott plébános elkészíti jelentését (44), s ebből tudjuk, hogy a templom Szent László király és Szent Katalin szűz és vértanú tiszteletére épült, de felszentelve még mindig nincs. A prédikációkat továbbra is két nyelven, magyarul és horvátul tartják az atyák a környékbeli lakosság kívánságára. A kolostorban 14 szerzetes él. *Felsősegesd* lakosainak a száma: 1130 katolikus és 8 zsidó. *Alsósegesden* 316 kálvinista és 90 katolikus él. A plébániához tartozó filiák: Beleg, Kónyi, Kozma és Szob. Puszták: Bogát, Baráti és Marton. A plébániái körzet katolikusainak a száma 1439, a nem-katolikusoké 1014. Így az összlétszám: 2453.

Nagy szegénységük miatt, főképpen télen, a hűvek közül sokan nem tudnak eljárni a templomba ruha és lábbeli problémák miatt. A hittanórára a kicsik rendszeresen, a nagyok már rendszertelenül járnak. Az ünnepeket leszámítva, a litániákra csak kevesen járnak. A húsvéti gyónási kötelezettségnek mindenki eleget tett, kivéve három hívőt, köztük az uradalmi kanászt, aki egyáltalán nem jár templomba. A környékbeli protestánsok közül az utóbbi években kilencen tértek át, főképpen házasság alkalmával. Csak két egyházi jellegű testület van: az oltáregylet és a ferences kordavisezők társasága. A plébániának van iskolája, s ebben Györe Imre az iskolamester. A retorikát elvégezte és jól ismeri a szertartásokat is. A gyermekek oktatását lelkiismeretesen végzi.

A házi krónika feljegyezte (45), hogy a megyéspüspök megérkezése előtt három nappal, vagyis május 23-én Atádról jövet *Segesdre érkezett Zágrábból Zlatarics Antal választott belgrádi és felszentelt püspök*, aki két napon át több mint ezer embert bérmált meg! Az egész környék Segesdre jött eme ünnepélyes alkalomra. Bajzáth püspök érkezését azonban Zlatarics horvát püspök már nem várta meg, s gyorsan elutazott.

Ez volt egyébként az utolsó alkalom, hogy Zágrábból jött püspök a Dráva északi oldalára. A Mária Terézia által elrendelt egyházmegyei kiigazítások közt szerepelt ugyanis a veszprémi püspök joghatóságának teljes visszaállítása a horvátok által vitatott falvakban is.

Bajzáth püspök május 26-án érkezett Segesdre, a templomot ünnepélyesen megáldotta, a hivatalos vizitációt elvégezte, s az egész estét az atyákkal töltötte. Itt is hált meg éjszakára. Másnap reggel indult tovább Tapsonyba, Sámsonba és Vörösre. Estére azonban már Kéthelyen volt.(46)

Hivatalos látogatásának jegyzőkönyve szerencsésen átvészelt a háborús időköt és a 14 oldalas beszámolót érdemes röviden ismertetni, mert elég teljes képet ad az akkori Segesd állapotáról.(47)

Kulturális szempontból külön érdekes, hogy a püspök szemlét tartott az atyák rendelkezésére álló könyvtár felett is, ami nem mindennapi szakkönyvtárról értesít bennünket.(48)

Mint a plébánosi jelentésben is szerepel, *az atyák nemcsak kettő, de három nyelven is prédikálnak néha*. Magyarul a segesdieknek, horvátul a környékbeli nemzetiségi lakosságnak és németül az időnkint itt beszállásolt katonaságnak. De a német nyelvű falvak plébánosai is meghívják őket nagyobb ünnepekre, ádventben vagy nagyböjtben.

A filiák közül Szobon templom, Kozmán kápolna van. Az előző kegyura az esztergomi káptalan, az utóbbi Boronkay József. Szobon az iskolamester Bari Ferenc, 38 éves, elvégezte a logikát, jól énekel, a gyermekeket eredményesen tanítja. A szobi iskola fából van, de rendeltetésének megfelel és igen alkalmas, megközelíthető helyen épült.

A lakosság számának megoszlását így mutatja be a püspöki jegyzőkönyv:

Felső-Segesden	1030 katolikus él	és 8 zsidó	
Alsó-Segesden	89 a katolikus	279 a kálvinista	15 az evangélikus
Beleg	40 katolikus	270 kálvinista	
Szob	113 katolikus	300 kálvinista	30 az evangélikus
Kónyi	13 katolikus	119 kálvinista	
Marton puszta	30 katolikus		
Kozma	77 katolikus		
Bogát	31 katolikus		
Baráti	16 katolikus		

a katolikusok száma: 1439

a nem-katolikusok száma: 1014

a lakosság összlétszáma: 2453

A két Segesd lakosainak a száma, a hozzájuk tartozó pusztákkal így: 1575

Összehasonlítva Kaposvár lakosságával, Segesd már alul marad. Kaposváron ugyanis 1771-ből tudjuk, hogy volt 1791 lakos, ebből német 151 és horvát-szláv 236. A város háromnegyed része magyar, míg Segesd már teljesen asszimilálta a horvát bevándorlót.

A jegyzőkönyv szerint Felső-Segesden a katolikusok közül már csak Csulis György nevét említi az írás, mint aki nem végezte el már évek óta húsvéti vallási kötelezettségeit. Minden bizonnyal az uradalmi kanászt hívták így, akire már a plébánosi jelentés is panaszkodott...

Katolikus hitét senki sem hagyta el az utóbbi években.

A plébánia temetője rendezett és a sírásók is jól és tisztességgel végzik munkájukat. (Ez a megjegyzés valószínűleg a temető karbantartására vonatkozik.)

A plébánia területen két bábaasszony működik, mind a kettő buzgó katolikus.

A plébániának sem földje, sem alapítványa nincs; sem más birtokjövödelme. A kolostort és a templomot a hívek és jótevők adományából és a testvérek alamiznaggyűjtéséből építették és tartják fenn.

A hívek évenként meghatározott anyagi szolgáltatásokkal járulnak hozzá a plébános és káplánjai javadalmazásához. Sem kegyúri, sem püspöki adomány

vagy alapítvány erre a célra nem volt és nincs. Az egyházi szolgáltatásokért az általános, vagyis a veszprémi egyházmegyében szokásos honoráriumot kapják. A templomhoz tartozó két hold földet a hívek szántják fel és művelik. Télre a községi erdőből kapnak 16 kocsi fát. Rétjük nincs, de a községi rétről évenként kapnak két kocsi szénát. A konyhát egyszerűnek és szegényesnek találta a püspök és a kamrát félig üresen.

– Az viszont nincs jegyzőkönyvbe foglalva, hogy a testvérek a ferences szokások szerint mennek questára, alamizsnagyűjtő körútra a környező falvakba, főképpen oda, ahová az atyák is járnak lelkipásztori funkcióik során.

A püspöki látogatást követően volt a ferences rendi káptalan, mely új főnököt küldött Segesdre Kovács Aquilin személyében, aki Porziunkula napján, azaz augusztus 2-án vette át hivatalát. Ez alkalommal a szomszédos plébánosok és hívek közül sokan jöttek Segesdre az atyák köszöntésére és az ilyenkor szokásos búcsúk elnyerésére.(49) A házfőnök ezt az alkalmat használta fel, hogy látogatóinak beszámoljon a templom- és kolostorépítés haladásáról.

Ennek a haladásnak a bizonyítéka, hogy *október 28-án* a két nagyobb harangot már fel is húzták a toronyba.(50) Az esemény nemcsak a hívek, de a gyerekek közt is igen nagy örömet keltett, akik csodálkozva szemlélték e nagy műveletet.

De a szomszédos *Alsó-Segesden* is örömteli a hangulat: a sok-sok utánjárásnak íme meglett az első pozitív eredménye: újra jogot kaptak iskolamester tartására. Számára gyorsan lakást és tantermet építenek még a tél beállta előtt.(51)

Az építkezések szerencsés folytatása

1779 A segesdi ferencesek számára az 1779. esztendő gyásszal kezdődik: *január 30-án*, 81 éves korában elhunyt a templom és a kolostor nagy jótévője Somsich Antal. Február 3-án temették ünnepélyes papi segédlettel.

Kegyes adakozásait folytatja leánya, Rozina, Móricz János kir. tanácsos özvegye, aki 800 forintot adományoz a torony sisakjának az elkészítésére. Még ebben az esztendőben felhúzták a toronyba a két kisebb harangot is. Mind a kettő Grazban készült, az egyik 216 fontos a másik 113. Az előzőnek az árát a ferences testvérek koldulták össze, a másodikra még Somsich Antal hagyott 60 forintot.

Tolnai Festetich Lajos rendeletére elkészül a Szent Katalin oltár is, melynek asztalosmunkái Salamon testvér kézügyességét dicsérik. Az oltárképre, melyet igen szépnek akart, Festetich Lajos 500 forintit adományozott.(52)

A július 14-i ferences tartományi gyűlés a segesdi kolostort konvent rangjára emelte és első hivatalos guardiánja Horiács Apollinár lett. A gyűlés után Máriagyüdből Segesdre érkezett Dellamartina Kerubin tartományfőnök Kerznai Lajos tartományi tanácsos kíséretében. Itt találkoztak a többi tanácsossal, majd a többnapos rendi tanács után Kanizsára mentek át.(53)

Szeptember 28-án nagy tűz támadt Segesden és az erős szélben gyorsan terjedt, feljutott egészen a templomig. Szerencsére az itt tartózkodó német katonák segítségével a vész jelére egybefutó hívek és páterok megállították a tűzfolyam további pusztítását. A faluban a kár azonban igen nagy volt.(54)

Az országos tifuszejárvány után ez volt a második legnagyobb riadalom.

Október 4-én, Szent Ferenc napján, újra sok előkelő látogató érkezett Segesdre: a böhönyi Festetich Lajos a feleségével és egész családjával, a gyerekek nevelőivel és néhány rokonnal. Velük érkezett Molnár János budai egyetemi prefektus, esztergomi kanonok, két kapitány, egy zsenyei grófnő, Hodicz tüzérkapitány felesége és még sokan mások.

A vendégek ekkor már megcsodálhatták *Timót testvér remek munkáit*, a sekrestye szép szekrényeit és az első stallumokat a kóruson. A további munkák folytatására és a velük járó költségek fedezésére becsvölgyi Pais Boldizsár szindikusz 400 pengő forintokat kap a kaposvári deputatio Cassae decimalisból.(55)

Míg az alsósgesdiek ügye lassan, de biztatóan haladt egy pozitív megoldás felé, a megye gyűlése december 6-án megidézte Ádánd, Rinyaújlak, Csokonya, Tamási, Porrogh, *Bolhás Böhönye* és Kisasszond előjáróit és az alispán kemény szavakkal megfeddette őket, mert nem tartják be szigorúan a protestáns imaházakra vonatkozó és az istentiszteleteket szabályozó királyi rendeleteket.(56) De sem fegyelmi, sem büntetőjogi eljárást már nem indítanak a „vétkesek” ellen. Somogyban egyébként már évek óta ez volt a gyakorlat.

Mária Terézia halála

Harminckilenc éves uralkodás után, 1780. nov. 29-én Bécsben meghalt Mária Terézia királynő. 1780

Uralkodása kezdetén írta róla Otto Christopher Podewitz gróf, a porosz király bécsi követe: „Mária Terézia amint trónra lépett, megtalálta a módját, hogy hogyan lehet megnyerni az egész világ szeretetét és bámulatát... Vigyázott minden lépésére és jellemének csak a jó oldalait mutatta... Teljes pompával, látványosan beszélt a rendek előtt, megható színben tüntette fel helyzetét, panaszkodott, milyen balsorsra kárhoztatták ellenségei, vigasztalhatatlannak mondta magát, hogy bajában osztozniok kell alattvalóinak is... Neme, szépsége és szerencsétlensége sokban hozzájárult ahhoz, hogy mindenütt elfogadták az udvari író által hangoztatott dicséreteket... Nem is lehetett hallani mást a királynő felől, mint dicséretet. Mindenki égbe emelte. A rendek annyira segítettek, amennyire csak bírták. A nép panasz nélkül vetette alá magát az adónak”(57)

E csodálkozó elismerésben van némi túlzás... és még több pontatlanság. Tudjuk, hogy 1766. júliusában az elégedetlen és lázongó jobbágyparaszt rétegek panaszainak meghallgatására külön királyi biztosokat kellett kiküldenie éppen Tolna, Baranya és Somogy megyékbe. Az 1754-es hódmezővárosi parasztfelkelés 11 elítélt vezetőjéből hármat kivégeztetett. Igaz, e tragikus esemény után a jobbágyparaszt panaszokkal már a bécsi udvarig lehetett menni! Az újonccáállítások alkalmával a megyék nemegyszer tiltakoztak az udvar követelése ellen, és a felesketett magyarok sem mentek ezredeikkel virággal a csákóju-kon, akiknek a Rajnától Sziléziáig, Berlintől Lombardiáig kellett fegyverrel megvédeniök a Habsburg-ház érdekeit. De a harctéren becsülettel helytálltak vitéz generálisaik vezetésével. Mert amikor gr. *Násady Ferenc tábornok* parancsnoksága alatt 1744. július elsején a magyarok Strassburgnál kierőszakolták az átkelést a Rajnán, vagy 1745. április 15-én gr. *Batthyányi Károly tábornagy* katonái Pfaffenheimnél megverték a bajor választófejedelem seregét, sok magyar vér hullott...

Alkalomadtán a királynő nem is fukarkodott sem az elismeréssel, sem a dicsérettel. Az 1744-es sikeres rajnavölgyi harcok után *írta Pálffy János nádornak*: „Abból, amit az újságokból a rajnai átkelésről megtudtál, kétségkívül megismerheted, *milyen vitézül és ügyesen viselkedtek a magyar seregek...* Nem mulaszthatom el, hogy efelett érzett örömet ki ne nyilvánítsam. Tudod mily nagy volt mindig hajlandóságom és bizalmam e számomra annyira kedves nemzet iránt... Nincs semmi, amit a magyarok vitézségétől és hűségétől ne várhatnék el minden alkalommal, nincs semmi, amit a királyság javára szíves és hálás lélekkel megtenni kész ne volnék... *E levél, mint jóakaratom és a nemzet iránti különös szeretetem bizonyosága, minden megýével közöltessék...*”(58)

A sok áldozat ellenére is hálával gondoltak a magyarok a királynőre, *mert a harcok az ország határaitól távol folytak le, így háborús pusztítás az örökké tartó háborúk ellenére sem volt Magyarországon*. Már pedig tapasztalatból tudták, hogy mennyi áldozattól szenved, és pusztul az ország, ahol a harci események folynak...

S az így nyert otthoni békés évek lehetővé tették a mezőgazdaság talpra állítását, a földesurak és jobbágyaik viszonyának emberségesebb rendezését, a közoktatás és az egészségügy európai nívóra emelését. Még a mindig igen kényes katolikus-protestáns viszonyban is enyhülést ért el, amikor nem habozott a katolikus püspöknek írt levelében hangsúlyozni, hogy az erőszakos térítések helyett a prédikáció, a meggyőzés, a szó és a toll fegyverét helyezték előnybe. Amikor az ismert Haugwitz-adóreformból kimaradt egyházi megadóztatás helyébe előírta, hogy a püspöki jövedelmek 10 százalékát új plébániák alapítására és a vallásalap támogatására kell befizetni, tételes történelmi kiváltságot szüntetett meg a közjó érdekében.

A katolikus rendek régi és elévült kiváltságaikat látták veszélyben, s nem figyeltek fel eléggé a néphez közelálló világi papság és az őszintén törekvő egyházközségek szinte legyőzhetetlen anyagi problémáira.

A protestáns rendek a még itt-ott megmutatkozó erőszak ellen panaszkodtak szüntelen, megfélemlkezve arról, hogy a vallási „térítés” területén az erőszakot főuraik gyakorolták volt hajdan elsőként, amikor a katolikus püspökségek anyagi javait saját céljaikra kobozták el, vagy foglalták le, és hajdúikkal felégették az évszázados kolostorokat, kifosztották a katolikus templomokat, megverték vagy megölték a szerzeteseket.

A földesurak a parasztjaik „hűtlensége” felett siránkoztak, de maguk bősztítették fel őket, amikor például Dél-Dunántúlon a királynői rendeletek ellenére a régi beszolgáltatásokat követelték és jobbágyaikat így valósággal a lázadás karjaiba kényszerítették...(59)

Tiltakozás volt elég, s nem is vették észre, hogy olyan időket éltek Mária Terézia alatt, amikor a tiltakozást Bécs nem mindig tekintette már lázadásnak és felsegértésnek...

Mária Terézia uralkodásának igazi jelentőségére akkor jöttek rá, amikor meghalt Bécsben, 1780. november 29-én.

Hosszú uralkodása során gyakran megfordult Magyarországon is, de Somogy megyei tartózkodásáról nem tudunk. Fiát, II. Józsefet azonban még társuralkodása alatt ide is elküldte, hogy közelebbről is megismerhesse azt a népet, melynek uralkodója lesz. *II. József 1770-ben járt Kaposvárott.*

Hosszú évszázadok óta ez volt az első alkalom, hogy „királyi személy” Somogy vármegyébe is ellátogatott.(60)

XV. SEGESDI ÉLETKÉPEK II. JÓZSEF KORÁBÓL 1781–1790

MOST VAGYON KEZDETE ARANY SZÁZADOKNAK
 Tsászárok atyjai lettek országoknak,
 Királyok társai a jobb polgároknak,
 Urak osztályosi szegény jobbágyoknak...

Báró Orczy Lőrincz költő és földbirtokos 1774-ben írt verse jól jellemzi a XVIII. század utolsó negyedének hangulatát és reményét. Mária Terézia 1780 végén bekövetkezett halála az ország kormányzásában nem okozott semmiféle zökkenőt, hiszen fiát, aki *II. József* néven lép örökébe, már 1765 óta maga mellé vette, hogy vele az uralkodás gondjait megossza.(1)

1765. október 26-án meghalt *gr. Batthyány Lajos nádor*. Mária Terézia a nádori méltóságra nem nevez ki senkit, hanem vejét, Albert szász-tescheni herceget pozsonyi székhellyel királyi kormányzónak rendeli *november 11-én*. Utasításait, rendeleteit egy új országos tisztikar – közigazgatási kar – hajtja már végre, sokszor a vármegyék ellenkezése ellenére is. Nem egy intézkedése a felvilágosodás bélyegét hordja magán. *II. József* uralkodása így szerves folytatása lesz ennek a politikai vonalnak, de az új uralkodó természete és temperamentuma szerint és miatt több ellenzéssel találkozik már. Ott, ahol a királynőt a bölcsesség és a tapasztalat megóvta a túlzástól, fiát természetes türelmetlensége, nem mindennapi önbizalma és a tisztviselői kar szolgálai engedelmessége mihamar szembefordította nemcsak a hivatalos nemzet, a vármegye vagy az országgyűlés, de az ország népének jelentős rétegével is, melyet bántott az élet minden terére kiterjedő abszolutizmusa. Ez utóbbi érdekében a radikális intézkedésektől sem riadt vissza. Hogy nagy terveinek végrehajtásában a koronázási eskü ne akadályozhassa, a magyar koronával nem is koronáztatta meg magát, amiért is „kalapos királynak” hívták.

Mivel jól tudta, hogy reformtervei során a jól megszervezett katolikus hierarchiával előbb-utóbb szembe találja majd magát, ennek hatalmát, erejét tételes törvényekkel, rendeletekkel igyekezett gyöngíteni. E kor ismert kutatója, *Nagy Béni*(2) így elemzi a trónralépésével előállt új helyzetet:

„A nagyratörő »kalapos király« előtt oly katolicizmusnak ábrándképe lebegett, amely Rómával semmi közösséget nem ismer, amelynek papjai az állami hatalomnak föltétlen szolgálói. Ezért Rómával megszakítja az összeköttetést. 1781-ben elrendeli a »*placetum regiumot*«. Minthogy kétségtelen – írja a király – hogy minden Rómából, az apostoli széktől eredő bulla, bréve és más rendelet viszonyban és befolyással lehet az állami ügyekre, azért ezen egy okból jónak láttuk összes örökös tartományainkra elhatározni, hogy a jövőben azoknak

szövege előzetesen és mulaszthatatlanul terjesztessék elénk királyi tetszésünk és jóváhagyásunk végett (pro exoperando placito regio ut exequatur) és hogy ezen iratok közzététele királyi kegyes hozzájárulásunkig elhalasztassék”.(3)

A Rómától így „függetlenített” papságot és szerzetesrendeket centralizálja, a püspökök hatalma alá veti. A püspökök pedig tőle függnék, hivatalos esküt tesznek a nádor vagy az országbíró kezébe. Ebben hűségükre, becsületükre fogadják, hogy mint *a felség hű jobbágysai és alattvalói püspöki hivatalukban semmit sem fognak tenni, sem megengedni, ami az államnak vagy a királyi hatalomnak bármi módon, magában véve vagy következményeiben káros lehet. A fejedelem minden rendeletét és meghagyását tekintet és kivétel nélkül foganatosítják és mindenben védik a Felség és az Állam javát.*(4) Nem kell különösebb elemzés annak a felismerésére, hogy az ország papjai ezzel, a püspöktől a káplánig, az állam hivatalnokai lettek.

II. József uralkodása bőven illusztrálta azt a felfogást, hogy a püspökök számára olyan hatalmat is biztosított a papok és hívek felett, mintha azok polgári vonalon a király, egyházi vonalon pedig a szabad intézkedéseiben akadályozott pápa „teljhatalmi megbízottai” lettek volna. Az elvet, legalább is gyakorlatban, a püspökök nagy része elfogadni látszik, mert hivatalos tiltakozásukról nincsenek okleveles forrásaink. Az így nyert hatalom igen káros lett nemcsak a szerzetesi kiképzés zavartalan vezetésére, de az egész szerzetesi életre is, mert e kor püspökeinek néha egészen meglepő „elveik” kerültek napvilágra, melyeknek semmi közük nem volt sem az egyes rendek felső szervezetéhez, törvényhozásához, de magához a szerzetesi szellemhez sem.(4)

A király abszolút befolyása az egyházi életre az adminisztratív területről mihamar áttért az ideológiai síkra is a bécsi cenzurahivatal felállítása és működése következtében, aminek olyan furcsa kinövésai is lettek, hogy voltak püspökök, akik azért nyilvánítottak bizonyos iratokat, könyveket heretikusnak, „eretnekeknek”, mert a királyi utasításokkal ellenkeztek.(5)

A „türelmi rendelet” és első következményei

A közhiedelemmel ellentétben II. József nem mondható „hitetlen” embernek. Magánélete kifogástalan, s egyéni magatartásában a vallás tételes parancsainak lelkiismeretesen engedelmeskedett. *Magánéletétől azonban szigorúan elhatárolta, elkülönítette egyházpolitikáját,* amit a felvilágosodás szellemének megfelelően alakított, formált rövid uralkodása során. Még túlzásai mögött is van valami racionális elgondolás, egy sajátos humanizmus. Ez vezette arra a meggyőződésre, hogy az uralkodó kötelessége a polgárok jólétének az előmozdítása legjobb megfontolása szerint, de vallási nézeteket senkire sem akar kényszeríteni. Bár magát „jó katolikusnak” tartotta, azt is vallotta, hogy a más vallásúakat, ha csak nem hirdetnek szektárius nézeteket vagy államfelforgató tanokat, egyenjogú állampolgárokként kell kezelni, különösen akkor, ha szabadságukat szerződések és törvények biztosítják.(6)

Felfogása szerint ez volt a helyzet Magyarországon is. S mert a rendi és a helyi hagyományok iránt érzéke nem volt, az „ősi katolikus sérelmeket” nem ismerte el, a „bevett” s történelmileg kialakult, társadalmilag mindenképpen

számításba veendő protestáns felekezetek iránt a főelve a tolerancia, a türelem lett.

Uralkodása első évében, 1781. október 25-én kiadott türelmi rendelete (edictum tolerantiale) a magyarországi protestánsok helyzetét alapvetően rendezte. A honi nem-katolikus egyházak jogi és társadalmi helyzete ezzel tisztázódott.(7)

A protestánsok és görög-keletiek (ortodoxok) teljes vallásszabadságot kaptak. Ha az egyes eklézsiák és parókiák a megfelelő anyagi és személyi feltételekkel rendelkeznek, templomot építhetnek, lelkészt fogadhatnak és iskolát alapíthatnak, ahol saját iskolamesterüket alkalmazhatják. Valamennyiüket kivonja a katolikus püspökök és főesperesek joghatósága alól a házassági ügyekben is. Így a rendelet megszünteti, többek közt, a vegyes házasság esetén eddig kötelező reverzálist és újra szabályozza az ilyen házasságból származó gyerekek vallását. Ha az apa katolikus, minden gyermeket ebben a vallásban kell felnevelni, ha az anya katolikus, a leányok maradnak az ő hitén, a fiúk azonban lehetnek már protestánsok. (Erdélyben a gyermekek nemük szerint követték szüleik vallását.)

E királyi rendelet meghirdetésével az *alsósegedi reformátusok helyzete is tisztázódott végre.* Már a rendelet kihirdetésének az évében eklézsiájuk elég erősnek érezte magát teljes önállósága biztosítására. Azt már megírtuk, hogy 1778-ban megnyitották új iskolájukat. Ezúttal templomépítésbe kezdenek és összefogásuk eredménye lett, hogy három év múlva, vagyis 1784-ben azt már át is adhatják az „istenes szolgálatnak”. Vallási szokásaik szerint *prédikátort hívnak Csákvári János személyében, aki 1784. május 21-én veszi át lelkipásztori hivatalát és kezdi a plébániai anyakönyv vezetését.*(8)

Közben Kaposvárott is megnyílt egy patika. A Helytartótanács leírt a vármegyének, hogy ezzel az *andocsi és a segedi ferencesek által vezetett patikákra nincs szükség*, így azokat fel kell számolni.(9) A megye azonban visszaír 1781. dec. 3-i ülése után, s kéri a Helytartótanácsot intézkedésének visszavonására azzal érvelve, hogy *egyetlen patika az egész vármegyének bizony kevés lenne.*(10) A Helytartótanács öt hónapi gondolkodás után válaszol és nagy kegyesen és ideiglenesen megengedi, hogy az idézett két patika továbbra is működésben maradjon.(11)

A *segedi templomban* Lukács és Gellért festőtestvérek befejezik Szent Katalin és a Szent Kereszt oltárának a díszítését, aranyozását.(12)

A *segedi katolikus templom* ezzel befejezést nyert. *És a krónikás testvér nem kis büszkeséggel jegyzi fel, hogy hála a hívek bőkezűségének és az adakozók hűségének, valamint a község áldozatos munkájának, az építkezési munkákat minden adósság nélkül fejezhették be.*(13) Ami hasonló vállalkozásoknál elég ritka jelenség.

Az is ritka jelenség, hogy az adakozó névsorában sem a veszprémi püspöki aula, sem a veszprémi káptalan, de még a szomszéd plébánosok nevei sem szerepelnek. Igaz, ez utóbbiak gyakran hívták kisegítőbe az atyákat, s mint ez ilyenkor szokásban volt, lelkipásztori munkájuk jutalmazására megengedték, hogy falvaikban a „kolduló testvérek” elvégezhessek a gyűjtést pénzben vagy természetben, ez utóbbit az évszakok járása szerint. (A gabona, a gyümölcs, a szőlő nem egy időben érik be; még a tojásgyűjtésnek is megvan a „szezonja”...)

Első királyi rendeletek a szerzetesek ellen

Mint előbb már mondtuk, II. Józsefnek semmi érzéke nem volt a szerzetesi vagy a helyi vallásos hagyományokhoz. Reformtörekvései során ezeken, ahol csak erre alkalma volt, túltette magát. Így járt el akkor is, amikor a protestánsok jogi és társadalmi helyzetének rendezése után a szerzetesrendek „megreformálására” vállalkozott.

A *segesdi ferences rendház krónikása* lelkiismeretesen feljegyezte évről évre, hónapról hónapra, sőt néha napról napra a különböző helytartótanácsi utasításokat, melyek hol a megye, hol a püspöki aula útján jutottak el hozzá, s melyek előbb a szerzetes rendek királyi ellenőrzését, sok esetben beszüntetését tűzték ki célul. Krónikánkban mi is az ő feljegyzéseit követjük.

1782 Első feljegyzése a Helytartótanács 1782. ápr. 2-i rendeletét idézi, mely a nemzetközi jellegű szerzetesrendeknek megtiltja a külföldön élő (Rómában!) általános előljárótól (Minister generalis) való függést, és annak ellenőrzési jogát a területen érdekelt megyéspüspökre hárítja át, az egyházi törvénykönyvek teljes mellőzésével.(14) Ebbe a kategóriába tartozott Szent Ferenc rendje is.

Május 4-én ugyanez a hatóság közli a császár-király utasítását, hogy az Egyházi Törvények Gyűjteményéből törölni kell az Unigenitus és a Bulla coenae pápai bullákat 50 arany büntetés terhe mellett. Ugyancsak törölni kell a papi zsolozsmás könyvből (breviarium) a II. Nocturnus fejezetéből azokat a részeket, (szentek élete), ahol arról van szó, hogy egyes szentéletű pápák megfosztották hivataluktól a hitben vagy erkölcsben méltatlannak talált uralkodókat.(15)

Még ezen a nyáron Segesere ér az a rendelet is, mely felhatalmazza a Helytartótanácsot, hogy a püspöki hivatalok és a rendi előljárók által ellenőrizze a szerzetesek és szerzetespapok kulturális, ill. szak-kiképzését.(16)

Rövidesen megindul az egyes rendek és rendházak számbavétele, majd feloszlata, ill. bezárása is.

A karthauziak és a kamalduliak rendjének a szanálásával kezdődik ez az eljárás-sorozat. Ingóságai és ingatlanai elvben a kincstárra szállnak. A nem-pap szerzetesek világi öltözetet kapnak és legtöbbjüknek napi 20 krajcárt asszignálnak, hogy megélhessenek valamiből. A király „felmenti” őket a szerzetesi élet kötelezettségei alól, de az Egyház természetesen nem oldja fel őket szerzetesi fogadalmaik alól. A papok nagy része plébániákon helyezkedik el.

Mivel a bencések, ciszterek, premonstreiek, pálosok és ferencesek vállalják az oktatást, tanítást – a pálosok és ferencesek a plébániai munkát is! – rendjeik a feloszlata elkerülik.

Soron következik a klarisszák és „egyéb közös zsolozsmára kötelezett női kongregációk” – choro addictae – feloszlata.(17) Rendi ruháikat le kellett tenniük, s számukra 200 forint járulékot utaltak ki. Fogadalmaik alól őket sem menti fel a pápa. Birtokaik, épületeik szintén a kincstárra szállnak, de a celláikban lévő teljes felszerelést magukkal vihetik. Nagy részük a rokonoknál vagy ismerősöknél talál menedéket. – Néhány jelentős női rendet más házba helyez át a királyi utasítás, hogy munkájukat a társadalom számára gyümölcsöztessék. Az Erzsébet apácák így kapnak házat Budán, s vele kórházat, az Angolkisasszonyokat Vácról Pestre helyezik át. Az előbbieket a betegápolásban, az utóbbiak a leánynevelésben és a magyar nyelvű iskolai oktatás terén szereznek nagy érdemeket.(18)

Mivel a segesdi ferencesek ekkor már hivatalosan is vezették a helyi plébániát – ahol egyébként más pap nem is volt! – sőt még a környéken is ők voltak az egyedüli kisegítők, szerzetesi közösségüket a felosztatás veszélye ekkor még nem fenyegette.

Szeptember 2-án a veszprémi püspöki hivatal továbbítja a ferences rendtartomány főnökéhez az egyházmegye területén lévő rendházakat érintő királyi rendeletet, mely a következő utasításokat tartalmazza:

1. A ferences rendben hagyományos porciunkulai búcsú elnyeréséről szóló előírásokat nyilvánosan többé nem lehet sem hirdetni, sem kifüggeszteni.

2. Azt se magyarázzák, hogy mit jelent ezzel a búcsúval kapcsolatban a „toties quoties” kifejezés. (Vagyis a teljes búcsút annyiszor lehet elnyerni, ahányszor ezen a napon egy ferences templomot meglátogat és ott a búcsú elnyeréséhez előírt imákat elvégzi a ferences templomba belépő hívő.)

3. Szent Ferenc világi rendjébe (Harmadik Rend) ezentúl senkit nem lehet felvenni. Fel kell oszlatni a Kordaviselők Társulatát is. (Jámbor hitbuzgalmi társulat, ferences szellemben és a szokásos ferences ájtatosságok gyakorlásával). Azok a páterek, akik e társulatok lelki irányítását végezték, munkájukat azonnal szüntessék be.

4. A ferences rendbe szokásos évi négyszeres általános feloldozás gyakorlatát is be kell szüntetni.

5. A nyilvános szentségimádásokat az új szabály szerint évente csak pár meghatározott napon lehet megtartani.

6. A templomok körül vagy az utcákon szokásos nyilvános körmeneteket meg kell szüntetni. Kivétel marad a nagyszombaton szokásos feltámadási körmenet, ami megtartható mindenütt, ahol eddig is szokásban volt. De csak ott.

Egy újabb előírás megtiltja azt is, hogy a körmenetek alatt a szentek szobrait vigyék. Szűz Mária szobrára is vonatkozik ez a tilalom.

Hasonlóképpen tilos olyan búcsújárás megtartása, ahol a távolság egy napi járásnál nagyobb. Még Máriazell sem kivétel ez alól a tilalom alól.(18)

Ezek szerint tehát Segesdre továbbra is jöhetnek a közeli falvak hívei, ha egy nap alatt megtudják tenni az utat oda és vissza!

Jellemző a püspöki irodák alárendeltségére, hogy ezeket a vallásgyakorlatot tiltó rendeleteket minden kommentár nélkül továbbítják az „illetékes szerzetesi hatóságokhoz”; a búcsújáróhelyek lelki gondozása ugyanis már ekkor is nagyobb részt a szerzetesekre hárult. A rendelet érthető kínos benyomást tett mindenütt!

Egy héttel eme ominozus leirat előtt egy egészen másfajta esemény hozta izgalomba Segesdet és környékét...

Sáskajárás Somogyban

Augusztus 4-én, délután öt óra tájban, déli irányból jövő, hatalmas sáskahad vonult el a Segesddel szomszédos Böhönye község felett. Olyan sűrű sorokban repültek, hogy valami sötét felhőnek lehetett őket venni. A barátok a kolostor ablakaiból és a kertből figyelték rettegve, hogy merre visz az útjuk. A sáskahad hossza meghaladta az egy magyar mérföldet, míg a túlsó szélét látni sem lehetett. Az eleje Vid határában lehetett és a vége Dávod pusztája felett repült át.

Estére kelve itt is telepedtek le és mire reggel lett, mindent teljesen letaroltak: a mezőt, a rétet, a kerteket, a szőlőket, az erdőt, ahol a fák leveleit a kocsányig ették. Súlyuk alatt a kisebb ágak letörtek, az erősebbek pedig a földig hajoltak, görnyedtek. Másnap reggel aztán a nap melegétől új életre kelve, úgy nyolc óra tájban, újra felszálltak és sűrű rendben, mint egy kavargó sötét felhő, Kis-Komárom irányában repültek tovább, mindenütt pusztítva, zabálva, míg tizenkét óra tájban eltűntek a láthatáron.

Későbbi hírekből azt hallották a ferencesek, hogy Kanizsáról a horvátországi Varasd felé kanyarodtak, majd onnét Stájerország felé, Graz irányába. Sőt egyes hírek és hírmondók azt is tudni vélték, hogy egészen Bécs külvárosáig elrepültek.(19)

Harc a segesdi patikáért

A megyei bizottság börtön után kutat a segesdi kolostorban

A Helytartótanács ezer gondja közt sem feledkezik meg a segesdi patikáról. Újra szorgalmazza annak bezárását. A megye újra várakozó állásponton van, mert még mindig az a véleménye, hogy egy patika egy megyére bizony kevés. Ebben maga mögött tudja nemcsak a megyei földesurak összességét, de a jobbágyok és parasztok tömegét is, akik továbbra is nagy bizalommal keresik fel a segesdi barátok patikáját. A megye viszontválaszában, érveiből kifogyva, már a Helytartótanács keresztény érzelmeire apellál, amikor hangoztatja „a keresztény vallás felebaráti szeretetének segítő kötelességét, amely mindenkire vonatkozik”, aminek értelmében kéri a patika további nyitvatartását. A Helytartótanács nagy nehezen beleegyezik, de csak „ideiglenes jelleggel”.(20) Ezt az ideiglenes jelleget erősen kiemeli az *1783. január 20-i* engedély.

A közhiedelemben régóta élt a rémhír a szerzetesházak embertelen börtöneiről, ahová az engedetlen szerzeteseket zárták volna és keményen böjtre is fogták volna, egyéb más sanyargatások mellett. II. József ennek is utána akart nézni. Ment is a parancs a vármegyékhez.

1783. május 22-én Gál Antal megyei alispán és Szücs László megyei bírósági ülnök megjelentek a segesdi ferences kolostorban, és parancsot adtak a házfőnököknek, hogy a rendtagokat csöngesse össze. A szerzeteseket előbb közösségben, majd egyenkint hallgatták ki a kolostori börtön hollétéről. De ők közösségben és egyenkint is azt vallották, hogy a kolostorban semmiféle börtön nincs. Ekkor a szolgabíró utasította a megyei ülnököket, hogy nézzen körül alaposan a házban, kutassa át az egész épületet, nézze meg annak minden zúgát és szögletét, és tegyen jelentést a látottakról. Szorgos és lelkiismeretes kutatás után Szücs László ülnök kénytelen volt kijelenteni, hogy a barátok igazat mondtak: a segesdi ferences kolostornak nincs börtöne.

Miután mindezt jegyzőkönyvbe vették, a megyei bizottság tagjai tovább mentek *Mesztegyőre*, ahol szintén volt ferences kolostor, hogy az előírásoknak megfelelően ott is vizsgálatot tartsanak.(21)

Állami Vallásügyi Bizottság ügyel a magyarországi püspöki kinevezésekre és a szemináriumi papnevelésre

Nemcsak a szerzetespapságra vigyázott éber szemmel a bécsi király központi irányítása, de a figyelme kiterjedt az egyházmegyék ügyvezetésére is. A *főpapi székek betöltésére különösen nagy gondot fordított*. Mivel a kérdésben különös körültekintéssel akart eljárni minden esetben, Bécsben egy *Vallásügyi Bizottságot* (Geistliche Commission) állított fel és országaiban ez a Bizottság lett hivatva javaslatait megtenni az üresedésben lévő püspöki hivatalok betöltésére. De a papnevelést sem hanyagolta el: az egyházmegyei szemináriumokat megszüntette és ezek pótlására kerületi szemináriumokat szervezett. Magyarországon Pozsonyban, Egerben és Zágráiban lett ilyen egyházmegyei szeminárium, melynek tanári karát is akkurátus gonddal válogatták össze. A budai egyetemet a király Pestre helyezte át, de teológiai fakultását itt is meghagyta. A királyi dekrétum még azt is kimondta, hogy ezentúl csak azok engedhetők a szentelésre, akik ezeknek a szemináriumoknak egyikében, vagy a pesti egyetemen, legalább hat évig tanultak.

A ladislaita ferences papnövendékek a filozófiát eddig Pécsen tanulták és a teológiára az ottani püspöki szemináriumba jártak. Ezentúl Zágrába kellett menniök, vagy egyetemi tanulmányokra Pestre. (22) – A mariánus rendtörvény kispapjai Pozsonyban tanultak, és felsőbb tanulmányokra a közeli bécsi egyetemre jártak.

II. József egyre szaporodó egyházügyi intézkedései, főképpen ama törekvése, hogy a püspököket és a szerzeteseket Rómától elszigetelje, nyugtalansággal töltöttek el VI. Piusz pápát. (1775–1799) A püspöki karnak szinte nem is létező ellenállását látva már attól tartott, hogy a királyi utasítások végül is elszakítják az ország egyházát Rómától. A szentatya úgy vélte, hogy egy személyes találkozással kiküszöbölheti az egyre szaporodó és mind fenyegetőbb problémákat. Ezért még 1782 februárjában Bécsbe utazott. II. József ünnepélyesen fogadta őt Bécsújhelyen és személyesen kísérte magas vendégét a bécsi Burgban fenntartott lakosztályába.

A találkozásnak azonban semmi gyakorlati eredménye nem lett, és a pápa ez év márciusában csalódottan indult vissza az örök városba.

II. József 1783 decemberében adta vissza a pápa látogatását és fényes kísérettel ment Rómába. A tárgyalások ezúttal is eredménytelenek maradtak. A pápa karácsonyi miséjén azonban váratlan eseménynek voltak tanúi a rómaiak: a szentmisét mondó pápa oltárának a lépcsőjén két uralkodó állt: II. József és a svéd király... Komoly és összeszedett magatartásukon mindenki épült. A Rómában akkreditált követek gyors jelentésekkel tudósították kormányaikat, hogy valami készülöben van...

Hát nem történt semmi: hazatérve mind a két uralkodó folytatta tovább az egyházat megkötő, alárendelő politikáját. (23)

Nemsokára újabb királyi rendelet jelent meg, előírva, hogy az apátságokban és a szerzetesházakban az előjárókat ezentúl a szerzetesek fogják megválasztani. *Segesden 1784. február 21-én ült össze a választási ülés*, ahol tizenhat szavazó közül tíz Zsidovics Ágostonra adta a szavazatát, akit így hivatalában Horiács Ágoston tartományfőnök meg is erősített.

Három nappal később meghalt Egger Egyed atya, aki az itt állomásozó német katonák hitszónoka, és gyóntatója volt.

Az 1784. április 14-i rendelet értelmében az alsósegesdi kálvinisták hivatalosan is megkapták vallásuk szabad gyakorlásának a jogát, és május 23-án újonnan választott lelkészüket be is iktatták hivatalába.(24)

Rövidesen két újabb egyházi vonatkozású rendelet érkezik Segesdre. Az első megtiltja, hogy a szentek szobrait szokatlan, vagy feltűnő ruhákkal öltöztessék fel. Csak azokat a szobrokat szabad „öltöztetni” illendő fehér ruhába, melyekre erre komoly és régi helyi hagyomány van. (A rendelkező itt alkalmasint bizonyos Szűz Mária szobrokra gondol, melyekre az ünnepek szerint más-más köpenyt szoktak adni.)

A másik elrendeli a templomokban, kápolnában, oltárok fölé vagy azok oldalára felakasztott fogadalmi emléktáblák vagy ékszerek eltávolítását. Ha ez utóbbiak nemes fémből készültek (arany, ezüst stb.), azokat be kellett olvasztani és az így nyert nemes fémet a királyi kincstárnak be kellett szolgáltatni a Cassa religionis javára.(25)

E rendelet barbár végrehajtása során nagyon sok művészi értékű ereklyetartót tettek tönkre, semmisítettek meg.

Az említett új választási módszer több helyütt parázs vitára, majd komoly viszályra adott okot és lehetőséget a szerzetesek között. P. Fegurecz Benignus például Szigetvárott több pátért fellázított, mondván, hogy Horiács Apollinár tartományfőnök megválasztása nem történt egészen törvényes keretek közt és az elégedetlenek a királyi udvarhoz fellebbeztek.

A feljelentést az udvar komolyan vette és az egyes rendházakban – így Segesden is – királyi biztosok jártak az ügy kivizsgálására. A választást végül is törvényesnek ismerték el, de a jövőre nézve elhatározást nyert, hogy a választásokat egy királyi biztos jelenlétében kell majd megejteni.(26)

Minden eddiginél fontosabb rendelet jelenik meg 1784. május 18-án. Ez a királyi utasítás előírja, hogy a minisztériumokban, a vármegyékben és az egyházmegyei hivatalokban a hivatalos nyelv egységesen a német lesz és három esztendő elteltével minden hivatalos ügyet csak német nyelven lehet majd elintézni. Magyarországon a felháborodás általános. A királyi udvar azonban továbbra is ragaszkodik a rendelet végrehajtásához.(27)

A liturgikus majd kulturális térről a király figyelme áttérjed az anyagiakra is: részletes jelentést kér a kolostorok és a plébániák anyagi helyzetéről, általános és részletes jövedelmi forrásairól.

A rendeletet a vármegye is, meg az egyházmegye is közzéteszi.

A segesdi plébánia és ferences kolostor jövedelmei

Zsidovits Ágoston, segesdi megbízott plébános 1784. február 27-i dátummal állítja ki a kért jelentést az elmúlt 1783. esztendőről.(28)

– A Somogy megyében lévő és a Veszprémi egyházmegyéhez tartozó segesdi plébánia összetételében vegyes vallású, a helvét hitvallásnak számos követője élván a területén.

– A plébánia anyagi javaihoz tartozik egy kisebb földtulajdon 3+2 holdnyi terjedelemben. Ezt a hívek szántják fel, vetik be és aratják le. Termése búzából és rozsból körülbelül húsz forint értékben, ez	20 frt.	
– Alsó- és Felső-Segesdtől minden esztendőben a plébános kap öt kocsi szénát; ennek értéke, kb	10 frt	
– Az alsó-segesdi (többségben kálvinista) hívek évenként fizetnek 4 forintot és adnak még hat köböl búzát; értéke	10 frt	
– A plébániai 245 pár (házaspár) párbére, ha éppenséggel mindenki kifizeti	28 frt	11 gr.
– Tűzfia-szolgáltatás	17 frt	02 gr.
– Búza, vagy ha az nincs, akkor rozs, az előbbiből kb 20 köböl, vagy átszámítva az utóbbira 68 köböl, ha mindenki ad	60 frt	16 gr.
– Stólabevétel az elvégzett különböző szolgáltatásokért (keresztelés, házasság, temetés, stb.)	84 ft	03 gr
A plébánia teljes bevétele, ha mindenki fizet	230 frt	13 gr.

Ez a jelentés csak a plébániai jövedelemtől szól. Az alsó-segesdi kálvinisták juttatása a törvény előírása szerint értendő. Ekkor Alsó-Segesden még nem volt hivatalos kálvinista lelkipásztor (csak a következő 1784-ben lesz) így a hívek, bár a katolikus pap lelki szolgáltatására nem tartottak igényt, a plébániai járandóságokat kötelezőleg megfizették. Amikor 1784-ben Csákvári tiszteletes hivatalosan átveszi plébániáját, vagyis eklézsiája vezetését, a kálvinista hívek természetesen szabadulnak ettől a kötelezettségtől.

Mint láttuk, a plébánosi jelentésben a kolostor jövedelme nem szerepelt. A Helytartótanács tehát leír és kéri a kolostor jövedelmének a kimutatását is.

Zsidovits Ágoston, aki a házfőnöki hivatalt is viseli, 1784. június 8-án felel erre a felszólításra.(29)

Érték:

A kolostor kertje	30 frt	-- gr.
Szántóföld kb 35 köböl terméssel	16 frt	03 gr.
A domboldali szőlő	16 frt	21 gr.
Rég és legelő	44 frt	48 gr.

Bevétel:

Helyi missziókból, prédikációkból		
plébánosi helyettesítésből	540 frt	47 gr.
Papi szolgálatért (misék)	120 frt	-- gr.
Kápláni munkáért	100 frt	-- gr.
A festő testvérek munkáiért	58 frt	42 gr.
Adományok	55 frt	-- gr.
Plébániai jövedelem	230 frt	39 gr.
A Széchenyi grófok adománya	72 frt	-- gr.
A községi erdőből	90 frt	-- gr.

Alamizsnagyűjtés (questa) természetben	885 frt	10 gr.
A konvent földjeinek műveléséből	203 frt	– – gr.
A segesdi ferences rendház évi jövedelme	2461 frt.	24 gr.

A patika jövedelme *nulla*, mert felsőbb utasításra „legkegyelmesebben bezáratott” még május 11-én.

Ami a kolostor személyzetét illeti, ebben az időben a belső szavazati joggal rendelkező testvérek, atyák száma tizenhat. Ebben a számban természetesen nincsenek benne sem a jelöltek (postulans) sem az újoncok (novitius). Mondhatjuk, hogy a segesdi kolostor ebben az időben élte egyik virágkorát, a ház „tele volt”, és a helyi lelkipásztorkodás mellett a rendház tagjai látták el a lelkipásztori munkát *Sárdon, Kutason, Inkén, Boronkán, Toponáron és Szőlősgyörökön is*.

Segesd és környéke a megyei felmérés tükrében

Hosszú előkészületek után végre elkészül Somogy vármegye hivatalos és pontos összeírása, letérképezése. A hétéves háború tapasztalatai alapján sürgette még Mária-Terézia uralkodása alatt a Haditanács elnöke, Daun tábornok, egy pontos és megbízható katonai térkép elkészítését, az összes szükséges adatok feltüntetésével. Mária-Terézia ki is adott egy ilyen értelmű utasítást még 1764-ben, mégis húsz évnek kellett elmúlnia, míg a munka a monarchia egész területén elkészült. Magyarország belső területét II. József idejében mérték fel 1782 és 1785 közt. *Somogy megye felmérése 1783–84-ben történt*. A fölmérést végző tisztek neveit is ismerjük. Jelen ismertetésünket Paldus József ezredes 1917-ben, és Dobai András 1983-ban közzétett cikkei után állítottuk össze.(30)

A térképet illusztráló leírásban az anyaggyűjtés folyamán nyolc kérdésre kellett választ adni. Ezek:

- 1) A község távolsága a szomszédos községektől órákban kifejezve. Egy órára 5.000 lépést számítva.
- 2) A községekben található szilárd épületek.
- 3) A vizek minősége.
- 4) Az erdők állapota.
- 5) Rétek és mocsarak.
- 6) Az utak minősége.
- 7) A környező hegyek.
- 8) Megjegyzések. (Különös jellegzetességek)

Az adatgyűjtők, csakúgy mint a szakrajzolók, nagyobbrészt nem magyar katonák, mérnökök, stb. voltak, így néha a nevek azonosításában, inkább leírásában, némi fantázia is fellelhető, amikor az egyes neveket u.n. „tükörfordításban” adják vissza.

Az anyaggyűjteményből néhány általános tanulságot meg kell említenünk bevezetőül:

a) a felmérés idején Somogy nagy része mocsárral vagy erdővel borított terület az utak állapota, a vizek járása vagy állása ezért mindig nagyon fontos.

b) meglepően kevés a kemény építőanyagból, kőből, téglából emelt épület; még Kaposvároton, a megye székhelyén is a város központjában emelkedő néhány polgári, vagy főúri házat leszámítva alig van pár ilyen épület.

c) kőből vagy téglából épült iskolát egyet sem találtak a vármegyében; van ellenben néhány „megyei ház” (Comitats Haus), mint pl. Böhönyén, Tapsonyban, *Segesden*. Rendeltetésükről még szólunk.

d) a falu központja természetesen a templom, néha fal veszi körül, aztán a kocsmá, legtöbbször a földesúr tulajdona és jó bevételi forrása; amit persze bérbe ad. De a nemesi udvarházak, kisebb vagy nagyobb kastélyok mellett találkozunk már az első jobbmodú parasztszok kőházaival, inkább téglaházaival is.

A hatalmas német nyelvű aktacsomóból, melynek eredetije a bécsi Kriegsarchiv-ben van, de másolata megtalálható a Somogy megyei Levéltárban, Segesd után bemutatjuk a szomszédos falvak leírását is, hogy így pontosabb képet kaphassunk arról, milyen is volt ez a táj 1783/84-ben. (A kezdő számok az fentebb említett kérdésekre adott válaszok.)

FELSŐ-SEGESD (Ober-Szegesd)

- 1) Böhönye 2, Alsó-Segesd 1/4, Vése 2 1/2 óra járásra van.
- 2) A *kolostor*, a *templom*, a *megyei ház* és a *vendégfogadó* (vannak csak „kemény” építőanyagból.)
- 3) A téglavető alatti víz többnyire mocsaras
- 4) Ebben a szelvényben található erdőségek többnyire magas törzsű tölgyfák, benőve bozóttal; az erdők talaja homokos és sok, vízzel telt gödör található benne, úgy, hogy jól kell ismerni a környéket ahhoz, hogy az utakon kívül akarjunk átkelni az erdőn, ui. ezeknek a gödröknek többnyire mély, mocsaras talaj van. Ebben az erdőben sok nagy tisztás található, melyeket északnyugat felé leszállásra használnak (a vadászok).
- 5) Rétek csak a következő vizek mellett vannak: egy Segesdről Atád felé, egy Kozmárról Atád, egy pedig Dókárról Atád felé, ezek a fővizek az erdőben, néhány kisebb vizet fogadnak magukba, partjuk mocsaras, amelyek csak nyáron száradnak ki. Mindezekben a vizeken csak hídon át lehet átkelni, mivel a homokos, mocsaras vízben sok a... (itt a szöveg hiányos; talán kigyókról, piócákról vagy békákról lehetett itt szó...)
- 6) Valamennyi út homokos, esős időben ezek elmocsarasodnak, a hidak egészen jó állapotban vannak. Mélyutak vezetnek a szőlőhegyen keresztül Felső-Segesdnél és Kónyinnál.
- 7) A felszín sík, néhány homok-dombhát, valamint Felső-Segesdtől Atádig terjedő szőlőhegyek kivételével, amelyek jelentős területet foglalnak el, a nagy erdőségek miatt azonban mégsem lehet messze ellátni. Ebben a szelvényben a legmagasabb pont ott van, ahol a kolostor áll, de a fenti okok miatt nem lehet ellátni (messze), hacsak az ember nem akar felmenni a toronyba.

ALSÓ-SEGESD (Nieder Segesd)

- 1) Kónyi 1 3/4, Beleg 2 1/2 és Szob 1 1/2 órányira van.
- 2) Semmi. (Nincs kő-, vagy téglaeépület)
- 3) A víz jelentéktelen, mert csak a földekről jön.

4–8) Úgy mint Felső-Segesdnél.

Kiegészítésünk:

– Eszerint Felső-Segesden csak négy téглаépület van: a kolostor, a templom, a megyei ház és a vendégfogadó/kocsmá.

A *templomról* és *kolostorról* már szöltünk. A *megyei ház*, természetesen nem jelenti azt, hogy Segesd megyeszékhely lett volna, mert ez sohasem volt. Rendeltesése nem is adminisztratív, hiszen itt nincs adminisztráció. Valószínűleg alkalmi vagy részleges összejövetelt lehetett volna itt tartani, s főképpen itt őrizték később az elfogott tolvajokat, gonosztevőket stb., amíg be nem szállították őket a megyeszékhelyre. Sajnos a Széchenyi-levéltárban pontosabb utalást eddig nem találtam rendeltesésére vonatkozólag, bár a földesúr építette. Neki itt kastélya, udvarháza akkor még nem volt. Az új nagy kastély csak a XIX–XX. század fordulóján épül fel. A *vendégfogadó/kocsmá* már szerepel a Széchenyi birtok bevételei forrásai közt. (Néhány évvel később, 1787-ben szerepel egy *malom is*, ami a Pejziek kezén van, de egy javításért (?) a gróf 278 frt 27 kr-t fizetett). Ugyancsak a gazdasági levelezésből tudjuk, hogy a tölgyerdőben a gróf néha 200 disznót is makkoltatott.

Röviden pár szót a szomszéd falvakról is:

KONYI és ÖTVÖS – Ötvöskónyi

- 1) Atád 1 1/4, Beleg 1 1/2, Szabás 1 1/2 és Bolhás 2 órára van.
- 2) Egy templom és három nemesi udvarház!
- 3) A víz legtöbb helyen kifalazott keskeny árokban folyik.
- 4–8) Mint Felső-Segesdnél.

BELEG

- 1) Kutas 1, Alsó-Segesd 2 óra járásra van.
- 2) Egy temploma van téglából.
- 3) A vize csak tavasszal jelentős
- 4–7) Mint Felső-Segesdnél

KUTAS

- 1) Jákó 2 1/4, Kozma 1 óra járásra
- 2) Két temploma van, katolikus és protestáns, egy vendéglője és egy nemesi udvarháza téglából.
- 3) Mint Belegnél.
- 4–7) Mint Felső-Segesdnél

KIS-ATÁD

- 1) Ötvös 1 1/4 óra.
- 2) Van itt egy kis templom. (Kápolna)
- 3) Mind a patak, mind a tó alja mocsaras, a tó mellett, Lábod határában, egy kis malom található
- 4) Az erdő magastörzsű, sűrűn benőve bozóttal. Csak az utakon járható.
- 5) Nagyon kevés a rét, többnyire vizenyős.
- 6) Az utak általában járhatók.

- 8) Az erdőben néhány elrejtett ház, különböző néven szereplő malom; jelentőségük csekély.

NAGY-ATÁD

- 1) Kis-Atáddal határos, Ötvös 1 1/2, Somogyszob 2 3/4, Szentlászlómajor 1/2, Berzence 4 1/2 óra járásra
- 2) A templom, melyet fal vesz körül, a helység közepén található, *kápolna és néhány jól megépített nemesi udvarház(!)*, valamint lejjebb egy malom is található.
- 3) Mind a pataknak (Rinya), mind a tónak mocsaras az alja, a tavon van egy malom is.
- 4–8) Mint Kis-Atádnál.

SZOB, SOMOGYSZOB

- 1) Segesd 1 1/2, Ötvös 1, Bolhás 1 óra járás
- 2) Egy templom
- 3) A vizek nyáron jelentéktelenek, tavasszal azonban igen mocsarasak
- 4) Az erdő, amely az egész szelvényt borítja homokos talajú és vizek szelik át. Csaknem csupa tölgy található itt bozóttal benőve, kis foltokat kivéve, mint Csicsó és Nagymarton között, ahol többnyire kis bükkfák találhatók, Királyhomloknál többnyire nyír. A Baláta-tónál magas tölgy és bükk, Bolhás és Szentá között ismét nyír található; Szentánál azonban mindenütt csak tölgy fordul elő, benőve bozóttal.
- 5) A Baláta-tó, inkább mocsár, mint víz, seholsem lehet lovon átkelni rajta. A többi mocsár csak tavasszal jelentős. Rét kevés van és csak az, amely kis foltokban az erdőben és a vizek mentén található.
- 6) Az Iharos és Berzence közti postaút homokos, minden szükséges helyen található híd. A többi út csak falusi út, amelyet nem igen használnak, a Segesdről Iharosberénybe vezető út kivételével. 3/4 órára Iharostól két híd nélküli pocsolya található, amely csak ritkán szárad ki, egyébként mindenütt, ahol szükséges, van híd. A szentái malomnál a postaútról kereskedőút ágazik el Kanizsán át Sziget felé. Ebben a szelvényben ez az út Szentán át vezet és jó állapotban van, kivéve a juhakol mellett; a faluban sok a homok.
- 7) Az iharosi postaút feletti szőlőhegy magas, a közeli erdő azonban megakadályozza a kilátást. Királyhomokról nem messze a Baláta-tónál látni Berényt. A Szentá mögötti homokdombról látni lehet Csurgót, a bereki kastélyt, Berzence tornyát.
- 8) A Baláta-vendéglő melletti hamuzsír-égető elhagyott a szükséges fa hiánya miatt, csak az üres épületek állnak ott.

BOLHÁS

- 1) Tarany 1 1/2, Ötvös 2, Szentá 2, Csurgó 2 1/2 órányira van.
- 2) Vagy egy nemesi udvarháza
- 3) A falu és a juhakol közötti víz igen mocsaras, igen gyakran nagy áradást okoz.
- 4–6) Mint Somogyszobnál

SZENTA

- 1) Csurgó 1 1/4, Csicsó 2, Alsók 1 1/4, Berzence 1 1/4 óra
- 2) A számadó lakása és a kocsmá szilárd épület
- 3) A postaút mentén folyó vízen sok a mocsaras folt
- 4-6) Mint Somogyszobnál

MARTON PUSZTA

- 1) Vése 1, vendégfogadó 1/2, Marton vendégfogadó 3/4 óra
- 2) *Néhány jól megépített házból, egy vendégfogadóból és egy majorsági épületből áll.*
- 4) Teljesen az erdőben fekszik
- 6) Az utak közepesek.

VÉSE

- 1) Nemesdéd 1, Merkepusztai majorság és kocsmá 1 1/2 óra
- 2) Van egy jól megépített nemesi udvarháza, valamint a legtöbb ház is jó karban van. Nem messze innen egy régi templom romjai láthatók.
- 3) A patakok meleg időben is csak részben száradnak ki. Partjuk, medrük akárcsak az alsómerkepusztai kocsmától balra található pocsolyáé és a tavaké, mocsaras.
- 4) Az erdők többnyire tölgyfából állnak, nagyságuk igen különböző, sok a magastörzsű fa köztük.
- 5) A réteken sok a mocsaras folt, melyek sohasem száradnak ki.
- 6) Az országút, valamint az egyéb utak a homokos vidék miatt nehezen járhatók,
- 7) A magaslatokról csak Nemesdéd környékét és a tapsonyi szőlőket lehet látni.

INKE

- 1) Vése 2 1/2, Nemesdéd 1 3/4, Varázsló 1 1/4, kocsmá 1/8 óra.
- 2) Van egy kis masszív temploma, kastélya majorsággal, valamint az ezzel szomszédos kis házakkal, melyek jól vannak megépítve. Van a faluban egy jó karban lévő vendégfogadó is.
- 3) A vizek meleg időben csaknem teljesen kiszáradnak, de partjaik és medrük mocsaras.
- 4) Erdeje közepes és magastörzsű fákból áll.
- 5) Többnyire nedves.
- 6) Az utak jók.
- 7) A templom melletti magaslatról belátható a környék, az erdőn túl Berényig lehet látni.

BERÉNY

- 1) Inke 1 3/4, Sand 2, Miháld 2 1/2, Dencsipusztá 1 3/4 óra
- 2) Van itt egy szilárd építésű kastély, majorság, *pálinkafőző* és egy rosszul megépített *evangélikus templom*.
- 3) A faluban található pocsolyák sohasem száradnak ki.
- 4) Többnyire magas törzsű tölgyből áll az erdeje.
- 5) A rétek többnyire szárazak.
- 6) Az utak jók. Itt megy át a Kanizsa-Iharosberényi postaút.

7) A szőlőhegyek magaslatáról elég messze látni

MESZTEGNYŐ

- 1) Keleviz 1/2, Gadány 3/4, Erdésház 1/2, Csömend 2 3/4 óra
- 2) Egy masszívan megépített... (a szöveg rossz, valószínű hogy a ferences kolostor és templom) kerti fallal körülvéve, egy kőből épített vendégfogadó s egy hivatalnokház.
- 3) A Feketebükk, valamint a tavak partja állandóan mocsaras, a patakokban csak nem mindig van víz.
- 4) Az erdő többnyire tölgyekből áll, az erdészháztól jobbra fenyő, itt-ott, különösen a Kopár-vendéglő felé gyér, másutt sűrű növény.
- 5) A rétek a mocsaras foltok miatt úgyszólván sohasem járhatók.
- 6) A táj igen homokos, ezért az átutazása nehéz.
- 7) A balra található magaslatról csak az erdőig látni.

TAPSONY

- 1) Nemesvid 1, Nemesdéd 2, Nagyszakácsi 3/4 óra
- 2) A templom, az uradalmi ház és a *megye háza*, valamint a vendéglő szilárd építésű, a többi ház rossz.
- 4) A falu mögötti erdő sűrű, többnyire tölgyfából.
- 5) Apróbb mocsarai sohasem száradnak ki.
- 6) Az országút, amely itt Kistatán át Nagybajomba visz, jó állapotban van, a környék igen homokos és ez a közlekedést megnehezíti.
- 7) A szőlőhegyek közti magaslatokról és a szőlőhegyekről is jobbra-balra messzi kilátás nyílik.

SZENYÉR-Sernié

- 1) Tapsony 3/4, Gadány 1 1/2, Mesztegnyő 1 1/2 óra.
- 2) A magaslaton álló templom jó, szilárd építmény.
- 3) A malomárok állandóan mocsaras, akárcsak a tavak és azoknak a környéke.
- 4) A közelben található erdő sűrű, többnyire magas törzsű tölgyfából áll.
- 5) A malomárok menti rétek ritkán szárazok.
- 6) A környék igen homokos, a közlekedés ezért nehéz.
- 7) A magaslatról belátni egészen Böhönyéig, valamint az erdőn túl is.

BÖHÖNYE

- 1) Vése 2, Tapsony 1 3/4, Nemeskisfalud 3/4, Mesztegnyő 2 3/4 óra.
- 2) Csupán a kastély, a templom, a *megyei ház* és egy *hivatalnokház* szilárd épület.
- 3) A malomárok, és a tó környéke mocsaras.
- 4) Az erdő itt vegyes fából áll, de többnyire mégis magas tölgy, sűrűn benőve bozóttal, itt-ott igen mocsaras.
- 5-7) Mint Szenyérnél.

DÁVOD-PUSZTA – Tabotbuszta

- 1) Böhönye 1 1/4 óra, Nemeskisfalud 1 1/2 óra
- 2) Szilárd épületek: a vendégfogadó, valamint a tűzérsegi lovak istállója.
- 3-7) Mint Böhönyénél

E rövid felsorolásból is kiviláglik, hogy a szilárd anyagból (kőből, téglából) készült épületek még ritkák: csak a templomok, kolostorok (Segesden és Mesztegnyőn), néhány földesúri kúria, gazdatisztház és... istálló(!) készült így ebben a korban. A plébánosok és tiszteletesek nagy része éppen úgy élt döngölt agyag, vagy sövényből font és sárral bekent házban, mint a parasztok és a jobbágyok. A marcali plébános és a nagybajomi tiszteletes téglaházai kivételnek számítanak.

A megyei házak építésének logikáját még nem sikerült megfejteni. Marcaliban pl. nem volt megyei ház, holott tudjuk, hogy ott többször is egybehívták a megyei gyűlést. Egyről biztosan tudjuk, hogy ott a Széchenyiek vendégei voltak a kiküldöttek.

A Böhönye melletti Aradpusztának tehénistállói, vagy Dávodpusztának a lóistállói az állattenyésztés intenzív fejlesztésére utalnak, az előbbinél a Festicsek, az utóbbinál az itt lévő tűzérési telep gondozásából. Amikor a Széchenyiek is intenzívebb lótenyésztésbe kezdenek, istállókat építenek Marcaliban és Segesden.

A segesdi sertésenyésztéshez csak faépületeket építtetnek meg, de a téli takarmányt lovaik és marháik számára már nagy pajtában őrzik. Ennek is csak az alapja téglá, az építmény fa, melyből a közeli nagy erdők kimeríthetetlen tartalékkal rendelkeznek.

Ez volt az a táj, amelynek lakói a segesdi ferences templomot, vagy a kegykápolnát látogatták, s ahol az atyák papi munkájuk során rendszeresen keresték fel a falvakat, pusztákat, vagy mentek kisegítőbe, néha még messzebb is, hiszen gyakran káplánkodtak Sárdon, Boronkán, sőt néha Szőlősgyörökön vagy Lengyeltótiiban is, mint a házi krónikában olvassuk.

A megbízott krónikás ebben az évben két országos jellegű eseményt jegyzett fel.

Március 31-én, amikor a magyar Szent Koronát Pozsonyból Bécsbe szállították, iszonyú vihar tört ki. A nép, csakúgy mint a krónikás, ebben a váratlan viharban rossz idők előjelét látta.(31)

A Helytartótanács a közeli újonczás előjátékaként katonai összeírást rendelt el. Segesden november 22-én került sor erre és a munkát a kiküldött valóban katonai bizottság egy hadnagy vezetésével fenn a Templomdombon, a barátoknál kezdte meg. Miként az előírás ezt megkívánta, a szerzetesek egyenkint jelentek meg a bizottság előtt és töltötték ki, majd írták alá a kérdőíveket. Ekkor jelölték meg a kolostort az 1-es számjeggyel. Tőlük indultak el a Templom utcában déli irányban és kapta a szomszéd háza a 2-est... majd a következő a hármast, s így tovább, hogy sem a valóságban, sem a statisztikában senki ki ne maradjon...(32)

Barátok, káplánok, plébánosok, jobbágyok, parasztok, katonák...

1785

A Helytartótanács mellett működő Állami Vallásügyi Bizottság (Geistliche Commision) szorgalmasan örködött továbbra is a szerzetesi élet felett. 1785. február 21-én, felsőbb utasításra, meg kell tartani Segesden is az új előjárói választást. Ezúttal csak a szerzetespapoknak van választói joguk! Az így engedélyezett 16 szavazóból 10 újra Zsidovits Ágostonra szavaz. Hasonló választáso-

kat kellett megejteni a ladislaita rendtartomány többi házaiban is, az általános „tisztújítás” jegyében. Az így megválasztott új előljárók utasítást kaptak, hogy májusban jöjjenek össze új tartományfőnököket választani. A tartományi káptalan május 22-én ült össze Zágrábban, Feyersperger kanonok, királyi biztos felügyelete alatt és Horiács Apollinárt választotta meg újra tartományfőnöknek.(33)

Július 16-án Zsidovits Ágoston ferences, megbízott plébános azzal a kéréssel fordul a veszprémi püspöki általános helynökhöz, hogy a szomszédos dombon még elődeik által fából épített Szent Mihály kápolnát, amely már-már összedőléssel fenyeget, „szilárd építőanyagból újjáépíthessék”.(34)

December 20-án újabb liturgikus jellegű utasítások érkeznek „legfelsőbb helyről”. Az utasítás ezúttal megtiltja, hogy a nagypénteken hagyományos „Krisztus-koporsóját” továbbra is felállítsák a templomban és azt virágokkal díszítsék fel. Sőt az innét induló körmeneteket is betiltja. (Ez az u.n. nagyszombati esti-délutáni „feltámadási körmenet”).

Ugyanekkor szabályozzák a mind népszerűbb „szentségimádási órákat” is, előírván, hogy ezentúl az oltáriszentséget ünnepélyes tiszteletre kitenni csak Úrnapján és annak nyolcadán lesz szabad. Kegyesen megengedtetik, hogy ott, ahol ez szokásban volt, Szent Márk ünnepén és a keresztyáró napokon is lehessen szentségimádást tartani, vagy pedig „nyilvános szükség idején”. De e „nyilvános szükség” -jellegű idő meghatározását nem adja a dokumentum.(35)

Még a türelmi rendelet végrehajtási utasításaiban is szerepelt, hogy ha valaki a katolikus hitet el akarta hagyni, akkor azt egy időre katolikus kolostorba kellett küldeni és ott a katolikus hit alapelemeire őt kioktatni. Ha a hitből való távozási szándéka mellett továbbra is kitart, akkor szabadon el lehet s kell bocsátani. Így került Segesdre a belegi kálvinista prédikátor fia, Sebessi Sámuel.

Felsőbb tanulmányaira Egerbe utazván, ott a katolikus hitre tért. Tanulmányai után hazatérve újra visszalépett a kálvinista eklézsiába. Ezért feljelentették és hat hétre, a törvény előírása szerint, berendeltetett a közeli segesdi ferences kolostorba, természetesen nem a kolostor börtönébe, hiszen ilyen nem volt, sak az atyák társaságába, ahol is egy „alkalmas és képzett páter” teológiai érvekkel igyekezett őt hitbeli tévedéseiből visszahozni. Ám az ifjú, az általa jól ismert debreceni református teológiai fakultásra hivatkozva, hitbéli választásában megmaradván, az előírt hat lét leteltével szabadon visszatérhetett övéi közé. „Pedighát – jegyzi fel őszinte sajnálkozással a krónikás barát – a kijelölt páter minden nap lelkiismeretesen foglalkozott vele...”(36)

Ez a rövid, de valós történet mindennél jobban ecseteli a segesdi ferencesek és a környező kálvinista papság és eklézsiák közt kialakult kapcsolatokat, az emberséges viszonyt.

Ennek rövidesen újabb jelével is találkozunk.

II. József folytatja a jobbágyok sorsának javítását szolgáló rendeleteit. Már az előző években visszaadták nekik a szabat költözködés jogát, biztosította, hogy a jobbágy gyermekei a földesúr engedelmé nélkül is folytathassák tanulmányaikat, vagy az iparban tanuljanak ki valamilyen mesterséget, s hogy telkeik használatában a földesúr ne zavarhassa őket. Most, 1786. július 24-én megtiltja a földesúrnak, hogy jobbágyait botozással büntethesse.(37) Az olyan rossz emlékű deresrehúzásnak ezzel vége lett.

Vallásügyi rendeleteit is folytatja tovább a király. *1786. január 10-én megparancsolja, hogy a szerzetespapokat addig nem lehet egyházmegyei szolgálatra átvenni, míg erre az „arra illetékes” Állami Vallásügyi Bizottság az engedélyt meg nem adja megfelelő vizsgálat után.*(38)

A szerzetesek főnökeinek pedig előírja, hogy a kolostorok épületeire és anyagi javaira lelkiismeretesen vigyázzanak. Felhatalmazza a kerületi espereket, hogy egy papjuk társaságában látogassák végig hatóságuk területén a kerület kolostorait és vegyék számba az értékes felszereléseket. Jelezzék az időközben előforduló áthelyezéseket és haláleseteket is.(39)

Íme egy újabb példa arra, miképpen lépnek fel az esperek, mint állami hivatalnokok – királyi megbízottak – a központi kormányzat rendeleteinek az ellenőrzésére.

A központi hatalom azt is előírja a plébánosoknak, hogy a hozzájuk tartozó falvakat, filiákat és pusztákat, földeket, réteket, legelőket és erdőket „térképezék fel”.(40) Ezt az *1786. márciusi 11-i* rendeletet, hogyan hajtották végre, nem tudni. Mert leírni talán igen, de letérképezni nem biztos, hogy minden plébános tudott...

A vidékenkint szokásos vihar előtti harangozást egy *augusztus 12-i* dátumú rendelet tiltja be.(41)

A vidéki búcsúk napjait is rendezi a király. Azt kívánja, hogy ezt ne a védőszent napján tartsák, hanem a templom felszentelésének vagy megáldásának az évfordulóján. Majd amikor látja, hogy ez a döntés nem valami nagy sikerre számíthat, akkor újabb parancssal rendeli el, – októ. 11-én – hogy az egész országban egységesen ezt az ünnepet október harmadik vasárnapján kell megtartani.(42)

A segesdi krónikás barát ezt a rendeletet úgy értelmezi, hogy az semmiképpen sem vonatkozhat a segesdi Mária-búcsúkra, mert ezeket már egyszer rendezte a király, tehát ha szerény keretek közt is, de meg lehet valamennyit tartani. A „szerényebb keret” itt azt jelenti, hogy a hívek csak olyan távolságról jöhetnek ide, hogy az utat oda-vissza egy nap leforgása alatt meg tudták tenni.

Egy másik rendelet a Szent Balázs napján szokásos gyertyás áldást szünteti meg. Assiszi Szent Ferenc sebhelyeinek az ünnepét pedig egyszerűen törli az egyházi kalendáriumból.(43)

Az esztendő végére érven, a krónikás feljegyzi a segesdi ferences rendház teljes személyi állományát.

Házfőnök: Zsidovics Ágoston. Helyettese: Fabsics Antal. Beosztott páterek: Szita Honor, Csébi Apollinár, Király László. Magyar hitszónok: Pintér Román. Külső káplánok: Szabó Porfir *Sárdon*, Gaál Longinus *Kutason*, Péter Máté *Boronkán*, Páter Fulgenc *Inkén*, Páter Ince *Toponáron*, Páter Mansvét *Szőlősgyörökön*. *Ünnepi hitszónokok: P. Szerafin és P. Donát. Újonnan érkezett atyák: Venánc és Jakab.*

Laikus testvérek: Lukács, Gellért, István, Kozma és Henrik. Ugyancsak itt teljesített szolgálatot Fausztin testvér is, aki a budai egyetemen szerzett chirurgiából diplomát, ő volt tehát a betegápoló. A patika betiltása után azzal a szándékkal is foglalkozott, hogy hivatásának gyakorlására elhagyja a kolostort, ebben azonban korai halála megakadályozta. Március 22-én halt meg Alsó-Bagodon, Boronkai József földesúr birtokán, ahol éppen beteget ápolt. A segesdi templom kriptájában nyugszik.(44)

A „szolgálati tábla” szerint a *német és horvát szónoki tiszt* úgy látszik megszűnt, mert senki sem viseli ezt a címet. A kápláni munka azonban megszorodott. *Az előző királyi rendeletek miatt megszűnt a novitiatus, vagyis az újoncképző is Segesden.*

Újabb királyi rendeletek a vallási élet csökkentésére

Szinte elkerülhetetlen volt, hogy egy napon a kalapos király ne rendezze a temetési szertartásokat is. Erre is sor került *1787 januárjában*, amikor elrendelte, hogy ha valahol valaki meghal országaiban, akkor sem az asszonyok, sem a gyermekek ne menjenek „siratásra” a halottas házba, és ott különböző ájtatosságokat és könyörgéseket ne végezzenek, mert, teszi hozzá a tudálékos bécsi szakértő, ebből sokféle betegség származhat rájuk. A plébánosoknak különösen a lelkére köti e rendelet szerzője, hogy mindezt a szószékről magyarázzák meg a híveknek.

Hasonló parancsoló hangú dekrétum kötelezi a plébánosokat, hogy a falusi javasasszonyok ellen könyörtelen felvilágosító és kulturális harcot folytassanak.(45)

Májusban érkezik Segesdre az a rendelet, amely előírja a papok és a szerzetesek azonnali és kötelező orvosi vizsgálatát. A segesdi ferences rendház lakói *május 29-én* tesznek eleget ennek a királyi parancsnak. Az eseményről pontos jelentés megy „illetékes helyre”.(46)

Október 3-án Szent Ferenc ünnepének előestéjén temetik Segesden a 61 éves korában elhunyt Csébi Apollinár atyát, akit az egész környéken jól ismertek, mert ifjabb korában népszerű hitszónok volt, később pedig sokszor gyóntatta a híveket.(47)

Decemberre újabb tilalmi rendeletet könyvel el a krónikás: mindenütt meg kell szüntetni a Kordaviselők Társaságát. Ez a jámbor hitbuzgalmi egyesület nem azonos a Szent Ferenc által alapított III. Renddel. De ez is Szent Ferenc-i lelkeséggel rendelkezett, voltak napi imakötelezettségeik és a körmenetekre saját zászlajuk alatt, testületileg vonultak ki mindig.(48)

A végrehajtási eljárás menetét az atyák már jól ismerték hasonló tilalmi rendeletek következtében. Először mindig pontos anyagi leltárt kellett készíteni. Azután hivatalos helyen be kellett mutatni az aktív tagok listáját. A következő fázisban megtiltották új tagok felvételét és csökkentették a gyűlések számát. Majd eljött a nap, amikor be kellett mutatni a pénztárkönyvet. (Pénzre mindig szüksége volt a királynak). Végül kijött a betiltási parancs.

A felvett jegyzőkönyv szerint a kordaviselők kasszájában ekkor 17 forint és 21 krajcár volt. Ezt az összeget átadták a plébánosnak, hogy a Társulat meghalt tagjaiért mondjon szentmiséket. A Társulat vagyonát képező egyházi ruhákat, felszereléseket a segesdi templom sekrestyéjére hagyták. Az utolsó jegyzőkönyvet Zsidovics Ágoston írta alá.(49)

A segesdi kolostornak két halottja volt ebben az évben: Balosán Henrik testvér, az ügyes műasztalos. Éppen Sárdi Somsich Józsefnél dolgozott, amikor meghalt. A segesdi kriptában temették el. Ide követte őt Szalay Sebestyén páter, aki tisztas öregkort ért meg. Békés, csendes természetű ember volt.(50)

1788 Országgra szóló királyi rendelet írja elő 1788 májusában, hogy minden magyar ezredet 400 újonccal töltsenek fel. A megyékben a felháborodás általános és hamar kialakul egy közös állásfoglalás: országgyűlési határozat nélkül katonát nem adnak.(51) Somogy vármegye is megtagadja az újoncozást.

Július havában nem kis megdöbbenést keltett Segesden a hír, hogy a közeli, de a Mariána provinciához tartozó mesztegnyői ferences kolostort királyi rendelettel bezárják. Csak egy páter maradhat ott plébánosnak, aki azonban az épületet megtarthatja. Rumi Péter volt házfőnöknek jut ez a feladat. A többi páternek fél éven belül kell távoznia nem csak az épületből, de a faluból is. A kolostor arany és ezüst egyházi felszerelését Budára viszik a királyi kincstárba, kivéve azt az egyetlen ezüstözött kelyhet, amit misemondásra meghagytak. A kolostor bútorzatának egy részét át lehetett adni egy másik kolostornak, de a többit helyben el kellett árverezni.

Hasonló sorsra jut mihamar a *keszthelyi kolostor* is, ahová pedig a mesztegnyői felszereléseknek javát átmentették. Ezúttal távozásukkal mindent el kellett adni!

Csak egy páter maradhatott a *máriagyüdi kolostorban* is, mint falusi plébános. A többi páter *Siklósra* menekült át. A hívek igyekeztek érdekükben közbenjárni és ájtatos szokásaikra, ismert búcsúikra hivatkoztak, de hiába.

Sajnos, az atyák *Siklóson sem maradhattak sokáig*. Ezt a ferences rendházat is elérte a királyi végzés... Itt is csak egy páter maradhatott plébánosi beosztásban, de a többinek újra mennie, menekülnie kellett.(52)

A felvilágosodás királyi hőségének szomorú végnapjai

A királyi rendeletek szerezettest-írtó hadjáratának egyébként ez volt az utolsó hulláma. Ez a pusztító hadjárat már 1781-ben megkezdődött, amikor első rendeleteivel II. József eltörölte a szemlélődő szerzetesrendeket, azzal érvelvén, hogy pusztán imádságos-szemlélődő életükkel embertársaik társadalmi jogait és haladását nem szolgálják közvetlenül. De a következő években újabb és újabb szerzetesi közösségeket érint a király rostálló végzése és csak a *tanító- és betegápoló rendekkel szemben lesz elnézőbb*. Magyarországon így összesen 134 férfi és 6 apácakolostort törölt el rövid tíz esztendő alatt. S annak ellenére, hogy legtöbbször hivatalos listát készítettett az elkobzott egyházi felszerelésekről, *lelkiismeretlen hivatalnokai kezén nagyszámú magyar egyházi kincs, műérték veszett el mindörökre*.(53)

II. József nem minden intézkedése mondható negatívnak: az elvett egyházi vagyonból megerősítette a Vallási Alapot, melynek jövedelme új lelkipásztori állások megszervezésére, alapítására szolgált. Elve az volt, hogy minden 700-nál több katolikust számláló község, település kaphasson egy önálló lelkipásztort. És haláláig fel is állított csak Magyarországon 695 új lelkésziséget, vagy plébániát! A kolostoraikat elhagyni kényszerült szerzetespapok nagy része így tovább folytathatta lelkipásztori munkáját, élhetett legalább papi hivatásának, ha a szerzetesi közösségből ki is szorult. Igaz, anyagi lehetőségeik, főképpen kezdetben, egészen minimálisak voltak, de papi munkájukat folytathatták. Ez volt a vigasztalásuk, majd erősségük. Papi életükben így törés nem történt!(54)

Jóval vitathatóbbak II. József liturgikus és egyházzenei kezdeményezései, mindenbe beavatkozó politikája. Ha a latint mindenütt háttérbe szorította, a népi zenét és éneket nem segíthette elő erőszakos németesítő politikája. A templomi énekkarokat és zenekarokat legtöbb helyen fel kellett oszlatni és a nép énekkulturáját saját erejéből minden plébános nem tudta sem fejleszteni, sem fenntartani.(55)

Szerencsére a könyvnyomtatási és kiadási szabadság megkönnyítésével mihamar új énekfüzetek, kézikönyvek készültek. Az első példányok, természetesen, nem lehettek igazi mesterművek, időtálló alkotások, de e kezdeti kísérleteket mihamar igen komoly vállalkozások követték, mint pl. a pár évvel később, 1797-ben kinyomtatott és az öreg Bozóky Mihály által szerkesztett *Katolikus karbéli kótás énekeskönyv*.(56)

Mert a tervbe vett segesdi ferences gimnázium kapuit soha meg nem nyithatta, élete végén II. József, talán egy régi utazásának kellemes emlékeit idézve, elhatározta egy gimnázium alapítását Kaposvároton.(57) Mivel azonban a tanítás nyelvét már előbb a németben jelölte meg, sem a megye, sem a város nem nagyon buzgólkodott a terv megvalósításán...

1789

II. József érezvén közeli halálának szelét, elrendelte hogy a Szent Koronát 1790. február 16-án nagy ünnepélyességgel szállítsák vissza Budára.

1790

Két napra rá, február 18-án, súlyos betegség következtében, tíz éves uralkodás után meghalt Bécsben.

De még jóval halála előtt, vagyis január 26-án visszavonta összes vitatott rendeletét, kivéve hármát;

- a jobbágyok szabad költözködési jogát biztosító,
- a nem-katolikusok vallásszabadságát biztosító,
- és a katolikus alsópapság anyagi helyzetét javító rendeleteit továbbra is érvényben hagyta.(58)

II. Józseffel egy sokat vitatott államférfi, egy tehetséges uralkodó távozott a magyar történelemből.

Míg ő keresztény összeszedettséggel készült a halálra súlyos testi szenvedések közt, országai egén a külpolitika sötét viharfelhőket görgetett és a határon belül sem volt osztatlan a béke és a nyugalom.

A porosz királyi udvarban is tudták, hogy Bécsben mi történik, amikor január 31-én II. Frigyes Vilmos porosz király és III. Szelim török császár szövetséget kötöttek a haldokló király országai ellen.

A magyar Szent Koronát február 21-én nagy ünnepély keretében fogadták Budán. Az egész ország ünnepelt. És ezen a napon érkezett meg a király halálhíre is Budára. Hogy az országos ünnepségeket semmi ne zavarja, csak másnap hirdették ki, tették közzé a gyászhiért...

II. Józsefet halála után öccse, Lipót toszkánai herceg követte a trónon, aki március 14-én ünnepélyes nyilatkozatban jelentette be hivatalos trónralépését és biztosította a magyarországi és erdélyi rendeket, hogy törvényeiket és jogaitak tiszteletben fogja tartani.

XVI. KORTÖRTÉNETI VÁZLAT SEGESDRŐL 1790–1848

TRÓNRALÉPÉSE UTÁN II. LIPÓT KIRÁLY a bécsi udvar és a római katolikus püspöki kar közti feszültség csökkentésére beszünteti ugyan az állami felügyelet alatt álló közös szemináriumot, államilag irányított nevelést, de egyéb intézkedései már korán arra mutattak, hogy sokban elődje politikáját akarja folytatni.

Hozzájárul ahhoz is, hogy az egyházi pörök a feljebbviteli út során eljuthassanak Rómáig, engedélyezi a Péterfillérek Rómába való küldését az egyház központi kiadásainak a fedezésére, de a kispapoknak az egyházjogot továbbra is az állami egyetemen kell elvégezniük, a szerzetesrendekbe továbbra is csak a teológia végeztével jelentkezhetnek az újoncok, *hivatalában marad az Állami Vallásügyi Bizottság, s ennek a kezébe kerül a cenzurahivatal is. Csakúgy mint a szemináriumok tanárainak a kinevezése.* A püspöki kinevezésekkel kapcsolatban pedig egész uralkodása alatt vitája lesz a római Szentszékkal.

A magyar püspöki karral az 1790/91-es országgyűlési törvények szentesítése miatt újul ki a nézeteltérés. Igaz, az új vallási törvények már az országgyűlési vitában is megnyerték a szükséges szótöbbséget, így a király mögött volt a törvényhozók akarata. Maguk a püspökök is inkább utóvédharcot vívtak már ezen a téren.

1791

II. Lipót rövid uralkodása

A vitát elindító 1791. XXVI. t.c. kimondta, hogy a *vallását mindenki szabadon választja meg; papot, tanítót iskolát a protestánsok bárhol szabadon tarthatnak, ill. iskolát nyithatnak, mint ahogy mindenütt építhetnek templomot is, ha az eklézsia lélekszámánál fogva az ezekkel járó terheket vállalni tudja.* Katolikus plébánosoknak sehol sem kötelesek a stólat továbbra is fizetni, hiszen szolgálataikra igényt nem tartanak. A céhek protestáns tagjai nem kötelesek megjelenni a „hivatalos” katolikus istentiszteleteken. Bármiféle közhivatalt viselhetnek, zsinatokat szokásaiknak megfelelően tarthatnak – ezeken azonban a király „legfőbb kegyúri jogánál fogva” képviselteti magát. A házassági ügyeket is saját konzisztóriumuk hivatottak tárgyalni, s a lefolytatott vizsgálat után érdemben döntést hozni.(1)

1791

Törvényadta szabadságuk meghirdetése az alsó-segesdi reformátusok(2) kereserű bánatát némileg csökkentette. Az történt ugyanis, hogy az előző évben, 1790. december 10-én, fából épített új templomuk a földig égett a szomszédos házakkal és az iskolával együtt. Az eseményt a helybeli reformátusok évkönyvei

a következő szavakkal jegyezték fel: „A templom és minden parochiális épületek csak hetedfél esztendeig állottak fenn, akkor egy Török Mihály nevezetű – száz huncut tűz égesse és eméssze meg a pokolban! – porrá és hamuvá égette harminc házzal egyetemben...”(3)

A balesetből is tanultak: az új templom már szilárd építőanyagból készül: falai téglából, tetőzete égetett cserépből lesz. *De fundamentumát csak 1793. március 2-án tudják megásni és 1798. január 21-én fejezik be, ill. adják át hivatásának.*(4)

A két Segesd közt, a törvényes keretek szigorú betartása mellett a torzsalkodás, úgy látszik szűnőben van. Az eklézsia újjászületését a földesúr jóakarátú semlegességgel nézte és kezelte. A hangulat a két közösség közt annyira javult, hogy a tűzvész után, ami nemcsak a falut, de a környéket is megrendítette, a református templom újjáépítésénél a felsősegesdi katolikusok is segédkeztek kétkezi munkájuk megajánlásával. Ennek a felebaráti gesztusnak az emléke annyira megmaradt a köztudatban, hogy amikor 1944/45 telén, ill. tavaszán a visszavonuló német hadsereg a domb magasán álló katolikus templom „katonai okokból” felrobbantotta, úgy, hogy a toronnyal együtt rombadőlt a templom hajójának 1/3 része is, az újjáépítésnél az alsósegesdi reformátusok becsülettel „visszaadták a szívességet” szorgos kétkezi munkájukkal, sokan még anyagi vagy pénzbeli hozzájárulással is.(5)

Az 1790/91-es tél nagy hideget hozott egész Dunántúlra, kemény fagyokkal, s az azt követő sok hóval, olyannyira, hogy a *farkasok kijöttek az erdőkből.* A hír nagy rémületet keltett mindenütt. A tavasz közeledtére *a bajt még tetézte, hogy az ordasok közt kiütött a vész.* A megveszett farkasok április havában már a Segesd környéki falvakban garázdálkodtak, sőt az embereknek támadtak. *Kaposvár és Sárd* között jelezték az első támadásokat. *Csomán* négy ember halt bele harapásukba. *Sárdon* hatan haltak meg nagy szenvedések közt, a szemtanúk bizonyossága szerint. De jegyzi meg a barát krónikás, a végső szentségekkel megerősítve, keresztény módon.

Egy másik faluban a birkanyájából 16 állatot marcangoltak szét vagy sebeztek halálra, úgy, hogy ezeket le kellett lőni. A szerte borongoló veszett farkasok egészen a Balaton partjáig csatangoltak, mindenütt nagy riadalmat keltve. De Segesdet csodával határos módon megkímélték.(6)

Május 3-án, a még mindig érvényben lévő jozefinista törvények szerint szavazás volt a segesdi ferences kolostorban. A tizenegy szavazásra jogosult páter közül nyolcan szavaztak Fábsics Antalra, aki így hivatalosan is elnyerte a főnöki megbízatást.(7)

Október 23-án Segesden ült össze a ladislaita ferences rendtartomány gyűlése Horiács Apollinár elnöklete alatt, akinek tartományfőnöki megbízatása ebben az évben járt le. Két jelölt volt a tisztség betöltésére. A horvát házfőnökök Dellamartina Kerubint jelölték, a magyarok pedig a kanizsai házfőnököt, Herczel Imrét. Dellamartina nyolc szavazattal nyerte el hivatalát, mert Herczel Imrére csak öten szavaztak. A segesdi rendház élére az új kormánytanács Fábsics Antalt állította, ill. hivatalában meghagyta.

A gyűlés alatt kiállított jegyzőkönyv szerint ekkor a következő ferencesek voltak Segesden:

Fábsics Antal házfőnök, Horváth István házfőnökhelyettes, Szita Honór kerdemesült teológiai tanár, Dömötör Imre vasárnapi szónok, Kuzmics Jakab

ünnepi szónok, Pintér Román *hitoktató*, Manics Manszvét *hitoktató*, Király László *káplán Böhönyén*, Szabó Porfir *káplán Sárdon*, Gaál László *káplán Boronkán*, Szabics Alajos *káplán Toponáron*.

Dolgozó testvérek: Frater Lukács *festő*, Frater István *lakatos*, Frater Salamon *asztalos*, Frater Gellért *festő* és Frater Kozma *patikus-betegápoló*.

A káptalan befejeztével még három napig maradt Segesden az új tartományfőnök egész tanácsosi karával, hogy a szerzetesi élet újraindulására új irányelveket dolgozzanak ki a jozefinista szellem felszámolására. Segesdről aztán Kanizsára mentek át.(8)

Közvetlen karácsony előtt a „halál testvér” látogatott el a segesdi házba: december 23-án meghalt Lukács testvér, az ismert festő, aki annyit dolgozott a templom és a kolostor szebbé tételén. Karácson vigiliáján temették el a szentély alatti kriptába.

A kiérdemesült tartományfőnöknek, Horiács Apollinárnak úgy a szívéhez 1792
nőtt Segesd, hogy közeli végét érezvén, 1792 tavaszán, igen rossz időben, Kanizsáról átviteti magát Iharosberényben élő nővéréhez, akit arra kért, hogy vitesse őt tovább Segesdre, mert segesdi hívei közt akar meghalni. Fogatos szekéren, meleg ruhákba burkolva szállították így át Segesdre, ahol Kozma testvér olyan nagy szakértelemmel ápolta, hogy mihamar kissé már talpra is tudott állni. De a nagyhét közeledtével újra megerősödött benne a közeli halál tudata. Április 5-én, nagycsütörtökön még szépen meggyónt, megáldozott. Az ünnepi szertartás után azonban erős hányinger fogta el, állapota hirtelen válságosra fordult, és az egybecsöngetett pátterek imáinak hangja mellett napnyugtára szépen ő is megtért az örök hazába. Utolsó útjára az egész falu elkísérte.(9)

A segesdi plébánia új összeírása

Alig két éves uralkodás után, 1792. március 1-én meghalt II. Lipót király. Utódja I. Ferenc, aki már május 23-án megerősíti a budai országgyűlés határozatait. Ezek egyik pontja kimondja, hogy a magyarországi iskolákban a magyar nyelv rendes, a kapocsolt részekben pedig rendkívüli tantárgyként tanítandó. Ezzel az előző latin, majd német oktatási nyelv egyeduralkodása véglegesen megszűnt.

A veszprémi püspök közben egyházlátogatásra készült, s mint ez ilyenkor szokás, az illetékes plébánosoktól előzetes jelentést kért a plébánia állásáról.

Segesdről Fábsics Antal megbízott plébános készíti el a kért kimutatást az előző, vagyis 1791-es esztendőről. A plébániához tartozó falvak és puszták lakosságának a megoszlása:

Felsősegesd	1038 katolikus	– ref.	50 zsidó
Alsósegesd	70 katolikus	234 ref	8 zsidó
Lapod puszta	10 katolikus	– ref.	– zsidó
Bogát puszta	50 katolikus	– ref.	– zsidó
Marton puszta	33 katolikus	– ref.	– zsidó
Kónyi	8 katolikus	186 ref.	7 zsidó
Összesen:	1219 katolikus	420 ref.	65 zsidó

A továbbiakban még megtudjuk, hogy az elmúlt évben volt 111 keresztelés, 43 házasságkötés, 20 ünnepélyes és 43 egyszerű temetés.(10)

Ha ezekhez a száraz információkhoz még hozzáadjuk a mindennap elvégzett szentmiséket, a vásár- és ünnepnapi prédikációkat, a gyerekek hitoktatását, a filiákban való kijárást, a pénteki kereszttutát, a májusi és októberi litániákat, a hagyományos Mária-búcsúkat, némi képet alkothatunk magunknak arról a lelkipásztori munkáról, amit a ferencesek Segesden végeztek. A környékbeli káplánságokat is meg lehet említeni, bár ez nem a segesdi plébánia, hanem a ferences kolostor tevékenységének a mérlegéhez tartozik.

Augusztus 3-án újabb levelet küldenek a segesdi ferencesek a veszprémi püspöki kancelláriába. A szomszédos dombon álló Szent Mihály kápolna ugyan- is összedőlt, mint azt egy előző levelük már sejteni engedte. A plébánia hívei és a ferencesek készek, hogy a helyébe szilárd építőanyagból, vagyis téglából, újat emeljenek, és azt a jövőben is mindig karbantartsák, csak a püspöki engedélyt kéri a munkák megkezdéséhez.(11) A választ sem Segesden, sem Veszprémben nem találtam meg. Nem is épülhetett újjá a régi Szent Mihály kápolna soha.

Az atádi ferences kolostort bezárással fenyegetik

Még június havában érkezett egy érthetetlen „hivatalos rendelet” az atádi rendház bezárását írva elő. A régi jozefinista szellemben egy páter maradhatott volna plébánosnak, míg a többieknek távozniuk kellett volna, és a „hivatalos hatóságok” a kolostorépület jórészét is elvették volna.

Az utasítás végrehajtására az éppen Kanizsán tartózkodó tartományfőnök Herczel Imre tanácsost (definitor) és Schwab Zakariás tartományi titkárt küldi Atádra. A hivatalos utasítás értelmében Imre György házfőnököt elmozdítja állásából és Potusnyák Mátét plébánosnak nevezik ki, aki kap két káplánt a hívek nagy számára való tekintettel, egyet a magyar és egyet a horvát anyanyelvűek számára.

A két kiküldött azonban mihamar bizonyos rendellenességeket tapasztal az ügy iratainak a felülvizsgálata során. Tüzetesebb ellenőrzés után meg kell állapítaniuk, hogy *semmilyen királyi rendeletről itt nincs szó, hanem a helyi hatóságok önkényes intézkedéséről, akik így akartak megszabadulni a nekik nem tetsző házfőnök-plébánostól.* A ferencesek a központi Vallásügyi Bizottsághoz fellebeznek, s ez újabb vizsgálat után a ferencesek panaszát valóban orvosolja is. A kolostort újra visszaadják és engedélyezik öt páter és két dolgozótestvér számára.

A helyi hatóságok pedig kemény hangú intést kapnak az épületek azonnali és teljes visszadására. De a megyei hatóságokhoz is leirat érkezik, hogy hasonló visszaélés többé ne fordulhasson elő a megye többi kolostoraiban.(12)

A központi intést azonban mind Atádon, mind pedig Kaposvárott igen rossz néven vették, és saját pozícióik mentésére *valóságos rágalomhadjárat indul az atádi ferencesek ellen. Egymás után szerkesztik a feljelentéseket. Ez is a jozefinista szellemet idézi, amikor mindenki ügyelt mindenkire és jelentett mindent „a központnak”, mert ezzel „haladó polgárként” díszeleggetett, sőt előléptetést is remélhetett.* A püspöki kancelláriában is tucatjával érkeznek a „jó szándékú” levelek.

A püspök, végül is belefárad a sok hercehurcába, s úgy válaszol, hogy ha mindenképpen el akarnak törölni egy ferences rendházat, akkor inkább az atádit adná fel, mert a segesdinek a szerepe kétségtelenül nagyobb, és vallási pozíciója fontosabb.(13)

Végül is a helyi lárma csendesül el, és *megmaradhat mind a két ferences kolostor a „haladó szellemű városi intelligencia” nagy bosszúságára.*

A segesdi ferencesek továbbra is háborítatlanul végzik *Sárdon, Boronkán és Toponáron is kápláni munkájukat és a segesdi búcsúk is szép látogatottságnak örvendenek.*(14)

A templomi és kolostori felszerelés újra gazdagodik Salamon testvér munkáival: a sekrestyéből eltávolítja az utolsó régi, ideiglenes bútorokat és a szent edények és egyházi ruhák részére szép faragott szekrényeket készít.(15)

A Martinovics-pör és fejleményei

A nyugati forradalmi eszmék magyarországi terjedésére jellemző, hogy 1794. aug. 6-án Pesten, a *Ferenciek terén kifüggesztik Verseghi Ferenc Marseillaise-fordítását.* Nemcsak a fordítás ténye, de annak közlés módja is figyelemre méltó.

A Franciaországból áterjedt *jakobinizmus* ellen az udvar már eddig is erélyes harcot vívott. Ezúttal felkészült a leszámolásra. *December 11. és 15. közt letartóztatták és a börtönné átalakított budai várbeli s hajdan ferences kolostorba zárták a jakobinizmus vezetőit, feltételezett élharcosait vagy ideológusait. Negyvenhét letartóztatás történt az országban.*

A letartóztatottak közt volt *Martinovics Ignác* is, akinek az esetét izgatottan tárgyalták a paplakokban, ferences rendházakban és a vidéki kúriákban. *Kezdetben ferences szerzetes pap volt, majd a rendi fegyelemtől szabadulni óhajtván, átment egyházmegyei szolgálatba. volt tábori lelkész, de egyetemi tanár is. Tehetséges, képzett fő, de vesztére, határt nem ismerő ambíció fűtötte a lelkét.* Ez vitte kettős vállalkozásba: egyrészt a papságtól és a vallást támadó, az ateizmus határán kötélháncot járó műveket írt a felvilágosodás szellemében, ugyanakkor már II. Lipót alatt a császári udvar titkos szolgálatába állt. I. Ferenc már nem nagyon bízott „hűségében” és szabadulni kívánt tőle. Ekkor állította titkos szolgálatában szerzett tapasztalatait egy másik cél és terv diadalra juttatására. *Kapcsolatba lépett a párizsi jakobinistákkal és az ösztönzésükre kezdett szervezkedésbe hajdani urai ellen. Az összeesküvést 1794-ben számolta fel az udvari rendőrség.*

A pörbe fogott Martinovics olyan különös módon védekezett, hogy „vallomásai” nyomán társait még rosszabb helyzetbe hozta, sőt még ártatlanok is bírói kézre kerültek. Mesterkedése végül is sikertelen: *1795. május 20-án több társával együtt kivégezték a Vérmezőn.*(16)

A nyilvános kivégzést a kormány elrettentő példának szánta. Az ítélet szigorúsága miatt éppen így ismertette meg a nagyközönséggel a kivégzettek által vallott nézeteket.

Martinovics iratai közül több nemcsak a kor kisarkított elveiről, de a szerző különös pályafutásáról is eligazító képet adhat.

1790-ben írt röpirata (*Oratio ad proceres et nobiles Regni Hungariae*) a rendeket buzdítja arra, hogy szüntessék meg a monarchikus és arisztokratikus

államforma visszaéléseit és javasolja a II. József reformterveihez való visszatérést, miközben élesen kikel a papság és az egyház visszaélései ellen. *1791-ben* II. Lipót politikáját dicséri (Oratio pro rege Leopoldo.. ab hungaris proceribus nobilibus accusato) és a reformokat még mindig gátló országos rendeket állítja pellengére. Műve, mondják, csak II. Lipót személyes közbenjárására kerülhette meg a cenzúrárt. Ekkor kapott titkos megbízatást az uralkodótól a polgárság és a parasztság megszervezésére egy „igazságosabb” rendi képviselet érdekében. Ebben a szellemben már érthetőbb az „elnyomottak összefogására” buzdító röpirata (Status Regni Hungariae anno 1792). Hangja még élesebb, amikor a főurak és a főpapok hibáit ostromozza. A következő 1793-as röpirat egy *felhívás a magyar néphez egy új alkotmány és az emberi jogok érvényesítése érdekében*. (Monitum ad Hungaros). Ez lesz a magyar jakobinizmus katekizmusa...

I. Ferenc ebben már „árulást” látott és megtorlást követelt. Így került bíróság elé, hivatalosan nem csak az eszmék, hanem a „titkos szervezkedés” miatt is. A vele együtt elítéltek közt volt 4 (hajdan) katolikus pap vagy szerzetes, egy református pap, öt nemesi származású intellektüel... S a többiek sorában olyan ismert írók, mint Batsányi János, Kazinczy Ferenc, Verseghe Ferenc, s még sokan mások... *A halálos ítéletek száma nem nagy, de annál nagyobb a várfogásokra ítélték.*

Sokan közülük még büntetésük letöltése előtt szabadultak, s ha elveiket közben csiszolták is, lényegében fel nem adták. Továbbra is megmaradtak a haladás zászlóhordozóinak.

S mivel volt közöttük pap, szerzetes, prédikátor, író, gondolkodó, esszéista, vidéki kisnemes, egy szóval az akkori „gondolkodó társadalom” nagy részének minden frankciójából, valamennyi megtalálta a maga dicséretre vagy elvetésre méltónak gondolt hősét vagy áldozatát. Ezért nem halt meg a mozgalom eszméje a néhány „vezető” halálával...

Bajzáth püspök, röviddel halála előtt, vizsgálatot rendelt el egyházmegyéje állapotáról. Az 1794-ben készült kimutatás szerint az egyházmegyében volt 195 plébánia, 25 helyi káplánság. Ezeken a helyeken 251 egyházmegyes és 51 szerzetespap a plébánia lelkipásztorkodás elvégzésére. Az egyházmegye népessége vallási hovatartozás szerint így oszlott meg: római katolikus 243.223, kálvinista-református 72.586, lutheránus-evangélikus 24.281.(17)

A katolikusok és protestánsok közt a kapcsolat még nem volt minden feszültségtől mentes, de nem volt teljes a béke a reformátusok és az evangélikusok közt sem, és néhány vidéken a prédikátor-meghívás idején bizony kemény harcok folytak, de már csak szóval! Az erőszak alkalmazásáról alig akad egy-két értesítés.

Segesd közvetlen környékén a reformátusok elsöprő többsége az evangélikusokat visszaszorítja, s a számuk egyre csökken, mint erre számos püspöki látogatás utal. De erről még szólunk.

1795 *A segesdiek, mint általában a somogyiak, bevétele, gazdasági forrása a földművelés és az állattenyésztés volt.* Így a gabona és a vágómarha piaci ára, vagy az ár hullámozása közelről érintette őket. Egy pozsonyi mérő búza ára 1795-ben 30 és 40 garas közt ingadozott a városokban. Megindult hát a szekerezés a jobb piaccal kecsegtető városok felé. Mivel a termelők semmiféle szervezettel nem rendelkeztek, mindenki maga futott a szerencséje után.

1796 *A kereskedelmi életben újabb buktató mutatkozott meg a papírpénz bevezetésével 1796-ban.* Idő kellett ahhoz, hogy magát a gondolatot elfogadják, s még

több idő, hogy a valóságban fizetőeszközként is használni merjék és tudják. A bizalom még sokáig ingadozó volt ebben az új fizetési eszközben, s mint látni fogjuk a gyanú nem volt alaptalan.

A novemberi pozsonyi országgyűlés határozatai sem voltak olyan természetűek, hogy a köznyugalmat szolgálják: a király 50.000 újoncot és öt és félmillió természetbeni hozzájárulást kért az országtól a Franciaország elleni háborúra. A birodalom katonai helyzete egyre romlott.

A hadi események ezúttal valóban tragikus fordulatot vesznek: 1797. január 13-án Bonaparte tábornok Rivoli mellett szétveri Alvinczy báró és tábornok osztrák-magyar seregét.

1797

Februárban Dagobert Sigismund Würmser osztrák tábornok kapitulál Mantova erődjében. Április 8-án I. Ferenc király fegyverbe szólítja a nemesi felkelést, de már későn: április közepén előzetes fegyverszünetre kerül sor a harcban álló felek közt.

Október 17-én Bonaparte tábornok és I. Ferenc követi békét kötnek Campo-Formioban. A békekötés szerint a hadifoglyokat kölcsönösen szabadon kellett volna bocsátani. A franciák azonban, nem tudni miért és hogyan, de 20.000-et visszatartanak és közülük mintegy 10.000-et, főképpen a magyarokat, az afrikai piacokon rabszolgaként adnak el!

Ezeknek a hadifoglyoknak a tragikus sorsa még ma sem ismert teljes egészében. 1806 és 1807 közt néhány életben maradt magyar levélben jelentkezik itthoni ismerősöknél Ceutából.(18) A kérdés még ma is nyitott: francia oldalon ki a felelős ezért a megbocsáthatatlan emberkereskedelemért? Osztrák és magyar oldalról pedig: miért nem tett soha semmit a hivatalos hatalom ennek az égető kérdésnek a tisztázására? A két eladott, elfelejtett magyar levelét pedig ismeri a hivatalos történetírás már régóta.

Ebből az évből két segesdi hírt kell még megemlíteni:

– Handay Mihály, gr. Széchenyi Ferenc tisztartója Marcaliban meghal. Végrendelésében a felsősegesdi templomban végzendő szentmisére hagyja Lendvay Lászlónál lévő 200 forintjának a felét. A másik felét ugyanerre a célra a gadányi templom plébánosa kapja meg.(19)

– Keszthelyen gróf Festetich György megalapítja Európa első gazdasági akadémiaját, ahol a Somogy megyei földesurak gazdatisztjeiket fogják majd kiválogatni a legjobb végzős növendékek közül.

Az öt évvel előbb megkezdett új alsósegesdi templom építése befejezést nyert és 1798. január 21-én át is adták rendeltetésének.

1798

Amikor 1797-ben a király a nemesi felkelést sürgette a birodalmi hadsereg megerősítésére, Zala vármegye hivatalosan tiltakozott a nemesi felkelés külföldre küldése ellen, mivel hivatása szerint azt csak az ország határainak a védelmére lehet felhasználni. A tiltakozást Bécs igen rossz néven vette, s nem is felejtette el. A helyzet tisztázásával a királyi megtorlás nem is késik: az uralkodó azt kívánja, hogy az előző évi tiltakozás értelmi szerzőit bocsássák el a megyei szolgálatból. Festetich György grófot, mint értelmi szerzőt, kitiltják az udvarból. Annak ellenére, hogy a gróf csak a törvény szavait idézte, és pesszimizista előrelátása valóra vált. Igaza volt, de mégis „mennie” kellett.

A birodalmi ügyek egyébként tovább romlottak. Franciaország hivatalosan is hadat üzent I. Ferencnek, mert országa területein átengedte A. V. Szuworov herceg vezette hatalmas orosz hadsereget, amely a franciák ellen vonult fel.

Az év elején a harcok az orosz-osztrák koalíció javára dőlnek el. Ezekben a harcokban báró Kray Pál császári és királyi csapatai is kitüntetik magukat, még a nyár is kedvező (Novi, augusztus 15), de ősztől megfordul a hadiszerencse. *Masséna francia generális Svájcban két ütközetben is* (Limmer és Zürich) *súlyos vereséget mér mind az osztrák, mind az orosz seregekre.* Október 22-én, hogy maradék katonáit mentse, az orosz cár expedíciós seregét egyszerűen hazarendeli.

Bonaparte generális Egyiptomból hazatérve megdönti Párizsban a Direktóriumot és első konzulként átveszi a teljhatalmat mind politikai, mind katonai téren.

1800 *Seregeit átszervezve Bonaparte generális átkel az Alpokon, s előbb Lombardiában, majd Bajorországban nyomul előre. I. Ferenc szorult helyzetében újra a magyar nemesi felkelés segítségével bíz, de még mielőtt ez harcképes lenne, a december 25-i steyeri fegyverszünettel újra leállnak az ellenségeskedések. I. Ferenc néhány miniszterét leváltja ugyan, de politikáján nem változtat.*

1801 Végre lassan tudatosul Bécsben is, hogy az udvar eddigi kormányzási rendszere nem képes biztosítani a belső békét, de a külső ellenséggel sem képes felvenni a küzdelmet a siker reményében. Károly főherceg tanácsára *I. Ferenc végre komolyabb változásokat rendel el a központi kormányzatban. Az eddigi kormányzások helyébe felelős minisztereket állít.* Megalkotja az Állami ügyek és Konferencia Minisztériumát (minisztertanácsot). Károly főherceg lesz a hadügyi és tengerészeti, Kolowrat-Kakovszky gróf a belügyi, Trautsmann gróf a külügyi tárca vezetője. A Haditanácsot bekebelezi a belügyminisztérium, a belügyi tárca bővül a Cenzúrahivatallal. *A politika legfőbb hivatalaiban egyetlen magyar nincs. A különböző harctereken azonban annál több magyar névvel találkozunk. Ám itt is ritkán hadsereg-parancsnoki minőségben.*

A belpolitikai helyzetben némi enyhülést jelent több magyar politikai fogoly kiszabadulása. Így kapja vissza szabadságát június 28-án Kazinczy Ferenc is, akit 1795-ben először halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték a Martinovics pör során. A nagy nyelvész életét ezentúl kizárólag a magyar nyelv ápolásának szenteli.(20)

Kulturális esemény: *Széchenyi Ferenc gróf 1801. szept. 25-i elhatározásával a „nemzetnek adományozza” hatalmas könyvtárát, levéltárát és gazdag műgyűjteményét.* Ezek képezik a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchenyi Könyvtár alapjait.

Ferenc gróf a nevét ekkor SZÉCHÉNYINEK írta.

Bajzáth püspök halála

1802 Huszonöt éves püspökség után 1802. február 24-én elhunyt Bajzáth József veszprémi püspök. A kalapos király idején eltörölt szerzetesrendek vagyonából felerősített Vallásalap segítségével 42 plébániát szervezett újjá. Gyakori egyházlátogatásai során közelebbi kapcsolatot tudott teremteni papjaival, az iskolamesterekkel és a helyi vezetőkkel is. Talán ennek tudható be, hogy egyházmegyéje a sokban káros jozefinizmust aránylag kevés veszteséggel élte túl.(21)

II. József már tíz éve halott ugyan, de a *jozefinizmus szelleme tovább él*, aminek egyik tragikus mutatója a papi hivatások csökkenése. 1802-ben az

országban 797 plébániai és kápláni állás volt betöltetlen. Az *állami iskolák nevelési rendszere, József nádor 1801-es jelentése szerint, az ifjúságot előbb deistává, majd ateistává tette*. A kereszténység mindkét (katolikus és protestáns) formájától elidegenített. A megcsappant számú seminaristák közül sokan még a szentelés előtt feladják a papi hivatás gondolatát, amint közelebbről megismerik a *falusi papság hihetetlen szegénységét. Ez a szegénység sokszor a nyomorúság határán van*. E távozások következtében az egyszerű utánpótlás is veszélybe került: jóval több lett a temetés, mint a papszentelés.

Az *állami iskolák romboló szellemét csak kis részben tudták ellensúlyozni a szerzetesi iskolák*. A jezsuita rend eltörlésével a katolikus iskolák legjobbjai szűntek meg. A többi szerzetes rend csak részben tudta az így támadt üres munkateret elfoglalni egyrészt személyzeti gondok miatt, másrészt anyagi fedezet híján.(22)

Pedig jó szándékú próbálkozásban nincs hiány. A *kaposváriak is felkérlik a piaristákat*, hogy nyissanak iskolát a megye székhelyén, de az anyagi fedezet bizonytalansága és tanárhiány következtében e szép terv nem valósulhat meg.(23)

A *segedi alapítást a ferencesek már jó idő óta nem szorgalmazzák*. A megye kezdettől fogva a központibb kaposvári terv mellett foglalt állást, anyagi támogatásra tehát innét nem igen számíthatták. A püspöki támogatásra semmi remény nem volt még ekkor. Mária Terézia által hajdan letéteményezett összeg a működtetési költségnek csak egy hetedét jelentette volna. A ferenceseknek nagy birtokaik nem voltak, ezek jövedelmére tehát nem számíthattak. A *rend diplomás papjait pedig közben máshová hívták meg sokkal kedvezőbb munkafeltételek mellett. Segesden tehát nem lett gimnázium*.

Visszatérve a *szemináriumi nevelésre*, megjegyzendő még, hogy az „illetékes kormányhatalom” amely a „vallási kérdésekkel foglalkozott” továbbra is szigorú felügyelet alatt tartotta nemcsak a tanári kart, de ügyelt a teológián tanított tananyagra is! Az egyházjog továbbra is teljesen jozefinista, a bibliai tárgyakat szigorúan racionalista szellemben lehet csak előadni, de még a tantervet is a bécsi „illetékes szakértők” állítják össze, ami ellen 1813-ban majd erőlesen tiltakozik *Kurbély György veszprémi püspök*, de sikertelenül.(24) Az egészben nem is ez a meglepő, hanem a tény, hogy *egyedül ő tiltakozott a magyar püspökök közül*.

A *kispapokat* katonás szigorral nevelték ugyan a szemináriumi évek alatt, de a papi lelkiesség ápolása, számtalan korabeli forrás szerint, csak másodrangú feladat volt.

A *szerzetespapi hivatások még megfelelő nívón maradnak* bár egyes szerzetes házakban a rendi fegyelem, sőt maga a rendi szellem is a hanyatlás jeleit mutatja, olyannyira, hogy a huszas években a rendek keretein belül is mind hangosabban sürgetik már bizonyos reformok bevezetését.

A ferences papnevelés terén a *segedi rendház is elveszítette azelőtti fontos szerepét. Most a jozefinizmus elmúltával szeretné ezt a régi rangot visszaszerezni*. Meg is jelennek rövidesen falai közt a noviciusok, de számuk még csak gyenge előjele egy későbbi felvirágzásnak.(25)

Községi egyezkedés a segesdi plébános járandóságairól

Somogy vármegye fejlődésével és Segesd átalakulásával erősen rétegződött a plébánia híveinek szociális helyzete, anyagi lehetősége. A kisbirtokos parasztok, a telkes jobbágyok, a zsellérek mellett megjelennek az időszaki munkások, akiknek jövedelméhez mérten a régi egyházi, plébániai szolgáltatások honoráriumai megváltozott tehertételt jelentettek. Így született meg, hosszú egyezkedés után, a község előljárósága és a plébános közt a következő megegyezés, amit Nedvecky Károly veszprémi kanonok és zalai főesperes hagyott jóvá. A segesdi bizottság tagjai: Szép Ferenc, Herbai János, Szabocsányi György, Katona János, Horváth János és Császár Gyula. A megegyezés így szól:

„– Először: Hogy minden egyéb szolgálatunk és kötelességünk, mellel Tiszteendő Plébánosunknak tartozunk változatlanul az előbbeni erejében fenn maradván egyedül az úgy nevezett Lélek Gabona helyett fogunk ennek utána adni esztendőnként három posonyi mérő gabonát.

– Másodszor: A Lélek Pénz helyett egy Rhénes Forintot és harminc X liát.

– Harmadszor: Az úgy nevezett Stoláris jövedelem helett egy Rhénes Forintot és 30 X liát.

– És így Gabonában esztendőnkint három posonyi mérőt. Pénzben összegben három Rhénes forintokat.

– Hogy pedig ezek beszédésében /: mint hogy ezek teszik élelmének legnagyobb részét melyet Néki adni Isten Törvénye szerint is kötelessek vagyunk:/ T. Plébános Urunk semmi fogatkozást ne szenvedjen, arra is egyszersmind kötelezzük magunkat és magunkra vállaljuk, hogy az ígért mind Gabonát mind Pénzt magunk beszédetni és a Gabonát ugyanúgy felét Uj Esztendőre felét Szent Mihály napkor a Pénzt pedig Hasonló képpen felét Uj Esztendő, felét Szent Mihály napkor fogjuk minden fogatkozás és hátra maradás nélkül Tiszt. Plébános Urnak kezéhez szolgáltatni”.(26)

Ez a megegyezés a plébániai jövedelem egy részét jelenti csak, a teljes járandóságról majd a püspöki látogatás tájékoztat bennünket.

Meglepő viszont, hogy az egyezséget nem a *segösdi*, vagy *somogyi* (kaposvári) főesperes jegyezte ellen, mint hites tanú, hanem a *zalai*.

A somogyi pandúrokról és betyárokról

Emlékük még ma is eleven a néphagyományban. Hírüket nemcsak tetteik, de a zselici erdőt szegélyező utak akasztófái is népszerűsítették. A valóság persze itt is szürkébb, prózaibb. Ezekben a háborús időkben nemcsak az országgyűlésen, de a megyei ülésen is égető és kényes probléma volt a katonaadás és az újoncozás. Mégha csak a dunántúli megyéket vesszük is sorra, egy tény szembeszökő: Somogy aránytalanul meg volt terhelve a katonaadásban, s mert jelentkező nem volt és a községek sem serénykedtek a kivetett kvótát teljesíteni, szokásba jött a katonafogás: vásárról, búcsúról hazatérő legényeket fogtak el a pandurok, s vittek katonának sokszor törvénytelenül és erőszakkal. Az is elfőrodult, hogy a földeken a pásztorokat és a kanászokat fogdosták össze újoncként. Ilyenkor persze a községek megmozdultak és a pandúroktól pénzzel igyekeztek visszaváltani legényeiket. 1800-ban a segesdiek panaszt

tettek illetékes helyeken, mert a katonafogdosó pandurok 5 forintot zsaroltak ki tőlük a fenyegetéssel, hogy ha nem fizetnek, akkor az elfogott újoncokat más falvaknak adják el drágábban, s ezek majd saját legényeik helyett adják át őket a vármegyének.

Az is előfordult, hogy egy falut kétszer is megzsaroltak így, mint például Bolhót, ahol a másodszor elfogott „újoncok” közt még félkező jobbágy is volt...

A megye és a Helytartótanács közt nem egyszer került éles összetűzésre sor a pandúrok túlkakpásai miatt. A közbiztonság őrei, saját fontosságuk és felsőbb protekció tudatában nem egyszer túllépték a törvényesség határát. Egyik-másik strázsamester különösen meggyűlöltette magát. Ezek közel tartozott Szigeti pandur-stázsamester is, akinek kimagasló tettei közt szerepelt Horváth Ferenc felsősegesdi uradalmi kanász megkínzása. A szerencsétlen embert két ujjánál összekötve, ütlegelve, lovukhoz kötve hurcolták magukkal emberei és így „vallatták”... Hasonló panasszal éltek a kálmáncsebiek is, mert ott is az urasági kanászt „kapták el sertés lopás gyanúja” miatt. Mind a kettő ártatlan volt... Igaz, a sertéslopások gyakoriak voltak a megyében, de a tolvajok legtöbbször a szomszéd megyékből jöttek át „operálni”.

Minden meggyanúsított vagy vallatásra fogott legénynek nem akadt pártfogója, így sokan már a pandurok hírére az erdőkbe szöktek; úgymint a katonai szolgálattól rettegő újoncok, az adósságát fizetni nem tudó jobbágy, az elbocsátott zsellér vagy a meglopott paraszt. A nép szimpátiája mellettük volt, a pandúrok meg a nyomukban... Néhány szökött katona is közéjük került s megélhetésük biztosítására lopni, rabolni voltak kénytelenek. Általában olyan mulatókat, vendégfogadókat támadtak meg, ahol pénzes embereket tudtak, de 1799-ben a Kanizsáról Iharosba tartó postakocsit is kifosztották. Ez év őszén a felvonultatott katonaság és a betyárok közt valóságos tűzharc keletkezett több halottal és sebesülten.

Megzabolázásukra léptették életbe a statáriális bíróságokat. Ezzel viszont a megye is, meg a földesurak is visszaéltek és József nádor írta 1803 decemberi jelentésében, hogy ezt a gyorsított büntető eljárást meg kell szüntetni, mert éppen Somogy megyében bizonyítékok hiányában már régóta fogvatartott rabokat juttattak ezzel a gyorsított eljárással akasztófára. Ilyen büntetést semmi esetre sem érdemeltek volna!

Az igazságszolgáltatás eme eltorzult formája csak növelte a „szegénylegények” számát, hiszen a legkisebb vétséget is már a legnagyobb büntetéssel sújtották. A történelmi hűség megkívánja annak a jelzését, hogy akadtak a betyárok közt igazi rablógyilkosok is, akik megérdemelték az akasztófát. Példárá Luksits János és Balogh János esete, akiket „kétszeri illetve háromszori tüzes vassal történt megsütögetés után akasztófára ítélték, Angyal Bandit pedig – miután társai kivégzését végig kellett néznie – kegyelemből, vágás után, kerékbe törtek.”(26b)

Magyar királyság az új Osztrák császárságban

Mivel a napóleoni háborúk következtében a hajdani Német-Római császárság megszűnt 1802-ben, I. Ferenc király, aki címei közt viselte Ausztria főhercege címét is, 1804. aug. 11-én felveszi az Ausztria örökös császára új címét. Az új

császárságot meghirdető és alapító oklevél kimondja, hogy „az új birodalom több egymástól független országból és királyságból áll, s hogy »Magyarország alkotmánya, törvényei és jogai épségben maradnak.«”.

Az új birodalomban egyedileg a Magyar királyság a legerősebb tag, s ezen mit sem változtat a jóval kisebb Ausztria császársággá való kikiáltása, „előléptetése”. Egyes közőírók ettől az évtől használják a K.u.K., a császári és királyi elnevezést az „össz-monarchia” megjelölésére, aminek igazi arculatát majd csak Ferenc József uralkodása adja meg. A valóságban jelenleg csak arról van szó, hogy az Európát rendező *francia császár* és *orosz cár* mellett a Habsburg-ház képviselője is megőrizhesse „ősi rangját”.

A napóleoni háborúktól felbolygatott Európában az országok és az országzászlók színei is nagyobb jelentőséggel bírnak, hiszen a szerte vonuló vagy átvonuló seregek ezeket mindenütt „népszerűsítik”, helyesebben ismertté teszik. Az osztrák császárság hivatalos színe s fekete-sárga, a franciáé a kék-fehér-piros, a magyar királyságé a piros-fehér-zöld. A két címer, az osztrák fekete sas, az örökös tartományokkal vagy azok nélkül, és a magyar Szent Korona is szerepel néha, bár használatuk logikáját nem mindig lehet tisztán kielemezni az események során. Az ezredzászlók tömkelegében sem könnyű eligazodni. A magyar Máriás-lobogónak pedig több variációja is van.(27)

A Segesden átmenő közlekedési és kereskedelmi utakról

Az egymást követő harci események ellenére, néha azok következményei gyanánt, a belső kereskedelmi élet vagy a szükség új kívánalmakkal lép fel a közlekedés megkönnyítése érdekében. Más szóval: az utak jelentősége nemcsak katonai vagy rendfenntartási, de ellátási és piaci szempontból is emelkedően van. Az így kiépülő és többször változó somogyi úthálózatban Segesd nem veszíti el egészen régi szerepét.

A XVI. században az állat-kereskedelmi forgalom hozza létre a marhafelhajtás útvonalainak kialakulását és ebben, mint írtuk, Segesd átmenő állomás volt. Sokszor pihenőhely is, a Rinya patak vize és a két oldalán elterülő rétek miatt.

A török hódoltsági idők nagy katonai felvonulásainak útvonalai Segesdtől keletre és délre voltak: Eszéktől Buda felé a Duna jobb partján (dunántúli partján) és délen a Dráva észéki oldalán, a folyó bal partján Eszék-Sziget-Babócsa-Berzence-Kanizsa vonalán.

A végvári harcok során alakulnak ki az egyes összekötő utak mind a magyar, mind a török határvárak közti összeköttetés biztosítására. *Itt már bizonyos keresztező pont lesz Segesd az észak-déli és a kelet-nyugati irányú csapatmozdulatoknál.* Így alakul ki bizonyos felvonulási lehetőség Dombóvár-Kaposvár-Segesd-Kanizsa majd Balaton-part-Koppány-Segesd-Babócsa-Berzence tengelyekkel. A segesdi török helyőrség nagy száma talán ezért játszhatott biztosító szerepet, hiszen mind a négy irányban mozgatható volt, s így könnyen bevethető, ha a szükség úgy kívánta.

A felszabadító háborúk után a somogyi tájak nagy pusztulása miatt a régi kereskedelmi tevékenység csak több mint fél évszázad után indulhat meg, hiszen az első két nemzedék alatt előbb a normális élet alapfeltételeit kellett visszaállítani.

Amint az állattenyésztés fejlődése és a gabonafélék termelése meghozta az eladásra érett felesleget, a piacok hiánya kényszerítette a termelőket nagyobb utak vállalására. A szarvasmarha felhajtása, a gabona szállítása kelti életre újra a már ismert és régen bevált útvonalakat. A „gyűjtőhely” sokáig marad még Kálmácsa és Lad. Pécsről – mint főgyűjtőhelyről – vezet egy ilyen út Pécs-Kálmácsa (Lad)–Segesd–Kanizsa–Körmend, vagy Kanizsa–Varasd–Horvátország–Adriai tengerpart felé. Észak-déli irányú nagyobb forgalomról egyelőre még nem hallunk.

Az 1793-as megyetérkép már részletesebb információkkal szolgál. Kaposvár jelentősége megnőtt, de Szigetvár is tartja még a rangját. Segesd fejlődése lassúbb: ebben az időben három útvonal megy át a mezővároson:

- Dombóvár–Kaposvár–Sárd–*Segesd*–Berény–Kanizsa,
- Szigetvár–Lad–Mike–*Segesd*–(Böhönye)–Berény–Kanizsa,
- és a logikusan bekötő észak-déli út: Balaton-part–Marcali–Böhönye–*Segesd*–Atád–Visonta–Babócsa útvonalai.

Azt már jeleztük, hogy a hivatalos postaút nem ment át Segesden, hanem csak szomszédságában, mivel a két főútvonal Iharos–Berényben találkozott:

- Szigetvár–Istvándi–Babócsa–Berzence–Iharos–Berény–Kanizsa, s onnét akár délre akár északra vagy nyugatra...

Mint a két utat el lehetett tehát érni Iharos–Berényben már 1806 óta.

Huszonöt-harminc évvel később Kaposvár központi szerepe minden téren megmutatkozik. Ám Segesd, ha lépést vele nem is tud tartani fontosságban és gazdagságban, földrajzi helyzeténél fogva átmenő helyi jellegét megtartja a kereskedelmi utak közt is, de Böhönye lesz az útkeresztezések másik helye. Az 1832-es megyei térkép szerint a Dombóvár–Kaposvár–Kanizsa városokat összekötő nagy közlekedési út már Böhönyén megy át, s nem Segesden. De az észak-déli bekötő útvonal megmarad: Siófok–Szárszó–Lelle–Szőlősgyörök–Öreglak–Nikla–Marcali–Böhönye–*Segesd*–Ötvös–Atád–Görgeteg–Csokonya és innét vagy Babócsa vagy Barcs.

Minőségileg ez is csak „Landweg”, de mert a mindennapi forgalomhoz nélkülözhetetlen, a karbantartására nagy gondot fordítanak. Forgalmában azonban már nem veheti fel a versenyt a Dombóvár–Kaposvár–Böhönye–Kanizsa-i úttal.

Segesd jelentőségéhez még hozzájárul, hogy ide fut be a Szigetvár–Lad–Mike–Kutas–*Segesd* jelzésű bekötőút és itt csatlakozik az előbb említett észak-déli úthoz. *Segesdről tehát jó út vezet Kaposvár, Szigetvár, Kanizsa és Babócsa–Barcs felé. A helyi vásárokat látogatók számára tehát nagy szolgálatot tesz a piac és árúfelszállítás elősegítésével.*

Hogy nagyobb fejlődésnek nem indulhatott, az leginkább a korabeli kereskedelem szervezetlenségének tudható be.(28)

Kaposvár kulturális elsőbbségét pedig biztosítja a rég várt gimnázium megnyitása is, városi, megyei és egyházi támogatással.(29)

Pénzügyi és kereskedelmi problémák a megyében

A véget nem érő háborúk nehéz próbának vetik alá a nemzeti és a megyei gazdaságot, nyugtalanságot szülnek a mindennapi kereskedelemben. A már

évekkel előbb bevezetett papírpénz előzőli az országot. 1807-ben például, már 487.560.915 Forint értékű papír bankjegy van forgalomban. A legnagyobb baj az, hogy a *papírpénz vásárló értéke nem egyezik a fém pénz értékével*. 100 ezüst forint ez év *januárjában* még 190 papírforintot ért, de *júliusban* már 197-el váltják. A kereskedelemben emiatt megnő a bizalmatlanság és mindenki csak ezüst forintban számol. Sajnos, így szedik az adót is! Így számolják el a gabonát is. A pesti piacon ebben az évben egy köből búza ára 7,30 ezüst forint volt.(30)

Országosan rendezik a *kereskedelmi mértékeket* is, alapul a pozsonyi értékmérés egységei szolgálnak. Így lesz egy rőf = 55,8 cm. egy mérő vagy akó 54,3 liter, egy font (súly) 0,56 kg. *Könnyű elképzelni, hogy a kezdetben, az „átszámítás” mennyi fejtörést okozhatott a falusi parasztnak vagy a pusztai jobbágnak.* Hogy idegesek és nyugtalanok lettek. Pedig az intézkedés éppen a kereskedelmi kapcsolatok egyszerűsítését és egységesítést akarta szolgálni, csak éppen idő kellett ahhoz, hogy mindenki kiigazodjon az új számok között. Ügyelni kellett az új mérőeszközökre is, mert most is, mint a legtöbb hasonló esetben, a lelkiismeretlen csalók – kereskedők – könnyen visszaélhettek a kezdő vevő vagy eladó jóhiszeműségével vagy tapasztalatlanságával.

1808 Pápán, az irgalmasok kórházában 1808. március 28-án meghal Borsos István somogyszobi plébános, aki végrendeletében a segesdi ferences barátoknak hagy 50 forintot temetése költségeire, egy énekes és hat csendes gyászmisére. Az ősi szobi egyháznak, ahol plébános volt, öt aranyat hagy hátra, és megyés püspökének 15 forintot szabad használatra. A *segesdi barátoknak, akik lelkipásztori munkájában sokszor segítették, hagy még 10 posonyi mérő búzát.* A szobi szegényeknek ugyancsak 10 mérő búzát. Könyveit szobi utódjára hagyja azzal a kéréssel, hogy ne feledkezzék meg róla imáiban.(31)

A papírpénz értéke tovább romlik. 1808 végén 100 ezüst forintért már 242 papír forintot kell számolni. A búza ára jól tartja magát: még mindig 7,30 ezüst forintért veszik.

Rosos Pál rövid veszprémi püspöksége

Hat évi széküresedés után új főpásztort kap a veszprémi egyházmegye Rosos Pál személyében, aki két évig marad az egyházmegye élén.

Nagy tervekkel indult, de korai halála lehetetlenné tette tervei megvalósítását. A franciák elleni háború egyházmegyéjétől sok áldozatot kívánt. A háború kezdetén, a francia támadás hírére 30 lovast állít a hadseregbe. A vesztes háború után őt is felszólítják, hogy vegyen részt az ország felépítésében és a nagy kiadások törlesztésében. Erre a célra kéri tőle a székesegyház és az egyházmegye templomainak nélkülözhető egyházi kincseit. Válaszában a püspök kereken megmondja, hogy nélkülözhető és főképpen drága egyházi felszerelése sem a székesegyháznak, sem a vidéki plébániáknak nincs. Válaszlevelében nem kis keserűséggel sorolja fel a megszálló francia hadsereg fosztogatásait, pusztításait egyházmegyéje nyugati részén. Az „ország újjáépítése” saját egyházmegyéje területén is nagy gond, s neki ez az elsődleges feladata.(32)

Somogyi katonák Napóleon ellen

Napóleon támadó hadműveleti Nyugat-Magyarországot sem kímélték meg. A francia csapatok 1809. május 15-én Pozsonynál lépték át az ország határát. Júniusban I. Ferenc király János főherceg parancsnoksága alá rendeli a magyar nemesi felkelés csapatait. Eugène de Beauharnais serege Bécsújhelyről Sopron, Kőszeg, Sárvár útvonalon Pápára vonul. Június 14-én János főherceg serege Győr mellett döntő vereséget szenved. A korszerűtlen és rosszul felfegyverzett magyar felkelő hadsereg utolsó és tragikus szereplése ez.

A somogyiak három katonai egységben szolgáltak: az 52-es Ferenc-Károly főherceg gyalogezredben (a tolnaiakkal és a baranyaiakkal), valamint a nemesi felkelés kapcsán az 1809-ben felállított Somogyi lovasezredben (Somogy 528, Baranya 220, Tolna 176 és Komárom 226 lovast adott) mely 1130 főt számlált, és a Zalai 8. gyalogzászlóaljban, (Zala 1125, Somogy 48 gyalogossal = 1173 fő).

Részt vettek a Pápa környéki hadműveletekben és utóbb a győri csatában is a Frimont hadosztály keretében. A legújabb hadtörténeti kutatások szerint (33) a franciák emberfőben jelentős, tüzérségben abszolút fölényben voltak. Az osztrák-magyar gyalogság fele volt csak sorkatona, de még ezek is alul maradtak fegyverzet és kiképzés szempontjából a már több harcteret megjárt francia és olasz gyalogság mellett. A lovasság legnagyobb gondja az volt, hogy míg a francia loállomány csupán harcteret járt, edzett és kiképzett lovakból állt, a nemesi lovasság nagy része harcban teljesen járatlan falusi, vidéki paraszt-lovakból állt; a bricskát, szekeret, ekét jól ismerték, de tüzérségi tüzet sohasem láttak vagy hallottak... A harci zajra bizony megbomlottak...

A győri csata, mely egy napig sem tartott (jún. 14) francia győzelemmel végződött és a csatatéren később felállított emlékmű szerint összesítve 3031 halottat követelt.

Néhány órával az ütközet után történt az a különös eset, aminek a következtében Gömörey József, Somogy vármegye aljegyzője bekerült a francia-osztrák hadtörténetbe is. (34)

Június 14-én este, az ütközet után a környéket átfésülő francia lovasjárőrök egy négylovas hintót állítottak le, amelynek utasa Gömörey József megyei aljegyző és a vármegye Állandó Deputációjának a tagja volt. Feltehetőleg a somogyi katonák számára hozta meg az esedékes pénzt, és dolga végeztével hazafelé igyekezett. A franciák az utas címétől – a Deputatio tagja!, alkalmasint ők az országos Deputatoria gondoltak! – Gömöreyt Eugène alkirály, hadseregparancsnok elé vitték Gönyübe.

Először természetesen a győri helyőrség erejéről kérdezték ki, majd azt tudakolták, hogy olvasta-e Napóleon császárnak a magyarokhoz intézett kiáltványát. Miután nemmel válaszolt, mindjárt kezébe adtak egy példányt, hogy tüstént olvassa el. Ezután a francia hadseregparancsnok azt kérdezte Gömöreytől, hogy véleménye szerint a magyarok hajlandók lennének-e követni a felhívást, hogy új királyt válasszanak a Habsburg király helyett? Majd azt is megkérdezte Beauharnais, hogy mi a véleménye Eszterházy Miklósról, akit Napóleon szemelt ki első királyjelöltnek? Gömörey – későbbi vallomása szerint – erre azt felelte, hogy a magyarok „évszázadok óta boldogok a Habsburg-ház uralma alatt”. Véleménye szerint a magyar nemesség sohasem választ más királyt, mint csak a Habsburg-ház jogos képviselőjét.

A kihallgatás után Gömöreyt Bécsbe kísérték a francia lovasok, ahol a francia hadsereg vezérkari főnöke, *Berthier marsall* hallgatta ki, majd *Napoleon is látni akarta*. Hat hónapi fogság után a franciák szabadon bocsátották és útlevelet adtak neki, hogy zavartalanul visszatérhessen Somogyba.

A háború után Gömöreynek még tisztáznia kellett helyzetét az osztrák rendőrség előtt is...

Visszatérve a hadműveletekre, *június 16-án* a komáromi hídfőnél, a *zalai, somogyi és vasi lovasezredeket még bevetik a harcba*, ami azt jelenti, hogy a vereséget követő nagy zűrzavarban ezek az ezredek még mindig ütőképes állapotban voltak, *tisztjeik egyben tudták őket tartani*, s a közhuszárok közt sem lehetett sok a szökevény, mint több ezrednél, ahol a veszteség láttán és a csata elvesztése után, sokan egyszerűen hazamentek...(34b)

A komáromi hadszíntéren egy veszélyes futárszolgálat során vitézségével tűnt ki egy fiatal, 17 éves huszárhadnagy: *gr. Széchenyi István*.

Meskó tábornok a csata utáni pihenőt akarta kihasználni hogy csapataival kitörjön a sáncok mögül Celldömölk irányába. Jelentését Széchenyi hadnagyra bízta, hogy elvigye a főhadiszállásra József főherceghez, a magyar nemesi felkelő csapatok főparancsnokához. Széchenyi hadnagy egy kétevezős csónakon a Rábcán a Mosoni-Dunára evezett, mikor a francia őrszemek észrevették és puskatűz alá fogták. Az egyik golyó lyukat vágott a csónakon, amit azonban Széchenyinek sikerült betömnie időben. Így szerencsésen elérte Komáromot és József főhercegnek átadta a győri sáncok mögött parancsnokló Meskó tábornok üzenetét. Az eseményt József herceg, nádor naplójában is megörökítette és elismerését fejezte ki a fiatal hadnagy bátorsága felett.(34c)

A franciák magyarországi hadjárata az *október 14-i Schönbrunn-i békével ért véget*. A békekötést azonban a veszprémi püspök, *Rosos Pál* már nem élvezhette, mert 1809 júliusában meghalt.

Veszprém új püspöke Kurbély György

1809. augusztus 11-én, egy hónappal Rosos Pál halála után, a *király új püspököt nevez ki Veszprémbe Kurbély György személyében*. De a napóleoni háborúk zavaros közlekedései és politikai bonyodalmai miatt a római Szentszék csak hat év múlva adja meg hozzájárulását a királyi kinevezéshez. A püspök még újabb hat esztendeig kormányozza majd egyházmegyéjét, és teszi ezt olyan sikerrel, hogy püspöksége az egyházmegye történetében a legfényesebb lapok közé tartozik. Hermann Egyed joggal írhatta róla: „Nem kétséges, hogy ha a Gondviselés hosszabb püspökséggel áldotta volna meg, külső alkotásokkal is az ősi veszprémi szék legnagyobb főpapjai közé emelkedett volna”.(35)

Segesdi egyházlátogatásáról terjedelmes jegyzőkönyv maradt ránk, amit az 1815. esztendő krónikájában ismertetünk.

Rosos Pál panaszát ismertettük már egyházmegyéje anyagi romlásáról. De az ország többi részéről is aggasztó hírek érkeznek. A gazdasági általános helyzet újabb romlásáról a papírpénz tájékoztat bennünket: 1809 júliusában 100 ezüstforint árfolyama 315 papírforint. A búza ára is felszökött: egy köből búzáért már 8,50 ezüstforintot kérnek. Egy év multával az új árfolyam szerint 100 ezüstforintért már 485 papírforintot kell fizetni!

Egy jobbágy- vagy parasztcsalád jövedelmét egészítette ki a család tagjainak időszaki bér munkája aratási, cséplési, kapálási vagy szüreti időkben. Ilyenkor más vidékről sőt idegenből is szerződtetett időszaki munkásokat a földesúr. Rauth főintéző, a Széchenyi birtok marcali vezetője jelentéséből tudjuk, hogy 1810-ben az aratási és cséplési munkákra olasz vendégmunkásokat szerződtetett. Ez ritka eset, mert legtöbbször a közelebbi szerb, szlovén vagy szlovák munkásokról tudunk a somogyi nagy gazdaságokban. (35b)

1810

Ugyanebben az 1810-es esztendőben iratta össze a Helytartótanács a pallosjoggal rendelkező uradalmakat, ahol az uraság még halálos ítéleteket is hozhatott, bár általában a rendes, vagyis vidéken gyakori bűncselekmények felett ítélkezett. A felsorolt uradalmak közt van a Széchenyiek csokonyai és marcali birtoka, amelyhez a segesdi uradalom is tartozott. A pallosjoggal felruházott úriszéket az 1848. évi XI. tc. 8. Par.-a törölte el. (35c)

A viszonylagos béke beálltával 1811 nyarán Széchenyi Ferenc gróf új bécsi otthonából Magyarországra indult, hogy személyesen ellenőrizze birtokain a háborús események pusztításait és helyben beszélje meg gazdatisztjeivel a gazdaság talpraállítását. Nagy vigasztalására szolgált, hogy mindenütt igen szívesen fogadták és örömmel állapíthatta meg, hogy Segesd, Egerszeg, Pölöske, Csokonya és Marcali földjei és népei kevesebbet szenvedtek, mint amitől ő tartott Bécsben.

1811

Igaz, Somogyban jelentős hadicselekményre sor nem került, legalábbis csata nem volt. 1809. június 15-e után Győrből Rábacsanak-Ság-Jánosháza-Zalabér-Zalaapáti útvonalon vonul vissza a Meskó-hadosztály Keszthely és Marcali térségbe, ahol rövid pihenőre rendezkedik be. Innét vonul majd tovább Marcali-Szöllősgyörök-Szárszó-Siófok-Lepsény-Székesfehérvár-Csákvár-Tata útvonalon Komáromig.

Marcali, Szöllősgyörök, és Siófok így nem kerülhették el a Meskó-hadtest és a Chasteter hadosztály seregeinek elszállásolásával és ellátásával járó áldozatokat. Keszthely és Marcali vidéke különösen exponálva voltak. (36) Széchenyi azonban itt is tapasztalhatta, hogy marcali birtoka, ha szenvedett is sokat, pusztulásáról szó sem lehet.

Nem tudjuk mennyiben függ ez össze Széchenyi Ferenc körútjával, de említésre méltó még, hogy Segesd ebben az évben nyer országos fegyvertartási engedélyt. (37)

Körútja végeztével, Széchenyi Ferenc nagy családi összejövetelt hívott egybe bécsi házába. Itt voltak a gróf fiai, leányai, a Batthyányi és a Zichy sógorság teljes számban. Olyan sokan jöttek össze, hogy még az új üvegház is le kellett padlózni, hogy mindenkinek jusson hely. (38) Mint egy pátriárka, így számolt be Széchenyi Ferenc nagyszámú családjának a „ház és a család” birtokainak állásáról...

Ez volt Ferenc gróf utolsó útja somogyi és segesdi birtokain. Életét több tragikus esemény rázta meg. Lélekben eddig is hívó volt, ezután még jobban „az istenes dolgok felé fordul”. Munkásságát Bécsre összpontosítja, bár magyarországi birtokait és barátait továbbra sem felejtí. Vallási életének további alakulásáról az évek szerint számolunk be.

A kormány a gazdasági élet helyreállítása érdekében nem tudja elkerülni a pénz hivatalos devalvációját. Az 1811. február 10-én aláírt királyi rendelet szerint ez év március 15-e után a papírpénzt névértékének egy ötödére szállítják

le. Az eddig használt rézkrajcárokat – a parasztok pénzét! – egyszerűen kivonják a forgalomból.

E pénzügyi rendelet igazi következménye az lesz, hogy az adó így ötszörösére ugrik fel, amit az adóhivatal könyörtelenül behajt elsősorban a parasztokon. *A parasztság állatállományának egy részét kénytelen eladni, hogy adóját fizetni tudja.* A felháborodás és a tiltakozás általános.

A megyék méltatlankodó feliratokat szerkesztenek, de semmiféle eredményt nem könyvelhetnek el. A birodalmi kincstár a csőd szélén áll. Az uralkodóház és a nemzet közt a viszony egyre romlik, amin József főherceg, nádor békéltető közvetítése mit sem segít. (39)

A segesdi főesperesség újabb rendezése

1813– Egyházmegyéje átszervezése során Kurbély György veszprémi püspök *az ősi*
1814 *segesdi főesperességnek új keretet ad*, amikor területét három esperességre osztja fel. Az új rendezés értelmében

az első kerülethez tartozik: Següsd (sic), Buzsák, Csákány, Fajsz, Kéthely, Marcali, Mesztegnyő, Öreglak, Sámson, Szentpál, Szob, Tapsony, Vid és Vörs; összesen 14 plébánia.

A segesdi főesperesi címet Horváth János, rudinai c. apát, veszprémi székes-egyházi kanonok viseli. Helyettese Tomor János, marcali plébános. Íme a régi „hagyomány” újra érvényesül: a segesdi főesperesi címet újra csak egy veszprémi kanonok viseli, aki Segesdet csak nagyon ritkán, egy hivatalos úton keresi fel. A helyettese is újra Marcaliban plébános, hiszen a segesdi plébániát csak egy ferences adminisztrátor vezeti, s mint ilyen nem lehet főesperes.

A második kerület plébániái: Csököly, Atád, Csokonya, Hárságy, Kutas, Lad, Nagybjom, Németsfal, Szentbenedek, Szulok és Tarany; összesen 11 plébánia.

A harmadik esperesi kerület: Csurgó, Babócsa, Barcs, Berzence, Gyékényes, Iharos, Keresztur, Mihályi, Szentmiklós, Vízvár és Zákány plébániái; összesen 11.

Ha Somogy vármegye térképére nézünk, azonnal láthatjuk, hogy az említett falvak alapján a megye e részének plébániai hálózata szerencsésen kiépült. A plébániák száma is jelentősen megszaporodott, mégha nem is tudja teljes egészében kielégíteni a hívek elvárásait.

A másik megállapítás: mint az ősi segesdi főesperesi kerület, az új is a megye nyugati részét foglalja magában. Sok régi és jelentős plébánia nevét azonban hiába keressük a listán. Vagy megszűntek még a falvak is, vagy csak a filiák közt találjuk meg őket. A harminchat plébánia tényleges működése azonban nem kis eredmény!

1815 A veszprémi egyházmegye 1815-ös adatait vizsgálva (41) megállapíthatjuk, hogy a *paphiány* még mindig nyugtalanító. Nagy számban vannak olyan plébániák, ahol a filiák száma 5, 6, sőt párszor 13 vagy 15! Ez valóban megdöbbentő, ha a hívekre gondolunk. Képzeljük el mit jelent másfél, két órát gyalogolni csak azért, hogy a hívő eljuthasson a vasárnapi szentmisére télen a hóban, vagy ősszel a jeges esőben, sárban, szélben. Szerencsésnek mondható az a plébános is, akinek káplánja van. Számuk bizony csekély, főképpen vidéken, vagyis ott, ahol a rossz idő és a rossz utak jelentenek igazán problémát.

A ferencesek segesdi plébániájáról kihelyezett káplánok nem is laktak állandóan a kolostorban. (A valóságban ezeket a káplánokat nem a segesdi plébánia, hanem a kolostor adta a püspök rendelkezésére!) Bizonyos és előre meghatározott időben – kéthetenként, havonként – jártak csak vissza a kolostorba. Idejük nagy részét is a rájuk bízott falvakban töltötték egyedül, vagy egy dolgozó (laikus) testvér társaságában, aki a paplakot tartotta rendben, főzött és ellátta a sekrestyési teendőket. A tartományfőnökök, bár sokszor csak fenntartásokkal, de kénytelenek voltak tudomásul venni e kényszerhelyzetet, amely egyáltalán nem kedvezett a szerzetesi életnek.

A segesdi helyzettel egyébként Kurbély püspök személyesen is megismerkedhetett, amikor itt járt hivatalos egyházlátogatáson. E látogatás jegyzőkönyvét ismerjük.(42)

Segesdi helyzetkép egy püspöki látogatás tükrében

Mivel a korabeli szokások szerint a püspöki látogatás nemcsak vallási, de társadalmi felmérés is volt, azon a megye, a földesúr és a község is képviselve volt. A jegyzőkönyvet Segesden a következő „hites” tanúk írták alá a püspök után:

– egyházi részről tehát jelen voltak:

Kurbély György, veszprémi püspök, Ő császári és királyi Felsége udvari tanácsosa és a magyar királyné Őfelségének udvari kancellárja,

Horváth János, rudinai c. apát, veszprémi székesegyházi kanonok, segesdi főesperes, Zala, Somogy és Veszprém vármegyékben a Megyei Tábla ülnöke,

Tomor János Marcali város plébánosa, helyettes főesperes.

– A megye részéről:

Tibéri Antal, Somogy megye bírása,

– A helybeli kegyúr részéről, vagyis a földesúr nevében:

Bodonyi József fiskális és *Gersó József* számvevő.

– a felsősegédi község és hívek részéről:

Bakos Lajos bíró, Csopta (helyesen Tropsa) Ferenc, Szenyéri György, Kis György, Takács Mihály, Vidák Mihály, Hajdu György, Fábián Mihály és Bosnyai (Bosznai) János községi esküdtek.

Alsősegedről: Gábor István, Herbay János, Szép Mihály helybeli esküdtek.

A jegyzőkönyv 30 paragrafusból áll és a 31.-ben három dokumentumot közöl függelék gyanánt: a templomi felszerelésről, a plébánia jövedelméről és az iskolamester juttatásairól.

– A felsősegédi és Szent László király tiszteletére szentelt plébániatemplom a ladislaita rendtartományhoz tartozó ferences atyák gondjaira van bízva. Az atyák szorgalmából és a hívek és jötevők adományaiból épült. Tetőzete cserepes, a torony sisakja fémlemezéből van. Benne faállványon öt harang van elhelyezve: egy 600, egy 350, kettő 200 és egy 50 fontos. Együtt ritkán szólalnak meg. A kolostor belső rendjét külön kis harang szabályozza. A templomot *Bajzáth József püspök áldotta meg*. A segesdi kettős domb keleti felén emelkedik.

– A templomnak tágas kórusa van, benne jó orgonával. Sekrestyéje is tágas. Az egyházi ruhák tárolására alkalmas szekrényekkel. Van keresztelőkútja; a

szent kenetek szekrénye zárható. A templomban van hat oltár. A főoltár Szent László király tiszteletére, a többi Szent Ferenc, a Fájdalmas Szűz, Szent Katalin szűz és vértanú, a Szent Kereszt és Páduai Szent Antal tiszteletére van. Mindegyik oltáron van oltárkő, de kettőnek a pecsétje törött, másik kettőnek pedig a hitelesítő irata bizonytalan. Ezeket a veszprémi püspöki kancelláriába kell küldeni hitelesítésre. Tabernákuluma (szentségháza) két oltárnak van: a főoltárnak és a Szent Kereszt oltárának. Ez utóbbiban őrzik a Szent Kereszt ereklyéjét.

– A főoltár tabernákuluma felett alkalmas hely van a nagy szentségtartó kitételére.

– *Hivatalos oklevél a segesdi plébánia alapításáról itt helyben nincs.* Biztosított jövedelme, ősi alapítványa nincs. *A konvent szerzetesei alamizsnagyűjtésből és a jótévkö adományaiból tartják fenn magukat.* Hivatalosan beiktatott plébános itt nincs; a plébániai teendőket a kolostor főnöke, mint megbízott adminisztrátor végzi, látja el.

– Vasár- és ünnepnapokon, télen és nyáron, háromszor harangoznak a plébániai misére: 9-kor, fél 10-kor és tíz órakor, hogy a távollakók is ideérjenek a mise kezdetére. Prédikáció van. Télen és nyáron vasár- és ünnepnap délután kettőkor hitoktatás van, litániával egybekötve. A gerekek részére ádventben és nagybőjtben külön hitoktatói megbeszélés. Gyónási és áldozási lehetőség húsvét, pünkösöd, Nagyboldogasszony és Szent Ferenc ünnepe előtt. Újhöld vasárnapján ünnepélyes szentségimádás.

– Hétköznapi a konvent atyái minden nap mondanak szentmisét, az elsőt reggel hétkor, az utolsót tízkor. Szombaton és az ünnepek előestéjén délután négykor litánia van. Pápai kiváltságokkal rendelkező oltár nincs, de a templom a ferences templomok és kápolnák lelki kiváltságait élvezi. Szűz Mária ünnepe in a (szentkúti) kápolnánál is van szentmise. Reggel, délben és este harangoznak Urangyalára.

– Ősidők óta volt itt plébánia, vagyis már a törökök bejövetele előtt. Az anyaegyház (mater) a következő filiákkal rendelkezik: *Alsó-Segesd, Bogát, Kónyi és Martonpuszta.* Plébániai lak nincs. A kinevezett adminisztrátor a kolostorban lakik. A kolostor karbantartásához a hívek is hozzájárulnak.

– Plébániai birtok itt nincs.

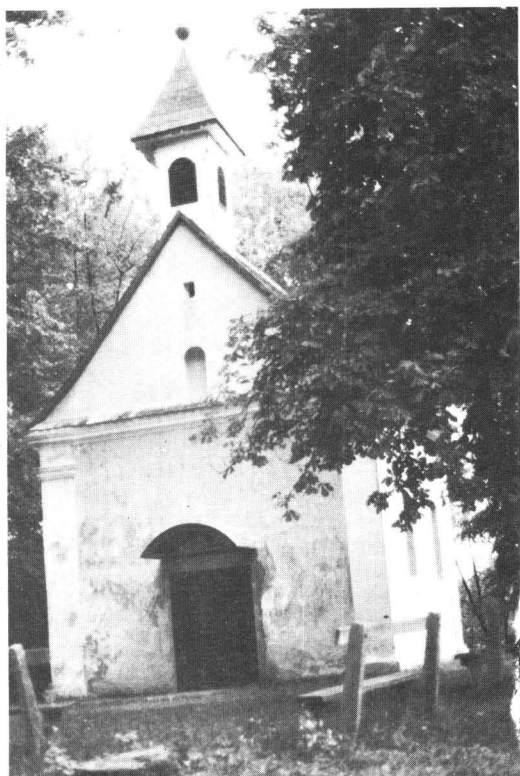
– Plébániai könyvtár sincs, de az atyák rendelkezésére áll a kolostor könyvtára.

– A filiák távolsága változó. *Alsó-Segesd* egy negyed mérföldre van. *Felső-Bogát* szintén ilyen távolságra. *Kónyi, Lapod és Marton* puszták 3/4 mérföldre vannak. Téli és esős időben a mocsaras, sáros utak miatt a megközelítése nehéz.

– A filiákban templom nincs.

– Aggház, árvaház a faluban nincs. A ferenceseken kívül más szerzetes itt nem él. A ferences kolostor személyzete: RRPP Dömök Imre, Hédli Kajetán, Bodó Kasztus, Horvát Hilár, Josh Boldizsár, Halics Jeromos *papok*, Jakobovits Gábor, Hoffer Sámuel *dolgozó testvérek*. Itt él még *hat újonc (novitius)* is: Csehfalvi Imre, Krempfel Methód, Laich Ágoston, Kertész Sándor, Blábik György és Gröcz Bálint.

– *Kápolna csak egy van a plébánia területén:* a Fájdalmas Boldogasszony tiszteletére a község szélén, melyet a Széchenyi család emelt. A ferences atyák gondozzák. Egy oltára van. Van egy kis szűk kórusa egy kis orgonával.

A Fájdalmas Szűz Kegykápolnája és szobra Segesden

Harangja 30 fontos. Szűz Mária ünnepein itt miséznek az atyák. *Különálló oratórium a határban nincs.*

– A Fájdalmas Szűz kápolnájában van egy Mária-szobor. A falun kívül, az urasági malom mellett a molnár saját költségén emelt egy szobrot *Nepomuki Szent János tiszteletére*. A kolostor előtt, a templomon kívül, de az ajtóhoz közel, a kolostor atyái felállítottak egy keresztet. A temetői keresztet 1813-ban Pánovics György állíttatta.

– A *temető* nincs messze a templomtól; telkét a földesúr ajánlotta fel, kerítését a lakosság emelte. A alsó-segesdi temető közös a helvét hitvallásúakkal, bár a katolikusoknak és a kálvinistáknak külön (parcellájuk) van. Az alsó-bogátiak ugyanígy temetkeznek Belegben. Kónyiban is van temető. Mártonpusztán a mezőn temetkeznek, ott ahol erre a helyet a földesúr kijelölte. A nem-keresztények (zsidók) számára külön temető van a falu határában.

– A plébánia területén élő lakosság számbeli megoszlása a következő:

Felső-Segesd
Alsó-Segesd
Felső-Bogát
Alsó-Bogát
Kónyi
Márton puszta

	846 fő mind katolikus
kat.	63 a többi kálvinista
kat.	75 0 kálvinista
kat.	56 8 „jövevény” (cigány)
kat.	24 a többi kálvinista
kat.	56 7 „jövevény” (cigány)

A katolikusok száma tehát: 1120.

A segesdi ferences templom

Alsó-Segesden és Kónyiban van nem-katolikus lekipásztor, működésük a törvénybe nem ütközik, az ott élő katolikusokat hitük gyakorlatában nem zavarják.

– A plébánia lakossága hitéhez hű katolikus, és ha a mezei munka engedi, sokan még hétköznap is járnak templomba. Vasár- és ünnepnapokon szokták a rózsafüzért is imádkozni. Ünnepnapokon néha éneklük a kántorral. A hit alapelemeit ismerik, nyilvános bűnös vagy házasságtörő nincs. A börtöket és a nyilvános szertartásokat, körmeneteket senki nem zavarja. A húsvéti szentgyónást általában elvégzik. Hitét itt senki nem hagyta el.

– A templom és a kolostor telkét a földesúr adta, de kegyúri jogait (prezentáció) nem gyakorolja.

– Segesden csak egy földesúr van: gróf Széchenyi Ferenc. Márton pusztán Inkey Adám, Kónyiban Festetich Antal a földesúr. Felső és Alsó-Bogát, Lapod, Alsósegisd földesura szintén Széchenyi Ferenc gróf.

– A plébániát megbízott plébánosként Páter Dömök Imre ferences pap vezeti. Házfőnöki kinevezését a ferences rend, plébániai adminisztrátori megbízatását a veszprémi püspök adja. E hivatal vezetője gyakran változik.

– A plébánosnak könyvtára nincs. A rendház könyvei azonban a rendelkezésére állnak mindenkor.

– Minden vasárnap van énekes szentmise; hétköznapokon csak csendes misék vannak. A megbízott plébános a vasárnapi és ünnepnap misét a híveiért mondja. A többi a jótevők szándékára. Egy csendes mise honorárium 30 kr. Az énekes miséé 1 Ft 30 kr, de ebből 15 kr az orgonistáé és 15 krt. számítanak fel a gyertyákért. A miserend a veszprémi egyházmegyében érvényes miserend.

– A plébános a fiataloknak katekizmust tart minden vasárnap d.u. 2 órakor. A felnőttek katekizmusa a litániával van egybekötve. A haldoklóknak a szentségeket rossz idő esetén is hűséggel kiszolgáltatja. A temetéseket is ő végzi. A

jegyesoktatást megtartja, a házasságokat kihirdeti. Az iskolában hetenkint kétszer *tanít hittant*. Az anyakönyveket 1813 és 1815 közt pontosan vezette. Vegyes házasság ebben az időben nem volt. A püspöki leiratokat és a királyi rendeleteket az erre szolgáló könyvbe hűséggel bevezette.

– A megbízott plébánosnak hivatalos *káplánja nincs*. A kolostor atyái azonban segítik a lelkipásztori munkában.

– A *plébániai jövedelemről* részletesen a 2.sz. csatolt dokumentum szól. A földesúrtól kapott két hold szántót, termése kb. öt pozsonyi mérő gabona. A hívek végzik az összes munkát, szántást, vetést, aratást, betakarítást. Kap még tizenkét kasza rétet. A mater Felsősegesd népe ad négy kocsi szénát, 75 kocsi tűzifát, valamint az Alsó-Segesdi filiából, minden pár után 1/4 mérő rozstot vagy 1/2 mérő zabot és a stólát. Mármint Ünnepeyles temetésért 30, egyszerű temetésért 17 krt. A filiákban dupla stólát számítanak. Teljes jövedelme évenként így 161 forint és 54 kr.

– Az *iskola részére* nemrég készült egy új épület és az iskolamesternek új lakás egy nappalival, egy hálósobával, konyhával és kamarával. A *tanterem 40 gyerek számára készült*.

– Kovács József, a *jelenlegi iskolamester*, a tanításban újabban késedelmesnek mutatkozik, egyházi szolgálatát azonban korrektül végzi. Orgonálni jól tud. *Ő végzi a faluban a jegyzői (notarius) munkát is*. A kötelező keresztény hitvallást nem tette le. A falu népe a földesúr alkalmazottjának tartja. E helyzetet mielőbb tisztázza a megbízott plébános.

– Az iskolamester jövedelméről még szól majd a 3. sz. dokumentum.

– Az iskolamester mellett hivatalos *segédtanító nincs*. S mert a jegyzői munkát is végzi, végére kell járni, hogy a jövőben megtarthatja-e a kettős elfoglaltságát. Javasolja (a püspök) hogy a *harangozót* állítsák át a segédtanítóvá, legyen ő az iskolamester segítője.

– *Jelenleg a gyerekek nem járnak rendszeresen iskolába*. És nem is fognak járni mindaddig, amíg a jelenlegi iskolamester megtartja jelen beosztását, vagy új iskolamestert nem hívnak meg. A megbízott plébános törekedik arra, hogy a gyerekek rendszeres iskolázása mielőbb helyreálljon. A szülőket pedig figyelmeztesse, hogy gyermekeik iskoláztatása kötelességük, ettől nemcsak örök üdvösségük függ, de emberi jövőjük is. A királyi rendeleteket velük ismertesse meg és hasson oda, ha kell a hivatalos közegek igénybevételével is, hogy ez a lazaság megszűnjön minél előbb.

– *Templomszolga nincs, munkáját elvégzi a ferences sekrestyés. A harangozó Győri János*. Kötelessége még a templom söprése, a halottak kiharangozása, vagy a közelgő vihar, jégeső elé harangozni és minden nyilvános szükségben. Ezért kap családonként fél mérő gabonát évenként és a temetési harangozásokért 6 krajcárt, és két akó bort évenként. Ugyancsak *mentes minden megyei és községi adótól vagy földesúri beszolgáltatástól*.

– A *bábaasszony Jádi Borbála* Segesden, Felső-Bogáton és Martonban. Segédje nincs. Fizetése minden szülés után 30 kr. Keresztelni tud. Komoly, megbízható, hívó asszony. Nem tudni azonban, hogy tett-e valamiféle vizsgát a megyei szülésorvos előtt és hogy működési engedélye van-e? Hogy a születendő gyerekek semmiféle veszélynek ne legyenek kitéve, tanácsos, ha működési engedélye még nem lenne, az illetékes megyei hatóság előtt levizsgáztatni és működését hivatalosan is engedélyeztetni.

– Sem a segesdi plébánia, sem a segesdi plébános nagy *alapítványok* felett nem rendelkezik. A Széchenyi családtól van ugyan egy alapítvány havonta négy szentmisére, az Inkey családtól pedig évenkénti tíz misére, de ezen kívül más alapítvány nincs.

Végül álljon itt a három záródokumentum összefoglalója:

1° *Az egyházi szent edények és ruhák leltára.* Jól zárható szekrényben van hét kehely, belül aranyozva, egy drágakövekkel díszített, látszólag ezüstből; egy áldoztató kehely, de ez is csak aranyozott. Egy színes kövekkel díszített nagyobb szentségmutató, három kis edény a szent olajok részére, egy kis kézmosó tálca, hét paténa (kehelytányér), hat csengő, két tömjénező, egy tömjéntartó, hat kisebb kereszt (feszület), tehát minden oltárra egy.

A ruhák szekrényében: nyolc új miseruha, 12 már kopottabb, 8 derékkötél, 2 palást, négy fehér dalmatika (szerpapi ruha), két fekete dalmatika. Egy más szekrényben felakasztva: 10 alba (fehér papi hosszú ing), válkendőből 10, rövid fehér papi ingből 4, vállkendő 10, kehelytörő 10, oltárkendő (corporale) 10, kéztörő 10.

A szertartáskönyvek szekrényében: 6 misekönyv, 2 szertartáskönyv, egy főpapi misekönyv (pontificale), ezenkívül még van 4 temlomi zászló, egy baldachin. Minden tiszta és rendes, rendezett.

2° *(második dokumentum-függelék) a plébánia jövedelméről, részletebben.* A földesúrtól az adminisztrátor számára kijelöltetett öt hold szántó. A hívek szántják fel, vetik be, aratják le és takarítják be. Termése kb. 20 mérő, forintba átszámítva kb. 20 forint. Van egy rét is, hozama legutóbb tizenkét boglya széna volt. (kisboglya = kupac!) Ezenkívül Felső-Segesd ad négy kocsi szénát, egy kocsit 2 forintban számítva ez 8 frt jövedelmet jelent. Beszállítanak még a hívek a plébános udvarára 12 kocsi tűzifát... Ebből 15 forint jön ki. 175 házaspár párbére 20 forint. A máterben, Felső-Segesden minden pár ad még 1/4 mérő búzát, ritkábban rozsot vagy árpát... a szemes gabonákból jövő juttatás 40 forintra tehető.

Stólából (keresztelés, házasság, stb.) ünnepélyes temetés után 30 frt, egyszerű temetés után 17; házasságkötés (esküvő) után adnak egy forintot, asszonyáldásért 20 krt. Alsó-Segesd páronként ad 1/4 mérő búzát, stb. ebből jön 6 forint... A filiákon a stóla dupla. A teljes jövedelem így lesz 161 frt és 54 kr.

3° *Az iskolamester járandóságairól.* A felső-segesdi iskolamester páronként kap 1/8 mérő gabonát, vagyis összesen 20 mérőt, 3 és 1/2 krajcárt, ez 9 forint 20 kr. A földesúrtól kapja hat hold szántó termését, amit a nép szánt fel, vet be, arat le. A betakarítás már az iskolamester gondja. Így kap 30 mérő gabonát, kb., a község rétvéről kap öt boglya szénát. De ezt már neki kell lekaszálni és betakarítani. Kap még hat kocsi tűzifát és temetésenként 7 krt. Ha szép „egyéni” búcsúverset (éneket) kérnek, az 24 kr. A hirdetési cédulákért 7 krt. a notáriusi munkáért 4 csobor bort. Alsó-Segesdről 12 pár után 3 mérő gabonát... 1 frt. 24 kr... Végeredményben a teljes jövedelme mindent összeszámolva lesz 50 frt. és 44 kr. Amit ezenkívül még természetben kap, az itt nincs felszámolva.

Eddig a három dokumentum, és jegyzőkönyv.

A jövedelmek csatolt dokumentumokban való bemutatása is utal már arra, hogy sok plébánián a jövedelem még a hivatalosan elképzelt határt sem éri el. *Segesd is a szegény plébániák közé tartozik.* Nehéz lenne szemére vetni az iskolamesternek, hogy a tanítás mellett mellékjövedelmet is keresett, mert a

plébános sem élhetett volna meg, s tarthatta volna meg a plébániát a kolduló testvérek rendszeres alamizsnagyűjtése nélkül.(43)

De ez nem volt egyedülálló jelenség. A vidéki papság anyagi helyzete a veszprémi egyházmegyében általában igen rossz volt. Az 1815/17-es vizitációk utáni adatok szerint egy-két javadalmas apátságon és prépostságon kívül, melyeket a veszprémi kanonokok önmaguknak tartottak fenn, csak két plébánia jövedelme érte el a 700 forintot, legtöbbnek meg kellett elégednie 200–300 forinttal, de nagyon sok nem érte el a 200 forintos évi jövedelmet sem. Ez volt a helyzet Segesden is!

Egy káplán fizetése ekkor 150 forint volt évente. Ebből a plébános még levont 90 forintot élelmezés címén. A legtöbb káplánnak a szülei vették meg a ruhát és a cipőt, mert saját fizetéséből neki erre már nem tellett!(44)

Még ebben az esetben is előnyben voltak a vidéki káplánok, mert őket azért a plébános előnyösebben kezelte a sok „kijárás” miatt, és a filiák híveitől is csak kaptak néha valamit.

Rajzok, életképek az országból, az egyházmegyéből és Segesdről

Hogy mennyire szíven viselte Kurbély püspök egyházmegyéje és plébánosai sorsát, milyen részletesen érdeklődött megélhetési körülményeik iránt, azt a segesdi látogatás jegyzőkönyvéből már láttuk. De hasonló gondossággal törekedett papjai buzgóságának és hívei vallásosságának ébrentartására, mint ezt életrajzírója, Hermann Egyed mesteri kézzel rajzolta meg.(45)

1818

A nagyközönség előtt már kevésbé ismert a kortárs és segesdi földesúr gr. Széchenyi Ferenc munkássága, hasonlóan nemes szándékokkal. Bár nyilvános működése elején a politikában akkor divatos szabadelvű irányt követte, sőt belépett egy szabadkőműves páholyba is, de a már említett Martinovics-pör után gondolkodóba esik elvbarátai őszintesége és önzetlensége felett. Önvizsgálatának és útkeresésének eredménye lesz, hogy visszatér családjá ősi hitéhez, nemes törekvéseihez és korát meghazudtoló energiával áll munkába a keresztény hit és a katolikus világnézet térhódításának előmozdításához. 1810-ben családjával együtt Bécsbe költözik és baráti körében majd otthonában alakítja ki a katolikus elvek kidolgozásának egyik műhelyét. Nem fél az egyéni kiállástól sem.

Mivel a felelős vezetők nem tudtak megegyezni egy új bibliafordítás előkészítésében, Széchenyi felvásárolja Káldi fordításának még raktáron lévő 400 példányát és azokat osztja szét az országban. 1818-ban jelentős méretű katolikus könyvtárat alapít, mondván, hogy lenne már olvasóközönség a jó vallásos könyvekre is, csak ezekhez a könyvekhez nehéz hozzájutni. Példáját később többen is követik.

Egyik barátja, Jordánszky, hirdeti, hogy „a magyar vallási élet megújulása csak a fegyelmében, erkölceiben és tudásában megújult magyar papság útján érhető el”, s a hívekre pedig a plébániákon vallásos könyvtárak felállításával lehet hatni. Széchenyi e tervet támogatja teljes erejével egészen 1820-ban bekövetkezett haláláig.(46) Korai és ritka példája volt ő a sok emlegetett „világi apostolnak”.

Egyesek még ma is „egyházias romantikával” vádolják és megmosolyogják. Csak az a kár, hogy ilyen tevékeny „romntikus katolikus magyar” kevés volt már akkor, s ma sem nagy a számuk.

Ha valamit sajnálni lehet, az legfeljebb az, hogy aktivitását élete végén Bécsben fejtette már ki, s nem itthon, a hazájában.(47)

1821 Hatvanhat éves korában, *1821. május 27-én meghalt Kurbély György veszprémi püspök*. Nagy tervekkel és lelkesedéssel vette át egyházmegyéje vezetését, nagy kár azonban, hogy előbb a napóleoni háborúk okozta felfordulások, később pedig egészségi állapotának romlása megakadályozta nagy tervei megvalósításában. Egyházlátogatásairól készült jegyzőkönyvei és feljegyzései azonban ma is fontos források e kor jó ismeretéhez. Méltán tartja őt az egyházi történetírás kora egyik jellemző és kiváló főpásztorának.(48) Halála után a király két évig nem nevezi ki utódját.

Igaz, hogy I. Ferencnek újra megszorodtak politikai gondjai. Már az előző évben forradalmi megmozdulások törtek ki Spanyolországban és Nápolyban. A *novemberi Torgau-i (Szilézia) kongresszuson a nagyhatalmak úgy határoznak, hogy a forradalmi eszméknek fegyverrel kell ellentállni*. Ehhez pedig újra csak katonákra van szükség. A bécsi Haditanács kérésére a király elrendeli, hogy Magyarország az 1813-as és 1815-ös évekre elrendelt 90.000 ujoncból még mindig hátralévő 28.000 főt állítsa elő.

A vármegyék és a rendek az országgyűléshez fellebeznak, de a király vonakodik az országgyűlést egybehívni. Ekkor a rendeletekkel való kormányzás ellen a megyék a passzív ellenállás fegyveréhez nyúlnak.

1822 Egyházi vonatkozásban már évek óta megerősödött a gondolat, hogy a katolikus egyház életének a felfrissítésére nemzeti zsinatot kellene egybehívni. *Ez a zsinat 1822. szeptember 8-án meg is nyílik*, de a rossz előkészítés és a felületes tervek, inkább ötletek miatt hamar zátonyra is fut. Több javaslatán a kései jozefinizmus bélyegét hordja. A királyi hatalom önkényes beavatkozása következtében aztán a kudarc teljes lesz. „A határozatok – írja Hermann Egyed egyháztörténész – mint szétoperált hulladarabok a császári levéltár fiókjában sülyedtek el.”(49) Ennél súlyosabb és találóbb gyászbeszédet ritkán mondtak egy nemzeti zsinat felett!

Makay Antal rövid püspöksége Tomboló vihar Segesd felett

1823 *Makay Antal* személyében új püspököt kap a veszprémi egyházmegye *1823. március 2-án*. Mindössze két évig maradt hivatalában. 1825. január 8-án halt meg sümegi rezidenciáján. Rövid főpásztori működéséről még az egyházmegyei levéltárban is csak igen kevés adat van.(50) Csak annyit tudunk, hogy néhány plébániát azért sikerült meglátogatnia, de ezekről a látogatásokról nincs bővebb hírünk. De hogy Segesdre szándékában volt eljönni, arra utal a látogatásra előkészítő kérdőíve, amit ismertetni fogunk.

Ez év október 2-án hatalmas vihar separt végig Segesd és környéke felett. A bős szélrohamok felszakították és elvitték a templom és a torony teljes tetőzetét. Az idő sürgetett, a károkat feltétlenül ki kellett javítani még a tél beállta előtt. Kovács Ince házfőnök lelkes vezetésével a falu és környéke összefog. Mindenki mozgósítva érzi magát. Még a vármegye is a segítségükre siet és fogatokat ad, azaz rendel. Tallián József utasítására Szenyér 25, Mesztegnyő 26, Böhönye 10, Miháld 10, Padt 6, Inke 14, Szob 3, Alsó-Segesd 5,

Felső-Segesd 63 fogatot ad a szükséges fa és cserép leszállítására. Alsó- és Felső-Segesd lakói adták ezen felül a kétkezi munkásokat is. A környékbeli földesurak pénz- és építőanyag felajánlásával igyekeznek segíteni. Gróf Széchenyi Lajos és édesanyja 250 forintot, gróf Széchenyi Pál 2.000 cserepet, Inkey Antal 3.000 cserepet ajánlanak fel. Az egyszerűbb polgárok kisebb pénzadományaiból is jelentős összeg gyűlt egybe.

Ennyi jóakarat mellett nem csoda, hogy mire az első hó leesett, nagyjából már fedett volt az egész templomhajó. A munkát tavasszal folytatták lankadatlan erővel és olyan sikerrel, hogy *június 13-án* Lengyel András pápai tetőfedő mester az egész falu jelenlétében befejezve a torony rézkupoláját, arra feltűzhetette a szép új kovácsolt vaskeresztet.(51)

Goda Demeter ferences házfőnök és megbízott ferences plébános csaknem húsz oldalas jelentést ír Makay Antal püspök kérésére közeli látogatásának az előkészítésére.

1824

A kézirat első tíz oldala a ferences kolostor és templom történetét foglalja össze. Megtudjuk belőle azt is, hogy 1822-ben a Szent Antal tiszteletére öntött harang leesett álványáról és megrepedt. 1823-ban Veninpert Péter pécsi harangöntő mester öntötte újra, kicsit megnagyobbítva, úgy hogy jelen formájában 404 fontot nyomott. A templom orgonája 14 változatú. A filiák száma nem változott: *Alsó-Segesd, Felső- és Alsó-Bogát, Kónyi, Marton és Lapod* puszták.(52)

A hívek hűsége a templomhoz lankadatlan, amit egyébként a vihar okozta károk gyors kijavítása is igazolt már.

Kopácsi József veszprémi püspök

Királyi elhatározásból és római jóváhagyással 1825-ben *Kopácsy József került a veszprémi püspökség élére*. Székfoglalása után három évre, 1828 tavaszán Somogyban 72 plébániát látogatott meg, de a segesdi plébániai levéltárban nem találtam nyomát egy segesdi látogatásnak.(53) 1838-ban a király áthelyezi az esztergomi érseki székre, de a hagyományos bíborosi kinevezést nem kapja meg. Élete végéig a szemére vetik, hogy fiatal korában a rossz emlékű pozsonyi nagyszeminárium növendéke volt, s ezért a jozefinizmus gyanújával illették. Igen jó adminisztrátor volt. Sokat tett a vidéki és szegény plébániák anyagi helyzetének a javításáért. *Sok helyre, főképpen a szegény plébániákra, maga szerezte be a szükséges egyházi ruhákat és az új liturgikus könyveket*. A falusi iskolákat és a katolikus iskolákat is, ahol csak tehette, támogatta. Az országgyűlésen azonban igen sok ellenfele volt. A protestánsok részéről is sok támadás érte kompromisszumra nehezen hajlandó jelleme miatt. Következetes iskolatámogató magatartásáért is igyekeztek őt sokan elmarasztalni, holott éppen a kultúra tejesztése érdekében tett erőfeszítései és anyagi befektetései bírálhatók a legkevésbé.

1825. nov. 3-án az országgyűlés előtt gr. *Széchenyi István* birtokai egy évi jövedelmét, azaz 60.000 forintot ajánl fel a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására.

Még két kulturális hír ebből az évből: Budán nyomtatásban jelenik meg az első román és szlovák szótár.

1828 Kaposvár régi vágya teljesül: 1828-ban megkezdik az új megyeháza építését Polláck Mihály tervei szerint. A megyei élet megújulása ide hozza lassanként a megyei nemességet. A nagyobb földbirtokos családok telket vesznek, házat építenek mégha a megye távoli szélein laknak is. A Széchenyi család három telkéről tudunk. Igaz, Segesden sem kastélyuk, sem kisebb kúriájuk nem volt. Ha Somogyban jártak, legtöbbször Marcaliban, vagy Szentgyörgyváron szálltak meg.

1829 A török birodalom befolyásának határait mind keletebbre veti vissza a török-orosz háborút befejező *Drinápolyi béke* (1829. szept. 14.), amelynek értelmében a két hatalom garantálja Szerbia és a két román fejedelemség, Moldva és Oláhország autonómiáját. Az orosz befolyás a Duna torkolatáig terjed.

1830 Pesten és Budán, a politikai élet kiterelődésével párhuzamosan megélénkül az irodalmi és a szellemi élet is. A látogatottabb pesti templomokban neves hitszónokok tűnnek fel és a moralizáló stílust az eszmék és gondolatok párbaja váltja fel. *A nyugati liberalizmus túlzásaival a hazai keresztény újjászületés jegyében veszik fel a harcot.*

Széchenyi István gróf baráti köréhez tartozott *Albach Szaniszló* ferences hitszónok.(54) A pesti belvárosi ferences templomban tartott német nyelvű szentbeszédeit német és magyar nyelven nyomtatásban is kiadják, így azok eljuthatnak az ország legtávolabbi plébániáira is. Pesti szószéke körül pedig látni lehetett a polgárok és egyetemi tanárok közt, nemcsak az átutazó magyar püspököket és érsekeket, de József nádort is protestáns felesége kíséretében. Több protestáns lelkész barátságával tüntette ki.

A felvilágosodás és a racionalizmus elveit már ritkán hirdetik latinul, hanem mind gyakrabban németül és magyarul, így a katolikus ellenvéleményeket is ezeken a nyelveken fogalmazzák meg. A magyar nyelv térhódítása azonban már kétségtelen az egyházi prédikációkban, vitairatokban is, így illeszkedve be logikusan az egész országot érintő reformmozgalomba. *Gegő Elek* (Ut, Igazság, Élet, 1839) és *Gasparich Kilit* (Egyházi beszédek, 1834) a megújuló magyar ferences hitszónoklat legismertebb képviselői.(55) Könyveiket nemcsak az ország minden részén szétszórt ferences kolostorok könyvtáraiban lehet megtalálni, de hasznos kézikönyveknek bizonyulnak a falusi plébánosok parókiáin is.

A *segesdi rendház személyi állományában* még megtaláljuk a *magyarul, horvátul és németül tudó hitszónokokat*, ennek azonban logikus magyarázata van. A püspökök lelkesen támogatják a helyi búcsújárásokat, mert ezekben a népi vallásosság ápolásának és nevelésének nagyszerű lehetőségét látják, ugyanakkor a „városi intelligencia” racionalis jellegű befolyásával szemben a nép keresztény felfogását védik.

Segesd és a szomszédos falvak lakosságának elsöprő többsége magyar, mint erről az egyházlátogatási jegyzőkönyvek is tanúskodnak, de tizenöt-húsz kilométerre vannak a *horvátul és németül beszélő* csoportok a földesurak tömeges betelepítési akciói miatt és következtében. A segesdi búcsúkra ezek is eljönnek, és otthoni plébánosaik szívesen veszik igénybe az atyák alkalmi prédikációit, kíséreteit. E három nyelv ismerete a ladislaita ferences rendtartomány dél-dunántúli házaiban gyakori, mert szükséges. A Drávától délre pedig még inkább.

A politikai, társadalmi és kulturális (vallásos) megújulás mellett *gr. Széchenyi István* a gazdasági megújulás mellett is ládzsát tör: 1831-ben jelenik meg

Hitel című munkája, mely valóságos vitairodalmat szül. Ugyancsak ő alapítja meg, legalábbis ő az egyik kezdeményezője az Állattenyésztő Társaságnak, a később országossá fejlődő Gazdasági Egyletnek.

Politikai előrelátásból *I. Ferenc király kérésére szeptember 28-án fiát, V. Ferdinándot Pozsonyban magyar királlyá koronázzák.*

A magyar vármegyék gyűléseinek tanúsága szerint az országot Galicia felől súlyos *kolerajárvány* fenyegeti. A nép riadalma nagy, főképpen az áldozatok nagy száma miatt. *A vész Somogyban is szedte áldozatait.* A hivatalos jelentések szerint 392 megbetegedésről tudunk, ebből 246 halálos kimenetelű volt. Mivel azonban az ellenőrzés nem volt mindenütt egyformán szigorú, a tényleges áldozatok száma nagyobb lehetett.

A járvány megállítására elrendelt zárlatokat nem mindenütt magyarázták meg helyesen, vagy nem értették meg annak fontosságát, így az előírt korlátozások miatt több megyében, Zemplénben, Nógrádban, Sárosban a jobbágyok és a parasztok nyílt lázadásba kezdtek. Több helyütt a katonaságot kellett kirendelni a rend helyreállítására. Az elfogott vezetők ellen azonban a király megtiltja a statáriális törvények alkalmazását.

Somogy vármegye új főispánt kap Mérey Sándor személyében. 1832. április 30-án tartott beiktatása során Kacs Kovits Mihály táblabíró nagy ünnepélyességgel jelentette be, hogy az új kaposvári gimnázium alapjára Kopácsy József veszprémi püspök 6.000 forintot ajánlott fel! A bejelentés érthető lelkesedést váltott ki. Ezzel ugyanis nyilvánvaló lett, hogy a hajdan tervebe vett segesdi ferences gimnázium gondolatát egyházi részről is elejtették. (56) *S ezzel a megyei székváros tervének sikere megkétszereződött.* Mária Terézia óta ugyanis Segesd mezőváros jelentősége csökkent, Kaposváré pedig egyre nőtt! 1832

Pozsonyban 1833-ban fejezi be az országgyűlés az úrbéri rendezés vitáját. A megszavazott javaslatok engedélyezik a jobbágytelkek örökös megváltását, a jobbágytelki haszonvételek szabad adás-vevését, a jobbágyok szabad végrendelkezési jogát. Kimondják még, hogy a jobbágy és földesura perében az úriszék nem illetékes többé. Szavato lják a jobbágyok személy- és vagyonbiztonságát. Az alsó tábla e határozatát a felső tábla csak sok huzavona után szavazza meg. (57) 1833

V. Ferdinánd trónralépése Új törvények a magyar nyelv érdekében

Élete vége felé I. Ferenc király engedni kezdett korláto lt jozefinizmusából. A magyarok iránti rokonszenve ezzel ugyan nem nőtt meg, de a türelme mintha mégis nagyobb lett volna, s figyelme is a kimondottan magyar problémák iránt. Mintha ezzel az új magatartással fia trónra lépését igyekezett volna előkészíteni. 1835. március 3-án halt meg Bécsben. Örökébe fia lépett, V. Ferdinánd néven. (1835–1848) 1835

Az új király, sajnos, sem fizikailag, sem szellemileg nem született uralkodásra. Fogyatékos ságát az udvari tanács jól ismerte, s bár I. Ferenc fiatalabb gyermekei közt jóval tehetségesebbek is voltak, az örökösödési törvényt senki sem merte megkerülni, sem Bécsben, sem másutt a birodalomban. a Habsburg-ház, de méginkább Magyarország tragédiája, hogy ezekben a mozgalmas, átme-

neti és forradalmi időkben ilyen gyarló uralkodó kezébe került a legfőbb hatalom. (58)

A magyarok tragikus helyzetét csak súlyosbította, hogy a gyenge uralkodó mögött állandóan ott lesz Metternich herceg sötét árnyéka. A herceget ugyanis igazán nem lehet Magyarország jótévői és barátai közé sorolni.

1836 Az uralkodás mégis pozitív jelleggel indul, mert a reformmozgalmak győzelmének lehet elkönyvelni az 1836. március 2-án szentesített törvényeket. Főbb rendelkezéseik közül ki kell emelnünk a magyar nyelvre és a föld osztályozására kiadott határozatokat:

- a törvények hivatalos nyelve a magyar,
- a királyi tábla előtt magyarul is lehet pert indítani,
- ahol a templomban magyarul prédikálnak, ott az anyakönyvet is magyarul kell írni, vezetni,
- nem nemes is lehet felperes...

Az ötödik törvénycikk szabályozza az úrbéri telkek minőségét és terjedelmét és rendelkezik a tagosítás ügyében.

Somogy vármegye szántóit is osztályozzák minőség szerint és az úrbéri telkeket ennek arányában 22, 24 vagy 26 holdban állapítják meg. Az így minősített földekre használják az „osztályozott földek” elnevezést. (59)

A veszprémi egyházmegyében gr. Zichy megyéspüspök fogja rövidesen bevezetni a magyar nyelvű anyakönyvvezetést.

A házi krónikákra (Historia Domus) központi utasítást ugyan nem találtam, de *ezek nyelve is igazodni fog az anyakönyvezés nyelvéhez*, vagyis a latinról áttér a magyarra. Legalább is Segesd környékén. Északon, vagyis az északi vármegyék szlovákok által lakott részein a magyar mellett, vagy néha helyett, bevezetik a szlovákot, ami az evangélikus egyházban nyilvános vitát vált ki. *Somogy és Tolna, vagy Baranya német nyelvű falvaiban az anyakönyveket forgatva egységes eljárást megállapítani nem lehet: a helyi plébános döntésétől függött*, hogy milyen nyelven írta be a szükséges adatokat.

Ami pedig a földtörvényt illeti, a *segesdi plébánia földjeiről* eddig is tudtuk, hogy a szántók közepes értékűek voltak, a rétek pedig vizenyősek, tehát egészen biztos nem első osztályúak. A falu határában pedig jó is, rossz is megtalálható. (A probléma nem most, hanem majd húsz év múlva jelentkezik Segesd határában, az akkori tagosítás és földosztás során.)

1838 Kopácsy Józsefet a király a veszprémi püspöki székből az esztergomi érseki székre helyezi át, de Kopácsy még három évig vezeti a veszprémi egyházmegyét is.

1840 Miután V. Ferdinánd király 1840. május 4-én kegyelemben részesíti a szólás-szabadság vétke miatt elítélt politikai foglyokat (Kossuth május 10-én szabadul), *e hó 13-án* szentesíti az országgyűlés törvényeit. Az országgyűlés újabb 38.000 újoncot „ajánl” a hadseregbe, de a katonai elszállásolás és élelmezés ügyében külön bizottságot állít fel. Szabályozza a gyáralapítás és a csőd eljárás eddigi előírásait, s végül a bányavárosok kivételével *az egész országban szabad lakhatást biztosít a zsidó vallásúaknak. Azt is megengedi, hogy lakhelyükön üzletet nyissanak*. A kiskereskedelem fellendülését remélik ezektől a liberális jellegű törvényektől, főképpen a vidéken.

Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspöksége

Gróf Zichy Domonkost Rozsnyóból helyezte a király Veszprémbe 1842. febr. 20-án. A még fiatal, alig 36 éves főpásztor nagy lelkesedéssel és szívesen jött Veszprémbe, és állott munkába. Első tetteivel is sikerült megnyernie az egyházmegye papságának a rokonszenvét: a megrokkant és előregedett papok számára egy „emberséges otthont” akart létrehozni. Az alapítványhoz saját maga ezer forinttal járult. A veszprémi káptalan, a jó példán buzdulva, 1320 forintot adott össze...

1842

Püspöksége alatt lesz az egyházi ügyvitel hivatalos nyelve a magyar. Fontosabb intézkedései során szívesen kért tanácsot, hallgatta meg más véleményét. Sajnos, nem mindig volt módjában a bölcs véleményt követni, de a következményeket már viselnie kellett, mint ez az elhibázott káplánellenőrzésnél történt.

Plébánosaitól egyre több panaszt hallott arról, hogy egyes káplánok „botrányos módon élnek és engedetlenek, tiszteletlenek feletteseikkel szemben”, hogy a „szabadság eszméi megzavarták a fejüket, s elvetik a tekintélyt”, stb.

Tanácsért a bécsi apostoli nunciushoz fordult, s az ő tanácsára intézkedett úgy, hogy a plébánosok évenként bizalmas – titkos! – jelentést tegyenek a kancelláriának káplánjaik magaviseletéről. Amikor az utasítás közismertté vált, 18 esperesi kerületből 15 „fegyelmezetten tudomásul vette” a püspök eljárását, de három esperesi kerületből igen kemény kritikát kapott:

- a *sümei* ama aggodalmának adott kifejezést, hogy így a plébánosok és a káplánjaik közt a kapcsolatok még jobban el fognak mérgesedni,
- a *keszthelyiek* azt vetették a püspök szemére, hogy újra majd azok nem kapnak fenyítést, akik azt a legjobban megérdelnék, „kivált ha egy kis nemesi fény is környezi őket”,
- a *segedi* esperesi kerület papsága „a munkálkodó papság öntörvényadási jogát” hangoztatva *erélyesen és keményen tiltakozott az intézkedés ellen.*

A püspököt az bántotta a legjobban, hogy szándékát félreértették vagy félremagyarázták még mielőtt párbeszédbe kezdhetett volna, hiszen, terve szerint, őt inkább a felmerült *problémák* érdekelték, s nem a *személyek*, akik azokat felvették.(60)

Az egyházmegye vallási életének felmérésére bejárta a cseszneki, bakony-szombathelyi, veszprémi, palotai és füredi esperesi kerületeket, *de Segesdre már nem juthatott el, mivel somogyi útja a politikai helyzet alakulása miatt elmaradt.*

A bécsi nuncius szorgalmazására megírta jelentését egyházmegyéje állapotáról (1847. ápr. 1.), s ebből tudjuk, hogy híveinek száma kb. 400.000 volt, a plébániáké 220, a filiáké 920. Minden plébánián volt plébános; a káplánok száma 72, a papnövédeké 26.

1847

Működésének egy családi tragédia vetett véget. Görgey őrnagy 1848 szeptemberében „az ellenséggel való egyetértés gyanúja miatt” testvéröccsét, Zichy Ödönt főbelövette.

Az esemény országos szenzáció volt. A püspök a sok gyűlölettel és nagy hangon megindított rágalomhadjárat miatt előbb Salzburgba vonult vissza, majd 1849 nyarán a királynál is, és Rómában is beadta lemondását.(61)

A főpásztor családi tragédiája az egyházmegyében is nagy feszültséget szült. Somogy kezdettől fogva tartózkodással fogadta. De az egyházmegye többi részében a papok már a szívükbe fogadták. Kisapjai is szerették, mert a

tanulmányi rendet is már magyarul írta elő, részben új tanárok segítségével rendezte át, modernizálta. Az őt ért tragédia és annak következményei érzékenyen érintették őket.

Zichy Ödön „hazaárulása” közel sem látszott evidensnek. Maga Görgey is oldalakon át igazolja önmagát és eljárását a szabadságharc leverése után írt emlékirataiban. (Életem és működésem, Bpest 1988, I. 144–165.) Eljárását még ma is vitatja több történész. Zichy Ödönnek két „hibája” volt az adott időben: Fejér megye királyi adminisztrátora volt, és mint ilyent a politikai megye gyűlölte, és jobbágysai sem szerették keménykezű gazdálkodása miatt. Igazi vesztét talán mégis Jellasich iratai okozták, mert a horvát bán őt kereste meg, mint „a koronához és őfelségéhez hű adminisztrátort.” Az ítélet igazságosságáról a vita ma sincs teljesen lezárva. Minden „királyhű” adminisztrátort a szabadságharc alatt sem lőttek föbe, vagy akasztottak fel, s a civilekre sem alkalmazták mindenütt a katonai törvényszék előírásait...

1843– Protestánsok és katolikusok közt a vegyes házasságok kérdésében már
1844 régóta tartott a vita. II. József is foglalkozott a kérdéssel, s úgy vélte, hogy a problémát végképpen megoldotta. Sajnos, nem így lett. A gyermekek vallása, a házasság törvényessége kérdésében nagy országgyűlési viták folytak továbbra is.

Kopácsy József esztergomi érsek 1840. júl. 2-án pásztorlevelében felszólítja egyházmegyéje papjait, hogy ne áldják meg az olyan vegyes házasságokat, ahol a protestáns fél nem ad kötelezvényt a házasságból származó gyermekek katolikus neveléséről. *Levelét a veszprémi egyházmegyében is felolvasták, mivel itt még nem volt új püspök, és Kopácsy adminisztrálta tovább.*

Az esztergomi érsek levele ellen több vármegye is tiltakozását jelenti be (1841. január) és pénzbüntetést követelnek a vegyes házasságot megtagadó katolikus papok ellen. A Helytartótanács ugyan leállítja ezt a tiltakozó mozgalmat, de a kedélyek csak nem csillapodnak le, mert 1841. ápr. 13-án XVI. Gergely pápa védelmébe veszi Kopácsyt és megtiltja az egész magyar katolikus papságnak a vegyes házasságok egyházi megáldását. A pápai brevét a királyi hónapokig visszatartja ugyan, de kihirdetését (közvetételét) megtiltani nem meri.

A kérdés újabb országgyűlési tárgyalását így elkerülni már nem lehet. Az 1843/44 országgyűlés úgy dönt, hogy a csak protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasság is érvényes és törvényes. De az önként adott reverzálist (kötelezvényt) az új törvény is elismeri kötelezőnek. Ezentúl egyébként mindenki szabadon választhatja meg, és változtathatja meg vallását, ehhez sem hathetes előzetes oktatás, sem külön királyi engedély nem kell.

Az országos vita és az új törvény különös kihatással *nem volt a segesdi helyzetre, és a protestánsok-katolikusok kapcsolataira.* A két közösség anyakönyvei szerint már azelőtt is legfeljebb ötévenként volt egy-egy áttérés a vegyes házasságok miatt. Egy idő óta már ezt sem jelzik az anyakönyvek. Úgy látszik, mintha az elmúlt évtizedek alatt itt már kialakult volna egy bizonyos „fair play”, mondjuk bizonyos jószomszédi viszony, melyben közös igyekezettel próbálták elkerülni a belső konfliktusokat. Ha volt valami versengés, az inkább abban mutatkozott meg, hogy mindegyik fél igyekezett templomát és annak környékét vonzóbbá tenni saját híveinek a megtartására, hagyományaik és szokásaik szerint.

Varga Farkas házfőnök idején, 1843-ban, a katolikus templom előtti téren új nagy kőkeresztet állítanak fel. De új kőkeresztet kap a temető is Felső-Seges-

den. A templom előttit Szép János, a temetőit Bakos László és családja állíttatja „Isten nagyobb dicsőségére”.(62)

A zágrábi horvát országgyűlés szeptember-októberi ülésszakán megmutatkozó erős magyarelles hangulat aggodalmat kelt a szomszédos Somogy megyében. 1845

Tartományfőnöki utasításra összeállítják a segesdi ferences kolostor könyvtárának a katalógusát. Eszerint a könyvtár állománya ebben az évben 1014 kötet volt.(63)

Élve a törvényadta lehetőségekkel, egymás után alakulnak a különböző Egyesületek és Társulatok. 1846. április 5-én tartja alakuló ülését a Balatoni Gőzhajózási Társaság, mely elnökévé gróf Széchenyi Istvánt választja meg. A Balaton első gőzhajóját szeptember 21-én bocsátják vízre Balatonfüreden. A „Kisfaludy” nevet viseli. 1846

Márton Lukács házfőnöksége alatt a segesdi „kegykápolna” restaurálásra szorul. A megyéspüspök engedélyével és a Széchenyi család segítségével a munkát szerencsésen befejezik még a nyári búcsújárások megindulása előtt. A krónikás külön feljegyzi, hogy ez alkalommal a Fájdalmas Szűz szobrán „a trónust is renoválni kellett”.(64) – Ez a szép szobor talán az egervári kastélykápolna lebontásakor került Segesdre.

1846. októberében Kovács Elek lesz a somogyszobi plébános. Gyenge egészségű ember lévén – ezért is küldte főpásztora erdős vidékű falura! – többször kéri a szomszédos ferences atyákat lelkipásztori munkájában való segítségre. Főképpen a temetéseknél, különösen rossz időben. Petty József iskolamester és kántor mellett így gyakran lehet látni Somogyszobon az atyák jellegzetes szerzetesi ruháját. Legtöbbször Dolmányos Emil és Barta Sándor atyák mennek kíséretbe. Kovács Elek plébános 1852. április 19-én halt meg, 33 éves korában. Temetésére a segesdi ferencesek testületileg vonultak ki.(65)

A pápai követ továbbra is Bécsben él és onnét figyeli a magyar egyház életét. 1847 április 1-én az ő kérésére küldi meg Rómába gróf Zichy Domonkos terjedelmes jelentését egyházmegyéje állapotáról. A kimutatás számait már ismertettük.(66) 1847

P. Horváth Hilárion ferences hitszónok, az Evangélium hirdetése mellett szívesen fest is. Ez év nyarán befejezi Krisztus keresztútját ábrázoló 14 stáció megfestését és a sorozatot a templom falára fel is szögezik... A krónikás is meg lehetett elégedve a munkával, mert hozzáteszi: „fáradozásáért és szép munkájáért jutalmazza meg őt Isten, kit egyedül illet Tisztelet és Dicsőség...”(67)

Miközben Segesden P. Hilárion Krisztus szenvedésén elmélkedett, az országban jelentős dolgok történtek.

Ez év januárjában, József főherceg nádor halála után a király a nádori tisztelet nem tölti be, hanem fiát, István főherceget Magyarország királyi helytartójává nevezi ki.

Február végén megjelenik Pesten gr. Széchenyi István Politikai programtörvények c. munkája, melyben éles hangon támadja Kossuth radikális politikáját, amelyet veszélyesnek tart az ország jövője szempontjából.

Április 20-án Kossuth még válaszol Széchenyi kritikájára a „Jelenkor” hasábjain, de már inkább figyel a mögötte felsorakozó radikális szellemű ifjúságra.

A június 6-7-én megtartott Ellenzéki Naggyűlés elfogadja a Kossuth-Deák kettőtől által megfogalmazott Ellenzéki Nyilatkozatot. Ez még mindig a párbeszéd és nem a törés, szakítás szellemében született meg.

Augusztus 30-án István főherceg elfoglalja Budán a Magyar Királyi Helytartótanács elnöki tisztségét, októberben pedig beiktatják Pest megye főispáni hivatalába.

Ezen az ünnepségen szerepel először hivatalosan a fiatal *Ferenc József* főherceg, akinek magyar nyelvű beszédeit nagy lelkesedéssel hallgatják a magyar politikusok és többször nyíltan meg is éljenzik.(68) A beszédek szövegét ugyan két magyar udvari ember, Apponyi György és Szőgyény László írta, de a főherceg hibátlan magyar kiejtése és meggyőző hangja mindenkinek feltűnt.

E rövid tartózkodás alatt nyolc beszédet mondott a fiatal főherceg, és a fogadásokon tüntetőleg kereste a magyar politikusok társaságát és velük szívesen beszélt országos dolgokról. Nyelv, történelem és földrajz tanára Nemeskürty Kis Pál kanonok volt és nem vallott szegényt tanítványával.

A főherceg egyébként könnyen gyakorolhatta a magyart született magyarok közt, amikor a *keszthelyi Festetics, vagy a nagycenki Széchenyi birtokokon tartózkodott kedves sportja, a vadászat gyakorlása alkalmával.*

Azok, akik ezen az 1847-es őszön még megéljenezték, nem sejtették előre, hogy egy év múlva mennyi keserűséget és gondot okoz majd nekik a királlyá előléptetett ifjú Habsburg.

Forradalmi tavasz 1848-ban

1848 Az 1847/48-as tél úgy kezdődött, mint a legtöbb magyar tél: köddel, hideg esővel, faggal, s karácsonyra-újévre hóeséssel, békés, családi hangulatban. De januártól kezdve minden megváltozott: előbb Pestet, majd az egész országot a forradalom láza szállta meg. De ez a láz külföldön ütötte fel előbb a fejét.

Január 12-én Palermóban kitört a forradalom. Híre megjött ugyan, de Palermo ekkor még messze volt.

Februárban az országgyűlés felső táblája elvben még elfogadta a jobbágyterhek kötelező örökváltságáról szóló törvényjavaslatot, de „a haladás győzelmének örömét” megzavarta a *február 12-i* párizsi forradalom híre. Volt, aki aggódott már, de volt, aki éppen most tudott csak örülni.

A tavasz eljöttével az események meggyorsultak.

Március 3-án a biztató párizsi hírek hallatára, Kossuth Lajos Pozsonyban az országgyűlés kerületi ülése elé terjesztette felirati javaslatát a közteherviséletről, a kárpótlással egybekötött jobbágyfelszabadításról, a nép politikai jogokkal való felhatalmazásáról és a reformok biztosítékaként felelős parlamenti kormány kinevezéséről.

Március 9-én Széchenyi István kérte az uralkodót, hogy a sürgős reformok mielőbb biztosítására nevezze ki őt királyi biztosnak. A király nem válaszolt.

Március 11-én Irinyi József az Ellenzéki Kör nevében a legsürgősebb teendőket összefoglalva megszerkesztette a 12 pontot. A pesti Pilvax kávéházban az ifjúság e 12 pontot elfogadta már másnap.

Március 13-án Bécsben is kitört a forradalom.

Március 14-én a bécsi forradalom hírére a pest-budai fiatalok másnapra nagy tüntetést szerveztek a szabadság eszményeinek diadalra juttatásáért.

Március 15-én győzött a nemzeti forradalom eszméje Pesten.

Március 18-án az országgyűlés mindkét táblája elfogadta a közteherviselésről, az úrbéri szolgáltatások utólagos állami kárpótlással történő azonnali megszüntetéséről és az egyházi tized eltörléséről szóló törvényjavaslatokat.

Március 28-án István főherceg, nádor felhatalmazása alapján megalakította az Országos Ideiglenes Bizottságot, míg az országgyűlés a király elé terjesztette a független, felelős magyar kormányról szóló törvényjavaslatát...

....

Miközben Pozsonyban és Pest-Budán ezek történtek, *Segesden, Márton Lukács házfőnörsége idején, Páter Hilárion festő a keresztúti stációk befejezése után a főoltár szent Lászlót ábrázoló képét restaurálta és a kopott részeket az egész oltáron eredeti fényükben állította vissza „Isten nagyobb dicsőségére és ennek a nevezetes esztendőnek az emlékére, amikor március 15-én a szegény és nyomorult népnek a szabadság újra visszaadatott”* – jegyezte fel a segedi krónikás barát.(69)

....

Az 1848-as pozsonyi és pesti eseményekről *Madarász László és Inkey Zsigmond követek értesítették Somogy vármegyét, de sokkal tekervényesebb stílusban: „Kiszámíthatatlan értékű az a kincs, melyet a Magyar Haza összes millió közt Somogy vármegye majd harmadfél száz ezer népének haza hozni mi lettünk szerencsések.”*(70)

A somogyi követek, az izgalom elmúltával, már közérthetőbben üdvözölték a forradalmi vívmányokat, melyek következtében „egyszerre tűntek el a szabadságot sértő sok szabadságok, a jogot bántó sok jogok, az igazságot kijátszó kiváltságok”.(71)

A megye hangulatát jól érzékelteti a *Kaposvárott március 22-én* megtartott tüntetés, melyről Xantus János ügyvéd így írt a *Pesti Hírlapban*: „Nagy néptömeg hullámozott a város utcáin, minden középületen nemzeti zászlók lobogtak. A posta és a sorsjátékhivatal a fekete sasát nemzeti lobogóval váltá fel. Este a város fényesen ki volt világítva, a polgárőrség zene mellett járt fel alá, minden arcon öröm és meglegedettség volt olvasható.”(72)

Másnap, *március 23-án* a megyegyűlés állandó bizottmányt alakít, hogy figyelemmel kísérje az országos és megyei eseményeket és a „veszélyes követelmények megelőzéséről gondoskodjék”.(73)

Somogyban az utolsó rendi megyei gyűlést május 1-én tartották meg, amikor is az önmagát oszlatta fel és a vármegye politikai és közigazgatási vezetését a Megyei Közigazgatási Bizottmánynak adta át.

....

A *segedi krónikás barát* „nevezetes esztendőt” említett, a megyei gyűlés azonban már tart „veszélyes fejlemények” lehetőségétől is. Ennek is észlelni lehet első szelét.

Március 23-án V. Ferdinánd király Jellasic Josip bárót horvát bánná és zágrábi hadsereg főparancsnokká nevezte ki. Jellasic magyargyűlöletét mindenki ismerte. Somogyban sem volt titok.

Március 28-án „átdolgozásra” visszaküldte az országgyűlésnek a március 18-i és 23-i törvényjavaslatokat a magyarok ellen hangolt király.

Április 7-én a király kinevezte ugyan az első független, felelős magyar kormányt, de *április 25-én* Jellasic báró már a horvátokat az elszakadás felé vezeti.

Bécs még forrong, Prága még hangos, de a császári generálisok már gyűjtik ezredeiket.

Május 15-én az utcákat előzőnlő bécsi néptől megrettenve, a királyi udvar Innsburckba menekül.

Június 16-án Alfred Windischgrätz herceg császárhú csapatai leverik a prágai forradalmat.

Június 24-én az osztrák császári kormány 150.000 forintot küld Jellasich tábornoknak katonái gyors és jó felszerelésére.

Július 25-én az itáliai Custozánál az öreg Radetzky generális fényes győzelmet arat a felkelők seregein és ezzel megmenti a Habsburg-ház észak-itáliai helyzetét.

Augusztus 6-án Radetzky ezredei bevonulnak Milánóba.

Augusztus 31-én Jellasich „helyreállítja a rendet” a kulcspozícióban fekvő Fiumében. Majd bécsi utasításra és a zágrábi Szábor felhatalmazása alapján seregeit a magyar határ felé indítja útnak.

Szeptember 11-én Jellasich ezredei *Varasdnál, Perlaknál és Légrádnál* átkelnek a Dráván és pusztítva, fosztogatva, gyűjtogatva megindulnak a Balaton felé.

Szeptember 13-án a közvetlen veszélybe került Dél-Dunántúl megyéiben Batthyány Lajos miniszterelnök elrendeli a népfelkelést.

A dél-somogyi falvakban meghúzzák a vészharangot.

Most már semmi kétség: „Az ellenség itt jár a kertek alatt, a határban, a házaikra tört...”

Fegyverrel jött, fegyverrel kell vele szembeszállni.

Ott, ahol lehet, és úgy ahogy lehet.

+

Somogy és Segesd történetében új fejezet kezdődik...

UTÓSZÓ

BÁR SEJTETTEM, SŐT TUDTAM, HOGY hazai történelmi témáról írni külföldön, merész, kockázatos és fáradságos vállalkozás lesz; komoly problémák nélkül el sem képzelhető. A munkaterv megvalósítása során a nehézségek a vártaknál is nagyobbak voltak.

Igaz, elterjedt vélemény a köztudatban, hogy a bécsi könyvtárakban és levéltárakban minden megtalálható, ami 1918-ig Magyarországon megjelent, s a bécsiek vendégszeretetéről csak köszönettel és dicsérettel szólhat minden magyar kutató. Bizalommal fordultam én is bécsi ismerőseimhez és barátaimhoz, annál is inkább, mert harminckét évig a hatalmon lévők engedelmes hivatalnokai egyszerűen kitiltottak szülőhazámból. A hazai könyvtárak és levéltárak így számomra elérhetetlen messzeségbe kerültek három hosszú évtizeden át.

Éppen ezért csak hálával tudok gondolni a bécsi Osztrák Állami Könyvtár és Levéltár vezetőire és munkatársaikra, a Hadilevéltár kutatóira és dolgozóira, akik türelemmel és szakértelemmel siettek segítségemre kutatásaim során.

Köszönetet mondok a Bécsi Ferences Könyvtárban és Levéltárban, az Eisensadt-i Tartományi Könyvtárban és Levéltárban dolgozó barátaimnak is.

De sokkal tartozom a Párizsi Egyetemi Könyvtár (Sorbonne), a párizsi Katolikus Egyetem (Institut Catholique) Könyvtára, a Hadtörténeti Könyvtár (aux Invalides) és Múzeum (Musée de l'Armée), a Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale), a jezsuita atyák Chantilly-ben lévő Akadémiai Könyvtára (Les Fontaines) szíves könyvtárosainak és levéltárosainak is. Pozsonyban M. N. Balogh és Ph. Dr. Alzbeta-Sissy Zahradnikova történészek nemcsak szakismeretükkel, de nyelvtudásukkal is segítettek.

Ennyi külföldi támogatás mellett sem nélkülözhettem a hazai segítséget, ez természetes. Meg is kaptam mindig, hála Dr. Kanyar Józsefnek, a kaposvári Megyei Levéltár kiérdemesült igazgatójának, a magyar helytörténeti kutatás vezéralakjának, Dr. Magyar Kálmánnak, a kaposvári Megyei Múzeum tudományos munkatársának, Dr. Erdős Mátyás kanonoknak, az esztergomi Főszékesegyházi és Primási Könyvtár igazgatójának, Dr. Körmendy József prépost-plébánosnak, a veszprémi Püspöki Levéltár és Könyvtár igazgatójának és Dr. Török Józsefnek, a budapesti Katolikus Teológiai Akadémia tanárának.

A ferences rend történeténél mindig számíthattam P. Damien Vorreux és P. Théophile Desbonnets párizsi, és Dr. P. Szántó Konrád budapesti rendi történészek közreműködésére.

Az ősi budapest-belvárosi Ferences Könyvtár és Levéltár ugyan elpusztult a hazai könyvtárrombolások korszakában, de Budán, a Margit körúton, mindig kitüntető szívességgel fogadtak. Testvéri köszönet érte.

A segesdi helytörténeti és topográfiai problémák megoldásában P. Bozsoky Sándor Lehel, volt segesdi katolikus plébános és Bencze Imre, volt községi

tanácselnök pontos helyismeretükkel frissítették fel régi ismereteimet. Később Dr. Mohr Tamás polgármester és Veszler József főjegyző baráti támogatására mindig számíthattam.

Utoljára említem, de nem utolsónak, Szepesi Zsuzsát, a M.T.A. Zenetudományi Intézetének könyvtárosát, aki a hazai szakcikkék tömegét juttatta el párizsi címemre xeroxmásolatban. Fogadja itt is, és még egyszer igen hálás köszönetemet.

+

1995-ben lesz a Nagyboldogasszony tiszteletére emelt első segesdi ferences templom felszentelésnek 700 éves jubileuma.

Tisztelettel ajánlom ezt az írást a szentelést végző Rád nembeli III. Benedek püspök történelmi utódjának,

Dr. SZENDI JÓZSEF
veszprémi éreknek

és az első ismert somogyi ispán, Atha comes hivatala – mutatis mutandis – mai képviselőjének,

Dr. GYENESSEI ISTVÁNNAK,
Somogy Vármegye Megyei Gyűlése Elnökének,

de legfőképpen

SEGESD NAGYKÖZSÉG ÉS KÖRNYÉKE POLGÁRAINAK,
az öregeknek és a fiataloknak,

megbecsülésem és szeretetem jeléül

Párizsban, 1993 június 27-én, Szent László király ünnepén

*Bozsóky Pál Gerő
ny. ferences pap-tanár*

A SEGESDI KATOLIKUS PLÉBÁNOSOK NÉVSORA

- 1687–1848
1687. Barchich Bernardin
1688. Mayr Izaiás
1690. Fábiánchich Péter
1691. Kravevich Tamás
1692. Fábiánchich Pál
1693. Kravevich Tamás
1696. Fábiánchich Pál
1697–1701. Helyi zavarok miatt ismeretlen
1701. Fábiánchich Pál
1703. Kravek Tamás
1704–1724. Kuruc háborúk. Négy világi pap ideiglenesen. Kettő zágrábi, kettő veszprémi egyházmegyes.
1717–1721. Tapolcsányi János, veszpr. egyhm.
1724–1731. Filóczy Adalbert ferences
Kecskés Apollinár ferences
1734. Csala Didák
1745. Both Jakab
1749. Pölöskefőy Alajos
1750. Bakonaky Timót
1751. Molnár Antal
1754. Bakonaky Timót
1755. Molnár Antal
1756. Péntek Cirjék
1768. Takó Ernő
1769. Horiács Apollinár
1770. Mahomfay Menyhért
1771. Mitterpacher Ferenc
1773. Horiács Apollinár
1775. Szita Honor
1777. Chinorányi Honorát
1778. Kovács Aquilin, Kerznay Berárd és Chinorányi Honorát
1779. Hóriács Apollinár
1780. Kiss Bernát
1783. Zsidics Ágoston
1791. Fabsich Antal
1794. Szabó Porfir
1799. Dömök Imre
1800. Fabsich Antal
1803. Horváth Szerafin
1804. Horváth Hiláron
1807. Dömök Imre
1808. Göncz Gaudenc
1810. Kubinyi Tádé
1812. Kunits Jakab
1813. Takács László
1815. Dömök Imre
1816. Németh Ignác
1818. Horváth Sebestyén
1822. Kovács Ince
1824. Goda Dömötör
1827. Tóth Domonkos
1833. Balogh Libór
1836. Varga Wolfgang Farkas
1841. Simon Péter
1842. Varga Wolfgang Farkas
1845. Marton Lukács
1847. Tóth Domonkos
1849. Szekeres Szaniszló

A veszprémi püspöki kancelláriában ezeknek a páteroknak adta meg a megyés püspök a megbízott plébánosi kinevezést.

JEGYZETEK

I. DUNÁNTÚL, SOMOGY ÉS SEGESD A HONFOGLALÁS ELŐTT

- 1 Victor Bérard: Résurrection d'Homère, chap. VIII. Hippokratesz görög orvos K. e. 460-377 közt élt.
- 2 Hérodotosz: IV. könyve. – Európa ókori, görög és latin forrásairól, az „európai fogalom” kialakulásáról és fejlődéséről gazdag és sokrétű információval szolgál: Denis de Rougemont: Vingt-huit siècles d'Europe, Paris, 1961.; – A gazdasági és kulturális erők egybefonódásáról a fogalom kikristályosodásában: volt professzorom cikke André Varagnac: Comment est née l'Europe, Paris, Table Ronde, no 113, ma is sok érvényes megállapítást tartalmaz. – Uttörő munkának számít Gordon East: Géographie Historique de l'Europe, Paris, 1939. és V. Gordon Childe: L'aube de la civilisation européenne, Paris, 1949. – A népvándorlások döntő befolyását az európai történelem kialakulásában Henri Pirenne: Histoire de l'Europe, des invasions au XVI. s., Paris-Bruxelles, 1917 és Emilienne Demougeot: La formation de l'Europe et les invasions barbares, Paris 1979. – Közép-Európával részletesebben is foglalkozik, bár egyes megállapításait csak fenntartással lehet elfogadni: J. Aulneau: Histoire de l'Europe Centrale, Paris, 1926. – Jó összefoglalót ad az amerikai Yale Egyetem tanára, Robert S. Lopez: Naissance de l'Europe, Paris, 1962 és az Edinburghi Egyetemről Denys Hay: Europe, The Emergence of an Idea, Edinburgh University Press, 1957. – Ismeretterjesztő szándékkal íródott, de biztos dokumentációval: René Sédillot: Survol de l'Histoire de l'Europe, Paris, 1967. – Még ma is aktuális reflexiókat tartalmaz Gonzague de Reynold: Qu'est-ce que l'Europe? c. műve, mely a svájci Fribourg-ban jelent meg 1941-ben.
- 3 A régészeti leletek rövid összeállításában sokat merítettem Kocztur Éva könyvéből: Somogy megye régészeti leletkatasztere, Régészeti Füzetek, Magyar Nemzeti Múzeum kiad. Budapest, 1964. Az ő bőséges anyagát még kiegészítettem Dr. Magyar Kálmán és Dr. Bakay Kornél újabb kutatásainak eredményeivel. Könnyen hozzáférhető pontos adatok vannak még a Szántó Gábor által szerkesztett A szép táju Somogy, Kaposvár, 1978-as kiadású műben is. – Az egyes korok kutatásait foglalja össze Nándor Lalicz: Dieux d'argile, L'âge de pierre et du cuivre en Hongrie, Coll. Hereditas, Corvina, Budapest, 1970; Tibor Kovács: L'âge du bronze, Budapest, 1977; Miklós Szabó: Sur les traces des Celtes en Hongrie, Budapest, 1971. – Utoljára emlitem, de nem utolsónak, a Szombathy Viktor szerkesztésében megjelent két kiváló munkát: A magyar régészet regénye, Budapest, 1968, és Régészeti barangolások Magyarországon, Budapest, 1983.
- 4 Szántó Gábor: A szép táju Somogy, 7 és kv.
- 5 U.o.
- 6 Kocztur Éva: i. m. a községek címszavai alatt.
- 7 Ugyanott és ugyanúgy.
- 8 Barkóczy László – Róna István – Mócsy András: Pannonia története, Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.; 11. lap és kv. – Jó dokumentációval szolgál (illusztrációval is) Hajnóczi Gyula: Pannonia romjai, Budapest, 1987. – Felbecsülhetetlen munka még ma is Mócsy professzor úr cikke a Realencyclopédie-ben a Pannonia címszó alatt.
- 9 A keltákkal kapcsolatban Szabó Miklós említett műve mellett még felhasználtam É. B. Bonis: Die Kelten, in Archäologische Funde in Ungarn, Budapest, 1956 és H. Hubert: Les Celtes et l'expansion celtique, Paris, 1950.
- 10 Első történelmi nyomait Ausztriában találták meg a XIX. században, innét az elnevezés. Részletesebben v. ö. Szabó Miklós idézett francia nyelvű könyvét.
- 11 Rómáról és a római történészekről szólva, Mócsy professzor úr idézett Realencyclopédie-béli cikkén kívül még felhasználtam Jean Hatzfeld: Histoire de la Grèce ancienne (főképpen az átmeneti korszak miatt), Paris, 1962.; André Piganiol: Histoire de Rome, Paris, 1962.; Tacite: Annales, trad. Burnof et Bornecq, Paris, 1965. Tacite: Histoires, trad. Henri Ailloud, Paris, 1975. Mind a három jegyzetekkel. Ma is elengedhetetlen kézikönyv a római történe-

- lemről *Mommsen*: Histoire romaine, Paris, 1985, a legújabb kiadás két kötetben. 1145+1084 oldalon.
- 12 A római hódítás haladásáról és fázisairól részletesebben: *Barkóczi-Bóna-Mócsy*: Pannonia története, és *Andreas Mócsy*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest, 1959. És természetesen *Mommsennél*.
- 13 Vell. Pat. II. 96.
- 14 A. Mócsy: Die Bevölkerung, 128; A. Mócsy: Acta Historica Hung. 1956 (IV) 241.
- 15 A. Mócsy: Die Bevölkerung, 129. és kv.
- 16 *Petrus Ransanus*: A magyarok történetének rövid foglalata, Budapest, 1985. Ford. Blazovits László és Sz. Galántai Erzsébet. Pannonia hatáiról és nevééről a II. fejezetben, 58-78.
- 17 A Jáfet mitológiáról részletesebben: *Denis de Rougemont*: i. m. 23-29. – *Szent Jeromos* idézett műve: Liber Hebraicarum questionum in Genesim. – A kérdéssel más oldalról foglalkozik *Gonzague de Reynolds*: La formation de l'Europe. I. 110-112.
- 18 A panis=kenyér elméletéről *Petrus Ransanus* i. m. 74-75
- 18 *Petrus Ransanus*, i. m. 75-77.
- 19 *Kis Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Budapest, 1980. 498.; *Melich János*: Szláv jövevényszavaink. I, 2, 10. (Budapest, 1903-1905)
- 20 *Gerhard Langmann*: Die Markomannenkriege, 166/167 bis 180, Militärhistorisches Institut, Wien, 1981.
- 21 *Peter Connolly*: Vingt ans dans la Légion, in Numéro spécial 93/1987/, Historia, (tört. folyóirat) Paris. 49-52.
- 22 *Catherine Sallers*: A pied, à cheval et en voiture, (a római polgárok közlekedési lehetőségeiről), in Historia, francia tört. folyóirat, 1987, Num. spéc. 93. Paris. 26-33.
- 23 A vita fő témája Krisztus istenfiúsága. Az általános egyház elítélte a tévtant, mely szerint a Fiú, mint az Atyától különböző személy, nem lehet Isten, nem születhetett az Atya lényegéből s öröktől fogva, hanem általa lett, az Atyának alkotása, nemlétezőből lett, kezdete volt, tehát Istentől lényegében különbözik, de a teremtmények felett áll és az Isten mindent általa teremtett; Istennek csak fogadott Fia, ezért csak átvitt értelemben lehet Istennek nevezni. – Az arianizmussal részletesebben foglalkozik *Szántó Konrád*: A Katolikus Egyház története, Budapest, 1987, I. 149-169.
- 24 A népvándorlások korának ismertetésére egész könyvtár van. Munkánk során a nagy magyar klasszikusok mellett még használtuk A. Ch. de Guttenberg: L'Occident en formation, Paris, 1963.; *Edward H. Freeman*: Histoire de l'Europe, Paris, 1929.; *N. J. G. Pounds*: Géographie historique de l'Europe, Paris 1950.; *Louis Halpen*: Les Barbares, Paris, 1930.; *Daniel Rops*: L'Eglise des Temps Barbares, Paris, 1950.; *Marcel Brion*: Théodoric, roi des ostrogoths, Paris, 1935. 454-526.; *Augustin Fliche et Victor Martin*: Histoire de l'Eglise, Paris, III. IV. V. köt. *Jacques Zeiler*: Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes, Paris, 1918.; *Emilienne Demougeot*: La formation de l'Europe et les invasions barbares, Paris, 1979, I-II.
- 25 A hunok történetéről és Attiláról két újabb francia könyv aratott nagy sikert: *René Grousset*: L'Empire des Steppes, Attila, Gengis Khan, Tamerlan, Paris, 1982 és *Maurice Bouvier-Ajam*: Attila, le Fléau de Dieu, Paris, 1982. Az előbbi bőséges forrás-tanulmányával főképpen a kínai és koreai, valamint a tatár birodalmakról, az utóbbi a hunokról szóló bőséges információival. A Tamerlan-kutatás eddig is népszerű volt Franciaországban, de Attiláról leginkább csak a legendás kép maradt fenn, holott eddig sem hiányoztak a beható kutatások és a nagy dokumantációs anyaggal rendelkező publikációk. Német nyelven sokáig *De Groot*: Hunnen der vorchristlichen Zeit, Berlin, 1921 jelentett tekintélyt és franciául *Deguignes*: Histoire générale des Huns, des Turcs et des Tartares, I-V, Paris, 1756-58. Bár ez utóbbi több megállapítása már elévült. Még ma is jól használható *Amédée Thierry*: Histoire d'Attila et de ses successeurs jusqu'à l'établissement des Hongrois en Europe, 2 vol. Paris, 1884. Főképpen görög és latin forrásainak bő idézésével tűnt ki *Marcel Brion*: La vie d'Attila, Paris, 1928. Újabban *J. Otto Maenchen-Helfen*: The world of the Huns, studies in their History and Culture, a Kaliforniai Egyetem kiadásában, a legszigorúbb tudományos kritikát is kiállja. Külön értéke még nagyszerű ikonográfiája. Német nyelven hasonló igényességgel készült *Franc Altheim*: Geschichte der Hunnen, I-V, Berlin, 1962-1975. c. műve. – Magyar szerzőktől idegen nyelven is megjelent több publikáció. Ezek közül kettőt feltétlenül meg kell említeni: *M. Párducz*: Die ethnischen probleme der Hunnenzeit in Ungar, Budapest, 1963 és *László Makkai*: Histoire du peuple hongrois des origines à la conquête du pays, ami a valójában egy fejezete csak a Roanne-ban, *Horwath* által kiadott és *Pamlényi Erwin* által szerkesztett *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours* c. monumentális műnek. Pöndör László fordítása. – Erősen polémikus hangú: *Charles Jordan*: César et Attila en Gaule, Paris, 1947.

- 26 Marcel Brion: Théodoric, roi des ostrogoths, Paris, 1935. – De még ma is jó referencia marad Gibbon monumentális műve: Decline and Fall of the Roman Empire, főképpen M. Oliphant Smeaton jegyzeteivel a későbbi kiadásokban. Rövid de biztos eligazítást ad De Buat: Histoire des Peuples d'Europe; ugyancsak haszonnal olvasható még Grotius: Historia Gothorum c. műve is. – Egyháztörténeti vonatkozásban Daniel Rops: L'Église des Temps Barbares, Paris, 1950 az eligazító. Jó dokumentációval. Kulturtörténeti szempontból figyelemre méltó még Paul Petit: Histoire générale de l'Empire romain, 3. Le Bas-Empire néhány jegyzete. /Paris, 1974./ Még ma is az egyik legjobb összefoglaló munka: Pierre Courcel: Histoire littéraire des grandes invasions germaniques, Paris, 1965.
- 26b René Grousset: L'Empire des Steppes, 226-234.; N. Fettich: Das Kunstgewerbe der Awarenzeit in Ungarn, Arch. Hungarica, 1926.; Andreas Alföldi: Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde, Eurasia septemtrionalis antiqua, IX. 1934. – A Somogy megyei avar emlékek rendszeres kutatását már szorgalmazta a Somogy megyei Régészeti és Történelmi Társulat 1879–1881-i dátummal publikált első évkönyve; ez a szám közli az első katalogizált leleteket is. A legteljesebb összefoglalót Koczur Éva idézett művében olvastuk eddig.
- 27 Petneházy Mály Bice: Segesd, Bogát, szakdolgozat, 1980. 23. lap. Helyszínen készített rajzzal, „betérképezve” a major hajdani haranglábja és a tó közé. Sajnos, ezt a halastavat a Tszcs megalakításakor kiszáraitották és felszántották. Az idősebbek közt talán még van aki meg tudná pontosan jelölni a határait.
- 28 P. Pethő Lénárd levele a birtokomban. – Az általános történetben az átmeneti időről: A. Alföldi: Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, Berlin, 1926.; ugyanő: Attila in Menschen die Geschichte machten, 1930 és L'idée de domination chez Attila, in Nouvelle Revue Hongroise, 1932. – A dunántúli frank behatásról: E. Amman: L'Époque carolingienne, in Histoire de l'Eglise, de Fliche-Martin, vol. V.
- 29 Dr. Magyar Kálmán: Somogy Megye múltjáról, in Levéltári Évkönyv, No. 15. 1984, 20. lap. fénykép; a tanulmány teljes címe: Források Somogy honfoglaló nemzetségről, s ebben a bodrogi ásátásának ismertetése. 18-27 lap, az évkönyv külön lenyomatában. – Liber és Libera istenekről és tiszteletükről: La Grande Encyclopédie Larousse, é. n. XXII. 172; Daremberg et Saglio: Dictionnaire des antiquités grecques et de romaines, Paris, 1918, vol. L-M. 1189-1191; Histoire Générale des Religions (Quillet) Vol. II. Grèce et Rome, éd. Paris 1944, 333. – Mint a görög-római istenek tiszteletében általában, Liber-Libera tiszteletében is volt fejlődés. Ha a klasszikus korban első sorban magántiszteletnek voltak hősei, később tiszteletük bekapcsolódott a nyilvános életbe is Ünnepek március 17-én volt, ezek voltak a Liberáliák, és ott, ahol a római állampolgárok városban éltek, ekkor adták át ünnepélyesen a toga virilist (toga libera) a felserdült ifjaknak. Tehát ebben az esetben nyilvános tisztelet illette őket. – Bodrogi környékén ilyen népes római városról nem tudunk, így ha Magyar Kálmánnal azt képzeljük el, hogy a bodrogi márványplakett valami nyilvános tiszteleti helyről származik, akkor csak nagyon messziről kerülhetett ide; ami nincs kizárva.
- 30 Jacques Zeller: Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes, Paris, 1918. Daniel Rops: L'Église des Apôtres et des Martyrs, Paris, 1948.; Claude Lepelly: L'empire romain et le christianisme, Paris, 1969.; Fliche et Martin, Histoire de l'Eglise, Jacques Zeller: De la fin du II. s. à la paix constantinienne.; Szántó Konrád: A Katolikus Egyház története, I. Budapest, 1987, 79-149.; A pannoniai szentekről: Bangha Béla: Katolikus Lexikon, Budapest, 1932, III. 485-486.; Részletes életrajzokról: Vies des Saints et des Bienheureux, avec l'historique des fêtes, par les RR. PP. Bénédictins de Paris, 1935-1959, I-XIII vol. Mindegyik szentről az ünnepük dátumánál. Hasonlóképpen az Acta Sanctorum és a Martyrologium Romanum konzultációjánál.
- 31 H. Delahay: Les Légendes grecques des saints militaires, Paris, 1909. 103-109 és 159-263; AA. SS. t. XIV. (1937), 375-377.; Bénédictins de Paris, 8 oct. t. 10. 224-227.
- 32 AA. SS. febr. 23. – Dom Reinart: Acta Martyrum sincera, 1689, 456.; Bénédictins de Paris, II. 23 février. 471-473.
- 33 AA. SS. március 26.; Bénédictins de Paris, III. 26 mars, 555.
- 34 AA. SS. március 27.; Bénédictins de Paris, III. 27 mars, 572-573.; Dictionnaire d'histoire et de géographie religieuse, tom. II. col. 176.
- 35 AA. SS. apr. 6.; Daniel Rops: L'Église des Apôtres et des Martyrs, 481.
- 36 AA. SS. apr. 9.; Bénédictins de Paris: IV. 9. avr. 202.
- 37 AA. SS. apr. 28.; D. R. Acta Martyrum sincera: 435.; Bénédictins de Paris, IV. 688-690.; A párizsi bencések évkönyvei szerint a vértanúság esztendeje 304.
- 38 AA. SS. 4. jun.; Bénédictins de Paris, VI. 66-67.
- 39 Delahay: Comment. in Martyrologium Hierosolitanum, 352. Bénédictins de Paris: VII. 81.
- 40 Basilla: AA. SS. T. VII. 515-516.; Delahay: i. m. 475.; Bénédictins de Paris, VII. 578. – Anastasia: Zeiler: i. m. 84-88. Az ereklék translációja (átvitele) 807 körül.

- 41 AA. SS. nov. 8. TIII.; *Bénédictins de Paris*: XI. 249-268.; *Zeiler* i. m. 88-104.; *Andreas Alföldi*: Untergang, passim.; *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek, Budapest, 1981, 313.; *Simonyi Dénes*: Pécs „Quinque ecclesiae” nevének eredetéről, *Antik tanulmányok*, 6/1959, 101-103.
- 42 *Ijjas Antal*: Szentek élete, Budapest, 1968, II. 319-322.
- 43 A fenékpusztai keresztény bazilika romjaival kapcsolatban írta *Sági Károly*: Pannonia lassan elenyészik c. cikkében (in *Szombathy Viktor*: Régészeti barangolások Magyarországon): „...a kereszténység létét és folyamatosságát a Keszthely határában álló fenékpusztai erőd őkeresztény bazilikája is igazolja. A bazilikát az erőd egyik világi rendeltetésű épületéből alakították ki a 380-as években. 455-ben az erőddel egyetemben elpusztult, de csakhamar kibővítve építették újjá. Az új templom a 630-as évekig maradt fenn, amikor is az erőd ellenséges támadás áldozata lett. A rombolást követő ismételt újjáépítés során kapta azt a hármas szentélyzáródást, amit konzervált alapfalai ma is szemléltetnek. A IX. században támpillérekkel erősítették meg az öreg templomot, s déli oldalához kis kápolnát építettek. (900 körül a honfoglaló magyarok ostromának esett áldozatul az erőd, s ekkor égett le a templom is, amit többé nem építettek már újjá...” (i.m. 112.) – *A Balaton mellett a kereszténység folyamatosságához így kétség nem férhet.*
- 44 *J. Zeiler*: Les origines chrétiennes... 597-598.
- 45 U.o.
- 46 *J. Zeiler*: i. m. 573-577.
- 47 *Daniel Rops*: L'Église des Apôtres et des Martyrs, 562-563.; *Szántó Konrád*: A Katolikus Egyház Története II.-259-stb. *J. Zeiler*: Les Origines... chrétiennes... 440-474.
- 48 *Daniel Rops*: L'Église des Apôtres... 534-554.; *J. Zeiler*: Les Origines, 205-292.; *Szántó Konrád*: A Kat. Egyh. tört. I. 149-157.
- 49 *Várnai Dezső*: Római kori kereskedelmi és hadiutak Pannoniában, in *Műemlékvédelem*, XVIII. 4. 203-213.; *Nagy Lajos*: Magyarország a rómaiak korában, in *Magyarország... Vereckétől napjainkig*, I. 21-49.
- 50 *Bénédictins de Paris*, VII. 162-166.; *Dvornik*: Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, Prague, 1933.; *Fliche et Martin*: Hist. de l'Église, VI. 367-372.; *Szántó Konrád*: A Kat. Egyh. Tört. I. 275-276, 309.
- 51 *Györffy György*: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, kortársak és krónikások híradásai, Budapest, 1986. 201.
- 52 *U. O.* részlet a Bajorok és karantánok megtéréséről, c. krónikából, Horváth János fordítása.
- 53 II. János-Pál pápa cseh-szlovákiai látogatása során, 1990.

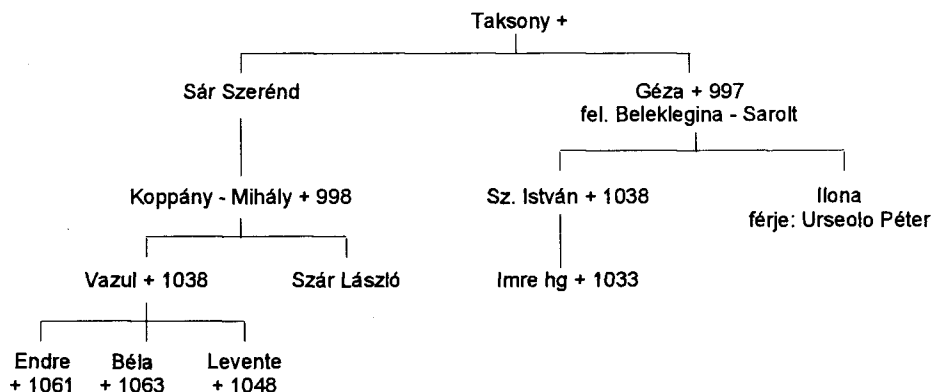
II. AZ ŐSHAZÁTÓL A KÁRPÁTOKIG

- 1 A magyarság őstörténeténél leginkább a nagytekintélyű összefoglalókat használtam: *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig, Budapest, 1903. – *Hóman Bálint és Szekfű Gyula*: Magyar nemzet története, I. (írta Hóman Bálint) Budapest, 1935. *Szombathy Viktor*: Az őshazától a Kárpátokig, Budapest, 1985. – Az újabb kutatások fényében: *László Gyula*: A kettős honfoglalás, Budapest, 1978. – A forrásgyűjteményeknél rendelkezésemre álltak: *Johan Georg Schwandtner*: Scriptores rerum hungaricanum, I-III. Bécs, 1746-1748; *Endlicher István*: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Sangallen, 1849; *Mátyás Flórián* Flórianus: Historiae Hungariae Fontes Domestici, I-IV. Pécs, 1881-1885. Egyes részletkérdésben a következő szerzőknél kerestem eligazítást vagy kiegészítést: *László Gyula*: A honfoglaló magyar nép élete, Budapest, 1988.; *Györffy György*: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, Budapest, 1986.; *Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai, Budapest, 1984.; *Benda Kálmán*: Magyarország történeti kronológiája, Budapest, 1983. – A többi szerzőt idézésük során jelzem.
- 2 A Cirill-legenda. Fordította Kniezsa István. In *Györffy György*: A magyarok elődeiről, 127.
- 3 A Metód-legenda. Fordította Kniezsa István. Ugyanott, 128.
- 4 Kivonatok Ibn Ruszta és Gardizi írásaiból, fordította Czeglédi Károly, in *Györffy György*: A magyarok elődeiről, 84-89.
- 5 A honfoglalás főforrásai továbbra is Anonymus és Kézai krónikái és Regino évkönyve. A részletkérdéseknél a felhasznált forrásokat, vagy későbbi történelmi esszéket jelezni fogom.
- 6 *Hóman Bálint* (Hóman-Szekfű): I. 118-121. – *Pauler Gyula*: A Magyar Nemzet Története az Árpád-házi királyok alatt, I-II. Budapest, 1899.: I. 4-7.
- 7 A megtelepedésről: *Hóman Bálint*: A honfoglaló törzsek megtelepedése, Turul, 1912, és A magyarok honfoglalása és elhelyezése, Magyar Nyelvt. Kézikönyve, I. 7. 1923, 34-50. – *Melich János*: A honfoglaláskori Magyarország, A. M. Nyelvt. kézikönyve, 2. 1925, 1-29.

- Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet, Budapest, 1948. – Csánki Dezső: Árpád és Árpádok, Budapest, 1896. Részben ma már vitatott Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről, Századok, 1877. Csakúgy mint Karácsonyi János cikke: A honfoglalás és Erdély, Katolikus Szemle, 1896. Bőséges forrásanyaga miatt többször használtam Szilágyi Marcali: Magyar Nemzet Története c. munkáját és Dér József: Pogány magyarság c. művét. /Bpest, 1938./ Pais Dezső: Magyar Anonymus fordítása és jegyzetei /Budapest, 1926/ ma is nagy szolgálatot tesz történetünk legfontosabb krónikájának az elemzéséhez. A problematika mai kiértékeléséhez Györffy György: Anonymus, Rejtély avagy történelmi forrás, Budapest, 1988. c. könyvét használtam.
- 8 Karácsonyi János: Árpád birtokai, in Csánki Dezső: Árpád és Árpádok, 139-145.
- 9 Gombos Alvin: Catalogus Fontium, 2039. – Györffy: A magyarok elődeiről, 228.
- 10 Györffy György: A magyarok elődeiről, 73.
- 11 Kristó Gyula: Az Augsburgi csata, Budapest, 1985, 53
- 12 Györffy György: Krónikáink, 120.
- 13 Pais Dezső: Osób. Az anonymusi honfoglaláshagyomány hiteléhez. MNy, 1928, 92-95, 169-175.
- 14 Magyar Kálmán: A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása, Kaposvár, 1988. 16-18.
- 15 Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig, 3 kötet, Budapest. III. 45. – Csánki: Hunyadiak, III. 251.
- 16 Györffy: Krónikáink, 119.
- 17 Györffy: A magyarok elődeiről, 231.
- 18 Gombos: Catalogus, 346. – Györffy: Krónikáink, 119. – Györffy: A magyarok elődeiről, 267-268.
- 19 A magyarok megtelepedése, a vezérek szállásai, in Magyarország története, szerk. Bartha Antal, 1984. I. 626.
- 20 Kristó Gyula: Az augsburgi csata, 67-71.
- 21 Györffy György: István király és műve, Budapest, 1983. 118-119. – Bartha: Magyarország története, I. 749. /A fejezet szerzője Györffy./
- 22 Györffy: Anonymus, 83-84.
- 23 Szombathy Viktor: Az őshazától a Kárpátokig, 280-283.
- 24 Györffy: Krónikáink...
- 25 Bartha: Magyarország története, Honfoglalás és megtelepedés, I. 606-610.
- 26 A kalandozások politikai és anyagi indítékait részletesen tárgyalja Vajay Szabolcs: Der Eintritt des ungarischen Stämmebundes in die europäische Geschichte, Mainz, 1968. Ha ilyen világos bemutatásban nem is, de lényegében már megtaláljuk ezeket az okokat az előző összefoglaló munkákban is: Katona: Historia critica primorum Hungariae ducum, Pestini, 1778. – Szabó Károly: A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig, Budapest, 1869. – Pauler Gyula: Magyarország tört. az Árpád-házi királyok alatt, I. 8-16.
- 27 Tournus.
- 28 Bartha: i. m. I. 670.
- 29 Szabó Károly: A magyar vezérek...passim.
- 30 Györffy György: Bizánc szerepe a magyarok megtérésében, Kortárs, 1975, 11. sz. 1788-1192. – Hóman-Szekfü: i. m. I. 164-166.
- 31 Részletesebben: Kristó Gyula: Az augsburgi csata, Budapest, 1985, 81-97.
- 32 Bartha: i. m. I. 713.
- 33 Hóman-Szekfü: i. m. I. 166-169. – Györffy György: István király, 67-120. – Herman Egyed: A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig, München, 1973. 12-18.
- 34 Szent István nagyobbik legendája, 2. 3. – A továbbiakban idézeteinket Érszegi Géza válogatásából vesszük, mely Árpád-kori legendák és Intelmek címen jelent meg Budapesten, 1983-ban.
- 35 Pilgrim, másként Pilgrim, passauai püspök valóban a szíven viselte a magyarok megtérítését és ezért több papját küldte misszionáriusként Magyarországra. 974-ben hosszú jelentést küld VI. Benedek pápának, s ebben a levélben több ezer magyar megkereszteléséről számol már be. Erdemei elismerésére és tekintélyének növelésére a pápától érseki címet és rangot kér. Megokolásul még azt is megemlíti, hogy így a munkája eredményesebb lehetne. Ez a kinevezés azonban egyházi főhatóságot is jelentett volna a keresztyény magyarok felett. Géza fejedelem azonban ezt már igen rossz néven vette s a külföldi befolyás meggátolására, Pilgrim papjait kiutasította az országból.
- 36 Szent Wolfgang /+994/ Sváországban született 924 körül, tanulmányait Reichenauban végezte. Amikor volt diáktársa, Henrik, családi összekötései révén Würzburgba ment, ő is vele tartott. Amikor Henrik Trier püspöke lett, a káptalani iskolát Wolfgangra bízta.

Henrik halála után átment Einsiedelbe és a bencés szerzetesek közé kérte felvételét. Pappá szentelése után a császár tudtával indult 971-ben a magyarok megtérítésére. De csak rövid ideig élt itt, és a Rába vonalán és Nyitra vidékén túl nem is jutott, mert a császár hazarendelte. 972-ben már Regensburg püspöke. Bölcs előrelátását mutatja, hogy megalapította a prágai püspökséget, hogy mint missziós-püspökség ugyan, de már teljes jogú székhely, a megtért cseheket kivonja a német papok befolyása alól. II. Henrik bajor herceg reá bízta gyermekei nevelését is, és így került közelebbi kapcsolatba Gizellával, akit majd István király vesz feleségül. V.Ö. *Szántó Konrád*: Boldog Gizella első magyar királyné élete, Budapest, 1988.

- 37 *Szent Adalbert* /+997/, Szlavnik fehér-horvát herceg fia, a francia Cluny szerzetesi megújulási mozgalom híve, a breuvnowi cseh bencés kolostor alapítója, majd prágai püspök. II. Boleszláv vérengző természetű cseh király intrikákkal teli udvarából menekülve jut el Esztergomba, Géza fejedelem udvarába, 995-ben. Itt ismerte meg az ifjú István herceget, talán tanította is, de bizonyára ő bérálta meg. Az is több mint valószínű, hogy István házassága ügyében Géza az ő véleményét is kikérte. Sokáig nem maradhatott Géza udvarában, mert püspöki hivatala és méginkább missziós hivatása újra útra szelítette. A még pogány poroszok megtérítésére indult, akik 997-ben meggyilkolták. Sírja Rómában van, a Szent Bertalan templomban. A magyar Bélák benne tisztelik védőszentjüket. Ünnepe április 23-án van.
- 38 *Solymos*: Kik és milyen nyelven hirdették az evangéliumot pogány őseinknek, Magyar Sion, 1879, 21-28.
- 39 *A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára*, 1975, 5-8. – *Györffy György*: Szent István, 181-183.
- 39b Köztudott, hogy a pannonthalmi bencés kolostort Géza fejedelem kezdte építeni, Szent István fejezte be, és ő állította ki a hivatalos alapítólevelet is. Hasonló esettel állunk szemben a veszprémvölgyi apácák esetében is, akiket Sarolt hívott meg ide, de csak Szent Istvántól kapták meg a hivatalos alapítólevelet.
- 40 *Györffy György* szerint 17 éves lehetett amikor átvette a hatalmat. Szent István... 120.
- 41 Szent István nagyobbik legendája, *Érszegi*: Árpádkori legendák, 30.
- 42 *Györffy I.*: Szent István... 60, 116-121.
- 43 Hogy Somogy déli határa átment a Dráván, azt ma már minden történész feltételezi. De eltérnek a vélemények arról, hogy milyen jogon került ide Koppány, sőt személye körül is sok a vita még ma is. *Bakay Kornél* „A Magyar Államalapítás” c. munkájában, Budapest, 1981, azt a feltevést vallja /50-58/, hogy Koppánynak egy öccse is lett volna, aki életben maradt, s ez Vazul lenne, aki később Szent István öregkorában, összeesküvést szervezett a hatalom átvételére. (Vagy ő, vagy a hívei, hogy az országot éppen visszavezessék a nemzeti-pogány állapotba, mint azt Koppány tervezte volna.) Tételének igazolására felhozott érveit azonban nem tartjuk döntőnek. – *Karácsonyi János* Magyarország Egyháztörténetében /1929,5./ állítja, hogy Koppányt is megkeresztelték még ifjú korában és a kereszténységben Mihály nevet kapta volna, amiről azonban megbízható forrásunk nincs. István és Koppány rokonságát pedig így látja:

De már *Pauler Gyula* is kimutatta (Árpádh. királyok, 26–30), hogy Géza testvére Mihály volt és nem Szár Szerénd. Ebben a mai történészek is megegyeznek, mint *Györffy* is jelzi (Szent István, 99.) – Mihály, Géza testvére „rendetlen életét” talán azzal is magyarázhatnánk, hogy élete végéig halálosan bántotta, hogy a hatalomból István is, mint már Géza, teljesen kizárta. Ezt a „kisemmizést” Vazul sem tudta elfogadni, s ez lett később tragédiájának az oka, mert Imre halála után jogosultnak érezte magát a hatalom átvételére, amire azonban István nem gondolhatott a keresztény „idoneitas”, alkalmasság elve szerint, mivel Vazul élete nem volt keresztény... A Koppány-birtok nagyságáról: *Györffy*: Szent István., 101. Szár Szerénd családját (így Koppányt is) nem szent István szorította vissza Somogyba, hanem már Géza, negyedszázados uralkodása alatt. Ennek a birtokpolitikának részleteit azonban nem ismerjük.

- 44 *Koppány somogyi uradalmát nem nevezhetjük dukátusnak.* – *Györffy* írja egyik tanulmányában (A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig, Századok, 1958, 47–48). „A dukátus kérdésének monografikus feldolgozása nincs. Pedig e tárgy megérdekelte volna, mert a dukátus ország volt az országban.” – *Kristó Gyula* egy hosszú tanulmányt szentelt a kérdésnek. (A XI. századi hercegség története Magyarországon, Budapest, 1974.) De már könyve címe is jelzi, hogy igazi dukátusról csak a keresztény királyság felállítása után beszélhetünk. Erre idézi a XIV. századi krónika-kompozíció szavait, amely I. Endre és Béla herceg idejéről írja: „Magyarországnak ez volt az első felosztása” – *Hec igitur prima regni huius divisio*” (Script. Rer. Hung. I. 345.) Történelmileg tény, hogy vidéki uraságok – valóságos kiskirályok – voltak azelőtt is, hiszen Koppány leverése után került sor még Gyula, Ajtony és Vata leverésére és „birtokaik” elvételére, felosztására. Vazul lázadása (?) merénylete – során már semmiféle birtoktestről, felkelésről nincs szó, sem csatáról, ami ezzel járt volna. Itt a trónöröklés kérdése volt az indíték. Később I. Endre és Salamon közt pedig már a *regnum* (királyság) és a *hercegség* (dukátus) küzdelmének vagyunk a tanúi. (*Kristó i.m. 60 és kv.*) Ez inkább azt igazolja, hogy a trónutódlás, a hatalomátvétel új szabályait még nem asszimilálta a vezető réteg. Ez azonban nem kimondottan magyar jelenség, hiszen a trónkövetelők vagy trónbirtoklók harcaira számos példával szolgál az európai történelem. – *Kristó* felfogását *Györffy* természetesen nem osztja. Véleménye szerint a keresztény dukátus a vándor-pogány népek (barbárok) életmódjából természetszerűleg alakult ki. Magyar példákkal élve: Árpád fia Levente a három kabar törzs archónja volt már (DAI I. 174–177.) Árpád fia Zsolt a kazárok és a székelyek által lakott Bihar ura (SRH I.49,101–105), Tas fia Lél szálláshelye a Nyitra vidéke (u.o. 166–291). – Itt lakik majd Vazul is. – Koppány apja Zerind a somogyi „dukátus” ura (SRH.I. 313–315). Ez az utóbbi a számunkra a fontosabb, mert itt – mint *Györffy* kiemeli (Szent István, 588.) – a Magyar Krónika XI. század végi szövege István korát illetően „Hungaria monarchonjáról” beszél, de szószerint említi István „regnumát” és Zerind „dukátusát”. A terminológia Nagy Károly idejére utal, annak befolyása felismerhető. – A különböző kifejezésekre még megjegyzendő, hogy a latin *civitas* egyaránt jelenthet várost, polgárságot, közösségi területet, de államot is. A görögből vett *monarchia* inkább egyeduralkodást, egyeduralkodást fémjelez. A latin *rex*-ből alakított *regnum* királyságot és uralkodást egyképpen jelent. A *dux*-ból származott *dukátus* vezérseget, főparancsnokságot jelent elsősorban, s csak később lett belőle „területi uralkodás”, „hercegség”, vezetés alatt lévő (esetleg időleges tulajdon) bizonyos táj, terület, majd országrész. (Vö. *Györffy*: i.m. 587.) De az *imperium* szónak is hasonló a pályafutása: az elsődleges parancs-ból lett előbb hatalom, majd uralkodás és birodalom. Mint a *res publica* is előbb általános (városi) közügyeket jelentett és csak később lett belőle államügy, a birodalom vezetésének fogalma. Az államot jelentő *status*-t *Györffy* is csak Machiavelli óta származtatja (1514) az általa megjelölt „lo stato” kifejezés után, amiből a mai állam fogalma lett általánossá. (*Györffy*: i.m. 588.)
- Visszatérve a magyar őstörténetre, Zerind (és így Koppány) somogyi birtoka/birtoklása „esetleg” érthető dukátusnak is. De nyitott kérdés marad még így is: Zerind a déli országhatáron lévő birtokait bizalmi alapon kapta-e Gézától, vagy Géza fejedelemsége idején, avagy éppen ellenkezőleg, a központi hatalomból való kiszorításának a biztos jele? Vagy csak azért maradt itt meg, mert ez volt utolsó törvényes családi öröksége? És ezt Géza minden központosító igyekezete ellenére is meg tudta őrizni. – Koppány családi helyzetére vonatkozólag *Karácsonyitól* előbb idézett álláspontot ma már nem lehet elfogadni. A mai, legvalószínűbb elképzelést *Györffy* így foglalta össze: Tarhos (Árpád fia) nemzette Tevelt, Tevel nemzette Tormást és Zerindet (Szár Szerényt) és Zerind nemzette Koppányt. Koppány családját, vagy gyermekeit az ősi krónikák közül egy sem említi. Úgy látszik a „dukátusával” együtt elveszítette egész családját(!). – Géza nagyfejedelmnek volt egy testvére: Mihály, ennek a fia volt Vazul. Vazulnak pedig három fia volt: Endre, Béla és Levente. (*Györffy* i.m. 62) Később mind a hárommal találkozunk a magyar történelemben.

- Hogy Vazul semmiképpen sem lehetett Koppány öccse, vagy származéka, azt abból is látni, hogy az ősi források ezt nem említik (SRH I. 172,173,206,311,318 és kv.) és az Árpádok családi történetét ábrázolva, más véleményen van *Wertner Mór*: Az Árpádok családi történetében és legutóbb *Váczy Péter* is. (A Vazul-hagyomány középkori kutfőinkben, Lev. Közl.1940–41, 308–338). *Hogy Vazul valószínűleg udvari intrika áldozata lett, azt már Katona is sejtette*: Hist. Critica, I. 402. Véleménye szerint Péter pártja lehetett az okozója.
- 45 Ősi hagyományból tudjuk, hogy Gizellával a népes hadseregen, a főurakon és udvari papokon kívül *300 nehéz fegyverzetű bajor lovag* is érkezett Magyarországra. Koppány felkelő hadai ellen megindított és István által vezetett hadseregben ezek minden bizonnyal ott voltak. Tehát ténylegesen is részt vettek a Veszprém melletti csatában, hiszen azért jöttek, hogy úrnőjük érdekeit védjék. Harcedzett, tapasztalt vezérek nevét a krónikák megőrizték. Az ő katonai taktikai tudásuknak tudható be, hogy Koppányt olyan terepen kényszerítették az ütközetre, amely Szent István seregének kedvezett.
- 46 Tar Szeréndet éppen azért nevezték „tar”-nak, mert fejét az ősi pogány szokás szerint borotváltatta.
- 47 A veszprémi apáca kolostor hivatalos alapítása csak 1018 körül történt és már István király nevéhez fűződik. A görög apácák veszprémi tartózkodására három okból gondolunk: a) Saroltat a bizánci egyházban keresztelték meg, ebben a hitben nőtt fel, mint fejedelemné valószínűleg követte a bizánci udvari szokásokat is, ahol az apácákat a császárnő közelében látni, b) a veszprémi alapítólevél görög nyelven íródott, nővérek számára (védelmére) készült, tehát azok görögök voltak, amikor István közösségüket hivatalosan is befogadta. Gyakori szokás azonban a kolostor alapításoknál, hogy a hivatalos aktus előtt már egy szerzetesi közösség kipróbálja a hely alkalmasságát (Pannonhalmát is Géza kezdte építeni), c) Sarolt a veszprémi csata idején már özvegy volt. Az is bizánci császári hagyomány – mely átment a nyugati egyházba is – hogy az özvegy lett uralkodónő, férje halála után különös képpen számított az apácák társaságára és imájára. Tételes történelmi dokumentumunk azonban nincs sem Sarolt veszprémi tartózkodásáról, sem a görög szerzetesnők ittlétéről 997-ben. *Balassa László–Kralovánszky Alán*: Veszprém, 1983, Budapest, 19–25. (– Szent István alapítólevele idején Sarolt már nem élt. A király csak maga, hitvese és gyermekei üdvét említi meg oklevelében. Szent István, aki a római egyházat választotta a királyság megalapításakor, ok nélkül nem hívott volna be görög apácákat. Gizella pedig hozhatott volna latin szerzetesnőket is hazájából. Ha ezt nem tette, csak azért lehetett, mert a görög nővérek már itt voltak Sarolt idejéből! – A görög kolostorokról részletesebben: *Moravcsik Gyula*: Görögnyelvű monostorok Szent István korában, Szent István Emlékkönyv, Budapest 1938., I. 39 – skv.
- 48 *Karácsonyi János*: A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre, Nagyvárad, 1927, 9–13.

III. SOMOGY ÉS SEGESD A KERESZTÉNY MAGYAR KIRÁLYSÁG ELSŐ SZÁZADAIBAN

- 1 Szent István nagyobbik legendájából. A legenda új fordításában *Eszéki Géza*: Árpád-kori legendák, 40.
- 2 A koronázás dátumáról még ma sem ült el egészen a történészek vitája. A koronázással kapcsolatos vitát részletesen tárgyalja *Györffy*: Szent István, 148–162. oldalon. Véleményét osztja *Bogyay Tamás* is. (Stephanus Rex, Budapest, 1988, 47–49). *Bakay Kornél*: A Magyar államalapításban megelégszik egyszerűen az 1000. év karácsonyának az említésével, holott nem az ünnepen, hanem annak oktaváján, nyolcadán történt, mint ez számos nyugati keresztény államban ekkor szokásban volt; sőt még századokkal később is. (i.m. 188–189.) *Karácsonyi* azonban 1001. augusztus 17-re teszi az ünnepélyes aktus dátumát. Érvelése ma már nem tartható.
- 3 Az egyházmegyék megszervezéséről részletesebben: *Pauler Gyula*: Árpád-házi királyok; I. 38–45. – *Györffy*: Szent István, 181–190. *Hermann Eged*: A Kat. Egyh. Tört. Magyarországon, 25–32.
- 4 A megyék és egyházmegyék egymáshoz való kapcsolatáról szóló vitát részletesen összefoglalja *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon, Budapest, 1988, 208–238.
- 5 *Hartvik* püspök legendája, *Erszegi*: i.m. 40.
- 6 Hogy Somogy megye területe – a veszprémi püspök joghatósága – a Dráván túl is áterjedt, arra abból is következtethetünk, hogy a zágrábi püspökség alapításakor, az aláírók neve

- közt az oklevélen megtaláljuk az esztergomi és a bácsi érsekek neve mellett a veszprémi püspök nevét is. (Pauler: Árpádházi királyok, I. 395.)
- 7 A Veszprémi Egyházmegye papságának névtára, 1975, 5. – *Balassa László-Kralovánszky Alán*: Veszprém, 12–15. – *Gutheil Jenő*: Magyarország kereszténysége Szent István előtt, Vigilia, 1960, 459–466. *Püspöki Nagy Péter*: Szent István egyházszervezete. Előzmények, kánonjogi háttér, in Szent István és kora, szerk. Glatz Ferenc és Kardos József, 1989, 59–80.
- 8 *Györffy György*: Szent István, 182–183. – Nem értünk azonban egyet Györffyyvel amikor azt írja, hogy a püspök hatásköre kezdetben nem terjedt ki Somogyra, mivel az a pannonhalmi bencésekre bízott, hogy ők hirdessék ott az evangéliumot. Hogy Somogy a bencések missziós területe volt, az nem vitás. A pannonhalmi főapát azonban nem rendelkezik a pappászentelés lelki hatalmával, sem nem szervezhette meg kánonilag az egyházmegyéhez tartozó megye területén a helyi hierarchiát. Számos templomot építettek a hittérítők, melyeket kezdetben az apátok maguknak akartak megtartani, de a veszprémi püspök visszakövetelte őket, ha kellett kánoni eljárással is. – Az egyházmegye (megye) déli határáról még *Pauler*: Árpádházi Királyok, I.42. – *Hermann Egyed* (A Kat. Egyh. Tört. 28.) Somogy megyét szintén kezdettől fogva a veszprémi püspök joghatósága alatt tudja.
- 9 *Györffy*: Szent István, 243.
- 10 Szent Gellért legendája, in *Érszegi*: i.m., Nagyobbik legenda, 74–95. – *Hősök és Szentek*, Magyar szentek, Budapest, é.n. 59–129.
- 11 *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Budapest, 1978. 578.
- 11b *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon, 1988, 100–208.
- 12 A pannonhalmi alapító oklevélnek nagy irodalma van. Átfogó összefoglalás *Erdélyi László*: A Pannonhalmi Szent Benedekrend története, I. 56 és kv. – *Pauler Gyulánál*: Az Árpádházi királyok, II. első függeléke, 589 és kv.
- 13 *Tkalčić, Johannes Baptista*: Monumenta Episcopatus Zagrabienensis, I./1. 45.; II./1.3.; – *Karácsonyi János*: Szent László meghódítja a régi Szlavóniát, Ért. a T.T. köréből, XXIV. 2. sz. 22–23.; *Knauz*: i.m. I. 85.
- 14 Somogy civitas comesa. Vö. *Erdélyi*: Pannonhalma tört. VII. 494–495.; *Kristó*: Vármegyék, 40. *Kristó* szerint Somogy 1002-ben már egészen biztosan Comitatus, vagyis királyi vármegye volt. (I.m.91)
- 15 *Kristó*: Vármegyék, 40. – *Györffy*: Szent István
- 16 *Kristó*: Vármegyék, 40
- 17 Parochia, territorium, regnum magyar vonatkozásban *Kristó*: Vármegyék, 142–144
- 18 *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori Új Okánytár, Budapest, I–XII. 1860–1874.I.27. – *Kristó*: Vármegyék: 216.
- 19 Részletesen tárgyalja *Kristó*: Vármegyék, 100–208
- 20 *Du Cange*: Glossarium mediae et infimae latinitatis, I–X. Paris, 1937–38., I. 364–365.
- 21 *Du Cange*: i.m. I. 369.
- 22 *Du Cange*: i.m. 223–225.
- 23 *Du Cange*: i.m. III. 223–225?, III. 363–364.
- 24 Uo.
- 25 *Beke Christophoro*: Historia diplomatica diocesis Wesprimiensis, kézirat a veszprémi püspöki levéltárában, *Kristó Gyula*: Vármegyék, 217.
- 26 *Hermann Egyed*: i.m. 69–70.
- 27 A comes és a főesperes viszonyát részletesebben elemzi *Kristó*: Vármegyék, 211–212.
- 27b *Hősök és szentek*: Gellért legendája. – *Solymos*: Kik és milyen nyelven... Magyar Sion, 1879, 21–28.
- 28 *Erdélyi*: Pannonhalma tört. I. 10–15. – A tihanyi apátság kritikus oklevelei, Akad. Értekezések a Tört. Tud. köréből XXI. 194–220.
- 29 Szent Gellért legendája, *Érszegi*: Árpádkori legendák, 90.91.
- 30 *Erdélyi*: Pannonhalma tört. XII/II. 238–252. – *Képes Krónika*, 53. *Mátyás Florián*: Fontes, II. 170. – *Karácsonyi*: A magyar nemzetségek, II. 96.
- 31 *Karácsonyi János*: Szent László király élete, Budapest, 1926. – *Karácsonyi*: Nagyvárad alapítása, Kat. Sz. 1908, 50–60. – *Hősök és szentek*, *Varjú Elemér*: Szent László, 203–243. – *Zavodszky Levente*: Szent István, Szent László és Kálmán király korabeli törvények zsinati határozatok forrásai, Budapest, 1904. – *Moravcsik Gyula*: Szent László leánya és a bizánci Pantokrator egyház, Budapest–Konstantinápoly, 1923.
- 32 *Tkalčić, Johannes Bapt.*: Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis, saec. XII et XIII.s. Zagrabiae, 1873–1784. – *Fejér*: Cod. Dipl. 485–486. – *Pauler*: Árpádházi királyok, 136–174.
- 33 *Karácsonyi*: Szent László, 81–86. – *Erdélyi*: Pannonhalma tört. XII/II, 149–157.
- 34 *Pauler*: Árpádházi királyok, I. 156–157.

- 35 *Florianus*: Fontes, III. 97. – *Endlicher*: Monumenta Árp. 239. – *Katona*: Hist. Crit. II. 700. – Ekkehardról: *MG.SS.* VI. 207. – *Mátyás Flórián*: Chronológiai megállapítások, 19–20. – *Karácsonyi*, Szent László, 86.
- 36 *Endlicher*: i.m. 241.
- 37 *Fejér*: Cod. Dipl. II. 43.
- 38 *Karácsonyi*: Szent László, 97.
- 39 *Endlicher*: i.m. 241. – *Florianus*: Fontes, III. 200. – *Pauler*: Árpádházi Királyok, I.202. – *Racki*: Documenta Historiae croaticae, 478.
- 40 *Muratori*: Rerum Italicarum Scriptores, V. 599. – *Wenzel*: Árpádkori Uj Okmt. XI. 34. – *Pauler*: Árpádházi királyok I.202. – Uő.: Horvát-Dalmát Ország elfoglalása, Századok, 213 és kv. – *Karácsonyi*: Szent László, 95.
- 41 *Endlicher*: i.m. 364–368. – *Pauler*: Árpádházi királyok, 178–191.
- 42 *Benda Kálmán*: Magyarország történeti kronológiája, Budapest, 1981. I. 99. – *Hermann*: Egyh. Tört. 55–58.
- 43 *Florianus*: Fontes, I. 58–135. – *Pauler*: Árp. kir. I. 210.
- 44 *Pauler*: Árp. királyok, I. 222–223. – *Chron. Boloniae* III. 25. – *MG.SB.* IX. 476.
- 45 Uo.
- 46 *Pauler*: Árp. királyok, I. 224–225. – *MG.SS.* IX. 124.
- 47 *Benda*: Kronológia, I. 120. – *Pauler*: Árpádházi királyok, I. 336–337.
- 48 *Pais-Jakubovics*: O-Magyar olvasókönyv, Pécs, 1929, 52–61. – *Knaus*: Monumenta Eccl. Strigoniensis, I. 142–146. – *Csánky Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II. 672–673, III. 369–465.
- 49 *Fejér*: Cod. Dipl. III/2. 440 – *Csánki*: Magy. Fölldr. II. 637. – *Pauler*: Árp. kir. II. 19, 486–487.
- 50 *Fügedi Erik*: Ispánok, bárók, kiskirályok, Budapest, 1986. 48–49.
- 51 *Du Cange*: Glossarium, I. 364–365.
- 52 *Chr. Beke*: i.m. 399.
- 53 *Fejér*: Cod. Dipl. II. 412, III./1.82. – *Schwahdtnner*: i.m. III. 569. – *Pauler*: Árp. királyok, II. 32–33.
- 54 *Erdélyi*: Pannonhalma Tört. Elveszett bencés apátságok cím alatt.
- 55 Monumenta Romana Episcopatus Vesprimientis *MREV*. Bevezetés Fraknoi-Lukinics, 12–13.
- 56 *Fejér*: Cod. Dipl. III./1. 263,264,388. – *Wenzel*: AUO, VI. 383,550, XI. 141. – *Pauler*: Árpádhzi királyok, II. 54 és 497. Vö. *Du Cange*: Histoire de l'Empire carolingien, II. 32.
- 57 *MREV*: Fraknoi-Luksics, Bevezetés, 13–16.
- 58 *MREV*: I. 35,36.
- 59 *Beke*: i.m.
- 60 *Röhricht*: Studien zur Geschichte des fünften Krezzuges, Innsbruck, 1890, – Uő.: Die Kreuzbewegung im J. 1217, in Forschungen z. Deutschen Gesch. XVI., 1896. – *Kozics László*: II. Endre keresztes hadjárata. Hadtörténelmi tanulmány, Katolikus Szemle, 1893, 391–417. – *Vashegyi Emilia*: II. András keresztes hadjárata, Budapest: 1916. – *Wilczek*: II. Endre keresztes hadjárata, Századok, 1894. – II. Endre vállalkozásának politikai hátteréről, néhány fenntartással: *Miklóssy Zoltán*: II. Endre és a trónkeresők, Budafok, 1911. – Endre vállalkozásának utóhatása, a Német lovagrend behívása inspirálta *Veszely*: II. András és a német lovagok c. jól dokumentált cikkét. Magyar Sion, 1864. – a témát ma is elfogadható felfogással tárgyalja *Reiszig Ede*: A német lovagok a Barcaságban. Századok, 1901. – *Rudolf Pörtner* A Szent Sír hadművelet, Budapest, 1985, minden kritikáját nem fogadhatjuk el, mert meglehetősen elhomályosítja, néha elferdíti a keresztes hadjáratok vallási ideológiai hátterét és következményeit, túl hangsúlyozva a gazdasági és a politikai érdekeket. – *M. Michaud*: Histoire des Croisades, I–VI, Paris 1812 elég mostoha bán II. Endre vállalkozásával, és pozitív bemutatásáért több figyelmet érdemelne *René Grousset*: Histoire des Croisades, 1–3, Paris, 1936.
- 61 *Pauler*: Árpádházi királyok, II. 67.
- 62 *Pauler*: i.m. II.69.
- 63 Szent Domonkos rendjéről Magyarországon vö. *Bangha*: Kat. Lexikon, I. 435–437, – Általában *Pfeiffer*: Die ungarische Dominikanerprovinz, 1221–1242, Zürich, 1913.
- 64 *Benda*: Kronológia, I. 138. – *Pauler*: i.m. II. 93.
- 65 *Pauler*: i.m. II. 88–90 – *Fejér*: Cod. Dipl. III/2 237 – Spalatói Tamás, c. 31–38.
- 66 *Thaláci*: i.m. I. 56.
- 67 *Fejér*: Cod. Dipl. III/2, 237. – *Schwandtnner*: III. 583. *Pauler*: i.m. II. 95, 504.
- 68 *Wenzel*: HO. VIII, 25. – HO: VI, 20. – OL, D1, 149. – HO: VIII.36. – *Wenzel*: HO. VII. 354. – Részletesebben: *Pauler*: i.m. II. 100–101.
- 69 *Pauler*: i.m. II. 54–58, 70–75, 118,119.

- 70 Dr. Bendefy László: Az ismeretlen Juliánusz, Budapest, 1936. – Uő.: Kummagyar, A kaukázusi magyarság története, Budapest, 1941. – Györffy György: Juliánusz barát és Napkelet felfedezése, Budapest, 1986. – Czeglédi Károly: Magna Hungaria, Századok, 1943, 277–306. – Mészáros Gyula: Magna Hungaria (A baskir-magyar kérdésről), Budapest, 1910. – A. van den Wyngaert: Ininera et Relations Fratrum Minorum saeculi XIII. et XIV., Sinica Franciscana, Ad Claras Aquas (Quaracchi-Firenze) 1929. – Juliánusz jelentéseit a későbbi ferences utazók beszámolóí egészítik ki. Juliánusz barát és Napkelet felfedezése c. kötetben Rubruk Vilmos úti beszámolóját fordítva írta Györffyné Ruiz Izabella, az Utószóban: „Provinciálisunk úgy döntött: olvassak Akkonban és nem járult hozzá, hogy felségedhez (a francia királyhoz) menjek, hanem úgy rendelkezett, hogy e sorok átadójaival írjam meg felségednek, amit akarok.” – A fordítás félreérthető. Az akkoni ferences tartományfőnök természetesen nem azért tartotta vissza Akkonban P. Rubrukot, hogy a közösség előtt valami jámbor olvasmányt olvasson fel, hanem hogy a rendi ifjúságot tanítsa. „Lector” néven nevezik ugyanis a ferences rendben azokat a tanárokat, akik a papságra készülő fiatal szerzeteseknek a filozófiát és a teológiát tanítják. Így az akkoni ferences tartományfőnöknek köszönhetjük, hogy Rubruk jelentése írásban is ránk maradt.

IV. IV. BÉLA KIRÁLY ÉS A TATÁRJÁRÁS KORA 1235–1270

- 1 Képes Krónika: c. 79. – Wenzel: ÁUO. VII. 29,30,100,106. – Fejér: Cod. Dipl. IV./1. 41, 129, 205. – Pauler: Árp. királyok: II. 128–136, 510.
- 2 Györffy György: A tatárjárás emlékezete, Budapest, 1981. 15–18, 95–111. – Pauler: i.m. II. 1446145.
– Rogerius Carmen miserabile-je *Floriánnál*, IV. 45 és kv. De azóta számos publikációban megjelent. A tatárjárás irodalma igen gazdag. Jó összefoglalók: Wertner Mór: IV. Béla király története, Budapest, 1893. – gróf Zichy Ladomér: A tatárjárás Magyarországon, 1923; Pálffy Ilona: A tatárok és a XIII. sz.-i Európa, Budapest, 1928; Jankó János: A magyarországi tatárjárás és a kínai évkönyvek, Századok, 1890. – Még mindig hasznos olvasmány D’Ohsson: Histoire des mongols, La Haye, 1834; és Wolf: Geschichte der Mongolen oder Tartaren, Breslau, 1872. Újabban: René Grousset: L’Empire des steppes, Paris, 1982.
- 3 A tatárjárás emlékezete, 106.
- 4 Pauler: Árp. királyok, II. 146–147.
- 5 Fejér: Cod. Dipl. IV. 192., 240 – Beke: i.m. I/b 203.
- 6 Izsépről HO. III. 15. – Uj Magyar Múzeum, 1850/51, I. 205. – Pauler: Árp. királyok, II. 161.
- 7 A Sajó mellett vívott ütközetről Pauler: i.m. II. 147–164; – Hóman-Szekfű: i.m. I. 543–547. A menekülésről szóló részletekre Regerius, Kálmán herceg futására Spalatói Tamás elbeszélését használtam.
- 8 A tatárjárás emlékezete, 180. – KK. 177.
- 9 A tatárjárás emlékezete, 178.
- 10 Uo. 132.
- 11 Hóman-Szekfű: i.m. I. 546.
- 12 Kálmán herceg leveléről, Pauler: i.m. II. 174. – A ferences és domonkos szerzetesek tartományfőnökeinek a levele, A Tatárjárás emlékezete, 293–295, Gy-né, Ruiz Izabella fordítása. Egyébként ő fordította e kötetben a tatárjárásra vonatkozó levelek gyűjteményét, 289–348.
- 13 Pauler: i.m. II. 175.
- 14 Pauler: i.m. u.o. és kv. – Hóman-Szekfű: I. 551–555.
- 15 Vö. Györffy bevezetését A tatárjárás emlékezete c. kiadványhoz, 19. lap.
- 16 Pauler: i.m. II. 182. – és Spalatói Tamás krónikája.
- 17 Rubruk a Boldogságos Szűz és a halottak zsolozsmáját másolta le. Vö. Juliánusz barát és Napkelet felfedezése, 257–258.
- 18 Piancarpinói beszámolójában, Juliánusz barát és Napkelet, 104.
- 19 A tatárjárás emlékezete, Rogerius mester siralmas éneke, 111–153.
- 20 Hóman-Szekfű: i.m. 559.
- 21 Bangha: Kat. Lexikon, IV. 208. – Szent Ferenc három rendjében a boldogok között tisztelik. Boldog Szalomé ünnepe, szentmiséje és zsolozsmája a ferences liturgikus könyvekben november 18-án van.
- 22 Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek, Budapest, 1981. 262.
- 23 Kubinyi András: A királyi várospolitikai tükröződése a magyar királyi oklevelek árengáiban, in Eszmetörténeti tanulmányok, szerk. Székely György, 1984, 276. – Kubinyi több kisarkított tételét nehéz elfogadni elégtelen megokolásuk miatt, de néhány meglátása valóban új kutatási lehetőségeket rejt magában.

- 24 Erről a *Jakab/Jacou* főesperesről *Erdélyi*: Pannonhalma tört. I. 752. – *Kristó*: A vármegyék kialakulása Magyarországon, Budapest, 1988. 260.
- 25 *Kristó* szerint (Vármegyék, 229.) 1237-ben még csak somogyi főesperes volt és 1240-ben van az első dokumentumunk a segedi főesperesről, *Fejér*: Cod. Dipl. IV/1. 193. De ő is elfogadja, hogy a tisztség már létezhetett 1230 körül. Tehát összefüggésben van Kálmán herceg birtokrendezésével. De szerinte Jakab somogyi főesperes volt és a segedi Germanus az első, akit e néven ebben a tisztségben ismerünk. – Sajnos, ennél pontosabb meghatározásra oklevelek hiányában jelenleg nem juthatunk. Szerintünk a kutatást Kálmán herceg irányában kellene tovább folytatni mind a veszprémi, mind a zágrábi püspöki levéltárakban.
- 26 A segedi comesekek közül kettőnek a nevét ismerjük e korból: egy 1245. jún. 12-i oklevél Jákó fia Mihályt említi (HO. VIII. 46) és 1268 március 17-éről Ipótot, aki lehet Hippolit is, meg talán (hibásan) Lipót is. (*Wenzel*: AUO. VIII. 194). Vö. Árpádkori megyei tisztviselők *Wertner Mór*tól, Tört. Tár. 1897. 670. – *Pesty Frigyes*: Eltűnt vármegyék c. munkájában (218.1.) csak az 1358-ban szereplő Miklóst említi Següsd comesének, aki egyébként királyi tárnokmester, és a néhai István bán fia. – A főesperesek közül is csak kettőt említi: Germanust 1240-ből, (*Fejér*: Cod. Dipl. IV/1. 193.), és 1438-ból egy Miklós nevű segedi főesperest, szintén *Fejért* idézve.
- 27 *Kristó*: Vármegyék, 257.
- 28 *Karácsonyi*: Magyar nemzetségek, 385. – Részletesebben *Kristó*: XI. századi hercegségek, c. művében.
- 28b Vö. *Beke*: i.m. Appendix.
- 29 *MREV*. Fraknói-Lukinics: Bevezetés, 21–22.
- 30 *Eszterle József Péter*: Mikor jöttek a ferencesek Magyarországra és hol épült első kolostoruk, Esztergom, é.n. *Thamas de Celano* első életrajza szerint (C.55) Szent Ferenc megtérésének hatodik évében, tehát 1212-ben akart először a Szentföldre utazni Szírián keresztül, de hajóját a vihar a dalmát partokra vetette. Egy ideig itt tartózkodott, majd nagy nehezen talált egy hajót, mely Anconába, Olaszországba vitte. Dalmát tartózkodása Zara környékére esik, a helyi hagyomány szerint, mert erről tételesen az életrajzírók nem tudnak. Mint arról sem, hogy az ország belsejét is felkereste volna. Zára neve Jadra, ennek tárgyesete Jadram, amit a későbbi, főképpen buzgó magyar másolók Agriam-nak olvastak, ami meg Eger nevének a tárgyesete (Agriam, Agria). Innét támadt a jámbor legenda Ferenc testvér Egerbe jutásáról. (Vö. *Karácsonyi*: Szent Ferenc Rendjének története Magyarországon 1711-ig, Budapest, 1922.I.6–7.) *Eszterle* a zárai utat a sikeres szentföldi-egyiptomi úttal hozza kapcsolatba, ami 1218/19-ben volt, de ezen az úton Ferenc már semmiképpen nem juthatott el Dalmáciába. (*Eszterle*: i.m. 10–11.)
- 31 Fr. Elias de Cortona, a rend ekkori generálisa küldi Fr. Abrahamus Hungarust Spirai Cézár és Pian Carpinói János társaságában Németországba már 1221-ben. (*Wadding*: Annales Minorum, Quaracchi, ad Annum 1221.6.) – *Jordán* testvér krónikája is megemlékezik erről a magyar ferencesről. *Analecta Franciscana*, I.11.281.
- 32 Ősi időkre visszavezető osztrák hagyomány tudja, hogy VI. Lipót osztrák herceg 1224-ben telepíti le a ferenceseket Bécsben, vagyis a már ott prédikálóknak házat adományoz. *Cosmographia Austriaco-Franciscana*, 9. – *Facies Provinciae Seraph*. – Austriae, 44.
- 33 *Eszterle*: i.m. 20. – *Balanyi György*: Anima franciscana, Budapest, 1930, 133–134.
- 34 *Greiderer*: Germania Franciscana, I. 553. – Balázsovits Odorik Bevezetője a *Schematismus Provinciae S. Mariae Hungariae* ad Annum 1904/1905. – Egy *Chronica Anon.* in *Analecta Franciscana*. I. 290. – Összefoglaló *Wadding*: ad Annum 1239, 12. – *A. Theiner*: Mon. Vat. Hungariam Illustrantia III. I. 167. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 162.
- 35 *Wadding*: i.m. ad Annum 1260, 14. – *Analecta Fr.* IV. 554, etc. *Kósa Jenő*: i.m. ad Annum 1260. – Fortunatus Hueber: *Menologium franciscanum*, 141–142. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.16.
- 36 *Theiner*: Monumenta, I. 127.
- 37 *Bullarium Franciscanum*, II. 164. – *Theiner*: Monumenta, I. 36.
- 38 *Bozsóky Pál Gerő*: Árpádházi Szent Erzsébet emlékei Párizsban, Életünk, A nyugateurópai katolikus magyarok havi folyóirata, 1988–89. Az erekle hitelességét igazoló oklevelek másolata birtokomban.
- 39 *Tört. Tár* 1905, 750; *Speculum Vitae* Seati Francisci, 1504.204.b.
- 40 *Theiner*: Monumenta, I.203; 232. – *Wenzel*: AUO. VI. 226, 227; – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 17.
- 41 *Theiner*: Monumenta: I. 198, 199. – *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 362 – 371. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.19.
- 42 *Kósa*: i.m.u.o. – *Kósa*: i.m. dec. 12, 1255.
- 43 *MREV*. Iv. 309. 11.

- 44 *Theiner*: Monumenta, 228, 229.
- 45 *Theiner*: Monumenta, I. 244. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 22.
- 46 *Theiner*: Monumenta, 228, 229.
- 47 *Kollányi Ferenc*: A veszprémi püspök királynékoronázási joga, Veszprém, 1901. (Benne többször foglalkozik a kancellári tisztséggel is.)
- 48 *Beke Kristóf* (Christorof): Historia diplomatica almae dioecesis Veszprémiensis. Kézirat a veszprémi püspöki Levéltárban.
- 50 *Tagányi Károly*: Megyei önkormányzatunk keletkezése, Ért. A Tört. Tud. Köréből, Budapest, 1899, 397–4132. – Bővebben *Ballássy Ferenc*: A megye és a várispánság. MTA, Ért. a Tört. Tud. köréből, 1893, 45–80. – A témával újra foglalkozik *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon, Budapest, 1988.
- 51 *Wenzel*: AUO, VII. 220. – *Beke*: i.m. Segesd címszónál. És Appendix. (Függelék).
- 52 *Fejér*: Cod. Dipl. IV/2, 231.
- 53 *Ballásy*: i.m. 21/63/ és 23/65/.
- 54 *Mályusz Elemér*: Az egyházi tizedkizsákmányolás, in *Székely*: Tanulmányok a parasztság történetéhez, Budapest, 1953, 321–333.
- 55 *Balics Lajos*: A római katolikus egyház története Magyarországon, Budapest, 1885, II./2 452.
- 55b *Erdélyi* monumentális Története Pannonhalmáról és *Mályusz Elemér* fentebb idézett cikke százával adják a példát ezekre a visszaélésekre.
- 56 *Pauler*: Árpád-házi királyok, I, 249–252 és 514. – *Erdélyi*: i.m. az oklevél bemutatónál.
- 57 *Wenzel*: Monumenta Hungariae Historica, II, 202–204.
- 58 *Fejér*: Cod. Dipl. IV/2, 23, 24. – *Karácsonyi*: Magyar nemzetségek, II, 130–131. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc I. 20.
- 59 *Fejér*: Cod. Dipl. VII/1. 362. – Századok, 1876, 302. – Okleveleiben IV. Béla nemcsak udvari papjait, de azokat a papokat is, akik szolgálatában álltak, birtokain éltek, általában „cappellanum nostrum” elnevezéssel illette. – De nemcsak ezek igyekeztek tőle kiváltságokat szerezni, hanem még szerzetesek is, mint pl. a dominikánusok, akik a budai Boldogasszony templom számára kértek és kaptak ilyen privilégiumot. Ezt az adományt 1269 okt. 3-i levelében a király jogsértőnek ismerte el a veszprémi püspök kárára és ezért visszavonta, ill. visszaadta a püspök teljes joghatóságát. *Fejér*: Cod. Dipl. IV. 4, 495.
- 59b *MREV*. Bevezetés (Fraknoi-Lukinics), 24.
- 60 *Theiner*: Monumenta, I. 228–229. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 22.
- 61 *Pauler*: Árpád-házi királyok, II. 245–249.
- 62 *Pauler*: i.m. II. 240.
- 63 *Wenzel*: AUO. VIII. 230.
- 64 *Wenzel*: AUO. III. 170, 271.
- 65 *Kiss Lajos*: i.m. 545.
- 66 *Fejér*: Cod. Dipl. VII/3. 42. – *Wenzel*: AUO. III. 16.
- 67 *Theiner*: Monumenta, I. 241. – *Kósa*: i.m. Ad Annum 1263.
- 68 *Zalai Okmánytár*: I. 41. – *Zalai Okmt.* I. 12. – *Pauler*: Árpád-házi királyok, II. 254.
- 69 *Fügedi Erik*: Kolduló barátok, polgárok, nemesek, Budapest, 1986. 264, szerint valószínű ezt a privilégiumot a nagyberényiek kapták; és kimutatja, hogy nem városprivilégiumról van szó, hanem csak hospesprivilégiumról. A hospesprivilégiumokkal kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy ezek juttatása során mennyiben vezette a királyokat a nemzetiségeket támogató vagy szétszórási szándéka. Volt-e egyáltalán valamiféle nemzetiségi politika a királyok kiváltság-osztásai mögött? Ezt a kérdést behatóan tárgyalja *Mályusz Elemér*: A középkori magyar nemzetiségi politika c. cikkében, Századok, 1939, 257–293, 385–448. – Érinti a témát *Német Gyula*: A székelyek eredetének a kérdése is, Századok, 1935, 129. s köv. – A hospesek letelepítésének gazdasági okairól a legjobb elemzés *Lederer Emmánál*, A legrégebbi magyar iparososztály kialakulása, Századok, 1928, 513 s köv.
- 70 *Benda*: Kronológia, I, 160.
- 71 *Theiner*: Monumenta, I. 228, 229.
- 72 *Pauler*: Árpád-házi királyok, II. 265.
- 73 *HO* III. 14.; VII. 114. – *Wenzel*: AUO. III. 184–192. *Pauler*: Árpád-házi királyok, II. 267–269.
- 74 *Fejér*: Cod. Dipl. IV/3. 490, 495.; V/1. 24. 238. – *Zalai O.* I. 58. – *Pauler*: Árpád-házi királyok, 270–271.
- 75 *Pauler*: i.m. II. 275–276.
- 76 *Fejér*: Cod. Dipl. IV/4. 495. s kv. – *Balics Lajos*: A Rom. Kat. Egyház története Magyarországon, 1855, II/2 106–112. A királyi és királynői kápolna c. fejezet leszögezi az általános elveket. – *Gárdonyi Albert*: Városi plébániák kiváltságos helyzete a középkorban, in *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik évfordulójára*, Budapest, 1933, 171

és kv. – Valójában IV. Béla nemcsak a segesi plébániai javadalom feletti rendelkezést adta vissza a veszprémi püspöknek, de joghatóságába adta vissza a segesi plébániát is, aminek egyik káplánja kérésére adta meg a királyi kápolnák kiváltságát. E rendelkezését azonban halála után az esztergomi érsekeket nem tartották magukra nézve kötelezőnek és továbbra is támogatták az egymást követő plébánosok kiváltságos helyzetükért folytatott harcát. Ezen a tridentinai zsinat sem változtatott, pedig eltörölte volt ezeket a kiváltságokat, de az esztergomi érsekek ezen is túltették magukat „ősi hagyományra” hivatkozva. Az ügyet csak Mária Terézia rendezte királyi rendelettel, amely alól már nem lehetett kibúvót találni. De arról még szó lesz. – Maga IV. Béla sem tartotta be minden ígétét: *Fejér: Cod. Dipl. IX/7. 695.*

77 Béla haláláról: *Képes Krónika*, 178.–179. *Bellus Ibolya* fordításában, *Kristó Gyula* jegyzetével, Budapest, Európa kiadó, 1986, 224–228. lapokon.

78 KK.u.o. – *Karácsonyi: Szent Ferenc*, I. 162. – *Pauler: Árpádházi királyok*, II. 540.

V. AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK KORA V. ISTVÁNTÓL III. ENDRÉIG 1270–1301

- 1 *MG.SS. IX. 708,730.* – *Wenzel: AUO. III. 249,254.; XII. 74. Pauler: Árpádházi királyok*, II. 278. – *Katona Tamás: A korona kilenc évszázada*, Budapest, 1979, *Györfy György* bevezetése. – *Ruffy Péter: Koronánk könyve*, Budapest, 1981, A korona elablásai, 58–59. – A korona technikai leírása Csomor Lajostól in: *Bíró Sándor–Varga Béla: Magyarország Szent Koronája.*
- 2 *Pauler: Árpádházi királyok: II. 282.* A király válasza a panaszra az 1270. nov. 7-i levelében.
- 3 *Magyar Kálmán: A középkori Segesd*, 31 – *Szentpétery Imre: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, Budapest, 1923. és 1943. (I–II.) 104. 2081–82. Az itt idézett levél dátuma március 15.
- 4 *Pauler: i.m. II. 302.* – A király drávántúli útvonaláról: *Fejér: Cod. Dipl. VI/L. 249, 254.; IX/7. 684.* – Az új tisztségviselőkről: *HO. VIII. 438.; Fejér: Cod. Dipl. V/1. 241.*
- 5 A nyulakszigeti tartózkodásról: *Wenzel: AUO. 394. és DL 805.* – *Pauler: i.m. 303.* – V. István Mária nevű leányát II. Károly szicíliai király vette feleségül. Ebből a házasságból született Lajos nevű fiuk, aki előbb ferences szerzetes lett, majd a franciaországi Toulouse püspöke. Rövid és jámbor élete után a római egyház a szentjei sorába iktatta. Származása miatt a magyar szentek közt is lehet említeni. Meghalt 1297-ben, 23 éves korában.
- 6 *Szentpétery: i.m. II. 186. 2787–88. id. Magyar Kálmán: A középkori Segesd*, 31.
- 7 *Pauler: Árpádházi királyok*, II. 321. – *Karácsonyi: Szent Ferenc*, 24. – Vö. *MREV.I. 299.*
- 8 A veszprémi székesegyház pusztulásáról: *Fejér: Cod. Dipl. IX/7. 694.* – *Katona: Hist. Critica*, I.7. Prefáció. – *Pauler: Árpádházi királyok*, II. 706. – *Szabó Károly, Kun László*, 36. – A veszprémi káptalani iskoláról: *Békefi Remig: Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem kérdése*, Századok, 1896, 207–222, 310–337, 413–428. – *Veszprémi Egyhm. papságának a névtára*, 1975. 11. – *Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém, Veszprém*, 1979. – A székesegyház felépítésével kapcsolatban és a királynéi adakozások következtében a segesi királynéi birtok egyre csökken: 1396-ban a káli és 1280-ban a berényi földekből kapnak a veszprémi püspökség jószágkormányzói, 1279-ben a csobai boradók és földek kerülnek a káptalan kezére, 1281-ben pedig Kun Erzsébet, László király anyja Kálmáncsehit adományozza Panyit fia Jakab mesternek. És a lista folytatódni fog.
- 9 *Gutheil Jenő: i.m. 205.* – *Magyar Kálmán: A középkori Segesd*, 62–63 és 66–67. – Hogy Simon segesi főesperesnek háza – curiája – volt Veszprém-ben, újabb tanújele annak, hogy a főesperesek nemcsak viselték a kanonoki címet, de ténylegesen is az egyházmegye székhelyén laktak. Tehát Simon segesi főesperes csak a címében viselte a „segesi” elnevezést, a valóságban a hivatala már ekkor Veszprém-ben volt.
- 10 Részletes katonai és politikai tájékoztató *Dr. Kurt Peball: Die Schlacht bei Dürnkrut*, am 26 august, 1278. Wien, 1978. *Militärhistorische Schriftenreihe*, N° 10. Herausgeben vom Heeresgeschichtlichen Museum, Militärwissenschaftliches Institut von Wien. – *Pauler: i.m. II. 341–347.*
- 11 *Pauler: i.m. II. 348.*
- 12 *Pauler: i.m. II. 337–338, 554.*
- 13 *Pauler: i.m. II. 358–365.* – *Hermann Egyed: A kat. egyh. története*, (A budai zsinat) 115–119.
- 14 *Magyar Kálmán: A középkori Segesd, Kaposvár*, 1988, 54. – Magyar hosszan ismerteti a somogyi bortermelés lehetőségét és valószínű nagyságát, virágzó állapotát és azt a vallon-francia telepésekkel hozza kapcsolatba (50–53). Hogy a néhány vallon-francia település, amelyet ki lehet kétségtelenül mutatni, a felvirágoztatáshoz hozzájárult, az több mint

valószínű. De azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy már a római Pannonia emlékeiből is tudjuk, hogy nemcsak a Balaton vidékén, de Felső-Somogyban is ismert volt a szőlőművelés, és a rómaiak is nagyszerűen értettek a bortermeléshez. A középkorban, a szőlő is és a bor is jó kereskedelmi cikk volt.

- 15 *Magyar Kálmán*: i.m. 54 és kv.
- 16 *Magyar*: i.m. 59. – Ezzel a Panyit családdal azonban a királynénak sok gondja lehetett, mert előzőleg, 1276-ban a hasonló adományt már visszavette tőle, mivel hűtlenség gyanújába keveredett. Úgy látszik közben valami jelentős szolgálatot tehetett a Panyit család feje, hogy a királyné megbocsátott neki.
- 17 *Pauler*: Árpád-házi királyok, II.384.
- 18 *Pauler*: i.m. u.o.
- 19 *Pauler*: i.m. 385.
- 20 *Magyar Kálmán*: A középkori Segesd. 59.
- 29b *Pauler*: Árpád-házi királyok, II.393. – Részletesebben: *Fejér*: Cod. Dipl. VII/2. 127, – *HO*.IV.73. – *Wenzel*: IV. 341. – *HO*. VI. 343. – Majs mester haláláról: *HO*. VI. 258.
- 21 *Pauler*: Árpád-házi királyok, II. 402. – *HO*. I.79. – *Knauz*: i.m. II. 424.
- 22 *Pauler*: i.m. II. 406.
- 23 *Wenzel*: IV. 341.
- 24 *Wenzel*: IX. 527. – Izabella és Kun László hányatott életéről *Szabó Károly*: Kun László, 1272–1290, Budapest, 1886. – Izabella néhány oklevele: *Wenzel*: I. 73, 113, 121, 132, 138, 153, 154.
- 25 *Pauler*: Árpád-házi királyok, II. 412.
- 26 *HO*. VIII. 27. – *Wenzel*: AUO. IX. 524. – *MG.SS.* XXVII. 463 – *Pauler*: i.m. II. 412–413.
- 27 *HO* VII. 225. – *Fejér*: Cod. dipl. VI/1 220, VIII/1. 443 – A király temetéséről Csanádon: *Dubniczi Krónika*, *Florianus*: Fontes, III. 109. – *Pauler*: i.m. II. 414.
- 28 *Anj. O.* I. 35,481, 518. – Hogy a kunokat valószínűleg a magyar főurak közti széthúzás miatt valaki esetleg „sugalmazta” arról már *Ransanus* is tudott. Blazovics-Galántai fordításában (Bp. 1985) XVII. fej. 151–152. – A külföldi szerzők szerint a politikai gyilkosság valami szerelmi féltékenységből származó bosszúval keveredett. *MG.SS.* IX. 116 és az ismert *Reimchronik* szerint cap. 382. – *Szabó Károly* i.m. a higgadt és biztos közéletet kereste.
- 29 *HO*. VIII. 289. (= *HO*.VI. 359). – A házasságkérésről: *Wenzel*: i.m. X.36. – Fenenna királynét a *Reimchronik* több mint száz sorban dicséri: 41061–41179. – *Marczali Henrik*: M.N.T. 579. – *Pauler*: i.m. 419. szerint III. Endre 1290 szeptemberében ment a felvidékre, hogy menyasszonyát fogadja. Fenenna azonban 1290-ben már úgy írja oklevelét mint magyar királyné, tehát a koronázása elég hamar megtörtént. Tivadar fehérvári prépost ment érte Lengyelországba. *Wenzel*: i.m. X. 36 és kv. *HO*. VIII. 289. – Fehérvárott koronázták meg és a *Reimchronik* által adott „golgaui herceglány” valószínűleg „krakkóit” jelent.
- 29b *Bendá*: Kronológia, I.183.
- 30 *Pauler*: i.m. II. 428.–429. Az ezt követő haimburgi békéről *Fejér*: Cod. Dipl. VI/1. 180. és *MG.SS.* IX. 716.
- 31 Somogyból–Segesdről? – Endre 1292. június elején érkezett meg Zágrábba. Tomasina ekkor még nem indult el, hiszen biztosan tudjuk, hogy 1292. május 6-án még Velencében volt. *HO*. VII. 230.
- 32 *Szabó Károly*: III. Endre fogsága, 1292. Századok, 1884, 97 és kv.
- 33 Endre kiküldöttei Trauban várták Tomasinát 1291 szeptemberében: *Fejér*: Cod. Dipl. VI/1. 185.
- 34 Tomasinát csak később nevezték egész Szlavonia hercegnőjének, mert az 1293. július 11-én kelt oklevél (*HO*.VII.230) még nem ismeri a „Ducissa totius Sclavoniae” címet. *Pauler*: II. 578. Útját csak Radoszláv bán katonai erejével biztosítva tudta megtenni, amiért a király őt, fiát is és mellettük több főurat adományokkal tünteti ki. *Szabó Károly*: III. Endre fogsága, 104. – *Pauler* és *Szabó Károly* III. Endre találkozását anyjával 1293 nyarára teszi.
- 35 Majsról, az öreg Majs nádor fiáról, *Fejér*: Cod. Dipl. IV/3, 111; *HO*. V. 77. és *Fejér*: Cod. Dipl. VI/1 17 is. – Szekcsőről még II. Endre levelében *Wenzel*: AUO, X. 265.
- 36 *Wenzel*: AUO. X. 184. – *Szabó Károly*: III. Endre fogsága, 112, – *Dr. Jankovics Tihamér*: Somogyzob, A Veszprémi Egyházmegye multjából, (N° 3), Veszprém, 1936, 12.
- 37 *Wenzel*: AUO. X. 191.
- 38 A *MREV* szerint tehát 1295-ben a szentistváni alapító levél még megvolt eredetiben Veszprémben. Ennek bevezetőjében olvassuk: „Tudatjuk az Isten szent Egyházának, valamint mi magunk minden élő és eljövendő hívével, hogy lelkünk üdvéért négy várat, név szerint Veszprémet, ahol a püspökség székhelye van, Ferhérvárat, Kolon és Visegrád várát (= a későbbi Zala és Pillis megyék) minden egyházukkal, kápolnájukkal és oltáraikkal, nemkülönben összes határaikkal és területükkel *Szent Mihály* veszprémi egyházának

- rendeljük alá.” – Zala megye nemesei pedig 1232-ben Gizellát nevezik a veszprémi egyház első alapítójának – prima fondatrix – Wenzel: AUO. XI. 250. – Mivel a bizánci és a német-római császárság középkori védőszentje Mihály arkangyal volt, aki az Isten ellen fellázadó erőkkel szemben győzelmet aratott. A veszprémi püspökség eme azonos névadásának előkészítésében egyképpen szerepelhetett Gizella is, meg a német térítő Bruno is, vagy ez utóbbi jogutódja. (Ballasa-Kralovánszky: Veszprém, 13.) Az azonban már jobban bizonyítható, hogy a székesegyház építésének és felszerelésének anyagi fedezetét Gizella királyné biztosította. Sajnos, sem az építés pontos idejét, de még a templom pontos alaprajzát sem ismerjük megfelelő ásatási eredmények hiányában. (I.m. 14.) Az alapító oklevélben Sarolt neve már nem is szerepel, oka ennek egyképpen lehet vagy halála, vagy a tény, hogy közben a régi szokásokat követve maga is szerzetesnők közé lépett. A magunk részéről az első feltevést tartjuk valószínűbbnek. – Hogy Somogy megye neve nem szerepel a veszprémi püspök joghatósága alá rendelt megyék közt, annak az oka, mint már jeleztük, az, hogy Somogy ekkor még a bencésekre bízott missziós-terület volt. – Az viszont téves felfogás, hogy a pannonhalmi főapát gyakorolta volna felette a főpapi joghatalmat is, mert püspöki rangja a főapátnak nem volt, és a püspöki karizmával járó szentségeket ki nem szolgáltathatta, és ami igen fontos: új papokat nem szentelhetett fel, márpedig ezekre kezdettől fogva szükség volt.
- 39 Fenenna királyné utolsó ismert oklevele 1295. szept. 8-i dátumot viseli. Egyes források szerint halálát egy szerencsétlen kimenetelű koraszülés okozta volna. *Palma Károly Ferenc*: Notitia rerum hungaricarum, I. 755. – *HO*. VII. 242. – *Pór Antal*: Habsburgi Ágnes magyar királyné és Erzsébet hercegasszony, az Árpádház utolsó sarja, Kat. Szemle, 1888, 214–243, 463–499. – *Pauler*: i.m. II.446.
- 40 *Fejér*: Cod. Dipl. IV/2.20. – *HO*. VI. 353 – *MG.SS*. IX. 750. és kv. – *Pauler*: II. 446. – *Endre és Ágnes házasságáról*: *MG.SS*. IX. 750. – *Pór Antal*: Habsburgi Ágnes, i.h. 214 és kv.
- 41 *Katona*: Hist. critica, VI. 1177. – *Pór Antal*: i.m.u.o. – *Pauler*: i.m. II. 579.
- 42 *Hóman-Szekfü*: Magyar történet, I. 621–622.
- 43 *Pauler*: i.m. II. 454. – *Benda*: Kronológia, I. 185–186.
- 44 *Pauler*: i.m. II. 464. – *Wenzel*: Magy- Dipl. Emlékek, I. 133. 153, 169. Haláláról u.o. 172.
- 45 Marosini Tomasina teljes élete végén: Ducissa totius Sclavoniae et Gubernatrix citradanubialium partium usque mare, vagyis Szlavónia hercegnője és a Dunántúli részek kormányzója egészen a tengerig. *Vö. Pauler*: i.m. II. 578. és 584.
- 46 *Pauler*: i.m. 471., 584.
- 47 *Kósa* ad Annum 1301. – *Ransanus*: i.m. 153.
- 48 *Fejér*: Cod. Dipl. VI/2. 526; VIII./1. 191. – *Pór Antal*: i.m. Kat. Szemle, 214–243, 463–499.
- 49 *Pór Antal*: i.m. 493.
- 50 *Holzapfel, Heribert*: Manuale Historiae Ordinis Fratrum Minorum, Freiburg i. Breisgau, 1909, 26, 159. – *Theiner*: Monumenta, I. 167. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.16. – *Vö. még Balanyi György*, Anima franciscana, Budapest.
- 51 *Theiner*: Monumenta, I. 198, 199. – *Fejér*: Cod. Dipl. IV/1. 369–371. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.18.
- 52 *Fejér*: i.m.u.o. – *Karácsonyi*: i.m. I. 19.
- 53 *Kósa*: Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum S.P.N. Francisci Strictioris Observantiae Collectanae ab Anno 1206 ad annum 1774. Posonii. A Budai kolostorban lévő másolatot használtam. Ad Annum 1255. – IV. Sándor pápa Quaedam ab apostolica c. bullája a bécsi ferencesek levéltárában.
- 54 Az eredeti bulla a budai ferencesek levéltárában van. Azelőtt a gyöngyösi rendi levéltárban volt.
- 55 *Fejér*: Cod. Dipl. VI./2. 404, 405.; V/2. 516,517.; VII./5–440. – *Wenzel*: ÁUO. IV. 163. – *Kósa*: i.m. ad Annum 1278. – *Wadding*: Annales, ad Annum 1278, no. (jegyzet) 179. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc I. 25. – Az apostoli szentszék olasz és francia ferencesek révén a tatár birodalomról többször kapott részletes ismereteket. *Vö. Györffy és Bendeffy* munkáit és közleményeit, melyeket már többször is idéztünk.
- 56 *Batthyányi Könyvtár*: Cod. E.S. 5.VI.8.121.r. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.29.
- 57 *Istvánffy*: i.m. lib. 24. pag. 315.
- 58 *Timon, Samuel*, jezsuita történész (1675–1736) műveit bár sokan használják, de kevesen idézik, pedig a maga nemében fontos munkát végzett. Főbb művei: Synopsis novae chronologicae regnorum Hungariae, Croatiae, Dalmatiae, etc. I.–II. Nagyszombat, 1714//15., *Imago antiquae Hungariae* (Kassa, 1733) és *Imago novae Hungariae* (Kassa, 1734) után a legismertebb *Epitome chronologica rerum Hungaricarum* (Kassa, 1736). Műveinek 1661-ig terjedő részét ő maga, a kéziratban maradt munkáit később Kazy Ferenc adta ki Historia Regni Hungariae c. háromkötetes munkájában, Nagyszombaton, 1739–49 közt. *Timon*

- Nagyszombatban és Kassán tanárkodott és nagy hatással volt kora történetíróira is. Munkájában sokszor olyan okmányokra és írásokra is hivatkozik, melyek időközben elvesztek.
- 59 Vö. P. Pázmány: *Acta et decreta Synodi Strigoniensis*, 1629. – Péterfi Károly: *S. Concilia Ecclesiae Romanae in Regno Hungariae celebrata*, 1742.
- 60 Wadding: *Annales*, ad Annum 1290. – Gonzaga, *Franciscus*: *De origine Seraphicae Religionis Franciscanae eiusque progressibus...* Romae, 1587.
- 62 Kósa: i.m. ad Annum 1290.
- 63 Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 245.
- 64 Krakkó a XI. századtól, Szent Szaniszlótól fogva püspöki város, 1364-től van egyeteme és ezt az egyetemet szervezte újjá és bővítette 1400-ban II. Jagelló László. Ferences Hittudományi Iskolája azonban sokkal régibb eredetű, gyakorlatilag az 1273-as önállóságtól lehet datálni. Az ifjúság nevelésére tanárait Bécsből és Esztergomból hívta, a saját embereit is ott képezte ki. E két kolostor teológiai tanítása már ekkor magas nívót ért el, tanárait nagy becsben tartották. Példa erre László mester, esztergomi nagyprépost, aki két jeles teológiai munkáját hagyta rájuk. (Knausz: *Mon. Eccl. Strig. II.71.*) – Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 163. – A krakkói Ferences Hittudományi Főiskola fejlődését a rend központi kormányzata is támogatta éppen kihelyezett és fontos missziós feladata miatt. A krakkói ferenceseket a lengyel királyi és főúri családok éppen úgy ismerték, mint az esztergomi ferenceseket a magyar királyok és főurak.
- 65 Bozsóky Pál Gerő: *Adalékok Segesd történetéhez*, Párizs, 1983. 32–33.
- 66 Bozsóky Pál Gerő: *Segesdi Bátori Kata élete és vége*, Párizs, 1985, 86.
- 67 Nyűrő Zsigmond: *Concisi Annales Provinciae Hungariae, seu nunc Sanctae Mariae nuncupatae Ordinis Minorum S.P. Francisci*, in *Schematismus Provinciae S. Mariae Hungariae, Posenii*, 1851.15. – Vö. *Appendix Synodi Pazman és Gonzaga*: i.m. Lib. 24. pag. 315.
- 68 *Schematismus Provinciae S. Mariae in Hungaria*, Budapest, 1949. 51. (P. Takács Ince bevezető cikke és a segesdi rendház rövid története).
- 68 Részünkről ma ez még csak feltevés, de mert újabban kutatói munkánk során előtérbe bis kerültek a Drávától délre fekvő régi ferences rendházak levéltári emlékei, reméljük, hogy rövidesen a „Ducissa et Gubernatrix” újabb okleveleire bukkanunk, melyek több fényt vetnek majd jótékonyági munkájára is.
- 69 Karácsonyi idézi a hajdani gyulafehérvári Batthyány könyvtárból Cod. E.5.VI.8.128.r. szövegét (Karácsonyi: Szent Ferenc, I.29.) ami erre bennünket feljogosít.
- 70 Kósa: i.m. ad Annum. – Gorbonakra még Karácsonyi: i.m. I.173. szerint a gorbonaki kolostort a Bél familia alapította volna 1292-ben és Kósa szerint itt már 1295-ben tartományi gyűlést lehetett tartani az említett Bél család bőkezű támogatásával. Kósa: i.m. ad Annum 1295. Ebben az évben a gorbonaki ferences házfőnök pecsétje szerepel Tiborc mester végrendeletén is. Vö. OL.D1. 35.148.
- 71 MREV.I.299. – Karácsonyi: Szent Ferenc, I.24.
- 72 Fejér: *cod. Dipl. VI/2 404,405.* – Theiner: *Monumenta*, I.337. Wenzel: *ÁUO IV.* 163. Karácsonyi: Szent Ferenc, I.25.
- 73 Nyűrő: *Concisi Annales*, 13. – Kósa i.m. ad Annum, – Bél Mátyás: *Notitiae Hungariae novae*, Pozsony város története, VI. fejelet. I.Par. – L. még III könyv, I.fej, 12.Par.
- 74 Magyar Kálmán: *A középkori Segesd*, 32. írja: „...1348–50 táján Erzsébet özvegy királynénak, Károly Róbert feleségének a székhelye Segesd.” Ez persze nem felel meg a valóságnak. A történelmi tény csak annyi, hogy Nagy Lajos anyja itt lévő birtokán állt meg és várta hazatérő fiát. Utána ment a királyi udvarral Visegrádra... Tomasina hercegnőnek nem járt ki az *anykirálynői* cím, mert nem volt királyi férj élettársa, soha meg nem koronázták. Az sem tekinthető „kivételnek” (Magyar: i.m. 19.), hogy nem koronázták meg, hiszen ehhez semmi joga nem volt! Csak anyja volt a királynak – Igazi értelemben még Veszprémre sem lehet mondani a szó szoros értelmében, hogy királynői, vagy királynéi székhely lett volna, legfeljebb csak a királynék városa. A királynék megkoronázása sincs törvény által a város székesegyházához kötve. Királyi, de királynéi koronázások voltak Budán, de még többször Pozsonyban is, ha a rendkívüli körülmények így kívánták. Az is előfordult nem egyszer, hogy a királyt nem az esztergomi érsek, vagy a királynét a veszprémi püspök koronázta meg.
- 75 Kósa: i.m. és Nyűrő: i.m. ad Annum. – Karácsonyi: Szent Ferenc, I.245. – Tört. Tár. 1895, 754–756. – Wadding: *Annales*, ad Annum. – Karácsonyi (i.m.i.h.) a Tört. Tár. által említett és 1564-ben Velencében kiadott *Speculum Vitae* B. Franciscire hivatkozik, amikor elfogadja az 1301-es segesdi káptalan idejét. Kósa Jenő azonban a pozsonyi levéltári adatokra utal, amikor itt felemlíti, hogy Haymo tartományfőnököt 1301-ben választották meg, de még ebben az évben két tartományi gyűlést tartott, egyet Győrben és egyet Nagyszombatban.

Majd 1304-ben Egerben és 1306-ban Segesden, azután 1307-ben Pesten, 1308-ban a Nyulak szigetén, 1309-ben Sárospatakon, 1311-ben ismét Győrött és 1313-ban Budán. Haymo rendkívül aktív tartományfőnök volt, s nevét nemcsak rendi, egyházi jellegű eseményekkel kapcsolatban olvassuk, de országos események során is. Az említett velencei kiadású összefoglalás Segesdre teszi még az 1319-es, 1320-as, 1406-os, 1415-ös, 1423-as káptalanokat is.

76 Schematismus Provinciae S. Mariae, 1949, 51.

77 A ferencesek segesdi történetéről, sajnos, igen kevés írott forrás maradt ránk a segesdi rendház hajdani épületében, amit egyébként az 1950-es törvény alapján államosítottak és különböző átmeneti megoldások után megyei Szociális Otthonná alakítottak át. A könyvtárszoba kezdetben lakattal volt lezárva, elkülönítve az Otthon működési terétől. A „nagy szorongatások éveiben” azonban egy napon hivatalos küldöttség érkezett teherautókkal, a lakatot leverték és a könyvtár teljes állományát felrámolták a teherautókra, s ismeretlen helyre szállították. Mivel a „hivatalos küldöttség” a megbízó levelét sem a plébánosnak, sem a községi tanácselnöknek be nem mutatta, így ma sem tudja senki, hogy kik voltak, honnét jöttek, és hová távoztak a könyvekkel. Az „olvadás korszakában” a községi tanács, és később jómagam is megpróbáltuk megtudni mi lett e szállítmánnyal, de választ sem a járási, sem a megyei könyvtárakban adni nem tudott senki. Még a pécsi egyetemen is próbálkoztunk, de ott sem volt e könyvtárról semmi feljegyzés. Így attól lehet tartani, hogy egyszerűen az egész szállítmányt valami papírzúzdába vitték „az illetékesek”. – A Plébániát is a ferencesek vezették a kolostor elvétele előtt, így sok könyv és okirat volt a plébániai hivatalban. Az anyakönyvek megmaradtak, mint az egyik íróasztal fiókjában lévő rendi iratok egy része is, de a könyvtárat itt is igen megtizedelték, mert azok a könyvek, melyeket több mint két évszázadon át gyűjtöttek a ferences plébánosok Segesd történetéről, mind eltűntek. A ferences vonatkozású iratok közül, melyek átvészelték a „betűrombolási” lázt, a következőket találtuk még meg:

1. *Notitiae quaedam de antiquo conventu Segusdiensi*, Néhány jegyzet az ősi ferences kolostorról, egy nyolc oldalas kézirati összefoglaló a rendház történetéről az alapítástól 1664-ig. Lényegében Wadding Okmánytárát és Kósa kéziratait kivonatolja, de a névtelen szerző többször utal a pozsonyi és a zágrábi, majd varasdi ferences levéltárakra is.

2. *Liber Memoriarum* a címe a tulajdonképpeni *Historia Domus*-nak, Házi Történetnek, amit 1687-től vezettek a segesdi rendtársak. Ez a könyv is átvészelte a kuruc háborukat, sőt a második világháborút is, amikor Segesd egész télen át harctér volt. Utoljára a bencés Titusz plébánosatyja kezében láttam röviddel halála előtt. Amikor ő meghalt, akkor tűnt el, ma is megfejtethetlen módon, mert amikor utóda, Bozsóky Lehel átvette a plébániát, 1981-ben, pár héttel a temetés után ez a két kötetet kitévő munka nem szerepelt már a hivatalos átvételi leltáron. Azóta sem sikerült a nyomára jutni, pedig mindenkit megkérdeztem, aki az átvételnél jelen volt. – Hogy ebből a krónikából mégis gyakran és bőven tudok idézni, annak a magyarázata egyszerű. Az 1944–45-ös telet Segesden töltöttem mint „szabadságolt teológus” és a hosszú téli délutánokon nagyon sok jegyzetet készítettem olvasása közben, mert már akkor érdekelt szülőfalum története. Ezek a jegyzetek otthon maradtak, és szerencsésen átvészelték a házkutatásokat is. Amikor 32 év után hazakerültem, öccsém és édesanyám boldogan mondták, hogy „ennyi azért megmaradt”. A két kötet vesztesége igen nagy kár, nemcsak a régi történet miatt, de mert ebben a ferences krónikás összefoglalta a segesdi „front-hónapok” történetét, a templom felrobbantását 1945 nagypéntekének előestéjén, a romok eltakarítását, és a templom restaurálását is.

3. Szerencsére, a II. világháborúnak nehéz napjait az akkori ferences házfőnök, P. Weiss Mihály is feljegyezte napról napra. E rövidszavú, de pontos krónikának másolata a kezemben. Eredeti példánya az Eisenstadt-i ferences kolostorban található, Ausztriában. – A *Historia Domus*-ról még annyit: mivel „békés körülmények közt” tűnt el, így van rá remény, hogy talán most a demokrácia beköszöntével és esetleg egy megfelelő jutalom ellenében és tökéletes diszkrécióval az ügyes „megmentő” visszaszolgáltatja majd azoknak, akiket elsősorban érint, a régi házba visszatért ferenceseknek.

4. A plébániai, az egyházi és a helyi kulturális életéről igen becses emlékeket őrzött meg az a néhány nagy boríték, amelyekben a *püspöki kánoni látogatások* hivatalos másolatait gyűjtötte össze a plébános és a káplán. Néhány plébánosi jelentés fogalmazványa is megmaradt.

5. Mint röviden jeleztük, megmaradtak a keresztelési, házassági, bérmlási *anyakönyvek* a temetési könyvvel egyetemben.

6. *Somogy vármegye történetével* foglalkozó könyvek számára volt egy külön szekrény. Sajnos ezekből csak kettő-három nyomtatvány maradt meg. Valamennyi könyv eltűnt.

7. Sok adat található a segesdi ferences rendházról a már többször idézett *Wadding* gyűjteményében és *Kósa Jenő* kézirataiban a Szűz Mária elnevezésű rendtartomány törté-

netéről. Pozsonyban az eredeti példányról öt másolat készült. Ma az eredeti is Magyarországon van, s remélem, rövidesen visszakerül a ferences Mariana Rendtartomány újjászervezendő levéltárába. Az egyik „eredeti” vagyis „kézzel és Kósa felügyelete alatt írt másolat” xerox-másolata birtokomban van. – A házi levéltári anyagból másfél méter levéltári lelet Kaposvárra került.

8. Az újabb nyomtatott kiadványok közül *Dr. Magyar Kálmán* baráti gesztussal minden publikációjából megajándékozott egy példánnyal. Ezúttal is hálásan köszönöm. Egyházmegyei forrás még Beke Kristóf hátrahagyott kézírásos műve a Veszprémi Püspöki Levéltárban. Ezt is átnézhettem a főkönyvtáros *Dr. Körmendy József* szíves engedelmével. Neki is köszönöm szíveségét és mindig segítő udvariasságát.

9. A budai ferences könyvtár és levéltár elkérte a „demokratikus és szocialista” tisztogatást, így ott a hazai ferencesek történetére vonatkozó nyomtatott és kézíratos anyagot mindig megtalálhattam, köszönöm ezért, a rendház főnökének testvéri vendéglátását és a könyvtáros szolgálatkészségét.

10. Az újabb szerzők közül két címet szeretnék még megemlíteni, mind a kettő Segesd történetével foglalkozott, hiszen szakdolgozatuk témájául is ezt választották: *Petneházy Mály Brice*: Segesd, Bogát, Somogy m. 1980. és *Országné Tropsa Ilona*: A felsősegesdi katolikus és az alsósegesdi református templom összehasonlító elemzése, Nagyatád, 1978.

- 78 Beke Kristóf: i.m. I.b. 401–404. Kézirata végén összefoglalót ad Beke a veszprémi egyházmegyében a három első évszázadban épült templomokról:

XI. században: Szent Mihály Veszprémben, Szent István vértanú *Soly-Betereg*(?), Szent Jakab *Siklós*, Szent Lőrincz *Rakosim* (?), Szent György *Tata*, Szent Adorján *Zalavár*, Szent Ányos *Tihany*, Szent György *Hegymagos*, Szent Kelemen bazilika 1055-ben (de nem jelzi hol?), Szent Egyed *Somogyvár* községekben. XII. században épültek: Szent Péter *Csurgó*, Szent Margit *Csurgó*, Boldogasszony *Almádi*. – A templom titulusai, védőszentjei nélkül jelzi a következő templommal bíró falvakat: Guk, Kortu, Szepetnek, Erek, Keez (Keszi?), Eőse, Bukoy. Hely nélkül jelzi a templomok védőszentjeit, vagyis a következő szentek tiszteletére voltak egyházak: *Germanus*, *András* apostol, *Szent Szabin*, *Szent Apollinár*.

A XIII. században épült templomok, vagy legalábbis ebben a században van róluk szó első ízben:

a) templomok és kápolnák, melyek védőszentjét ismerjük: Szent Kereszt, *Kenésén*, Szent László kápolnája *Fűzfőn*, Szent Apollinár a *Somogy(vári)* kolostor közelében, Szent Mihály *Kenésén* (tehát itt kettő is volt – vagy volt egy másik *Kenese* is?) Szent Kozma és Damján *Bagolán*, Zálában, Szent György *Kisberényben*, Szent Domonkos kápolnája, Szent Mária-Magdolna és Erzsébet a *Tihanyi félszigeten*, Szent Márton *Vörösberényben*, Szent Mihály *Padragban*, Szent Márton *Tothyban*, Szent István vértanú *Lábdiban*, Szent János evangélista *Therdemiczen*(?), Szent Márton *Thapey* (Tápén), Szent Márton *Köröshegyen*, Szent Márton *Segesden, parochialis*, Mindenszentek *Nema*(?), Szent Péter *Dörgicsében*, S. Salvatoris (Megváltó) *Toutdürügel* (?), Szent Márton *Binán*(?), Szent Pantaleon *hely nélkül*, Szentháromság *hely nélkül*, Szent László *Almásán*, Kozma és Damján *Tatán?* *Táth Somogyban?*, Szent Márton *Gamáson*, Szent László kápolna in villa olvashatatlan (Subuleorum?) Szüz Mária Zálában(?), Szent Kereszt *Kanizsán*, Mindenszentek *Oroszlón*, Szent Mihály *Thadenkán*(?), Szent Erzsébet *Peterden*, Szent Margit kápolna *Újlakon*, Szent Margit templom *Jutason*, Szent Margit *Csathán*, Szentháromság *Zirczen*, Szent Katalin *Marus*(?), Mindenszentek a *Haute-i* plébánia területén, Tolozma (Dorozsma?) mellett, Szent Margit *Pölöskén*, és Szent Katalin a *Pölöske-i apácáknál*, valamint Szent Mária-Magdolna *Eörs*(WRS)-ben.

b) a falvak nevei, ahol volt templom, de nem ismerjük a templom titulusát, védőszentjét: Gerez, Moch, Saag, Berén, Almádi, Váson, Csorton, Fajsz, Bárd, Csököl parochialis, Aurach (Aranyos?), Gergetegh, Tapolca, Komár, Csurgó az Ispotályosok temploma, Karos, Kolon, Galambok, Zabar, Igricz, Rajk, Wylle, Tholnuk(?) Merene (Mernye?), Görbő, Dada az Ispotályosok temploma, Csaba Somogyban, Tozadenk falu, Arács, Thadenka vár-kápolna, Tur Somogyban, és a személyei ferences kolostor temploma.

- 79 Amikor IX. Gergely rendeletére az ország egyházi átok alatt volt, a pápa Kálmán herceget és feleségét jámborságuk miatt kivette az egyházi átok alól és megengedte, hogy zárt helyen – saját kápolnájukban! – csendes misét hallgathassanak. A pápa engedély dátuma 1234. okt. 14. Segesdet Kálmán tette a Drávától északra lévő birtokai központjává. Van-e ennek valami jelentősége a segesdi szentegyház címváltozásával, nem tudjuk. De 1320-ban már Szent Mihály tiszteletére szentelt egyházzal tud Szeghalmi Gyula szerkesztette Dunántúli Vármegyék, Budapest, 1939. A segesdi részt Dr. Fóris Anna és Dr. Kertész János írták. A HO. I. 369. alatt említi, hogy 1474-ben plébánia templomának a védszentje Szent Mihály volt. (id. *Csánky*: Hunyadiak kora, VII.572.)

- 80 *Kósa Jenő*: i.m. ad 1295, – *Takács Ince*: Schematizmus 1949, 51. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.245 és kv.
- 81 A segesi kolostor Levelezési Iktató könyve, 510. oldal. Sajnos, ez a könyv is elveszett, de fennmaradt egy másik másolat Szopkovics esperes kánoni vizitációjáról, amit később ismertetni fogunk.
- 82 *Petneházy*né, *Mály Brice*: Segesd, Bogát, Somogy m. 1980. Szakdolgozat. 10–11.

VI. AZ ANJOU-HÁZ ÉS ZSIGMOND KIRÁLY KORÁBAN 1301–1404

- 1 *Somogy vármegye monográfiája*, 371.
- 2 Az oklevél címe kezdete: *Exhibita nobis vestra petitio, Kósa Jenő*: i.m. ad Annum 1302.
- 3 *Monumenta Vat. Hungariae*, II.114. – *Tört. Tár.* 1895, 752–753. *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.31–32.
- 4 *Somogy vármegye monográfiája*, 374, – *Karácsonyi*: i.m. I.31. Gentilis bíboros Csák Mátét kiközösítő levele 1311. júl. 6-i dátummal in *Károly Róbert Emlékezete*, szerk. *Kristó Gyula és Makk Károly*, Budapest, 1988.86–92. – A Csák Máté ellenes királyi hadjáratról, i.m. 97–98.
- 5 *Kósa* i.m. ad Annum. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.31.
- 6 Szent Domonkos rendjét 1206-ban erősítette meg III. Honorius pápa „abban a reményben, hogy e szerzetnek testvérei a hit előharcosai és a világ világosságai lesznek”. Főfeladatuknak az Evangélium hirdetését, az eretnekek meggyőzését és megtérítését tartották. Magyarországon 1221-ben telepedtek le, amikor a bolognai egyetemről hazatért Paulus Hungarus és a magyar fiatalok közt is számos követőre talált. A vallásos életben jelentős szerepet töltenek be, iskolákat alapítanak és vállalják a kunok és egyéb pogányok közti missziós feladatokat. A rend női ágát Benedek veszprémi püspök honosítja meg, amikor 1240-ben Veszprémben kolostort alapít számukra. A Nyulak szigetén 1250-ben kapnak kolostort a nővérek és majd itt nevelkedik és éli le szent élete egy részét Margit nővér is. A magyarországi dominikánusok történetéről *Ferrarius Sigismundus*: *Historia Ordinis Praedicatorum in Hungaria, De rebus ungaricae provinciae S. Ord. Praedicatorum*, 1637. – *Ipolyi Arnold*: Adalékok a magyar domonkosrend történetéhez, Magyar Sion, 1891. – *Harsányi András*: A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt, 1938.
- 7 Özséb esztergomi kanonok 1250 körül egyesíti a pilisi hegyek remetéit a Szent Keresztről nevezett kolostorban. De a patacsi kolostor körül már 1225-ben volt hasonló csoportosítás. Rendszabályt előbb a veszprémi püspöktől, majd az esztergomi érsektől kapnak. Példaképük Remete Szent Pál. Hogy a különböző püspökségek területein élő remetéket egységesebben lehessen kormányozni, előbb Özséb, majd utódai Benedek és István igyekeztek Szent Ágoston szabályai szerint közös szervezetbe vonni. Ez 1308-ban sikerült is, amikor Gentilis bíboros, pápai követőtől erre a szükséges egyházi engedélyt megkapták. Az Anjou-ház királyai és a Hunyadiak támogatása következtében rendházaik száma megszorodik, a rend kiterjedésszerűen és mihamar a szomszédos országokban is megveti a lábát. A Pálosok rendje az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend. Vö. *Kisbán Emil*: A Magyar Pálosok Rendje, I–II, 1938–1940.
- 8 *Jankovics Miklós*: i.m. 73.
- 9 *Wadding*: *Annales*, ad Annum. – *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Szentiványi*: *De archiepiscopis Colocens.* 79.
- 10 *Péterfi*: *Sacra Concilia*, 2.
- 11 A ferences rendben kirobbanó szegénységi vitáról részletesen *Takács Ince*: Szent Ferenc Rendje, Budapest. 1939, 81–103. – A nagy vita összefoglaló képe *Fr. de Sessavalle*: *Histoire Générale de l'Ordre de Saint Francois*, I–II. Paris, 1935–1937., I.106–144.
- 12 A királynéi tárnokmesteri cím és rang megjelenésével a magyar uralkodói udvarban a *següdsi ispán* (comes) szerepe elsorvad, háttérbe szorul, majd teljesen megszűnik. – Zách Felicián lázadásának részleteiről *Dümmerh Dezső*: Az Anjouház nyomában, Budapest, 1982, 340–342. Vö. *Pór Antal*: Zách Felicián pöre, Század. 1900. – A Báthoriak a Gutkeled (régiesen Gut Keled) nemzetségben látták őseit és eredetüket: *Wertner Mór*: A Báthoriak családi történetéhez, Turul, 1900, I.6–29.
- 13 A szobi birtoktest viszontagságairól *Magyar Kálmán*: A középkori Segesd, 60. és *Jankovics Tihamér*: Somogyiszob, 6–7.
- 14 *Kósa Jenő*: i.m. ad Annum.
- 15 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.40.
- 16 *Karácsonyi*: i.m. I.42.
- 17 *MREV.* III. 318, 319.

- 18 Kósa: i.m. ad Annum. – Lippáról Karácsonyi: i.m. I.197. – Szatmárról: Karácsonyi: i.m. I. 265–268.
- 19 Benda: Kronológia, I. 199. – Kováts Ferenc: Magyar pénzforgalom az Anjouk korában, Numizmatikai közlemények, 1926–1927.
- 20 AUO.II. 562. – Ortway Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején, Budapest, 1891, 297. – Dr. Gócza Imre: Berzence története, 1981, Cleveland, 12.
- 21 Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk korában, Budapest, 1987, 87.
- 22 Magyar Kálmán: A középkori Segesd, 63. – Szücs Jenő: A Megosztott parasztság. – egységesülő jobbágyosság, Századok, 1981. A tizedpörökről a már idézett Mályus Elemér kritikai vizsgálata: Az egyhzi tizedkizsákmányolás, in Székely: Tanulmányok a parasztság történetéhez, Budapest, 1953.
- 23 A zirci apát levelének a dátuma: 1332. júl. 9. in A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története, XII. Oklevéltár, 372, 107.sz. oklevél.
- 24 Erdélyi László: A somogyi tizedek s a velük kapcsolatos egyházzogi kérdések. A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története, I. 144–150.
- 25 Wenzel: AUO. II. 23. – Pannh. Lvt. Fasc.68. No.8.
- 26 Wenzel: i.m. I. 326 – Pannh. Lvt. Capsa 33. – Erdélyi itt a latin „proles”, ivadék szóra tér vissza, és megjegyzi, hogy ezt általában állati ivadékokra kell fordítani, de Hartvik püspök a krónikájában ugyanezt a szót használja, amikor határozottan a gyermektizedről beszél: „ut si cui decem liberos habere contingeret decimam prolem Sancti Martini cenobio daret”... (minden javaikból oly szigorúan hajtás be a tizedet), hogy akinek netán tíz gyermek jutott, a tizedik sarjat Szent Márton kolostorának adja.” (Árpádkori legendák, 38, Kurcz Ágnes fordításában)
- 27 Pannonhalmi Szent Benedek Rend tört., VII. Oklevéltár, 372.
- 28 Uo. Az elveszett apátságok közt Somogyvár címszó alatt a különböző megegyezések változatairól.
- 29 Vö. Erdélyi László bevezetőjét a somogyi tizedekről a pannonhalmi rendtörténetben, mint fentebb. – Mályus Elemér: Az egyházi tizedzsákmányolás, 323.
- 30 Mályus: i.m. 322, 331.
- 31 Zsigmondkori Okmánytár 310.2880.410.2753, – Csánki Dezső: Hunyadiak, II, 581. Magyar: A középkori Segesd, 95.
- 32 Pethő Lénárd levele Székesfehérvárról, 1942. ápr. 30-án.
- 33 Sasváry Nándor levele, kelt Felsőbogátpusztán, 1942. ápr. 6-án.
- 34 Művészettörténeti Értesítő, 1981, 142–144.
- 35 Életrajza Waddingnál, Annales, ad Annum. – Kósa Jenő: i.m. ad Annum. – *Analecta Franciscana*, II. 515. – Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 37.
- 36 Kósa i.m. ad Annum – Nicolaus Schmidt: Compendium Archiepiscoporum Strigoniensium, Tyrnava, 1758, 184.
- 37 Bende: Kronologia, I. 204.
- 38 Wadding és Kósa ad 1338 és 1340. – Karácsonyi: i.m. I. 37–38.
- 39 MREV. II. 64–81. – Veszprémi Egyh. papságának névtára, 1975, 14. – Ortway Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején, Budapest, 1891. – Fejérpataky: Pápai adószedők Magyarországon, Századok, 1887.
- 40 Veszprémi regeszták, 109, 267/122.304. – Magyar: A középkori Segesd, 63–66.
- 41 Hóman–Szekfü: i.m. II. 157.
- 42 Dümmerth Dezső: Az Anjou-ház nyomában, 371–372.
- 43 Kósa: i.m. ad Annum. – Karácsonyi: Szent Ferenc, I.39.
- 44 Nagy Lajosról részletesebben a legújabb kutatások szerint Dümmerth Dezső: Az Anjou-ház nyomában, Budapest, 1982. – Még ma is haszonnal olvasható bő dokumentációjával Pór Antal: Nagy Lajos, 1326–1382, Budapest, 1892. – A francia források szempontjából Émile G. Léonard: Les Angevins de Naples, Paris, 1954. – Befejezetlen Nagy Imre: Anjou-kori Okmánytár, I–VII, Budapest, 1878–91,1920. – Wenzel Gusztáv: Magyar Diplomáciai Emlékek az Anjou-korból, I–III, Budapest, 1874–1878. – A magyar tengerészetéről gr. Wilczek Ede: Magyar haditengerészet az Anjou-korban, Századok, 1895. – Erzsébet királyné itáliai útjáról Karácsonyi János: Nagy Lajos anyja Rómában, Katolikus Szemle, 1893.
- 45 Miskolczy István: András herceg tragédiája és a nápolyi udvar, Századok, 1928. – Uő: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai, Hadtört. Közl. 1932. – Az avignoni pápaságról Mollat: Les papes d’Avignon, I–V. Paris, 1924. – Johannáról részletesebben Óváry: Nápolyi Johanna, Századok, 1893.
- 46 Arany János: Toldi szerelme, XII. Ének, 85–93 versszak.
- 47 Fejér: Cod. Dipl. IX. 6.35. – A király betegségről Pór Antal és Győry Tibor a Századok 1902-es évfolyamában.

- 48 A pápa „Quantum negotium fidei catholicae” kezdetű bulláját közli Kósa: i.m. ad Anum, csakúgy, mint *Wadding* is Annalesében. Dátuma: Avenione, 11 kalendas junii, Pontificatus nostri VII.
- 49 Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk korában, Budapest, 1987, 222.
- 50 Miklóssy Zoltán: Tengeri hajóhadunk a középkorban, Budapest, 1939. – Wilczek Ede: i.m. Századok, 1895.
- 51 Fejér: Cod. Dipl. IX. I. 780.
- 52 Miskolczy: Nagy Lajos nápolyi hadjáratai, Hadt. Közl. 1932. – Toldiról Karácsonyi János: Toldi Miklós származása, Kat. Szemle, 1899. – Mályusz Elemér: A Toldimonda történelmi alapja, Hadt. Közl. 1924.
- 53 Nagy Lajos két krónikásáról Dékány Kálmán bevezetése Középkori Krónikások (szerk. Gombos Albin) az V. és XI. kötetekben, 1906–1910. – Pór Antal: János külföldi főesperes, Századok, 1893. – Kéty Jánosról Karácsonyi: Szent Ferenc, II.44. de Hóman Bálint (Hóman-Szekfü II) már csak „névtelen” mionoritát említ.
- 54 Mályusz Elemér: A mezővárosi fejlődés... Budapest, 1953, 178.
- 55 E problémákról részletesebben Bertényi Iván: Magyarország az Anjouk korában, 51–63. – Dümmerth Dezső: Az Anjou-ház nyomában, passim. – Fügedi Erik: Kolduló barátok, polgárok, nemesek c. könyvében a Mezővárosaink kialakulása c. fejezetben, 336–364. – A kiváltáságos plébániákról Jankovics Miklós: Buda környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye, Bud. Rég. XIX. Bp. 1959, 75 és kv. – Gárdonyi Á.: A városi plébániák kiváltáságos állása a középkorban, Károlyi Emlékkönyv, 1933. – Külön figyelmet érdemel Fügedi Erik könyvében a Középkori magyar városprivilegiumok c. fejezet, 238 és kv. – Még mindig jól használható e problémakör vizsgálatánál Balics Lajos: A Rom. kat. Egyház története Magyarországon, II.2. 107–112. valamint a VI. fejezet. Az egyházi hivatalok betöltéséről, i.m. 113 és kv.
- 56 Hervay Ferenc: A pálosrend elterjedése Magyarországon, Mályusz Elemér Emlékkönyv, 1984, 152–171.
- 56b Pór Antal: Erzsébet királyné aacheni zárandoklata 1357-ben, Századok, 1901. – Tömöry Edit: Az aacheni magyar kápolna története, 1931. – Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei, Budapest, még ma is jó eligazító.
- 57 Tört. Tár. II. 185. – Pesty: Eltűnt vármegyék, II.218. – Jankovics Tihamér: Somogyiszob, 7.
- 58 Notitiae quaedam, 2. – Marcali Raymond személye elég enigmatikus. Nagy István ilyen nevet nem is említ Magyarország családai címekkel és nemzedékrendi táblákkal c. könyvében, Pest, 1860. Ez természetesen még nem elég ok arra, hogy tagadjuk létezését. Ám nincs kizárva, hogy az ismeretlen segesdi krónikás egy jóval későbbi búcsúengedélyt helyezett valamivel előbbre, mert ilyen privilegium van, de Zsigmond király római útjával és császárrá való koronázásával kapcsolatos, s erről majd akkor szólunk bővebben.
- 59 Hóman-Szekfü: i.m. II. 627. – Steinherr: König Ludwig I. von Ungarn und seine Weihgeschenke für Maria-Zell, in Mitteilungen des Historischen Vereins für Steiermark, XXXV. 1887. – Wertner Mór: Magyar hadjáratok a XIV. században, Századok, 1905.
- 60 MREV. II. 251. – Az Anjouk egyházpolitikájáról: Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, 125–130.
- 61 Wadding: Annales és Kósa: Antiquarii, ad Annum. – Holzapfel: Manuale Historiae Ordinis Fratrum Minorum, Freiburg in Breisgau, 1909, 77–81. – Sessevalle: Histoire Générale de l'Ordre de S. Francois, Paris, 1937, II. 659–691. – Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 164. – Tört. Tár. 1895. 752–755.
- 62 Engel Pál: A királyi hatalom és az arisztokrácia viszonya a Zsigmond korban, Budapest, 1977, 30 skv. – Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon, I–XII, Pest, 1852–1863. XII. 376. – Röviden utal a kérdésre Engel-Löwei-Varga: Főnemesi sírkövek, Fügedi Erik: Művelődéstörténeti Tanulmányok a magyar középkorról, Budapest, 1986. 203–234.
- 63 Somogy vármegye monográfiája, 374. – Pór Antal: Ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos felesége, Századok, 1895. – Márki Sándor: Mária, Magyarország királynéja, Pest, 1885. – Pór Antal: Kis Károly és Erzsébet utolsó évei, Századok, 1895. – Karácsonyi: Mária királyné halála napja, Századok, 1907. – „Bosnyák” Erzsébet tragikus végnapjairól és halála körülményeiről Fügedi Erik: Könyörülj, bánom, könyörülj, Budapest 1986.
- 64 Kósa: i.m. ad Annum. – Nyűró: Concisi Annales, 33–36.
- 65 Az oklevél másolatát közli Kósa: i.m. Ad Annum.
- 66 ZsO. I. 433, 3950. – Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon, Budapest, 1984. 35–36. 259–261. – Karácsonyi: Magyarország és a nyugati egyházszakadás, 1885. – Szántó Konrád: A katolikus Egyház története, Budapest, 1987, I. 483–549. – Hermann Egyed: A kat. egyh. tört. Magyarországon, „Zsigmond, harc a főkegyúri jogért”, 130–136.

- 67 *Borsa Iván*: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei, Somogy megye multjából, 9. Levéltári évkönyv, 1978, 58. 2.
- 68 *Magyar Kálmán*: A középkori Segesd, 45.
- 69 *Vö. Tagányi Károly*: Megyei önkormányzatunk keletkezése, Értekezések a Tört. Tud. köréből, Budapest, 1899.
- 70 *Mályusz*: Zsigmond király, 186–189, 193.
- 71 *Glaser Lajos*: Dunántúl középkori úthálózata, Századok, 1929.
- 72 *I.m.* 266–267.
- 73 *Mályusz Elemér*: A mezővárosi fejlődés, in *Székely*: Tanulmányok a parasztság történetéhez, 129–191. id. 189. – Még passim uő. a mezővárosok kialakulásának néhány tényezőjéről A magyar köznemesség kialakulása, Századok, 1913.
- 74 *ZsO.* I. 410–37, 53.
- 75 *Mályusz*: Mezővárosok, 134.
- 76 *Csánki*: Hunyadiak, VII. 582.
- 77 A Zsigmond-ellenes főúri felkelés egyik vezetője volt az Ákos-nemzetségbeli Peleskei család szlavóniai ágának a feje Prodaviczai Ördög István. (*Hóman-Szekfű*, II, 349.) E családhoz tartozott a nem kevésbé erőszakos Prodaviczai Mikcs (Miklós). *Vö. Mályusz*: Zsigmond király, 49. – Ez 1394/5-ben halt volna meg, mint élt, „erőszakos halállal”.
- 78 *Thuróczy* krónikája, *Schwandtner*: I. 377–379.
- 79 *ZsO.* I. 4392, 4394, 43, 96.
- 80 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 53–54. – *Ferencsek pozsonyi Lvt. Ladula XXXVI. no. 2. – Kósa*: i.m. ad Annum.
- 81 *Turul*, 1886, 169. uo. 1910. 85.
- 82 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I, 186–188.
- 83 *Rupp János*: Magyarország helyrajzi története 3.k. 1870–1876. I, 299–301.
- 84 *Koller*: Hist. Episcopatus Quinqueecl. Posonii, 1784, III. 220–225.
- 85 *Gárdonyi Albert*: i.m. 188.
- 86 A kinevezési bulla másolata *Kósánál*, i.m. ad Annum.
- 87 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 52. – *Kósa*: i.m. ad Annum.
- 88 *Gárdonyi Albert*: i.m. 166–167.
- 89 *Hóman-Szekfű*: II. 341. skv.
- 90 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 245.

VII. SEGESD A MARCALIAK KORÁBAN 1404–1488

- 1 *Csánki*: Hunyadiak, VII. 567–571.
- 2 *Pauler*: Árpádházi királyok, II. 265
- 3 Marczali Miklós pályafutásáról *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal, Pest, 1860. 291. *Nagy Iván* írja: „Miklóst, Marczali István bánnak második fiát az 1403–1412. évi időszakban erdélyi vajdál találjuk. Temes megyében testvérével négyszer harcolt a török ellen... Ő építette Babócsa és Segesd várát Somogy vármegyében, Segesd mezővárosban s hozzá tartozó uradalomban, melyet Dénes és Péter testvéreivel együtt Zsigmond királytól, kinek Sárfenekai Friderik kezéből 8020 arany forintért kiváltotta Tátika várát, Keszthely mezővárost, több faluval együtt visszeresztette, csereképpen ugyanazon összegben zálogba kapott. Miklósnak négy fia maradt: László püspök, István, Imre és János.
- 4 *Mályusz Elemér*: Zsigmond király, 92.
- 5 *ZsO*: (Bp. 1959) 105, 106, 883; 411.3471.
- 6 *Mályusz*: Zsigmond király, 245–252.
- 7 *Rupp*: i.m. I. 288.
- 8 *Csánki*: Hunyadiak, VII. 482.
- 9 *ZsO.* II/2 131. 6079, 88.438. – *ZsO.* II/1. 390, 3283, 3985. – *Magyar Kálmán*: Az Ötvöskönyv Báthori várkastély, Kaposvár, 1974.6.
- 10 *Soproni Lvt. Lad. I. és Analecta Franciscana*, I. 9. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 251–252.
- 11 *Kósa*: i.m. ad Annum – *Karácsonyi*: i.m. uo.
- 12 *Notitiae quaedam*, 2. – *Kósa*: i.m. ad Annum – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.56.
- 13 *Benda*: Kronológia, I.240.
- 14 *Csányi*: Lapok Somogy megye multjából, 109. – *Nagy Iván*: i.m. 291.
- 15 *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Benda*: Kronológia, I. 244.
- 16 *MREV.* II. 368–369.

- 17 Magyarország, ill. Zsigmond szerepéről a zsinaton *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört., 134–136. – *Szántó Konrád*: A kat. egyh. tört. I. 500–504.
- 18 *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Nyűró Zsigmond*: Concisi annales, 36–37.
- 19 *Takács Ince*: Szent Ferenc rendje, Vö. *Schematismus*, 1949, 13. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 331–349. – *Fernedzin*: Acta Bosnae, 289–290. – *Magyar Könyvszemle*, 1901. 264.
- 20 *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Karácsonyi*: i.m. I. 178–179.
- 21 *ZsO*: II/1. 390. 3283, 3985. – *Magyar Kálmán*: Ötvöskönyvi, 6.
- 22 A zsinat lefolyásáról bővebben *Fliche-Martin*: Histoire de l'Eglise, 14. köt. 167–203. – *Szántó Konrád*: A kat. egyh. tört. I. 504 és kv. – *Mályusz Elemér*: A Konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog, Budapest, 1958.Ért.a Tört. Tud. köréből, Új sorozat. 9. sz. *Erős I.*: A konstanzi zsinat, Vigilia, 1959/11. 650. *P. Glorieux*: Le concile de Constance au jour le jour, Tournay, 1964.
- 23 A tekintélyes *Fliche-Martin*: Histoire de l'Eglise, 14/1, 428 és kv. erősen vitatja még legutóbb is (kiad. 1962) Zsigmond „érdemeit és kiváltságait, főképpen a magyar helyzetet.” – A magyar szakirodalom is megoszlik, ha a kegyúri jogok kérdése kerül felszínre. Vö. *Fraknói*: A magyar kegyúri jog Szent Istvántól Mária-Teréziáig, Budapest, 1895. – *Kolláry*: A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban, Budapest 1906. – *Luksics*: A XV. századi pápák oklevelei, (ti. V. Márton) Budapest, 1931. – A témát az elmúlt fél században is sokan tárgyalták, de az argumentációkba több a politika, mint a jog és hagyomány. A kérdést bizonyára újra fel kell mérni a legújabb kutatások és főképpen a zsinati publikációk és határozatok alapján. – *Mályusz Elemér*: Zsigmondkori Oklevéltár, I–II. 1951–1958 jó szolgálatot tehet az egyháztörténeteseknek éppen úgy mint a jogászoknak.
- 24 *Mályusz*: Zsigmond király, 93.
- 25 Néhány mai kritika ellenére *Igali Fábán* „szerzőségét” részben elfogadják, amikor „compilatornak” tartják a Speculum perfectionis összeállításával kapcsolatban: *Johannes Roengensen*, Szent Ferenc élete (eredeti francia kiadás előszavában, XVIII és LXXVII.) – *Damien Vorreux-Théophile Desbonnets*: Saint Francois d'Assise, Documents, Ecrits et Premières Biographies, Paris, 1968, 1381.
- 26 Zsigmond római útjáról és a császári koronázásról *Áldácssy Antal*: Zsigmond király római császári koronázása, Századok, 1913, 481–501, 563–576. – A búcsúkérvény: *MREV. II. 86*. Mivel a kérvény latin regiszterének másolatát fotóképiában Németh László a Római Magyar Pápai Intézet akkori ösztöndíjasa volt szíves számomra megszerezni – amit ezúttal újra megköszönök – annak teljes magyar fordítását itt közlöm:
- „Szentséges Atya! Mivel a Kisebb Testvérek Szűz Máriáról elnevezett temploma és kolostora mellett Segesden, a Veszprémi Egyházmegyében, az isteni kegyesség hatékonysága és a Boldogságos Szűz Mária megmérhetetlen érdemeinek következtében az iránta való buzgó kegyelet csodákkal ékeskedett a múltban és tündöklök a jelenben is, és ahol a keresztény hívek sokasága gyűl össze ennek a tiszteletnek az ápolására, és ahol (a kérelmezők) családjainak és elődeinek sírjai és síremlékei vannak, abból a célból, hogy az előbb említett hívek áhitata még növekedjék és szaporodjék, legalázatosabban és leghívebben kérvényezik, hogy minden előbb említett hívő és idesegeglő zarándok számára, akik bűnbánó lélekkel a szentgyónáshoz járulnak és meglátogatják az előbb említett egyházat a Boldogságos Szűz Mária Mennybevaló Felvitele napján az első vecsernyétől a második vecsernyéig, elnyerjék bűneik és ezek büntetései teljes bocsánatát, Szentséges Atyánk jósága és kegyessége, valamint tekintélye engedélyének következtében, a szokásos egyházi előírások tiszteletben tartásával.
- Ugyancsak az előbb említett hívők kérelmezik, mármint György és István, néhai Dénes bánnak, a veszprémi egyházmegyében lévő Marczali nemes és bárói urunknak fiai, engedélyt kérnek egy hordozható oltárra, amit annak megfelelő és illő helyen bárhol felállíthatnak, hogy felette egy arra alkalmas pap érvényes szentmisét mondhasson a Marczali család tagjai, vendégei, familiárisai és szolgálói előtt.
- Ugyancsak méltóztatassék a Szentséges Atya megengedni az említett comes-eknek, hogy a Szent Városhól megkapják és a birtokaikra hazavihessék Szent Bertalan apostol, szent Szilveszter pápa és Szent Cirjék ereklyéit, hogy az irántuk való tiszteletüket még jobban kifejezhessék, a szokásos egyházi előírások mindenkor tiszteletben tartása szerint.
- Kelt Rómában, Szent Péter széke mellett, július nánáján, (a pápai uralkodás) harmadik évében.(1433)
- A Regiszteren a pápai jegyző megjegyzése: „Az engedély mind a három kérdésre megadott.”
- Már forrásból tudjuk, hogy a kérelmezők kérvényüket Zsigmond király „tudtával, jóváhagyásával és támogatásával” terjesztették elő, és adták be írásban.
- 27 *Magyar Kálmán*: Az Ötvöskönyvi Báthori várkastély, Somogyi Múzeumok füzetek, No.18. Kaposvár, 1974.

- 28 Horváth Mihály, Magyarország Története, Budapest, 1871. 2.499.
- 29 Mályusz Elemér: Zsigmond király, 69.
- 30 Benda – Kronológia, I. 257.
- 31 Katona Tamás: A korona kilenc évszázada, Budapest, 1979. – Kottáner Jánosné emlékirata 59–87.
- 32 Hóman-Szekfű, i.m. II, 404–424
- 33 Fraknói Vilmos: Cesarini Julián, Budapest, 1890. – A várnai csata szerencsétlen kimeneteléről jó elemzés még Hóman-Szekfűnél, II. 424–428.
- 34 Archivum Franciscanum Historicum, 1927, 132–153 – Vargha Damján: Szent Ferenc és fiai a magyar kodexirodalomban, in Szent Ferenc nyomdokain, Budapest, 1926, 81–91. „Ehrenfeld kodex” alcimen.
- 35 Borovský Samu: A ferencziek történetéhez, Tört. Tár. 1895. IV. 749–755.
- 36 Gyöngyösi Bullárium, 80–87. – Karácsonyi: Szent Ferenc: I. 328–331.
- 37 A rigómezei ütközet legjobb forrása maga Hunyadi, vö. Katona: Hist. Crit. XIII. 637–641. – Schwandtner: i.m. II. 57–58. – Miskolczy: Hunyadi háborúi, 55–62.
- 38 Nyűró Zsigmond: Concisi Annales, 40.45. – Karácsonyi: Szent Ferenc I. 61–69. – Kósa: i.m. ad Annum.
- 39 Karácsonyi: i.m. uo. mint fent.
- 40 OL.D1. 14.915. – Csánki: Hunyadiak, VII. 693. – Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 246.
- 41 Kapisztrán Szent János élete és műve számtalan történészt és írórt vagy esszéistát serkentett munkára. Legfontosabbak és ma is könnyebben hozzáférhetőek: Johannes Hofer: Johannes Kapistran, Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche, Neue, bearbeitete Ausgabe von Ottokar Bonmann, Heidelberg, – Roma, 1964. I–II. – Bölcskey Ödön: Capistrano Szent János élete és kora, Székesfehérvár, 1923, I–III. – Legújabbban Kulcsár Péter: Kapisztrán János, Budapest, 1987. – A kutatók számára elengedhetetlen Antonio Sessa de Palermo: Opera Omnia Sancti Joannis a Capistrano, L'Aquila, 1984. 18 kötetben. – Hunyadiáról is megszámlálhatatlan a könyvek és cikkek sokasága. Eligazításul: Dümmerth Dezső: A két Hunyadi, Budapest, 1985. – Vecsey Lajos: Hunyadi, München, 1956. – Ma is nélkülözhetetlen Teleki József monumentális műve a Hunyadiak koráról.
- 42 Kapisztrán tolmácsairól: Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 66. passim, – Bölcskey: i.m. III. 181–185. – Kapisztrán tolmácsai közt tudjuk Pál székesfehérvári prépost-kanonokot is. Ennek a magyarázata a következő: Kapisztrán János III. Kalliszt pápa és V. László magyar király, valamint a főrendek ismételt kérésére 1455 május közepén a zalamegyei Lendva határában lépett magyar földre. Május 18-án innét keltezett levelében írta a pápának, hogy a Judenburgtól Lendváid tartó hosszú út annyira elfárasztotta, hogy már írni sincs ereje, ezért a levelét egyik rendtársának diktálja. (Wadding XII. 249; Hermann: Capistranus triumphans, 497.) Lendvából Esztergom felé indult, de útközben megtudta, hogy a rendeket már Győrbe hívták össze, így irányt változtat és Győrbe ment, ahol a püspök, a papság és a hívek ünnepélyesen fogadták. (AA.SS. Oct. X. 529.) Somogyba így nem jutott el ez út során, de Székesfehérvárot volt, és aug. 24-én nagy szentbeszédet tartott. Itt találkozott Pál prépost-kanonokkal, aki további útjára elkísérte mint tolmács. Ha Veszprémbe nem is ment el, a veszprémiek közül azonban többen is elmentek szent beszéde meghallgatására. A bécsi állam levéltárban van egy kodex, amelybe egy Pál nevű veszprémi prépost Kapisztrán beszédei közül többet lemásolt, sőt a leveleiből is, és feljegyezte azt a rövid búcsú-költeményt is, amit Kapisztrán Hunyadi János temetésén mondott el... Meglepő, hogy Kapisztrán levelezői közt nem szerepelt a veszprémi püspök neve, holott megtaláljuk az esztergomi érsekét, valamint az egri, a csanádi és a pécsi főpásztorokét is.
- 42b Kapisztrán tehát Somogyban nem prédikált, kereszteseket nem toborzott, ám mégsem ez lett az oka annak, hogy Belgrád védői közt zalai-somogyi csapatok nem voltak. Marcali János, Somogy és Zala vármegyék főispánja, 1456 május 2-án levelet írt Kapisztránnak arról érdeklődve, hogy a török ellen felvonuló magyar főserég merre tartózkodik, hogy tudja merre kell majd saját csapatait vezetnie (Pettko: Kapisztrán magyar vonatkozású levelei, 51-ik levél). Sajnos, a választ nem ismerjük. Ez a levél mégis két szempontból is fontos: (1) A magyar főurak Kapisztránt tartották a török elleni harc egyik vezetőjének és (2) valóban készültek a Somogy és Zala vármegyei erők is Nándorfehérvár alá vonulni a török ellen. Úgy látszik azonban, hogy ez a tavaszi felbuzdulás lelohadt a nyárra, s hogy Marcali János végül is nem indult meg Nándorfehérvár felé, abban csak királya példáját követte, aki június elején elhagyta Budát és Cillei Ulrik tanácsára Bécsbe ment, hogy kedves sportját, a vadászatot gyakorolja. A magyar főurak egy része ebből azt a következtetést vonta le, hogy valami ok miatt a hadjárat elmarad, és maguk is visszatértek birdokaikra. Így maradt a vár védelme teljesen Hunyadiara és Kapisztránra.

- Egyénileg azonban bizonyára voltak a védők közt dél-nyugat-dunántúliak is, hiszen a közismert hős, Dugonics Titusz, aki élete árán mentette meg a magyar zászlót a török rablástól, Vas megyei családból származott. Az ő hőstettéért kapott a fia később Pozsony megyében birtokot. (Bölcskey: i.m. II. 320–321. – Teleki: Hunyadiak kora, II, 428.)
- 43 Nándorfehérvár ostromáról még ma is a legjobb leírás Bölcskeynél, II, 282–345. – Louis de Kervail: Saint Jean de Capistran, son siècle et son influence, Paris-Bordeaux, 1887, 95–131. – Hofer: Kapistran, II, 349–421. – Jó ismeretterjesztő munka Barta Gábor: Nándorfehérvár, 1456, Budapest, 1985.
- 44 A déli harangszó bulláját Vecsey Lajos adta ki bő történelmi magyarázattal, Az imádságok bullája és a déli harangszó címmel, Appenzell, (Svájc), 1955.
- 45 MREV. IV. 148–149.
- 46 A Prágai Nemzeti Múzeum jelentése V. László király csontvázának tudományos vizsgálata után, közölte a Magyar Nemzet, 1988. jan. 21-én.
- 47 A Ferencesek Pozsonyi Levéltára, Lad. XXXIII. f.I.No.2.
- 48 MREV IV. 170–171. – Amikor a ferencesek pápai utasításra a kunok és „eretnekek” (ortodoxok) térítésére Dél-Magyarországra, a Havasalföldre, Moldvába és a szomszédos területekre mentek, és a megtértek száma ezt szükségessé tette, csak akkor és itt lettek plébánosok. Igaz, a püspökük is ferences volt, vagy a dominikánusok missziós területein dominikánus. De mindig külön pápai felhatalmazással, mert mint missziósok közvetlenül Rómától függttek.
- 49 MREV. IV. 173–174
- 50 A Ferencesek Pozsonyi Lvt. XXXIII. f.I.No.3 – Karácsonyi: Szent Feren, I. 246.
- 51 Kósa: i.m. ad Annum – Karácsonyi: Szent Ferenc I. 67.
- 51b Benda: Kronológia, I. 289. – A nándorfehérvári ütközet szemtanúi egybehangzóan állítják, hogy Kapisztrán Szent János templomi zászlók alá sorakoztatta fel keresztjeit és így vezette őket a harcba. Már ekkor is lengtek a „máriás lobogók”.
- 52 Nyűró: Concisi Annales, 45. és kv.
- 53 Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 247.
- 54 HO. I. 369.
- 55 Szeghalmi Gyula: Dunántúli vármegyék, Budapest, 1939. Somogy vármegyénél Segesd címszó alatt. E részt Dr. Fóris Annak és Dr. Kertész János szerkesztette. Szerintük ugyan már ekkor Szent Mihály tiszteletére volt szentelve, sajnos, a forrásukat nem jelölik meg pontosan. Így a címváltozásnak az okát és körülményeit nem tudjuk.
- 55b MREV. IV. 291.
- 56 Mátyás háborúiról részletesen a két nagy szerző: Teleki és Fraknoi műveiben. Mátyás király érveit és gondolatait a török veszéllyel kapcsolatban ismerteti Fraknoi: Mátyás király levelei, I-II, Budapest, 1893–1895. Újabban nagyon jó kiértékelés Rácz Gyula: Hunyadi Mátyás török politikája, in Hunyadi Mátyás, Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára, Budapest, 1990. 149–200.
- 57 Benda: Kronológia, I. 310.
- 58 Wertner Mór: A Báthoriak családi történetéhez, Turul, 1900, I. 11. – Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 247. – Magyar Kálmán: Az Ötvöskőnyi Báthori kastély, 6.

VIII. SEGESD A BÁTHORIAK IDEJÉN 1488–1526

- 1 Wertner Mór: A Báthoriak családi történetéhez, Turul, 1900, I. 6–29.
- 2 Képes Krónika, Budapest, 1986-os kiadás, 58.
- 3 Pauler: Árpádházi királyok, I, 152–153.
- 4 Wenzel: ÁUO IV. 177, 180.
- 5 Anj.O. III. 60. – Fejér: Cod. Dipl. VIII./5,158.
- 6 HO. VII. 464. – Hóman-Szekfű: i.m. II. 425–426.
- 7 Wertner Mór: A Báthoriak, 11.
- 8 Mátyás király külpolitikája új megvilágításban mutatja be Jozef Macek: Corvin Mátyás és Podiebrad, in Hunyadi Mátyás, Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára, Budapest, 1990, 201–244. – Még ma is jól használható Nagy Iván és Nyáry Albert: Magyar diplomáciai emlékek Mátyás korából, I–IV., 1873–1878. és Fraknoi Vilmos: Mátyás király levelei, I–II, 1893–1895. – Eszmetörténeti elemzése miatt értékes, bár feltételezi a kor előzetes ismeretét Dümmerth Dezső: A két Hunyadi, Budapest, 1985. 242–244. – Eckhardt Ferenc állítása: „Mátyás nagyszabású politikája élénk diplomáciai tevékenységet is vont maga után, amelynek szálai Franciaországtól egészen Perzsiáig fonódtak” (Magyarország története, Budapest, 1952, 133.) ma már túlzásnak számít. Európai jelentősége azonban

- tagadhatatlan, mégha igazi jelentőségét mégis Magyarországi politikai és szellemi befolyása adja meg. – Beatrixról *Berzeviczy Albert*: Beatrix királynéja után (Tört. Életrajzok 1908.) érdemes lenne újra vizsgálat alá venni politikai és kulturális befolyását. Berzeviczy ugyan erősen mérsékeli ezt a befolyást, de minen állításával ma már nehéz egyet érteni.
- 9 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 73.
 - 10 *Somogy Vármegye* monográfiája: 413.
 - 11 *Varga Damján*: i.m. 119–120.
 - 12 *Hóman-Szekfü*: i.m. II. 564–569.
 - 13 *Gyöngyösi bullárium*, 9.a. – *Kósa*: i.m. ad Annum. – Miközben ezzel az egyezséggel a béke helyreállít a két ferences rendtartomány közt, újabb vitáról értesít két oklevél a segesdi főesperes „jogi visszaélései” miatt. *Ursus Orsini* teanói c. püspök és pápai követ levéllel keresi fel 1494. nov. 4-én a veszprémi Szent János és Szent Margit, valamint Ewsy, Palota, Szabadi, Kadartha (kut?) Athád, Szerdahely, Lábod, Szentkirály és Babócsa plébánosait és megidézi színe elé Nágocsi Gáspár kanonokot, püspöki helynököt, *Újhelyi János kanonokot*, *segesdi Főesperest*, valamint 12 más „oltárok és kápolnák rektorait”, mert a fehérvári káptalan javadalmait és érdekeit nem tartották tiszteletben. E levélből még megtudjuk, hogy a fehérvári káptalan Szent Istvántól kapott kiváltságaira hivatkozik, hogy az említett plébánosok, főesperesek és püspöki helynök e kiváltságokat nem tartották tiszteletben és hogy az idézettek közt több „kápolna és oltár rektora is van.” (MREV. IV. 33–35.)
 - Úgy látszik azonban, hogy az idézésnek sok foganatja nem volt, mert pár hónappal később, 1495. jan. 23-án a fehérvári káptalan újabb óvást jelent be Orsini pápai követ hivatalában a veszprémi püspök és a veszprémi egyházmegye több plébánosa ellen azzal vádolva őket, hogy a káptalan kiváltságait folyamatosan megsértették. Az oklevél újra említi név szerint Nágocsi Gáspár püspöki helynököt és *Újhelyi János segesdi főesperest*, mind a kettő viseli a veszprémi kanonoki címet is. A fehérváriak azzal érvelnek, hogy kivételezett helyzetük (exemptio et libertas) valóban az alapító Szent Istvántól származik. Az előbb említett püspöki helynök és főesperes hivatalosan meglátogatták a kivételezett fehérvári birtokokon lévő helyeket, plébániákat és plébánosokat, azok felett hivatalos kánoni vizitációt tartottak, felvették a cenzust, sőt néhányszor maguk elé idézték a fehérvári egyházhoz tartozó plébánosokat is, őket megfenyegették még exkommunikációval is, őket megfenyegették még exkommunikációval is, ha nem fizetnének és nem engedelmeskednének nekik. A vizitációk taksáit is mindenütt beszédtek. Itt bizonyára nem a Segesd határában lévő Bogátról van szó, mivel a káptalan a Bogát pusztai birtokot kezében tartotta ugyan még 1229-ben, de 1336 óta már újra Pannonhalmi birtok-listáján szerepel. Ez az oklevél (MREV, IV. 35–37) inkább azokra a birtokokra vonatkozik, melyekről Csánki is tud és számukat 72-re teszi, falut, pusztát, részirtokot vagy tizedet beleértve. (Csánki: Hunyadiak, VII. 572.) Ezek nagy része Kilititől Osztopánig terjedt, valamint a Dráva mentén, Bélavár környékén.
 - 14 *Nyűró Zsigmond*: Concisi Annales, 46–47.
 - 15 *Werner*: A Báthoriak, 13
 - 16 *Szilády Áron*: Temesvári Pelbárt élete és munkái, 1880 – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II, 607–609.
 - 17 *Borsa István*: Somogy vármegye címerlevele és első pecsétje, *Somogy megye múltjából*, Levéltári közlemények, 1984, 53–70.
 - 18 *Borsa István*: A szenyéri uradalom Mohács előtti oklevelei, *Somogy megye múltjából*, 1979, 130–140.
 - 19 Részletesebben *Magyar Kálmán*: A középkori Segesd, 59,241.
 - 20 *Laskai Osvát* életéről Bangha Béla: Kat. Lexikon, III. 160. Laskai műveiről még *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II, 590–591. – *Szántó Konrád*: A kat. egyh. tört. I. 533, 544. – *Takács Ince*: Szent Ferenc Rendje, Budapest, 1937, 229–230, 240, 278. – *Herman Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 172–174.
 - 21 *Herman Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 163.
 - 22 *Ruzsás Lajos*: A városi fejlődés a Dunántúlon a XV. és XVI. Században, Zs. E. 2–3. A szerző által itt felsorolt városok neveit megtaláljuk *Csánkinál* is (Hunyadiak, VII.) csaknem teljes számban, ami bizonyos gazdasági és politikai stabilitásra, megszilárdulásra utal.
 - 23 *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János, Budapest, 1894.
 - 24 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 271–272, II. 160–168.
 - 25 A Ferencesek Pozsonyi Lvt. Lad. XXXIII. f.1.4.
 - 26 *Nyitrai kápt. Lvt.* fasc. III. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I, 78–79.
 - 27 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 198–202.
 - 28 *Beöthy Zsolt*: A Magyar Irodalom Története, I. 153.
 - 29 A Ferencesek Pozsonyi Lvt. Lad. XXXV. 2. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I, 80–81. – Részletesebben *Kósánál* ad Annum.

- 30 A *Ferencesek pozsonyi Lvt. Lad*, XXXIII. f. 26, Vö. XXV. 26.
- 31 A *Ferencesek pozsonyi Lvt. Lad*, XXXIII.f.5.
- 32 A *Veszprémi Egyházmegye papságának Névára*, 1975,13.
- 33 *Vargha Damján*: Szent Ferenc és fiai a magyar kodexirodalomban, in *Szent Ferenc nyomdokain*, 79–123.
- 34 *Nemeskürthy István*: Krónika Dózsa György tetteiről, Budapest, 1972. – *Márki Sándor*: Dózsa György, Budapest, 1913. – A papok és szerzetesek szerepéről a parasztháborúban *Nemeskürthy István*: In signo crucis, Vigilia, 1972,9,595–599. – Általánosabb megvilágítás, vitatható nézetekkel: *Bellér Béla*: A Dózsa parasztháború és az egyházi történetírás, Vigilia, 1972, 9, 599–603. – A parasztlázadás történetét különböző párttörténeti érdekekből már sokan és sokféleképpen átirták. A legtárgyalagosabb és legbővebb történelmi bemutatása még ma is *Szalaynál*, A Magyar Nemzet Története III. kötetében és *Hóman-Szekfü II.* kötetében található meg.
- 35 *Kósa*: i.m. ad Annum – *Nyűrő*: Concisi Annales, 49–51. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 82.
- 36 *Holzapfel*: Manuale, 266–271. – *Achille Léon*: Histoire de l'Ordre des Frères Mineurs, Paris, 1956. 72–82. – *Nagy Béni*: A mariánus ferencesek a XVI. sz. első felében, Katolikus Szemle, 1913. IV. 269–388, V. 531–539.
- 37 *M.N. Múzeum*, Vég helyi gyűjtemény. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 82–83.
- 38 *Karácsonyi*, Szent Ferenc, I. 85.
- 39 *Jankovics*: Somogyszob, 9. – Bakócz életére *Fraknoi Vilmos*: Erdődi Bakócz Tamás, Budapest, 1889. – Birtokszerzéseire *Fraknoi*: Bakócz Tamás birtokszerzeményei, Századok, 1877, 630., 727., 816.
- 40 *Fraknoi Vilmos*: Tomori Pál élete, Századok, IV. 289–312, V. 377–396., VI.723–746.
- 41 *Burgio Puglioni Antal* báró, pápai követ életrajza *Bangha*: Kat. Lexikon, I. 280–281. Azok közé a diplomaták közé tartozott, akik, megmaradván a civil (polgári) életben, mégis pápai nunciusi ranggal voltak felruházva és akiket a pápák sokszor kényes politikai helyzetek higgadt felmérésére használtak fel. Jelentése a *Monumenta Vaticana Hungariae II.* kötetében. Mohács előtt (1526. ápr. 25-én) írta VII. Kelemen pápának: „Ha a szultán csakugyan jön, Szentséged ezt az országot valóban elveszettnek tekintheti. Itt határtalan zűrzavar van; hiányzik minden, ami a hadviseléshez szükséges. A rendek közt gyűlölet és irigység tombol. A közemberek pedig, ha a szultán erre nekik szabadságot nyújtana, még kegyetlenebb lázadást indítanának a nemesség ellen, mint a keresztes hadjárat (1514) idején. Ha pedig a király ad nekik szabadságot, ezzel a nemeseket taszítja el magától.” – A lehetetlen helyzet miatt többször kérte visszahívását a pápától, de a római főpapnak igen nagy szüksége volt egy éleslátású diplomatára. A mohácsi csatavesztés után a királynét Pozsonyig kíséri, majd elhagyja Magyarországot.
- 42 A *Ferencesek Pozsonyi Lvt. Lad*, XXXIII.f.1.6. – *Rupp*: Magyar Helyr. Tört., 288–289.
- 43 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I.255–257. – *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Egyháztörténelmi emlékek*, I.159 és kv.
- 44 Részletesebben *Hanuy Ferenc*: A lutheranizmus Magyarországon a Mohácsi vész előtt, Katolikus Szemle, III. 245–260, 381–391., 477–502., 600–618.
- 44b *Burgio* pápai követ jelentése 1525. aug. 9-én és 30-án.
- 45 *Burgio* jelentései 1525. szept. 19-én és november 30-án.
- 46 *Burgio* levele 1525. nov. 7-én a lengyel királyhoz. Vö. Acta Tomiciana, VII. 24.
- 47 *Fraknoi Vilmos*: Magyarország a mohácsi vész előtt, Budapest, 1884. 205–207.
- 48 *Fraknoi*: Magyarország a mohácsi vész előtt, 261–267.
- 49 *Bartonek Emma*: Mohács Magyarországa, Budapest, 1926. – Esetenkint idézem Szulejmán naplóját és a Török történetírókat is; ekkor jelzem a különböző műveket.
- 50 Az 1526-os esztendő krónikájának összeállítása során *Szalay, Szilágyi, Fraknoi és Hóman-Szekfü* idézett munkáin kívül a következő műveket vettem tekintetbe: *J. von Hammer-Purgstall*: Histoire de l'Empire Ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours, trad. de l'allemand par J.J. Hellert, Paris, 1835–1848, 18 vol., – *J. W. Zinkeisen*: Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, Hamburg-Gota, 1840–1863. – *V. L. Bourrilly*: Antoine Rincon et la politique orientale de Francois Ier, Revue historique, CXIII.1913. – *A. Lefavre*: Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526–1722. Paris, 1902. Ez utóbbi erősen magyar-ellenes beállítással. – *H. Lapeyre*: Les monarchies européennes du XVI. s et les relations internationales, Paris, 1967. *H. Lapeyre* műve elsősorban a művelt, történelmileg már tájékozott olvasó közönségnek szól, a magyar helyzetet és problémákat meglehetősen felületességgel kezeli. – *R. Puaux*: Francois Ier turcophile? é.n., Paris. A címe ellenére sem ad kielégítő, főképpen őszinte választ a francia király u.n. „török politikájának” jellemzésére. – *Jean Jacquart*: Francois Ier, Paris, 1981. – *André Clot*: Soliman le magnifique, Paris, 1983. Ebben a két utolsó publikációban halvány bemutatása annak,

hogy a francia politikában a Habsburg ellenesség lenne az oka a „hagyományos török barátságnak” tekintet nélkül arra, hogy ennek milyen következményei lettek a közép- és kelet-európai keresztények számára. – A mohácsi csatának legfontosabb dokumentumait tette közzé *Kis Károly és Katona Tamás: Mohács emlékezete*, Budapest, 1987. – Ma sem kerülhetjük el *Thury József* kérdéseit, melyeket a Török hódoltság kezdetei Magyarországon c. cikkében (Századok, 1893) tett fel. Más oldalról *Perjés Géza*: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései, 1356–1699, szintén olyan problémákat vet fel, melyekkel általában a történészek ritkán foglalkoznak ilyen beható kritikai érzékkel. – *Fraknói Vilmos*: János király és a római Szentszék c. tanulmánya a Zápolyák törekvéseit mutatja be, hogy következetes török barátságukat hogyan igyekeztek elfogadhatónak bemutatni, Századok, 1902. – *Thury József*: Török történetírók c. gyűjteménye, Budapest, 1893, ma is nélkülözhetetlen. Hogy a mohácsi ütközet után nemcsak a közvetlen környék szenvedett a rablásoktól, hanem csaknem az egész Dunántúl, azt világosan jelzik a korabeli források. Verancsics jegyzeteiben olvassuk: „Terek császár szágódókat bocsáta mindenfeli, kik mind *Szalát*, *Somogyot*, *Vas vármegyét* Sopron vármegyét, Tolná, Pilis vármegyét mind Budáig eligeté, dulatá. Az nipe, kit levágának, kit elrablának”.

51 Szulejmán naplója, *Mohácsi emlékkönyv*, 178.

52 Szulejmán naplója, i.m. 178–180.

53 Thury: Török történetírók, I. 273.

54 Kis Gábor: Török hadak Magyarországon, 1526–1566, Budapest, 1984, 59.

55 Kis Gábor: Török hadak, 62.

IX. SEGESD A TÖRÖK HÁBORÚK KEZDETÉN 1526–1566

- 1 *Kósa Jenő*: i.m. ad Annum, – Ki volt ez a *Szegedi Antal*? A kérdésre így válaszol Karácsonyi a magyar ferencesek történetéről írt művében (I. 89.): „Mivel Istvánffy a mariánusok pozsonyi kolostorában sokszor megfordult, magát az eseményt az ott élő ferenczrendűek elbeszélése nyomán jól megjegyezte, de e névben alighanem tévedett. 1533-ból ismerjük a mariánus ferencesek javarészét, de azok közt *Szegedi Antal* nevűt nem találunk (van hat Szegedi nevű, de egyik sem Antal!). Élt azonban még ekkor is *Segösi*, vagy *Segesdi Antal*, a volt provinciális. Csak ezt választhatták olyan fontos állásra, mint a királyi udvar hitszónoksága s azért biztosra vehetjük, hogy ő volt ott Mohácsnál bátorítani a királyt és a többi magyar vitézeket...”
- 2 *Veszprémi Egyh. névtár*, 1975, 20–21.
- 3 *Fraknói*: János király és a római Szentszék, 711. – Ezt a pápai döntést Ferdinand természetesen igyekezett politikailag is gyümölcsöztetni János király tekintélyét rombolandó a hívó katolikusok előtt, amiért is azt kinyomatta és Prágában és Bécsben osztogatta jól tudván, hogy onnét e lapok gyorsan eljutnak a magyar főúri udvarházakba, püspökségekre.
- 4 A pápa egyébként a bulla kihirdetése után Jánost feloldozta a kiközösítés alól és ezt későbbi levelezésében is hangsúlyozta. János király római követe Marsupino János tudatta is urával: „Felséged tudja meg, hogy itt jó atyja van, a ki némileg vétkezett ugyan fia ellen, de ezt az időviszonyok hatalmának tulajdonítsa... A pápa Felséged iránt a legjobb indulattal viseltetik, noha a gonosz idők követeléselei előtt kénytelen meghajolni.” (A levél dátuma: 1532. márc. 24. Fraknói idézett cikke a 714-lapon). Hogy ez a kiközösítés mégis komoly problémát jelentett Jánosnak, azt igazolja Várdai Pál esztergomi érsek 1531. okt. 10-i levele, melyben azt állítja, hogy éppen a pápai döntés és megrovás miatt pártolt át Ferdinándhoz. A valóságban ez már 1528-ban megtörtént. (Uo.)
- 5 *Dümmerth Dezső*: Írástudók lázadása, Budapest, 1987, 261–264. (Kollár Ádám működése).
- 6 *Ferencesek pozsonyi Lvt. XXXIII. f.1.8.*
- 7 *Somogy vármegye monográfiája*, 413.
- 7b *Bariska István*: Kőszeg ostromának emlékezete, Budapest, 1982. – Arról nem beszélhetünk, hogy a török sereg vereséget szenvedett volna Kőszeg alatt. A huszonöt napos késés alatt azonban a német seregek jelentős erősítéseket kaptak Bécs védelmére, és a város komoly, nagy időt kívánó ostromára így számítani már nem lehetett. Közvetve tehát Jurisics Miklós ellenállása mégiscsak megmentette Bécset. Nemcsak tagadhatatlan politikai és katonai tudása tette Jurisicsot népszerűvé, hanem „alattvalóihoz”, népeihez való ragaszkodása is, hiszen éppen azért ment Kőszegre a török hadak közeledésének a hírére, hogy „övéi ne maradjanak egyedül” az ellenséggel szemben. A magyar főurak közt is ritka jelenség volt ez akkor, még ha akadt is rá példa!
- 8 *Ferencesek pozsonyi Lvt. XXXIII.f.1.7.*
- 9 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 150–151.

- 10 *Karácsonyi*: i.m. 24.
- 11 *Historia Domus ad Annum*.
- 12 A gyűlés határozatait 1908-ban kiadta *Kaizer Ferdinánd*: Tabula Provinciae S. Mariae in Hungaria, 1533. – Vö. *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 90–91.
- 13 Ekörül a kiközösítés körül a vita sokáig elhúzódik. Tény, hogy a kiközösítő bullát a pápai Regiszterekbe nem iktatták be. A bécsi követek a pápai udvarnál egyre sürgették a pápa erélyes fellépését, de hivatalosan a pápai udvar a magyar püspöki kart sem értesítette erről. (Fraknói idézett cikke, 711–713). János királynak a bíborosi karban is voltak pártfogói, vagyis mindazok akik általában az osztrákellenes politika hívei voltak. Diplomáciai vonalon is számíthatott Zápolya az angol és francia követek támogatására. János már 1530-ban is hosszú levélben magyarázta meg politikáját s ezt a levelét a bíborosi testület ülésén fel is olvasták. VII. Kelemen azonban többszörös sürgetésre sem küldött nunciust János udvarába. Ezt már csak utóda, III. Pál tehette meg, új fejezetet nyitva a pápai szék politikájában az erdélyi kérdés ügyében. VII. Kelemen még előfeltételnek jelölte meg János és Ferdinánd előzetes megegyezését. A politikai helyzet azonban megváltozott. A vatikáni diplomácia azt sem tudta feledni, hogy VII. Kelemen pápa és Ferenc francia király közt Marseilleben 1533 szeptemberében tartott találkozó nem hozta meg a hozzá fűzött reményeket.
- 13b *Fráter György* Változatos pályafutása sok és sokféle kritikát vagy méltatást kapott. Munkánkban az erdélyi kérdés közvetlenül nem szerepel, de szükségesnek látjuk néhány alapvető munka jelzését, mely e témában eligazítóul szolgálhat. *Horváth Mihály*: Utyeszenich Frater György, Martinuzzi bíbornok élete, 1882. – *Károlyi Árpád*: Fráter György levelezése, Tört. Tár. 1878–1882. – Kiegészítésként *A Mohácsi Emlékkönyv*, 1926, néhány tanulmánya is szolgálhat. – Pontosabban a téma körül: *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története, 1526–1608, Budapest, 1897. Ha több konklúziója ma már nem is, a dokumentációja ma is helytálló! – Fráter György szerepét újabban inkább negatívan ítéli meg *Ujváry Zsuzsanna*: Nagy két császár birodalmi között, Budapest, 1984. – *Hóman-Szekfü* i.m. III. kötete újra kitűnik higgadt, kiegyensúlyozott állásfoglalásával.
- 14 *Benda*: Kronológia, II.368.
- 15 Részleteiben 1534-ben a Báthori kézben lévő Segesden és „tartozékain” számolnak össze 26 adófizető, 25 szegény, és 20 pusztát telket. *Magyar*: A középkori Segesd, 103–104.
- 16 *Egyháztörténelmi emlékek*, II. 340. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 94.
- 16b *Egyháztörténelmi emlékek*, II. 363–364. – *Karácsonyi*: i.m. 95.
- 17 *Somogy vármegye* monográfiája, 413. – *Török Bálint*, mint sok korabeli főúr, telhetetlenül szedte a pénzt és szerezte a birtokot, ha volt joga hozzá, ha nem. Még a királyt is sikerült megzsarolnia. Elkeseredetten írja róla Oláh Miklós: „Hogy Török Bálint királyunkon erőszakoskodik és keresztre feszíti őt, nincs semmi csodáltnivaló. Nem is tudna ő más lenni, mint amilyen. Kezdetől fogva mindig ezt csinálta. És ha meg akarjuk gondolni, mit csinált a jeles király ügyeinek előmozdítására, ahogyan csak Somogy megyében 1529-ben néhány kisszámú ellenségünket inkább megfélemlítéssel vezette vissza a király pártjára, mint legyőzte, akkor, amikor az én javaimat is elfoglalta, abban ugyanazt a gaztettet találjuk...” *Bessenyei József*: A Héttorony foglya, Budapest, 1986, 58. – Török Bálint igazi jelleme igen messze van a regényírók feddhetetlen lovagi eszméjétől...
- 18 *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I, 96–97. Vö. *A pozsonyi Ferences Lvt. Lad.* XXXV.2.-vel.
- 19 *Jean Jacquart*: Francois Ier, Paris, 1981, 240–243.
- 20 *Benda*: Kronológia, II. 370.
- 21 *Benda*: Kronológia, II. 371. – *Kósa*: i.m. ad Annum.
- 22 *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Pozsonyi Ferences Lvt.* XXXIII. f.I.7. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 249.
- 23 *Veszprémi várm. Lvt. Prot.* 329-4. Dátuma: 1539. nov. 12.
- 24 *Monumenta Vat.* Herder, 1861, 221–223.
- 24b *Thury József*: A török hódítás kezdete Magyarországon, Századok, 1893. – *Acsády Ignác*: Magyarország három részre oszlásának története, 1897.
- 24c *Szabó Pál Zoltán*: A török Pécs, 1941. Siklós és Pécs elestéről 14–18. – Szinán császár valószínűleg személyes élményei alapján írta meg Pécs elestét és Silós bevételét. (Török hadak Magyarországon, *Kis Gábor* jegyzeteivel, Budapest, 1984, 158–162.)
- 25 *Somogy vármegye* monográfiája, 442.
- 26 Az összeírás ezúttal is központosított, vagyis Segesd-Gesztenye együtt: van 16 adófizető, 22 szegény és 10 pusztát portája, mintegy 190 jobbággyal. (*Magyar*: A középkori Segesd, 104).
- 26b *Somogy megye pusztulása* realisan értékeli az adatok egybevetése. Somogyban 1495-ben még 11,084 porta adózott, ez a szám 1542-ben 6,536-ra olvadt le. 1550-ben már csak 1229 porta szerepel az adólistán. Mintegy 280 helység nevét említi ugyan meg, de ebből sok már

- félig elpusztult. Tizenöt pedig teljesen. Ezen a 1229 birtokon 110 birtokos osztozkodott, Egyházi birtok volt 4, családi volt 79. Az egyháziak kezén volt 37 1/2 porta, a családokén 1,191 1/2. – Nagyobb birtokkal rendelkezett *Báthori András* 387 portával, *Allyá Máté* 123, *Dersffy Farkas* 52 1/2, *Tahy Ferenc* 39 1/2, *Perneszy Ferenc* 37, *Nádasdy Tamás* 22 1/2, *Székely László* 17, *Battyányi Kristóf* 14, *Both György* 9 1/2 portával. Az egyháziak voltak: a *veszprémi püspök* 27 1/2, a *baboccai plébános* 6, a *marcali plébános* 2, a *csurgói főesperes* 2 portával. *Sem a segesdi főesperesnek, sem a segesdi plébánosnak a neve nem szerepel Acsády Ignác által összeállított adólistán.* (Acsády Ignác: A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után, A magyar Tud. Akad. Értekezései a Tört. Tud. köréből, XIV. 9. sz. 41–43.)
- 27 *Somogy vármegye monográfiája*, 442.
- 28 *Egyháztört. Emlékek*, V. 370–371. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 249–250.
- 29 *A Ferencsek pozsonyi Lvt.* XXXIII.f.I.9.
- 30 *Thury József*: A török hódítás kezdete Magyarországon, Századok 1893, 559–584.
- 31 *Herman Egyed*: A Kat. egyh. tört. Magyarországon, 228.
- 32 *Benda Kálmán*: Zrínyi Miklós a szigetvári hős, in *Szigetvári Emlékkönyv*, 1966, 31.
- 33 *Velics-Kammerer*: Magyarországi török kincstári defterek, I.86–87.
- 34 Ez az áttelepülés csak menekülés volt, mert a török közelsége miatt biztonságban ülésezni nem lehetett. A megye önállóságát Rudolf 1596 évi VII. dekretuma szüntette meg és az ügyeket hivatalosan is Zala vármegyére bízta, Báthori István somogyi főispán és örökösei, Babócsa várának hivatalos urai jogai kivételével. A vármegye önállóságát az 1715. évi I. dekretum 86. cikkelye állítja majd vissza. (*Kanyar József*: Harminc nemzedék vallomása Somogyról, Kaposvár, 1967, 95. oldal.) – Sümeg neve egyébként többször okoz félreértést, mert latin formája Simigium, az ebből képzelt jelző Simigiensis, vagy Simighiensis, amit sokan Somogyvárra is fordítanak, mint fordított helyzetben *Somogy vármegyét fordítják Sümegi vármegyére*. Ilyen sohasem volt, de Segesdi vármegye volt, Següdsi alakban.
- 35 *Somogy vármegye*, monográfiája, 443.
- 35b *Országgyűlési emlékek*, III.494.
- 36 *Horváth Ferenc*: Sárvár Monográfiája, Szombathely, 1978. I. 341–342, 353–355. – *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 1987, 20–30. – *Nádasdy Tamás* felterjesztése azért is fontos, mert pontos számokkal mutatja be, hogy ezeknek a végváraknak, védelmi berendezéseknek karbantartása, katonával és fegyverrel való ellátása olyan sokba került, hogy a leggazdagabb földesurak sem tudtak megbírkózni a kiadásokkal. Így azt kérte, hogy az udvar legalább a katonai felszerelés költségeit biztosítsa. Már így is felmérhetetlen adósságokkal, kölcsönökkel terhelték meg birtokaikat, melyekből sokszor még a rendes járandóságaitak sem voltak képesek behajtani.
- 37 *Magy. levéltár*, 1861. I. 195. – *Vö. Csányi Ferenc*: Lapok Somogy megye múltjából, Kaposvár, 1889.
- 38 *Szigetvári Emlékkönyv*, *Benda*: Zrínyi a szigetvári hős, 33.
- 39 *Borsa*: A szenyéri uradalom, Somogy megye múltjából, Levélt. Évk. 1984.91.
- 40 Uo. 31–32.
- 41 Uo. 92.
- 42 *Kis Gábor*: Török hadak, 151, Jegyzet.
- 43 *Dsélálzadé Musztafa*: Az országok osztályai és az utak felsorolása, *Kis Gábor*: Török hadak, 152–153.
- 44 *OL.E.* 185. – *Somogy megye Múltjából*, Levéltári Évkönyv, 1984. 92. (SMM-LÉ)
- 45 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 93.
- 46 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 93.
- 46b *Országgyűlési Emlékek*, III. 520.
- 47 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 94.
- 48 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 94.
- 49 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 95.
- 50 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 96.
- 51 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 96.
- 52 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 97.
- 53 *M.Lvt.* 1861.I. 195. – *Csányi*: Lapok Somogy, 18.
- 54 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 98.
- 55 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 100.
- 56 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 101.
- 57 *SMM-LÉ* 1984, 132.
- 58 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 101.
- 59 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 101.

- 60 *OL.E.* 185.f.2. – *SMM-LÉ.* 1984, 102.
 61 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 106.
 62 *SMM-LÉ.* 1984, 103.
 63 *SMM-LÉ.* 1984, 103.
 64 *OL.E.* 185. – *Tört.-Tár.* 1911, 559. – *SMM-LÉ.* 1984, 104.
 65 Dr. Gócza Imre: Berzence történelme, Cleveland, 1981, 40–41.
 66 *Szakály Ferenc*: A babócsai váruradalom 1561-es urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. Somogy Megye Multjából, Levéltári Évkönyv, 1971. 75.
 66b *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 186–187. – *Bölcskey Ödön*: Capistranói Szent János élete és kora, Budapest, 1924, I–III. II, 412–415.
 67 *OL. Múz. Törzssanyag*, 1557, 98. – *Magyar*: A középkori Segesd, 99.
 68 *Magyar Lvt.* 1861, I.329.
 69 *ML.* 1861. I.329.
 70 *ML.* 1861. I. 358.
 71 *SMM-LÉ.* 1971. 19.
 72 *Szakály*: i.m. *SMM-LÉ.* 1971, 75–76.
 73 *OL.E.* 185. – *SMM-LÉ.* 1984, 113.
 73b *Szalai Ákos*: Négyszáz magyar levél a XVI. századból, Pest, 1861, 376. – Kiegészítésül a kereskedelmi utakról *Szakály Ferenc*: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XV. sz. derekán, *SMM-LÉ.* 1973.
 74 *Benda*: Kronológia, II. 394. – Kiegészítésül a somogyi és segesdi adózási adatokról *T. Mérey Klára*: Somogy megye pusztulása Szigetvár eleste után, *Szigetvári Emlékkönyv*, 1966, 160.161.
 75 *SMM-LÉ.* 1984, 122–123.
 76 Miksa császár Zrínyi-ellenes beállítottságát többször kiemeli *V. Molnár László*: Kanizsa vára, c. művében, Budapest, 1987. – E kérdést részletesebben is tárgyalja *Benda Kálmán*: Zrínyi Miklós a szigetvári hős c. tanulmányában, *Szigetvári Emlékkönyv*, 47–49, 50–51.
 77 *Velics-Kammerer*: i.m. II.181.
 77b *Benda Kálmán*: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, 49.
 78 *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt, Borzsák István fordításában, Budapest, 1982.
 79 *Benda* említett írása a *Szigetvári Emlékkönyv*ben, 51.
 80 *Bende Lajos*: Sziget ostroma 1566-ban, *Szigetvári Emlékkönyv*, 61–104.
 81 *Szigetvári Emlékkönyv*, 71.
 81b *Uo.* 103. – Zrínyi utolsó óráit *Istvánffy* i.m. 544.
 82 *Zrínyi Oklevéltár*, Budapest, 1899. – *Barabás Samu*: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek, okiratok, II.86. – *Gócza Imre*: Berzence történelme, 42.

X. TÖRÖK VILÁG SEGESDEN ÉS KÖRNYÉKÉN 1566–1663

- 1 *Forgách Ferenc*: *Emlékirat*, 303–304.
 2 *A Veszpr. Egyh. Papságának Névsora* 1975, Bevezető, 14
 3 *Uo.* 23.
 4 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 103–104.
 5 *Istvánffy*: i.m. C. XXIII., 321–
 6 *Fessler*: i.m. III. 595.
 7 *Balogh János*: Nagykanizsa város és vidékének hadtörténeti múltja, Nagykanizsa, 1897. 84.
 8 *Veisz-Kammerer*: Defterek
 9 *Benda*: Kronológia, II. 397.
 10 *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 60–61
 11 *Thury* 1570. szept. 14-i Segesdi támadásáról *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 59. – *Csorba Csaba* tehát téved, amikor Erődített kolostorok Magyarországon c. cikkében (*SMM-LÉ.* 1974,21.) azt írja, hogy a magyarok felégették Segesdet és az elhagyott lett volna 1566–1570 közt. Ha megerősítve talán nem is, de ekkor már helyreállítva lehetett és alkalmi kirohanásokhoz már ekkor támpont volt.
 Állandó órsége lehet, hogy meg nem volt, de megfigyelhető török katonája bizonyára, esetleg kisebb különítmény is lehetett már itt. Thury szerette volna birtokába venni, de ehhez sem lehetősége, sem katonai ereje nem volt, ezért sürgette Batthyány Boldizsárt Újvárbán. (*Móricz Béla*: Marcali története, 1974, 258.) *Török Ferenc* már enyhén szólva túloz, amikor azt meséli, hogy a „segesdi török vajdával” is tárgyalt már, s „az mint szavából esmérem, felhagyná, ha volna ki elől”. (*Batthyány Kristófhoz írt levél*, 1570 május

- 20-án, Móricz i.m. idézi *Magyar Kálmán: A középkori Segesd*, 88). Ez merő hetvenkedés, mert a) ekkor már Iszkanderbég megejtette felügyelő körutazását és elrendelte mindenütt az erősítést anyagiakban és emberben egyaránt, b) a várat csak úgy, könnyedén átadó vagy feladó török tisztre ekkor már menthetetlenül a selyemzsinór várt!
- 12 *K. Árpád Elek: Emlékkönyv a 800 éves Karád jubileumára*, Kaposvár, 1934, 10–12. – *V. Molnár László: Kanizsa vára*, 58–59.
- 13 *Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon*, Szeged, 1971, 5–8. – Kiegészítőül *Szentendrei János: Váraink rendszere és felszerelése a XVI. és XVII. században*, Hadt. Közl. 1888, 86–103, 416–430, 617–630. – *Fodor Pál: Török várerődítési munkák Magyarországon a XVI. és XVII. században*, Hadt. Közl. 1979, 375–395. – *Acsády Ignác: Végváraink és költségeik a XV.–XVII. századokban*, Hadt. Közl. 1888, 69–83.
- 14 *Fodor Pál i.m. 377–380.* – A várostromoknál szerzett tapasztalatok alapján mihamar két újítás jelentkezik a várépítés szabályaiban: a) az u.m. rondellák, a sarkokon felhúzott kerek tornyok nem mindig „kerek” alakúak, hanem szögletbástyákká lesznek átalakítva, b) kerülnek a hosszú egyenes falakat is, mert azok az ágyúgolyók ütemes becsapódásai miatt könnyebben megrepednek. Ezeket a falakat, „megtörlik”, alapjaikat már eleve is cikk-cakkos vonalban húzzák meg, így egy falszárny ha le is omlik, a két szomszédos rész a fal vonalának megtörése következtében alkotott szög miatt még állva maradhat. A szögletesre épített sarokbástyák másik előnye még, hogy jobban bírták az ott felállított ütegek hátralökéseit is, az ágyúk kerekeinek, álványainak nagyobb „futópályát” biztosítottak. A városokat körülvevő falaknál ezt a biztosító szerepet a beépített tornyok játszották.
- 15 *T. Mérey Klára: i.m. 166 és 169.*
- 16 *V. Molnár László: Kanizsa vára*, 62–63.
- 17 *Istvánffy: i.m. C. XXV. p. 345.* – *V. Molnár László: i.m. 65.*
- 18 *Horváth Jenő* cikke a Hadt. Közl.-ben, VII. 259. – *V. Molnár László: Kanizsa*, 65–66. – *Istvánffy: i.m. C. XXV. p. 358.*
- 19 *Horváth Jenő* cikke a Hadt. Közl.-ben, VII. 259.
- 20 Innét a kifejezés „Hátra van még a fekete leves”, vagyis az étkezésnek még nincs vége... mint esetleg a kellemetlen meglepetéseknek sem...
- 21 A horvát bánok horvátországi jövedelme, mint már jeleztük, nem volt mindig elég reprezentációs és főképpen kevés katonai kiadásaiik fedezésére *s ezért kapták meg többször jövedelmi kiegészítésül a segesdi birtokok földesúri járandóságait*. Ám a beszedés sok nehézséggel járt, hiszen Segesd török zónában volt. Valószínűleg ezért került vissza a Nádasdyak kezére. A dunántúli főkapitány sokkal több lehetőséggel és szabadsággal rendelkezett az adók behajtására.
- 22 *A budai basák magyar nyelvű levelezései*, I. 264–269.
- 23 *V. Molnár László: Kanizsa vára*, 67.
- 24 *Velics: Defterek*, 356, – *Gócza: Berzence*, 50.
- 25 *Molnár József: Szigetvár török emlékei*, Budapest, 1958. 27–30. – *Nádasdy Ferencről jó összefoglaló Nagy László: Az erős fekete bég, Nádasdy Ferenc*, Budapest, 1987. – Nádasdy egyik „erős akciója” éppen *Segesddel kapcsolatos*. 1577-ben a segesdi törökök Tihany ellen vonultak fel. Nagy László szerint Segesd helyőrsége ekkor 600 körül volt és ebből mintegy 400 vett részt a vállalkozásban, amely ugyan kudarcral végződött, de mégis a bevezetője lett egy nagyobb számú török csapat támadásának Fehérvár környékén, ahol törbe csalták, majd megverték a győri magyar végbelieket. Takáts Sándor szerint „a szerencse ekkor levett süveggel udvarolt Ali basa, székesfehérvár szandzsák-bég előtt...” aki gyors seregével mihamar a Dráva felé indult, magához vette a babócsai őrség 500 emberét és a kanizsai hídfő magyar őrségét levágva több falut pusztított el a Mura mentén, úgy, hogy az osztrákok már Graz fenyegetésétől tartottak. *A következő évben, megtorlásul Nádasdy Segesd ellen készült*, de komoly segítséget nem kapván, komoly eredményt nem könyvelhetett el. (Nagy László i.m. 126–127.) Nádasdy később is visszavágott minden török támadásra, így 1583-ban Koppányra rontott nagy sikerrel, és később sem hagyta békén „török szomszédját”, aki végül is fenyegető levéllel fordult hozzá: 1586-ban. Kalajlikoz Ali basa, budai beglerbég írta: „...Értettük, mivel Nagyságod ment volt királyhoz ő felségehez segítséget és népet kérni, hogy Segösdöt és Berzencét Nagyságod megvenné, de őfelsége segítséget nem adott, hogy az mi kegyelmes fejedelmünk (t.i. a szultán) és ő felsége között való frigy meg maradjon. Annak utánna Nagyságodnak kívánsága az volt, hogy ha őfelsége segítséget nem ad, adna szabadságot annak (t.i. Segesdnek és Berzencének) megvételére; Nagyságod zsoldot kiáltatván elég népet szöröz, mely dolognak el kezdesében forgolódott is Nagyságod. De bizonyval higgyed, mi nem bánánk ha az frigy ellen Nagyságod valamit cselekednék, mert ha a király ő felsége kezét megvonsza Nagyságodtól,

- könnyű beszélőnk Nagyságoddal...” A bég hozzátette, hogy az ő katonái is szívesen leszámolnának már Nádasdyval és a Rába mentét is szívesen végig rabolnák...(u.o. 134.) Ali bég ezzel a fenyegetéssel Nádasdyt nem félemlítette meg a következő években továbbra is zaklatni fogja a török végeket Koppány és Segesd táján.
- 26 *Takáts*: Rajzok a török világból, I. 22–230
- 27 *Molnár József*: Szigetvár török emlékei, 27–30. – *Gócza*: Berzence, 50. – *V. Molnár*: Kanizsa vára, 68.
- 27b *V. Molnár*: Kanizsa vára, 67–68.
- 28 *A budai basák magyar nyelvű levelezése*, 410.
- 29 *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 69.
- 30 *Szakály Ferenc*: i.m. 113–116. – *Istvánffy*: C.XXVII, p. 383–384.
- 31 *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 69.
- 32 *A Magyar Krónikának* röviden rajzolt Summája amint is 1742-ik esztendőig... *M. Kovács János* által nyomtatott Pozsonyban... id. *Gócza*: Berzence, 51.
- 33 *Hadtört.* Közl. 1894, 393–395.
- 34 *V. Molnár*: Kanizsa vára, 73–74.
- 35 *Nagy László*: A végvári dicsőség nyomában, Budapest, 1978. 107–108. – *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő felosztására, Századok, 1904.6–7.
- 36 *Istvánffy*: i.m. C.XXVIII. pp. 404–405. – *Németh Béla*: Szigetvár története, 300. – *Gócza*: Berzence, 51. – *Szabó Pál Zoltán*: A török Pécs, 1543–1686, 101.
- 37 *Istvánffy*: i.m. XXIX. pp. 430–431. – *Szabó Pál Zoltán*: A török Pécs, 101–102.
- 38 *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 74.
- 39 *Karácson Imre*: Evlia Cselebi, 29–30.
- 40 *Magyar Tört. Tár. CJH. 1526–1608. évi t. cikkei*, Budapest, 1849, 799–800. – *Kanyar József* azt írja Harminc nemzedék vallomása Somogyról c. könyvében (1967), hogy Somogy önállóságát Rudolf király 1596. évi VII. dekretuma szüntette meg és a megye önállóságát az 1715. évi I. dekretum 86-ik cikkelye állította vissza. (i.m. 95)
- 41 *Velics*: Defterek, 350.
- 42 *Gócza*: Berzence, 53.
- 43 *Istvánffy*: i.m. Cap. XXX. p. 457.
- 44 *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára, Kecskemét címszó alatt.
- 45 *Istvánffy*: i.m. Cap. XXXI. p. 483.
- 46 *Nagy László*: Az erős fekete bég, 211–212.
- 47 *A wallónok lázadása Pápán*, 1600-ban, *Hadtört.* Köz. 1888, 485–489.
- 48 Kanizsa ostromát részletesen leírják a török szerzők is, így *Fejzi*, Hasszán basa titkára és *Evlia Cselebi*. – Vö. még *Vémbéri Ármín*: Kanizsa, 1600–1601, Századok, 1887, 716–726, – *Evlia Cselebi* török utazó magyarországi utazásai, 1600–1664, *Karácson Imre* fordítása, *Fodor Pál* jegyzeti, Budapest, 1985, 562.
- 49 *Gócza*: Berzence, 53.
- 50 *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 81.
- 51 *Delrück*: Geschichte der Kriegskunst, Berlin, 1920, IV. 343 és kv. – *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon, Szeged, 1971. A Szegedi József Attila Egyetem kiadványai, XXXVIII. – *Perjés Géza*: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései 1356–1699, *Hadtört.* Közl. 339–370. – Több utalás és hasznos információ van *Az Országos Levéltár Nádasdy levéltárának magyar leveleiben is*, *Levéltári Közl.* 1923, 126–149, 287–309. – Néhány jó technikai eligazítás az egyes hadjáratok során in *Türkennoth und das Granzwesen in Ungarn und Croatien während sieben „Friedensjahren“ von 1575–1582*, *Mitteilungen des K.u.K. Kriegs-Archiv.* 1885, 155–178.
- 51b Részletesen tárgyalja a kérdést *Salamon Ferenc*: Magyarország a török hódítás korában, Budapest, 1886. A XII. fejezetben: Mozlím és keresztyén, szandzsák és megye. 255–309.
- 52 *Magyarország Története 1526–1686*, I. 471 és kv. – A karbantartás és adó problémái: *Szentendrei János*: Végváraink rendszere és felszerelése a XVI és XVII. században, *Hadtört.* Közl. 1888, 86–103, 416–430 és 617–630.
- 53 *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 82–82.
- 54 *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 84–89. – Nagykanizsa és vidékének hadtörténelmi multja (*Balogh János*), 132–135. – *Vámbéry Ármín*: Kanizsa, Századok, 1887, 718–724. – *Dávid Géza-Fodor Pál*: Magyar vonatkozású török államiratok a 15 éves háború korából, *Hadtört.* Közl. 1983, 284–286. – *Fessler*: i.m. IV. 47–48.
- 55 *Takáts*: Rajzok, I. 237–238.
- 55b *Takáts*: Rajzok, II. 163–164.
- 56 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 61.
- 57 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 62.

- 57b A két tartomány egyesítése kétszer is szóba került, először az említett magyar kezdeményezésre és másodszer 1606-ban a toledói általános káptalanon. Mivel azonban ezen az általános káptalanon a magyar ferencesek közül a politikai helyzet miatt senki sem tudott megjelenni, Alfonso Requesens, a min. generális biztosa azt kérte, hogy a határozatot függesszék fel. Később sem hajtották végre, mert közben a magyar ferencesek helyzetében jelentős változások álltak be. (Karácsonyi: Szent Ferenc, I.435. – Wadding: Annales, ad Annum.)
- 58 A Veszpr. Egyh. papság névsora, 1975, 26–27.
- 59 Benda: Kronológia, II. 434.
- 60 A magyarországi protestáns vallások terjedéséről Barta István: Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkor végén, Budapest, 1935. – Bunyitai-Rapaics-Karácsonyi: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából, I-V., Budapest, 1902–1912. – Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései, Budapest, 1881. – Kathona Géza: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből, Budapest, 1974. – Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története, Pápa, 1908. – A legújabb kori összefoglalás megtalálható Bucsay Mihálynál, A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945, Budapest, 1985. Sajnos, ez utóbbi még a magyarországi demokratikus változások előtt íródott, így a II. Világháborút követő rész teljesen használhatatlan.
- 61 Takáts: Rajzok, I. 243. – Hasonló fogolykiváltási problémáról bővebben ír Juhász László: A hétéronytól Kufsteinig c. művében, München, 1982, Fogoly-diplomácia c. fejezetében, 64–72.
- 62 Velics: Defterek, I.412.
- 63 Velics: Defterek, I. 405–406.
- 64 Magyar: A középkori Segesd, 90.
- 65 Dr. Hoss József: A kaposvári plébánia története, Veszprém, 1948, 10–11. – Hermann Egyed: A kat. egyh. tört. 227–229.
- 65b Thury Etele idézett művét használom a kronológiában.
- 66 OL. Batthyány Lvt. Miss. 26.824.
- 67 Hermann Egyed: A kat. egyh. tört., 237–250, 257.
- 68 Borsa: A szenyéri uradalom, SMM-LÉ 1984, 130.
- 68b Thury Etele: i.m. 282–284.
- 69 Hoss József: A kaposvári plébánia, 11. – A Veszpr. Egyh. papságának névtára, 1975, 18–19, 31.
- 70 Takáts: Rajzok, I.112–113.
- 70b Takáts: Rajzok, II. 57–58.
- 71 Hoss József: A kaposvári plébánia, 214. – Hermann Egyed: A kat. egyh. tört. 154, 196–197.
- 72 Magyar: A középkori Segesd, 90.
- 73 OL. Batthyány Lvt. Miss. 20. 620–621.
- 74 Borsa: A szenyéri uradalom, SMM-LÉ. 1984, 131.
- 75 OL. Batthyány Lvt. 28. 535. – Gócza: Berzence, 58.
- 76 Szigetvári levelek a török hódoltság korából, 34.
- 77 Solymosy László: Nagybjom története, Kaposvár, 1979. 53. A török börtönök, legalább is a Magyarországon lévők, hasonlítottak a magyar börtönökhöz, már annyiban, hogy akinek megfelelő „keze” volt, az valóban remélhetett a szabadság visszaszerzésében. Sőt ezért még levelezhettek is a rabok, vagy érdekükben leveleztek. Vö. Juhász László i.m. 57–63 és 64–72. – Kárffy Ödön: Hírek a kanizsai török rabokról, Hadt. Közl. 1912, 473–475. – Több példa található Takáts: Rajzok, c. munkájában is.
- 78 Hermann: A kat. egyh. tört. 256–257.
- 79 Solymosy László: A hódoltság néhány somogyi település történetében, SMM-LÉ, 1977.
- 80 OL. Batthyányi Lvt. Miss. 18, 272, 273; 20, 622.
- 80b OL. Batthyányi Lvt. P. 1313.
- 81 Georg Rátthay: Memoria Regum et Banorum, Wien, 1772, 245.
- 82 Pach Zsigmond Pál-Várkonyi Ágnes Magyarország Története 1526–1686, II. 1045.
- 83 A Veszpr. Egyh. Papságának Névtára, 1975, 33.
- 84 Országné Tropsa Ibolya: A felsősegesdi katolikus és az alsősegesdi református templom összehasonlító elemzése, Nagyatád, 1978. 41–42.
- 85 Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 99–100
- 85b Karácsonyi: Szent Ferenc, II. 288. – Zágrábi ferences Lvt. Ladula I. és II. – OL.D1 18,30.
- 86 Karácsonyi Szent Ferenc, I. 120–121, II. 281–289.
- 87 V. Molnár László: Kanizsa vára, 120–123.
- 88 Albert Lefauvre: Les Magyars pendant la domination ottomane en Hongrie, 1526-1722. Paris, 1902, II. 1–2, 25–26.
- 89 Pach-Várkonyi: Magyarország Története 1526–1686 1111–1113.
- 90 OL Kamarai Lvt. E. 199, Wesselényi fasc. 8. fol. 137–138.

XI. SEGESD ZRÍNYI MIKLÓS TÉLI HADJÁRATA ÉS A VASVÁRI BÉKE IDEJÉN 1663–1664

- 1 V. Molnár László: Kanizsa vára, 120.
- 2 Pauler Gyula: Zrínyi és Montecucolli, Budapesti Szemle, 1867. – Rónai Horváth Jenő: Zrínyi Miklós Kanizsa előtt, 1664-ben, Hadt. Közl. I. évf. 633 és kv.
- 3 Eszterházy Pál: Mars Hungaricus, szerk. Hausner Gábor, Budapest, 1989.
- 4 Theatrum Europeum, Tom. IX. Matth. Merion, 1660–1666. ed. 1699. (Martin Meyer), 1126–1178.
- 5 Berkeszi István: Gróf Zrínyi Miklós horvát bán téli hadjárata 1663/64-ben. Századok, 1886, III. 253–259.
- 6 Perjés Géza: Zrínyi és az 1663-64-es nagy török háború, in Mars Hungaricus, szerk. Hausner Gábor, 25–99.
- 7 Markó Árpád: Zrínyi Miklós levelei, Budapest, 1950.
- 8 Theatrum Europeum IX. 1126.
- 9 Eszterházy: Mars Hung. 139.
- 10 Berkeszi: 255. – Mielőtt a Szultán tetemét Isztambulba vitték volna, előzetesen bebalzsamozták, és belső szerveit temették csak el Turbékön.
- 11 Berkeszi, 255.
- 12 Berkeszi, 256. – Eszterházy: Mars, 142–143. – Szabó Pál Zoltán: A török Pécs, 57–63.
- 13 Perjes: Zrínyi, in Mars Hung. 66–67.
- 14 Eszterházy: Mars. Hung. 144–146.
- 15 Perjés: Zrínyi, in Mars Hung. 73.
- 16 Berkeszi, 258.
- 17 Hunyady László: Ki volt Kis Farkas, Zrínyi legkedvesebb vitéze, Somogy (folyóirat) 1980, 1, 75–84.
- 18 Markó Árpád: Zrínyi Miklós levelei, 131–133.
- 19 Eszterházy: Mars Hung. 147.
- 20 Eszterházy: Mars Hung. 148.
- 21 Theatrum Europeum, IX. 1133–1135.
- 22 Amikor a segesdi kolostort a ferencesek kiűzése után az ötvenes évek végén Szociális otthonná alakították át, ezt a díszes ajtót leszerelték és a templomban helyezték biztonságba. Sajnos, Bartos Ágoston plébánossága alatt nyoma veszett.
- 23 Berkeszi, 258.
- 24 Markó: Zrínyi levelei, 131–133. – Eszterházy: Mars Hung. 147–148. – Berkeszi, 258.
- 25 Berkeszi, 258–259.
- 26 Eszterházy: Mars Hung. 148.
- 27 Berkeszi: 258–259.
- 28 Theatrum Europeum, IX. 1134–1135.
- 29 Berkeszi, 259. – Perjés: Zrínyi 483. – Hunyadi László: Ki volt Kis Farkas, 79.
- 30 Rónai Horváth Jenő: Zrínyi Miklós Kanizsa előtt, 1664-ben, Hadt. Közl. 1888, 634.
- 31 Markó: Zrínyi Miklós levelei, 136–137.
- 32 Pach-Várkeszi: Magyarország Története, 1526–1686, 1128–1136. – Rónai Horváth Jenő: i.m. 635–645. – Zrínyi és Montecucolli viharos kapcsolatainak háttéréről Pauler Gyula: Zrínyi Miklós és Montecucolli Raymond, Budapesti Szemle, 1867, IX.3–40. – Pár részletadattal gazdagodik még ismeretünk Dr. Rapcsányi László–Dr. Tóth Endréné: Ismeretlen feljegyzések Zrínyi Miklós 1664-es téli és tavaszi hadjáratairól egy korabeli Magyar Kalendáriumban, Hadtört. Közl. 1962, 2.236–260.
- 33 Die Feldzüge Montecucollis gegen die Türken von 1661 bis 1664, Oesterr. Militär – Zeitung, 1828.
- 34 Theatrum Europeum, IX, 1150 és kv.
- 35 Eszterházy: Mars Hung. 157–159.
- 36 I.m.u.o.
- 37 Perjés: Mars, 487/213 jegyzet.
- 38 Eszterházy: Mars Hung. 165–167.
- 39 Röviden érinti a kérdést Szántó Imre: A végvári rendszer kiépítése Magyarországon, Szeged, 1970 és szakértői szemmel Perjés Géza: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései, 1356–1699., Hadtört. Közl. 1967, 339–370.
- 40 Peball: Die Schlachte bei St. Gotthard–Mogersdorf, 1664, Militärhistorische Schriftenreihe, Herausgeben vom Heeresgeschichtlichen Museum, von Wien. No. Heft.1. – Hóman-Szekfü: i.m. IV. 168–171.

- 41 V. Molnár László: Kanizsa vára, 136–137. – Köpeczy Béla: Franciaország a birodalom megmentője és a kereszténység bajnoka, Vasi Szemle, 1964, 505.
- 42 Eszterházy: Mars Hang. 174.
- 43 OL.P. 507. Nádasdy Lvt. fasc. 17.
- 44 Ol. Kamarai Lvt. E. 199. Wesselényi Lvt. fasc. 9.
- 45 V. Molnár László: Kanizsa vára, 101.
- 46 Gróf Zrínyi Miklós halálának körülményeit a ma ismert dokumentumok és tanuvallomások kritikai mérlegelésével megírta Bene Sándor és Borián Gellért: Zrínyi és a vadkan, c. munkában, Budapest, 1988.
- 47 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666. Ford. Karácson Imre, Budapest, 1908, 29–30.

XII. A TÖRÖK FÉLHOLD URALMÁNAK HANYATLÁSA 1665–1690

- 1 Katonai és politikai háttér a Wesselényi összeesküvés előtt Pauler Gyula: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, Budapest, 1876. – Hóman-Szekfű: i.m. V. 169–181. – Pach-Várszegi: Magyarország Története 1526–1686, II. 1155–1186. – Grémonvilléről Sötér István: Magyar-francia kapcsolatok, Budapest, 1946, 76–77.
- 2 Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 207–211. – Kósa: i.m. ad Annum.
- 3 Pach-Várszegi: Magyarország Története 1161–1171. – Hóman-Szekfű: i.m. IV. 171–178.
- 4 Széchy Mária életére Acsády Ignác: Széchy Mária (1610–1679), Budapest, 1885. – Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok, Budapest, 1914. – Legújabbban: R. Várkonyi Ágnes: A rejtőzködő Murányi Venus, Budapest, 1987.
- 5 Veszprémi Káptalani levéltár, Elenchus litterarum Instrum. Capsa... K. n 159. Idézi Gőcza: Berzence, 63–64.
- 6 Nádasdy Ferenc (1625–1671 ápr. 30.) – 1646-ban királyi főudvarmester, 1664-től országbíró, zalai és somogyi főispán belső titkos tanácsos. Nagy vagyona miatt kortársai „krózusnak” is nevezték. Sokat tett a kultúra terjesztése érdekében, Pottendorfból saját nyomdája volt! – Az összeesküvést követő vagyonrombolásról Pauler idézett tanulmányában. – Bónis Ferenc kivégzéséről és Frangepán Ferencz kegyelmi kérvényéről Hadtört. Közl. 1894, 689–692.
- 7 Hóman-Szekfű: i.m. IV. 180–181.
- 8 Adam Wolf: Fürst Wenzel Lobkowitz, 1609–1677. Wien, 1869.
- 9 Benda: Kronológia, II. 493.
- 10 Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945, c. művében az 1671-es esztendővel kezdődő kort „A gyászévtized” alcímen vezeti be. 110–121.
- 11 Hermann Egyed: A Kat. egyh. tört. Magyarországon, 284–285. Thury Etele: Adatok a magyar protestáns gályarab lelkészek történetéhez, Tört. Tár. 1909–1911. – Thury Etele: Gályarabjaink megszabadítása, Protestáns Szemle, 1909/10.
- 12 Hirschberg Kornél: Magyar minorita hittérítők, Budapest, 1944, 22–26. – A kassai vértanúk történetét Hennig A. és Lányi E. írták meg. – Meszlényi Antal „A három kassai vértanú” c. tanulmánya a Hősök és Szentek, c. gyűjteményben, Szekfű Gyula bevezetésével, Budapest, é.n. – Karácsonyi János: Magyarország egyháztörténete, Budapest, 1985 (reprint) 150–151. lapjain röviden és drámailag foglalja össze az u.n. „protestáns visszavágás” áldozatainak történetét, amikor a vallási nézeteltéréseket a Thököly féle felkelés alatt (mint Bethlennél is) a polgárháború borzalmaival súlyosbították: „1678-tól 1684-ig a kath. egyház hallatlan sokat szenvedett. Már 1681-ben az országgyűlésen a katolikusok nagyobb és borzalmasabb sérelmekkel állottak elő, mint a protestánsok. Nemcsak a visszafoglalt templomokat vették el újra, hanem a protestánsok valóságos irtóháborút indítottak a kath. papok ellen. Megölték többek közt Dobisz István esztergomi kanonokot, Konaczki Tamás bodafalvi, Bohus György mosóci, Csermely Tamás puchói, Hungau György rátkai (Gömör megyében) Csepellényi György füzéri plébánost és még 16 esztergomi egyházmegyes papot. Megraboltak és megverték 47 plébánost és szerzetest, száműzetésbe volt kénytelen menni 23 plébános. A 41 rabságra ítélt protestáns papért és tanítóért tehát 22 katolikus pap szenvedett halált, hetven kínzást, fogságot és megraboltatást.” (Magyar Sion, VI. 1868, 602–604, 680–684. – Révay: Csepellényi György, Kath. Szemle, 1904, 734.)
- 13 Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, 24. – Acta Comitilia Soproniens. Anni 1681.
- 14 Berkeszi: 256.
- 15 Hermann Egyed: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 227–229.
- 16 Thury Etele: A dunántúli református egyházkerület története, Pápa, I. 1908, 170, 282.284. – A Veszprémi egyházmegyében végbement változásokról Dr. Körmendy József bevezetése a

- Veszpr. Egyhm. Papságának Névtára, 1975, és *Hornig Károly*: Veszprém múltja és jelene, Veszprém, 1912. – Itt kell megemlítenünk két fontos kéziratot is, melyek még kiadóra várnak: *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye plébániáinak rövid története, és *Takács Ince, OFM*: Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegye területén. 1948.
- 17 *Thury*: A dunántúli ref. egyhk. 284.
- 18 *Thury*: A dunántúli ref. egyhk. 339.
- 19 *Cselebi*: i.m. 29–30.
- 20 *Országne Tropsa Iboya*: i.m. 19.
- 21 A királyi adománylevél teljes szövegét közli *Bártfai Szabó László*: A gr. Széchenyi család története, I–III. 1913. I. 696–700.
- 22 *Bártfai Szabó*: i.m. I. 441.
- 23 A sárvár- felsővidéki Széchenyi család rövid története, 696. – *Bangha*: Kat. Lexikon, IV. 215–216.
- 24 *Széchenyi György* (1592–1695) Esztergomi érsek, Budapest, egyik újjáalapítója. Csanádi, pécsi, veszprémi és győri püspök volt, majd kalocsai érsek és 1685-től esztergomi érsek. Az adakozás és a nagylelkű bőkezűség csodájának nevezték. Számos szerzetesi kolostor, papnevelő és ifjúságnevelő kollégium és intézet alapítója. A magyar egyháztörténelem ritka nagy alakja. Buda és Esztergom várainak megerősítésére 180.000 forintot adott. A török elleni háborúk magyar sebesültjei közt csaknem félmillió forintot osztott ki. A török megszállás alól felszabadított Budát és Pestet szinte ő építette újjá. A pestisben megbetegedettek gondozására szerzeteseket hozott be az országba. A pesti rokkantak házára (régi városháza!) 157.000, a budai egyetem céljaira 317.000 forintot hagyott. Iskolák, kórházak, templomok építésére a felszabadulás után 337.000 rajnai forintokat utalt ki. 103 éves korában halt meg.
- 25 *Széchenyi Pál kalocsai érsek* (1642–1710) Eredetileg a szerzetesi életet választotta és a pálosok közé lépett. Innét hívta a királyi döntés 1676-ban a pécsi, 1687-ben a veszprémi püspöki, majd 1696-ban a kalocsai érseki székre. A török megszállás után székhelyein lakni nem volt módjában. Lipót király őt kérte fel 1704-ben hogy közvetítsen Bécs és II. Rákóczi Ferenc közt. Széchenyi olyan lelkiismeretesen végezte a munkáját, hogy nemcsak a király, de a kurucok megbecsülését is kivívta. Őszintén feltárta az udvar előtt a felkelést kiobbantó igazságokat is. Nem rajta múlt, hogy békeközvetítése nem járt sikerrel.
- 26 *Bártfai Szabó*: i.m. II. 89–90.
- 27 *Gróf Széchenyi Istvánt* az utókor a „legnagyobb magyar” névvel tisztelte meg. Bécsben született 1791. szept. 21-én. A szülői házból örökölte mély vallásosságát és lobogó hazaszeretetét. A napóleoni háborúkban példás magaviseletével felettesei elismerését is kivívta. Számos külföldi útján szerzett tapasztalatait országa felemelésére igyekezett felhasználni. Az 1825–27-es országgyűlésen a többi mágnással ellentétben nem latinul, hanem magyarul mondta el felszólalásait. 1825-ben jelentős alapítvánnyal segítette elő a *Magyar Tudományos Akadémia* megalapítását. *Hitel* (1830), *Világ* (1831) és *Stadium* (1833) című munkáiban rögzítette le politikai reformgondolatait. Tevékenyen támogatta a Duna szabályozását az örökösen megismétlődő árvizek kiküszöbölésére, a Vaskapu hajózhatóságát, a Lánchíd megépítését. *Kossuth Lajossal folytatott vitáit* az egész ország figyelemmel kísérte. Kossuthban a nemzet vesztét előre látta s ez lelki és idegbeli egyensúlyát felborította. A döblingi gyógyintézetben egyensúlyát részben visszanyerte és álnéven hevesen támadta a magyar nemzetre nehezedő Bach-rendszer kilengéseit. 1859-ben kiadott és élesen támadó hangú Sárga könyve miatt (1859) erős zaklatásnak lett kitéve, aminek következtében idegei végül is felmondták a szolgálatot és mélyen vallásos embert az öngyilkosságba kergették. 1860. április 8-án önkézzel vetett véget életének. A ferences Albach Szaniszlóhoz utolsó percig megőrizte mély barátságát. (*Bártfai Szabó László*: Gróf Széchenyi István és kortársai, Budapest, 1926. Tiszteletének áldoz *Szekfű Gyula* is a Három Nemzedékben.)
- 27b *Gróf Széchenyi Márton* 1987 február 16-án halt meg Bécsben, 78 éves korában. 1987. február 21-én Nagycenken temették el, az akkori, még kommunista kormány külön engedélyével. Utolsó útjára külön autóbusszon elkísérhette népes külföldi rokonsága is. Három fia és két lánya volt: Bertalan, Domonkos és Sándor, Ágota és Sandra. Valamennyien külföldön, részben Európában, részben az Egyesült Államokban élnek. – Utoljára Grazban találkozom az akkor már nagybeteg Márton gróffal, pár hónappal a halála előtt. Utolsó kívánsága volt még egyszer viszontlátni Cenket, a család utolsó „székhelyét” és Segesdet, hová sok gyermekkorai emlék fűzte. Segesdre nem jöhetett vissza, Cenkre is csak holtan tért meg.
- 28 *Benda*: Kronológia, II. 496–497. – Thököly Imre életrajzát *Angyal Dávid* írta meg. – Újabban jó összefoglalót adott ki az Akadémiai kiadó *A Thököly felkelés és kora* cím alatt. –

- A két francia mű, amely e kérdéssel foglalkozik: *Révolutions en Hongrie* és *Le Faivre* már idézett műve a török megszállásról erősen osztrák beállítású. Forrásgyűjteményük jó, beállítottságuk azonban a magyargyűlölet határain mozog.
- 29 A megszámlálhatatlan és Lipótot tömjénező német írás közt ma is eligazító a magyar *Angyal Dávid* Leopolds I. Regierung in Ungarn, Ung. Revue, 1886, 532 és kv. – Ugyancsak tőle a már említett életrajz *Késmárki Thököly Imre, 1657–1705*, Budapest, 1888.
- 30 Benda: Kronológia, II. 500.
- 31 Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, Acta Comit. Hungarica Soproniens. 1681, 24.
- 32 Fessler Ignác Aurél, Geschichte der Ungarn, 1815–1825, IV. 400–401.
- 33 A török gyermekrablásról és gyermekadóról *Nahoum Weissmann*: Les janissaires, Étude de l'organisation militaire des Ottoman, a Sorbonne-on megvédett doktori értekezés, kiadva Paris, 1964. 12–17. – *J.W. Zinkeisen*: Geschichte des osmanischen Reiches, IV. 166 és kv. – *J.V. Hammer*: Geschichte des osmanischen Reiches, I. 91–96.
- 34 *Fraknoi Vilmos*: XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása a török uralom alól, Budapest, 1886.
- 34b *Hóman-Szekfü*: i.m. IV. 207.
- 35 *Feldzüge gegen Türken im Jahre 1685*. Mitteilungen des K.u.K. Kriegs-Archives, Wien, 1885, 197–257.
- 36 *Die Eroberung von Ofen und der Feldzug gegen die Türken in Ungarn im Jahre 1686*. Dargestellt nach den Acten der Wiener Archive und anderen authentischen Quellen, Wien, 1886. – *Röder von Diesburg*: Des Markgrafen L.W. von Baden Feldzüge wieder Türken, 1–2., Carlsruhe, 1839–42. – *Markó Árpád*: Török hódoltságbeli okmányok a Magy. Kir. Hadilevéltárban, 1936. – *Nagy László*: A török világ végnapjai Magyarországon, Budapest, 1986. – *R. Várkonyi Ágnes*: Buda visszavívása, 1686. 1984. – *Bél Mátyás*: Buda visszavívásáról, Budapest, 1986. – *Iff. Barta János*: Budavár visszavétele, Budapest, 1985. – *Szakály Ferenc*: Buda visszafoglalásának emlékezete, Budapest, 1986.
- 37 A történelem több Ligát is ismer, ezek közül a fontosabbak a Szent Liga, mit II. Gyula pápa kezdeményezett Anglia, Svájc, Spanyolország és Miksa császár közt 1511-ben a francia egyházszakadás megakadályozására; a francia Szent Ligát a Guise hercegek kezdeményezték 1576-ban mint katolikus szövetséget a hugenották ellen; a német fejedelmek katolikus Ligáját először 1609-ben kötötték meg a protestáns fejedelmek ellen. A török ellenes szövetségnek alaptétele maradt mindig, hogy a franciák ne támadjanak a rajnai fronton német birodalmi érdekeket.
- 38 *Tüzes Gábor* ferences vegyész és fizikus laboratoriumát a garamszentbenedeki apátságban rendezte be, itt készítette sikerrel bevetett rakétáit, gyújtóbombáit. A Tüzes Gábor fedőnevet a magyar hajdúktól kapta, akik közt Buda ostroma idején nagy volt a népszerűsége. Kevésbé ismert már, hogy Magyarország kormányzására emlékiratot is szerkesztett, amit a *Tört. Tár. 1900-ban* ismertetett a magyar nagyközönséggel.
- 39 *Oppenheimer Sámuel*, bécsi zsidó bankár és hadseregszállító erőfeszítései a budai ostromkor elfogott szegény zsidók kiszabadítására (*Szakály Ferenc*: Buda visszafoglalásának emlékezete, 581–587.)
- 40 *Luigi Ferdinando Marsigli gróf* tapasztalatai... *Szakály Ferenc*: i.m. 61–93.
- 41 A katolikus egyházban, Magyarország kivételével, egészen a II. Vatikáni zsinatot követő liturgikus reformokig Szent István király ünnepe szeptember 2-án volt. Az új liturgia augusztus 16-án, halálának másnapján ünnepli őt.
- 42 *Bádeni Lajos* haditetteiről *Röder von Diesburg* idézett művét.
- 43 *Szakály Ferenc*: i.m. 435, 442.
- 44 Idézzé *Mémoires sur les campagnes du Prince Louis de Baden*, Bruxelles, MDCCLXXVII. 29–30.
- 45 i.m. u.o. és 31.
- 46 *Eroberung von Ofen*, 108–109.
- 47 *Markó Árpád*: Török hódoltság-korabeli okmányok a M. Kir. Hadilevéltárban, 1936. 30–31.
- 48 *Eroberung von Ofen*, 106–107.
- 49 *Hammer*: *Histoire de l'Empire ottoman*, XII. 208–214. (A jelzett német kiadás francia fordítása.)
- 50 A hadműveletek és a nagyharsányi ütközet bemutatásánál *Varga J. Lajos*: A fogyó hold árnyékában, Budapest, 1986, és *Hammer*: *Histoire de l'Empire ottoman*, c. műveket követtem.
- 51 *Somogy vármegye monográfiája*, 64. – *Ferences Marianus Schematismus*, 1944, és a *Historia Domus* egybehangzó állításait később még részletezni fogom.
- 52 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 132. – Századok, 1884, 351.
- 52b *Kósa*: i.m. ad Annum. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 140. *Balázsovits*: Brevis Historia Conventum O.S. Fr. in Hugaria, 177.

- 53 *Zágrábi Ferences Lvt. V. – 2. – Karácsonyi: Szent Ferenc II. 321–322. – A Pécsi Ferences Kolostor Lvt. 14. C. – Hoss József: A kaposvári plébánia, 11 és 214.*
- 54 *Zágrábi Ferences Lvt. V. – 2., – Karácsonyi: Szent Ferenc, II. 324.*
- 55 *Kósa: i.m. ad Annum – Karácsonyi: Szent Ferenc, I. 131–135.*
- 56 *Historia Domus Conventus Segusdiensis, 2–3. – Mint már részletesen erről szoltunk: a Historia Domus jelenleg nem áll rendelkezésünkre, mert máig is kiderítetlen körülmények közt eltűnt Komáromi Titus és Bozsoky Sándor Lehel plébánosok hivatalváltása közt. Az előzőnél még megvolt, az utóbbi már nem kapta meg a hivatal átvételekor, mintegy tíz évvel ezelőtt...*
- 57 *Hoss: A kaposvári plébánia, 213. jegyzet.*
- 58 *Hofkriegsrat-Archiv, Wien, Prot. ad Annum 1687. Band 374. (A mai bécsi Kriegs-Archivban.)*
- 59 *Ugyanott, 107. lapon.*
- 60 *Ugyanott, a 408. lapon.*
- 61 *Ugyanott, 407.*
- 62 *Ugyanott, 531.*
- 63 *Hofkriegsrat-Archiv, Wien, Prot. ad Annum 1687. S. 692.*
- 64 *Benda: Kronológia, II. 511.*
- 65 *Az általános helyzetről Acsády Ignác: Magyarország Budavár visszafoglalása korában, Budapest, 1886. – A városokban, elsősorban Pest-Budán jelentkező nehézségekről Gárdonyi Albert: Pest város újratelepítése a török hódoltság után, Föld és Ember, 1926, 87 és kv. – A kaposvári telepítésekről az Eszterházy birtokokon Hoss József: A kaposvári plébánia, 21–25. – Segesd lakosságának a megszaporodásáról később lesz szól. Itt csak annyit: a Széchenyiek tervszerűen nem telepítettek Segesd környékén.*
- 66 *Hevenessy Gábor, jezsuita tanár (1656–1715) mint a bécsi Pazmaneum igazgatója lelki témájú könyveket is írt, de igazi hírnevét történelmi munkássága miatt kapta. Sajnos, tudományos munkájának jelentős része csak kéziratban maradt ránk, és 128 foliókötetet alkotnak.*
- 67 *Balogh János: Nagykanizsa és vidékének hadművelési múltja, I. 210–213. – V. Molnár László: Kanizsa vára, 140–147. – Sugár István: Lehanyatlak a török félhold, Budapest, 1983, 238–239.*
- 68 *Gömöry Géza: Jegyzetek Sutoris János naplójából a XVII. század végéről, Hadtört. Közl. 1894. 356.*
- 69 *V. Molnár László: Kanizsa vára, 146.*
- 70 *A visszafoglalt kanizsai vár parancsnokává Batthyány Ádám grófot nevezték ki, akinek első dolga volt a jelentős hadizsákmány számbavétele. A 279 ágyúszerszám és 35 tűzhányó mozsár mellett 1.688 mázsa jó puskaport, 1170 mázsa jó önt, 14.500 töltött gránátot, 13.256. 40 fontos ágyú golyóbist számoltak össze a tűzerek a 11.600 hetvenhat(!) fontos és 32.800 24 fontos mellett! Muskéta volt 215 ládával és pisztoly 12 ládával... stb. – Kanizsa mindenképpen „erős vár” volt. Őrségét 1.200 magyarra bízta ezután.*

XIII. SEGESD ÚJJÁSZÜLETÉSE A SZÉCHENYIEK IDEJÉN

- 1 *T. Mérey Klára felmérése in Szigetvári Emlékkönyv, 157–198.*
- 2 *A Veszpr. Egyh. Papságának Névtára, 1975, 14–15.*
- 3 *Szent Ferenc fiai, 1948.*
- 4 *A Veszpr. Egyh. Papságának Névtára, 17–19, 33–34. – Karácsonyi: Szent Ferenc, Sümegre I. 256.; Pápára I. 224.; Székesfehérvárra I. 172.; Búcsúszentlászlóra I. 151–152.; Veszprémre 296.*
- 5 *Bővebben Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai, Veszprém, 1947, 192.*
- 6 *A Veszprémi Egyh. Papságának Névtára, 1975, 19. – Országné Tropsa Ilona: i.m. 18.*
- 7 *A Veszprémi Egyh. Papságának Névtára, 1975, 19.*
- 8 *T. Mérey Klára: i.m. 168–169.*
- 9 *Uo. 172.*
- 10 *Uo. 173–174.*
- 11 *A budai basák magyar nyelvű levelezése, I. 397. 452–453.*
- 12 *Takáts Sándor: A török hódoltság korából Bp. én. IV. 408.*
- 13 *Elenchus Litterarum: K. 159.*
- 14 *Bél Mátyás: Notitia Comitatus Simighiensis, Orsz. Széchenyi Kvt. Kézirat. Fol. Lat. 3374.*
- 15 *T. Mérey Klára: i.m. 183–184.*

- 15b *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 297.
- 15c *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 303. – *Zágrábi Ferences Lvt.* Ladula Ormosd.
- 16 *Hist. Domus*, 1–2.
- 17 *Bárfai Szabó*: i.m. I. 442.
- 18 A Széchenyi családról rövid de pontos összefoglaló található *Bangha Béla*: Kat. Lexikon, 1933.IV.215–216.
- 19 *Vargha J. János*: A fogyó félhold árnyékában, Budapest, 1986, 251–256.
- 20 *Vargha J. János*: i.m. 257–264.
- 21 II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának bemutatásához felhasználtam a fejedelem *Emlékiratainak* kétnyelvű kiadását (Akadémiai kiadó, 1987), a francia kapcsolatok ismertetésére *Emile Pillias*, Rákóczi és Franciaország közbelépésének hiteles történetét a *Rákóczi Emlékkönyvből*, 1935, (Szerk. *Lukinich Imre*), az európai kapcsolatokról *Freiherr von Hengenmüller*: Franz Rákóczi und sein Kampf für Ungarns Freiheit, Stuttgart–Berlin, 1913. – *Széchenyi Pál* szerepére az Emlékiratokon kívül konzultáltam *Lukinich Imre*: *A szatmári béke története és okirattára*, Budapest, 1925, és *Lánczy Gyula*: *Széchenyi Pál kalocsai érsek s a magyar nemzeti politika*, Századok, 1882, 273 és kv. – Az újabb kiadványok közül rendelkezésemre állt *Kovács Ágnes*: *Károlyi Sándor*, Budapest, 1988. és *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes*: II. Rákóczi Ferenc, Budapest, 1976.
- 22 *Historia Domus* 2–5.
- 23 *Baranyai Béláné*: Rendelet 1702-ből a magyar végvárok lerombolására, Műemlékvédelem, Budapest, 1975, 4. 193–195. – A rendeletet Kanizsára vonatkozóan kiegészíti *V. Molnár László*: Kanizsa vára, 148–152.
- 24 A szoborfej fényképét közli Magyar Kálmán: A középkori Segesd 32. mellékletében.
- 25 *Kovács Ágnes*: *Károlyi Sándor*, Budapest, 1988, 47–51.
- 26 *Zágrábi Ferences Lvt.* Ladula Ormosd, az 1747-es tanúvallomások közt. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 324.
- 27 *Koller*: *Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*, VII. 204–207. – *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 322.
- 28 *Historia Domus*, 8.
- 29 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, II. 324–325.
- 30 *Hoss József*: A kaposvári plébánia, 18, 221.
- 31 *Rákóczi Emlékiratai szerint az igali ütközetre 1706. február 14-én került sor*, amikor Vak Bottyán seregének utóvédjeit támadták meg Herberstein és Nehm tábornokok seregei. (496, Kronológia)
- 32 *Thaly Kálmán*: Bottyán János. Pest, 1865, 112–115. – *Hoss József*: A kaposvári plébánia, 18.
- 33 *Benda*: Kronológia, 546–547.
- 34 *Hoss József*: A kaposvári plébánia, 30. – *A Veszprémi Egyh. Papságának névsora*, 1975, 36–40.
- 35 *Kovács Ágnes*: *Károlyi Sándor*, 102–124. – *Rákóczi*: Emlékiratai, 420–425.
- 36 *Keresztély Ágost* esztergomi érsek (166–1726) protestáns szász családból származott. Kezdetben családja ősi hagyományait követve a katonai pályát választja, s mint egy jelentős seregetest parancsnoka részt vesz Budavár visszavételében is 1686-ban. A szemtanúk szerint katolikus katonáinak épületes halála indította először önvizsgálatra, majd a katolikus vallás tanulmányozására. Rövidesen katolizál, pappá szentelik és néhány évig plébánosodik is. De 1695-ben már győri püspök, majd bíboros, 1707-ben esztergomi érsek. Családjából többet visszavezetett a katolikus hitre. Regensburgban halt meg 1725-ben.
- 37 Ez a követelés már szerepelt az Aranybulla 11. és 26. pontjában is, s ezt követően számos országgyűlésen napirenden tartották, éppen, mert a királyok politikai vagy családi politikájából e kötelezettségükön túltették magukat.
- 37b OL.TUS. 1767.c. 313b/224 – T. Mérey: A somogyi parasztság útja, 10–11.
- 38 *Hoss József*: A kaposvári plébánia, 21., 222.
- 39 *Somogy vármegye monográfiája*, 64.
- 40 *Országné Tropa Ibolya*: i.m. 18–19.
- 41 *Somogy Vm. Lvt. Prot.* 42.170–212.
- 42 Ez a személyzeti hiány természetesen nemcsak a ladislaita rendtartományban tapasztalható, hanem a szomszédos mariánus vagy szalvatorianusban ugyanúgy megfigyelhető. Egy másik probléma is sokáig késleltette a megfelelő utánpótlás biztosítását, s ez a megfelelő tanárok kiképzése a rendi ifjúság nevelésére. Ezt is csak a századforduló után tudták megoldani. A ladislaiták legfontosabb háza ebben az időben Varasd volt, ahol sokáig székelte a „katonai generalátus” is, vagyis a déli hadseregcsoport vezérkara. Ez viszont pozitív eredménnyel járt. Nemcsak azért, mert így a ferencesek személyes kapcsolatba kerültek az igen befolyásos főtisztekkel, akiknek a segítségé sokat jelentett az

- udvarban, de a nagy katonai kórház miatt is, ahol a testvérek közül sokan kitanulhatták a betegápolást és a szükséges gyógyszerészeti ismereteket, hogy különböző patikáik számára saját személyzetük lehessen. (Karácsonyi, Szent Ferenc, II. 327–328. – Vö. *Barlé*: Ranarnici i ljekarnici iz franjevacokob reda, Zagreb, 1907, 15–18.)
- 43 *Historia Domus*, 8.
- 44 *T. Mérey*: i.m. 179.
- 45 *Szabó István*: A magyarság életrajza, 1941, A Magy. Tört. tankönyvei, VIII. 97.
- 46 *Bártfai Szabó*: i.m. I. 444–445.
- 47 *Vallási állapotok Somogy vm. több községében a XVII. és XVIII. sz.-ban. A Veszprémi püspöki Lvt., Acta negotium religionis cum acatholicis concenentia Fasc. I.*
- 48 *Veszprémi káptalani Lvt. Simighiensis et Saladiensis Comitatum decimalia*, caps. 74.
- 49 *Veszprémi Pki. Lvt. Decimalia caps. N.*
- 50 *Historia Domus*, 8–9.
- 51 *A Veszprémi Egyh. Papságának Névtára*, 1975, Gróf Eszterházy Imre (1723–1725). Rövid püspöksége alatt elkészítette a terveket a székesegyház helyreállítására és új papnevelő építésére. A ferencesek tartományfőnökével is felvette a kapcsolatot az atyák letelepítésére a vár helyett lennt a városban, ahol tágabb tér nyílt volna apostoli munkájukra. Terveit csak részben folytatta utóda Acsády Ádám (1725–1744). Schem. 40–42.
- 52 *Tauber Ernő*: A katonaság elszállásolása Somogy vármegyében a XVIII. sz. első felében. Pécs, 1928. A különböző segesdi elszállásolásokról, 28, 29, 32, 33 és a 34. lapokon.
- 53 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 2.775.
- 54 *Hoss József*: A kaposvári plébánia, 30.31.
- 55 *Hunfalvy János*: A magyar birodalom története, Budapest, 1886, 269.
- 56 *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete, 244. – *Hermann Egyed* A Kat. Egyh. Tört. Magyarországon, 359–361. – *Bucsay Mihály*: A protestantizmus tört. 150–151.
- 57 *Hermann Egyed*: i.m. 360.
- 58 *Hóman-Szekfü*: i.m. IV. 556.
- 59 *A Veszpr. Egyh. Papságának Névtára*, 1975, 41–42.
- 60 *Veszpr. Pki. Lvt. Miscellanea*, Fasc. 1. Conscriptio 1733.
- 61 *Tauber Ernő*: i.m. 29.
- 62 *Hoss József*: A kaposvári pléb. 4, 210.
- 62b *Veszpr. Pki. Lvt. Prot. Ep. T.1.p.5.* – Az atádi kolostor a *Pozsonyi Ferences Levéltár*, Lad, Új sorozat, címszó: *Nagyatád*.
- 63 *Hoss József*: i.m. 4–5. 210–211.
- 64 *Hoss József*: i.m. 22,224.
- 65 *Csánki*: Somogy vármegye, 489–490.
- 66 *Tauber Ernő*: i.m. 32–33.
- 67 *Veszprémi Pki Lvt. Acta parochialia archidiaconatus Segusdiensis*, No. 139. – Átmásolva a *Historia Domus*ban is, ad Annum.
- 68 Az alsósegdesdi lakosok közt végzett ankétja során ezt megerősítette *Országné* is. i.m. 17–18. – A ferences források ezt a régi templomot a kápolnához közelebb, a régi közös katolikus-református temető helyére teszik, ami a mai vasúttól délre van, a kegykápolnával csaknem egy vonalban, a kápolnától kb. 100 méterre. A kérdést eldönteni csak ásátásokkal lehet, de eddig még próbaásatás sem volt ezen a részen.
- 69 *Hist. Domus*: 4.
- 70 *Somogy vm. Lvt. Prot.* V. 999.
- 71 *Bártfai Szabó*: i.m. II. 155.
- 71b OL. TUCS. 1767 c. 3136. *T. Mérey*: A somogyi parasztság, 22–23.
- 72 *Hist. Domus*: 14–15.
- 73 *Hist. Domus*: 15. A püspöki engedély szövege lemásolva a házi krónikában.
- 74 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 6. 170–180. – Ezeknek a görög-keleti szerzeteseknek a falujárását kezdettől fogva gyanakvó szemmel figyelte a vármegye, annál is inkább, mert a Duna-Dráva háromszög csücskét leszámítva Dél-Dunántúlon görög-keleti szertartású hívek nem voltak. A szerzetesek jelenlétét egyedül az magyarázza meg, hogy a sokkal szegényebb Száva-menti megyékből jöttek fel, hogy kolostoraik számára gyűjtsenek.
- 75 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 6.266–278.; 6.373–75.
- 76 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 6.751.; 6.734–51.
- 77 Az igazoló levelek lemásolva a *Plébániai Levéltárban*, Segesden.
- 78 *A Veszpr. Egyh. Papságának Névtára* 1975. 40–42. – Acsády egyházmegyéjét leginkább Sümegről és Pápáról kormányozta. A király 1725. szeptember 25-én királyi kancellárrá nevezte ki, de hivataláról már 1732-ben lemondott, hogy egyházmegyéje területén tartózkodhasson. Kancellársága idején írta elő a király, hogy minden plébánosnak legalább 150

- forint évi jövedelme legyen. Mivel ezt nagyon sok plébánia önerejéből biztosítani nem tudta, a kiegészítést a központi Cassa parochorumból kellett folyósítani, amelynek alaptőkéjét a vallásalap és a püspöki jövedelmek átirányításával szervezte meg. Életrajzát megírta *Petrák Mihály*: Acsády Ádám veszprémi püspöksége, Veszprém, 1949.
- 79 *Padányi Bíró Márton* 1745 és 1762 közt volt püspök. Életrajzát *Pehm József* írta meg: *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora*, A Veszprémi Egyházmegye Multjából, No. 2. Zalaegerszeg, 1934.
- 80 A gróf levelének a másolata fennmaradt a *segesdi plébánia levéltárában*.
- 81 *Bártfai Szabó László*: i.m. II. 164.6
- 82 Uo.
- 83 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 134–137.
- 84 *Karácsonyi*: Szent Ferenc, I. 136. – *Kósa*: i.m. ad Annum közli Széchenyi György érsek levelét.
- 85 *Bártfai Szabó László*: i.m. II. 165.
- 86 *Bártfai Szabó László*: i.m. II. 158.
- 87 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 6.636. – Erről a megegyezésről van egy másolat a segesdi plébánián is.
- 88 *Somogy vm Lvt. Prot.* 8.1146–52. – A ladislaita ferencesek és mariánus ferencesek érdemeit a török idők lelkipásztori működése terén elismeri I. Lipót király 1698. ápr. 12-i levele is, amikor átírja a Lazzari-döntvényt.
- 89 *Historia Domus*: 10–11.
- 90 *Liber Memoriarum seu Historia Domus*, 1.
- 91 *A Veszprémi Egyh. papságának Évkönyve*, 1975, 42–45.
- 92 *Bucsay Mihály*: A protestantizmus története, 146–148.
- 93 *Padányi Bíró Márton Naplója*, 312, 314–315.
- 94 *Veszprémi pki Lvt. Visitatio Distr. Segusdiensis*.
- 95 U.o. p. 3.
- 96 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 7.231.
- 97 A jegyzőkönyv megtalálható a *Veszprémi pki Lvt.*-ban Prot. Ep. T. III. 172 skv. – De mert a tényt a ferencesek különösen fontosnak tartották, egy másolata megvan (volt!) a kolostor *Elenchus Litterarumában* is.
- 98 *Historia Domus*, 9–12.
- 100 *Bártfai Szabó*: i.m. II. 165.
- 101 A *Visitatio canonica Distr. Segusdiensis* a segesdi plébániai levéltárban volt. 1944/45 telén másoltam ki a szövegét az *Elenchus Litterarumból*, a 475–501. oldalról. Sajnos, mint már jeleztem, ez a kötet is elveszett a Rákosi időkben végzett könyvtár-levéltár elrablása napján.
- 102 *Tauber Ernő*: i.m. 34.
- 103 *Hoss József*: i.m. 214.
- 104 *A Veszprémi pki. Lvt.* – Körlevelek.
- 105 V.ö. *Simonffy Emil*: Kaposvár a várossá alakulás útján, in Kaposvár, szerk. *Kanyar József*, Kaposvár, 1975, 243–297.
- 106 *Hist. Domus*, 15.
- 107 *Padányi Bíró Márton naplója*, 255.
- 108 *Historia Domus* 11–12.
- 109 *Historia Domus*, 11–13. Gróf Széchenyi Antal 1752. máj. 28-i és a ferences tartományfőnök levelének másolata birtokomban.
- 110 *Historia Domus*, 13.
- 111 *Historia Domus*, 12.
- 112 *Historia Domus*, 3,11.
- 113 *Historia Domus*, 4., 13–14.
- 114 *A Veszprémi Egyh. papságának névtára*, 1975, 43. – *Bucsay Mihály*: i.m. 147–148.
- 115 *Historia Domus*, 12.
- 116 *Historia Domus* 4, 14.

XIV. A SEGESDI ÚJ TEMPLOM ÉPÍTŐI ÉS HÍVEI 1755–1780

- 1 *Hist Domus*, 15–16.
- 2 *Hoss József*: A kaposvári plébánia, 10–11. 214.
- 3 *Bártfai Szabó László*: i.m. II. 162.
- 4 *Somogy vm. monográfiája*, 491.

- 5 Részletesebben *Iff. Bartha János*: Mária Terézia, Budapest, 1988. – Még mindig használható: *Marczali Henrik*: Mária Terézia, Budapest, 1919. és reimpr. 1987. – Átfogó tanulmányok *Koschätzky Walter*: Maria Theresia und ihre Zeit, Zur 200 Wiederkehr des Todestages, Wien, 1980.
- 6 *Historia Domus*, 17.
- 7 U.o.
- 8 *Historia Domus* 18.
- 9 *Historia Domus*, 18. – Látogatásunk nyomát őrzi Weiss Mihály háborús naplója is, amelynek egyik másodpéldánya a segedi kolostorban is megvan, egy másik pedig birtokomban.
- 10 *Historia Domus*, 19.
- 11 U.o.
- 12 Veszprémi Egyh. Papságának Névtára, 1975, 46–47.
- 13 *Hist. Domus*, 20.
- 14 *Hoss József*: A kaposvári plébánia, 277/162. jegyzet.
- 15 *Hoss József*: i.m. 26.
- 15b *Széchenyieket nem lehet az erőszakos földesurak közé sorolni*, de jobbágyaikkal ők is szigorúan bántak, és családi adósságaik törlesztésére a járandóságokat a végleteikig emelték, mint arra utal a nagyecenki birtokhoz tartozó és *gr. Széchenyi Antal* kezelésében lévő *hidegvégi, Sopron megyei, birtok* jobbágyaiknak levele Mária Teréziához „... Miképpen amint tudva vagyon, *először*, hogy a mi csekély helységünk, amely csak huszonhat házból, tizenkét szellérekéből és tizennyolc lakókból (házzal nem bír szellérekéből) áll, az iszonyú Fertő vize mellett vagyon, amely esztendőről esztendőre már egynéhány esztendőktől fogva nagyobbbrul nagyobbra árad, s melynek nagy áradásai miatt határunknak éppen kevés hasznát vehetjük, szénát nem takaríthatunk, hogy éppen csak szükségünkre való szarvasmarhát tarthatnánk belőle. *Másodszor*: ami a szántóföldeket illeti, többet egy egész helyes (telkes) jobbággy nem vehet el két esztendőre tizennyolc pozsonyi mérővel (64,5 liter), mégis méltóságos Földes Urunk olyannyira urdolgával (robottal) terhel bennünket, hogy magunknak már nem is dolgozhatunk, az helyadó is súlyos rajtunk, mert esztendőként minden háztul négy forintot, húsz pénzt kell fizetnünk. Azonkívül nemcsak gabonadézsmát kell adnunk, hanem még hagymából, káposztából, lencséből, borsoból, tyukokból, kappanyokból, borjúból, vajból és tojásokból is kiveszi. Ezeken kívül fonni kényszerít bennünket. *Harmadszor*: egy darab szöllőt is költetik dolgoznunk huszonöt forintért, amelyet a vincellér hetven forintért meg nem dolgozna. *Negyedszer*: egy darab, Gatyás tó nevű földünket, amelyet ember emlékezetitől fogva mi birtunk, elvette tőlünk, és maga az Uraság bírja. *Ötödször*: ami pedig a mi határunkban lévő szőlőhegyünket illeti, azokból sokat nemesek egy szántófölddel együtt bírnak, amelyeket m. gróf *Nádasdy Boldizsár*, Fölségednek kegyesen többi urakkal kiküldött commissáriusa, az közönséges portió alá vetett és conscribált (összeírt), az tőlük járandó portiót nyakunkra vetette, holott azok, akik bírják, és használják, éppen semmit nem fizetnek... *Hatodszor*: vagyon ugyan minden esztendőben egy fertály (negyed) esztendeig borárulásunk, de már mostan azt is az uraság így vonja el tőlünk, hogy ő is árulhat akkoron, holott azelőtt az m. Uraság nem árulhatott addig, még az község bora folyt... *Hetedszer*: mi szegények alig várjuk, hogy szüretelhezzünk, mindjárt vevőket keresünk, hogy eladhassuk mustul ami kevés terem, mert az nagy szükség reá kényszerít bennünket, de azt is erősen tiltja és nem engedi az fölséges Uraság azon szín alatt, hogy ő maga veszi meg, és nem veszi, hanem soká kell töltelékkel tartanunk és néha olcsóbban költetik adnunk nagy kárunkra. *Nyolcadszor*: noha kicsiny és szegény a helységünk, mégis tíz quartilosunk (beszállásolt katonánk) van akik annyira terhelnek bennünket, hogy naponként kinek huszonöt pénzen kívül az gyertyáért is költetik fizetnünk, noha soha gyertyát nem vesznek, mert közösek az gazdával, és húsevő napokon az hús mellé hol zöldségből, hol téstából emellé sőt költetik adnunk ingyen nékiek, de bőjti napokon éppen ingyen költetik nékiek magunk lisztjéből és vajából főznünk, ha békességben akarunk lakni. *Ennek okáért kell* nyomorkodnunk, koldusulnunk és pusztulnunk, mert nem győzhetjük a nagy urdolgát és a többi iszonyú terheket, melyek által Fölségednek quantumát (adóját) nem fizethetjük, azért rajtunk vannak gyakran az executorok (végrehajtók), azok is igen szorítanak bennünket. Melyre való nézve fejhajtással, térdeinkről esedezünk Fölséged előtt, méltóztassék rajtunk könyörölni, az házainkhoz tartozandó értékeinket conscribáltatni (összeíratni) és az elől számlált terhünknek javainkhoz képest ország törvénye szerint ismeretes urbáriumot csinálni, ezt kezünkbe adattatni, hogy mind Fölségednek tovább is adózhassunk, mind az földes uraságnak szolgálhassunk, mind peniglen magunknak és gyermekeinknek minden napi kenyerünket megkereshessük... Fölséges Koronás Királyné Asszonyunknak minden koronhev és fejhajtó jobbággyi tartozandó helység közönségesen m. generális gróf Széchenyi Antalhoz N. Sopron vármegyében, Hidegségi...” (H. Balázs Éva: Jobbággyevelek c. gyűjteményéből.)

Gr. Széchenyi Antal hidegségi jobbágysai nemcsak az urasági terhek, de az állami adó csökkentését is kéri. Biztató korjelenség, hogy a jobbágyság szabadon fordulhattak újra egyenesen a királynéhoz, anélkül, hogy emiatt a földesúr részéről megtorlásban részesültek volna. Mária Terézia százával kapta az ilyen tartalmú leveleket, ami az úrbéri rendelet végrehajtásában csak megerősítette őt. – *Hasonló panaszt nem találtunk Segesdre vonatkozólag.* Igaz, a segesdi uradalmat más gazdatiszt vezette, de az uraság utasításai itt is hasonlóak lehettek. *Ha figyelembe vesszük, hogy a Széchenyieket az „emberséges” földesurak közt emlegetik, akkor felmerül a kérdés, milyen lehetett a helyzet másutt?*

15c OL. Széchenyi lvt. Acta Urbaria Marcali et Csokonya IV. 1. É. 7–9. – T. Mérey: A somogyi parasztság útja, 28–29.

16 Benda: Kronológia, II. 582.

17 Bártfai Szabó László: i.m. II. 19.

18 Bártfai Szabó: i.m. II. 166.

19 Bártfai Szabó: i.m. II. 19.

20 Bártfai Szabó: i.m. u.o.

21 Historia Domus: 22.

22 Historia Domus: 4

23 Historia Domus: 22.

24 Somogy vm. Lvt. Prot. 20. 681.

25 A Historia Domus tanúsága szerint az összes oltárok ma is eredeti formájukban láthatók, később csak az aranyozásokat újítták fel. Kivételt képez a főoltár, amelynek Szent László képe későbbi, de erről még szó lesz. – A Keresztoltár asztala barokk, u.n. „koporsó” stilizált formájú. Az oltárt szerkezetileg két pillér határolja, oszlopa fa, stilizált márványfestéssel, két angyal koszorúval a csigaszerű oszlopon. Felettük öt angyalfaragvány. A hagyományos oltárkép helyett félkörben benyomott fülke, falfestmény jeruzsálemi esti tájképpel. Középpütt és előtérben nagy fakereszt a Felfeszített Krisztussal, a kereszt tövében Mária, Mária-Magdolna és Szent János apostol szobrai.

26 A stílusos barokk szószék a falba van erősítve, bejárata külső, a kórusra menő templom-folyosóról. Barna márványutánzat keretben, sziklás tájban, vízparton Szent Ferenc prédikál a halaknak. A párkányon egy kámszás barát keze tartja a kis feszületet. A hátfalon dombos táj, lecsüngő levéldíszekkel. A szószék baldakinja szélén négy egyház- atya ill. püspök: Ágoston, Ambrus, Aranyászajú Szent János és Szent Bonaventura. A szószék kupolján Toulouse-i Szent Lajos püspök, kezében pásztorbottal, és a ferences Regulával.

27 Historia Domus: 22–23.

28 Hoss József: A kaposvári plébánia, 22/227.

29 Conscriptio animarum Dstr. Següsd, 1771. Plébániai lvt. Elenchus Litterarum, 154–158. 159 és 166.

30 Somogy vm. Lvt. Prot. 23. 2115–16.

31 Hist. Domus, 24. – A régi nagyebédlőben gyermekkoromban ugyan jártam, a háború után is, de mert akkor nem jegyeztem le, leírásom nincs róla. A jelen állapotát sem tudom ismertetni, mert a Szociális Otthonba eddig „nem volt bejárásom”.

32 Historia Domus, 24.

33 Historia Domus, 27.

34 U.o. és 28.

35 Hist. Domus 26–27.

36 A Pieta, Fájdalmas Szűz oltára díszesebb mint a Keresztoltár, asztala a szokásos barokk „koporsó”, de oltárkép építménye négy pilléres, a két sarokpilléren szobrok: Szent Joákim és Szent Anna, Mária szülei. Az oltárképet Schaller István festette. (Kicsinyített mása régen a kolostor folyosóján volt, ma a kóruson látható). A szokásos angyalos díszítésekkel, felette tagolt ezüst felhőkben két angyal, két kisebb angyal és angyal-fejek. A szokásos rokokó vázák és aranyozás díszítéssel. – Az előbb említett első két mellékoltár Szent Ferenc és Antal tiszteletére nemcsak Szent Antal képe miatt említendő – Szent Ferencét „átmázolta” egy helyi festő, így értékét veszítette! – de mert fenn, „éremképpen”, Assiszi Szent Klára és Prágai Szent Ágnes láthatók, ami elég ritka. Szent Ferenc oltárának szentjei: Keresztelő Szent János és Izajás próféta. Szent Antal oltárának szobrai Szent Katalin szűz és vártanú, és Szent Borbála.

37 Hermann Egyed: A Kat. egyh. tört. Magyarországon, 302–303. – Karácsonyi: Magyarország egyháztörténete, 248–253.

38 Ifj. Bartha János: Mária Terézia, Budapest, 1988, 206.

39 Somogy Vm. megyei gyűléseinek jegyzőkönyvei, II. 316. – Kivonatos másolata a segesdi ferences kolostor levéltárában megvolt. A hajdani megyei levéltáros levele ma is megvan erről a kivonatról a segesdi plébánián.

- 40 Eredménytelenül kérte a Vármegye 1824. június 21-i közgyűlésén is 1149. sz. alatt, hogy az akkor már működő gimnázium segélyképpen kapja meg az összeget. Csak 1868-ban, az azon évi május 21-én kelt kérvénye alapján kapott ígéretet az összegre, de a gimnázium államosítása után a megye még ezt az összeget is a kormány rendelkezésére hagyta az 1870/71. tanulmányi évtől. (*Baranyai Béla* főlevéltáros leveléből, 1913. máj. 5-i dátummal.)
- 40b *Hoss József*: A kaposvári plébánia, 35–36., és jegyzetek.
- 41 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 339.
- 42 *A Veszpr. Egyh. Papságának Névtára*, 1975, 48–51.
- 43 *Uo. és Veszpr. Pki Lvt. T. 21. Acta dismembrationis dioc. 1777 etc.*
- 44 *Acta et fragmenta Visitationis Parochiae*, fasc. II. (Másolata a birtokomban).
- 45 *Historia Domus*, 27.
- 46 *Uo.*
- 47 *Visitatio Canonica maii 26 Anno 1778.* (Fényképmásolata a birtokomban.)
- 48 A jelentés csaknem száz teológiai és pasztorális témájú könyvet sorol fel címszerint, és utal arra, hogy az atyák kolostori könyvtára is a plébános és káplánja rendelkezésére áll.
- 49 *Hoss József*: i.m. 22.
- 50 *Historia Domus*, 27–28.
- 51 *Országné Tropsa Ibolya*: i.m. 20.
- 52 *Historia Domus*: 28–29. A Szent Katalin oltárképet Dorfmeister festette, sajnos, a templom felrobbantásakor 1945 nagyhétje alatt annyira megrongálódott, hogy elveszettnek tekinthető.
- 53 *Historia Domus*, 30.
- 54 *Historia Domus*, 29–30.
- 55 *Uo.*
- 56 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 43.876.
- 57 *Iff. Bartha János*: Mária Terézia, 99–100.
- 58 *Iff. Bartha János*: A kétfejű sas árnyékában, Budapest, 1984, 144.
- 59 *Iff. Bartha János*: Mária Terézia, 142–144.
- 60 *Hoss József*: i.m. 95.

XV. SEGESDI ÉLETKÉPEK II. JÓZSEF KORÁBÓL 1781–1790

- 1 II. József életének és uralkodásának ismertetését szükségképpen fogtuk rövidre és elsősorban azokat a rendeleteit ismertettük, amelyeket vagy részben vagy egészben a segesdi házi krónikás is lemásolt vagy megemlégett, mert a helybeli életre, plébániára vagy a szerzetesi közösségre közvetlen kihatással volt. – Az életrajzok és történelmi összefoglalók közül – *Hóman-Szekfű*, és *Szántó Konrád*, vagy *Karácsonyi János* művein kívül – felhasználtam még *Meszlényi Antal*: A jozefinizmus kora Magyarországon, 1780–1848, Budapest, 1934. – *Hermann Egyed* idézett magyar egyháztörténeté és *Fejtő Ferenc* által publikált legújabb francia nyelvű életrajzát. – Rendi vonatkozásban *Nagy Béni* történelmi összefoglalása a ferences életről II. József alatt jól kiegészítette az általános történelmi műveket.
- 2 *Nagy Béni*: A marianus ferencesek II. József korában, Budapest, 1905.
- 3 *Collectio Ordinationum Eccl. vol. I. p. 340.* – *Katona*: Hist. Critica, T.XXI.p.49–51.
- 4 *Coll. Ord. Eccl. vol.I. 364.* – *Katona* – Hist. Critica, T. XXI. p. 142–143.
- 5 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 3679–375.
- 6 *I.m.* 369.
- 7 *I.m.* 370–371. – *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete, 249–252.
- 8 *Országné Tropsa Ibolya*: i.m. 20.
- 9 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 48.143.
- 10 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 48.651.
- 11 *Somogy vm. Lvt. Prot.* 49.138.
- 12 *Historia Domus*, 31.
- 13 *Historia Domus*, 31–32.
- 14 *Historia Domus*, 32.
- 15 *I.m. uo.*
- 16 *Historia Domus*, 33.
- 17 *I.m.* 35.
- 18 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 370–371. *Historia Domus*, 36–37.
- 19 *Historia Domus*, 34.
- 20 *Segesdi Ferences Levéltár*: Documenta Apothecam concernantia, 1782. apr. 13 és 1783. jan. 20.

- 21 *Historia Domus*, 40.
- 22 *I.m.* 41.
- 23 II. József egházpolitikájáról *Brunner Sebastian*: Die theologische Dienerschaft im Hofe Josephs II., Wien, 1868. – *Meszlényi Antal*: A jozefinizmus kora Magyarországon, Budapest, 1934. – Kiváló forrásgyűjtemény: *Maass Ferdinánd*: Der Josephinismus, I.V., 1951–1954.
- 26 *Historia Domus*, 44.
- 27 Uo.
- 28 *Relevatio parochiae administratae Segusdiensis*; a jelentés-fogalmazvány megvan ma is a plébániai levéltárban.
- 29 Ma is megvan a *plébániai levéltárban*.
- 30 *Dobai András*: Somogy megye az első katonai felvétel 1782–1785 idején, SMM-LÉ, 1983, 89–162; az idézett anyag uo. 91–117
- 31 *Historia Domus*, 42–43.
- 32 *Historia Domus*, 45.
- 33 *Historia Domus*, 46.
- 34 *Veszprémi Pki Lvt. Acta parochialia*, 1781–90, fasc. XI.
- 35 *Historia Domus*, 47.
- 36 *Historia Domus*, 38, 48.
- 37 *Historia Domus*, 48–50.
- 38 Uo.
- 39 Uo.
- 40 Uo.
- 41 Uo.
- 42 *Nagy Béni*: A mariánus ferencesek II. József korában, 14–16.
- 43 *Historia Domus*, 48.
- 44 *Historia Domus*, 49.
- 45 *Nagy Béni*: i.m. 15.
- 46 *Historia Domus*: 52.
- 47 *Historia Domus*: 53.
- 48 *Historia Domus*: 52.
- 49 *Historia Domus*, 51–52. – A jegyzőkönyv fogalmazványa megmaradt a segesdi plébánia levélgűjteményében.
- 50 *Historia Domus*, 52–53.
- 51 *Benda*: Kronológia, II. 597.
- 52 *Historia Domus*, 53–54.
- 53 *Karácsonyi János*: Magyarország egyháztörténete, 249–252, 301–317.
- 54 II. János uralkodását mérlegelő precíz összefoglaló található *Hermann Egyed* művében, A Kat. Egyh. tört. Magyarországon, 370–375. – *Meszlényi* idézett műve a jozefinizmusról annak távolabbi kihatásait is vizsgálja.
- 55 A kérdéssel behatóbban foglalkozik *Mihályfi Ákos*: A papnevelés története és elmélete c. munkájában, de rövidebben érinti a kérdést *Hermann Egyed*: Népoktatás a veszprémi egyházmegyében a XIX. század elején c. munkája is, *Regnum*, 1942–43.
- 56 *Bozóky Mihály* (1755–1839) Pilismaróton volt kántor és jegyző.
- 57 Rövid bevezető a *Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium* 1812–13 évi évkönyvében.
- 58 *Benda*: Kronológia, II.600.

XVI. KORTÖRTÉNETI VÁZLAT SEGESDRŐL 1790-TŐL 1848-IG

- 1 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 375–376.
- 2 *Országné Tropsa Ibolya*: i.m. 20.
- 3 Uo.
- 4 Uo.
- 5 A segesdi *Historia Domus II. kötetében*, fényképpel illusztrálva a helyreállítási munka. Kelemen Alán feljegyzéseivel.
- 6 *Historia Domus* 61.
- 7 Uo.
- 8 *Historia Domus*, 62–63.
- 9 *Historia Domus*, 64.
- 10 Másolata a *segesdi plébánia levéltárában*.
- 11 *Veszprémi Pki, Lvt. Acta parochialia*, 1792, fasc. XIV.

- 12 *Historia Domus*, 65.
- 13 *Veszpr. Pki. Lvt. Püspöki levelek, körlevelek*, 25. sz. Másolata a plébániai levéltárból 1950-ben veszett el. Kivonatossággal összefoglalása jegyzeteimben.
- 14 *Historia Domus*, 67.
- 15 *Historia Domus*, 67–68.
- 16 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 398–399. – *Benda Kálmán*: Kronológia, II. 613–614. – *Fraknói Vilmos*: Martinovics élete, Budapest, 1921. – *Mályus Elemér*: Sándor-Lipót főherceg nádor iratai, Budapest 1926.
- 17 *A veszprémi egyhm. Papságának Névtára*, 1975, 50.
- 18 *Benda Kálmán*: Rabszolgának eladott magyar hadifoglyok a napóleoni háborúban, Debrecen, Árkádia, 1978/81. – *Juhász László*: A Héttoronytól Kufsteinig, München, 1982. 108–115.
- 19 *Csányi Ferenc*: Lapos Somogy megye múltjából, Kaposvár, 1889, 70.
- 20 *Benda*: Kronológia, 615–617.
- 21 *A Veszprémi Egyh. Papságának Névtára*, 1975, 48–50.
- 22 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 384–385.
- 23 *Hoss József* írja többször idézett művében: „A szomszédos Zala, Veszprém és Baranya vármegyékben, a XVIII. században már volt gimnázium. A nagykiterjedésű Somogy vármegye még mindig kénytelen volt tanulni vágyó fiait idegenbe küldeni. Az előbbrelátó rendek közül sokan nem szívesen látták ezt a helyzetet.” (151) ... gyűjtéshez folyamodtak, tanítóréndekkel is tárgyaltak, de anyagi megajánlás hiányában mindig késlett az ügy rendezése. (151–156).
- 24 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 397.
- 25 Ez a hagyományos füzet a minősítő konventi gyűlések jegyzőkönyveiről még megvolt a II. Világháború végén. Több évfolyamról jegyzetet készítettem, ebből idézek most is, mert ez a füzet is „elveszett”...
- 26 A megállapodás másolata ma is megvan a plébániai levéltárban.
- 26b *Gönczi Ferenc*: A somogyi betyárvilág, Kaposvár, 1944.
- 27 *Ruffy Péter*: Magyar ereklék, magyar jelképek, Budapest, 1988, 152–170.
- 28 *Erdősi Ferenc*: Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században, SMM-LÉ 1980, 269–320.
- 29 *Hoss József*: i.m. 28.
- 30 *Benda*: Kronológia, II. 624.
- 31 *Jankovics Tihamér*, Somogyszob, 31–32.
- 32 *A Veszprémi Egyhm. Papságának Névtára*, 1975, 51–52.
- 33 *Veress D. Csaba*: Napóleon hadai Magyarországon, 1987, 26–32.; 136–138.
- 34 *Veress D. Csaba*: i.m. 164–165.
- 34b *Veress D. Csaba*: i.m. 179.
- 34c *Veress D. Csaba*: i.m. 168–169.
- 35 *A Veszprémi egyh. Papságának Névtára*, 1975, 52–53.– Életrajzát *Hermann Egyed* írta meg: Kurbély György, veszprémi püspök, 1952.
- 35b OL Széchenyi lvt. 217.c, I. 708–709.
- 35c Somogy vm. Kgy. jkv. 1813, 460.
- 36 *Veress D. Csaba*: i.m. 191 – *J. W. Riedler*, Österreichische Kriegsszenen, Der Rückzug des Generals Mesko nach Schlacht bei Raab, Archiv für Geographie, etc... 1813. nov. 131–132. és folyt. 567–573. – *Voigt*: Mesko József visszavonulása 1809-ben, Hadtört. Közl. 1984. 159...
- 37 *Szeghalmi Gyula*: Dunántúli vármegyék, címszó: Segesd.
- 38 *Bártfai Szabó*: i.m. II. 481.
- 39 *Bártfai Szabó*: i.m. II. 627–628.
- 40 *Hermann Egyed*: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 399–402. – *Kurbély életrajzában* ugyanott, 22–23.
- 41 Még részletesebb adatok *Hermann Egyed*nél: *Kurbély György veszprémi püspök, 1755–1821*, Veszprém, 1947.
- 42 A kánoni vizitáció jegyzőkönyvének eredeti példánya szerencsésen megmaradt a *segesdi plébániai levéltárban*.
- 43 A későbbi 1857-es segesdi földosztásból és községi tagosításból mind a plébánia mind a kolostor kapnak birtokot és jövedelmet:
– a konvent az épület és a „barátomb” körül 16 holdnyi földet kap szántó, kert, gyümölcsös, szőlő(hegy) és rét formájában;
– a plébániára jutó rész 9 és 1/2 hold szántó, 16 hold kaszáló, de ez annyira vizenyős helyen van nagyrészt, hogy sokkal kevesebbet ér, mint a szám azt indokolná (hamuzási rétek, Rinya-part), stb. Ezenkívül a községi erdőben 12 holdnyi erdőterületet juttatnak a plébánia céljára és nevére. Vö. *Historia Domus* 78.

- 44 Hermann Egyed: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 398.
- 45 Hermann: Kurbély életrajza.
- 46 Hermann Egyed: Széchenyi Ferenc, Korunk Szava. 1935. – Gillemot Katalin: Gr. Széchenyi Ferenc és bécsi köre, Budapest, 1933.
- 47 Vö. Gillemot Katalin idézett könyvét és Bangha Béla: Katolikus Lexikon, IV–215. – Vö. Breznay B.: Hoffbauer Szent Kelemen atya élete, Budapest, 1912.
- 48 A Veszprémi egyh. Papságának Névtára, 1975, 52–53.
- 49 Hermann Egyed: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 404.
- 50 A Veszprémi egyh. Papságának Névtára, 1975, 54–55.
- 51 Historia Domus, 68–69.
- 52 Responsa ad gratiosa quasita Illmi et Rmni Dmni Antonii Makay... occasione sollemnis instituendae Visit. Canon. 1824... A segesdi plébániai levéltárban szerencsésen megmaradt.
- 53 A veszprémi egyh. Papságának Névtára, 1975, 55–56.
- 54 Huszár Jeromos, ofm.: P. Albach Szaniszló, O.F.M. 1795–1853, Szeged, 1944.
- 55 Gasparich Kilit muraközi születésű ferences hitszónok, író és katona-lelkész. A szabadságharcban való részvétele miatt 1853-ban Pozsonyban kivégezték. Részletesebben Ambrus J.: Az 1848–49-es katolikus paphonvédek albuma, Nagyikinda, 1892.
- 56 Hoss József. i.m. – Kopácsi József a magyar irodalom és közoktatás nagy pártfogója volt. Sokat áldozott jó könyvek kiadására, francia műfordításokat maga is szívesen végzett. Kézai Simon krónikáját és a Chronicon Budenset díszes kiadásban jelentette meg. Püspöki körleveleit és utasításait már teljesen magyar nyelven adta ki. 1775–1847 közt élt és politikai okokból nem kapta meg a bíborosi kalapot.
- 57 Benda: Kronológia, II. 643.
- 58 Hermann Egyed: A kat. egyh. tört. Magyarországon, 389. – Míg Magyarországon a reform újabb és fiatal erőkkel gyarapodik, az udvari politika süket és vak. Pontos és higgadt, de szigorú bírálata Hóman-Szekfűnél, V. 306–348.
- 59 Hoss József: i.m. 268/84.
- 60 Részletesebben Meszlényi Antal: Gróf Zichy Domonkos, veszprémi püspök egyházlátogatásai 1845–1846-ban, Veszprém, 1941.
- 61 A Veszprémi Egyh. Papságának Névtára, 1975, 57–60. –
- 62 Historia Domus 70.
- 63 Elenchus Librorum in Bibliotheca Conventus Segusdiensis 1845. – A kolostori könyvtár katalógusa akkor tűnt el, amikor a ferences atyák kiűzése után jöttek a teherautók és véka számra dobálták fel a könyvtár egész állományát. Ma sem tudjuk ki rendelte el ezt a könyvtárpusztítást, sem azt hogy végül is hová vitték a könyveket. Az egész „kulturamentő” expedícióról sehol a vármegyében semmi írásbeli nyom nem maradt fenn, pedig nemcsak egyházi részről, de a község részéről is volt már azóta kutatás minden elképzelhető fórumon és helyen. a háború végén mintegy ötezer kötet volt elrendezve és katalogizálva.
- 64 Historia Domus 71.
- 65 Vö. Jankovich Tihamér: Somogyiszob, 33.
- 66 A veszprémi egyh. Papságának Névtára, 1975, 58.
- 67 Historia Domus, 71. – A keresztúti képeket a II. világháború után az akkori erdómérnök festő felesége vette át „renoválásra” és fertelmesen „rámázolt”, tökéletesen tönkre téve az eredeti alkotást. Ő „festett” rá Asszisi Szent Ferenc oltárképére is hasonlóan katasztrofális eredménnyel. Szerencsére megakadályozták abban, hogy „restauráló” szenvedélyét továbbra is gyakorolhassa. Sajnos, már későn.
- 68 Somogyi Éva: Ferenc József, Budapest, 1989, 26–27.
- 69 Historia Domus, 71.
- 70 Szili Ferenc: Kaposvár 1848–49-ben, in Kaposvár várostörténeti tanulmányok, szerk. Kanyar József, 1975, 189.
- 71 Uo.
- 72 Andrassy Antal: Somogy vármegye 1848–49-ben, in Borus–Andrassy: Örökség, Kaposvár, 1974, 94.
- 73 Somogy megyei Lvt. Az 1848/49 évi gyűlések jegyzőkönyvei.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ	5
I. DUNÁNTÚL, SOMOGY ÉS SEGESD A HONFOGLALÁS ELŐTT	9
Európától Pannoniáig – Őstörténeti múlt – Írásos emlékek nyomában – Pannonia a római birodalomban – Néhány szó Pannonia nevééről – Római élet Pannoniában – Segesd nevééről – A római világ utolsó évszázadai Pannoniában – Pannonia a népvándorlás korában – A hun birodalom vége – Pannonia keresztény múltja – Pannonia keresztény vértanúi – Pannonia püspökei és egyházi zsinatai – Pannonia kereszténysége nyugaton marad	
II. AZ ŐSHAZÁTÓL AZ ÓCEÁNIG	43
A vándorlások kora – A honfoglalásról – Pannonia megvétele – A megtelepedésről – Somogy első honfoglalói – A fejedelemek és a kalandozások kora (896–1000) – Árpád – Solt – Fajsz – Taksony – Géza – István fejedelemsége és Koppány lázadása	
III. SOMOGY ÉS SEGESD A KERESZTÉNY MAGYAR KIRÁLYSÁG ELSŐ SZÁZADAIBAN	71
A királyi közigazgatás és a magyar egyház megszervezése – Plébánosok, esperesek, főesperesek, megyék és egyházmegyék – Az egyházi hierarchia magyar változata – Szent Istvántól Szent Lászlóig (1038–1095) – László király halála és somogyvári temetése – Kálmán királytól II. Endréig – (1095–1235) – Könyves Kálmán utódai	
IV. IV. BÉLA KIRÁLY ÉS A TATÁRJÁRÁS KORA 1235–1270	103
A Sajó menti ütközetről – Kálmán herceg futása – Béla király menekülése, Kálmán herceg halála – IV. Béla király Segesden – Az első segesdi királyi udvar 1241 nyarán és őszén – A tatárok dunántúli hadjárata – Segesd királyi város (1242–1246) – Següsd megye és a següsdői főesperesség kezdetei (1237–1245) – A ferencesek magyarországi letelepedése – Egyházi feladatok, címek, királyi megbízatások – Az országépítés hétköznapijai – Társadalmi tagozódás, birtokok, tizedek, adók, pénzek – Életképek, oklevelek, emlékek	

- V. AZ UTOLSÓ ÁRPÁDOK KORA V. Istvántól III. Endréig
 – 1270–1301 137
 IV. vagy Kun László (1272–1290) – Az utolsó Árpádházi király: III. Endre (1290–1301) – Az Árpád-ház végnapjai – A ferencesek letelepedése Segesden 1290-ben – Hol volt az első segesdi ferences kolostor?
- VI. AZ ANJOU-HÁZ ÉS ZSIGMOND KIRÁLY KORÁBAN
 1301–1404 159
 Károly Róbert harca az egyeduralomért – A somogyi tizedpekről – A segesdi sírkövekről – Néhány ferences küldetésről – Pápai tizedszedők a segesdi főesperességben – Nagy Lajos királysága alatt (1342–1382) – Közjogi és társadalmi változások – Nagy Lajos király végnapjai – Mária királynő névleges uralkodása – Zsigmond király egyeduralma
- VII. SEGESD A MARCZALIAK KORÁBAN 1404–1488 193
 A Marczaliak felemelkedése – Városok, várak, kastélyok, plébániák – Külpolitika és belső reform – Albert herceg rövid királysága – I. Ulászló uralkodása – Hunyadi Jánostól V. Lászlóig – Mátyás király uralkodása
- VIII. SEGESD A BÁTHORIAK IDEJÉN 1488–1526 217
 A Báthori család eredetéről – A Báthoriak Segesden és Somogyban – Törökök a déli országhatáron – Mohács előtt – Mohács
- IX. SEGESD A TÖRÖK HÁBORÚK KEZDETÉN 1526–1566 . 239
 Mohács után – Törökök a segesdi körzetben – Újabb harcok Buda elfoglalása után – 1555, a sorsdöntő esztendő – Az 1556. évi török hadjárat – 1557: a háború tovább tart – Vihar utáni évek – Adó és kereskedelem a végvidéken – Szigetvár ostroma, Szulejmán és Zrínyi halála
- X. TÖRÖK VILÁG SOMOGYBAN ÉS SEGESDEN 1566–1663 275
 A török világ első éveit – Az első segesdi török várról – Dél-Dunántúl a tizenöt éves háborúban – Kanizsa elvesztése – A végvárak rendszere és közigazgatása – A háborúnak még mindig nincs vége... – Segesd török várőrsége 1619-ben – Életképek a török világból – Török támadás, magyar védelem
- XI. ZRÍNYI MIKLÓS TÉLI HADJÁRATA ÉS A VASVÁRI BÉKE
 1663–1664 315
 Segesd török vára 1664-ben – Segesd megvétele – Kanizsa sikertelen ostroma – A szentgotthárdi ütközet – A vasvári béke – A törökök újjáépítik Segesd várát

XII. A TÖRÖK FÉLHOLD URALMÁNAK HANYATLÁSA 1665–1690 . . .	339
Vallási küzdelmek katolikusok és protestánsok közt – Segesd a Széchenyi család birtokába kerül – A Széchenyiek fel-emelkedése – Magyar politikai változások a XVIII-ik század végén – Bécs sikertelen ostroma – A felszabadító hadjáratokról – Buda visszavétele – A Duna-Dráva-Balaton háromszög felszabadítása – Segesd felszabadulása a nagyharsányi ütközet után – A ferencesek újra Segesden – A felszabadulás első éveiből	
XIII. SEGESD ÚJJÁSZÜLETÉSE A SZÉCHENYIEK IDEJÉN 1690–1754	371
Somogy pusztulása a török megszállás alatt – A felszabadulás első évtizedei Segesden – Kuruc világ Somogy vármegyében – A segesdiek újra menekülnek – A rendeződés éveit – Gazdasági és vallási felmérések Somogyban és Segesden – Katolikus újjászületés Segesden. Új kápolna a „szentkút” felett – Nézeteltérés Széchenyi Antal gróf és a segesdi ferencesek között – Hivatalos vizsgálatok a segesdi ferencesek ügyében – Padányi Bíró Márton emlékezete – Első egyházlátogatás Segesden – Rövid rajzok Segesd életéből – Harc egy új templomért	
XIV. A SEGESDI ÚJ TEMPLOM ÉPÍTŐI ÉS HÍVEI 1755–1780	413
A templomépítés első éveit – Somogyban is zavart kelt az úrbéri rendezés – Gróf Széchenyi Antal halála – Hétköznapiak, ünnepnapok a segesdi templom körül – Újabb egyházrendezési törvények; – A segesdi gimnázium terve – Bajzáth József püspök látogatása Segesden – Az építkezések szerencsés folytatása – Mária Terézia halála	
XV. SEGESDI ÉLETKÉPEK II. JÓZSEF KORÁBÓL 1781–1790	429
A „türelmi rendelet” és első következményei – Első királyi rendeletek a szerzetesek ellen – Sáskajárás Somogyban – Harc a segesdi patikáért A megyei bizottság börtön után kutat a segesdi kolostorban – Állami Vallásügyi Bizottság ügyel a magyarországi püspöki – kinevezésekre és a szemináriumi papnevelésre – A segesdi plébánia és ferences kolostor jövődelmei – Segesd és környéke a megyei felmérés tükrében – Barátok, káplánok, plébánosok, jobbágyok, parasztok, katonák... – Újabb királyi rendeletek a vallási élet csökkentésére – A felvilágosodás királyi hősné szomorú végnapjai	
XVI. KORTÖRTÉNETI VÁZLAT SEGESDRŐL 1790–1848	451
II. Lipót rövid uralkodása – A segesdi plébánia új összeírása – Az atádi ferences kolostort bezárással fenyegetik – A Martinovics-pör és fejleményei – Bajzáth püspök halála – Községi	

egyezkedés a segesdi plébános járandóságairól – A somogyi pandúrokról és betyárokról – Magyar királyság az új Osztrák császárságban – A Segesden átmenő közlekedési és kereskedelmi utakról – Pénzügyi és kereskedelmi problémák a megyében – Rosos Pál rövid veszprémi püspöksége – Somogyi katonák Napóleon ellen – Veszprém új püspöke Kurbély György – A segesdi főesperesség újabb rendezése – Segesdi helyzetkép egy püspöki látogatás tükrében – Rajzok, életképek az országból, az egyházmegyéből és Segesdről – Makay Antal rövid püspöksége – Tomboló vihar Segesd felett – Kopácsi József veszprémi püspök – V. Ferdinánd trónralépése – Új törvények a magyar nyelv érdekében – Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspöksége – Forradalmi tavasz 1848-ban

UTÓSZÓ 487

JEGYZETEK 491

ERSEKI HITELUDOMÁNYI FŐISKOLA

KEZELÉSI KÖNYV

L: 1758

2000.01.01. - 2000.12.31.

A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYE MÚLTJÁBÓL

Szerkeszti: dr. Pfeiffer János

1. Dr. Lukcsics Pál – Dr. Pfeiffer János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. Veszprém, 1993. 245 l.
2. Pehm József: Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. 496 l.
3. Dr. Bedy Vince: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934. 128 l.
4. Dr. Horváth Konstantin: Az Egyházi Értekezések és Tudósítások (Az első magyar kat. teol. folyóirat) története 1820–1824. Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819–1822. Veszprém, 1937. 464 l.
5. Molnár Ernő: A nagyjenő-tüskevári páloskolostor. Veszprém, 1936. 128 l.
6. Aggházi Mária: A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században. Veszprém, 1937. 135 l.
7. Meszlényi Antal: Gróf Zirchy Domonkos veszprémi püspök (1842–1849) egyházlátogatása 1845–1846-ban. Veszprém, 1941. 160 l.
8. Dr. Hermann Egyed – Eberhardt Béla: A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvállománya a XIX. század elején. Veszprém, 1942. 376 l.
9. Dr. Pfeiffer János: A veszprémi káptalan újkori statutumai (1667–1780). Veszprém, 1943. 88 l.
10. Dr. Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554–1760). Veszprém, 1947. 212 l.
11. Dr. Hermann Egyed: Kurbély György veszprémi püspök (1755–1821). Veszprém, 1947. 224 l.
12. Dr. Hoos József: A kaposvári plébánia története. Veszprém, 1948. 368 l.
13. Dr. Petrák Mihály: Acsády Ádám veszprémi püspöksége (1725–1744). Veszprém, 1949. 100 l.

Szerkeszti: Dr. Körmendy József

14. Dr. Takács Lajos: Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága (1806–1875). Veszprém, 1987.
15. Bozsóky Pál Gerő: Segesdi krónika